

K. MARX - F. ENGELS

DELA

**Institut
za međunarodni
radnički pokret**

**Prosveta
izdavačka radna organizacija**

KARL
MARX
FRIEDRICH
ENGELS

DELA

TOM 43

BEOGRAD 1978

PREDGOVOR

Objavljivanje prepiske velikih ljudi, teoretičara i revolucionara, kao što su Marx i Engels, ima višestruki smisao. Ono može zadovoljiti nečiju potrebu da zaviri u intimu porodičnog i uopće »privatnog« života tih ljudi; ono daje materijal literarnim i drugim historičarima kao i teoretičarima za rekonstrukciju pojedinih detalja u vezi s nastankom njihove teorije ili s obzirom na zauzimanje političkih i drugih stavova autora. No, ono isto tako daje mogućnost da se sagleda ova ne-javna, ne toliko dovršena strana njihova života i djelovanja u kojoj se oni više ne pojavljuju kao »institucije« nego naprosto kao ljudi. A s obzirom na Marxovo i Engelsovo djelo i s obzirom na sudbinu koje je ono doživjelo, takav je pogled možda potrebniji nego u drugim slučajevima. Susret s njihovim najčešće dobro promišljenim i oštromnim, katkad i naglim i odriješitim ocjenama, stavovima i izjavama o teorijskim i političkim pitanjima, o ljudima i događajima sadržanim u ovim pismima ne može nadomjestiti nikakva biografija – ma kako široko koncipirana bila.

Ovdje u 43. tomu cjelokupnih Marxovih i Engelsovih djela objavljena Engelsova pisma (pisana od aprila 1883. do kraja 1887) mogla bi se sistematizirati na različitim osnovama. Ako bismo za tu osnovu uzeli osobe kojima su pisma upućena, onda bi najveći njihov dio otpao na partijske drugove, osobito stare kao što su August Bebel, Friedrich Adolph Sorge, Johann Philip Becker, Wilhelm Liebknecht, kao i na tada još mlade aktiviste Eduarda Bernsteina i Karla Kautskog. U tim su pismima najčešće sadržani Engelsovi stavovi spram teorijskih i političkih (kako strategijskih, tako i drugih) pitanja vezanih za radnički pokret u Evropi i u svijetu toga vremena.

Veliki dio pisama upućen je Lauri Lafargue (Marxovoj kćeri) i Paulu Lafargue-u u Pariz, u kojima se najčešće pretresaju pitanja u vezi s radničkim pokretom i političkim prilikama u Francuskoj, u vezi s Lafargue-ovim teorijskim radom ili pak u vezi s napredovanjem rada i priprema za izdavanje Marxovih rukopisa. U tim su pismima sadržani i za povijest zanimljivi podaci o Engelsovom odnosu spram Marxovih kćeri.

Slijedeću veliku skupinu pisama čine ona upućena prevodiocima Engelsovih i Marxovih djela na talijanski (Martignetti), na engleski

de (samo ruske statistike preko 2 kubna metra knjiga), 2. tom bi odavno bio štampan« (str. 43).

Kad se Bebel čudi što Marx ni Engelsu nije govorio o tome dokle je došao u svome radu na *Kapitalu*, Engels mu odgovara – slično kao i Lavrovu – da je Marx htio izbjeći da se na njega vrši pritisak a osim toga znao je i vjerovao da će u najgorem slučaju Engels izdati njegov rukopis u duhu u kojem je sam to zamišljao. To je Marx saopćio i svojoj kćeri Eleanor (str. 52).

U pogledu situacije sa rukopisima *Kapitala* Engelsu je stvar jasnija 28. 1. 1884. kada ponovo piše Lavrovu: »Za 2. tom, promet kapitala, imamo jednu redakciju iz 1875. i kasnije za najvažnije delove, tj. za početak i za kraj. Ovde treba dodati samo citate prema datim naznačenjima. Za sredinu ima ništa manje već četiri redakcije. Tu leži jedina teškoća. Treća knjiga, kapitalistička produckija posmatrana u celini, postoji u dve redakcije od pre 1869. godine. Kasnije, ima samo nekoliko beležaka i jedna cela sveska sa jednačinama za izračunavanje raznih faktora po kojima se stopa viška vrednosti pretvara u stopu profita. Ali izvodi iz knjiga, kako o Rusiji tako i o Sjedinjenim Državama, sadrže mnoštvo materijala i beležaka o zemljišnoj renti, drugi se odnose na novčani kapital, na kredit, na papirni novac kao kreditno sredstvo itd. Ne znam još kako bih to mogao koristiti za 3. knjigu. Možda bi bilo najbolje sabrati sve u posebnom izdanju. To ću svakako učiniti ukoliko bi bilo suviše teško da se to unese u *Kapital*. Meni je, pre svega, stalo do toga da knjiga izađe što pre, a zatim i naročito da ono što izdajem bude zaista *delo* Marxa« (str. 87–88).

U pismu Sorgeu od 31. decembra 1884. on već navodi skicu po kojoj će *Kapital* objavljivati, a navodi i opseg pojedinih knjiga. Tu je riječ o *četiri knjige*, pri čemu četvrta nosi naslov »Teorije o višku vrijednosti«, iz najstarijeg rukopisa od 1859–61. »Ovo je još potpuno nejasno, može da se uzme u ruke kada sve ostalo bude gotovo. Ima oko 1000 gusto ispisanih stranica in-kvarto« (str. 240).

Posla oko priređivanja ovih rukopisa za štampu Engels se prihvatio s velikom voljom. Najprije je valjalo tekst prepisati tako da bude čitljiv još nekome osim njemu samome. S diktiranjem knjige 2. išlo je dosta brzo. Već 11. oktobra on piše Bebelu da je s diktiranjem tog dijela teksta završio (str. 194). Nekako u to vrijeme Engels je donio odluku da zasebno izda 2. knjigu (Prometni proces kapitala). Time je po našem mišljenju napustio Marxovu koncepciju cjeline kritike političke ekonomije, jer je Marxovo insistiranje na *tri sveska Kapitala* (od kojih je drugi svezak trebao sadržavati dvije knjige) imalo strukturalno opravdanje. (U širu eksplikaciju toga problema ovdje ne možemo ulaziti.) No, poslije svega druga knjiga *Kapitala* izašla je, kako je poznato, u izdanju Otta Meissnera u Hamburgu 1885.

Rad na objavljivanju *Kapitala* nije za Engelsa imao samo karakter osobne obaveze prema Marxu. S jedne strane on je očito impresioniran sadržajem ovih rukopisa, osobito onime što je sadržano u

Kapitalu III. Zato se i sam čudi: »Gotovo je neshvatljivo kako je čovjek koji je imao u glavi tako golema otkrića, takvu čitavu i potpunu naučnu revoluciju mogao to čuvati za sebe dvadeset godina« (Lauri Lafargue, str. 260).

S druge strane, u tim je spisima po Engelsovom mišljenju teorijski utemeljen revolucionarni pokret suvremenoga svijeta. Zato piše Bebelu: »III knjiga je u radu. Odlična je, briljantna. Taj prevrat stare ekonomije zaista je nečuvan. Naša će teorija tek time dobiti nepokolebljivu bazu i to će nas osposobiti da na sve strane učvrstimo pobjedonosne frontove« (str. 266).

Uvjeren je da će drugi tom izazvati čuđenje »jer je u velikoj meri čisto naučan i ne sadrži mnogo agitatorskog. Naprotiv, III tom će opet delovati kao udar groma, jer se tu prvi put cela kapitalistička proizvodnja obrađuje povezano i do temelja ruši celokupna zvanična buržoaska ekonomija. No stajaće to još truda« (Sorgeu, str. 293).

Rad na *Kapitalu* oduzima Engelsu svo raspoloživo vrijeme. Donekle je smiren kada može Bebelu javiti da je čitav rukopis *Kapitala III* izdiktirao i da je rukopis sada čitak, te da se u najgorem slučaju može i ovako objaviti, »pa makar meni u međuvremenu i odzvonilo. Dok to nije bilo obavljeno nisam imao mira ni odmora. Inače, redakcija triju vrlo važnih odjeljaka, dviju trećina cijelog, još je vraški posao. Ali i to će biti, i već se sada radujem uzbuni koju će to izazvati kada izide« (str. 313).

O stanju rukopisa *Kapitala III* i o svome radu na njemu Engels mora naročito iscrpno izvještavati Danijeljsona, jer ovaj već radi na prijevodu *Kapitala II* na ruski i živo se zanima kako stoji stvar sa slijedećim sveskom. Zato ga Engels obuzdava: »Tri četvrtine rukopisa gotovo su spremne za izdavača onakve kakve su; ali posljednja četvrtina, ili možda trećina, zahtevaće veoma mnogo rada; prvi deo (odnos Mehrwertsrate i Profitrate) i sledeći odeljci o kreditu i, delimično, o Grundrente; osim toga i neki delovi u gotovo svim drugim poglavljima. U poslednja dva meseca bio sam prinuđen da se okrenem mnogim drugim poslovima, koje sam zapostavljao jer sam svu pažnju posvećivao drugom i trećem tomu. To će trajati još neko vreme a onda ću, mesec ili više dana, možda biti zauzet na reviziji engleskog prevoda prvog toma, koji je skoro gotov. A tada ću početi da radim na trećem tomu i radiću dok ga ne završim. Možda će treći tom izaći u dva dela, jer će imati oko 1000 strana« (str. 348-349).

Na svaki način, usprkos svim poteškoćama, Engels ne pomišlja na to da od objavljivanja tog Marxovog djela odustane. Na drugu godišnjicu Marxove smrti to piše Lauri Lafargue: »Svakako, nastaviti ću rad na ovoj knjizi, koja će Mohru biti spomenik što ga je sam sebi podigao, veličanstveniji nego ma koji drugi što bi mu se mogao podići. U subotu već dvije godine! A ipak mogu iskreno reći da sam s njim u živoj vezi dok radim na ovoj knjizi« (str. 261).

No Engelsov rad na Marxovim spisima nije sveden samo na taj redakcijski posao oko preostalih svezaka *Kapitala*. On priprema treće njemačko izdanje *Kapitala I*, sam dogovara i kontrolira prijevod istog sveska na engleski. Već 19. februara 1887. on izvještava Danijeljsona da se taj prijevod neobično dobro prodaje. Zato je ubrzo uslijedilo drugo izdanje. (Nije na odmet spomenuti da je prvi engleski prijevod *Kapitala I* štampan u svega 500 primjeraka.) Već je spomenuto da on u to vrijeme omogućuje prevođenje *Kapitala II* na ruski. (Krajem 1885. Danijeljson mu javlja da je *Kapital II* već preveden i da se prijevod momentalno nalazi kod cenzora.) Prijevod *Kapitala II* na ruski izašao je 1886. Osim toga, Engels daje privolu za poljski prijevod *Kapitala I* i dogovara nova izdanja i prijevode Marxovih i svojih spisa.

U to vrijeme Engels se bavi zdušno i time da onemogući vulgarizaciju Marxove teorije, te da odgovara na neke kritike građanskih teoretičara. Zato von Pattenu piše (str. 10) o Mostovoj popularizaciji *Kapitala I*, polemizira s Rodbertusom (Predgovor uz *Kapital II*). Osporavanje Rodbertusa čini mu se naročito važnim jer je ovaj izrekao neosnovane optužbe na račun Marxa, a s druge strane zato što Rodbertus u to vrijeme u Njemačkoj važi za ideologa i ekonomskog teoretičara »državnog socijalizma« kojim je svoju vlast htio urediti Bismarckov režim. Isto tako Engels daje upute Kautskome o Marxovim metodologijskim postupcima u prvoj glavi *Kapitala I* (str. 190) i spriječava prevođenje Devilleovog rezimea *Kapitala I* na njemački (str. 380–381), jer drži da je Deville svoj rezime učinio površno (str. 60). Zato podstiče Kautskog da načini jedan takav izbor. Ovaj je to kasnije i učinio i izdao pod naslovom *Ekonomsko učenje Karla Marxa*, tako da Engels već 13. septembra 1886. javlja Lauri Lafargue da je imao mnogo posla dok je taj rad Kautskog pregledao, ispravio i uputio u pravom smjeru (str. 478).

Izvršenjem Marxova zavještanja drži Engels i svoj rad na spisu *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*. Sedamnaestog maja 1884. javlja Bernsteinu da je spis već završen. Taj njegov rad povezan je s Marxom zato što je među Marxovim rukopisima pronašao i njegove komentare uz djela Morgana, Pheare-a i Lubbocka. O tome on govori i u predgovoru tome spisu. Kako je poznato, u svome radu on se osobito oslanja na istraživanja Morgana; zato za njega ovdje kaže da »majstorski otkriva prastaro doba i njegov komunizam«, da je Marxovu teoriju povijesti »ponovo samostalno otkrio« te da svoja istraživanja zaključuje s »komunističkim zaključcima u vezi sa današnjicom« (Sorgeu, str. 115). Kako je poznato, ovo Engelsovo djelo trebalo je pokazati raspad gentilnih društava i nastanak spomenutih institucija – privatnog vlasništva, države i porodice – koje tako duboko određuju građansku povijest. Može se s razlogom tvrditi da je u tom svome radu i uopće u svome ocjenjivanju Morgana ponešto ublažio Marxov kritički stav spram historiografije a time i spram etnologije prošlog stoljeća, za koju je Marx volio reći da je u pristupu prirodnoznanstvena, a to

znači pozitivistička a ne historijska. U tom je sklopu zanimljiv Engelsov stav spram predkapitalističkih oblika zajednice s obzirom na moderni komunistički pokret. Poznato je naime da je spomenuta Vera Zasulič uputila Marxu pismo u kojem je htjela saznati njegovo mišljenje o revolucionarnim perspektivama u Rusiji s obzirom na postojanje pretkapitalističkih oblika zajedništva u tadašnjoj Rusiji. Čini se da Marx baš nije bio sklon da o tome raspravlja, budući da dva opsežna pisma Zasuličevoj nije otposlao iako ih je skicirao. Da je u tom pogledu Engels bio ponešto drugačijeg mišljenja od Marxa, svjedoče i njegovi komentari o tadašnjim zbivanjima na Balkanu, posebno s obzirom na razvoj Srbije i Bugarske. Za njihova društva u kojima su tada još uvijek prisutne – kako ih Engels naziva – neke »rodovske ustanove« (to posebno važi još za tadašnju Bugarsku) on misli da mogu tvoriti dobar povezni član za daljnji razvitak u komunizam (str. 493).

Engels je u to vrijeme pisao i radove kao *Prilog historiji Saveza komunista* (1885), *Prilog historiji pruskih seljaka* (1886), *Radnički pokret u Americi* (1887) i druge, koji su mahom predgovori novim izdanjima ili prijevodima njegovih i Marxovih spisa. U pogledu novih izdanja njegovih i Marxovih djela najbolje informira njegova prepiska s partijskim arhivarom Njemačke socijaldemokracije H. Schlüterom (na primjer str. 301–302).

Veliki uspjeh imao je u to vrijeme njegov spis *Razvoj socijalizma od utopije do znanosti*, koji je izašao marta 1883. i vrlo brzo bio preveden na niz evropskih jezika. Engels priprema i novo izdanje Marxova spisa *Najamni rad i kapital* (1884), koji smatra još uvijek najboljim popularizatorskim spisom Marxovih pogleda na temeljne probleme savremene povijesti. Zatim slijede nova izdanja spisa *Osamnaesti brimer Louisa Bonaparte* (1885) i *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu* (1885). Početkom 1885. izlazi Marxova *Bijeda filozofije* koju su s francuskog preveli Kautsky i Bernstein, a 1886. izlazi novo izdanje Engelsova spisa *Anti-Dühring*. Slijedili su engleski i francuski prijevod *Manifesta Komunističke partije*, talijanski prijevodi spisa *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*, te *Razvitak socijalizma od utopije do znanosti* itd.

Ono što karakterizira tadašnji revolucionarni radnički pokret, stvaranje novih samostalnih radničkih partija osamdesetih godina u Evropi, odražava se i u Engelsovim pismima iz tog vremena. U tom pogledu i za Engelsa važi ono što on u pismu Lauri Lafargue (str. 40) kaže za Marxa: »Mohrov život bez Internacionale bio bi dijamantski prsten iz koga je izvađen dijamant.« Engelsovo sudjelovanje u evropskim radničkim pokretima toga vremena nema onaj karakter izravnog angažmana kakav je bio Marxov, a prije toga i njegov, u internacionalnom udruženju radnika. Ipak, i u tom pogledu on preuzima Marxovo mjesto, što je vidljivo iz njegovog pisma Bebelu: »Pomisli samo na golemu korespondenciju koju smo prije dijelili M[arx] i ja, a sada već više

od godine dana moram da je vodim sam. Jer mnoge niti iz mnogih zemalja, što su se dobrovoljno stekle u M[arxovoj] radnoj sobi, ni pošto nećemo pokidati, dokle god je to u mojoj moći» (str. 19).

U tom međunarodnom životu on, s jedne strane, izravno sudjeluje diskusijom o političkim odlukama dugoročnoga karaktera u njemačkoj socijaldemokratskoj partiji u spomenutoj prepisci s Bebelom, Kautskim, Bernsteinom i Liebknechtom. Njemačku socijaldemokraciju određuje u to vrijeme još uvijek Bismarckova vladavina i važenje »zakona protiv socijalista« (donesenog 21. oktobra 1878), a iznad svega važna je činjenica da se Njemačka industrijalizira i da postupno postaje prvom evropskom silom. U svojim diskusijama Engels ipak voli isticati zaostajanje Njemačke za prilikama u Francuskoj, što ima za posljedicu da će u Njemačkoj tek mora izboriti politička forma u kojoj se borba između proletarijata i buržoazije mora voditi i završiti, a ta je forma *republika* (str. 50). O »demokratskoj republici« kao građanskom političkom obliku, kojim buržoazija započinje svoj povijesni pohod i kojim ga završava, ponovno je riječ u pismu Bernsteinu (str. 119). Problem državnoga oblika i države uopće Engelsu se stalno nameće u diskusijama o anarhizmu (str. 9–10). Zato ponovno Bernsteinu objašnjava (str. 73) – pozivajući se na Marxov *Građanski rat u Francuskoj* – u kojem obliku proletarijat može preuzeti državu, odnosno da je on mora transformirati: »Radi se prosto-naprosto o ukazivanju na to da pobjednički proletarijat najpre mora da preinači stari birokratski, administrativno-centralistički državni aparat, pre no što ga može upotrebiti u vlastite svrhe...« Za razliku – ističe Engels – od svih građanskih republikanaca, od 1848. nadalje, koji su taj politički oblik osporavali dok su bili u opoziciji, a čim bi došli na vlast iskorištavali su ga, neizmijenjen, protiv reakcije, ali vrlo često i protiv proletera.

Engels je u to vrijeme vrlo ponosan na njemačku radničku klasu, koja je u uvjetima radikalne političke represije (zakona protiv socijalista) uspjela još ojačati radnički pokret (Bebel, str. 227–228). U diskusijama s Bebelom on nadalje raspravlja o mogućnosti da Njemačka socijaldemokracija podrži prijedloge građanskih stranaka o »proizvodnim zadrugama«. Vrlo iscrpno piše o tome Bebelu (str. 383 i dalje) kao o prijedlozima koji moraju pokazati neku perspektivu seoskom proletarijatu. Što se same Njemačke socijaldemokracije tiče, njemu je prije svega do njenoga jedinstva, naročito u datim političkim okolnostima. Prateći razvoj događaja, Engels vidi da je ta partija bila prisiljena činiti i kompromise i da veliki dio njena članstva postaju srednji slojevi (što je kasnije dobilo politički i teorijski izraz u revizionizmu). Zato Engels misli da će do rascjepa u partiji morati doći, »ali ja ostajem pri tome da ga mi ne smijemo izazvati pod zakonom protiv socijalista« (Bebel, str. 303).

U sklopu Engelsova odnosa spram njemačke socijaldemokracije značajnu stavku zauzima njegov interes za rad časopisa »Sozialdemokrat«, koji u vrijeme zakona protiv socijalista izlazi najprije u Cirihu

(1879–1888) i zatim u Londonu (do 1890), a koji u to vrijeme uređuje Bernstein.

Zanimljiva su Engelsova pisma ruskim revolucionarima zato što pokazuju da je Engels svjestan toga da je u Rusiji situacija revolucionarna. Njemu se ne čini važnim tko će revolucionarni probaj započeti. »Tamo gde je stanje tako napeto, gde su se revolucionarni elementi do te mere nagomilali, gde ekonomska situacija ogromne mase naroda postaje svakim danom sve nemogućnija, gde su svi stupnjevi društvenog razvoja zastupljeni – od prvobitne zajednice do savremene krupne industrije i krupnih finansija – i gde su sve te protivrečnosti na ilno savladane despotizmom bez premca, despotizmom koji postaje sve nepodnošljiviji za omladinu što sjedinjuje u sebi nacionalnu inteligenciju i dostojanstvo, – kada tamo jednom započne 1789. godina, neće se dugo čekati na 1793« (Zasuličevoj, str. 277–278).

No osim ove procjene revolucionarne situacije, o čijoj su ga socijalnoj i ekonomskoj pozadini izvještavali Danijeljon i Lavrov, prepiska o ruskim prilikama zanimljiva je i zbog Engelsova stava o odnosu Marxove teorije spram te socijalne sredine, koja je u velikoj mjeri odudarala od uvjeta u kojima su Marx i Engels politički i teorijski djelovali. Taj stav naznačen je ponovo u pismu Zasuličevoj. Pošto je izrekao svoje zadovoljstvo i ponos time što u Rusiji među mladeži postoji partija koja je raskinula s anarhističkom i slavjanofilskom tradicijom i odlučno i otvoreno se izjasnila za »velike ekonomske i historijske teorije Marxa« Engels nastavlja: »Marxova istorijska teorija je, po mome mišljenju, osnovni uslov svake *povezane i dosledne* revolucionarne taktike. Da bi se takva taktika odredila, potrebno je samo primeniti ovu teoriju na ekonomske i političke prilike u odnosnoj zemlji« (str. 274).

Sličan stav, samo oštrije formuliran, ističe Engels i s obzirom na djelovanje i stav spram teorije američkog radničkog pokreta u pismima Florence Kelley-Wischnewetzky. On je svjestan posebnosti američkih socijalnih i drugih uvjeta; voli isticati činjenicu (koju je još Marx isticao) da je na teren Amerike, koji je bez ikakve zapadne pretpovijesti, prenesen najmoderniji građanski proizvodni i socijalni odnos. Zato u spomenutom pismu piše. »Sada je daleko važnije da se pokret širi, harmonično razvija, hvata korene i obuhvati što je moguće šire mase američkog proletarijata, nego da počne i razvija se, od početka, na teorijski besprekorno ispravnim pozicijama. Nema boljeg puta od jasnoće teorijskog shvatanja nego što je učenje na sopstvenim greškama ... Velika je stvar uspeti razviti radnički pokret *kao pokret klase*; kad se to jednom postigne, ona će brzo naći pravi put ... Smatram da su mnogi od Nemaca koji tamo žive napravili neoprostivu grešku kada su pokušali, suočeni sa moćnim i pobedonosnim pokretom, stvoriti bez njihovog učešća, da od svoje uvezene i ne uvek najbolje shvaćene teorije naprave neku vrstu *alleinseligmachendes Dogma* (dogme van koje nema spasa) i da se drže po strani od svakog pokreta

koji tu dogmu ne prihvata. Naša teorija nije dogma, već objašnjenje procesa društvenog razvoja, a taj proces sadrži u sebi niz uzastopnih faza» (str. 526–527).

Očito zato što je doista tako mislio, a činilo mu se da gđa Wischnewetzky stvar nije ozbiljno shvatila, Engels to ponovno ističe u svome pismu od 27. januara 1887: »A jedino što stvarno može da zakoči njegovo kretanje bila bi konsolidacija postojećih razlika koja dovodi do formiranja sekta. To će donekle biti neizbežno, ali što manje toga, to bolje. I Nemci se moraju toga najviše čuvati. Naša teorija je teorija koja se razvija, a ne dogma koja se uči napamet i mehanički ponavlja. Što je manje budu uterivali Amerikancima u glavu spolja, i što je više oni sami budu proveravali – uz pomoć Nemaca – na sopstvenom iskustvu, tim će pre ona postati sastavni deo njih samih« (str. 535).

Premda je prirodno bio najuže vezan za njemački radnički pokret, iako zbog bolesti koja ga u to vrijeme muči (od oktobra 1883) sam za sebe tvrdi da više nije sposoban za »vojnu službu«, ali da je za »mirnodopski rad« još u potpunosti spreman (Beckeru, str. 263) Engels posredstvom Marxove kćeri Laure i njenog supruga Lafargue-a živo prati zbivanja u Francuskoj. Osim već spomenute prednosti u političkim prilikama u usporedbi s Njemačkom, Engels misli da francuski pokret u to vrijeme još uvijek boluje od prevelikog utjecaja utopijskog socijalizma (Lafargue-u, str. 403) i nepoznavanja teorije »čak i u voda« (Bebel, str. 341–342). Zato veliku pažnju posvećuje Lafargue-ovim kritičkim raspravama s nekim građanskim autorima (npr. Beaulieu, str. 177–180). On često raspravlja s Lafargue-om o političkim i teorijskim pitanjima i o prilikama u Francuskoj. Jednu od takvih rasprava Engels završava oštroomnom napomenom: »Propala je svaka stranka koja nastoji da dode na vlast prije nego što joj prilike omoguće da ostvari svoj vlastiti program.« (str. 433). Isto tako u jednoj od tih diskusija dolazi na osjetljivo pitanje odnosa znanosti i ideologije. Najprije prigovara Lafargue-u, tvrdeći da bi Marx protestirao protiv toga da mu se podmeće u teoriji »politički i društveni ideal«. Ako je već riječ o čovjeku od znanosti, misli Engels, »on ne sme imati ideal, radi na naučnim rezultatima, a kad, osim toga, pripada i partiji, bori se da ih primeni u praksi. Ali kad netko ima ideal, on ne može biti naučenjak, jer se unaprijed opredijelio« (Lafargue-u, str. 180).

U političke prilike u Engleskoj Engels je upućen već samim time što je tamo živio, ali neposredno ih je pratio i dijelom u njima sudjelovao posredstvom druge Marxove kćeri Eleanor (Tussy) i njenog supruga Edwarda Avelinga, te socijalista E. B. Baxa, W. Morrisa, J. P. Mahona i drugih koji su djelovali oko Socijalističke demokratske federacije (str. 379) a iz koje su kasnije izašli na nagovor Engelsa. Tu je organizaciju i njeno glasila »To-Day« loše vodio Hyndman i Engels ga žustro kritizira u pismima Lafargue-ovima, Bebelu i drugima.

Ova Engelsova pisma sadrže i njegova mišljenja o pojedinim ličnostima iz tadašnjeg njemačkog radničkog pokreta. Naročito je is-

ticao Augusta. Bebel, kao »najbistriju glavu u cijeloj njemačkoj partiji i pri tom skroz-naskroz pouzdana i ne da se zbuniti« (Beckeru, str. 198). Uz ostalo on hvali njegov govornički talent – čak je i Bismarck jednom izjavio da je Bebel jedini govornik u Rajhstagu; ali to govorništvo njega ne čini površnim (ibid.).

U teorijskom pogledu očito da u to vrijeme nije vidio još nikog »tko će mene i Marxa zamijeniti... Ono što su tu pokušali mladi malo je, ipak najčešće vrijedi manje nego ništa. Kautsky, koji jedini marljivo studira, mora pisati da bi mogao živjeti, pa već zbog toga ne može ništa stvoriti« (Bebel, str. 19 i 312). Međutim, Bernstein i Kautsky bili su jedini mladi ljudi na koje se u to vrijeme mogao osloniti i zato s njima postaje sve bliži. Beckeru piše da Bernstein »vrlo dobro napreduje, nastoji da uči, duhovit je i ima bistru glavu, može da podnosi kritiku...« (str. 26). Cijenio je i Bernsteinov rad kao urednika »Sozialdemokrata« i bio uvjeren da se ovaj u tim okolnostima dobro razvija.

Dosta često Engels se izjašnjava o Liebknechtu, o njegovom »nepopravljivom optimizmu« o njegovoj »čvrstoj vjeri da je On duša pokreta, da sve čini, najbolje radi a samo ostali ‚magarci‘ stvari pokvare« itd. Ali Engels zna da je to samo »druga strana vrlo vrijednih svojstava...« (Sorgeu, str. 555).

Isto tako, ovdje možemo naći njegova mišljenja o Mehringu, Conradu, Schmidtu i drugima.

Rezimirajući ova uvodna razmatranja uz Engelsova pisma, moramo konstatirati da se u njima nalazi mnoštvo vrijednih i zanimljivih podataka, stavova i ocjena o stanju Marxove literarne ostavštine, o međunarodnom radničkom pokretu, o određenim teorijskim pitanjima i ličnostima koje su kreirale tadašnji revolucionarni pokret. Ova pisma na svaki način pokazuju Engelsa kao ličnost do kraja odanu revolucionarnom pokretu kojem su on i Marx bili utemeljitelji. Iz pisama izbija njegova nedogmatičnost u pogledu teorijskih pitanja, spremnost da konkretne političke odluke učini primjerenima novoj povijesnoj situaciji, i istodobno nastojanje da temeljne stavove zajedničke teorije održi jasnima.

Osim svih drugih obaveza on je u to vrijeme imao i tu da se »stara o njegovoj (Marxovoj) djeci kako bi to on sam činio, i da pripazim, koliko je to u mojoj moći, da im se ne nanese nepravda« (str. 543). Ova pisma kao i čitav njegov tadašnji i kasniji rad svjedoče o tome koliko je on svim tim obavezama udovoljio. Nema sumnje da je njihovo preuzimanje veliki izazov za svakog čovjeka, pa i za Engelsa. Ali da je on dao sve od sebe, u to se ne može sumnjati.

Povijesni život išao je dalje svojim ne baš sasvim providnim tokom. Ustrajavanje na temeljnim zasadama zajedničke teorije Engelsu

je – kao i nama današnjima – davalo osnovu za prosuđivanje njenih novosti i ponavljanja.

Osnovno iskustvo koje stječemo čitanjem ove prepiske i Engelsovih djela iz ovoga vremena jest da Engels insistira na temeljnim postavkama Marxove i svoje teorije u smislu u kojem ih je shvaćao, a da s druge strane raspravu o tome kako će se ova kategorijalno i metodologijski preparirana povijest susresti s poviješću samom ostavlja otvorenom. Time je ta diskusija započeta. Engels je njen prvi i još i danas ravnopravni sugovornik u nizu tumača, revizionista, ortodoksnih i drugih nastavljača koji ovu misao i njome inspiriranu praksu pronose do današnjih dana.

HOTIMIR BURGER

FRIEDRICH ENGELS

PISMA

APRIL 1883 — DECEMBAR 1887

1883.

1

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu

u Pariz

London, 2. aprila 83.

Dragi moj Lavrove,

Hitam da Vam potvrdim prijem Vašeg pisma sa uputnicom za isplatu 124,50 fr. Novac neću moći podići pre srede, jer sutra moram da pregledam rukopise koje je ostavio Marx. Čim se nalog izvrši, objaviću to u časopisu »S[ozialdemokrat]« u Cirihi i zamoliću uredništvo da Vam dostavi nekoliko primeraka toga broja. Po sebi se razume da se ime građanina Krantza neće spominjati.^[1]

Našao sam rukopis *Zirkulation des Kapitals*¹ i 3. toma *Die Gestaltungen des Gesamtprozesses*² – oko 1000 strana u velikom formatu.^[2] Nemoguće je već sada reći da li rukopis može u svom sadašnjem stanju da ide u štampu. U svakom slučaju moraću ga prepisati, jer je to prvi koncept. Sutra ću najzad imati vremena da posvetim nekoliko sati pregledanju svih rukopisa koje nam je Mohr ostavio. Radi se pre svega o skici dijalektike koju je on uvek želeo da razradi. On je od nas uvek krio stanje svojih radova. Znao je da ako bi se saznalo šta mu je gotovo na njega bi navaljivali sve dok ne bi dao svoj pristanak za objavljivanje. Sve to neka ostane među nama, nemam prava da ma šta objavim bez Tussy, koja se zajedno sa mnom stara o njegovoj književnoj zaostavštini.

Sve nas je radosno iznenadila vest da se naš – ludo hrabar – Lopatin srećno ponovo vratio u slobodu.^[3] Nadajmo se da je on, koji je sačuavao hrabrost, ostavio svoju ludost u Rusiji. Nadam se da ću ga ovih dana ovde videti. Pozdravite ga srdačno s moje strane.

Sa prijateljskim pozdravom Vaš

F. Engels

Prevod s francuskog

¹ *Promet kapitala* (u rukopisu na nemačkom jeziku) – ² *Oblikovanje ukupnog procesa* (u rukopisu na nemačkom jeziku)

2

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 11. aprila 1883.

Draga Laura,

Zaista mislim kao i ti da Paul treba da posjeti svoju majku; govorio sam mu to često, već godinama. Vanredan trošak neće ni biti tako velik, i ja ću ga moći brzo namiriti, ako me na vrijeme obavijestiš. Ali, ako su stvari takve, kao što pišeš, Paulu će biti potrebno mnogo diplomatske vještine da sam sebi ne naškodi; ne treba da napravi neprijatelja od one kršćanske milosrdne sestre^[4]; ona je tamo *stalno*, a ne Paul, i dovoljno bi bilo da samo pobudi kod nje sumnju, pa se ona neće smiriti dok ne nagovori staricu da napravi takvu oporuku koja će ići njoj u prilog toliko koliko joj to zakon dopušta. Stoga, mislim da je ova stvar sređena; na tebi je da bdiješ nad njenim izvršenjem.

Od srca smo se nasmijali tvojoj priči o događajima u Aržanteju.^[5] To liči na njega¹ od početka do kraja! Danas je nedjelja dana da mu je Tussy poslala određito pismo – pitala je kad će doći mali?² Nikakvog odgovora. Il est toujours en train de réfléchir.³

Paul će dobiti najmanje šest mjeseci.^[6] Zbog toga je bio strašno zabrinut kad se ovdje nalazio, i vanredno je zabavljao Liebknechta svojim *horror carceris*⁴. Ali, ako sad ne počne ozbiljno da uči njemački, smatrat ću ga samo za *un enfant gâté*⁵. Zamisli, piše mi, da ga *hoće* naučiti – «comme vous le dites très bien (!) il pourra (!) devenir nécessaire que je le sache pour des traductions!»⁶ Kao da usavršavanje njegove tako sjajne lične nadarenosti ne zavisi posve od čitanja nekih njemačkih tekstova, objavljenih i neizdanih! Raduje se mogućnosti objavljivanja drugog toma *Kapitala*^[2], ali, da li će ga ikad moći čitati?

Ako gđa Gendre⁷ želi da prevede *Manifest*⁸ na francuski i da mi da da pregledam prevod (ti znaš, da to nije igračka), napisat ću joj dostatan predgovor, u kome ću objasniti historijske prilike itd. Ali budući da ne znam mnogo o toj gospođi, za sada se ograničavam da kažem: bez revizije nema predgovora. Nemam nikakva *prava* da sprečavam ma kakav njen postupak u tom smislu. Ova opaska je za Paula. Također i ovo: ne znam na koji Giffenov govor pravi aluziju, ni gdje je objavljen.

¹ Charles-a Longuet-a – ² Jean-Laurent-Frederick Longuet – ³ Još razmišlja – ⁴ strahom od zatvora – ⁵ razmaženo dijete – ⁶ kao što ste *vrlo tačno* (!) rekli, može da bude potrebno da ga znam radi prevođenja! – ⁷ Varvara Nikolajevna Nikitina – ⁸ *Manifest Komunističke partije*

Pumps je još »u stanju iščekivanja«, ili je bila bar sinoć. Percyju je majka neki dan rekla da bi on morao biti malo bolje obaviješten o slučaju kao što je ovaj.

Jollymeer se nalazi ovdje nekoliko dana. Otkako je došao (kao i nekoliko dana prije njegova dolaska od prije deset dana), svake se večeri ispred kuće šeće policajac – do ponoći, dok ne pustim Karla. Ovi glupani očito misle da proizvodimo dinamit, a mi u stvari raspravljamo o viskiju.

Oboma srdačan pozdrav od njega i mene!

Mnogo te voli tvoj
F. Engels

Prevod s engleskog

3

Engels Ferdinandu Domela Nieuwenhuis

u Hag

London, 122, Regent's Park Road
N. W., 11. aprila 1883.

Poštovani družo,

Vi shvatate da sam posle smrti svog starog prijatelja imao toliko posla sa prepiskom, poslovnim stvarima, pregledanjem literarne zaostavštine itd. da sam mogao svršavati samo najhitnije. Danas, najzad, nalazim nekoliko minuta da Vam se zahvalim za Vaše saosećajno pismo i za Vaše divno spomen-slovo u listu »Recht voor Allen«⁽⁷⁾. Ovo spomen-slovo je bezuslovno bilo jedno od najboljih koje smo čuli, što je jednoglasan sud ovde u prisnom krugu.

Srdačno hvala i u ime pokojnikovih kćeri i u moje lično ime holandskoj radničkoj partiji⁽⁸⁾ za njeno bar duhovno učestvovanje u poslednjim počastima našem prijatelju. Ona se tamo našla sa nemačkim, francuskim, španskim, ruskim i američkim partijskim drugovima.

Ako bi me sudbina ili želja za putovanjem, čije je ostvarenje za nas, na žalost, veoma malo moguće, dovela u Holandiju, smatraću dužnošću da Vas potražim, kao što Vas molim da mene ovde potražite ako biste došli u Englesku.

Marx je za sobom ostavio debeo rukopis za drugi deo »*Kapitala*«⁽²⁾, koji prvo moram potpuno da pročitam (a kakvim je rukopisom napisan!) pre nego što mogu da kažem u kojoj je meri gotov za štampu i koliko se mora dopuniti naknadnim sveskama. U svakom slučaju ono što je glavno imamo. Ali pošto još ništa određenije ne mogu da kažem, molim Vas da za sada o ovome ništa ne donesete u štampi, to bi samo moglo da izazove nesporazume. Sem toga, M[arxova] najmlađa kćerka Eleanor je zajedno sa mnom izvršilac literarnog testamenta, i bez nje ne mogu ništa da učinim, a dame, kao što znate, drže do forme.

Oprostite dat ik niet op hollandsch schrijf, poslednjih godina nisam vežbao Vaš jezik.

Najiskrenije Vaš

F. Engels

Moja fotografija je priložena, molim Vašu. Čim dobijemo nove M[arxove], poslaću Vam jednu.

4

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

London, 14. aprila 83.

Dragi gospodine Bernstein,

Dr Aveling, urednik mesečnika »Progress«, pisao je mesečniku »The Republican« da želi da kupi drvorez po kome je izraden Marxov portret koji je u njemu izašao^[9]. Odgovor: That block has been sent to Germany for the »Sozialdemokrat«, so it is impossible for you to have it.¹ A[veling] me sada moli da odmah pišem da li on ne bi mogao što pre dobiti taj drvorez. Ako ne, onda možda njegov kliše. Možda postoji i neki nesporazum, pa je drvorez otišao u »Neue Welt«. Molim Vas obavestite me smesta dopisnicom^[10].

Izveštaj sa kongresa je vrlo prijatan^[11].

Vaš
F. E.

Drugi tom *Kapitala*^[2] je tu – ali u kakvom stanju, ne mogu reći, 1000 strana rukopisa treba da pročitam. Ali ne stavlajte još ništa u list; čim budem mogao da kažem nešto sigurno, dostaviću Vam autentične vesti.

¹ Taj drvorez je poslat u Nemačku listu »Der Sozialdemokrat«, te ga Vi ne možete dobiti.

5

Engels Jamesu Knowlesu
u London^[12]

(koncept)

[London] 17. april 1883.

Dragi gospodine,

Medu papirima pokojnog dr Marxa postoji kritički rezime *Kapitala*¹ koji sam ja napisao, ali do danas nismo uspjeli da ga pronademo u masi papira koje je Marx ostavio.

Međutim, čak i da je nađen, uzdržao bih se da Vam ga pošaljem, bar ne u svrhu koju Vi navodite. Nije mi poznato da je uobičajeno u literaturi ove ili bilo koje druge zemlje da jedan autor svoje rukopise pozajmljuje drugome.

Naše iskustvo sa engleskim žurnalistima nije bilo mnogo ohrabrujuće. Sa izuzetkom nekoliko sveštenika anglikanske crkve, oni su neprekidno iskrivljavali naše poglede i pogrešno tumačili naše akcije. Njihovo potpuno nepoznavanje naše teorije i prakse može se porediti samo sa njihovom uobraženošću. U »Nineteenth Century«, čini mi se, jula 1878. objavljen je članak George-a Howella o Internacionali prepun neistina i netačnosti. Marx vam je poslao odgovor², ali ste odbili da ga uvrstite.

Bojim se da ćete morati, ako želite da se upoznate sa Marxovim pogledima, da pročitate nemačko, rusko ili francusko izdanje *Kapitala*.

Ja poznajem samo jednog Engleza koji je u stanju da dà korektan prikaz sadržaja *Kapitala*. To je jedan advokat u Mančesteru³. Ako želite, biće mi zadovoljstvo da ga upitam da li je spreman da se prihvati tog posla za Vas.

Iskreno vaš

Ja[me]s Knowles Esq.
The Hollies, Clapham Common S. W.

Prevod s engleskog

¹ Konspekt prvog toma »Kapitala« od Karla Marxa – ² Istorija Međunarodnog radničkog udruženja od gospodina George Howella – ³ Samuel Moore

6

Engels Philipu Van Pattenu
u Njujork^[13]

(koncept)

London, 18. aprila 1883.

Philip Van Patten

57, 2nd Av. N. York

Poštovani drugovi,

Moj odgovor na vaš upit od 2. aprila^[14] u vezi s Marxovim stavom prema anarhistima uopće i Johannu Mostu posebno biće kratak i jasan:

Marx i ja bili smo od 1845. mišljenja da će *jedna* od konačnih posljedica buduće proleterске revolucije biti postepeno ukidanje političke organizacije označene imenom *država*. Glavna svrha te organizacije oduvijek je bila u tome da putem oružane sile održava ekonomsko ugnjetavanje radne većine od strane povlašćene manjine. S iščezavanjem povlašćene manjine iščezava i nužnost sile za ugnjetavanje ili državne sile. No u isto vrijeme, mi smo uvijek smatrali kako radnička klasa, da bi postigla taj i druge daleko važnije ciljeve buduće socijalne revolucije, mora najprije uzeti u posjed organiziranu političku silu države i pomoću nje slomiti otpor klase kapitalista, i nanovo organizirati društvo. To se može pročitati već u *Komunističkom manifestu*, poglavlje II, zaključak.

Anarhisti postavljaju stvar na glavu. Oni izjavljuju kako proleterска revolucija treba da *otpočne* time što će ukloniti političku organizaciju države. No jedina organizacija koju proletarijat poslije svoje pobjede zatiče dovršenu, upravo je država. Neka budu potrebne i izmjene te države prije nego što će ona moći da udovoljava svojim novim funkcijama. Ali razoriti je u takvom trenutku značilo bi razoriti jedini organizam posredstvom kojega pobjednički proletarijat može ostvarivati svoju upravo osvojenu vlast, potlačivati svoje kapitalističke protivnike i sprovesti onu ekonomsku revoluciju društva bez koje bi se cijela pobjeda morala svršiti jednim novim porazom i masovnim pokoljem proletarijata poput onoga poslije Pariške komune.

Treba li da izričito uvjeravam kako se Marx toj anarhističkoj gluposti suprotstavljao od onoga dana kada ju je Bakunjin iznio u njenom sadašnjem obliku? To posvjedočuje cijela unutrašnja historija Međunarodnog radničkog udruženja. Od 1867. anarhisti su najsravnijim sredstvima pokušavali da osvoje vođstvo u Internacionali; glavna prepreka na njihovu putu bio je Marx. Ako želite pobliže pojedinosti,

može vam ih saopćiti naš stari prijatelj F[riedrich] A[dolph] *Sorge* u Hobokenu, koji je prisustvovao kao delegat.

A sada o Johannu Mostu.

Radnička biblioteka

Ako bilo tko tvrdi da je Most, otkako je postao anarhist, bio u ikakvoj vezi s Marxom, ili da je od Marxa primio bilo kakvu pomoć, taj je ili žrtva laži ili lažac s predumišljajem. Poslije izlaska prvog broja londonske »Freiheit«, Most nije posjetio Marxa ili mene više nego jednom, najviše dva puta. Ništa više nismo ni mi zalazili k njemu – nismo ga, dapače, ni bilo kako ili bilo kada slučajno susreli. Napokon smo čak prestali da pretplaćujemo njegov list jer u njemu »zaista ničeg nije ni bilo«. Prema njegovu anarhizmu i njegovoj anarhističkoj taktici mi smo gajili jednak prezir kao i prema ljudima koji su ga tome naučili.

Dok je još bio u Njemačkoj, Most je objavio jedan »popularan« izvod iz Marxova *Kapitala*. Od Marxa se tražilo da ga pregleda za drugo izdanje. Taj posao radio sam zajedno s Marxom. Ustanovili smo kako nam je nemoguće učiniti više nego da stvar očistimo od najgorih Mostovih pogrešaka, ne želimo li je ponovo pisati od početka do kraja. Marx je, također, dopustio samo to da njegova poboljšanja budu uvrštena uz izričit uvjet da se njegovo ime neće nikada i nigdje dovesti u vezu čak ni s tim poboljšanim izdanjem krparije Johanna Mosta.

Ako vam je stalo do toga, ovo pismo možete objaviti u »The Voice of the People«.

S bratskim pozdravom

F. E.

Prevod s engleskog

7

Engels redakciji lista »New Yorker Volkszeitung«
u Njujork
(koncept)

[London] 18. aprila 83.
122, Regent's Park Road

Redakciji lista »N[ew] Y[orker] Volkszeitung«

U vašem broju od 15.¹ štampali ste moju depešu Sorgeu² kao *vama* upućenu.

U broju od 17. ste javili da sam vam telegrafisao da je Marx umro u Aržanteju⁽¹⁵⁾.

Mi ovde nismo naviknuti da sebi dozvoljavamo takve slobode da koristimo imena drugih ljudi ili da dopuštamo da sa nama čine takve stvari.

Vi mi time onemogućujete da vam i dalje šaljem ma kakva saopštenja.

Ako bi se ikada u vašem listu ponovila slična zloupotreba moga imena, prisilili biste me da svog starog prijatelja Sorgea zamolim da to oglasi za direktno krivotvorenje s vaše strane.

Odani
F. E.

¹ 15. mart – ² Friedrichu Adolphu Sorgeu

8

Engels Jamesu Knowlesu

u London^[16]

(koncept)

[London] 20. april 1883.

Dragi gospodine,

Ako nađemo rukopis¹ o kome je reč, rado ću vam dati prvenstveno pravo objavljivanja, pod dva uslova koji se podrazumevaju, ali koja ću ipak da pomenem: 1) u slučaju da rukopis ne štampate, nemate pravo da ga ustupite drugome i 2) u slučaju da rukopis štampate, objavićete ga kao poseban članak, bez ikakve veze sa nekim drugim.

Iskreno vaš
F. E.

Dozvolite da dodam da ja nisam »Dr«, već bivši vlasnik predionice pamuka.

Prevod s engleskog

¹ Friedrich Engels: *Konsept »Kapitala« od Karla Marxa, prvi tom*

9

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi^[17]

Istodobno s ovim šaljem i korekturu^[18]. Vaše pismo sam primio, odgovoriću na njega ove nedelje člankom o Marxu za list »Der Sozialdemokrat«^[19]. Imam još štošta da razmrsim pre nego što ga (konačno) završim.

Mali komad o rdavom E[ngelsu], koji je zaveo dobrog M[arxa] igra se od 1844. godine bezbroj puta naizmenično s drugim malim komadom o Ahrimanu – M[arxu], koji je Ormuzda – E[ngelsa] zaveo s puta vrline. Sada će se gospodi Parizlijama ipak najzad otvoriti oči^[20].

Vaš
F. E.

[London] 23. 4. 83.

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 24. aprila 83.

Dragi Sorge,

U prilogu nekoliko redova za Hartmana od njegovog prijatelja Brochera, konfuznog anarhiste, ali prave poštenjačine. Budi tako dobar da ih predaš.

List »Volkszeitung« je napravio dovoljno gluposti, pa ipak još ne toliko koliko sam očekivao. Pri tom su svi dali svoj doprinos, Sche-witsch, Cuno, Douai, Hepner. Bio je to kvartet ljudi s nametljivom željom da se istaknu boljim znanjem, a davolski su malo znali, jointly and severally¹. Pa ipak sam se osećao pobuđenim da redakciji napišem nekoliko redaka²: da su oni moju depešu upućenu Tebi štampali kao upućenu njima, a moju drugu, njima upućenu, izvitoperili s stavivši da je M[arx] umro u Aržanteju¹⁵. Tako nešto mi ovde ne bismo trpeli; oni su mi time onemogućili da im dalje šaljem saopštenja, i ako bi sebi opet dopustili da na taj način zloupotrebe moje ime, prisilili bi me da Te zamolim da sve smesta javno oglasiš falsifikatom s njihove strane. Neka gospoda izvode svoje jenki-obmane među sobom. Amerikanci su, uostalom, mnogo pristojniji: prema listu »V[olkszeitung]« meni je poslat telegram, koji nikad nisam dobio i gotovo sam povepovao da su gospoda iz lista »V[olkszeitung]« sama novac stavila u džep²¹. Sada piše Van Patten da uopšte nije bilo novca. Stoga sam prisiljen da to ovde objavim, inače će se reći da sam pariskoj štampi i listu »Der S[ozialdemokrat]« utajio telegram. Odgovor u vezi sa Mostom, koji sam poslao³ V[an] P[attenu] na njegovo pitanje, verovatno je objavio već pre prispeća mog pisma.

Na kopenhavskom kongresu²² odlučeno je da Liebk[necht] i Bebel putuju u Ameriku sledećeg proleća²³. Radi se o novcu za izbornu kampanju 84/85. godine. (Ovo sve među nama.) L[jiebknecht] je predložio Tussy da pođe sa njima kao njegova sekretarica, i ona to veoma želi; tako bi se lako moglo dogoditi da je ti uskoro vidiš tamo. Planove uopšte još nismo pravili. Literarni rad (III izdanje, I tom *Kapitala*, izdavanje II toma², čiji sam rukopis našao, ali mi je još nepoznato u kojoj je meri gotov za štampu i da li je potrebno da se dopuni, biografija⁴ na osnovu ogromne prepiske itd.) apsorbuje celo

¹ zajedno i pojedinačno – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 7. – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 6. – ⁴ Marxova

slobodno vreme, a sem toga T[ussy] ima da izvrši mnoštvo obaveza iz literarne zaostavštine.

Ti, naravno, imaš puno pravo da iz M[arxovih] pisama daš da se preštampaju mesta o H. George-u. Pitanje je samo ne bi li bilo bolje da se pričeka dok ti ja sredim M[arxova] objašnjenja na marginama primerka George-ove knjige i da se onda sve zajedno uradi^[24]. Teorijski oštra, ali kratka rezimea bez objašnjenja na primerima, kako ih Marx daje, ipak još prevazilaze sposobnosti prosečnog Amerikanca, a nije hitno. Čim budem imao vremena, pogledaću stvari detaljnije. Ali ako mi dotično mesto iz M[arxovog] pisma prepisano dostaviš, posao će se znatno uprostiti.

S ovim šaljem i brošuru. Ja sam i sam dobio tek nekoliko primeraka; 2. izdanje je u štampi^[18]. *Zna li Weydem[eyer] sada engleski?*^[25] Njegovi raniji prevodi nisu ni gramatički ni stilski bili prihvatljivi za štampanje. Oni bi nas užasno obrukali i zajedno s tim autore učinili smešnim. U svakom slučaju želeo bih da vidim probni prevod.

Tvoj
F. E.

11

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirih

London, 28. aprila 83.

Dragi Bernstein,

(Mislim da odbacimo ono dosadno »gospodine«.) Ovome pismu priloženo je nešto prepiske, između ostalog sa Amerikancima u vezi s Mostom¹.

To što se niste vratili via London^[26] je neoprostivo, ja sam pouzdano računao s tim. No, možda ćete doći jednom u leto, onda ćemo zajedno plivati. Krevet Vam je uvek obezbeđen kod mene.

Mayall, najbolji fotograf Londona, koji je uvek radio za Marxa, ima princip: we do not take money from eminent people². Ne možemo stoga da navaljujemo na njega s kopijama (on je veoma neuredan), sem zaobilaznim putem. Dali smo mu, navodno za nekog nemačkog knjižara, nalog na 1000 Cartes de visite (12. f. st. = 240 maraka = = 24 pensa po komadu) i 200 cabinet portraits ($\frac{3}{4}$ lika) po 8 f. st. = = 160 maraka = 80 pensa po komadu. To je poslednji, najbolji snimak gde se Mohr pojavljuje potpuno u svom vedrom, pobedonosnom olimpijskom miru. Ja ga nudim Vama, Liebknechtu i Sorgeu u Njujorku po odbitku onoga što je nama potrebno. Koliko snimaka želite? Nije nikako potrebno da ih odmah sve prodate. Oni će u svakom slučaju biti bolji od onoga što se izrađuje tamo.

Vaš
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 6. – ² od slavnih ljudi ne uzimamo novac

12

Engels Achille-u Loriji
u Mantovu^[27]

(koncept)

[London, krajem aprila 1883]

Prof. Achille Loria
Poštovani gospodine,

Primio sam Vašu brošuru o Karlu Marxu. Vi ste slobodno mogli podvrći najoštrijoj kritici njegovo učenje, mogli ste štaviše i da ga pogrešno shvatite, mogli ste slobodno napisati Marxovu biografiju, koja predstavlja čistu fantaziju. Ali, ono na šta Vi nemate nikakvog prava ni slobode i što ja neću nikad nikome dozvoliti da radi jeste to da Vi klevetate karakter mog pokojnog prijatelja.

Već u jednom svom ranijem djelu Vi ste sebi dozvolili da optužite Marxa zbog zlonamjernog citiranja. Kad je to pročitao, Marx je uporedio svoje i Vaše citate sa originalima, pa mi je kazao da su Vaši citati bili tačni, a ukoliko je bilo *zlonamjernosti*, onda je nje moglo biti samo sa Vaše strane. A vidjevši kako Vi citirate Marxa, kako besbidno tvrdite da Marx govori o profitu onda kad on govori o *Mehrwert-u*¹ i kako tu grešku uporno branite tvrdeći da su to identične stvari (što smo Vam gospodin Moore i ja *usmeno* ponovili ovdje u Londonu), ja znam kome treba vjerovati i gdje je ta zlonamjernost.

Ali sve je to malenkost u poređenju sa Vašim »čvrstim i dubokim uvjerenjem... da *poznati sofizam* dominira« cjelokupnim Marxovim učenjem, str. 510; da se Marx »nije zaustavio pred paralogizmima, *jer ih je kao takve poznavao*«, da je »on često bio sofista koji je *po cijenu istine* htjeo doći do negacije postojećeg društva«, da se, kako reče Lamartine, »il jovait avec les mensonges et les vérités comme les enfants avec les osselets«.^{2[28]}

U Italiji, zemlji antičke civilizacije, moguće je – možda – sve to shvatiti i kao kompliment, a od strane katedarskih socijalista^[29] možda i kao veliki hvalospjev, obzirom da ti vrijedni profesori ne bi nikada uspjeli izgraditi svoje bezbrojne sisteme na neki drugi način, osim »po cijenu istine«.

Mi revolucionarni komunisti drugačije gledamo na to. Takve tvrdnje mi smatramo besramnim optužbama i znajući da su one lažne mi ih vraćamo njihovom tvorcu, jer se samo on obrukao time što ih

¹ višku vrijednosti (u rukopisu napisano na njemačkom jeziku) – ² »on igrao lažima i istinama kao djeca piljcima«

je izmislio. Mislim da bi Vaša dužnost bila da upoznate javnost sa tim »poznatim sofizmom« koji dominira cjelokupnim Marxovim učenjem. Ali uzalud to tražim! Nagott!³ Treba zaista biti sitna duša pa pomisliti da bi čovjek kao što je bio Marx mogao »svoje protivnike neprestano plašiti« nekom drugom knjigom koju »nikada nije namjeravao napisati« i da je ta druga knjiga predstavljala samo jedno »genijalno sredstvo koje je umjesto naučnih argumenata Marx izmislio«. No ta druga knjiga² postoji i uskoro će biti objavljena, pa ćete onda, možda, naučiti razliku između Mehrwert-a⁴ i profita.

Čast mi je da Vam ponovno izrazim sva ona osjećanja koja i zaslužujete

F. E.

Prevod ovog pisma na njemački jezik biće objavljen u slijedećem broju ciriškog lista »Sozialdemokrate«.^[19]

Prevod s italijanskog

³ Ništa! (napuljski) – ⁴ viška vrijednosti (u rukopisu napisano na njemačkom jeziku)

13

Engels Augustu Bebelu

u Borsdorf kod Lajpciga^[30]

London, 30. aprila 83.

Dragi Bebel,

Odgovor na tvoje pitanje hoću li se preseliti u Njemačku, Švicarsku ili drugdje na Kontinent svodi se naprosto na to da neću ići u zemlju iz koje mogu biti protjeran. No u tom pogledu sigurne su jedino Engleska i Amerika. U Ameriku bih, ako drugo ne moram, otišao jedino da je posjetim. Dakle, ostajem ovdje.^[31]

No povrh toga Engleska ima još i drugu veliku prednost. Od pres-tanka rada Internacionale tu nema apsolutno nikakvog radničkog pokreta osim onog na repu buržoazije, radikala, i onog za sitne ciljeve u kapitalističkim odnosima. Jedino ovdje, dakle, ima mira za dalji teorijski rad. Svuda drugdje morao bih učestvovati u praktičkoj agitaciji i gubiti prekomjerno mnogo vremena. U praktičkoj agitaciji ja ne bih učinio više od nekog drugog; tko će mene i M[arxa] zamijeniti u teorijskom radu – za sada još ne vidim. Ono što su tu pokušali mladi malo je, čak najčešće vrijedi manje nego ništa. Kautsky, koji jedini marljivo studira, mora pisati da bi mogao živjeti, pa već zbog toga ne može ništa stvoriti. A sada, u 63. godini, s vlastitim radovima na grbači, i s izgedima da ću godinu dana raditi na II svesku »Kapitala« i još jednu godinu na biografiji Marxa, uz historiju njemačkog socijalističkog pokreta od 43. do 63. i historiju Internacionale od 64. do 72, morao bih biti lud pa da ovaj svoj mirni azil zamijenim mjestima gdje treba učestvovati u sastancima i novinskoj borbi, i već samim tim zamagljivati sebi jasan pogled. Svakako, kad bi ponovo došla 48. i 49, ja bih, ako zatreba, ponovo uzjahao konja. Ali sada – stroga podjela rada. Treba da se što je moguće više povučem čak i iz lista »Soz[ialdemokrat]«. Pomisli samo na golemu korespondenciju koju smo prije dijelili M[arx] i ja, a sada već više od godine dana moram da je vodim sam. Jer mnoge niti iz mnogih zemalja, što su se dobrovoljno stekle u M[arxovoj] radnoj sobi, nipošto nećemo pokidati, dakle god je to u mojoj moći.

Ne znam šta će biti sa spomenikom M[arxu]^[32]. Porodica se protivi. Jednostavan nadgrobni kamen što je napravljen za njegovu ženu, a sada nosi i njegovo ime i ime njegova malog unuka¹, bio bi oskvrnut u očima obitelji kad bi se zamijenio spomenikom što se ovdje u Londonu gotovo ne bi mogao ni razlikovati od pretencioznih filis-

¹ Henri Longuet-a

tarskih monumenata koji bi ga okruživali. Londonska groblja i izgledaju posve drugačije od onih u Njemačkoj. Tu je grob do groba, između njih nema mjesta ni da se posadi drvo, a spomenik ne smije prekoračiti širinu i dubinu kupljenog uskog prostora.

Liebknrecht je govorio o izdavanju M[arxovih] sabranih radova. Sve je to lijepo – ali, kao i pri Dietzovom planu za II svezak [*Kapitala*], ljudi zaboravljaju da je II svezak [*Kapitala*] odavna otkupio Meißner i da se izdavanje drugih, manjih stvari također mora najprije ponuditi Meißneru, i tada one mogu izići *samo u inostranstvu*. Još od vremena zakona protiv socijalista^[33] neprestano se govori da se u Njemačkoj ne bi mogao štampati čak ni *Kom[unistički] manifest* osim kao sudski akt pročitan na vašem procesu^[34].

Rukopis II sveska [*Kapitala*] dovršen je prije 1873, a vjerojatno i prije 1870. Pisan je njemačkim pismenima, a od 1873. M[arx] je upotrebljavao samo latinicu.

Prekasno je za preporuku, pa pismo mora otići ovako, zapečatit ću ga, ipak, svojim pečatom.

Večeras pišem L[iebknrechtu] u Berlin.^[35]

Tvoj
F. E.

14

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 1. maja 83.

Dragi Sorge,

Da bismo dobili dobre M[arxove] fotog[rafi]je, poručili smo kod Mayalla, najboljeg ovdašnjeg fotografa, koji je pravio poslednje snimke, od poslednjeg lepog snimka:

1000 cartes de visite 12 f. st.

dakle, oko 3 pensa po komadu;

200 Cabinet size¹, ³/₄ lika po 8 f. st.

dakle, oko 9 pensa po komadu.

Od ovih možeš da dobiješ izvestan broj po ceni koštanja – ja sam ih takođe ponudio Liebkn[echt]u i Bernsteinu u Cirihi². Ako gornji broj ne bude dovoljan, moći ćemo zacemento dobiti još, ali potrebna je brza odluka.

Tvoj

F. Engels

¹ kabinet-format – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 11.

15

Engels Wilhelmu Liebkechtu
u Borsdorf kod Lajpciga

London, 10. maja 83.

Dragi Liebkecht,

Nastaviš li da mi svojim izmišljanjem projekata i nepromišljenim agitiranjem na vlastitu ruku stvaraš nepotrebno piskaranje, zacijelo će moje dopisivanje s tobom ponovo zamrijeti.

Onda sam te zamolio da mi prosto *odgovoriš*: kakav je moj pravni položaj prema Wigandu. Jer ugovor iz 1845. predviđa drugo izdanje i određuje honorar koji za to treba platiti. Pitanje:

1. jesam li *ja* time još i sada vezan?

2. ako *jesam*, i ako se W[igand] ustručava da drugo izdanje štampa uz utanačene uvjete honoriranja, da li sam *ja* tada bez daljega *slobodan*?^[36]

Uopće mi nije uspjelo da od tebe dobijem odgovore na ta jednostavna pitanja, a kako si mi obećao da ćeš ih pribaviti, *ja* to, razumije se, nazivam »tvojim nehatom«.

Ali *ja* te nikada nisam bio ovlastio da sam ili preko nekog trećeg pregovaraš u mojoj stvari, i ne shvaćam kako si došao na to da na vlastitu ruku i bez razmišljanja sada pokrećeš nešto tako. *Ja izričito zabranjujem* da se poduzme i najmanji korak, inače ću smjesta pisati Wigandu i *sve dezavuirati*.

Piše mi Meißner, uopće ne spominje izdanje u svescima¹. Ugovor nam ne daje pravo da se u to miješamo. Ali ako Dietz bude mogao M[eißneru] dokazati da će to biti njemu od koristi, vjerojatno će to i učiniti.

Adresa Lafargue-a

66 Boulevard du Port-Royal, Paris

(uz St. Pélagie, zgodno ako treba odsedeti)^[6]

Fotogr[afije] će biti isporučene u partijama i poslate Dietzu što je moguće br[že].²

¹ Vjerojatno treće njemačko izdanje prvog toma *Kapitala* – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 11.

16

Engels Augustu Bebelu
u Borsdorf kod Lajpciga^[30]

London, 10. maja 83.

Dragi Bebel,

Vjerujem, naravno, da ti je milije što *ne* sjediš u Rajhstagu. Ali vidiš do čega je dovela tvoja odsutnost. Pre više godina pisao mi je Bracke: među svima nama ipak jedino Bebel ima parlamentarističkog takta^[37]. A ja znam da se to neprestano obistinjavalo. Neće, dakle, biti druge nego da prvom prilikom ponovo zauzmeš svoje mjesto, i ja bih se vrlo radovao da te u Hamburgu izaberu, pa da te nužnost izbavi iz nedoumice.^[38]

Agitatorski i parlamentarni rad s vremenom zacijelo veoma do-
sadi. Tu je kao i pri oglašavanju, pravljenju reklame i putovanjima u
trgovini: uspjeh dolazi polako, a ponekad ga uopće i nema. Ali dru-
gog puta naprosto nema, i tko se jednom nađe u tome, stvar mora
dokrajčiti ili će mu propasti sav dotadašnji trud. A dok je na snazi za-
kon protiv socijalista,^[33] taj se jedini preostali put ne da izbjeći.

Izveštaj o kongresu u Kopenhagenu^[22] nije bio sastavljen ni iz-
daleka tako da ne bih mogao dovoljno toga pročitati između redaka
i po tome ispraviti Liebk[echtovu] obavijest, kao i uvijek obojenu
ružičasto. U svakom slučaju, činilo mi se da su polutani^[39] pretrpjeli
surov poraz i mislio sam da će stoga sada svakako uvući rogove. No
izgleda da toga ipak nije bilo u tolikoj mjeri. S tim ljudima nikada se
nismo zavaravali. Hasenclevera kao ni Hasselmanna nikada nije tre-
balo primiti, ali s Liebk[nechtovim] prenatrpanim ujedinjavanjem, pro-
tiv kojeg smo mi svom snagom protestirali^[40], natovarili smo sebi
jednog magarca i na duže vrijeme jednu hulju. Blos je u svoje vrijeme
bio svjež, kurazan momak, ali ga je brak itd. s brigama za nasušni
hljeb ubrzo omekšao. Geiser je uvijek bio šepRTLja, sav umišljen, a
Kaysler hvalisavi trgovački putnik. Od Rittinghausena nije bilo ništa
već [18]48, on je socijalist samo pro forma, kako bi pomoću nas
ostvario svoju direktnu narodnu vladu. Kao da mi nemamo pametnijeg
posla.

Ono što kažeš o L[ie]bk[nechtu] zacijelo već odavna misliš. Mi
ga poznajemo mnogo godina. Njegova popularnost njemu je uvjet
opstanka. On, dakle, mora posredovati i zataškavati da bi odgodio krizu.
Pri tome on je po prirodi optimist i sve vidi ružičasto. To ga održava
svježim i glavni je razlog njegovoj popularnosti, ali to ima i svoje na-
ličje. Otkako se s njim dopisujem, o svemu je obavještavao ne samo
prema vlastitom ružičastom shvaćanju, već je i prešućivao ono što je

bilo neugodno, a na pitanja bi odgovarao tako olako, da smo se zbog toga najčešće ljutili: smatra li taj čovjek da smo tako glupi te ćemo tome nasjesti! Uz to neprekidna zaposlenost, koja je pri tekućoj agitaciji zacijelo vrlo korisna, ali je nas ovdje opterećivala mnogim beskorisnim piskaranjem, pa vječito izmišljanje projekata iz kojih je proizlazilo da se posao tovario na *druge* – ukratko, razumjet ćeš da je sve to onemogućavalo stvarno poslovno i konkretno dopisivanje kakvo već godinama održavam s tobom i Bernsteinom. Otuda vječite prepirke i počasni naziv koji mi je dao jednom u šali, da sam ja najgrublji momak u Evropi. Moja pisma njemu bila su, doduše, često gruba, ali je grubost bila uvjetovana sadržajem njegovih pisama. Najbolje je to znao Marx.

Zatim, L[iebknecht] je, uz mnoga svoja vrijedna svojstva, rođeni školnik. Ako jednom neki radnik u Rajhstagu kaže meni umjesto mene, ili neki kratki latinski vokal izgovori dugo i buržuji se smiju, on očajava. Stoga su njemu potrebni »naobraženi« ljudi, poput mlakonje Vierecka, koji bi nas jednim govorom u Rajhstagu blamirali gore od 2000 pogrešnih »meni«. I on ne može da čeka. Preči mu je neki trenutni uspjeh, pa makar kasnije zbog njega žrtvovao neki mnogo veći. To ćete iskusiti u Americi, budete li onamo došli *poslije* Fritschea i Vierecka.^[41] Njihovo odašiljanje bilo je isto tako promašeno kao i prenatragljeno ujedinjenje s lasalovcima, koji bi vam šest mjeseci kasnije došli sami od sebe – ali kao dezorganizirana banda, bez probaćarenih vođa.

Kao što vidiš, ja govorim s tobom, u povjerenju, posve otvoreno. Ali mislim da bi i ti dobro uradio da se odlučno suprotstaviš L[ie]b[knechtovoj] uvjerljivoj rječitosti. Tada će on ipak popustiti. Kada se istinski nade pred odlukom, on će zacijelo poći pravim putem. No bilo bi mu milije da to učini sutra nego danas, milije za godinu dana nego sutra.

Kad bi neki poslanici doista glasali za Bismarckove zakone^[42] i tako udarac nogom u stražnjicu uzvratili poljupcem u njegovu, i kad frakcija te ljude ne bi isključila, i ja bih se, svakako, mogao javno odreći partije koja to trpi; no koliko znam, to ipak ne bi bilo moguće s obzirom na postojeću partijsku disciplinu prema kojoj manjina *mora* glasati s većinom. Ali, tebi je to poznato bolje nego meni.

Ja bih smatrao nesrećom svaki rascjep za trajanja zakona protiv socijalista, dok su odsječena sva sredstva za sporazumijevanje s masama. Ali to može da nam bude nametnuto, i tada će trebati da se čijenjnicama pogleda u oči. Ako se, dakle, dogodi nešto tako – ma gdje da se nađeš – budi tako dobar i obavijesti me odmah, jer mi njemačke novine uvijek stižu sa zakašnjenjem.

Kada je Bloss, protjeran iz Hamburga, bio otišao u Bremen, on mi je, doduše, napisao jedno vrlo plačljivo pismo, i ja sam mu vrlo odlučno odgovorio.^[43] No sada su mi svi papiri u najvećem neredu

i imao bih cijeli dan posla da to pismo pronađem. Ipak, jednom moram napraviti reda, pa ako treba, poslat ću ti *original*.

Tvoje shvaćanje poslovnih prilika potvrđuje se u Engleskoj, Francuskoj i Americi.^[44] To je međukriza poput one 1841 - 42, ali na daleko višoj stepenici. Desetogodišnji kružni tok uopće se jasno razvio tek poslije 1847 (uslijed kalifornijske i australske proizvodnje zlata i s njome potpunog uspostavljanja svjetskog tržišta). Sada, kad Amerika, Francuska, Njemačka počinju razbijati engleski monopol svjetskog tržišta i kada se zbog toga višak proizvodnje počinje ponovo brže ispoljavati, kao prije [18]47, sada ponovo nastupaju i petogodišnje međukrize. Dokaz potpune iscrpljenosti kapitalističkog načina proizvodnje. Razdoblje prosperiteta ne dostiže više svoj puni razvoj, u njemu se već nakon pet godina ponovo previše proizvodi, pa čak i u tih pet godina ide, sve u svemu, traljavo. No to nipošto ne dokazuje da 1884 - 87. nećemo ponovo doživjeti posve živahno poslovanje, poput onog 1844 - 47. No zato će poslije toga posve sigurno doći do potpunog sloma.

11. maja. Htio sam ti još pisati o stanju trgovine, no tada je isteklo vrijeme za prijem poštanskih preporuka. Dakle, doskora.

Tvoj
F. E.

17

Engels Johannu Philippu Beckeru
u Ženevu

London, 22. maja 1883.

Dragi stari,

Kako samo možeš da uobražavaš da sam ja u stanju da jednom mladom partijskom drugu¹ nekako pripomognem da dođe do zarade literarnim radom?^[45] Pa ja već godinama nemam apsolutno nikakve veze s nemačkim izdavačima, sem s Meißnerom (u vezi sa *Kapitalom*), a sa novinama i časopisima pogotovu ne. Šta, dakle, mogu ja da učinim? Čak kad bi taj čovek umeo da prevodi sa nemačkog na francuski ili engleski, ne bih bio u stanju da mu pomognem da se zaposli. Bolje je da se obratiš Liebkn[echt]u, on ima »*Die Neue Zeit*« i mnoštvo veza.

Marxova kuća biće nam na vratu još do sledećeg marta, ne treba, dakle, suviše žuriti sa iseljenjem i planovima za budućnost. Ogroman je posao takođe da se ova zaostavština dovede u red. Zadivljen sam time što je M[arx] uspeo da spase gotovo sve papire, pisma i rukopise, čak iz vremena pre 48. godine, divan materijal za biografiju koju ću, naravno, pisati i koja će između ostalog takođe biti istorija »N[eu]e Rh[einische] Zeitung« i pokreta iz 48/49. godine na donjoj Rajni, istorija londonskog bednog izbeglištva iz 1849/52. godine i istorija Internacionale. Pre svega treba izdati 2. tom *Kapitala*^[2], a to nije šala. Od 2. knjige postoje 4 - 5 obrada, od kojih je samo prva dovršena, a one docnije samo započete; to će zahtevati ne malo rada kad se ima u vidu čovek kakav je M[arx], koji je svaku reč odmeravao. Ali meni je to drag posao, opet sam zajedno sa svojim starim drugom.

Poslednjih dana razvrstavao sam pisma, od 1842 - 1862. godine. Pri tom mi je staro doba opet veoma živo prolazilo pred očima i svi oni veseli trenuci koje smo doživeli u vezi s našim protivnicima. Često sam morao da se smejem do suza zbog tih starih priča, humor nam naši neprijatelji nikad nisu mogli oduzeti. No između toga bilo je ponečeg i veoma ozbiljnog.

Ovo među nama, nipošto ne dozvoli da nešto od toga dođe u štampu. Ono što je zrelo za saopštavanje objavljujem s vremena na vreme u listu »Der Soz[ial]demokr[at]«. Bernst[ein] vrlo dobro napreduje, nastoji da uči, duhovit je i ima bistru glavu, može da podnosi kritiku i oslobođen je svakog malograđanskog moralnog propovedanja. Ali naši mladići u Nemačkoj su takođe zaista divni momci otkad ih je zakon protiv socijalista^[33] oslobodio »naobražene« gospode, koja

¹ Ludwig Klopfer

je pre 1878. godine pokušala da radnicima sa visine svoje neznačke univerzitetske zbrke soli pamet, za šta se, na žalost, nudilo previše »vođa«. Ta sumnjiva rabota još nije potpuno onemogućena, ali pokret je ipak opet zašao u odlučne revolucionarne maticе. To je upravo ono izvanredno kod naših momaka što su mase daleko bolje od gotovo svih vođa; i sada kad zakon protiv socijalista prisiljava mase da same vode pokret, i kad je uticaj vođa sveden na najmanju meru, on je bolji nego ikada.

Tvoj stari
F. Engels

18

Engels Ludwigu Klopferu
u Ženevu

London, 22. maja 1883.

Dragi gospodine Klopfer,

Rado bih Vam pomogao da ikako mogu. Ali ja nemam *nikakvih* knjižarskih ni literarnih veza u Nemačkoj i ne bih znao kome da se obratim. Ali partija ima još svakojake časopise itd. u Nemačkoj, na primer Liebknechtov i Kautskyjev časopis »Die Neue Zeit« u Stuttgartu (izdavačko preduzeće Dietz), za njih bi trebalo da tražite pisma od Beckera¹. Ako se nešto može učiniti za Vas, onda je to samo tamo, mi smo ovde isto tako odsečeni od svega kao Vi u Ženevi.

Vaše pismo od 9. nosi poštanski žig od 13. Tim razlogom molim da bar delimično objasnite zadocnjenje mog odgovora.

U nadi da ćete gore navedenim putem uspeti da postignete svoj cilj, ostajem

Vaš odani

F. Engels

¹ Johann Philipp Becker

19

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 22. maja 1883.

Draga Laura,

Nisam zaboravio novčanicu od pet funti, kao što je Paul saopćio, nego nisam imao ni časa slobodna da je priprelim i pošaljem u preporučenom pismu, budući da je kod mene bio Sam Moore. Sinoć se Sam vratio u Mančester i novčanica bi danas otišla, da nisam primio Paulovo pismo u kome mi daje drukčije upute. U prilogu ček na deset funti.^[46]

Tako je, dakle, ce cher¹ Paul, u tamnici dok ovo pišem.^[6] Baš u ovo vreme (5.45 h) prekidaju posjete, pa sad može mirno i spokojno s Guesde-om raspravljati o izgledima *révolution révolutionnaire*.² Prošle nedjelje popili smo u njegovo zdravlje vrč izvrsnog Maitranka³ i zaželjeli mu mnogo hrabrosti i strpljenja.

Zbilja, odavno sam mislio da ćeš možda iskoristiti nenamjerno Paulovo osamljeništvo i doći u London; ja bih ti odmah stavio na raspolaganje čitav stan u 122, Regent's Park Road; ali sam se, s obzirom na ono što znam, pobojavao da ću takvim prijedlogom povrijediti nečija osjećanja. Čak ni Nim, nakon povratka, nije prozborila ni riječi o tome da si rekla da ćeš pokazati svoje svijetlo lice u našem mračnom podneblju; a kad mi je Paul pisao da želi da s njim ručaš svakog dana u Sainte-Pélagie, bio sam posve obeshrabren. No, sada je sve dobro i nadam se da ću uskoro čuti kako prihvaćaš moj poziv da ovdje smjestiš svoj štab bar dva mjeseca, što, naravno, neće isključiti izlete na morsku obalu itd. Ako Paul mora ostati pod ključem, to je razlog više da paziš na svoje vlastito zdravlje.

Dok je Sam bio ovdje, otkrili smo, zahvaljujući njemu, neugodnu stvar da Mohr nije nikad imao pravo, a nemamo ga ni mi, da spriječi neautorizirane prevode *Kapitala*. Ovo pravo je ugašeno, čim je protekla prva godina, a da ni *početak* prevoda⁴ nije objavljen. Budući da ima više ljudi na tom poslu, bit će dakle potrebno lukavo postupati i služiti se drugim, neizdanim sveskom^[2] kao sredstvom, kako bismo ih naveli, da promijene svoje namjere.

Morat ću uložiti ogroman rad u drugi svezak, bar u drugu knjigu. Postoji *potpun* rukopis od oko 1868. godine ali to je samo brouillon⁵.

¹ taj dragi – ² revolucionarne revolucije – ³ majskog vina (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku) – ⁴ engleskog prevoda prvog toma *Kapitala* – ⁵ koncept

Postoje, zatim, najmanje tri, ako ne i četiri *Überarbeitungen*⁶, koje su nastale kasnije u različitim razdobljima, ali nijedna nije dovršena. Neće biti mali posao da se iz toga napravi konačni rukopis! Treća knjiga stoji dovršena od 1869/1870, a otada nije ni dirnuta. Ali za ovu knjigu, u kojoj je tretirao zemljišnu rentu, bit će potrebno da izvršim poređenja sa njegovim izvacima iz ruskih djela⁽⁴⁷⁾ radi bilješki, podataka, primjera. Možda ću čak moći izraditi dio trećeg sveska iz rukopisa od 1856 - 1862.⁽⁴⁸⁾ (čiji je početak objavljen u Berlinu 1859⁷), koji na kraju svakog poglavlja sadrži kritičku povijest teorijskih pitanja što su u njemu raspravljana.

U posljednje vrijeme bio sam zauzet pregledanjem prepiske. Postoji veliki sanduk pun pisama od najveće važnosti; od 1841 (i čak 1837. od Tvog djeda Marxa⁸) do 1862. To sam gotovo prebrao, ali mi je potrebno još nekoliko sati, da dovršim. Mogu Te uvjeriti da me mnogo veseli što nailazim na ove stare stvari koje se većinom odnose na mene, kao što su se odnosile i na Mohra; a ima toliko smiješnih stvari. Nim mi pomaže – mnogo je prašine za čišćenje – i često se od srca smijemo sjećajući se starih vremena. Sam je Mohr prilično sredio prepisku nakon 1862. Potrebno je pričekati neko vrijeme, dok pretražimo sve tajne potkrovlja punog kutija, zavežljaja, sanduka, knjiga itd. Moram pripremiti za treće izdanje razne dodatke iz francuskog izdanja⁽⁴⁹⁾; znam da ih je i Mohr namjeravao uvrstiti, a to mora biti gotovo za tri do četiri nedjelje.

Ali sad je vrijeme odlaska pošte i stoga zbogom za danas.

Voli Te Tvoj
F. Engels

Prevod s engleskog

⁶ prerade (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku) – ⁷ K. Marx, *Prilog kritici političke ekonomije* – ⁸ Heinricha Marxa

20

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 2. juna 83.

Draga Laura,

U prilogu, kako si željela, ček od deset funti za Paula. Sudeći prema njegovom pismu, čini se da je vrlo veseo usprkos svom položaju, ali, naravno, škripanje ključeva i prijevornica mora da je nešto strašno⁶¹. Šta je relativna sloboda tokom dana, kad je čovjek u noći prinuđen na samotni zatvor, i kako bi onda mogao pjevati:

Singet nicht in Trauertönen
Von der Einsamkeit der Nacht,
Denn sie ist, o holde Schönen,
Zur Geselligkeit gemacht.¹

Budući da Paul u zatvoru počinje usavršavati svoje znanje njemačkog jezika, moći ćeš mu to dati da prevede.

Dva herojska mučenika² vjerovatno su sada dosta dobro smještena, pa zar ne misliš da bi mogla ovamo doći, na primjer u slijedeći četvrtak ili petak? Stvar je u tome što večeras očekujem Jollymeiera, koji će ovdje moći ostati do ponedjeljka, 10. juna, a on bi toliko volio da te vidi. Osim toga, Tussy mnogo govori o tvom dolasku, i čini se da joj je mnogo stalo do toga da budeš ovdje kako bi te pitala za savjet o razmještaju stvari u kući itd., itd.; čini se da joj je vrlo teško da sama snosi svu odgovornost. Tvoje bi putovanje dakle u izvjesnoj mjeri bilo *on business*³. Ako želiš da dođeš i ako mi odmah napišeš, poslat ću ti novac povratnom poštom. Dodao bih ga današnjem čeku, ali je moja blagajna iscrpena, pa čekam slijedeću nedjelju.

Među Mohrovim papirima našao sam mnogo rukopisa, naše zajedničko djelo prije 1848.⁴ Neke ću uskoro objaviti.

Postoji jedan koji ću ti pročitati kad dođeš ovamo; valjat ćeš se od smijeha. Kad sam ga pročitao Nim i Tussy, Nim reče: *jetzt weiß ich auch, warum Sie Zwei damals in Brüssel des Nachts so gelacht haben, daß kein Mensch im Hause davor schlafen konnte.*⁵

¹ Ne pjevajte žalobnim glasom o samoći noći, jer ona je, o ljupke ljepotice, stvorena da se zajedno bude.⁶⁰ – ² Paul Lafargue i Jules Guesde – ³ poslovno –

⁴ Karl Marx i Friedrich Engels: *Njemačka ideologija*; Friedrich Engels: *Istinski socijalisti* i dr. – ⁵ Sada i ja znam, zašto ste se vas dvojica te noći u Briselu toliko smijali da nitko u kući nije mogao spavati.

Tada smo bili vraški veseljaci; Heineova poezija je djetinjski naivna u poređenju s našom prozom.^[51]

Postoje izgledi da prijevod *Kapitala*⁶ objavi Kegan Paul i Co.; to bi bili najbolji ljudi. Tussy će ih vidjeti u ponedjeljak⁷; ako nešto od toga doista bude, ići ćemo tamo zajedno. S. Moore će prevoditi, a ja ću izvršiti redakciju. Ima i drugih ljudi koji se za to zanimaju, ali, ako mi to možemo urediti, oni će ubrzo biti odstranjeni. S. Moore bio je ovdje za vrijeme Duhova i uredili smo pitanje što se njega tiče. On je daleko najbolji čovjek, pomalo trom, ali se tome može doskočiti. Bio nam je izvanredno koristan kao pravni savjetnik. U stvari, treba još da mu pišem prvom poštom u vezi sa jednim pravnim pitanjem.

Pumps je vrlo dobro, a i njeno dvoje djece; dječak je strašno velik i debeo, rastom je gotovo kao sestra! – bar tako kaže ponosna mama. Ako budeš ovdje iduće nedjelje (računajući od sutra osam dana), imat ćemo veliku zdjelu Maitranka; sada je najbolji, mislim na Waldmeister⁸, imali smo dvije zdjele ovdje u nedjelju i dvije kod Tussy u toku tjedna, a ostalo je još mnogo mozelskog vina!

Ako javiš da dolaziš, pisat ću istog dana u Dublin po sanduk najboljeg i *super*-najboljeg crvenog vina, koje ćemo na miru iskapiti.

Nekoliko redaka Paulu za dan-dva. Dotle te voli

Tvoj

F. Engels

⁶ engleski prijevod prvog toma *Kapitala* – ⁷ 4. juna – ⁸ lazarkinju

21

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirih

London, 12. juna 83.

Dragi Bernstein,

Sada je pola dvanaest noću, i ja sam upravo pročitao i otpremio reviziju 2. tabaka 3. izdanja *Kapitala* (ne mali posao), pa želim da ostatak večeri upotrebim da pismo za Vas bar počnem.

Što se tiče unutrašnjih poslova, čitao sam već u zapisniku^[52] prilično među redovima, a uskoro zatim dobio sam objašnjenja od Bebela. Pisao sam već pre dužeg vremena B[ebel]: do raskida sa slabićima s desnog krila mora najzad doći, ali, po mom mišljenju, nije u našem interesu da ga forsiramo pre nego što opet budemo u stanju da direktno opštimo s masama; tj. nije sve dok postoji^[53] zakon protiv socijalista^[33]. Ako nas *prisile*, onda se treba postarati da *oni* naruše partijsku disciplinu a ne mi, a u tom slučaju već smo sada dobili igru. A do toga bi ih trebalo dovesti ako neće da miruju. Što se Liebk[necht]a tiče, on će učiniti sve da odloži krizu, ali ako ona dođe i on uvidi da više ne može da se odgodi, on će zauzeti pravilan stav.

Moram da budem kratak, treba da uradim sledeće:

1. da sredim zaostavštinu, pri čemu gotovo sve moram da uradim sam, stare stvari ne poznaje niko sem mene, a to je ogromna gomila i u potpunom neredu. Ponešto još nedostaje, mnogi paketi i sanduci nisu još ni otvoreni!

2. da priprelim 3. izdanje, sa raznim izmenama i nekoliko do-dataka iz francuskog izdanja. Pri tom treba čitati reviziju.

3. iskoristiti postojeće izgledе za izdavanje engleskog prevoda¹ – bio sam danas zbog toga kod jednog ovdašnjeg velikog izdavača² – pa onda sâm pregledati prevod (Moore, koji će ga izraditi, izvrstan je, već dvadeset šest godina nam je prijatelj, ali trom).

4. 3 - 4 recenzije početka II toma savrniti i pripremiti za štampu, pri tom ceo 2. tom *prepisati na čisto*.

5. s vremena na vreme nedelju dana lumpovati sa Schorlemmerom, koji je juče opet otputovao u Mančester – on uvek ponese neki posao, ali o jerum!³

Voilà la vie!⁴

Magarac iz lista »Vossische Zeitung« (poslali su mi tu stvar^[54] četiri puta) izgleda da je u valjanoj Nemačkoj izazvao mnogo jada zbog

¹ prvog toma *Kapitala* – ² Kegan Paul – ³ avaj! ili težak uzdah (izraz uzet iz jedne studentske pesme) – ⁴ Takav je život!

jadnog Marxa. Možda ću ga, kad jednom budem naročito veseo, potkačiti. Kada bi ti volovi imali priliku da čitaju prepisku između mene i Mohra, prosto bi se obeznanili. Heineova poezija je detinjarija prema našoj drskoj nasmejanoj prozi. Mohr je mogao da se razbesni, ali da tuguje – jamais!⁵ Valjao sam se od smeha kad sam ponovo čitao stare stvari. Ova, uostalom i istorijski znamenita, prepiska, doći će, koliko to stoji u mojoj moći, u prave ruke. Na žalost, imam samo Marxova pisma od 1849. godine, ali njih u potpunosti.

Prilažem deo originalnog koncepta za kraj *Komunističkog manifest*, koji, molim Vas, zadržite kao uspomenu. Gornja dva reda su diktat koji je zabeležila gospođa Marx^[55].

Priloženu Weerthovu pesmu poslao bih Vam još blagovremeno za feljton, da niste tako udesili da Vaše pismo dođe 12 časova prekasno – tako sam morao sačekati da li ćete feljton ođstampati^[56] tel quel⁶. Možete je drugom prilikom štampati. Weerthove stvari su već po svojoj suprotnosti prema svečanom Freiligrathu sve redom ironične i humoristične. O »ozbiljnosti« ovde nikad nema ni govora.

Što se tiče ukidanja zakona protiv socijalista, ljudi u Nemačkoj nikad ne vide dalje od nosa. Time što je Aleks[andar] III u Moskvi svojom proklamacijom Rusiju razočarao isto toliko koliko i Fr[iedrich] W[ilhelm] IV 1840. godine Pruse^[57] (a stvari su tamo mnogo više goruće), učinio je za to mnogo više nego što će svi Geiseri, Blossovi i kompanija ikad uspeti da učine svojim jadikovanjem. Ako mu jednog lepog dana hitac smrsi konce, a to će mu se sigurno dogoditi, čitav *unutrašnji* Bismarckov režim neće vredeti ni 2 pare. Tad će se udariti u druge žice. Čak i ako stari Wilhelm prosto umre, – ne mislim na W. Blossa⁷ – doći će do nužnih promena. Današnji ljudi nisu nikad doživeli i ne mogu sebi ni da predstavljaju za šta je sve sposoban jedan ostareli prestolonaslednik⁸ u situaciji koja je u međuvremenu postala revolucionarna. I uz to još takva kolebljiva, bezvoljna budala kakva je »naš Fritz«. Štaviše, nije isključeno da sumanuta francuska vlada stvara takvu kavgu sa celim svetom, da bi u Parizu izazvala nešto nasilno. Tunis, Egipat, Madagaskar, Tonking^[58], a sad čak hoće da Englezima ospore nekoliko stenovitih ostrva na normandijskoj obali, sa jedva pedesetak stanovnika. Nadam se samo da se u Parizu ništa neće desiti, jer glupost koja tamo vlada masama premašuju samo ovde u Londonu.

A pri tom čestiti Bismarck radi za nas kao šest kamila. Njegova najnovija teorija da državni ustav nije ništa drugo nego sporazum vlada, koji bi one svakog dana mogle zameniti drugim ne pitajući skupštinu, za nas je kao poručena. Neka to samo pokuša. Pri tom očita težnja da se izazove konflikt, pa njegovi glupavi, razmetljivi Bödiker & Co. u skupštini – sve je tu okretanje voda na naš mlin. Svakako, tu prestaje fraza o »jednoj reakcionarnoj masi«^[59], koja je većinom

⁵ nikad! – ⁶ kakav jeste – ⁷ Kod Engelsa je ovo fusnota. – ⁸ Friedrich Wilhelm

pogodna samo za deklamaciju (ili pak za stvarno revolucionarnu situaciju). Jer u tome se upravo i sastoji ironija istorije koja radi za nas, što se razni elementi ove feudalne i građanske mase u našu korist međusobno satiru, glože, proždiru, dakle, čine upravo suprotnost od neke jednoobrazne mase. Treba biti neznalica pa uobražavati da je dovoljno nazvati ih »reakcionarnim« da bi se one likvidirale. Naprotiv. Sve te razne vucibatine moraju najpre da se međusobno unište, da se potpuno upropaste i osramote i da time pripreme tlo za nas, da svi jedni za drugima dokažu svoju nesposobnost. Jedna od najvećih Lassallevih grešaka bila je to što je ono malo dijalektike koju je naučio od Hegela potpuno zaboravio u agitaciji. Tu je uvek video samo jednu stranu, upravo kao i Liebk[necht], a zato što je ovaj među uzrocima slučajno video one prave, nadmašio je, konačno, velikog Lassalle-a.

Jedina nevolja sadašnjeg nemačkog buržoaskog pokreta sastoji se baš u tome što ljudi obrazuju samo »jednu reakcionarnu masu«, a tome se mora učiniti kraj. Mi ne možemo napredovati sve dok bar jedan deo buržoazije ne bude potisnut na stranu *pravog* pokreta – bilo to unutrašnjim ili spoljašnjim događajima. Stoga nam je dosta *dosađajeg* Bismarckovog režima, stoga nam on može samo koristiti nekim konfliktom ili ostavkom, i stoga je vreme da se zakon protiv socijalista odstrani polovičnim ili potpunim revolucionarnim putem. Sve debate da se treba osloboditi samo »malog«^[60] ili celog zakona ili da li će se pooštriti obični kazneni zakon, izgledaju mi kao debate o devičanstvu Marije in partu i post partum⁹. Ono što odlučuje jesu veliki politički odnosi u zemlji i *inostranstvu*; a oni se menjaju, ne ostaju kao danas. U Nemačkoj se, naprotiv, slučaj ispituje samo polazeći od pretpostavke da su današnje nemačke prilike *večne*. A paralelno s ovim ide ubedenje, povezano sa predstavom o jednoj reakcionarnoj masi: da ćemo, ako se sadašnje prilike preokrenu, mi doći na kormilo. To je besmislica. Revolucija je dugotrajan proces, uporedi 1642 - 1646. i 1789 - 93; i da bi prilike sazrele za nas i mi za njih, moraju sve međupartije redom da dođu na vlast i da se unište. A onda dolazimo mi – i bićemo možda takođe još jedanput poraženi. Mada ja to pri normalnom toku stvari ne smatram lako mogućim.

Danas sam poslao na adresu »*Volksbuchhandlung, Hottingen-Zürich*« neplaćenim podvozom preko Continental Parcels Express (kontrahent nemačke i švajcarske paketne pošte) paket sa poručenim fotografijama¹⁰ i priloženim računom. Od novca zadržite i upišite na račun u moju korist 1 funtu 70 šilinga sa odbitkom od 4 franka za poslatu rakiju, pretplate itd. (ako bi pri slanju ostatka bilo zgodnije da se suma više ili manje zaokruži, onda naravno all right). Ostaju sad ovde još 500 fotografija formata posetnice i 280 kabinet-fotografija, ko prvi poruči, biće prvi uslužen. Ali sem Dietza dosada nemate konkurenta. Šta mi se sve natovaruje na vrat možete videti iz toga što sam kontrolu i novo

⁹ za vreme i posle porođaja – ¹⁰ Vidi u ovom tomu, pismo br. 11.

pakovanje fotografija za Vas i za Dietza danas u svim pojedinostima morao svojeručno da obavim, a takođe da ih nosim u ured (2^{1/2} engleske milje odavde). Pa onda radi!

Borde je magarac koga poznajemo godinama, kod M[arxa] leži oko 100 njegovih poslatih svezaka neotvoreno. Envoyez-le au diable¹¹.

U Švajcarsku neću doći dok kontinentalni putevi ne budu sigurniji. Pa bilo je neizvesno da li bi M[arx] ovog leta mogao mirno putovati u Francusku ili proputovati kroz nju. Kada je čovek jednom progнан, onda je gotov, ako ne pristaje na korake, koje ja ne mogu da činim. Poznato mi je to.

Uostalom Vi mi nipošto ne dosađujete unutrašnjim stvarima. Onaj ko je u inostranstvu ne može nikad dovoljno da dozna o pojedinostima takvih unutrašnjih borbi radničke partije koja je, pored svega, vodeća evropska radnička partija. L[iebknicht] iz principa sve to taji od mene, njegovi izveštaji su svi crveni kao ruža, rumeni kao jutro, plavi kao nebo, puni mladalačke nade.

Za godišnjicu junske bitke 48. godine šaljem Vam članak iz »N[eue] Rh[einische] Z[eitun]g« od Marxa¹², koji je jedini u celoj evropskoj štampi stao na stranu pobunjenika kad su bili poraženi.

Srdačan pozdrav

Vaš
F. E.

13. juna 83.

Mislite li da je vreme da se u feljtonu lista »Der S[ozialdemokrat]« odštampa *bezgranično* drski M[arxov] i moj rad iz 1847. godine^[51], u kome smo udesili kako treba »istinske socijaliste«, koji sada sede i u skupštini? Najdrskije što je ikad napisano na nemačkom jeziku.

¹¹ Pošaljite ga do đavola - ¹² Junska revolucija

22

Engels Pasquale Martignettiju

u Benevento^[61]

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 19. juna 1883.

Vrlo poštovani gospodine,

Sa velikim zadovoljstvom primio sam Vaš lijepi talijanski prevod mog *Socialisme utopique et socialisme scientitique*. Pregledao sam ga, pa Vam, premda sa nesigurnošću i svjestan svog nedovoljnog poznavanja talijanskog jezika i pomanjkanja prakse, predlažem manje izmjene na nekoliko mjesta. Nadam se da ćete bez obzira na te okolnosti moći razumjeti prevod (talijanski i francuski) dopuna koje su izvršene u prvom njemačkom izdanju i koje su unijete na odgovarajućem mjestu Vašeg rukopisa.^[62]

Prilažem i jedan primjerak tek objavljenog njemačkog izdanja, a naredit ću da Vam se pošalje i jedan primjerak drugog izdanja, koje se u ovom času nalazi u štampi. Žao mi je što se prevod nije mogao izvršiti sa njemačkog jezika, s obzirom na to da se talijanski jezik bolje adaptira dijalektičkom načinu izražavanja nego francuski.

Zahvaljujem Vam na ljubaznom obećanju da ćete mi poslati nekoliko primjeraka prevoda. Dovoljno bi ih bilo šest, najviše dvanaest.

S osobitim poštovanjem pozdravlja Vas

Fr. Engels

Istom poštom otpremljen Vam je i jedan *preporučeni* paketić koji sadrži:

1. Vaš rukopis
2. primjerak njemačkog izdanja^[63]

23

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

London, 22. juna 1883.

Dragi Bernstein,

Ako odete u Pariz, morate preći na nekoliko dana ovamo preko »bare«. Put tamo i natrag stajaće Vas manje nego što ćete proćerdati za to vreme u Parizu. Soba Vam je ovde već spremljena. Pokazaću Vam tada i pomenuti drski rukopis i druge rukopise.^[51] Gospođa Laf[argue] će Vas uputiti u to kako je najbolje putovati.

Vaš
F. E.

Pozdrav Liebk[nechtu].

24

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 24. juna 1883.

Draga moja Laura,

Kada si mi pisala o tome da znaš kakve su bile želje i pogledi jadnog Mohra u Veveju^[64], to si rekla u vezi sa njegovim oporukama manje-više zaveštajnog karaktera iz čega sam, prirodno, zaključio da i sad misliš na slična pitanja. A kako su ove oporuke mogle da sadrže i želje vezane za uspomenu na tvoju mamu itd., za neke knjige i drugo, i kako smo mi ovde obavezni da u vezi sa svim donesemo ovu ili onu odluku, a Tussy, osim toga, izgleda, želi da izbegne svaku odgovornost samostalnog odlučivanja, smatram svojom neposrednom dužnošću da te o svemu obavestim, kako bi, u slučaju da imaš bilo šta da nam saopštiš, mogla to da učiniš blagovremeno.

Posle smrti jadnog Mohra zapitao sam Tussy i ona mi je odgovorila da joj je Mohr rekao kako ona i ja treba da preuzmemo sve njegove papire i da se pobrinemo za objavljivanje svega što treba štampati, naročito drugog toma^[2] i matematičkih radova^[65]. Treće nemačko izdanje¹ je u redu, ja pratim i to. Ukoliko želiš da znaš doslovce Mohrove reči, Tussy će ti ih bez sumnje saopštiti, ako je zamoliš.

O tome se razgovaralo kada je Paul bio ovde i gotovo sam siguran da mu je to poznato.

Što se tiče izraza izvršioци literarnog testamenta^[66], samo sam ja odgovoran za njega. Nisam tada mogao da nađem drugi, i ako sam te njime na bilo koji način uvredio, molim te da mi oprostiš.

Kako je sama oporuka mogla da te zaboli – to ne vidim. Posao mora da se obavi *ovde, na licu mesta*. Faktički posao – što ti znaš isto kao i Tussy – moram najvećim delom da obavim ja. Ali kako Mohr ima jednu kćer koja živi u Londonu, smatrao sam potpuno prirodnim da treba da je odredi za pomagača u poslovima koje ona može da uradi. Kad bi ti živelu ovde, a ne u Parizu, mi bismo svo troje bili zajednički određeni za izvršioce, u to nema sumnje.

Ali postoji i druga strana ovog pitanja. Prema engleskim zakonima (koje nam je objasnio Sam Moore) jedino lice koje zakonito reprezentuje Mohra ovde u Engleskoj je Tussy. Ili, tačnije, jedino lice koje može da postane njegov zakoniti predstavnik pošto dobije sudsko punomoćje o upravljanju imovinom umrloga. To mora da učini *najbliži srodnik nastanjen u Engleskoj* – Tussy; izuzev ako se ona toga

¹ prvog toma *Kapitala*

odrekne i predloži nekog drugog, ko takođe mora da stalno boravi u Ujedinjenom Kraljevstvu. Tako da, prema zakonu, to ne mogu biti ni ja. Ima mnogo razloga da se ova punomoćja *moraju* pribaviti.

O planovima koje ti je Mohr izlagao u Veveju ja naravno nisam znao ništa i samo žalim što nisi dolazila ovamo posle 14. marta. Onda bismo i mi znali za njih i uzeli ih u obzir koliko god je to moguće. Ali evo kako stoji stvar u pogledu engleskog prevoda². Mi smo ustanovili (prema razjašnjenjima koja nam je dao S. Moore a i Meißner) da *nemamo pravo* da sprečimo izdavanje neautorizovanog prevoda, ma ko ga uradio³. To pravo, u najboljem slučaju, proteže se samo na tri godine posle prvog izdanja i definitivno se ugasilo 1870. Tako se pojavilo nekoliko pretendenaata i jedan od izdavača, Reeves, sa dobrim namerama, ali bez sredstava i bez poslovnih sposobnosti, najnepoželjniji od svih, rekao je Radfordu da je našao prevodioca i da namerava da objavi taj prevod. Tada nije moglo da se okleva. Mi smo morali da nademo nekoga ko hoće i može to da uradi – i nismo videli drugog osim S. Moore-a i K. Paula i Co. kao izdavače. Oni su stupili s nama u prepisku, zatim se Tussy videla s K. P[aulom] a onda i ja. Ništa još nije zaključeno, ali vrlo verovatno ćemo postići neku saglasnost. Pitanje glasi: da li bi ti, pod promenjenim okolnostima, preuzela da uradiš prevod i mogla da se obavežeš da ga završiš u određenom roku, recimo za 6 meseci?

² Radnička biblioteka

U vezi sa istorijom Internacionale ja sam potpuno spreman, bar što se *mene* tiče, da se svi papiri itd. koji se odnose na Internacionalu uruče tebi u tu svrhu. Ali ja sam imao u planu da napišem jednu potpunu biografiju Mohra a ako ti uzmeš te papire, moj plan propada. Mohrov život bez Internacionale bio bi dijamantski prsten iz koga je izvađen dijamant.

Nisam Tussy ništa rekao o tvom pismu, jer ne želim da se mešam u odnose između sestara. Zato, ako zahtevaš bilo kakva objašnjenja od nje, obrati joj se, molim te, neposredno. No ja smatram da bi najbolje učinila ako bi došla ovamo da zajedno sve razjasnimo. Ti vrlo dobro znaš da ja samo i želim da do maksimuma i u svakom pogledu uzmem u obzir tvoje želje. To je moj stav i kada je Tussy u pitanju. Ako želiš da svoje ime prisajediniš uz naša u zajedničkom radu, i ako želiš da u njemu učestvuješ, a pronađemo kako da se to učini, ja ću prvi zbog toga biti srećan.

Pri sadašnjem stanju stvari, nama će često biti potrebna tvoja pomoć u pogledu informacija itd. i ništa nam ne bi pričinilo veće teškoće u radu nego novi nesporazumi između tebe i Tussy.

Ono što sve troje želimo da vidimo ostvareno jeste to da se na dostojan način ovekoveči uspomena na Mohra, a početak toga će biti, i mora biti, posmrtno objavljivanje njegovih neobjavljenih radova. Pa

² prvgv toma *Kapitala* – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 19.

neka, kad je tako, svako od nas doprinese koliko može ostvarivanju toga cilja.

Jedina osoba sa kojom sam o ovome razgovarao je Nim i ona se u potpunosti slaže sa onim što sam ti upravo napisao.

Što se tiče naša dva mučenika⁴, oni izgleda da su srećni i zadovoljni i čak kao da se boje da će Grévy zaključiti njihovo tamničko blagovanje 14. jula⁽⁶⁾. Kakva je sramna presuda donesena Louisi Michel!⁽⁶⁷⁾ Srećom, niko ne zna ko će upravljati Francuskom kroz nekoliko godina. Dovoljna je jedna bomba podmetnuta Aleksandru III – i vrata svih tamnica u Evropi i Aziji, izuzev, naravno, irskih, otvorila bi se širom.

Sad moram da završim. Treba da pročitam četiri korektorska tabaka trećeg izdanja koja su ovamo stigla u subotu⁵; obavezao sam se da ih vratim za 48 sati. Zatim treba da radim na izmenama za treće izdanje (do strane 404 su već urađene), delom na osnovu primerka sa Marxovim zabeleškama, delom na osnovu francuskog izdanja – a to moram da uradim brzo kako ne bih dao povoda za pomeranje rokova. Tako, ništa više za sada.

S ljubavlju, uvek tvoji

F. Engels

⁴ Lafargue i Guesde – ⁵ 23. juna

25

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 29. juna 83.

Dragi Sorge,

Moje radno veče pokvareno mi je posetom, i to mi daje malo slo-
bodnog vremena da ti pišem.

Kritika H. George-a, koju ti je M[arx] poslao je po svom sadr-
žaju takvo remek-delo a stilski tako izliveno da bi bilo šteta da se njena
snaga oslabi zatrpavanjem fragmentarnim, na engleskom jeziku pisa-
nim marginalnim primedbama na M[arxovom] primerku^[24]. One će
ostati svakako za kasniju eventualnu upotrebu. Celo pismo upućeno
tebi je pisano, kao što je to M[arx] većinom radio u takvoj prilici, u
tom smislu što su uzimana u obzir docnija doslovna objavljivanja.
Ti, dakle, nimalo nisi indiskretan kad ga štampaš. Ako to treba da
bude na engleskom jeziku, onda ću ti ga prevesti, jer prevod *Mani-
festa*¹ ponovo pokazuje da, po svoj prilici, tamo nema nikoga ko bar
naš nemački jezik ume da prevede na literarni, gramatički engleski^[68].
Za to je potrebna literarna vežba u oba jezika, i to vežba ne samo u
svakodnevnom jeziku. Prevesti *Manifest* je očajno teško, ruski pre-
vodi^[69] su još daleko najbolji od svih koje sam video.

Treće izdanje *Kapitala* stvara mi ogroman posao. Mi imamo jedan
primerak, u kome je M[arx] označio promene i dodatke koje treba
učiniti prema francuskom izdanju, ali ceo pojedinačan posao mora
tek da se uradi^[49]. Ja sam završio do »Akumulacije«, ali ovde se radi
o gotovo potpunoj preradi celog teorijskog dela. Uz to odgovornost.
Jer francuski prevod je delimično površniji od nemačkog, i nemački
M[arx] nikada ne bi tako pisao. Pri tom, požuruje knjižar.

Pre nego što s ovim završim ne mogu ni da mislim na to da se
latim 2. toma^[2]. Od početka postoje najmanje 4 prerade, toliko puta
je M[arx] započinjao i svaki put ga je bolest prekidala u definitivnoj
redakciji. Kako će raspored i kraj one poslednje, datirane 1878. go-
dine, da se slaže sa prvom koja potiče pre 1870. godine, ne mogu
još reći.

Iz vremena pre 1848. godine spaseno je skoro sve. Ne samo ru-
kopisi, koje smo onda on i ja izradili, gotovo u potpunosti (ukoliko
ih nisu izgrizli miševi), nego i prepiska. Naravno i od 1849. godine
sve je kompletno, od 1862. godine čak unekoliko sređeno. Takođe
i vrlo obimna pismena građa o Internacionali, mislim dovoljna za

¹ *Manifest Komunističke partije*

njenu celokupnu istoriju, ali još nisam mogao da je поближе pogledam. Matematičkih radova takođe ima 3 - 4 sveske, tvom Adolphu² sam jedanput pokazao jedan primer M[arxovog] novog obrazloženja diferencijalnog računa^[65].

Da nije bilo ogromne količine američke i ruske građe (samo ruske statistike preko 2 kubna metra knjiga), 2. tom bi odavno bio štampan. Ova detaljna proučavanja zadržavala su ga godinama. Trebalo je kao uvek da sve bude potpuno do današnjeg dana, a sada je sve to propalo, izuzev njegovih izvoda, u kojima nadajmo se, po njegovom običaju, ima mnogo kritičkih primedaba na marginama teksta koje će se moći iskoristiti za beleške 2. toma.

Slike su ovde³, čim nađem vremena za pakovanje, poslaću ti ih. Ali kako? Slanje poštom kao štampane stvari ne dopušta solidno pakovanje, paketna služba na pošti još ne postoji, a tako mali paket slati preko paketne agencije stajalo bi silnog novca. Možda mi ti možeš saopštiti kako da se to najbolje uradi.

Od 3. izdanja sam već pročitao 5 tabaka poslednje korekture, izdavač obećava da će isporučivati 3 tabaka nedeljno.

Tvoj
F. Engels

Nemoguće mi je naći vremena da Hepnerchenu sada odgovorim na njegova mnogobrojna duga pisma. Njegovi izveštaji su mi uvek zanimljivi iako protkani sa mnogo ličnog ogovaranja i sročeni sa nadmoćnošću novajlije. Moraš me, zasad, izviniti kod njega.

Schewitsch mi je »dostojanstveno«⁴ odgovorio i žali zbog moje »sitničavosti«. Dostojanstvo mu dobro stoji. Odgovor neće dobiti.

Isto tako ni Most, koji mora sve da potvrdi što sam ja tvrdio⁵, i baš zato toliko besni. Mislim da će on u sektaškoj zemlji Americi naći pristalica i neko vreme izazivati pometnju. Ali upravo glavno obeležje američkog pokreta je to da se sve zablude moraju praktično proživeti. Kada bi iza američke energije i obilja života stajala evropska teorijska jasnoća, stvar bi se kod Vas završila za 10 godina. Ali to je istorijski nemoguće.

² Adolphu Sorgeu mladem - ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 14. - ⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 10 i 54. - ⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 6.

26

Engels Gabrielu Deville-u
u Pariz

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 12. avgusta 83.

Dragi građanine Deville,

Primio sam Vaše pismo i Vaš rukopis,^[70] na čemu Vam zahvaljujem. Iduće nedelje napuštam London i odlazim u jedno morsko kupalište.^[71] Tamo ću imati slobodnog vremena da se posvetim Vašem radu. Vaš rad ću Vam vratiti što pre.

Vaš rukopis dolazi u pogodnom trenutku. Upravo juče sam završio konačnu redakciju 3. nemačkog izdanja *Kapitala*, a nameravam započeti redigovanje 2. toma^[2] čim se vratim s mora. Vaš rad je stigao upravo u trenutku kada imam malo slobodnog vremena.

Pročitao sam deo koji ste poslali Marxu pre izvesnog vremena. Izgledao mi je vrlo jasan i vrlo korektan. A kako je obuhvatio najteži deo rada, to nema bojazni da bi bilo nesporazuma u ostalim delovima.

Sa prijateljskim pozdravom Vaš
F. Engels

Prevod s francuskog

27

Engels Lauri Lafargue u Pariz

4, Cavendish Place, Eastbourne
19. avgusta 1883.

Draga Laura,

Napokon izvan Londona!^[71] Čim sam vidio da se preda mnoom uklanjaju poteškoće, poslao sam ovamo Percyja (prošle srijede¹), da traži namještenu sobu. Dobro je obavio posao i našao je, iako ne bez teškoća, divan stan. Dva koraka od šetališta, nasuprot molu, lijepe sobe, nema sunca više nego što treba, lijep pogled na more, dobra kuhinja; jedino nam je žao što nismo na vrijeme uredili, da i ti ideš s nama. Ovamo smo stigli u petak, Pumps, djeca i djevojka, Nim, Jollymeier (koji se opet osjeća malo bolestan, ali se ovdje odmah oporavio, a ubrzo će nas ostaviti) i ja. Prvorazredna škotska magla pri dolasku, sitna kiša koja je trajala cijelu noć: vrlo ohrabrujuće! Ali sutradan, divan dan, tako da smo se mogli šetati ispod drveća i Nim malo pokazati mjesto. Danas, u nedjelju, lijepo jutro, ali se navlači magla; moramo se pomiriti s tim kako jeste, u svakom slučaju, dosad, mjesto izgleda posve drukčije nego prošli put,^[72] kad smo ovamo dolazili po kišnom vremenu. Mnogo je izgrađeno, stambeni dio grada gotovo je dvaput veći, podignute su zgrade na svim poljima prema Beachy Head-u i dobrim dijelom na obronku. Plzensko pivo je izvrsno, čak bolje nego u Londonu. Nim i Pumps smatraju, da su ovdje stvari jeftinije i bolje nego kod kuće.

Emily Rocher, malo nedonošče, umrlo je pre osam dana, učinilo je najbolje što je moglo.

Odmah sam pisao Deville-u, javio mu da mu šaljem njegov rukopis.^{[70]2} Istovremeno, ili malo kasnije, primio sam također prevod Sama Moore-a³ – tako da ću ovdje imati mnogo posla, osim što treba da se riješim ogromnog zaostatka u prepisci.

U mjestu ima puno svijeta, ali opće ponašanje ljudi čini se da je »prirodnije« nego ranije. Čak nedjeljom izjutra cilindri igraju sporednu ulogu, a »sportska« odijela nose dosta često.

Sada se vraća čitava grupa – strašno žedna: Jollymeier mora da otvori plzensko pivo, i ti shvaćаш da je nekorisna borba protiv teškoća koje na mene navaljuju i prekidaju moju prepisku – ne samo svrsishodnu nego čak i nesvrsishodnu. Upravo su otvorili drugu bocu,

¹ 15. avgusta – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 26. – ³ engleski prevod prvog toma *Kapitala*

mala djevojčica puže oko mojih nogu, i tako u očaju prekidam pisanje. Čitava kolonija ti šalje najljepše pozdrave, isto tako i Paulu, čiju ćemo polugodišnjicu sužanjstva proslaviti prekosutra s naknadnom turom piva.^[6]

Nim te moli, u pravom smislu riječi, da «imaš u vidu njenu sreću, jer sluti da će je uskoro imati».^[73]

I tako, dakle, draga Laura,

Srdačno te pozdravlja

F. Engels

Prevod s engleskog

28

Engels Wilhelmu Liebknechtu
u Borsdorf kod Lajpciga

[Eastbourne] 21. avgusta 1883.

Dragi Liebknecht,

Tvoje pismo^[74] odložio sam zbog završnih radova na 3. izd[anju]¹, a zatim, preselio sam se ovamo u

4, Cavendish Place, Eastbourne, England
gdje namjeravam ostati negdje do 12. septembra.^[71]

Gospođa M[arx] je umrla 2. dec[embra] [18]81; Jenny 9. jan[uar]a [18]83. Oboje je pisalo u listu »Soz[ial]-Dem[okrat]«².

Pariški »Vorwärts!« bio je mali listić kojem se sada pripisuje više važnosti nego što zavređuje, imao je grdno spetljanu redakciju. M[arx] se uglavnom starao da ona ostane na pravom kolosijeku, pisao je tu i tamo polemičke članke i bilješke protiv Prusa³. Heine je iz Hamburga poslao M[arxu] dio korigiranih araka svoje *Wintermärchen* da ih »V[or]w[är]ts!« objavi prije nego što knjiga izađe u Njemačkoj.^[75]

Budući da sam vidio samo neke brojeve, i da list nije dugo živio, ne mogu ti javiti ništa određenije.

U »D[eu]tsche] Br[ü]sseler] Z[ei]t[un]g« M[arx] je pisao prilično mnogo, između ostalog je polemisao sa Heinzenom⁴.

Bebelovo pismo primio u redu, odgovor će stići odavde⁵, morao sam odložiti zajedno sa svom ostalom korespondencijom, zbog pre-zaposlenosti. Kaži B[e]belu da Schorl[emmer], koji je ovdje, odlazi ovih dana u Darmštat i tamo ostaje negdje do sredine septembra. Dode li B[e]bel dotada u taj kraj, Sch[or]lemmer] ga moli da mu to javi (adresa prof. Schorl[emmer] Darmštat dovoljna je) i naznači gdje ga može naći, on će tada na svaki način nastojati da ga posjeti.

Laf[argue] je danas odsjedio polovinu svoje kazne^[6].

Tvoj
F. E.

¹ prvog toma *Kapitala* – ² Friedrich Engels: *Jenny Marx, rod. v. Westphalen; Jenny Longuet, rod. Marx* – ³ *Kritičke primjedbe uz članak »Pruski kralj i socijalna reforma. Od jednog Prusa«*; Ilustracije uz najnoviju stilsku vježbu kabineta Friedricha Wilhelma IV (vidi u 3. tomu ovog izdanja, str. 161 - 178) – ⁴ *Moralizirajuća kritika i kritizirajući moral* (vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 269) – ⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 31.

29

Engels Pasquale Martignettiju

u Benevento

4, Cavendish Place, Eastbourne
Engleska, 22. avgusta 1883.

Poštovani građanine,

Molim Vas da mi oprostite što sam do danas u zakašnjenju sa odgovorom na Vaše pismo od 25/6 i na dopisnicu od 30/7.^[76] Obaveza da u kratkom vremenskom razmaku moram završiti redakciju trećeg njemačkog izdanja *Kapitala* prisilila me je da prekinem svako dopisivanje.

Nije mi dovoljno poznat Ahnov metod, a rječnik o kome Vi govorite potpuno mi je nepoznat. Evo metoda kojeg sam se ja uvijek držao u učenju nekog jezika: ne baviti se gramatikom (osim deklinacijom, konjugacijom i zamjenicama), a uz pomoć rječnika čitati najteže klasične autore koje je moguće pronaći. Tako sam talijanski počeo sa Danteom, Petrarcom i Ariostom, španjolski sa Cervantesom i Calderonom, a ruski sa Puškinom. Zatim sam čitao novine itd. Što se tiče njemačkog, mislim da bi bio preporučljiv prvi dio Goetheovog *Fausta*, koji je najvećim dijelom pisan u popularnom stilu, a ono što će Vam izgledati da je teško, bez komentara je teško i njemačkom čitaocu.

Za Marxova djela možete se obratiti redakciji lista »*Sozialdemokrat*«, Hottingen-Zürich, Švicarska, koji je službeni organ Njemačke radničke partije.

Zahvaljujem Vam na primjercima prevoda¹ koje sam primio u redu kao i na Vašoj dragoj fotografiji, pa Vam u razmjenju prilazem svoju.

Sa najdubljim poštovanjem

F. Engels

Moja dosadašnja adresa u Londonu je dobra, nekoliko sedmica biti ću ovdje na moru.^[71]

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 22.

30

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi4, Cavendish Place, Eastbourne
27. avgusta 83.

Dragi Bernstein,

U prilogu šaljem poštansku uputnicu na 4. f. st. za starog Beckera¹. Nadam se još da je vest o njemu preuveličala njegova porodica, što ne bi bilo prvi put. Ali, naravno, on je veoma star, mnogo je prepatio, i gospođa Lafargue mi reče da je prošle godine u Ženevi izgledao znatno stariji u poređenju sa njegovom snažnom pojavom u Hagu^[77].

Mnogo ne mogu ni danas pisati. Pošta polazi u 1 čas u podne odavde, a pored mene leži 19. tabak *Kapitala*² za korekturu, koja takođe mora da se pošalje.

Najlepše Vam se zahvaljujem na predlogu u vezi sa K[aler]-R[einthalom]^[78], ali na žalost ne mogu njime da se poslužim. Izuzev sitnica, svi su moji vanredni poslovi takvi da ih moram *sam* uraditi. A ono što bih eventualno mogao da prenesem na drugog, mogao bih samo na čoveka koji tečno govori engleski, dobro poznaje London i ovdašnje prilike i koji bi mogao da mi uštedi hodanja.

Ostajem ovde do oko 12. septembra, dotle je gornja adresa dobra, onda opet London^[71].

Ovde sem korekture i zaostale prepiske imam da pregledam: 1. Rukopis od Deville-a, francuska popularizacija *Kapitala*^[70], 2. rukopis, deo engleskog prevoda³, i jednom i drugom veoma potrebna revizija. Vidite, ni ovde nema mira. Srećom stanujem pored samog mora i sedim kraj otvorenog prozora kroz koji struji morski vazduh.

Bilo mi je veoma žao što niste došli. Imao bih štošta da pretresem s Vama. Moramo u svakom slučaju biti spremni na to da bi se jedan *deo* M[arxove] zaostavštine morao izdati u inostranstvu⁴, a o tome mi samo Vi možete saopštiti ili predložiti korisne stvari; ali to se mora usmeno raspraviti; prepiska bi bila beskrajna. No, molim da o ovome ništa ne govorite, da ljudi iz tamošnje štamparije ne bi gajili prazne nade; moja iskustva sa partijskim štamparijama su takva da bih *dobro razmislio* pre no što bih jednoj od njih poverio veći i važniji posao.

Poštansku uputnicu zadržavam ovde, pošto je na njoj izričito naznačeno da primaocu ništa ne koristi. Naveo sam Vašu adresu po

¹ Johanna Philippa Beckera – ² 3. izdanja prvog toma na nemačkom jeziku –

³ prvog toma *Kapitala* – ⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 13.

sećanju, 137 alte Landstrasse Reisbach, ako je netačna molim Vas da je ispravite kod ciriškog *glavnog* poštanskog ureda.

Predlog u vezi sa drskim rukopisom bio je više rdava šala⁵. Pod zakonom protiv socijalista ^[33] i dokle god je list »Der S[ozialdemokrat]« jedino mogući organ, nipošto se zbog takvih sporednih pitanja ne smeju bacati jabuke razdora u redove partije, a to bi se desilo kada bi se od ove tačke htelo da napravi »principijelno pitanje«.

Pri raspravljanju o pitanju »republike«, naročito u Francuskoj, izgleda mi da se glavno stanovište u listu »Der S[ozialdemokrat]« ne ističe dovoljno jasno^[79]; naime ovo:

U klasnoj borbi između proletarijata i buržoazije bonapartistička monarhija (čiju karakteristiku M[arx] daje u *18. brimeru* a ja u *Stambenom pitanju*, II, i na drugim mestima) ima sličnu ulogu kao stara apsolutna monarhija u borbi između feudalizma i buržoazije, ali kako se ova borba nije mogla izvojevati pod starom apsolutnom monarhijom, nego samo u ustavnoj monarhiji (Engleska, Francuska 1789 - 92 i 1815 - 30) tako i borba između buržoazije i proletarijata može da se izvojuje samo u republici. Ako su, dakle, povoljni uslovi i revolucionarna predistorija pomogli Francuzima da sruše Bonap[artu]j⁶ i stvore građansku republiku, to Francuzi imaju pred nama, koji se nalazimo u nekakvom zamešateljstvu polufederalizma i bonapartizma, tu prednost da već poseduju oblik u kome bitka mora da se izbori, i koji mi tek moramo da *osvojimo*. Oni su za celu jednu etapu politički ispred nas. Jedna monarhistička restauracija u Francuskoj morala bi, dakle, da ima za posledicu da borba za ponovno uspostavljanje *građanske* republike opet dođe na dnevni red; trajanje republike znači, naprotiv, veće zaoštavanje *direktne* klasne borbe proletarijata i buržoazije sve do krize.

Kod nas prvi i neposredan rezultat revolucije, po *obliku*, takođe može i mora da bude samo *građanska* republika. Ali je to ovde samo kratak prolazni trenutak, pošto mi srećom nemamo čisto republikansku građansku partiju. Građanska republika, možda sa naprednjačkom partijom^[80] na čelu služi nam pre svega *osvajanju velikih masa radnika za revolucionarni socijalizam*; to će biti urađeno za godinu-dve i dovešće do temeljnog iscrpljenja i samouništenja svih sem nas još mogućih partija sredine. Tek onda možemo mi sa uspehom doći na red.

Velika greška Nemaca sastoji se u tome što revoluciju zamišljaju kao nešto što se preko noći može završiti. U stvari je ona višegodišnji proces razvitka masa pod ubrzavajućim okolnostima. Svaka revolucija koja se završila preko noći, odstranila je samo jednu već unapred beznadnu reakciju (1830) ili je neposredno vodila suprotnosti od onoga što se želelo postići (1848. Francuska).

Vaš
F. E.

⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 21. — ⁶ Napoleona III

Šta velite o sledećem:

»Poslednji takozvani *crveni broj*, *Rheinische Zeitung*»⁷ (treće izdanje) od 19. maja 1849. godine, koji je na svojoj prvoj strani objavio oproštajnu reč »Neue Rheinische Zeitung« od F. Freiligrath-a, ovih je dana ovde još jedanput uzaptila policija. Neki starinar kupio je izvesnu količinu poslednjeg i oproštajnog broja ondašnjeg organa demokratije kao makulaturu i prodavao ga po 10 pfeniga za primerak. Policija je tome učinila kraj konfiskacijom listova koji su se još nalazili kod trgovca. Ako je uzapćenje usledilo s obzirom na to što je cela ta bedna blede-crvena štampa lista morala da naškodi očima čitalaca, onda neka publika izrazi zahvalnost policiji; tekst danas jedva još može na neki način da uzbudi duh.«⁽⁸¹⁾

⁷ »Neue Rheinische Zeitung«

31

Engels Augustu Bebelu
u Borsdorf kod Lajpciga

4, Cavendish Place, Eastbourne
30. avg. 83.

Dragi Bebel,

Koristim trenutak mira da ti pišem.^[82] U Londonu mnogo poslova, ovdje mnogo smetnji (tri odrasla i dvoje djece u jednoj sobi!), k tome korektura¹, revizija prvog prevoda *Kapitala* na engleski i jedne njegove francuske popularizacije^[70], pa onda piši pismo!

Treće izdanje, koje sadrži velike dodatke, korigirao sam do 21. arka, do kraja ove godine stvar će biti izdata. Čim se vratim, ozbiljno dolazi na red 2. tom^[2], ali tu će biti vraškog posla. Uz potpuno izrađene dijelove drugi su samo skicirani, sve sam brouillon², s izuzetkom otprilike dva poglavlja. Citati na koje se poziva nesređeni, nabacani na gomilu, skupljeni tek za kasniji izbor. Pri tome taj rukopis, koji naprosto jedino *ja* mogu čitati – i to s mukom. Pitaš me, kako to da se upravo preda mnom skrivalo dokle je stvar dogotovljena? Vrlo jednostavno: da sam to znao, ja mu ne bih dao mira ni danju ni noću, sve dok se to ne bi dovršilo i štampalo. A M[arx] je to znao bolje no itko; znao je, pored toga, da ću ja, u najgorem slučaju do kojeg je i došlo, moći da izdam rukopis u njegovom duhu,^[83] to je rekao i Tussy.

Što se tiče fotografije³, glava je odlična, držanje usiljeno kao na svim njegovim fotografijama, bio je loš »model«. Ne vidim na njoj ničega izazovnog, no zbog ukočenog držanja manja mi je ipak milija od veće.

Hamburški izbori^[84] stvorili su veliku senzaciju i u inostranstvu. Ta naši se ljudi drže više nego uzorno. Takva žilavost, izdržljivost, elastičnost, bojna gotovost, i takav pobjede svjestan humor u borbi s malim i velikim bijedama njemačke sadašnjosti nečuvjeni su u novoj njemačkoj historiji. To se naročito sjajno ističe nasuprot korupciji, labavosti i općoj izopačenosti svih ostalih klasa njemačkog društva. U onoj mjeri u kojoj one dokazuju da su nesposobne za vlast, u toj mjeri se nameće pozvanost njemačkog proletarijata da vlada, njegova sposobnost da preobrazi sve staro dubre.

Bismarckovi »hladni tuševi Parizu«^[85] smiješni su čak i francuskoj buržoaziji. Dapače i tako glup list kao što je »Soir« otkrio je da se radi samo o novim vojnim kreditima u Rajhstagu (ovoga puta za poljsku

¹ trećeg njemačkog izdanja prvog toma *Kapitala* – ² koncept, skica – ³ Karla Marxa

artiljeriju). Što se tiče njegovih saveza (spustio se sve do Srbije, Rumunjske, a sada čak i do Španjolske^[86]), sve su to kuće od karata koje će otpuhnuti nalet vjetra. Bude li imao sreće, neće mu biti potrebnii, a bude li imao smolu, ostavit će ga na cjedilu. Što je nitkov veći, to više vjeruje u poštenje drugih i zbog toga napokon propada. Teško da će se to dogoditi s Bismarckom u vanjskoj politici, jer Francuzi mu neće priuštiti da započnu kavgu. Nešto tako mogao bi iz očajanja započeti jedino gospodin car⁴, pa pri tom propasti. No nadajmo se da će prije propasti kod kuće.

Manifest Demokratske federacije u Londonu^[87] izdalo je 20 - 30 mladih društava koja najmanje dvadeset godina pod raznim imenima (uvijek isti ljudi) pokušavaju da se ponovo naprave važna, uvijek s istim neuspjehom. Važno je, jedino, što su sada napokon prisiljeni da otvoreno, kao svoju, proklamiraju našu teoriju, koja im se u vrijeme Internacionale pričinjavala nametnutom sa strane, i što je u posljednje vrijeme iz buržoazije iskrslo mnoštvo mladih glava koje, treba reći na sramotu engleskih radnika, stvari shvaćaju bolje i prihvaćaju strastvenije nego radnici. Jer i u samoj Demokratskoj federaciji radnici najvećma prihvaćaju novi program protiv volje i samo izvanjski. Šef demokratske federacije Hyndman je arhikonzervativan i grdno šovinističan ali ne i glup laktaš, koji se prema Marxu (kome ga je doveo R. Meyer) poneo prilično rdavo i stoga smo mi s njim prekinuli lične veze.^[88] Ne daj se ni za šta na svijetu nasamariti da se tu radi zaista o proleterskom pokretu. Znam da Liebknecht želi u to uvjeriti i sama sebe i cijeli svijet, ali toga nema. Elementi koji sada djeluju mogli bi postati važni nakon što su prihvatili naš teorijski program i tako stekli bazu; ali samo ako ovdje izbije spontani pokret pod vodstvom radnika, pa njima uspije da ga se domognu. Do tada oni će ostati pojedinci iza kojih ne stoji ništa osim zbrke konfuznih sektii i ostataka velikog pokreta četrdesetih godina.^[89] A stvarno opći radnički pokret ovdje će nastati - ako se isključi nešto neočekivano - jedino kada radnici osjete da je srušen svjetski monopol Engleske. Učešće u vladavini nad svjetskim tržištem bila je i jeste ekonomska osnovica političkog ništavila engleskih radnika. Budući da su prirepak buržoazije u ekonomskom iskorištavanju tog monopola, ali ipak učestvuju u njegovim dobrima, oni su po prirodi stvari politički prirepak »velike liberalne partije« koja ih, s druge strane, u malim stvarima pridobija, priznala im je pravo na tredjunione i štrajkove, napustila borbu za neograničeni radni dan i mnoštvu bolje stojećih radnika dala pravo glasa. Sruše li Amerika i ujedinjena konkurencija ostalih industrijskih zemalja taj monopol (a to se u slučaju željeza veoma ispoljava, u slučaju pamuka, na žalost, još ne), vidjećeš šta će biti.

Poručio sam ti po L[jiebknichtu]⁵ da se javiš Schorlemmeru, koji je u Darmštatu, ako se do 12. septembra nađeš tamo negde u

⁴ Aleksandar III - ⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 28.

blizini, kako bi on mogao da te negdje u okolici potraži. Sada je već možda prekasno. Pozdravi Liebknechta.

Tvoj
F. E.

32

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 18. sept. 83.

Dragi gospodine Kautsky,

Što se tiče gajzerovštine, smatram da još nije vrijeme da se umiješam. Neka se ti ljudi najprije malo više iskažu pred javnošću. Nekakav mali letak i propali zahtjev za radničkim pravom nisu dovoljni; oni treba da istupe jače, da bi ih bilo moguće pošteno zgrabiti i ne dati im da se izvuku lažnim izgovorima. Bit će, međutim, vrlo korisno da u tom pogledu prikupljate materijal, doći će trenutak kada će trebati da se po toj gospodi udari. Zasad nije hitno. Mase stoje, kao što i sami kažete, iza Bebela i lista »S[ozialdemokrat]«, a tu je i protuotrov. Vjerujem Vam da u švapskom gnijezdu morate od njih mnogo toga pretrpjeti, ali Stukert¹ i Minhen su, eto, najgora mjesta u Njemačkoj. I zatim, ja zaista nemam vremena da se upuštam u polemiku koja bi zahtijevala mnogo muke i rada. Ako *mora* da bude – onda u redu! Letak vraćam u prilogu.^[90]

Nemam vremena da se ponovo opširno osvrćem na članak o braku^[91]. U svakom slučaju, prvobitna zajednica spolova pada u tako daleku prošlost i tako je zakrita razvojnim kretanjima unaprijed i unazad, da se danas više nigdje ne mogu očekivati primjeri u neiskrivljenom obliku. Ali, svi kasniji oblici navode na taj prauzrok. U jedno sam uvjeren, dokle god posve ne odbacite element ljubomore kao društveno određujući (u praistorijsko doba) nećete moći da ispravno prikažete razvoj.

Uopće, u svim tim naučnim istraživanjima što obuhvaćaju tako široko područje i takvo mnoštvo građe, moguće je postići nešto stvarno jedino dugogodišnjim studijem. Pojedina nova i ispravna gledišta kakvih ima, eto, i u Vašim člancima nude se već i prije; ali, cjelinu sagledati i nanovo je srediti može se tek kada se ona iscrpi. Inače bi bilo mnogo više takvih knjiga kao što je *Kapital*. Stoga me raduje što vidim da ste prešli na teme – koje se mogu odmah literarno obraditi – poput biblijske prahistorije i kolonizacije, pri kojima se ipak da nešto postići i bez posve iscrpnog studiranja pojedinosti i s kojima se, u isto vrijeme, djeluje u suvremenosti. Članak o kolonizaciji^[92] veoma mi se svidio. Na žalost, Vi raspolazete većinom samo njemačkom gradom koja je, kao i obično, štura i ne osvjetljava oštrim bljeskom kolonizaciju u tropima i njenu najnoviju formu. On je u tome da se kolo-

¹ Štuttgart

nizira za račun buržoaskih špekulacija, kao što se sada njima direktno i otvoreno bavi Francuska u Tunisu i Tonkinu^[58]. Evo jednog novog poraznog primjera trgovine robljem u području Južnog mora: pokušaj aneksije Nove Gvineje itd. od strane Kvinslenda bio je direktno sračunat na trgovinu robljem. Istoga dana kad je na Novu Gvineju pošla aneksiona ekspedicija krenuo je onamo, i na istočne otoke, kvinslendski brod: »Fanny«, da bi nahvatao *labour*², no vratio se s ranjenicima i drugim neugodnim znacima borbe, *bez labour*-a. O tome priča »Daily News«, i u uvodniku primjećuje kako Englezi teško mogu tako nešto prebacivati Francuzima dok i sami čine isto! (Pisalo je to početkom sept.)^[93]

Trades-Unions-Congress, koji je prošle sedmice zasjedao u Nottinghamu, odbacio je s 26 prema 2 glasa, na zahtjev »radničkog« parlamentarca Broadhursta, prijedlog Adama Weilera da se izvrši pritisak u cilju donošenja međunarodnog fabričkog zakonodavstva.^[94] Eto ti Liebknichtovih mnogo hvaljenih Trades Unions!^[95]

Zašto Fritz Denhardt više ne piše u »Neue Zeit«?^[96] Pisao je vrlo zgodno i veselo. Sam časopis mora, naravno, da se bori sa strašnim teškoćama: samocenzura koja je tu propisana tisuću puta je gora od stare službene cenzure. U Vas ima još kojekakvih čudnih suradnika, i bit će da prečesto čeznete za boljima. U svakom slučaju, stvar Vam pruža tu prednost što uzgred možete nastaviti svoje naučne studije i čekati da polako sazriju rezultati.

Uzgred, Java pruža dokaz da se stanovništvo nigdje i nikada ne razmnožava tako brzo kao u sistemu nepreteške tlake: 1755 – 2 milijuna; 1826 – 5¹/₂ milijuna; 1850 – 9 milijuna; 1878 – 19 milijuna; u 125 godina gotovo udesetostručeno – jedini primjer približan Maltusovoj progresiji. Udaljite holandske izrabljivače, i stanovništvo će se prilično stabilizirati.

Adler je bio ovdje upravo kad sam bio otišao na more, i ponovo kad sam se vratio; to je čovjek od kojeg može još nešto postati. Ovdje je vidio koješta što može da mu koristi^[97].

Jučer sam iz Štutgarta primio poštansku uputnicu od 6,3 £ – za fotografije³, ali bez propratnog pisma.

Hoćete li zamoliti Dietza da mi u dva retka izvoli javiti koje je prezime (ime) i adresu naznačio (u Štutgartu) za preuzimanje pošte? Ovdajšnja je pošta pri takvim stvarima vrlo pedantna, pa ako se moji navodi budu i najmanje razlikovali, neću dobiti novac.

S drugim tomom *Kapitala*^[2] imat ću još dosta posla. Najveći dio ruk[opisa] nastao je *prije 1868.* i mjestimice je samo brouillon⁴. Druga knjiga jako će razočarati vulgarne socijaliste, ona sadrži gotovo sama strogo naučna, vrlo fina istraživanja o stvarima što se zbivaju unutar same kapitalističke klase, ničega odakle bi se mogle fabricirati parole i deklamacije.

² radnu snagu – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 11. – ⁴ koncept, skica

Pumps ima već dvoje malih. Tussy M[arx] se nastanila u blizini
Britanskog muzeja. Lenchen mi vodi domaćinstvo.

Najljepši pozdrav

Vaš
F. E.

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 19. septembra 1883.

Draga Laura,

Napokon sam se vratio iz Istborna odakle je dopisivanje bilo teško i gotovo nemoguće u onakvim uslovima. Kad su otisci¹ dolazili – triput nedeljno – ostavljalo me je moje društvo da radim, ali se prećutno podrazumijevalo da ne smijem tražiti ništa više; a kako bih, odista, mogao tražiti mir i tišinu u samo jednoj dnevnoj sobi, dodijeljenoj nama, naročito kad ih je žed za plzenskim pivom svakog časa vukla u kuću?

Osim toga, radio sam na primjerku Sam Moore-ova probnog prevoda² čiji je veći dio vrlo dobar i vrlo živ; početak – prilično teško poglavlje – treba nešto »dotjerati«, jer nije dosta tačno upotrijebio terminologiju, ali to će se lako urediti. Siguran sam, prema onom što sam vidio, da će on dobro obaviti svoj posao.

Isto tako sam počeo da pregledam Deville-ov pamflet.^[70] Na njemu treba mnogo raditi, naročito na početku, gdje je nužna velika preciznost i gdje nedostaje ovo i ono. Ali neću imati mnogo teškoća da to popravim, samo će mi biti potrebna nedjelja dana ili dvije. Sjutra ću početi ozbiljno da radim. Donde dokle sam dosad pročitao vrlo sam zadovoljan njegovim radom; sve je dobro razumio (izuzev sitnih po-jedinosti), a pisano je življim stilom, nego što sam se nadao.

Čim se ovog riješim, počet ću s drugim tomom *Kapitala*.^[2]

Nadam se da si primila moju dopisnicu^[98] s obavještenjima koja si od mene tražila. Poslao sam je sjutradan, nakon što sam primio tvoje pismo.

Vratili smo se prošlog petka³. Pumps i Percy bili su ovdje preko nedjelje, njihova kuća još nije uređena. Otada je bjesnila oluja i padala strašna kiša u raznim dijelovima Londona – njihova soba za primanje je poplavljena. Inače, oni imaju uspjeha. Mali dečko se divno osjeća, juče je imao pet mjeseci i izvanredno je pametan za svoj uzrast.

Nim izjavljuje da mora smanjiti svoju porciju piva. Ona misli da od nje suviše deblja.

Lopatin je jutros stigao; njegove avanture su ga učinile znatno zrelijim.^[99] Doći će ovamo odmah i s nama će ručati. Kaže da je ne-

¹ trećeg njemačkog izdanja prvog toma *Kapitala* – ² prvog toma *Kapitala* –

³ 14. septembra

davno vidio Paula, da je ovaj dobrog zdravlja i, uzevši sve u obzir, zadovoljan.^[6]

Još nisam vidio Tussy. Vjerujem da nije u Londonu. Poslao sam joj pisamce, ali u nedjelju nije došla. Čim Nim bude mogla izlaziti, posjetit će je.

Dva izdanja moje male brošure *Razvitak*⁴ itd. već su rasprodana, treće je u štampi.^[18] To svakako pokazuje da nije suviše teška za radničke mase u Njemačkoj.

Kad ovo pismo stigne, Paul će »izdržati« dvije trećine svoje kazne. – Nadam se da će imati hrabrosti za posljednja dva mjeseca, koji će biti najmučniji.

Vidio sam otiske trećeg izdanja *Kapitala* do 448. strane. Ako idu ovim tempom, u decembru će biti dovršen. Žao mi je što Mohr nije poživio da vidi kako sve ovog puta ide dobro: nema zakašnjenja, nema muke sa štamparima, i najnezatniji prigovor odmah uzimaju u obzir, otisci su izvrsni i s vrlo malo grešaka. Čini se, napokon, da Lajpcig, bar u ovoj naročitoj oblasti štamparstva, postaje »ein klein Paris«⁵.^[100] Krajnje je vrijeme.

Sada zatvaram ovu vreću raznih vijesti da bih završio neke sitne poslove prije Lopatinovog povratka.

Srdačan pozdrav Paulu, a tebi poljubac.

Tvoj odani
*Le général pour rire*⁶

Prevod s engleskog

⁴ *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* – ⁵ »mali Pariz« (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku) – ⁶ Veseli general

34

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 3. oktobra 1883.

Draga Laura,

Prilažem 14 funti, od kojih 4 funte predstavljaju jednu trećinu, koja tebi pripada od 12 funti što ih je Meißner poslao na račun drugog izdanja *Kapitala*; 4 funte su za Tussy, a druge četiri za Longuet-ovu djecu; Tussy ih je zasad uložila u banku, dok im ne pristigne malo više novaca; tada ćemo s tobom razmotriti što treba učiniti u njihovom interesu.

Jollymeier je juče otišao, on je posve očaran Parizom. Rekao je da ćeš doći za Božić – nadam se, da će to biti istina!

Danas ti u preporučenom pismu šaljem Deville-ov rukopis od 1. do 123. strane.^[70] Ne mogu naći njegovo pismo s njegovom adresom. Nedostatak ovog rada je u tome što su mnogi dijelovi očigledno rađeni na brzinu. To se naročito tiče opisnih dijelova (posebno manufaktura i krupna industrija)¹. Glavne misli se uopće ne iznose kao što treba. Nije dovoljno da se one izraze koliko je moguće samim Marxovim riječima; ne mogu se iščupati iz teksta, a da ne navedu na pogrešna tumačenja ili da mnoge stvari ne ostanu relativno neosvijetljene. D[e-ville] bi dobro uradio da ponovo temeljito pregleda ova dva poglavlja i da ih upotpuni nekim primjerima iz originala; bez njih bi ta poglavlja bila vrlo apstraktna i nejasna za radnike-čitaoce. U teorijskim dijelovima ima isto tako mnogo sitnih netačnosti (neke su čak, kao njegova definicija *merchandise*², vrlo ozbiljne) i *des choses faites à la hâte*³ ali ih većinom nije teško u većoj ili manjoj mjeri ispraviti. S druge strane, mnogi bi se dijelovi, od velikog interesa i velike važnosti za ekonomsku teorijsku nauku – ali bez neposrednog portée⁴ za pitanja koja se tiču kapitala i rada – mogli izostaviti. Naznačio sam jedan ili dva.

Sad završavam. Iako se osjećam mnogo bolje, naredili su mi da ležim koliko je moguće mirno još nekoliko dana. Srdačan pozdrav zatvorenicima^[6] i iskreni pozdrav od Nim i mene.

Srdačno te pozdravlja tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 45. – ² robe – ³ stvari napravljenih na brzinu – ⁴ značaja

35

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 15. okt. 1883.

Draga Laura,

Moje prošlo pismo bilo je vrlo grubo. Ali nisam smio da dalje sjedim za piscim stolom, a *trebalo je*, što ćeš i sama priznati, najprije da pišem Deville-u. Stoga sam mogao samo da ti kažem nekoliko riječi, a one su ti vjerovatno izgledale zaista premalo ljubazne. Oprosti mi!

Zbilja, odlučio sam da svršim avec cette sacrée maladie chronique.¹ Ležao sam od srijede² naveče, da otklonim svaku ispriku da je stalni uzrok svih mojih ponovnih oboljenja pomanjkanje odmora i iskušenje da se krećem. Danas se osjećam sasvim dobro i raspoložen sam za ples. Ali to je upravo vrijeme kad je najnužniji potpun odmor, i zato neću ustati iz postelje sve dok mi postelja ne bude više škodila nego donosila dobra. Ako se ne dogodi nešto nepredviđeno, mislim da ću biti en pleine guérison³ prije kraja tjedna. Nadam se, dakle, da ćeš sad biti zadovoljna u pogledu mog zdravlja.

Savršeno razumijem šta je Jollymeier htio kad ti je pisao.¹¹⁰¹ Gumpert ga je uzburio – uostalom *strašno pretjerujući* u mojem slučaju – ali se G[umpert] nije mogao umiješati u moje liječenje koje određuje drugi liječnik. Ipak, misli da je Jollymeier mogao na drugi način imati obzira prema G[umpertovim] skrupulama, kad se tiče liječničkih načela, a da *tebe* ne uplaši. U stvari, poslužio sam se tvojim pismom da malo prodrmam svoje liječnike, i u tome sam uspio. Ich hab' ihnen Beine gemacht⁴, a energično liječenje sada je u velikoj modi.

Ali dosta o tome. Posve sam potišten i vrlo mi je žao što sam odgovorio onako neljubazno na tvoje pismo, i za neljubazna osjećanja koja su ga diktirala. To me je mučilo cijelo vrijeme, ali nisam htio da ti pišem prije nego što te mogu obavijestiti o osjetnom poboljšanju zdravlja i da te stvarno uvjerim u blisko konačno ozdravljenje.

Fortin je pisao. On želi predgovor⁵ i postavlja mi dvadesetak pitanja. Da se na njih temeljno odgovori bila bi potrebna godina dana. Tussy je bila ovdje kad je stiglo njegovo pismo. Ja sam joj ga pročitao, i volio bih da si nas mogla vidjeti kako se smijemo tom neprestanom nizu pitanja od kojih svaki tačan odgovor iziskuje knjigu. Zamolit

¹ s tom prokletom kroničnom bolesti – ² 10. oktobra – ³ potpuno zdrav –

⁴ Sada sam ih pokrenuo (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku) – ⁵ za francuski prevod *Osamaestog brimera Louis-a Bonaparte* (vidi u ovom tomu, pismo br. 208)

ću ga da mi pošalje rukopis⁶, a ostalo ću odložiti za bolja vremena.

Danas pročitao otiske⁷ do 600. strane.

Tussy je obećala da će za Paula pogledati američke izvještaje.^[102] Uskoro je vrijeme pošte, a isto tako i večere. Ali prije svršetka: Deville mi piše da nema vremena za prerađivanje triju poglavlja koja sam mu označio⁸. Molim vas, tebe i Paula, da učinite sve što možete, kako bismo ga naveli da to preradi koliko je god moguće. Ova poglavlja, ovakva kakva jesu, mogu razumjeti samo oni koji poznaju original. On kaže da mu izdavač neće dati vremena, ali sve se ne može štampati odjednom! Dva tjedna će biti dovoljno, a to će biti *ogromno poboljšanje*.

Srdačni pozdravi zatvorenicima, koji će uskoro biti slobodni.^[6]

Jedan poljubac od Nim, a drugi od mene.

Tebi odani

F. Engels

Prevod s engleskog

⁶ Vidi u ovom tomu, pismo br. 323. – ⁷ trećeg njemačkog izdanja prvog to-
ma *Kapitala* – ⁸ Vidi u ovom tomu, pismo br. 34.

36

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 8. novembra 83.

Dragi Bernstein,

Ležim otprre nekoliko nedelja u krevetu da bih izlečio jednu laku, ali dosadnu i zapuštenu hroničnu bolest; kroz nekoliko dana biću opet na nogama. Otuda moje ćutanje. Molim Vas izvinite me kod Kautskog, za koga ne znam da li je još u Štukertu.

Članak o pravu na rad bio je veoma dobar i veoma à propos. Kautsky me je takođe već zbog toga bombardovao¹, i ja sam potpuno spreman čim bude *potrebno*; ali mislim da treba pustiti gospodu da se najpre još malo uvale u neprilike; neka najpre određenije formulišu šta pod time zamišljaju; nikada ne treba sprečavati ljude da svoj besmisao izraze »u potpunosti i celosti«, tek onda dobijamo nešto za šta se možemo uhvatiti. Nadajmo se da će Vaš članak podstaći ljude da to učine.

Ako se pariskim Nemcima *sada* nisu otvorile oči u odnosu na Malona & Co, onda im se ne može pomoći. Njihov otvoren savez sa *izdajicama* engleskog radničkog pokreta, sa zvaničnim predstavnicima sindikata, doneo im je odobravanje celokupne engleske buržuj-ske štampe, od lista »The Times« i »Daily News« do lista »Standard«. Kako je dobro što su Guesde i Lafargue sedeli u zatvoru^[6] da bi se taj divni komad mogao odigrati potpuno nesmetano.^[103]

À propos. Poznajete li nekog Dr. Moritza Quarcka (sic!) u Rudolštatu? Taj meni potpuno nepoznati čovek poziva se na jedan meni takođe nepoznati spis protiv jednog još mnogo nepoznatijeg Fleischmanna^[104] i hoće da prevede na nemački jezik delo »Misère de la Philosophie«. Imam malo poverenja.

Pišite mi uskoro šta se u svetu zbiva, ja sam tako oglopavio lenstvujući u krevetu da nikako više ne mogu da sredim misli.

Vaš
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 32.

37

Engels Veri Ivanovnoj Zasulič
u Ženevu

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 13. nov. 83.

Draga građanko,

Jedva da sam u stanju da Vam odgovorim na pitanja koja ste mi uputili.^[105] Izdanje drugog toma *Kapitala* u originalnom tekstu još je u velikom zakašnjenju. Morao sam se do sada baviti, pre svega, trećim izdanjem prvog toma.

Do danas nisam primio obavesti iz Petrograda u vezi sa objavljivanjem ruskog prevoda 2. toma. A i ne verujem da se u sadašnjem trenutku misli na takvo izdanje u ruskoj prestonici. Bez svake sumnje, prethodno bi želeli videti nemački tekst.

S druge strane, politička situacija u Rusiji je napeta do te mere da bi kriza mogla da izbije svakog dana. Smatram da je čak i moguće da štampa bude slobodna u Rusiji pre nego što bude slobodna u Nemačkoj. A u tom slučaju mogao bi prevodilac prvog toma, Г. Л[опатин], sa izvesnim pravom za sebe zahtevati i prevođenje drugog toma.^[106]

Stoga verujem da bi bilo pomalo preuranjeno hteti već sada doneti konačnu odluku. Vašu ljubaznu ponudu, na kojoj Vam iskreno zahvaljujem, pribeležio sam. Možda ćemo kroz nekoliko meseci imati jasniju sliku i moći ćemo tada da o tome ponovo porazgovaramo.

Mnogo me je obradovalo obaveštenje da ste preuzeli prevođenje moga *Razvitka* itd.¹ Sa nestrpljenjem očekujem Vaše delo i veoma cenim čast koju mi ukazujete.

Primite, draga i odvažna građanko, izraze mog najdubljeg poštovanja.

F. Engels

Gradanki Veri Zasulič

Prevod s francuskog

¹ *Razvitak socijalizma od utopije do nauke*

38

Engels Maxu Quarcku
u Rudolštat

London, 13. nov. 83.

Poštovani gospodine,

Ostavio sam Vas da dugo čekate moj odgovor¹. Prvo zato što zbog – u suštini lake, ali dugotrajne – slabosti moram da ostanem u krevetu, a drugo zato što Vi niste prvi koji se po dotičnoj stvari obratio meni. Pre nego što sam mogao da Vam odgovorim, morao sam, stoga, da prikupim još i druga obaveštenja.

Rezultat je da gospodin E. Bernstein iz Ciriha sada definitivno izražava nameru da delo *Misère etc.*² prevede na nemački jezik i traži moju pomoć. Nemoguće mi je da mu ovu odbijem, pošto mi je on prvi o tome govorio, jer mi je poznata njegova sposobnost za taj posao, i osigurano je neodložno štampanje u Cirihi, ako bi se ispostavilo da objavljivanje u samoj Nemačkoj nailazi na teškoće.

Pod ovim okolnostima i svestan da ni ja ni ma ko drugi nije pravno ovlašćen da Vas ili druga lica sprečava u izdavanju prevoda pomenutog spisa, preostaje mi samo još da Vam izrazim svoju zahvalnost što ste smatrali shodnim da se po toj stvari uopšte obratite meni.

Sa osobitim poštovanjem

Vaš odani
F. Engels

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 36. – * Karl Marx, *Beda filozofije*

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 13. nov. 83.

Dragi Bernstein,
Prilog je za V. Zasulič¹.

U vezi sa Quarckom² skinuli ste mi kamen sa srca. Pisao sam mu da ste se Vi prvi javili i da ćete prevesti *Misère etc.*³⁽¹⁰⁷⁾. Time je taj čovek odstranjen. Njegova brošura⁽¹⁰⁴⁾ je koještarija. Marx bi mi noću zavrnuo šiju kada bih dozvolio da ga prevodi taj bučni obožavalac Hohenzollerna i konzervativni državni socijalist.

Ali sad zaista moramo da uradimo nešto valjano. Ne neki standardni rad, stvar nipošto nije laka. Možete da mi, kad stignete dotle, pošaljete recimo rukopis prvog tabaka, to bi nam dalo priliku da se sporazumemo o celom modus operandi.

Plehanovljevu brošuru⁽¹⁰⁸⁾ mi nisu poslali, samo *Manifest* i *Kapital* i *najamni rad*⁴. Na taj način sam doznao da je ta stvar izašla u *nemačkom* izdanju⁽¹⁰⁹⁾; zašto mene i Marxove naslednike nisu udostojili kojim primerkom?

Ni od novog izdanja *Manifesta* (nemačkog) takođe nikad nisam dobio primerak. Isto tako ni od 3. izdanja *Razvika*⁽¹¹⁸⁾. Šta se desilo s »Markom«, koja je doterana posebno za separat⁽¹¹⁰⁾, o tome nikada nisam čuo ni reči. Takve stvari nam se, naravno, dešavaju samo sa »dobročudnim« Nemcima.

Od mojih portreta postoji samo onaj koji Vi imate, ne verujem da bi ga taj čovek (u Brajtonu) po jeftinoj ceni umnožio, ali ću pokušati. Vi vidite da ja ništa ne zameram Vašoj ekspediciji⁵, ali i ona bi zacelo mogla da bude malo manje osetljiva prema jednoj rdavoj šali, pošto i sama sebi dozvoljava takve šale na pola stupca u svakom broju.

Čuvajte se sa »droit à la paresse«⁽¹¹¹⁾. Ono se čak i Francuzima mestimično činilo preteranim, i Malon i Br[ousse] su to u velikoj meri iskoristili protiv Lafargue-a. Dobro pazite da cmizdravcima⁽¹¹²⁾ u ovom trenutku ne date zgodan izgovor, i prijatelj B[ebel] je u ovom pogledu još pomalo German. Pri tom mi pada na um pesma o »zadnjici«. Ako je pesnik izvršio sva u njoj navedena junačka dela, onda ih može i opevati. Uostalom, ja govorim o polnim organima, i ne mogu kako

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 37. – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 36. –

³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 38. – ⁴ Karl Marx, *Najamni rad i kapital* – ⁵ lista »Der Sozialdemokrat«

treba da se upustim u diskusiju sa ljudima, koji u njih ubrajaju i svoju zadnjicu.

Prijatelju Lavrovu mora da je teško palo da potpiše da su on i njegovi Rusi sada »definitivno prekinuli sa svojim anarhističkim tradicijama«⁽¹¹³⁾. Ne zato što on mnogo polaže na to, ali je to ipak bilo nešto apart »rusko«. Uostalom, on je veoma valjan stari momak, ali je uvek kvočka koja sa svojom »ruskom mladeži« izleže plovčija jaja i sa zaprepašćenjem vidi kako pačići idu u užasnu vodu. To mu se sad dogodilo x-ti put.

Veoma se radujem dolasku Kautskog, nadam se da ću dotada opet biti zdrav.

Vaš
F. E.

40

Engels Johannu Philippu Beckeru
u Ženevu

London, 30. nov. 83.

Dragi stari,

Beskrajno me je obradovalo što sam opet dobio pismo, napisano tvojom rukom. Nigde nisam mogao da doznam nešto bliže o tome kako ti je i radujem se sada što ipak znam da si bar unekoliko opet na nogama^[114].

I ja ležim već nešto više od mesec dana u krevetu, da bih izleo jednu po sebi laku, ali veoma dosadnu i dugotrajnu bolest, i mogu stoga da pišem samo sasvim kratko, jer mi je svaki ne potpuno horizontalni položaj zabranjen. Ali verovatno ću uskoro opet moći da ustanem i da se latim veoma nagomilanog posla.

Čim opet budem mogao pristupiti sređivanju Marxovih papira, potražiću stvari koje želiš^[115], ali još je sve u najvećem neredu, jer sve moram da radim sam. Gospođa Lafargue živi otpre godinu dana i više u Parizu, a njena najmlađa sestra¹ je sebi u blizini namestila nekoliko soba – u blizini, to znači pola časa odavde, a pošto ja sam moram da odlučujem o važnosti i nevažnosti ogromne količine dokumenata itd., shvatljivo je da ona, pored svojih mnogobrojnih literarnih zanimanja, sređivanje prepušta meni.

Ja se takođe nadam da ću tebe, starog ratnog druga, još jednom negde sresti – ko zna da li ne opet kao onda u Durlahu i Ferenbahu usred bitke?^[116] Bilo bi to isuviše lepo. A još dugo ovo sadašnje varanje ne može više da traje, sem ako gospodin Bismarck jednim opštim ratom, kome očevidno stremi, ne stvori trenutnu smetnju revolucionarnom razvitku.

Poštom ćeš dobiti uputnicu na 5 funti sterlinga.

Ali sada opet moram »u horizontalu«. Zdravo, stari druže, nastoj da opet ojačaš i piši nekad svom starom vernom

F. Engelsu

¹ Eleanor Marx

41

Engels Karlu Kautskom
u London^[117]

[London, 1. decembra 1883]

Dragi Kautsky,

Šta je s Vama da se ne pojavljujete ni kod Tussy ni kod mene?

Vaš
F. E.

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 13. dec. 1883.

Draga Laura,

Radnička biblioteka

Nisam ti htio pisati prije nego što ti mogu javiti da sam opet »na nogama«. Danas je osam tjedana što sam legao u postelju da ozdravim (ili bolje da obolim) a – premda se osjećam mnogo bolje i ostajem u postelji više iz razboritosti nego iz posve drugog razloga – još sam daleko od toga da bih se mogao služiti svojim nogama kao što bi trebalo. Ovi jadni »donji udovi«, da upotrebim konvencionalan izraz, strašno su skvrčeni, i, što je gotovo isto tako rđavo, nisu ostavili gotovo ništa »iza sebe«. Najgore je da se osjećam posve dobro samo kad ležim na leđima: moram pisati u neprirodnom položaju, a to me brzo počinje mučiti, tako da mi zbog toga morate oprostiti što vam kratko i rijetko pišem.

Pročitao sam s velikim veseljem Paulov članak u časopisu »Progress«^[118]. Pogada više nego jednu stvar. Nadajmo se, da će se »Bles«^[102] pojaviti odmah poslije doba des étrennes¹ i da će uskoro iza njega doći onaj roman koji nestrpljivo čekam da pročitam. Paul u Balzacovim papučama – bit će to savršeno! Osim toga, dok sam ležao čitao sam samo Balzaca, i savršeno sam uživao u djelu ovog velikog starca. U njemu je sadržana povijest Francuske od 1815. do 1848, mnogo više nego kod svih Vaulabelle-a, Capefigues-a, Louis-a Blanc-a i *tutti quanti*. A kakva smjelost! Kakva revolucionarna dijalektika u njegovom poetskom sudu!

Ali jao! Mi uvijek ponovo padamo sa cvjetnih polja romantičnog u bolesnički krevet stvarnosti. To obećava da će biti vrlo tužan Božić. U najboljem slučaju dopustit će mi da ga provedem na prvom katu, naređujući mi da idem u spavaću sobu u trenutku kad treba da se počnem dobro zabavljati! A ništa za veselicu, osim možda da uzmem žlicu vina kao lijek! Doista, tu nema pomoći.

Percy je sada ortak u tvrtci Garman and Rocher, Chartered Accountants, Walbrook House, E. C. Nadam se da će imati uspjeha. Njegov otac je napokon krvavo platio potrebno i pomogao mu da stane na vlastite noge, iako najkiselijeg lica i na najneljubazniji mogući način.

Tussy ponovo ima neuralgiju. Večeras će doći ovamo, ali tek poslije odlaska ovog pisma. Juta (on, ona i Willa) došli su ovamo prošle nedjelje, tako da će Tussy biti vrlo zauzeta.

Štampanje trećeg izdanja *Kapitala* sada je potpuno završeno. Us-

¹ novogodišnjih darova

koro će se pojaviti. Čim dobijemo primjerke, poslat ćemo ti jedan.

Pumps i Percy su bili u Mančesteru prošle nedjelje. Kažu da se Jollymeier nije posve oporavio. Kad ponovo budemo svi na nogama, morat ćemo nastaviti naše veselice od prošlog ljeta i tada ćeš morati da dovedeš također Paula, samo ako ne bude dovoljno pametan da se opet da zatvoriti. Dotle, hiljadu pozdrava njemu i tebi također.

Tebi odani

F. Engels

Prevod s engleskog

43

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirih^[17]

[London, 22. decembra 1883]

Ako još imate nedeljnik »Labour St[andard]«, pošaljite ga, molim Vas, *odmah Lafargue-u*; on je obradio Shiptonovu belešku u listu »Cri du P[euple]«, i traži se original, pošto stvar izaziva skandal^[119]. Ja mogu da dobijem nov primerak tek u ponedeljak ili čak u četvrtak (a možda ni tada).

Od subote¹ sam opet na nogama, ali još veoma nesiguran.

Von der Marka ste dobro poklopili^[120]. Taj magarac uobražava da neko treba da se obazire na to šta on zamišlja pod pojmom »država«! Upravo kao što Rodbertus M[arxu] prebacuje što on pod kapitalom zamišlja *pravi* kapital, a ne R[odbertusov] »pojam kapitala«^[121]. Autentično nemački.

Je li Kautsky opet tu?

Pozdrav Vaš
F. E.

¹ 15. decembra

1884.

44

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

London, 1. jan. 84.

Dragi Bernstein,

Pre svega, srećna Nova godina Vama, Kautskom i celoj ekspediciji¹.

Drugo, molim Vas da mi pošaljete list »Der Soz[ial]-dem[okrat]« od prošle sedmice. Trebalo je da stigne u subotu, 29. decembra, ali ni do danas još nije ovde.

Već 14 dana sam najzad opet na nogama, stanje se stalno popravlja i ja se nadam da ću kroz 8 dana opet biti sposoban za rad. A to je i davolski potrebno.

Nadam se da se niste suviše bunili zbog mojih mnogobrojnih izmena u Vašem rukopisu^[107]. Kako sam već rekao Kautskom: mi doduše ne možemo da podražavamo M[arxov] stil, ali stil ipak mora biti takav da upravo ne protivureči M[arxovom]. Ako to imate malo u vidu, napravićemo rad koji se sme pokazati.

Napomena o američkom ropstvu² biće urađena a i razne druge. Ponešto ću moći da rezimiram u predgovoru³. Koliko je mesto o ropstvu bilo tačno, pokazuje se još danas: kapitalistička produkcija u državama koje gaje pamuk nema uspeha, jer – nema *kulija*, Kineza ili Indijaca, tj. nema robova pod vidom slobodnih radnika; dok ona na Kubi, Mauricijusu, Reunionu itd. toliko i upravo toliko cveta koliko raspolaže kulijima.

Što se tiče Vašeg ranijeg pitanja u vezi sa mestom iz *Gradanskog rata u Francuskoj*^[122] u predgovoru za *Manifest*, verovatno ćete se saglasiti sa odgovorom, koji je dat u originalu (*»Gradanski rat«*, str. 19. ff.)⁴. Šaljem Vam jedan primerak za slučaj da ga Vi tamo nemate. Radi se prosto-naprosto o ukazivanju na to da pobeđnički proletarijat najpre mora da preinači stari birokratski, administrativno-centralistički državni aparat, pre no što ga može upotrebiti u vlastite svrhe;

¹ lista »Der Sozialdemokrat« – ² Vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 106. – ³ *Predgovor prvom nemačkom izdanju spisa Karla Marxa »Beda filozofije«* – ⁴ Vidi u 28. tomu ovog izdanja

međutim, svi su buržoaski republikanci od 1848. godine oštro napadali ovu mašinu dok su bili u opoziciji, a čim su došli na vlast, preuzimali su je i iskorišćavali bez promene, delom protiv reakcije, ali još više protiv proletarijata. Što su se u *Gradanskom ratu nesvesne* tendencije Komune njoj pripisivale u zaslugu kao manje ili više svesni planovi, bilo je pod tadašnjim okolnostima opravdano, čak nužno. Rusi su sa tačnom osetljivošću postupili kada su ovo mesto iz *Gradanskog rata* pridodali svome prevodu *Manifesta*. Da se onda ekspedicija nije tako žurila, moglo se takođe uraditi to i još štošta drugo^[123].

A propos, govorili ste jednom o Guesde-ovoj sumnjivoj prošlosti ili tako nešto. O tome mi nije apsolutno ništa poznato. Sigurno se izza svega ne krije ništa drugo sem Malonove podlosti, ali bi mi bilo milo kada biste mi pomogli da ovu stvar izvedem na čistinu.

Ovih dana ću Vam poslati jednu funtu sterlinga od Schorlemmera za njegovu pretplatu, ostatak za partijske svrhe, danas je prekasno za poštansku uputnicu.

U Rusiji najzad opet počinje. Priča o saonicama sa carem je vrlo sumnjiva^[124], a ona sa Sudejkinom, naprotiv, veoma jasna.^[125] Rado bismo Aleksandru telegrafski poželeti »srećne praznike«.

Da li Vam je Tussy Marx poslala »To-Day« i poslednje brojeve časopisa »Progress«? Ako nije, učiniću to ja. Ovi organi su potpuno izvan sindikalnog pokreta i nalaze se u rukama veoma mešovitog društva. Bax je veoma čestit momak, ali još malo zelen, Aveling dobar, ali ima malo vremena da uđe u njemu potpuno nepoznatu ekonomiju, Joynes čovek na koga se ne može osloniti (bio je učitelj u velikoj klasičnoj školi u Itonu, putovao je sa Henry George-om u Irsku, dopao zajedno s njim zatvora, izgubio svoje mesto, traži, dakle, gde da se smesti), i Hyndman, laktaški šef partije in partibus infidelium^[126], koji tek traži neku partiju a u međuvremenu komanduje u vazduhu, uostalom prilično vispren čovek. Najbolje je da se priznaju stremljenja ne identifikujući se sa licima. U svakom slučaju je pojavljivanje mesečnika »To-Day« i preobraćanje časopisa »Progress« u socijalistički časopis baš u ovom trenutku, kada beda londonskog East End-a počinje da diže glas, od velikog značaja. Uz to u celoj zemlji stagnirajuća hiperprodukcija, koja sada, izgleda, gura u krizu. Okolnosti su povoljne, ali da li su ljudi koji su stvar uzeli u ruke dorasli ovim okolnostima, to će se tek pokazati. Teško da će ovog puta sve propasti kao toliki raniji zaleti.

Sad dosta! Tako dugo pismo nisam napisao već tri meseca. Srdačne pozdrave od Schor[emmera] i od mene svim prijateljima.

Vaš
F. E.

45

Engels Karlu Kautskom
u Cirihi

London, 9. jan. 1884.¹

Dragi Kautsky,

(Čemu da i dalje jedan drugog gnjavimo sa »gospodine«?) Vijest o odlikovanju povodom krunidbe vrlo je karakteristična i izazvala je veliku veselost, u isto vrijeme paze da ona ovdje ne bi prerano prodrila u javnost, to jest ne prije nego što odlikovanje bude poslato i plaćeno.^[127] To ne zna nitko osim Schorlemmera, Lenchen i Tussy.

Najljepša hvala za Fr[ankelovu] adresu.

Deville-ova stvar^[128] je u čisto teorijskim stvarima najbolji do sada objavljen izvod. On je sve ispravno razumio, i jedino je bio jako nemaran u izrazima, što sam ja uklonio iz rukopisa. Opisni dio je, naprotiv, rađen suviše površno, tako da je mjestimice posve nerazumljiv ljudima koji nisu čitali original. Zatim je previše zapostavio *historijsko* nastupanje manufakture i krupne industrije kao *uzastopne historijske periode*, a upravo to uveliko olakšava razumijevanje stvari u jednom popularnom prikazu. (Čak se ne saznaje ni to da »fabričko zakonodavstvo« ne igra neku ulogu u Francuskoj već samo u Engleskoj!). I napokon, on daje potpun izvod iz ukupnog sadržaja uključivši stvari koje je M[arx] morao dodati radi potpunosti naučnog postupka, ali koje nisu nužne za razumijevanje teorije o višku vrijednosti i njenih posljedica (a o tom se u jednom popularnom izvodu jedino i radi). Tako se na primjer navodi broj novčanih apoena u opticaju itd.

On zatim također doslovno preuzima iz M[arxa] stavove u kojima se daje rezime, nakon što je pretpostavke za njih iznio samo nepotpuno. Tako su ti stavovi često postavljeni posve krivo, pa mi se pri pregledavanju vrlo često događalo da sam htio napasti M[arxove] stavke koje inače u originalu dobijaju jasne ograde na osnovu prije rečenog, ali kod D[eville-a] dobijaju posve apsolutno, pa time i netačno važenje. To nisam mogao izmijeniti a da ne prekrojim cijeli rukopis.

Što se pak tiče Vašeg prevoda te stvari,^[129] moj položaj prema Meißneru prisiljava me da zauzmem posve neutralan stav. Čim mi definitivno napišete da ćete stvar izvesti, namjeravam da nakon dogovora s Tussy, koja je posve mog mišljenja, poduzmem ovo: napisat ću Meißneru da netko namjerava D[eville-ovu] stvar (koju ću poslati Meißneru) izdati na njemačkom; da ja u tome ne vidim ničeg što bi

¹ U rukopisu: 1883.

moglo škoditi prodaji *Kapitala* – prije bi moglo koristiti; da ja to ne mogu ni spriječiti; no ako on naumi da protiv toga štogod poduzme, neka mi poruči, ja bih to javio dalje.

Apstraktno gledano, to jest izuzimajući Meißnera – jedan nov popularan i *kratak* prikaz teorije o višku vrijednosti (pola obujma Deville-ova prikaza) vrlo je potreban, a D[eville-ov] rad je u teorijskom pogledu daleko bolji od svih ostalih. Trebalo bi da otpadne: 1. tačno oslanjanje na pojedina poglavlja i pododjeljke *Kapitala* i 2. sve što nije nužno za razumijevanje teorije o višku vrijednosti. To unaprijed uključuje ponovnu obradu opisnog dijela, uz znatno skraćivanje. To će učiniti i da Meißner ne bude sumnjičav, pogotovo ako se izmijeni naslov, na primjer ovako: Neplaćen rad i njegovo pretvaranje u kapital, ili nešto tako.

U najgorem slučaju stvar bi se mogla štampati kod Dietza i izdati u Švicarskoj, poput Bebelove *Frau*¹³⁰.

Razmislite, dakle, o toj stvari i ponovo mi pišite o tome.

Prilažem dvije fotografije², za Vas i Mottelera.

Priča s izostalim brojem lista »Soz[ialdemokrat]« u međuvremenu se razjasnila – to je najveći uspjeh koji je do sada postigla socijaldemokracija, kad joj je pošlo za rukom da 53 *nedjelje strpa u godinu dana*¹³¹ – pravo čudo! Samo naprijed, tako ćemo svi živjeti za dva posto dulje.

Najljepši pozdrav Bernsteinu i Vama lično od Vašeg

F. E.

Htio sam priložiti poštansku uputnicu na 1 £ od Schorl[emmera] ali je bilo prekasno – morat ću slijedeći put. Kada ističe moja i Tussyna pretplata? Ona do prekjučer nije još primila svoj »S[ozialdemokrat]«, zar je to zaboravljeno? Molim da provjerite.

² Engelsove

46

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 14. jan. 84.

Draga Laura,

Prilažem ček od 15 funti, koji će, nadam se, utoliti kućevlasnikovu gramzljivost. Isto pomanjkanje vijesti, na koje se žališ, vlada neosporno i ovdje, a stara Nim i ja sami smo u cijeloj kući, zbog čega mi nimalo nije žao, jer još dosta posrćem i polako se oporavljam. Percy je mnogo zauzet u svojoj novoj tvrtci, a u posljednje vrijeme bio je vrlo jadnog zdravlja: reumatizam, crveni vjetar na nosu i, kao vrhunac, želučani katar. Jučer su stigli Tussy i Aveling. »Jučer« me podsjeća na »To-Day«¹, koji si, pretpostavljam, primila. Dosta neobično društvo, a Heine je o njegovu većem dijelu rekao: Viel dunklere Wolke War die Idee, die Ihr im Herzen getragen². Vjere mi, to je početak i oni će se s vremenom među sobom istrijebiti³.

Da li si primila »Sozial Demokrat«? Ako nisi, javi mi. Trebalo bi da postoji razmjena publikacija između Ciriha i Pariza, a vi biste to mogli organizirati; to će onemogućiti zablude i nesporazume koji su prije nekog vremena bili tako česti. Kautsky bi htio prevesti De-ville-ov *Capital*¹²⁹¹. Da li je jedan primjerak poslan u Cirihi? Ako nije, molim te uredi to (adresa: Red. »Soz[ial]dem[okrat]«, Volksbuchhandlung, Hottingen-Zürich, Schweiz). Ako taj prevod treba da se izradi, molit ću da pošaljete drugi primjerak Meißneru, da bismo izbjegli kasnije neugodnosti. Obavijestit ću te čim to bude uređeno.

U prilogu pet Mohrovih i četiri moje fotografije. Mohrovih, velikih ili malih, možeš dobiti koliko želiš.

Paulovi primjeri o uspjehu njemačkog »goût«⁴ većinom su stari kao svijet.¹³² Posve je razumljivo da su općenito dobre njemačke slike pour enfants (Bilderbogen⁵). Već prije pedeset godina pravili su ih, naročito u Diseldorfu, Minhenu itd., i crtali mladi umjetnici, koji su mnogo obećavali, a obavljali su ovaj posao da bi zaradili nešto novaca. Međutim, prije četrdeset godina sjećam se da su francuske slike ove vrste dolazile u Njemačku, veliki broj od Adama, slikara konja i vojnika, i bile su mnogo bolje od njemačkih slika po svojoj vještini i živosti. Ako francuski umjetnici nisu produžili taj posao, sigurno nisu našli tržište. Što se tiče *igračaka*, prednost je njemačkih

¹ časopis »To-Day« (»Danas«) – ² Misao koju ste nosili u srcu bila je mnogo mračniji oblak (u rukopisu napisano na njemačkom jeziku) – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 47. – ⁴ »ukusa« – ⁵ u rukopisu napisano na njemačkom jeziku: Bilderbogen.

u ovom: 1. jeftinoća, domaća industrija zasnovana na bednoj nadnici (koju je nedavno vrlo dobro opisao dr Emanuel Sax, *Die Hausindustrie in Thüringen*, i u tome 2. što su ih izmislili *seljaci*; građani neće nikad biti sposobni da izmišljaju za djecu, a najmanje francuski građani koji mrze svoju vlastitu djecu; u pogledu *pokućstva*, Paul samom sebi navodi razlog: glupu poresku politiku francuske vlade. Slično je sa *cvijećem*: podjela rada i niske nadnice; tko može konkurirati londonskom East Endu i Njemačkoj u jeftinoći? Općenito govoreći, buržoaski ukus se tako izopačio da se samo Nijemci mogu uzdati u svoje sposobnosti da ga zadovolje. A ako je neki obrt dovoljno propao, da se može ostvariti deviza »jeftina i loša roba« kao trgovačko pravilo, tada možeš biti sigurna da će se umiješati Nijemci i sa svojom konkurentskom robom nadvladati druge izgladnjujući svoje vlastite radnike. I, budući da je to sada opće pravilo za sve poslove, time se objašnjava pojava njemačke robe u svim granama i na svim tržištima.

Poslao sam Lavrovu »Standard« od prošlog četvrtka, u kome je objavljen intervju njegovog dopisnika sa šefom policije u Petrogradu: L[avrov] je po njemu za sve odgovoran – naravno, cijela stvar je montirana u korist filistara, ali tako glupo da je rezultat, koji nastoje da postignu očito vidljiv u svakoj riječi.^[125]

Jollymeier je otišao prošlog ponedjeljka⁶; mnogo mu je bolje, ali nije još potpuno ozdravio. Sam Moore nije uopće došao; imao je ozbiljan želučani katar, i sada ima posla na sudu u Mančesteru i Liverpulu. Zaista se dobro snalazi kao početnik u pravnim poslovima.

Jutros sam primio pismo od Meyera⁷, u kome me obavještava da neće ovamo doći prije marta i moli me ništa manje nego da mu pošaljem sve materijale koje imamo za historiju njemačkog socijalizma do 1852. godine! Naravno, potrebni su meni da bih napisao Mohrovu biografiju. Razumije se da ću odbiti.

Nim pozdravlja tebe i Paula, i ja, da upotrebim sveti izraz britanskih filistara, »join« her⁸.

Tebi odani

F. Engels

Prevod s engleskog

⁶ 7. januara – ⁷ Rudolph Hermann Meyer – ⁸ se njoj »pridružujem«

47

Engels Augustu Bebelu
u Borsdorf kod Lajpciga

London, 18. jan. 84.

Dragi Bebel,

Napokon sam opet kadar da bar po nekoliko sati dnevno sjedim za piscim stolom i udovoljavam svojim obavezama u dopisivanju. Stvar nije bila ni opasna ni bolna, ali proketo dosadna i tegobna, pa ću morati da se još duže vrijeme vrlo brižljivo čuvam.

Bit će da si primio moje pismo u vezi sa g-đicom I[bleib], pisano olovkom u postelji. Budući da nisam čuo ništa novo, naslućujem da je stvar napuštena.^[133] Kautskom, koji je upravo boravio ovdje, diktirao sam jedno pismo za Lieb[knechta], on ga je valjda primio i saopćio ti šta sam ga molio. Bit će da si iz toga razaznao kako ja ne gajim nikakve iluzije o američkim poslovima¹, pa nisam bio sklon ni da tebi stvar prikazujem kao apsolutno potrebnu. Ali, pri jednom ostajem: ako se želi da stvar uspije, nužno je da idete vas dvojica i nitko drugi. Ja apsolutno ne mogu prosuditi možeš li i ti poći, to ti sam znaš. No jedno je sigurno: nema te sume američkog novca kojom bi se mogla izmjeriti šteta što će neminovno nastati ako će izaslanici ponovo onako vulgarnodemokratski i malograđansko-filistarski ublažavati stajalište partije, kao što su to uradili Fr[itsche] i V[iereck].^[41] A najbolja garancija protiv nečeg takvog bila bi, svakako, tvoja prisutnost.

Vrlo su me obradovale dobre vijesti što si ih javio o napredovanju pokreta.^[134] Vlada zapravo nije mogla naći boljeg sredstva da pokret održi u gibanju i da ga pojača, nego što je koškanje naših ljudi i policije pri svim tim žestokim lokalnim borbama; pogotovo kad se policija sastoji od tako traljavih subjekata kao u Njemačkoj, pa naši momci mogu okrenuti koplje i prijeći u napad na neprijatelja. Kada još, uz to, čak i policija postane konfuzna uslijed neprestanih promjena u instrukcijama odozgo, kao nedavno u Berlinu, to nam još više pomaže.

Ako se ponovi pokušaj da se »pravo na rad« uvede u modu,^[90] i ja ću o tome nešto napisati u listu »S[ozialdemokrat]«. O tome sam raspravljao s K[autskim]²; htio bih da se G[eiser] i družina najprije malo angažiraju, da pruže nešto opipljivo, kako bi se dobio povod, ali K[autsky] misli da oni to neće učiniti. Ti spetljani studenti, trgovački pomoćnici itd. prokletstvo su pokreta. Znaju manje od ništa i upravo stoga neće naprosto ništa da uče; njihov tzv. socijalizam čista je malograđanska fraza.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 10. – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 32.

Ne znam hoćete li se osloboditi paragrafa o opsadnom stanju⁽¹³⁵⁾, izgovor će neprestano biti da se jedino tako može zaštititi ličnost starog Wilhelma, a pred tom frazom sve filistarstvo pada ničice.

Najljepša ti hvala na tvojoj knjizi: *Die Frau*⁽¹³⁰⁾. Pročitao sam je s velikim zanimanjem, u njoj su mnoge dobre stvari. Osobito je jasno i lijepo ono što kažeš o razvoju industrije u Njemačkoj. Tu sam tačku u posljednje vrijeme ponovo malo studirao i, da imam vremena, napisao bih nešto o tome u »S[ozialdemokrat]«. Začuđuje da filistri ne uvidaju kako je toliko razvikana »pošast skitnica« najnužniji proizvod uspona krupne industrije u uvjetima zemljoradnje i zanatstva zatečenim u Njemačkoj, i kako upravo razvoj te krupne industrije u Njemačkoj – jer posvuda dolazi posljednji – može da se odvija jedino pod neprestanim pritiskom loših poslovnih prilika. Jer Nijemci mogu održati konkurenciju samo uz jeftine, na nivo gladi srozane nadnice, i uza sve veće izrabljivanje kućne industrije u sjeni fabričke industrije. Pretvaranje zanatstva u kućnu industriju i postepeno pretvaranje kućne industrije, ukoliko se isplati, u fabričku i mašinsku industriju – to je tok u Njemačkoj. Istinski krupnu industriju dosad imamo jedino u željezu, u tekstilnoj industriji još uvijek prevladava ručni tkalački stan – zahvaljujući gladnim nadnicama i krumpirištima koje posjeduju tkalci.

I ovdje je industrija dobila drugačiji karakter. Čini se da je desetogodišnji ciklus probijen otkako američka i njemačka konkurencija, od 1870, dokrajčuju engleski monopol na svjetskom tržištu. Od 1868. u glavnim granama vlada učmalost u poslovima uz polagan porast proizvodnje; i sada smo, čini se, u Americi i ovdje pred novom krizom, a da joj ovdje u Engleskoj nije prethodio period prosperiteta. U tome je tajna naglog – premda već tri godine polako pripremanog – ali sada iznenada naglog izbijanja socijalističkog pokreta ovdje. Organizirani radnici – Trade Unions – zasad stoje još sasvim po strani, pokret se odvija pod vodstvom »obrazovanih« elemenata buržoaskog porijekla, koji tu i tamo pokušavaju, a ponegdje i uspijevaju, da uspostave dodir s masama. Ti ljudi su vrlo raznolike moralne i intelektualne vrijednosti i trebat će neko vrijeme da se razvrstaju i da stvari postanu jasne. Ali, teško da će stvar ponovo zapeti. Henry George vjerojatno će odigrati meteorsku ulogu sa svojim podržavljenjem zemljišta⁽¹³⁶⁾, jer je ta tačka ovdje značajna po tradiciji, a i stvarno, zbog kolosalnih zemljišnih veleposjeda. Ali, u prvoj industrijskoj zemlji svijeta neće se moći trajno ostati samo na tome. Uz to je George pravi buržuj, i njegov plan: sve državne izdatke pokrivati iz zemljišne rente, samo je ponavljanje plana *Ricardove* škole, dakle čisto građanski.

Želiš li studirati uzorak državnog socijalizma, onda je to *Java*. Holandska vlada tamo je svu proizvodnju što se zasnava na starim komunističkim seoskim zajednicama organizirala tako lijepo socijalistički, i tako zgodno uzela u svoje ruke prodaju proizvoda, da to, osim nekih 100 milijuna maraka za plaće činovnika i vojske, godišnje daje

još i čistu dobit od oko 70 milijuna maraka za otplatu kamata nesretnim holandskim državnim vjerovnicima³. Nasuprot tome, Bismarck je pravo dijete!

Ruski ustav će, eto, na ovaj ili onaj način biti donijet svakako još u toku ove godine, a onda može početi.

Tvoj
F. E.

³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 60.

48

Engels Augustu Bebelu
u Borsdorf kod Lajpciga

London, 23. jan. 84.

Dragi Bebel,

U svome pismu od subote¹ zaboravio sam ti reći da vi, ti i Lieb-
knecht, ne treba da naručujete ni primjerka trećeg izdanja *Kapitala*,
jer ćemo vam svakome poslati po jedan, čim ih dobijemo. Treći odlazi
u partijski arhiv u Cirihu⁽¹³⁷⁾.

Tussy ti je valjda pisala o prijevodu djela *Die Frau*⁽¹³⁸⁾. Teško
će moći da se pri tome za tebe izvuče neki honorar, no moglo bi se
pokušati – najviše 3 penca = 0,25 maraka po prodatom primjerku,
to je ovdje uobičajeni način. Mislim da bi se knjiga ovdje mogla pro-
davati najviše po 2 - 2,50 maraka, od čega najmanje 30% otpada na
rabat. Nakladnici koji rade na taj način vrlo su rijetki i pauvre². Mi
ćemo i sami morati da pri engleskom izdanju *Kapitala* uložimo si-
gurno do 200 £ u gotovu i možda da predujmimo isplatu prevodioca,
pa da onda radimo po pola; vjerojatno neće ići drugačije.

Najljepši pozdrav Liebknechtu i tebi osobno, od tvog

F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 47. – ² siromašni

49

Engels Charlesu Fitzgeraldu
u London^[189]

(koncept)

[London, između 26. i 28. januara 1884]

U prilogu šaljem Vam poštansku potvrdu o uplati 10 šilinga i 10 pensa na ime godišnje pretplate za »Justice«.

Ja sam toliko preopterećen poslom ne samo u dogledno vreme već i za jedan duži period, da bi bilo lakomisljeno s moje strane da obećavam saradnju u Vašem listu. Poslednjih pola godine bio sam zbog bolesti lišen mogućnosti da aktivno radim i tek sad polako prikupljam snagu da dovršim svoj najpreči zadatak – da pripremim za štampu rukopise koje mi je ostavio moj pokojni prijatelj Marx. Tome moram da posvetim sve svoje vreme. Ja sam zaista obećao jedan članak za »To-Day«, ali to sam učinio ranije, u povoljnijim okolnostima, i bojim se da će i oni iz »To-Day« morati da sačekaju.

Prevod s engleskog:

50

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

London, 28. jan. 1884.

Dragi Bernstein,

Moje pismo od 1. ste, verujem, primili, isto kao i Kautsky pismo od 9¹. Što se tiče poslednjeg malo sam nesiguran zbog sumnjivog kućnog broja (38?). Poslao sam mu takođe fotografije koje je želeo².

Danas pitanje u vezi sa sledećim:

Među M[arxovom] zaostavštinom biće razne stvari pogodne za partijski arhiv⁽¹³⁷⁾; upravo se bavim razvrstavanjem knjiga itd. i srećan sam što sam opet u stanju da to radim. Ali među knjigama nalazi se štošta ovde suvišno, što bi za redakcijsku biblioteku partijskog organa³ bilo veoma korisno a ovde je suvišno, jer postoji in duplo. Pre svega rečnici: 1. veliki francusko-nemački Mozin-Peschier, 5 tomova in kvarto, povez veoma iskrzan, 2. stari italijanski Jagemann, takođe veoma dobar, 3. španski, holandski, danski, možda još neki. Ne znam još tačno da li Tussy želi da zadrži ovaj ili onaj, ako ne, da li da ih sa ostalim pošaljem u Cirihi? Uz to će se naći još ovo i ono što bih mogao da Vam ponudim; čim doznam da to prihvatate.

Zatim u vezi sa »Justice«. Ovaj list je bez dovoljne finansijske i bez *svake* literarne pripreme Hyndman hitnuo u svet. »To-Day« bi se mogao održati i posle 6 - 12 meseci prokrciti put jednom nedeljnom listu. Ali ovako oba moraju da jedan drugom oduzimaju snagu. Ali H[yndman] ne može da čeka i verovatno će se opet opeći. Pozvali su me da saradujem, ja sam odbio zbog nedostatka vremena. U mesečniku »To-Day« se može bez daljeg saradivati, sa nedeljnim listom koji nastupa kao partijski organ to ne ide pre no što se zna gde i kako. Prva dva broja pokazuju svojim savršenim nedostatkom ideja da su ti ljudi već na kraju svojih snaga i nastavak očekuju od novih saradnika. Jednom reći, to je promašaj, i samo neočekivano povoljni obrti mogli bi mu pomoći da stane na noge.

U slučaju da bi gospodin V[on] d[er] Mark ili ma ko drugi još govorio o našim »koncesijama« anarhistima⁽¹²⁰⁾, sledeća mesta dokažu da smo mi prestanak države objavili pre no što je uopšte bilo anarhista: *Misère de la Philosophie*, page 177:

»La classe laborieuse substituera, dans son développement, à l'ancienne société civile une association qui excluera les classes et leur

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 44 i 45. - ² Engelsove - ³ lista »Der Sozialdemokrat«

antagonisme, *et il n'y aura plus pouvoir politique proprement dit, puisque le pouvoir politique est précisément le résumé officiel de l'antagonisme dans la société civile*.⁴

Manifest, kraj drugog odeljka:

»Kad u toku razvitka budu iščezle klasne razlike . . . , *javna vlast izgubiće politički karakter. Politička vlast u pravom smislu jeste organizovana vlast jedne klase za ugnjetavanja druge klase*.«⁵

Poslednji broj lista »Der Sozialdemokrat«⁶ bio je opet vrlo dobar. Veseo i mnogo gradiva. Poslednje svakako ne zavisi uvek od redakcije. Vaša obrada Laf[argue-a] je dražesna^[111], nemački obrti su me silno razveselili.

Pozdrav K[autskom]

Vaš
F. E.

⁴ »U toku razvitka radnička će klasa postaviti namjesto starog buržoaskog društva takvu zajednicu koja isključuje klase i njihovu suprotnost, i više neće biti prave političke vlasti jer je politička vlast upravo zvanični izraz suprotnosti u buržoaskom društvu.« (Uporedi 7. tom ovog izdanja, str. 144) – ⁵ Uporedi 7. tom ovog izdanja, str. 395. – ⁶ od 24. januara

51

Engels Ludwiku Krzywickom
u Borsdorf kod Lajpciga^[140]

(koncept)

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 28. januara 1884.

Poštovani partijski druže!

Odgovarajući na Vaše ljubazne redove od 28. ovog meseca možemo samo s radošću da pozdravimo pojavu poljskog prevoda *Kapitala* od Karla Marxa, te smo rado spremni da pomognemo da se ukloni svaka prepreka koja stoji na putu takvom objavljivanju, ukoliko je to u našoj moći.

U našem svojstvu izvršilaca literarnog autorovog testamenta dajemo Vam, dakle, ovim naše izričito odobrenje za izdavanje tog prevoda¹ i želimo Vam najbolji uspeh.

¹ U rukopisu sledi precrtani pasus: ukoliko smo uopšte ovlašćeni da takvo odobrenje damo

52

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu
u Pariz

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 28. januara 1884.

Dragi moj Lavrove,

Otprilike pre tri nedelje poslao sam Vam onaj broj lista »The Standard« sa člankom koji bi mogao da Vas interesuje. Nadam se da ste ga primili.¹

Upravo sada – moje zdravlje mi to najzad dozvoljava – sređujem knjige itd. koje je ostavio Marx. Između ostalog, tu je ta cela ruska biblioteka za koju duguje zahvalnost D[anielsonu] a koja sadrži veoma važne materijale o sadašnjem društvenom stanju u Rusiji. Tu je skoro sve što se pojavilo. Biće mi nemoguće da u mojim godinama i sa radovima kojima sam preopterećen započnem *a novo*² temeljite studije o Rusiji, što je, na žalost, prekinula smrt našeg prijatelja. Zato sam pomislio – a i Tussy je moga mišljenja – da bi bila naša dužnost da Vam stavimo ove knjige na raspolaganje. Kao priznati predstavnik revolucionarne ruske emigracije i kao stari prijatelj pokojnika, Vi ste očevidno onaj koji ima najviše prava na kolekciju knjiga koja je nabavljena odanošću Vaših i naših prijatelja u Rusiji – bilo za Vašu ličnu upotrebu, bilo za stvaranje jezgra biblioteke ruske revolucionarne emigracije. Ukoliko prihvatite, mogao bih da Vam ih dostavim – na Vašu ili na bilo koju drugu adresu koju mi budete naznačili u toku februara. Zadržaću ovde samo one knjige iz kojih je M[arx] napravio sebi izvode, kao i nekoliko drugih knjiga koje bi mogle da mi budu potrebne za 2. tom *Kapitala*.^[2] Po odbitku ovih, ostaće najviše oko sto knjiga.

Što se tiče ovog 2. toma, najzad počinjem da vidim jasno. Za 2. tom, promet kapitala, imamo jednu redakciju iz 1875. i kasnije za najvažnije delove, tj. za početak i za kraj. Ovde treba dodati samo citate prema datim naznačenjima. Za sredinu ima ništa manje već četiri redakcije. Tu leži jedina teškoća. Treća knjiga, kapitalistička produkcija posmatrana u celini, postoji u dve redakcije od pre 1869. godine. Kasnije, ima samo nekoliko beležaka i jedna cela sveska sa jedinačinama za izračunavanje raznih faktora po kojima se stopa viška vrednosti pretvara u stopu profita³. Ali izvodi iz knjiga, kako o Rusiji^[47] tako i o Sjedinjenim Državama, sadrže mnoštvo materijala i beležaka o zemljišnoj renti, drugi se odnose na novčani kapital, na kredit, na

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 46. – ² *iznova* – ³ Vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 10/11.

papirni novac kao kreditno sredstvo itd. Ne znam još kako bih to mogao koristiti za 3. knjigu. Možda bi bilo najbolje sabrati sve u posebnom izdanju. To ću svakako učiniti ukoliko bi bilo suviše teško da se to unese u *Kapital*. Meni je, pre svega, stalo do toga da knjiga izade što pre, a zatim i *naročito* da ono što izdajem bude zaista *delo* Marxa.

Iz dana u dan očekujem primerke 3. izdanja 1. toma⁴. Čim ih dobijemo, poslaćemo Vam jedan.

Ruska izdanja iz Ženeve – *Manifest* itd.⁽¹⁰⁹⁾ – mnogo su me obradovala.

Primio sam pismo od dvojice Poljaka, Krzywickog i Sosnowskog, sa molbom za naše odobrenje za poljski prevod *Kapitala* – što smo naravno dali. S[osnowski] je u Parizu. Da li slučajno poznajete ove građane?⁽¹⁴¹⁾

S prijateljskim pozdravom Vaš

F. Engels

Prevod s francuskog

⁴ *Kapitala* na nemačkom jeziku

53

Engels Karlu Kautskom
u Cirihi

London, 4. febr. 84.

Dragi Kautsky,

U brzini, prije nego što se zatvori pošta, dva retka.

Molim da mi obratnom poštom javite *kako* mislite preraditi Deville-a^[142] – doslovno sa svim naslovima, ili skraćeno, kao što sam ja predložio?¹ Čim to saznam moći ću da upitam M[eisnera]; ipak treba da mu kažem nešto određeno. Jedan pr[imjerak] za M[eisnera] naručen je u Parizu, dok to stigne mogao bi biti ovdje i Vaš odgovor.

Rado bih pregledao *teorijski* dio, premda smatram da to gotovo nije ni potrebno. Nema smisla pregledati opisni dio. Vi ćete ionako izbjeći Deville-ove pogreške. Glavno je to što on uzima M[arxove] postavke kao apsolutne, dok one kod M[arxa] vrijede samo uz uvjete (izostavljene kod D[eville-a]) pa stoga tu izgledaju kao da su pogrešne.

O svemu ostalom za nekoliko dana.

Vaš
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 45.

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirih

London, 5. febr. 84.

Dragi Bernstein,

U jednom možete biti spokojni: ja uopšte ne želim boljeg prevodioca, nego upravo Vas^[143]. U prvom tabaku ste, u nastojanju da verno i tačno prevedete smisao, malo zanemarili rečenički sklop – voilà tout¹. Uz to sam želeo da prevod dobije Marxov osoben, za Vas neobičan rečenički sklop, otuda mnoge izmene.

Ako budete, pošto ste smisao već preveli na nemački, rukopis još jedanput pročitali s obzirom na čitljiv rečenički sklop, i pri tom imali na umu da, gde god je to ikako moguće, izbegavate razvučeni školski sklop koji glagol sporedne rečenice uvek stavlja sasvim na kraju – a koji su nam svima uterivali u glavu –, onda ćete nailaziti na malo teškoća i sve sami dovesti u red.

Najbolje je da mi rukopis šaljete *po odeljcima*, da svaki odeljak bude \pm^2 celina, 1, $1\frac{1}{2}$ ili 2 štampana tabaka odjednom. Onda ću odmah da napišem i napomene uz njih. Reviziju bih takođe rado pogledao, štampano mnogo šta izgleda drukčije.

Molim Vas da mi pošaljete članak iz starog lista »Der S[ocial]-D[emokrat]« o Pr[oudhonu]^[144], prevideo sam to, možda će biti potrebno da se on u *celini* uključi u predgovor. Vi ćete ga, naravno, dobiti natrag.

U pogledu V[on] d[er] M[arka] i lista »Volkszeitung« potpuno sam Vašeg mišljenja^[120]. Kada je umro M[arx], Schewitsch je *falsifikovao* moj telegram upućen Sorgeu i štampano ga je tako kao da sam ga poslao listu »V[olks]-Z[eitung]«. Protestovao sam³. On je pravdao falsifikat lažju da je prva reč bila nečitka – ali on ju je *tačno* odštampao! a ostalo je smatrao »nužnim u interesu lista«! Sem toga on smatra da je moja reklamacija »sitničava«. Svakako nije bilo »sitno« nego *krupno* kako su ta gospoda M[arxovu] smrt iskoristili da reklamiraju sebe i proklamiraju svoj polusavez s Mostom. Ali Sch[ewitsch] je poslednji socijalistički ruski aristokrat, a oni moraju uvek da »idu najdalje« i naviknuti su da ceo svet iskorišćavaju u svoje svrhe. Članak o toleranciji je bio naprosto glup. Rusi su se međusobno mlatili con amore⁴, a Irci takođe^[145].

Ne znam da li primete list »Travailleur« etc. Ja dobijam s vre-

¹ to je sve – ² više ili manje – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 7 – ⁴ s puno ljubavi

mena na vreme nekoliko brojeva i šaljem Vam ih. Uz to 2 broja lista »Der Soz[ial]dem[okrat]« sa beleškama od Marxa, koje će Vas možda zanimati.

Sch[orlemmerovu] funtu zadržavam, dakle, ovde, molim da mi je unesete u dug, a Sch[orlemmeru] uračunate za njegovu godišnju pretplatu, ostatak predajte izbornom fondu i objavite u listu »Der S[ozialdemokrat]«. Isto tako molim Vas da mi unesete u dug moju i Tussynu pretplatu ako Tussy ne dobije list u zamenu za »To-Day«. Zatim Vas molim da izmenite adresu za Tussy i da šaljete na

Miss Marx

32 Great Coram st. W. C. London.

Apsolutno ne znam⁵ šta treba da se radi s novcem za Marxov spomenik. Koliko ima svega? Ako želite, napisaću Vam za broj od 14. marta članak; recite mi samo približno o čemu, da bi se uklopio u Vaš okvir^[146].

Meißner verovatno još ima primeraka spisa *18. brimer*⁶; to što on tu stvar ne populariše sigurno je rezultat straha. Pošto mu je Marx prodao *celo* izdanje, mi ne možemo ništa da uradimo.

Od knjiga je Tussy uzela najbolje rečnike – francuske i italijanske –, ali ipak još ostaje dosta, a jednu naročito lepu stvar sam obezbedio za Vas – redakcijski primerak časopisa »Neue Rhein[ische] Zeit[un]g«. Poslaću sve u toku meseca.

Pesme ne znam – sem možda pesmu *Kralj para* iz mog *Položaja radničke klase*^[147]. Ovde se sad traži engleski original, ali izgleda da je on iščezao kao srpski original Goetheove tužbalice plemenite žene Hasanagine, i više nego ova, jer ova poslednja postoji ipak još napisana.

Šta bi Bismarck dao da ima »Bečlije u Berlinu«, naime anarhiste! Prava karikatura Rusa – ali očevidno *odgajeni od policije!*^[148]

Vaš

F. E.

⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 13. – ⁶ Karl Marx: *Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte*

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu
u Pariz

London, 5. febr. 1884.

Dragi moj Lavrove,

Dakle dogovoreno je. Poslaću Vam knjige.^[149]

Ovaj 2. tom^[2] – ah! Kad biste samo znali, stari moj prijatelju, koliko me to tišti. Ali izgubljeno je šest meseci zbog moje proklete bolesti. Ni sada ne mogu ozbiljno početi pre sredine marta. Dotle moram srediti sve te knjige, hartije, novine itd., a mogu da radim samo nekoliko sati dnevno, a da se ne zamaram previše. To me tišti utoliko više što sam ja jedini živ koji može da dešifruje ovaj rukopis i ove skraćenicice reči i rečenica. Što se tiče objavljivanja u pojedinačnim sveskama, to zavisi delom od izdavača i od zakona u Nemačkoj.^[150] Za sada ne verujem da bi to bilo veoma korisno za knjigu ove vrste. Pokušaću da postupim sa korekturama kao što želi L[opatin]. Ali pre otprilike dva meseca Vera Z[asulič] mi je pisala da joj prepustim prevođenje. Odgovorio sam joj da podržavam prvenstveno pravo L[opatina] i da je još suviše rano da se o tome pregovara¹, ali ono o čemu bi se moglo već danas diskutovati jeste objavljivanje prevoda u Rusiji. Verujete li da je to izvodljivo? 2. knjiga je čisto naučna, bavi se samo problemima buržuja prema buržuju, ali u 3. knjizi će biti pasusa zbog kojih sumnjam čak i u mogućnost da se objave pod izuzetnim zakonom^[33] u Nemačkoj.

Za objavljivanje celokupnih dela M[arxa] – ista teškoća, a to je samo jedna od mnogobrojnih teškoća koje treba prebroditi. Imam oko 60 tabaka (po 16 štampanih strana) starih rukopisa, M[arxovih] i mojih, od 1845. do 1848. godine. Iz svega toga mogli bi se dati samo izvodi, ali ne bih mogao da se latim toga pre nego što završim rukopis 2. toma *Kapitala*. Prema tome, ne preostaje ništa drugo do čekanja.

Članak, o kojem govorite a koji nemamo više ovde, obuhvatiće 3 do 5 štampanih tabaka.^[151] To je analiza političkog razvoja Francuske od 24. febr[uara] 1848. do 1851. godine. Njegov rezime se nalazi u 18. brimeru ali ipak vredi da se prevede. I ja sam trgam za kompletnim primerkom revije »N[eue] Rh[einische] Z[eitung]« od koje imam samo ²/₅.

Deville mi je poslao svoj rukopis radi proveravanja.^[128] Kako sam bio bolestan, to sam se ograničio na teorijski deo, u kome sam našao samo malo šta za ispravljanje. Ali opisni deo je rađen suviše na

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 37.

brzinu. Pre svega, taj deo je ponekad nerazumljiv za onog koji nije čitao original, a zatim daje vrlo često M[arxove] zaključke a prelazi ćutke preko uslova u kojima se ovi zaključci jedino pokazuju tačnim. Time se ponekad dobija manje ili više pogrešan utisak. Skrenuo sam mu pažnju na to, ali suviše se žurilo sa objavljivanjem knjige.

S prijateljskim pozdravom

F. Engels

Prevod s francuskog

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 5. febr. 84.

Draga Laura,

Znao sam da će se on¹ vratiti. Primio »*Le Travailleur*«. Vrlo radostan što su Paul i Guesde »manqué train«²[152]. Nadam se uskoro primiti dobre vijesti o djeci³. Tussy je prilično zabrinuta zbog njih; nadam se da si prebrodila prehladu. Nim je navukla istu takvu tešku prehladu kao i ti; sinoć sam htio da uzme topli viski prije spavanja, ali je, kao što možeš i zamisliti, odbila. Pumps je dolje, juče je išla s Elsom, koja izgleda ružna kao uvijek (i istovremeno posve usiljena). Ovdje su srele Tussy i Avelinga, koji su došli poslovno. Bradlaugh i gđa Besant su bijesni zbog ove nove socijalističke »strasti« u Londonu, koja prijeti da učini kraj njihovim budalaštinama i tako im oduzme kruh i zato su izvršili nekoliko napada na Tussy i Avelinga.^[153] Bradlaugh širi najtajanstvenije insinuacije o Mohru, da je propovijedao ubistva i požare i da je tajno bio povezan sa kontinentalnim vladama – ali ništa određeno. Hoću da on pođe još koji korak dalje prije nego otkrijem svoje oružje.

Nim i ja bavimo se sada knjigama u Maitland Parku.^[154] Ima ih mnogo što se nekorisno gomilaju kod mene ili kod Tussy. Odista, ovdje neće biti mjesta da ih smjestimo više od polovine. Ali postoji veliki broj dobrih i dragocjenih francuskih knjiga koje bi, mislili smo, bile korisnije u tvojim i Paulovim rukama, nego igdje drugdje. Na primjer:

Mably: *Oeuvres complètes*.

Adam Smith na francuskom (izdanje u divnom povezu);

Malthus, isto;

Guizot: *Histoire de la civilisation en France*.

Sve knjige o francuskoj revoluciji (Loustallot: *Deux amis de la liberté*^[155], itd. itd.).

Sada, ako želiš, poslat ćemo ti ih bez troškova. Ne mogu napraviti potpun spisak. Ako Paul isto tako želi ostale američke službene publikacije, ima ih mnogo.^[156] Potrebne su mi samo neke. Ima i drugih knjiga za tebe (stari engleski dramski pisci, itd.), koje bismo u isto vrijeme mogli poslati.

Molim te, javi mi brzo jer vrijeme juri, a mi smo embarrass de

¹ Paul Lafargue – ² »propustili voz« – ³ Jean-Laurent-Frederick, Edgar Marcel i Jenny Longuet

richesse⁴. Ruske knjige smo obećali Lavrovu; mislim da on očito na njih ima pravo, jer je najbliži Danijelsovov prijatelj van granica Rusije. Postoji mnogo duplikata itd., koje namjeravamo poslati u Cirihi, jedne za Partei-Archiv⁵[137], druge za biblioteku redakcije. Plave knjige^[157] većinom će ići Sam Moore-u, a bit će mu korisne prilikom prevođenja⁶. A nekoliko »popularnih« djela je za ovdášnji Arbeiterverein⁷.^[158]

Ali, ako ti i Paul želite osim toga neke posebne knjige, molim te da mi kažeš, i mi ćemo ti poslati sve što ovdje nije sasvim nužno.

Jučer mi je poslao pismo neki Nonné, Kandidat der Philologie⁸. Ovdje je bio prije nekog vremena, a sad je u Parizu i stanuje: 56, boulevard de Port-Royal. On igra važnu ulogu među njemačkim radnicima u Parizu, koje su, sjećam se, prije nekoliko godina zavela Malonova laskanja i koje su dalje gurnule u tom pravcu neke glupe greške lista »Citoyen«. Sada nakon »međunarodne konferencije«^[103] oni su žestoki antibrusisti, ali su još usko povezani sa Adh. Leclère-om i njegovim Cercle international^[159]. Tražio sam od Paula više puta da stupi u dodir s Nijemcima u Parizu. Oni ne vrijede mnogo, *ali vrše utjecaj na njemačku partiju u odnosu na pariske događaje*. Nakon zakona protiv socijalista^[33], ova društva u inostranstvu dobila su, naravno, mnogo veći značaj nego što zaslužuju, jer predstavljaju jedine grupe koje imaju legalne organizacije. Listu »Soz[ial]demokrat« će biti teško da se suprotstavi njihovom mišljenju o pariskim internim svadama. Zato zaslužuju da im se malo polaska, što neće biti teško; a budući da je taj čovjek vaš susjed, mislim da je dobro da mu pošaljem moju posjetnicu »pour introduire M. Nonné auprès de M. i Mme Lafargue«⁹. Ne znam da li će što iz toga ispasti? U svakom slučaju se nadam da ćete mi oprostiti što sam bio tako slobodan.

Žalim što nisam više vidio građanina Robeleta – došao je, pojavio se i opet nestao.

Da li će nas Paul počastiti s nekoliko riječi o svojim tajanstvenim avanturama u provinciji?^[160]

Što se dogodilo s građankom Paule Mink? Posljednje vijesti kažu, »qu'elle se multipliait dans le midi«¹⁰ i, što nakon toga nije mnogo čudno, »qu'elle développait son sujet«¹¹[161]. A rezultat?

Tebi odani

F. Engels

Molim te pošalji mi, što je moguće prije, još jedan primjerak De-

⁴ zbunjeni bogatstvom (knjiga) – ⁵ U originalu napisano na njemačkom jeziku – ⁶ prvog toma *Kapitala* na engleski jezik – ⁷ U originalu napisano na njemačkom jeziku. – ⁸ U originalu napisano na njemačkom jeziku – ⁹ »da bi gospodina Nonne-a predstavio g. i gd. Lafargue« – ¹⁰ »da se mnogo pokazuje na jugu« – ¹¹ »da objašnjava svoju temu«

villeova *Kapitala*. Kautskom je potreban radi prevodenja, ali je potrebno Meißnerovo dopuštenje; a dozvolu ne mogu dobiti prije nego što mu pošaljem original.¹²

Što je s novim izdanjem *Misère de la philosophie*? Ljudi mi zbog toga dosađuju. Da li je nešto učinjeno?^[162]

Prevod s engleskog

¹² Vidi u ovom tomu, pismo br. 45.

57

Engels Heinrichu Nonneu

u Pariz^[163]

(koncept)

[London, između 9. i 21. februara 1884]

O Vašem nagoveštenom planu ne mogu određeno da se izrazim dokle god ne znam o kojim osobama se radi i šta se namerava. Samo toliko mogu da kažem da bih sa ljudima, koji ne stoje u celosti na revolucionarno-komunističkom stanovištu, pod izvesnim okolnostima i ako vrede truda, mogao da se upustim u *sporazum*, ali nikako u *savez*. Moje vreme je sem toga potpuno zauzeto poslovima, koji se apsolutno moraju obaviti, a moja međunarodna prepiska je i inače već dovoljno opsežna. Clemenceau bi svakako morao da ide znatno dalje pre nego što bismo mi mogli da sklopimo savez s njim; izgleda mi sumnjivo da on, najverovatniji kandidat za ministra krajnje leve, može da želi više od običnih »dobrih odnosa« sa nama. Takve dobre odnose moguće je održavati sa socijalistima najrazličitijih boja dok ne dođe do principijelne nesaglasnosti, a onda se naklonost pretvara u nenaklonost. Prema tome, odlučite sada sami da li sam ja čovek koji odgovara Vašem okviru.

58

Engels Johannu Philippu Beckeru

u Ženevu^[164]

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 14. februara 84.

Dragi stari druže,

O mom zdravlju ne treba da brineš, stvar je bila dosadna, ali sasvim bezopasna i sve više prolazi.

Prepisao sam tvoje redove sa novogodišnjim željama i poslao ih Lauri.

Takođe sam ti upravo opet poslao poštansku uputnicu na pet funti, da bi se ti, stari, i tvoja žena mogli malo zalečiti. Nadam se da će vas srazmerno blaga zima i bolje godišnje doba koje se približava opet postaviti na noge.

Našao sam nekoliko stvari koje potiču od tebe, ali još ne mogu reći da li je to sve, treba da se pregleda još cela velika košara pisama itd. Čim to završim poslaću ti sve što se našlo.^[115]

Što se pak tiče tvog plana,^[165] treba pre svega uzeti u obzir prilike koje sada vladaju u Nemačkoj. Imam o njima s vremena na vreme direktna obaveštenja iz same Nemačke i, sudeći po njima, policijska samovolja je neograničena a vlada rešena da *svakoj* javnoj agitaciji od strane naše partije učini kraj ma pod kojim imenom ili izgovorom ta agitacija istupala. Dovoljno je da stvar potiče od socijaldemokrata, pa da se svaki skup raspusti; svaki pokušaj da se istupi u štampi uguši i da se u mestima opsadnog stanja protera svaki učesnik. Iskustvo poslednjih šest godina ne može nam u tom pogledu ostaviti nikakvu sumnju.

Stoga je moje mišljenje da mi u inostranstvu apsolutno nismo u stanju da odlučujemo o podesnosti, terminu i predmetu novog pokušaja masovne agitacije, i da se to mora prepustiti jedino ljudima u Nemačkoj, koji moraju da podnesu ovaj pritisak i koji najbolje znaju šta je moguće a šta nemoguće. Ako se, dakle, obratiš Bebelu i Liebknechtu, i oni tamo procene stvar, onda bih ja bio mišljenja da oni treba da odluče o »da« ili »ne«, a mi da se pokorimo.

Uostalom, sa agitacijom stvari u Nemačkoj ne stoje baš tako rdavo, iako nju buržoaska štampa većim delom ugušuje i samo s vremena na vreme sa strahom nevoljno uzdahne zbog toga što partija naglo osvaja tlo umesto da ga gubi. Policija je našim ljudima otvorila divno područje: svuda prisutnu i neprekidnu borbu sa samom policijom. Ona se uvek vodi sa velikim uspehom i, što je od svega najbolje, vodi se sa mnogo humora. Policiju pobeđuju i povrh svega ismejavaju je. I tu borbu smatram pod sadašnjim okolnostima najkorisnijom. Ona

pre svega kod naše omladine održava svežim prezir prema neprijatelju. Gore trupe se uopšte ne mogu poslati u boj protiv nas nego što su trupe nemačke policije; čak i tamo gde je nadmoćna, trpi moralni poraz a kod naših mladića ubeđenost da će pobediti raste iz dana u dan. Rezultat ove borbe će biti to da, kad najzad pritisak popusti (a to će se desiti onog dana kada započne gužva u Rusiji), nas više neće biti na hiljade, nego na milione. Među takozvanim vođama ima mnogo sumnjivog sveta, ali u naše mase imam bezuslovno poverenje, i to što im je nedostajalo u smislu revolucionarne tradicije, to sve više i više stiču u malom ratu s policijom. I možeš reći šta hoćeš, ali još nikad nismo videli proletarijat koji je za tako kratko vreme naučio da dejstvuje kolektivno i ide ukorak. Stoga, iako se na površini ništa ne pokazuje, možemo, mislim, mirno da gledamo ususret trenutku kada će zasvirati zbor. Videćeš kako nastupaju!

Bratski pozdrav. Tvoj stari

F. Engels

59

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu
u Pariz

London, 14. februara 1884.

Dragi moj Lavrove,

Primio sam na znanje ono što mi saopštavate o ruskom prevodu 2. toma *Kapitala*^[166]. Kada bude došao trenutak, ja ću se na to još jednom vratiti.

Što se tiče nemačkog izdanja, poznato Vam je da smo tamo, s one strane,¹ izloženi krajnje apsolutnoj samovolji i da se *tamo* može sve zabraniti. Marx nikad nije dopustio da ga ometaju postojeći zakoni. On je uvek otvoreno govorio i bilo bi zaista čudo kada 2. tom ne bi sadržavao dovoljno materijala koji bi bio uzapčen i zabranjen po zakonu iz 1878. godine.^[33] Ali moramo to rizikovati a ja sigurno neću ništa ublažiti.

Kada je Г. Л[опатин] bio ovde,² rekao mi je da N. D[anijelson] želi da mu vratim knjigu, čiji je naslov Труды Коммиссии для изслѣдованіи хлѣбной промышленности въ Россіи. Sada, međutim, vidim da ima više knjiga o trgovini i proizvodnji žitarica. Knjiga čiji je naslov najbližnji pomenutom jeste Труды экспедиции снаряженной императорскими вольными экономическими и русск[имь] географическ[имь] обществами для изслѣдованіи хлѣбной торговли и промышленности въ Россіи, 2. том, 1870.

Da li se radi o ovoj knjizi? Ako je to tako, vratiću je Moiki, 27, Petrograd, čim budem primio Vašu potvrdu.

Nadam se da ću Vam moći poslati Vaše knjige³ iduće nedelje. Zadržao sam nekoliko. Ako mi ne budu potrebne za 2. tom, dostaviću Vam ih docnije.

Sa prijateljskim pozdravom

F. Engels

Prevod s francuskog

¹ u Nemačkoj – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 33. – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 52.

60

Engels Karlu Kautskom
u Cirihi

London, 16. febr. 84.

Dragi Kautsky,

Upravo sam danas nekoliko sati slobodan, pa odmah odgovaram.

Uzmete li nekoliko poglavlja, moći ćete se uvjeriti da kod Devillea treba nanovo obraditi ne samo *historijski* dio, već i opisni (radni dan, kooperaciju, manufakturu, krupnu industriju itd). Zasad ću M[eißneru] pisati jedino da mu šaljem knjigu na francuskom i da ga obavještavam kako je u pripremi jedna prerada,^[129] pa ću ga, kad bude vrijeme, pobliže obavijestiti.

U Parizu izlazi također novo francusko izdanje *Misère*.^[162] Pišem predgovor za njega^[167]; kada ga budem pisao za njemačko izdanje, razbit ću mit o Rodbertusu. Taj mit potječe od R[udolfa] Meyera^[168] i tako je razvikan po Njemačkoj i ovdje, pa i po Americi, da se tome mora učiniti kraj. Dokazat ću 1. kako 1850. mi nismo bili u situaciji da nas gospodin R[odbertus] išemu uči, 2. da ga uopće nismo poznavali, 3. da su njegova velika otkrića već 1848. bila općepoznata, 4. da se njegovi specifični lijekovi za socijalističko liječenje kritikuju već u *Misère prije* nego što ih je R[odbertus] otkrio.^[169]

Vidite li, kako i Vama preostaje da još mnogo toga uradite; ali iznijete stvari mogu učiniti samo *ja*, jer sam ih doživio, i jedino ja posjedujem o tome materijale iz 1840 - 1850.

R[odbertusova] teorija rente je glupost, u prvom rukopisu *Kapitala* iz 1861 - 63. nalazi se o tome vrlo iscrpna, prilično ironična M[arxova] kritika u vrlo obimnom odjeljku: »Teorije o višku vrijednosti«, koji ću vjerojatno dati da se odštampa na kraju 2. sveska ili kao 3. svezak^[170].

Ali ono što mi je potrebno za predgovor, to je R[odbertusov] *Offener Brief an das Comité des Deutschen Arbeitervereins*, Lajpcig 1863. Možete li Vi ili Ede da mi tu stvar pronađete na par dana; vratit ću je čim napravim izvatke.

Članak o Proudhonu iz starog lista »Soc[ial]-Dem[okrat]«,^[144] koji mi je obećao Ede, još nisam primio, možda će stići večeras. Vjerojatno ću ga prevesti za francusko izdanje.

Neizmjereno bi me radovalo da Ede nenadano skokne ovamo, sada opet mogu i ja posve pristojno popiti.

A sada da se vratim Vašem pretposljednem pismu.^[171] Dietz odavna želi *Položaj radničke klase*, ja sam quasi obećao čim saznam na čemu sam sa svojim starim nakladnikom *Wigandom*. Liebkn[echt]

već petnaest godina obećava da će to saznati od Freytaga (naime to⁹ kakav je moj pravni položaj prema Wigandu), a ja sam još uvijek u neizvjesnosti.¹ Dietz u svakom slučaju ima pravo prvenstva, i ja ću napokon sam poduzeti korake da saznam šta imam pravo da učinim.

Bilo bi dobro kad bi se netko htio potruditi da razbujali državni socijalizam prikaže na primjeru koji u punoj mjeri praktički cvjeta na *Javi*. Sav materijal nalazi se u: *Java, how to manage a colony*, by J. W. B. Money, Barister at Law, London 1861, 2. sv. Tu se vidi kako su Holandezi organizirali državnu proizvodnju na temeljima starog komunizma u zajednicama, i ljudima osigurali za njihova shvaćanja posve udobnu egzistenciju; rezultat: održavanje naroda na stupnju prirodene gluposti i prihod od 70 milijuna maraka godišnje (sada i više) za holandsku državnu blagajnu. Slučaj je krajnje interesantan, a korisna primjena može se lako izvući. Usput, to je dokaz kako prakomunizam tamo, kao i u Indiji i u Rusiji (dok ga ne proderna neki moderno-komunistički element) pruža najljepšu i najširu osnovicu izrabljivanju i despotizmu i kako se on posred modernog društva iskazuje kao vapijući anahronizam (koji valja ukloniti ili ga razviti na viši stupanj), jednako kao što se takvim iskazuje nezavisna zadruga po markama prakantona^[172].

Postoji jedna *presudna* knjiga o prastanjima društva, tako presudna kao što je to Darwin za biologiju, otkrio ju je, naravno, i opet Marx: Morgan, *Ancient Society*, 1877. M[arx] je o tome govorio, ali meni su se tada po glavi vrmale druge misli, a on više nije navraćao na to, zasigurno mu je to godilo, jer je knjigu *on sam* htio uvesti kod Nijemaca, kao što vidim po njegovim vrlo iscrpnim izvodima. Morgan je u granicama svog predmeta samostalno ponovo otkrio Marxovo materijalističko shvaćanje historije, pa o današnjem društvu zaključuje s direktno komunističkim postulatima. Rimski i grčki gens po prvi put se potpuno objašnjava na osnovu gensa divljaka, poimence američkih Indijanaca, čime se pronalazi čvrsta baza prahistorije. Da imam vremena, obradio bih taj materijal, s Marxovim bilješkama, za feljton u listu »S[ozialdemokrat]« ili »Neue Zeite«, ali na to ne mogu ni misliti. Definitivno je uništena cijela obmana Taylora, Lubbocka i kompanije, njihova endogamija, exogamija i kako se sve ne zovu te gluposti.^[173] Ta gospoda ovdje knjigu progone koliko god mogu, štampana je u Americi, ja sam je naručio pre pet nedjelja i još je ne mogu dobiti! – mada je u naslovu kao suizdavač naznačena jedna londonska firma.

Najljepši pozdrav

Vaš
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 15.

61

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 16. febr. 1884.

Draga Laura,

Sutra je nedjelja, a u ponedjeljak ćemo opet morati da »prekapa-
vamo« po Maitland Parku;^[154] ako ti dakle ne pišem danas, ne znam,
kad ću moći napisati pismo. Napokon smo raščistili stari »Speicher«¹;
našli smo mnogo stvari koje treba sačuvati, ali isto tako blizu pola tone
starih novina, koje je nemoguće složiti. Mislim da ćemo slijedeće
nedjelje moći početi sa raščišćavanjem, a tjedan potom da prodamo
ostatak uz cijenu koja se bude mogla postići. Pobjao sam se jednog
trenutka da ću opet morati od tog odustati, ali srećom mi je bolje iz
dana u dan i mogu ponovo hodati pola sata brzo kao i ranije, a uz po-
moć Nim izlazim na kraj sa dvije boce plzenskog piva i pristojnom
količinom bordoškog vina svaka 24 sata.

Među rukopisima se nalazi prva verzija *Kapitala* (1861 - 63)^[170]
kao i nekoliko stotina strana *Teorija o višku vrednosti* koje su dijelom
unesene u tekst kasnijih verzija, ali će dosta od toga ostati za nadopu-
njavanje drugog sveska, tako da će i treći biti potreban^[2].

Bernstein mi šalje Mohrov članak o *Proudhonu*, koji je objavljen
u berlinskom listu »Social-Demokrat« 1865.^[144] Vrlo vjerojatno će biti
potrebno da se u cijelosti prevede za francusko izdanje *Misère*^[162].

À propos, Bernstein će sutra biti u Lionu, možda će doći u Pariz,
kad je već na putu, a možda će produžiti svoje putovanje i do Lon-
dona. Ako stvarno dođe u Pariz, molim te, nagovori ga da dođe i
ovamo. Želim ga vidjeti zbog mnogih stvari: on zna da ga ovdje čeka
topao krevet i, ako mu je plitak džep, neka ga to ne sprečava, mo-
žemo to urediti.

Paul mi reče da imam vremena za predgovor *Misère*, ali ja ni-
pošto u to ne vjerujem; imam i suviše iskustva s izdavačima. Želim
da znam kad će Oriolu biti potreban predgovor, premda se ne mogu
obavezati da ću rad predati u određeni dan, pa čak ni tjedan, ali treba
da imam neku predodžbu o tome. Kuća u Maitland Parku mora biti
oslobodena do 25. marta, a pored toga imam mnogo stvari da obavim.
Potrebno je da organiziram svoj rad unaprijed, bar do izvjesnog stupnja.

Ono što Paul smatra Mohrovim člankom o Proudhonovoj teoriji
»La propriété c'est le vol«², nalazi se u *Svetoj porodici* koju držim u
rukama.^[174]

¹ »ostavu« (U originalu napisano na njemačkom jeziku.) - ² »svojina je krađa«

Nikako se ne mogu složiti s Paulovim oduševljenjem za london-sku »Justice«⁽¹⁷⁵⁾; smatram da je taj list strašno dosadan. Ali šta se može očekivati od grupe ljudi koji su preuzeli ulogu da poučavaju svijet o stvarima o kojima sami savršeno ništa ne znaju. Ne postoji ni jedno goruće pitanje kojem bi se znali približiti; Hyndman kombinira međunarodnu frazeologiju sa šovinističkim prohtjevima; Joynes je neznalica (vidio sam ga prije petnaest dana); Morris je savršen u okviru svojih mogućnosti, ali to ne dopire daleko; jadni Bax se guši u njemačkoj filozofiji dosta zastarjelog karaktera: sve bi se to moglo podnijeti za mjesečni časopis, kad ima vremena da se pripremi materijal, ali je to žalosno za tjednik koji treba da razmatra mnoga questions d'actualité³.

U svakom slučaju, novi »poštovani« socijalizam ovdje krasno uspijeva, stvar postaje pomodna, ali radnička klasa još ne reagira. Od toga sve zavisi. I zbog toga je bila tako glupa žurba sa »Justice«. Članci kao što su ovi neće nikada prodrmati mase. Šest mjeseci posjećivanja radnika pripravilo bi ljude i priučilo urednike da pišu za njih. Ali kakva korist od gundanja? *Les petits grands hommes veulent absolument faire leur petit bonhomme de chemin!*⁴

Nadam se da je djeci⁵ bolje. Nim je mnogo zabrinuta zbog njih. Molim te, javi nam kako su.

Najsrdalniji pozdravi od Nim i tebi odanog

F. Engelsa

Prevod s engleskog

³ aktuelna pitanja – ⁴ Mali velikani žele apsolutno da idu svojim malim putem. – ⁵ Jean-Laurent-Frederick, Edgar, Marcel i Jenny Longuet

62

Engels Johnu Darbyshire-u
u Mančester^[176]

(koncept)

[London, posle 17. februara 1884]

U toj stvari ne mogu ništa da učinim. Treba li da Vaše Principe
predam Demokratskoj federaciji^[87], listu »Justice« ili »To-Day«?

Prevod s engleskog

Engels Lauri Lafargue u Pariz

London, 21. febr. 1884.

Draga Laura,

Vijesti koje nam javljaš o zdravlju djece¹ više su ili manje utješne, osim za jadnog Wolfa² koji, međutim, izgleda najjači od svih; mi se nadamo da će proći krizu kad nam budeš ponovo pisala.

U slučaju da se nešto desi Longuet-u, odista bi trebalo razmotriti što da se radi tek ako do toga dode. Ne vidim velike koristi od toga da »spekuliramo« sada sa tim – razumije se, »spekulirati« uzimam u filozofskom smislu. U svakom slučaju ni ja ne vidim što mi možemo pod sadašnjim okolnostima učiniti s jednim tako brižnim ocem kao što je L[onguet], ali ako ti imaš neko mišljenje o tome, bilo bi mi vrlo drago, kad bi mi to javila.

Mi smo sve uredili sa Gittensima za pakovanje i odašiljanje knjiga itd. za vas i za Lavrova³, a kako oni nisu došli po njih ova dva posljednja dana, Nim ih je išla opomenuti.

U prilogu predgovor za *Misère* od – samog Mohra^[144] Bernstein je pronašao ovaj stari članak, koji sam odmah preveo. Molim da Paul i ti popravite moj prevod na pristojan francuski jezik i vratite ga s originalom, koji pripada partijskoj arhivi u Cirihi.^[137] Bit će dovoljno da se doda nekoliko riječi. Ali šta će reći Francuzi o prilično neceremonijalnom načinu kojim Mohr govori o njima? I da li će biti mudro objaviti ovaj iskreni i nepristrani sud, izlažući se opasnosti da brusisti kažu: voilà le Prussien!⁴ U svakom slučaju bilo bi mi jako mrsko ublažavati izraze u ovom članku, da bi on bio za le goût parisien⁵, ali stvar zaslužuje da se o njoj razmisli. Neosporno je da bas-empire^[177] postoji u Francuskoj 18 godina.

Paulov bon dieu⁶ kao i uvod u njegovu conférence^[178] su divni.^[179] Exposé je isto tako posve privlačno za njegovu publiku, i ne čudim se njegovu uspjehu. Ali on bi im s vremena na vrijeme mogao pružiti neku *novu* ilustraciju iz *Kapitala*, osim starog citiranja Liebiga o stasu regruta⁷, i da ne tretira 1. la concurrence i 2. l'offre et la demande⁸, što je samo ponavljanje la concurrence. Prema njemu sam strog, jer vidim da mu to vrlo koristi i da znatno napreduje kad mu se

¹ Jean-Laurent-Frederick, Edgar, Marcel i Jenny Longuet – ² Edgara Longuet-a – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 56. – ⁴ eto ti Prusa – ⁵ pariski ukus – ⁶ dragi Bog – ⁷ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 214, fusnota 46. – ⁸ konkurenciju i ponudu i potražnju

neke stvari zabijaju u glavu s vremena na vrijeme. Njegova posljednja predavanja jamačno pokazuju veliki uspjeh, i kad bi on samo htio da bude malo pažljiviji prema teorijskim postavkama (većinom u pojedinostima), postao bi veliko svjetlo u Parizu, tom Ville Lumière⁹.

Sada moram završiti. Nim se vratila i treba da spakujemo knjige za Rusiju i Ameriku, tako da na vrijeme budu poslano preporučeno. Ona reče da Gittensovi neće moći doći prije utorka ili srijede. Šalje ti poljubac, i ja također, a une bonne poignée de main à Paul¹⁰.

Tebi odani

F. Engels

Prevod s engleskog

⁹ građu svjetlosti – ¹⁰ a čvrst stisak ruke Paulu

64

Engels Heinrichu Nonneu

u Pariz

(koncept)

[London, oko 26. februara 1884]

To što sam Vam pisao o Malonu^[35] su proste činjenice, koje su mi dokazane i koje pariska ogovaranja ne mogu da izmene. Malon je stvarno s Bakunjinom i 15 drugih lica napustio kongres Lige mira i učestvovao u osnivanju tajne alijanse^[180]. Dokument od marta 1870. godine^[181] sam imao u rukama. Sve što M[alon] sada opet o Internacionalni laže, savršeno mi je svejedno, teško da ću se na to i osvrnuti. To što je on autodidakt, ne daje mu, po mom shvatanju, pravo da falsifikuje istoriju. Ako je on podesan da među Francuzima igra ulogu vode, onda mi je žao francuskog proletarijata.

Što se pak tiče Vašeg propagiranja internacionalnih odnosa, to su:

1. ciljevi tako neodređeni da ja zaista nisam u stanju da trošim vreme na ove opšte izgled;

2. gotovo svi imenovani su meni nepoznati (jedini meni *bliže* poznati upravo nije pomenut). Ali čovek ne može da radi 40 godina u internacionalnom pokretu, a da svuda nema starih prijatelja i saveznika, za koje je vezan politički i moralno. Kod njih bih, dakle, najpre morao da tražim obaveštenja o Vašim ljudima i o uzajamnim odnosima jednih i drugih. No, i to ne mogu da uradim kako treba pre no što pregledam Vaš projekt.

3. Nemoguće mi je da se upustim u neku alijansu za koju uopšte ne znam kuda i u kakve dalje veze me vodi: U Parizu će se svakako obrazovati neka vrsta centralnog komiteta, koji će odlučivati o prijemu novih članova i o eventualnoj akciji, te bi mi se moglo desiti da se nalazim u istom udruženju sa ljudima protiv kojih bih se morao odlučno boriti, ili da postanem odgovoran za neko delo koje ne odobravam. Ovoj mogućnosti se ni u kom slučaju ne mogu izložiti.

Ne dozvolite, međutim, da Vas ovo omete. Ako stvorite nešto valjano, ja ću se i pored svega radovati. Zahvaljujem Vam na poverenju i ostajem itd.

65

Engels Karlu Kautskom
u Cirihi

London, 3. marta 1884.

Dragi Kautsky,

Bernstein Ede je preuzeo odgovornost da se sa mnom uz zdravicu bratimi u Tvoje ime i na tvoj račun. Slobodan sam da to ovim odmah sprovedem u život, u nadi da ga nećeš dezavuirati.

On je, uostalom, večeras otišao u Pariz, sutra će ostati tamo, navečer će otputovati i valjda iste večeri stići s ovim pismom u Cirihi.

U prilogu prodaja Rusije Bismarcku, da bi je Bismarck mogao kod Bleichrödera upotrijebiti za nov zajam Rusiji^[182]. Ferry i Gladstone nasjeli su prvi, a dade li Bleichröder novac, to se može dogoditi i Bismarcku, i svima, čim u Rusiji stvar krene.

Tvoj

F. Engels

66

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu
u Pariz^[183]

Dragi moj Lavrove,

Prošlog petka uputio sam Vam posredstvom firme Flageollet frères, 27 rue Paul Lelong, Pariz, sanduk sa knjigama¹ o kojima je reč. *Troškovi transporta plaćeni su već ovdje.* Ukoliko ih traže od Vas, javite mi odmah. Ako sanduk ne stigne, reklamirajte ga, molim, na označenoj adresi.

Pošiljka je otpremljena odavde preko firme Gittens et Cie.

Sa prijateljskim pozdravom

F. Engels

122, Regent's Park Road
[London] 3. marta 84.

Prevod s francuskog

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 52.

67

Engels Veri Ivanovnoj Zasulič
u Ženevu

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 6. marta 1884.

Draga građanko!

Biće lep dan, kako za mene tako i za Marxove kćerke, kada bude izašao ruski prevod *Bede filozofije*^[184]. Razume se da ću Vam sa zadovoljstvom staviti na raspolaganje sav materijal koji bi mogao da Vam bude koristan u tu svrhu. Evo šta nameravam da učinim:

Osim nemačkog prevoda, štampa se sada u Parizu novo francusko izdanje.^[182] Za ova dva izdanja pišem neke napomene čiji ću Vam tekst poslati.

Za predgovor postoji Marxov članak o Proudhonu¹ u berlinskom listu »Social-Demokrat« (1865), koji će biti gotovo sasvim dovoljan. On će biti štampan na početku oba nova izdanja, nemačkog i francuskog.^[144] Postoji samo jedan primerak, koji se nalazi u našoj partijskoj arhivi u Cirihi.^[137] Ako se pronađe još jedan primerak među Marxovim ili među mojim hartijama (znači to kroz nekoliko nedelja) možete bez daljega dobiti prepis preko Bernsteina.

Za nemačko izdanje moraću napisati poseban predgovor², kako bih pobio apsurdnu tvrdnju reakcionarnih socijalista da je Marx u *Kapitalu* plagirao Rodbertusa i dokazao da je Marx, naprotiv, već kritikovao R[odbertusa] u *Bedi* pre nego što je R[odbertus] napisao svoja *Sociale Briefe*. Čini mi se da bi to bilo bez interesa za rusku publiku, u koju naši pseudosocijalisti još nisu prodrli. Ali o tome ćete Vi odlučiti. Stvar Vam stoji na raspolaganju, ukoliko želite da je upotrebite.

Ono što mi saopštavate o sve većem proučavanju dela o teoriji socijalizma u Rusiji mnogo me je obradovalo. Teorijski i kritički duh, koji je skoro potpuno nestao iz naših nemačkih škola, našao je, izgleda, utočište u Rusiji. Zamolili ste me da Vam naznačim knjige za prevod. Ali vi ste već preveli, odnosno obećali da ćete prevesti, skoro sva Marxova dela. I od mojih ste preveli najbolja. Ostale naše nemačke knjige ili su teorijski slabe ili se bave pitanjima koja su manje-više ograničena na Nemačku. U poslednje vreme Francuzi su dali dosta dobre stvari, ali to je još u začetku. Kratak izvod iz *Kapitala*, koji je objavio Deville, dobar je u svom teorijskom delu, ali opisni deo je rađen na brzu ruku i

¹ Karl Marx: *O P. J. Proudhonu* – ² *Predgovor prvom nemačkom izdanju dela Karla Marxa: »Beda filozofije«*

gotovo je nerazumljiv za onog ko ne poznaje original. Osim toga, sve je preopširno za jedan izvod. Međutim, verujem da bi se preradom mogla od toga stvoriti dobra stvar, a izvod iz *Kapitala* bio bi uvek koristan u zemlji u kojoj je čak i sama nabavka knjige skopčana sa teškoćama.

Kada sam govorio o stanju u Rusiji³, mislio sam, naravno, takođe i na finansije – ali ne isključivo. Za vladu koja ne zna ni šta će ni kamo će, kao ona u Petrogradu, i za cara⁴ koji je zatvorenik kao onaj pustinjač u Gačini,^[185] takva situacija ne može potrajati a da ne postane sve napetija. Plemići i seljaci podjednako upropašćeni, vojska uvredena u svom šovinizmu i ogorčena zato što vidi da se *государь*⁵ krije, nužnost rata spolja da bi se otvorio ventil *«zlim strastima»* i opštem nezadovoljstvu; istovremeno nemogućnost da se strmoglavi u rat zbog nedostatka novca i zato što političke prilike nisu povoljne, jaka nacionalna inteligencija koja gori od želje da rastigne lance kojima je okovana, povrh toga potpuni nedostatak novca i pož *деятели*⁶ pod grlom državne vlasti, – čini mi se da se situacija mora iz meseca u mesec pogoršavati i da bi rusko *«društvo»*, ako bi se našao jedan ustavan i odvažan veliki knez, moralo samo da vidi da je dvorski prevrat najbolji izlaz iz ovog ćorsokaka. Da li će sada Bismarck i Bleichröder da spasu svoje nove prijatelje? Ja sumnjam u to. Štaviše, pitam se koju će od dve ugovorne strane pokrasti njen partner.^[182]

Prilažem Marxov rukopis (prepis) koji možete koristiti po svom nahođenju. Više ne znam da li je Marx našao u listu *«Слово»* ili *«Отеч[ественный] записки»* članak *K[ar]l M[arx] pred sudom gospođina Žukovskog*^[186]. Napisao je ovaj odgovor koji je očito bio namenjen za objavljivanje u Rusiji, ali ga nikad nije poslao u Petrograd, bojeći se da bi već i samim svojim imenom ugrozio opstanak časopisa koji bi objavio ovaj odgovor.

Vaš odani

F. Engels

Vaš prevod moje brošure⁷ izgleda mi odličan. Kako je divan taj ruski jezik! Ima sve prednosti nemačkog bez njegove strašne grubosti.

Prevod s francuskog

³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 37 – ⁴ Aleksandra III – ⁵ vladar – ⁶ političara – ⁷ *Razvitak socijalizma od utopije do nauke*

68

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 7. marta 1884.

Dragi Sorge,

Pošto sam celu jesen i zimu bolovao od hronične, nezatne, ali dosadne bolesti i morao mirovanja radi 2 meseca da ležim u krevetu, najzad sam se opet toliko oporavio, da mogu valjano da radim i da obavim zaostale odgovore na pisma. Nadam se da ćete ti i tvoja žena postepeno prebroditi posledice vaše znatno teže bolesti, te da će zatim opet sve malo po malo ući u stari kolosek.

Izvršio sam tvoj nalog malo drukčije, jer još nisam potpuno sposoban da se slobodno krećem i moji izlasci se ograničavaju na najbližu okolinu, a nemam ni ljude koje bih mogao da šaljem naokolo. Tvoj primerak *Kapitala*, III izdanja, kao i Deville-ov *Le Capital* poslati su ti u 2 paketa kao štampane stvari, fotografije ću poslati na isti način, jer sam sad naučio kako se pakuju. Druga 2 primerka *Kapitala* sigurno ćeš lako moći da dobiješ tamo.

Pretplatio sam te na godinu dana za časopis »To-Day« i verujem da ćeš ga redovno primati. Ljudi imaju svi mnogo dobre volje, ali davolski malo znanja, za »To-Day« to još nekako ide, ali sada Democratic Federation⁽⁸⁷⁾ izdaje nedeljni list: »Justice«, koji se odlikuje besadržajnošću koja se stalno ponavlja i apsolutnom nesposobnošću da makar i jedno aktuelno pitanje pokrene kako valja. Šaljem ti nekoliko brojeva, nije vredno da se čovek na njega pretplati. Uopšte, Democratic Federation ne treba prihvatiti bez daljeg, samo na osnovu poverenja, ima tamo raznih sumnjivih elemenata. Hyndman, koji izgrava partijskog šefa in partibus infidelium⁽¹²⁶⁾, prilično je neskrupulozan laktaš i još pre nekoliko godina propali konzervativni kandidat za parlament. Sem toga se podlo poneo i prema Marxu – ja se prema celoj Democratic Federation držim na odstojanju, nedostatak vremena mi je dobar izgovor, i stojim u bližim odnosima samo sa listom »To-Day«, naročito s Baxom. On je veoma valjan momak, samo što sasvim u nevreme, sada, buba *Kanta*. *Ako nemaš ništa protiv*, daću da se Marxovo pismo upućeno tebi u vezi sa H. George-om⁽²⁴⁾ preštampa na engleskom jeziku u nedeljnom listu »To-Day«. Onda vi taj dokument možete dalje iskoristiti tamo kod vas.

Teško da ću imati vremena da se upustim u raspravljanje sa Stiebelingom⁽¹⁸⁷⁾. Takvi majušni bogovi mogu se mirno prepustiti sebi samima. Sektaštvo se ionako još godinama neće moći sprečiti u Americi. Tako će i veliki Most verovatno konačno da završi kao K. Heinzen

II. »Wochen-Volkszeitung«¹ primam, ali nema baš mnogo u njima.

Ne znam kako stoje stvari s putovanjem Bebela, Liebknechta ili nekog drugog u Ameriku⁽²³⁾. Ja sam ljudima na njihovo pitanje saopštio svoje mišljenje da zacelo nije zgodno da se od Amerike svake 3 godine name pare za izbore. U Nemačkoj uostalom stvari stoje vrlo dobro. Naši mladići se drže odlično. Zakon protiv socijalista⁽³³⁾ uvlači ih svuda u lokalnu borbu sa policijom, koja je skopčana sa svakovrsnim oštroomnim podvalama i brukanjem policije, i većinom se završava našom pobeđom i služi kao najbolje moguće propagandno sredstvo. Svi buržoaski listovi uzdišu s vremena na vreme zbog ogromnog napretka naših ljudi, i svi strahuju od novih izbora. Pre dve nedelje bio mi je ovde nećak iz Barmena – slobodan konzervativac. Rekao sam mu: Mi smo sada u Nemačkoj toliko podmakli da možemo skrsnuti ruke i pustiti naše neprijatelje da rade za nas. Da li ćete zakon protiv socijalista ukinuti, produžiti, pooštriti ili ublažiti, sasvim je svejedno. Ma šta vi radili, on radi nama u prilog. – Da, rekao je on, okolnosti čudnovato rade za vas. – Svakako, rekao sam ja, ali to ne bi bilo tako da mi te okolnosti nismo već pre 40 godina dobro sagledali i prema njima postupali. – Odgovor je izostao.

I u Francuskoj su stvari krenule nabolje otkad su Laf[argue], Guesde i Dormoy izašli iz zatvora⁽⁶⁾. Oni su veoma aktivni, mnogo posećuju provinciju gde su srećom njihove glavne snage, izdaju u Remsu i u Sen-Pjer-le-Kale-u male listove², održaće kongres u Rubeu kroz 4 nedelje⁽¹⁸⁶⁾. Sem toga drže svake nedelje u Parizu veoma posećena predavanja. Laf[argue] o materijalističkom shvatanju istorije, Deville o *Kapitalu*⁽¹⁷⁸⁾. Pisaću da ti pošalju te stvari, koje se sve štampaju. Sreća je što trenutno u Parizu nemaju nikakav dnevni list, za to je još isuviše rano. U Parizu izlazi novo izdanje *Misère de la Philosophie*⁽¹⁸²⁾. Isto tako nemačko u Cirihu, rusko u Ženevi. Od mog *Razvitka*³ nisam ti, mislim, poslao još nijedan primerak, jer i sam uvek dobijam samo jedan ili dva primerka. (Prostaci!) Sada je izišlo 3. izdanje tog rada, uz to na francuskom, italijanskom, ruskom i poljskom jeziku. Aveling hoće da ga prevede na engleski jezik⁽¹⁸⁹⁾. I taj mladi čovek je veoma valjan, ali takođe ima too many irons in the fire⁴, a u ovom trenutku gubi mnogo vremena u borbi sa svojim bivšim prijateljem Bradlaugh-om; zahvaljujući ovdašnjem socijalističkom pokretu, ovaj poslednji gubi i – sredstva za život. Tu čovek treba da se odupre, ali to nije lako za ovog ograničenog i nečasnog momka.

Tussy je uglavnom dobro, dolazi većinom nedeljom ovamo. Lenchen mi, kako verovatno znaš, vodi domaćinstvo. Kroz dve nedelje moći ću se ozbiljno prihvatiti 2. toma *Kapitala*⁽²⁾ – to je takođe još jedan ogroman posao, ali ja mu se radujem.

¹ »Wochenblatt der New Yorker Volkszeitung« – ² »La Defense de travailleurs«, »Le Travailleur« – ³ *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* – ⁴ Razapinje se na sto strana

Pročitaj Morganovo (Lewis H.) delo *Ancient Society*, koje je 1877. godine izašlo u Americi. On majstorski otkriva prastaro doba i njegov komunizam. *Ponovo je samostalno otkrio* Marxovu teoriju istorije i završava komunističkim zaključcima u vezi sa današnjicom.

Pozdravi Adolpha⁵

Tvoj
F. E.

⁵ Adolpha Sorgea mladeg

Engels Paulu Lafargue-u
u Pariz^[190]

[London] 11. marta 84.

Dragi Lafargue,

Posve saglasan gotovo sa svim Vašim izmjenama izuzev ovih:

Str. 6.: ostaje nejasna ... razmjenska vrijednost – ne može se nastaviti sa »i«; dalji tekst, njeno utopističko tumačenje je *prouzrokovano* ovim nejasnoćama; ovu uzročnost treba naznačiti.

Str. 6.: dalje: ošamućuje nas itd., – to je suviše skraćeno; tu nedostaje *pogrešna* ili *tobožnja* nauka. Trebalo bi nastojati više se približiti originalu.

Str. 7.: isti prigovor; i zatim: »ali, pošto se ogradio od svojih namjera u pogledu originalnosti« – to iskrivljuje tekst. Marx kaže: »Dazu das unbeholfen-widrige Gelehrtentum des Autodidakten, dessen naturwüchsiger Stolz auf originalles Selbstdenken bereits gebrochen ist¹; on je bio uistinu originalan mislilac, time se ponosio, više to nije, uvidjevši da su ono što je bilo originalno i novo za njega već drugi rekli prije njega; tada on prelazi na lažnu nauku itd. Vaš tekst *negira* Proudhonovu originalnost.

Ibid.: *Cabet*. Vi nemate pravo da pripisujete M[arxu] više nego što je rekao: »Cabet, respektabel wegen seiner praktischen Stellung zum französischen Proletariat². M[arx] ne kaže ništa o požrtvovanosti³, riječi koju je, kao što znate, mrzio – moglo bi se reći: pošt[ovan] zbog uloge koju je igrao u francuskom proletarijatu – (ili u političkom pokretu francuskog proletarijata) itd. ili nešto tome slično.

Ib.: Može li se reći: propovijedati *za vrijeme 3 sveska*?

Ib.: niže: *Thiers*: Ako skraćujete, kao što ste učinili, trebalo bi dodati ono, što kaže original:

»Th[iers] Gegenrede gegen Pr[oudhons] Vorschläge, die dann als besondere Schrift veröffentlicht ward⁴. To je, mislim, poznata knjiga *De la propriété*, ali nisam siguran.

Str. 8.: *Kredit* ... *bi mogao ubrzati* – ne kredit nego njegova

¹ Uz to i nespretna i odvratna pretenzija na učenost samouka čiji je spontani ponos zbog originalnog, samostalnog mišljenja već slomljen. – ² Cabet, dostojan poštovanja zbog njegovog praktičnog stava prema francuskom proletarijatu. – ³ U originalu napisano na nemačkom jeziku: Aufopferung. – ⁴ »Th[iers] u svom skupštinskom odgovoru na Pr[oudhonove] prijedloge, koji je zatim objavljen kao poseban spis.

upotreba; dakle, trebalo bi reći: mogao bi *poslužiti* za ubrzanje ili sličan rečenični sklop.

Str. 9.: ističe kretenski cinizam u čast cara? »Dem Zaren zu Ehren kretinartigen Zynismus treibt?«⁶ Cinizam kojim se P[roudhon] obara na nesreće Poljske, predstavlja laskanje carskoj politici. Eto što bi trebalo istaći.⁽¹⁹¹⁾

Ib.: dolje: *S jedne strane* itd. – »s jedne strane« i »s druge strane«, dvije suprotne struje koje vladaju interesima sitnog buržuja, ne smije se propustiti; čini se da ih vaš tekst prešućuje.

Str. 10.: bučne je bolje nego skandalozne.

15. marta.

Eto! nastojte biti vjerniji originalu; Marx nije čovjek s kojim je dopušteno olako postupati. Nadam se da će Laura nastojati da tekst bude dobro i vjerno prenet.

U prilogu 10 funti.

Ovdje imamo sve knjige i book-cases⁶, a već tri dana spajamo obje biblioteke i uređujemo ih. Vraški je to posao, – i Nim i ja smo zamoreni, i zato with love to Laura from Nim and myself. No more at present.

From yours truly⁷

F. E.

Prevod s francuskog

⁶ U originalu napisano na nemačkom jeziku. – ⁶ police za knjige – ⁷ s izrazima ljubavi za Lauru od Nim i mene. Zasad ništa više. Vaš odani

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

London, 24. marta 84.

Dragi Ede,

Na brzinu malo rekla-kazala. Mi smo danas, najzad, završili u Maitland Parku, i stara kuća je vraćena sopstveniku^[154]; nasuprot tome, sa knjigama i papirima još sam do guše u poslu i ne mogu ništa ozbiljno da počnem dok to ne bude sređeno.

Demonstracija od 16.^[192] izblamirala je dvojicu: Hyndmana i Frohmea.

Hyndmana su, bez njegove direktne saglasnosti, odredili za govornika – navodno je to učinio Rackow. Pošto se nije nadao uspehu, izjavio je u nedeljnom listu »Justice« da »jedan radnik« mora da govori, a on će samo da sluša. U istom broju »Justice« krajnje bezočno je oglasen poslednji broj mesečnika »To-Day« – bezmalo objava rata^[193]. Zatim je Hyndman počeo da intrigira protiv slanja delegata na kongres u Rube^[188]: to je, govorio je, kongres manjine, i ne smemo se mešati u francuske unutrašnje sporove. Ali sledećeg utorka na sednici komiteta Democratic Federation pretrpeo je potpuni poraz: njegovi najsigurniji ljudi ustali su protiv njega; on nije bio u stanju da navede stvarne motive svog istupanja; sa oduševljenjem je odlučeno da se učestvuje u demonstracijama i na kongresu; a Hyndman, koji bi sada rado govorio u Highgate-u, sam je sebi presekao odstupnicu, a Aveling je prihvatio s radošću poziv da govori. Tako se uvek dešava tim mudrim malim dovitljivcima, njihova prepredenost ih upropašćuje.

Kažu da je Frohme u Highgate-u vrlo dobro govorio, naprotiv u udruženju^[158] jezivo. Šaljem Vam list »D[eutsche] Lond[oner] Zeitung«, u kojima filistar-dopisnik naivno otkriva svoju radost što je Frohme svojim užasnim banalnostima izrazio baš ono što i on misli. Navodno je to posle u udruženju izazvalo veliku svađu, bilo je ipak suviše, Fr[ohme]ja su pošteno izbrusili, i on je, kako se govori, izjavio: da u Londonu nije video nijednog jedinog socijalistu, a kamoli čoveka. Taj neće skoro opet doći ovamo. Mene je srećom poštedelo.

Hvala Vam mnogo za »D[eutsches] Tageblatt«, ja ću ga takođe poslati natrag. Vratiti se na besmislenost B. Beckera značilo bi ukazivati mu previše časti. Savršeno je svejedno šta taj bivši predsednik čovečanstva^[194] piše a »Tageblatt« štampa, i šta je sada čak i u Berlinu odavno zaboravljeno. Takva nemoćna pakost sama se sobom ugušuje. Ali kakve su to novine koje štampaju takve koještarije. Ljudi iz paris-

kog lista »Figaro«^[195] lagali su ipak veštije, i to samo neposredno posle Komune, u doba opšteg straha.

Martovski članak je i pored svega bio veoma dobar, bitne tačke potpuno pravilno istaknute. Isto tako i članak u sledećem broju o propovedi seljacima člana Narodne partije, u kome je neuspelo samo pozivanje na »pojam« demokratije.^[196] Ovaj pojam se menja sa demsosom datog trenutka, i ne vodi nas ni koraka dalje. Ono što je trebalo reći jeste, po mom mišljenju, ovo: i proletarijatu su za uzimanje u posed političke vlasti potrebni demokratski *oblici*, ali oni su mu, kao svi politički oblici, samo sredstvo. No ako se danas demokratija želi kao *cilj*, onda se mora oslanjati na seljake i sitnu buržoaziju, tj. na klase koje nestaju i koje su u odnosu na proletarijat, ukoliko žele da se veštački održe, *reakcionarne*. Zatim, ne sme se zaboraviti da je *dosledan* oblik buržoaske vlasti upravo demokratska republika, koja je samo, usled već postignutog razvitka proletarijata, postala suviše opasna, — ali je, kako to pokazuju Amerika i Francuska, još moguća kao čista buržoaska vlast. »Princip« liberalizma kao nečeg »određenog, istorijski postalog«, je, dakle, zapravo samo jedna nedoslednost; liberalna ustavna monarhija je adekvatan oblik buržoaske vlasti 1. u početku kada buržoazija još nije bila sasvim raskrstila sa apsolutnom monarhijom, i 2. na kraju kada proletarijat demokratsku republiku već čini suviše opasnom. Pa ipak, demokratska republika ostaje zauvek *poslednji* oblik buržoaske vlasti: onaj oblik u kome će ona propasti. Ovim završavam tu dugu priču.

Nim te pozdravlja, Tussy nisam video juče.

Tvoj
F. E.

71

Engels Karlu Kautskom

u Cirihi^[197]

London, 24. marta 84.

Dragi Kautsky,

Najbolje će biti da Morganovu knjigu naručiš u Americi, malo-brojni prim[jerci], odštampani za Englesku s firmom MacMillana, čini se da su otkupljeni ili rasprodani – ja sam jedva dobio svoj primjerak i to *antikvarski*.

Ne znam tko je izdavač u Americi. Moj primjerak staje 13 shilinga i 4 penija.

Bude li vremena, spremi ću ti to za »N[eue] Zeite«, uz pretpostavku da ćete napraviti separatan otisak kao brošuru (toga bi bilo oko 3 arka), ja to zapravo dugujem M[arxu] i mogao bih uključiti njegove bilješke.^[173]

S Meißnerom sam se sada sporazumio da se najprije zasebno izda 2. knjiga *Kapitala*, zatim će slijediti 3. i *Teorije o višku vrijednosti*^[170], kao druga polovica 2. sveska. Tako će stvar krenuti brže. Vrijeme je za poštu.

Tvoj

F. E.

Stvar s Morrisom beznačajna je, ljudi su dosta konfuzni.^[198]

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 31. marta 1884.

Draga moja Laura,

Čak i da nisam jutros primio Paulovo pismo, ovo popodne je bilo rezervirano da ti pišem. Toliko mi u ovom trenutku smetaju i dodijavaju da ne samo moje vrijeme, nego čak i moja soba i moj radni stol ne pripadaju više meni. Prošlog ponedjeljka¹ sređivali smo stvari u 41, M[aitland] P[ark] R[oadu], isplatili Willisa i predali mu ključ.^[154] Pokućstvo, koje je ostalo, prepušteno je brizi Gittensovih, ponudili su dvanaest funti i deset shilinga, ali su savjetovali da se održi dražba; mi nastojimo da za nj dobijemo 15 funti, da ga se riješimo; pozabavit ćemo se time ovog tjedna. Zatim sam imao posla s knjigama i počeo sam da se iz toga izvlačim – dva dana bi bila dovoljna da svršim taj težak posao – ali eto, vlasnik kuće šalje zidare da žbukaju kuću izvana i evo nas sa tri ljenivca u kući, svi prozori su otvoreni, u sve sobe upadaju u najmanje očekivanom času i, kao vrhunac svega, žestoki istočni vjetar puše kako unutra tako i vani. Ja sam dobio tako jaki reumatizam kao što se može poželjeti, a to je razumljivo. Srećom, ako su ljenivci još zasad i gospodari kuće, istočni je vjetar prestao, a više ili manje i reumatizam; obećavaju mi da ću za danas postati vlasnik svoje sobe pod uvjetom da se sjutra nje odrekнем. Uživajmo dakle u sadašnjosti, dok traje!

Nim kaže da joj je pao kamen sa srca otkako smo svršili sa starom kućom, da napokon može opet spavati; bila je to za nju mora, koju čak ni čaša viskija nekih večeri nije mogla protjerati. Naša kuća se mnogo izmijenila; moje dvije police za knjige odnesene su dolje, glasovir je u uglu između kamina i vrata, koja se sama zatvaraju (u sobi prema ulici), drugi ugao je zauzela Mohrova polica za knjige, dok se njegova velika polica s knjigama (ona iza divana) sada nalazi tamo, gdje je bio glasovir, u sobi otraga. Čim odu zidari, dovršit ću prebiranje knjiga i nastojat ću da ti pošaljem posljednji sanduk knjiga; među njima se nalazi lijepa mala količina onih koje se odnose na francusku revoluciju, Loustallot, *Feuille Villageoise*, *Prisons de Paris pendant la révol.*^[199] itd., itd.

Dogovorio sam s Meißnerom da druga knjiga (*Zirkulationsprocess des Kapitals*²) bude prvo i posebno objavljena; čim rad bude u grubim crtama dovršen, mogu početi. Zatim će doći treća knjiga sa *Theorien*

¹ 24. marta – ² U originalu napisano na njemačkom jeziku.

*über den Mehrwert*³, dug kritički rad, koji predstavlja jedan dio prvog rukopisa *Kapitala* (1862), koji sam sada pronašao.^[170] Engleski prevod⁴ napreduje polako: Sam je suviše opterećen pravnicičkim poslovima, a suviše je savjestan da bi radio brzo »na užtrb kvaliteta«.

Ovdje se pokret iz tjedna u tjedan pokazuje sve više beznačajnim. »Justice« me dovodi u očajanje zbog svoje potpune nesposobnosti da pretrese i najmanji problem. »To-Day« će živjeti slijedeći mjesec jedino zahvaljujući Davittu i Paulu, koji je – imat ćeš zadovoljstvo da pročitaš u »Justice« – najveći živi autoritet u pitanju seljačkog vlasništva u Francuskoj.^[200] Ovi ljudi čak ne mogu odati poštovanje nekome čovjeku, a da ga ne pokušaju učiniti smiješnim. Bax i Aveling su jedina dvojica, koliko mogu zasad vidjeti, iz kojih se može nešto izvući. Ali Bax je opterećen Kantom, a Aveling se mora, da bi živio, u isti mah baviti mnogim stvarima, i on je posve neiskusn u svemu što se odnosi na političku ekonomiju. Paul će sigurno vidjeti Baxa u Rubeu^[188]; njega i jednog radnika⁵ izabrala je kao delegate Dem[okratska] fed[eracija], uprkos Hyndmanu, koji je u posljednje vrijeme pokušao u više prilika da nametne svoje lične planove i potajne spletke, ali je doživio sramni poraz; tako se suprotstavio slanju delegata u Rube, jer je htio ostaviti otvorena vrata za sporazum sa Brousseom i Co. Ovaj čovjek neće daleko stići: on ne zna da sačeka svoj čas.

Bojim se, da se Paul ne razočara u pogledu njemačke delegacije u Rubeu ako Liebk[necht] ne dođe; ali mada je obećao da će doći – nije vjerojatno. Ostali ne govore francuski, osim možda Bernsteina, a nije sigurno da će njega poslanici delegirati, jer ga većina mrzi i oni bi ga istisnuli iz Ciriha kad bi mogli i smjeli. Zahvaljujući velikom pristupu sitnih buržuja – gebildete Schafsköpfe⁶ – naši njemački »vodi« su postali bijedna grupa. Svakako se nadam da će Rube predstavljati velik uspjeh pred javnošću, – ogromno će nam pomoći. U međuvremenu ti šaljem ček od 10 funti i mnogo poljubaca od Nim i od tvog starog odanog bogalja.

F. Engels

Prevod s engleskog

³ U originalu napisano na njemačkom jeziku. – ⁴ prvog toma *Kapitala* – ⁵ Harry Quelcha – ⁶ uobraženih glupana (u originalu napisano na njemačkom jeziku)

73

Engels Karlu Kautskom

u Cirihi

London, 11. aprila 84.

Primio sam tvoje i Edeovo pismo.^[201] Morgan će vjerojatno biti dovršen naredne nedjelje;^[173] sada ne mogu mnogo napraviti, ovdje su Schorl[emmer] i Moore. To je, za neko vrijeme, moj posljednji rad, a nije ni lako rezimirati tako sadržajnu i loše pisanu knjigu. Nade li Tussy pismo^[202], ući će i jedan Marxov sud o Richardu Wagneru, vi sami smislite kako da se to poveže.

Nakon toga nezadrživo prelazim na II svezak¹, pored toga na ove revizije: 1. vaša *Misère*,^[203] 2. bilješke i predgovor njenom francuskom izdanju,^[167] 3. Revizija engleskog prijevoda² koji sada treba mnogo da napreduje. K tome 4. još, eto, i *Dühring*,^[204] i što god mi još dođe na reviziju s francuske strane.

Fabian me progoni upornošću s kojom bi prestao da znade kako nas ovdje ona razveseljuje^[205]. Pre više godina trebalo je da radimo na nekom časopisu koji je trebalo da osnuju on i još jedan veliki mislilac³, i to na osnovu filozofskog programa koji su oni već do kraja utvrdili, a sastojao se od krivo shvaćenog i ukiseljenog kantijanstva u četvrtom koljenu. Zatim je dalje slijedio moj dijalektički pristup matematici i potužio se Marxu da sam ja oklevetao $\sqrt{-1}$.^[206] To, dakle, sada ponovo započinje. Skitat će se on po bijelom svijetu, ruku pod ruku s Von der Marckom, a da ga ja neću čitati.

Položaj radničke klase. Posljednja vijest koju sam ja o tome dobio od L[iebknechta] glasi da je Freytag izjavio da mene još uvijek obavezuje ugovor s W[igandom]. Uopće ne mogu da se oslonim na ono što L[iebknecht] kaže, pošto on ništa ne preduzima u samoj stvari⁴. Sam ću pisati Freytagu, to je jedino što mi preostaje.

Psovao Geiser ateiste koliko mu drago,^[207] Bismarck mu ipak neće učiniti zadovoljstvo da ukine zakon protiv socijalista. Ako je netko u toj stvari ipak imao iluzija, sada će ih se svakako osloboditi, kad je Bismarck, da bi spasio zakon, ubacio i svoju posljednju rezervu, starog magarca Lehmana⁵.^[208]

Čudesno je kako frakcija *zabranjuje* L[iebknechtu] da surađuje s nekim listom⁶. To nadilazi staru prusku cenzuru. Eto, L[iebknecht] je daleko dotjerao kad to dopušta.

¹ *Kapitala* – ² prvog toma *Kapitala* – ³ Wilhelm Ludwig Rosenberg – ⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 15. – ⁵ Wilhelma I – ⁶ Berliner Volksblatt

Rodb[ertusa] itd. primio^[209], najlepša hvala, naredne nedjelje vraćam. Bilješka u *Kapitalu*, o kojoj se radi, nalazi se u 2. izdanju na str. 552, i ja je u 3. izdanju jednim dodatkom znatno poboljšavam; molim da pogledaš^[210].

Moraš se zadovoljiti ovim, jer treba da pišem i Edeu.

Tvoj
F. E.

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 11. aprila 84.

Dragi Ede,

I ja takođe mislim da će biti bolje da se pusti da debela Frohmeova knjiga umre prirodnom smrću^[211].

Slanje delegacije u Rube pričinilo bi mnogo štete u trenutku pretresanja zakona protiv socijalista. Cmizdravci^[112] bi rekli da je samo time izazvano produženje zakona, do koga će ionako doći; to je moralo da se izbegne. Kongresi su demonstracije i korisna lična sastajanja, i kao takva od drugorazrednog značaja, važniji obziri ne smeju da im budu žrtvovani. Nastojacu da to objasnim Parižanima. Slanje adrese bilo je pod tim okolnostima ono što je jedino moguće i sasvim dovoljno^[188].

Užasavam se od pomisli na internacionalni kongres u Londonu, ja ću tada otići.

Najbolje da sa Rodb[ertus]ovim stvarima pričekate dok ne dobijete moj predgovor za *Misère*¹; glavne, naime engleske, radove vi tamo ne možete da poznajete (one su navedene u *Misère*, str. [. . .]^[212]); iz njih proizlazi da je socijalistička *primena* Ric[ardo]ve teorije vrednosti – Rodbertusov omiljeni predmet – u Engleskoj bilo svima poznato opšte mesto, od 1820. godine ekonomsko, a od 1830. godine socijalističko. Mislim da sam vam već pisao² da ću takođe dokazati da je M[arx], daleko od toga da je od Rodbertusa uzeo i najmanju sitnicu, štaviše već u *Misère*, unapred i ne znajući to, kritikovao kako već napisana, tako i sva još nenapisana dela rečenog Rodbertusa. Mislim da je najbolje da sa napadom pričekamo dok *Misère* ne izađe na nemačkom jeziku, a onda da udarimo kako treba (tj. mislim na glavni napad, čarkanja su uvek dobra da bi rodbertusovce izazvala da pucaju).

Očekujem rukopis^[203]. Notabene, ako Vam u drugom odeljku Hegelovi izrazi stvaraju teškoće, prosto ostavite mesto u rukopisu, ja ću to popuniti; u nemačkom tekstu mora da bude tačno sačuvana školska terminologija, inače postaje nerazumljiv.

Od 3. izdanja³ dobio sam 3 primerka. Zbog priloženog *Dühringa* sam malo razbijao glavu, a zatim sam ga mirno odložio na stranu misleći da je zabunom stavljen među knjige. Nije mi ni na um palo da je to mig za drugo izdanje. Osobito me veseli što je tako, utoliko više

¹ Predgovor za prvo nemačko izdanje spisa Karla Marxa „Beda filozofije“ –

² Vidi u ovom tomu, pismo br. 60. – ³ prvog toma *Kapitala*

što sada sa raznih strana doznajem da je ta stvar, naročito i u Rusiji, izazvala za mene sasvim neočekivano dejstvo. Dosada koju izaziva polemika sa beznačajnim protivnikom ipak, dakle, nije sprečila da postigne svoju svrhu pokušaj da se da enciklopedijski pregled našeg shvatanja filozofskih, prirodnonaučnih i istorijskih problema. Ja ću da se ograničim gotovo samo na stilističke izmene i možda ću da ponešto dodam u prirodnonaučnom delu. – Ranije izdanje u 2 dela imalo je svoj razlog u načinu izlaženja dela kao separata, inače je bilo savršeno besmisleno^[204].

Karte za Nim, za koje pitaš, još nisu stigle^[213].

Tvoj
F. E.

75

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 18. aprila 1884.

Draga Laura,

Mnogo hvala za vijesti o djeci¹. Sve nas uveliko razveseljuju. Nadamo se da će se taj novi aranžman održati bar neko vrijeme bez velikih trvenja, premda ona², sudeći po tvojim riječima, izgleda dosta grubo čeljade te može doneti svakakve teškoće.^[214]

Što se tiče naše ovdašnje »socijalističke« grupe, i ja sam mišljenja, i to sam i rekao, da su Bax i Aveling jedini ljudi, koji zavređuju da ih zadržimo; bar uče s voljom, premda ta volja nije uvijek dobro usmjerena. Ali je najgore to što ta mala klika *javnih* »uzajamnih obožavalaca«, a više-manje *potajnih* »uzajamnih klevetnika« (naročito Hyndman), postaje posve štetna zbog svog zlobnog brbljanja. Prvo, S. Moore nam javlja da je čuo u Mančesteru da je Hyndman počeo prevoditi *Kapital*. Ovu tajnu još nismo mogli posve razotkriti, ali je vjerojatno da je to *canard*³. I sada, prije nego što smo svršili s tom aferom, eto, ta dva nametljivca⁴ u Parizu šire vijesti da Aveling na tom radi.^[215] Kraj priče je slijedeći: Aveling, koji izučava njemački tekst, preveo je nekoliko stranica za sebe. Kad je Hyndman spomenut kao mogući takmac u toj stvari, Sam je izjavio da sada njegov prijevod napreduje polako i da bi bio zadovoljan s nečijom pomoći. Na taj način je spomenut Aveling. Ja sam pregledao njegov prevod i smatram da je posve neupotrebljiv. Međutim, on je bio vrlo revnostan. I tako je, prilikom njegova susreta sa Samom Moore-om prošle nedjelje, dogovoreno da bi se on okušao na glavi »Der Arbeitstag«⁵, koja je uglavnom opisna i u kojoj nema teških teorijskih mjesta, za koja je A[veling] još posve nesposoban, to jest, dok ne prouči cijelu knjigu i ne shvati je. Ali istovremeno sam rekao Samu da pri tom postavljam jedan uvjet: da tebe također pozove da sudjeluješ u radu, čime je Sam bio vrlo zadovoljan, a sad te molim da izabereš. Sada stvari stoje ovako:

Sam upravo prevodi prvi odjeljak^[216] od početka; pregledali smo djelomično to prvo poglavlje – i vrlo je dobro, premda ga treba ponovo pregledati i ispraviti. On namjerava da prevodi do kraja, strana 127 (drugo izdanje)^[217], a najteži dio (str. 22 – 44) prevodit ćemo svaki zasebno i zatim usporediti. – Od 128. do 221. strane (drugi i treći

¹ Jean-Laurent-Frederick, Edgar, Marcel i Jenny Longuet – ² nova domaćica porodice Longuet – ³ *patka* – ⁴ Ernest Belfort Bax i James Leigh Joynes – ⁵ »Radni dan« (u originalu napisano na njemačkom jeziku)

odjeljak, glava 5, 6. i 7) je dovršeno. Ostavit ćemo Avelingu, da okuša svoje snage na 8. odjeljku. Sve ostalo ostaje tebi na izbor. Ne mislim da ćeš željeti uzeti slijedeće: 4. Kooperacija, Podjela rada, . . . Mašine itd. str., 318 - 529, jer je to dosta tehnička materija, a takav je i 6. odjeljak: Najamnina. Pretpostavio bih da će tebi najbolje odgovarati 7. odjeljak - Akumulacija. Ali izaberi sama. Za svaki tehnički izraz za koji će ti biti teško da u Parizu nađeš odgovarajući engleski izraz ostavi prazan prostor, mogli bismo ga potražiti ovdje ili u Mančesteru i popuniti praznine. Budući da svi dijelovi prevoda prolaze kroz moje ruke, lako mogu ujednačiti izraze (upotrebu istih tehničkih izraza u cijeloj knjizi). Ako prihvaćaš naš prijedlog, kao što se nadam, moći ćemo bar djelomično ispuniti Mohrovu želju; tvoje ime i tvoj rad bit će dodati ovom prevodu koji je, u to se sve više uvjeravam svakog dana, apsolutno potreban, ako ne želimo da se današnji pokret u zemlji ispuše kao probodena lopta; a uskoro ćemo moći da ubrzamo objavljivanje. Tussy je uzela na sebe da potraži sve citate iz *Bluebooks*^[157] i da prepíše sve originalne pasuse, kako bi se izbjeglo ponovno prevođenje i greške koje iz tog neizbježno izvire. Ona će također posjetiti Kegana Paula što je moguće prije, možda danas (uskršnji praznici zakočili su sada rad u tom pravcu), i ugovorit će s njim sastanak, i tad se nadamo da ćemo moći urediti poslovna pitanja. Tada ćemo saznati i da li ima što istine u Hyndmanovoj priči.

Ako, dakle, odgovoriš sa »da«, bar će ispasti nešto dobro iz Baxova i Joynesova brbljanja; jer da ti kažem istinu, ja *zasad* nemam mnogo povjerenja u Avelingove pokušaje.

Postoji oko 450 malih Mohrovih slika (format dopisnice) po cijeni 100 komada za 25 shillinga i 250 velikih (format albuma) - 100 komada za 50 shillinga. Ako želiš, poslat ću ti dobar svežanj čim budem imao vremena da ih spakujem. Sad još treba da sredim gomilu knjiga. Sam je otputovao u srijedu, Schorlemmer je još ovdje do ponedjeljka. Šalje ti milion srdačnih pozdrava.

Poslao sam *preporučeno* 5. aprila primjerak trećeg izdanja⁶ neposredno Danijelsonu i bilo bi mi drago da mu to Paul najavi u svom slijedećem pismu. Lop[atin] me je molio da mu ga pošaljem i dao mi je adresu.

Sada treba da pišem Paulu. Tako, do slijedećeg puta, ostajem

Tebi odani
F. Engels

Prevod s engleskog

⁶ prvog toma *Kapitala* na nemačkom jeziku

76

Engels Paulu Lafargue-u
u Pariz

London, 18. aprila 84.

Dragi Paule,
4 sata i 45 minuta – dakle: brzo!

Čestitam na uspjehu vašeg kongresa.^[188] Vidi se i po razlici u izvještajima s prvih i posljednjih sjednica, koje je objavio »Le Journal de Roubaix«^[218]. Nijemci su dobro učinili što nisu poslali delegata. Produženje izuzetnog zakona mnogo bi pomoglo vladi i buržujima.^[219] *Umjereni* u našoj partiji (vrlo brojni među vođama, vrlo ih je malo u masi, koja je odlična) bi to iskoristili. Bila bi to greška koja se nije smjela počinuti. Čak se međunarodne demonstracije moraju žrtvovati u takvom slučaju.

Kad ćete vratiti rukopis prevoda?¹ Molim Vas, ovog puta se stvarno potrudite. Stvar mora biti savršeno dobro napravljena ili nikako. A kad će moći početi štampanje? Pitam, da bih se pripremio za neke bilješke i nekoliko riječi predgovora – ako želite, napišite predgovor i pošaljite ga ovamo. Tražili ste da se francusko izdanje² štampa prije njemačkog izdanja; ali za to izdanje imam potpuni rukopis prvog dijela i ljudi u Cirihi štampat će ga čim prime rukopis.

S ovim njemačkim tekstom i engleskim prevodom *Kapitala*, koji treba pregledati i ispraviti, imam pune ruke posla i, prema tome, htio bih znati kako da uredim stvari, pa da bez potrebe ne gubim vrijeme. Jer treba, napokon, da prijedem na drugi svezak³, a eto iz Ciriha mi javljaju da je potrebno drugo izdanje moga *Dühringa*^[204] i četvrto *Seljačkog rata*^[220], – čekaju me nove revizije i novi predgovori! A eto što je vrijedilo – gospodinu Bismarcku i meni – zabranjivanje mojih knjiga u Njemačkoj!

Stari Wilhelm je više-manje *in extremis*. Više ne prepoznaje ljude, koji ga posjećuju, i zna samo ponavljati one riječi kojima ga nauče da bi odgovarao delegacijama.

Nim se sad vratila s neke trke. Šalje Vam svoje »pozdrave« (loves) koliko god želite.

Vaš odani
F. E.

Prevod s francuskog

¹ francuskog prevoda Marxovog članka *O P. - J. Proudhonu* – ² drugo francusko izdanje *Bijede filozofije* – ³ *Kapitala*

Engels Karlu Kautskom
u Cirihi

London, 26. aprila 84.

Dragi Kautsky,

Nameravao sam i svima sam ovde pričao da ću Bismarcku podvaliti i napisati tako nešto (Morgan) što on baš nikako ne bi mogao da zabrani. Ali i pored najbolje volje – ne ide. Glavu o monogamiji i poslednju glavu o privatnoj svojini kao izvoru klasnih suprotnosti i poluzi koja ruši staru opštinu, prosto naprosto ne mogu da napišem tako da bi se uklopile u okvire zakona protiv socijalista. Kao što kaže Luther: Neka me davo nosi, ne mogu drukčije^[173].

Stvar ne bi imala smisla kada bih hteo da samo »objektivno« referišem, da M[organ] ne tumačim kritički, da ne iskoristim novodobijene rezultate, da ih ne prikažem u vezi sa našim gledištima i već dobijenim rezultatima. Od toga naši radnici ne bi imali ništa. Dakle – dobro napisano i nužno zabranjeno, ili – dozvoljeno i nitkovski napisano. Ovo poslednje ja ne mogu.

Verujem da ću sledeće nedelje završiti (Schorl[emmer] je opet ovde do ponedeljka). Biće dobra 4 tabaka ili više. Ako pristajete na rizik – pošto budete pročitali – da to štampate u »N[eue] Z[eit]«, neka krv što će se prolići padne na vašu glavu, i ne optužujte onda mene. Budete li pak razumni i ne rizikujete ceo časopis zbog jednog članka – onda štampajte tu stvar kao brošuru, bilo u Cirihi, bilo kao *Die Frau*^[130]. To je onda vaša stvar.

Mislim da će za naš opšti pogled na svet taj članak imati poseban značaj. M[organ] nam omogućava da izgradimo sasvim nova gledišta time što nam svojom praistorijom daje činjeničnu osnovu koja nam je dosad nedostajala. Kakve god sumnje u pogledu pojedinačnih činjenica iz praistorije i »divljine« kod tebe možda još postojale, s radom je bitno pitanje rešeno, a praistorija objašnjena. I zbog toga ovu stvar treba ozbiljno obraditi, brižljivo odmeriti, i sagledati u celini – ali je treba napisati *ne osvrćući se na zakon protiv socijalista*.

Postoji još jedna značajna tačka: moram da pokažem kako je Fourier genijalno u tolikim pitanjima išao ispred M[organ]a. Fourier-ova kritika civilizacije tek se blagodareći M[organ]u pokazuje u svojoj genijalnosti. Ali to iziskuje mnogo rada^[221].

Nadam se da si primio moje pismo od ponedeljka^[35] u vezi sa novim izdanjima. Molim te da se postaraš da se ništa ne složi dok ne stigne moj rukopis. *Seljački rat*^[220] biće potpuno prerađen. U *Dühringu* se, između ostalog, izmene, unete u *Razvitak socijalizma*, mo-

raju staviti na sam početak, a mnogo toga treba da se ispravi i štošta još doda^[204].

À propos. Ovde mi leži oko 50 primeraka *Dühringa*; ako možete da ih upotrebite, poslaću ih odmah, ali mi recite kojim putem da ne bi išli kroz Nemačku gde mogu da ih se dočepaju. To će se tamo sigurno doznati. Molim te da me što je moguće tačnije obavestiš.

Tvoj
F. E.

78

Engels Ludwigu Kugelmannu

u Hanover

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 4. maja 1884.

Dragi Kugelmanne,

Moje zdravlje je all right, stvar je bila zamorna i dosadna, inače ni u kom pogledu ozbiljna, ali bi bile potrebne stranice i stranice da je čovek opiše. Dobio sam tvoju kartu i takođe sa zahvalnošću lajbni-cijadu^[222]; na žalost, ne mogu da se bavim sličnim sporednim studijama, pošto imam pune ruke posla oko pripremanja 2. toma¹ i revizije prevoda raznih M[arx]ovih dela na nemački, engleski² i francuski jezik^[162]. K tome nova izdanja dvaju mojih radova³. Druga knjiga će se verovatno pojaviti zasebno; no pošto sam u jesen i u zimu izgubio tako mnogo vremena, veoma sam zaostao sa svime, a sa toliko strana traže od mene obećanja da sam odlučio da ih uopšte više ne dajem.

Tvoj
F. Engels

¹ *Kapitala* – ² njemačko izdanje *Bijede filosofije* i englesko izdanje prvog toma *Kapitala* – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 76.

79

Engels Paulu Lafargue-u
u Pariz

London, 10. maja 84.

Dragi Lafargue,
Evo čeka na 14 funti.

Ne čitam nijedne pariske novine i stoga znam jedino iz »Standarda« i preko Vas što se događa. Vaša izborna taktika je takva kako bih je i ja preporučio.^[223] Ti ljudi poubijati će se međusobno ako im se to dopusti. Dajte im plenty of rope and they are sure to hang themselves.¹ Međutim, Bernstein mi je pisao^[224] da ste Joffrinu suprotstavili jednog kandidata, a on smatra da je to loše². Javite mi kako stoji stvar, da mu mogu odgovoriti.

Hvala za članak, ali to je prvi članak, a ja se ne sjećam više da li sam napisao i nastavak.^[225]

Od Vaillant-ova prevoda vidio sam samo ono što je za prvi broj – prevod je dobar i tačan, samo što on ne zna svagda vojničke izraze.

Vaša i Deville-ova predavanja su izvrsna, ali trebalo bi da, bar za štampano izdanje, nešto šire razradite zaključke drugog predavanja, onog o darvinizmu; ovaj dio nekako je razbijen mnoštvom građe iz koje valja izvući zaključke, a koja prethodi; zaključak nije dovoljno istaknut, štaviše, nije u pojedinostima ni razrađen. Treće predavanje još nisam pročitao. Čim u Cirihi završe prevod *Misère de la philosophie*^[203], predložiti ću im da ga objave na njemačkom.

Povlačim se – imam dosta važnog posla da svršim: *Povijeklo porodice, svojine i države*, – nadam se da ću ga se riješiti do kraja slijedećeg tjedna, a dotad treba marljivo raditi.

Poljubite Lauru mjesto mene i Nim, koja Vam također šalje poljubac.

Vaš odani
F. E.

Prevod s francuskog

¹ mnogo konopaca i oni će se sigurno sami povješati – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 83.

80

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

[London] 17. maja 84.

Dragi Ede,

Rukopis će danas biti gotov, ostaje još da se pregleda i dotera, za šta je potrebno nekoliko dana. Onda ćete ga dobiti. Mislim da bi Kautsky probe radi mogao da u časopisu »Die Neue Zeit« štampa glavu o porodici (minus monogamiju¹), a sve u celom treba da se štampa kao samostalna knjiga. Gde i kako, o tom mi možete dati svoje predloge kad budete dobili rukopis.

O pariskim izborima² i drugim stvarima, čim budem imao ma i najmanje vremena. Sada me je svega zaokupio rukopis, ostavljam sve ostalo da čeka, čak i najhitnije. Rukopis će biti veliki – oko 130 gusto ispisanih stranica in oktavo i naslov mu je: »Nastanak porodice, privatne svojine i države«.

Vreme je za poštu i za obed. Pozdravi Kautskog.

Tvoj
F. E.

Medu ostalim nedaćama i veoma opasna bolest Pumpsinog ma-
lišana, veoma se plašim za njega.

¹ Vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 54-63. – ² Vidi u ovom tomu, pisimo br. 83.

81

Engels Eduardu Bernsteinu i Karlu Kautskom
u Cirihi

London, 22. maja 84.

Dragi momci,

Evo ruk[opisa]¹, s izuzetkom završnog poglavlja koje još treba da revidiram. Vidjet ćete da to nije prikladno za *javno* njemačko tržište, razmislite treba li to štampati pod lažnom firmom u Štutgartu ili odmah u Cirihi, i pišite mi o tom. Nakon pruske rakije^[226] zabranjuje se *sve što nosi moje ime*. Ako bi išlo u Štutgart, ne bih želio da se prethodno prepusti mudracima koji tamo caruju.^[227] *Reviziju* moram u svakom slučaju čitati sam, i molim *dvostruke* otiske na dobrom papiru, sa širokim rubom, jer inače nije moguće uredno korigirati. Budite tako dobri da mi dopisnicom potvrdite prijem. Večeras ili sutra odgovorit ću na vaša pisma, sve sam ostavio samo da to dovršim, i odmah moram na sprovod Pumpsina malog dečka koji je umro u subotu.

Vaš stari
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 80.

Engels Karlu Kautskom
u Cirihi

[London] 23. maja 84.

Dragi Kautsky,

Nadam se da si primio rukopis – poglavlja 1 - 8,¹ jučer ti je to poslato *preporučeno*. Kao što sam ti već predložio, ako želiš nešto od toga za »N[eue] Z[eit]«, najbolje će biti da uzmeš poglavlje o porodici, isključivši monogamiju². Ona je tamo anticipirana toliko koliko je potrebno da se postigne izvjesna zaokružena cjelina.

Što se tiče zabrane, već sam ti pisao da se iz principa zabranjuju sve moje stvari, »pruska rakija«^[226] bila je lična uvreda Bismarcka i otkako je Richter od toga stvorio svoju rakijsku politiku^[228], rakijaš i hartijaš ne poklanja mi apsolutno više ništa. Svi tvoji argumenti^[229] ionako padaju s prihvaćanjem zakona protiv socijalista^[230] i zabranom »Südd[eu]tsche] Post« koja je smjesta uslijedila^[231]. A vlada može oštro prići zabranama, to dokazuje liberalna štampa, ona formalno vapi za jačim istupanjem protiv nas. Ti kao Austrijanac uopće ne možeš slijediti tok misli koji se odvija u glavama poput Bismarckove, Puttkammerove i kompanije: za to je potrebno poznavati prusku policijsku državnost prije [18]48; dovesti nju ponovo do procvata posredstvom zakona protiv socijalista, to je pokretački motiv junkerskih birokrata. Sve ostalo – unutrašnje – sekundarno je.

O »Dühringu« što je ovdje uskladišten nisam čuo ništa novo^[232].

Rodb[ertusov] *Kapital* imam. Čini se da u njemu nema ničeg. Taj čovjek je pun potrebe za neprestanim ponavljanjem.

Arhivalije su kod mene dobro pohranjene i savjesno ću ih vratiti.^[233] Čim se riješim završnog poglavlja i u kući sredim još neke stvari – knjige itd., uzet ću u rad 2. svezak *Kapitala – po danu*, a uvečer ću ponajprije revidirati vašu *Misère de la Philosophie*^[203] i za nju napraviti bilješke i predgovor³. Ta podjela nije mi samo korisna, već i apsolutno nužna, jer se M[arxov] rukopis ne da trajno studirati pri rasvjeti, ako nećeš da od svoje volje oslijepiš. Moja kritika Rodb[ertusa] ograničit će se, uostalom, uglavnom samo na predbacivanje zbog plagijata,^[234] a sve ostalo – njegove socijalne spasilačke utopije, zemljišnu rentu, rasterećenje dugova zemljišnog plemstva po kreditu na zemlju itd. – samo ću, eto, spomenuti. Imat ćeš, dakle, dovoljno grade da svojski natrijaš nos tom malom pomeranskom izrabljivaču, koji

¹ *Poreklo porodice, privatne svojine i države* – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 80. – ³ *Predgovor prvom njemačkom izdanju »Bijede filozofije« od Karla Marxa*

bi možda postao drugorazredni ekonomist, da nije bio Pomeranac. Otkako mlitavci à la Slobodna zadnjica Thüringer⁴, koji se s jedne strane vješaju o nas a s druge o katedarske socijaliste^[29] da bi se osigurali na obje strane, izlaze protiv Marxa s »groznim Rodbertusom«, i kad njega čak Adolph Wagner i drugi bizmarkovci sada uzdižu do proroka laktaškog socijalizma,^[235] mi apsolutno nemamo razloga da štedimo tu veličinu koju je izmislio sam Rodbertus a rastrubio je Meyer⁵ (koji nema pojma o ekonomiji, pa mu je Rodbertus bio tajno proročište). Taj čovjek nije postigao u ekonomiji apsolutno ništa, bio je vrlo nadaren, ali je zauvijek ostao diletant, a prije svega pomeranska neznalica i arogantan Prus. Najviše do čega je dotjerao to su zgodna i ispravna gledišta od kojih nikada nije znao da išta napravi. Kako se, uopće, pravom čovjeku može dogoditi da važi kao evanđelje laktašima bizmarkovskog socijalizma? To se historija osvetila toj umjetno naduваној »veličini«.

Vijesti što nam javljaš o unutrašnjim stvarima u Njemačkoj uvijek su vrlo poželjne.

Ali sada treba da pišem Edeu.

Tvoj
F. E.

⁴ Igra riječi: Freiarsch Thüringer; u stvari: Freiwald Thüringer (Max Quarck)

– ⁵ Rudolph Hermann Meyer

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

London, 23. maja 84.

Dragi Ede,

Nadam se da je tvoj poslovni put na kraju krajeva ipak bio krunisan uspehom. Mislim da se pre svega radi samo o tom da se gospoda odvrte od starog puta; uspe li to, biće i stari put mestimično opet upotrebljiv. Glupost policije učiniće ostalo.^[236]

Poručio sam sebi Rod[bertus]ovu brošuru *Normal-Arbeits-tag*, ali je već bila rasprodata. Radovaće me ako tu stvar možeš da mi pošalješ – naravno na zajam – jer on u njoj daje jedino autentičnu redakciju svojih predloga reformi u korist radnika. – Brojeve starog lista »So[c]ial-Dem[okrat]« šaljem ti sada *registered*¹ natrag, pošto sam doznao da ih ima Leßner. Sporazum s Lafargue-om u vezi sa prevodom još nije rešen², te sam morao da zadržim original ovde; sada, naravno, mogu da ga vratim.

Ovde je bio Singer. Rekao sam mu, između ostalog, svoje mišljenje o taktici prilikom užih izbora. Smatram, naime, besmislenim da se postavlja bilo kakvo – za sve slučajeve važeće – pravilo, koga se u stvarnosti nikada niko i ne pridržava. Mi imamo veliku silu u rukama, koja ostaje potpuno neiskorišćena ako se proglašava uzdržavanje od izbora u svim slučajevima kada nijednog od naših kandidata nema u užem izboru. U stvarnosti, uvek su se u takvim slučajevima i stvarali sami od sebe izborni sporazumi, na primer sa Centrom^[237]: mi ćemo *ovde* glasati za vas ako vi *tamo* glasate za nas, i na taj smo način dobili ne jedno sedište. Svakako se pri tom dešavaju gluposti, ali one se dešavaju uvek, i to nije razlog da se počini neka još veća. Rekao sam mu čak da, na primer, u mestima kao što je Berlin, gde se izborna borba gotovo u celini vodi između nas i naprednjaka^[80], sporazumi *pre* opštih izbora nisu isključeni: vi ćete nam ustupiti ove izborne srezove, za to mi vama one – naravno, samo ako se može da računava s tim da će se obavezati poštovati. Nerazumnim mi se čini samo to što se na kongresima želi da unapred postavite opštevažeća pravila taktike u slučajevima koji pripadaju budućnosti.

Au fond³ mene raduje što je zakon protiv socijalista produžen^[230] i *nije ukinut*. Liberalni filistar bi na izborima izvojevao veliku pobedu za konzervativce^[238]; da bi održao zakon protiv socijalista, išao bi ne samo kroz vatru i vodu nego i kroz najdublju jamu za đubre. A

¹ preporučeno – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 69. – ³ U osnovi

posledica bi onda bila novi pooštrjeni zakon. Kako stvari sada stoje, on je verovatno poslednji put produžen, a ako stari Wilm⁴ podlegne svojim bubrežnim kolikama, pretaće uskoro da postoji. I činjenica da su se nemački slobodnjaci⁽²³⁹⁾ i centar prilikom glasanja⁽²⁴⁰⁾ tako silno obrukali, takođe nešto vredi, ali još više Bismarckovo pravo na rad⁽²⁴¹⁾. Otkada se taj smetenjaković toga prihvatio, imamo izgleda da se oslobodimo cmizdravaca à la Geiser⁽¹¹²⁾. Mora se, uostalom, biti Bismarck pa napraviti takvu glupost pred licem takvog radničkog pokreta koji ne može da se uguši ni izuzetnim zakonima. Naši ljudi zasada imaju pravo što se trude da ga što više uvale u nepriliku tražeći da se njegove reči ostvare delom; čim će se Bismarck malo više angažovati na tom pitanju (što on zcelo neće tako brzo učiniti), cela će se ova obmana svesti na – prusku policajštinu. Za izborni program će mu prazna fraza đavolski malo pomoći.

Pravo na rad je Fourier pronašao, ali kod njega se ono ostvaruje samo u falansteriji⁽²⁴²⁾, dakle, pretpostavlja njegovo prihvatanje. Furijeovci – miroljubivi filistri iz »Démocratie pacifique«, kako se zvao njihov list – popularisali su ovu frazu naprosto zbog njenog bezopasnog zvuka. Pariski radnici su 1848. godine – imajući apsolutno nejasne predstave o teorijskim pitanjima – dopustili da im je prikaže, jer je izgledala tako praktična, tako malo utopistička, tako bez daljeg ostvarljiva. Vlada ju je ostvarivala – na jedini način na koji je kapitalističko društvo moglo da je ostvari – u obliku besmislenih nacionalnih radionica⁽²⁴³⁾. Baš tako se ovde u Lankaširu za vreme krize izazvane nestašicom pamuka 1861 - 64. godine ostvarivalo pravo na rad pomoću opštinskih radionica. A u Nemačkoj se ono takođe ostvaruje u radničkim kolonijama gladi i batina, kojima se filistar sada zanosi. Postavljeno kao *poseban* zahtev, pravo na rad i *ne može* nikako drukčije da se ostvari. Od kapitalističkog društva se traži da ga realizuje, ono to može samo unutar *svojih* uslova postojanja, pa kad se od *njega* traži pravo na rad, onda se ono traži pod tim određenim uslovima, traže se, dakle, nacionalne radionice, kuće rada i radničke kolonije. Ali ako zahtev za pravom na rad treba *indirektno* da uključi zahtev za prevratom kapitalističkog načina proizvodnje, onda je on u odnosu na današnje stanje pokreta kukavički korak unazad, koncesija zakonu protiv socijalista, fraza koja ne može da ima drugu namenu osim da radnike zbuni i da im zamagli ciljeve kojima treba da streme i uslove u kojima ih jedino mogu postići.

U Parizu su naši prilikom izbora za opštinsko veće na delu primenili taktiku koju si ti preporučio, i istakli Dereure-a protiv Joffr[ina] samo zato što u početku protiv njega nije bilo nijednog oportuniste⁽²⁴⁴⁾, tako da je ovde opozicija bila gotovo neophodna. Tek docnije se pojavio Simoneau; i onda je Guesde smesta tražio da Dereure odustane od kandidature, ali za ovo se nije imalo dovoljno hrabrosti, i tako je

⁴ Wilhelm I

Dereure sjajno propao. Nasuprot tome Vaillant je u svom arondismanu pobedio posibilistu^[245], Reties je pijanica (poivrard) na najgorem glasu i propao je zaslužen. A ako je Joffrin propao na užim izborima, za to nisu krivi naši ljudi, nego njegovi. Uostalom biće potrebno da stalno istupamo protiv posibilista dok god ne pristanu da se sporazumeju s našima; dokle god se oni budu ovako bez ustručavanja izdavali za parti ouvrier par excellence⁵, prisiljavaju naše na neposrednu opoziciju. Dakle, ili-ili. Sve zavisi od same te gospode.

Što se tiče specijalno Joffrina, njegov je program bio tako mlak i bedan da su čak i radikali odustali od isticanja protiv-kandidata, jer je Joffrinov program u glavnim pitanjima bio *njihov!*

Ovdašnji nedeljni list »Justice« postaje svakom nedeljom sve bedniji.

Tvoj
F. E.

I »Dühringa« ću takođe uzeti u rad^[204]. Kada otprilike želite da počnete sa štampanjem? Počnem li jednom, mogu odmah da dam 6 - 8 tabaka, mada upravo u početku ima mnogo da se preradi.

Seljački rat će biti potpuno nov, sa izuzetkom vojno-istorijske priče^[220]. O ovome sam poslednjih godina veoma mnogo naučio, u delo će ući dobar deo nemačke istorije. Toga ću se prihvatiti čim *D[ühring]* bude gotov!

⁵ izrazitu radničku partiju

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 26. maja 1884.

Draga Laura,

Otkako smo primili Tvoje pismo od 15-og, proživjeli smo tužne časove. Mali Pumpsin sinčić je umro 18-og, a pokopan je 22-og. Dijete je bolovalo od hripavca, upale dušnika, grčeva i gušobolje. Preostajalo je samo malo nade tjedan prije smrti. Imao sam utisak da su ti Pumps ili Percy pisali, a oni su, čini se, računali da ću te ja o tome obavijestiti; bio sam zauzet dovršavanjem svog spisa¹, pa sam pisanje najhitnijih pisama odložio za kasnije. Završavao sam spis, kao što možeš i misliti, pod svakovrsnim teškoćama. Ipak je dovršen – prvi arci odlaze sutra. A koliko će trajati štampanje – to ne znam.

Žao mi je što se ne želiš prihvatiti »Akkumulationsproceß des Kapitals«². Još razmisli. Bojim se da ne možemo proći bez vanjske pomoći i, da ti kažem istinu, imam vrlo malo povjerenja u pomoć koju mogu ovdje naći. Aveling ima den besten Willen³, ali treba da prevodi materiju *aus einem ihm unbekanntem Deutsch in ein ihm unbekanntes Englisch*⁴. Bilo bi lako kad bi se radilo o prirodnim naukama, ali se radi o političkoj ekonomiji i industrijskim činjenicama, gdje on ne zna najosnovnije izraze! A Sam, koji sada prevodi prvo poglavlje mnogo bolje nego što sam očekivao, zadržava se neobično dugo na tome. Međutim, svakog se dana osjeća veća potreba da se djelo objavi. K[egan] P[aul] i Co., s kojim ću, nadam se, uskoro zaključiti ugovor, požuruju me, ali dok ne mogu obećati gotov rukopis, recimo za novembar, ne mogu doista ništa zaključivati. Ti bi mogla pokušati s nekoliko stranica, da vidiš kako se snalaziš. Njemačko-engleski rječnik ne bi bio koristan. U njemu ne bi našla riječi koje bi tražila. Mogla bi ostaviti praznine, ja ću ih popuniti. To će većinom biti tehnički ili filozofski izrazi.

Paulova predavanja⁽¹⁷⁸⁾ postižu velik uspjeh. »New York Volkszeitung« redovno ih objavljuje – mislim da je prevod njihov. Izvanredno bi pomoglo Francuzima kad bi u Francuskoj bile dvije ili tri osobe koje bi na isti način mogle i htjele objavljivati njemačke publikacije. Predviđam da će Paul žestoko navaliti da prevede moje *Poreklo*

¹ *Poreklo porodice, privatne svojine i države* – ² »Procesa akumulacije kapitala« (u originalu napisano na njemačkom jeziku) – ³ najbolju volju (u originalu napisano na nemačkom jeziku) – ⁴ sa nepoznatog mu njemačkog na nepoznati mu engleski (u originalu napisano na njemačkom jeziku)

porodice čim izade iz štampe. U njemu ima stvari koje baš odgovaraju njegovim preokupacijama. Ali ako se toga prihvati, morat će uzimati njemačke riječi u njihovom pravom smislu, a ne u smislu koji će mu se svidjeti da im pripiše, jer uopće neću imati vremena da na tome radim. Sad ću prijeći na drugi svezak *Kapitala*. Na njemu ću raditi danju; noći ću posvetiti za pregledanje i ispravljanje raznih već primljenih prevoda, ili onih koji prijete da će stići. Ova knjiga, koju sam upravo završio, bit će moj posljednji originalni rad za izvjesno vrijeme. Molim Te, reci Devilleu da još nisam imao vremena pročitati njegovo posljednje predavanje. Nadam se da je isto tako dobro kao i ranije.^[246]

Sad moram završiti – prošlo je jedanaest sati i Nim ide na spavanje. »Boli je cijelo tijelo«, to jest, ima laki mišićni reumatizam kao posljedicu prehlade, i mora čekati pred vratima, dok predam ovo pismo na poštu, jer Annie leži. Dakle, da ne bih dulje lišavao Nim odmora, koji joj je vrlo potreban (već je malo spavala u svom naslonjaču), nadam se da ćeš mi oprostiti što je ostalo neispisana prostora na ovoj stranici.

Usput, čini se da je Liebknecht bio u Parizu; njemački listovi pričaju najčudnije stvari o njegovim tajanstvenim postupcima, pa i da je govorio na nekom banketu zajedno s onom šepRTLjom Leclère-om.^[247]

Poljupci od Nim i srdačan pozdrav

F. Engels

Prevod s engleskog

85

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

London, 5. juna 84.

Dragi Ede,

Bio sam 8 dana na moru^[248]. Posekao sam veoma duboko desni kažiprst, mogu, dakle, da pišem samo malo i rdavo. K[autsky] mora, znači, da čeka, pošto je list »Der S[ozialdemokrat]« važniji od časopisa »Die N[eue] Z[eit]«, a kod ovog poslednjeg i inače stvari stoje tako da ništa ne mari da li ću ja nešto svoje da dodam ili ne. Uostalom, smatram da su koraci Kautskog, onoliko koliko mi ih je on saopštio i koliko ja mogu da prosudim o stanju stvari, potpuno pravilni.^[249]

Sa listom »Der S[ozialdemokrat]« je nešto drugo. Otkada su se gospoda cmizdravci^[112] formalno združili u jednu partiju i imaju većinu u frakciji, otkad su postali svesni te svoje zakonom protiv socijalista stvorene moći i otkad je iskorišćuju, smatram da nam je dvostruko više dužnost da svako uporište koje mi držimo zadržimo do krajnjih granica mogućnosti, pre svega ono najmoćnije od svih, uporište u listu »Der S[ozialdemokrat]«.

Ti ljudi *žive* od zakona protiv socijalista. Kada bi sutra došlo do slobodne debate, bio bih za to da se smesta otpočne napad, i onda bi brzo bili razbijeni. Ali dotle dok ne vlada slobodna debata, dok oni vladaju celom štampom koja izlazi u Nemačkoj, a njihov broj (kao većina među »vodama«) im daje mogućnost da u potpunosti iskoriste ogovaranje, intrige, potajnu klevetu, moramo *mi* izgleda da izbegavamo sve što bi rascep, tj. *krivicu* za rascep svalilo na nas. To je opšte pravilo u borbi unutar sopstvene partije, koje sada treba da se primenjuje više nego ikad. Rascep se mora tako podesiti da mi staru partiju vodimo dalje, a oni da ili istupe iz nje ili da budu izbačeni.

Zatim vreme. Sada sve ide *njima* u prilog. Mi ih ne možemo sprečiti da nas u Nemačkoj posle rascepa kleveću i obeđuju, da se izdaju za predstavnike masa (ta masa ih *biraju!*) Mi imamo samo list »Der S[ozialdemokrat]« i stranu štampu. Oni mogu da govore da svi čuju, mi samo sa teškoćama. Ako *mi* sad povrh svega damo povod za rascep, onda će celokupna partijska masa reći, i to ne bez prava, da smo mi posejali razdor i dezorganizovali partiju u trenutku kada se tek reorganizuje s mukom i uz velike opasnosti. Ako to možemo da izbegnemo, onda bi rascep – to je još moje mišljenje – trebalo odložiti sve dotle dok nam neka promena u Nemačkoj ne bi dala malo više mesta za laktove.

Ako uprkos tome rascep postane neizbežan, onda on ne sme da

bude lični, na primer nikakva pojedinačna kavga (ili što se može da predstavi kao takva) između Tebe i Štutgartđana, nego mora da sledi na osnovu potpuno određene principijelne tačke, tj. u ovom slučaju zbog povrede programa. Ma kako loš program^[250] bio, ipak ćeš se posle njegovog kratkog izučavanja uveriti da u njemu ima priličan broj oslonaca za tebe. Ali frakcija nema pravo da sudi o programu. Nadalje, rascep mora da bude toliko pripremljen da je u najmanju ruku Bebel s njim saglasan i da odmah pođe sa nama. I treće, ti moraš da znaš šta hoćeš i šta možeš da učiniš kada do rascepa dođe. Dopustiti da list »Der S[ozialdemokrat]« pređe u ruke tih ljudi značilo bi obrukati nemačku partiju pred celim svetom.

Nestrpljivost je ovde najgora što postoji; odluke prvog trenutka, diktirane strašću, izgledaju čoveku uvek beskrajno plemenite i herojske, ali redovno vode ludostima, što mi je isuviše dobro poznato iz bezbroj puta stečenog sopstvenog iskustva.

Dakle: 1. Rascep treba odugovlačiti ako je moguće, 2. ako on postane neizbežan, udesiti tako da on dođe od *njih*, 3. u međuvremenu sve pripremiti, 4. ništa ne raditi bar bez Bebel a po mogućstvu i Liebknechta, koji će opet postati sasvim dobar (možda *suviše* dobar) čim uvidi da je stvar neizbežna, i 5. čvrsto držati uporište kod lista »Der S[ozialdemokrat]« *envers et contre tous*¹ do poslednjeg metka. To je moje mišljenje.

»Snishodljivost« gospode mogli biste im zaista hiljadostruko vratiti. Pa nije vam se valjda oduzeo jezik i nesumnjivo umećete da prema tim magarcima pokažete dovoljno gordosti i ironije, da ih prođe volja za sličnim ponašanjem. Sa takvim nezalicama i na svoje neznanje uobraženim ljudima ne treba ozbiljno diskutovati, nego im se treba narugati, dovesti ih dotle da se nađu u neobranom grožđu zbog sopstvenih reči itd.

Ne zaboravi takođe da su mi ruke vezane ogromnim poslom koji sam uzeo na sebe te da, dođe li do gustog, neću imati vremena da zajedno s vama raspalim onako kako bih hteo.

Takođe bi mi bilo drago kada bi mi umesto da se uopšteno žalih na te valjane ljude, hteo da navedeš *šta* traže. Nota bene, što duže s njima raspravljáš, tim više materijala će ti oni dati za svoju sopstvenu osudu!

Piši mi koliko treba da ulazim u te stvari u svojoj prepisci s Bebelom, moraću da mu pišem ovih dana, a odložiću to do ponedeljka 9. ovog meseca, do kog vremena mogu da dobijem tvoj odgovor.

Pozdravi Kautskog.

Tvoj
F. E.

¹ protiv svih i svakoga

Engels Augustu Bebelu
u Borsdorf kod Lajpciga

London, 6. juna 84.

Dragi Bebel,

Tvoje pismo od 4. o. m. primio sam i za prilog ću se pobrinuti. Ne kažeš da li si primio moje preporučeno pismo od 21. aprila^[35] u kome ti vraćam *nezakonito otvorenu kovertu* tvog pisma od 18. aprila. Ako je i ono ukradeno, bit će to dvostruk dokaz da se po pismima njuška.

Kad bi sve išlo po želji konzervativaca^[238] i liberala,^[251] a i po tajnim prohtjevima čak progresivnog^[80] filistra, zakon o socijalistima svakako bi već odavna bio i ostao stalna institucija u Njemačkoj. To, međutim, može da se dogodi jedino ako se drugdje u svijetu ništa ne dogodi i sve ostane kao što je sada. Uprkos svim tim filistarskim željama, taj bi zakon sasvim propao, da prijatelj Bismarck nije uključio svoje obje i posljednje poluge: direktnu carevu intervenciju^[208] i prijetnju o raspuštanju.^[252] Nema, dakle, druge nego da se vrlo jako potrese sada momentano tako miran status quo pa da se cijela stvar okonča. A do toga će doći, po mome mišljenju, prije nego što prođu dvije godine.

Bismarck nam je, ipak, priredio po prvi put *zaista* zlu psinu, pribavivši Rusima 300 mil[juna] maraka.^[182] To će cara nekoliko godina spasavati od akutne finansijske stiske i do daljega otkloniti neposrednu opasnost: nuždu da se sazovu staleži da bi odobrili novac, kao 1789. u Francuskoj i 1846. u Pruskoj. Da revolucija u Rusiji ne bi bila odgođena za nekoliko godina, treba da dode bilo do nepredvidivih zapleta, bilo do par nihilističkih grmljavina. Nijedno se ne da unaprijed proračunati. Sigurno je, jedino, da se posljednji manevar s posuđivanjem ne može ponoviti.

U unutrašnjim poslovima predstoji nam, naprotiv, kao što i sam kažeš, promjena na prijestolju, a onda će morati da sve rasklima. Ponovo je onako kako je bilo 1840, prije smrti starog F[riedricha] W[ilhelma] III. Uz staru uvriježenu političku stagnaciju vezani su toliko interesi, da opće filistarstvo ni za čim ne teži tako usrdno kao za svojim ovjekovječenjem. Ali sa starim monarhom¹ nestaje posljednji kamen i ruše se svi umjetni svodovi; isti interesi stavljeni u posve nov položaj odjednom će opaziti da svijet danas izgleda posve drugačije nego jučer i morat će da se pobrinu za nova uporišta. Novi monarh²

¹ Wilhelmom I – ² prijestolonasljednik Friedrich Wilhelm

i njegova okolina imaju odavna zatomljene planove; sav personal koji vlada i sposoban je da vlada dobit će prinovu i izmijenit će se; činovnici će se u novim prilikama zbuniti, nesigurna budućnost, neizvjesnost o tom tko će sutra ili prekosutra biti na kormilu, poljuljat će aktivnost cijele vladine mašinerije. A to je upravo sve što nam je potrebno. No dobit ćemo više. Jer, ponajprije je izvjesno da će nova vlada isprva htjeti liberalizaciju, no ubrzo zatim ona će se uplašiti same sebe, počer će da se koleba tamo-amo i napokon da opipava teren, da živi od danas do sutra, da od slučaja do slučaja donosi proturječne odluke. Bez obzira na općenito djelovanje takva kolebanja, šta će biti sa zakonom protiv socijalista, bude li se primjenjivao u takvim prilikama? I najmanji pokušaj da se izvršava »časno« bit će dovoljan da ga liši učinka. Ili ga valja primjenjivati kao sada, po čistoj samovolji policije, ili će se posvuda kršiti. – To je jedno. A drugo je da će tada napokon opet živnuti građanska politička scena, da će oficijelne partije prestati da budu jedna reakcionarna masa kao što su sada (a to za nas nije dobitak već čista šteta), da će one ponovo početi da se zbiljski bore među sobom, i za političku vlast. Nama nije nimalo svejedno hoće li šansu da dođu za kormilo iskoristiti ne samo nacional-liberali već i slobodoumne pristalice prijestolonasljednika, ili će se podobnost za vladu priznavati, kao i sada, još samo slobodnim konzervativcima. Mi uopće nećemo moći da odvratimo mase od liberalnih partija sve dok te partije ne dođu u priliku da se osramote u praksi, dok ne dođu za kormilo i pokažu da su nemoćne. Mi smo još uvijek, kao 1848, opozicija budućnosti i stoga nam je na kormilu potrebna najekstremnija među sadašnjim partijama, da bismo nasuprot njoj mogli biti današnja opozicija. Ne može nam biti trajno od koristi ni politička stagnacija, to jest izlišna i besciljna borba oficijelnih stranaka, kao što je to sada slučaj. Ali nam svakako može biti od koristi progresivna borba tih stranaka uz postepeno pomicanje težišta ulijevo. To se upravo sada zbiva u Francuskoj, gdje se politička borba, kao i uvijek, odvija u klasičnom obliku. Vlade što se redaju idu sve više ulijevo, već je na pomolu ministarstvo Clémenceau-a; ono neće biti posljednje od građanskih. Iz svakog pomicanja ulijevo izbijaju se koncesije radnicima (uporedi posljednji štrajk u Denenu^[253], gdje vojska po prvi put nije intervenirala) i, što je još važnije, sve se više raščičava polje za odlučujuću bitku, položaj partije postaje jasniji i čistiji. Polagan ali nezadrživ razvoj francuske republike do nužne konačne posljedice: suprotnosti između radikalne buržoazije, koja se pravi socijalističkom, i zaista revolucionarnih radnika, smatram jednim od najvažnijih zbivanja i nadam se da ono neće biti prekinuto; i raduje me što naši ljudi nisu još dovoljno jaki u Parizu (utoliko su jači u provinciji) pa da ih moć revolucionarne fraze zavede u prevrat. – U konfuznoj Njemačkoj razvoj, naravno, ne ide tako klasično čisto kao u Francuskoj; mi smo za to suviše zaostali i sve doživljujemo tek nakon što se to negdje drugdje već izvijelo. Ali, uprkos svoj ušljivosti naših oficijelnih stranaka, za nas je ma kakav politički

život mnogo povoljniji od sadašnjeg političkog mrtvila, gdje se ne čuje ništa do intrigantske zvonjave vanjske politike.

Prijatelj Bismarck smakao je gaće i okupljenom narodu pokazao zadnjicu svog prava na rad^[241] i prije nego što sam očekivao; to je engleski zakon o siromasima iz 43. godine vladanja Elisabethe, zajedno sa poboljšanjem, sa Bastiljom iz 1834^[254]! Kakve li radosti za Blosa, Geisera i kompaniju koji već odavna jašu na pravu na rad i još, čini se, umišljaju da su oni ulovili B[ismarcka]! I, kad sam već kod te teme, ne mogu ti prešutjeti kako me istupanje te gospode u Rajhstagu, – koliko se o tome može suditi po lošim novinskim izvještajima – i u njihovoj vlastitoj štampi, sve više uvjerava da, bar što se mene tiče, nisam ni izdaleka tamo gdje su oni, niti imam išta zajedničko s njima. Čini mi se da ti, tobož »naobraženi« a u zbilji apsolutno neuki filantropi, koji silom neće ništa da uče, i koje su, nasuprot Marxovom i mome dugogodišnjem opominjanju, ne samo pustili nego i protežirali da dodu na mjesta u Rajhstagu, sve više primjećuju da u frakciji imaju većinu, i da su upravo oni, sa svojim ulagivanjem da dobiju svaku državosocijalističku mrvicu što im se baca pred noge, ponajviše zainteresirani da zakon protiv socijalista ostane na snazi i da se bar prema tako dobronamjernim ljudima poput njih blago primjenjuje; pri čemu, opet, ljudi poput tebe i mene sprečavaju vladu, jer kad bi se oni riješili nas, mogli bi, eto, lako dokazati da za njih nije ni potreban zakon protiv socijalista. Bilo je značajno i uzdržavanje, odnosno cijelo istupanje, prilikom zakona o dinamitu^[255]. No kako će tek biti pri narednim izborima,^[256] kada će tim ljudima, kako se čini, pripasti najsigurniji izborni okruzi?

Velika je šteta što ćeš u narednim kritičnim trenucima biti tako daleko, kada dođu izbori mi bismo zacijelo s vremena na vrijeme imali mnogo šta da kažemo jedan drugom. Ne možeš li naznačiti neku adresu odakle bi ti se slala moja pisma; takođe se nadam da ćeš tu i tamo sa putovanja javiti ponešto zanimljivo.

Nimalo se ne plašim za tok stvari, bez obzira na, čini mi se, neprestano napredovanje i zbijanje redova građanskih »naobraženih« elemenata u partiji. Rado bih, ako može, da se izbjegne i rascjep, dok još nismo izišli na čistinu. Ali ako mora biti – a to treba da vi odlučite – onda i ovako.

Izlazi moj rad o »Poreklu porodice, svojine i države«. Poslat ću ti ga čim izide.

Tvoj stari
F. Engels

87

Engels Johannu Philippu Beckeru
u Ženevu

London, 20. juna 84.

Dragi stari druže,

Ovim ti saopštavam da sam ti danas poštanskom uputnicom poslao 5 funti, i nadam se da ćeš po prispeću novca, koji ide sledećom poštom, već da imaš potvrdu prijema od pošte. Već sam odavno očekivao trenutak kada ću moći da imam novca na raspolaganju i radujem se da je on nastupio.

Ali, na žalost, ne mogu da ti pišem dugo pismo, pošto mom specijalnom stanju škodi dugo sedenje za pisaćim stolom, te mi je ono zabranjeno. Na žalost, opet sam malo poremetio svoje zdravlje; morao sam da radim veoma mnogo, no mirovanje u ležećem položaju, što otpre nekoliko dana opet uporno upražnjavam, uskoro će opet sve da dovede u red. Ja sada diktiram 2. tom *Kapitala* i do ovog trenutka s tim brzo napredujem, ali to je ogroman posao i zahtevaće mnogo vremena a mestimično i glavobolje. Srećom je moja glava u sasvim dobrom redu i potpuno sposobna za rad što će ti, nadam se, dokazati jedna knjižica o *Poreklu porodice, privatne svojine i države* koja će verovatno uskoro da iziđe iz štampe. Mislim da će se do kraja ove godine pojaviti i druga knjiga *Kapitala*, a treća sledeće godine.

O Duhovima bio sam nedelju dana kod Borkheima^[248]. On još leži s oduzetom polovinom tela, ustaje triput dnevno da bi obedovao i malo pisao, piše svoju biografiju^[257]; veseo je i dobre volje, što je u njegovom položaju pravo čudo, ali se povremeno užasno dosađuje. Uz to, ne može da čita ništa naporno; istina, to nije ni ranije činio. Ja mu s vremena na vreme šaljem knjige i tome slično. On se veoma mnogo raspitivao za tebe, govorili smo mnogo o tebi i o starim vremenima uopšte.

Među Marxovim papirima našao sam nekoliko vojnih časopisa o marševima i tome slično, o nemačkim kolonama u Švajcarskoj, koji verovatno spadaju u papire koje si ti spomenuo^[115]. Možda će se naći još štošta drugo. Ovde je sve bezbedno, ali još u potpunom neredu. Privremeno moram sva pisma itd. da zaključam u veliki sanduk, dok ne nađem vremena za razvrstavanje i sređivanje. Sada je apsolutno potrebno da se završni tomovi *Kapitala* urade tako da se tekst može štampati a rukopis čitati. Od svih ljudi to mogu da učinim samo ja. Ako bih ranije otegnuo papke, svakom drugom bilo bi nemoguće da dešifruje te stvari koje sâm Marx često više nije mogao da čita, ali

smo to mogli njegova žena i ja. Pisma su, naprotiv, tako pisana da i drugi mogu da ih čitaju.

Kroz tri do četiri meseca imaćemo izbore u Nemačkoj.^[256] Ja se nadam najboljem. Među vođama ima dosta mlakonja, ali se u mase uzdam nepokolebljivo.

Tvoj stari

F. Engels

Engels Karlu Kautskom
u Cirih

London, 21. juna 84.

Dragi Kautsky,

Radnička biblioteka

Nadam se da si se vratio s puta u Salzburg^[258] i da ćeš moći da mi uskoro javiš nešto o štutgartskoj aferi sa obale Nekara u vezi sa »N[eue] Z[eit]«^[249] po onome šta mi piše Ede, a i August, gospoda mudraci^[227] u međuvremenu su se nešto stišali. Bilo bi, takođe, vrijeme da saznam nešto konačna o sudbini svog ruk[opisa]¹. Ede mi je napisao par redaka olovkom, obećao mnogo, održao = 0.

Vaš ruk[opis]^[203] još leži ovdje, i do sada rad na njemu nije obavljen iz slijedećeg razloga: Svršivši rukopis¹, sjedio sam kao na iglama dok nisam počeo s radom na II svesku *Kapitala*. I počeo sam. Namjeravao sam, eto, da reviziju vašeg prijevoda, kao i engleskog prijevoda (I sveska *Kapitala*) obavljam uveče. No pradio sam račun bez krčmara. Od Uskrsa teško sam kulućio, često 8 - 10 sati za pisaćim stolom, i zbog položaja tijela s tim u vezi ponovo se pojavilo nešto od moje stare bolesti - ovaj put kronično, ne kao prije u subakutnom obliku. Ponovo mi je, dakle, zabranjeno da sjedim za stolom, sauf quelques exceptions². Dakle, po herojski: angažirao sam Eisengartena da mu diktiram rukopis i s njim od početka nedjelje kulućim od 10 - 5 dnevno, pri čemu se ja, ležeći na divanu, vidno (glupa riječ, ništa se ne vidi, samo se osjeća) oporavljam, no naravno polako. Stvar teče bolje nego što sam očekivao, E[isengarten] je inteligentan i marljiv, i radi s veseljem, naročito nakon što je upravo progurao III izdanje I sveske. No, rukopisi su najvećma takvi da svake večeri moram proraditi ono što je diktirano, da bih napravio makar privremeno održivu redakciju. To mi trenutno oduzima sve raspoloživo vrijeme. No vjerujem da će uskoro biti bolje, jer sada dolazimo do praevandolja iz vremena prije 1870, a tu će biti manje naknadnog redigiranja. K tome, vaš ruk[opis] ne bih mogao dobro pregledati ležeći. No ako vam je hitno, naći ću vremena za to i obaviti posle ovoga. Ali to će biti moguće, odnosno nužno, tek kada sve dovršite. Tada će slijediti - ako ne i prije - predgovor o Rodbertusu³.

Inače, ne osvrćem se u pojedinostima na tvoje tužbalice o nabražencima, te dobričine poznajem u raznim oblicima već 40 godina

¹ *Poreklo porodice, privatne svojine i države* - ² osim nekih izuzetaka - ³ *Predgovor prvom njemačkom izdanju spisa Karla Marxa »Bijeda filozofije«*

i svoje mišljenje već sam šire izložio Edeu⁴. Glavno je ne obraćati pažnju a pri tom posve sačuvati duhovni mir.

Dinamitaši su sada napokon pronašli ono pravo. Radi se o tome da se staro društvo iščupa s korijenom, a sada se pokazalo da je taj korijen zapravo rep. Ispunjeni tom dubokom istinom, oni su tako napokon otkrili gdje treba stvar uhvatiti s prave strane — i digli u zrak jedan zahod^[259].

Pri tome se dosjećam da se iza ženevsko-karuškog »Explosion« ne skriva nitko drugi do talijanski mouchard⁵ Carl Terzaghi koga smo razotkrili već u Alliance de la Démocratie Socialiste^[260].

Protjerani austrijski anarhisti^[261] ovdje se spajaju s ordinarnim, odavna postojećim njemačkim biroima za prosjačenje. Jedan me prevario za potporu, no bio je raskrinkan i kada se vratio, smjesta izbačen.

Druga knjiga *Kapitala* zadat će mi još više glavobolje nego prva, bar u početku. Ali to su prekrasna istraživanja, tek će ona objasniti šta je novac a šta kapital, i još štošta drugo.

No sada mi valja ponovo leći. Inače sam, osim lokalne boljke, naskroz zdrav i glava mi je u uzornom redu.

Pozdrav Edeu.

Tvoj
F. E.

Nedjelja, 22.

Naknadno: Hyndman ovdje namjerava da cijeli mali pokret *otkupi*. Učinio je sve moguće da upropasti »To-Day«. Bax, koji je za to predujmio novac, preračunao se i gotovo bankrotirao. Hyndman, koji je bogat i zajednički raspolaže sredstvima vrlo bogatog ali politički nesposobnog umjetnika — zanesenjaka Morrisa, ili će sad »To-Day« uzeti pod svoje okrilje, ili ga pustiti da propadne. U oba slučaja namjerava da sam drži carstvo. Raduje me što sam se prema cijeloj toj raboti držao hladno. Hyndmann je pametan, i dobar trgovac, ali plitak, i okorjeli Džon Bul, i ambicije su mu daleko veće od talenta i rezultata. Bax i Aveling imaju mnogo dobre volje, i uče mnogo, ali sve je to promašeno, a sami ti literati ne mogu ništa ispraviti. Mase još nikako ne prilaze. Kada se ljudi malo razvrstaju, bit će bolje.

⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 85. — ⁵ doušnik

Engels Karlu Kautskom

u Cirih

London, 26. juna 84.

Dragi Kautsky,

Ruk[opolis] Anti-Rodb[certus]^[262] vratiću sutra, preporučeno. Nemam mnogo šta da primjetim, napisao sam neke primjedbe olovkom. Inače, još ovo.

1. Rimsko pravo je usavršeno pravo *proste robne proizvodnje*, dakle pretkapitalističke, no koja najčešće uključuje i pravne odnose kapitalističkog perioda. Dakle upravo ono što je našim građanima po varošima pri njihovim dohocima *bilo potrebno* a u domaćem običajnom pravu *nisu* nalazili.

Na stranici 10 ja bih više toga izostavio. 1. Pri proizvodnji s robovima i kmetovima višak vrijednosti je samo izuzetak; treba kazati višak *proizvoda*, koji se najčešće direktno pojede, ali se ne *vrednuje*.

2. Priča sa sredstvima za proizvodnju ne ide baš tako. U svim društvima utemeljenim na prirodnoj podjeli rada proizvođačem – bar mjestimice – upravlja proizvod, dakle u izvjesnoj mjeri sredstvo za proizvodnju: u srednjem vijeku zemlja upravlja seljakom, koji je samo dodatak zemljištu, zanatski alat cehovskim zanatlijom. Podjela rada upravo je vladavina sredstava za rad nad radnikom, iako ne u kapitalističkom smislu.

Sa sredstvima za proizvodnju slično ti se događa i na svršetku.

1. Ne smiješ *zemljoradnju* onako odvajati od ekonomije, kao ni od *tehnike*, kao na str. 22 i 23. Plodored, umjetno gnojivo, parni stroj, mehanički tkalački stan, ne daju se odvojiti od kapitalističke proizvodnje, kao ni alati divljaka i barbara od *njihove* proizvodnje. Alati divljaka uvjetuju *njegovo* društvo baš tako kao što noviji alati uvjetuju kapitalističko. Iz tvog shvaćanja proizlazi da proizvodnja *sada* doduše određuje društvenu instituciju, ali prije kapitalističke proizvodnje ona to nije činila jer alati još nisu bili ništa zgriješili.

Čim kažeš sredstva za proizvodnju kazao si društvo, i po tim sredstvima za proizvodnju *suodređeno* društvo. Nema ni sredstava za proizvodnju *po sebi*, izvan društva, i bez utjecaja na njega, kao što nema ni kapitala *po sebi*.

Ali valja pokazati na koji su način sredstva za proizvodnju, koja su u prijašnjim razdobljima, uključivši prostu robnu proizvodnju, imala samo vrlo blagu vlast u poređenju sa sadašnjom, dospjela dotle da izvršavaju sadašnju despotsku vlast, a tvoj dokaz čini mi se da nije dovoljan jer ne spominje jedan pol: uspostavljanje klase koja sama više

nema sredstava za proizvodnju, dakle ni sredstava za život, pa mora komad po komad prodavati samu sebe.

Uz pozitivne prijedloge Rodb[ertusove] valja istaći njegov prudenizam – on se i sam proglašuje Proudhonom I koji je francuskog Proudhona anticipirao. Treba uspostaviti konstituiranu vrijednost koju je Rodb[ertus] otkrio već 1842.^[263] Pri tome ti prijedlozi jedno zaostaju za Brayevim i za Proudhonovom bankom za razmjenu. Radnik treba da dobije samo $\frac{1}{4}$ proizvoda, ali sigurno! O tome možemo govoriti kasnije.

Mir (tjelesni) odlično mi prija, oporavljam se iz dana u dan i ovaj put ću se izliječiti. Diktiranje II knjige *Kapitala* ide odlično. Već smo na II odjeljku – ali tu su velike praznine. Redakcija je, naravno, samo privremena, ali i to će se uraditi. Vidim pred sobom put, cela suffit¹.

Edeovo pismo primio sam sa zahvalnošću.^[264] No vi morate biti strpljivi sa mojim pisanjem pisama, ne smijem se opet razboljeti, skuplja se strašno mnogo građe za rad i korespondenciju.

Pozdravi od vašeg
F. E.

Kapital i najamni rad^[265] slijedi čim uporedim, možda sutra.

¹ to je dovoljno

90

Engels Jevgeniji Eduardovnoj Papric

u London

122, Regent's Park Road, N. W.
[London] 26. juna 1884.

Gospodo,

Litografisani list o kome ste me ljubazno obavestili već mi je poznat po nazivu, ali još nisam imao priliku da vidim neki primerak.^[266]

Niste li pomalo nepravedni prema svojim zemljacima? Nas dvojica, Marx i ja, nismo imali razloga da se žalimo na njih. Ako je bilo izvesnih škola koje su značajnije zbog svoje revolucionarne revnosti nego zbog svojih naučnih studija, ako je bilo i još ima, tu i tamo, lutanja, postojao je, s druge strane, duh kritike i odanost istraživanju, čak i na polju čiste teorije, što je dostojno naroda koji je dao jednog Dobroljubova i jednog Černiševskog. Ne govorim samo o aktivnim revolucionarnim socijalistima već i o istorijskoj i kritičkoj školi u ruskoj književnosti, koja je bezgranično prevazišla sve ono što su Nemačka i Francuska stvorile u ovoj vrsti na polju zvanične istorijske nauke. A i među samim aktivnim revolucionarima naše ideje i ekonomska nauka, koju je preobrazio Marx, nailazile su uvek na razumevanje i simpatiju. Sigurno Vam je poznato da je više naših radova prevedeno i objavljeno na ruskom i da drugi, naročito *Beda filozofije* od Marxa, slede. Njegov mali rad *Lohnarbeit und Kapital*¹ (Наемный трудъ и капитал),^[267] objavljen je pre 1848. godine, spada takođe u tu seriju i izašao je pod ovim nazivom.

Veoma sam polaskan što smatrate da bi bilo korisno prevesti moj *Nacrt itd*². Iako se još pomalo ponosim svojim prvim radom iz oblasti društvenih nauka, znam i suviše dobro da je taj rad danas potpuno prevaziđen i da ima ne samo puno nedostataka nego i puno omaški. Bojim se da bi taj rad prouzrokovao više nesporazuma nego što bi doneo koristi.

Šaljem Vam poštom jedan primerak spisa »Dühringovog prevrata itd«.³

Što se tiče starih novinskih članaka, biće teško pronaći ih sada. Najveći deo ovih članaka nije danas aktuelan. No, čim mi izdavanje rukopisa koje je ostavio Marx omogućiti dovoljno vremena, nameravam

¹ *Najamni rad i kapital* (u francuskom rukopisu napisano na nemačkom jeziku) – ² *Nacrt za kritiku političke ekonomije* – ³ *Prevrat u nauci koji je izvršio gospodin Eugen Dühring*

da objavim sabranu knjigu sa primedbama itd. Ali to ostaje za kasnija vremena.

Nije mi sasvim jasno o kojoj adresi engleskim radnicima govorite. Da li se radi o *The Civil War in France*⁴, o manifestu Internacionale o Pariskoj komuni? To bih mogao da Vam dostavim.

Ukoliko bi mi zdravlje dopustilo, zamolio bih Vas da mi dozvolite da Vas posetim. Na žalost, mada se osećam sasvim dobro *kod kuće*, zabranjeni su mi odlasci u grad. Ako biste mi ukazali čast da navratite do mene, biću Vam uvek na raspolaganju oko sedam ili osam sati uveče.

Primate, gospođo, izraz mog odličnog poštovanja.

F. Engels

Prevod s francuskog

⁴ *Gradanskom ratu u Francuskoj*

91

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 29. juna 84.

Dragi Ede,

1. Ovim vraćam *Kapital i najamni rad*. Šleskom izdanju je svakako bila veoma potrebna revizija.^[265] Ja stvarno nisam imao vremena da ga celog uporedim sa originalom, nego samo na mestima gde je najviše zapinjalo, ali vi imate original tamo i možete to uraditi prilikom korekture.

2. Poručiću još jedan Marxov portret kod istog čoveka koji je radio moj i poslaću ga. To nije crtež kredom, nego uveličana fotografija. Ali kako će da ispadne kopija u boji kada taj čovek nikada nije video Mohra i njegovu osobenu tamnu boju?^[268]

3. Paket sa 40 primeraka *Prevrata*¹ otišao je prekjuče na adresu: Volksbuchhandlung, 3, Kasinostr., Hottingen-Zürich, Switzerland, »Books, Value £ 3 Carriage forward« (to jest neplaćeno). Paket je poslat per Continental Parcels Express, koja je saugovarač nemačke državne pošte i švajcarske pošte, a takođe i francuskih paketnih ustanova. Pošiljke Udruženja iz Ciriha takođe dolaze ovamo istim putem. Između Engleske i Kontinenta ne postoji paketna pošta, otuda i ne postoje, bar ne ovde, »poštanske pošiljke po 5 kilograma«; podela paketa na dva dela povukla bi za sobom udvostručenje troškova, nedeljenje pošiljke na 2 paketa sigurno *pošiljku tamo* ne bi toliko poskupelo kao podela ovde.

4. Schorl[emmer] piše da njegov brat Ludwig u Darmštatu nije primio još ni jedan jedini broj lista »Der S[ozialdemokrat]« iako ima potvrdu o plaćenju pretplati: Da li je to opšta ili specijalna zla sreća? Molim te učini da se stvar proveri.

5. Ne mogu da nabavim socijalističke pesme, naročito od Weerth-a. Mislim da ih u starom »Gesellschaftsspiegel« od Mosesa Heßa iz 1845. godine ima nekoliko. Ali one su tebi već poznate. Čuo sam jednom nešto o jednoj zbirci njegovih pesama, ali je nikad nisam video. U svakom slučaju ni *on* nikad nije izdao takvu zbirku kao što to nismo ni *mi*^[269].

6. Arhivar mora da čeka, nemam vremena da sredim ni svoje sopstvene stvari; kad do toga stignem, valjano ću se o njemu postaviti^[270]. Ali sada mora pre svega da se završi 2. tom *Kapitala*. Posao

¹ »Prevrat koji je u nauci izvršio gospodin Eugen Dühring« (uporedi u ovom tomu pismo br. 77)

uspešno napreduje, oko $\frac{1}{3}$ prve redakcije je gotova i napreduje sa oko $\frac{1}{2}$ štampanog tabaka dnevno, ili nešto manje. Čim stignemo do poslednjeg odeljka (Promet ukupnog društvenog kapitala), može Eisen-garten uz moju pomoć da prepíše rukopis iz 1878. godine koji se od-nosi na taj odeljak; za to vreme ću ja da izvršim konačnu redakciju onoga što je već gotovo. Na taj način ćemo savladati posao za ne naročito dugo vreme, i onda prelazimo na 3. knjigu, najvažniju.

Tek onda se može pomišljati na sređivanje starih rukopisa iz vremena pre 48. godine i pripremanje nekih od njih za štampu. Ne nedostaje mi volja, ali je za to potreban rad, tj. vreme.

Dakle, i ti si konačno došao do uverenja da će se sa »mudra-cima«^[227] na kraju ipak lepo izaći na kraj. Tražio sam da mi se pošalje nekoliko brojeva časopisa »Die Neue Welt« da bih gospodu upoznao *chez eux*². Dosada sam pročitao samo »redakcijsko poštansko sanduče«, – nemački dački obešenjakluk, koji pretpostavlja veoma pitomu čita-lačku publiku.

Inače, ne dopusti da te sitne pakosti razdražuju, to je prvo pra-vilo u borbi, i pomisli da

Ničeg lepšeg na svetu nema
no da se neprijatelja žacne,
i sve nezgrapne momke
dosetljivošću u živac takne.

Pozdravi Kautskog

Tvoj
F. E.

² u sopstvenoj kući

92

Engels Sarah Allen

u London^[271]

(koncept)

[London, posle 6. jula 1884]

Gospodo,

U odgovoru na Vaše pismo od 5. koje je stiglo juče, a na koje nisam mogao odmah da odgovorim jer nisam bio kod kuće, dozvolite mi da kažem da gospodina E. A[velinga] smatram vrlo podobnim zakupcem stana i uveren sam da nećete žaliti što ste mu iznajmili svoje prostorije.

Vaš itd.

Prevod s engleskog

93

Engels Karlu Kautskom

u Cirihi

London, 11. jula 1884.

Dragi Kautsky,

Nadam se da će Ede još svratiti zbog groznice, pozdravi ga od mene, ja bih takođe htio štogod popiti u njegovo zdravlje.

Posve mi je pravo što je hamburška stvar predata Aueru. Ja sam Bebela i Dietza naveo samo stoga što sam čovjeku ipak morao kazati *kome* ću naznačiti njegovo ime; razumije se da to nipošto vama ne vezuje ruke.

Stvar s Dietzom dosadila je. Ne kaže li da ili ne, ja više neću moći da ga čekam. Meni je glavno da knjiga¹ izide, i drugo, da ne bude odmah masovno zaplijenjena. Dakle dvije stvari, koje idu zajedno jedino u Švicarskoj. Na štampanje u Austriji moglo bi se pristati jedino za *slučaj nužde*; 1. to bi stajalo novog odgađanja i pregovaranja, i 2. stvar bi bila *ipak* zabranjena, o tome ne treba da gajite iluzije²; i 3. u Austriji stvar može biti ne samo zabranjena nego i oduzeta (sjeti se bečke priče koju si mi ispriповijedao prošle jeseni). Dodite, dakle, napokon do nečeg pozitivnog.

Mora da se u »N[eue] Z[eit]« još dešavaju čudne stvari, inače se mudrom Schippelu zacijelo ne bi dopustilo da govori o »Rodbertus — Marxovoj teoriji« i o stvarima koje »su spoznate poslije Rodbertusa«;^[272] i to bez redakcijske bilješke². Nijemci su se u stvari grdno srozali, kad još nisu otkrili da sve što Marx ima zajedničkog s Rodbertusom nije ništa drugo do application égalitaire de la théorie ricardienne³, o čemu M[arx] govori na str. 49 *Misère*⁴, i koja je teorija već od 1827. općepoznata među engleskim socijalistima! Ali to još ni izdaleka nije višak vrijednosti kako ga je M[arx] odredio i razvio kroz cijelu ekonomsku znanost. Jer gospoda Englezi, a isto tako i Rodb[ertus], nisu znali šta da učine u ekonomiji sa svojim prepisivanjem Ricarda; tek Marx čini napredak i obara cijelu staru ekonomiju.

Uz put. Da bih Rodb[ertusa] temeljito obuhvatio, potreban mi je njegov spis iz 1842.⁵ *Zur Erkenntnis unserer Zustände* ili kako se on već zove. Ti si ga citirao. Možeš li mi to pribaviti na nekoliko dana ili, još bolje, da ga kupim? Po nekim citatima čini se da je to najbolje,

¹ Friedrich Engels, *Poreklo porodice, privatne svojine i države* — ² Upoređi u ovom tomu, pismo br. 77. — ³ egalitarna primjena Ricardove teorije — ⁴ Vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 79/80. — ⁵ U rukopisu stoji 1841.

jer je prvo od svega što je napisao, ono kasnije je sve slabije preživljavanje.

Tvoj
F. E.

Engels Karlu Kautskom
u Cirih

London, 19. jula 1884.

Dragi Kautsky,

Tvoje i Edeovo pismo primio tek jutros, premda je na poštanskom žigu Cirih 17. 7.

Slažem se s tvojim prijedlozima, uz pretpostavku da će sada krenuti. Ako naši radnici mogu čitati antiqua jednako dobro kao njemačko pismo, onda mi je, naravno, milija antiqua. Format otprilike poput *Razvitka*^[18] – Bebelova *Die Frau*^[19] bila je prevelika. Ako vi mislite da 5000 možete prodati, meni je pravo. Dakle, samo naprijed, i što prije nastojte da dođem do korekture. I dogovor zbog Schab[elitz] također je posve dobar^[27].

Sav naš obzir prema Dietzu urodio je, dakle, time da on sve nas smatra svojim neprijateljima!

Za partiju nije nesreća što »Neue Zeit« mora prestati da izlazi^[274]. Sve se više pokazuje da velika većina pisaca među partijcima u Njemačkoj pripada oportunistima i podmuklicama koji se pod zakonom protiv socijalista – ma koliko im on novčano bio neugodan – literarno nalaze baš u pravoj atmosferi; oni se mogu izražavati posve nešmetano, mi smo spriječeni da im damo pokoji šamar. Otuda već i mjesečno popunjavanje takvog časopisa iziskuje veliku popustljivost, i dovodi do postepenog bujanja filantropije, humanizma, sentimentalnosti i kako se sve ne zovu te antirevolucionarne nepodopštine Freiwalda, Quarccka, Schippela, Rosusa¹ itd. Ljudi koji načelno neće ništa da uče i samo slažu literaturu na literaturu i à propos literature (⁹/₁₀ današnjeg njemačkog piskaranja je piskaranje o nekom drugom piskaranju) proizvode, naravno, više štampanih araka godišnje nego oni koji nešto tegle i hoće da pišu o drugim knjigama tek kad su te druge knjige 1. svladali i 2. ako u njima uopće ima nečeg što je vrijedno truda. Takva prevaga te gospode u literaturi što se štampa u *Njemačkoj*, stvorena zakonom protiv socijalista, neizbježna je dok traje taj zakon. Naprotiv, u našoj štampi što izlazi u inostranstvu imamo oružje koje puca posve drugačije.

Bilo bi zgodno da dođeš ovamo. No ne znam može li se tako sigurno računati s Njujorčanima. Aveling je pre više od tri mjeseca angažiran kao londonski dopisnik², pisao je redovito, ali novaca još nije dobio. Ovdje u gradu ne da se ništa zaraditi; »Justice« kao ni »To-

¹ Roberta Schweichela – ² lista »New Yorker Volkszeitung«

Day« ne plaćaju, a ako se išta da uloviti kod kojeg drugog lista, odmah se sjati cijela rulja.

Vidovitost je ponajbolje od svega što se moglo javiti u »N[eue] Welt«^[275]. Ta vrsta »znanosti« redovito završava takvim apsurdima. Što više to bolje; to će se prije svršiti. Tvoja me dopisnica natjerala u smijeh. Još par takvih smjelih gajzerijada, i on će morati da se pakuje.

Hyndmanova knjiga^[276] je, kao i cijeli taj momak, pretenciozna, bezobrazna petljavina u kojoj on ujedno pokušava zaobići Marxa (budući da nije Englez, H[yndman] je najšovinističniji mogući Džon Bul) a pri tom zna tako malo engleske povijesti, da je **pogrešno** sve šta nije naučio od Nijemaca. No H[yndmanova] zvijezda ovdje tamni, on je sada doduše svojim i Morrisovim novcem otkupio cijeli pokret (takoder »To-Day« koji Bax više ne može voditi jer je iscrpio sve novčane izvore, pa je sada list posve prešao u H[yndmanove] ruke), ali njegov položaj u Democratic Federation^[87] je uzdrman. Cet homme n'ira pas loin, il ne sait pas attendre.³ Uz to, »Justice« je sve gluplja, nadam se da će se ovdje ova *prva* faza pokreta uskoro okončati⁴, užasno je zaparložena.

S baculumom otkrio si Geiseru svoju slabu stranu,^[277] no nadajmo se da je on suviše glup da to iskoristi. Uobičajena su oba oblika, baculus i baculum, dakle i oba roda pri izvedenim riječima. Ali u biologiji odavna je usvojen jedino bacillus.

Budući da ću krajem ovog ili početkom narednog mjeseca svakako na neko vrijeme otići na more, bilo bi mi drago kad bih *sada* mogao dobiti R[odbertusov] *Zur Erkenntnis*⁵. Vratit ću ga odmah, zajedno s *Normalnim radnim danom*⁶ itd., ali moram vidjeti tu stvar, jer je 1879. *on sam* ustvrdio da je M[arx] to iskoristio ne navodeći kao citat. Cijelu tu optužbu protiv Marxa mogu podizati jedino ljudi koji uopće ne znaju kakvo je golemo neznanje potrebno da bi se nešto takvo uopće i tvrdilo. Tko je čitao Ricarda – a već i u A[dama] Smith-a ima dovoljno mjesta koja govore to isto – morao bi ipak da zna odakle »potječe« višak vrijednosti, a da radi toga i ne treba čitati groznog Rodbertusa.

Tvoj
F. E.

³ Taj čovjek neće daleko dospijeti, on ne zna da čeka. – ⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 135. – ⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 93. – ⁶ Vidi u ovom tomu, pismo br. 83.

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirih

[London, posle 21. jula 1884]

Dragi Ede,

Priloženi materijal možeš, ako hoćeš, da pošalješ Aueru, zbog toga sam sve tako udesio.

Što se tiče podele izbornih okruga^[278], i ja sam se već često lju-tio zbog toga, ali to dolazi otuda što se u čisto taktičnim pitanjima želi da postupi po opštim principima, a to se uvek dešava na kongre-sima: onda se stvar tako brzo izvede na čistinu. Dvostruke kandidature svakako, po pravilu, ništa ne vrede; ali ako se računa s tim da najbolji ljudi u nesigurnim izbornim okruzima pre prolaze nego drugi, pa stoga njihove kandidature ističu tamo, onda se ili moraju za njih dopus-titi dvostruke kandidature ili se izložiti opasnosti da uopšte ne budu izabrani. Ako se, dakle, apsolutno ne žele dvostruke kandidature, onda se najbolji ljudi moraju postavljati u najsigurnije izborne okruge. Ali čudnovato je da se ovo upućivanje u nesigurne izborne okruge nikada ne dešava Liebkn[echt]u, nego samo Bebelu, i da je, ako se ne varam, L[jebknecht] prilikom prošlih izbora imao *dva* sasvim dobra izborna okruga. Enfin¹, to su neizbežnosti. Ne sme se takođe zaboraviti da u borbi stvari uvek idu gore-dole, i stoga se ne treba suviše zabrinjavati ako ponekad krenu malo nizbrdo.

U svakom slučaju sigurno je da dokle god imamo list »Der S[ozialdemokrat]« mogu gospoda oportunisti da rade šta hoće; pa čak i kad bi stekli prevlast u frakciji, što je moguće samo ako Bebel ne bude opet izabran, ne bi time još ni izdaleka dobili igru. Šta oni mogu da učine protiv masa? Ta mase njih same svo vreme guraju napred, hteli to oni ili ne. Pa kad bi tim mudracima^[227] i uspelo da zagospo-dare i listom »Der S[ozialdemokrat]«, to gospodarenje ne bi trajalo tako dugo kao što je trajao prvi period učmalosti lista »Der S[ozialdemokrat]«, koji je takođe u početku imao podršku čak i kod boljih među »vodama«, ali su mase u njemu napravile novi red.

Što se tiče Velike nauke slavnog ne-ateiste^[279], biće veoma ve-selo ako bude imala što više prilike da se raširi. U Paul de Kockovom *Amant de la Lune* takođe postoji takav misteriozni naučnik²; kada se najzad posle najvećih muka i truda ušlo u trag njegovoj nauci, otkrilo se da se ona sastoji od nekoliko trikova sa zapušačima od boca. Koliko je muke dosada već stajalo dok se slavni čovek udostojio da

¹ Najzad – ² Saucissard

nam da samo *nekoliko* ogleda njegove nauke! I tako lepo! I dospeo je gotovo do vidovitosti!^[275] Šta hoćemo još više – cela marche!³
Pozdrav K. K[autskom], i od Schorl[emmer]ja.

Tvoj
F. E.

Reci Manzu, koji mi je pisao, da se za njega radi portret savršeno isti kao što je moj⁴, i da će ga dobiti čim bude gotov; ali ja u ogromnom Londonu ne mogu lično da obavljam takve poslove, te stoga zavisim od drugih ljudi.

³ stvar napreduje! – ⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 91.

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 22. jula 1884.

Draga moja Laura,

»La suite à demain!« . . . mais je l'attends encore, cette suite¹ koji mi je trebao objasniti mnoge stvari, inače neobjašnjive u tvom posljednjem pismu. Doista sam vjerovao da stanuješ u jednoj od najljepših pariskih četvrti, najzračnijoj, najzdravijoj itd., na katu dovoljno visokom da se izdigneš iznad svih zemaljskih stvari, a eto sad se hitno moraš iseliti i uz to još usred ovih vrućina i kad Paul odlazi u Bordo i kad je sav svijet uskomešan; jednom rečju, ti ne dolaziš,^[280] nego moraš provesti vruće godišnje doba u Parizu, napustit ćeš Pariz jedino u godišnje doba kad mu se Heine najviše divio:

Die Sterne

Sind am schönsten in Paris,

Wenn sie eines Winterabends

Dort im Straßenkot sich spiegeln.^[281]

Dakle, Nim i Jollymeier, koji je došao u petak, i ja lično, najzobilnije smo pretresli to pitanje i došli smo do jednodušnog, ali dosad vrlo malo zadovoljavajućeg zaključka da nešto nije u redu.

Budući da nema izgleda da *La Suite* dođe, stvarno se nadam da ćeš ti nakon svega doći i da nećeš hajati za sve te razloge. Ako čekaš da Paul ode u Bordo da pokrene list, on će se možda pojaviti, ili se neće pojaviti u ovih narednih 100 godina. Ako ne ode i ako je posve nužno da se iseliš iz 66, B^a de P[ort]-R[oyal], neka on, Paul, traga za stanovima i neka preseli. Ne vidim, dakle, što bi te moglo spriječiti da dođeš ovamo – samo na tri tjedna – a čim nam najaviš dolazak, pobrinut ćemo se da ti put bude što ugodniji.

Tussy i Edward su na svom svadbenom putu br. 1, ukoliko se već nisu vratili – veliki svadbeni put treba da počne u slijedeći četvrtak. Naravno, Nim, Jollymeier i ja smo već odavno znali što se dešava, i mnogo smo se smijali ovim jadnim naivčinama, koji su sve vrijeme vjerovali da nemamo očiju i koji se nisu približavali onom le quart d'heure de Rabelais³ bez stanovitog straha. Ali mi smo ih ubrzo izbacili muka. Doista, da me je Tussy pitala za savjet prije nego

¹ »Nastavak sutra!« . . . ali ja još čekam taj nastavak – ² Zvijezde / su najljepše u Parizu / kad se po zimskoj večeri / ogledaju u uličnim lokvicama. (U rukopisu napisano na njemačkom jeziku) – ³ času plaćanja odluke

što je u to uletela, mogao bih smatrati svojom dužnošću da opširno razmotrim razne moguće i neizbježne posljedice ovog koraka, ali kada je sve bilo gotovo, najbolje je bilo za njih da odmah kažu sve prije nego što drugi ljudi iskoriste tajnu kojom se okružuju. A to je jedan od razloga što sam bio zadovoljan što smo bili obaviješteni; da su pronicljivi ljudi otkrili tu tajnu i došli da nam saopće važnu vijest, mi bismo bili pripravnici. Nadam se da će i dalje biti sretni kao što izgledaju sada. Mnogo volim Edwarda i mislim, da će za njega biti dobro da stupi u dodir s drugim ljudima, a ne samo sa ljudima iz literarne sredine i predavačkih kružoka u kojima se kreće. On posjeduje osnovu solidnog znanja i nije se dobro osjećao u toj krajnje površnoj sredini, kamo ga je bacila sudbina.

Jollymeier se sada osjeća vrlo dobro i vrlo je veseo. Dok radim, on polazi na duge šetnje – i sada je otišao na jednu takvu šetnju. Pumps je napokon ozdravila od svog bronhitisa i dr. i danas će seliti u novu kuću u Kilburnu – oprostite, u »West Hampstead« (nikad nisam znao da se Hampstead prostire od Edgware Roade, ali čini se da je tako).

Nim je vrlo dobro, i vesela je. Mislim da ćemo krenuti slijedećeg tjedna prema moru, ali kamo? – to krupno pitanje ostaje još da se riješi. Ja sam dosta dobro, pod uslovom da zasad ostanem u vrlo strogim granicama vršenja posla, rada i uživanja. Nadam se da će me promjena zraka konačno dovesti u red.

A sada čekam »la suite«, ali neka bude dobar, »la suite« koji će te ovamo dovesti.

Paulovo *Blé* je stiglo jutros. Kakva šteta, što se ne drži savjeta Rédaction lista »J[ournal] des Econ[omistes]«!^[282]

Srdačno te pozdravlja tvoj

F. E.

Prevod s engleskog

97

Engels Lauri Lafargue
u Pariz¹

London, 26. jula 1884.

Draga Laura,

La suite, la suite de la suite et la conclusion od P. L.¹ su stigli. Upravo sam poslao kući svog amanuensis², i ostaje mi još nekoliko minuta da ti kažem kako ću biti vrlo zadovoljan – ne samo da pregledam Paulov članak, nego isto tako da dam sugestije za mjesta koja treba napisati³.^[283] Ali zato bi trebalo da imam knjigu, a da bih je nabavio, potrebno je da znam tačan naslov. Molim te, javi mi to odmah, da je mogu poručiti.

Čini se, dakle, da ćemo nakon svega bez tebe morati na more.^[280] Doista, ako ovo vrijeme produži, ne znam nema li Francuska više prednosti. Sada je kod nas, oko 5^h po podne, 17 stupnja Celzijusa, a tako pada kiša da jadni Jollymeier nije mogao na svoje šetnje.

Pumps i Percy upravo su stigli na večeru – dakle treba da završim. Pozdrav od svijtu.

Srdačno te pozdravlja tvoj

F. E.

Prevod s engleskog

¹ Nastavak, nastavak nastavka i zaključak od P. L.[afarguea] (vidi u ovom tomu, pismo br. 96). – ² sekretara (Oskara Eisengartena) – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 105.

98

Engels Hermannu Schlüteru
u Hotingen-Cirih

Cenjani gospodine Schlüter,

U prilogu vraćam korekturu¹. Slaću Vam je uvek obratnom poštom. Ali Vas molim da malo poštedite moju ortografiju. Nemam nikakvog razloga da dopustim da me u moje stare dane još civilizuju, centralizuju ili čak citiraju.² Takozvane »dosledne« ortografije većinom su još mnogo nedoslednije i istorijski neopravdanije od starog javašluka.

Potpuno se slažem sa Vašim predlozima. Ali to su stvari, koje Vi bolje razumete nego ja.

Molim Vas da mi pošaljete odobrene tabake i, po završetku štampanja, 25 primeraka luksuznog izdanja i 5 drugog, sa manjim brojem sigurno neću izaći na kraj⁽²⁷³⁾.

Radi uštede poštarine može rukopis da se pošalje sa korekturnim šifovima u krutom, čvrstom krstopletu. Pošiljka rukopisa i korektura staje ovde isto toliko kao i pošiljka knjiga, ali mora biti *potpuno* isplaćena u mestu odašiljanja, inače ne stiže ovamo.

S poštovanjem
F. Engels

[London] 28. jula 1884.

¹ Friedrich Engels: *Poreklo porodice, privatne svojine i države* – ² Te su reči bile štampane s početnim slovom »z« umesto »c«.

99

Engels Jamesu Leigh-u Joynesu

u London^[284]

(koncept)

[London] 30. jula 1884.

Poštovani gospodine,

Žalim što u sadašnjem trenutku ne mogu da Vam dam saglasnost za prevod mog rada *Razvitak itd.* za »To-Day« jer sam prethodno to pravo već dao drugom licu.¹

Što se tiče mog obećanja da napišem članak za »To-Day«, to obećanje je bilo dato gospodinu Baxu a, koliko je meni poznato gospodin Bax nije više jedan od urednika lista »To-Day«.²

Iskreno Vaš,
F. E.

Prevod s engleskog

¹ Avelingu – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 103.

100

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

[London, juli 1884]

[. . .]¹ Žrtvovao sam se pregledavši nekoliko svezaka časopisa »Die Neue Welt«. To je tako ubistveno dosadno, da nisam dugo izdržao. Što se tiče gospodina Geisera, njegova je »nauka« [tamo]² neosporna. Ko se u takvom petparačkom magazinu prsi, već samim tim dokazuje da ni on uistinu nije naučio ništa. Čak i da nije svo vreme štampao³ Cholera-Bacillus mesto bacillus kao da ta reč potiče od bacca a ne od baculus. Ona se sem toga nalazi u svakom latinskom rečniku. Fraza da su oba, materijalizam kao i idealizam, jednostrani i da bi se morali sjediniti u neko više jedinstvo^[279], prastara je i ne bi trebalo da te jedi, a da ateizam izražava samo jednu negaciju, rekli smo i mi sami već pre 40 godina, suprotstavljajući se filozofima, samo s tim dodatkom da ateizam kao čista negacija religije i pozivajući se neprestano na religiju, bez nje nije ništa, te da je, prema tome, i sam još religija. Ostala nauka okarakterisana je u jednom Blossovom članku o grčkim i nemačkim bogovima^[285], i samo u njemu pale su mi u oči sledeće grube greške:

1. »Epistolae obscurorum virorum« navodno su od Reuchlina. One su nastale u njegovoj okolini, ali on u njima ima znatno manjeg udela od Ulricha von Huttena.

2. grčki bogovi »slade se nektarom i ispijaju ambroziju«!

3. »Met«, alias Meth, objašnjava se u zagradi rečju »pivo«, a svako dete zna da se taj napitak do dana današnjeg ne pravi od slada, nego od meda.

4. Bloss ne poznaje ni imena nemačkih bogova, on⁴ čas daje imena staronordijskih, čas nemačkih bogova. Pored staronordijskog Odina, čija nemačka imena (starosaksonski Wodan, starovisokonemački Wuotan) on ne poznaje, nalazi se starovisokonemačko ime Ziu. Odin navodno ima i ženu Freiu, ali ona se staronordijski zove Frigg, starovisokonemački Fricka, što je čak i Richard Wagner znao. Evo male zbirke posle površnog pregledanja od 10 minuta! Od takve nauke neće se uplašiti ni psetance! Ta pusti ih da se u svom petparačkom maga-

¹ Početak pisma nečestaje. – ² nečitko – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 94. – ⁴ mrlja od mastila

zinu šepure poput paunova; ako se zaviri pod paunov rep, otkriva se samo ono mesto otkuda izlaze ekskrementi!

Tvoj
F. E.

Pozdrav K. K[autskom]

101

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 1. avgusta 84.

Draga Laura,

Leroy-B[eaullieu] sretno stigao.^[283] Hvala! Još nisam imao vremena da ga pogledam, ali ću to uraditi sada.¹ Schorl[emmer] je juče otputovao u Njemačku.

Vjerovatno ćemo u ponedjeljak² otputovati u Vorting, kraj Brajtona. Percy ga je izabrao i, prema onom što se općenito govori, to je strašno dosadno mjesto.^[286] Meni je svejedno. A ako se ne sviđi Pumpsy, neka se zabavi sa svojim draganom. Javit ću ti tačnu adresu što je moguće prije.

Teško sam se prehladio, izloživši se promaji za vrijeme vrućine; nisam pušio niti okusio piva preko tjedan dana, ali se od juče osjećam bolje.

Budući da Paulov članak o »blé« nije još dovršen i da će proći otprilike mjesec dana od njega do napada na L[eroy]-B[eaullieu] (tako da se ovaj posljednji članak pojavi u *oktobarskom* broju³), imat ćemo nešto vremena, bar se nadam. Zaista mi je potrebno malo odmora, a osim tog članka imam mnogo prevoda da pregledam za vrijeme svog boravka na moru. Bitna je za Paula – *konciznost*, trebat će *striktno* ograničiti pitanje na *kritike L[eroy]-B[eaullieu] protiv Mohra*, ostavljajući po strani Lassalle-a itd., osim, možda, mjesta, gdje L[eroy]-B[eaullieu] pruža priliku da se pokaže njegovo neznanje koje bode oči. Međutim, čim pregledam knjigu, moći ću bolje da prosudim o njoj. U svakom slučaju, budući da je knjiga velika a mjesto za odgovor ograničeno, neizbježno je potrebno ograničiti se na ono što je strogo neophodno.

Sad moram završiti. Strašna je vrućina, napisao sam već pet pisama i moram još pisati »gdi Aveling« i u Cirihi.

Nim također malo kašlje, što se meni katkad učini kao veliki kašalj, ali to nije ozbiljno. Ti znaš da je Tussy dobila *pravi kašalj* hri-pavac od male Lilian Rocher! To je prava istina.

Reci Paulu da te poljubi u ime Nim i u moje ime.

Srdačno te pozdravlja tvoj

F. E.

Prevod s engleskog

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 105. – ² 4. avgusta – ³ lista »Journal des Economistes«

102

Engels Karlu Kautskom
u Cirihi

London, 1. avg. 1884.

Dragi Kautsky,

Danas sam *preporučenom* poštom vratio Rodb[ertusov] *Zur Erkenntnis*, nadam se da će stići u redu. Kada to primiš, ne šalji *pisma* više ovamo, u ponedjeljak¹ odlazim na more^[286] i možda ću već sutra moći da pošaljem novu (privremenu) adresu.

R[odbertusova] knjiga zaista je najbolje od svega što je napisao – mladenački rad i po dobrim i po lošim svojim stranama – izvorno izdanje kasnijih razvodnjavanja – dokazuje kako se bio približio stvari; samo da ju je slijedio dalje, umjesto što je okrenuo na utopije. *Vrlo mi je drago* što sam je vidio. Vrijeme za poštu i za ručak.

Tvoj
F. E.

Pozdravi Edea, ex-epididimičara².

¹ 4. augusta – ² Bernstein je bio obolio od epididymisa – upale mošnjica.

103

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

48, Marine Parade
Vorting, 6. avg. 84.

Dragi Ede,

Posle svakojakih lutanja najzad sam se iskrcao ovde i nadam se da ću se tu, na južnoj obali, ukotviti za dobre tri nedelje. Široki kanal mi je pred vratima, no on se za vreme oseke povlači dobrih 300 koraka u daljinu; što se ostalog tiče, tiho dosadno mestašće^[286] gde ću u svom lenstvovanju verovatno naći i slobodnog vremena da pogledam vaš prevod dela *Misère*^[203].

Hoćeš li da budeš tako dobar da se postaraš da mi se korekturni šifovi do daljeg šalju ovamo¹. Za slanje lista »Der S[ozialdemokrat]« iz Londona brine se Eisengarten.

Vreme je izvanredno toplo, a ja moram još ljudima da javim svoju novu adresu. Dakle, od drugih novosti (kojih je đavolski malo) saopštiću ti samo tu da je Hyndman sada srećno kupio i mesečni list »To-Day«. Bax, koji je ono malo svog novca uložio u njega – opominjao sam ga još u oktobru da ta suma neće biti dovoljna – nalazi se au bout de ses finances², i onda se Hyndman zakonio iza svog zavisnog skutoonoše Championa i preko njega ponudio da uložiti još novaca ako Ch[ampion] uđe u redakciju umesto Baxa. Ovaj, priteran uza zid, zaista se povukao, a rezultat je taj da H[yndman] sada vlada celom takozvanom socijalističkom štampom. Ali kod svih tih čovečuljaka, čiji talent i karakter nisu u srazmeri sa njihovim častoljubljem, trenutak pobeđe je uvek istodobno i trenutak poraza. Spoljašnjem uspehu odgovara neuspeh unutar sopstvene frakcije. H[yndman]ova pratnja svodi se sve više i više na direktno od njega kupljene, odnosno novčano od njega zavisne ljude, u Demokratskoj Federaciji on svakim danom gubi sve više tlo pod nogama. Prekjuče je bila konferencija delegata^[287], ne znam šta se tamo dešavalo. Aveling je bio tamo, ali je sada u Derbiširu. Naime on i Tussy su sklopili brak bez maticara itd. i uživaju sada jedno u drugom u brdima Derbišira. Notabene ovo se ne sme udarati na sva zvona, možda će neki reakcionar nešto ovim povodom da stavi u novine, onda ostaje još dosta vremena. Stvar je u tome što Aveling ima zakonitu ženu, koje ne može da se oslobodi de jure, mada se nje de facto već godinama rešio. Događaj je ovde prilično poznat

¹ Friedrich Engels: *Poreklo porodice, privatne svojine i države* – ² finansijski na izdisaju

i sve u svemu dobro primljen čak i od literarnih filistara. Moj London je gotovo mali Pariz i obrazuje svoje ljude.

Ovim završavam. Pozdravi K. K[autskog].

Tvoj
F. E..

104

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

48, Marine Parade
Vorting, 6. avg. 84.

Draga Laura,

Ovdje smo^[286] i evo naše adrese; teško bi bilo naći neko takvo primitivno mjesto na čitavoj britanskoj obali. Morali smo napustiti naš prvi stan koji smo uzeli, jer je stara gospođa prigovarala što se puši!!

Dosad još nema starog piva, ali Percy je otišao u Brajton da ga traži – čim bude ovdje pogledat ću da li mogu svariti^[283] Leroy-B[eaullieu]¹. Pakleno je vruće, ali to je ugodna kontinentalna vrućina, a piri morski povjetarac. Kanal nam je upravo pred nosom, ali za oseke je daleko oko $\frac{1}{4}$ milje. Pumps i Nim ovaj čas dolaze da popiju pivo. Kažu da je tako toplo da više ne mogu ostati vani i da je u kući zaista svježije.

Doista, nakon svega, ces pauvres parisiens² bit će pošteđeni kolere! Kakva sramota poslije svih njihovih priprema!

Nim mi sada kaže da se nada da je izvukla zgoditak 31. jula prilikom izvlačenja velike lutrije u Parizu. Ako je tačno, moraš odmah brzojaviti baronici Demuth na gornju adresu, jer želi prirediti veliko slavlje.

Lijen sam, a imam napisati toliko pisama! Zato se nadam dobrim vijestima od Paula, drugim riječima, da se velikom Leroy-B[eaullieu] ne žuri primiti svoj tovar batina.

Svakako treba da uživam beneficium caloris³ i završavam.

Cijelo društvo šalje ti hiljade pozdrava, isto tako i ja

Tebi odani
F. E.

Prevod s engleskog

¹ Vidi u ovom tomu, pisma br. 101 i 105. – ² ti jadni Parizani – ³ blagotvornu toplotu

Engels Paulu Lafargue-u
u Pariz^[288]

[Vorting, 11. avgusta 1884]

Str. 1. – B[eaulieu] stalno piše Schoeffle, taj gospodin se zove *Shäffle*.

Str. 2. – Kapitalistički sistem *se rada* – ? oko 1780 - 1800? *Nastanak* ovog sistema datira od XV vijeka, krupna industrija samo je krunisala njegov vrhunac.

Str. 1. i 4. – Maine nikako ne zaslužuje da bude citiran uz Maurera; on nije ništa otkrio, on je samo učenik Maurerovih učenika; zajednička svojina zemlje u Indiji bila je poznata i opisali su je davno prije njega Campbell i dr.; na Javi je to učinio Money i dr.; u Rusiji Hat-hausen^[289]. Jedina je njegova zasluga u tome što je bio prvi Englez koji je prihvatio i vulgarizirao Maurera.

Str. 5. – treba posve preraditi. Vaši primjeri ne odnose se na spornu tačku. Komadić zemlje seljaka koja postaje kapital bila bi *zemlja-kapital*, stvar vrlo složena, o kojoj Marx raspravlja samo u *trećoj knjizi*. Vaš vlasnik robova, koji proizvodi za tržište Njuorleansa, nije kapitalist, kao ni rumunjski bojar koji eksploatira seljake prisilnim radom. Kapitalist je samo onaj vlasnik sredstava za rad koji *eksploatira slobodnog radnika!*

Recite radije: razboj sitnog seljaka prije revolucije, koji je služio za tkanje odijela za porodicu, nije bio kapital; on nije kapital ni kad seljak prodaje trgovcu tkanine što ih je satakao za vrijeme dugih zimskih večeri; ali kad seljak upotrebljava nadničara za tkanje robe za trgovca i trpa u svoj džep razliku između troškova proizvodnje i prodajne cijene tkanine, onda se razboj pretvorio u kapital. – Cilj proizvodnje – da proizvodi robe – ne daje oruđu karakter kapitala. Proizvodnja roba jeste jedan od preduvjeta postojanja kapitala; ali dok proizvođač prodaje samo *svoj vlastiti proizvod*, on nije kapitalist; on to postaje tek onog časa kad upotrebi svoja sredstva za *eksploataciju najamnog rada drugoga*. To se odnosi i na 6. stranu. Kako je moguće da niste napravili tu razliku?

Umjesto Vašeg nemogućeg robovlasnika (ne budite toliko Ré-ache^[290]), mogli ste reći: feudalni gospodar, koji ore svoja polja pomoću svojih kmetova i koji, osim toga, prikuplja dažbine u jajima, živini, voću, stoci itd., nije kapitalist. On živi od viška rada drugih, ali ne mijenja proizvod tog viška rada u višak vrijednosti; ne prodaje ga, već ga troši, razmeće se i rasipa ga. Ali da se taj feudalni gospodar,

kao što je u XVIII vijeku bilo mnogo slučajeva, liši jednog dijela svojih kmetova, sakupi dijelove svoje zemlje u jedno veliko dobro i izda ga pod najam krupnom zakupcu, tako omiljenom kod fiziokrata; da taj krupni zakupac onda zaposli bivše kmetove kao plaćene poljoprivredne radnike za obradu svoje zemlje, – eto poljoprivrede preobražene od feudalne u kapitalističku i zakupca u kapitalistu.

Str. 6. – *Neposredni* oblik robnog prometa jeste svakako njen *prvobitni oblik*¹; taj oblik mora svakako postojati prije nego što bi mogao nastati drugi oblik. On *nije* prvobitan u poređenju sa prostom *trampom*; ali robni promet pretpostavlja postojanje novca; trampa stvara samo slučajne razmjene, a ne robni promet.

Str. 7. – Kapitalistička proizvodnja nije ovaj ili onaj, posredan ili neposredan oblik robnog prometa. Proizvodnja i promet su dvije različite stvari. Svaka kapitalistička proizvodnja pretpostavlja robni promet i kreće se u njemu, ali ona nije promet, baš kao što ni probava nije kruženje krvi. Možete precrtati cijelu tu rečenicu, koja ništa ne rasvjetljava.

Str. 11. – Potcrtani pasus mi je nerazumljiv, i pogrešan u svakom pogledu. Kapitalist prosječno *prodaje* i može *prodavati* proizvod od 10 franaka za više od 10 franaka. – Po strani ostaju *troškovi proizvodnje*. Ali troškovi proizvodnje, u smislu ekonomista, sadrže profit; oni se sastoje: 1) od sume koju je proizvod stajao kapitalista i 2) od profita; drugim riječima: 1) od sume koja zamjenjuje utrošeni postojani kapital; 2) od sume koja zamjenjuje plaćenu nadnicu; 3) od viška vrijednosti, ukupnog ili djelomičnog, stvorenog od viška rada najamnih radnika. Dakle, treba uzeti B[eaullieu-ovu] rečenicu, njegovu definiciju vrijednosti (str. 9, kraj) i njoj suprotstaviti oba različita izraza vrijednosti: ili cijena koštanja sadržava profit, i tada se roba plaća »prema društvenom radu koji ona sadrži«. Tada cijena (vrijednost) sadrži *višak vrijednosti*, stvoren živim radom, osim toga i plaćenu nadnicu, a taj višak vrijednosti je prisvojio kapital. Ili pak cijena koštanja ne sadrži profit; tada je vrijednost određena ne društvenim radom, što ga predmet sadrži, nego nadnicom, višom ili nižom, plaćenom za taj rad – stara priča koju je opširno pobio Ricardo.

Str. 12 - 13. – Mašina i pamuk prenose *svu* svoju vrijednost na proizvod, *čak vrijednost otpadaka*, a u tome je prava suština našeg dokazivanja. Ako 115 funti pamuka daje samo 100 funti konca, one opterećuju vrijednost tih 100 funti cijenom od 115 funti sirovog pamuka. Možda g. B[eaullieu] naziva *viškom vrijednosti* vrijednost od 15 funti, koje su iščezle u sirovini, a opet se pojavile u vrijednosti?

Str. 13. – Kad bi kapitalist *posudio* radniku svoju mašinu itd., proizvod bi pripao radniku, – ali od toga nema ništa.

Str. 13 - 14. – »Stvoriti dobit nazvanu profit« – usporedite prvi odjeljak; str. 270, gdje gospodin B[eaullieu] dokazuje da ne profitira

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 137 i dalje.

kapitalist nego potrošač tehničkog progresa. On prigovara M[arxu] da je zaboravio konkurenciju, a M[arx] je u cijelom poglavlju o manufakturi i krupnoj industriji dokazivao da mašine služe samo za snižavanje cijene proizvoda, i da upravo iz konkurencije proističe ta posljedica; to jest da se dobit sastoji u tome što se u isto vrijeme proizvede više proizvoda, tako da je uloženi rad u svaku robu utoliko manji i vrijednost svake robe srazmjerno opada. Gospodin B[eaulieu] zaboravlja da nam kaže u kome je smislu za plaćenog radnika probitačno što vidi da raste njegova produktivnost, kad proizvod te povećane produktivnosti ne pripada njemu i kad njegova nadnica nije određena produktivnošću sredstava za rad.

Str. 14 - 15. – Opravdanje profita koje ovdje daje B[eaulieu] sa drži bit vulgarne ekonomije, njeno opravdanje eksploatacije radnika od strane kapitalista. *Stvaralac kapitala* traži »zakonsko« obeštećenje za to stvaranje (to jest »plaću za uzdržavanje«, vidite Marxa²), a to obeštećenje mora platiti eksploatirani radnik u obliku besplatnog rada. Vi tome aplaudirate govoreći da je »profit zakoniti sin živog rada«! »Najammina za upravljanje« je prikazana i odmjerena prema plaći koja se isplaćuje jednom najmljenom upravitelju, dakle prema plaći, s kojom se ne bi zadovoljio nijedan kapitalist. Pogledajte *Kapital*, treće njemačko izdanje, str. 171 - 173³ (nemam pri ruci francusko izdanje) i tamo ćete naći u nekoliko riječi opovrgnute sve te fraze. Premija osiguranja protiv »rizika« u stvari je uzeta iz viška vrijednosti, ali se *privatnava* profitu; kapitalist stavlja svake godine iznos od . . . u rezervu, koju on naziva »ducroire« (tal. »delcredere«, to jest za pokriće u slučaju nesigurnih kredita i dužnika). Napokon *nagrada za osobite aranžmane*, za još nerasprostranjene izume, primjenjuje se samo u izuzetnim slučajevima, i može dati *extra-profit*, ali ovdje se radi o prosječnom profitu, običnom, zajedničkom svim industrijalcima. Uostalom, naći ćete tu vrst profita obrađenu u *Kapitalu*, 3. njemačko izdanje, str. 314 - 317.⁴

Uzimajući ozbiljno te B[eaulieu-ove] fraze, izjavljujući da one čine »profit zakonitim sinom živog rada« (*ne rada radnika, nego rada kapitalista!*) Vi prihvaćate, za Marxa i u ime Marxa, one doktrine vulgarne ekonomije protiv kojih se on borio uvijek i svagdje. Potrebno je stoga apsolutno promijeniti Vaše izraze, tako da ne mogu imati smisao ni sličan tome. Bez toga ćete upasti u zamku.

Vaša tvrdnja na str. 16. da »kad proizvodi . . . kapitalistički profit je nikakav ili gotovo nikakav«, sasvim je suprotna činjenicama. U tom slučaju, gdje je eksploatacija radnika? Na šta se žalite? I od čega žive, čime se razmeću i bogate kapitalisti? Gdje ste, do đavola, našli tu misao, koju čak vulgarni ekonomisti nisu nikad izrazili i koje pak nema čak ni kod B[eaulieu-a]? I Vi to nazivate jednim općim zako-

² Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 521 - 528. – ³ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 173 - 176. – ⁴ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 284 - 288.

nom! Tu je istina samo to da stroj koji proizvodi 100 metara tkanine istim onim radom koji je potreban manuelnom radniku da načini 1 metar omogućuje kapitalisti da raspodijeli svoj profit na 100 metara umjesto da ga koncentrira na jedan; to znači da je svaki metar opterećen samo sa $\frac{1}{100}$ profita, ali profit za ukupni utrošeni rad može ostati isti i čak narasti.

Str. 16. – Marx bi protestirao protiv »političkog i društvenog ideala«, koji mu Vi pripisujete. Kad je netko »naučenjak« on ne smije imati ideal, radi na naučnim rezultatima, a kad, osim toga, pripada i partiji, bori se da ih primijeni u praksi. Ali kad netko ima ideal, on ne može biti naučenjak, jer se unaprijed opredijelio.

Ukratko, članak će imati efekta, ako uklonite glavne greške koje sam Vam naznačio. Što se tiče Vašeg odgovora,⁽²⁰¹⁾ koji treba da bude veoma ozbiljan, potpuno sam uvjeren da morate ponovo pročitati savjesno *Kapital* od početka do kraja, s B[eaulieu-ovom] knjigom pri ruci, i da označite sva mjesta u knjizi koja podsjećaju na vulgarnu ekonomiju. Kažem *Kapital*, a ne Deville-ovu knjigu,⁽¹²⁸⁾ koja nipošto nije dovoljna zbog ozbiljnih grešaka u opisnom dijelu.

A zatim: ne zaboravite da ta gospoda B[eaulieu-i] i drugi mnogo bolje poznaju običnu ekonomsku literaturu, a to je teren na kome se nećete boriti s njima podjednakim oružjem; njihov je zanat da to sve znaju, a ne Vaš. Dakle, ne izlažite se suviše opasnosti na tom terenu.

Govorio sam otvoreno i nadam se da se nećete naljutiti. Stvar je vrlo važna, a ako promašite, čitava partija će zbog toga biti kažnjena.

Ovdje umiremo od vrućine, ali ipak se osjećamo dosta dobro. Lauri i Vama svi šaljem hiljadu pozdrava. Na nesreću, naša zaliha plzenskog piva se iscrpla, a potrebna su dva dana da ga nabavimo iz Brajtona. Ovdje se živi u pravoj divljini.

Vama odani

F. E.

106

Engels Georgu Heinrichu von Vollmaru
u Minhen

48, Marine Parade
Vorting, Engleska, 13. avg. 84.

Poštovani družo,

Vaše cenjeno pismo poslato mi je tek juče iz Londona i zbog toga kasni moj odgovor.

Na pitanje koje mi postavljate^[202] teško se može odgovoriti ili pak samo negativno. Nijedna nauka se danas na svim univerzitetima sveta ne izopačuje više nego ekonomska. Ne samo što nigde ne postoji čovek koji predaje staru klasičnu ekonomiju u smislu Ricarda i njegove škole, nego bi čak bilo teško da se nađe jedan koji bi u čistom obliku predavao vulgarnu slobodnu trgovinu, takozvano mančesterstvo à la Bastiat. U Engleskoj i Americi, kao i u Francuskoj i Nemačkoj su pod pritiskom proleterskog pokreta gotovo svi građanski ekonomisti dobili katedarskosocijalističko-filantropsku boju, i sada vlada nekritični, blagonakloni eklektizam: meki, rastegljivi, pihtijasti želatin, koji se po volji može utisnuti u ma koji kalup, i upravo stoga daje izvrsnu hranljivu tečnost za odgajivanje karijerista, baš kao pravi želatin za odgajivanje bakterija. Dejstvo ove izmoždavajuće, nepostojane misaone kaše oseća se, bar u Nemačkoj, a mestimično i kod nemačkih Amerikanaca, i u našoj partiji i obilno buja na njenim granicama.

Pod takvim okolnostima ne primećujem bitnu razliku među raznim visokim školama. Ozbiljno izučavanje klasične ekonomije od fiziokrata i Smith-a do Ricarda i njegove škole, kao i izučavanje utopista Saint-Simona, Fourier-a i Owena, najzad Marxa, pored neprekidnog primenjivanja sopstvenog suda, učiniće najviše. Pretpostavljam da Vaša prijateljica izučava same izvore i da neće dopustiti da je zavedu priručnici i razni izvori iz druge ruke. Za upoznavanje samih ekonomskih prilika Marx je u *Kapitalu* naveo bitne izvore. Kako treba da se koristi zvanična statistika raznih zemalja, šta je od toga upotrebljivo a šta ne, najbolje se nauči samim izučavanjem i upoređivanjem. Kao što uopšte sopstveno izučavanje, što god se više u tome napreduje, daje najbolje uputstvo o vrsti i načinu daljeg učenja, pod pretpostavkom da se počelo sa zaista klasičnim knjigama a ne sa najgorim od svih: sa nemačkim priručnicima ekonomije, odnosno sa predavanjima njihovih autora.

To je otrpilik sve što mogu da kažem o tom pitanju, i radovaću se ako gđica Kjellberg u tome nađe nešto što joj može koristiti.

Radujem se izborima za narodnu skupštino^[256] i ostajem sa iskrenim poštovanjem

Vaš
F. Engels

107

Engels Mariji Jankowskoj-Mendelsonowoj (S. Leonowicz)
u Ženevu^[293]

(koncept)

[Vorting, sredinom avgusta 1884]

Saglasan. – Jedini uslov koji sam obavezan – i to bezuslovno – da Vam postavim jeste to da *ne* objavljujete na poljskom pre nego što se završi objavljivanje na nemačkom. Rad bi bio smesta zabranjen u Nemačkoj, i najmanja indiskrecija ili prevremeni nagoveštaj mogao bi da probudi pažnju nemačke policije i da spreči rasturanje originala, možda da ima za posledicu čak i zaplenu velikog dela izdanja. Stoga, molim Vas, budite dobri pa mi potvrdite prijem ovog pisma i uverite me da ćete se držati ovog na žalost neophodnog uslova.

Prevod s francuskog

108

Engels Karlu Kautskom
u Cirihi

(Molim da iz adrese *izostaviš Brighton*,
ovdje to uzrokuje gluposti u pošti)

48 Marine Parade
Vorting, 22. avgusta 1884.

Dragi Kautsky,

Upravo sam primio vaša pisma,^[294] s malim zakašnjenjem jer na njima nije bilo kućnog broja, a naše ovdašnje pismonoše najprimitivnijeg su razuma.

Misère.^[203] Dovršena je revizija rukopisa što se nalazi ovdje. Osim nekih malih nesporazuma oko francuskih finesa, koje tačno razumiju tek u Francuskoj, nije trebalo mnogo mijenjati. Za *rapports* najčešće stavljam *odnos*¹ umjesto *veze*², jer je ovo posljednje suviše neodređeno, i jer je sam M[arx] njemački odnos uvijek prevodio s *rapport* i obratno. Pri tome, npr. u *rapport de proportionnalité rapport* je *kvantitativan*, što se može prevesti jedino s *odnos*, jer *veza* ima pretežno kvalitativan smisao. U *vezi* s tim moram da napravim još nekoliko bilježaka. Očekujem nastavak vašeg rukopisa. Mjesta što se odnose na Hegela i hegelovstvo moći ću da pregledam tek u Londonu, jer mi je za to potreban Hegel. Učinit ću sve što mogu da to brzo dovršim. Ali u isto vrijeme treba da se dovrši i II knjiga *Kapitala* i tu ima još prokletno mnogo posla; a u slučaju *ove* kolizije, to ipak ima prednosti. Ipak, učinit ću najviše što mogu. No kada će vam biti potreban predgovor³? Repliku Rodbertusu podijelit ću, jedan *dio* stavit ću u predgovor II knjizi *Kapitala*⁴, ostalo u predgovor *Misère*. Drugačije ne ide, kad su se stvari tako stekle, a optužbu protiv Marxa postavio je tako formalno sam R[odbertus]. U *Kapitalu* moram to učiniti dostojanstveno, u predgovoru *Misère* mogu slobodnije govoriti ono što mislim.

Napustiš li Cirihi, bolje je, zapravo, da dođeš ovamo nego da odeš bilo kamo drugamo, izuzev možda u Pariz. Svakako tu ima riječ i materijalno pitanje, pogotovo kada ti kao dobar suprug više ne možeš preuzimati riziko *»neženje«*. U Parizu je, uostalom, život valjda u najmanju ruku jednako skup kao i ovdje. A Britanski muzej ipak je za studiranje daleko najbolji; pariška Biblioteka nije za nekog poput nas, također i zbog teškoća s korišćenjem, gundanja, kataloga itd. itd. Stvar bi se vjerojatno dala urediti.

Vi ćete bolje od mene znati šta da učinite u pogledu moje brošure;

¹ Verhältniss – ² »Beziehungen« – ³ *Predgovor prvom njemačkom izdanju spisa Karla Marxa »Bijeda filozofije«* – ⁴ Vidi u 22. tomu ovog izdanja, str. 14 - 25.

učinite, dakle, ono što smatrate da je korisno.^[295] No kladio bih se da će stvar biti zabranjena.

Smatram, kao i Ede, da si suviše podlegao prvom utisku o Bebelu. I njegovo posljednje pismo izražava, doduše, izvjesnu posustalost i želju za odmorom.^[296] Ne bude li druge, to mu valja na neko vrijeme i priuštiti; ali ako se momentano i bude klonio Rajhstaga, hoće li imati mira? Sigurno je, jedino, da je on u Njemačkoj nezamjenjiv, i mora se održati; ako je potrebno, mora se čuvati kako bi u odlučujućem trenutku imao udarne snage.

Čini mi se da si preoštro ocijenio i ljude u Njemačkoj, tj. mase. Podmladak je odavna pridolazio prokleta sporo, najvećim dijelom bio je à la Geiser i Viereck. Sigurno je, doduše, da zakon protiv socijalista^[33] pri tom više škodi nego što koristi. Ipak, pri takvom prilivu zabranjene literature u zemlju priprema se i teren, pa kada zrak ponovo bude čist, trebat će da se i tu brzo pomogne, možda i brže nego što bi trebalo da nije bilo prekida.

No sada još da pišem Edeu⁵. Sada je 1 sat, pošta odlazi u 2!

Tvoj
F. E.

⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 109.

109

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi^[297]

[Vorting, 22. avgusta 1884]

[. . .]¹ Registar za *Kapital* veoma poželjan^[298]. Ali zašto da se ne uradi za celo delo kad bude gotovo? A biće sigurno gotovo sledeće godine ako se ne skljojam, za šta zasad nema izgleda. »*Istorija teorije*« je, među nama rečeno, uglavnom napisana. U rukopisu *Priloga kritici političke ekonomije* od 1860. do 1862.^[170] zauzimaju, kao što sam ti, mislim, pokazao, oko 500 stranica in-kvarto *Teorije o višku vrednosti*, gde svakako mnogo mora da se briše, jer je od onda prerađeno na drugi način, no ostaće još dosta.

Lassalle je u svom »Sch[ulze]–Bastiat-u« jednom prilikom R[odbertusa] citirao tako da bi mu drugi čovek postao smrtni neprijatelj. Naime, naveo ga je kao autora, odnosno pronalazača jedne tričarije. Briefe^[299] su verovatno doprinela kultu Rodbertusa. Najveću ulogu igrali su pri tom želja nekomunista da Marxu suprotstave nekomunističkog suparnika i nenaučna konfuznost tih ljudi. Za sve ljude koji tumaraju državosocijalističkom granicom naše partije, drže simpatične govore, ali ipak nastoje da izbegnu neprijatnosti s policijom, ekselencija Rodbertus je prosto kao poručena.

Premeštanje časopisa »N[eue] Z[eit]« u Hamburg^[274] je možda ipak samo početak njegovog kraja. Ja, istina, ne znam ništa o tome u čijim je rukama sada ta stvar u Hamburgu.

Prošlog utorka² imali smo ovdje u Vortingu revoluciju. Dućan nekoga fanatika Vojske spasa je napadnut i demoliran. Sopstvenik je pucao iz revolvera i ranio trojicu. Sledećeg dana razbijeni su prozori policijskog zatvora, uveče je stiglo 40 konjanika, 50 policajaca (mes-tašce ima oko 10 000 stanovnika), sa ulica je uklanjan naroda, pri čemu se više puta dogodilo da su valjane građane, koji su se zaustavljali svesni svoje bezopasnosti, strašno isprebijali; sada je mir. Kakve sve gluposti čovek doživljava. *Obe partije potajno plaća buržoazija, salvacioniste³ i antisalvacioniste.*

Tvoj
F. E.

¹ Početak pisma nedostaje – ² 19. avgusta – ³ pristalice Vojske spasa

110

Engels Karlu Kautskom
u Cirihi⁽³⁰⁰⁾

[Vorting, 30. avgusta 1884]

Pisma primio. Brošuricu G[eorga] Adlera naručio, sigurno ću je naći u Londonu. Hvala za podatak.⁽³⁰¹⁾ Tog čovjeka treba uslužiti. Zaposlen s *Misère*⁽²⁹⁸⁾, nadam se to dovršiti još ovdje. U filozofskom dijelu štošta prevesti na pravi Hegelov žargon.

Ne treba žuriti s Bach[ofenovim] *Antiquarische Briefe*. U matrijarhatu također neku ulogu igra već i Meleagar; za mene je to ovdje važno jedino sa stajališta koje ja navodim.¹

Ovdje četiri muzikanta propagiraju Bismarcka lošom muzikom poučavajući Engleze na rajnskofranačkom, koji je i meni totalno nerazumljiv, da se dušom i tijelom odaju samo tebi itd. itd. i da je Štrasburg prekrasan grad itd. Pozdravi Edea.

Tvoj
F. E.

Odsada šaljite samo u London. U utorak se vraćamo.⁽²⁸⁶⁾

¹ Vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 246, Engelsova fusnota

111

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

London, 13. sept. 84.

Dragi Ede,

Već skoro 2 nedelje sam opet ovde^[286]. Eisengarten, koji je za vreme mog odsustva trebalo da prepíše na čisto završeni deo rukopisa II dela¹, delom je po vrelom vremenu besposličio, delom tako lepo, ali tako sporo i tako malo pisao, da se ne usuđujem da Meißneru pošaljem ono što je gotovo, jer ne bih mogao dovoljno brzo da šaljem nastavke. Tako od brzog objavljivanja zasada nema ništa; ne znam šta će M[eißner] sad da uradi. Meni je donekle ipak milo što je ovako, sad sam tim sigurniji da ništa ne treba lomiti preko kolena.

To što kažeš o prevodu moje brošure² vrlo je lepo i dobro. Ali kako prevodi Lafargue? On ne pita ni svoju ženu niti se koristi rečnikom; on sve radi sam, odlučuje: ova nemačka reč glasi na francuskom tako, i šalje mi onda rukopis, ponosan na svoje majstorsko delo. Tako dobro mogu da uradim i ja sam. On, naravno, hoće da se smesta baci na posao – ali nous verrons ce que nous verrons³. Što se tiče engleskog prevoda, Aveling zasada ima dosta posla a hteo je da prevede i moj *Razvitak*. Ali gde da nađeš izdavače koji plaćaju? A u njegovom položaju on ne može besplatno da radi više nego što već čini. Sem toga to i nije tako hitno. Pre svega moramo da imamo *Kapital*⁴ na engleskom jeziku, a to će iziskivati još dosta truda i rada.

Veoma me je zabavila polemika sa Bahrom i Fabianom, a takode i s prijateljem Gumbelom povodom poreza na berzanske operacije^[302] (poslednjeg uvek prepoznajem, bilo da brani filistre iz Hajlbrona, s kojima mirno sedi u istoj krčmi, bilo da radi nešto drugo). U ličnos-tima Bahra i Fabiana imate dva lepa uzorka nemačke »nauke«, i uvek se radujem kad vidim da je ona dobila svoje. Uđara se po Bahru a misli se na Geisera. Ali naročito me je takode obradovao način na koji ti udaraš, isticanje bitnih tačaka i oštrina.

Sada moram da prekinem, još mogu samo kratko vreme da sedim za pisačim stolom. Na moru sam se kupao u hladnoj vodi, što mi je više škodilo nego koristilo. Dakle, do sutra.

14. septembra. Prošle nedelje, 4. septembra, poslao sam ti preporučeno rukopis *Misère*^[203] zajedno sa napomenama. Verujem da si ga primio. Pri upoređivanju mojih izmena sa originalom uverićete se

¹ drugi tom *Kapitala* – ² očigledno je reč o *Poreklu porodice, privatne svojine i države* – ³ ali još ćemo da vidimo šta će biti – ⁴ prvi tom

da razne govorne obrte niste tačno shvatili (pored nekolicine sam napisao objašnjenje na marginama teksta), ali to je neizbežno ako se nije duže živelo u samoj zemlji.

Najzad sam uspeo da za onog umetnika (zaboravio sam mu ime i zaturio njegovo pismo) koji hoće da štampa Marxov portret u boji nabavim kopiju moje uvećane fotografije⁵. Poslaću ti je sutra ili prekosutra.

Pošto se kod sadašnjih izbora^[256] radi o velikom efektu, moramo svi da se napregnemo, i stoga ti za izborni fond prilažem 25 funti sterlinga.

Sorge mi je poslao Gronlundovu knjigu *The Cooperative Commonwealth* – prikaz teorije po M[arx]u prilično plitak, ali shvatljiv filistru; izgleda da mu je glavni cilj njegova konstrukcija budućnosti, koja mi je isuviše dosadna za čitanje da bi mogla da važi kao pravi German Socialism. Marx autor ne citira, nego samo kaže: *such noble Jews as Marx and Lassalle!*⁶ O, lele!

Mesečnik »To-Day« postaje pod Hyndmanom sve gori. Da bi ga učinio interesantnijim uzima se sve moguće: redakcija mi piše da u oktobarskom broju izlazi jedna kritika *Kapitala!*^[303], i poziva me da ja odgovorim – što ja sa zahvalnošću odbijam. Dakle, od socijalističkog organa su napravili organ u kome ko stigne raspravlja o socijalizmu, pro i kontra.

Šaljem ti jedan broj »Kölnische Zeitung«, iz koga možeš da vidiš kako čak i humana civilizatorska Internacionalna asocijacija Stanley-Leopolda Belgijskog posluje u Africi^[304]. Šta će tamo tek da urade Portugalci i Francuzi – a potom naši Udri-streljaj-Prusi kad budu počeli! Uostalom, Bismarck je sa kolonijalnom podvalom^[305] napravio izvrstan izborni potez. Takvom mamcu filister naseda, slepo i masovno. Bismarcku će zacelo opet uspeti da dobije dvostruku većinu po svom milostivom izboru: konzervativce + nacionalliberale, ili, ako bi se ovi poslednji opet usudili da gundaju, konzervativce + centar. Za nas je to sasvim svejedno.

Ako nađem još vremena, priložiću nekoliko redaka za K. Kautskog.

Tvoj
F. E.

15. sept. Nemam vremena, K. K[autsky] mora malo da priček.

⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 95. – ⁶ tako plemeni Jevreji kao Marx i Lassalle!

112

Engels Karlu Kautskom
u Cirihi

London, 20. sept. 84.

Dragi Kautsky,
Ruk[opise]^[306] preporučeno vraćam.

Tvoj članak o R[odbertusu] bio je u ekonomskom pogledu vrlo dobar; ono što bih ja izostavio su apodiktičke tvrdnje u oblastima gdje ni sam nisi siguran i gdje S[chrammu] otkrivaš svoje slabe strane, a on je bio dovoljno spretan da se uhvati za njih.

To naročito vrijedi za »apstrakciju« koju si ti, svakako, uopće suviše srozao. U ovom slučaju razlika je ova:

Marx svodi sadržaj zajednički prisutan u stvarima i odnosima na njihov najopštiji misaoni izraz, njegova apstrakcija dakle samo reproducira u obliku misli sadržaj što već postoji u stvarima.

R[odbertus], naprotiv, stvara neki takav više ili manje nesavršen misaoni izraz i stvari mjeri po tom pojmu, po komu one treba da se ravnaju. On traži istinski, *vječni* sadržaj stvari i društvenih odnosa, dok je njihov sadržaj u biti prolazan. Dakle, *istinski* kapital. To nije onaj *sada prisutan*, koji je samo nepotpuno ostvarenje pojma. Umjesto da pojam kapitala izvodi iz sada prisutnog, jedino istinski postojećeg kapitala, on, da bi od današnjeg kapitala došao do istinskog kapitala, zove u pomoć izoliranog čovjeka i pita šta bi to u njegovoj proizvodnji moglo fungirati kao kapital. A to je obično sredstvo za proizvodnju. Time se *istinski* kapital bez daljega baca na istu gomilu sa sredstvom za proizvodnju, koje već prema okolnostima jest kapital ali i nije. Time se sva *loša* svojstva, naime sva *stvarna* svojstva odstranjuju iz kapitala. On tada može zahtijevati da se stvarni kapital ravna prema tom pojmu, naime da fungira još samo kao prosto društveno sredstvo za proizvodnju, može s njega zguliti sve što ga čini kapitalom pa da to ipak ostane kapital, da čak na taj način tek i postane istinski kapital.

Ti činiš slično s *vrijednošću*. Sadašnja vrijednost je vrijednost robne proizvodnje, ali s uklanjanjem robne proizvodnje »mijenja« se i vrijednost, to jest *vrijednost po sebi* ostaje, mijenja se samo oblik. No ekonomska vrijednost je u stvari kategorija što pripada robnoj proizvodnji i *iščezava* zajedno s njom (vidi *Dühring*, str. 252 - 62¹) kao što nije ni postojala prije nje. Odnos rada prema proizvodu prije robne proizvodnje i poslije nje ne izražava se više u obliku *vrijednosti*.

¹ F. Engels, *Prevrat u nauci koji je izvršio gospodin Eugen Dühring* (uporedi 31. tom ovog izdanja, str. 229 - 238)

Srećom ni S[chramm] nije potkovan u filozofskim stvarima, i otkriva svoje slabe strane koje si dobro shvatio i izložio.

Dalje:

1. Schr[amm] poznaje materijalne interese koji ne potječu – posredno ili neposredno – iz načina proizvodnje. Uporedi u vezi s tim Marxov *Prilog kritici*, Predgovor², gdje je stvar kratko i jasno prikazana u dvadeset redaka.

2. Rodb[ertusovu] kritiku postojećeg društva izvršili su davno prije njega isto tako dobro, i još bolje, engleski i francuski utopisti, a takođe pripadnici postrikardovske ekonomske škole što se zasniva na R[icardovoj] teoriji vrijednosti, od kojih neke M[arx] citira u *Misère*, str. 49, 50³.

3. Robinzon je kod Marxa⁴ *istinit*, kopiran iz izvornog Robinzona Daniela Defoa, odakle su i sporedne okolnosti – iz brodoloma spasene stvari itd. On kasnije dobija i svog Petka a bio je trgovac koji je doživio brodolom i, ako se ne varam, svojevremeno se bavio i trgovinom robovima. Dakle pravi »građanin«.

4. Svako je bilo jako anticipirano, govoriti o mar[ksističkoj] *historijskoj školi*. Ja bih taj pasus tvoje replike skratio i prije svega ukazao na *samog M[arxa]*. Na spomenuto mjesto iz *Priloga kritici*, zatim na sam *Kapital*, osobito na primitivnu akumulaciju⁵, odakle se S[chramm] može obavijestiti i o kokoši i jajetu.

Inače, prava je sreća što se svi građanski elementi sada grupišu oko Rodb[ertusa]. Bolje ne možemo tražiti.

Valjda ste primili svoj rukopis *Misère*^[203]. Takođe Ede moje pismo⁶ od prošle nedjelje s prilogom za izborni fond.

Tussy moli da joj se »Soz[ialdemokrat]«⁷ itd. ubuduće šalje na adresu: Mrs. Aveling, 55 Great Russell Street W. C. London.

Tvoj
F. E.

U prilogu vraćam Bebelovo pismo.

Očekujemo, dakle, da ćeš januara – februara doći ovamo. »To-Day« je postao »čisti simpozij«, to jest revija u kojoj svatko može pisati o socijalizmu pro i contra. Naredni br. donosi kritiku *Kapitala!* Trebalo je da ja odgovorim tom anonimusu, no zahvalio sam se. Pisao je tamo i dr Drysdale, poziva se na tebe^[307], ima jedan odgovor Burrowsa koji se raspitivao o tebi. Učinio sam što je potrebno, ali pomalo oprezno jer ne znam nema li Dr[ysdale] tvoju knjigu.

² *Prilog kritici političke ekonomije* (vidi 20. tom ovog izdanja) – ³ *Beda filozofije* (vidi 7. tom ovog izdanja, str. 79/80) – ⁴ *Kapital*, prvi tom (uporedi 21. tom ovog izdanja, str. 78 - 80) – ⁵ *Kapital*, prvi tom (uporedi 21. tom ovog izdanja, str. 630 - 673) – ⁶ Vidi u ovom tomu, pismo br. 111.

113

Engels Hermannu Schlüтеру

u Hotingen-Cirih^[308]

[London, 1. oktobra 1884]

Cenjani gospodine Schlüter,

Korekturu¹ sam primio sa zahvalnošću i vratio. Očekujem sada samo još odobrene štampane tabake 8 - 9. Ako u njima nema bitnih grešaka, onda je spisak štamparskih grešaka suvišan.

Rod[bertusov] *Erkenntniß* itd. oglašava izdavačko preduzeće Fock iz Lajpciga po 4 maraka 20 pfeniga. Po toj ceni ili jeftinije rado ću uzeti jedan primerak.

Od M[arxa], koliko je meni poznato, postoji govor o slobodnoj trgovini na *francuskom jeziku*², a ne postoji takav o zaštitnoj carini. Ne bih rekao da je pogodan da se prevede i izda kao separat, no ako Ede hoće da ga doda nemačkoj *Misère*^[203], to ne bi bilo loše, i mogu da pošaljem svoj primerak.

S poštovanjem Vaš

F. E.

¹ Friedrich Engels: *Poreklo porodice, privatne svojine i države* - ² *Govor o slobodnoj trgovini*

114

Engels Hermannu Schlüтеру

u Hotingen-Cirih^[809]

Cenjani gospodine Schl[ü]ter,

Sve sam sa zahvalnošću primio¹. Samo sledeće štamparske greške:

Str. 134, red 8. odozgo: Gesellschaft umesto Lessellschaft

Str. 134, red 9. odozgo: Lebensbedingungen umesto Gebensbedingungen

Str. 144, red 2. odozgo: platte umesto glatte.

Moju dopisnicu ste, verujem, primili.

Vaš odani

F. E.

[London] 3.10.84.

¹ Friedrich Engels: *Poreklo porodice, privatne svojine i države*

Engels Augustu Bebelu

u Plauen kod Drezdena

London, 11. okt. 84.

Dragi Bebel,

Moram se zaista ispričati što tek danas stižem da odgovorim na tvoja pisma od 8. juna i 3. o. m. Ali od početka juna mogu sjediti za pisacim stolom i pisati jedino uz bolove, i protivno liječničkoj zabrani. Već gotovo osamnaest mjeseci pri kretanjama me sprečava neka čudna i liječnicima prilično nejasna bolest, ona me ometa da živim na stari način, skopčan s mnogo kretanja, i posebno u pisanju. Tek posljednjih desetak dana mogu se slobodnije kretati pomoću mehaničkih naprava, pa kada se te naprave dobro prilagode, mislim da ću uskoro i opet bar donekle biti onaj stari; izuzev nelagodnosti koju sam osećao, sama stvar nema većeg značenja i nadam se da će pomalo posve nestati.

Međutim, ako nisam mogao da pišem, mogao sam bar da diktiram, pa sam iz ruk. izdiktirao cijelu II knjigu *Kapitala* i gotovo je posve pripremio za štampu, k tome sam još revidirao dovršene $\frac{3}{8}$ engleskog prijevoda¹ i uz to pregledao još podosta drugih stvari, pa sam tako preturio preko glave posve lijepu gomilicu poslova.

Istovremeno s ovim primit ćesh i jedan primjerak mog upravo izišlog rada, nadam se da ću još stići da ga pošaljem².

Cijelog dana vrzma mi se po glavi izborna agitacija.^[256] Naše trogodišnje veliko iskušenje događaj je od evropske važnosti, prema kome su neznatna putovanja svih careva, izazvana strahom.^[310] Još se predobro sjećam kako su 1875. izborne pobjede naših^[311] odjeknule Evropom i potisnule bakunjinistički anarhizam u Italiji, Francuskoj, Švicarskoj i Španjolskoj. A takav efekt vrlo je potreban upravo sada. Karikature od anarhista à la Most, koji su prevazišli Rinalda Rinaldinja i spali niže od Schinderhannesa³, dobili bi bar u Evropi isti onakav udarac knutom, a to bi nam prištedilo mnogo muke i rada. Sekte u Americi, koje su se tamo ovjekovječile, mogle bi tada polako da izumiru – tamo se čak i Karl Heinzen održao u životu punih 25 godina pošto je u Evropi već bio umro i pokopan. Francuzi iz provincije, koji se razvijaju vrlo valjano, znatno bi se ohrabрили, a pariske mase dobile bi nov podstrek da se oslobode svog položaja prirepka krajnje ljevice. Ovdje u Engleskoj, gdje Reformbill^[312] daje radnicima novu moć, udar bi bio dobrodošao upravo u vezi s narednim izborima 1885,

¹ prvog toma *Kapitala* – ² *Poreklo porodice, privatne svojine i države* – ³ Johanna Bücklera

i mogao bi pružiti priliku Social Democratic Federation^[313] – koja se jednim dijelom sastoji od literata, drugim od ostataka sekta a trećim od sentimentalne publike – da *zaista* postane partija. U Americi nedostaje samo još jedan takav događaj, pa da radnici koji govore engleski shvate kakva im je moć u rukama, i da je mogu iskoristiti kad hoće. A u Italiji i Španjolskoj bio bi to nov udarac doktrinarnoj frazi što tamo još cveta. Jednom riječju, pobjede koje vi odnosite naknadno djeluju od Sibira do Kalifornije i od Sicilije do Švedske.

No kako će izgledati nova »frakcija«? Neki od novih kandidata, koji bi mogli uspjeti, posve su mi nepoznati, većina »naobraženih« nije mi poznata po dobru. Građanskim i građanski nastrojenim socijalistima je pod zakonom protiv socijalista^[33] više nego lako da namire birače i zadovolje svoj nagon da se proguraju. I posve je u redu da se takvi ljudi postavljaju i biraju u srazmjerno nerazvijenim izbornim okruzima. Ali oni se guraju i u stare izborne okruge što zavrijeđuju bolje zastupnike, a pri tom nailaze na podršku ljudi koji bi trebalo da o tome vode više računa. Nije mi jasno kako će izgledati frakcija; još manje, šta će raditi. Podjela na proleterski i građanski tabor sve je izrazitija, pa ako se jednom građani ohrabre da nadglasaju proletere, može se provocirati raskid. Mislim da tu mogućnost valja imati u vidu. Budu li oni provocirali rascjep – a za to je potrebno popiti još po koju za srčanost – neće biti loše. Ja neprestano smatram da ga mi, dokle god postoji zakon protiv socijalista, ne smijemo provocirati, no ako dođe do njega, samo napred, i tada ću i ja zapeti zajedno s tobom.

Drago mi je što ne uspjeva obmana s kolonijama.^[305] To je najvještije odigrana Bismarckova karta, sračunata upravo na filistre, prepuna iluzornih nada, i golemih troškova koji će se tek polako nadoknaditi. Bismarck me sa svojim kolonijama podsjeća na luckastog posljednjeg vojvodu od Bernburga⁴ (zaista je bio idiot) koji je početkom četrdesetih godina rekao: i ja hoću željeznicu, pa makar me stajala *tisuću talira*. Ono što je tisuću talira u poređenju sa željeznicom, to su predodžbe Bismarcka i njegovih sufilistara o kolonijalnom budžetu u poređenju sa stvarnim troškovima. Jer, smatram da je Bismarck u ovom slučaju dovoljno glup da vjeruje kako će troškove snositi Lüderitz i Woermann.

A propos Bismarck. Na nekom skupu inženjera jedan naš prijatelj je susreo Bismarckova ortaka u vareinskoj tvornici papira (Behrensa) i taj mu je mnogo pričao o prostačkom ponašanju Bismarcka. Pravi pruski juncker koji se jedino i izuzetno u salonu muči da pokaže snošljivo ponašanje, a inače nesmetano ispoljava svoju brutalnost. No, to vam je poznato. Jednom fabričkom inspektoru koji mu je, zapitan za plaću, odgovorio da ona iznosi 1000 talira, rekao je: »Onda ste, znači, upućeni na podmićivanje.« No najinteresantnije je to da je Bis-

⁴ Alexander Karl

marck tom Behrensu kazao da je jedini govornik u Rajhstagu koji zaslužuje to ime i koga svagda svi slušaju August Bebel.

Što mi češće pišeš o stanju u Njemačkoj i osobito o industrijskom razvoju, to mi je milije. Na to ne odgovaram svagda iscrpno, jer iz tog izvlačim samo pouke koje su mi utoliko draže što jedino tvoje vijesti mogu smatrati bezuvjetno pouzdanim. U cjelini, njemačka industrija ostaje ono što je i bila: ona izrađuje artikle koji su Englezima suviše sitni, Francuzima suviše prosti, ali ona to napokon čini u velikim razmjerama; izvori njenog života i dalje su 1. krađa uzoraka iz inostranstva i 2. poklanjanje pravog viška vrijednosti kupcima, po čemu jedino biva konkurentno sposobnom, i iznuđivanje viška vrijednosti zloupotrebama kao što je pritisak na radnu najamninu, od čega jedino i živi. Zbog toga borba između radnika i kapitalista ponegdje stagnira (gdje je nenormalna radna najamnina već uobičajena) ali se najčešće zaoštrava, jer pritisak neprestano raste. U svakom slučaju, od 1848. u Njemačkoj traje industrijska revolucija o kojoj će gospoda građani još razmišljati. A sad zbogom.

Tvoj stari

F. E.

116

Engels Karlu Kautskom
u Cirih⁽³⁰⁰⁾

[London] 13. okt. 84.

U žurbi. Arci vraćeni Dietzu nakon što su stavljeni h, th i una-
kažene strane riječi.⁽³¹⁴⁾ D[ietzu] pisao: vi¹ ste protestirali, ja se pri-
ključujem i ovu restituciju sam sproveo u dogovoru s vama. Ne dam
da mi nametnu ortografiju kao ni ženu, pa zato, ne bude li korektura
napravljena kao što tražim, ja 1. zahtijevam da se sve moje bilješke
precrtaju i 2. neću napraviti predgovor²; nemoguće je da u mojim
stvarima budu dvije vrste ortografije.

Zar se vi na naslovnoj strani nećete imenovati kao prevo-
dioci? Naslovnu stranu treba u svakom slučaju napraviti tako da se
ja pojavim samo kao autor bilježaka i predgovora, ako vi izričito ne
tražite da se konstatira tko je obavio reviziju, što smatram posve
izlišnim.

Na te gluposti opet sam izgubio cijeli dan. I to usred »izbornih
dana«.⁽²⁵⁶⁾

Vaš
F. E.

¹ Karl Kautsky i Eduard Bernstein – ² Friedrich Engels: *Predgovor prvom
njemačkom izdanju spisa »Bijeda filozofije« od Karla Marxa*

117

Engels Johannu Philippu Beckeru
u Ženevu

London, 15. okt. 84.

Dragi stari,

Juče sam ti poslao svoju knjižicu o poreklu porodice itd. a danas poštansku uputnicu na pet funti sterlinga. Oboje češ, nadam se, dobiti odmah.

Obradovalo me je kad sam od tebe doznao da je Bebel letos bio kod tebe. Tvoj sud o njemu odgovara potpuno mome⁽³¹⁵⁾. On je najbistrija glava u celoj nemačkoj partiji i pri tom skroz-naskroz pouzdan i ne da se zbuniti. A što je retkost, njegov veliki govornički talent – svi filistri ga priznaju, i to dragovoljno, a Bismarck je čak rekao svom ortaku u fabrici papira, Behrensu, da je Bebel jedini govornik u celoj skupštini – nije ga učinio površnim. To se od vremena Demostena nije dogodilo. Svi drugi govornici bili su plitke glave.

Ne brini za moje zdravlje, imam lokalno oboljenje, koje ponekad smeta, ali nema nekih opštih posledica, čak nije ni bezuslovno neizlečivo. Ono me u najgorem slučaju čini nesposobnim za vojnu službu, ali možda ću ipak kroz koju godinu opet moći da pojašem konja. Četiri meseca nisam mogao da pišem, ali sam mogao da diktiram, te sam sa II knjigom *Kapitala* tako reći gotov; pregledao sam takođe engleski prevod I knjige (deo koji je gotov, tj. $\frac{3}{8}$ cele knjige). Našao sam sada takođe sredstva pomoću kojih sam opet donekle na nogama i nadam se da će mi se zdravlje uskoro još više popraviti. Mnogo je veća nevolja u tome što treba da zamenim Marxa otkad smo ga izgubili. Celog svog života radio sam ono za šta sam stvoren, naime svirao sam drugu violinu, i mislim da sam svoj posao obavio sasvim podnošljivo. Bio sam srećan što imam takvu izvanrednu prvu violinu kao što je Marx. Kad sad najednom u teorijskim stvarima treba da zauzmem Marxovo mesto i da sviram prvu violinu, onda to ne može da prođe bez omaški, i niko to ne oseća bolje nego ja. A tek kada vremena postanu malo uzburkanija, osetićemo u potpunosti šta smo izgubili s Marxom. Niko od nas nema onu širinu pogleda kojom je on, u trenutku kad je trebalo brzo raditi, uvek pogadao ono pravo i smesta se bacao na odlučujuću stvar. U mirnim vremenima dešavalo se, istina, da su događaji ovdanda dali meni za pravo nasuprot njemu, ali u revolucionarnim trenucima bio je njegov sud gotovo nepogrešiv.

Marxova najmlađa kći¹ se udala za veoma valjanog Irca, dr Ave-

¹ Eleanor

linga; oni dolaze svake nedelje k meni. Druga kći², koju ti poznaješ, je takođe trenutno kod mene i najsrdajnije te pozdravlja. Ona još veoma mnogo i rado govori o danu koji je s tobom provela u Ženevi.

Nadam se da se tvoje zdravlje stalno popravlja, ali ako ti se ma šta opet desi, obavesti me odmah, prošli put dugo nisam ni o čemu pojma imao, a takvu grešku ne smeš više da činiš.

Tvoja pisma itd. ću potražiti⁽³¹⁶⁾, čim budem mogao da se latim pregledanja papira. Od maja fizički nisam bio sposoban da to učinim, a sada treba izaći na kraj sa toliko hitnih poslova, da na to sve ne mogu ni da pomislim. Treba da se sredi preko 6 velikih punih sanduka; čak ni knjige još nisu tako sređene da se njima mogu služiti slobodno i potpuno.

Dakle, bude mi zdrav, hrabar si po sebi, i primi srdačne pozdrave od

Tvog starog
F. Engelsa

Borkheim te pozdravlja. Pisao mi je pre osam dana; kod njega je sve po starom, nikakva promena.

² Laura Lafargue

118

Engels Karlu Kautskom

u Cirihi

London, 15. oktobra¹ 84.

Dragi Kautsky,

Moju dopisnicu² si verovatno primio. Bude li moguće, sešću sutra da napišem predgovor³. Svakog dana mi iskrсну smetnje. Danas, na primer, celog dana prepiska, a ja još ne smem predugo da sedim za pisaćim stolom. Ali, počnem li jednom, završiću za nekoliko dana.

Dakle Geiser je pronalazač tog izvanrednog pravopisa!⁽³¹⁴⁾ Nova zasluga! Priznajem da je strah od ove Prokrustove postelje donekle doprineo da ne požurim sa priložima za »N[eue] Z[eit]«. Pa reci mi da li je taj lep sistem bio obavezan i za druge knjige štampane kod Dietza – za Bebelovu *Die Frau*⁽¹³⁰⁾ nije bio obavezan; važno mi je da to znam zbog mog mogućeg odgovora Dietzu.

Pošto sam kod D[ietza] tako kategorički protestovao protiv gajzerianizma, ne mogu sada u mesečniku »N[eue] Z[eit]« – ni za štampanje predgovora – da mu se potčinim. Inače, naravno, nemam ništa protiv.

Za Edea: Wehner piše da ona osoba nije novac tražila u ime naših ljudi, on ga je poslao dobrovoljno, ali ona kaže da su ga oni *primili*. To mu izlazi na isto.

Rodb[ertus]ovu knjigu »Potreba kredita«⁽³¹⁷⁾ ni ja nisam pročitao, ali u njoj može da se nalazi samo ono što je već inače poznato: da hipoteke ne treba da podležu otkazivanju, ne treba da budu naplative u obliku kapitala, nego samo da daju pravo na »rentu«, tj. na redovno isplaćivanje procenata; u slučaju neisplaćivanja, imanje može da se proda javnim nadmetanjem; drugih zahteva kreditor na hipoteku nema. To je R[odbertus]ov »princip rente«, koji treba da junkerima omogući da buržujski godišnje proizvode 5000 talira a plemićki troše 10 000 talira, a da se ipak ne upropaste. *Kako* – to ostaje tajna. Morao sam se smejeti kada sam čitao da je Schramm u tome nazirao nešto veliko⁽³¹⁸⁾.

Marxova fotografija je danas poslata Manzu⁴. On želi da zna koja boja? U tome mu ti možeš pomoći. Toliko tamna koliko je to za stanovnika južne Evrope moguće, bez mnogo crvenila na obrazima (kada si ti video M[arxa], bio je već veoma bolešljiv, to nije bilo nor-

¹ U rukopisu: avg. – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 116. – ³ *Predgovor prvom nemačkom izdanju spisa »Beda filozofije« od Karla Marxa* – ⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 111.

malno), brkovi crni kao zift malo prosedi, ali bez i najmanje primese smeđeg, izuzev pojedinačnih izbledele dlačica, inače kosa i brada snežnobele. Slika – retuširana uvećana fotografija – potpuno je slična i on će je dobiti švajcarskom poštom.

Osim poljskog prevoda *Porekla* javila se V. Zasulič za ruski, a student prava Anderfuhren (iz Majringena) u Bernu za italijanski prevod⁽³¹⁹⁾. Da li vam je nešto poznato o tom čoveku? Njegov učitelj italijanskog jezika i socijalizma, dr Cerioli pristaje da pregleda prevod.

Tebi i Edeu sam juče poslao primerke. Preko 30 ih je već razaslano na sve strane sveta. Poslao sam takođe primerke mesečniku »To-Day« i listu »Justice«, za ostale egzemplare za recenziju postaraćete se, verujem, vi. Tebi i Edeu srdačno hvala za veliki trud koji ste uložili oko te stvari.

Tvoj
F. E.

Kako stoji s tvojim dolaskom ovamo? Ne mislim origo nego adventus⁵.

⁵ Mala igra reči: das Herkommen znači i poreklo – origo i dolazak – adventus.

119

Engels Karlu Kautskom
u Cirih^[300]

[London] 17. okt. 84.

D[ietz] piše da je ortografija izmijenjena:^[314] »Malom primjedbom od strane Kautskog prilikom slanja rukopisa bio bi Vama i meni ušteden rad na izmjeni.« O tome kako se stvar prešućivala sve dok nisu bila složena puna tri arka (što možda i nije D[ietzova] krivica) ne kaže se ništa.

Je li stari Bachofen još živ, i da li je još u Bazelu? Htio bih mu posvetiti jedan primjerak.

Predradnje za predgovor¹ su u toku, to jest, najprije ću još jednom proći kroz cijeli *Zur Erkenntniß*^[320]. Trud će se isplatiti, tek pri posve tačnom istraživanju otkriva se koliko je zapanjujuća glupost ono što se tamo propovijeda i čime se formalno satire nekoliko dođuše ne novih, ali tačnih pogleda za koje je zaslužna Njemačka. II knjiga *Kapitala mnogo* toga će razbistriti.

Pozdravi Edea.

Tvoj
F. E.

¹ Predgovor prvom nemačkom izdanju spisa »Bijeda filozofije« od Karla Marxa

120

Engels Karlu Kautskom
u Cirihi

London, 20. okt. 84.

Dragi Kautsky,

Preporučeno poslao na tvoju adresu korekturu i rukopis *Misère*, str. 49 - 96.^[203] Pročitao sam je samo na brzu ruku i nisam je mogao uporediti s ruk[opisom], molim da se to tamo brzo obavi. Dietza molim da ostatak pošalje vama, a meni samo otiske *Predgovora*¹ s kojima bih danas započeo da mi ta korektura i opet nije odnijela najbolje vrijeme za rad. No sutra počinje; mislim da će na prvo mjesto doći moj predgovor, zatim M[arxov] članak iz starog lista S[ocial]-D[emocrat]a² kao locum tenens³ *njegova* predgovora.

Upravo sam htio da se kod vas raspitam o Nonneu, jer bi gospoda Laf[argue] htjela da sazna nešto određeno o tom svom sumnjivom susjedu. Došlo je do »egzekucije« u pariškoj štampi.^[321] Svi se čude kako su Prusi mogli namjestiti i plaćati (?) tako nespretnu marvu.

Netom je bio kod mene Joynes iz »To-Day«. Oni već neko vrijeme žele da *Razvitak*⁴ izdaju na engleskom, i ja sam već odavna dao Avelingu pravo prevođenja⁵. No njega oni neće, jer su on i Hyndman [±] protivnici, pa bi, tako, trebalo da mi nametnu Shawa koji ne zna njemački i htio bi prevoditi s francuskog. To, međutim, nisam dopustio i uputio sam Joynesa na Avelinga, koji mi se uopće svakog dana sve više sviđa. Te sitne literatorske spletke čine najveći dio unutrašnje priče ovdašnjeg pokreta. Inače, i njima se dešavaju nezgode. Pretprošli utorka gospoda Laf[argue] prisustvovala je sjednici savjeta Social Democratic Federation^[313] i tamo su se svađali oko neke sitnice, ali tako da su riječi damned liars⁷ pljuštale na tuce. Mora da je bilo lijepo. Jedini ljudi u koje imam povjerenja su Bax i Aveling, obojica posve valjani, inteligentni i iskreni, premda im je jako potrebna pomoć; do ostalih, ukoliko sam bio u prilici da ih ocijenim, držim veoma malo.

Sada držim u šaci i gospodina Mommsena. On je u vezi s eunptio gentis⁸ u *Römische Forschungen* napisao masu gluposti, stvar sam pratio i sada sam skupio sva ta mjesta.^[322] Bude li mi od strane Mommse-

¹ *Predgovor prvom njemačkom izdanju spisa »Bijeda filozofije« od Karla Marxa*
² O P.-J. Proudhonu - ³ zamena - ⁴ *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* -
⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 99. - ⁶ manje-više - ⁷ prokleti lažovi - ⁸ pravom na ženidbu izvan gensa

nove škole predbačeno štogod o rimskoj povijesti (a to je *formalno* lako moguće, sadržajno ne), onda stojim na raspolaganju.

Hirsch mi šalje »Fr[ank]f[urter] Z[eit]un[g]« s feljtonom o Lippertovoj *Geschichte der Familie*^[323]. Knjiga je očito besraman plagijat Morgana i Bachofena, optočen izvacima iz nekih drugih izvora koje je lako pronaći.

Najljepši pozdrav Edeu.

Tvoj
F. E.

Tvoj feljton u »F[rankfurter Zeitung]«^[324] također još nisam vidio, imaš li ga još? Vratit ću.

121

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirih

London, 22. okt. 84.

Dragi Ede,

Prekidam svoj predgovor¹ da bih ti saopštio:

1. da ti u prilogu preporučeno šaljem M[arx]ov »*Discours sur le libre échange*»². Ovaj s mukom antikvarno pronađeni i nenadoknadivi primerak mora da mi se vrati posle upotrebe.

2. da nalazim da je potrebno da se na kraju *Misère* kao dodatak odštampa mesto iz *Priloga kritici političke ekonomije o John Grayu, prvom prethodniku Proudhona i Rodbertusa*, od str. 61: »Učenje o radnom vremenu« itd. do kraja odeljka na str. 64^[325]. Budite tako dobri i pošaljite te stranice odmah u Štuttgart, ja se u predgovoru pozivam na ovaj dodatak. Onda smo se cele ove strane malograđanskog socijalizma u *potpunosti* oslobodili, a time takođe svršili s odgovorom na Rodbertusovu utopiju; jer ono što još nedostaje, upotpuniću u predgovoru.

Da li ćete »*libre échange*« dodati, prepuštam vama; ne bih zaista znao kuda inače da se ta stvar smesti, i ne verujem da bi kao zasebna brošura postigla svrhu – to ćete vi umeti bolje da prosudite nego ja.

Ako bi D[ietz] stvarao teškoće zbog dodatka o Grayu, onda bi se on mogao da štampa i iza predgovora i članka o Proudhonu iz lista »Der Soc[ial]-Demokrat« (starog). Ali ući mora, to ćete vi i sami da vidite.

Vaš

F. E.

¹ Predgovor prvom nemačkom izdanju spisa »Beda filozofije« od Karla Marxa

– ² Govor o slobodnoj trgovini

122

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

London, 23. okt. 84.

Dragi Ede,

U prilogu šaljem predgovor¹. Ako još dodate »libre échange«², onda umetnite dodatak stavljen na poslednju stranu, u protivnom slučaju izmenite dodatak³.

Istodobno šaljem ti uputnicu na jednu funtu sterlinga, prilog Schorl[emmer]ja za izborni fond. Vi možda već znate da su na Sch[orlemmer]ja u Darmštatu primenjene represivne mere. Prilikom zatvaranja Hauga u Frajburgu našli su takođe njegovom bratu⁴ adresovani primerak lista »Der Sozialdemokrat« – ergo pretres kuće, koji je otkrio Sch[orlemmer]jova pisma sa pakosnim vicevima o Bismarcku – iz ovog su rezultirala nova traganja za njim kod njegove majke i u Hehstu gde se upravo nalazio. Da bi majku poštedeo neprilika, otpustovao je. Sve to je u Darmštatu izazvalo mnogo buke.^[326]

Na Bebelov podstrek poslao sam Schuhmacheru neka obaveštenja o Rittinghausenu iz 1848. godine.

Sa ovim predgovorom, koji je, na žalost, ispao veoma dugačak, stvar sa gospodinom Rodb[ertus]om još nije okončana; u predgovoru II knjizi *Kapitala*⁵ još jednom ću se vratiti na njegova »otkrića« o višku vrednosti. Čudno kako su u Nemačkoj potpuno zaboravili Ricarda! Pozdravi K[autskog].

Tvoj
F. E.

Ako bi Dietz korekturu predgovora sa rukopisom poslao tamo, molim da mi je pošaljete ovamo.

¹ Predgovor prvom nemačkom izdanju spisa »Beda filozofije« od Karla Marxa

– ² Karl Marx: *Govor o slobodnoj trgovini* – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 121.

– ⁴ Ludvigu Schorlemmeru – ⁵ Vidi u 22. tomu ovog izdanja, str. 14 - 25.

123

Engels Augustu Bebelu

u Lajpcig

London, 29. okt. 84.

Dragi Bebel,

Tvoj telegram stigao je ovamo nekoliko minuta poslije šest i pozdravljen je klicanjem.^[327] Njegov sadržaj smjesta sam dopisnicama javio ovdje i provinciji, a saopćio sam ga i Parizu kamo zasada još stižu konfuzne i proturječne vijesti. Tebi najljepša hvala što si se sred izborne strke sjetio mene. Također sam odmah javio i ovdašnjem Društvu.^[159]

To prelazi moja očekivanja. Zasad je za mene manje značajno koliko je sjedišta napokon osvojeno; obaveznih petnaest je osigurano^[328], a glavna stvar je dokaz da pokret napreduje jednako brzim kao i sigurnim koracima i da redom zahvaća izborne okruge, a ostalim partijama ulijeva nesigurnost. Ali sjajno je i to kako naši radnici vode stvar, žilavost, odlučnost, a prije svega humor s kojim zauzimaju položaj za položajem i izvrgavaju ruglu sve trikove, prijetnje, nasilja vlade i buržoazije. Njemačkoj je prokletu potrebno da ponovo zadobije poštovanje u svijetu; Bismarck i Moltke mogli su ga zastrašiti, no respekt, poštovanje kakvo dolikuje samo slobodnim ljudima, koji sami sebe discipliniraju – takav respekt zavrijeđuju jedino naši proleterii.

Djelstvo na Evropu i Ameriku bit će golemo. Ja mislim da to obećava nov polet naše partije u Francuskoj. Tamo se ljudi još bave zakašnjelim bolovima Komune. Koliko je ona djelovala na Evropu, toliko je francuski proletarijat unazadila. Biti na vlasti tri mjeseca – još k tome u Parizu – i ne preokrenuti svijet, već propasti uslijed vlastite nesposobnosti (a danas se stvar uzima na taj jednostrani način) – znači nesposobnost partije za život. Tako općenito govore ljudi koji ne uviđaju da je Komuna bila grob *starog*, specifično francuskog socijalizma, ali istovremeno i kolijevka novog, međunarodnog komunizma u Francuskoj. A ovome će njemačke pobjede dobro pomoći da stane na noge. Tako misli i gospođa Lafargue, koja je ovdje, i srdačno te pozdravlja.

Vijest će isto tako odjeknuti i među proletarijatom u Americi koji govori engleski.

Valjda si primio moje preporučeno pismo i prekjučerašnju dopisnicu.^[329]

Mene sada najviše zabrinjava jesu li se ti i sam probio u svom nesigurnom izbornom okrugu^[330]. Uz tolike nove elemente koji će svakako doći u frakciju, ti si nužno potreban upravo u početku, da

kasnije ne bi naišao na svršene stvari u kojima nisi učestvovao. Znam da ni s tvojim zdravljem nije najbolje i da se ti moraš čuvati zbog Partije za kritičnija vremena. Ali i to će moći da se uredi.

Htio sam još da ti pišem o Rodbertusovim obmanama, ali večeras to više ne ide. Schramma, što se tiče njegove osobe, dovoljno pokriva već K[arl] K[autsky]¹. U predgovoru *Misère*² objašnjavam R[odbertusov] stav prema nama u tolikoj mjeri da će to, mislim, biti dovoljno do moje još temeljitije obrade u predgovoru II knjizi *Kapitala*³. Bude li potrebno, moći ću se još jednom umiješati. O tome ovih dana više.

Tvoj
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 112. – ² *Predgovor prvom njemačkom izdanju spisa »Bijeda filozofije« od Karla Marxa* – ³ Vidi u 22. tomu ovog izdanja, str. 14.–25.

Engels Karlu Kautskom
u Cirihi

London, 8. nov. 84.

Dragi Kautsky,

Od tvog posljednjeg pisma do danas prošli su izbori, to jest pet godina.^[331] Osvrnut ću se, dakle, ukratko na to.

Prilažem L[iebknechtovo] pismo – karakteristično. Nedokučivo je zbog čega ti ne bi mogao »N[eue] Z[eit]« urediti jednako dobro iz Londona kao i iz Ciriha. Također, zbog čega bi trebalo da u Londonu budeš izgubljen za njemačku partiju. Samo, to pismo nije dokaz da L[iebknecht] neće u slijedećem – pod utjecajem druge okoline i drugačijeg raspoloženja – pisati i misliti posve drugačije. Njegov samo polovičan uspjeh u Ofenbahu – ovdje još ne znamo kako su ispali naknadni izbori^[332] – možda ga je nagnao na razmišljanje. Divno je ono mjesto o neosvojivoj poziciji u Štutertu¹. Kao što je onaj podoficir francuske revolucionarne armije svojim bosonogim kaplarima pričao govor narodnog predstavnika: *Le représentant a dit: Avec du fer et du pain on va jusqu'en Chine. Il n'a pas parlé de chaussures.*² Neosvojiva, kad ne bi bilo policije.

Pisat ću Dietzu da mi pošalje *neprelomljenu* korekturu Predgovora³, bit će potrebne neke izmjene. Pri takvim stvarima nikada ne možeš biti dovoljno oprezan ako ne želiš da se uhvate za neku malo neadekvatnu ili dvosmisleno riječ.

Izbori će odjeknuti u cijeloj Evropi i Americi. To je bio trijumfalan dan. »Kölnische«⁴ priznaje nam $\frac{3}{4}$ milijuna glasova i puže pred onih 4000 koji su u Kelnu glasali za Bebela, da bi od njih izmolila naknadne izbore.^[333] »Kölnische« je važnija od drugih listova samo stoga što je rajnski buržuj još uvijek najnapredniji buržuj Njemačke, a ona ga odražava. I, tu je taj potpuni zaokret, taj iznenadni strah pred novom silom utoliko značajniji.

Ali, to je i sjajno. Po prvi put u historiji tu se pojavljuje jedna solidno sazdana radnička partija kao stvarna politička sila, razvijena i odrasla nezadrživo zauzimajući jedan položaj za drugim pod najsurovijim progonima, lišena svakog filistarstva u najfilistarstskoj, i svakog šovinizma u najšovinističnijoj zemlji Evrope, – sila čije je postojanje i bujanje neshvatljivo i tajanstveno vladama i starim vladajućim kla-

¹ redakcija lista »Neue Zeit« u Štutgartu – ² Predsednik je rekao: Sa željezom i kruhom može se doći do Kine. Ali nije govorio o obući. – ³ Predgovor prvom njemačkom izdanju spisa »Bijeda filozofije« od Karla Marxa – ⁴ »Kölnische Zeitung«

sama isto onako kao što je bilo bujanje kršćanske plime neshvatljivo i tajanstveno vlastima Rima koji je propadao, no koja se probija isto tako sigurno i nezadrživo kao tada kršćanstvo, tako sigurno da se već sada može matematički izračunati jednadžba brzine njena rasta a time i trenutak njene konačne pobjede. Zakon protiv socijalista^[33] pomogao joj je da napreduje umjesto da je uguši, Bismarckovu socijalnu reformu^[34] ona je počastila samo udarcem nogom, a i posljednje sredstvo da se na trenutak potlači – provokacija preuranjenog prevrata – ne bi izazvala drugo do besmrtni smijeh.

Čudno. Ono što nam je najviše pomoglo da napredujemo jest upravo zaostali industrijski položaj Njemačke. U Engleskoj i Francuskoj prelazak na krupnu industriju uglavnom je završen. Prilike u kojima se nalazi proletarijat već su se stabilizirale; poljoprivredna područja i industrijska područja, krupna industrija i kućna industrija, razdvojeni su i toliko učvršćeni koliko to uopće dopušta moderna industrija. Čak su i kolebanja koja donosi desetogodišnji ciklus kriza postala uobičajeni uvjet postojanja. Politički ili direktno socijalistički pokreti nastali u vrijeme industrijskog preobražaja – nezreli kakvi su bili – propali su i donijeli prije obeshrabrenje nego ohrabrenje: građanski kapitalistički razvoj pokazao se jačim od revolucionarnog protupritisaka; za nov ustanak protiv kapitalističke proizvodnje bio bi potreban nov snažan udarac, možda skidanje Engleske s prijestolja na svjetskom tržištu, ili neka izuzetno revolucionarna situacija u Francuskoj.

U Njemačkoj, naprotiv, krupna industrija datira tek od 1848, i to je najveća tekovina te godine. Industrijski preobražaj još uvijek napreduje i pod najnepovoljnijim uvjetima. Kućna industrija što se oslanja na male slobodne ili iznajmljene zemljišne posjede i nadalje se bori protiv strojeva i pare; sitan seljak koji propada hvata se kućne industrije kao posljednje slamke; ali tek što se industrijalizirao, opet ga potlaćuju stroj i para. Uzgredna zarada na zemlji, vlastoručno zasaden krumpir, kapitalisti je najjače sredstvo za srozavanje nadnica, i on sada može sav normalan višak vrijednosti poklanjati inostranim mušterijama, što je jedino sredstvo za očuvanje njegove konkurentske sposobnosti na svjetskom tržištu, a sav svoj profit on pravi zakidanjem normalne radne najamnine. Tu je i direktan preobražaj svih životnih odnosa u industrijskim centrima uslijed snažnog napretka krupne industrije. Sve to vuče cijelu Njemačku – izuzev, možda, junkerski sjeveroistok – u društvenu revoluciju, sitnog seljaka uvlači u industriju, pokreće patrijarhalne krajeve, i time revolucionira mnogo temeljitije nego u Engleskoj i Francuskoj. Ta društvena revolucija, iz koje će napokon proizići eksproprijacija sitnog seljaka i zanatlije, zbiva se, međutim, u vrijeme kad je upravo jednom Nijemcu, Marxu, bilo dano da teorijski obradi rezultate engleske i francuske teorijske i praktičke historije razvoja, da objasni cijelu prirodu a time i konačnu historijsku sudbinu kapitalističke proizvodnje; da tako njemačkom proletarijatu da program kakav njegovi prethodnici Englezi i Francuzi nisu

nikada posjedovali. Temeljitijsi društveni preobražaj s jedne strane, veća jasnoća u glavama s druge strane – to je tajna nezadrživog napredovanja njemačkog radničkog pokreta.

Htio sam pisati još Edeu, ali sada je prekasno – k tome je došla i Pumps s malom, pa moram s njom da se poigram. U pet doći će Aveling i Tussy, u sedam hoće Morris sa mnom da održi veliko vijeće. Zasada se, dakle, Ede mora zadovoljiti s mojim pozdravom.

Tvoj
F. E.

125

Engels Pasquale Martignettiju

u Benevento^[385]

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 8. novembra 1884.

Poštovani gospodine,

Čim sam primio Vaše pismo od 27. prošlog poslao sam Vam jedan primjerak moje brošure *Poreklo*¹, a bio bih Vam ga poslao i prije da sam znao da je Vaša zadnja adresa još uvijek dobra.

Čestitam Vam na sjajnom napretku što ste ga postigli u učenju njemačkog jezika. Sa zadovoljstvom Vam povjeravam talijanski prevod *Porekla*. Već sam sa jedne druge strane prije toga dobio molbu za to, ali je još nisam prihvatio². Da bih je mogao lakše odbiti, bilo bi mi korisno da znam da li Vam stoji na raspolaganju neki izdavač koji bi bez odlaganja štampao Vaš prevod.^[386]

Sa odličnim poštovanjem ostaje Vam najodaniji

F. Engels

Prevod s italijanskog

¹ *Poreklo porodice, privatne svojine i države* – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 118.

126

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

London, 11. nov. 84.

Dragi Ede,

Pitanje u tvom pismu u vezi s Marxovim člankom o Proudhonu¹ rešeno je mojim predgovorom², u kome se direktno pozivam na njega. Saopštite mi sada kako nameravate da sve rasporedite: ja mogu svakog dana da dobijem korekturu predgovora i ravnaću se prema vašem planu kada se pozivam na gore pomenuti članak, na izvod iz *Priloga kritici*³ i eventualno na *Discours*⁴[325].

S pravom si u listu »Der S[ozialdemokrat]« istakao da smo mi jedini ozbiljni protivnici Centra^[337]. Samo naše prodiranje u tvrđave Centra, Minhen, Majnc, Keln, Ahen, Diseldorf, Esen itd. može da razbije tu veštački održavanu papazjaniju suprotnih pravaca i da ih prisili da se svaki od njih pokaže u pravoj boji. I tada će se videti da je *istinski* katolička frakcija samo katoličko krilo reakcije, kao što je ona u Belgiji i Francuskoj *cela* reakcija. I ni za koga to razbijanje Centra ne bi bilo fatalnije nego za gospodina Bismarcka, kome je takva belosvetska partija đavolski dobrodošla.

O toku užih izbora doznajem vrlo malo i to sa zadocnjenjem^[338]. Nadam se sada da će mnogi dobro ispasti, jer sada, ukoliko je više novih elemenata u frakciji, utoliko bolje. Najgore (obrazovane) su već izabrali, oni što još pridolaze, većinom su radnici, a oni mogu samo da poprave društvo.

Zakonu protiv socijalista je izrečena presuda. Država i buržoazija su se pred nama užasno obrukale. Ali one i pored toga veselo žive dalje, i onaj ko misli da bi zakon zbog toga morao da bude ukinut, grdno se vara. Ovde je stari John Russell, iako politički mrtav, još 20 godina ostao ministar predsednik. Za ukidanje zakona uvek je potrebna odluka, a za nju će oni teško smoći snage. U najboljem slučaju biće krivičnih paragrafa, koji će nas stajati većih žrtava nego zakon protiv socijalista.

Moraćemo sada da pravimo pozitivne zakonske predloge. Budu li formulisani odlučno, tj. bez obzira na sitnoburžoaske predrasude, biće vrlo dobri. No bude li gajzerskih četvorouglova⁵, onda će biti zlo. Normalan radni dan (10 časova, koji se postepeno smanjuju ot-

¹ O P.-J. Proudhonu – ² Predgovor prvom njemačkom izdanju spisa »Bijeda filozofije od Karla Marxa – ³ Karl Marx: Prilog kritici političke ekonomije – ⁴ Karl Marx: Govor o slobodnoj trgovini – ⁵ Aluzija na Bruna Geisera i Louisa Vierecka

prilike na 8), domaće i međunarodno fabričko zakonodavstvo (pri čemu domaće može da ide dalje od međunarodnog), radikalna prerada zakonodavstva o bezbednosti, o nesrećnim slučajevima i bolestima, o invalidima rada itd. daju dosta gradiva i povoda. Nous verrons.⁶

Izbori 1884. su za nas ono što je 1866. godina bila za nemačko-g filistra. Onda je on najednom, bez njegovog sudelovanja, štaviše protiv svoje volje, postao »velika nacija«. Sada smo mi, ali sopstvenim napor-nim radom i teškim žrtvama, »velika partija«. Noblesse oblige.⁷ Mi ne možemo masu nacije privući k sebi a da se ta masa postepeno ne razvije. Frankfurt, Minhen, Kenigsberg ne mogu najednom da pos-tanu tako izrazito proleterski kao Saksonska, Berlin, bergski indu-strijski srezovi. Malograđanski elementi među vođama naći će trenutno u masama ovde-onda pozadinu koja im je dosada nedostajala. Ono što je dosada bila reakcionarna tendencija pojedinaca može sada da se – lokalno – reprodukuje kod masa kao nužni momenat razvitka. To bi zahtevalo novu taktiku kako bi se mase vodile dalje, ne dopuš-tajući pri tom rdavim vođama da im stanu na čelo. Ovo takođe treba sačekati.

Sutra se prihvatam veoma zamršene završne redakcije 3. odeljka II knjige *Kapitala*⁸. Čim s tim budem gotov, nadam se da ću naći vremena za preradu *Seljačkog rata*⁽²²⁰⁾, koji će sada biti predstavljen kao prekretnica cele nemačke istorije, dakle na početku i na kraju mora da dobije značajne istorijske dodatke. Jedino kazivanje same borbe ostaje otprilike kakvo jeste. Mislim da je važnije da se *Seljački rat* štampa pre *Dühringa*⁹, u kome ću praviti male izmene, samo ću da izradim beleške i dodatke. Kako mislite da organizujete štampanje?

Ma kako prošla stvar sa zakonom protiv socijalista, list¹⁰ i štam-parija u Cirihu će, po mom mišljenju, morati da se održe. Slobodu, čak ni takvu kakva je bila pre 1878. godine, neće nam više dati. Gei-serima i Viereckima ostaviće se puna sloboda i uz to divan razlog za izvinjenje da idu onoliko daleko koliko mogu. Ali mi ćemo potrebnu slobodu štampe da dobijemo samo u inostranstvu. Uostalom, moguće je takođe da će se pokušati da se skreše i opšte pravo glasa, kukavič-luk zaglupljuje, a filistar je capable de tout¹¹. Najpre će nam, naravno, praviti komplimente i levo i desno, a oni neće kod svih pasti na ka-menito tlo. Naročito bi prijatelj Singer mogao da zaželi da ljudima dokaže da uprkos svom trbuhu ili radi njega nije ljudožder.

K. K[autsky] je verovatno dobio moje jučerašnje pismo.

Tvoj
F. E.

⁶ Videćemo – ⁷ Plemstvo obavezuje. – ⁸ Vidi u 22. tomu ovog izdanja, str. 291 – 435. – ⁹ *Prevrat koji je u nauci izvršio gospodin Eugen Dühring* – ¹⁰ »Der Sozialdemokrat« – ¹¹ sposoban za sve

127

Engels Hermannu Engelsu
u Engelskirhen^[389]

London, 11. nov. 1884.

Dragi Hermanne,

Tužne vesti o Emilovoj¹ bolesti, koje mi je donelo Tvoje pismo od 25. sept., nisu mi došle sasvim neočekivano. On mi je lično s vremena na vreme pisao o stanju svog zdravlja i o nužnosti da zimu provede na jugu, a i tvoja ranija pisma su sadržavala poneke nagoveštaje koji su me zabrinjavali. Ako su se sada pojavile i tuberkule – u našim godinama inače ne naročito česte –, onda je to svakako vrlo rđav znak. Ali ja se nadam da će on ipak moći da ostane još neko vreme sa nama i to u stanju koje mu život neće potpuno učiniti teretom. Ipak je doživio još jednu radost, kako sam nedavno video iz novina: otvaranje železničke pruge u dolini reke Ager, za koju je on tolike godine neprekidno radio. Iako ova mala sporedna železnička pruga nipošto nije ono za čim je on težio, ipak je bolje nego ništa i uneće u dolinu i u Engelskirhen sasvim drugi život od dosadašnjeg.

Pisao bih ti ranije, ali u to je došlo do Hermannovog² venčanja, i ja nisam tačno znao gde se nalaziš, a bivao sam otad često prekidan i pretrpavan poslom. Uz to je i mene samoga, ima 18 meseci, bolest jako podsetila na krhkost ljudskog tela. Šta je zapravo bilo neću verovatno nikad doznati, ali bilo kako bilo, izgleda da se stvar sređuje i da prolazi ostavljajući neku manu nalik na kilu (pri čemu se ne spušta do creva, nego voda kao kod trbušne vodene bolesti). Naišao sam na veoma sposobnog izrađivača utega, koji je lečio ne mali broj slučajeva te, inače prilično retke, bolesti. On je konstruisao veoma praktičnu napravu koja nimalo ne smeta pacijentu; posle duže probe sad je to prilično podešeno, tako da najzad opet mogu da se krećem i, što mi je bilo gotovo potpuno nemoguće, da radim za pisacim stolom. Ako stvar tako uznapređuje, biću zadovoljan; izuzev mlitavosti mišića i tetiva, koja je posle tako dugog nepokretnog ležanja na sofa sasvim prirodna, ne osećam sada ništa više i malo pomalo postajem onaj stari.

Nadam se da ste inače svi dobro. Izgleda da se Rudolf³ takođe oporavio. Čini se da je on u mnogom pogledu više nasledio konstituciju našeg oca, koji je takođe do četrdesetih godina uvek imao muke sa stomakom, ali je posle potpuno ozdravio, i po svojoj prilici bi još živeo da ga nije pokosio tifus.

¹ Emilia Engelssena – ² Hermanna Friedricha Theodora Engelsa – ³ Rudolf Engels

Molim te javi mi uskoro opet kako je Emil i vi svi, i šta radi Hedwiga⁴. Hermann će se verovatno uskoro vratiti sa svog bračnog putovanja.

Srdačne pozdrave sestrama i braći, Emmi⁵, tvojoj deci i tebi

tvoj
Friedrich

⁴ Hedwiga Boellings, rodena Engels - ⁵ Emmi Engels

128

Engels Augustu Bebelu
u Plauen kod Drezdena

London, 18. nov. 1884.

Dragi Bebel,

Htio sam ti pisati o Rodbertusovoj obmani, ali sada u »Neue Zeit« izlazi moj predgovor za *Misère de la Philosophie*^[340] i tamo ćeš naći ono najpotrebnije, izloženo bolje nego što bih to mogao da učinim u nekoj knjizi. Nastavak će zatim slijediti u predgovoru *Kapitalu*, II knjiga.²

No, postoji nešto drugo o čemu bih želio da ti kažem šta mislim i što je, čini mi se, hitnije.

Celo liberalno filistarstvo počelo nas je tako respektirati da jednoglasno viče: Pa ako socijaldemokrati hoće da stanu na tlo *zakona*, ako se odreknu *revolucije*, tada smo mi za to da se zakon protiv socijalista^[33] odmah ukine. Nema, dakle, sumnje da će vam u Rajhstagu odmah postaviti taj zahtjev. Odgovor koji ćete dati na to važan je – ne samo za Njemačku, gdje su naši valjani momci odgovorili na izborima, već i za inostranstvo.^[256] *Krotak* odgovor smjesta bi uništio kolosalan utisak koji su ostavili izbori.

Po mom mišljenju stvar stoji ovako:

Postojeće političko stanje u cijeloj Evropi rezultat je revolucija. Pravna podloga, historijsko pravo, legitimnost, posvuda su tisuću puta okrnjeni ili posve oboreni. Ali, sve partije odnosno klase koje su putem revolucije stekle vlast, po svojoj prirodi zahtijevaju da se sada bezuvjetno priznaje i smatra svetinjom ta nova, revolucijom stvorena pravna podloga. Pravo na revoluciju *je* postojalo – inače bi oni koji sad vladaju bili bespravni – ali odsada ono više ne treba da postoji.

U Njemačkoj sadašnje stanje počiva na revoluciji koja je započela s 1848. a zaključila s 1866. Potpuna revolucija je bila 1866. Kao što su Prusi postali nešto samo izdajom i ratom protiv njemačkog carstva u savezu s inostranstvom (1740, 1756, 1795^[341]), tako je njemačko-prusko carstvo to postiglo putem nasilnog rušenja njemačkog saveza i putem građanskog rata. Nimalo ne mijenja stvar što to carstvo tvrdi da su drugi raskinuli ugovor o savezu. Drugi govore suprotno. Još nije bilo revolucije kojoj bi nedostajalo izlike zakonitosti – kao i 1830. u Francuskoj gdje su i kralj³ i buržoazija, svako za sebe, tvrdili da su u pravu. U svakom slučaju, to je carstvo izazvalo gra-

¹ Predgovor prvom njemačkom izdanju spisa »Bijeda filozofije« od Karla Marxa – ² Vidi u 22. tomu ovog izdanja, str. 14 - 25. – ³ Charles X

danski rat a time i revoluciju. Nakon pobjede ono je oborilo *tri prijestolja »po milosti božjoj»* i anektiralo područja, zajedno s bivšim slobodnim gradom Frankfurtom.^[342] Ako to nije bilo revolucionarno, onda ja ne znam šta znači ta riječ. Ni to nije bilo dovoljno, ono je konfisciralo privatno vlasništvo protjeranih knezova. Ono je priznalo da to nije zakonito, da je dakle revolucionarno, jer je dalo da taj akt naknadno odobri jedna skupština – Rajhstag – koji je imao isto tako malo prava da raspolaže tim fondovima koliko i vlada.

Njemačko-prusko carstvo, kao dovršenje Sjevernonjemačkog saveza, nasilno stvorenog s 1866. godinom, posve je revolucionarna tvorevina. Zbog toga se ja ne žalim. Ono što zamjeram ljudima koji su to uradili jest da su bili samo bijedni revolucionari, nisu išli mnogo dalje i nisu odmah cijelu Njemačku anektirali Pruskoj. Ali onaj tko operira krvlju i željezom, ruši prijestolja, guta cijele države i konfiscira privatno vlasništvo, taj ne treba da druge ljude proklinje kao revolucionare. Samo ako partija zadržati pravo da bude revolucionarna ni više ni manje nego što je to bila vlada carstva, imat će sve što joj je potrebno.

Nedavno je poluslužbeno rečeno: ustav carstva nije ugovor knezova s narodom, on je samo ugovor između knezova i slobodnih gradova, i oni ga mogu u svako vrijeme zamijeniti novim. Vladini organi koji su to propovijedali zahtijevali su, dakle, za vlade pravo da *poništa vaju ustav carstva*. Pa dobro, u krajnjem slučaju ne zahtijevamo ni mi za sebe više nego što se tu zahtijeva za vlade.

Vojvoda od Cumberlanda neosporni je legitimni nasljednik braunšvajškog prijestolja. Pruski kralj ne sjedi u Berlinu s drugačijim pravom od onoga koje C[umberland] polaže na Braunšvajg. Ako se od njega želi još nešto, to se može zatražiti tek pošto C[umberland] primi u posjed svoje pravno legitimno prijestolje. Ali revolucionarna vlada njemačkog carstva to mu silom spriječava. Nov revolucionaran akt.

Kako je s partijama?

Konzervativna je novembra 1848. bez oklijevanja bila razbila novu pravnu podlogu stvorenu marta 1848.^[343] Ona ustavno stanje ionako priznaje samo kao provizorno i klicala bi svakom apsolutistički-feudalnom državnom udaru.

Liberalne partije svih boja sudjelovale su u revoluciji 1848 – 1866, i ni danas se ne bi odrekle prava da se silom odupru nasilnom rušenju ustava.

Centar^[237] priznaje crkvu kao vrhovnu vlast nad državom, dakle vlast koja bi mu u datom slučaju mogla revoluciju učiniti *dužnošću*.

To su, eto, partije koje od nas zahtijevaju da *mi, mi jedini*, izjavimo kako se ni u kojim okolnostima nećemo prihvatati sile, kako hoćemo da se potčinimo svakom pritisku, svakom nasilju, ne samo čim oni postanu makar i formalno zakoniti – po sudu naših protivnika zakoniti – već i ako su direktno nezakoniti.

Nema te partije koja se odrekla prava na oružani otpor u *izvjes-*

nim okolnostima, a da pri tome nije lagala. Nema takve koja se ikada mogla odreći tog krajnjeg prava.

No čim dođe do toga da se raspravlja o *okolnostima* za koje neke partija rezerviše za sebe to pravo, igra je dobijena. Tada se mogu tražiti brda i doline. A to osobito može partija koja je proglašena bespravnom, dakle odozgo direktno upućena na revoluciju. Takvo proglašenje bespravnosti može se ponoviti svakog dana, kad je već jednom došlo do njega. Čista je ludost tražiti od takve partije da da tako bezuvjetnu izjavu.

Uostalom, gospoda mogu da budu mirna. Pri sadašnjim vojnim odnosima mi nećemo udariti sve dok je protiv nas oružana sila. Mi možemo čekati dok oružana sila sama prestane *da bude sila protiv nas*. Prije nego što dođe do toga svaka bi, čak i pobjedonosna revolucija, dovela na vlast ne *nas*, već najradikalnije među buržujima, to jest sitne buržuje.

Inače, izbori su pokazali kako nema šta da očekujemo od popustljivosti, to jest od koncesija našim protivnicima. Stekli smo poštovanje i postali sila samo prkosnim otporom. Poštuje se jedino sila, i samo dok smo sila filistar će nas respektirati. On ne poštuje onog tko mu pravi ustupke, za njega on više nije sila. Željezna pesnica može se osjećati i kroz kadifene rukavice, ali se mora osjećati. Njemački proletarijat postao je moćna partija, neka njegovi predstavnici budu dostojni tog proletarijata!

Vrijeme je za poštu.

Tvoj
F. E.

Engels Lauri Lafargue u Pariz

London, 23. nov. 1884.

Draga Laura,

Drago mi je što si stigla zdravo i dobro i što se kolač svidio Paulu;¹³⁴⁴ ali Nim ne može da se pomiri s njegovim insistiranjem da jede sir s kolačem. Nim je jako bolio zub; zub je bio zdrav, ali se klatio. Jučer je uzela stari par kliješta, koji je donijela iz Maitland Parka; i njima ga iščupala; odala je priznanje svojoj hrabrosti s kapljicom rakije i opet je posve vesela.

Prošlog petka¹ organizirala je Social Democratic Federation^[313] jednu predstavu u svoju korist. Tussy i Edward su igrali u komadu. Nisam išao na predstavu, jer mislim da još ne mogu neprekidno sjediti tri sata na tvrdoj stolici. Nim kaže da su vrlo dobro igrali – komad je bio više-manje, kaže ona, njihova lična historija. Mati Wright je čitala (vrlo dobro), Bax je svirao na glasoviru (malo predugo); Morris, koji je ovdje bio neko veće i koji se oduševio što vidi na mom stolu stare skandinavske *Ede* (oduševljen je Islandom), – čitao je jednu pjesmu iz svoje poezije (jedan »refontes«² o putovanju u pakao Brunhilde u *Edi* (opis Brynhilde kako se sama spaljuje sa Sigurdovim mrtvim tijelom) itd., itd. To je vrlo dobro prošlo. Čini se da je njihova umjetnost mnogo bolja od njihove književnosti, a da je njihova poezija bolja od njihove proze.

Izvrstan je Paulov odgovor Blocku, ne samo po stilu nego i po sadržaju.^[345] Svatko uči na svoj način, i ako on uči političku ekonomiju u toku borbe – sasvim je dobro što je tako uči. Bio je sasvim u pravu što je zaobišao pitanje jednakih cijena žitu, za koju se proizvodnju troši različita količina rada – to je suviše složeno pitanje, a riješeno je jedino u trećoj knjizi *Kapitala*. Ali stvar na koju bi se mogao osvrnuti, kad se za to pruži prilika, jeste glupa Blockova kleveta na 131. strani: da Mohr »insiste surtout sur le capital employé dans le commerce tant, sous la forme *argent* (espèces) que sous la forme *marchandises*«. Drska laž ili dokaz da on ne zna o čemu govori. Mohr spominje kapital koji nosi kamate i trgovački kapital samo kao historijske činjenice, ali ih izričito *isključuje* iz svake ekonomske diskusije u knjizi I, gdje je kapital promatran samo u njegovom najprostijem obliku – kao industrijski kapital.

¹ 21. novembra – ² »preradu« – ³ »naročito insistira na kapitalu, upotrebjenom u trgovini, koliko u obliku *novca* (gotovine) toliko u obliku *roba*

Jedna Paulova omaška, str. 285: la grandeur de la plusvalue est en rapport *direct* avec la longueur de la journée de travail, mais en rapport *inverse* avec la taux du salaire.⁴

Uostalom, ti znaš da je moj jedini prigovor Paulovu odgovoru bio strah da taj odgovor može »blokirati« konačan odgovor Leroy-B[eaullieu].^[346] Ako je pridobio Molinarija do te mjere da taj dopušta Paulu da odgovori šta bilo i kome bilo – utoliko bolje.

Izveštaj o mitingu u korist Nijemaca, koji je objavljen u listu »Sozialdemokrat« kao i izvaci iz »Lyon Soc[ialiste]«, preštampani u njemu, imat će ogromnog utjecaja u Njemačkoj, i svuda.^[347] Ništa ne može više djelovati na filistra, a isto tako ni na radnike drugih zemalja kao bratska suradnja proletera dviju »nacija-zakletih neprijatelja«. Ovo je potrebno isticati što više i što češće.

Bijedni Brousse, čovjek bez programa, pita se na osnovu kakvog su programa izabrani naši prijatelji. Müllerov proglaš u Darmštatu^[348] – radujem se da ga je Guesde iskoristio u »C[ri]du P[euple]« – bit će mu odgovor. Još je bolji hanoverski program, objavljen u »Soz[ial]-dem[okrat]« ovog tjedna, br. 47.^[349] Želio bih da ga Guesde upotrebi. Ova dva proglašila i činjenica da su objavljeni u *novim* okruzima, Darmštatu i Hanoveru, gdje naši prijatelji imaju izgleda da prikupe glasova, obradovali su me koliko i sami izbori. To pokazuje kakav su snažan revolucionarni polet izazvali Bismarckovi progono. Gotovo sam očekivao da će u novim okruzima biti izabrani »umjereni«, ali se sad toga ne treba odviše bojati. S druge strane, Sabor, učitelj u jevrejskoj školi u Frankfurtu, pripada *Bebelovom* krilu u partiji.

Bernsteinovo pismo Paulu o Lassalle-u^[350] tumači se činjenicom da je u *Parizu*, kao i Londonu i Njujorku, stara lasalovska klika još vrlo jako zastupljena među Nijemcima. Većina je njih emigrirala: u Njemačkoj im gori pod nogama, i ona neće da ih sluša. Ali kako su relativno neškodljivi u inostranstvu i sačinjavaju koristan međunarodni cement, da ne govorimo o novcu koji ubiraju za Nijemce Njemačkoj, s njima se oprezno postupa.

Loria se uveliko brine da mi ne pošalje svoje ispljuvke. Kao pravi »katedarsocijalistički laktaš« krade nas zdesna i slijeva. Zaista, ono što Paul namjerava da učini ako mu odgovori, *donne de côté*.^[351] Loria zna isto kao i mi *zašto* se kapitalisti angažiraju u jednoj industrijskoj grani a ne u drugoj. Ali stvarno je pitanje ono, koje sam ja naznačio, a ono nije posve jednostavno. U stvari, ono je srušilo klasičnu ekonomiju, koja ga nije mogla riješiti. *La Déroute*⁶ Ricardove škole – kako kaže Marx u svome rukopisu – u tom određenom pitanju otvorio je vrata vulgarnoj ekonomiji.

Moje šetnje s tobom vrlo su mi dobro koristile – nastavljam šetnje svakog dana i moji su mišići opet ojačali.

⁴ Veličina viška vrijednost je u *direktnom* odnosu s dužinom radnog dana, a u *obrnutom* odnosu s visinom nadnice. – ⁵ ostavi me na miru – ⁶ raspadanje

Srdačni pozdravi Paulu. Pozdrav od Nim.

Tebi odani
F. E.

Jadna stara majka Heß! »Mi tkamo, mi tkamo!« Nadam se da je napokon dobila što joj treba.

Sada, prije nego završim, molio bih te za jednu uslugu. Paul je od mene primio: 1. Darwinovo *Origin of Species*; 2. Thierryjevu *Histoire du Tiers État*; Paquetove *Institutions provinciales et communales de la France*; Buonarrotijevu *Conspiracy of Babeuf*; osim toga, bio sam dao Jenny: 1. *Edda*, poeziju i prozu i 2. *Beowulf* – obje knjige u novom Simrockovom prevodu na visokonjemački jezik. Naročito mi trebaju ove dvije posljednje knjige i Darwin. Da li bi ih mogla prikupiti, ako se mogu pronaći (Thierry i Paquet bili bi mi također korisni, a Buonarrotija je sad nemoguće pronaći) i da mi ih spakuješ? Povjerenici Continental Parcels Express (agence Continentale) jesu: E. d'Odiardi, 18, rue Bergère – i P. Bigeault, 23, rue de Dunkerque, nasuprot željezničke stanice Nor.

Nemoj plaćati prevozne troškove – utoliko će paket sigurnije stići na odredište; a ne žuri mi se toliko da moraš poći u Aržantej da tražiš knjige.

Čini se da Clemenceau moralno propada, dok se politički penje – to izgleda neizbježno u francuskoj buržoaskoj politici. Njegova posjeta Gladstone-u i gluposti koje je tada izgovorio prvi su znak toga, a drugi je njegova šutnja u parlamentu u vezi sa hajkom na socijaliste i sa gnusnim sudskim osudama u Lionu, Monlisonu itd.

Kao odgovor na Paulovu želju da dobija neke irske novine – nema nijednih koje bih mogao preporučiti. Osim toga, ako »L'Égalité« naziva svako ubistvo, ma kako ono glupo bilo, une exécution, posve su dovoljni telegrami agencije »Havas«. Za ostalo dovoljni će biti članci dopisnika lista »Daily News« iz Irske.

Ako Paul pazi da se »L'Égalité« redovno šalje ciriškom listu »Sozialdemokrat«, ovaj list će oni slati u zamjenu kako treba; ali pisat ću Bernsteinu da ga šalje na tvoju adresu, tako da ga ti primaš, a ne ljudi koji ga ne razumiju.

Srdačni pozdravi Paulu.

Mnogo srdačnih pozdrava tebi
F. E.

130

Engels Johnu Lincolnu Mahonu
u London^[362]

122, Regent's Park Road, N. W..
28. nov. 1884.

Poštovani gospodine,

Vaše pismo primio sam tek jutros, jer je u adresi pogrešno naveden broj zgrade (132 umesto 122).

Ako biste bili ljubazni da me posetite sutra, u petak, između 7 i 8 sati uveče, biću srećan da čujem to što imate da mi saopštite.

Iskreno Vaš
F. Engels

Gospodinu J. L. Mahonu

Prevod s engleskog

Engels Charlotti Engels
u Engelskirhen

London, 1. decembra 1884.

Draga Lottchen,

Jutros, nešto pre 10 časova, primio sam Tvoj Telegram. Bio sam otpre nekog vremena pripremljen za ovu vest, od trenutka kada mi je Hermann¹ iscrpnije pisao o Emilovom² stanju³, a naročito otkad me je Tvoj zet Colsman posetio prethodne nedelje. Govorili smo mnogo o Emilu, Colsman je bio potpuno obavješten o medicinskom stanju stvari, nade više nije bilo, odluka je bila pala, a ispunjenje samo još pitanje sedmica. Pa ipak ga nisam očekivao tako brzo. Došlo je, i mi moramo da se pomirimo s tim.

To je jedan period u Tvom životu, draga Lottchen, kakav nikad više nećeš doživeti; crta preko cele sume životne sreće, kojoj je nepovratno učinjen kraj. Znam kako pust i prazan mora da Ti se čini život u ovom trenutku, znam da u dubini srca želiš da i Ti odmah zajedno sa svojim Emilom pođeš u smrt. To je prirodno, to je želja svakog ko stoji kraj odra voljenog bračnog druga. Ali pomisli da je i moja majka morala to da prepati. 41 godinu je bila srećna, onda je obudovela. A malo je žena svoje muževe volelo toliko koliko je ona mog oca. Pa ipak, pored svoje dece i među njima i svojim unucima opet je oživela, i živela je još 14 godina među nama u najmanju ruku ne nesrećna. A ona je bila starija od tebe i sva njena deca odrasla i obezbeđena, dok Ti imaš još onih kod kojih treba ispuniti dužnosti koje samo majka istinski može da ispuni i koje su utoliko značajnije sada kada su deca bez oca.

Ja sam sa Emilom oduvek bio u naročito prisnom odnosu, i ma koliko se naši pogledi razilazili, imali smo ipak zajedničko to što smo se obojica bavili naučnim stvarima, bez obzira na neposrednu praktičnu korist. Ali jedno nikada neću zaboraviti. Kada sam posle očeve smrti morao ovde da prođem kroz najteža iskušenja, fizički tako bolestan da sam bio nesposoban da donesem jednu jedinu odluku zdravim razumom i slobodnim razmišljanjem, Emil je bio taj ko me je jasnim pogledom, čvrstom odlukom i potpunim vladanjem stvari otrgnuo i srećno priveo kraju pregovore u Mančestru od kojih je zavisila sva moja budućnost. Za to što sad sedim ovde u Londonu kao nezavisan čovek imam u ne maloj meri da zahvalim Emilu.

Moje još nesigurno zdravstveno stanje ne bi me zadržalo da ve-

¹ Hermann Engels – ² Emila Engelssena – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 127.

čeras dođem preko k vama kako bih svom dragom bratu ukazao poslednju počast. Ali postoji mogućnost, pa čak i verovatnoća, da bi moje prisustvo moglo da izazove policijske šikane, a ni tebe ni sve vas ne bih hteo u ovom trenutku tome da izložim ni za šta na svetu. Zar nisu pre nekoliko meseci jednog u svetu priznatog hemičara, naturalizovanog Engleza, člana ovdašnje Akademije nauka, u njegovom rodnom gradu Darmštatu tako šikanirali samo zato što je prisustvovao Marxovom pogrebu, pa je on odmah otputovao^[326]. Šta tek ja moram da očekujem? Sigurno ću opet zasađati morati sebe da smatram političkim emigrantom.

Draga Lottchen, jedno znam sigurno, vi žene ste hrabrije i jače od nas muškaraca. To što vi podnosite, ako mora da bude, prevazilazi naše snage. Ti sa svojim divnim samosavlđivanjem, na kojem sam ti često zavideo, savladaćeš i ovo najteže, bol, koji mi svi delimo s tobom, ali čiji najveći deo ipak ti moraš da nosiš.

Poljubi svu svoju decu mesto mene. Srdačno i s ljubavlju

tvoj verni stari
Friedrich

Prema časopicu »Deutsche Revue«. Jg. 46, Bd. 3
Štutgart, Lajpcig 1921.

132

Engels Karlu Kautskom
u Beč^[1853]

[London, 9. decembra 1884]

Dragi K[autsky],

Po sebi se razumije da se tvoja pisma, dokle god i koliko god želiš, mogu upućivati na 122, R[egent's] P[ark] R[oad]. Nadam se da će te ovo zateći još u Beču, u žurbi sam zaboravio na tvoj upit, a već osam dana patim od prekidanja u radu.

Ne shvaćam zašto ne utanačite stvar u vezi s *Discours-om*¹, kad o takvim pitanjima svakako možete odlučivati bolje od mene. Pisat ću D[ietzu] da to uredi sam.

Tvoj
F. E.

¹ K. Marx: *Govor o slobodnoj trgovini* (vidi u ovom tomu, pisma br. 121 i 122).

Engels Augustu Bebelu u Lajpcig^[354]

London, 11. dec. 1884.

Dragi Bebel,

Moje posljednje pismo¹ odnosilo se na ovo:

Među novoizabranima prepoznao sam neke koji bi po svom obrazovanju i temperamentu mogli da pojačaju *desno* građansko krilo frakcije. Učinilo mi se da, s obzirom na iznenadna masovna ulagivanja drugih partija nama poslije naših pobjeda, nije nemoguće da ta gospoda pokažu spremnost za takvu izjavu kakvu je od nas zahtijevala na primjer »Kölnische Zeitung«^[355] kao uvjet za ukidanje zakona protiv socijalista – izjavu koja treba da prešućujući revolucionarni karakter Partije ode samo za dlaku više udesno od, na primjer, Geiserova govora prilikom rasprave o zakonu protiv socijalista, koji je Grillenberger dao da se odštampa zajedno s tvojim govorom.^[356] Gospoda liberali su krotki, s malim zadovoljni, njima bi bile dovoljne i male koncesije s naše strane, a ja se plašim tih malih ustupaka jer bi nas oni osramotili pred inostranstvom, beskrajno osramotili. Ja, naravno, *znam* da ih ti nećeš učiniti. Ali ti, dakle mi, mogli bismo biti nadglasani. Ta i sami znaci rascjepa – u govorima – nanijeli bi golemu štetu. Stoga i samo stoga mislio sam da mi je dužnost da te u tom slučaju podržim i da ti pružim nekoliko istorijskih argumenata koji ti možda više nisu tako svježi u sjećanju. A da bi pismo, budeš li mislio da je to dobro, mogao pokazati, izostavio sam sve aluzije na one koje sam u krajnjoj liniji u njemu imao u vidu.

Nitko se više od mene ne raduje što su moja strahovanja pala u vodu, što je snaga pokreta sobom povukla naprijed i građanske elemente Partije i što će frakcija ostati na visini svojih birača. Zaista, vidim da se Singer, koji je u nedjelju svratio na trenutak do mene, i druge će nedjelje ponovo doći, posve izmijenio. On ponovo počinje vjerovati (doslovno) da bi još mogao doživjeti nešto poput društvenog preobražaja. Bilo bi mi drago da to potraje i da naši »naobraženi« za uvijek odole iskušenju da drugim partijama dokazuju kako oni nisu ljudožderi.

Nikada se nisam prevario u našim proleterskim masama. To napredovanje njihova pokreta, sigurno, svijesno pobjede i upravo stoga veselo i puno humora, uzorno je i nedostižno. Nigdje u Evropi proletarijat ne bi tako sjajno izdržao kušnju sa zakonom protiv socijalista

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 128.

i nakon šest godina ugnjetavanja odgovorio s takvim dokazom o porastu snage i takvim učvršćenjem organizacije; nigdje ne bi tu organizaciju ostvario ovako, bez ikakva prenemaganja s konspiracijom. A otkako sam vidio izborne manifeste iz Darmštata^[348] i Hanovera,^[349] nestalo je i moje bojazni da bi u novim mjestima (izbornim okruzima) mogle biti potrebne koncesije. Kad se u ta dva grada moglo govoriti tako istinski revolucionarno i proleterski, onda je sve dobijeno.

Naša je velika prednost što je kod nas industrijska revolucija tek u punom jeku, dok se u Francuskoj i Engleskoj uglavnom završila. Tamo je podjela na grad i selo, na industrijsko područje i ratarsko područje, zaključena utoliko što se još samo sporo mijenja. Ljudi u velikim masama odrastaju u odnosima u kojima će kasnije morati da žive; na to su navikli, njima su čak i kolebanja i krize postali nešto gotovo po sebi razumljivo. K tome još uspomena na prijašnje propale pokušaje pokreta. Kod nas je, naprotiv, sve još u punom toku. Ostatke stare industrijske proizvodnje seljaka, koja zadovoljava vlastite potrebe, potiskuje kapitalistička kućna industrija, dok na drugim mjestima kapitalistički kućni pogon već podliježe strojevima. I upravo priroda naše industrije, koje hramlje posve na začelju, donosi to da je revolucija² utoliko temeljitija. Budući da su velike masovne artikle kako za široku tako i za luksuznu potrošnju već uzaptili Englezi i Francuzi, našoj je eksportnoj industriji preostala pretežno sitničarija, no ona također ide masovno, a izrađuje se ponajprije u kućnom pogonu, a tek kasnije, kad proizvodnja postane masovna, izrađuje se mašinama. Tako se kućna industrija (kapitalistička) širi u sve dalja područja i sve se potpunije rasprodaje. Izuzmem li Prusku istočno od Labe, dakle Istočnu Prusku, Pomeraniju, Poznanj i najveći dio Brandenburga, zatim Staru Bavarsku, preostaje malo područja gdje se seljak ne bi sve više i više uvlačio u kućnu industriju. Tako³ revolucionirano područje postaje⁴ kod nas veće nego igdje.

Dalje. Budući da se radnik u kućnoj industriji najčešće bavi svojom poljoprivredom, nastaje mogućnost da se nadnice snižavaju više nego igdje. Povezivanje zemljoradnje s industrijom, što je prije bila sreća za malog čovjeka, sada je najjače sredstvo kapitalističkog izrabljivanja. Krumpirište, krava, malo polje, omogućuju da se radna snaga prodaje ispod cijene; *tjeraju* na to, jer vežu radnika za grudu zemlje koja ga ipak bar djelomično prehranjuje. Otuda je industrija kod nas sposobna da izvozi tako što najčešće poklanja kupcu cijeli višak vrijednosti, dok se profit kapitalista sastoji iz zakidanja normalnih nadnica. To se događa manje-više kod svih seoskih kućnih industrija, ali nigdje u tako velikoj mjeri kao kod nas.

K tome još naš industrijski preobražaj, koji je pokrenula revolucija 1848. sa svojim građanskim napretkom (ma kako on bio slab)

² tuđom rukom izmijenjeno u: društveni prevrat – ³ tuđom rukom umetnuto: industrijski – ⁴ tuđom rukom umetnuto: stoga

enormno je ubrzan 1. uklanjanjem unutrašnjih prepreka 1866 - 70. i 2. francuskim milijardama^[357] koje su se napokon mogle investirati kapitalistički. Tako smo, eto, dospjeli do preobražaja koji je temeljitiji i dublji i prostorno rašireniji i obuhvatniji nego u drugim zemljama, i to s posve svježim, nedirnutim proletarijatom koji nisu demoralizirali porazi, i napokon – zahvaljujući Marxu – s uvidom u uzroke ekonomskog i političkog razvoja i uvjete predstojeće revolucije, kakve nije posjedovao nijedan naš prethodnik. No stoga smo i *dužni* da pobijedimo.

Ja ne dijelim tvoje mišljenje u pogledu čiste [socijal]demokracije i njezine uloge u budućnosti. Po sebi se razumije da ona igra u Njemačkoj daleko podređeniju ulogu nego u zemljama sa starijim industrijskim razvojem. Ali to ne smeta da ona u trenutku revolucije, kao krajnja *gradanska* partija kakvu je izigrala već u Frankfurtu, odjednom dobije na značenju kao posljednja slamka cijele građanske pa čak i feudalne privrede. U takvom trenutku iza nje će stati cijela reakcionarna masa i pojačati je: sve što je bilo reakcionarno ponašat će se tada demokratski. Tako je od marta do septembra 1848. sva feudalno-birokratska masa jačala liberale da bi pritisnula revolucionarne mase i da bi ih, kad je to uspjelo, otjerala nogom, kao što je naravno otjerala i liberale. Tako je u Francuskoj 1848. od maja do decembarskog izbora Bonaparta⁵ vladala čisto republikanska stranka lista »Le National«^[358], najslabija od sviju, jedino stoga što se iza nje organizirala sva reakcija. Tako je bilo u svakoj revoluciji: za kormilo dolazi najpitomija partija koja je još sposobna za vladu upravo stoga što pobijedeni samo u tome vide posljednju mogućnost da se spasu. Eto, nije za očekivati da će već u trenutku krize većina birača, dakle nacije, biti uz nas. Cijela građanska i dio feudalne posjedničke klase, velik dio sitne buržoazije kao i seoskog stanovništva, svrstat će se tada oko krajnje građanske partije koja će se tada u frazama praviti krajnje revolucionarnom, i ja vjerujem da je vrlo lako moguće da ona bude zastupljena u privremenoj vladi, čak da trenutačno tvori njenu većinu. Kako se tada *ne valja* ponašati kao manjina, pokazala je soc.-dem. manjina pariške februarske vlade 1848. Međutim, ovo posljednje zasada je još akademsko pitanje.

U Njemačkoj stvar svakako može proći drugačije, i to iz vojnih razloga. Kako sada stoji stvari, udar izvana teško bi mogao doći s neke druge strane osim iz Rusije. Ne bude li ga, udar će doći iz Njemačke, tako da revolucija može proizići samo iz armije. Nenaoružan narod protiv neke današnje armije u vojnom je pogledu beskrajno mala veličina. U tom slučaju – kad bi stupila u akciju naša rezerva od 20 - 25. godine koja ne glasa ali egzercira, moglo bi se doskočiti čistoj demokraciji. No i to je pitanje za sada akademsko, premda sam ja kao, tako reći, predstavnik velikog generalštaba Partije, dužan da

⁵ Napoleona III

ga imam u vidu. U svakom slučaju, naš jedini protivnik na dan krize i dan poslije nje jest – *sveukupna reakcija što se okuplja oko čiste demokracije* i mislim da to ne valja gubiti iz vida.

Budete li u Rajhstagu stavljali prijedloge, evo jednog koji ne bi trebalo zanemariti. Državna dobra najčešće se daju u zakup velikim zakupcima, a najmanjim dijelom se prodaju seljacima čije su parcele tako male da su novi seljaci upućeni na nadničarenje pri velikim gospodarstvima. Trebalo bi zahtijevati *da se velika nepodijeljena državna dobra daju u zakup ratarskim zadrugama radi zajedničke obrade*. Carstvo nema državnih dobara i svakako će se naći izgovor da se takav prijedlog odbaci. Ali ja mislim da tu baklju treba baciti među ratarske nadničare. A to se može učiniti pri mnogim debatama o državnom socijalizmu. Zemljoradnici se mogu uhvatiti time i jedino time: to je najbolja metoda da im se ukaže kako su predodređeni da velika dobra sadašnje milostive gospode kasnije obrađuju za zajednički račun. A to će za neko vrijeme biti dosta i prijatelju Bismarcku koji od vas zahtijeva pozitivne prijedloge.

Najljepši pozdravi.

Tvoj
F. E.

12. dec. 84.

134

Engels Paulu Lafargue-u

u Pariz^[359]

(izvod)

[London, sredinom decembra 1884]

...U Nemačkoj ima i suviše mnogo vojnika i podoficira koji pripadaju partiji a da bi se mogao makar samo sa najmanjim izgledom na uspeh propovedati ustanak. Oni znaju da *demoralizacija* (sa gradanskog stanovišta) mora da se širi upravo u redovima armije. U uslovima savremene ratne tehnike (brzometnog oružja itd.) revolucija mora početi u armiji. Bar kod nas će tako početi. Niko ne zna bolje od vlade do koje mere se broj socijalista pozvanih u vojsku povećava iz godine u godinu. Naše opšte pravo glasa važi tek od 25. godine starosti. Ako velika rezerva od 21. do 25. godine starosti ne glasa, to znači da je ona u armiji.

Po: «Lyon-Socialiste»
od 21. decembra 1884.

Prevod s francuskog

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

London, 29. dec. 84.

Dragi Ede,

Od Kautskog sam doznao da si izgubio ne samo sestru nego i oca. Veruj mi da svim srcem saosećam s tobom. To su teške strane izgnanstva koje sam i ja upoznao. Otadžbine kao takve možemo se lako lišiti, ali –

No predimo na ovdašnje događaje. U subotu se Social Democratic Federation^[313] srećno raspala. Mehur je pukao nešto ranije no što sam očekivao, ali do toga je moralo doći.

Hyndman, politički avanturist i laktaš koji stremi u parlamentarnoj karijeri, odavno se dokopao celog tog pokreta. Kada je Bax pre godinu dana počeo sa mesečnikom »To-Day«, nije bilo dovoljno literarnih snaga da održe tu malu stvar, a kamoli nedeljni časopis. No samo nedeljni časopis je mogao da pomogne H[yndman]u, dakle, osnovan je »Justice« – novcem dvojice entuzijasta, Morrisa i Carpentera. Taj nedeljni list je uređivao Hyndman uz pomoć nekolicine mladih literata, koji su samo vrebali bilo kakav novi platežni pokret (Fitzgerald i Champion), i nekakvog učitelja Joynesa¹, isteranog iz Itona zbog agitacije, koju je vršio zajedno sa Henryjem George-om i tako hteo-ne hteo postao socijalist. Tim ljudima se plaćalo direktno ili indirektno – Hyndman je bogat, ali štedljiv – ostali su morali da saraduju besplatno. Sva dokumenta Federacije stizala su Hyndmanu, Fitzg[erald]u i Championu, koji su pred odbor iznosili samo ono što su smatrali zgodnim, na svoju ruku vodili prepisku, jednom reči, H[yndman] je postupao sa odborom kao Bismarck sa skupštinom. Čule su se glasne žalbe, stizale i do mene. Odgovarao sam: Pustite tog čoveka neka radi kako zna, on je sitna duša, neće dugo izdržati, *on ne može da čeka*². I slomio je vrat pre nego što sam mislio.

Morris, koji je pre dve nedelje bio u Škotskoj, doznao je tamo za takve H[yndman]ove intrige da je rekao da ne može više da saraduje s tim čovekom. Podozrevao je već odavno. Sastanak sa A. Scheuom u Edinburgu doveo je stvar do gustog. H[yndman] je oklevetao Scheua da je anarhist i dinamitaš – Scheu je Morrisu podneo ne samo dokaze o suprotnom, nego i dokaze da H[yndman] to zna. Tako je radila i H[yndman]ova klika u Glazgovu, gde je sekcija dobijala pisma sekretara Fitzg[erald]a sa pečatom Federacije, koja ne samo što nisu bila

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 44 – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 94

pisana po nalogu odbora, nego u suprotnosti sa njegovim zaključcima. Nadalje je H[yndman] mnogima tvrdio da je jedno pomalo misteriozno pismo upućeno odboru iz Pariza falsifikat koji su sačinile gospoda Lafargue i Tussy da bi njemu postavile klopku. Ali samo pismo je zatajio odboru. Najzad, osim toga što je huškao članove odbora jedne protiv drugih, dokazano je da je isfabrikovao provincijsku sekciju koja uopšte nije postojala.

Ukratko, prošlog utorka³ došlo je do gustog. H[yndman]a su napali sa svih strana, Scheu je bio lično tu sa dokumentima u rukama, Tussy je imala pismo svoje sestre u vezi sa tobožnjim falsifikatom. Uzbuna. Odlaganje do sutra. Pre sednice bili su Morris i Aveling kod mene, imao sam mogućnost da im još ponešto savetujem. U subotu burno raspravljanje. Nijednu činjenicu nisu mogli da poreknu, ni Hyndman niti njegova dobošem sakupljena pratnja. Prihvaćen je ukor izrečen Hyndmanu. Posle toga je većina istupila iz Federacije. Razlozi za to: 1. što je na jednom kongresu [Hyndman] pomoću svoje bogus (fiktivne) sekcije mogao da isfabrikuje većinu, dok oni nisu mogli da dokažu nepostojanje te sekcije, u svakom slučaju ne blagovremeno, 2. ali i poglavito, *jer je cela Federacija ipak samo prevara.*

Istupili su Aveling, Bax i Morris, od literata jedini iskreni ljudi, ali takođe tri nepraktična čoveka – dva pesnika i jedan filozof – kakve sa svećom treba tražiti. Uz to bolji od poznatih radnika. Oni hoće da uđu u londonsku sekciju, nadaju se da će dobiti većinu te da onda prepuste H[yndman]u da upravlja svojim nepostojećim provincijskim sekcijama. Njihov organ će biti mala mesečna sveščica⁴. Radiće se najzad skromno, shodno snagama, a neće se više postupati kao da ceo engleski proletarijat mora da nastupi kada se nekoliko literata preobratu u socijaliste i zaszvira zbor. (Ceo njihov broj u Londonu nije po M[orris]ovom priznanju iznosio ni 400 ljudi, a u provinciji ni 100.) »Justice« ima tiraž od oko 3500 primeraka.

Hyndman zadržava nedeljni list »Justice« i mesečnik »To-Day« sa svojim mudrijaškim literatama Fitzgeraldom, Championom, Burrowsom, Shaw-om, verovatno i sa Sketchleyem, koji, izgleda, smatra da kao stari čartist ima pravo na penziju. Sem njih još i stare ostatke demokratskih ili socijalističkih sekta. Ko će da dobije druge ostatke Federacije, ostaje da se vidi. No pošto H[yndman] za svoje listove čiji se troškovi ne mogu pokriti, ne dobija više novaca ni od Morrisa ni od Carpentera, moraće ili da plaća sam, ili da sebe, svoje listove i ostatak svoje frakcije proda Christian Socialistima ili – lordu Randolphu Churchillu i Tory Democracy-ji. Mora da požuri ako hoće da u jesen istakne svoju kandidaturu prilikom novih izbora.

Imam tu satisfakciju da sam celu ovu prevaru od samog početka

³ 23. decembra – ⁴ »The Commonweal«

prozreo, ljude pravilno procenio i predskazao kraj, a isto tako i to da će ta pr evara u krajnjem ishodu više da škodi nego da koristi.

Tvoj
F. E.

136

Engels Wilhelmu Liebknechtu

u Berlin^[360]

(izvod)

[London, 29. decembra 1884]

...Ako frakcija neće jednostavno da odbije zakonski predlog, onda može, po mom mišljenju, za ovu državnu pomoć buržoaziji, koja možda (što, naravno, tek treba da se dokaže) indirektno može da koristi radnicima, *dati svoju saglasnost samo onda ako se ista takva državna pomoć obezbedi radnicima*¹. »Ako nam date 4 - 5 miliona godišnje za radničke zadruge (ne predujam, nego poklon kao brodovlasnicima), onda možemo da razgovaramo. Ako nam date garancije da će se u Pruskoj državna dobra dati u zakup *radničkim zadrugama* umesto krupnim zakupcima ili seljacima, koji bez rada nadničara ne mogu da opstanu, da će se *javni radovi dati radničkim zadrugama* umesto kapitalistima, dobro, učinimo i mi nešto sa svoje strane. Ako ne, onda nećemo.«

Ako frakcija učini takve predloge, za šta, naravno, treba da se nađe prava forma, onda niko neće moći da prebaci socijaldemokratskim poslanicima da su zbog budućnosti zanemarili sadašnje potrebe radnika^[361].

Prema: »Der Sozialdemokrat«
od 8. januara 1885. godine.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 137.

Engels Augustu Bebelu
u Plauen kod Drezdena

London, 30. decembra 84.

Dragi Bebel,

Smjesta odgovaram na tvoje pismo.^[362]

Čini se da je prijatelj Singer iz mojih izlaganja shvatio samo ono što je u skladu s njegovim gledištima – to se lako nauči u trgovini, gdje katkada može biti od koristi, ali u politici, kao i u nauci, valja se, ipak, naučiti objektivnom shvaćanju stvari.

S[ingeru] sam najprije kazao da o tom slučaju još nipošto nisam pravo razmislio (tek prošle večeri upozorio me na to »S[ozialdemokrat]«^[363]) i da ono što ću mu reći *nipošto* ne treba shvatiti *kao moje konačno mišljenje*.

No zatim sam rekao: da se *pod izvjesnim okolnostima i uvjetima* svakako može *dopustiti* da se glasa za to, ako se, naime, vlada *obveže* da će i radnicima odobriti isto takvu državnu pomoć kakvu sada hoće da odobri buržujima. Dakle poimence, davanje u zakup državnih dobara radničkim zadrugama itd. A budući da znam kako to vlada neće učiniti, to drugim riječima znači: da sam ljudima koji *bi htjeli* za to glasati pokazao put kako *mog*u glasati protiv toga časno i bez prisiljavanja na to.

Singeru sam također kazao, a čini se da mu je to bila novost, kako čovjek u parlamentarnom životu može svakako jednom doći u priliku da *mora* glasati protiv nečega što se potajno želi da ipak prođe.

No, pišući jučer Liebknechtu o drugome, iskoristo sam priliku da mu i o tom izložim svoje gledište koje je sad nakon dužeg razmišljanja zrelije. Ono se umnogome – neka ti kojom prilikom pročitaju to mjesto – gotovo doslovno poklapa s onim što ti pišeš, premda je tvoje pismo stiglo tek jutros. Ja od tvog mišljenja odstupam, ukratko, u ovome:

1. Vi ste prije svega ekonomska partija. Vi, ili neki među vama, u svoje vrijeme ste se uveliko hvastali nadmoćnošću Partije, ali kada se pred vas praktički postavilo prvo ekonomsko pitanje, tada ste se – povodom zaštitnih carina^[364] – raspali. Bude li se to ponavljalo pri svakom ekonomskom pitanju, čemu onda uopće cijela frakcija?

2. U načelu trebalo bi glasati protiv. To sam dovoljno jasno kazao L[iebknechtu]. No ako većina hoće da glasa za to? Tada preostaje jedino da se privoli na to da za svoj glas veže takve uvjete koji bi to bar donekle opravdali, da bar pred Evropom ne bude bruke, koja je inače neizbježna. No ti uvjeti su *takvi* i *mog*u biti samo *takvi* da vlada

ne može pristati na njih, dakle da većina frakcije, ako svoj glas veže za te uvjete, ne može glasati za.

Po sebi se razumije da nikada nisam mogao ni pomisliti na neko bezuvjetno glasanje za to poklanjanje radničkih groša buržoaziji. Ali u ovoj prilici isto tako nije bilo umjesno ni da se postavi pitanje povjerenja – da se razbija frakcija.

Po mom mišljenju, pri svim takvim pitanjima, kada se žele uzeti u obzir sitnoburžoaske predrasude birača, najbolji je put da se kaže: mi se u načelu protivimo, no kad vi od nas zahtijevate pozitivne prijedloge, i tvrdite da će to biti dobro i za radnike, što mi osporavamo čim se radi o prednostima koje bi bile veće od mikroskopskih – neka bude: dovedite radnike i buržoaziju u ravnopravan položaj. Za svaki milijun što poklanjate buržoaziji direktno ili indirektno iz radničke vreće, poklonite milijun i radnicima; isto tako u slučaju državnog predujma. Dakle otprilike slijedeće stvari (samo primjerice, bez osvrtnja na formu koju treba da dobije posebno za Njemačku, jer za to premalo poznajem postojeće zakonodavstvo u pojedinostima).

1. Odobravanje subvencija i predujmova radničkim zadrugama ne da bi, i ne toliko da bi one osnivale nove trgovine (što bi bio samo Lassalle-ov prijedlog sa svim svojim nedostacima) već poimence

a) da bi uzimale u zakup državna dobra (ili i druga poljoprivredna imanja) i zadržno ih obrađivale,

b) da bi za svoj ili državni račun kupovale i zadržno iskorištavale fabrike itd. čiji su vlasnici obustavili pogon u vrijeme krize ili zbog bankrota, ili su iz nekih drugih razloga izložene prodaji, pa da se tako pomalo uvodi prijelaz cjelokupne proizvodnje u zadržno.

2. Davanje prednosti zadrugama pred kapitalistima i njihovim udruženjima pri svim javnim pogodbama, uz jednake uvjete, dakle uopće u načelu što više pogodbi o svim javnim radovima sa zadrugama.

3. Uklanjanje svih zakonskih prepreka i otežavanja što su još na putu slobodnim zadrugama, dakle prije svega ponovno uključivanje radničke klase u opće pravo – ma kako ono bilo bijedno – ukidanjem zakona protiv socijalista^[33] koji, eto, uništava sve strukovne saveze i zadruge.

4. Puna sloboda za strukovne saveze (Trade Unions) i njihovo priznavanje kao *pravni osoba* sa svim njihovim pravima.

Budete li to zahtijevali, zahtijevat ćete jedino jednake obzire prema radnicima kao i prema buržoaziji; a ako pokloni buržoaziji treba da dižu industriju, onda će pokloni radnicima činiti to još mnogo više. Ja uopće ne shvaćam kako bi socijaldemokratska frakcija mogla glasati za nešto tako *bez* takvih protuusluga. Bacite li takve zahtjeve u narod, ubrzo će među biračima prestati i gužva oko državne pomoći industriji u obliku poklona buržoaziji. Sve te stvari mogu se provesti od danas do sutra i pokrenuti za godinu dana, pa su im, dakle, na putu samo buržoazija i vlada. A ipak su to za današnji dan krupne mjere koje moraju da se dojmje radnika posve drugačije nego subvencioniranje

parnih brodova, zaštitne carine itd. I Francuzi zahtijevaju u biti isto.

No sada dolazi još nešto što se tek sada pokazalo: lako je moguće da će glasovi socijaldemokrata biti odlučujući. I, kakve li bruke pred cijelim svijetom, ako se ta stvar, darivanje buržoazije, dogodi *zahvaljujući vašim glasovima*. Ja zaista ne znam šta bi tada trebalo da kažem Francuzima i ovdašnjim ljudima. I kakvog li trijumfa u anarhista, koji bi tada klicali: eto vam, sve sami malograđani!

Na ostalo osvrnut ću se drugom prilikom. Stalo mi je da te u ovoj stvari ni trenutka ne ostavim u nedoumici o svom gledištu. Nadam se da je promjena u tvojim poslovima prije svega podnošljiva za tvoje zdravlje. I srdačne čestitke za Novu godinu tebi i tvojoj obitelji.

Tvoj
F. E.

Jasno je kao dan da neće biti dovoljno novaca. S[ingeru] sam takođe kazao da će, bude li glasao za, dosljedno morati da glasa i za kolonije. O pitanju novca vidi moje pismo Liebk[nechtu]¹.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 136.

138

Engels Pasquale Martignettiju
u Benevento

London, 30. decembra 1884.

Veoma poštovani gospodine,

Na Vaše zadnje pismo od 18. nov. niste, na moju veliku žalost, još dobili odgovor. Molim Vas da mi oprostite, pritisli su me rad i poslovi.

Moj *Seljački rat* je malo djelo koje je od interesa samo za Njemačku. Pored toga moram dati i jedno novo, potpuno prerađeno izdanje i neću moći da ga započnem prije februara ili marta, tako da će knjiga moći da se objavi negdje u julu (znam što se može očekivati od naših partijskih stamparija). Njezin predmet, konačno, nema ničeg zajedničkog s predmetom *Porekla itd.*^[365]

Stoga sam mišljenja da će biti bolje da ovo posljednje objavimo posebno, a što se tiče načina objavljivanja, prepuštam sve Vašoj odluci.

Čim bude objavljen *Seljački rat*, biće mi čast da Vam pošaljem jedan primjerak, pa Vi odlučite da li se isplati prevoditi ga, u šta ja sumnjam.

Ostajem sa naročitim poštovanjem

Vaš odani

F. Engels

Prevod s italijanskog

139

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 31. dec. 1884.

Dragi Sorge,

Nadam se da ti je sad bolje, kao i meni; mada još nisam sasvim onaj stari, ipak sam blizu da to opet budem.

Kapital, II knjiga (oko 600 štampanih strana) odlazi u januaru u štampu. Kroz nekih 10 dana biće gotovo redigovanje, zatim samo još da se pregleda ono što je na čisto prepisano. Valjalo je dosta raditi – imao sam 2 cele redakcije i 6 u odlomcima!

III knjiga doći će na red pošto još obavim nekoliko hitnih međuradova; to su 2 redakcije i jedna sveska jednačina¹, biće takode 6 - 700 strana.

Najzad IV knjiga, *Teorije o višku vrednosti* iz najstarijeg rukopisa od 1859 - 61.^[170] Ovo je još potpuno nejasno, može da se uzme u ruke kada sve ostalo bude gotovo. Ima oko 1000 gusto ispisanih stranica in-kvarto.

Svoj *Seljački rat* ću potpuno preraditi. On će biti stožer cele nemačke istorije^[220]. I s tim ću imati dosta posla. Ali prethodna istraživanja su tako reći gotova.

Engleski prevod *Kapitala* polako napreduje, više od polovine je gotov. Tussyn muž, Aveling, pomaže, ali ne čini to tako temeljno kao Sam Moore, koji radi glavne stvari.

Schorlemmeru su kao osumnjičenom za širenje lista der »Soz[ial]-demokrat« ovog leta u Darmštatu izvršili pretres stana^[326]. Veliki skandal među filistrima. Doneo nam je oko 500 glasova.

Democratic Federation^[313] se ovde u subotu raspala. Avanturist Hyndman, koji se dočepao vlasti nad celim pokretom, raskrinkan je, jer je podbunjivao članove jednog protiv drugog, utajivao prepisku upućenu Komitetu i osnivao bogus branches² u provincijama radi proturivanja svojih kreatura na konferencijama i kongresima. Izrečeno mu je nepoverenje, ali većina je istupila, poglavito zato što je, kako tvrde, cela organizacija samo *prevara*. To je istina, oni nemaju ni 400 članova koji plaćaju članarinu, a njihova čitalačka publika su sentimentalni buržuji. Oni sad hoće da osnuju novu organizaciju (Morris, Bax, Aveling itd.) i da Hyndmanu i njegovim pristalicama (Fitzgerald, Champion, Burrows itd.) prepuste »Justice« i »To-Days«, a da sami, svesni najzad svojih ograničenih snaga, počnu sa jednim

¹ Uporedi u 23. tomu ovog izdanja, str. 10/11 – ² fiktivne sekcije

malim monthly³. Pošto su kapitalisti koji su finansirali udruženje takođe istupili iz njega (oni su najviše primećivali kako ih H[yndman] iskorišćava), to će H[yndman], dakle, morati sam da plaća svoje listove koji se ne isplate ili celu partiju, ukoliko mu je privržena (što će se pokazati kroz 8 dana), proda onome ko najviše plati. A pošto teži da prilikom sledećih izbora dođe u parlament, moraće da požuri.

Kod nemačkih poslanika postoje svakojake sitnoburžoaske predrasude, tako na primer većina hoće da »u interesu industrije« glasa za subvenciju za parobrode³⁶¹. To mi takođe izaziva dosta prepiske. Srećom tu je Bebel, koji uvek pravilno shvata ono što je odlučujuće, te se nadam da će stvar proći bez bruke. Otkad vodim »zvaničnu« prepisku s Bebelom umesto s Liebkn[echt]om, sve ide ne samo glatko, nego se nešto i učini, a moje mišljenje dospeva neizmenjeno pred drugove. Bebel je izuzetno divan momak, nadam se da neće uništiti svoje trošno zdravlje.

A sad, želim ti srećnu Novu godinu i bolje zdravlje – Pozdrav Adolphu⁴.

Tvoj
F. E.

Hvala za »Volkszeitung«⁵ sa mudrim čovekom i njegovim sumnjama u pogledu ukidanja države. Kada bih hteo da odgovaram na sve takve sumnje, morao bih da napustim sve ostale poslove. A propos. »Volkszeitung« mi ne šalje više svoj »Nedeljni list«. Ako, dakle, u njemu ima nešto zanimljivo, obavezaćeš me ako mi povremeno pošalješ po koji.

³ mesečnikom («Commonweal») – ⁴ Adolphu Sorgeu, mladem – ⁵ »New Yorker Volkszeitung«

1885.

140

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 1. jan. 85.

Draga moja Laura,

I pored sve žurbe nekoliko redi. Moore i Jollymeier otišli su kod Tussy i tako iskoristih priliku da završim mnoštvo poslovnih pisama – ostalo je nekoliko trenutaka do pola šest.

Izvršio sam uplatu za tvoj »Justice« sve do 31. decembra, ali kako nisam imao pravu uplatnicu, nisam mogao više ništa da učinim; osim toga, svako moje pismo bilo kome u toj redakciji propraćeno je molbom sa njihove strane za jedan članak, tako da zbilja ne mogu da im se javljam čak ni poslovno. Međutim, Edward kaže da on uplaćuje kod »Modern Press«, tako da sam danas poslao novac za tebe i mene na »Justice« i na »To-Day« za 6 meseci i nadam se da ćeš ih dobijati. Sve stare brojeve koje uspemo da nabavimo takođe ćemo ti poslati, ali u njima nema mnogo stvari koje zaslužuju tvoju pažnju; zbližavanje s posibilistima je sasvim novog datuma i nije još javno izraženo, izuzev što je u poslednjem broju štampano nešto od Adolphe-a Smith-a.^[366] Pa ipak, sigurno je da će ta tendencija dalje jačati.

Sinoć smo bili kod Pumps, ona je izuzetno dobro, samo se malo premara; beba je zdrava.

Žao mi je što se kriza u Social Democratic Federation¹ nije mogla još malo odložiti; Hyndman bi se još više zapetljao, a lični momenat bi bio više otišao u pozadinu. Ali šta se sad može. Razlog da se većina umesto da svoju pobjedu iskoristi do kraja *povuče* i počne da zasniva novu organizaciju,^[367] sastoji se, uglavnom, kako mi je Morris rekao, u sledećem: staru organizaciju *nije ni vredelo imati*.

Londonske sekcije imaju ukupno oko 300 članova i oni se nadaju da će ih najvećim delom preuzeti, a u provincijama sve je to budalaština i fikcija.

Pa, videćemo šta će uraditi. Njima u prilog treba reći: u celoj Engleskoj nećeš naći tri manje praktična čoveka za političku organizaciju nego što su Aveling, Bax i Morris. Ali su zato iskreni.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 139.

Nim i ja i ovog puta želimo srećnu Novu godinu tebi i Paulu a
poželite je i sirotim mališanima u Aržanteju kad ih budete videli.

Tvoj
F. E.

Prevod s engleskog

141

Engels Hermannu Schlüteru
u Hotingen-Cirih

London, 1. jan. 1885.

Poštovani gospodine Schlüter,

Dobio sam Vaše cenjeno pismo od 10. kao i rukopis gospođe Kelley-Wischnewetzky^[368]. Obavestio sam je da sam ga primio i nadam se da ću moći da ga pregledam iduće sedmice.

Položaj radničke klase još se nije mogao sasvim izvući iz Wigan-dovih ruku^[36]. Prema iskazu advokata Freytaga, stari ugovor, kojim se predviđa drugo izdanje, pre otprilike 10 godina nije još bio zastareo. Otada sam opet više puta nalagao da se kod Freytaga raspita kakav je po saksonskom pravu moj položaj prema W[igand]u, ali nikad nisam dobio odgovor. Međutim, dokle god s tim nisam načisto, ne znam kakve korake mogu da preduzmem. Saopštio sam to i Dietzu, no posle ništa više nisam čuo od njega; govorio je o tome da će da štampa novo izdanje, ali ništa određeno nisam doznao.

Novo izdanje ne bi bilo moguće bez raznih napomena s moje strane, za šta su opet potrebna razna traganja po knjigama a mestimično i studije, što trenutno ne mogu da uzmem na sebe, imam više nego dovoljno posla. Mogao bih na to da mislim oko sredine ove godine. Smatram, dakle, da bi bilo najbolje da tu stvar dotle ne diramo.

No Ede mi je govorio o tom da bi trebalo da se moj *Anti-Dühring* opet izda^[204]. Posle zrelog razmišljanja odlučio sam da dopustim da se ovaj odštampa *neizmenjen*. Dužan sam to svom protivniku, i napisaću samo nov predgovor¹ i za neke glave dodatke, koji svi mogu da se stave na kraj knjige. Znači, nov predgovor. Za to ću naći vremena. Ako, dakle, želite posao za svoju štampariju, predložio bih Vam da počnete s ovim. Sem toga, ovo je stvar s kojom nema potrebe da se naročito žuri, dakle, može da se štampa kako Vam bude zgodno.

Mislim da ću u januaru da završim sa II knjigom Marxovog *Kapitala* i prihvatam se odmah prerade *Seljačkog rata*^[220]. To će mi oduzeti dobrih šest nedelja rada, no to se mora završiti, da bih mogao da se latim III knjige *Kapitala*. To me zasada zapošljava samo danju, tako da su mi večeri delimično slobodne, i onda mogu da radim na *Položaju radničke klase* – ako mi, naime, redakcija raznih prevoda, korekture itd. ostave vremena za to.

Razmotrite, molim Vas, tamo ovaj slučaj i obavestite me zatim šta ste odlučili. Učiniću onda rado sve što mogu da Vam pomognem.

¹ Vidi u 31. tomu ovog izdanja, str. 9 - 14.

Srdačne pozdrave i srećna Nova godina celoj koloniji.

Vaš
F. Engels

142

Engels Karlu Kautskom
u Beč

London, 13. jan. 85.

Dragi Kautsky,

Nadam se da će te ovo zateći još u Beču. Prvi svezak »N[eue] Z[eit]« primio sam tek pred nekoliko dana. Možeš li mi pribaviti još oko 2 - 3 pr[imjerka]? Obećao sam svoju kritiku Rodbertusa Rud[olfu] Meyeru, no nije zgodno da njemu dajem pr[imjerak] a da u isto vrijeme ne uslužim gospodu Lafargue i Tussy, no stari konzervativni socijalpetljanac je kao na iglama.

Htio bih također za njih izmoliti pr[imjerke] *Bede filozofije*. Stvar je oglašena kao »izišla«.

Čini se da je Groß govedo, ali pošteno. Protiv biografije ne mogu ništa kazati, no ako želiš skresati njegovu teorijsku zbrku, ne zavidim ti na poslu.^[369]

Srdačno pozdravi Fränkela. Pričat ćeš mi čime se on zapravo bavi.

Novogodišnja karta od njega i kompanije vrlo me obradovala. Dakle, sve ostalo kada dođeš ovamo.

Tvoj
F. E.

Ti ne bi izdržao ni četrnaest dana da redigiraš □¹. Bolje je da dođeš ovamo dok još nisi sebi natovario jednog specijalnog neprijatelja u frakciji.^[370]

¹ Vierecka (Viereck doslovno znači četverokut)

143

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hotingen-Cirih

London, 13. jan. 1885.

Cenjeni gospodine Schlüter,

Počnite Vi samo sa *Anti-Dühringom* čim Vam to bude odgovaralo. Nisam čitao šta mi odgovara taj poštenjaković¹, niti hoću da čitam^[371]. Da odgovori ne može, a drskim naklapanjem neka se služi koliko ga volja.

Godinama već uzalud tražim reviju »R[hheinische] Z[eitura]«², imam samo 3, 5. i 6. svesku; 1, 2, 4. nedostaju^[372]. Članaka za preštampavanje gotovo i nema u njima. Sveske 1 - 4 sadrže Marxovu istoriju francuske revolucije od 1848. do 50³ (sažetu u *18. brimeru*), i moje pripovedanje o rajnskim i badensko-falačkim majskim danima 49⁴. Zatim *Seljački rat*⁵ (5. i 6) i male kritičke članke⁶ kao i pregled aktuelnih događaja⁷. O pravu na rad nalazi se samo možda u 1. svesci ponešto veoma kratko⁸; u prazne fraze se Marx samo retko upuštao.

Nije loše što se u svoje ime kod Wiganda raspitujete za novo izdanje *Položaja itd.*^[36], ali nam to neće mnogo pomoći. Moram da znam u kakvoj sam zakonskoj obavezi prema njemu, i još ću jednom tražiti da se raspitaju kod Freytaga. Notabene, računam s tim da Vi, čim se ovo uredi, s Dietzom izvedete stvar načisto, pošto on ipak ima starije pravo ili bi mogao da ga traži.

Pozdrav Edeu

Vaš odani

F. Engels

¹ Eugen Karl Dühring - ² »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue« - ³ *Klasne borbe u Francuskoj 1848 - 1850.* - ⁴ *Nemačka kampanja za državni ustav* - ⁵ *Nemački seljački rat* - ⁶ Recenzije (vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 165 - 176 i 212 - 242) - ⁷ *Pregled* (januar - februar 1850); *Pregled* (mart/april. 1850); *Pregled* (od maja do oktobra 1850) - ⁸ Vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 17 - 20.

144

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hotingen-Cirih

London, 17. jan. 1885.

Cenjeni gospodine Schlüter,

Naknadno Vam u vezi sa delom *Anti-Dühring* napominjem sledeće: 1. posle starog predgovora sledi predgovor 2. izdanju, no njega sada još ne mogu da napišem kako treba; počnite, stoga, kao i obično sa samim tekstom i ostavite predgovor i naslov za kraj. 2. Sve dopune štampaće se kao dodaci.

Iz Bona mi javljaju da se *Poreklo porodice itd.* ne može dobiti u knjižarama; knjižari tvrde da im je iz Švajcarske izdavač saopštio da je knjiga *zabranjena*, a mene razni prijatelji bombarduju pitanjima gde se knjiga može dobiti. Pošto, koliko je meni poznato, nije doneta *javna* zabrana, a *tajna* je glupost, pretpostavka pak da se iz Ciriha šire glasine o zabrani još veća glupost, stvar mi ostaje zagonetna. Da li je moguće da su Schabelitzovi komisionari dozvolili da ih vlada nagovori da šire takve glasine kako bi se na taj način otežala prodaja a da se javnom zabranom ona ne bi učinila smešnom? Najlepše Vas molim da se tamo o ovom obavestite i da mi saopštite ishod. Nastojaću takođe da doznam da li se na drugim mestima služe takvom taktikom.

Šta radi Ede? Od njega ni traga ni glasa.

Vaš odani

F. Engels

145

Engels Augustu Bebelu

u Berlin

London, 19. jan. 85.

Dragi Bebel,

Nadam se da si primio moje poslednje preporučeno pismo (od 30. ili 31. dec.¹) u vezi sa subvencijama za parobrode. Danas moram da te uznemirim sa jednim pitanjem. Gospodin Franz Mehring piše mi po drugi put da mu stavim na raspolaganje građu za Marxovu biografiju itd., i između ostalog postavlja mi bezobrazan zahtev da mu »kao pozajmicu« u Berlin pošaljem *nenadoknadive* spise, koje on sebi ne može da nabavi tamo!^[373] Ja mu neću odgovoriti, ali ću mu uputiti obaveštenje preko Hirscha. No da bih za to pogodio pravi ton, želeo bih da znam nešto određenije o njegovoj prošlosti i sadašnjosti i o njegovom stavu prema Partiji. Znam samo uopšteno da su ga pre 1878. godine u listovima »Volksst[aat]« i »Vorwärts« kao otpadnika od Partije i kao saradnika korumpirane štampe valjano udesili, i video sam iz malog broja njegovih spisa, koji su mi došli do ruku, da on svoje bliže poznavanje pokreta, toliko koliko iskorišćava literarno da bi filistru o njemu u neograničenim količinama pružio »poeziju i istinu« i sebe prikazivao kao autoritet u tim stvarima. Ako je počinio osobite niskosti, koje ga naročito ističu među ostalim literatorskim ološem, bilo bi mi veoma korisno da to znam.^[374]

Zatim još jedno. Na mene jako navaljuju radi novog izdanja *Položaja radničke klase*. Tu ne mogu apsolutno ništa da učinim pre no što doznam u kakvom sam pravnom položaju prema Wigandu, mom starom izdavaču^[36]. Za ovo sam se x-puta obraćao Liebk[necht]u, i on je, kao i uvek, pristajao da mi nabavi obaveštenje od Freytaga, ali nikada ga nisam dobio, i onaj ko se onda čudio što se ništa nije obavilo bio je, naravno, Liebk[necht]. Pošto bi, dakle, bila ludost da mu i dalje dosadujem poslovima koji moraju da se obave, moram oper tebe da uznemirim i molim te da tražiš od Fr[eytag]a ili nekog drugog saksonskog advokata da mi odgovore na priložena pitanja. Čim budem imao te odgovore, moraću da preduzmem potrebno.

Ako govorimo o industrijskom položaju Nemačke, rado priznajem ogroman napredak od 1866. godine a naročito od 1871. godine. Ali poređenje sa drugim zemljama ipak ostaje. U proizvodnji robe za masovnu potrošnju dominirala je Engleska, u proizvodnji *finijih* luksuznih artikala i predmeta istančanog ukusa Francuska, i u tom

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 137.

pogledu nije se ništa mnogo izmenilo. Što se železa tiče, Nemačka svakako, pored Amerike, zaostaje samo još za Engleskom; ali engleska masovna produkcija još ni izdaleka nije dostignuta, i konkurencija je moguća samo onda ako se prodaje s *gubitkom*. U pamuku Nemačka proizvodi samo sporedne artikle za svetsko tržište. Ogromne mase prediva i tkanina (platno za košulje i drugi masovni artikli) za indijsko i kinesko tržište još su engleski monopol, i tu konkuriše ne Nemačka, nego Amerika. I u vunenoj robi Engleska još uvek vlada svetskim tržištem, isto tako u lanu (Irska). Metalna roba za kućnu upotrebu itd. još ima svoj centar u Birmingemu a nožarska roba u Šefildu, a najopasnija konkurencija je opet američka, ne nemačka. Mašine (izuzev lokomotiva) – opet Engleska i Amerika. **Radnička biblioteka**

Što se tiče artikala istančanog ukusa, Francuska je mnogo izgubila. I ovdje se ukus znatno razvio, i u Nemačkoj bezuslovno takode. Ali obe ove zemlje, naročito Nemačka, ipak poglavito isporučuju artikle 2, 3. i 4. reda i još uvek umnogome zavise od pariskog ukusa. Jasno je, međutim, da kod kupaca, koji su gotovo isključivo skorojevići, artikli 2. i 3. reda igraju veliku ulogu i da se oni tim prostacima mogu prodati kao roba prvog reda.

Ali je sigurno da se osnovna masa nemačkog izvoza sastoji od bezbroj, pojedinačno uzev, manje-više beznačajnih artikala, čija izrada, sem toga, ukoliko je u pitanju ukus, najvećim delom počiva na kradi pariskih uzoraka. Na primer, konfekcija ženskih kaputa, što se u izveštajima lista «Köln[ische] Zeitung» otvoreno priznaje. Pri tome se velikim delom prerađuju inostrane tkanine.

Mislim da se o svetskom tržištu odavde može tačnije da sudi nego odande; ali sam, sem toga, redovno pratio specijalno nemačke trgovačke izveštaje, te prema tome vidim obe strane. Voleo bih da jednom imam vremena da sa ovog stanovišta prikazem nemačke zaštitne carine. One su najveća glupost. Nemačka industrija postala je velika i sposobna za izvoz u uslovima tako velike slobodne trgovine kakve, sem u Engleskoj, nema ni u jednoj industrijskoj zemlji – i sada kad postaje sposobna za izvoz, stešnjavaju je zaštitnim carinama! To da *izvoznici* traže zaštitne carine karakteristično je za Nemačku: moramo da ih imamo da bismo u inostranstvu mogli prodavati sa gubitkom a da ipak krajem godine zaradimo! To što inostranstvu poklanjamo, mora inostranstvo da nam plati: isto onako kao što višak vrednosti poklanjamo inostranstvu a stvaramo sebi profit odbitkom od radničkih plata!

NB. Čestiti Mehring je pisac »uvodnih članaka« u »Demokratische Blätter«. On mi ih šalje kao dokaz svog ubeđenja!

Tvoj
F. E.

146

Engels Paulu Lafargue-u

u Pariz^[375]

(izvod)

[London, oko 25. januara 1885]

... Vi znate kakve napore ulaže ruska vlada već godinama da bi pridobila Englesku i Francusku – a naročito Englesku – na ekstradiciju herojskih nihilista. Kad bi ove dvije zemlje pristale na to, ostala bi ih Evropa morala slijediti. Čak se može očekivati da Amerika pođe tim putem.

No, »Pall Mall Gazette« je objavila 15. januara članak gospođe Novikov, dušom i telom odane carizmu, koja je ponovo apelirala na Englesku da prestane davati utočište Hartmannima, Stepnjacima i svima koji »organiziraju potajna ubistva u Rusiji«. Englezi su sada – kaže se u članku – izloženi istim dinamitaškim atentatima; oni daju utočište ruskim dinamitašima, a Amerika ga pruža irskim dinamitašima. Ono što Engleska traži od Amerike, upravo je ono što Rusija traži od Engleske.

Eto, to je već dovoljno jasno. Ali postoji i nešto jasnije. Dvadeset četvrtog januara ujutro svi listovi su objavili tekst diplomatskog ugovora između Petrograda i Berlina^[376], prema kome je dogovorena politička ekstradicija, koja treba da se proširi na Njemačku i otuda na svu Evropu.

A tog istog 24. januara poslije podne London je prestravljen trostrukom eksplozijom – protiv zakonodavne vlasti u Donjem domu, protiv sudstva u Westminster Hall-u i protiv izvršne vlasti u Toweru. Ovog puta više se ne radi o bacanju u zrak nužnika ili zastrašivanju putnika u underground railway¹. Napad je usredotočen protiv triju glavnih državnih vlasti, simboliziranih zgradama u kojima zasjedaju.

Da to nije djelo nekolicine razdraženih fenijanaca? Ne bi li to prije bio snažan udarac, potreban carizmu, da privoli Englesku na ulazak u protivrevolucionarnu liniju? Ako je ruskog porijekla dinamit kojim su rukovali ruski agenti, zar on nije mogao, pitam ja, eksplo-

¹ podzemnoj željeznici

dirati u zgodniji čas da se uplašeni i pokajnički Džon Bul ispruži kraj nogu Aleksandra III? . . .

Prema: «Le Cri du Peuple»
od 31. januara 1885.

Prevod s francuskog

147

Engels Florence Kelley Wischnewetskoj

u Njujork

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 4. feb. 85.

Draga gospodo,

Nadam se da ste dobili pismo koje sam Vam pisao negde oko Nove godine.

Sada Vam šaljem, *preporučeno*, rukopis koji ste mi poslali i samo žalim što me je preopterećenost poslom sprečila da Vam ga vratim ranije.⁽³⁶⁸⁾ Pažljivo sam ga pregledao i olovkom uneo neke ispravke i sugestije da bih Vam pokazao kako mislim da bi trebalo prevesti određena mesta. Ponegde ćete možda naći da izrazi koje predlažem ne zvuče dobro na engleskom u kontekstu cele rečenice; u svakom takvom slučaju ostavljam Vama da izvršite ispravku.

Što se tiče stručne terminologije, ako biste bili dobri da mi s vremena na vreme pošaljete spisak termina sa naznakom na kojim stranicama se javljaju, rado ću Vam davati odgovarajuće termine na engleskom.

Nemački predgovor (kao i posvetu na engleskom⁽³⁷⁷⁾) ja bih, da sam na Vašem mestu, potpuno izostavio. Danas oni uopšte nisu interesantni. Prvi deo predgovora odnosi se na jednu fazu intelektualnog razvoja Nemačke i drugih zemalja koja je danas gotovo potpuno zaboravljena, a drugi deo je u naše vreme izlišan.

U pogledu prevođenja drugih mojih radova, razumećete da ne mogu sada da ulazim u bilo kakve određene obaveze. Ima i ovde ljudi koji žele da prevedu ovaj ili onaj rad, i ja sam im već dao svoju uslovnu saglasnost, to jest ukoliko nadu izdavača i stvarno se prihvate posla.

Engleski predgovor ću napisati⁽³⁷⁸⁾ kada stvari malo više krenu napred.

U međuvremenu,

Iskreno Vaš

F. Engels

Prevod s engleskog

148

Engels Wilhelmu Liebknechtu

u Lajpcig

London, 4. febr. 1885.

Dragi Liebknecht,

Ipak si mi poslao tog literata, nadam se da je posljednji te vrste. Valjda i sam uviđaš kako te ti besramni mangupi zloupotrebljavaju. Taj je čovjek potpuno neizlječiv, jednako kao i njegov prijatelj Quarck – Quarck¹ su obojica – i ako se oni okreću k vama, i vi ih primate, onda se ja malo odvracam. Zar se ti nikad nećeš uvjeriti da taj polu-obrazovani literarni ološ može Partiju samo iskoristiti i upropastiti? Po tebi, nije trebalo da uđe u Rajhstag ni Viereck! Sitnoburžoask element u Partiji sve više uzima maha. Marxovo ime treba da se po-tisne što više. Ako se tako nastavi, doći će do rascjepa u Partiji, u to budi siguran. Ti sve opravdavaš time što su gospoda malogradani dobili po glavi. Ali ima trenutaka kada je i to potrebno, i ako se to ne dogodi, oni postaju bahati: zar nakon 40 godina treba ponovo da se primjeni odjeljak² o njemačkom ili istinskom socijalizmu?

Ja sam inače dobro, samo imam užasno mnogo posla i ne mogu pisati dugačka pisma.

Tvoj
F. E.

¹ Quarck je vrst sira neugodna mirisa. – ² Vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 398 - 400.

149

Engels Florence Kelley Wischnewetskoj
u Njujork

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 10. febr. 1885.

Draga gospođo,

Vraćam pismo gospodina Putnama. Bilo bi to, naravno, divno ako bismo uspeli da knjigu¹ izda njegova firma, ali se bojim da će g. Putnam ostati pri svojim razlozima, čiju snagu – s tačke gledišta izdavača – ja u potpunosti priznajem. Možda će ga činjenica da je upravo sada u pripremi novo nemačko izdanje moga rada malo pokolebati. Moji prijatelji u Nemačkoj kažu da je ta knjiga baš sada za njih od posebne važnosti jer opisuje stanje koje se gotovo u potpunosti ponavlja u ovom trenutku u Nemačkoj; a kako razvitak fabričke industrije, primena pare i mašina i pojava proletarijata kao rezultat ovih tokova u današnjoj Americi odgovara u najvećoj meri stanju u Engleskoj iz 1844 (mada je Vaš preduzimljivi narod uveren da će u sledećih 15 - 20 godina prestići čitav stari svet) poređenje industrijske Engleske iz 1844. sa industrijskom Amerikom iz 1885. moglo bi da bude od interesa.

Naravno, u novom predgovoru uz engleski prevod^[378], ja ću se, koliko god mi to prostor bude dopuštao, osvrnuti na promene u položaju radničke klase u Engleskoj koje su se u međuvremenu zbile; na poboljšane uslove života manje-više privilegovane manjine, na nepromenjenu bedu većine, a posebno na preteću promenu nagore koja nužno mora da proizađe iz pada industrijskog monopola Engleske usled sve veće konkurencije na svetskom tržištu koju predstavljaju zemlje kontinentalne Evrope a posebno Amerika.

Najiskrenije Vaš
F. Engels

Gospođi F. K. Wischnewetzky

150

Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu
u Petrograd

London, 11. februar 1885.

Dragi gospodine,

Rado ću vam poslati korektorske tabake II toma, čim mi javite da li da ih šaljem »sous bande« (kao štampane stvari) ili u zatvorenom kovertu kao pismo^[379]. Radi se o tome da je, ako se bilo koji list izgubi, nemoguće zameniti ga novim dogod se ceo posao ne okonča. Dok Vaš odgovor stigne, nadam se da ću imati dva do tri lista za Vas.

Zahvaljujem na ponudi koju ste mi učinili pre izvesnog vremena da mi stavite na raspolaganje pisma gospodina Williamsa¹ koja poseđujete. Trenutno svu moju pažnju i vreme zahtevaju rukopisi, ali će sigurno doći trenutak kada ću se moći koristiti Vašom ljubaznom ponudom.

Imate li ikakvih vesti od našeg zajedničkog prijatelja² posle neprijatnosti koja mu se nedavno dogodila^[380]?

Budite ljubazni pa mi ubuduće poštu šalžite na adresu koju navodim na kraju pisma.

Najiskrenije Vaš

F. Rosher^[381]

Mrs Rosher
6, Richmond Villas, Messina Avenue,
West Hampstead N. W. London

Prevod s engleskog

¹ Marxov pseudonim – ² Lopatina

151

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu
u Pariz

London, 12. febr. 1885.

Dragi moj Lavrove,

Hitam da odgovorim na Vaša pitanja.^[382] Podaci o časopisu »Neue Rheinische Zeitung, Revue«, redaktor K. M[arx], Hamburg i London 1859, potpuno su tačni. Objavljena je sveska I - VI. Izdavač je bio Schuberth u Hamburgu. Vi sami ste me pre nekoliko meseci zamolili za obaveštenje o Marxovim člancima koji su objavljeni u ovom časopisu,^[151] i to o februarskoj revoluciji i o događajima koji su posle nje sledili. Imam samo 3 sveske i uzalud sam se trudio da dobijem kompletan primerak. Ostale činjenice koje navodi Groß ta-kođe su tačne, koliko se sećam (Tussy ima moj primerak pa ne mogu da uporedim). Naravno, nemam ničeg zajedničkog sa njegovom stupidnom kritikom M[arxovih] teorija. Preporučili su mi ga bečki socijalisti. Postavio mi je nekoliko pitanja biografskog karaktera i saop-štio sam mu činjenice.

U nemačkom prevodu *Misère* ima samo nekoliko mojih objašnjenja^[107] ali se u tom izdanju nalazi i članak *O Proudhonu* koji je Marx napisao 1865. godine i njegov *Govor o slobodnoj trgovini* iz 1847. godine. Drugi tom *Kapitala* je u štampi. Juče sam izvršio korekturu 4. tabaka. Ostatak rukopisa odlazi odavde kroz 15 dana. Najvažniji će biti 3. tom. Započecu s ovim poslom čim 2. tom bude potpuno gotov. Engleski prevod je u zastoju¹, jer oba prevodioca² imaju i suviše drugog posla a da bi se revnosno dali na taj posao. Do leta verujem da će englesko izdanje biti završeno.

Već su mi rekli da patite od bolesti očiju. Zar ne bi bilo bolje da prekinete svoje radove na kratko vreme kako ne biste prenaprezali oči? Smatram da je u našim godinama uvek bolje odmah nešto preduzeti čim se pojave simptomi bolesti. Nadam se da ćete mi uskoro javiti bolje vesti.

U predgovoru za 2. tom *Kapitala* govorim i o Rodbertusu da bih dokazao da ono što zamera Marxu počiva na krajnjem nepoznavanju klasične političke ekonomije.³

Sa prijateljskim pozdravom Vaš

F. Engels
(Федоръ Федоровичъ)

Prevod s francuskog

¹ prvog toma *Kapitala* - ² Samuel Moore i Edward Aveling - ³ Vidi u 22. tomu ovog izdanja, str. 14 - 25.

152

Engels Karlu Kautskom
u London^[383]

[London] 14. febr. 1885.

Dragi Kautsky,

Zaboravio sam prekjuče da te podsetim da u nedelju (sutra, 15. o. m.) očekujemo tebe i tvoju suprugu kao obično na obed, tj. ako nemate ništa bolje da radite, i ovim ste jedanput zauvek umoljeni da nedeljom budete moji dragi gosti.

Tvoj
F. Engels

Prema: *Friedrich Engels' Briefwechsel mit Karl Kautsky*, Beč 1955. godine

153

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hotingen-Cirih

London, 22. febr. 1885.

Cenjeni gospodine Schlüter,

S radošću očekujem korekturne šifove *Anti-Dühringa*.

Stvar sa Wigandom^[36] stoji ovako: Već je 1875. ili 76. godine u Lajpcigu utvrđeno da se ne mogu više dobiti primerci *Položaja*, i ja imam originalnu fakturu sa primedbom: »Poslednji primerci«. Ali ne može škoditi ako se to još jedanput utvrdi s druge strane. Sad sam najzad dobio pravno mišljenje prema kome stvar nipošto nije tako jednostavna kako na prvi pogled izgleda. Sada kad znam na čemu sam, preduzeću dalje korake i obavestiću Vas čim budem imao pozitivan odgovor od W[igand]a.

Schabelitzza poznajem još od pre 48. godine, kada je bio ovde u Londonu i u komunističkom udruženju^[158]. Ako ga vidite, molim Vas, pozdravite ga srdačno od mene. Vaša objašnjenja u vezi sa navodnom »zabranom« dobro su mi došla, ali su veoma karakteristična za nemačku trgovinu knjigama^[384]. Naravno, tu se ništa ne može učiniti dok se ne nađe komisionar sa dovoljno smelosti. Ali široki slojevi buržoaske publike ne kupuju naša dela, i smelost se ne isplati naročito. Dok su zabranjene knjige bile samo radikalne ili liberalne, pa čak dok je pre 48. godine komunizam još predstavljao stvar s kojom su buržuji koketirali, bilo je to drukčije.

Poslednji rukopis II knjige *Kapitala* odlazi sutra, a prekosutra se prihvatam III knjige. Dokle god to još imam na savesti, ne mogu ni na šta drugo ozbiljno da mislim.

Recite, molim Vas, Edeu da ću mu pisati čim budem imao slobodan trenutak.

Srdačan pozdrav od

Vašeg
F. Engelsa

154

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 8. marta 1885.

Draga Laura,

Neočekivano večeras imam nekoliko slobodnih časova i zato sjedam da ti pišem u nadi da neću imati nikakve posjete. Jer, večernje posjete postaju česte u posljednje vrijeme, više nego što ih katkad čovjek želi, kad treba da radi. Moram pregledati diktirane dijelove *Kapitala*¹, dok su mi svježi u glavi i dok mi je pri ruci original, da bih ispravio greške. S druge strane, ima još prevoda koje treba da pregledam (od prošlog tjedna jedan dio danskog prevoda mog *Porekla*², vrlo dobar) i da pročitam ruske brošure (Vera Zasulič mi je poslala jednu Plehanovljevu,^[385] u kojoj on polemíše sa Lavrovom i Tiho-mirovom, i želi da joj iznesem svoje mišljenje; uostalom, ove ruske prepirke nisu nezanimljive) i druge slične, tako da, osim običnih stvarčica, već mjesecima nisam imao vremena da pročitam nijednu knjigu.

Treća knjiga *Kapitala* postaje sve veličanstvenija, što se dublje u nju unosim, a ja sam tek (pošto sam posve pregledao oko 70 stranica, više ili manje popunjenih jednim kasnijim rukopisom) na 230. stranici, a ima ih 525. Gotovo je neshvatljivo kako je čovjek koji je imao u glavi tako golema otkrića, takvu čitavu i potpunu naučnu revoluciju mogao to čuvati za sebe dvadeset godina. Jer je rukopis na kojem radim bio napisan ili prije ili u isto vrijeme kad i *prvi svezak*, a najvažniji dio već se nalazi u starom rukopisu 1860 - 1862.^[170] Činjenica je, prije svega, da je složenost druge knjige (koju je napisao posljednju i koju je jedino i dotjerao poslije 1870) apsorbirala svu njegovu pažnju, jer je naravno trebalo da objavi sva tri svoja toma redom; a zatim, njegova ruska i američka građa za teoriju o zemljišnoj renti^[47] iziskivala bi preradu starog rukopisa i vjerovatno bi gotovo udvostručila obim knjige.

Ovdje obje socijalističke grupe^[386] idu nekako jedna uz drugu bez sukoba, ali će se vrlo vjerovatno zavaditi zbog međunarodnih problema. Možda si vidjela u 9. broju lista »Sozialdemokrat« Varenholzovo pismo, koje je diktirao Hyndman. Taj prilično schnoddrige³ izljev zahtijevao je odgovor, koji smo mi izmudrovali i koji će biti, ako je moguće, objavljen iduće subote u »Soz[ial] dem[okrat]«. Na-

¹ trećeg toma - ² *Poreklo porodice, privatne svojine i države* - ³ drski (u rukopisu napisano na njemačkom jeziku)

ravno, ovog puta trebalo je da Aveling govori otvoreno i dovoljno snažno, da jednom zauvijek spriječi Hyndmanovu igru.^[387]

Posjetio nas je Kautsky, koga si, mislim, već vidjela; s njim je bila njegova mlada žena, lijepa mala Bečanka.⁴ Namjeravali su da zasad odsjednu ovdje i da žive na Maitland Parku, u blizini Crescenta.^[388] Tako nas uvijek nešto veže za staro mjesto.

Pumps i Percy su kao i obično. Nedjeljom se ovdje sastaje veliko društvo da igra karte; neki igraju vist, ako nađu četvrtog igrača, ostali »ženidbe« i »napa«, sve same igre što ih je uveo plemeniti Percy. Njegova tvrtka je vodila jedan proces, koji je izgubila, ali to nije ništa ozbiljno; jedino vjerujem da će to ugasiti Percyjevu vatrenu vjeru u englesko pravo. Opće uzevši, mališani su vrlo dobro; Lilly je vrlo mila i vesela. Njen sluh je vrlo izoštren, a pamćenje izvrsno za jurons⁵ i možeš biti sigurna da ona pronade mnogo prilika da ih nauči.

Nim, Tussy i Pumps ići će u subotu⁶ na Highgate.^[389] Ja ne mogu ići; još se krećem vrlo nesigurno, a baš sam sad dobio opomenu da mirujem. Svakako, nastavit ću rad na ovoj knjizi, koja će Mohru biti spomenik što ga je sam sebi podigao, veličanstveniji nego ma koji drugi što bi mu se mogao podići. U subotu već dvije godine! A ipak mogu iskreno reći da sam s njim u živoj vezi dok radim na ovoj knjizi.

Druga knjiga dobro napreduje. Korigirano je 13 araka. Hoćeš li zamoliti Paula da mi odmah pošalje adresu na koju on piše Dan[ijel-sonu]. Primio sam od njega pismo i želim mu poslati otiske, ali ne znam sigurnu adresu, možda je promijenjena.^[390]

Dokle je stigla afera Montceau-Brenin-Thévenin?^[390] I da li je »Cri du P[eu]ple« kriknuo posljednji put?

Amitiés à Paul!⁷

Voli te tvoj
F. Engels

Pozdrav od Nim!

Prevod s engleskog

⁴ Louise Kautsky - ⁵ psovke - ⁶ 14. marta - ⁷ Pozdrav Paulu!

155

Engels Richardu Stegemannu
u Tübingen^[391]

(koncept)

[London] 26. 3. 85.

Veoma poštovani gospodine,

Ne verujem da ću biti u stanju da udovoljim Vašoj želji. Na osnovu celokupne ne samo literarne, nego i političke delatnosti M[arx]ove mogli biste sebi svakako stvoriti prilično jasnu sliku o M[arx]u kao čoveku; ta delatnost je sada, doduše, dostupna celom svetu, ali ne upravo nemačkom svetu, pošto su odgovarajući materijali najvećim delom objavljeni u inostranstvu. S druge strane, moja karakteristika bi nužno morala ispasti kratka, dakle, ne samo nepotpuna, nego i \pm ¹ asertorična i k tome »beletristična«, dakle, gore nego nikakva. Uz to ne mogu očekivati da mi Vi u mom prosuđivanju verujete na reč, i tako najzad ne bih znao šta će se postići onim što napišem, čak i pored nesumnjive bona fides s Vaše strane. Ali ako polazite od pretpostavke da je M[arx] u svemu uvek bio potpuna suprotnost nemačkom filistru, onda ne možete mnogo da se prevarite.

Da li je trenutak za kritiku Marxa pogodan baš sada kada se II knjiga *Kapitala* pojavljuje kroz nekoliko meseci, a na III se radi, to morate da odlučite Vi. U svakom slučaju imate pravo u tome da su kritika i takozvana »nauka« dosada pokazale samo »opštu nesposobnost prosuđivanja« i time nikoga nisu uveseljavale više nego samoga M[arx]a. Još ga vidim kako se smeje uzdisanju gospodina Schöfflea – što već deset godina izučava *Kapital* a još ga nije shvatio.^[392]

¹ više-manje

156

Engels Johannu Philippu Beckeru
u Ženevu

London, 2. aprila 85.

Dragi stari druže,

Da ne bi mislio da sam te zaboravio, poslao sam ti poštansku uputnicu na pet funti i nadam se da ćeš novac odmah dobiti. Ja se zasad osećam prilično dobro, doduše nisam još sposoban za vojnu službu i sumnjam da ću ikad više moći uzjahati konja, ali za mirnodopski rad sam još uvek oran. Od drugog toma *Kapitala* štampane su već dve trećine i on će se pojaviti otprilike kroz 2 meseca, na trećem tomu radim svom snagom. Taj treći tom, koji sadrži završne rezultate, i to zaista sjajne stvari, konačno će preokrenuti celokupnu ekonomiju i podići veliku buku.

Međutim, politika opet malo oživljava. Ferryjev pad je početak^[393], zatim dolazi na red Gladstone, a čim magarac Wilhelm¹ otegne papke, sledi Bismarck. Za nas će biti najpovoljnija situacija ako u trenutku revolucije svuda na kormilu budu najradikalniji elementi buržoazije, Clemenceau u Francuskoj, Dilke i Chamberlain ovde i Richter u Nemačkoj da bi prethodno sami sebe uništili i da se revolucija podigne protiv njih, a ne u njihovu korist. To će, izgleda, i biti ako se u Parizu ne desi ništa pre nagljeno.

Kako pod zakonom protiv socijalista^[33] drukčije nije moguće, naši ljudi su poslali u skupštinu izvestan broj pravih filistara, koji počinju da se osećaju samosvesni jer čine većinu frakcije^[394]. Moramo sada da vidimo dokle će ići, kao prirepak ih možemo trpeti neko vreme, ali na čelu ne. Oni znaju da nemaju mase za sobom, ali znaju i to da su trenutno masama ruke jako vezane. Jedno je sigurno: Ako oni dobiju prvenstvo, ja ću ići s njima samo do izvesne tačke, a onda bon jour, messieurs². Na žalost, zbog preopterećenosti poslom ne mogu da raspalim kako bih hteo, ali možda je dobro da se gospodi dâ malo slobode rada. Priča sa subvencijom za parobrode^[361] upravo je još prilično glatko prošla, pošto su se pojedinci grdno obrukali. Sad hoće da napadnu ciriški list »Der Sozialdemokrat«^[395]. Tu će stvar već biti ozbiljnija. Jer dosta je što dozvoljavamo da nas gospoda u skupštini brukaju, ali pred celom Evropom – to zaista ne ide. Da je Bebel zdrav, sve bi to značilo veoma malo, ali on je nervozan, premoren i pored toga mora teško da radi za svoju porodicu.

No sve će opet biti kako valja kad stari Wilhelm otputuje na onaj

¹ Wilhelm I – ² zbogom, gospodo!

svet. Prestolonaslednik³ je slab, neodlučan momak, stvoren da ostane bez glave, a njegova žena⁴ častoljubiva, ima svoju sopstvenu kliku, ukratko, biće raznih promena, koje će uneti pometnju u stari poredak, stvoriti zabunu i nesigurnost kod činovništva i prisiliti buržoaziju da najzad opet obori nešto od starog i da igra onu političku ulogu koju je dužna da igra. Samo da se opet pokrene unutrašnji politički život, ništa drugo nam ne treba. Ali kukavna buržoazija je toliko nisko pala, da ono što bi kao klasa u sopstvenom interesu trebalo da dobrovoljno čini, čini samo kad je na to prisiljena, – prisiljena nametnutim joj istorijskim okolnostima. A dokle god stari magarac bude živ, niko je neće prisiljavati da se pokrene, i zato se ja nadam da će on otegnuti papke i to prirodnom smrću, da bi naslednik bio slobodan u izboru gluposti s kojom će da počne. I s ovom smernom željom, a i zato što se pošta uskoro zatvara, završavam ovo pismo. Borkheimu je zimi bilo malo gore, ali sada mu je opet bolje, tj. nalazi se u svom uobičajenom stanju.

Bratski pozdrav.

Tvoj stari
F. E.

³ Friedrich Wilhelm – ⁴ Victoria (najstarija kćerka engleske kraljice Viktorije)

157

Engels Augustu Bebelu u Plauen kod Drezdena

London, 4. aprila 1885.

Dragi Bebel,

Budući da si upravo sada kod kuće, hoću da iskoristim trenutak – jer sam i ja sebi priuštio malo odmora – da ti javim da sam živ.

Sudeći po izjavi u današnjem broju lista »S[ozialdemokrat]« gospoda iz frakcijske većine žele, dakle, ipak da se konstituiraju kao »sila«. Pokušaj kao takav je slab, to je u osnovi svjedodžba o bijedi koju su sami sebi izdali: mi se ljutimo zbog stava lista, on protuslovi našem, mi treba da odgovaramo za mišljenje suprotno našem, no ne znamo kako da tu pomognemo – treba nas žaliti! – Ali to je istovremeno njihov prvi korak prema konstituiranju sitnoburžoaskih elemenata kao vladajućih, oficijelnih u Partiji, i prema potiskivanju proleterskog elementa dotle da će ga još samo trpjeti. Treba vidjeti dokle će riskirati da idu tim putem. Domognu li se lista »S[ozialdemokrat]«, ja neću moći da u inostranstvu i dalje tako bezuvjetno kao do sada branim Partiju od svih zala. A čini se da vaša istražna komisija pokazuje izvjesne prohtjeve za posjedovanjem organa. Izgleda, uostalom, da se oni najviše ljute zbog toga što su napokon ipak morali glasati protiv prijedloga o parobrodima do kojeg im je u nutrini duše bilo veoma stalo.

Inače, u svijetu se stvari razvijaju posve zgodno. Godina [18]85. započela je odlično. U Francuskoj rušenje Ferryja, propast kolonijalne politike koju su povelili burzovni špekulanti,^[393] predstojeći ponovni izbori po novom izbornom zakonu.^[396]

Pri tom, u Parizu uzbuđenje izazvano pljačkaškom strašću i nesposobnošću vladajuće buržoazije, i dotjerano do vrhunca sramnim postupcima policije (kojoj se dopušta sve, svaka drskost, samo ako drži mase u pokornosti), što, nadam se, neće narasti do puča. Prođe li stvar mirno, neće proći mnogo vremena i za kormilo će morati da dođe radikalizam, to jest Clemenceau. Ne preuzme li on vlast pobunom, već mirnim putem, tako da će biti prisiljen da održi svoja obećanja i da svoju univerzalnu panaceju pretvori u praksu, pariski radnici će se ubrzo izliječiti od svoje vjere u radikalizam. Tada će doći i ponovni izbori po novom izbornom zakonu i pokret će ponovo zaglibiti.

U Engleskoj također ponovni izbori po novom izbornom zakonu^[312] i potpuno preživjela vlada.^[397] A u Njemačkoj promjena na prijestolju do koje može doći svakog dana, a koja u zemlji, tako duboko ogreznoj u tradicije, kakva je Pruska-Njemačka, uvijek znači početak

novog perioda pokreta. Ukratko, posvuda budžaci oživljavaju, i to na ekonomskoj osnovici opće, neizlječive hiperprodukcije što se postepeno zaoštrava do akutnog sloma.

Upravo je došao Kautsky s dugim Edeovim pismom o njegovom sukobu s frakcijom. Kazao sam K[autskom] kako je, po mom mišljenju, Ede dužan da i partijskoj masi omogući da dode do riječi u listu, što frakcija nema prava spriječavati. Bude li zauzeo takav stav, frakcija mu neće moći ništa. Drugo, on ne treba da dopusti frakciji da ga natjera na postavljanje pitanja povjerenja, ti ljudi žele upravo da ga se riješe i time bi im on učinio najveću uslugu. Treće, ne treba da preuzima odgovornost za članke drugih ljudi bez prava da ih imenuje. Ti znaš na koga ja mislim i tko je napisao najviše članaka u pitanju o parobrodima, zbog kojih je većina tako bjesnila, a izgledalo je kao da ih je Ede bio uzeo na sebe.^[398] Trebalo je već davno da povede borbu protiv sitnoburžoaske frakcije, ta je borba sada dobila samo drugi vid, no radi se o istom. I ja mislim, kao i ti, da gospoda neće tjerati u krajnost, ma koliko željela da iskoriste položaj što im pruža zakon protiv socijalista^[33] pod kojim se njihovi birači ne mogu oficijelno i autentično izjasniti protiv njih i o njima.

Stvar bi, po mome mišljenju, protekla lakše kad bi »S[ozialdemokrat]« prestao da ima službeni karakter koji mu se pridaje. U svoje vrijeme to je bilo posve dobro, ali sada više ne može biti od koristi. Može li se to uraditi i kako, ti ćeš znati bolje nego ja.

Odštampano je 25 (od 38) araka II knjige *Kapitala*. III knjiga je u radu. Odlična je, briljantna. Taj prevrat stare ekonomije zaista je nečuven. Naša će teorija tek time dobiti nepokolebljivu bazu i to će nas osposobiti da na sve strane učvrstimo pobjedonosne frontove. Čim to izide, i malograđanstvo u Partiji primit će nov udarac o kojem će razmišljati. Jer time će generalna ekonomska pitanja ponovo doći u prvi plan debate.

Vrijeme je za poštu. Ne pošaljem li sada, neće otići prije pone-djeljka i možda te neće više zateći kod kuće. Dakle, srdačni pozdravi, budi zdrav, čuvaj se, ne treba nam samo Bebel, nego zdrav i jak Bebel.

Tvoj
F. E.

158

Engels Pasquale Martignettiju
u Benevento^[399]

122, Regent's Park Road N. W.
London, 11. aprila 1885.

Veoma poštovani gospodine,
Šaljem Vam ovih nekoliko redaka samo zato da Vam javim da sam primio prevod kojim se sad bavim, pa se nadam da ću Vam ga moći povratiti s mojim primjedbama i sugestijama za deset-petnaest dana. Koliko sam ga do danas uspio pročitati, izgleda da je vrlo dobro urađen.

Od srca Vam zahvaljujem i ostajem

Vaš najodaniji
F. Engels

Prevod s italijanskog

159

Engels Karlu Kautskom
u London

[London] 16. aprila 1885.

Dragi Kautsky,
Lenchen ima mali bronhitis i liječnik joj je naredio da odleži –
dakle, naš uobičajeni nedjeljni ručak mora, na žalost, izostati.
Nadam se da je tvojoj supruzi napokon prošla glavobolja.
Najljepši pozdrav.

Tvoj
F. Engels

160

Engels Lauri Lafargue u Pariz

London, 16. aprila 1885.

Draga moja Laura,

Otkad sam ti poslednji put pisao, palo mi je na pamet da bi se nešto moglo učiniti za Lavrovljeve ruske prijatelje, ako su spremni da rizikuju nešto novca na prethodne izdatke. 1) Ako je čovek umro u Londonu i približno se znaju datum i mesto njegove smrti, uz pomoć ovakvih detalja neko bi mogao da pronađe službeni dokument o njegovoj smrti. 2) Sa tim dokumentom u rukama, lako bi se moglo u ostavinskom sudu utvrditi da li je postojao overeni testament ili je neko, i ko, pribavio sudska punomoćja i prisvojio zlato za koje se pretpostavlja da ga je umrli ostavio.

Ova dva koraka su u svakom slučaju dva prava koraka koja bi trebalo preduzeti a tada će zainteresovane strane biti u situaciji da bolje procene vredni li bilo šta dalje činiti. Mislim da se Percyju može poveriti ovaj prethodni postupak, a ja ću se pobrinuti da njegova potraživanja ne budu veća nego što je uobičajeno. Ona će, naravno, zavisići od problema pred kojima će se naći.

Kako siroti stari Lavrov podnosi nevolje s vidom? Mora da mu je strašno što ne može da čita svoje knjige.

I ovde imamo jednog bolesnika: stari Harney je od prošlog juna neprekidno lutao po svim krajevima Engleske i Škotske i svuda su ga progonili reumatizam zglobova i loše vreme – i sad se najzad pojavio u Londonu. Prošao je kroz sve vrste polušarlatanskog lečenja – turska kupatila, morska kupatila, magnetske pojaseve itd. i sve to naravno bez rezultata a sada se ponovo prepustio nekom razglašanom »specijalisti« koji teoriju o vezi između kostobolje i urinske kiseline (koja je po sebi sasvim tačna) primenjuje, kako meni izgleda, krajnje šarlatanski. Ipak, nadam se najboljem, a sirotom starom je to zaista potrebno. Ruke, šake, noge i stopala su mu lomni i podrhtavaju, a naravno mnogo je i oslabio zbog lečenja kome se podvrgao. Video sam ga danas popodne (stanuje negde blizu Breknoka) i nije mogao ni o čemu da razgovara osim o svojim nevoljama, mada povremeno sa prizvukom svog starog škrtog humora. Lečenje ga je naravno stajalo mnogo novaca i izgleda smrtno uplašen da će morati da se vrati u Ameriku. Iz svega ovoga vidiš koliko je osam meseci neprekidnih bolova i postepenog gubljenja nade na ozdravljenje srušilo staroga. Nadam se da će mu prolećne vreme, koje ipak kad-tad mora naići, doneti izvesno olakšanje.

Danas sve samo o bolesnicima. Tussy te je možda izvestila da je pre desetak dana Edward pao u krevet i da Donkin izjavljuje da je to kamen u bubregu – Edward je sada u Ventnoru i odmor će, mi se nadamo, smiriti nadražaj. Naravno ima dosta ljudi koji se motaju po svetu sa takvom stvari u bubregu, ali to sigurno nije nimalo prijatno.

Sledećem pacijentu nije tako loše, ali radi se o Nim, imala je žestok nabez, a kako je nju nemoguće izvući iz kuhinje, nabez se pretvorio u – za sada – lak napad bronhitisa. U svakom slučaju, uspeo sam da ode danas kod lekara koji joj je rekao da je najbrži put do ozdravljenja da legne u krevet i tako smo je u njega smestili, u založenoj sobi i sa 64 Farenhajtovih, i ja se nadam da će moći da ustane oko ponedeljka.

Eto tako dođoh do kraja ovog bolesničkog spiska, najdužeg koji sam u poslednje vreme imao, i užasno prijatne teme da se o njoj piše a još prijatnije da se o njoj čita!

Paulov članak za Kautskog ide na nemačkom u »Neue Zeit« a na engleskom u sledećem »Commonweal«.^[400] Ne znam da li ga redovno dobijate. Poslovni aranžmani su kao i obično strašno krnji, sve leži na Edwardovim plećima a kako on ne može da kontroliše svaki detalj, niko ne zna da li se novine stvarno upućuju svima u inostranstvu koji bi trebalo da ih dobijaju. Čitava Socialist League^[369] trenutno je strašno uzbuđena povodom avganistanske panike^[401] – njima se ne privida samo rat, već i pobeđena Engleska, Indija u plamenu ustanka i, najzad, revolucija ovde u zemlji, pobeđa socijalizma – ura!

Siromah Bax se spremao da piše u tom smislu, ali mu je Tussy rekla da bi bolje bilo da prvo sa mnom porazgovara, i učinio sam sve što sam mogao da ga malo rashladim. Kad se jedan Englez u potpunosti oslobodi ratobornosti, izgleda da onda počne da oseća stvarnu mržnju prema sopstvenoj nacionalnosti. – To i nije tako loša osobina, samo prilično neumesna kada se radi o ratu sa carem Rusije. Socijalistička liga ne može zasada još da potpali Englesku – ali ruski nihilisti mogu Rusiju – uz pomoć jednog neuspelog rata.

Sigurno si videla glupu proklamaciju nemačkih delegata u listu »Sozialdemokrat«^[395]. Sitnoburžoaski elemenat je definitivno zadobio većinu među delegatima, čega sam se bojao od početka. Do toga je došlo zahvaljujući zakonu protiv socijalista^[33] koji im pruža izuzetne olakšice u isticanju kandidata. Ali oni će brzo otkriti sopstvenu grešku, ukoliko to nisu već učinili. Ja sam čak zadovoljan što su se iskazali tako brzo i tako glupo. Naravno, doći će do odvajanja od ovog elementa, koji je podržavao i nagovarao uglavnom prijatelj Liebknecht sa uobičajenim najboljim namerama, ali ja ne želim da odvajanje izazovem dogod je na snazi zakon protiv socijalista, jer nas to sprečava da se do kraja izborimo protiv tog zakona. To ovim ljudima daje izvesne prednosti, ali se zasada moramo s tim pomiriti. A ne mislim da će oni stvar doterati dotle da izazovu krizu.

A sad nekoliko reči za Paula⁽⁴⁰²⁾. Nema sumnje da je *lex*¹ izvedeno od *legere*² a *νομος*³ od *νέμο*⁴, i na taj način može se utvrditi izvesna veza između poljoprivrednih i političkih termina. A ne može ni biti drugačije. Prve pravosnažne društvene odredbe nužno su se odnosile na proizvodnju i način dobijanja sredstava za život. Da se ovo potvrđuje i u razvitku jezika, – rien de plus naturel⁵. Ali poći od toga dalje i iz etimologije *legere νέμο* izvesti čitav sistem, dovelo bi samo do maštalačkih rezultata – već i zbog toga što mi ne znamo kada se formirala koja izvedena reč u vezi sa proizvodnjom, a još manje kada je dobila ono značenje koje je došlo do nas. Osim toga, stari etimolozi kao Vico – loši su savetnici, koren od *ilex*⁶ je *il*, i nema nikakve veze sa *lex*. Etimologija se, kao i psihologija i bilo koja druga -logija, mora naučiti, ne može se izumeti. A ovo me navodi na pomisao o Rosherovima. Sećam se da se Charley zanosio izumevanjem novog železničkog vagona u kome bi, u slučaju sudara, čovek bio smrskan na neki nov način.

Ali Charleyjeva mlađa braća (jedan od 21, drugi od 18 godina) izumeli su neki nov vagon, patentirali izum, a stari Rosher izgleda da nema ništa protiv da u to investira! Kakva genijalna porodica!

Sur ce⁷, prekidam. Srdačni pozdravi Paulu. Nadam se, »sledeći put bolje vesti«.

S ljubavlju, tvoj
F. E.

17. april. Dolazio je doktor. Nim je bolje i moći će da ustane za nekoliko dana.

Prevod s engleskog

¹ zakon – ² sakupljati, zbirati – ³ zakon, prvobitno: paša – ⁴ gonim na pašu
– ⁵ nema ničeg prirodnijeg – ⁶ hrast – ⁷ ovim

161

Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu
u Petrograd

London, 23. april 1885.

Dragi gospodine,

Primio sam Vaše ljubazno pismo od 9 (21) prošlog meseca i veoma sam Vam zahvalan na vrlo interesantnim obaveštenjima koja ono sadrži⁽⁴⁰³⁾. Zaista je izuzetno interesantna činjenica da se zakon po kome nadnice stoje u obrnutoj srazmeri prema dužini radnog vremena može potvrditi i u Rusiji. Isto toliko je interesantna i brza dezintegracija мирѣ¹ naporedo sa napretkom moderne industrije i finansijskog sistema, što se ogleda u povećanom broju безхозяйственные хозяйства². Sve ovakve činjenice za mene su od ogromnog značaja, i biću Vam veoma zahvalan ako mi, s vremena na vreme, pošaljete obaveštenja o onome što Vam je, možda, poznato u vezi sa ekonomskim uslovima i razvojem Vaše velike zemlje. Na žalost, objavljivanje rukopisa trenutno mi do te mere uzima sve vreme, da sam morao da prekinem ne samo samostalan rad već i sva svoja proučavanja, a jedva da nalazim vremena i za prepisku; tako da, kao što vidite, u ovom trenutku ne mogu da se koristim Vašom ljubaznom spremnošću da mi pošaljete originalna ruska dela o ekonomskim pitanjima, jer zaista ne bih imao vremena da se njima koristim. Ali nadam se da mi nećete zameriti ako budem slobodan da Vas kasnije, čim budem mogao, podsetim na Vaše ljubazno obećanje. U međuvremenu, ovi neprocenjivi rukopisi predstavljaju mi najviši naučni Genuß³, a verujem da će čitanje korektorskih tabaka to isto biti za Vas⁽³⁷⁹⁾. Tabake 5 - 9 poslao sam otprilike pre tri nedelje, 27. marta, a juče tabake 10 - 14. Uskoro ću Vam poslati nov svežanj, uvek *preporučeno*. Ceo II tom imaće oko 37 tabaka i izaći će iz štampe do kraja maja. Sada sam zauzet radom na III tomu kojim se rad krunišć i završava, i pred kojim će potamneti čak i I tom. Diktiram sa originala koji je sasvim sigurno nečitljiv za bilo kog živog čoveka osim mene, i neću imati mira sve dok sav tekst ne bude prepisan tako da ga u svakoj situaciji mogu čitati i drugi. Tek tada ću moći da vreme posvetim konačnoj redakciji, što neće biti lak zadatak, s obzirom da original ima nezavršen oblik. Ali, bilo kako bilo, čak ako mi i ne bude suđeno da završim ovaj rad, neće se desiti da rukopis bude potpuno izgubljen, a u slučaju potrebe mogao bi biti objavljen i u obliku koji ima. Ovaj III tom je najviše zaprepestio

¹ seoskih opština - ² gazda bez gazdinstva - ³ uživanje (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku)

od svih stvari koje sam ikad čitao, i hiljadu puta žalim što autor nije mogao da ga za života doradi, da ga sam objavi i vidi odzive koje će ta knjiga neosporno izazvati. Posle ovako jasnog izlaganja nikakav direktan prigovor nije više mogućan. Najteža pitanja su objašnjena i razmršena kao da su bila obična dečja igra, a čitav sistem dobija nov i jednostavan izgled. Bojim se da će ovaj III tom ispuniti dva toma. Osim njega imam i jedan stari rukopis u kome se razmatra istorija teorije^[170], a i on će zahtevati dosta rada. Kao što vidite, imam pune ruke posla.

Najiskrenije Vaš,
P. W. Rosher^[381]

Prevod s engleskog

Engels Veri Ivanovnoj Zasulič
u Ženevu^[404]

London, 23. aprila 1885.

Cenjena građanko,

Dugujem Vam i odgovor na Vaše pismo od 14. februara. Evo razloga zakašnjenju, čiji koren svakako nije u mojoj lenosti.

Tražili ste moje mišljenje o knjizi Plehanova *Наша разноіласія*.^[385] Za to je trebalo nedelja dana da se uhodam. Ali ponekad to ne mogu ni po šest meseci, a tada gubim izvežbanost i onda moram jezik tako reći ponovo da učim. To mi se desilo sa *Разноіласія*. Marxovim rukopisima, koje diktiram jednom sekretaru¹, zauzet sam po ceo dan. Uveče dolaze ljudi, koje konačno, ne mogu izbaciti. Korekture se moraju čitati, obimna korespondencija se mora obavljati, a najzad ima još i prevoda (italijanskih, danskih itd.) moga *Porekla itd.*², za koje me mole da ih pregledam a čije pregledanje ponekad nije ni izlišno ni lako. Dakle, svi ovi prekidi sprečili su me da stignem dalje od strane 60. *Разноіласія*. Kada bih imao tri dana za sebe, stvar bi bila rešena i obnovio bih, osim toga, i znanje ruskog jezika.

Medutim, mislim da je i ovaj mali deo knjige koji sam pročitao dovoljan da me upozna s razilaženjima u mišljenju³ o kojima je reč.

Pre svega, ponavljam Vam da se ponosim saznanjem da među ruskom omladinom postoji partija koja prihvata, iskreno i bez okolišenja, Marxove velike ekonomske i istorijske teorije i koja je odlučno raskinula sa anarhističkim i sa – mada samo malobrojnim – slavofilskim tradicijama svojih prethodnika.^[405] I sam Marx bi se isto tako ponosio time da je još malo poživio. To je napredak koji će biti od velikog značaja za revolucionarni razvoj Rusije. Marxova istorijska teorija je, po mome mišljenju, osnovni uslov svake *povezane* i *dоследне* revolucionarne taktike. Da bi se takva taktika odredila, potrebno je samo primeniti ovu teoriju na ekonomske i političke prilike u odnosnoj zemlji.

Ali u ovu svrhu moraju se te prilike poznavati, a ja, što se mene tiče, znam i suviše malo o sadašnjem stanju u Rusiji da bih pretendovao na to da sam merodavan za prosuđivanje pojedinosti taktike koja je tamo potrebna u datom trenutku. Osim toga, interna i tajna istorija ruske revolucionarne partije, naročito iz poslednjih godina, gotovo

¹ Oskarju Eisengartenu – ² *Poreklo porodice, privatne svojine i države* – ³ U konceptu na ovom mestu precrtano: između Vaše frakcije i narodovoljaca

London, le 23 Avril 1885

Chère citoyenne,

Je vous dois encore la réponse à votre lettre du 14 février. Voici les causes du retard qui, certainement, n'ont pas leur racine dans mes papiers.

Vous me demandiez mon opinion sur le livre de Pechanoff, *Statue propagandistica*. Bien cela ne fait l'avis lui; et si lui le puisse accepter facilement quand j'en suis occupé pendant quatre semaines mais il y a des semaines entières où cela m'est impossible; alors j'en perd l'habitude et je suis obligé à l'apprendre pour ainsi dire de nouveau. Cela m'est arrivé avec les *Pagnoch*. — Les mots écrits de Charles que je dicté à un secrétaire, m'occupent pendant toute la journée; le soir, il vient du monde qui après tout on ne peut pas mettre à la porte; il y a les épreuves à lire, beaucoup de correspondance à faire, et enfin il y a des transactions bibliques, de noisettes, de *non-Drupunges*, ça on ne prie de revenir dont la révision parfois n'est ni superflue ni facile. Et bien, toutes ces interruptions m'ont empêché d'arriver plus loin qu'à la 60e page des *Pagnoch*. — Si j'avais toujours à moi, ce

mi je potpuno nepoznata. Moji prijatelji među »narodovljcima« nikad mi nisu o tome govorili. A to je neophodan preduslov za formiranje mišljenja.

Ono što znam, ili što verujem da znam o stanju u Rusiji daje mi povoda za pretpostavku da se tamo približavaju svojoj 1789. godini. Revolucija mora izbiti u datom trenutku. Ona može izbiti svaki dan. U ovim okolnostima zemlja je kao napunjena mina koju treba samo još potpaliti. Naročito posle 13. marta.^[406] To je jedan od izuzetnih slučajeva u kojima je šaci ljudi moguće da izazovu revoluciju, to jest da jednim malim udarcem obore ceo sistem čija je ravnoteža više nego labilna (da se poslužim metaforom Plehanova⁴) i da jednim, po sebi beznačajnim aktom, oslobode eksplozivne snage koje se zatim ne mogu ukrotiti. Ako je blankizam – maštanje da se jedno celo društvo preobrazi akcijom jedne male grupe zaverenika – ikad imao izvesnu opravdanost postojanja, onda je to svakako u Petrogradu.⁵

Kada se barut zapali, kada se oslobode snage i nacionalna energija pretvori od potencijalne u kinetičku (još jedna Plehanovljeva omiljena metafora – i to vrlo dobra) potpaljivači mine biće odneti eksplozijom, koja će biti hiljadu puta jača od njih i koja će sama sebi tražiti izlaz – onako kako to odluče ekonomske snage i otpori.

Pretpostavimo da ovi ljudi uobrazavaju da se mogu dočepati vlasti, šta to mari? Ako samo izbuše rupu koja će izazvati obaranje nasipa, sama bujica će ih brzo izvući iz zablude. Ali kada ove zablude imaju slučajno dejstvo koje ovim ljudima daje nadmoćnu snagu volje, zašto da jadikujemo zbog toga? Ljudi koji su se hvalili da su napravili revoluciju uvek su otkrivali sledećeg dana da nisu znali šta su napravili, da revolucija koja je napravljena uopšte nije slična onoj koju su oni hteli da naprave. Hegel to zove ironijom istorije^[407], ironijom od koje su malo koji istorijski Дѣтели⁶ pošteđeni⁷. Uzmite samo Bismarcka, revolucionara protiv svoje volje, i Gladstone-a, koji se na kraju sukobio sa svojim ljubljenim carom.⁸

Najvažnije, po mome mišljenju, jeste da se dà impuls da revolucija izbiye u Rusiji. Da li signal daje ova ili ona frakcija, da li se to događa pod ovom ili onom zastavom, ne zanima me. Ako bi to bila dvorska revolucija⁹ – bila bi već sutradan zbrisana. Tamo gde je stanje tako napeto, gde su se revolucionarni elementi do te mere nagomilali, gde ekonomska situacija ogromne mase naroda postaje svakim danom sve nemogućnija, gde su svi stupnjevi društvenog razvoja zastupljeni – od prvobitne zajednice do savremene krupne industrije i krupnih

⁴ U konceptu na ovom mestu precrtano: omiljenom metaforom – ⁵ U konceptu na ovom mestu precrtano: ne kažem u Rusiji, jer u unutrašnjosti, daleko od centra vladavine, takav udar se ne može izvesti – ⁶ ličnosti – ⁷ U konceptu na ovom mestu sledi precrtana rečenica: Možda ćemo svi tako proći. – ⁸ Aleksandrom III. – ⁹ U konceptu slede na ovom mestu precrtane reči: klike plemića ili berzanskih špekulanata, ona je dobrodošla sve do . . .

finansija – i gde su sve te protivrečnosti nasilno savladane despotizmom bez premca, despotizmom koji postaje sve nepodnošljiviji za omladinu što sjedinjuje u sebi nacionalnu inteligenciju i dostojanstvo, – kada tamo jednom započne 1789. godina, neće se dugo čekati na 1793.

Opraštam se, draga građanko. Sada je pola tri ujutro i sutra neću više imati vremena da ma šta dodam pre odlaska pošte. Ukoliko više volite, pišite mi na ruskom, ali Vas molim da ne zaboravite da su pisana ruska slova nešto što ne čitam svaki dan.

Odani Vam

F. Engels

Prevod s francuskog

163

Engels Richardu Stegemannu
u Tübingen

(koncept)

[London] 5. maja 85.

Vrlo poštovani gospodine,
Posle zrelog razmišljanja, apsolutno ne mogu da izadem ususret
Vašoj želji.^[408]

Ili će željeni rad biti *kratak*, i može da sadrži samo moje tvrdnje, a onda ostaje asertoričan i beletristički.

Ili moram da iznesem dokaze, a onda se dobije knjiga, a to Vam ne mogu učiniti, niti to mogu tako uzgred i nekom zgodnom prilikom da napišem, za ovo je moj materijal isuviše opsežan.

Sem toga, u nedoumici sam da li postupam pravilno pristajući da postanem manje ili više moralno odgovoran saizdavač jednog dela koje poznajem samo iz Vaših kratkih opisa.

Uz to, stvar bi – u okviru dopuštenog prostora – bila potpuno beskorisna: moja najjača uveravanja ostavila bi savršeno hladnim polu-obrazovanog malograđanina, čije predrasude želite da razbijete. Ljudi koji govore da je M[arx] »umro bez prijatelja« moraju pre svega da veruju da ja uopšte ne postojim. I zar bi uveravanja s moje strane mogla da proizvedu neko čarobno dejstvo?

Stare bajke, koje je izmislila vulgarno-demokratska emigracija iz 1850 - 59. godine i koje je plaćeni bonapartistički agent Karl Vogt – il lui a été remis en 1859-frs. 40 000, kažu tiljerijski papiri^[409] – ispredao dalje možda su u Vašem kraju rasprostranjenije nego drugde, jer je švapska Narodna partija^[410] direktan naslednik one emigrantske demokratije a poneko od vođa intimus pomenutog Vogta. No pošto je M[arx] u *Gospodinu Vogtu* sve to već raspravio, ne postoji nikakav razlog za mene da se upravo sada još jedanput na to vratim. O Marxu se tako strašno mnogo lagalo, a on uopšte nije smatrao vrednim truda da odgovara na to. Možda će doći vreme kad će meni biti potrebno da to za njega učinim, ali će to onda biti moja stvar da biram vreme, mesto i modus operandi. A onda će se opet reći da sam i ja »bezdušan«.

U svakom slučaju, nemam u ovom trenutku vremena da u tom pravcu učinim ma šta što bi odgovaralo svrsi i što bi zadovoljavalo zahteve koje bih ja postavio takvom radu. Potpuno sam zauzet izdavanjem Marxovih rukopisa i postupam apsolutno u duhu njegovih

280 163 · Engels Richardu Stegemannu · 5. maj 1885.

shvatanja kad, sav obuzet tom obavezom, s prezrenjem tretiram sve
moguće graktanje filistara.

S osobitim poštovanjem odani Vam

164

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

[London, pre 15. maja 1885]

L. E.

Hvala. Pismo od Augusta¹: u frakciji, čiju je kompetenciju A[u-gust] osporio, posle trodnevne debate *jednoglasno* zaključeno da se *lični* spor prekine, a spor oko stvari odgodi do *posle* skupštinske sednice, s čim se A[u-gust] složio. Dakle, vest o porazu je netačna, pobedili smo na celoj liniji.

Tvoj
F. E.

¹ Augusta Bebela

165

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

London, 15. maja 85.

Dragi Ede,

Moram ti opet napisati nekoliko redova, inače ćeš postati sasvim melanholičan. Izgleda da ti i Kautsky jedan drugom udahnujete toliko gorke ucveljenosti da bi se od nje mogao komponovati čitav koncert u molu, baš kao truba kod Wagnera, koja se takođe uvek zaori kad se desi neki belaj. Kada stigne neka rđava vest, uvek zaboravljate poslovicu: nije đavo tako crn kakvim ga slikaju.

Utisak celokupnog sukoba između »frakcije i redakcije« je, dakle, uopšte i nesumnjivo taj da se frakcija obrukala. Pa ako frakcija ostaje pri tom da to još jedanput učini, ne treba je u tom sprečiti. Da si odštampao prvi reskript⁽⁴¹¹⁾ odmah kad se to tražilo, pogotovu bi se obrukala i »bura negodovanja« došla bi sa svih strana. Svakako, nije bilo dobro što se to u prvom trenutku od tebe tražilo, ali nije manje izvesno ni to da nije u našem interesu da sprečavamo frakciju da se *pokaže kakva jeste*. Kako stvari stoje, »frakcija i redakcija« stoje sada – u očima publike – jedna prema drugoj kao ravnopravne sile. To je rezultat poslednje duge kompromisne izjave⁽⁴¹²⁾ a mogu se očekivati i druge stvari.

U nedelju¹ je kod mene bio Singer i ja sam smesta presekao sve njegove pokušaje da razveze: prva izjava frakcije, rekao je, nije bila toliko protiv članaka u listu⁽³⁹⁸⁾ koliko protiv (navodno) učinjenog pokušaja da se izazove bura negodovanja protiv frakcije. To, rekoh, publika ne može da zna. Ako dajete javnu izjavu, ona može da se odnosi samo na javno postojeće činjenice. No ako udarate po listu zbog stvari kojih u listu uopšte nije bilo, onda publika s pravom kaže: Šta drugo žele gospoda nego da uguše slobodno izražavanje? Morao je to da prizna. Zatim sam rekao da je, sudeći po – meni dobro poznatom – stilu, većina nemilih članaka bila od L[iebknicht]a. – Singer: Potpuno tačno, i mi smo za to L[iebknicht]a u frakciji valjano izribali. – Ja: Ali da javno grдите list zato što štampa stvari koje su došle iz same frakcije, to ne ide. To ste morali između sebe urediti. Umesto toga javno napadate redakciju za nešto što je čisto unutrašnja stvar frakcije. Koga treba redakcija da se drži? Ni protiv toga nije mogao ništa da kaže. Ukratko, obrukali su se usled nepromišljenog koraka, a redakcija je ta koja pred publikom odnosi pobeđu. I to je indirektno

¹ 10. maja

morao da prizna. Pošto sam se jednostavno držao odlučujućih tačaka i sva njegova lična ogovaranja sveo na nulu, svršili smo za deset minuta.

Time, naravno, stvar nije završena. No sada poznajemo slabu stranu gospode. Da sam urednik lista »Der Sozialdemokrat«, ja bih, što se redakcije tiče, pustio frakciju da u skupštini posluje kako joj je volja, kritiku o tom prepustio bih partijskim drugovima na osnovu omiljenog »slobodnog izražavanja misli«, a Liebknechtu jednom zauvek rekao da za svoje članke mora sam da odgovara frakciji, da se bar u tome prekine njegova dvostruka igra. Pa ako onda u svemu ostalom list zadrži svoj dosadašnji odlučan smer, to je sve što nam je potrebno. Mnogo je važnije da se prema glupostima štampanim u Nemačkoj sačuva teorijsko stanovište, nego da se kritikuje postupak frakcije. Sami izabrani čine sve što mogu da birače upoznaju s karakterom izabраниh. A sem toga, aktuelni događaji daju dovoljno povoda da se istakne naše stanovište, čak i kad se frakcija prepusti frakciji i partijskim drugovima. Ali stanovište je baš ono što ih najviše ljuti, a njega se ne usuđuju da napadnu javno.

Sad će se uskoro skupština razići. Gospoda su – iako gotovo svi potajne pristalice zaštitnih carina – u međuvremenu videla kako zaštitni sistem izgleda na delu⁽⁴¹³⁾. To je već prvo razočaranje. Doživeti još i druga. To neće izmeniti njihov malograđanski karakter, ali nesumnjivo mora da liši sigurnosti njihovo ponašanje i da među njih unese rasep u pogledu malograđanskih pitanja, za koja ili protiv kojih moraju da se izjasne. Ljudima te vrste treba samo dati određene ruke, onda oni sami jedan drugog učine bezopasnim.

Ukratko, naša politika, po mom mišljenju, treba da bude: sačekati. Zakon protiv socijalista⁽³³⁾ ide im naruku, pa ako za vreme njegovog trajanja samo nađu priliku da pokažu kakvi su, onda nama uglavnom ništa više nije ni potrebno. Za to vreme mi moramo koliko god možemo da branimo svaku svoju poziciju, naročito u štampi, što ne izaziva uvek nužno direktan otpor. Zaobilazanje je takođe sredstvo defanzive sa ofanzivnim protivudarima. Trenutno je mnogo toga protiv nas. Bebel je bolestan i, kako izgleda, obeshrabren. Ni ja ne mogu da pomažem onako kako bih hteo dok ne budem gotov s M[arx]-ovim rukopisima. Tako težina borbe pada na tebe i na Kautskog. Ali ne zaboravi staro pravilo: zbog sadašnjosti pokreta i borbe ne zaboravljaj budućnost pokreta. A ona pripada nama. Treći tom *Kapitala* jednim udarcem pobiće sve te mangupe.

Tvoj
F. E.

166

Engels Hermannu Schlüтеру

u Hotingen-Cirih^[414]

London, 15. maja 85.

Cenjeni gospodine Schlüter,
Što se tiče pesama:

Marseljeza seljačkog rata bila je: Tvrdava čvrsta naš je bog^[415], i ma koliko tekst i melodija ove pesme bili pobedonosni, ipak se ona danas ne može i ne treba da shvati u tom smislu. Druge pesme tog vremena nalaze se u zbirka narodnih pesama, »Dečakov čarobni rog« itd. Tamo se možda nalazi još ponešto. Ali landskneht je već u ono vreme osigurao sebi značajno mesto u našoj narodnoj poeziji.

Od inostranih poznajem samo lepu starodansku pesmu o gospodinu Tidmannu koju sam 1865. godine preveo u berlinskom listu »Der Soc[ial]-Dem[okrat]«¹.

Pesama čartista bilo je raznovrsnih, ali se sada više ne mogu naći. Jedna je počinjala:

Sinovi Britanije, mada sad robovi,
Bog sve vas slobodnim stvori;
Sva bića životom obdari, slobodom,
I nikada nikog ne načini robom.

Dalje se ne sećam više.

Sve je to iščezlo, uostalom ta poezija i nije mnogo vredela.

Godine 1848. najviše su se pevale dve pesme na istu melodiju.

1. Šlezvig-Holštajn.
2. Pesma o Heckeru^[416].

Hecker, neka ime tvoje čuju
Obale nemačke Rajne cele.
Tvoja hrabrost, oči smele
Poverenje udahnjuju.
Hecker veran svome rodu,
Umret' ume za slobodu.

Mislim da je to dosta. Zatim varijanta:

Hecker, Struve, Blenker, Zitz i Blum
Skrhaće nemačkih gospodarâ vrat i zulum!

¹ Vidi u 27. tomu ovog izdanja.

Opšte govoreći poezija prošlih revolucija (uvek izuzimajući »Mar-seljezu«⁽⁴¹⁷⁾) retko ima revolucionarni efekat za docnija vremena, jer da bi delovala na mase, mora da odražava i predrasude masa dotičnog vremena – otuda religiozna glupost čak i kod čartista.

Što se tiče kratkih Marxovih spisa, to je stvar u kojoj sem mene treba da se izjasne i drugi, a u kojoj ja moram da pazim da se ništa ne desi što bi kao smetnja stalo na put nameravanom izdanju celokup-nih dela. Stvari iz Internacionale, *Inauguralnu adresu*, *Gradanski rat*, *Haški izveštaj*² itd., kao i *Manifest*, tu ne ubrajam, mada bih hteo da za sebe zadržim pravo da napišem nekoliko uvodnih redaka. Što se tiče članaka iz časopisa »N[eue] Rh[einische] Z[eitung]«, morate naj-pre utvrditi šta je od M[arx]a. Na primer o junskom ustanku njegov je samo jedan divni članak. Ceo opis borbe itd. je moj⁽⁴¹⁸⁾. Isto tako članak protiv Bakunjinia i panslavizma³. M[arx]ova i moja dela iz onog vremena gotovo se uopšte ne mogu odvojiti zbog planske po-dele rada.

Kao što rekoh, ja Vam sigurno neću stvarati nepotrebne smetnje, ali ipak bih želeo da svoj plan malo pobliže precizirate pre no što bu-dem mogao da se o njemu određeno izjasnim. U svakom slučaju, teško da bi odgovaralo da se stvari iz časopisa »N[eue] Rh[einische] Z[ei-tung]« i iz Internacionale izdaju zajedno, tj. u jednoj svesci; između njih je period od 15 - 20 godina. – Sam *Kelnski proces*⁴ bio bi dobra sveska, uz koju bih Vam ja napisao uvod⁵. A notabene, onda takođe moram da znam za kad je on *zaista potreban*, a sada imate sa zlosreć-nim *Dühringom* dosta da štampate. Oba tabaka, 4. i 5, nadam se da ste primili.

A propos, imam nameru da glavu: »Iz teorije«, iz odeljka »Socija-lizam«, posle pregledanog teksta dam da se odštampa u *Razvitku soci-jalizma*. Kad do toga dođe, poslaću Vam sve potrebno. Ovo samo radi toga da sada budete obavešteni o tome.

Srdačan pozdrav

Vaš
F. Engels

² • Zvanični izveštaj Londonskog Generalnog vijeća, pročitan na javnoj sednici Internacionalnog kongresa u Hagu – ³ *Demokratski panslavizam* – ⁴ *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu* – ⁵ *Prilog istoriji Saveza komunista*

167

Engels Paulu Lafargue-u

u Pariz

London, 19. maja 1885.

Dragi moj Lafargue,

Afera Lissagaray mnogo me je zanimala i nadam se da će biti izbačen iz lista »La Bataille«. ^[419] Ironija istorije je neumoljiva, čak i za revolucionarne stenice.

Ya me comen, ya me comen
Por do mas pecado habia¹.

kao što reče dobri kralj Rodrigo kada su mu zmiije požderale vitalni deo tela. Brousse na čelu dnevnika bio bi suviše zabavan. To neće dugo trajati. Samo mu još to treba, pa da se upropasti.

Misao da je život samo normalan način postojanja belančevina i da prema tome protein, ako hemiji ikada pođe za rukom da ga proizvede, mora pokazati simptome života, nalazi se u mojoj knjizi protiv Dühringa, u kojoj sam to razradio u stavovima na strani 60 i na sledećim stranama.² Sch[orlemmer] je preuzeo ovu misao i upustio se time u smeo poduhvat. Ako ne bude imao uspeha, obrukaće se on sam. Ako uspe, on će to prvi pripisati meni. Uostalom, Vaš Grimaux je glupan ako je zaista rekao: ništa nam ne pokazuje kako dolazi do prvog pokreta kojim albumin *postaje organska živa ćelija*.^[420] Znači da taj prostodušni čovek ne zna da postoji mnoštvo životnih oblika koji su još vrlo daleko od organske ćelije, a koji su, kao što kaže Haeckel, samo »plasson«, to jest albumini, bez ikakvog traga organizacije, ali živi, kao na primer protamebe, sifoni itd.^[421] Jadni albumin, verovatno je radio milionima godina da bi se organizovao u ćeliju. Vaš Grimaux dakle ne vidi uopšte o čemu se radi. Pokazuje još veće neznanje fiziologije kada upoređuje praprotoplazmu, izvor svakog života na zemlji, sa tako specijalizovanim proizvodom kao što je jaje kičmenjaka.

Tu je već deset dana jadni Harney, koji mnogo pati od hroničnog reumatizma u zglavkovima i \pm^3 od kostobolje. Nim ima mnogo posla oko njega. Ukoliko se vreme poboljša, on odlazi u subotu⁴ u Meksfild. U subotu očekujemo i Sama Moore-a sa njegovim – na žalost još nedovršenim – prevodom.⁵

¹ Moram da ispaštam, moram da ispaštam / Tamo gde sam najviše grešio –

² Vidi u 31. tomu ovog izdanja, str. 63 – 65. – ³ više-manje – ⁴ 23. maja – ⁵ prvog toma *Kapitala*

Drugi tom je štampan, izuzev mog predgovora, čije tabake za korekturu očekujem svaki dan. Sve pošiljke D[anijelsonu] stigle su do sada i sedam tabaka je prevedeno.^[422] Od 3. toma izdiktirao sam više od polovine, ali dva odeljka^[423] zadaće mi još prilično posla. Odeljak o bankovnom kapitalu i kreditu nalazi se u neredu koji može uplašiti i jačeg od mene, ali tu se ništa ne može. Sada sam kod zemljišne rente. Taj deo je divan, ali zadaće mi još mnogo posla, jer rukopis potiče iz 1865. godine, te će biti potrebno proučiti izvode iz perioda 1870 - 1878. i to kako za banke tako i za zemljišnu svojinu u Americi i u Rusiji. A tih izvoda ima dosta, pa će se na 3. tom čekati još najmanje godinu dana.

Mala bura u našim redovima u Nemačkoj^[395] verovatno će se stišati zasada. Kako Rajhstag ima raspust, to su se gospoda »socijalističke frakcije« raštrkala. Moralnu pobjedu nad »frakcijom« odneo je list »Sozialdemokrat«. Ali to još nije kraj, to može ponovo početi. Da nema tog zakona protiv socijalista,^[33] bio bih za otvoren rascjep. Ali sve dok je taj zakon na snazi, lišeni smo svih naših oružja i sitnoburžoaskoj grupi partije se pruža svako preimućstvo a, najzad, izazivanje rascjepa nije naša stvar. Bilo je to neizbežno i moralo bi se desiti, pre ili posle. Ali do toga bi došlo kasnije ili u povoljnijim prilikama za nas da nije bilo neverovatnih gluposti Liebk[nehta], koji je ne samo lavirao između dve grupe i uvek štitio sitne buržuje, već je bio i nekoliko puta spreman da žrtvuje proletersko obeležje partije za prividno jedinstvo, u koje niko ne veruje. Izgleda da je sada njegovim sopstvenim štićenicima, predstavnicima sitnoburžoaske strane, dosta te dvostruke igre. Liebk[necht] veruje uvek u ono što tvrdi dok to tvrdi, ali veruje uvek u nešto drugo kad govori nekom drugom. Čas je oličjenje revolucije, a čas sušta obzirnost. Ali to ga neće sprečiti da bude s nama presudnog dana i da nam kaže: Uvek sam vam to tvrdio! *To među nama.* Zagrlite Lauru u moje ime.

Prijateljski Vaš

F. E.

Prevod s francuskog

168

Engels Pasquale Martignettiju

u Benevento^[424]

(koncept)

[London, 19. maja 1885]

Poštovani građanine,

Poslao sam Vam »preporučeno« prevod¹ sa svojim primjedbama. Žao mi je što mi nedovoljno poznavanje talijanskog jezika nije dozvolilo da one budu mnogo bolje. I pored toga se nadam da ćete ih razumjeti. Čudi me kako ste tako dobro mogli da izrazite moje misli iako niste nikad živjeli u Njemačkoj ni jezik učili u njoj. Nisam našao da ste pogriješili ni u jednom skraćenom idiomatskom i poslovičnom izrazu; a upravo je to teško za onog ko ne poznaje govorni jezik, pa i dijalekte zemlje, jer se te stvari ne mogu naći u gramatici ili rječniku. Ali u nekim slučajevima ste, mislim, mogli da prevedete nešto slobodnije i smelije, pošto ste pravilno shvatili smisao.

Bojim se da bilješka koja se odnosi na »Marku« nije potpuno jasna.^[425] Mislim da samu ovu bilješku treba štampati, a ostale su za Vašu informiranost. Prema tome, ako ta bilješka kod Vas izaziva neko dvoumljenje, molim Vas da mi to javite, pa ću pokušati da je preradim.

Izvinjavam se što sam tako dugo vršio ovu redakcija. Ali sasvim sam zauzet diktiranjem Marxovih rukopisa, a ni svake večeri nisam slobodan. Moram osim toga istovremeno pregledati i jedan danski prevod², a da i ne govorim o engleskom prevodu *Kapitala*.

Ponovo Vam zahvaljujem na nemalom poslu što ste ga obavili za mene i ostajem odani Vam

Prevod s italijanskog

¹ italijanski prevod *Porekla porodice, privatne svojine i države* – ² *Porekla porodice, privatne svojine i države*

169

Engels Lauri Lafargue u Pariz

London, 29. maja 1885.

Draga moja Laura,

Tako je najzad bar jedna stvar sređena: jadni Paul je u svojoj Kittchen¹ u Ste-Pélagie^[426]. Nadam se da to neće biti četiri meseca – i to četiri najbolja u godini! Ipak, uteha mu je već to što ne mora više da se muči među braconnier², s jedne strane, i vol avec effraction (de puanteur)³, sa druge! A može da smatra teško izvojevanom pobeđom i to što može opet da bude u svojoj staroj Kittchen¹ u društvu anarhiste galamdžije. Nadajmo se da će Révillon i još nekoliko poslanika učiniti ovaj slučaj nepoželjnim ministarstvu liberala i izazvati da ga puste.

Harney je juče otišao za Meklsfild i dobro stigao. Njemu je stvarno mnogo bolje, ali bolovi, naravno, ne prolaze odjednom, a čim mu je malo bolje on počne da se trucka u kočijama; to je učinio i dva dana uoči odlaska, zatim putovanje i, naravno, stigao tamo osećajući se lošije. Bojim se da nikada neće sasvim prezdraviti, delom jer je bolest suviše zastarela, a delom zbog njegove nedoslednosti i spremnosti da sluša svakog ko mu preporuči neko sredstvo za lečenje. Bilo je to teško vreme za jadnu Nim, i mило mi je zbog nje što je s tim gtvov. Sam Moore je morao da se nastani kod Pumpsinih; mislim da joovog puta bio time prilično zadovoljan, jer je sklon da odlazi na ize žbe, u likovne galerije, Kraljevske akademije i slično, tako da on i loumps lepo provode vreme. Danas su otišli da gledaju utakmicu Pkriketa na Lords.^[427]

Jutros sam dobio poslednji korekturni tabak mog predgovora za Drugi tom⁴, iz čega možeš da vidiš da je saopštenje o njegovom izlasku iz štampe još jedna patka. Budi sigurna da će ti, čim izađe i čim dobijemo primerke, istog dana jedan primerak biti poslat. Treće izdanje *Osamnaestog brimera*⁵ je u štampi, odštampana su dva štamparska tabaka.

Italijanski prevod *Porekla* je takođe u štampi. Ali odmah ćeš videti da je gotovo nemoguće prevoditi s njega na francuski^[428]. Ako ga Paul bude koristio samo da bi bolje razumeo original, utoliko bolje; inače bi mu to pružilo samo mogućnost da dá veoma oslabljenu *Ab-*

¹ zatvoru (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku) – ² zverokradicama – ³ provalnicima (sa smradom) – ⁴ *Kap tala* – ⁵ Karl Marx, *Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte*

*klatsch*⁶ i *rechauffé*⁷, a ja nikako nemam ambicija da se pred francuskom publikom pojavim u takvom vidu. Prevodilac⁸ se istinski trudio i neka mesta su zaista dobra. Ali od njega, koji je bez ičije pomoći učio nemački u Beneventu, ne može se očekivati da idiomatske nemačke izraze prevede na odgovarajuće italijanske. A ja ovaj nedostatak nisam mogao da otklonim, jer moj idiomatski italijanski i nije italijanski, već samo milanski, pa i on gotovo već zaboravljen.

Nadam se da u Parizu neće dolaziti do novih sukoba oko crvenih zastava itd. – policiji je potrebno nekoliko barikada, pa ako ih dobije, doći će do strašnog pokolja – narod nema ni trunku izgleda na pobeđu. Čak ako bi vlada i ispoljila ustezanje, reakcionarne vojne vlasti pobriću se da budu spremne za dejstvo i dejstvovaće.⁽⁴²⁹⁾

Jedina uteha Paulu je što će biti »van Pariza« na dan sahrane velikog starca Francuske⁹.

Dok sam rešavao šta ću sa korekturom, pisao Harney-u, spremao mu pošiljku, odgovarao jednom poslastičaru iz Kolmara⁽⁴³⁰⁾, koji je hteo da zna moje mišljenje da li može da nađe posao u Londonu (odgovor je: naravno, ne), svršavao ovo i ono, dođe i 5,20 h, tako da moram da završim ako hoću sve da pošaljem ovom poštom. U nadi da se Paul neće osećati suviše nesrećnim, niti ostati suviše dugo tamo gde je sada, i da ćeš ti sačuvati svoje zdravlje koje je *nenormalno* za Pariz, završavam.

Nežni pozdravi od Nim.

S ljubavlju tvojoj
F. Engels

Prevod s engleskog

⁶ bleđu sliku, kliše (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku) – ⁷ staru bajku, podgrejanu stvar – ⁸ Pasquale Martignetti – ⁹ Victora Hugoa

170

Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu
u Petrograd

London, 3. juni 1885.

Dragi gospodine,

Primio sam Vaše pismo od 24 [aprila] (6) maja i nadam se da ste dobili korekturne tabake 21/26. koje sam Vam poslao 13. maja⁴³¹¹. Danas Vam šaljem ostatak, tabake 27/33. Nadam se da ću za nekoliko dana moći da Vam pošaljem predgovor itd. Iz predgovora ćete videti da je rukopis III toma pisan još 1864/66. godine, to jest pre nego što se autor, zahvaljujući Vašoj ljubaznosti, tako podrobno upoznao sa poljoprivrednim odnosima u Vašoj zemlji; ja baš sada radim glavu o zemljišnoj renti¹ i do sada još nisam naišao na bilo kakvo pominjanje ruskih uslova. Čim čitav rukopis bude čitko prepisan, moraću da ga sredim upoređujući ga sa drugim materijalima koje je autor ostavio; za glavu o zemljišnoj renti postoje i veoma obimni izvodi iz različitih statističkih radova koje je autor dobio zahvaljujući Vama, ali još ne mogu da kažem da li u njima ima i nekih kritičkih primedbi koje bi se mogle upotrebiti za ovaj tom. Sve što tamo postoji biće iskorišćeno sa maksimalnom savesnošću. U svakom slučaju, samo rad na prepisivanju zadržaće me do duboke jeseni, a kako rukopis ima skoro 600 strana u folio formatu, možda će biti potrebno da se i ovo dalje podeli na dva toma.

Analiza rente je teorijski tako potpuna da ćete u njoj nužno naći mnogo stvari od interesa za specifične uslove u svojoj zemlji. Ipak, ovaj rukopis ne obuhvata obradu pretkapitalističkih oblika zemljišne svojine; oni se samo tu i tamo pominju radi poređenja.

Najiskrenije Vaš

P. W. Rosher^[381]

Prevod s engleskog

¹ Vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 520 - 676.

171

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 3. juna 1885.

Dragi Sorge,

Bilo mi je veoma žao kad sam doznao da nisi u stanju da pišeš, no nadam se da je sve prošlo. Dela Gronlunda i Elyja^[432], kao i nove, primio sam sa zahvalnošću. Ely je dobronameran filistar i bar se trudi više nego njegovi nemački sapatnici i drugovi po gluposti, čemu svakako treba odati priznanje. Gronlund, naprotiv, ostavlja na mene utisak priličnog špekulanta: dodvoravanje našoj stvari, ukoliko je razume ili možda i ne, služi očigledno cilju da svoja sopstvena utopistička naklapanja prikaže kao real live German socialism¹. U svakom slučaju, simptomatično.

Šaljem ti listove »To-Day« i »Commonweal«, prvi počev od marta, poslednji od početka. Samo, uprava ovog lista nije baš uredna; ako list »Commonweal« ne bi redovno stizao listu »Der Sozialist«, bilo bi mi veoma drago da me o tom obavestiš da bih mogao izneti dokaz neurednosti, koju sekretar uvek osporava, ali koja nesumnjivo postoji.

Najbolje je Fabiana potpuno ignorisati, taj čovek ima potrebu da prinudi svet da o njemu govori, a to ne treba pomagati². Njegova glavna optužba protiv mene jeste da sam u *Anti-Dühringu* zlonamerno oklevetao $\sqrt{-1}$, na šta se već pismeno požalio Marxu^[206].

U pogledu momaka iz skupštine imao si isto tako tačno predošćanje kao i ja – prilikom rasprave o subvenciji za parobrode^[361] mogle su se kod njih nazreti u velikoj meri malogradanske požude. Došlo je gotovo do rasepa, što sada, dok traje zakon protiv socijalista^[33], nije poželjno. Ali čim u Nemačkoj opet budemo imali malo elbow-room³, do rasepa će sigurno doći i onda će on samo da koristi. Sitnoburžoasko-socijalistička frakcija je neizbežna u zemlji kakva je Nemačka, gde sitna buržoazija u još većoj meri nego istorijsko pravo »nema datuma«^[433]. Ona je i korisna ako je osnovana odvojeno od proletherske partije. Ali ovo odvajanje bi sada samo škodilo ako bismo ga izazvali. No ako se sami stvarno odreknu programa, utoliko bolje, možemo se s njima uhvatiti ukoštac.

I vi u Americi patite od raznoraznih tako velikih naučnika kakve

¹ pravi živi nemački socijalizam – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 73. –

³ slobode kretanja

poseduju malograđanski socijalisti Nemačke u ličnostima Geisera, Frohmea, Blosa itd. Istorijske ekskurzije raznih Stiebelinga, Douaia itd. o seobi naroda u »Der Soz[ialist]«⁽⁴³⁴⁾ veoma su me zabavile, jer su ti ljudi sve to mnogo bolje i temeljnije ispitati nego ja. Naročito se silno razmeće Douai. Tako on kaže u br. 13. lista »Der Soz[ialist]« da je prilikom nemačkih osvajanja Italije itd. kralj dobijao $\frac{1}{3}$ zemlje, $\frac{2}{3}$ vojnici i oficiri, a od toga su opet $\frac{2}{3}$ dobili dotadašnji robovi itd. »Tako piše kod Jornandesa⁴ i Cassiodorusa«⁽⁴³⁵⁾. Zapanjio sam se kad sam sve to pročitao. »Potpuno isto tako smo obavešteni o Zapadnim Gotima. Ni u Francuskoj nije bilo drukčije.« Sve ovo je od početka do kraja izmišljeno, a ni kod Jornandesa ni kod Cassiodora niti kod bilo kog pisca izvornih tekstova tog vremena nema ni jedne reči o tome. Ogromno je neznanje i bestidnost u isto vreme da mi se prebacuje takva beskrajna glupost i da se kaže da se »može dokazati da u ovom nemam pravo.« U izvorima, koje bezmalo sve poznajem, piše o svemu tome suprotno. Prešao sam ovog puta preko svega čutke, jer se to dogodilo u Americi gde se tako nešto jedva može rešiti, ali neka se Monsieur Douai ubuduće čuva, mogao bih ipak jednom izgubiti strpljenje.

Drugi tom *Kapitala* pojavice se uskoro, čekam još poslednju polovinu odobrenog tabaka predgovora, u kom Rodbertus opet dobija što zaslužuje⁵. Treća knjiga brzo napreduje, ali će još dugo potrajati do kraja, što ništa ne škodi. Drugi tom mora tek da se svari. On će izazvati veliko razočaranje, jer je u velikoj meri čisto naučan i ne sadrži mnogo agitatorskog. Naprotiv, III tom će opet delovati kao udar groma, jer se tu prvi put cela kapitalistička proizvodnja obrađuje povezano i do temelja ruši celokupna zvanična buržoaska ekonomija. No stajaće to još truda. Od Nove godine već sam preko polovine izdiktirao na čisto, i mislim da ću otprilike kroz 4 meseca biti gotov sa ovim prvim radom. Ali onda dolazi pravi redakcijski posao, a taj nije lak, jer su najvažnije glave u priličnom neredu – što se oblika tiče. No sve će to ići, treba samo vremena. Ti shvataš da sve drugo moram da odložim dok ne budem s ovim gotov, te stoga zanemarujem i svoju prepisku, a o pisanju članaka ne može biti ni govora. Ali budi ljubazan i pazi da ništa od ovoga što sam rekao o III tomu ne dospe u »Sozialist«. To u Cirihu i drugde uvek stvara neprijatnosti. Sve što je potrebno za čitaoce reći ću u predgovoru II tomu.

Tussy je prilično dobro. Ovo dvoje⁶ su složni i veseli, ali, na žalost, nisu uvek zdravi. Lafargue sad opet mora da odeži 4 meseca zbog stare novčane kazne i troškova⁽⁴²⁶⁾. Policija u Parizu je 24. maja silom htela gungulu, ali joj nije uspelo, i ministri su se uplašili⁽⁴²⁹⁾. Na taj način je podvala sa Victorom Hugom protekla u miru, i to je dobro. Pošto ne postoji nacionalna garda, ne može se dobiti oružje,

⁴ *Jordanesa* – ⁵ Vidi u 22. tomu ovog izdanja, str. 14 - 25. – ⁶ Eleanor Marx-Aveling i Edward Aveling

i svaki puč mora da se završi porazom. Taktiku treba menjati prema okolnostima.

Pozdravi Dietzgena i Adolpha⁷.

Tvoj
F. E.

⁷ Adolpha Sorgea mladeg

172

Engels Pasquale Martignettiju
u Benevento

London, 13. juna 1885.

Mnogopoštovani gospodine,
Budite dobri pa mi pošaljite šest primjeraka Vašeg prevoda¹, to će biti dovoljno.

Nadam se da ste primili moje pismo koje sam Vam poslao desetak dana nakon izvršenog prevoda².

Odani Vam
F. Engels

Ujedno Vam šaljem jedan primjerak *Manifesta Komunističke partije* iz 1847 (od Marxa i Engelsa). Ma koliko bio star, vjerujem da ga uvijek vrijedi pročitati.^[436]

Prevod s italijanskog

¹ Friedrich Engels, *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 168.

173

Engels Johannu Philippu Beckeru
u Ženevu

London, 15. juna 1885.

Dragi stari momče!

Tvoje pismo me je veoma obradovalo, i zaista je grdna šteta što smo tak o daleko jedan od drugog. No valjda će ipak doći vreme kad će čovek kao ja opet nesmetano moći da putuje, neometan suviše hitnim poslom i šikanama kontinentalne policije. A tada ću da se spakujem i da te posetim.^[437]

U međuvremenu svet polako ide napred, i uskoro će verovatno da ide i malo brže. Stari Wilhelm bi sigurno već odavno otegao papke, ali su mu odozgo javili da vežbama anđela još štošta nedostaje, i da naročito pri paradnom maršu noge još ne bacaju uvis po propisu, te tako on još ne može da bude dočekan sa dužnim počastima. Stoga je sad poslao Friedricha Karla u inspekciju^[438]. Nadajmo se da će ovaj podneti izveštaj da je vojskovođa arhandel Mihailo uspeo da nebesku vojsku dotera do željenog pruskog savršenstva, i tada će verovatno stari Wilhelm pohitati da lično smeni nebesku stražu.

Imaš potpuno pravo, u Francuskoj se radikalizam mnogo brzo otrcao. Samo još jedan treba da se otrca, a to je Clemenceau. Kad on dođe na red, izgubiće čitavu gomilu iluzija, pre svega tu da se dan-danas u Francuskoj može upravljati građanskom republikom a da se ne krade i ne dozvoli da se krade. Moguće je da on onda pođe dalje. Ali nužno nije. Nužno je samo da i ova poslednja kotva spasenja buržoazije pokaže šta može – naime, sa svojim sadašnjim stanovištem – ništa.

Ovde u Engleskoj stvar ide sasvim dobro, mada ne u uobičajenoj formi. Engleski parlament je od 1848. godine bez sumnje bio naj-revolucionarnija institucija sveta, a od sledećih izbora započinje nova epoha, čak i kad se to ne bi tako bezuslovno brzo pokazalo.^[312] Biće radnika u parlamentu, u sve većem broju, i sve jedan gori od drugog. Ali to je ovde potrebno. Svi ti nevaljalci, koji su ovde za vreme Internacionale izigrali buržujsko-radikalne poštenjakoviće, moraju se pokazati u parlamentu kakvi jesu. Onda će i ovde mase postati socijalističke. Industrijska hiperprodukcija učiniće ostalo.

Prepirka u nemačkoj partiji nije me iznenadila^[395]. U zemlji malogradana kao što je Nemačka mora partija da ima i jedno malogradansko, »obrazovano«, desno krilo, koga će se otresti u odlučnom času. Malogradanski socijalizam datira u Nemačkoj od 1844. godine i već je kritikovan u *Komunističkom manifestu*. On je besmrtn, kao

i sam nemački malogradanin. Dok traje zakon protiv socijalista^[33], nisam za to da mi izazovemo rascep, pošto oružje nije jednako. Ali ako bi gospoda sama izazvala rascep time što suzbijaju proleterski karakter partije i hoće da ga zamene nekom nezgrapno-estetsko-sentimentalnom filantropijom bez ikakve moći i snage, onda naravno moramo stvari primati kakve jesu.

Ja još diktiram treći tom *Kapitala*. To je sjajno delo, koje čak i prvi tom u naučnom pogledu baca u zasenak. Čim ga budem imao u rukopisu, čitkom i za druge, mogu sebi uzeti vremena da sredim papire. Onda ću da potražim i tvoje stvari^[115]. No dotle – otprilike do jeseni – ne mogu ništa drugo da uzmem u ruke. Drugi tom je odštampan, moći ću verovatno za nekih 14 dana da ti pošaljem jedan primerak.

Marxove kćeri su uglavnom dobro, muž gospode Lafargue je opet na 4 meseca u zatvoru (gde izdržava kaznu umesto novčane kazne^[426]), a gospoda Aveling ovde revnosno radi na propagandi, ali masovni uspeh može da se pokaže tek docnije.

Doznačio sam ti opet poštansku uputnicu na pet funti, o čemu su te sigurno već izvestili. Nadam se da dolazi u zgodan čas. A sad, čuvaj zdravlje da s nama doživiš još jedno malo veselje, koje svakako uskoro dolazi. Ja sam uglavnom dobro, ali lekari kažu da ću teško opet moći da pojašem konja – dakle, nesposoban za vojnu službu – do davola!

Inače uvek

tvoj stari

F. Engels

174

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

London, 16. juna 85.

Dragi Ede,

Prošle nedelje vratio sam ti *preporučeno* obe Rodbertusove brošure iz arhive, nadam se da si ih primio. Juče je K[autsky] dobio celokupan komplet lista »Fr[ank]furter Zeitung« sa raznim »izjavama«. Veoma veselo. No kladio bih se da će se cela ta graja opet stišati, i da će se frakcijska većina smiriti izjavom da se grešilo na obe strane^[395]. Sve je to zasad samo sevanje svetlaca, ali i to je simptomatično.

Danas Friedrich Karl inspicira nebesku vojsku i gradi njihov paradni marš.^[438]

Tvoj
F. E.

175

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 16. juna 1885.

Draga moja Laura,

Eto, i tebe muče iste brige kao i mene! Gosti, sami po sebi, uopšte uzev prijatni, đavolski smetaju kad imaš više posla nego što ga oni imaju. Tokom čitave prošle sedmice svako veče sam se spremao da ti pišem, ali su me omeli ili posetioci ili neodložna službena prepiska. Pa čak i sada, u pola dva noću, moram da ugrabim tek nekoliko trenutaka da ti napišem nekoliko redova koji će sasvim žalosno izgledati pored tvojih milih i živahnih pisama! Ali pomoći nema, i moraćeš da držiš korak sa gužvom u kojoj pišem.

Pojedinosti o umrlome za koje se interesuje Lavrov mislim da se mogu saznati bez većih teškoća. Ali šta treba ja tu da uradim? Percy je za to dobar kao i bilo ko drugi, samo mu naravno za trud treba platiti po uobičajenoj londonskoj ceni.¹

Tussy prošle nedelje nije bila ovde, oni² su nekuda rekom otplovili sa nekim momkom koji ima čamac i šator, a oboma je potrebno što više svežeg vazduha. Britanski muzej je sam po sebi lepo mesto, ali ne i za to da se živi preko puta njega. I tako ih neću videti do iduće subote.

Kautsky je dobio i preveo Paulov članak o le coeur du coeur du monde, qui vient de cesser de battre³ (mislim na coeur No. 1)^[439].

Vrlo sam srećan što Nemci šalju nešto novaca za francuske izbore.^[440] Istina, žao mi je što su to učinili baš Hamburžani, jer to je pokušaj da se potkupi Liebknecht, da se natera da stane na *njihovu* stranu (kleinbürgerliche Seite⁴) u sadašnjoj buri – u čaši vode, koja upravo traje među nemačkim parlamentarcima. Mislim da će ta bura, bar ovoga puta, proći, ali je simptomatična. Da je zakon protiv socijalista^[33] ukinut i mi dobili slobodu dejstva, i da je treća knjiga *Kapitala* završena, ne bih ni najmanje mario da se odmah sa svim tim okonča. Ovako, kako stvari sada stoje, ja sam za politiku dobijanja u vremenu. Do rasepa će jednog dana doći i tada ćemo Spießbürger-u⁵ dati neophodan oprostajni udarac. Uzgred budi rečeno, iz njujorškog lista »Der Sozialist« vidim da je i tamo sakupljen novac za francuske

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 160. – ² Eleanor Marx-Aweling i Eduard Aweling – ³ o srcu srca sveta koje je prestalo da kuca – ⁴ stranu sitne buržoazije (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku) – ⁵ malograđaninu (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku)

izbore. Siromah Paul! Bojim se da će la belle saison⁶ morati da provede u zatvoru^[426]. Kad je već zatvoren ne vidim ništa što bi ga odatle moglo izvući sem acte de grâce⁷ starog Grévyja. U svakom slučaju, od tada je već prošlo blizu mesec dana i njegova prilagodljivost mora mu pomoći da izdrži ostatak.

Iz Petrograda saznajem da su svi korekturni tabaci stigli i da je 18 tabaka od ukupno 33 već prevedeno.^[422] To je obavljeno toliko brzo da mi se čini da ne može biti dobro.

Ne možeš da zamisliš kako se ugodno oseća Džon Bul pod svojom ministarskom krizom^[441]. Ni najmanjeg uzbuđenja. Večernje novine, specijalna izdanja itd. ne prodaju se uopšte. Veliki starac, kako ovde zovu Gladstone-a, silazi sa političke pozornice sasvim neprimećeno. Nezahvalnost ovog našeg sveta stvarno je zaprepašujuća. Stvar je u tome što su vigovci i radikali,^[442] baš uoči novih izbora sa potpuno izmenjenim biračkim telom^[312] utvrdili da ne mogu dalje da nastupaju zajedno. Tako ima nade da posle jesenjih izbora torijevci i vigovci stupe u koaliciju. A onda ćemo imati svu zemljišnu svojinu na jednoj strani, *celokupan* industrijski kapital na drugoj, a radničku klasu primoranu da se suoči i sa jednim i sa drugim – osnovu revolucionarne situacije.

Na nebesima je danas velika smotra. Friedrich Karl vrši inspekciju vojske Gospodove^[438]. Bojim se da će otkriti velike greške u njihovom Parademarsch-u⁸ i da će izvestiti staroga Wilhelma da još nisu spremni da izvedu paradu pred njim. Da je nekako bilo moguće slati arhandela Mihaila na nekoliko godina na odsluženje vojnog roka u prusku gardu!

Nim se žali na reumatizam i zapretila je da će ostaviti pivo, ali sam joj rekao da je to besmisleno i nadam se da će mi poverovati. Pumps i njena deca su vrlo dobro. Percy vodi uobičajene svade sa svojim roditeljima. Prilažem ček na 10 funti sterlinga. I s tim – sur ce – ostajem

tvoj stari pun ljubavi,

F. Engels

Prevod s engleskog

⁶ lepo godišnje doba – ⁷ amnestija – ⁸ paradnom maršu (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku)

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hotingen-Cirih^[443]

London, 16. juna 1885.

Cenjani gospodine Schlüter,

1. Oba suđenja porotnog suda – listu »N[eue] Rh[einische] Zeitung« i Demokratskom odboru – od 1849. godine, pojavili su se onda zajedno prema novinskom izveštaju pod naslovom: »Dva politička pretresa«. Ako Vi hoćete da opet izdate jedan ili oba, to će delovati sasvim dobro, i ja ću Vam uz to napisati predgovor^[444].

2. I preštampavanje *Procesa komunista*¹ moglo bi takođe biti veoma korisno, s jedne strane bi on starim lasalovcima opet jednom dokazao da se i pre velikog Ferdinanda² već ponešto dešavalo u Nemačkoj, a sem toga su tadašnji postupci Prusa već slika onoga što se dešava sada pod zakonom protiv socijalista^[33]. I za ovo predgovor³ stoji na raspolaganju čim stvarno dođe do štampanja. Na žalost, vreme mi ne dozvoljava da radim unapred. Sem toga, nedostaje mi takođe primerak lajpciškog izdanja sa Marxovim naknadnim primedbama⁴. Karakteristično je za tadašnje tamošnje vođenje poslova da ni M[arx] ni ja nikad nismo primili nijedan primerak tog izdanja!

Imate li u arhivi: Stieber und Wermuth, *Die Kommunistenverschwörungen des 19. Jahrhunderts* (Berlin, Hayn 1853, 2 dela), tako-zvanu »crnu knjigu«? U njoj se nalaze dve poruke Centralne uprave Savezu⁵, koje bi mogle da se preštampaju kao dodatak.

3. Ako sam Vas pravilno shvatio, imali ste nameru da skupite članke iz časopisa »N[eue] Rh[einische] Zeitung« o pariskim junskim borbama 1848.⁶ godine. To bi bilo sasvim dobro, mogao bih Vam srediti odgovarajuća mesta sa nekoliko primedaba radi uspostavljanja veze i sa svim onim što je nužno iz Marxovih članaka štampanih u »Revue der N[eu]en Rh[einischen] Zeitung«⁷ itd. Kao jedini savremeni prikaz prve bitke pariskog proletarijata, napisan u odbranu junskih boraca, ta stvar ima svoj specifičan značaj, a nikad nije previše podsećati mase na sam događaj. Ali to je posao od najmanje nedelju dana, i mogao bih ga tek u jesen uzeti u ruke^[445].

¹ Karl Marx, *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu* – ² Ferdinanda Lassalle-a – ³ Friedrich Engels, *Prilog istoriji Saveza komunista* – ⁴ *Predgovor uz spis »Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu«* – ⁵ Karl Marx/Friedrich Engels: *Poruka Centralne uprave Savezu od marta 1850. i Poruka Centralne uprave Savezu od juna 1850.* – ⁶ u rukopisu: 1849. – ⁷ Karl Marx: *Klasne borbe u Francuskoj 1848 - 1850.*

4. Mogle bi da slede druge stvari iz časopisa »N[eue] Rheinische Zeitung«, ali ja sada prosto-naprosto nemam potrebnog vremena da ih izaberem. Ako Vi hoćete da mi nešto predložite, onda možemo da vidimo. To isto važi i za druge manje radove, M[arx]ove i moje, iz onog vremena. Čim bude rukopis III toma *Kapitala* još neobrađen prepisan čitljivim rukopisom, dakle u jesen, moraću da sredim papire. Tek tada ću opet da dobijem pregled čega sve ima, te da izaberem odgovarajuće. Ali dotle, i sam prilično tapkam u mraku. Dokle god III knjiga *Kapitala* ne bude izdiktirana, danju sam zauzet od 10 do 5, a uveče moram, ne uzimajući u obzir posete, ne samo da obavljam prepisku koja se sve više nagomilava, nego i da pregledam diktirano i uz to da vršim redakciju francuskih, italijanskih, danskih i engleskih prevoda naših stvari (među njima i engleski prevod *Kapitala*), i ne znam gde da nađem vreme za još nešto drugo. Dakle, – to morate shvatiti – mogu se upuštati samo u najhitnije stvari.

Sem pomenutog izdanja *Komunističkog procesa*, molim Vas da mi pošaljete:

3 primerka Marxovog dela *Najamni rad i kapital*.

6 primeraka *Komunističkog manifesta*, ciriško izdanje, i da to stavite na moj račun. Želeo bih takođe izvod moga računa da bih znao kako stojimo. Od Marxovih fotografija ima ovde još nekoliko u oba formata.

Priloženo pismo molim Vas da predate Edeu.

Prijateljski Vaš

F. Engels

177

Engels Augustu Bebelu
u Plauen kod Drezdena

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 22. juna 1885.

Dragi Bebel,

Na Tvoje pismo od 19, koje sam primio jutros,^[446] odgovaram odmah, da bi te ono zateklo prije tvog dužeg putovanja.

O posljednjim događajima, bar što se tiče javnih skupova, bio sam uglavnom obavještan, pa sam tako pročitao i razna Geiserova i Frohmeova nametanja, kao i Tvoj kratak i jasan odgovor.^[447]

Za cijelu tu nevolju treba najvećim dijelom da zahvalimo Liebknechtu i njegovoj naklonosti prema obrazovanim pametnjakovićima i ljudima na građanskim položajima, s kojima se može prsiti pred filistrima. On ne može odoliti nekom literati i trgovcu koji očijuka sa socijalizmom. No to su upravo u Njemačkoj najopasniji ljudi i protiv njih smo se M[arx] i ja neprestano borili od 1845. Budu li jednom pušteni u partiju, gdje se posvuda guraju naprijed, neprestano ih morate potiskivati, jer njihovo sitnoburžoasko stanovište svakog trenutka dolazi u sukob sa stanovištem proleterskih masa, ili oni žele da to stanovište iskvare. Ja sam ipak uvjeren da će Liebk[echt], dođe li zaista jednom do odluke, biti na našoj strani i da će povrh toga još tvrditi kako je on uvijek to govorio, samo da smo ga mi sprečavali da udari već i prije. Dobro je, međutim, što je malo opomenut.

Do rascjepa će doći posve sigurno, ali ja ostajem pri tome da ga mi ne smijemo izazvati pod zakonom protiv socijalista^[33]. Bude li nas pritijesnio, tada neće biti druge, na to se valja pripremiti, i tada ćemo, mislim, bezuvjetno morati da zadržimo ova tri položaja. 1. Cirišku štampariju i knjižaru, 2. rukovodstvo u listu »S[ozialdemokrat]«, 3. također u »Neue Zeit«. To su i jedini položaji koje smo do sada držali i koji su pod zakonom protiv socijalista dovoljni da saobraćamo s partijom. Sve druge položaje u štampi drže gospoda malograđani, no ti položaji nisu ni izdaleka tako važni kao pomenuta tri. Ti ćeš moći da pomoću njih spriječiš mnoge planove protiv nas, i po mome mišljenju treba da učiniš sve kako bi nam se ta tri položaja osigurala na bilo koji način. Kako to učiniti, to ćeš ti znati bolje od mene. Ede i Kautsky osjećaju, razumljivo, da su im mjesta u redakcijama jako poljuljana, i treba ih ohrabriti. Očigledno je da se protiv obojice naveli intrigira. A to su dva vrlo dobra i upotrebljiva čovjeka: Ede je glava jako pristupačna teoriji, pri tom duhovit i snalažljiv, još nije samouvjeren, a to je danas zaista rijetkost i relativno velika sreća

nasuprot općoj maniji veličine čak i kod najmanjeg studentskog margarca; Kautsky je na univerzitetima naučio strahovito mnoštvo gluposti, no svim silama se trudi da to zaboravi, a obojica mogu da podnesu iskrenu kritiku i ispravno su shvatili u čemu je ono glavno, pouzdani su. Pri strahovitom prirastu literarnog podmlatka koji se vješa o Partiju, ta dva čovjeka pravi su biseri.

Posve se slažem s onim što kažeš o našim parlamentarnim predstavnicima uopće i o nemogućnosti stvaranja jednog zaista proleterskog predstavništva – u mirno doba kao i sada. Više ili manje neminovno građanski parlamentarci su takvo neizbježno zlo kao i profesionalni agitatori natovareni Partiji iz redova nezaposlenih radnika koje je buržoazija bojkotirala. To se bilo jako razvilo već 1839 - 48. kod čartista, i to sam imao prilike vidjeti već tada. Budu li se davale dnevnice, takvi će se svrstati uz pretežno građanske i malograđanske, odnosno »naobražene« poslanike. No sve će se to svladati. Ja gajim prema našem proletarijatu isto tako bezuvjetno povjerenje kao i neograničeno nepovjerenje prema posve propaloj njemačkoj malograđanštini. Pa kada vremena malo živnu, i borba će se zaoštriti na takav način da ćemo je moći voditi con amore¹ i da će u velikim dimenzijama te borbe nesati srdžbe zbog sitničavosti i filistarstva s kojima ti sada moraš da se natežeš a i meni su poznati po iskustvu, pa ćemo tada i u parlament uvesti prave ljude. No meni je ovdje doista lako govoriti, ti si u međuvremenu morao da pokušaš cijelu tu paprenu supu, a to zbilja nije šala. No, u svakom slučaju, drago mi je da si se tjelesno ponovo oporavio. Čuvaj živce za bolja vremena, još su nam potrebni.

III knjiga *Kapitala* uglavnom je izdiktirana iz manuskripta i prepisana čitljivim rukopisom. Za 5 - 6 nedjelja bit će taj prvi posao prilično dovršen. Tada dolazi vrlo teška konačna redakcija koja će zahtijevati mnogo rada. Ali to je brilijantno, udarit će poput groma. Svakog dana očekujem prve primjerke II knjige². Odmah ćeš dobiti jedan.

Tvoj stari
F. E.

23. juna. Danas je prekasno da pošaljem preporučeno, stoga će otići tek sutra.

24. juna. *Berlinske novine primio sa zahvalnošću.*

¹ s ljubavlju – ² *Kapitala*

178

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hotingen-Cirih

London, 1. jula 85.

Dragi gospodine Schlüter,

Prilažem predgovor za *Proces*¹. Ostalo je zabeleženo. Predgovor² i napomene za *Komunistički proces*³ mogu verovatno da završim tek početkom septembra. U julu sam potpuno zauzet, a u avgustu moram malo da se odmorim na moru.

Posle se može pristupiti i *Junskom ustanku*^[445].

Preštampavanje »šleske milijarde« veoma će me *radovati*^[448]. Uz ovo bi se iz časopisa »Die Neue Welt« morala štampati Wolffova biografija, koju sam, čini mi se, napisao i štampao u tom časopisu (oko 1873. godine). Uvod ću takođe napisati^[449].

Još čekam II tom *Kapitala*. Kod Meißnera teško da ću nešto moći da učinim za Vas, nemam pravo da se u to mešam, a on je božljivi čovek^[450].

Marxovih portreta obe veličine može se dobiti još nekoliko stotina.

Uostalom, sve ide sasvim dobro u Nemačkoj, naši radnici će već to dovesti u red.

Vaš odani

F. E.

Molim Vas da mi pošaljete odobrene tabake *Dühringa* kako bih mogao izraditi spisak štamparskih grešaka. Moraću takođe ubuduće da Vas molim da mi uvek šaljete dva korekturna otiska, kao što je to svuda uobičajeno i stvarno potrebno.

Slažem se, naravno, da člancima date naslov: »Iz časopisa ‚N[eue] Rh[einische] Zeitung‘«, sveska I, II itd.

¹ Friedrich Engels: *Predgovor za »Karl Marx pred kelnskim porotnicima«* –

² *Prilog istoriji Saveza komunista* – ³ Karl Marx: *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu*

179

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 4. jula 1885.

Draga moja Laura,

Uz pismo šaljem ček na 15 funti sterlinga – kako je to želeo Paul; nadam se da ga previše ne muči vrućina koja mora da je postala nesnosna u Ste-Pélagie u ovo vreme^[426].

Tvoja zgoda sa tim Rusima živo me je podsetila na vremena kada nisi nikad bio siguran da Dupont neće navratiti oko pola dva posle ponoći sa jednim ili dva citoyens¹ (ponekad u lako pripitom stanju), koje bi bez daljeg tu i ostavio na konačistu.

Kao što si verovatno videla, »Justice« objavljuje da se Reeves (jedan čovečuljak iz Flit-strita, koji prilično nateže sa sredstvima) sprema da izda prevod Deville-ovih izvoda iz *Kapitala* u »sveska-ma«.^[451] To je smicalica uperena protiv našeg prevoda². Ako ovo izade iz štampe, moraću da izjavim da su Deville-ovi »izvodi« sve samo ne verni, ili, tačnije, u drugoj polovini isuviše verni, jer on daje sve zaključke a izostavlja najveći deo premisa i sva objašnjenja.

Fortin iz Bovea šalje mi početak svog prevoda *18. brimera*³. Još nisam stigao da ga pogledam.

Gotovo sam pri kraju sa diktiranjem trećeg toma⁴ – onoga što se može izdiktirati. Zatim, pošto se vratim sa mora (krajem avgusta), prvo je na redu razvrstavanje pisama itd. (kao i knjiga), a zatim pravi rad na trećem tomu. O drugom tomu nikakvih vesti. Ako ne izade sledeće sedmice, pisaću. Ovi izdavači uvek nađu neki poslovan izgovor zašto nešto nije izašlo iz štampe na vreme.

Mohrov sudski proces u Kelnu⁵ ponovo se objavljuje u Cirihi.

Za rusko izdanje drugog toma, od 33 štamparska tabaka već je završeno 18.^[422]

Sada moram u grad po hitnom privatnom poslu (novac), tako da je za danas ovo sve od tvoga,

uvek punog ljubavi,

F. Engelsa

Prevod s engleskog

¹ građanina – ² prvog toma *Kapitala* – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 35. –

⁴ *Kapitala* – ⁵ *Karl Marx pred kelnskim porotnicima*

180

Engels Gertrudi Guillaume-Schack

u Bojten^[452]

(koncept)

[London, oko 5. jula 1885]

Veoma poštovana gospodo,

Na Vaše pitanje mogu samo da Vam kažem da ja nemam pravo da o M[arx]ovom i mom sudelovanju u političkim radovima, kuda smo pozivani u poverenju, dajem izjave, koje su na kraju krajeva namenjene javnosti. Takođe ne mogu ni u M[arx]o ni u svoje ime da preuzmem ma kakvu odgovornost za jedan celokupni francuski program, pri čijem sastavljanju smo,¹ po prirodi stvari, u najboljem slučaju mogli da damo samo savet. U poverenju Vam mogu saopštiti da svakako *Considérants* programa Radničke partije² roanskog pravca potiču od M[arxa]^[453].

Ako Francuzi manje insistiraju na ograničavanju ženskog rada nego Nemci, uzrok leži u tome što fabrički rad žena u Francuskoj, naročito u Parizu, igra srazmerno malu ulogu. Jednakost nadnice pri jednakom radu traže, koliko je meni poznato, svi socijalisti sve dok plata ne bude uopšte ukinuta. Da je zaposlenoj ženi usled njenih naročitih fizioloških funkcija potrebna naročita zaštita protiv kapitalističkog iskorišćavanja, izgleda mi jasno. Engleske pobornice formalnog prava žena, koje kapitalisti tako temeljno izrabljuju kao i muškarce, takođe su velikim delom direktno ili indirektno zainteresovane za kapitalističku eksploataciju oba pola. Mene, priznajem, interesuje zdravlje budućeg naraštaja više nego apsolutna formalna ravnopravnost polova tokom poslednjih godina života kapitalističkog načina proizvodnje. Istinska ravnopravnost žene i muškarca može, po mom ubeđenju, da se ostvari tek kada bude uništeno eksploatacija³ oboje od strane kapitala, i kada se privatna domaća radinost pretvori u javnu industriju.

¹ U konceptu precrtano: mi samo kao savetnici zast – ² Karl Marx: *Uvod u program francuske Radničke partije* – ³ u konceptu precrtano: kapital koji se razvija na bazi vladavine muškaraca

181

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 23. jula 1885.

Draga moja Laura,

Veoma sam srećan što čujem da će tvoj zatvorenik¹ uskoro opet udisati l'air pur de la liberté (sans égalité et fraternité)² i [. . .]^{3[454]}

Naravno, Deville nema nikakve veze sa trikom Hyndmana i Co. jer priča se da je »John Broadhouse« koji figurira kao prevodilac, niko drugi do sam besmrtni Hyndman lično, i nadam se da će ova stvar propasti.^[451] Možda su sve to zakovali H[yndman] i K. Paul da bi nas podstakli, jer se K. P[aul]u odavno nisam javljao, te je možda smatrao da ja još uvek ne mogu da odredim datum do koga ćemo mi završiti prevod.^[455] U svakom slučaju, mi ne možemo ništa saznati o toj navodno predviđenoj publikaciji. Bilo bi, naravno, najbolje ako bi se ispostavilo da je to samo čisti Schreckschuh⁴. A ako nije, dužan sam da javno izjavim da druga polovina résumé-a ne prenosi original tačno. Rekao sam to Deville-u pre nego što je stvar štampana⁵, pa ipak, štampana je u starom obliku, »jer izdavač nije hteo da čeka«. To bi moglo da se propusti a da mu se ne prida značaj u Francuskoj, gde je francusko izdanje već na tržištu. Ali to se ne može dozvoliti ovde, sve dok ne izađe engleski prevod⁶, ili sve dok se on ne izda kao konkurencija ovoj publikaciji.

Mala prepirka među nemačkim poslanicima dala je u celini izvanredne rezultate. Radnici su svuda tako energično istupili protiv ovih besmislenih pretenzija, da se velike vode u parlamentu neće, verovatno, odlučiti da ponove svoj pokušaj uspostavljanja dominacije.^[396] Naši ljudi su ovo ostvarili nepogrešivo, i uprkos svih okova zakona protiv socijalista^[38]. U međuvremenu, nesrećni Liebknecht žuri sa jednog kraja Nemačke na drugi propovedajući slogu i govoreći svima i svakome da nema razlike u principima, da su sve to prepirke na ličnoj bazi, da su obe strane načinile pogreške itd. – prava kokoška koja je ispilila pačiče. U toku poslednjih dvadeset godina on je izlegao »obrazovane« socijaliste i sada tvrdoglavo odbija da vidi da su pilići pačiči, socijalisti – filantropski Spießbürger⁷.

Izuzetno sam srećan što će Scrutin de liste^[396], koji su izmišljeni

¹ Paul Lafargue – ² čisti vazduh slobode (bez jednakosti i bratstva) – ³ dalje su u rukopisu dva reda precrtana i potpuno nečitljiva – ⁴ pucanj u prazno (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku) – ⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 34 i 35. – ⁶ prvog toma *Kapitala* – ⁷ malograđani (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku).

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Zweiter Band.

Buch II: Der Circulationsprocess des Kapitals.

Herausgegeben von **Friedrich Engels.**

Das Recht der Uebersetzung ist vorbehalten.

A mon ami P. Lavrov
Londres, 11 juillet 1885.
F. Engels

Hamburg
Verlag von Otto Meissner.
1885.

Naslovna strana prvog izdanja drugog toma *Kapitala*
sa Engelsovom posvetom P. Lavrovu

da ovekoveče oportunističku vladu, najverovatnije do kraja razbiti oportunitizam.^[244] Ako Clémanceau održi samo jednu polovinu svojih obećanja, ako on samo *načne* raspadanje ogromne francuske birokratije, biće to neizmeran napredak. S druge strane, čak i uz pretpostavku da namerava da bude iskren i čovek od reči, on će naići na toliko realnih smetnji i prepreka, da će ubrzo stajati na mrtvoj tački i u očima pariskih birača izgledati uvek kao izdajnik. Misliti da u Francuskoj može da se uvede anglosaksonska, a posebno američka lokalna samouprava i da se pri tom ne naruši čitav buržoaski režim, – zabluda je. I tako će on uskoro imati da bira: ili da napusti svoje reforme i da ostane bourgeois avec les bourgeois⁸, ili da produži dalje i da se i sam revolucionariše. Ja mislim da će ostati bourgeois, a tada će doći možda naše vreme.

Schorlemmer je ovde; još nema definitivni plan za putovanje po Kontinentu, ali pomišlja na Pariz. Trenutno je izašao, možda će se i vratiti pre nego što završim pisanje.

I nama ovde predstoji mirna revolucija u novembru. Novo biračko telo će bezuslovno izazvati izmenu samih osnova na kojima su stare partije počivale.^[312] Vigovci su već preko svog velikog glasila »The Edinburgh Review« izjavili da mora doći do »razdvajanja voda«; radikale treba prepustiti sebi samima, a vigovci nameravaju da pridruže torijevcima koji i nisu, kako sad misle vigovci, sve u svemu tako loši.^[456] Da li će ih torijevci prihvatiti, i pod kojim uslovima, ostaje da se vidi. Činjenica je da je ovo savezništvo bilo tema razmatranja u poslednjih 10 godina, ali je uvek propadalo na pitanju podele plena. I još jedno dostignuće: verovatno će nam svi truli »predstavnici radnih ljudi« ući u parlament. To je baš mesto gde su nam potrebni.

Pumps želi da ove godine pođemo u Džersi; ako odemo, a Paul izađe, da li bi nam se pridružila i došla tamo, a odatle u London? Parni brodovi polaze iz *St. Maloa*. – Ili želiš da u Parizu sačekaš Jollymeiera i da te on prebaci ovamo? Razmisli malo o ovome i javi mi. Zbog Percyjevih poslova mi ne možemo da krenemo pre 8. ili 10. avgusta.

Nežni pozdravi od Nim i Jollymeiera.

S ljubavlju tvoj

F. Engels

⁸ buržuj među buržujima

Engels Augustu Bebelu
u Cirihi

London, 24. jula 85.

Dragi Bebel,

Pokušavam da te ovo pismo zatekne 26. u Cirihi kao što si mi nagovijestio.

Koliko odavde mogu vidjeti, partijska svada dobija baš poželjan tok. Frohme će svoje prijatelje svakako uvući u sos, što nama može samo goditi, ali srećom je tu L[iebknecht] sa svojim spasilačkim činom; on je ovdašnjem Društvu najavio da će sada poći u Frankfurt i sve dovesti u red,^[457] no ako to ne uspije, Fr[ohme] će morati da izleti. L[iebknecht] u cijeloj priči igra veselu ulogu kokoške kojoj su se izlegli pačići: htio je da uzgoji »naobražene«^[458] socijaliste, a gle, iz jaja su se ispilili sami filistri i malograđani, i dobra kokoška sada hoće da nas uvjeri kako su to ipak pilići što eto plove u građanskim vodama, a ne patke. Tu se i ne da ništa uraditi, njegove iluzije valja naprosto imati u vidu, ukoliko je za vjerovati novinskim izvještajima^[458]. Eto, iz cijele stvari proizici će jedino svijest u Partiji da unutar nje postoje dvije struje od kojih jednom rukovode mase, a drugom većina takozvanih voda, i da se ti smjerovi moraju sve više razilaziti. To će pripremiti rascjep do kojeg će doći kasnije, i to je posve dobro. No gospoda s desnog krila promislit će prije nego što opet izdaju neki ukaz.

Posve si pogodio odlučujuću slabost K[autskog]. Njegova mladenačka sklonost brzom donošenju suda još je povećana ušljivom metodom nastave historije na univerzitetima – naročito austrijskim. Tamo studente sistematski uče da prave historijske radove pomoću materijala za koji znaju da je nedovoljan, ali s kojim *treba da postupaju kao da je dovoljan*, dakle da pišu stvari za koje sami moraju znati da su pogrešne, ali ipak treba da ih smatraju ispravnim. Zbog toga je, naravno, Kautsky i postao tako drzak. Zatim, život literature – pisati za honorar, i to mnogo pisati. Tako on uopće nije stekao predodžbe o tome šta zapravo znači naučno raditi. Tako se par puta i temeljito opekao, sa svojom pričom o stanovništvu i zatim sa člancima o braku u pradavna vremena.^[459] Ja sam mu zbog toga posve prijateljski dobrano zasolio, i tu ga nimalo ne štedim i sve njegove stvari s te strane nemilosrdno kritikujem. No pri tome ga, srećom, mogu utješiti da sam i ja u svoje nesmotreno mladenačko doba radio upravo tako i da sam tek od Marxa naučio kako valja raditi. Već i to znatno pomaže.

Članci u berlinskom »[Volks]z[eit]ung«^[459] zacijelo su Mehringovi,

ja bar ne poznajem u Berlinu drugoga tko bi tako dobro pisao. Taj mangup vrlo je talentiran i bistra je glava, no proračunata je lopuža i po naravi izdajnik; nadam se da će se to upamtiti bude li ponovo došao k nama, što će zasigurno učiniti čim se vremena promijene.

Walther i njegova supruga bili su ovdje i donijeli mi novine o partijskoj svađi. U nedjelju će ponovo doći.

Kapital II poslao sam ti u Drezden čim je stigao. Što se tiče rukopisa III¹, njega sam do kraja izdiktirao i u jesen, čim se malo odmorim i obavim svakojake druge hitne poslove, prići ću konačnoj redakciji. No sada sam miran, manuskript je sada prepisan čitljivim rukopisom i, u najgorem slučaju, može se štampati i ovakav, pa makar meni u međuvremenu i odzvonilo. Dok to nije bilo obavljeno nisam imao mira ni odmora. Inače, redakcija triju vrlo važnih odjeljaka, dviju trećina cijelog, još je vraški posao. Ali i to će biti, i već se sada radujem uzbuni koju će to izazvati kada izađe. Na jesen ćemo doživjeti dvije mirne revolucije: izbore u Francuskoj i ovdje.

Scrutin de liste^[396] u Francuskoj izmislili su i uvezli od gambetista čisti republikanci, sa ciljem da prisilnim biranjem advokata i novinara, osobito Parižana, osiguraju vječitu vladavinu, vjerojatno da bi masovno izbacili gambetiste i da bi gotovo sigurno doveli na vlast Clémenceau-a i radikale,^[460] ako ne odmah, a ono ubrzo. Oni su *jedino mogući* među sada postojećim građanskim strankama. Clém[enceau]-ova specifičnost je departmanska i komunalna samouprava, to jest decentralizacija vlasti i ukidanje birokracije. I sam početak toga značio bi u Francuskoj veću revoluciju od ma koje poslije 1800. No vlast radikala značit će u Francuskoj prije svega emancipaciju proletarijata od *stare* revolucionarne tradicije, značit će direktnu borbu između proletarijata i buržoazije, dakle napokon uspostavljanje jasne borbene situacije.

Ovdje će novo izorno pravo izokrenuti cijelo staro stanje u partijama. Povezivanje vigovaca i torijevaca^[461] u jednu veliku konzervativnu partiju kojoj će baza biti *sveukupan* zemljišni posjed, ne više podijeljen u dva tabora, kao do sada, i koja će obuhvatiti sve konzervativne elemente buržoazije: bankarstvo, krupne financije, trgovinu, dio industrije; pored toga, na drugoj strani radikalna buržoazija, to jest masa krupne industrije, sitna buržoazija i za sada još kao prirepak, proletarijat – koji se ponovo budi za politički život – eto ishodišta revolucije kakvog Engleska nije doživjela od 1689.

K tome stari Wilhelm komu je odzvonilo. Famozan početak. Vidjet ćeš.

Tvoj
F. E.

¹ trećeg toma *Kapitala*

183

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

[London, 24. jula 1885]

Dragi Ede,

Bebel mi je pisao da će oko 26. o. m. biti u Cirihi. Priloženi re-dovi¹ su za njega. Ako on ne bude tamo, znaćeš i sam šta s tim treba da uradiš.

Pozdrav od Schorlemmera.

Novi izbori u Francuskoj^[462] i Engleskoj^[312] u jesen su početak kraja. Ovo poslednje želim i starom Wilhelmu. Pošto izgleda da je kod Rusa nešto zapelo, moramo sami da počnemo. Pa, ako se tri velike zapadne zemlje pokrenu, biće i to dosta.

Tvoj
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 182.

184

Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu
u Petrograd^[463]

London, 8. avgusta 1885.

Poštovani gospodine,

Razmišljao sam o Vašem predlogu da napišem poseban predgovor za rusko izdanje, ali ne znam hoću li moći da ga napišem na zadovoljavajući način.^[464]

Ako smatrate da bi bilo bolje uopšte ne pominjati Rodbertusa, onda Vam predlažem da izostavite čitav drugi deo predgovora. On je krajnje nedovoljno objašnjenje autorovog¹ mesta u istoriji ekonomskih nauka, ukoliko se to ne pravda posebnim okolnostima pod kojima je napisan, mislim na napade Rodbertusove klike. Ova klika ima vrlo snažan uticaj u Nemačkoj, diže veliku galamu, i za nju će se, bez sumnje, ubrzo čuti i u Rusiji.

Nema ničega lakšeg i zgodnijeg nego rešiti se cele te stvari tako što će se tvrditi da je naš autor prosto prepisao Rodbertusa^[234]. To će se ponavljati svuda gde našeg autora budu čitali i o njemu diskutovali. Ali za sve ove dileme Vi ste najbolji sudija, i zato čitavu stvar u potpunosti prepuštam Vama, pogotovu što ja nemam ni najmanju predstavu o tome šta Vaša cenzura može da propusti a šta ne.

Ovde su se proneli neki prijatni glasovi o našem zajedničkom prijatelju²; mogu li od Vas čuti kakve novosti o tome?

Vaš odani

P. W. Rosher^[381]

Prevod s engleskog

¹ Marxovog – ² Germanu Aleksandroviču Lopatinu

Engels Lauri Lafargue
u Pariz^[466]

London, 8. avgusta 1885.

Draga moja Laura,

Na svoje zaprepašćenje otkrio sam da je u svim primercima¹ koji mi stoje na raspolaganju prilikom povezivanja knjige izostavljen indeks. Odmah sam pisao Meißneru tražeći objašnjenje i poslaću ti jedan primerak čim ga budem dobio.

Pravo je da posetiš Mamu Vaillant u Vilervilu, ali to još nije nikakav razlog da ne posetiš nas. Mi nameravamo da odavde krenemo u utorak, jedanaestog, a vratićemo se najkasnije 11. septembra. Schorlemmer će otprilike u isto vreme poći za Nemačku i vratiti se preko Pariza negde polovinom septembra i ne vidimo zašto ne bi i ti onda došla s njim. Ako Paul ne može da ode za Bordo *sada*, može da udesi da ode *tada*, i sve bi bilo u najboljem redu.

Tvoje pismo podsetilo me je da izdavač Deville-a² može da zadrži prevod dok ne prođe *jedna* godina od izdavanja originala. Ali ta godina je prošla, jer sada je već dve godine od kako je rukopis bio kod mene u Istbornu³, a gotovo odmah posle toga je izašao iz štampe. Čovek koji namerava da izda prevod je Wm. Reeves, Flit strit br. 185, ali ne možemo ni da nabavimo primerak ni da bilo šta više čujemo o tome.

Trebalo je da Tussy i Edward juče odu za Dil, ali još od njih nisam dobio nikakve vesti ni adresu. Nameravaju da ostanu 10 - 14 dana. Porodica Kautsky otišla je za Istborn. Mama Kautsky je jedinstveno neposredna žena za jednu nemačku spisateljku. Pročitao sam jedan od njenih romana^[466], uopšte nije loš. Ipak sam joj savetovao da prouči Balzaca i ponela je nekoliko tomova, samo, da li će njeno znanje francuskog biti dovoljno za ovakvu vrstu lektire?

Scrutin de liste je bez sumnje usmeren pre svega protiv naših ljudi, ali to nema značaja sve dok mi ne budemo brojniji.^[396] Ako našima pode za rukom da ostvare pristojne rezultate u Parizu i nekim velikim provincijskim centrima, to će naterati radikale da sledećih izbora u nekim mestima naprave sa njima kombinovane liste, a tada neki od naših mogu ući u parlament; osim toga, do tada će naši biti i znatno jači, a većina sektii koje postoje samostalno, posibilisti^[245], itd. biće razbijena. Ako predstojeći izbori dovedu na vlast Clément-ceau-a, biću sasvim zadovoljan. To je poslednji čovek, koliko ja mogu

¹ drugog toma *Kapitala* - ² Henri Oriol - ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 27.

da vidim, koga buržoazija može da istakne. Posle njega le déluge⁴. U isto vreme izbori i ovde, sa potpuno novim biračkim telom^[312], koje *mora* biti početak kraja; a stari Wilhelm jednom nogom u grobu (juče je u Gaštajnu opet pao niz stepenice) – uopšte, živi bili pa videli.

Posle izbora ovde – koji će, nadam se, dovesti u parlament sve Potter-e, Cremer-e i ostalu faux frères⁵ – baza za socijalistički pokret postaće šira i čvršća. I zato sam zadovoljan što vidim da Hyndmanov pokret nigde nije pustio ozbiljne korene i što jednostavan, trapav, neverovatno nevešt, ali *iskren* pokret Socialist League^[367] polako ali očigledno sigurno osvaja teren. »Justice« je sve prazniji a »To-Day« umire, ako nije već mrtav.

Zbogom, imam da napišem još gomilu pisama – pozdravi od sviju nas.

S ljubavlju tvoj

F. Engels

⁴ potop – ⁵ lažnu braću

186

Engels Karlu Kautskom
u Istborn^[467]

[Jersey, nedjelja, 16. avgusta 1885]:

Dragi K[autsky],

Nakon svakojakih lutanja pristali smo prekjučer ujutro ovdje, a uz nešto muke se i smjestili.^[468] Ovo gnijezdo se u deset godina nije mnogo izmijenilo, za lijepog vremena još je zgodno. Plovidba je bila vrlo lijepa, jedino što se Nimi, Pumps i Lili pred jutro malo smučilo, zapravo samo ovim dvema posljednjima. Nim je legla i bilo joj je bolje. U Genziju iskrkali smo oko desetoro teladi i dvadesetak ovaca, tužno je bilo gledati njihovu morską bolest. Otkriveno je plzensko pivo i jako se troši, uz to vrlo dobro crveno vino, po 10 pensa boca. Pustit ću Partiju da sada radi šta joj je volja, no ako imaš neku zanimljivu obavijest, dobro će doći. Adr[esa]: 2, Royal Crescent, Jersey. Srdačni pozdravi od sviju tebi, supruzi i majci.

Tvoj
F. E.

187

Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu
u Petrograd

31, Roseville st. Jersey
25. avgusta 1885.

Poštovani gospodine,

Primio sam Vaša pisma od 6/18. i 9/21. avgusta, na koja ću Vam odgovoriti po svom povratku u London.¹ U međuvremenu prilažem pismo za izdavača lista »С[ѣверный В[ѣстникъ]«. Pretpostavljam da odgovor imate.^[469] Ako ga nemate, molim Vas pišite mi, kao i pre, u London, a ja ću Vam, kad se tamo kroz 14 dana vratim, poslati novi primerak.

Iskreno Vaš

P. W. R[osher]^[381]

Prevod s engleskog

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 204.

188

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hotingen-Cirih^[470]

31, Roseville st Jersey
26. avgusta 85.

Cenjeni gospodine Schlüter,

Štampani tabaci 16 i 17¹ stigli su u London kad sam već bio otputovao – Kautskovi i Avelingovi takođe su bili odsutni, tako da nije bilo nikoga ko bi mogao da mi mnogobrojne štampane stvari, koje su pristizale, donekle sredene šalje ovamo. Tek u ponedjeljak je gospođa Aveling otišla mojoj kući i onda mi poslala tabake. Juče, u sredu, vraćeni su Vam korigovani. Umetnute su mi u tekst mnoge reči kojih nema u originalu i koje potpuno izopačuju smisao. Naročito su u 17. tabaku strane potpuno ispreturane: 257, 262, 263, 258, 259, 264 itd., što je upravo u ovoj najvažnijoj glavi knjige apsolutno nedopustivo, zbog čega Vam, predostrožnosti radi, upućujem ove redove.

Ostajem ovde još dve nedelje. Sve pošiljke odande bolje je da *posle subote, 3. septembra*, opet šaljete u London. – Mi se ovde upravo gušimo u lepom vremenu, jer pošto su kiše retke, oskudica vode je velika na ovom malom lepom ostrvu. O Partiji ovde ni traga ni glasa, što posle poslednjih bura u čaši vode u parlamentu^[395] nije nikakva nesreća. Mnogo pozdrava Edeu.

Vaš
F. E.

¹ drugog izdanja dela *Prevrat koji je u nauci izvršio gospodin Eugen Dühring*

189

Engels Karlu Kautskom
u London

[Jersey] 6. septembra 1885.

Dragi K[autsky],

U četvrtak¹ putujemo oдавde i nadamo se da ćemo se po običaju u nedjelju naći kod nas. »Volksz[eitung]«² primio sa zahvalnošću. Čovjek hoće da pokaže tati kako je dobro dijete^[471]. A tata ima pametnijeg posla. Nije zadovoljan time što je 1870. napravio francusku republiku, pa sada daje sve od sebe da napravi i španjolsku.^[472] Nadajmo se da će uspijeti. Kakvi magarci, ti veliki ljudi!

Najljepši pozdravi od sviju tvojoj supruzi i tebi.

Tvoj
F. E.

¹ 10. septembra – ² člankom Louis-a Vierecka

190

Engels Hermannu Schlüтеру

u Hotingen-Cirih^[470]

Juče sam ovde primio kraj korekture *Dühringa*. Sutra putujem natrag, stoga ovde ne mogu ništa više da učinim s njom, tim pre što 18. tabak još neispravljen leži u Londonu. Slanje ovamo materijala adresiranih na London obavljano je ove godine vrlo rdavo, otud zastoj. Obavljanje ovih korektura, kao i predgovor¹, biće moj prvi posao. Drugo je pribeleženo i sledi. Wolffovu biografiju iz časopisa »Die Neue Welt« molim Vas pošaljite odmah u London, i nju ću onda odmah završiti^[449].

Mnogo pozdrava od

Vašeg
F. E.

Džersi, 9. 9. 85.

¹ Prilog istoriji pruskih seljaka

191

Engels Karlu Kautskom
u London

[Jersey] četvrtak, [10. septembra 1885]

Dragi Kautsky,

Zbog žestoke bure, po kojoj ne mogu preuzeti odgovornost plovidbe sa djecom, još sam ovdje, i teško ću moći da otputujem. Nema nikakvog izgleda da se u nedjelju ponovo nađemo kod mene¹. Najljepši pozdravi supruzi.

Tvoj
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 189.

192

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 22. sept. 1885.

Draga moja Laura,

Kad sam se juče spremao da ti pišem, naišli su gosti te sam proputio vreme za poštu. Tako tek danas mogu da ti pošaljem ček na 10 funti sterlinga – to je sve što mogu da odvojim dok ne dobijem još nešto novaca a to će, nadam se, biti uskoro. Schorlemmer mi se nije javljao, ali tebi sigurno jeste, jer ga očekuješ, a kad je već tako, ja, prirodno, idem korak dalje i izražavam nadu da će te dovesti ovamo tokom sledeće nedelje. Mi smo spremni da te dočekamo.

U isto vreme kada je prošle nedelje kod vas u Parizu bila lepa gužva^[473], i Tussy i Aveling imali su isto to ovde u Ist Endu. Poslaću ti »Daily News«, koji je o tome doneo najbolji izveštaj i jedan uvodnik.^[474] Bili su ovde jutros. Po mom mišljenju, ako ne uspeju da za ovu stvar pridobiju radikale, koji su, očigledno, vrlo zainteresovani za njih, žali bože truda. Socijalisti još ništa nisu postigli, radikali su sila. Ako se od toga može napraviti pitanje za koje bi tuce radikala pristalo da bude lišeno slobode, vlada bi ustuknula, ako ništa drugo a ono imajući u vidu izbore. Ako su socijalisti jedine žrtve, otići će u zatvor, ali to neće imati nikakvog efekta.

Svida mi se sistematičan i teorijski ispravan put kojim su Francuzi pristupili sprovođenju *scrutin de liste*.^[396] Svaka partija sama sastavlja svoju sopstvenu potpunu listu. Posledica će biti to da će svuda relativno najjača partija sve svoje kandidate dovesti u parlament, a ostale nijednog. Ali, istovremeno, svaka partija će se prebrojati i znati koliko je snažna. A za sledeće izbore ispoljiće se nužan rezultat ovakvog načina glasanja: međusobno programski najbliže partije kombinovaće zajedničke liste, u skladu sa svojom relativnom snagom – ukoliko zaista to dosad nije već i učinjeno uoči samih ovih izbora. *Scrutin de liste* primorava radikale^[460] i socijaliste da idu na zajedničke liste, kao što će postepeno primorati oportuniste^[244] i monarhiste da se združe na zajedničkoj listi, u svakom slučaju, bar u pojedinim departmanima. Ali karakteristično je za *gènèie française* da do ovoga može da dođe tek na osnovu praktičnog iskustva. Upravo ova ideološka, apsolutna karakteristika daje francuskoj političkoj istoriji njenu klasičnu formu, u poređenju sa smušenom politikom drugih zemalja.

Ja sam zatrpan korekturnim tabacima, revizijama, predgovorima koje treba napisati itd. itd., tako da još nisam stigao da ozbiljno pogledam tvoj prevod *Manifesta*.^[475] Čim završim najhitnije poslove, kra-

jem ove nedelje, nadam se, prihvaću se da ga pregledam, a zatim možemo o njemu porazgovarati ovde. Drago mi je što si najzad prestala da skrivaš svoj talenat i počela da nam pomažeš da se neke dobre stvari prevedu na francuski, kad već naši Francuzi po rođenju očigledno nisu u stanju da razumeju nemački. Kad si već jednom započela rad na prevođenju, ti ćeš produžiti tim putem, po zakonu sile inercije i postepeno ćeš zavoleti taj jednolični rad.

Stiže vreme odašiljanja pošte i tako zbogom dok se sile ne vidimo. Nadam se da ćeš doneti preostali deo prevoda.

Nim ti šalje nežne pozdrave.

S ljubavlju tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

193

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hotingen-Cirih

London, 23. sept. 1885.

Čenjeni gospodine Schlüter,

I. Nadam se da ste primili sve korekture *Dühringa*. Poslate su odavde 13. i 14. Ako nešto nedostaje, molim Vas javite mi. Slog je bio takav da se bez moje korekture apsolutno ne može da štampa.

Od odobrenih tabaka poslednji ovde prispeli je broj 14. Ostatak očekujem radi sastavljanja spiska štamparskih grešaka. Prilažem privremeni spisak, koji ispravlja mnogo gluposti, koje sam verovatno najvećim delom sam ostavio. Ali ću sve još jednom da pregledam.

Prilažem najzad i predgovor¹, zbog koga sam se pošteno oznojio. Prvo usled mnogih prekidanja. Ali bio sam se takođe veoma udaljio od prirodnih nauka te sam morao mnogo stvari ponovo da čitam.

II. Od brošure *Marx pred porotnicima* molim da mi (sem predgovora²), ako je moguće, pošaljete korekturu (dva primerka), ako ne, bar odobrene tabake, radi izrade liste štamparskih grešaka. Originalno izdanje nije bez grubih grešaka, a gospoda slagачи takođe ponekad misle više no što se to piscu dopada.

III. Predgovor² itd. za *Komunistički proces*³ sledi još ove nedelje ako ne bude prekidanja.

IV. Odmah posle toga srediću Lupusovu⁴ biografiju za *Šlesku milijardu* sa svim onim što uz nju ide^[449]. I to sledi kroz nekoliko dana.

Od svega molim da mi pošaljete odobrene tabake, a od mojih predgovora itd. korekturne šifove. Zatim, od svih tih stvari po 12 primeraka.

Marxovu fotografiju nabaviću takođe.

Posle ovoga se prihvatom prerade *Seljačkog rata* čim skinem s vrata redakcije francuskih i engleskih prevoda^[220].

Korekture se sada, otkad sam opet ovde, obavljaju brzo i tačno.

Na opremi II toma *Kapitala* imao sam gospodinu Meißneru mnogo šta da zamerim. Slova predgovora i tksta su svuda ispreturana, i ja sam ih velikim delom tek u korekturi malo doveo u red, koliko je to bilo moguće. To je neoprostivo. Sem toga je u 500 primeraka registar potpuno ispao. Prilažem jedan, kao primerak za arhivu.

¹ Vidi u 31. tomu ovog izdanja, str. 9 - 14. - ² Friedrich Engels: *Prilog istoriji Saveza komunista* - ³ Karl Marx: *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu* -

⁴ Wilhelma Wolffa

□⁵ je nepopravljiv.⁶ Njegovo pozivanje na oca je dirljivo⁽⁴⁷¹⁾, starac će ga išicati prutom.
Srdačni pozdravi.

Vaš
F. Engels

⁵ Louis Viereck – ⁶ Vidi u ovom tomu, pismo br. 189.

194

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

London, 8. okt. 1885.

Dragi Ede,

U prilogu ti šaljem uvod¹ za *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu*. Ako hoćeš da ga prethodno odštampaš kao feljton u listu »Der S[ozialdemokrat]«, ja nemam ništa protiv. Moraš samo da se o tom sporazumeš sa Schlüterom, koji verovatno s nestrpljenjem očekuje tu stvar. Reci mu da će sutra dobiti beleške i korekture za Marxov tekst kao i uputstva u vezi sa dodacima², koje treba preštampati iz Stiebera.

K. K[autsky] će ti poslati nekoliko brojeva lista »Kölnische Zeitung«, u kojima se nalazi prvi razumni izveštaj o bugarskim događajima⁴⁷⁶. Dopisnik je u Beogradu i dobro je obavешten, a pošto ovdje dosad Bismarck nije zainteresovan za to da se zapovedi prikrivanje stvari, izveštaj može da se smatra i iskrenim. Rusi su se, dakle, uhvatili u sopstvenu klopku; zaboravili su da se Alexander Batenberg kao pruski gardijski potporučnik s pravom uzdaje u svog »druga« Wilhelma³.

Ti se mnogo brineš za »naslednika« u listu »Der S[ozialdemokrat]«. Baš to i jeste dobro što je tebe tamo nemoguće zameniti; ako bi gospoda pokušala da tamo posade nekog od svojih prišipetlji, naseli bi; jer 1. niko od te sorte ne odlazi u dobrovoljno izgnanstvo, i 2. Partija bi tome ubrzo učinila kraj i ne bi izdavala takav list. Odeš li ti, ode i »S[ozialdemokrat]«, i baš je dobro što se to poklapa. I August⁴ je mišljenja da ciriške ustanove po svaku cenu moraju da ostanu u našim rukama a verovatno i hoće, pošto bi za druge bile samo teret. Ono za šta ti, po mom mišljenju, treba da se postaraš jeste da štamparija i knjižara ostanu nama, onda će se pitanje lista »Der S[ozialdemokrat]« urediti samo od sebe, u najgorem slučaju, posle propasti sadašnjeg lista, tako što će se pojaviti nov. Ali ti gospodi pripisuješ suviše ofanzivne snage.

Oslobođenje od optužbe u Kemnicu je odlična stvar⁴⁷⁷. To je, dakle, ipak bilo previše čak i za saksonske sudije.

Francuski izbori⁴⁶² znače veliki napredak. Kao što sam pred-

¹ Prilog istoriji Saveza komunista – ² Karl Marx/Friedrich Engels: *Poruka Centralne uprave Savezu od marta 1850.* i *Poruka Centralne uprave Savezu od juna 1850.* vidi u ovom tomu, pismo br. 176. – ³ Wilhelma I – ⁴ August Bebel

skazao⁵ scrutin de liste^[396] je smrvio apsolutiste^[244]. Ali da će ih u tolikoj meri smrviti da će krupna, srednja i deo sitne buržoazije tražiti utočište kod monarhista, i to tako masovno, to se nije moglo predvideti – bar ne van Francuske. Oportunisti su se igrali »direktorija«, vršili korupciju, koja je daleko premašila korupciju Drugog carstva, no nisu zajemčili buržuju spokojstvo, koje mu jemči monarhija. Vraćanje u monarhizam, koji se ovde zove *orleanizam*, bilo je utoliko prirodnije što ceo centre gauche⁶ (Ribot, »Journal des Débats, itd.) sačinjavaju orleanisti prerušeni u republikance, te se, dakle, prednost daje pravim orleanistima, pa se čak svet, gde ne ide drukčije, zadovoljava i bonapartistima i legitimistima. Verovatno će već uži izbori pokazati taj nagli zaokret, strah buržuja od svog sopstvenog izbornog uspeha, pa će, dakle, doneti pobedu radikalima. Ako ne, tuča će uskoro da počne.

U svakom slučaju, dobilo se sledeće: istisnute su partije centra, monarhisti se suprotstavljaju radikalima, ovaj mali broj poslanika partija centra je primoran da bira da li da se priključi ovim ili onim. Time je situacija postala *revolucionarna*. U monarhiju kao takvu ne veruje u Francuskoj nijedan jedini čovek ozbiljno. Već i zbog bezbrojnih pretenđenata. Ali orleanistički pokušaj bi bio moguć, i tada bi se sve odlučilo. Na svaki način pitanje je postavljeno tako: ili la république en danger⁷, ili uspostavljanje »radikalne« republike. Sva je verovatnoća da će pobediti ova poslednja. Ali onda radikali moraju ne samo da održe svoja sopstvena obećanja i da Napoleonovu centralizovanu administraciju zamene samoupravom departmana i opština kakva je postojala 1792 - 98, nego da se takođe oslone na socijaliste. Povoljniju situaciju ne možemo poželeti. Francuska ostaje verna specifičnom logičko-dijalektičkom toku svoga razvitka. Suprotnosti se nikada ne prikrivaju trajno, nego se uvek rešavaju borbom. A s tim možemo samo da budemo zadovoljni.

To što socijalisti imaju tako malo glasova (zbog čega Lafargue-strašno kuka), sasvim je prirodno^[478]. Francuski radnik ne baca svoj glasački listić u vetar. A pošto u Francuskoj još postoje *žive* partije, ne kao u Nemačkoj, samo mrtve ili one na samrti, to nikako nije politički da se glasa za socijalistu koji nema izgleda na uspeh ako usled toga neki radikal dobije manjinu, a nekakav oportunist većinu glasova. Kandidature sa čijim imenima računa stranka nailaze upravo u Francuskoj na veliku teškoću, što će mestimično biti slučaj i u Nemačkoj čim tamo opet ožive politička zbivanja. Kada razvitak događaja u Francuskoj socijalistima dozvoli da postanu zvanična opozicija, to jest kada Clemenceau definitivno dođe na kormilo, dobićemo milione glasova za tren oka. Ali ne treba ići za tim da se Francuzima propisuje da se razvijaju na *nemački* način. A to čine mnogi i među najboljim ljudima u Nemačkoj.

⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 182. – ⁶ levi centar – ⁷ republika u opasnosti

Konačan sud može se, naravno, izreći tek pošto prođu naknadni izbori.^[479]

Tvoj
F. E.

195

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hotingen-Cirih

London, 9. oktobra 85.

Dragi gospodine Schlüter,

Uvod za *Kelnski proces* poslao sam juče Edeu u slučaju da želi da ga prethodno štampa u listu »Der Sozialdemokrat«, o čemu se onda mora s Vama sporazumeti. Uz ovo šaljem i sadržaj kao plan raspoređivanja gradiva knjige, spisak štamparskih grešaka iz lajpciškog izdanja i beleške za to izdanje iz 1875. godine^[480]. Uneo sam samo oba proglašenja londonske centralne uprave od marta i juna; *Kelnski proglas* od decembra 1850. godine ne pruža teorijski ništa novo i ulazi u pojedinosti o rascepu, koje su danas od važnosti samo još u *opširnijoj* istoriji tadašnjeg pokreta^[481].

Stvar se silno oteгла – bez moje krivice. La bravoure, c'est dans le ventre¹, rekao je jedanput maršal Davout svom stanodavcu, Marxovom tastu², kada mu je ovaj čestitao na apetitu. L'esprit, c'est dans le ventre³, kažem ja pošto sam iskusio do kog stepena gluposti i nesposobnosti čoveka može da dovede katar stomaka. Pet časova znojiti se nad jednom stranicom, a onda napisano besno bacati u vatru – well⁴, to je sada prošlo i nadam se da se neće vratiti tako brzo.

Sutra se prihvatam uvoda za *Šlesku milijardu*.^[449]

Naprotiv, od junske bitke zasad nema ništa. Uverio sam se da članci iz lista »N[eu]e] Rh[einische] Z[eitung] ne mogu da se preštam-pavaju bez *stvarnog* istorijata događaja^[445]. Ali za to su potrebna specijalna izučavanja, koja ne mogu da obavim pre no što sredim gomile Marxovih brošura, jer ću tek onda da vidim koje stvari još moram da nabavim u tu svrhu. I tek onda bih mogao da se latim proučavanja. Dakle, ovo se zasad mora odložiti za neko vreme.

Srdačan pozdrav od

Vašeg
F. E.

¹ Hrabrost zavisi od stomaka. – ² Ludvigu von Westphalenu – ³ Duh zavisi od stomaka. – ⁴ u redu

196

Engels Paulu Lafargue-u
u Pariz^[482]

(izvod)

[London, 12. oktobra 1885]

...Ne smatram da je 4. oktobar značio poraz, osim ako se niste bili prepustili svakovrsnim iluzijama. Radilo se o tome da se satru oportunisti;^[244] oni su satrveni. A da se satru, bio je potreban pritisak sa dvije suprotne strane, zdesne i s lijeve. Jasno je da je pritisak zdesna bio jači nego što se pretpostavljalo. Ali situacija postaje zbog toga mnogo revolucionarnija.

Buržuj, veliki i mali, pretpostavio je zamaskiranim orleanistima i bonapartistima otvorene orleaniste i bonapartiste; ljudima koji se žele obogatiti na račun nacije – one koji su se već obogatili potkrađajući je; sutrašnjim konzervativcima – jučerašnje konzervativce. To je sve.

Monarhija je nemoguća u Francuskoj, ne samo zbog mnoštva pretendencata. Da je moguća, to bi bio znak da bizmarkovci imaju pravo kad govore o degeneraciji Francuske. Ali degenerira se jedino buržoazija u Njemačkoj i Engleskoj, isto kao i u Francuskoj.

Republika ostaje uvijek oblik vladavine koji razdvaja najmanje tri monarhističke sekte^[483], i to im omogućava da se ujedine u konzervativnu stranku. Ako mogućnost monarhističke restauracije postane sporna, konzervativna stranka će se odmah podijeliti na tri grupe; tad će republikanci biti prisiljeni da se okupe oko jedine moguće vlade, a trenutno to je vjerojatno Clemenceau-ova vlada.

Clemenceau ipak predstavlja progres u poređenju sa Ferryjem i Wilsonom. Vrlo je važno da on dode na vlast, ne kao branilac svojine protiv komunista, nego kao spasilac republike protiv monarhije. On će u tom slučaju biti više ili manje *prisiljen* da održi što je obećao; inače će se provesti kao ostali koji su za sebe, kao Louis-Phillipe, uobražavali da su »najbolja među republikama«^[484]: mi smo na vlasti, republika može mirno spavati; dovoljno je da smo preuzeli vladu u svoje ruke, ne govorimo više o obećanim reformama.

Vjerujem da su se ljudi, koji su 4. oktobra glasali za monarhiste već uplašili svog vlastitog uspjeha i da će 18-og dati rezultate više ili manje u korist Clemenceau-a^[485], s izvjesnim uspjehom za oportuniste, ne iz poštovanja, nego iz prezira prema njima. Filistar će sebi reći: – nakon svega, uz tolike rojaliste i bonapartiste, potrebno je ne-

koliko oportunisti. – Uostalom, 18-og će odlučiti o situaciji: Francuska je zemlja nepredvidljivog i čuvat ću se toga da ne izrazim konačno mišljenje.

Ali, u svakom slučaju, monarhisti i radikali^[460] će stajati jedni nasuprot drugima. Republika će upravo izbjeći neminovnu opasnost prisiljavajući sitnog buržuja da se malo više približi krajnjoj ljevici, što on inače ne bi nikad učinio. *Takva situacija nama je baš potrebna, nama komunistima.* Dosad ne vidim razloga za mišljenje da je pošao stranputicom tako izuzetno logički politički razvitak Francuske: to je još logika iz 1792 - 1794; samo, opasnost koju je tada predstavljala koalicija, predstavlja danas koalicija monarhističkih stranaka u zemlji. Gledana izbliza, ona nije tako opasna, kao ranija koalicija . . .

F. Engels

Prema: «Le Socialiste»,
od 17. oktobra 1885.

Prevod s francuskog

197

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 13. okt. 1885.

Draga moja Laura,

Vraćam ti ovom poštom prvih deset listava *Manifesta*^[475]. Bio sam prinuđen da prekinem rad, prvo, zato što je sada 17 časova, a drugo, zato što postoji znatna *praznina* koju ne mogu da ispunim. Paul će mi, nadam se, odmah poslati ono što nedostaje, a ja ću, ako je moguće, vratiti to istoga dana, jer sada vidim da mi tvoj prevod neće oduzeti mnogo vremena. Da ti pravo kažem, svaki prevod *Manifesta* me uvek prestraši – podseti me na iscrpljujuće, uzalud utrošene časove nad tim najneprevodljivijim od svih dokumenata. Ali ti si pogodila suštinu. Ima samo dva pasusa kod kojih si, očigledno, bila prekidana u radu i gde nisi uhvatila pravo značenje. U svemu ostalom rad je izvanredno obavljen i po prvi put će se brošura pojaviti na francuskom u obliku kojim se možemo ponositi i koji će čitaocu pružiti predstavu kakav je original. Što se više budeš bližila kraju, praksa će tvoje prevodenje učiniti još savršenijim i ti ćeš sve više i više ne da prevodiš, već da reprodukuješ tekst na drugom jeziku. Zato moje primedbe primi – tamo gde nije u pitanju značenje – samo kao sugestije za koje ćeš sama odlučiti koliko vrede. Toliko sam se odvikao da pišem i govorim francuski da jedan sat ćaskanja sa Johnnyjem na mene deluje kao dopunski honorar na kraljičinog advokata i stvarno oživljava moju sposobnost da mislim na francuskom više nego što bih ikad i mogao pomisliti.

Stvarno sam srećan što si preuzela taj posao; da ćeš uspeti samo kad jednom podmetneš leđa, nikada nisam sumnjao, i srećan sam što čitam prevod *kao završen*. Sada smo te upregli u kola i učinićemo sve da tu i ostaneš. To će biti od ogromne koristi za pokret u Francuskoj, jer možeš biti sigurna da učenje nemačkog jezika neće za još neko vreme mnogo napredovati kod Francuza, a čak i oni koji ga stvarno uče, uče školski, bez prilike da ma i jednom progovore sa nekim kome je to maternji jezik. Imam dovoljno briga sa prevodom sirotog Fortina¹; za njega su nemačke reči prosto koštana građa, bez krvi i mesa – kako može da ih pretoči u francuski jezik! I to još Mohrov moćni nemački jezik!

¹ francuski prevod Marxovog *Osamnaestog brimera Louis-a Bonaparte*, vidi u ovom tomu, pismo br. 180.

Pa eto, tebi u zdravlje i za uspeh; posle *Manifesta*, ma čega da se
prihvatiš, izgledaće ti kao dečja igračka.

Zvono za ručak – zato zbogom,

Uvek tvoj
F. E.

Prevod s engleskog

198

Engels Karlu Kautskom

u London

[London, 14. oktobra 1885]

Poslednji zakon se zove:

»The Factory and Workshops Act, 1878, 41. Victoria, Chapter 16« – i može se dobiti kod

P. S. King & Son
Canada Building
King st. Westminster.

Štampan je i komentaran u:

»The Factory & Workshops Act 1878.« – By Alex. Redgrave, Her Maj. Inspector of Factories. 2nd ed. London, Shaw & Sons, Fetter Lane and Crane Court, Law Printers and Publishers. 1879. 238 strana malog oktava, 5 šilinga.

Sam zakon staje najviše 1 šiling.

Tvoj
F. E.

199

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu
u Pariz^[486]

Dragi moj Lavrove,

Veoma mi je žao što ne mogu da Vam navedem izvore za istoriju čartizma^[487]. Svi moji papiri, knjige, novine itd. koji obrađuju to vreme izgubili su se u buri 1848/49. godine. Nedeljnik »Northern Star«, glavni izvor, ne može da se nađe, čak ni na severu Engleske (njegov bivši glavni urednik Harney uzalud nastoji da sebi sastavi komplet). Ono što su buržuji o tome pisali je većim delom netačno; sem toga se ja uopšte nisam bavio ovom literaturom. To je šteta, jer ako Harney ne bude pisao memoare, istorija prve velike radničke partije biće zauvek izgubljena.

Istinski žalim.

[London] 20. 10. 85

Prijateljski Vaš
F. E.

200

Engels Salo Faerberu
u Breslavu

London, 22. oktobra 1885.

Vrlo poštovani gospodine,

Primio sam Vaše cenjeno pismo od 15-og^[488], ali sa veoma oštećenim pečatom, koji Vam prilažem na najveću slavu gospodina Stephana.^[489]

I ja sam već češće, od 1848. godine, tvrdio da je ruski carizam poslednje pribežište i velika vojna rezerva evropske reakcije. Međutim, u Rusiji se otpr 20 godina štošta izmenilo. Takozvano oslobođenje seljaka stvorilo je apsolutno revolucionarnu situaciju time što je seljake stavilo u položaj u kome ne mogu ni da žive ni da umiru. Brzi razvitak krupne industrije i njenih saobraćajnih sredstava, banaka itd. samo su pogoršali taj položaj. Rusija se nalazi pred svojom 1789. godinom. Nihilisti, s jedne strane, finansijske teškoće, s druge, jesu simptomi tog položaja. Pred treći zajam stvari su stajale tako da ruska vlada čak ni u Berlinu nije mogla da pribavi novac ako za zajam ne garantuje predstavničko telo. Čak je Mendelssohn postavio takav uslov. Tada, kada se carizam nalazio u najvećem škripcu, založio se Bismarck i omogućio zajam, istina samo od 15 miliona funti sterlinga, kap vode na vrelom kamenu, ali dovoljno za nekoliko godina života na belom hlebu^[182]. Bismarck je time potčinio sebi Rusiju, koja bez njega ni sada ne dobija novaca a, s druge strane, odgodio je rusku revoluciju, koja mu takode ne ide u račun. To je prvi put da je Bismarck učinio nešto što nije indirektno i protiv njegove volje ispalo u našu korist, pa ako tako produži, postaće za nas neupotrebljiv.

Da li će, dakle, Rusi dobiti još novaca, zavisi bitno od Bismarcka, pa ako ovaj to dozvoli, baciće se nemački filistar parajlija sa ushićenjem u postavljenu zamku. To što će on pri tom da izgubi svoj novac, savršeno mi je svejedno, – naprotiv, tako mu i treba. Ni takozvani nemački nacionalni kapital pri tom ne gubi mnogo, pošto se onaj njegov deo koji nas interesuje sastoji od železara, fabrika i drugih sredstava proizvodnje koja se Rusima ne mogu pozajmiti. Takozvani novčani kapital koji se iscrpljuje zajmovima je najvećim delom fiktivan kapital, kreditni papiri, a za njih nije mnogo važno. Znatno važnije bi bilo to da se Rusima oteža dobijanje kredita ili da se on prekine, ali nemački šmokljan parajlija u tome više veruje Bismarcku nego nama. Ja apsolutno nemam vremena da se sada bavim pokušajem da ruski državni kredit spustim na zasluženi nivo. Takav rad bi svakako bio zaslužan i savremen, ali za njega je potrebno izučavanje ruskih

prilika iz ruskih izvora. Za pravo finansijsko stanje dovoljno je da se ustanovi ruski državni dug i izuče berzanski bilteni poslednjih godina, ali da bi se stekao tačan uvid unutrašnjih ekonomskih prilika zemlje, potrebno je opsežno izučavanje. Jedan od najvažnijih izvora jeste istraživanje, koje je izvršilo rusko ministarstvo vojno pod naslovom

Военно-статистическій сборникъ IV. Россія, Петроград 1871.
Zatim:

А. Скребицкій, Крестьянское дѣло въ царствованіе Императора Александра II. Вопн, 1862 - 68, 4 тома, zajedno oko 5000 strana.

Zatim: сборники статистическихъ свѣдѣній pojedinih губернија, поименце Москва и Твер, и Ясонъ, Сравнительная статистика Россіи и западно-европейскихъ государствъ. Петроград, 1880. godine, nekoliko tomova.

Ruski budžeti ne vrede papira na kome su napisani. Sama laž i izmišljotina, još u većoj meri nego pruski budžeti iz 1848. godine.

Što se tiče ocene današnjih armija, reorganizovanih po pruskom uzoru, nju je potpuno nemoguće dati. Sigurno je to da Austriji, i još mnogo više Rusiji, nedostaje mnogobrojna obrazovana klasa, koja jedino može da pruži dovoljan broj upotrebljivih oficira, i da se ruski način ratovanja u Turskoj 1878. godine, po opisu njihovog sopstvenog generala Kuropatkina, nalazio ispod nivoa pruskog iz 1806. godine.^[490]

U prilogu vraćam Liebknechtovo pismo.^[491]

S dubokim poštovanjem i odanošću

F. Engels

201

Engels Augustu Bebelu
u Plauen kod Drezdena

London, 28. oktobra 1885.

Dragi Bebel,

Žao mi je što je L[iebknecht] u Saksonskoj propao, zbog njega osobno, no inače mu to neće škoditi. Njemu je popularnost i suviše važna, on joj žrtvuje više nego što bi smio, pa je korisno da jednom primjeti kako sve koncesije desnici ne vrijede ništa, pogotovo ne pri izborima s cenzusom, gdje mu nisu donijele ni glasove sitne buržoazije.^[492]

Veoma su me obradovale tvoje vijesti o nezavisnom duhu masa. Gospoda s desnog krila svakako će u to povjerovati tek kada neki od njih to iskuse na vlastitom primjeru; oni žive u sredinama malih klika, i ono što tu čuju za njih važi kao glas naroda. I njima će se otvoriti oči.

Kroničan pritisak na sve odlučujuće industrijske grane neprestano vlada i ovdje, i u Francuskoj, i u Americi. Osobito u željezu i pamuku. To je stanje nečuveno, ma koliko da je ono neizbježna posljedica kapitalističkog sistema: tako kolosalna hiperprodukcija, da uopće ne može taj sistem dovesti do krize! Raspoloživi kapital koji traži ulaganje proizvodi se u tako velikim viškovima da se diskont ovdje stvarno koleba od 1 - 1¹/₂ posto godišnje, i novac se u kratkoročne predujmove uz obostranu dnevnu otplatu ili zahtjev za povrat (money at call) da uložiti jedva uz 1¹/₂ posto godišnje. Ali, time što svoj kapital ulaže radije ovako nego da ga stavlja u nova industrijska poduzeća, novčarski kapitalist upravo i priznaje kako mu trula izgleda cijela privreda. A u tom strahu od novih ulaganja i starih spekulacija, koji se pokazao već u krizi 1867, i leži pravi razlog zbog kojeg ne dolazi do akutne krize. No do nje će napokon ipak morati da dođe, a tada će ona, nadam se, ovdje učiniti kraj starim sindikatima. Oni su mirno zadržali cehovski karakter koji im se prilijepio već u početku, a to je svakog dana sve nesnosnije. Vi mislite da mehaničarima, tesarima, zidarima itd. zacijelo može bez daljega pristupiti svaki radnik te struke? O tome nema ni govora. Tko hoće da uđe treba da je bio niz godina (najčešće sedam) dodijeljen kao učenik nekom radniku koji pripada sindikatu. To bi trebalo da ograničuje broj radnika, no nema nikakve druge svrhe osim što majstoru donosi novac za koji on u stvari nije ništa uradio. To je još išlo do 1848. Ali otada je kolosalan uspon industrije proizveo klasu radnika jednako brojnu ili brojniju od »izučenihe iz tredjuniona, radnika čiji je učinak jednak ili veći, ali koji

nikada neće moći da postanu članovi. Ti su ljudi cehovskim pravilima tredjuniona *formalno izopćeni*. No misliš li da tredjunioni pomišljaju na uklanjanje te ludosti? Ni najmanje. Ne sjećam se da sam pročitao ijedan takav prijedlog nekom kongresu tredjuniona. Ti luđaci hoće da društvo reformiraju prema sebi, a ne sebe prema razvoju društva. Prilijepili su se uz svoje tradicionalno praznovjerje koje škodi i njima samima, umjesto da uklone tu starudiju i tako udvostruče svoj broj i svoju moć, pa da i opet budu ono što su sada svakog dana sve manje, naime savezi svih radnika u industriji, protiv kapitalista. Mislim da će ti ovo objasniti štošta u ponašanju tih privilegiranih radnika.

Ovdje je prije svega potrebno da oficijelne vođe radnika uđu u parlament. Tada će ubrzo krenuti; oni će se na vrijeme raskrinkati. Tome će mnogo pridonijeti izbori u novembru^[493], 10 - 12 njih zajedlo će ući, ne naprave li im njihovi prijatelji liberali još neku psinu za sretan svršetak. Prvi izbori po novom sistemu uvijek su neka vrst lutrije i otkrivaju samo najmanji dio revolucije koja s njima započinje. No opće pravo glasa danas je najbolja poluga proleterskog pokreta, pa će to biti i ovdje - jer ovdajšnje novo pravo glasa, u odsutnosti seljačke klase i uz industrijsku prednost Engleske, radnicima daje toliko snage kao i njemačko opće pravo glasa. Stoga i jest od tolike važnosti da se što je moguće brže uništi Social Democratic Federation^[313] kojoj su vođe redom politički laktaši, pustolovi i literati. U tome svom silom pomaže njihov vođa Hyndman; on ne može čekati dok zazvoni podne, kako kaže narodna pjesma, i svakog se dana više sramoti zbog trke za uspjehom. On je bijedna karikatura Lassalle-a.

Mislim da o Francuzima ne sudiš posve pravedno. Masa u Parizu »socijalistička« je u smislu prilično neutralnog prosječnog socijalizma što se u toku godina izdestilirao iz Proudhona, Louis-a Blanc-a, Pierre-a Leroux-a itd. Jedino njihovo iskustvo s komunizmom bilo je ono s Cabet-ovom utopijom koja se svršila s jednom oglednom kolonijom u Americi, to jest bijegom iz Francuske i svađom i polubankrotom u Americi.^[494] Ono što je više od toga dolazi im iz Njemačke, i ne treba se čuditi što se Francuska, zemlja u kojoj su od 1789. do 1850. političke ideje ne samo svagda po prvi put oštro formulirane nego i provedene u praksi, sada pomalo roguši kada treba da potpiše zahvalu na vodstvo u teoriji revolucije; osobito poslije slavne Komune, i još k tome u korist Njemačke, koju su pariski radnici 1870. faktički pobijedili, jer njemačka se armija nije usudila da zauzme Pariz; valja upamtiti, slučaj kojeg još nije bilo u historiji ratova. A tome još dodaj: kako da francuski radnici steknu bolji uvid? Čak i francusko izdanje *Kapitala* njima je knjiga sa sedam pečata; ne samo njima, već i masi obrazovanih. Poznat im je jedino moj *Razvitak socijalizma*^[495] i za-pravo me iznenadilo kako je djelovao. Nijedan od vođa ne zna njemački. Vaillanta ne ubrajam, jer on je blankist i njegova je taktika posve drugačija nego naša. Gospođa Lafargue sada napokon dobrim francuskim jezikom prevodi *Manifest*^[475]. Razumijevanje teorije čak je i

u voda još prilično nesavršeno, a da poznaš Pariz, uvidio bi kako je tamo lako živjeti i agitirati, no kako je teško ozbiljno raditi. Otkuda, dakle, uvid francuskim radnicima?

No uz to još nešto u vezi s izborima. U nas se lako glasa za nekog socijaldemokrata, jer smo mi jedina doista opoziciona partija i jer Rajhstag još nema šta da kaže, pa je napokon svejedno da li se uopće glasa za nekog, i za kojeg, od »pasa kakvi smo ionako«.⁽⁴⁹⁶⁾ Doduše, i Centar je partija sa samostalnom politikom. Ali u Francuskoj je to nešto drugo. Tamo je dom poslanika odlučujuća sila u zemlji, i tamo je ljudima stalo da ne odbace svoj glasački listić. I pri tom valja imati na umu da tamo gambetisti znače napredak u poređenju sa monarhistima, radikali⁽⁴⁶⁰⁾ napredak u poređenju sa gambetistima. A to se potvrđuje i u praksi. U Njemačkoj od 1870. cvjeta junkerska reakcija, sve nazaduje. U Francuskoj sada imaju prve škole u svijetu, primjerno obavezno školovanje i, dok Bismarck ne može izići na kraj s popovima, u Francuskoj su oni totalno potisnuti iz škola. Naša je armija, izuzev prirasta socijaldemokratskih elemenata, sramnije oruđe reakcije nego ikada. U Francuskoj je opća vojna obaveza armiju neobično približila narodu i u prvom redu ona onemogućuje monarhiju (vidi 1878⁽⁴⁹⁷⁾). A ako sada dođu za kormilo radikali, i ako budu prisiljeni da ostvare svoj program, to će značiti: decentralizaciju vlasti, samoupravu departmana i općina kao u Americi i kao u Francuskoj 1792 - 98, odvajanje crkve od države, svak će plaćati svog popa sam. Za sada ne možemo dirigitirati društveni razvoj ni u Njemačkoj ni u Francuskoj. Ali zato taj razvoj ne miruje. Jedino što u Njemačkom Carstvu momentano sve ide natraške, u Francuskoj ipak napreduje. A mi ćemo doći na red - takav je polagani ali pravi hod historije - tek kada buržoaske i sitnoburžoaske partije stvarno i očito dokažu kako su nesposobne da vode zemlju, i kada im zapnu kola. (Mi bismo u Njemačkoj nakon neke francuske revolucije mogli doći na vlast pomalo anticipando¹, ali samo nošeni plimom evropskog juriša.) Stoga je u jednu ruku ispravan instinkt pariskih radnika da neprestano pomažu najradikalniju moguću partiju. Čim radikali dođu za kormilo, isti taj instinkt natjerat će radnike u naručje komunista, jer radikali su se zakleli na *stari* konfuzno-socijalistički (*ne* komunistički) program i stoga moraju propasti. A tada će se instinkt spojiti s razumom, tada će najradikalnija moguća partija biti partija proletarijata kao takva i tada će ići brzo. Ali Englezi i Francuzi već su odavna zaboravili kada su izgubili svoje revolucionarno djevičanstvo, dok se mi Nijemci još uvijek potucamo s tim rekvizitom, što katkada samo smeta, mi naprosto još nismo napravili *samostalnu* revoluciju. I jedno i drugo ima svojih dobrih i loših strana, no bilo bi vrlo nepravedno da se raznoliko držanje radnika triju zemalja mjeri istim jednostranim mjerilom.

¹ preuranjeno

Kautsky mi je dao plitku Adlerovu knjigu koja u biti počiva na Stieberu,^[498] pomoći ću mu pri kritici.²

Zar nećeš ponovo ovamo prijeko, ako te posao dovede na Rajnu, to bi se dalo uraditi na brzinu.

Tvoj
F. E.

² Vidi u ovom tomu, pismo br. 210.

202

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 7. nov. 1885.

Draga moja Laura,

Nemam ništa protiv da napišem kratak uvod za *Manifest*. Ali da bih to mogao, treba da znam koji pasusi u starom predgovoru mogu da izgledaju neprihvatljivi za osetljive uši vaše pariske publike.

Priznajem da takva mesta ne mogu da pronađem, sem ako to nije ono mesto o Komuni koje je uneo Mohr lično i na kome je posebno insistirao.^[499] Iako po mom mišljenju naši pariski prijatelji preterano sebi dopuštaju tu preosetljivost, koju bi trebalo suzbijati koliko god je moguće, sasvim sam voljan um des lieben Friedens willen¹ da ih zadovoljim koliko god mogu, a da pri tom ne falsifikujem istoriju niti da pojačavam njihovo ubedenje da je Pariz jedini izvor svetlosti. Po mom mišljenju potpuno je nemoguće da se *Manifest* objavi na bilo kom jeziku a da se ne ukaže kako je nastajao. Bez toga su zaključak II poglavlja i čitavo III i IV poglavlje potpuno nerazumljivi.

»Mr. Broadhouse« je stvarno bio dovoljno bezobziran da zapita Avelinga – preko Reevesa, izdavača – ne bih li ja s njim saradivao na prevodenju *Kapitala*?² Pretpostavljam da si primila poslednji broj lista »Commonweal«? Ako mi javiš koji ti brojevi lista »To-Day« nedostaju, postaraću se da ih dobiješ.

Nim je vedra kao i uvek, upravo smo zajedno popili bocu plzenskog piva. Prošle večeri bila je zajedno s Pumpsom u pozorištu »Lyceum« i gledala je »Olivia«^[500]. Kaže da je to prava Rührstück³, da Irving nije bogzna šta, a Ellen Terry je vrlo dobra.

Lavigne kaže da je poslao Paulu svoj prevod *Osammaestog brimera* ali da od njega nema vesti, – šta je tome razlog? Imam ovde taj prevod, ali kako imam ugovor sa Fortinom⁴, ne usuđujem se da ga pogledam, jer bih inače mogao biti optužen da sam ga bespravno iskoristio, te tako ne mogu da formiram sud o njegovoj vrednosti.^[501]

Sledeće nedelje počinje veliki politički spektakl. Otvaranje francuske Skupštine je 10-og, nemačkog Rajhstaga 19-og ili tu negde, a nedelju dana kasnije ovde su izbori. Kakav god bio njihov ishod u pogledu sastava parlamenta, dve stvari su sigurne: Irci će sa svojih

¹ radi mira (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku) – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 181. – ³ melodrama (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku) – ⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 208.

80 - 90 glasova imati u njemu odlučujuću reč,^[493] a Velika liberalna partija prestaće, najzad, da postoji, zbog odvajanja vigovaca od radikala^[442], i pripremanja, ako ne i stvaranja unije vigovaca i torijevaca.

Srdačni pozdravi Paulu (11 500 glasova^[502]), što ga, nadam se, nije sasvim uništilo. Sledeće godine imaće više sreće.

S ljubavlju tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

203

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hotingen-Cirih

London, 11. nov. 1885.

Dragi gospodine Schlüter,

Dobio sam odobrene tabake *Dühringa* zaključno sa 20. Kraj i predgovor još nedostaju; čim ovi stignu, dobićete spisak štamparskih grešaka.

Uvod za *Šlesku milijardu*^[449] je u radu, a bio bi, da nema čitavog niza prekidanja svake vrste, već odavno gotov. On mi teško pritiska savest, dakle, neće bez goleme nevolje biti odgođen ni za jedan čas.

Korekturu *Saveza komunista*¹ verovatno ste primili. Hoćete li biti ljubazni da kažete Edeu da sam preko K[autsk]og već ranije primio knjigu vrapca što sebe zove »orlom«², i namerno je nisam pomenuo, jer takođe upotrebljava Stiebera^[498] kao glavni izvor. Pasus koji se odnosi na Buttermilch-Borna bio je tako sastavljen upravo zato što mi je knjiga dokazala da je Born Adleru krišom nalio malo mlaćenice³, ali je (vidi predgovor) zabranio da se pomene njegovo ime^[503]. Za ovo je morao da dobije malo po turu.

Dietz je pisao K[autsk]om da *sada* želi da izda moje *Poreklo* ako ja nemam ništa protiv. Rekao sam da nemam ništa protiv, pod pretpostavkom da se on sporazume s Vama i sa Schabelitzom. Činite, dakle, u toj stvari ono što smatrate najboljim. Dietz obećava da će, ako se sporazumete, organizovati prodaju, čime bih, naravno, bio veoma zadovoljan, no to, na kraju krajeva, zavisi od Ciriha, pošto se knjiga već celu godinu nalazi u opticaju a nije zabranjena. S druge strane je baš njegova neodlučnost mesecima razvlačila štampanje, pa ako sad naknadno dolazi, lako mu je da priča, pošto su drugi snosili sav rizik. Sem toga, nisu mi poznate pojedinosti tadašnjeg pregovora s njim, te otuda ne mogu da učinim ništa drugo sem da ga jednostavno uputim na Vas. Postupite, dakle, molim Vas, sasvim po svojoj volji.

U *Dühringu* sam našao još čitavu gomilu štamparskih grešaka – koje sam sve sam propustio. Toliko sam se navikao da čitam dve korekture, jednu zbog smisla, drugu zbog pojedinačnih grešaka, da, ako nemam mogućnosti da tako radim, propustim same besmislice. Otuda

¹ Friedrich Engels: *Prilog istoriji Saveza komunista* – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 201 (igra reči: Adler, nem. – orao). – ³ Pravo prezime Bornovo je Buttermilch (nem. – mlaćenica).

većina grešaka u prvih 11 tabaka, koje sam, uz to, popravljao pod ote-
žavajućim okolnostima.

Srdačan pozdrav

Vaš
F. E.

Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu
u Petrograd

London, 13. nov. 1885.

Poštovani građanine,

Primio sam Vaša dva pisma od 6 (18) i od 9 (21) avgusta dok sam bio u Džersiju i odmah Vam poslao pismo koje ste želeli za «Съверный Вѣстникъ».^[469] Od tada, pritisnut poslovima, bio sam sprečen da Vam opširnije odgovorim na ova Vaša pisma kao i na pismo od 25. avgusta (5. septembra).

Ne sumnjam da će vam drugi tom¹ pružiti ista zadovoljstva koja je pružio i meni. U njemu se zaista potpuno razvijaju teorije tako visokog nivoa da se običan čitalac neće pomučiti da pronikne u njihovu dubinu niti da ih prati u njihovom razvoju do kraja. To se upravo događa i u Nemačkoj, gde su sve istorijske nauke, uključujući tu i političku ekonomiju, pale tako nisko da jedva da se i može pasti niže. Naši Kathedersozialisten^{2[29]} u teorijskom pogledu nikad i nisu bili nešto više od pomalo filantropski nastrojenih Vulgärökonomen³, a sada su se spustili do nivoa pukih apologeta Bismarckovog Staatssozialismus⁴. Za njih će drugi tom zauvek ostati knjiga sa sedam pečata. To je divan primer onoga što Hegel naziva die Ironie der Weltgeschichte^{5[407]} to što se nemačka istorijska nauka, u trenutku podizanja Nemačke do pozicije prve sile u Evropi, ponovo svela na žalosno stanje na koje je bila svedena i u vreme najdublje političke degradacije Nemačke, posle tridesetogodišnjeg rata. Ali to su činjenice. I tako, nemačka «nauka» zuri u ovaj novi tom, nesposobna da ga razume; i samo zdrav strah od posledica sprečava predstavnike te nauke da ga javno kritikuju, te tako zvanična ekonomska literatura zadržava stav opreznog ćutanja prema njemu. Treći tom nateraće ih, ipak, na izjašnjavaње.

Što se tiče trećeg toma, završio sam prvo prepisivanje originala na čitljivi rukopis. Tri četvrtine rukopisa gotovo su spremne za izdavača onakve kakve su; ali poslednja četvrtina, ili možda trećina, zahtevaće veoma mnogo rada; prvi deo (odnos Mehrwertsrate i Profitrate) i sledeći odeljci o kreditu i, delimično, o Grundrente⁶; osim toga i

¹ *Kapitala* – ² katedarski socijalisti (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku) – ³ vulgarnih ekonomista (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku) – ⁴ državnog socijalizma (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku) – ⁵ ironija svetske istorije (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku) – ⁶ stope viška vrednosti i profitrate stope; zemljišna renta (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku)

neki delovi u gotovo svim drugim poglavljima. U poslednja dva meseca bio sam prinuđen da se okrenem mnogim drugim poslovima, koje sam zapostavljao jer sam svu pažnju posvećivao drugom i trećem tomu. To će trajati još neko vreme a onda ću, mesec ili više dana, možda biti zauzet redakcijom engleskog prevoda prvog toma, koji je skoro gotov. A tada ću početi da radim na trećem tomu i radiću dok ga ne završim. Možda će treći tom izaći u dva dela, jer će imati oko 1000 strana.

Veoma Vam zahvaljujem na izvodima iz autorovih pisama od 1879. do 1881.^[504] Nisam mogao da se uzdržim da se tužno ne nasmešim dok sam ih čitao. Avaj, mi smo se svi toliko navikli na sva ta izvinjenja zbog nezavršenog dela! Kad god ga je stanje zdravlja sprečavalo da produži rad, ta ga je nesposobnost silno pritiskala i on je bio srećan ako je uspevao da nađe ma kakvo teorijsko opravdanje zašto rad tada nije mogao biti dovršen. Sve te argumente navodio je on u to vreme i vis-à-vis de moi⁷, izgleda da su oni umirivali njegovu savest.

Pošto završim treći tom i iz drugih rukopisa odaberem ono što je pogodno za objavljivanje, ja ću verovatno pokušati da prikupim ono od autorove korespondencije što je od naučnog značaja, a tu njegova pisma Vama zauzimaju jedno od prvih mesta. Kad taj trenutak dođe, ja ću se, prema tome, koristiti Vašom ljubaznom ponudom da mi kopije tih pisama stavite na raspolaganje.

Često sam u prilici da Vam pošaljem brošure itd. – ponovno izdavanje autorovih i mojih radova itd., ali ne znam da li je bezbedno da Vam ih direktno šaljem. Bio bih Vam veoma zahvalan ako mi kažete šta da uradim.

Nadam se da se zdravlje našeg zajedničkog prijatelja⁸ popravlja, bez obzira na loše lekarske prognoze.^[380] Svaka vest o njemu je uvek dobrodošla.

Kriza o kojoj autor govori u svom pismu, zaista je bila izuzetna.^[505] Ona se, faktički, još uvek produžava, cela Evropa i Amerika i do danas nisu iz nje izašle. Jedan od uzroka krize je odsustvo berzanskog sloma. Ali glavni njen uzrok je, bez sumnje, potpuno izmenjen položaj Weltmarkt-a⁹. Od 1870. Nemačka, a posebno Amerika, postale su konkurenti Engleskoj u modernoj industriji, dok je većina ostalih evropskih zemalja dosad već izgradila sopstvenu proizvodnju, kako bi prestala da zavisi od Engleske. To je imalo za posledicu da se proces hiperproizvodnje proširio na mnogo veća područja nego u vreme kad se ograničavao uglavnom na Englesku i da je – bar dosada – imao hronični a ne akutni karakter. Odlazući tako nastupanje nepogode koja je ranije pročišćavala atmosferu svakih deset godina, ova trajna hronična depresija moraće da pripremi krah takve snage i razmera za kakve do sada nismo znali. Tim više što se agrarna kriza o kojoj govori autor takođe produžila sve do danas, što se proširila na gotovo

⁷ preda mnom – ⁸ Lopatina – ⁹ svetskog tržišta (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku)

sve evropske zemlje i što će nužno trajati sve dok se ne isposti devičanski nedirnut чернозем¹⁰ prerijā američkog Zapada.

Vaš najodaniji **Radnička b[iblioteka]**
P. W. R[osher]^[381]

Prevod s engleskog

205

Engels Paulu Lafargue-u

u Pariz^[506]

London, 14. novembra 1885.

Dragi moj Lafargue,

Hvala za portret – kakvo mrzovoljno lice su mi napravili u Francuskoj, u zemlji u kojoj se – kako se kaže – smeju s vremena na vreme. Nim tvrdi da na portretu izgledam deset godina stariji. Ali je verovatno htela da mi polaska.

Majski ustanci 1849. godine izazvani su odbijanjem većine nemačkih vlada da se povinuje ustavu za celu Nemačku, koji je izglasan u frankfurtskoj Narodnoj skupštini. Ova skupština, koja nikad nije imala materijalnu vlast i koja je propustila svaku mogućnost da sebi pribavi takvu moć, izgubila je na kraju i poslednji trag moralnog uticaja upravo u trenutku kada je na papiru završila svoj prilično romantičan »Ustav«. Ipak, ovaj ustav bio je tada jedina zastava pod kojom se još mogao pokušati novi pokret – sa namerom da se toga otrese posle pobeđe. Prema tome, u malim zemljama hteli su da prisile vlade da priznaju ustav. To je dovelo do pobuna u Drezdenu (3. maja) i posle nekoliko dana u bavarskoj Falačkoj i u Velikom Vojvodstvu Badenskom, gde je veliki vojvoda¹ nateran u bekstvo kad se vojska izjasnila za narod.

Drezdenski ustanak je ugušen posle herojskog otpora – četiri dana borbe – pomoću pruskih trupa (u Pruskoj je pobedila reakcija državnim udarom u novembru 1848, Berlin je razoružan i objavljeno je opsadno stanje). Ali za pokoravanje Falačke i Badenaca bila je potrebna jedna armija. Dakle, počelo je pozivanje Landwehr-a². U Izerlonu (Vestfalijska) i u Elberfeldu (Rajnska Pruska) ljudi su odbili da krenu pravo na cilj. Poslate trupe, koje su naišle na zabarikadirane gradove, odbijene su. Izerlon je zauzet četrnaest dana kasnije, posle dvodnevnog otpora. Elberfeld nije pružio toliko mogućnosti za odbranu i kada su trupe napadale grad sa svih strana, branioци (bilo ih je oko hiljadu) odlučili su da prokrče sebi put kroz ustaničke zemlje na jugu. Uz put su potpuno potučeni ali je veliki broj njih ipak mogao da se probije uz pomoć stanovništva. Bio sam adutant komandanta Mirbacha u Elberfeldu. Međutim, pre nego što je izveo svoj plan, on me je poslao s jednim nalogom u Keln, to jest u tabor neprijatelja, gde sam se krio kod Danielsa. U stvari, nije hteo da ima poznatog komunistu u svome korpusu kako ne bi zaplašio buržoaziju u mestima kroz koja je morao

¹ Leopold Karl Friedrich – ² U rukopisu napisano na nemačkom jeziku..

proći. Dogovorio je sa mnogim sastanak u Falačkoj, na koji nije došao jer je dopao ropstva. (Godinu dana kasnije oslobodio ga je sud u Elberfeldu.) Mirbach je učestvovao u ratovima u Grčkoj od 1825. do 1829. godine i u Poljskoj 1830. i 1831. godine. Kasnije se opet vratio u Grčku, gde je i umro.

U međuvremenu se ustanak na jugu učvrstio, ali su sudbonosno pogrešili – nisu napadali. Trupe u susednim malim državama tražile su samo izgovor da se pridruže ustanku, odlučne u tome da se neće boriti protiv naroda. Tada je bio izgovor da se mora napredovati da bi se zaštitila frankfurtska skupština, opkoljena pruskim i austrijskim vojnicima. Marx i ja pošli smo u Manhajm, posle ugušivanja lista »Neue Rheinische Zeitung«, da bismo vođama predložili ovaj pokret. Ali bilo je svakojakih prigovora: vojska je dezorganizovana zbog bekstva nekadašnjih oficira, sve nedostaje itd. itd.

Prvih dana juna Prusi s jedne strane, Bavarci s druge strane, pojačani onim istim trupama koje smo mogli pridobiti za nas da smo bili odvažniji, a koje su sada bile poplavljene bujicom reakcionarnih armija, krenuli su napred ka ustaničkim zemljama. Nedelju dana bilo je dovoljno za čišćenje Falačke – bilo je 36 000 Prusa protiv 8 - 9000 ustanika i obadve tvrđave u zemlji ostale su u rukama reakcije. Povlačilo se do badenskih trupa, oko 8000 ljudi iz linijskih trupa i 12 000 dobrovoljaca, pritešnjenih korpusom reakcionarnih trupa sa 30 000 ljudi. Došlo je do četiri velika okršaja u kojima su reakcionari prevagnuli, zahvaljujući svojoj brojčanoj nadmoćnosti i povredi virtemberške teritorije, što im je omogućilo da nas zaobiđu u presudnom trenutku. Posle deset nedelja borbe morali su se ostaci ustaničke armije povući u Švajcarsku.

U toku ovog rata bio sam ađutant pukovnika Willicha, zapovednika jednog korpusa dobrovoljaca izrazito proleterskog obeležja. Učestvovao sam u tri manja okršaja i u poslednjoj, odlučnoj bici kod reke Murg.^[507]

Mislim da je to dovoljno da se sačini kratak izvod, ukoliko bezuslovno ostanete pri tome da napišete komentar za lepo delo građanina Clarusa.

Nadam se da će se Vaš interesantni potkožni čir uskoro osloboditi svoga gnojavog sadržaja. Operite ranu rastvorom karbolne kiseline – 2% na 98% vode, što je odlično da bi se umrtvile gnojne ćelije.

Poljubite Lauru.

Prijateljski Vaš

F. E.

Prevod s francuskog

206

Engels Augustu Bebelu

u Berlin

London, 17. nov. 85.

Dragi Bebel,

Još nekoliko riječi prije nego što odeš u Rajshtag^[508].

Schumacheru sam na njegovo dugačko pismo u obranu njegovog držanja oko subvencija^[509] za parobrode odgovorio isto tako opširno,^[35] i prema njemu zadržao svoj stari stav: ne glasati *bezuovjetno* protiv državne pomoći kapitalistima iz džepa radnika i seljaka, da bi se poštedile tobožnje predrasude izvjesnih birača, može se, po mome mišljenju, jedino ako se jednak iznos državne pomoći odobri direktno radnicima kako u gradu tako i na selu – prvenstveno za zemljoradničke zadruge na državnim dobrima.

Da bi se izbjegli nesporazumi, zamolio sam ga, bude li to pismo upotrebljavao pred drugim drugovima, da uvijek *saopćuje cijelo pismo*.

L[ie]bkn[echt], eto, odjednom posve hrabro istupa u prvi plan. »Zbirka« iz zatvora^[510], čitanje napola zaboravljenog *Kapitala* i sve jasniji izgledi zdesna da će se naći između dvije stolice, čini se da su djelovali krajnje korisno. Mene to vrlo raduje, samo kad bi potrajalo. On će u odlučujućem trenutku zasigurno biti na pravom mjestu, no do tada će nam zadavati strašnih muka svojim zataškavanjem, koje on smatra diplomacijom i u čemu mu mi, uostalom, nismo dorasli.

Evropski rat počinje da nam ozbiljno prijete. Te bijedne razvaline bivših nacija, Srbi, Bugari, Grci i ostali razbojnički ološ kojem je liberalni filistar naklonjen u interesu Rusa, ne bi jedan drugome priuštiti zrak koji udišu, i stoga moraju jedni drugima preklati pohlepna grla. To bi bilo prekrasno, i baš bi trebalo filistrima koji su naklonjeni nacionalnostima, kad svako od tih patuljastih plemena ne bi odlučivalo o evropskom ratu ili miru. Prvi metak ispaljen je kod Dragomana^[511], ali nitko ne može reći gdje će i kada biti ispaljen posljednji.

Naš pokret napreduje tako lijepo, prilike mu posve idu tako naruku te je napokon i nama tako potrebno još nekoliko godina mirnog razvoja i jačanja, da nipošto ne možemo željeti neki veliki politički slom. On bi za mnogo godina potisnuo naš pokret u pozadinu i nakon toga morali bismo vjerojatno, kao i poslije 1850, sa zakašnjenjem započeti iznova.

Rat bi, u drugu ruku, mogao izazvati revoluciju u Parizu, a ona bi opet kasnije indirektno podstakla pokret u ostaloj Evropi – tada bi vođe – u tim okolnostima zacijelo jako šovinistične – bili Francuzi,

koji su po svom teorijskom stupnju za to najmanje osposobljeni. Upravo za Francuze, koji se s njima svojstvenom nesvjesnom logičkom dosljednošću od 1871. politički vrlo dobro razvijaju, bilo bi nenaplativo da nekoliko godina vladaju radikali. Jer svi ti radikali su usvojili uobičajeni prosječan socijalizam skrpačen od L[ouis]a Blanc-a, Proudhona itd., i za nas bi bilo od goleme vrijednosti da im se pruži prilika da te fraze umrtve praksom.

Naprotiv, kad bi izbio, veliki rat bi izveo na bojno polje šest milijuna vojnika i stajao bi dosad nečuveno mnogo novaca. To bi dovelo do takvog prolijevanja krvi i pustošenja i, napokon, malaksalosti, kakvih još nije bilo. Stoga se toga tako plaše i sva gospoda. I, jedno se može prorokovati: dođe li do rata, bit će to posljednji; bit će to potpun slom klasne države, politički, vojni, ekonomski (takoder financijski) i moralni. On može dovesti dotle da se ratna mašina pobuni i odbije da se i dalje međusobno kolje zbog ušljivih balkanskih naroda. Poklič klasne države jest: *après nous le déluge*¹; ali poslije potopa dolazimo mi, i samo mi.

Ostaje, dakle, po starom: ma šta se dogodilo, to će se pretvoriti napokon u sredstvo za dovođenje naše Partije na vlast i učinit će kraj cijeloj staroj obmani. No priznajem, ja bih želio da to prođe i bez takvog ubijanja; ono nije nužno. Ali ako mora biti, onda se jedino nadam da me moja stara tjelesna mana neće u pravom trenutku omesti da ponovo uzjašem konja.

Tvoj stari
F. E.

¹ posle nas potop

207

Engels Minni Kautsky

u Beč

London, 26. nov. 1885.

Draga gospođo Kautsky,

(Dopustite mi, molim, da Vam se obratim ovako jednostavno čemu da se dvoje ljudi poput nas još prenemaže.) Ponajprije srdačna hvala za to što me se sjećate kao prijatelj.^[512] Bilo mi je vrlo žao što nisam ovdje mogao biti duže s Vama, uvjeravam Vas kako mi je bilo beskrajno prijatno da napokon upoznam jednu njemačku književnicu koja nije prestala da bude jednostavna žena – u tom pogledu imao sam nesreću da sam se upoznao jedino s »naobražcnim« Berlinčankama takve sorte da im čovjek ne bi ponovo dao kuhaču u ruke samo stoga što bi s njome na kraju počinile još više nevolje nego perom. I stoga se nadam da neće potrajati previše dugo dok ponovo prijeđete to malo vode, pa da s Vama malo prokrstarim Londonom i okolicom i da raspredamo o koječemu, da razgovor ne bi bio suviše ozbiljan.

Vjerujem Vam da Vam se London nije dopao. Pred mnogo godina i meni je bilo tako. Teško se priviknuti na tmuran zrak i ponajčešće tmurne ljude, na zatvorenost, klasno, podvajanje u društvenom životu, život u zatvorenim prostorijama, kako to određuje klima. Duh života donijet s Kontinenta valja ponešto smiriti, barometar životne radosti spustiti sa 760 na nekih 750 milimetara, sve dok se postepeno ne navikneš. Tada se pomalo uživiš u stvar, uvidiš da i to ima svojih dobrih strana, da su ljudi općenito ispravniji i pouzdaniji nego drugdje, da nijedno mjesto nije tako pogodno za naučni rad kao London, i da također nešto vrijedi i to što nema policijskih progona. Ja poznajem i volim Pariz, ali kada bih birao, radije bih stalno stanovao u Londonu. Pariz se može pravo uživati jedino ako si i sam Parižanin, sa svim predrasudama Parižana, sa interesovanjem u prvom rjeđu za pariške stvari, sa navikama da vjeruješ kako je Pariz, sve u svemu, centar svijeta. London je ružniji ali ipak veličanstveniji od Pariza, stvarni centar svjetske trgovine, a pruža i više raznolikosti. A London dopušta i potpunu neutralnost prema cijeloj okolini, kakva je i potrebna za naučnu pa i umjetničku nepristranost. Parizu i Beču čovjek je naklonjen, Berlin mrzi, a prema Londonu ostaje neutralno ravnodušan i objektivan.

Kad je već riječ o Berlinu! Raduje me što je tom nesretnom gnijezdu napokon uspjelo da postane svjetski velegrad. Ali već je Rahel Vernhagen pre 70 godina kazala: u Berlinu je sve *otrcano*, i čini se da Berlin hoće da pokaže svijetu kako jedan velegrad može biti otrcan.

Potrujte sve »naobražene« Berlinčane, dočarajte tamo jednu bar snošljivu okolinu, i prerite cijelo gnijezdo odozgo do dolje, pa će možda ispasti nešto poštena. No dok se tamo govori *taj* dijalekt, teško.

Pročitao sam *Die Alten und die Neuen*, na čemu Vam srdačna hvala. Prikazi iz života radnika u solani također su majstorski kao i oni iz života seljaka u *Stefanu*⁽⁵¹³⁾. I opisi života bečkog društva najvećma su vrlo lijepi. Beč je, eto, jedini njemački grad koji ima društvo, Berlin ima samo »izvjesne krugove«, i još više neizvjesne, zbog čega tamo imaju podloge samo romani o literatima, činovnicima i glumcima. Vi ćete bolje od mene prosuditi ne teče li motiviranje radnje na tim mjestima Vašeg djela ponegdje suviše naglo; možda nekomе od nas štošta izgleda tako, a tamo se, s obzirom na osobiti internacionalni karakter Beča, protkan južnjačkim i istočnoevropskim elementima, to zbiva posve prirodno. U oba područja nalazim i uobičajenu oštru individualizaciju karaktera; svatko je tip, ali u isto vrijeme i određeni pojedinac, »taj«, kako se izražava stari Hegel, a tako i treba. No sad moram, za volju nepristranosti, naći nešto i za kritiku, a tu se osvrćem na Arnolda. On je, u stvari, ipak pretjerano dobar i, ako napokon pri rušenju brijega gine, onda se to može spojiti jedino s poetskom pravednošću, kazavši recimo: bio je predobar za ovaj svijet. No uvijek je loše da pjesnik naginje svom vlastitom junaku, a čini mi se da ste tu pomalo podlegli toj greški. U Elze ima još izvjesne individualizacije, premda već i idealizacije, no u Arnolda ličnost još više prerasta u princip.

No iz samog se romana naslućuje odakle ti nedostaci. Očigledno ste osjećali potrebu da se u toj knjizi otvoreno opredijelite, da pred cijelim svijetom posvjedočite svoje uvjerenje. To se sada i dogodilo, to je prošlo, i ne treba da se ponovi u tom obliku. Ja nipošto nisam protivnik tendenciozne poezije kao takve. Otac tragedije, Eshil, i otac komedije, Aristofan, bili su jako tendenciozni pjesnici, ništa manje Dante i Cervantes, a u Schillerovoj *Spletki i ljubavi* najbolje je to što je ona prva njemačka politički tendenciozna drama. Suvremeni Rusi i Norvežani, koji daju odlične romane, svi su tendenciozni pjesnici. Ali ja mislim da tendencija mora proizlaziti iz same situacije radnje, i da pjesnik ne mora čitaocu pružati historijska buduća rješenja društvenih sukoba koje opisuje. K tome se još roman u našim prilikama obraća pretežno građanskim krugovima, dakle ne onim što pripadaju direktno nama, i tu, po mome mišljenju, roman sa socijalističkom tendencijom posve ispunjava svoj poziv ako vjernim opisom stvarnih prilika kida konvencionalne iluzije o njima, potresa optimizam građanskog svijeta, dovodi do neizbježne sumnje u vječno važenje postojećeg, pa i ako sam neposredno i ne pruža rješenja, čak ako se u izvjesnim okolnostima sam i ne opredjeljuje otvoreno. Vašem tačnom poznavanju i divnom životnom prikazivanju kako austrijskog seljaštva tako i bečkog »društva« pruža se tu mnoštvo grade, a u *Stefanu* ste

dokazali da svoje junake umijete tretirati i s finom ironijom koja dokumentira vlast pjesnika nad svojom tvorevinom.

No sada treba s tim da prestanem, inače ću Vam posve dosaditi. Ovdje sve ide utrvenim putem, Karl i njegova žena¹ uče u Avelingovoj večernjoj školi fiziologiju, a i inače marljivo rade, ja sam također marljiv u poslu, Lenka, Pumps i njen muž² idu večeras u kazalište da pogledaju neki senzacionalan komad, a za to vrijeme stara Evropa se sprema da se opet malo pokrene, što korak po korak i postiže. Volio bih, jedino, da mi do tada ostane vremena da dovršim i treći svezak *Kapitala*, a onda može početi!

U srdačnom prijateljstvu i iskrenom štovanju

Vaš

F. Engels

¹ Karl i Louise Kautsky – ² Percy Rosher

208

Engels Paulu Lavigne-u

u Pariz^[514]

(koncept)

[London] 1. dec. 85.

Gradanine,

Kada sam primio Vaše pismo od 8. avgusta kao i Vaš rukopis,^[501] upravo sam se spremio da otputujem u Džersi, a vratio sam se tek 14. septembra. Posle toga imao sam toliko hitnih poslova da mi je bilo nemoguće da se bavim francuskim prevodom *18. brimera*. A danas, kada najzad imam vremena da se vratim na to, vidim pred sobom dva rukopisa koji se međusobno takmiče.^[515]

Pre svega, nemoguće mi je da se nametnem kao sudija u sporu za koji ne mogu pronaći ni uzroke ni suštinu. Znam samo toliko da je F[ortin] bio nekoliko godina u prepisci sa Marxom¹ pre Marxove smrti, da me je zamolio da mu pregledam prevod, što sam mu obećao, i da sam već izvršio reviziju jednog dela njegovog rukopisa. Prema tome, osećam se obaveznim prema njemu. Pod ovim okolnostima, smatram da nemam prava da se na bilo koji način koristim Vašim radom. Čak sam se i čuvao da ne pročitam ni jednu jedinu stranu jer – ukoliko bi bila bolja od F[ortinove] – ne bih mogao a da ne prenesem Vaš način izražavanja u njegov rukopis, što bi bilo nepravedno prema Vama, a možda i prema Fortinu, pošto se Vas dvojica više ne slažete. Obaveza da budem nepristrasan zabranjuje mi, stoga, ma koliko da zbog toga žalim, da primim Vaše delo k znanju.

Rukopis Vam stoji na raspolaganju.

Prevođenje II toma *Kapitala* je vrlo teško. Osim toga, cele iduće godine neću apsolutno imati mogućnosti da se bavim redakcijom, a ima još i niz drugih stvari koje je potrebno razmotriti. U sadašnjem trenutku ne mogu preuzeti obaveze ni prema kome. To je pitanje budućnosti.

Primite moje iskrene pozdrave.

Prevod s francuskog

¹ Vidi u 42. tomu ovog izdanja, Drugi deo pismo br. 1.

209

Engels Wilhelmu Liebknechtu

u Berlin

London, 1. dec. 1885.

Dragi Liebknecht,

O ruskim financijama^[516] v[idi] Kolbovu *Statistik*, izd. od 1875, stranica 44 i dalje. Posljednji zajam što je tamo naveden je od nov. [18]73. u iznosu od 15 milijuna. Otada je s mukom 1875. bio ostvaren još jedan zajam od daljnjih 15 milijuna, ali su bankari istovremeno izjavili Rusima da je to posljednje, ukoliko ne bude garancija neke predstavničke skupštine. Naime, nakon što su 1869. privremeno zaključena novčana primanja za željeznice, Rusi su dalje iskamčili:

1870.	12 milijuna	£
1871.	12	„ „
1872.	15	„ „
1873.	15	„ „
1875.	15	„ „

dakle u šest godina, od 1870/75 – 69 milijuna £ = 1380 milijuna maraka. Trebalo je, dakle, posegnuti za drugim trikovima. I to 1) za unutrašnjim zajmom. Premda je to, u stvari, bio prisilan zajam, rezultat je bio gotovo = 0. Jer je vlada, budući da je u zemlji bilo malo raspoloživog kapitala, morala sama sebi posuditi novac (papirnat novac), da bi ipak izgledalo kao da je upisivanje zajma premašeno. 2) zajmom za transkavkasku željeznicu od 8 904 200 £. Taj je (1880. ili [18]81?) ostvaren u inostranstvu uz zalog željeznice od Potija do Baku, no bilo ga je nužno najvećim dijelom primijeniti za gradnju samo željeznice; tako je financijska kriza ostala. Za cijelo to vrijeme neprestani pokušaji kod bankara, svi bez uspjeha. Napokon je sam ministar financija¹ otputovao na Zapad – u Pariz, Berlin, Amsterdam; London nije ni posjetio, jer je to bilo posve beznažno. Odasvud je izletio, čak je i vodeći bankar u Berlinu, Mendelssohn, navodno direktno zatražio garanciju parlamenta, pa ga je i on svakako odbio. Tako je jedino preostalo još pitanje hoće li ruska ustavotvorna skupština biti sazvana godinu dana prije ili kasnije, jer drugog izlaza nije bilo. Tada je Girs došao u Fridrihsrue i pokorio se, a Bismarck mu je u Njemačkoj pribavio 15 milijuna £ koji su nešto produžili život na bijelom kruhu.^[517]

(Iz toga, između ostalog, proizlazi da Rusija ne može započeti

¹ Nikolaj Kristjanovič Bunge

s ratom bez B[ismarckova] dopuštenja, jer novac može pribaviti samo uz njegovu protekciju, a 15 milijuna je odavno profučkano. Ako, dakle, Rusija ipak zarati ili ozbiljno zaprijeti, odgovoran će biti direktno Bismarck.)

Ne čitam »Econ[omist]« i ne znam gdje bi se mogao pribaviti komplet lista, jer ovdje su gotovo sve čitaonice propale zbog mnoštva klubova. Reći ću K[autskom] da pregleda, ako pronade, »Econ[omist]«, »Statist«, »Bullionist« i »Money Market Review«, i da ti napravi izvode.

Premda je tvoje pismo poslato 26. nov. između 11 i 12 pre podne, stiglo je tek 28. nov. ujutro, a netko je dirao i pečat, kao što se vidi na omotu koji vraćam u prilogu. Biblija je, eto, na oltaru samo zato da je otvore.^[518]

Bebel mi je iz Drezdena poslao tvoj govor uz prvo čitanje budžeta. Bio je vrlo dobar, čudi me, jedino što su te tako malo prekidali. Postigao si, eto, i da te, kao što je obavezno, pozovu na red.^[519]

Tvoj
F. E.

Ovo pismo je zapečaćeno grofovskom krunom isprepletanom monogramom JC.

Ovdašnji izbori teku vrlo lijepo. Irci u Engleskoj po prvi puta su masovno glasali za *jednu* stranu, i to za torijevce. Time su pokazali *liberalima* kako su presudni i u Engleskoj. Ovih 80 - 85 homerulovca – jedan je izabran i u Liverpoolu! – poput Centra u Rajhstagu, mogu onemogućiti svaku vladu. Sada Parnell mora pokazati tko je.^[493]

Inače, pobjeđuje i *novi* »mančesterstvo«^[520], naime teorija borbenih carina, koja je ovdje svakako još besmislenija nego u Njemačkoj, ali je nakon osamgodišnje bijede u poslovima udarila u glavu mladoj generaciji fabrikanta. Zatim oportunistička slabost Gladstone-ova, pa nespretni manir Chamberlainov, najprije drzak a poslije i malo skromniji, koji je izazvao poviku: *the church in danger!*^[521] Napokon kukavna vanjska politika Gladstone-ova. Liberali se drže kao da vjeruju da će novi *country voters*² glasati za njih. Ti su zbilja nepoznanica; ali da bi liberali postigli apsolutnu većinu, morali bi da od 300 još neodržanih izbora dobiju više od 180, a to se ipak neće dogoditi. Gotovo je sigurno da će Parnell biti diktator Velike Britanije i Irske.

² birači na selu

210

Engels Karlu Kautskom

u London^[522]

[London] 2. dec. 85.

Dragi Kautsky,
Ad vocem Adler:

1. Ne zaboravi da u vezi s pričom o pištoljima primjetiš kako su podoficiri nosili *sablje*. Tužili su se zbog vrijeđanja podoficirskog staleža.^[523]

2. Heß. Naravno da se ne može utvrditi – jer ja ga od maja [18]48. nisam vidio, i on je bio posve iščezao – nije li on bio nekoliko dana u Badenu ili Falačkoj. No nije bio »uzeo učešća«, on tamo nije bio ni pučki govornik, ni novinar, ni činovnik, ni vojnik, i stoga se ne vidi – trebalo bi da Adler to tek pokaže – gdje ga je to neka vlada osudila na smrt.^[524]

3. Ad vocem Liebknecht. Prije nego što mu pišeš, daj mi prilike da dodam nekoliko redaka razjašnjenja, jučer sam nešto zaboravio da mu napišem.

Tvoj
F. E.

Engels Johannu Philippu Beckeru
u Ženevu

London, 5. dec. 1885.

Dragi stari,

Dugo od tebe nemam vesti i stoga želim da ti sa svoje strane pokazem znake života skrećući ti pažnju na poštansku uputnicu od pet funti sterlinga, koju ćeš, po svoj prilici, primiti istodobno sa ovim pismom, i koja će možda malo doprineti tome da ti olakša prelaz iz stare u novu godinu. Nadam se da si još zdrav i čio i da ćeš mi to uskoro potvrditi s nekoliko rečaka.

Ja sam u poslednje vreme valjano argatovao, kako će ti zaceo pokazati izdavačko preduzeće ciriške knjižare. Naročito sam koristio priliku da opet osvežim razne radove iz lepog vremena mladosti 1848/49. godine. To postaje davolski potrebno, jer mlada generacija, koja je sve to zaboravila ili nikada nije ni doznala, pokazuje sada želju da sazna šta se onda dešavalo, te je potrebno da joj se pored tolikih lažnih izvora i obaveštenja daju i što više onih tačnih. Bilo bi veoma važno da završiš svoje memoare. Pre više godina doneo je časopis »Die Neue Welt« nekoliko izvanredno ljupkih odlomaka^[525], ti imaš divan dar pripovedanja, a sem toga tvoja sećanja idu punih 10 - 15 godina dalje unazad nego moja, i obuhvataju vreme od 1830 - 40. godina, koje je takođe veoma značajno za docniji razvitak.^[526] Možda bi se s tim moglo da zaradi još i nešto novca, što nikad nije naodmet.

Sada još imam da preradim *Seljački rat*^[220], što je veoma potrebno, a onda se prihvatam III toma *Kapitala*, koji je kao neobrađen izdiktiran sa originalnog rukopisa na čitljiv rukopis. To će još biti ogroman posao, ali divan. Na žalost, stalno me ometa mnoštvo prevoda na francuski, engleski, italijanski i danski, koje moram da pregledam i kojima je to većinom vrlo potrebno^[527]. Srećom, moje znanje ruskog i poljskog jezika nije dovoljno da bih tu mogao pomoći, inače to nikad ne bi prestalo. Ali tebi će ovo moći da posluži kao dokaz kako je naš komunizam sada uzeo široke, međunarodne razmere, i čoveka tad uvek veseli što može da dâ svoj doprinos kako bi on dobio još veće razmere.

Nadam se da će zlehuda balkanska stvar^[476] proteći mirno. Mi sad svuda tako sjajno napredujemo da bi nam jedan svetski rat sad došao u negzodan čas - prekasno ili prerano. Ali i on bi, na kraju krajeva, išao nama u prilog, pošto bi militarizmu jednom zauvek učinio kraj - odnevši milion i po ljudi i proćerdavši 1000 milijardi franaka. Posle toga nikakav rat više ne bi bio moguć.

Izbori u Francuskoj doneli su radikalizmu izgleda za skori dolazak na vlast a time su i nama pomogli da se za dobar deo puta pomerimo napred^[462]. Ovdašnji izbori^[493] učinili su Irce trenutno gospodarima Engleske i Škotske; nijedna od obeju partija ne može bez njih da vlada. Predstoji još oko 100 izbora, ali oni će malo šta moći da izmene. Time će, najzad, irsko pitanje biti rešeno – ako ne odmah, ono u najbližoj budućnosti, a onda je ovde otvoren put. Istodobno izabrano je oko 8 - 10 radnika – delom buržujima prodatih, delom čisto profesionalnih radnika, koji će se verovatno obrukati i time mnogo pospešiti obrazovanje jedne samostalne radničke partije odstranjujući na taj način nasledene samoobmane radnika. Istorija ovde ide polagano ali ipak ide.

Srdačan pozdrav.

Tvoj stari

F. Engels

212

Engels Wilhelmu Liebknechtu

u Berlin^[516]

London, 5. dec. 1885.

Dragi Liebknecht,

Šaljem izvode iz lista »The Economist« i »Bullionist«. ¹

Iznosi koje sam naveo u svom pismu od 1. ovog mjeseca odnose se na ruske zajmove što imaju tečaj na ovdašnjoj Stockexchange². Sa zajmom od 1884 (Bismarckovim)^[517] *ovdje se uopće ne trguje*, on je *isključen* iz liste papira što se mogu prodati na Stock exchange. Isto tako manji zajmovi, od 1878. uzeti tu i tamo od danas do sutra, a koji imaju tečaj na berlinskoj burzi. Od njih nalazim na tečajnoj listi:

Istočni zajam 5 posto I, II i III.

Zajam 1880. 4 posto

Renta 1883. 6 posto

i drugo, što je nejasno. O tom treba da se obavijestiš kod kojeg burzijanca u Berlinu. Oni djelimice figuriraju i u priloženim izvodima, ali samo s neto-iznosom koji je vlada navodno dobila.

Ruski papirni rubalj, koji bi trebalo da al pari vrijedi 39 penija, sada stoji 23 penija, dakle 16 penija ili 41% ispod pune vrijednosti u zlatu.

Ako ruskoj državi uspijeva da u unutrašnjosti plasira svoje papire, onda je to samo zbog ogromnog zastoja u privredi, uslijed čega je za ruske fabrikante bolje da svoj suvišan novac ulažu u papire uz 6 - 7 posto kamata nego u proširivanje fabrika i trgovinske spekulacije koje bi ih sada uništile. Kamatni kuponi služe kao sredstva u platnom prometu, poimence za radne najamnine. Tako u Rusiji sada od ruke do ruke cirkuliraju kuponi koji će dospjeti tek 1891 - 1892, i njih radnici pri naplati nadnica moraju uzimati u punoj vrijednosti, a mogu ih se riješiti jedva uz pola vrijednosti (slično kao nedavno u Njemačkoj).³ To sam saznao *direktno iz Rusije*.

Tvoj
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 209. - ² efektnoj burzi

213

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirih

London, 7. dec. 85.

Dragi Ede,

Bura u socijalističkoj čaši vode i ovde. K[autsky] ti je verovatno već ponešto pisao; priložena dva broja liberalnih novina »The Echo« sadrže ostalo, a dokument (Blandovo pismo, bazirano na zapisnicima izvršnog komiteta Social Demokratsic Federation, koje ti šalje Aveling) glavnu stvar^[528].

Ovog puta je Hyndman sam sebi zadao smrtonosni udarac. Uzimao je novac od torijevaca za socijalističke kandidature da bi liberalima oduzeo glasove. Priznao je sumu od 340 funti sterlinga, ali pošto su zvanični troškovi za tri kandidature iznosili blizu 600 funti sterlinga, mora da je cela suma iznosila oko 1000 funti sterlinga – ili više.

Uzimati novac od neke druge partije, može u izvesnim okolnostima i izuzetno da se dopusti ako se 1. novac daje bezuslovno i 2. ako iz tog posla ne proizilazi više štete nego koristi. U ovom slučaju desilo se suprotno. 1. uslov je bio isticanje socijalističkih kandidatura u okruzima gde su samo mogli da ispadnu smešni, što se i dogodilo: Williams je dobio 27 glasova od 4722, Fielding 32 od 6374, samo je Burns dobio 598 glasova od 11 055 u Notingemu. 2. H[yndman] je znao da uzimati novac od torijevaca ne znači ništa drugo nego socijaliste nepopravljivo moralno upropastiti kod *jedine* klase kod koje mogu da popune svoje redove, naime kod velike radikalne radničke mase. Stvar je potpuno ista kao onda u Berlinu kada se predlagao savez sa Stoecckerom protiv naprednjačke partije.^[529]

No H[yndman] još nije bio zadovoljan sa ovim junačkim delom. Činio se sebi već kao drugi Parnell, koji između obe partije drži ravnotežu, i zaboravio je samo to da nema 80 glasova u parlamentu i 200 000 irskih glasova u Engleskoj i Škotskoj na izborima^[493] kao što ih ima ovaj. Tražio je od izvršnog komiteta Federacije da ga opunomoci da sa Championom ide u Birmingem kod Chamberlaina, šefa radikala^[442]. Ovome je, sa torijevskim novcem u džepu, ponudio svoju podršku ako mu Ch[amberlain] ustupi jedno izborna mesto u Birmingemu, osigura glasove liberala i podnese zakonski predlog o osmočasovnom radnom danu. Ch[amberlain] nije bio glup kao torijevci i pokazao mu je vrata.

U međuvremenu se za ovu stvar, potajno rešenu u izvršnom komitetu Federacije, doznalo u sekcijama i to je izazvalo mnogo buke. Detaljnije u Blandovom pismu koje je pisano radi objavljivanja, ali

za koje ne smeš reći da se zasniva na zapisnicima. Održaće se opšti sastanak i veliko je pitanje da li će ga Federacija preživeti; kao organizacija sposobna za život – teško.

Prilažem izjavu Huntera Watta u listu »The Pall Mall Gazette«⁽⁵³⁰⁾. Ona je sastavljena sa Hy[ndman]ovim učešćem, ali je izraz »illadvised«¹ morao da ostavi za sebe. Naprotiv, Williamsova izjava u listu »The Echo« je direktno odricanje; on se, u takvim okolnostima ne bez razloga, postavlja na stanovište apsolutnog neprijateljstva prema svim socijalističkim pripadnicima srednje klase. To je, dakle, postigao gospodin H[yndman] svojom nametljivošću. Taj čovek je prava karikatura Lassalle-ova, savršeno ravnodušan prema kakvoći sredstava, čak i kada *ne* vode cilju, samo ako nešto može da padne u deo H[yndman]u; uz to je uvek željan neposrednih uspeha i spreman da žrtvuje veliko radi malog; najzad, on sebe smatra centrom sveta i nesposoban je da činjenice vidi drukčije nego kakve bi njemu za volju zapravo morale da budu. Pri tom je primeran politički avanturist. Sve rdave Lassalle-ove strane potencirane, bez jedne jedine od njegovih dobrih.

A kako stoje stvari u vašoj skupštinskoj čaši vode?

Tvoj
F. E.

¹ rdavo savetovan

214

Engels Paulu Lafargue-u

u Pariz^[531]

London, 7. dec. 85.

Dragi moj Lafargue,
Razgovaraću sa Tussy o Davittu. Možda će Vam ona nabaviti ono što želite.

Kao protivtežu za Vaš Cercle d'Études soc.^[178] valjani Malon i ne manje čuveni Élie May osnovali su »Republičko društvo za socijalnu ekonomiju« sa potpuno gotovim statutima.^[532] Nadajmo se da će ova »istraživačka grupa« ostati ograničena na Malona, koji će vršiti istraživanja u Mayovom krilu, i na Maya, koji će istraživati Malonovo srce. To su ti mali velikani, na koje je najbolje uopšte ne obraćati pažnju, to ih najviše žalosti. Oni su isti kao Karl Blind.

Zašto izlažete Williamsa i kandidature Social Democratic Federation^[513] u časopisu »Le Socialiste«?^[533] Trebalo bi da znate šta se može očekivati od Hyndmana, a ovog puta pali ste u lepu klopku. Najpre je Hyndman uspeo da napravi svoju partiju do najvišeg stepena smešnom. Williams je dobio 27 glasova od 10 000, Fielding u Nort Kensingtonu 32 od 10 000, Burns u Notingemu imao je 598 od 11 000. Zatim je liberalna štampa digla paklenu galamu da su novac, potreban za ove besmislene kandidature, dali torijevci i da su socijalisti pali tako nisko da obavljaju prljavi posao za ovu stranku. Posle toga je Williams izjavio 5. decembra u listu »The Echo« da je sve to udešeno dok se on nalazio u Liverpulu. Zvali su ga brzojavom da se vrati ali ga nisu obavestili o pojedinostima. Vođe su se poslužile njime kao običnim oruđem i on sada uvida »that we cannot trust the middle class men of our movement any longer, I am not prepared to be made the tool of middle class men. I call upon my fellow-wage slaves to meet me as soon as possible and to say good-bye to the middle class men and to shut them out from what must be a real working men's organization etc.«¹, i na kraju prelazi u direktnu opoziciju protiv Hyndmana, Championa itd.

U Social Democratic Federation desilo se sledeće (istom poštom

¹ »da u pripadnike srednje klase u našem pokretu ne možemo više da imamo poverenje. Ne želim da postanem oruđe onih koji pripadaju srednjoj klasi. Pozivam svoje drugove – robove koji rade za nadnicu kao i ja – da se što pre sastanu sa mnom, da se oproste od pripadnika srednje klase i da ih isključe iz organizacije koja treba da bude stvarna radnička organizacija itd.«

primičete pismo o Avelingu od jednog od članova Federacije, Blanda)². Hyndman je primio od torijevaca novac za kandidature protiv liberala. Priznato je 340 funti. Međutim, iznos je morao biti oko 1000 funti, jer zvanični troškovi za 3 kandidata prelaze 600 funti. Izvršni odbor – sa izuzetkom Burrowsa – je odobrio H[yndmanovu] akciju. Ali u Federaciji se podigla opozicija. Pre nego što je ta opozicija mogla da zadobije uticaj, H[yndman] je već video sebe u ulozi političkog arbitra – u ulozi jednog Parnella – i oputovao sa Championom u Liverpool da bi ponudio svoje usluge *Chamberlainu*, šefu radikala! Obecali su da će podržati liberala, ukoliko Ch(amberlain) povuče liberalnog kandidata u Birminghamu u Hyndmanovu korist i osigura Hyndmanu glasove liberala. Chamberlain ih je izbacio.

Opozicija u Federation raste. Na poslednjoj sednici Odbora, na kojoj su učestvovali mnogi drugi članovi Federacije, pročitana je prepiska o torijevskom novcu, uprkos H[yndmanovom] prigovoru, kojim je hteo da to spreči. Skandal je velik. Zašto nisu konsultovali sekcije kada se radi o takvom vitalnom pitanju? Ukratko, održaće se generalna skupština, a videćemo da li će je Federacija preživeti.

Može se, naravno, uzimati novac od neke druge stranke, kada se taj novac daje bez uslova i kada to ne donosi više štete nego koristi. Ali H[yndman] je postupio kao glupan. Pre svega, trebalo je da zna da će njegove kandidature otkriti samo smešnu slabost socijalizma u Engleskoj. Zatim, trebalo je da zna da uzimati novac od torijevaca ne znači ništa drugo do gubiti zauvek u očima velike radikalne radničke mase, *iz koje socijalizam može jedino regrutovati privrženičke*, i, na kraju, ako se već tako nešto učini, to se ne krije već se obelodani i time se hvali. Ali H[yndman] je Lassalle-ova karikatura. Njemu su sva sredstva dobra čak i kada *ne* vode cilju. On toliko žudi za tim da ga smatraju za velikog političara da ne vidi kakav mu je stvarni položaj. Pored svih rdavih osobina profesionalnog engleskog političara – adventurer³, on poseduje i osobinu koja je u Francuskoj prilično raširena, ali koja je ovde retka: da ne vidi činjenice onakve kakve one jesu već onakve kakve bi on sam želeo da one budu.

Sve to dolazi tako brzo posle njegove poslednje infamije protiv Avelinga^[534] – koju mu još nisu oprostili, čak ni u njegovoj sopstvenoj stranci – da je potrebno imati jaku otpornost da bi se preživelo. U svakom slučaju, Social Democratic Federation, ukoliko i bude dalje postojala, biće samo senka.

Zagrлите Lauru u moje ime.

Prijateljski Vaš

F. E.

Prevod s francuskog

² Vidi u ovom tomu, pismo br. 213. – ³ pustolova

215

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hotingen-Cirih

London, 7. dec. 85.

Dragi gospodine Schlüter,

Najlepše hvala za 2 primerka *Dühringa*^[204]. Ako u svemu dobijem 20 primeraka, biće zasad dosta. Molim Vas da mi takođe pošaljete 4 primerka *Seljačkog rata*, 3. izdanja; nemam više nijednog jedinog da bih mogao pripremiti novo izdanje^[220].

Sa Eccariusom nemam nikakve veze, i neću i ne mogu da ih uspostavim. Videću da li se adresa može nabaviti preko Leßnera. Ali ja savetujem u najboljem slučaju prosto novo preštampavanje bez izmena itd., jer E[ccarius] se potpuno srozao i teško da će ih stvarno učiniti. Sem toga on ima tako rdavu savest da bi mu svi dodaci verovatno služili za to da u knjigu prokrijumčari razloge opravdavanja za svoje podlosti počinjene posle 1873, dakle, da knjigu, koja je napisana s velikom Marxovom pomoći i uputstvima (na kraju su cele stranice doslovno od Marxa), bitno pogorša, ako ne i da je učini nepodobnom za našu propagandu. Ja bih čak savetovao da čvrsto ostanete pri neizmenjenom preštampavanju^[535].

Račun za fotografije¹ ste primili.

Čak i u spisku štamparskih grešaka u *D[ühring]u* mora da me kinji sлагаč. Tamo je štampano: hülflosen Verirung umesto Verwirrung².

Vaš
F. E.

¹ Marxove – ² bespomoćna zabluda mesto pometnja

216

Engels Ferdinandu Domelu Nieuvenhuisu
u Hag

London, 19. dec. 1885.

Cenjani družo,

Poslao sam Vam preko Parcels Continental Express na Vaše ime adresovan paket, koji sadrži željena tri parlamentarna izveštaja. Kao što iz priloženog obaveštenja vidite, prvi izveštaj palate lordova o prostituciji nije se više mogao kupiti.

Imate potpuno pravo što se tamo uzdržavate od svake erupcije nasilja. To bi samo stajalo beskorisnih žrtava i bacilo bi pokret decenijama unazad. Sledeće godine biće sto godina kako su Prusi preduzeli prvi pljačkaški pohod na Holandiju⁽⁵³⁶⁾, i ništa Bismarcka ne bi radovalo više nego kad bi proslavu stogodišnjice ovog »podviga« mogao da proslavi njegovim ponavljanjem. Aneksiona pohlepa, koja je sada još bezazleno nemoćna želja, mogla bi onda lako da dobije opipljiv oblik.

Od mog *Anti-Dühringa* šaljem Vam poštom upravo izašlo drugo izdanje.

Uvek na usluzi u zajedničkoj stvari ostajem

s prijateljskim pozdravima

F. Engels

217

Engels Pasquale Martignettiju
u Benevento

London, 21. dec. 1885.

Poštovani građanine,

Učinili biste mi veliko zadovoljstvo kad biste se prihvatili prevoda Marxovog *Najamnog rada i kapitala*^[537]. Čak bi Vam i same bilješke u »Socialiste«^[538] bile dovoljne za biografiju, pa sam radi toga zamolio prijatelje u Cirihi da Vam pošalju jedan primjerak kalendara¹ iz Braunšvajga za koji sam napisao nešto potpuniju biografiju.²

S osobitim pozdravom

F. Engels

Ukoliko budete željeli, naravno da ću sa zadovoljstvom pregledati Vaš prevod.

Prevod s italijanskog

¹ »Volks-Kalender«, Braunschweig (1878) – ² *Karl Marx*

218

Engels Hermannu Schlüтеру

u Hotingen-Cirih

London, 21. dec. 85.

Dragi gospodine Schlüter,
Primio sam sa zahvalnošću 20 primeraka *Dühringa* (svega) i 4 primerka *Seljačkog rata*.¹

Molim Vas, recite gospodi Wischnewetzky da sam, kao što je dogovoreno, spreman da pregledam rukopis njenog prevoda i da napišem predgovor² čim ona zaključi ugovor s nekim izdavačem.^[368] Usled toga što sam preopterećen poslom, prosto-naprosto mi je nemoguće da preuzmem druge poslove sem onih koji su neposredno hitni.

Na nemačko novo izdanje³ mogu da mislim tek onda kad budem skinuo s vrata znatan deo svog sadašnjeg tereta rada. U januaru moram da revidiram engleski prevod *Kapitala*, da pregovaram sa izdavačima itd. Zatim je na redu *Seljački rat*^[220] i mnoštvo drugih sporednih poslova. Onda sledi kao veoma hitno *Kapital*, III tom. Kad sve, uključujući i ovo, skinem s vrata, mogu da mislim na staru knjigu.

Ne sećam se brošure koju pominje Bucher^[539]. Peel je umro 1850. godine. Marxovi pamfleti⁴ su se pojavili 1855. godine. Takođe se ne može pretpostaviti da bi Palmerston nekakvom spisatelju dao 100 gvineja i bure šerija zato da bi ovaj svedočio da je Palmerston ruski agent. Moguće je da je Tucker, aludirajući na raniji spis, predložio isti naslov za jedan od M[arx]ovih pamfleta. To bi sve objasnilo. Isto tako se u Marxovim pamfletima ne može naći nijedna gravira. Srdačan pozdrav.

Vaš
F. Engels

Martignetti hoće spis *Najamni rad i kapital* da prevede na italijanski jezik^[537] a i Marxovu biografiju, a nju nema, pošto onih nekoliko fragmenata iz lista »Le Socialiste«^[538] nije dovoljno. Možete li mu poslati Brackeov »Volks-Kalender« u kome se nalazi Marxova biografija⁵, koju sam ja napisao? Mislim da je to 1878. godište, ali Vi ćete to brzo naći. Adresa glasi:

Paolo⁶ Martignetti
Benevento, Italia.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 215. – ² Dodatak američkom izdanju »Položaja radničke klase u Engleskoj« – ³ Položaja radničke klase u Engleskoj – ⁴ Lord Palmerston – ⁵ Karl Marx – ⁶ zabunom za: Pasquale (vidi u ovom tomu, pismo br. 241)

219

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 22. dec. 1885.

Draga moja Laura,

Šaljem ti ček o kome je Paul pisao, a uz njega sam dodao jedan sićušan étrenne¹ za tebe. Kutija sa pudingom od šljiv i kolačima upućena je prošle subote², ali nije odavde pošla pre ponedjeljka, tako da si je, u najboljem slučaju, danas mogla primiti.

Po povratku iz Pariza Jollymeier mi je rekao da ti mnogo nedostaju rečnici za tvoj prevodilački rad. Među Mohrovim knjigama jedini koji bi ti odgovarao bio je Mozinov Francusko-nemački rečnik, ali je on toliko raskupusan da se niko ne može njime služiti za svakodnevni rad; Tussy ga je onda uzela. Englesko-nemačkih rečnika tamo nije bilo. Zato sam se potrudio da saznam za najbolje koji postoje, i naručio kod Williamsa i Norgate-a da ti ih isporuče, u povezu i preporučeno. To su:

Flügelov englesko-nemački i nemačko-engleski rečnik;

Mozin-Peschier: francusko-nemački i nemačko-francuski rečnik.

Rečnici će ti, mislim, biti isporučeni pre Božića. Kako nisam bio u prilici da ih pregledam, želeo bih da ih ti pažljivo pregledaš i da mi javiš kakvi su. Flügel je najbolji koji se može dobiti, mada bi mogao biti i bolji; pa ako je istovremeno i englesko-nemački i nemačko-engleski, sve je u redu. Ali što se tiče Mozin-Peschier-a nisam siguran da to nije skraćeno izdanje onoga što sam nameravao da ti pošaljem, a to je: *Dictionnaire complet des langues française et allemande*, francusko-nemački rečnik u dva toma i nemačko-francuski u dva toma. Ako ono što dobiješ nije to, molim te, javi mi i ja ću izvršiti zamenu, jer pošiljka ne odgovara narudžbini.

Jollymeier je ovamo stigao u subotu uveče, njegov odmor je trajao do 12. januara; a šta misliš, ko se ovoga jutra iznenada pojavio? niko drugi do neizbežni Mayer³, pravo iz Vinipega gde je njegov prvi rod pšenice potpuno promrzao prošlog avgusta. Opet je otputovao i biće u Parizu sutra ujutru – ali, kaže, ich sehe die Lafargues nicht – warum nicht? – Weil Lafargue einen nie besucht⁴ – što on, vidi se, uzima vrlo mnogo k srcu i što je, rekao sam mu, sasvim smešno s njegove strane.

¹ novogodišnji poklon – ² devetnaestog decembra – ³ Rudolph Hermann Meyer – ⁴ ne vidam Lafargue-ove – zašto ne? – Zato što Lafargue nikada ne ide u posetu (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku)

Prosto ti prenosim njegove reči, da možeš sebe da utešiš ako ti slavni stranac ne dođe u posetu.

Potruđiću se da nabavim primerak »Justice« za Paula.^[540] To sada baš nije sasvim lako, jer su Tussy i Edward otišli u Kingston na Temzi na nekoliko dana i neće se vratiti pre petka. Johnny je u meduvremenu kod nas, on je prilično brzo ponovo progovorio engleski, naročito otkad je pošao u školu. To je vrlo dobar dečak i čita strašno mnogo njemu potpuno nerazumljivih knjiga.

Nadam se da je Paul opet dobro, krepak i čvrstih temelja, plus solide que le Pont-Neuf⁵, koji je izgleda takode podložan prištevima i čirevima.^[541] Uzgred budi rečeno, u njegovom poslednjem pismu nema ni slova o tome kako je konačno rešen spor Labruyère-Séverine-Lissagaray; zadnja je bila tvrdnja Labr[uyère-a] da je Liss[agaray] a menti⁶! Da li se to sve razvejalao kao dim, kao što to obično biva sa skandalima u današnje vreme?

Nema sumnje da je Hyndman ovoga puta samostalno deistvoovao. Ako i uspe da održi privid postojanja Social Democratic Federation,^[313] to će ipak biti samo senka. Sekcije u provinciji će sigurno otpasti, a ovde u Londonu njegovi sopstveni ljudi pamte kako je, u trenutku izdvajanja grupe Morris-Aveling⁷, on popunio generalnu skupštinu prijemom velikog broja novih članova, primljenih u članstvo specijalno za tu priliku. Zato su doneli odluku da u glasanju mogu učestvovati samo oni članovi koji su to već bili u vreme izbora i Hyndmanovih podviga.^[528]

Nim, Pumps i Jollymeier su otišli u Vest-End, pod izgovorom da kupuju božićne darove, a u stvari da ručaju u Bečkoj pivari. Kako ja još uvek moram sebe donekle da ograničavam, ostao sam kod kuće i iskoristio to vreme da ti se javim. Ali upravo se čuje zvono za ručak – za mene i Johnnyja – i tako, zbogom. Zdravlje, bodro raspoloženje i čvrste temelje želim Paulu!

S ljubavlju tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

⁵ čvršćih nego Pont-Neuf – ⁶ slagao – ⁷ Vidi u ovom tomu, pismo br. 135, 139 i 140.

220

Engels Wilhelmu Liebknechtu

u Borsdorf kod Lajpciga

London, 28. dec. 1885.

Dragi Liebknecht,

U srijedu 16. dec. u Hastingsu je umro Borkheim, sahranili su ga narednog ponedjeljka. U nedjelju prije toga obolio je od upale pluća koja ga je ubrzo usmrtila. Već pre dvanaest godina obolio je od sušice, deset godina je gotovo po cio dan ležao, uz kratke prekide, jer mu je cijela lijeva strana bila uzeta. Svoje patnje podnosio je s rijetkom energijom i nepresušnom veselošću, neprestano je pratio politički i socijalni pokret, do zadnjeg časa bio je pretplatnik lista »Soz[ial]demokrat«. Do kraja prošle godine primao je penziju od dviju, a zatim od jedne od kuća za koje je prije prodavao odnosno kupovao. Posljednje godine uspjeli smo da među njegovim ovdašnjim prijateljima prikupimo dovoljno dobrovoljnih priloga, pa je bio opskrbljen. Možda ćeš mu sastaviti mali nekrolog u »S[ozialdemokrat]«, ja se u takvim prilikama nerado namećem, možeš to učiniti bez ustručavanja, a i više znaš o njegovoj djelatnosti u Badenu.

U vezi s ruskim financijama^[516], još ovo o najnovijem kritičkom obrtu stvari:

Prije nekih četrnaest dana ruska vlada je posredstvom Bleichrödera i ruske banke raspisala nov zajam, ali samo od 20 milijuna rubalja, za koji je, kako se kaže, upisivanje u Berlinu jako premašeno. Već prema tome da li se radi o metalu ili papiru, što možeš saznati tamo, to odgovara vrijednosti od 60 ili samo 40 milijuna maraka. Zajam bi trebalo da služi za pokriće predujmova koje je ruska banka dala vladi. To je stari šuplji izgovor. Koliko je šupalj pokazalo se nekoliko dana kasnije! Prije nekih osam dana u engleskim listovima je rečeno kako je ruska vlada naredila ruskoj banci da proda (valjda kreditnom zavodu) hipoteke ruskog plemstva u vrijednosti od 100 milijuna rubalja. Njemačke novine to upotpunjuju utoliko, što bi trebalo da banka za to vladi iz utroška predujmi 75 milijuna rubalja. Dakle, vlada će banci otplatiti u najboljem slučaju 20 milijuna rubalja u zlatu, da bi joj zauzvrat banka posudila novih 75 milijuna. No kako je unovčavanje 100 milijuna hipotekarnih obveznica, osobito u Rusiji, dugotrajna operacija, to, drugim riječima, znači: treba napraviti novih 75 milijuna papirnog novca i posuditi ga vladi. Ovdje je rubalj prije praznika stajao $23\frac{1}{8}$ penija (umjesto 39 penija), a sada će morati da padne još niže – ali i u zemlji, i sredstva koja se u financijskoj stisci moraju primijeniti da bi se bar donekle održala upropaštena valuta (onih 20 mi-

lijuna u zlatu, ako ih banka dobije) poslužiti će tako samo da papirnu valutu još više uvale u dubre. Približava se 1789. i bez nihilista, a njen dolazak mora ubrzati i sama vlada.

Iz toga, dalje, proizlazi da je Bismarck svoje Ruse pritegao, i njemački novac odobrava im samo još od danas do sutra, da ne bi postali obijesni i počeli mu praviti psine na Balkanu.^[476]

Ja ti mogu pružiti samo glavne tačke oslonca, ali neka ti ne bude teško da se o ostalome u pojedinostima obavijestiš u Berlinu.

Na Božić smo ovdje – Avelingovi, Kautskyjevi, Pumps i njen muž¹, Schorlemmer, Lenchen i ja dobro bančili do četiri ujutro, i od srca se smijali.

Sretna Nova godina.

Tvoj
F. E.

Schorlemmer šalje najljepše pozdrave.

¹ Percy Roscher

221

Engels Johannu Philippu Beckeru
u Ženevu

London, 28. dec. 1885.

Dragi stari,

Javljam ti da je naš stari Borkheim 16. ovog meseca u Hastingsu, nakon trodnevne bolesti, podlegao zapaljenju pluća. Bolovao je dva-naest godina od sušice a deset godina mu je cela leva strana tela bila oduzeta. Lekar je rekao da je imao dovoljno bolesti da usmrti tri druga čoveka. Podnosio je sve s neuništivom vedrinom i pratio je pokret do poslednjeg trenutka, koliko mu je to bilo moguće. Molio sam Liebknechta da mu posveti kratko spomen-slovo u »S[ozialdemokrat]«^[542].

Početak ovog meseca poslao sam ti poštansku uputnicu, koju si, nadam se, ispravnu primio.

Inače – pošto se pošta uskoro zatvara, a ja ovih, za mene nemirnih dana ne stižem često da pišem, želim ti srdačno srećnu Novu godinu i dobro zdravlje. Našem pokretu ne treba ništa posebno želeći, on napreduje svuda – različito zavisno od mesta i naroda – ali svuda odlično, a balkanska svinjarija^[476] izgleda da će takođe proći bez svetskog rata.

Svim srcem tvoj stari

F. Engels

1886.

222

Engels Florenci Kelley-Wischnewetzkoj
u Cirihi

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 7. jan. 86.

Poštovana gospodo Wischnewetzky,

Primio sam Vaš rukopis⁽³⁶⁸⁾, ali još nisam stigao da ga pregledam, tako da ne mogu da kažem koliko će mi vremena oduzeti redigovanje. U svakom slučaju, možete biti sigurni da neću kasniti.

Što se tiče onih mudrih Amerikanaca koji misle da će njihova zemlja biti pošteđena posledica punog razvoja kapitalističke proizvodnje, izgleda da oni žive u blaženom nepoznavanju činjenice da više država – Masačusets, Nju Džersi, Pensilvanija, Ohajo itd. – imaju jednu takvu instituciju koja se zove Biro rada,⁽⁵⁴³⁾ iz čijih bi izveštaja mogli da saznaju ponešto što dokazuje suprotno.

Najiskrenije Vaš
F. Engels

Prevod s engleskog

223

Engels Wilhelmu Liebknechtu
u Berlin

London, 7. januara 1886.

Dragi Liebknecht,

Tvoje nagađanje zbog onog »samo« ponovo mi samo potvrđuje da je »nervoza« na koju se žališ upravo i opet samo tvoja vlastita nervoza. Ali, kao što ti kažeš, never mind¹.

Borkheim je rođen 1825. u Glogau, studirao je u Grajfsvaldu i Berlinu, 1848. bio je trogodišnji artiljerijski dobrovoljac u Glogau, bio je saslušavan zbog demokratskih skupova, umakao je, zatim je duže vrijeme bio u Berlinu, pobjegao je, mislim, poslije juriša na oružnicu^[544] i otišao, ako se ne varam, u Švicarsku, odakle se vratio sa Struveom. Pojednostosti se baš ne sjećam.^[545]

Pisat ću u vezi s biografijom.

Tvoju najavu saopćit ću Tussy u nedjelju.

Budete li ti i Bebel išli u Ameriku zajedno, zasigurno ćete prikupiti novaca, no ne bude li jednog od vas, ili ga zamijeni netko drugi, nastat će razlika od 25 - 30% u poređenju sa iznosom koji se može dobiti. Osim toga, ti si specijalno potreban, jer bar jedan od vas mora sa vremena na vrijeme održati govor i na engleskom.^[546]

Što se tiče kanala na Baltiku, ja sam odlučno za produbljivanje od najmanje osam metara.^[547] Trgovački parobrodi su sve veći i gaze sve dublje (sada ih već ima mnogo od 5500 tona), a lučka postrojenja sve se više produbljuju do 9 - 10 metara, pa bi plići kanal za nekoliko godina zastario, kao što je već 30 godina potpuno zastario Ajderski kanal (on je dijelom oduvijek takav).

Vaše putovanje moglo bi se ubrzati raspuštanjem u slučaju da premine stari W[ilhelm], što neposredno prijeti. To bi nas obradovalo utoliko više, što bismo te ovdje vidjeli prije.

Schorl[emmer] je još ovdje i šalje srdačne pozdrave.

Inače, svi su dobro osim Social-Democratic Federation^[313] koju, čini se, gospodin Hyndman namjerava ovaj puta da temeljito upro-pasti². Ako naredne nedjelje na svom Packed general meeting³ i izvojuje prividnu pobjedu, u provinciji je propao, a i ovdje mu se pristalice svakog dana samo osipaju.

Najljepši pozdrav.

Tvoj stari

F. E.

¹ ne mari - ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 213 i 214. - ³ sakupljenoj generalnoj skupštini

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 17. jan. 1886.

Draga moja Laura,

Drago mi je da su rječnici napokon stigli.¹ Obećali su da će ih odavde poslati tjedan dana prije Božića.

Juče sam primio dopisnicu od dr Maxa Quarcka, kojom me obavještava da mu je potreban dobar izvod iz *Kapitala* i da namjerava prevesti onaj Deville-ov^[128] »Herr Deville hat mir nun eben auf mein Nachsuchen die alleinige Autorisation zur Übersetzung seines Auszuges ins Deutsche gegeben«²; veliki Quarck je to ponudio Meißneru i moli me da mu ukažem čast s jednim predgovorom.^[548]

No ako je Deville to zaista učinio, moram reći da je radio vrlo nepromišljeno i čak suprotno svim međunarodnim obavezama koje praktično postoje između nas. Kako se, za ime sveta, mogao povjeriti čovjeku o kome ne zna ništa? Ovaj Quarck pripada onoj polovini tučeta mladih literata koji se kolebaju između naše partije i katedarskog socijalizma^[29], mnogo brinu da ostanu izvan svake opasnosti, koju bi im donela svaka veza s našom partijom, ali računaju s tim da izvuku svaku korist koja bi se mogla izvući iz takve veze. Ti ljudi vrše aktivnu propagandu za *das soziale Kaisertum der Hohenzollern*³ (koji je Quarck slavio u ditirambu), za Rodbertusa protiv Marxa (Quarck je imao obraza da mi piše kako cijeni *Kapital*, stavljajući ga u svojoj biblioteci *neben die Werke des großen Rodbertus*⁴!), i naročito jedan za drugog. Ovaj šaljivčina je toliko nesposoban da je čak i Liebknecht, koji ima izvjesne slabosti prema tim ljudima, mislio, kao i Kautsky, da on nije sposoban da piše u »Neue Zeitung«.^[549]

Kautsky ulazi ovaj čas s Paulovim pismom. Prema njemu, Deville nije odgovorio i Quarck laže. Bio bih vrlo zadovoljan da je to tako, jer bih tada mogao zapušiti usta tom malom nitkovu.

Ali vratimo se na sam prevod. Prvo, kratak izvod iz *Kapitala* za naše njemačke radnike treba načiniti prema njemačkom originalu, a ne prema francuskom izdanju. Drugo, Deville-ova knjiga je suviše velika za radnike i bila bi, naročito u drugom dijelu, isto tako teška

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 219. – ² »Gospodin Deville mi je, na moju molbu, upravo dao isključivo ovlaštenje da prevedem na njemački njegov izvod« (u rukopisu napisano na njemačkom jeziku) – ³ socijalno carstvo Hohenzollerna. (u rukopisu napisano na njemačkom jeziku) – ⁴ pored djela velikog Rodbertusa. (u rukopisu napisano na njemačkom jeziku)

kao i original, jer je sastavljena najvećim dijelom od doslovno uzetih citata. Dosta je dobra za Francusku, gdje većina izraza nisu Fremdwörter⁵ i gdje postoji velik broj ljudi, koji nisu baš radnici, a koji ipak žele da se unekoliko upoznaju s tom stvari, a da ne čitaju čitavo djelo. Ovi ljudi u Njemačkoj treba da čitaju originalno djelo. – Treće, i glavno, ako se D[eville-ova] knjiga pojavi na njemačkom, ne znam kako ću je moći, s obzirom na moje obaveze prema Mohru, prihvatiti bez protesta kao vjeran rezime. Ja sam šutio kad se pojavila samo na francuskom, premda sam otvoreno protestirao protiv čitavog drugog dijela – prije objavljivanja⁶. Ali druga je priča ako bude predstavljena njemačkoj javnosti. Ne mogu dopustiti da Mohr bude u Njemačkoj falsificiran, teško falsificiran, i to njegovim *vlastitim riječima*. Da tada nije bilo one besmislene žurbe, da se pristupilo preradi koju sam ja sugerirao, danas ne bi bilo prigovora.

Jedino mogu reći da sebi ostavljam punu slobodu akcije u slučaju da se knjiga objavi na njemačkom; a još više sam obavezan da to učinim jer kruže glasovi da sam je ja pregledao u rukopisu.

Ovog časa ne mogu pitati Kautskog o njegovim namjerama u pogledu D[eville-ove] knjige, jer su svi stigli na obavezni nedjeljni ručak, i moram završiti. K[autsky] mora sam pisati. Koliko znam, K[autsky] i B[ernstein] namjeravaju sami da napišu izvod, što bi očito bilo najbolje i tada bi mogli upotrebiti D[eville-ovo] djelo *odajući mu priznanje sa zahvalnošću*.^[550]

Tussy, Edward, Pumps i Kautsky šalju ti pozdrave, srdačne pozdrave, poljupce i ne znam šta sve još. Isto od Johnnyja i ostalih mališana.

Tebi odani ali gladni

F. E.

Prevod s engleskog

⁵ strane riječi (u rukopisu napisano na njemačkom jeziku) – ⁶ Vidi u ovom tomu, pisma br. 34 i 35.

225

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 20. januara 86.

Dragi Bebel,

Veliki zastrašujući hitac je, eto, ispaljen. Schramm mi je iskazao čast i dao da mi se pošalje primjerak njegova strahovitog djela, no moram kazati da je ono i suviše pauvre¹ i da mu je u ranijem upozorenju u »S[ozialdemokrat]« ukazana prevelika počast. Ede će zacijelo tog čovjeka prorešetati, već sam ga preko K[autskog] upozorio na neke tačke koje sam zapazio, a glavno će uočiti i sam^[551].

K[autskom] je cijela ta polemika sa Sch[rammom] bila od velike koristi.^[552] Sch[ramm] je bio dovoljno vješt da – nemajući šta da kaže o samoj stvari – izvuče sve formalne greške koje je K[autsky] počinio dijelom iz mladenačke gorljivosti, dijelom stoga što se na njih navikao u univerzitetskoj i literarnoj praksi, i to mu je bila vrlo korisna lekcija. Ede, budući da nije univerzitetski čovjek ni literat po zanimanju, a u listu »S[ozialdemokrat]« se ipak neprestano bori, i k tome je poslovan čovjek i, ne na posljednjem mjestu, Jevrej, u tom pogledu je već sada nadmoćniji od K[autskog]. Ratovati se uči upravo u ratu.

Vrlo me raduju vijesti što ih javljaš o raspoloženju u frakciji.^[553] Dokle god je partija dobra – a tu zacijelo neće prevladati malograđanština – promašaji gospode zastupnika mogu služiti jedino tome da sami oni izvlače gorke lekcije. Kao što i sam kažeš, a to je i moje mišljenje, u mirno doba nikada nam neće ući u Rajhstag onaj pravi ljudski materijal, i stoga se ne da procijeniti pomoć koju nam partija pruža svojim pritiskom na gospodu zastupnike; to im pokazuje da moraju izbjegavati svaki ozbiljan sukob, a izvjesnost da je tako može biti u odlučujućem trenutku veoma važna, jer nas uvjerava da možemo bez štete odlučno istupiti.

Liebk[necht] me u posljednje vrijeme formalno bombardira pismima da bi se o koječemu informirao. Iskristio sam priliku da mu posve prijateljski kratko ali određeno kažem svoje mišljenje o njegovom proturječnom istupanju,^[35] a kad je to po običaju htio da svali na ogoravanja koja su mi došla do ušiju, rekoh mu da se jedini čovjek koji bi ga mogao preda mnom opanjkati zove W. Liebknecht, koji je uvijek zaboravljao šta je pisao u pismima i dao da se štampa u novinama. Rekao sam još da mi moramo te njegove slabosti uzimati kakve one jesu, a to činimo utoliko lakše što znamo da će se u odlučujućem trenutku

¹ siromašno, jadno

ipak naći na pravom mjestu. Pri tome se on, suprotno svom običaju da njegova uvijek bude posljednja, ipak umirio.

Budući da je spomenuo priču o kanalu u Šlezvig-Holštajnu², iskoristio sam priliku da mu kažem kako bi bilo ludo da se zbog tobožnje opozicije protiv iskorištavanja kanala od strane ratne mornarice glasa za plitak kanal, plići od 8 - 9 metara. Veliki trgovački parobrodi sve su veći, sada su već uobičajeni oni od 5000 - 6000 tona, a luke se sve više preuređuju za odgovarajući duboki gaz. One koje to ne mogu, zastarevaju i propadaju, a to će se dogoditi i u Istočnom moru. Treba li da se Istočno more uključi u svjetsku trgovinu, onda tamo treba urediti luke odgovarajuće dubine, a do toga će zacijelo doći i tamo kao što dolazi i drugdje. A napraviti kanal koji bi za 10 - 20 godina bio beskoristan i zastario poput ajderskog, značilo bi novac izbaciti kroz prozor.

Što se tiče mog prijedloga o proizvođačkim zadrugama na državnim dobrima³, on je imao za svrhu jedino to da se većini koja je tada htjela glasati za subvenciju za parobrode^[361] pokaže izlaz kako da časno glasa protiv, kako da se izvuče iz ćorsokaka u koji je zapala. No taj je prijedlog bio, po mome mišljenju, posve korektan. Sasvim ispravno, dajemo li pozitivne prijedloge, onda treba da predložimo samo ono što je *sprovodljivo*. Ali sprovodljivo kao sama *stvar*, bez obzira na to može li to postojeća vlada. Ja idem i dalje. Ako predložimo socijalističke mjere što (poput ove) vode rušenju kapitalističke proizvodnje, onda samo one što su *stvarno praktične*, ali za ovu vladu *nemoguće*. Jer ova bi vlada svaku takvu mjeru zasvinjila i upropastila, uvela bi je samo zato da je uništi. No prijedlog o kojem je riječ neće sprovesti nijedna junkerska ili buržoaska vlada. Njima neće pasti na um da seoskom proletarijatu istočnih provincija pokažu put, da ga same izvedu na put, što bi mu omogućilo da uništi junkersko i zakupničko izrabljivanje - da uvuku u pokret upravo ono stanovništvo čije kmetstvo i zaglupljenost daju pukove na kojima počiva cijela Pruska, neće im, ukoliko, pasti na um da Prusku unište iznutra, u korijenu. Prenijeti velika dobra - najprije uz zakup - na zadruge što samostalno gospodare pod vodstvom države, tako da država ostane vlasnik zemljišta - to je mjera koju moramo gurati po svaku cijenu dokle god tamo postoji veliki zemljišni posjed i koju i sami moramo sprovesti čim dodemo za kormilo. A ta mjera ima i veliku prednost što je, po prirodi stvari, praktički sprovodljiva, ali se nje neće latiti nijedna partija osim naše, pa nijedna partija neće moći ni da je profučka. A ona sama može uništiti Prusku, i što je prije populariziramo, to bolje po nas.

Stvar nema veze ni sa Sch[ultze]-Delitschem ni s Lassalle-om. Obojica imaju u vidu male zadruge, jedan uz državnu pomoć, drugi bez nje, ali u obojice zadruge ne treba da dodu u posjed već *postojećih* sredstava za proizvodnju, već da *pored* postojeće kapitalističke proiz-

² Vidi u ovom tomu, pismo br. 223. - ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 206.

vodnje stvaraju novu, zadrudnu. Moj prijedlog iziskuje da se zadruge uvrste u postojeću proizvodnju. Treba da im se dade zemlja *koja bi se inače ipak iskorišćavala kapitalistički*; kao što je zahtijevala Pariska komuna, fabrike u kojima su kapitalisti obustavili rad treba da zadrudno iskorišćuju radnici. To je velika razlika. A Marx i ja nikada nismo sumnjali da ćemo pri prelasku na komunističku privredu morati da kao međustupanj naširoko primijenjujemo zadrudna poduzeća. Stvar se samo mora urediti tako da društvo, to jest za prvu ruku država, zadrži vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju i tako onemogućući da se posebni interesi zadruge suprotstave društvu u cjelini. Nije važno što carstvo nema državnih dobara, forma se već može pronaći, kao i prilikom debate o Poljacima, kad se protjerivanja također nisu direktno ticala carstva^[554].

Dotacija koju sam predložio mogla se bez opasnosti zatražiti kao protuteža subvencijama za parobrode upravo stoga što vlada nikada neće moći da prihvati nešto tako. Kad bi vlada mogla na to pristati, ti bi, naravno, bio u pravu.

Rascjepkanost njemačkih slobodoumih^[239] na ekonomskom polju posve odgovara onome što se zbiva u engleskih radikala.^[442] Stari mančesterovci poput Johna Brighta izumiru, a mlada generacija, posve kao i Berlinčani, krpri socijalnu reformu. Samo što ovdje buržuji neće pomoći ni industrijskom ni poljoprivrednom radniku koji mu je netom pri izborima učinio izvrsne usluge, i što po engleskom običaju tu ne treba da se miješa ni država ni općina. Baščice za radnike u gradu, eto ti njihova programa. To je najbolji znak kako buržoazija već mora da žrtvuje svoju vlastitu klasičnu ekonomsku teoriju, dijelom iz političkih obzira, a dijelom stoga što zbog praktičnih posljedica te teorije ni sama ne zna šta s njom da počne. Isto to dokazuje i porast katedarskog socijalizma^[29] koji, u ovom ili onom obliku, također ovdje i u Francuskoj sve više potiskuje predavanja iz klasične ekonomije. Stvarne proturječnosti što ih donosi način proizvodnje postale su tako oštre da ih više ne može prikriti upravo nijedna teorija, osim katedarskosocijalističke zbrke koja, međutim, više nije teorija, već kupusarija.

Prije šest nedjelja ovdje se govorilo da se pokazuju simptomi poboljšanja u poslovima. Sada je opet sve to prošlo kao dim, bijeda je veća no ikada, a i bezizglednost, no k tome je došla neuobičajeno oštra zima. To je, eto, već osma godina pritiska hiperprodukcije na tržišta, i umjesto da bude bolje, sve je gore. Više nema sumnje da se stanje bitno izmijenilo, nasuprot prijašnjem; otkako Engleska ima značajne suparnike na svjetskom tržištu, završio se period kriza u dosadašnjem smislu. Šta može nastati kad se krize iz akutnih pretvore u kronične, ne izgubivši pri tom ništa od svog intenziteta? Nakon što nestane gomile roba morat će ipak jednom da se vrati makar i kratak period prosperiteta; ali, znatiželjan sam kako će se sve to postići. No dvije stvari su izvjesne: ušli smo u period koji je po opstojanje starog

društva neuporedivo opasniji od perioda desetogodišnjih kriza, i drugo: Engleska će od prosperiteta, ako ga bude, dobiti mnogo manje nego prije, kada je sama obrala skorup sa svjetskog tržišta. Onog dana kada to ovdje postane jasno, tog dana će ovdje socijalistički pokret postati ozbiljan, ne prije.

O spajanju engleskih liberala drugi put. To je opširna tema, jer se radi o opisu jednog prelaznog stanja.^[461]

Jutros sam iz Drezdena primio debatu o prijedlogu Poljaka (prvi dan). Drugi dan stići će valjda uskoro. Te su mi pošiljke utoliko važnije što sada pratim jedino još sedmično izdanje »Köln[ische] Z[eitun]g« koje donosi samo kratke izvode iz debata. Kako se prodaju sten[ografski] izvještaji? Rado bih platio sve debate u koje se naši ljudi ozbiljno upliću.

Trebalo bi po svaku cijenu i ti da otputuješ u Ameriku.^[546] S jedne strane, uspjeh uveliko ovisi o tvojoj prisutnosti. Drugo, partija će biti potpuno ispravno zastupljena jedino budeš li i ti tamo. Ne odeš li, s L[iebnechtom] će poslati koga stignu, i tko zna šta se može dogoditi. Treće, ne bi trebalo da propustiš priliku da vlastitim očima pogledaš najprogresivniju zemlju svijeta. Pod utjecajem života u njemačkim prilikama svatko, pa i najbolji, postaje potišten i skučen, znam to iz vlastitog iskustva, odande treba izići, bar katkad. A onda, i mi bismo te napokon opet vidjeli. Da se mogu odvojiti od svojih poslova, odavno bih malo prešao prijeko, neprestano sam se nadao⁴ kako ću uspjeti da to jednom učinim zajedno s M[arxom]. Ti i L[iebnecht], eto, za inostranstvo predstavljate Partiju, i tu se nijedan od vas ne može zamijeniti. Ne bude li tebe, izostat će 5000 do 10 000 maraka, možda i više.

A stvar bi mogla biti i vrlo ugodna. Naime, Tussy i Aveling dopisuju se s američkim naprednjacima u vezi sa jednim spekulativnim putovanjem onamo, i rado bi se povezali s vašima. Odgovor će biti ovdje valjda za dvije-tri nedjelje. Imali bi posve zgodno društvo za putovanje u četvoro.

A sada za danas dosta. A propos, Ede je u svom prvom članku protiv Sch[ramma]^[551] nadmašio sva moja očekivanja. Posve famozno. On je stvarno naučio ratovati po strategiji i taktici.

Tvoj
F. E.

23. jan.

⁴ U rukopisu stoji: nadam se

226

Engels Edwardu R. Pease-u
u London^[555]

(koncept)

[London] 27. jan. 86.

Poštovani gospodine,

Odgovarajući na Vaše jučerašnje ljubazno pismo, žao mi je što moram da kažem da je moje vreme potpuno ispunjeno tekućim hitnim poslovima, da na sebe ne mogu da preuzmem bilo kakve nove obaveze, najverovatnije bar za godinu koja je pred nama.

Posle ovoga, nije potrebno da izlažem druge razloge koji bi mogli da budu prepreka pisanju članka koji Vi želite. Ali, u svakom slučaju, mogu da izjavim da partija kojoj pripadam nema gotove i jednom zauvek date predloge sa kojima istupa. Naši pogledi na razlike između budućeg, nekapitalističkog društva i ovog današnjeg su dosledni zaključci izvedeni iz istorijskih činjenica i procesa razvoja, i bez ikakve vrednosti – bilo teorijske bilo praktične – ukoliko se ne izlože u vezi sa ovim činjenicama i procesima razvoja. Ekonomske aspekte ovih razlika ja sam pokušao da uspostavim i objasnim u svojoj knjizi *Prekrat u nauci koji je izvršio gospodin E[ugen] D[ühring]*, drugo nemačko izdanje, str. 253 - 271¹; ponovo objavljeno u mojoj brošuri *Razvitak socijalizma od utopije do nauke*, treće izdanje, str. 28 - 48². Čak ni ovaj delimični izvod, u kome ni politička ni vanekonomska socijalna pitanja nisu uopšte ni dotaknuta, ne bih, verovatno, mogao kraće da napišem. Da vam napišem résumé od 600 reči za mene je, na osnovu svega rečenog, zadatak koji savršeno prevazilazi moje sposobnosti.

Iskreno Vaš,

Prevod s engleskog

¹ Vidi u 31. tomu ovog izdanja, str. 204 - 217. – ² Vidi u 30. tomu ovog izdanja.

227

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 29. jan. 86.

Dragi Sorge,

Najzad imam malo slobodnog vremena i stoga ti pišem odmah, pre nego što mi ga ne uzmu za nešto drugo.

Nadajmo se da će tvoj Adolph¹ s novim poslom imati sreće. On ga poznaje i preduzimljiv je, k tome ovaj posao ne traži naročite spekulacije – velika opasnost u Americi kao ovdje – te tako ne vidim zašto ne bi sve išlo dobro. Dakle, mnogo sreće!

Marxove primedbe u vezi sa engleskim prevodom bile bi mi *veoma* poželjne^[556]. Imam najzad *ceo* rukopis engleskog prevoda u rukama i sledeće nedelje ću se prihvatiti posla. Čim budem znao koliko će približno trajati redakcija, dakle, kada budem mogao da odredim vreme početka štampanja, definitivno ću da zaključim ugovor sa izdavačem. Video si kako mi je gospodin Hyndman alias Broadhouse hteo da podmetne nogu (u mesečniku »To-Day«).^[557] To me primorava da brže delam da se ne bi pogoršao moj položaj prema izdavaču, inače, nema druge štete od te stvari.

Jedna Amerikanka² je prevela moju knjigu o radničkoj klasi³ i poslala mi rukopis na reviziju – koja će mestimično zahtevati mnogo vremena. Štampanje u Americi je osigurano, ali ja sebi ne mogu da objasnim šta ta osoba još sada nalazi u tom starom radu.

Dalje mi od revizija predstoji samo: 1. *18. brimer* francuski – oko $\frac{1}{3}$ već urađeno. 2. *Najamni rad i kapital* od M[arx]a – italijanski. 3. *Poreklo porodice* – danski. 4. *Manifest* i *Razvitak socijalizma* itd. danski, ova dva rada su već štampana, ali su puna grešaka. 5. *Poreklo porodice* francuski. 6. *Razvitak socijalizma* engleski. Plenty more lo-oming in the distance⁴. Kao što vidiš, pretvaram se u pravog učitelja koji popravlja zadatke. Srećom, moje znanje stranih jezika ne ide dalje, inače bi mi natovarili još i ruske, poljske, švedske itd. stvari. Ali to je rad koji ipak najzad dodija – u svakom slučaju moraće sve te drage stvarčice (u najmanju ruku one od 2. do 5.) da ostanu posle III toma *Kapitala*, čije je diktiranje iz rukopisa gotovo, ali će u nekim od najvažnijih glava zahtevati *veoma* veliki redakcijski posao, pošto je mnogo toga samo sakupljeni ali neobrađeni materijal. To je jedini posao kome se radujem.

¹ Adolph Sorge mlađi – ² Florence Kelley-Wischnewetzky – ³ *Položaj radničke klase u Engleskoj* – ⁴ A treba očekivati još mnoštvo drugih stvari.

«N[ew] Y[orker] Volkszeitung» još nisam dobio. «To-Day» za septembar poslaću ako je moguće još ovom poštom. Ne možeš zamisliti kako se teško te stvari ovde mogu nabaviti – izdavači su do besramnosti neuredni.

Traži da ti Dietzgen dâ pismo H. Blanda o Hyndmanovim izbornim marifetlucima sa torijevcima i istovremeno sa liberalima⁵, ako ti ono još nije poznato. Doslovno je istinito. Social Democratic Federation^[313] biće, ako ostane na okupu, posle toga moralno mrtva. Hyndman mora da je lud kad tako postupa. Njegov savršeno bezumni napad na Avelinga^[534] verovatno si zajedno sa dokumentima čitao u «Justice» i «Commonweal». Na žalost, ostali šefovi Federacije ne vrede mnogo više od njega, piskarala i politički spekulanti. Ceo pokret ovde je uopšte do sada samo privid, ali ako se bude uspelo da se u Socialist League^[367] odgoji jezgro ljudi koji teorijski razumeju stvar, onda bi se dobilo veoma mnogo za pravi masovni pokret, koji ne može više dugo da se čeka.

Pozdravi Dietzgena od mene. On je u teškom položaju, ali ići će^[558]. After all⁶, pokret u Americi ipak lepo napreduje. Moglo se i očekivati da će Angloamerikanci stvar započeti na *svoj* način, prezirući um i nauku, ali oni će se ipak približiti. I konačno će i sasvim doći. Kapitalistička centralizacija korača kod vas u čizmama od sedam milja, sasvim drukčije nego ovde.

Nadam se da si sa zdravljem opet sasvim dobro, ja se većinom osećam vrlo dobro, inače s radom nikako ne bih mogao izaći na kraj.

Nastojim da nagovorim Bebela da sa Liebk[necht]om dođe tamo⁷. Možda će doći i Tussy i Aveling. Ali do toga je još daleko.

Srdačni pozdravi Adolphu.

Tvoj
F. Engels

⁵ Vidi u ovom tomu, pisma br. 213 i 214. – ⁶ Najzad – ⁷ Vidi u ovom tomu, pisma br. 223 i 225.

228

Engels Florence Kelley-Wischnewetzkoj
u Cirihi

London, 3. febr. 1886.

Draga gospodo Wischnewetzky,

Danas sam Vam poslao, preporučeno, prvu pošiljku Vašeg rukopisa¹, zaključno sa Vašom 70. stranom. Na žalost, nisam bio u mogućnosti da Vam je pošaljem ranije. Preda mnom je bio posao koji sam morao da završim pre nego što sam mogao da pristupim Vašem rukopisu. Sada će sve ići glatko; u toku rada primećujem da se mi uzajamno sve bolje upoznajemo: Vi sa mojim posebnim, staromodnim nemačkim jezikom, a ja sa Vašim američkim. Zaista, o njemu od Vas mnogo saznajem. Nikada mi ranije razlika između britanskog i američkog engleskog nije toliko jasno izlazila pred oči kao u ovom *experimentum in proprio corpore vili*². Kakva blistava budućnost stoji pred jezikom koji se bogati i razvija s obe strane Okeana, a može da računa i sa novim dopunama iz Australije i Indije!

Ne znam da li će ova pošiljka rukopisa stići na vreme da zatekne mis Foster pre nego što otputuje, ali se nadam da nećete imati posebnih neprijatnosti zbog ove moje sporosti, koja je zaista bila neizbežna. Beskrajno sam zahvalan svim prijateljima koji žele da prevode Marxove i moje radove na razne jezike civilizovanih zemalja i koji mi ukazuju poverenje obraćajući mi se s molbom da redigujem njihove prevode. I ja rado prihvatam da to činim, samo za mene, kao i za druge, dan ima 24 časa, tako da verovatno neću uvek uspevati da svima udovoljim i da se vremenski uvek uklopim u već ugovorene rokove.

Ako me ne budu suviše često prekidali uveče, nadam se da ću za dve nedelje moći da Vam pošaljem preostali deo rukopisa, a možda i uvod. Njega možete štampati bilo kao predgovor, bilo kao dodatak³. Što se tiče njegovog obima, zasada uopšte nisam u stanju da Vam o tome bilo šta određeno kažem. Potruđiću se da bude što je moguće kraći, pogotovu što bi bilo beskorisno da pokušavam da opovrgnem argumente američke štampe, koju čak ni površno ne poznajem. Naravno, ako američki radnici ne budu čitali izveštaje Biroa rada^[543] – svojih sopstvenih država, već se budu oslanjali na izvode koje im pripremaju političari, niko im ne može pomoći. Ali ja mislim da će se uticaj sadašnje hronične depresije, koja zasada izgleda beskonačna,

¹ engleskog prevoda Engelsovog *Položaja radničke klase u Engleskoj* – ² eksperimentu na sopstvenom ništavnom telu – ³ Dodatak američkom izdanju *«Položaja radničke klase u Engleskoj»*

odraziti u Americi isto kao i u Engleskoj. Amerika će razbiti industrijski monopol Engleske – ukoliko je od njega još nešto ostalo – ali sama neće uspjeti da ga obezbedi za sebe. A čim jedna jedina zemlja nema monopol na svetskom tržištu, bar u ključnim granama trgovine, uslovi, relativno povoljni, koji su ovde u Engleskoj postojali od 1848. do 1870, ne mogu se nigde ponoviti, pa čak i u Americi položaj radničke klase mora postajati sve teži i teži. Jer ako postoje tri zemlje (recimo, Engleska, Amerika i Nemačka) koje pod relativno jednakim uslovima vode konkurentsku borbu za prevlast na *Weltmarkt-u*,⁴ onda dolazi ne do slučajne već do hronične hiperprodukcije, jer je svaka od njih tri sama sposobna da tržištu isporuči sve tražene količine robe. Iz tog razloga razvitak ove krize pratim sa većim interesovanjem nego ikada do sada, i verujem da će ona označiti epohu u istoriji duhovnog i političkog razvoja radničke klase Amerike i Engleske – baš klase onih dveju zemalja čija je podrška koliko apsolutno neophodna, toliko i poželjna.

Najiskrenije Vaš
F. Engels

Prevod s engleskog

⁴ svetskom tržištu (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku)

Engels Ferdinandu Domela Nieuwenhuisu

u Hag^[559]

London, 4. febr. 1886.

Cenjeni družo,

Čitam Vaš spis: »Hoe ons land geregeerd wordt« sa velikim zadovoljstvom, prvo, zato što iz njega opet učim holandski govorni jezik i, drugo, zato što iz njega tako mnogo doznajem o unutrašnjoj upravi Holandije. Holandija je, sem Engleske i Švajcarske, jedina zapadnoevropska zemlja koja u 16 - 18. stoleću nije bila apsolutna monarhija i blagodareći tome ima razne prednosti, naročito ostatak lokalne i provincijske samouprave, bez prave birokratije u francuskom ili pruskom smislu. To je velika prednost za razvitak nacionalnog karaktera, pa i za docniji razvitak; sa malobrojnim izmenama može se tu uspostaviti samoupravljanje radnog naroda, koje mora da bude naše najbolje oruđe u preobražavanju načina proizvodnje. Sve to nedostaje u Nemačkoj i Francuskoj i mora tek da se ponovo stvori. Moje poštovanje za Vaš uspeli popularni prikaz!

Svojim prevodom moje brošure¹ obavezujete me na iskrenu zahvalnost. Neće biti lako da se tu svuda govori tako popularno kao u Vašem malom delu, ali kad se kao Vi, vlada i jednim i drugim jezikom onda se i u tome uspeva.

»Uvrata« su parcele zemljišta približno istog kvaliteta, na koje se najpre deli zajednička ziratna i livadska zemlja; bilo ih je možda deset do dvadeset u svemu. Onda svaki punopravni član marke dobija u svakoj uvrati jednaki deo. Ako, dakle, ima deset uvrata a sto članova marke, biće u svemu 1000 parcela, a svaki član marke dobija 10 parcela, u svakoj uvrati po jednu. Posle članovi marke često međusobno menjaju parcele, tako da svaki ipak ima manje pojedinačnih parcela a njegovi delovi zemljišta se nalaze jedni uz druge. To isto desilo se još pre kratkog vremena u Irskoj u »rundale«^[560] selima i na škotskoj visiji (upoređi »Fortnightly Review«, Nov. 1885, članak o village communities u Škotskoj^[561]).

Spisi od G. L. Maurera su:

1. *Einleitung in die Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Städteverfassung in Deutschland.*
2. *Geschichte der Markenverfassung in Deutschland.*
3. *Geschichte der Hofverfassung* „ „ 4 toma

¹ Razvitak socijalizma od utopije do nauke.

4. *Geschichte der Städteverfassung* „ „ 2 „
 5. *Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland* 2 toma

Broj 1 i 2 su najvažniji, ali su i drugi važni, naročito za nemačku istoriju. Ponavljanja, rđav stil, zamršen raspored otežavaju izučavanje ovih inače izvrsnih knjiga. On n'est pas Allemand pour rien!²

Najbolji spisi o velikoj francuskoj revoluciji su bezuslovno spisi Georges-a Avenela, koji je umro oko 1875. godine: *Lundis révolutionnaires*, zbirka feljtona koji su izašli u listu »La Républ[ique] Française«, zatim: *Anacharsis Cloots*, pregled toka revolucije do termidora 1794. godine, koji se nadovezuje na biografiju. Melodramski pisano delo, moraju se svaki čas upoređivati tačni podaci kod Mignet-a ili Thiers-a da bi se imala jasna predstava. Ali Avenel je marljivo izučavao arhivu i uz to daje ogromno mnogo novog i pouzdanog. Za vreme od septembra 1792. do jula 1794. godine on je bezuslovno najbolji izvor. Onda, postoji vrlo dobra knjiga od Bougeard-a o Jean-Paul Marat-u, *L'Ami du Peuple*; i još jedna druga o Marat-u, koja je navodno dobra i čijeg se autora ne mogu setiti, počinje sa Ch.^[562]. I druge dobre stvari izašle su poslednjih godina carstva, lošija su dela robespjerovaca (Hamel: *St.-Just* etc.), većinom fraze i izvodi iz govora.

Od buržoaskih istoričara po najviše cenim Mignet-a.

Kautsky, Avelingovi i Lenchen srdačno Vas pozdravljaju. Kako stoji s Vašim dolaskom ovamo na leto?

Srdačan pozdrav od Vašeg

F. Engelsa

² Nije čovek badava Nemacl

230

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu

u Pariz¹⁵⁶³¹

Dragi moj Lavrove,

Budite dobri pa mi kažite u kom smislu shvatate reč *worthies* – ne bih želeo da u Vašim ustima ona ima filistarsko značenje koje je ovde tako reći njen zvanični smisao i koje obuhvata celu lestvicu od jednog Faradayja do jednog Peabodyja ili jedne Lady Burdett-Coutts – pa ću pokušati da Vam nađem ono što želite.

Rukopis engleskog prevoda I toma¹ je najzad u mojim rukama. Pregledaću ga odmah. Zatim dolazi konačna redakcija III toma. Biće teško, ali svršiću i taj posao.

S prijateljskim pozdravom Vaš

F. E.

[London] 7. febr. 86.

Prevod s francuskog

¹ *Kapitala*

231

Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu
u Petrograd

London, 8. febr. 1886.

Dragi gospodine,

Primio sam Vaša pisma od 18 (30) novembra, 19 (31) decembra 26 [dec.] (7) jan. i 8 (20) jan.^[564], kao i četiri primerka prevoda¹, od kojih je jedan otišao u Britanski muzej, drugi – pukovniku², a treći – Vama dobro poznatoj dami³ koja je takođe prevela nekoliko autorovih⁴ radova na Vaš jezik. Učinili biste mi veliku uslugu ako biste još jedan primerak poslali gospodinu Otto Meißneru, našem nemačkom izdavaču, u Hamburg.

Vaš izvanredan predgovor^[565] pročitao sam sa velikim zadovoljstvom, a da sam to činio veoma pažljivo mogu da Vam dokažem time što je na strani X, red 17, sлагаč, izgleda, ispustio jednu reč; zar ne bi trebalo da stoji: «что и переменная часть капитальной стоимости» itd.⁵

Izostavljene reči nisu od velikog značaja za one koji dobro poznaju autorovu terminologiju, ali to može da izazove zabunu kod onih čitalaca kojima je ona nepoznata.

Zahvaljujem Vam na napomenama o ekonomskom položaju Vaše zemlje. Svi podaci te vrste za mene su od najvećeg interesa. Poslednjih 30 godina pokazale su u čitavom svetu u kako kratkom roku ogromne proizvodne snage moderne industrije mogu nići i uhvatiti čvrstog korena čak i u zemljama koje su do danas bile čisto poljoprivredne. A pojave koje ovaj proces prate svuda se ponavljaju. To što mi pišete o plaćanju u kuponima čiji rok naplate još nije istekao, dešavalo se po čitavoj Nemačkoj pre deset ili petnaest godina, a ponekad se i danas događa; naročito pre uvođenja novog monetarnog sistema žalbe povodom opticaja takvih kupona, čiji rok naplate nije prošao, a koji su prvobitno davani kao oblik isplate nadnica – bile su sveopšte. Brzi razvoj nemačke industrije prevazišao je sada tu fazu, a ako se tako nešto i pojavi, to je sada izuzetak; pre petnaest godina, međutim, to je bilo pravilo, naročito u Saksoniji i Tiringiji. Ali činjenica da Vaši ekonomisti, po Vašim rečima, smatraju da je ovo dokaz nedostatka sredstava u opticaju, i to u trenutku kad su suočeni sa padom vrednosti papirnog novca u opticaju bar za 36%, usled prekomerne emisije, ravna je gledištima američkih greenbacker-a, koji su takođe zahtevali

¹ ruskog prevoda drugog toma *Kapitala* – ² Lavrovu – ³ V. Zasulič – ⁴ Marxovih – ⁵ «da i promenljivi deo kapital-vrednosti» itd.

povećavanje emisije papirnog novca, jer papirnom novcu nije više opadala vrednost, što je za njih bio dokaz da nije štampan dovoljno!^[566]

Drago mi je da čujem da je našem prijatelju⁶ preporučena promena klime – pretpostavljam da će ga opet uputiti otprilike tamo gde su ga doktori i ranije slali, a što sasvim odgovara njegovom stanju zdravlja. U svakom slučaju, za mene je to dokaz da je svaka opasnost od iznenadne krize u njegovoj bolesti sada prošla.

Dobio sam, najzad, kompletan rukopis engleskog prevoda I toma⁷, i počecu da ga redigujem sledeće nedelje; čim budem stekao predstavu u kom vremenu to mogu da završim, odmah ću zaključiti ugovor sa nekim izdavačem. Rukopis su prevela dva prevodioca: jedan advokat i naš stari prijatelj⁸ (Vi i on jedini potpuno poznajete knjigu), ali njegove profesionalne obaveze ne dozvoljavaju mu da sve završi na vreme, te je dr Aveling, muž autorove najmlađe kćeri⁹, ponudio svoje usluge; ali i ekonomske teorije i jezik autorov su za njega prilično novi i znam da će mi deo koji je on radio zadati više posla. Čim prevod bude dovoljno pripremljen za štampu, počecu opet da radim na III tomu i priveću posao kraju, ne dozvoljavajući da me bilo koji drugi rad u tome prekine.

Ovde industrijska kriza ne jenjava, već se produbljuje, i ljudi sve više i više počinju da shvataju da je vreme industrijskog monopola Engleske na izmaku. S pojavom Amerike, Francuske, Nemačke kao konkurenata na svetskom tržištu, s visokim carinama kojima se sprečava pojava strane robe na tržištima ostalih zemalja u industrijskom razvoju, pitanje kraja postaje samo pitanje nekih proračuna. Ako jedna velika monopolistička industrijska zemlja stvara krizu svakih deset godina, šta će stvoriti četiri takve zemlje? Približno, krizu svakih $10/4$ godine, a to praktično znači beskonačnu krizu. Nama to odgovara.

Najodanije Vaš

P. W. Rosher^[381]

Prevod s engleskog

⁶ Lopatinu – ⁷ *Kapitala* – ⁸ Samuel Moore – ⁹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 75.

232

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken^[567]

Dragi S[orge],

Moje pismo od 30. januara¹, zatim »To-Day« i novo izdanje *Komunističkog procesa*² verovatno si primio. Stiglo je nedeljno izdanje lista »N[ew] Y[orker] Volksz[eitung]« od 23. januara, *nijedno više*. Septembarsku svesku »To-Day« sigurno si takođe dobio.

Juče su gospoda iz Social Democratic Federation^[313] opet počiniła najjeziviju ludost na ulici³ – sigurno Vam je već depeširano. Nadajmo se da im je sad odzvonilo.

Kako napreduje Adolph⁴ u novom poslu?

Tvoj
F. E.

[London] 9. 2. 86.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 227. – ² Karl Marx: *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu* – ³ Vidi u ovom tomu, pisma br. 233 i 234. – ⁴ Adolph Sorge mlađi

233

Engels Lauri Lafargue u Pariz

London, 9. febr. 1886.

Draga moja Laura,

Naši prepedenci iz Social Democratic Federation⁽³¹³⁾ smatraju nedostojnim da se uspravaju na svojim lovorikama. Juče je trebalo da istupe na zboru nezaposlenih radnika – danas ih ima na stotine hiljada – da propovijedaju revoluciju, revoluciju uopšte, i da traže od mase da se izjasni dizanjem ruku da li je spremna da ide za gospodinom Championom svuda kuda je povede – a ni on sam ne zna kuda. Hyndman, koji svoj kukavičluk ne može savladati drukčije nego da ga zagluši svojim vlastitim povicima, produžio je istim tonom.

Naravno, ti znaš ko sačinjava miting u 3 sata po podne na Trafalgar Square-u: masa siromašaka iz East Enda, koja životari na granici radničke klase i lumpenproletarijata, i dovoljna primjesa grubijana i skitnica, koji služe kao kvasac da u masi naprave bilo kakvu »gužvu«, što može dovesti do bezumnog meteža ni za šta. Baš u času kad su ovi elementi dizali ruke (Kautsky je bio prisutan⁽⁵⁶⁸⁾ i kaže mi: *Das eigentliche Meeting war vorbei, die Keilerei ging los und so ging ich weg¹⁾*); spomenuti mudrijaši su povelili ove protuhe u povorci preko Pall Malla i Piccadillyja do Hyde Parka radi održavanja jednog drugog zbora, doista revolucionarnog. Ali, uz put, grubijani su uzeli stvar u svoje ruke, razbijali su stakla na klubovima i izloge, pljačkali su najprije trgovine vinom i pekarnice, a zatim trgovine dragog kamenja i nakita, tako da su u Hyde Parku naši revolucionarni dostojanstvenici morali propovijedati »Le calme et la modération²⁾. Dok su oni škropili svoju svetu vodicu, pljačkanje i otimanje se produžavalo vani u Audley Streetu i čak do Oxford Streeta, gdje je napokon intervenirala policija.³⁾

Odsutnost policije pokazuje da je ovaj nered *željen*, ali je neoprostiva činjenica da su Hyndman i Co. *donnaient dans le piège⁴⁾*, i pokazuje ih konačno ne samo kao nemoćne glupane nego isto tako i kao nitkove. Htjeli su sprati ljagu zbog svog izbornog manevra⁽⁵²⁸⁾, a sad su nanijeli nepopravljivu štetu pokretu. Da sprovedu revoluciju – i to ni za šta, gdje i kad im se sviđi – mislili su da su dovoljne sitne smicalice koje im omogućuju da »namontiraju« agitaciju za bilo kakvu odvratnu budalaštinu: organizovanje mitinga, laži u štampi, zatim sa

¹ pravi zbor je bio završen, tučnjava je počela i ja sam otišao – ² »mir i umjerenost« – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 234. – ⁴ pali u zamku

25 ljudi, čiju su podršku osigurali, poziv na »Ustanak« masa, sporedno je kako i na koji način će oni to moći, protiv nikog posebno i protiv svakog općenito, i oslanjajući se na sreću u pogledu ishoda. Ali ne znam da li će se ovaj put oni lako izvući iz toga. Ne bih se iznenadio da budu uhapšeni prije konca tjedna.^[569] Engleski je zakon vrlo određen u tom pogledu: vi možete grditi koliko god hoćete, dok nema posljedica, ali čim iz toga proizidu »stvarna dejstva« pobune, smatraju vas odgovornim za njih i mnogi jadni čartisti, Harney, Jones i drugi dobili su i za manje od toga dvije godine.^[570] Osim toga, n'est pas Louise Michel qui veut.⁵

Napokon imam u rukama gotovo čitav rukopis engleskog prevoda I toma⁶. Edward mi je obećao preostali neznatni dio za nedjelju. Počet ću ga pregledati ovog tjedna; jedino me još sprečava redakcija prevoda (engleskog) moje stare knjige o engleskoj radničkoj klasi, koji je načinila jedna Amerikanka⁷ što je, začudo, našla nekog izdavača za tu knjigu u Americi! To radim uveče i bit ću gotov ovog tjedna, ukoliko me ne budu često prekidali. Čim vidim mogućnost određivanja datuma za početak štampanja, posjetit ću K[egan] P[aula] i ako se s njim ne sporazumemo, ići ću na drugo mjesto; imamo više diskretnih ili otvorenih ponuda.^[455] U tom pogledu naša se situacija poboljšala. Nakon toga – III svezak, i nikakav prekid neće biti dopušten.

Smatrali smo da je vrlo čudno što je Bernstein preporučio takvog čovjeka kakav je Quarck⁸ i upitali smo ga. Evo njegova odgovora, koji ti doslovno navodim, tako da tu ne može biti nikakva nesporazuma: »Von einer Quarck – Empfehlung bin ich mir gar nichts bewußt, wie sollte ich einen Mann empfehlen, den ich gar nicht kenne? Es ist möglich, daß ich auf eine Anfrage einmal geantwortet, der Mann sei kein Parteigenosse, aber es liege nichts gegen ihn vor, aber auch nur möglich. . . . Sollte da nicht eine Verwechslung vorliegen? Ich selbst kenne Quarck gar nicht, habe auch noch nie mit ihm korrespondiert. Also wie gesagt, ich bestreite nicht absolut, über Quarck einmal Auskunft erteilt zu haben, aber empfohlen habe ich ihn nicht.«⁹

Oprosti mi što te opet uznemiravam s ovom stvari, ali želim da ovaj dio pisma bude poslan u Pariz na njemačkom originalu. Što se ostalog tiče, pisat ću Paulu. Inače, želim Deville-u svaku sreću u njegovu novom ménage¹⁰ i nadam se da to neće suviše poremetiti njegove

⁵ nije Louise Michel svatko tko to zaželi – ⁶ *Kapitala* – ⁷ F. Kelley-Wischne-wetzky – ⁸ Vidi u ovom tomu, pismo br. 224. – ⁹ U rukopisu je ovaj odgovor napisan na njemačkom jeziku: »Koliko znam, ja nisam dao nikakvu preporuku Quarcku; kako bih mogao preporučiti čovjeka koga uopće ne poznajem? Moguće je da sam jednom odgovorio na pitanje da taj čovjek nije član Partije ali da ne postoji ništa protiv njega – to je samo moguće . . . Da tu nije neka zabuna? Ja lično ne poznajem Quarcka uopće i nikad se nisam s njim dopisivao. Kao što sam rekao, apsolutno ne poričem da sam jedanput dao obavještenje o Quarcku, ali ga nikad nisam preporučio.«
– ¹⁰ braku

redovne navike. Ušavši jednom u novu kolotečinu, on obećava da će biti najbolji i najsretniji muž.

Naši ovdje su kao i obično. Edward je iznajmio dvoranu u Tottenham Court Roadu, gdje dvaput svake nedjelje drži govor pred pažljivom i u cjelini darežljivom publikom, – to se prilično sukobljava s njegovim pijenjem portugalskog vina poslije ručka, ali to je dobro za njega, jer se time osujećuje Bradlaughova težnja da *ga omalovaži kao javnog govornika*; povremeno odlazi u provincijske gradove da drži tri predavanja iste nedjelje! I jedno subotom naveče. Bax je pomalo sličan Paulu, piše dosta često sjajne članke u »Commonwealu«, ali ga uopće nije moguće kontrolirati kad mu se neka misao uvrti u glavu. Za agitacioni praktični rad jadni Bax je krajnje opasan, jer uopće nema iskustva; on u dvorani, pred prisutnima izgovara posve sirove misli, koje mu iskrsnu u njegovu uredu; osjeća da treba nešto učiniti kako bi stvar pokrenuo, a ne zna što; uostalom, vrlo je ljubazan, vrlo inteligentan, vrlo radin, tako da se možemo nadati da će nadvladati svoju gorljivost.

Tebi odani

F. E.

Prevod s engleskog

Engels Augustu Bebelu

u Berlin

London, 15. febr. 86.

Dragi Bebel,

Tvoje pismo^[571] stiže mi baš u pravi čas, i inače sam htio da ti danas javim jednu drugu radosnu vijest. O tome kasnije.

Dakle, o gunguli od 8 o. m.¹

Social Democratic Federation je organizacija krajnje slaba, uprkos reklamnim izvještajima, ima u njoj dobrih elemenata, ali je vode literarni i politički pustolovi, i njihovi genijalni podvizi doveli su je prilikom novembarskih izbora² do ruba raspada. Hyndman (izgovara se Hajndman) bio je tada od torijevaca (konzervativaca) uzeo novac pomoću koga je u dva londonska izborna kotara postavio socijaldemokratske kandidate. Budući da u tim kotarima nisu bili ni učlanjeni, lako se moglo predvidjeti da će se osramotiti (jedan je dobio 27, drugi 32 glasa od 4000 - 5000 u svakom kotaru!) No čim je H[yndman] dobio torijevski novac, silno se narogušio, odmah je otputovao u Birmingham do Chamberlaina, sadašnjeg ministra, i ponudio mu svoju »podršku« (koja bi u cijeloj Engleskoj iznosila jedva tisuću glasova) ukoliko Ch[amberlain] pristane da uz pomoć liberala njemu, H[yndmanu], osigura u Birminghamu mjesto za parlament. Ch[amberlain] nije budala, pa mu je pokazao vrata. To je, uprkos svim pokušajima zataškavanja, izazvalo u Federaciji veliku graju, i zaprijetio je raspad. Moralo se, dakle, nešto poduzeti da bi stvar ponovo krenula.

U međuvremenu je nezaposlenost ovdje sve više rasla. Slom engleskog monopola na svjetskom tržištu doveo je do toga da od 1878. neprekidno traje kriza i da se ona prije pogoršava nego poboljšava. Bijeda, osobito u istočnom djelu grada, strahovita je. Neobično oštra zima, što traje od januara, i uz to bezgranična ravnodušnost posjedničkih klasa, izazvale su veće gibanje nezaposlenih masa. Kao i uvijek, politički mešetari pokušali su da to gibanje iskoriste za svoje ciljeve. Konzervativci koji su netom istisnuti iz vlade^[572] svaljivali su krivicu za nezaposlenost na stranu konkurenciju (najvećma s pravom) i na strane zaštitne carine (najvećma netačno), pa su propovijedali »fair trade«,^[573] to jest borbene carine! Postoji i jedna radnička organizacija koja pretežno vjeruje u borbene carine. Ona je sazvala miting na Trafalgar Square-u 8. ovog mjeseca. U međuvremenu nije dangubila ni Social

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 233. — ² Vidi u ovom tomu, pisma br. 213 i 214.

Democratic Federation, ona je već malo demonstrirala, pa je htjela da iskoristi i taj miting. Održana su, dakle, dva mitinga, onaj pristalica borbenih carina oko spomenika Nelsonu, dok su ljudi iz Social Democratic Federation govorili na sjevernoj strani trga, s ulice što ga nadvisuje za kojih 25 stopa, naspram Nacionalne galerije. Tamo je bio i Kautsky,^[568] otišao je prije nego što je započela gungula, i pričao mi da je masa pravih radnika bila s pristalicama borbenih carina, dok su Hyndman i kompanija imali miješanu, željnu šegačenja i već pripitu publiku. Kad je to vidio K[autsky], koji je ovdje jedva godinu dana, gospoda iz Federacije su to još bolje morala vidjeti. Uprkos tome, ona su, kada se činilo da je već sve prošlo, privela u djelo staru omiljelu Hyndmanovu ideju, naime, pokrenula povorku »nezaposlenih« Pall Mallom, ulicom velikih političkih, aristokratskih i krajnje kapitalističkih klubova, centara političkih intriga u Engleskoj. Nezaposleni, koji su slijedili povorku da bi održali nov miting u Hyde Parku, bili su pretežno od onih koji uopće neće posla. Preprodavci, zabušanti, policijski špijuni, lupeži. Kada su im se aristokrati rugali s klupskih prozora, oni su počeli da razbijaju stakla, isto su tako razbijali izloge trgovina, pljačkali vinarije, da bi odmah tu na ulici upriličili potrošačku zadrugu, tako da su Hyndman i kompanija morali u Hyde Parku smjestiti obustaviti svoje huškačke govore, i smirivati. Ali stvar se bila pokrenula. Za vrijeme povorke, za vrijeme tog drugog malog mitinga u Hyde Parku i poslije njega, mase lumpenproletarijata, koje je Hyndman smatrao za nezaposlene, valjale su se nekim upadljivo otmjenim ulicama, pljačkale draguljarnice i druge trgovine, napljačkane hljebove i ovnujske butove upotrebljavale jedino za razbijanje izloga, a prolazile su ne naišavši na otpor. Jedino su ostatak u Oxford Streetu razjurila četiri, doslovno četiri, policajca.

Policija se nigdje drugdje nije ni pokazala, i njena je odsustnost bila tako upadljiva da nismo samo *mi* morali pomisliti kako je to bilo namjerno. Čini se da su šefovi policije konzervativci i da im nije bilo krivo što je za vrijeme vlade liberala izbila mala gungula. Ali vlada je smjesta imenovala istražnu komisiju, i to bi moglo stajati mjesta ne jednog od te gospode.

Uz to je pokrenut i tako mlak postupak protiv Hyndmana i Co. kao da bi se želelo da se on zataška, mada engleski zakon pruža vrlo oštra sredstva čim huškačkim govorima uslijede stvarne akcije.^[569] Gospoda su se, svakako, mnogo razmjetala socijalnom revolucijom, što je bila čista budalaština pred ovom publikom i u odsustvu svakog organizovanog oslonca u masama; teško mogu da povjerujem da je vlada toliko glupa da želi da od njih načini mučenike. Ta gospoda socijalisti žele da silom preko noći dočaraju pokret koji ovdje kao i drugdje nužno zahtijeva dugogodišnji rad, mada će se on, kad ga istorijski događaji budu nametnuli masama, ovdje razvijati mnogo brže nego na Kontinentu. Ali ljudi kao što su oni ne mogu da čekaju, i stoga čine takve djetinjarije na koje smo inače navikli samo kod anarhista.

Užas je kod filistra potrajao četiri dana i konačno se smirio. Njegova dobra strana je bila to što se nevolja, koju su liberali prosto poricali a konzervativci pokušavali da iskoriste samo za svoje ciljeve, sad priznaje, i vidi se da se bar prividno mora nešto učiniti. Ali fond supskripcije koji je otvorio Lord Mayor³ iznosio je do subote jedva 20 000 funti sterlinga i dovoljan je, ako se računaju svi koji su bez hljeba, jedva za 2 dana! Ali, opet je dokazano: imućne klase su ravnodušne prema svoj bijedi masa sve dok im se ne utera strah u kosti, a još nisam siguran da im nije potrebno još malo straha.

A sada o Francuskoj. Tu se prošle nedjelje dogodilo nešto epohalno: u domu poslanika konstituirala se radnička partija. To su samo tri čovjeka, uz njih još dva radikala, ali početak je tu, i podvajanje je potpuno.

Basly (izgovara se Bali), rudar i kasnije gostioničar (jer su ga prognali) iz Anzina, istražio je na licu mjesta masakriranje zloglasnog upravnika rudnika Watrina u Dekazevilu^[574]. Kada se vratio, najprije je podnio izvještaj na jednom velikom mitingu u Parizu, pri čemu su radikali iz parlamenta loše prošli. U četvrtak⁴ je u domu poslanika sjajnim govorom podnio interpelaciju vladi. *Cijela krajnja ljevica ostavila ga je na cjedilu*. Samo dva druga radnika, Boyer (iz Marseja, bivši anarhist) i Camélinat (bivši prudonist, izbjeglica Komune) istupila su za njega, inače su mu pljeskali još Cloris Hugues i Planteau, drugi krajnji radikali su prilikom tog prvog smionog samostalnog istupa francuskog proletarijata u domu poslanika ostali kao gromom ošinuti.

(Među nama rečeno, Basly je posve pod utjecajem naših ljudi, Lafargue-a, Guesde-a itd., čija mu je teorijska pomoć vrlo potrebna, i on je rado prima.)

Šaljem ti »Cri du Peuple« s iscrpnim izvještajem o toj historijskoj sjednici i molim te da ga prostudiraš. Vrijedi truda.^[575] Važnost tog raskida provjerio sam na drugoj strani, kod Longuet-a, koji je upravo stigao ovamo i, kao Clémenceau-ovom suuredniku, bilo mu je prilično nemilo da se izjašnjava o tom neparlamentarnom ponašanju radnika.

Sada su, dakle, i u Parizu naši ljudi u parlamentu, i ja se radujem ne samo zbog Francuza, kojima će i to pomoći da neobično brzo uznapreduju, nego i zbog naše frakcije, u kojoj poneki mogu od njih još štošta naučiti o smionom istupanju; sada imamo, eto, i vanjski primjer za uzor strašljivcima i slabicima.

Najljepše je, što su te ljude predložili radikali u nadi da će ih nasamariti, a sada su ostali praznih ruku. I ja sam bio jako sumnjao u Camélinata, jer je bio stari prudonist, ali išlo mu je u prilog to što se kao izbjeglica odmah zaposlio u Birmingemu (on je jedan od najboljih rjezača) i napustio svu izbjegličku politiku.

Vrijeme je za poštu.

Tvoj
F. E.

³ gradonačelnik - ⁴ 11. februara

235

Engels Paulu Lafargue-u

u Pariz

(izvod)

[London] 16. februara 1886.

Dragi moj L[afargue],

Čestitam vam. Sjednica francuske Narodne skupštine od 11-og ima historijski značaj¹. Led – parlamentarna premoć radikala⁽⁴⁶⁰⁾ – je probijen i nije važno da li su se trojica ili tridesetorica usudila da ga razbiju. Snaga radikala je počivala na predrasudi pariskih radnika, na vjerovanju da će, ako idu dalje nego radikali, dovesti u opasnost Republiku ili bar pomoći oportunistima⁽²⁴⁴⁾ time što će podvojiti »revolucionarnu partiju«.

To je konačni poraz utopijskog socijalizma u Francuskoj. Jer, radikali su bili svi »socijalisti« u zastarjelom značenju riječi; ono što je ostalo od teza Louisa Blanc-a i Proudhona služilo im je kao socijalistički zastor; oni predstavljaju francuski utopijski socijalizam, lišen utopija, i prema tome sveden na голу i praznu frazu. Savremeni međunarodni socijalizam je 11. februara srušio stari francuski socijalizam. »Bijeda filozofije«!

To ima prvorazredan značaj za vašu propagandu u Parizu i u Francuskoj uopće. Efekat će se ubrzo pokazati; radikali – bilo da se odlučno odvoje od radnika, bilo da oklijevaju praveći im ustupke više-manje jalove – izgubit će utjecaj na mase, – s tim utjecajem nestat će posljednje snage tradicionalnog socijalizma, i ljudskim glavama bit će pristupačniji novi sistem ideja . . .

Z . . .² mi pruža dokaze da su Clemenceau i čitava njegova klika, jednom angažirani u vladinim spletkama, kao što je njihov slučaj, obuzeti parlamentarnom bolešću da ne vide jasnije što se događa izvan Burbonske i Luksemburške palače, da je u tim palačama za njih stožer pokreta i da je vanparlamentarna Francuska za njih samo od drugorazrednog značaja. To je za mene dokaz koliko vrijede ta gospoda.

Ukratko, video sam da *flectere si nequeo superos, Acheronta movebo*³ nije njihova nevolja. Njihova stražnjica sjedi na istoj nagnutoj razini, s koje su se okliznuli Ranc, Gambetta i kompanija. Boje se proleterskog Aheronta.

Rekao sam Z . . .-u: Dokle god budu radikali, kao na izborima,

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 234. – ² Verovatno Charles Longuet. – ³ ako ne mogu ganuti bogove, ja ću pokrenuti podzemlje.

dopuštali da ih plaše povicima »Republika je u opasnosti!«, bit će samo sluge oportunisti, za njih će izvlačiti kestenje iz vatre. Ali dajte svakom radniku pušku i pedeset metaka, – i Republika više nikad neće biti u opasnosti!

Prema: »Le Socialiste»,
od 24. novembra 1900.

Prevod s francuskog

236

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi^[576]

[London, 24. februara 1886]

Dragi E[de], tvoji članci u aferi C. A. S[chramm] su bili vrlo lepi i veoma su nas oraspoložili^[577]. Taj čovek je dobio ono što mu treba.

Novi preokret u Francuskoj zaslužuje ozbiljnu pažnju. Vidi list: »Cri du Peuple«. Sedmog miting u Château d'Eau, gde Basly kida s radikalima^[460], 11-og Baslyjeva interpelacija u parlamentu povodom Dekazevila^[574], koju su podržali Camélinat i Boyer a pozdravili Cl. Hugues i Planteau – odvajanje od radikala, *obrazovanje parlamentarne radničke partije*¹. Sjajan entrée en scène. Velika zabrinutost radikala zbog ovih krajnje neparlamentarnih događaja. Trojicu radnika treba smesta kazniti votumom nepoverenja buržujjskih birača. Za 21. ovog meseca sazvan miting u Château d'Eau, ali se od njega odustalo čim su ova trojica izjavila da žele da mu prisustvuju. Umesto toga, zakazan miting du Commerce u Château d'Eau, tobože radi javnih radova u interesu nezaposlenih, u stvari da bi se toj trojici izrekao votum nepoverenja. Ali umesto toga – velika pobeda radnika: Basly je predsednik, buržujji hvataju maglu, blistav govor Guesde-a^[578]. Čitaj »Cri du Peuple« od 23 ovog meseca. – Francuska parlamentarna radnička partija je značajan istorijski događaj i za Nemačku velika sreća. U Berlinu će to zbrziti izvesne ljude. Pri tom je sve teklo savršeno u duhu internacionalizma, šovinističke skrivene namere potpuno su pale u vodu.

Tvoj
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 234.

237

Engels Florence Kelley-Wischnewetzkoj
u Cirihi

London, 25. febr. 1886.

Draga gospodo Wischnewetzky,

Danas sam vam poslao, *preporučeno*, preostali deo rukopisa sa mojim uvodom ili dodatkom¹ – već prema tome gde budete smatrali da je bolje da ga stavite. Čini mi se da je bolje ako se naslov prosto prevede: *Položaj radničke klase u Engleskoj 1844. itd.*

Milo mi je što su sve smetnje u vezi sa izdavanjem uspešno prebrodene. Jedino žalim što se gospođa Foster obratila Izvršnom komitetu Der Socialistischen Arbeiterpartei^{2[579]} u Njujorku, kako proizilazi iz njihovog izveštaja o zasedanju, objavljenog u »Der Sozialist«, Njujork, od 13. februara. Ni Marx ni ja nismo nikada učinili ni najmanji gest koji bi se mogao tumačiti kao molba ma kojoj radničkoj organizaciji da nam učini ličnu uslugu – a to je bilo neophodno ne samo radi očuvanja naše sopstvene nezavisnosti već i zbog neprekidnih klevetničkih izmišljotina buržoazije o »demagozima koji od radnika izmamljuju u znojnu lica zarađene penije da ih utroše na svoje lične ciljeve«. Zato ću morati da obavestim Izvršni komitet da je ova molba podnesena bez moga znanja ili ovlašćenja. Gospođa Foster je, bez sumnje, postupila na način za koji je mislila da je najbolji, i taj njen korak je bez sumnje, sam po sebi, dopustiv; pa ipak, da sam mogao da ga predvidim, bio bih primoran da učinim sve što je u mojoj moći da ga sprečim.^[580]

Zbog redigovanja Vašeg prevoda odložio sam redigovanje engleskog prevoda *Kapitala*³ za tri nedelje – i to u najkritičnijem periodu godine. Večeras ću s tim započeti i to redigovanje mi može oduzeti nekoliko meseci. Posle toga, moram uzeti u ruke nemački III tom; vidite i sami da će mi za izvesno vreme biti nemoguće da preuzmem redigovanje drugih prevoda, sem tek ponekog, u velikim razmacima, i malog obima. U ovom času kod mene je jedan italijanski prevod Marxovog *Najamnog rada i kapitala*, koji će morati da čeka na moju redakciju bar nekoliko nedelja. Ali ukoliko biste Vi to preveli na engleski (nedavno je ponovo objavljen u Cirihi) i ako rokovi ne bi bili prekratki, rado ću Vaš prevod redigovati. Bolju popularnu brošuru od te nećete naći. Moj *Razvitak*⁴ namerava da prevede Aveling, a kako

¹ F. Engels: *Dodatak američkom izdanju »Položaja radničke klase u Engleskoj«*

– ² Socijalističke radničke partije (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku) –

³ prvog toma – ⁴ F. Engels: *Razvitak socijalizma od utopije do nauke*

su pojedina mesta u tom mom radu prilično teška, mogao bih ga dati samo nekome ko živi ovde, u istom mestu, gde su usmena objašnjenja moguća. Što se tiče mog *Anti-Dühringa* mislim da bi angloamerička publika jedva primila tu polemiku i neprijateljski odnos prema religiji koji prožimaju knjigu. Pa ipak, o tome možemo kasnije još razgovarati, ukoliko je Vaše mišljenje drugačije. Za sada, pre svega ostalog, mora da se završi rad na Marxovim za života neobjavljenim rukopisima.

Poluhegelovski jezik mnogih pasusa u mojoj staroj knjizi ne samo da je neprevodiv, već je izgubio veći deo svoga značenja čak i u Nemačkoj. Zato sam ga osavremenio koliko god je to bilo moguće.

Najiskrenije Vaš

F. Engels

Prevod s engleskog

238

Engels Wilhelmu Liebknechtu

u Lajpcig

London, 25. febr. 86.

Dragi Liebknecht,

Ovdje se ipak ne da ništa učiniti za objavljivanje tvog govora o Rusima⁽⁵⁸¹⁾, jer su za nas, kao što znaš, *veliki* listovi zatvoreni, a mjesečni »Commonweal« je za nešto tako premalen. Trebalo bi da to osigurate tamo sami, da se povežete, na primjer, s dopisnikom lista »Standard«, kao na primjer Longuet u Parizu s majkom Crawford, dopisnicom lista »Daily News«. Engleski listovi znadu da Rajhstag nema šta da kaže, pa ga zato gotovo i ne spominju, a u najboljem slučaju samo kratkim telegramima. Da se nisi toliko zadržavao na Faerberovom gledištu o oštećivanju njemačkih kapitalista,¹ već da si uključio sadašnji zaplet na Istoku⁽⁴⁷⁶⁾ i svalio ga na Bismarcka, kad već on Ruse u pogledu novca potpuno drži u šaci, teško da bi se mogla održati potpuna šutnja. Ali ono što ti kažeš o bezvrijednosti ruskih papira ljudi ovdje znaju i sami.

Još jednom sam se uvjerio kakvi su posranci ti ljubazni njemački literati koji unose neizvjesnost u neutralno granično područje između nas i katedarskih i državnih socijalista, koji hoće da strpaju u svoju torbu sve prednosti što se mogu izvući od naše Partije, ali znaju da se fino sačuvaju od svih nezgoda što proizilaze iz dodira s nama. Neki nametljivi Max Quarck – nomen est omen² – piše mi da je od Dville-a u Parizu dobio *isključivu autorizaciju* za prijevod njegova izvoda iz *Kapitala*, pa da ga ja preporučim Meißneru i napišem mu *predgovor*.³ Kako se pokazalo u Parizu, i prema onome šta je *istoga dana* pisao Kautskom⁽⁵⁴⁸⁾, to je bila laž. I sada taj bezobrazni bijednik zahtijeva da ga ja molim za oprostjenje zbog toga što je *on* lagao meni! Nekami se taj ološ samo još jednom pojavi!

U Francuskoj dobijate konkurenciju. Tri radnika, Basly, Boyer i Camélinat, kojima je pristupio i Cloris Hugues, konstituirali su se u domu poslanika nasuprot radikalima⁽⁴⁶⁰⁾ kao socijalistička radnička frakcija⁴, a kada su radikali prošle nedjelje na jednom mitingu htjeli da od birača na prijeveru izmame za njih nepovjerenje, bili su ti radikali čak toliko poraženi da na mitingu⁽⁵⁷⁸⁾ koji su sami sazvali nisu smjeli ni zinuti. Ta tri francuska radnika postići će u Evropi veći efekt nego vas dvadeset pet, jer oni sjede u domu poslanika koji nije debatni

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 200. – ² ime kaže sve – ³ Vidi u ovom tomu, pisma br. 224 i 233. – ⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 234.

klub poput Rajhstaga i jer su se oni otresli malograđanski-pitomog prirepka koji vama visi na nogama poput olovnog utega. Clémenceau je sada pred posljednjom odlukom, ali je gotovo sigurno da će odlučno stati na građansku stranu i tada će, doduše, postati ministar, ali s njim će biti svršeno.

Tvoj
F. E.

239

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hotingen-Cirih

Budite ljubazni i pošaljite krstopletom na adresu Williams & Morgate, 14. Henrietta St., Covent Garden, London – 1 primerak *Razvitka socijalizma itd.* uz račun (uključujući poštarinu) – ti ljudi će obraćaju meni (oni su moji knjižari komisionari i, sem toga, izdavači, velika kuća), i ja sam im pisao da se sve moje stvari uvek mogu dobiti u Narodnoj knjižari.

Gospoda Wischnew[etzky] Vas je sa svojim rukopisom¹ dovela u veliku nepriliku. Na njeno navaljivanje da sve zavisi od toga, morao sam smesta da se latim njenog rukopisa, i sada, pred opasnošću od konkurencije (vidi »To-Day«^[557]), koja se pojavila i preti, mora smesta da se završi engleski prevod *Kapitala*. Ako, dakle, treba sprečiti da se sve ne upropasti, valja brzo krenuti napred i obustaviti sve ostalo, pa i *Seljački rat*^[220]. Konkurentski prevod je, uostalom, grozan, i utoliko gore ako se smesta ne ukloni.

Srdačan pozdrav.

Vaš
F. E.

[London] 3. 3. 86.

¹ engleskog prevoda *Položaja radničke klase u Engleskoj*

240

Engels Florençe Kelley-Wischnewetzkoj
u Cirihi

London, 12. marta 1886.

Draga gospodo Wischnewetzky,

Preko glave sam zatrpan radom na redigovanju engleskog prevoda *Kapitala*¹ i mogu tek u žurbi da Vam se javim sa nekoliko redi. Nije bilo potrebno da izlažete sve okolnosti da biste me ubedili kako ni najmanje niste krivi za ono što su u Americi uradili s Vašim prevodom.²

Što je učinjeno, učinjeno je, iako smo i Vi i ja ubedeni da je to bilo pogrešno.³

Hvala Vam što ste mi ukazali na mesto u Dodatku⁴ koje je zbilja sasvim nejasno. Gradacija prelaza od poljskog Jevrejina do Hamburžanina i, opet, od Hamburžanina do trgovca iz Mančestera, nije kod mene uopšte dovoljno istaknuta. Zato sam pokušao da to mesto izmenim tako, da zadovoljim i Vaše i svoje sopstvene zahteve i nadam se da sam u tome uspeo.

A sada, ne mogu da završim a da Vam ne izrazim svoju najiskreniju zahvalnost za veliki trud koji ste uložili da biste na engleskom oživelili jednu moju knjigu koja je napola zaboravljena u nemačkom originalu.

Verujte mi, draga gospodo Wischnewetzky, da Vam uvek stojim na usluzi, koliko god mi to vreme i moje snage dopuštaju.

Vama iskreno odan

F. Engels

Posveta engleskom radništvu treba da se izostavi.^[377] U današnje vreme ona više nema nikakvog značaja.

Prevod s engleskog

¹ prvog toma – ² engleskim prevodom Engelsovog *Položaja radničke klase u Engleskoj* – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 237. – ⁴ Vidi u 32. tomu ovog izdanja.

241

Engels Pasquale Martignettiju

u Benevento^[582]

[London, 12. marta 1886]

Dragi¹ građanine,
Izvinite što odgovor kasni.

Primio sam Vaše cenjeno pismo od 8. febr.², kao i rukopis kojim ću se pozabaviti čim mi to bude moguće.^[583] Ali, pre svega sam dužan da pregledam engleski prevod I toma *Kapitala*, što je hitno i mora neodložno u štampu; a to nije laka stvar. Ako mi ostane koji slobodan minut, posvetiću ga Vašem radu.

Dobio sam i šest primeraka *Porekla itd.* i zahvaljujem Vam.³

Žao mi je što Vam je moja omaška »Paolo« pričinila neprijatnosti. Više se neće ponoviti.^[584]

Kalendar moram tek nabaviti, da bih mogao da ponovo napišem taj slepljeni deo.^[585] Nadam se da ću ga naći ovdje u Londonu kod nekog prijatelja. Ali to dovodi do novog odlaganja.

Žalim što ovo ne mogu da uradim bolje i brže, ali engleski *Kapital* mora imati prednost, utoliko pre što me kod izdavača vezuju rokovi.

S izuzetnim poštovanjem pozdravlja Vas

F. Engels

Nadam se da ću u toku aprila naći vremena za *Najamni rad i kapital*.

Prema: »La corrispondenza di
Marx e Engels con italiani
1848 - 1895«. Milano 1964.

Prevod s italijanskog

¹ U konceptu stoji: Mnogopoštovani – ² U konceptu stoji: 8. o. m. – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 172.

242

Engels Hermannu Schläteru

u Hotingen-Cirih

London, 12. marta¹ 1886.

Dragi gospodine Schlüter,

Da bih Vam brzo odgovorio, moram biti kratak.

1. Čovek s novcem još nije bio ovde.

2. Članak Lexisa je ovde. Hvala na uputstvu.

3. *Poreklo*. Stvar sa »2. izdanjem« ima svojih opasnosti, ali kad pomislim da su ta dva tržišta savršeno različita, te da će prema tome »1. izdanje« jedva da smeta »2«, onda teško da ono može mnogo da škodi. Svakako bi mi bilo milo da se D[ietz] prethodno posavetovao s nama. Taj čovek je već i ranije u drugim stvarima postupao tako samovoljno. U ovom slučaju to nije nikako bilo potrebno, mogao mi je, na primer, sve lako saopštiti preko Kautskog.^[586] Ali on rado stavlja ljude pred faits accomplis². Poručicu mu ja to.

4. Izveštaji Internacionale. Onda sam bio u Mančesteru i detalji mi nisu sasvim u glavi. U svakom slučaju je Generalno veće svim kongresima podnelo izveštaj, ali svi Marxovi papiri i brošure su još nerazvrstani, onakvi kakve sam ih ovamo dovukao, a njihovo sredi- vanje predstavlja rad od 6 nedelja. Ali zamolio sam K[autskog] da se raspita kod Leßnera, veoma bi me čudilo kada on ne bi imao sve sa- brano^[587].

5. Govor Stephensa^[588]. Ta stvar je svakako od Weertha.

Što se tiče uvoda, rado ću pregledati Vaš rukopis. Ali izvori su i ovde retki, a buržuji su u njima grdno mnogo nalagali. Harney je prošle godine obigrao ceo Jorkšir, Lankašir i London da bi pronašao jedan primerak nedeljnog lista »The Northern Star«, koji je on redi- govao i čiji je tiraž iznosio 100 000 primeraka. Uzaman. Prokletstvo cele proleterske literature, koja je isključena iz zvanične, jeste to da ona propada. Tako se nigde ne mogu dobiti dela Owena, a British Museum bi dao teške pare da ih dobije kompletno. Stoga će biti teško da se dâ stvarni prikaz. Gospoda Brentano & Co ne znaju ništa. Čarta je izrađena 1835, ne 1838. godine i, ako se ne varam, u tome je učest- vovao i O'Connell. To što Brentano priča o peticiji, savršeno je sve- jedno, buržuji *obeju* partija držali su se posle 10. aprila^[589] zajedno, i u takvom slučaju šire se uvek laži, jer ih nije moguće opovrgnuti, ni u parlamentu ni u štampi. Čak ako je neki odbor Donjeg doma i razmotrio peticiju (u šta jedva verujem), bio je potpuno u nemoguć-

¹ U rukopisu: maja – ² svršene činjenice

nosti da razluči prave potpise od lažnih. Ali takvim sitnicama nije se u proleće 48. godine mogao baviti niko, bilo je drugih poslova. Sem toga, nismo bili u Engleskoj.

Srdačan pozdrav od Vašeg

F. Engelsa

243

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 15. marta 1886.

Draga Laura,

Žališ se na vrijeme, a živiš u Parizu! A šta bismo mi rekli? Ni stupnja iznad nule već deset godina, oštar istočni vjetar, a ne znaš, koji je gori – sjeveroistočni ili jugoistočni vjetar; a noćas novi couche de neige¹ na ulicama i krovovima. Nim ima hunjavicu po drugi put, ali joj je sad bolje; i ja sam je imao, Pumps i Percy su u istoj situaciji; djeca su, srećom, dobro. Ipak, trebalo bi da tome već jednom dođe kraj, želim to svakako.

Engleski *Kapital*² dobija konačan oblik i vanjštinu. Imam sav rukopis i počeo sam ga pregledati. Osim prvog poglavlja, koje će iziskivati temeljitu preradu, prvih 200 strana njemačkog originala je gotovo za štampu. Vidio sam K[egana] P[aula] prošlog tjedna, odbio njegove prijedloge od prije dvije godine i izložio mu svoje. Načelno su prihvaćeni. S čovjekom kakav je K[egan] P[aul], koga svi smatraju krajnje prevrtljivim, to ne znači mnogo, i ja očekujem da će s njim biti još trvenja. Ali to i nije važno, jer se naš položaj na tržištu izvanredno poboljšao i imamo najmanje jedno dobro izdavačko poduzeće koje će ga rado uzeti pod povoljnijim uvjetima. Čim stvar bude zaključena, ja ću te obavijestiti.^[455]

Knjiga će biti objavljena potkraj sept[embra], tako da ne izide u mrtvoj sezoni, a to će mi omogućiti da izvršim potpunu redakciju. Tri stotine strana originala praktično su revidirane, ali još nisam pregledao 500 strana, gdje ima vrlo teških poglavlja. A ničemu ne bi služilo kad bih se žurio.

Broadhouse-Hyndman nastavlja objavljivanje prevoda »s njemačkog originala« u »To-Day«^[557]. Završeno je prvo poglavlje u šestom nastavku. Ali njegov »njemački original« jest *francuski prevod*, a nastoji dokazati da se s francuskim prevodom može brljati isto kao s njemačkim. To je do sada tako malo štete nanelo, da K[egan] P[aul] to nije ni spomenuo. Ali ipak je koristilo, natjerao sam Moore-a i Edwarda da završe posao. Ne možeš ni zamisliti kakve imam muke da dobijem taj »To-Day«. Pretplatio sam se unaprijed, ali treba da ih opominjem gotovo svakog mjeseca da dobijem svoj primjerak; osim toga, ne zna se kada broj izlazi *sljedećeg* mjeseca. Tussy je išla prošle godine da plati broj, koji je trebalo tebi poslati, ali – koliko znam – nikada ga

¹ snježni pokrivač – ² prvi tom

nisu poslali. No, u njemu nema baš ništa, osim – kršćanskog socijalizma!

Verojatno si pročitala u »Justice« – primaš bar taj list u zamjenu za »Socialiste« – da Hyndman održava vezu sa Brousse-om i da se čak ne osvrće na novu proletersku partiju u skupštini.^[590]

Po mom mišljenju, ova pojava parti ouvrier³ u Burbonskoj palači je *krupan* događaj godine. Sada je slomljen led kojim su radikali^[460] do danas uspjeli da guše francuske radne mase. Ti radikali sad moraju da pokažu svoje pravo lice ili da idu primjerom Baslyja; a ovo neće učiniti za dugo niti rado. Ma šta da učine, morat će od sebe otuđiti mase i uputiti ih k nama, i to ubrzo. Događaji se odvijaju brzo, slučaj u Dekazevilu^[574] nije mogao izbiti u pogodniji čas. C'est coup sur coup.⁴ A vrlo je dobro da se to nije dogodilo u Parizu, nego u jednom od najtamnijih, najreakcionarnijih i najklerikalnijih provincijskih mjesta. Strašno sam radoznao kako se stvar završila danas u skupštini⁵. Ali što god bude, sve se mora obrnuti u našu korist.

Ponovna pojava Francuske na pozornici proleterskog pokreta »comme grande puissance«⁶ svagdje će imati silan efekat, naročito u Njemačkoj i Americi; u Njemačkoj sam učinio što sam mogao da naši drugovi spoznaju sav značaj događaja, a Bebelu sam poslao Baslyjev govor⁷; poslat ću i Camélinatov, čim ga Kautsky vrati. Longuet je sigurno bijesan što ga je napustio njegov stari prijatelj i, kako je mislio, njegov štićenik Camélinat!

Istovremeno su naši pariski prijatelji učinili sve što su mogli da prokrče put, tako da stvar, kad se pojavi, naiđe na terrain préparé⁸. Njihovo djelovanje poslije izbora bilo je savršeno ispravno: njihov pokušaj da ujedine sve proleterske revolucionarne elemente, njihova strpljivost prema posiblistima,^[245] način na koji su ograničili svoje napade na mjesta i činjenice koje pokazuju Brousse-a i Co. kao jedinu zapreku jedinstva, sve je to upravo trebalo. A oni sad beru plodove: Brousse je stavljen u takav položaj da mora kritizirati Baslyja i drugove i da tako presiječe posljednju nit koja ga je još vezivala za masovni pokret. Savoir attendre⁹ – to su naši prijatelji najzad naučili, i to će im i dalje pomagati. Ako želi, Paul će biti u Burbonskoj palači prije Longueta.

Neki građanin Hermann obratio mi se da pošaljem pozdrav – pretpostavljam – Vašem mitingu 18-og.^[591] Šaljem ga u prilogu: 1. da bih bio siguran da je došao u sigurne ruke i 2. da ga Paul i ti pregledate i ispravite moj sakati francuski jezik.

Sada laku noć – sad je jedan sat, a treba da pregledam još neke

³ radničke partije – ⁴ To je udar za udarom – ⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 244. – ⁶ »kao velike sile« – ⁷ Vidi u ovom tomu, pismo br. 234. – ⁸ pripremljen teren – ⁹ Znati čekati

listove, da ne bih sutra bio suviše preopterećen. Srdačan pozdrav Paulu!

Voli te tvoj
F. Engels

16. mart. Sada sam vidio ordre du jour¹⁰ koji je usvojila skupština. Mnogo drukčije zvuči nego svi dnevni redovi koji su ranije izglasani u sličnim okolnostima. To je očito naša pobjeda i Freycinet također pfeift aus einem anderen Loch als früher.¹¹ La situation devient serieuse pour MM. les radicaux.¹²

Prevod s engleskog

¹⁰ dnevni red (vidi u ovom tomu, pismo br. 244) – ¹¹ zvižduće drugu pjesmu (u rukopisu napisano na njemačkom jeziku) – ¹² Situacija postaje ozbiljna za gg. radikale.

244

Engels Augustu Bebelu
u Plauen kod Drezdena

London, 18. marta 1886.

Dragi Bebel,

Zadubio sam se u redakciju engleskog prijevoda I toma *Kapitala* koji će sada napokon izići, no Liebk[nechtov] fond^[592] je hitna stvar, pa moram da otkinem koji trenutak da brzo odgovorim na tvoje pismo. U prilogu šaljem svoj prilog u čeku Union Bank of London na iznos od 10 £.

Najljepša hvala za debate o zakonu o socijalistima i monopolu na rakiju,^[593] kao i za »B[ürge]r Z[eitun]g«.

Svakako zapanjuje, kako se u debati o zakonu o socijalistima odražava raspoloženje gospode iz frakcijske većine. Oni bi htjeli ali ne ide, pa moraju da se izjašnjavaju relativno korektno, ma kako im to bilo teško, i tako je efekt debate u cjelini bio sasvim dobar, osobito kad je Singer bio primoran da oštro istupi zbog Ithingova slučaja.^[594] Uopće su ti ljudi, na primjer i Frohme, uvijek posve dobri kada treba da zbog sebe ili svojih birača istupaju protiv policije, tada se filistarstvo ne pokazuje. Jer jedno od njihovih najlošijih svojstava upravo je filistarstvo koje teži da protivnika nagovori umjesto da se protiv njega bori, jer »naša je stvar ipak tako plemenita i pravedna« da nam se mora priključiti svaki drugi filistar, čim je potpuno shvati. To pozivanje na dobroćudnost, koje uopće ne vidi i neće da vidi nesvjesne interese što pokreću tu dobroćudnost – to je upravo jedna od glavnih karakteristika specifično njemačkog filistarstva, koje je ovdje ili u Francuskoj nemoguće i u parlamentu i među literatima.

Već odavna nisam vidio nešto tako užasno dosadno poput debate o rakiji, čak su i Bambergerove neslane šale bile dozlaboga loše, gore nego obično. Tu ne smeta što je i Schumacher govorio dosadno. Njemu dobro vire uši pristalice »podržavljenja«. Još je ponajbolje govorio Richter sa svojim statističkim činjenicama^[595].

Ne dopuštam sebi da o Liebk[echtovu] govoru sudim po izvještaju »B[ürge]r Z[eitun]g«.^[596] Tu sve ovisi o nijansama na koji je način šta rečeno, a to se u kratkom izvještaju gubi.

Izvještaj Kautskog o kome govoriš nije mi poznat.^[597] Ali što se tiče Hyndmana, njegovo istupanje na Trafalgar Square-u i u Hyde Parku 8. febr.¹ neizmjereno mu je više škodilo nego koristilo. Uurlanje o revoluciji, koje u Francuskoj može kao iskorišćena krpa proći bez

¹ Vidi u ovom tomu, pisma br. 233 i 234.

štete, ovdje je, među nepripremljenim masama, čista glupost i na proletarijat djeluje zastrašujuće, ohrabruje samo propale elemente, i ovdje se uopće ne može shvatiti drugačije nego kao poziv na pljačku, do koje je i došlo i koja je ovdje zadugo stvar diskreditirala i kod radnika. Ako je pak riječ o tome da je time javnosti skrenuta pažnja na socijalizam, onda vi prijeko ne znate kako je publika prema takvim sredstvima potpuno otupjela pri stogodišnjoj slobodi štampe i sastajanja, i s njima skopčanoj reklami. Prvi strah buržoazije bio je, svakako, vrlo smiješan i urodio je dobrovoljnim prilozima za nezaposlene od oko 40 000 £ – u svemu je skupljeno oko 70 000 £, ali to je već razdijeljeno, nitko više ne uplaćuje, a stara bijeda je ostala. Ono što je postignuto, to je – kod građanske publike – identifikacija socijalizma s pljačkanjem a, ako to stvar mnogo i ne pogoršava, zacijelo nije za nas ni dobitak. Ako misliš da je Hyndman dokazao da je vrlo hrabar, onda ti se to tako samo čini, a Hyndman je, kao što sam saznao od Morrisa i drugih, sinja kukavica, pa se u odlučujućim situacijama tako i ponio. Ne smeta što on, kada se jednom zaleti u opasnu situaciju, svoj strah zaglušuje vlastitom krikom i kriješti u svijet najkrvoločnije stvari. Ali po tome je samo još opasniji za svoje pomoćnike – ni oni ni on nikad ne znaju unaprijed šta će on uraditi. Srećom, cijela stvar je ovdje već napola zaboravljena.

Posve dijelim tvoje mišljenje da je došao kraj periodima prosperiteta dužim od šest mjeseci. Jedini izgled za oživljavanje poslova – bar za željezo direktno a za ostalo indirektno – pruža još mogućnost otvaranja Kine za izgradnju željeznica, a time i za uništenje posljednje civilizacije koja još postoji zatvorena sama za sebe i koja počiva na jedinstvu zemljoradnje i zanatstva. Ali da bi se to eskontiralo, bit će dovoljno šest mjeseci, pa da nam se možda zatim pruži prilika da ponovno doživimo *akutnu* krizu. Svoj doprinos probijanju desetogodišnjih industrijskih ciklusa dale su, pored razaranja engleskog monopola na svjetskom tržištu, i nove komunikacije: električni telegraf, željeznice, Suecki kanal i potiskivanje jedrenjaka parobrodima. Otvori li se još i Kina, neće se samo zatvoriti i posljednji sigurnosni ventil, nego će doći do takvog kolosalnog iseljavanja Kineza da će već samo to izazvati revoluciju proizvodnih uvjeta u cijeloj Americi, Australiji, Indiji a možda će se dotaći čak i same Evrope – ako to ovdje još potraje.

Bismarckovo ludilo postaje zaista akutno. Ali jedno se probija svugdje: *više novaca!* Njegove najluđe priče uvijek se, i nepogrešivo, završavaju odobravanjem novca, a čini se da je gospodu nacional-liberale^[251] uhvatila prava manija davanja sve više novca Bismarcku.

U Francuskoj nova pobjeda. Camélinatova interpelacija zbog Dekzevila izazvala je trodnevne debate, u subotu² je bilo odbačeno sedam obrazloženih dnevnih redova, dok se napokon gospoda radikali^[460] i vlada nisu sporazumjeli o rezoluciji koja je nečuvena u francuskoj

² 13. marta

parlamentarnoj historiji, a prihvaćena je u ponedjeljak³: dom poslanika prelazi na dnevni red, u uvjerenju da će vlada predložiti sva potrebna poboljšanja u zakonodavstvu o rudarstvu i da će za smjernice njegovog stava o Dekazevilu biti prava države i interese rada.^[598]

Interesi rada – toga još nije bilo. Pri tom, cijeli zaključak protiv kompanije koja živi od *državne koncesije* i koja sada vidi da su se uvjeti te koncesije okrenuli protiv nje. Naravno, sve je to samo na papiru. Ali kao prvi korak to je dovoljno. U Francuskoj se uslijed istupa triju radnika preokrenula cijela politička situacija. Radikali, koji se također nazivaju socijalistima, a u stvari su zastupnici nacionalno-francuskog socijalizma, još preostalih ostataka Proudhona i Louis-a Blanc-a, no koji kao ministarski kandidati moraju da za sebe osiguraju podršku i među republikanskom buržoazijom, sada će biti prisiljeni da pokažu boju. Njihovo već u početku hladno, gotovo neprijateljsko držanje prema radničkim poslanicima probilo je led u radničkoj masi. – Ona sada pored «naobraženih» radikala vidi i *prave* radničke socijaliste i kliče im. Radikali, uključivši Clémenceau-a, morat će da se za sada odreknu svojih izgleda da uđu u vladu i morat će da surađuju kao prirepak Baslyja i Camélinata, inače će im biti loši izgledi da budu ponovo izabrani. Pitanje kapitala i rada odjednom se našlo na dnevnom redu, premda još u elementarnom obliku (visina nadnice, pravo na štrajk, možda kooperativna poduzeća u rudarstvu), ali ono je tu i više ne može biti skinuto, no zahvaljujući svojoj historiji i posve odličnom držanju naših ljudi u posljednje dvije godine, radnici u Francuskoj bili su uzorno pripremljeni, i da bi se izazvala eksplozija, bio je potreban samo događaj poput štrajka u Dekazevilu, uz glupost radikala da na svoju izbornu listu stave tri radnika. Sada će u Francuskoj ići brzo; kako su se radikali ustrašili, vidio si iz zaključaka gradskih vijeća Pariza, Liona itd. o odobravanju novca za dekazevilske štrajkače. I to je nečuveno.

Ako stvar s tvojim glasom tako stoji, ne idi u Ameriku.^[546] Zahtjevi koji se tamo po uobičajenoj praksi postavljaju govornim organima daleko premašuju vaše predodžbe. Ali se zato radujemo tome što ćemo te na jesen vidjeti ovdje.

Vrijeme je za poštu. Prekasno za preporuku. Molim te, potvrdi mi dopisnicom prijem čeka.

Tvoj
F. E.

³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 243.

245

Engels Paulu Lafargue-u
u Pariz

London, 20. marta 1886.

Dragi Lafargue,

Evo čeka od 12 funti. – Jučer su mi ponovo smetali – to se uvijek događa kad čovjek ima hitan posao.

Glasanje u skupštini u ponedjeljak¹ predstavlja veliku pobjedu.² Po prvi put je francuska skupština stala na stranu rada protiv kapitala – i to usprkos sebi! Međutim, Baslyja i drugove junački su pomagali gg. monarhisti, koji su se opili nakon svoje relativne pobjede na izborima^[462] i očito misle da – naročito kao moćni kapitalisti, akcionari itd. – mogu sebi sve dopustiti. Našavši se između ultramonarhističke i radničko-revolucionarne kampanje, trebalo se odlučiti za ove posljednje; oni su bar republikanci, a zatim sitni bankari oportunistima i radikalstva^[460] ne žele obnavljanje režima krupnih bankara, oborenih s Mac-Mahonom i Thiersom.^[497]

Naslučivao sam tu novu Malonovu opoziciju iza kulisa.^[599] Parlamentarna stranka svih posibilističkih nijansa, s Malonom kao tajnim vođom, divan je san! Uvijek bakunjinistička taktika, koja je više ušla u krv tim spletkarima nego gromoglasne anarhističke fraze! Treba biti oštar prema tim pokušajima. Ako uspijete u tome da Basly i Camél[inat] – čak posve sami – nastave kao što su počeli, i da ih ne uvjere da stupe u partiju *u kojoj će biti nemoćna manjina*, igra je dobijena. Uništiti bi ih najmanji njihovi ustupci i radikali bi postigli svoje. Dok idu odlučno naprijed, slušajući umiljate fraze stišavatelja i posrednika, prestat će sva ta gužva usprkos njoj samoj. Tu gospodu ne goni na to dobra volja, nego strah, ništa nego strah, koji stvara ono malo dobre volje što je imaju – a u osnovi postoji dobra volja da pokvare ono što je Basly počeo, ništa drugo. Uostalom, ta partija je nešto nemoguće; ili će Basly i Camél[inat] postupiti kao izdajice, što ne vjerujem, ili će se morati odvojiti od te gospode na prvom značajnom pitanju. Dakle, bolje je ne udruživati se s njima.

Veoma mi se svidio Vaš članak u »R[evue] nouv[elle]«; naravno, uz »allowance«³, je u takvom organu nemoguće reći sve. Jako se čudim što su Vam dopuštene odviše slobodne riječi, ali . . . ona⁴ je žena, ima osjetljiva mjesta . . . Da je glavni urednik bio muškarac, pred Vama bi se isprсила tvrdoglavija moralnost^[600]. Sa »Journal des éco-

¹ 15. marta – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 243 i 244. – ³ »obzire« – ⁴ Juliette Adam

n[omistes]«, »La Revue philosoph[ique]« i Juliettom eto Vas uvećiko u službenoj literaturi.⁽⁶⁰¹⁾ I budući da pišete boljim francuskim jezikom (zato što je više jezik XVI vijeka, a manje pariski) nego drugi pisci, sigurno ćete uspjeti.

Juliette me je mnogo zabavljala svojom visokom vanjskom politikom⁽⁶⁰²⁾. To je posve čisti Blowitz, samo ne tako smiješan u formi.

Srećom Socialist League⁽³⁶⁷⁾ zasad spava. Naši junaci Bax i Morris, rastrgani željom da nešto učine (kad bi samo znali što?), obuzdani su jedino okolnošću što nema apsolutno ništa da se čini. Uostalom, imaju više veza s anarhistima nego što je poželjno. Svoju svečanost od 18-og održali su s njima zajedno,⁽⁶⁰³⁾ a Kropotkin je na njoj govorio – gluposti, kako su mi rekli. Sve će to proći – već zbog toga što ovdje zasad nema apsolutno ništa da se radi. Ali s Hyndmanom, koji se u politici ističe kao smutljivac i koji je sposoban na sve gluposti za ljubav svoje karijere – s tim H[yndmanom] s jedne strane, i s našim dvjema bebama u politici, s druge strane, nisu sjajni izgledi, – a eto inostrani socijalistički listovi se deru na sav glas da se u Engleskoj socijalizam širi gigantskim korakom! Ja sam zadovoljan što se ono što se ovdje protura pod socijalizmom uopće ne širi.

Želi Vam dobro

F. E.

Uostalom, Bax je napisao pregled historije filozofije, u kome ima vrlo dobrih stvari.

Prevod s francuskog

246

Engels Veri Ivanovnoj Zasulič
u Ženevu

London, 31. marta 1886.

Draga građanko,
Mnogo Vam zahvaljujem za prevod *Bede filozofije*, koji sam primio.

Pri otvaranju paketa pocepao sam adresu pošiljaoca. S mnogo truća uspeo sam da parčad hartije nekako sastavim, kako bih mogao odgonetnuti adresu, kojom se služim danas. Kako ne znam da li sam adresu tačno pročitao, molim Vas da mi adresu još jednom saopštite, jer želeo bih da Vam dostavim jedan primerak ruskog prevoda II toma *Kapitala* koji sam primio iz Petrograda.

Izvinite, molim Vas, što Vam zadajem truda svojom nespretnošću i primite moje iskrene pozdrave.

F. Engels

Prevod s francuskog

247

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 12. aprila 1886.

Dragi Bebel,

Hvala za debatu o zakonu protiv socijalista – vrlo nas je obrađovala. Eto i opet nečega što je na visini pokreta, a tako se i doima od početka do kraja. I Liebknecht je ponovo posve onaj stari, čini se da francuska konkurencija dobro djeluje.¹ Vrlo je zgodna predstava u kojoj se cijela banda – htjedoh reći rulja – sjatila oko tebe pa laje i urla, a onda se pod udarcima biča povlači. Kakve li sreće što je osim vas govorio par riječi samo Vollmar, i što je Singer, koga su svi lično napali, morao žestoko odgovoriti, dok je masa pitomih držala jezik za zubima.⁽⁶⁰⁴⁾

Smiješno je, kako se gospoda plaše umorstva knezova. Svi oni, ili njihovi očevi, pjevali su:

Kog' još snade nepritlika
Kao Tschecha načelnika
Da takvoga debeljaka
Promaši na dva koraka.

Njemačka buržoazija tada je još svakako imala životne snage, a razlika se vidi i u tome što je 1844. nastala pjesma o barunici od Droste-Vischering⁽⁶⁰⁵⁾, dok se sada kulturna borba⁽⁶⁰⁶⁾ vodi najdosadnijim oružjem u najumornijim rukama.

Ovdašnji socijalisti su oslobođeni.⁽⁶⁰⁹⁾ Šaljem ti današnji krajnje konzervativni »Standard« (u njemu jedan »Cri du Peuple«), s izvještajem o posljednjoj raspravi. Tu ćeš vidjeti kako nastupa jedan engleski sudac (svakako ne u *Irskoj!*) Preveden s pravnčkog jezika, govor glasi: Zakon o pobunjeničkim govorima pogađa optužene, ali taj zakon je zastario, inače biste morali osuditi sve radikalske govornike i ministre, vi dakle treba da pitate jedino: jesu li optuženi htjeli, ili nisu htjeli pljačku od 8. febr.^{2?} A Cave je jedan od šesnaest vrhovnih sudaca Engleske.

Presuda je lijepa reklama za Hyndmana, ali ona je zakasnila. Hyndman je uspio da tako uništi svoju organizaciju da joj nema spasa, ona se u Londonu uspavljuje, dok su organizacije u provinciji prema ovdašnjem rascjepu zauzele stav iščekivanja i neutralnosti. Sve u svemu,

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 243. – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 233 i 234.

obje organizacije zajedno – Federacija i Liga^[386] – nemaju ni 2000 članova koji plaćaju članarinu, a njihovi listovi³ ni 5000 čitalaca – među njima je najviše simpatizera iz redova buržoazije, popova, literata itd. Pri ovdašnjem stanju stvari, prava je sreća što tim nezrelim elementima nije uspjelo da prodru u mase. Treba da najprije sami prevriju, onda će možda biti dobro.

Što se tiče ostalog, opet je kao u vrijeme Internacionale. Samojutros stigla je cijela hrpa njemačkih, francuskih, španjolskih, belgijskih novina i to mi oduzima vrijeme koje bih morao posvetiti engleskom prijevodu *Kapitala*⁴. Kad bi ta starudija htjela izdržati bar dok završim III tom – onda, što se mene tiče, može početi.

Dekazevil^[574] napreduje krasno. Iz izvještaja koji sam ti danas poslao («Cri du P[euple]») o mitingu prošle nedjelje (pre osam dana) vidjet ćeš kako ti Parižani, razvikani kao revolucionarni lajavci, umiju da propovijedaju mir i zakonitost u štrajku, nimalo ne odstupajući od revolucionarnog držanja. Ali to dokazuje da su Francuzi otišli mnogo dalje zahvaljujući revolucionarnom tlu na kojem stoje, da tamo uopće ne postoji mnoštvo cjepidlačenja i sumnjičavosti što u Njemačkoj još u tolikim glavama stvaraju zbrku. Samo se po sebi razumije da je, već prema prilikama, valjalo postupati zakonito ili nezakonito, i nitko ne vidi u tome proturječnosti. Za Pariz je značajno da je «Cri du Peuple» do jučer skupio za Dekazevil 35 000 fr[anaka], a Rochefortov «Intrasingeant» još ni 11 000.

Bismarcku, koji je, čini se, bio vrlo ljut, no očigledno je govorio na adresu prijestolonasljednika⁵, zacijelo će na smiješno sumnjičenje Marxa odgovoriti Laura i Tussy^[607]. Od ostalih govora Hänelov je s pravničkog aspekta bio najbolji, on je osvijetlio apsurdan zahtjev da se građani ne pokoravaju zakonu samo izvanjski već i u *nutrini*, – a to što se zahtijeva nešto poput toga da se gola *namjera* i njeno javno izricanje mogu proglasiti kažnjivim stavljajući ih van zakona, to dokazuje kako su u Njemačkoj propale sve građanske predodžbe prava, – one su tamo vrijedile zaista samo kod opozicione buržoazije; u stvarnosti, uvijek je vrijedilo bespravlje policijske države koje se u drugim zemljama probija ipak samo stidljivo i kao nasilan udar (Irska se uvijek izuzima).

Kraj, jer je vrijeme za predaju preporučenih pisama (5 sati).

Tvoj
F. E.

³ «Justice» i «The Commonweal» – ⁴ prvi tom – ⁵ Friedricha Wilhelma

248

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 28. april 1886.

Draga Laura,

Prevod *Kapitala*¹ na engleski jezik je užasan posao. Prvo oni² prevode. Zatim ja proveravam prevod i olovkom unosim svoje sugestije. Onda se to vraća njima. Zatim sledi savetovanje na kome se rešava o spornim mestima. Posle toga ja moram ponovo sve da pročitam i da utvrdim da li je sve, u stilističkom i tehničkom smislu, spremno za štampu i da li su svi citati, koje je Tussy pronašla u engleskim originalima, tačno uneseni. Do sada sam završio 300 strana nemačkog teksta, a uskoro ću još 100. No, osim toga, postoji još jedna zapreka. Edward je prevodeći svoj deo propustio da prevede nekih 50 stranica, a njih ću, nadam se, dobiti do kraja ove nedelje. Čim ih dobijem, prodrmaću učmalog K. P.³ Lukavi Škotlandanin, koji još uvek zamišlja da mi nismo svesni svog povoljnog položaja na tržištu, igra igru odugovlačenja, ali će jednog lepog jutra shvatiti da je strašno pogrešio. Mi smo ona strana koja može sebi da dozvoli čekanje, i mi nameravamo da sačekamo dok sve potpuno ne spremimo za štampu, recimo još nedelju dana. A kako imamo pismenu ponudu od jedne druge firme, možemo da insistiramo na našim uslovima.

Sve ovo mora da posluži kao opravdanje zbog kratkoće mog zadnjeg pisma³⁵ i odlaganja do koga je odonda došlo. Činjenica je da prevod moramo početi da štampano sredinom maja, kako bi izdanje bilo gotovo krajem septembra. A mi to možemo, mada će me to držati prikovanog za posao u najmanju ruku sve do pred kraj juna.

Vaše billet-doux⁴ Bismarcku⁶⁰⁷ izazvalo je u Nemačkoj veliku uskomešanost. Bebel piše: »Die Erklärung von Laura und Eleanor M. ist famos, der größte Teil der deutschen Presse nimmt davon Notiz, hütet sich selbstverständlich, Sie abzudrucken. Otto wird wütend sein, für dergleichen Angriffe ist er sehr empfindlich.«⁵

Uticao nove situacije u Francuskoj⁶ jasno se vidi na primeru debate o zakonu protiv socijalista⁶⁰⁴ u Berlinu. Library⁷ bi se jedva

¹ prvog toma – ² Moore i Aveling – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 243. –

⁴ ljubavno pismo – ⁵ »Izjava Eleanore i Laure Marx je izvanredna, najveći deo nemačke štampe izveštava o njoj, ali se, razumljivo, pažljivo čuva da je ne preštampa. Otto će pasti u jarost, on je veoma osetljiv na takve napade.« (U rukopisu napisano na nemačkom jeziku). – ⁶ Vidi u ovom tomu, pisma br. 234 i 243. – ⁷ Wilhelm Liebknecht

odvažio da ponovo tako odlučno istupi, na svoj najbolji stari način, da ga događaji u Parizu i Dekazevilu nisu opet malo protresli. Za naše ljude u Nemačkoj ovo takmičenje je dragoceno. Rascep i neslaganje u Parizu pružali su izgovor njihovom filistarском krilu da na Francuze gledaju s visine, de haut en bas⁸, kao da se oni sami nisu godinama brložili u sukobima, svadama i razdorima; a počinjali su da govore tako kao da su oni, nemačka *kleinbürgerliche*⁹ sekcija Partije, vode čitavog pokreta. Ta krasna šačica šovinista sada je dobila efikasan udarac po glavi. Velika je šteta što zakon protiv socijalista dosta uspešno onemogućava rasprostriranje takvih novina kao što su »Socialiste« i »Cri du Peuple«, te se dnevne, *tekuće* informacije o Francuskoj moraju saznavati iz bedne buržoaske štampe.

Primerke »Cri du Peuple« i »Intrans[igeant]« koje si mi poslala uputio sam Bebelu i Liebknechtu, ali se ti primerici uglavnom dalje ne rasturaju, a možda ni ne stignu uvek do njih.

Izgleda mi vrlo čudno što se nigde ne pojavljuje apelacija protiv presude izrečene u Vilfranšu^[608]. Koliko je meni poznato, postoji dvostruki povod za apelaciju: 1) pozivanje na nenadležnost suda; 2) protiv presude kao takve; a zatim konačna *pourvoi en cassation*¹⁰ na osnovu oba ova sporna pitanja. Čini mi se da je veoma značajno ući u taj sukob, makar i samo zato da bi se razobličila nečasnost sudova i skrenula pažnja javnosti na ovo suđenje.

Jedva smem da se nadam da će Roche biti izabran u sledeću nedelju^[609]. Kako gotovo nedelju dana nisam pročitao ni jedan primerak »Cri du Peuple«, ne znam koji su još kandidati, osim Gaulier-a, ušli u borbu. Ipak, glasanje će u svakom slučaju pokazati značajno kretanje napred, i još više poplašiti radikale.^[60]

Ovde vlada potpuna pometnja. Bax i Moris sve dublje i dublje padaju u ruke nekolicine anarhističkih frazera, i sa sve većim intenzitetom pišu besmislice. Pretvaranje časopisa »Commonweal« u nedeljni časopis – što je apsurdno u svakom pogledu – pružilo je Edwardu priliku da se oslobodi dužnosti u ovom danas nepouzdanom organu.^[610] Bax sa napola svarenom Hegelovom dijalektikom à la recherche¹¹ za ekstremnim i protivrečnim predlozima, i Moris, koji kao bik navaljuje glavom kroz zid protiv »parlamentarizma«, moraće da na sopstvenoj koži nauče kakvoj vrsti ljudi pripadaju njihovi prijatelji anarhisti. Bilo bi smešno očekivati od radničke klase da obrati ma i najmanju pažnju na ovu smešu čudljivih lutanja, koja se iz učtivosti naziva engleski socijalizam, i velika je sreća što je tako: ova gospoda imaju ionako dosta posla dok srede stanje u sopstvenim glavama.

Schorlemmer, koji je sada ovde, i Nim odveli su malu Lily u zoološki vrt; Pumps odlazi na nekoliko dana u Mančester. U našim večernjim razgovorima pričamo mnogo o tvom obećanom dolasku u

⁸ odozgo – ⁹ sitnoburžoaska (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku) – ¹⁰ žalba višem sudu – ¹¹ u traganju

London. Kada će to biti? Schorlemmer kaže da si nešto spominjala da bi i Paul došao ovamo u isto vreme. To bi bilo još bolje. U svakom slučaju vreme je da se ove dobre namere počnu pretvarati u manje-više stvarne planove i projekte, jer u ovoj blagoslovenoj klimi pogodan period za njihovo ostvarenje ne traje naročito dugo.

Da li si u poslednjem broju lista »Soz[ial]dem[okrat]« videla onu aferu sa Kalleom i Weibergemeinschaft?¹²[611] Taj momak se dobro zapleo. On je velika znamenitost među nacional-liberalima^[251] i poseduje veliku hemijsku fabriku u Visbadenu.

Nežni pozdravi od Nim i od Schorlemmera.

S ljubavlju tvoj
F. Engels

Paul mi, nadam se, neće zameriti što mu ne pišem onoliko često koliko bih to želeo.

Prevod s engleskog

¹² Zajednicom žena (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku)

249

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 29. aprila 1886.

Dragi Sorge,

Primio sam tvoja pisma od 15. i 28. februara i od 8. marta, a i dopisnicu od 21. marta.

Rukopis sadrži velikim delom iste stvari, koje je M[arx] zabeležio u svom primerku za 3. izdanje.^[556] U drugima, koji više sređuju umetke iz francuskog, ne vezujem se bezuslovno za njega, 1. jer je rad za 3. izdanje znatno docnije obavljen, dakle, za mene više odlučujući, 2. jer je M[arx] za prevod, koji je trebalo da se uradi u Americi, van njegovog domašaja, možda želeo da se neka teška mesta radije pravilno, uzmu iz francuskog uprošćenog teksta nego iz nemačkog nepravilno, a taj obzir sada otpada. Pa ipak mi je on dao nekoliko vrlo korisnih saveta, koji će u svoje vreme i za 4. nemačko izdanje dobro poslužiti. Čim s tim budem gotov, vratiću ti ga preporučeno.

List »Volkszeitung»¹ i nedeljnik »Der Soz[ialist]» sada stižu redovno. Za poslednje dve nedelje poslao sam ti »To-Day» i »Commonweal» od marta i aprila. Zatim juče »To-Day» od maja. Za zakašnjenje je kriva samo i jedino neurednost izdavača. Ako ti sada još nešto nedostaje, javi mi.

Broadhouse-ov (Hyndman)ov prevod *Kapitala* je čista komedija^[557]. Prva glava je prevedena s nemačkog jezika, smešno puno grešaka. Sada se prevodi s francuskog jezika², greške su iste. Sudeći po sadašnjoj brzini stvar ni do 1900. godine neće biti gotova.

Hvala za »Kalender». Da je Douai tako sramno nepriznati veliki čovek, svakako nisam ni slutio^[612]. Neka svest o svojoj veličini sa svom njenom nepriznatošću ponese sobom u grob, a da je prethodno ne vidi smanjenu kao šećer koji se topi. Ili on je bio pravi čovek za Ameriku, pa da je ostao običan demokrat, poželeo bih mu svako dobro, ali ovako je zalutao gde ne treba.

Što se tiče čistunca koji se žesti protiv našeg stila i naše interpunkcije: on ne zna ni nemački ni engleski, inače ne bi nalazio anglicizme tamo gde ih nema. Za nemački jezik, kojim se ushićuje i koji su nam u školi uterivali u glavu, sa njegovim groznim sklopom perioda i sa glagolom, odvojenim od subjekta deset milja dugim umetnutim rečenicama, negde na repu, za taj nemački jezik bilo mi je potrebno trideset godina da se opet odučim od njega. Taj birokratski nemački

¹ »New Yorker Volkszeitung» – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 243.

jezik školskog uče, za koji Lessing uopšte ne postoji, sada čak i u Nemačkoj potpuno nestaje. Šta bi taj filistar rekao kada bi čuo kako u skupštini govore ljudi koji su napustili ovu jezivu konstrukciju, jer su se njome uvek zaplitali i govorili kao Jevreji: »als der Bismarck ist gekommen vor die Zwangswahl, hat er lieber geküsst den Papst auf den Hintern als die Revolution auf den Mund« usw. (»Kada se Bismarck našao pred prinudnim izborom, više je voleo da poljubi papu u zadnjicu, nego revoluciju u usta) itd. Ovaj napredak duguje se malom Laskeru, to je jedino dobro što je učinio. Kada gospodin čistunac sa svojim nemačkim jezikom školskog uče bude došao u Nemačku, reći će mu da govori američki. »Vi znate kako je sitničav nemački učeni filistar« – to je on, izgleda, naročito u Americi. Nemački rečenični sklop, zajedno sa interpunkcijom, kako su ih u školi predavali pre: 40 do 50 godina – zaslužuju samo da se bace na đubre, a to im se u Nemačkoj i događa⁽⁶¹³⁾.

Mislim da sam ti već pisao da je neka američka damica³, udata za Rusa, uvrtila sebi u glavu da prevede⁴ moju staru knjigu⁵. Pregledao sam prevod, što mi je zadalo mnogo posla. Ali ona je pisala da je štampanje osigurano i da se sve odmah mora uraditi, te sam morao da zapnem. Sad se ispostavilo da je ugovaranje poverila nekoj miss Foster, sekretarici nekakvog Woman's Rights društva, i ta je počinila glupost da stvar preda Socijalističkoj radničkoj partiji⁽⁶¹⁷⁹⁾. Rekao sam prevodiocu svoje mišljenje u vezi s tim, ali stvar je bila već učinjena. Uostalom, srećan sam što gospoda tamo ne prevode moja dela, lepo bi to izgledalo. Dovoljan mi je njihov nemački jezik, a sad još i njihov engleski!?

Gospoda iz lista »Volkszeitung« mora da su zadovoljni. Dobili su u ruke celi pokret među Nemcima, i radnja im sigurno cveta. Da u takvim okolnostima čoveka kakav je Dietzgen potiskuju u zadnji plan, razume se samo po sebi⁽⁵⁵⁸⁾. Igrarija s bojkotom i sitnim štrajkovima je, naravno, mnogo važnija od teorijskog prosvetavanja. Ali, pri svem tom, stvar u Americi snažno napreduje. Prvi put postoji jedan stvarni masovni pokret u svetu u kome se govori engleskim jezikom. Da se on još kreće pipajući, nespretno, nejasno, neznalički, to je neizbežno. To će se sve razbistriti, pokret se mora dalje razvijati i razvijaće se na svojim sopstvenim greškama. Teorijsko neznanje osobina je svih mladih naroda, ali takode i praktična brzina razvitka. Kao u Engleskoj, tako i u Americi ne pomažu nikakve propovedi trenutka kad nastupi stvarna potreba. A ta postoji u Americi i ljudi je postaju svesni. Ulazak domorodačkih radničkih masa u pokret u Americi predstavlja za mene jedan od velikih događaja 1886. godine⁽⁶¹⁴⁾. Što se tiče tamošnjih Nemaca, neka se vrsta što sada cveta postepeno priključi Amerikancima, biće još malo ispred njih; i najzad,

³ Florence Kelley-Wischnewetzky – ⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 227. –

⁵ *Položaj radničke klase u Engleskoj* – ⁶ Vidi u ovom tomu, pismo br. 237.

među tamošnjim Nemcima će ipak još ostati jedno jezgro, koje će zadržati teorijsko shvatanje prirode i opšteg toka celokupnog pokreta, koje će održavati proces vrenja i na kraju krajeva opet doći na vrh.

Drugi veliki događaj iz 1886. godine jeste obrazovanje radničke partije u francuskom parlamentu pomoću Baslyja i Camélinat-a, dvojice zvaničnih radničkih poslanika, koje su radikali^[460] uneli u spisak i progurali, ali koji, suprotno svim običajima, nisu postali sluge gospode radikala, nego su istupali kao radnici. Dekazevilski štrajk^[574] doveo je split⁷ između njih i radikala do erupcije – 5 drugih poslanika su im se pridružili⁸. Radikali su sada morali da izađu na videlo sa svojom politikom prema radnicima, a pošto vlada postoji samo blagodareći radikalima, bilo je to zaista odvratno, jer radnici su ih s pravom činili odgovornim za svaki vladin postupak. Ukratko, radikali, Clemenceau i svi ostali poneli su se bedno, i tada je usledilo ono što do sada nikakvo propovedanje nije postiglo: *otcepljenje francuskih radnika od radikala*. A drugi rezultat je bio: ujedinjenje svih socijalističkih frakcija za zajedničku akciju. Samo su se kukavni posibilisti^[245] držali odvojeno i usled toga se svakodnevno sve više raspadaju. Vlada je svojim glupostima ogromno pripomogla ostvarivanju ove new departure⁹. Naime, ona želi da zaključi zajam od 900 miliona franaka i za to joj je potrebna novčana aristokratija, ali ona je takođe akcionar u Dekazevilu i uskraćuje svoj novac ako vlada ne uguši štrajk. Otud zatvaranje Duca i Roche-a^[608]. Kao odgovor na ovo radnici su istakli Roche-ovu kandidaturu u Parizu za sledeću nedelju (izbori za skupštinu) i Ducovu (Quercyjevku) za opštinsko veće, gde će sigurno proći.^[609] Ukratko, u Francuskoj je opet sjajan pokret u živom toku, a najbolje od svega je što su naši ljudi Guesde, Lafargue, Deville, teorijske vođe.

Protivdejstvo na Nemačku nije izostalo. Revolucionarni jezik i akcija Francuza pogotovu su pokazali koliko je jadno cmizdrenje raznih Geisera, Vierecka, Auera i Co., te su tako u poslednjoj debati u vezi sa zakonom protiv socijalista istupili samo Bebel i Liebk[necht], i obojica vrlo dobro^[604]. S tom debatom možemo se opet pokazati u pristojnom društvu, što nipošto nije bio slučaj sa svima. Uopšte je dobro da se Nemcima, naročito otkad su izabrali tako mnogo filistarskih elemenata (što je, naravno, bilo neizbežno), donekle osporava uloga vođenja. U Nemačkoj u mirnim vremenima sve postaje filistarski; stoga je žalac francuske konkurencije apsolutno potreban. A njega će sigurno biti. Francuski socijalizam postao je najjednom od sekte partija, i sada je tek i usled toga tek omogućeno masovno priključivanje radnika, jer oni su tamo presiti sektaštva, i to je bila tajna zašto su pristajali uz krajnju buržoasku partiju, uz radikale. Sledeća nedelja će na izborima već pokazati znatan napredak, mada se jedva može očekivati da će Roche proći.

⁷ rascep – ⁸ Vidi u ovom tomu, pismo br. 234. – ⁹ nove polazne tačke

Mislim da će kroz dve do tri nedelje početi štampanje engleskog prevoda 1. toma *Kapitala*. Ja još dugo neću završiti reviziju, ali 300 strana su potpuno, a daljih 200 bezmalo gotove za štampu.

Još jedno. Neki Mr. J. T. McEnnis intervjuisao me je ovih dana pod izgovorom da u ime države Misuri dobije savet o radničkom zakonodavstvu. Shvatio sam ubrzo da se iza ovoga kriju novinarske ujdurme, i on mi je priznao da radi za the leading Democratic Paper of St. Louis¹⁰; ali mi je dao časnu reč da će mi podneti svaku reč na reviziju. Tog momka mi je poslao Rus Stepnjak. Otada su prošle gotovo dve nedelje, i plašim se da nije održao reč. Zaboravio sam naziv lista iz St. Luisa. Ako bi se, dakle, nešto pojavilo o tom intervjuu, molim te da u listovima »Der Soz[ialist]«, »Volkszeitung« i tamo gde inače smatraš za potrebno daš da se odštampa priložena izjava¹¹. Ali ako momak ipak opet dođe i održi reč, onda ću te, razume se, smesta izvestiti, i ti možeš da pocepaš izjavu⁽⁶¹⁵⁾.

Ovde, srećom, pokret *uopšte ne napreduje*. Hyndman i Co. su politički karijeristi, koji sve pokvare, a u Soc. League⁽³⁶⁷⁾ anarhisti brzo napreduju. Morris i Bax – prvi kao socijalista po duši, drugi kao filozofski lovac paradoksa – trenutno su potpuno u njihovim rukama i moraju sada ovo iskustvo da prožive in corpore vili¹². Iz idućeg nedeljnika »Commonweal« videćeš da Aveling, blagodareći naročito Tussynoj energiji, ne snosi više zajedno sa drugima odgovornost za onu podvalu, i to je dobro. I ti smetenjaci hoće da vode englesku radničku klasu! Srećom, ova za to neće ni da čuje.

Srdačan pozdrav.

Tvoj
F. Engels

Redakciji itd.

U slučaju da u St. Luisu izađe izveštaj o intervjuu jednog dopisnika ovog lista sa mnom, imam na to da primetim sledeće:

Stvarno me je neki gospodin McEnnis posetio kao predstavnik tog lista i postavljao mi pitanja o raznim stvarima, ali uz obećanje, zajemčeno *časnom rečju*, da o tome ni jedan jedini redak neće dati u štampu pre nego što ga pokaže meni. Umesto toga, on se preda mnom nije više pojavio. Ovim, stoga, izjavljujem da za ovu publikaciju moram da odbijem svaku odgovornost, tim pre što sam imao prilike da se uverim da gospodin McEnnis usled nedostatka nužnih predznanja čak i uz najbolju volju jedva može biti u stanju da moja kazivanja pravilno shvati.

Friedrich Engels

London, 29. aprila 1886.

¹⁰ vodeći demokratski list u St. Luisu (»Missouri Republican«) – ¹¹ Izjava redakciji lista »New Yorker Volkszeitung« – ¹² na sopstvenom telu

250

Engels Paulu Lafargue-u
u Pariz
(izvod)

[London] 7. maja 1886.

...Čestitam vam na nedjeljnoj pobjedi, koja u stvari potvrđuje odvajanje pariskih radnika od radikala.^[609] Kako su glupi ti radikali! Ali to je sudbonosna glupost koja ovladava svakom buržoaskom strankom, čim se približi njen čas dolaska na vlast, i ona prema tome gubi svoje obilježje opozicione stranke. Nestrpljive su što ne ulaze u vladu, iako znaju da još nije došao momenat, igraju se tajne vlade, postaju čak odgovorne za gluposti i ludosti postojeće vlade. S druge strane, vidimo Radničku partiju^[616] koja jača svakog dana usled ovih istih vladinih gluposti, što ih je moguće tek upola poreći. Radnička partija ne prihvata više lijepje riječi i obećanja, ona traži djela, što joj ne mogu dati. Htjeli bi je zadržati i prisiliti da radi protiv sebe; i između vlade, u kojoj još nisu, i masa, koje sve više gube, *natjerani su da ukazuju na monarhističke zavjeremike, da ih predstavljaju kao stvarnu opasnost, da viču: Ujedinito se, da spasemo Republiku*, jednom riječi, *da postanu oportunisti.*^[244] *Propala je svaka stranka, koja nastoji da dođe na vlast prije nego što joj prilike omoguće da ostvari svoj vlastiti program.* Ali nestrpljivost građanskih stranaka da dođu na vlast takva je da se sve nasuču na podvodnoj stijeni prije nego što dođe njihov čas. To nam utoliko više skraćuje vrijeme razvitka.

S druge strane, naš pokret u Parizu ušao je u takvu fazu u kojoj mu čak počinjena greška neće nanijeti suviše zla. Bez sumnje, brzina budućeg napredovanja zavisi mnogo od rukovođenja vođa grupa; ali čim se mase jednom pokrenu, one su kao zdravo tijelo koje ima snagu da odstrani prve početke bolesti, čak i ponešto otrova.

Prema: «Le Socialiste» od 24. novembra 1900.

Prevod s francuskog

251

Engels Wilhelmu Liebknechtu

u Lajpcig

London, 12. maja 1886.

Dragi Liebknecht,

Francuski listovi (koje sam ti poslao u najmanje tri pošiljke) trebalo je da ti naprosto omoguće da pročitaš neke vijesti iz prve ruke o briljantnom razvoju stvari u Francuskoj. Budući da »Cri du P[eu-ple]« primaš, treba, dakle, da ti šaljem samo »Intrans[igeant]« itd. Te mi novine tu i tamo, kad se nešto dešava, šalje Laf[argue], pa sam mislio da ih tako još više iskoristim.

Što se tiče Clemenceau-a, svakako može uskoro doći trenutak kada će biti bolje da napustiš »Justice«. S jedne strane, izgledi da uskoro postane ministar, a s druge strane, također, za njega osobito neočekivano brz razvoj Radničke partije, tjeraju ga na konzervativnu, izrazito-gradansku stranku. Čak i s njegova vlastitog gledišta njegovo je istupanje ludo. Ali to doživljavaju svi buržuji, pa i oni koji su najviše napredovali. I Longuet će uskoro morati da bira, inače će se potpuno upropastiti. Kandidatura Gaulier-a, koju je istakla sama štampa ne uključivši Comité radicaux-socialistes, stajala je radikale^[460] 50 000 glasova koji su prešli k nama i sada su to najbjesniji protivnici svojih bivših šefova.^[609] Ne bude li golemih promašaja – pokret je već sada dovoljno jak da bez štete stvari male omaške – dobit ćemo na narednim izborima u Parizu $\frac{1}{4}$ do $\frac{1}{3}$ sjedišta. A sada, kad zaista ima šta da se radi, naši ljudi ponašaju se upravo uzorno.

Ali ludost je besplatno pisati za »Justice«. List može posve dobro platiti; glavne urednike – poslanike – ionako plaća nacija.

Bebel mi je pisao da mu glas otkazuje kad ga nekoliko dana napreže, pa sam mu, naravno, kazao¹ da je gromovit glas zapravo prvi uvjet za putovanje po Americi radi skupljanja novca. Ja, naravno, ne znam ca li on pri tome pretjeruje, no bilo bi u svakom slučaju riskantno; šta Jenki u tom pogledu traže za svoj gotov novac, iskusićeš sam u potpunosti tek tamo prijeko. Ne bude li išao on, svakako ćeš morati da se pobrineš kako za suputnika ne bi dobio nekog od pitome malograđanske sorte^[546].

Čikaška afera^[617] svakako će značiti kraj anarhističke komedije u Americi. Amerikanci puštaju ljude da viču koliko ih volja, ali otkako su poznali industrijski narod, ne poznaju šale kad se radi o besmislenoj gužvi.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 244.

O ovdašnjem takozvanom »pokretu«^[386] ne može se javiti ništa dobro. Hyndman je svakog dana sve otrcaniji, izgubio je sve povjerenje vlastitih ljudi, a Liga sve više potpada pod vodstvo anarhista. Otkako je »Commonweal« postao tjednik – a za to nema ni dovoljno novaca ni dovoljno snage – Aveling je morao (besplatno) uredništvo prepustiti Baxu, a na njega i Morrisa jako utječu anarhisti. Gospoda treba da to iskušaju in corpore vili², već će im toga biti do guše, ali prava je sreća što se te dječje bolesti boluju prije nego što su mase pristupile pokretu. A do sada su se tvrdokorno ustručavale da to učine. Upravo kao u Francuskoj. Vrlo velika radnička klasa ne može se pokrenuti prodikama; ali kada prilike dozriju, lavina će se zakotrljati i od malog udara. A do njega će doći i ovdje, i to uskoro. Vrlo je vjerojatno da će financijski slom velikih tredjuniona pod pritiskom hiperprodukcije označiti trenutak kada će Englezima postati jasna neodrživost »samopomoći« i radikalizma.

Dakle, na jesen ovdje!

Tvoj
F. E.

Gospoda Pfänder otplovit će kroz osam dana u Ameriku svom šurjaku u Novom Ulmu, Minesota.

² na vlastitom tijelu

252

Engels Izdavačkom preduzeću F. H. Nestler & Melle
u Hamburg⁽⁶¹⁸⁾

(koncept)

[London] 13. maja 86.

Izdavačkom preduzeću gospode F. H. Nestler & Melle, Hamburg.
Poštovana g[ospodo],

Ma koliko laskav bio predlog koji ste mi učinili u vašem cenjenom pismu od 10. o. m., ipak žalim što isti moram da odbijem, i to zbog nedostatka vremena.

Dužnost u vezi sa izdavanjem rukopisa iz Marxove zaostavštine i korišćenje ostalih papira, koje je on ostavio posle svoje smrti, samo po sebi je dovoljno da mi ispuni vreme još nekoliko godina, i predstavlja za mene obavezu pred kojom sve ostalo mora da se povuče.

Ali uz to još dolazi i obaveza, većinom veoma potrebne revizije prevoda naših spisa na strane jezike. Ne samo engleski prevod *Kapitala*, koji sad moram da dovršim, i koji idućeg meseca ide u štampu, nego mi stalno na pregled pristizu rukopisi takve vrste, prevodi manjih spisa na francuski, italijanski, danski, holandski itd.^[527], i oduzimaju mi ostatak slobodnog vremena.

Ali ako uspem da sve to završim, onda pre svega moram da mislim na to da najzad jednom završim svoje sopstvene, pre tri godine potpuno prekinute radove, ako to uopšte još doživim.

Od ljudi mog kursa moj prijatelj K. Kautsky bio bi zaceo sposoban da preuzme takvo mesto, tim pre što trenutno ovde živi, te bi mu ja, dakle, u tome rado prema svojim mogućnostima pomogao; sem toga i odgovarajuća, većinom sasvim nepoznata engleska literatura, nigde nije pristupačna sem u British Museumu. Bio sam stoga juče tako slobodan da mu saopštim vaš predlog. Ali on se – čak i ne uzimajući u obzir redakciju časopisa »Die Neue Zeit« – već toliko i na tako dugo vreme vezao, da me nije mogao ovlastiti da ga predložim vama.

Koliko me, kao što vidite, zanima vaš plan, toliko žalim što ne mogu da uzmem učešća u njegovom izvođenju. Zahvaljujući vam na laskavom predlogu, ostajem s dubokim poštovanjem.

253

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

London, 22. maja 86.

Dragi Ede,

Šaljem ti parlamentarnu debatu od četvrtka («Daily News») u vezi sa irskim bilom o oružju⁽⁶¹⁹⁾: ograničenje prava nošenja i posedovanja oružja za Irsku, koje je dosad bilo upravljeno protiv nacionalista, treba sada da se okrene i protiv protestantskih hvalisavaca u Alsteru, koji prete bunom. Značajan govor lorda Randolpha Churchilla, brata vojvode od Marlborough-a, demokratizovanog torijevca, ministra za Indiju, u poslednjoj torijevskoj vladi, i kao takvog doživotnog člana državnog saveta (privy council). Nasuprot mlitavim i kukavičkim protestima i izjavama naših malogradanskih socijalista da će u svim okolnostima za svojim ciljevima ići mirnim putem, zaista je krajnje vreme da se pokaže kako engleski ministri – Althorp, Peel, Morley, sam Gladstone – propovedaju pravo na revoluciju kao ustavnu teoriju, naravno, samo *dotle dok su u opoziciji*, kako to dokazuje priloženo Gladstone-ovo trućanje, ali u kome se ipak ne usuđuje da odriče pravo kao takvo. To je naročito značajno i stoga što dolazi iz Engleske, zemlje zakonitosti par excellence. Lepšu lekciju naši Vierecki teško mogu naći.

Raduje me što po novom poletu lista »Soz[ial]-dem[okrat]« vidim da si opet čio i oran.

Daleko sam odmakao sa engleskim prevodom *Kapitala*¹. Jutros sam sa Avelingom kod izdavača² sve uredio, ugovor će kroz 1 do 2 dana biti potpisan, onda štampanje, 5 tabaka nedeljno najmanje. Na žalost, sa redakcijom još nisam gotov, ali strane 1 - 450 originala su gotove za štampu; strane 450 - 640 skoro isto tako. Ali molim da se još ništa ne objavljuje, jer još ništa nije potpisano.

Naši Francuzi sjajno napreduju. Ovde, naprotiv, sve ostaje diletantska igrarija. Anarhističke gluposti u Americi mogu postati korisne⁽⁶¹⁷⁾; ne treba želiti da američki radnici na svom sadašnjem, još sasvim buržujskom stepenu mišljenja – visoka nadnica i kratko radno vreme – izbore *suviše brze* uspehe. To bi moglo jednostrani duh tredjuniona ojačati više nego što je to potrebno.

Ovdašnji Amalgamated Engineers³, najjači tredjunion, morao je prošle godine da iz rezervnih fondova doplati preko 43 000 funti ster-

¹ prvi tom – ² Williama Swana Sonnenscheina – ³ Ujedinjeno udruženje konstruktora mašina

linga za nezaposlene članove, smanjujući rezerve od oko 165 000 na 122 000 funti sterlinga. Kada fond bude iscrpen, ne pre, moći će se s ovim ljudima nešto učiniti.

Tvoj
F. E.

Pišem na Schl[üterovu] adresu, jer nisam siguran u tvoj novi kućni broj.

254

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 23. maja 1886.

Draga Laura,

Mislim da ti mogu danas javiti da je napokon uređena stvar s engleskim izdanjem *Kapitala*¹. S K[egan] P[aulom] je nemoguće zaključiti povoljan ugovor. Zato smo napravili ugovor sa Swan Sonnenscheinom i Co. Jučer sam bio s Edwardom kod S[wan] S[onnenscheina] i preostaje još formalno potpisivanje ugovora, a tada će rukopis odmah ići u štampu. S[wan] S[onnenschein] i Co. plaćaju nam 10% od prodajne cijene na veliko za prvih 500 prodanih primjeraka, a 12,5% za sve daljnje primjerke. Prvo izdanje imat će veliki format, po 32 šilinga – u dva toma; slaganje treba da počne odmah, ali tako da se mogu do izvjesnih granica izvršiti izmjene u drugom izdanju; zatim dolazi drugo izdanje u jednom tomu, čija će se cijena kretati između 7 šilinga i 6 penija i 10 šilinga – a taj plan nama odgovara mnogo više od K[egan] P[aulova], koji je htio odrediti cijenu od 28 šilinga, isključujući tako veće prodaje knjige.

Budući da imam 450 strana (njemačkog originala) gotovih za štampu, oko 200 strana koje mogu biti gotove za 14 dana, sve ostalo u konceptu, nema razloga da tjedno ne štampamo pet tabaka i da sve ne dovršimo polovicom avgusta – i knjiga će izići 1. oktobra.

Mislim da Paul ne shvaća zašto su od njega tražili pismo o izborima u Parizu za »Commonweal«. Ovdajšnji naši prijatelji ne žele direktno napasti »Justice« a, s druge strane, njihove tvrdnje imale bi upola manji učinak od mjerodavnog izvještaja iz Pariza.^[620] Ali to nije tako važno, jer je Liga potpuno zbunjena otkako je dopustila da se anarhisti u nju uvuku. Ona će držati konferenciju sa svojim delegatom na Duhovsku nedjelju i tada ćemo vidjeti šta će se iz tog izleći.^[621]

Ne mogu razumjeti zašto je dekazevilski štrajk tako naglo slomljen^[622], to prije što je Paul, kao Napoleon poslije požara Moskve, odjednom prestao da mi u kritičnom času šalje »Cri du Peuple«. Da li je apsolutno nepristupačno pariskom duhu da prima neugodne stvari koje se ne mogu spriječiti. Pobjeda u Dekazevilu bila bi izvanredno ugodna, ali nakon svega, taj će poraz možda, u krajnjoj liniji, biti korisniji pokretu. Isto tako vjerujem da će anarhističke ludosti u Čikagu^[617] donijeti mnogo dobra. Ako je suvremeni američki pokret –

¹ prvi tom

koji se nalazi, ukoliko nije isključivo njemački, još u sindikalnom stadiju – izvojevao krupnu pobjedu na pitanju osmosatnog radnog vremena, sindikalizam će postati nepromjenljiva i konačna dogma. A jedan *umjereni* uspjeh pomoći će im da spoznaju kako je potrebno ići dalje od parole: »Visoke plaće i kraći radni dan.«

Tebi odani

F. Engels

Prevod s engleskog

255

Engels Florence Kelley-Wischnewetzkoj
u Cirih122, Regent's Park Road, N. W.
[London] 3. juna 1886.

Draga gospodo Wischnewetzky,
Pregledao sam korekturane tabake¹ i olovkom uneo ispravke nekoliko novih grešaka.

Da će oprema knjige biti sve pre samo ne elegantna, predviđao sam odmah čim sam saznao kome je poverena; zato nisam time mnogo iznenađen. Bojim se da tu više nema pomoći, tako da ne vredi gundati.

Ma kakve greške i ma kakvu Borniertheit² pravile i pokazivale vode pokreta, a delimično i same tek probuđene mase, jedno je nesumnjivo: radnička klasa Amerike se pokrenula, to je sigurno. Posle nekoliko nesigurnih početnih koraka, američki radnici će dosta brzo krenuti pravim putem. Ovaj izlazak Amerikanaca na scenu smatram jednim od najvećih događaja godine⁽⁶¹⁴⁾. Izbijanje klasnih sukoba u Americi za buržoaziju čitavog sveta ima isto ono značenje koje bi za velike vojne monarhije u Evropi imalo obaranje ruskog carizma, — kraj njihovog glavnog uporišta. Jer Amerika je, na kraju krajeva, bila ideal čitave buržoazije; bogata, prostrana, zemlja na usponu, sa čisto buržoaskim institucijama, neopterećena ostacima feudalizma ili monarhističkom tradicijom, bez stalnog i naslednog proletarijata. Tu je svako mogao da postane, ako ne baš kapitalista, a ono bar nezavisan poslovni čovek u proizvodnji ili trgovini, radeći sopstvenim sredstvima, na svoj rizik i račun. I kako tu još nije bilo klasa sa oprečnim interesima, naša — i vaša — buržoazija je mislila da je Amerika *iznad* klasnih antagonizama i borbe. Ova iluzija se sada raspršila, poslednji raj na zemlji buržoazije brzo se menja u čistilište, a od toga da se, kao u Evropi, pretvori u pakao može ga spasti samo slučaj da američki proletarijat, koji je tek stekao krila, isprednjači brzim tempom u svome razvoju. Način na koji je američki proletarijat izašao na scenu sasvim je izuzetan: pre šest meseci još niko ništa nije sumnjao, a sada se, sasvim iznenada, radnici pojavljuju u tako organizovanoj masi da uteruju strah u kosti čitavoj kapitalističkoj klasi. Žao mi je samo što Marx nije živ da ovo vidi!

Kolebam se da li ovo pismo da pošaljem na Cirih ili na adresu u Parizu koju dajete na kraju svog pisma. No, kako je u slučaju greške

¹ engleskog prevoda Engelsovog *Dodatka američkom izdanju »Položaja radničke klase u Engleskoj«* — ² ograničenost (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku)

Cirih najbezbjedniji, šaljem ovo pismo i korekturne tabake gospodinu
Schlüteru, koji će ih nezumnjivo uputiti gde treba.

Uvek iskreno Vaš
F. Engels

Prevod s engleskog

256

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hotingen-Cirih

London, 3. juna 86.

Dragi gospodine Schlüter,

Gospoda Wischnewetzky šalje mi korekturne šifove¹, koje moram da vratim, i uz to mi daje jednu parisku adresu koju ne mogu tačno da pročitam, a ne piše da li da šifove šaljem tamo. Sigurnosti radi, slobodan sam da odgovor i korekturu pošaljem Vama, s molbom da ih otpremite dalje. Pariska adresa Vam je možda poznata ili se može doznati u pansionu Tiefenau – ja je čitam ovako: c/Drexel, Harjes & Co., Paris. Izvinite, molim Vas, za trud.

Vaš čartizam⁽⁶²³⁾ doći će sad takođe na red čim mi engleski prevod *Kapitala*² ostavi trenutak slobodnog vremena. Štampanje upravo počinje, a tek je polovina rukopisa gotova za štampu. Stoga najpre apsolutno moram da dovršim ostatak i sada ništa više *ne sme* da omete taj posao.

Pozdrav Edeu.

Vaš
F. Engels

¹ engleskog prevoda Engelsevog *Dodatka američkom izdanju »Položaja radničke klase u Engleskoj»* – ² prvog toma

257

Engels Karlu Kautskom
u London^[624]

[Istborn] petak, 2. jula 1886..

Najljepše hvala na tvom velikom trudu! Molim te da mi poslije subote više *ne* šalješ engleske listove osim »Nature«, ni mančesterski list što dolazi u subotu, i uopće *nijedne* novine osim »S[ozialdemo-krat]«, a poslije ponedjeljka ni pisma, jer ćemo u srijedu po podne biti ponovo tamo. Vrijeme neprestano divno – znatiželjan sam kakvi će sutra ujutro biti prvi izborni rezultati iz velegradova.^[625]

Mnogo pozdrava svima redom.

Tvoj
F. E.

258

Engels Karlu Kautskom
u London

[Istborn, 4. jula 1886]

Dragi K[autsky]

Bilo bi mi, naravno, milije da me ovdje⁶²⁴ više nitko ne posjeti, jer će ionako sutra vjerojatno doći Sch[orlemmer], no ako ne ide drugačije, šta se može. Ja ću, uostalom, u srijedu¹ biti opet u Londonu i nadam se da će do tada gospođa G[uillaume]-S[chack] imati u Londonu dovoljno posla. I ovdje je od jučer pritisla vrućina, još ima povjetarca – u petak je dapače bilo još svježije i navečer se napolju nije moglo sjediti bez ogrtača. Mnogo pozdrava tvojoj supruzi. Pumps, Percy i Moore otplovili su u ribolov da donesu večeru, samo ako im le bon Dieu² ne uzme za zlo što su oskvrnuli sabat i ne pošalje im morske zmije. Plzensko pivo i ovdje je dobro.

Tvoj
F. E.

¹ 7. jula – ² dragi bog

259

Engels Karlu Kautskom
u London

[London, 8. jula 1886]

Sretno stigao⁽⁸²⁴⁾ – bio danas kod G[uillaume]-S[chack], ali je nije bilo kod kuće – zasad sam, dakle, lišen zadovoljstva da se upoznam s njom. Tu je Schorl[emmer] – hoćete li sutra navečer ovamo prijeko?

Tvoj
F. E.

260

Engels Johannu Philippu Beckeru

u Ženevu

London, 9. jula 1886.

Dragi stari druže,

Odgodio sam odgovor na tvoje pismo za nekoliko dana, jer sam morao sačekati da li će se naći neka mogućnost da se ostvari tvoj pariski plan.^[626] Na žalost, ne ide – i to zbog toga što sam

1. vezan za Englesku, jer moram da se staram o korekturi i izdavanju engleskog prevoda *Kapitala*¹, koji je u štampi i koji nikom ne bih mogao prepustiti, čak i da nisam ugovorom vezan;

2. ja sam opet otpre 3 meseca invalid, ne mogu da načinim više od 200 do 300 koraka, i zavisim od svakojakih medicinskih ljudi; stvar nije ozbiljna, samo neprijatna, a ipak svakog trenutka može da nastupi komplikacija ako ne mirujem, a o dugim putovanjima tu nema ni govora. Pa i kada bih, kao što se nadam, do jeseni opet bio pokretniji, ipak moram ovog puta da, koliko god je to moguće, učinim kraj ovoj staroj stvari, koja me već tri godine s vremena na vreme pretvara u bogalja, i zato je potrebno da ništa ne preduzimam što bi me opet moglo oboriti. Prosto-naprosto, moram opet postići da mogu 2-3 časa bez prekida da hodam, inače ću propasti i neću moći dugo da izdržim rad. Mislio sam da ću za protekle dve nedelje moći da postignem toliko da bih mogao da ustanovim stvarno poboljšanje, no ide sporije nego što sam mislio.

Ali stvar se može, nadam se, drukčije udesiti. Naime, kada već budeš u Parizu, mogao bi takođe preko vode doći malo ovamo. Troškove za to rado ću snositi ja, a ovde te boravak neće stajati ni pare. U avgustu me šalju na more da bi me izlečili, u septembru će mi doći gosti iz provincije, iz Nemačke, a verovatno i Lafargue-ovi iz Pariza, a pošto imam samo jednu slobodnu sobu, imaću sa smeštajem gostiju dosta muke. Ali u oktobru je s tim gotovo, i mogu ti tu sobu u svako doba staviti na raspolaganje, i beskrajno bih se radovao da te vidim kod sebe. Ovde imamo i više mira da sve pretresemo i ispričamo se nego u Parizu, gde čovek ipak nikad nije sam.

Dakle, odluči se. Do oktobra biću i ja sa *hitnim* poslovima do te mere gotov, da ću sa svim ostalim moći da odugovlačim i nadam se da ću se i toliko oporaviti da ću opet smeti da malo lumpujem. Uostalom, ako bi ti radije došao u septembru, piši mi, moći će se i to zaceo ipak na neki način udesiti. Mi imamo još mnogo toga da zajedno pretresemo i ti mi možeš još štošta saopštiti iz istorije razvitka pokreta,

¹ prvog toma

što, kao što kažeš, niko drugi ne zna, pa bi zaista bilo nepravedno kad ne bismo učinili sve da se još jednom sastanemo i sve to posvršavamo.

Marxove papire još nikako nisam mogao da sredim, to je posao od najmanje mesec dana. Možda će mi to u jesen poći za rukom – uraditi se mora, i to pre no što dani suviše okraćaju.

Doznao sam ti opet poštansku uputnicu na pet funti, koju ćeš, nadam se, dobiti odmah posle ovoga pisma ili zajedno s njim.

Dakle, odluči se. Ja se silno radujem što ću te opet videti i s tobom popričati. Da sam još tako stamen na nogama kao ti, došao bih u Ženevu. Ali ovako! Eto, ja te očekujem, učini mi to i dodi ovamo.

Tvoj stari
F. Engels

261

Engels Karlu Kautskom

u Dil^[627]

London, 26. jula 1886.

Dragi barune,

Danas sam ti poslao jedan primjerak lista »Volksz[ei]t[un]g«¹, a sutra ću ti poslati onaj što je stigao danas; zatim »Deutsche Worte« u kojima se nalazi početak čl[anka] o Gustavu Cohnu^[628], za sada zaista divno, tog momka² moraš uhvatiti za »N[eue] Z[eit]«.

Jučer smo bili relativno osamljeni – i Tussy je bila bolesna, pa je Aveling morao rano otići – nije jako, ali ipak smeta. Uz to, kiša kao iz kabla – nadam se da je varna tamo u jugoistočnom kutu bolje, tamo je, što se tiče Engleske, maksimalno kontinentalna klima.

Dilke je, dakle, sretno poslat u političko progonstvo – requiescat in pace! To je zbog protestantskog licemjerja! Cijela stvar nemoguća je u katoličkim zemljama – to se ne bi moglo dogoditi ni u Beču, ni u Rimu, ni u Parizu, čak ni u Petrogradu; takva prebojadisana prljavština moguća je jedino u dva centra: Londonu i Berlinu. Berlin je svjetski grad zapravo samo stoga što se London sve više srozava na razinu Berlina. Da galantni kap[etan] Forster vodi svoju damu u bordelčić, to je posve berlinski.^[629]

Inače nema mnogo šta novo – Schorl[emmer] je otputovao u Njemačku, ja sam svakog dana sve bolje. Nim je upravo dočitala *Mučenike mašte* (kraj je tu!!) i plete čarape. Najljepši pozdrav tebi i tvojoj supruzi od nas oboje.

Tvoj
F. E.

Treba li možda u tvom stanu nešto obaviti, – ja sam opet tako dobro da tu udaljenost mogu lako promarširati, a nadam se da će tako i ostati, treba li, dakle, da ti u čemu poslužim, raspolaži mnome.

¹ »New Yorker Volkszeitung« – ² Julius Platter

262

Engels Karlu Kautskom
u Dil^[627]

Radnička biblioteka London, 31. jula 1886.

Dragi Kautsky,

Post Office Order držim ovdje, jer bi bilo uzaludno pokušavati da je naplatim kod onog zvekana u Saut[empton] Roudu. Stoji ti na raspolaganje i, ako se ne vratiš prije, ostavit ću je u kuverti, adresiranu na tebe, ovdje kod gospođe Parker alias Sare.

Prilažem Post Office Order £ 4 na tvoje ime K[arl] K[autsky] od mene, Friedricha E[ngelsa]. Zatreba li ti osim toga još par funti sterlinga, rado ću ti ih staviti na raspolaganje.

Vrijeme se popravlja – nadam se i tamo. Zbog šanse da ovo pismo stigne još danas, zaključujem s najljepšim pozdravima tvojoj supruzi i tebi od Nim i tvog

F. E.

263

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Maunt Dezertu^[630]

Intervju^[631] sam sa zahvalnošću primio; veoma me je oraspoložio. Naravno, taj skot¹ pripisuje *meni* sve gluposti koje je *sam* rekao. *The Commonweal* od 1. maja do 17. jula putuje sutra u 2 paketa. Ja ga sada dobijam preko Leßnera u razmacima, ali kompletno. *To-Day* sledi čim dobijem *julski* broj, koji još nedostaje.

Rukopis² prevoda biće prekosutra gotov i kraj će biti predat izdavaču³. Odštampano je 320 stranica, što gotovo odgovara III nemačkom izdanju. Mislim da ću do kraja septembra biti gotov a u oktobru će knjiga izaći na svetlo dana. I ja odlazim u subotu na more^[632], nadam se da će ono koristiti nama oboma, a i tvojoj ženi.

Tvoj
F. E.

[London] 3/8/86.

¹ John T. McEnnis – ² engleski prevod prvog toma *Kapitala* – ³ Williamu Swanu Sonnenscheinu

264

Engels Karlu Kautskom
u Dil^[627]

London, 6. avg. 86.

Dragi Kautsky,
Sjutra odlazimo u Istborn^[632], adresa kao i prije, 4 Cavendish Place.

Upravo sam za Liebkn[echt]a uzeo mjesto na Cunardovu parobrodu »Servia« i poslao mu potvrdu.^[633]

Svoju Money Order naći ćeš ovdje kuvertiranu i adresiranu. Isto tako razne brojeve američkog lista »Sozialist« za tebe, i razne brojeve američkog »Volkszeitung«¹, pored »Miss[ouri] Republican« s vapijućim intervjuom^[631] – »Volkszeitung« i »[Missouri] Rep[ublican]« molim da mi sačuvaš.

Smijem li te zamoliti da mi – kada se vratiš – s vremena na vrijeme, najviše svakog drugog dana, a po pravilu dva puta nedjeljno, šalješ pisma itd., kao i posljednji put?

Jučer sam definitivno gotov sa ruk[opisom] prijevoda², 23 arka su složena i čekaju u korekturnim otiscima.

Lieb[necht] će isploviti iz Liverpoola 4. sept. Avelingovi 31. avg.^[634] Mi sigurno ostajemo do 28. avg., bude li moguće i nedjelju dana duže, to ovisi o dolasku Lieb[nechta] i možda drugih posjetilaca.

Valjda si pročitao presudu u Frajbergu³ – Dietz, Heintzel, Müller šest mjeseci, ostali devet.^[635] Baš po njemački.

Hvala za vijesti iz Beča.^[636] Svijet je, inače, tih i znoji se. Jedino Rusi potiho jako mešetare, čini se da Girs namjerava da ove godine izvuče od Bismarcka nešto pošteno, ali ne vjerujem da će mu uspjeti.

Najljepši pozdravi tvojoj supruzi.

Tvoj
F. E.

¹ »New Yorker Volkszeitung« – ² engleskog prijevoda prvog toma *Kapitala*
³ U rukopisu stoji: u Frajburgu

265

Engels Karlu Kautskom

u London

Istborn, 4. Cavendish Place
11. avg. 86.

Dragi barune,

S tvojim ruk[opisom]^[637] rado ću učiniti sve šta mogu. Ali ti apsolutno ništa ne mogu obećati na kratak rok: 1. sve ovisi o prilivu štampanih araka¹, koje moram najmanje tri puta pažljivo pročitati u korekturi, 1. i 2. reviziju; 2. nagomilao mi se takav svežanj hitne korespondencije – s kojom sam prije tri mjeseca posve prekinuo – da moram smanjiti najprije nju; 3. kod mene već sedam mjeseci leže dva rukopisa za redakciju,^[638] no njih ću, ako je nužno, odložiti.

Pošalji mi dakle svoj ruk[opis], nous verrons². Njemu³ je ionako za sada potreban samo prvi svezak – *taj mi i pošalji*.

Dietz *apsolutno ne smije saznati ni riječi* o mojoj reviziji. Već mi je više nego dosta primjera njegove manije da ispušta iz vida svaku diskreciju, čim nanjuši poslovni interes. Morat ćeš, dakle, da za slučaj potrebe pronađeš neki drugi izgovorčić.

Vrijeme od juče promjenljivo.

Molim te da mi od novina šalješ samo francuski, španjolski i njemačkoamerički »Sozialist«⁴, »Soz[ial]dem[okrat]«, »Volkszeitung«⁵, »Volksfreund« i »Nature«, sve drugo može da izostane.

Također mogu izostati svi prospekti i obavijesti industrijskih udruženja.

Sada natrag k arcima. Nadam se da vam morski zrak prija oboma, a osobito tvojoj supruzi. Ovdje se svake večeri od 9 - 11 očajnički karta, pri čemu ja imam famoznu sreću u gubljenju. Nim i Rosherovi najljepše pozdravljaju.

Pozdrav tvojoj supruzi.

Tvoj
F. E.

¹ engleskog prevoda prvog toma *Kapitala* – ² vidjet ćemo – ³ J. H. W. Dietzu – ⁴ »Le Socialiste«, »El Socialista«, »Der Sozialist« – ⁵ »New Yorker Volkszeitung«

266

Engels Florence Kelley-Wischnewetzkoj
u Cirihi

4. Cavendish Place
Istborn, 13. avg. 1886.

Draga gospodo Wischnewetzky,

Moj odgovor na Vaše ljubazno pismo od 9. juna kasnio je iz prostog razloga što me je pretrpanost poslom primorala da odložim *svu* korespondenciju (izuzev one koja je apsolutno zahtevala trenutno odašiljanje) sve dogod rukopis prevoda *Kapitala*¹ nije definitivno bio spreman za štampu. Sada je to urađeno, i mogu najzad da se posvetim hrpi pisama na koje nisam odgovorio a koja je preda mnom; a Vi ste prvi na redu. Da ste mi u pomenutom pismu rekli da raspoložete slobodnim vremenom za partijski rad, odmah bih Vam poslao kratak odgovor; izvinjavam se ako ste mojom krivicom bili lišeni mogućnosti da obavite nešto korisno.

Kada sam Vam predlagao da prevedete² *Najamni rad i kapital*, sasvim sam zaboravio da je u Londonu već izašao jedan engleski prevod. Kako se on i u Njujorku nalazi u prodaji, bilo bi nekorisno predvodi ga ponovo.

A sada o *Poreklu*³. To je mnogo teži tekst za prevođenje od *Položaja*⁴, i zahtevao bi od Vas srazmerno veću koncentraciju i više vremena provedenog nad svakom stranicom. Ali ako bi mi bilo ostavljeno dovoljno vremena za redigovanje, uz pretpostavku da Vi ovom radu možete da posvetite potrebno vreme i pažnju, moj udeo ne bi predstavljao prepreku, s tim da mi ostavljate širu marginu za predlaganje izmena. Međutim, treba uzeti u obzir još jednu okolnost. Ako je ovoj knjizi uopšte suđeno da izađe na engleskom, trebalo bi je izdati tako da publika može da je nabavi preko redovne knjižarske mreže. A to neće biti slučaj, koliko ja znam, sa *Položajem*. Sem ukoliko se uslovi prometa knjiga u Americi ne razlikuju znatno od onih u Evropi, knjižari neće preuzeti prodaju knjiga koje su publikovale ustanove radničkih partija a ne redovni izdavači. Baš iz ovog razloga čaristička i ovenovska izdanja niti se gde čuvaju niti se gde mogu nabaviti, čak ni u *Britanskom muzeju*; zbog toga se ni sva naša nemačka partijska izdanja ne mogu – niti su se mogla, ni pre donošenja zakona protiv socijalista⁽³³⁾ – nabaviti u običnim knjižarama, te su ostala nepoznata čitačkoj publici izvan partijskih redova. I Vi me nećete prekorigiti što kod

¹ engleskog prevoda prvog toma – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 237. – ³ *Poreklo porodice, privatne svojine i države* – ⁴ *Položaj radničke klase u Engleskoj*

engleskih prevoda mojih dela želim ovo da izbegnem, jer sam se s tim mučio u Nemačkoj više od četrdeset godina. Ovde u Engleskoj stanje je takvo da se, sada ili u najbližoj budućnosti, već mogu naći redovni izdavači za socijalističke radove i siguran sam da ću tokom sledeće godine moći ovde da ostvarim objavljivanje engleskog prevoda i isplatu honorara prevodiocu; a kako sam, osim toga, odavno obećao dr Avelingu prevod *Razvitka* i *Porekla*,^[639] ako on sam obezbedi uslove da mu se trud isplati, to bi, kao što vidite, pojava američkog izdanja mimo redovne izdavačko-prodajne mreže samo umanjila izgleda za pojavu londonskog izdanja u redovnoj izdavačko-knjižarskoj mreži, izdanja koje bi tamo postalo dostupno svoj čitalačkoj javnosti i u svim zemljama.

Osim toga, ja i ne smatram da je baš ova knjiga ono što je sada potrebno američkim radnicima. Pre kraja ove godine, oni će moći da čitaju *Kapital*, a to će im biti pišće de résistance⁵. Kao lakše, popularno štivo za pravu propagandu, moja knjiga teško da može da posluži. U sadašnjoj situaciji još nerazvijenog pokreta mislim da bi neke od francuskih popularizacija najbolje odgovarale zahtevima. Deville i Lafargue objavili su dve serije predavanja, *Cours d'Économie Sociale*^[178], otprilike pre dve godine, s tim što je Deville izložio ekonomsku,^[246] a Lafargue onu opštiju, istorijsku stranu Marxove teorije. Bernstein vam sigurno može pokazati primerak toga rada i nabaviti još jedan iz Pariza, a onda ćete moći sami da prosudite. Naravno, ja pri tome ne mislim na opsežniji Deville-ov rad, na izvode iz *Kapitala* sa komentarom, koji su u drugoj polovini sasvim nezadovoljavajući.^[128]

14. avgust. Ponovo o *Poreklu*. Ne mislim da kažem da sam Avelingu neopozivo obećao da ga on prevede, ali smatram da sam prema njemu u obavezi ako će prevod da izađe u *Londonu*. Konačna odluka, prema tome, zavisi od vrste ugovora koji Vi možete da postignete sa izdavačima u Americi. Energično sam protiv da se ponovi ono što je gospođa Foster učinila sa mojim spisom *Položaj*.⁶ Vi ćete i sami razumeti da ako imam izgleda za englesko izdanje koje bi objavio neki, u buržoaskom poslovnom svetu poznati izdavač, i to ne samo za ovu knjigu, već i za niz raznih drugih radova, uz povoljnu okolnost da prevod bude rađen ovde (što bi mi uštedelo mnogo vremena), – da moram dva puta da razmislim pre nego što prihvatim izdavanje samo ove male knjige u Americi i time pokvarim sve aranžmane. A uz sadašnju antisocijalističku paniku u Americi, sumnjam da ćete uspeti da nađete redovne izdavače spremne da svoje ime stave uz socijalističke spise.

Veoma koristan deo posla bilo bi izdavanje serije brošura u kojima bi, popularnim jezikom, bio izložen sadržaj *Kapitala*: 1) teorija o višku vrednosti; 2) istorija različitih oblika viška vrednosti (kooperacija, manufaktura, moderna industrija); 3) akumulacija i istorija prvobitne

⁵ sredstvo za borbu – ⁶ Vidi u ovom tomu, pismo br. 237.

akumulacije; 4) proizvodnja viška vrednosti u kolonijama (poslednja glava), – koja bi bila posebno poučna u Americi, jer bi mogla da pokaže ekonomsku istoriju baš te zemlje, od zemlje nezavisnog seljaštva do centra moderne industrije; izlaganje bi moglo biti dopunjeno činjenicama koje su specifično vezane za razvoj Amerike.

U međuvremenu sigurno je da će proći još neko vreme pre nego što *mase* američkih radnika počnu da *čitaju* socijalističku literaturu. A za one koji *već* stvarno čitaju i koji će čitati, naći će se dovoljno materijala, a manje od svega nedostajaće im baš *Poreklo*. Anglosaksonski um, a naročito izraziti smisao za praktično koji ga karakteriše u Americi, ne daje pet para za teorije, sve dok ga gola surova stvarnost ne natera da ih prizna, i ja iznad svega računam sa poukama koje će naši prijatelji izvući iz posledica sopstvenih lutanja i koje će za njih biti priprema za izučavanje teorije.

Najiskrenije Vaš

F. Engels

Biću ovde do 27. ovog meseca, a zatim se vraćam u London.

Prevod s engleskog

267

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi^[640]

4, Cavendish Place
Istborn, 14 /8/ 86.

Dragi Ede,

Pre 2 nedelje poslao sam ti jedan broj lista »The Standard« sa veoma važnom bugarskom korespondencijom o ruskim intrigama na Balkanu^[641]. Međutim, stvar se sve više zaoštrava. Aleksandru III je posle mnogih poraza, potreban neki uspeh, i usled zamršenosti svih mogućih intriga može se desiti da ta rabota premaši sposobnosti ove gospode, i da izbije rat. U vezi s ovim, hteo sam da ti saopštim vest, koju dopisnik lista »The Daily News« u Petrogradu, uprkos svim demantima, odlučno podržava, naime da će se, od 18. avgusta do konca meseca, kod Vilne, dakle u blizini pruske granice, održati manevri šest ruskih armijskih korpusa protiv šest drugih; dakle, koncentracija od 12 armijskih korpusa (cela nemačka armija ima ih samo 18), najskromnije računato 240 000 ljudi. Sigurno se tako ogroman novac ne baca u vetar iz pukog razmetanja. Aleksandar III je takođe tražio da *niko* od stranih oficira ne prisustvuje manevrima, čak ni Prus *Werder*. Dok ovih 240 000 ljudi stoji koncentrisano na granici, dolazi gospodin Girs u Nemačku da pregovara s Bismarckom. Manevar je veoma smeo poduhvat, naročito u odnosu na starog Wilhelma, koga on dira u sam živac. Mogu, dakle, stvari da krenu naopako, i da dođe do rata. Ali isto tako može sve da se svrši u tišini, pošto Girs zacemento nerado učestvuje u takvim nepromišljenim ludorijama. Ali ja sam smatrao da je bolje da te upozorim na ovu neobičnu priču.

Reci Schl[üteru] da ću se latiti njegovog rada^[623] čim se vratim u London. Možda ću još pre toga da vidim starog Harneya, te mogu da dobijem obaveštenje o mnogo čemu što je za Schlütera od značaja.

Srdačan pozdrav. Vraćam se u London 28. o. m.

Tvoj
F. E.

268

Engels Augustu Bebelu
u Borsdorf kod Lajpciga

4 Cavendish Place
Istborn, 18. avg. 1886.

Dragi Bebel,

Odavno ti se nisam javio ali, s jedne strane, nije bilo naročitih događaja o kojima bi mi se činilo da treba izmijeniti misli a, s druge strane, morao sam tako žestoko kulučiti oko ruk[opisa] prijevoda *Kapitala*¹, da sam već nekih deset nedjelja bio prisiljen da doslovno i načelno obustavim svaku korespondenciju koja se nije morala odmah obaviti. Sada sam i s tim svršio, pa me sve do mora progone još samo vrlo mučne korekture, i napokon mogu nadoknaditi ono što sam propustio, utoliko prije što se dogodilo i štošta o čemu je vrijedno pisati.

Prije svega, presuda u Frajbergu⁽⁶³⁵⁾. Čini se da njemački sudac, u prvom redu saksonski, još uvijek sam sebi ne izgleda dovoljno pasji. S njim je kao u vrijeme Internacionale s Eccariusom, o kome je Pfänder jednom kazao: Vi još ne poznajete E[ccariusu], on hoće da bude još mnogo gori nego što jest. A Saksonci ne čine iznimke. Sve što je službeno u Njemačkoj je korumpirano, ali u njenim državicama izgrađuje se osobita vrsta korupcije. Činovnički sloj, posve ili napola nasljedan, tu je tako malobrojan i u isto vrijeme tako ljubomorani na svoj kastinski privilegij, da su u pravosuđu, policiji, upravi, vojsci, sve sama braća i stričevi, hvataju se pod ruku i idu jedni drugima na ruku, do te mjere da se pri tom zabašuruju sve pravne norme, neizbježne u velikim zemljama, i da su moguće najveće nemogućnosti. Šta je sve tu moguće vidio sam, osim u Njemačkoj, još u Luksemburgu i posve nedavno u Džersiju, a i u vrijeme bonapartističkih obmana u Švicarskoj. I uvjeren sam da bi Bismarck postigao to isto u svakoj drugoj državici, čim bi dvor, šef razbojničke bande, prestao da mu pruža otpor. U većim državicama, u samoj Pruskoj, to kumstvo čini oficirsko i činovničko plemstvo koje je zbog stvarnih ili tobožnjih kastinskih interesa pripravno na svako prostaštvo.

Vladajuća klika ima ovog trenutka pune ruke posla. Sa smrću starog Wilhelma za nju će nastati period nesigurnosti i kolebanja, pa – po njenom mišljenju – treba prije toga što bolje učvrstiti položaj. Otuda odjednom bjesnilo proganjanja, što se još pogoršava bjesnilom zbog totalnog neuspjeha svega što su do sada radili protiv nas, i zbog

¹ engleskog prijevoda prvog toma

propalih nada u male meteže, a s njima i u mogućnost novog pooštravanja zakona². Zbog toga vi i morate odsjediti devet mjeseci.

Nadam se da ćeš na svojim ljetnjim putovanjima toliko ojačati da ti devet mjeseci neće narušiti zdravlje. To tvoje prinudno povlačenje nanijet će Partiji veliku štetu; pitomi će napokon zaista morati da uvide kako ih sva njihova blagost ne spasava od bajboka, no njihova priroda teško da će se izmijeniti, a sve što našim masama otežava organizaciju, dakle i organiziran izraz njihova htijenja, to njima olakšava manevr da se prikažu kao prave vođe Partije. A kada budu znali da si iza rešetaka, pogotovo će se razgnjeviti. Tu će mnogo toga ovisiti o Liebk[echt]u. – Ali o čemu će on ovisiti? Za četrnaest dana doći će ovamo i zacijelo mi prepričati mnoštvo partijskih govorkanja, name onoliko koliko će smatrati da je dobro da mi ispriča. Budi uvjeren u jedno: i poslije toga, jednako kao i prije, moje mišljenje o njemačkom pokretu u cjelini, kao i o taktici koju on slijedi, i o pojedinim osobama u njemu, uključivši L[iebknecht]a, ostat će nepromijenjeno. Uostalom, vrlo me raduje što ću ga ponovo vidjeti, premda znam iz iskustva kako ću se uzalud truditi da mu išta dokažem – u najboljem slučaju, o mome mišljenju vodit će računa u Americi, a tamo će ga i Tussy Aveling pokatkad opomenuti da bi ga održala na pravom kolosijeku. Što se tiče novčanog uspjeha na putovanju, ja sam pomalo sumnjičav. Otkako je američki pokret postao stvarnost, on će sve manje smjeti da bude izvor novca za Njemačku. On je to mogao biti samo dok je bio čisto akademski. Ali sada, kad su se američki radnici trgli iz letargije, radi se o tome da treba govorom i štampom podržati njihove prve, još nesigurne korake, među njima stvoriti stvarno socijalističko jezgro, a to staje novaca. Pa ipak, ovaj puta još će nešto i pasti.^[633]

To što Amerikanci stupaju u pokret, i što su tri radnička poslanika i Dekazevilu^[574] ponovo oživjeli francuski pokret – to su dva ovogodišnja svjetskohistorijska događaja. U Americi se zbivaju svakojake gluposti – sad anarhisti, sad Knights of Labour^[642] – ali svejedno, stvar je u toku i brzo će se razvijati. Bit će još nekih razočaranja – pokretači starih političkih partija već se pripremaju da Radničku partiju koja procvjetava, stave pod svoje potajno vodstvo – i praviti će se golemi promašaji ali, uprkos tome, ići će brže nego drugdje.

Sto osam tisuća glasova za Roche-a u Francuskoj^[609] dokazalo je da se raspršila čarolija radikala^[460] i da se pariški radnici počinju odricati radikala, i to masovno. Da bi osigurali taj uspjeh, tu novoosvojenu poziciju, našim je ljudima uspjelo da privremenu organizaciju za izbor Roche-a pretvore u stalnu,^[643] i tako su oni postali učitelji teorije onim radnicima koji se okreću od radikala. Svi ti ljudi nazivaju se socijalistima, ali tek sada uče iz gorkog iskustva da je njihova izbljudjela ništarija Proudhona i L[ouis-a] Blanc-a čisto buržoasko i anlogradansko dubre, pa su stoga dosta pristupačni Marxovoj teoriji.

² Vidi u ovom tomu, pismo br. 269.

To je posljedica toga što su radikali *napola* na kormilu; dođu li posve, otpast će cijelo radništvo i ja tvrdim: pobjeda radikalizma, to jest izbljedjelog starog francuskog socijalizma u *domu poslanika* značit će pobjedu marksizma najprije u pariskom *gradskom vijeću*. Oh, da je Marx mogao još doživjeti kako se u Francuskoj i Americi potvrđuje njegova postavka da demokratska republika danas nije ništa drugo do bojište na kojem se bije odlučujuća bitka između buržoazije i proletarijata.

Uprkos svemu i svačemu, ovdje se još ne zbiva gotovo ništa. Čak se ne može kazati da postoji nekakva socijalistička sekta poput one iz Owenova vremena. Koliko glava, toliko sekti. Social Democratic Federation^[313] ima, doduše, program i izvjesnu disciplinu, ali u masama nema iza sebe apsolutno nikog. Šefovi su joj politički pustolovi i najveći laktaši, a njihov list »Justice« sama golema laž o svjetskohistorijskoj moći i značenju Federacije. To katkada zaboravlja čak i dobričina Ede, pa list citira u nevrijeme i time *pravom* pokretu više škodi nego što mu može koristiti; teško da on tamo može i shvatiti na koji način. »Justice« to ovdje iskorišćava. League^[367] je u krizi. Morris, čisti osjećajni zanesenjak, utjelovljena dobra volja, koji sebe smatra toliko dobrim da se mršti na bilo kakvo učenje, nasjeo je frazi o revoluciji i postao žrtva anarhista. Bax je vrlo nadaren i ponešto razumije – ali je, po običaju filozofa, skuhao nekakav osebujan socijalizam koji smatra pravom marksističkom teorijom i s njim pravi mnogo zla. To je, međutim, njegova dječja bolest i on će je već preboljeti, samo je šteta što se taj proces odvija pred publikom. Aveling ima toliko obaveza oko svojih poslova za голу egzistenciju, da ni on ne može mnogo učiniti, jedino mi se on redovito javlja. Ali pojava *Kapitala* na engleskom jeziku ovdje će neobično mnogo doprineti razbistravanju.

A sad moram prestati, ako hoću da završim. Sada je 6,45 i ubrzo će čaj, a u 8 odlazi posljednja pošta. Dakle, drži se dobro i nemoj da ispaštam svoju dugu šutnju, a prije svega budi uvjeren da će se svakogovaranje, koje bi se možda odnosilo na tebe, odbiti od mene bez utjecaja.

Tvoj stari
F. E.

Do 28. o. m. sigurno ostajem ovdje,^[632] kasnije će biti najbolje da pišeš u London.

269

Engels Karlu Kautskom
u London4, Cavendish Place
Istborn, 20. avgusta 86.

Dragi barune,

U prilogu vraćam Dietzovo pismo.^[644] Dobiješ li garanciju da Bl[os] neće smjeti da uvrsti ništa što prethodno ti nisi odobrio, može mu se prepustiti mehanički posao. U najgorem slučaju, skoknut ćeš na nekoliko dana u Stutgart i urediti stvar. To je ipak bolje nego da pokušaš otići tamo na šest mjeseci, a da nakon tri nedjelje budeš protjeran, pa da gospodin Blos pogotovo dobije slobodne ruke. Za to vrijeme treba jedino da ti sam uvedeš nešto strožu cenzuru, da Bl[os] ne bi, izgovarajući se na nju, unosio mlitave stvari.

Po sebi se razumije da možeš u prospektu navesti mene kao suradnika, također ti rado dajem na uslugu uvod za engleski prijevod *Položaja radničke klase*,¹ čim ga ja sam dobijem. Nije dugačak. Ovog trenutka ne mogu ti ništa drugo pozitivno obećati, utoliko manje što poduzetni Schlüter hoće da ponovo izda *O stambenom pitanju*, za šta moram napraviti redakciju i uvod², kao i Borkheimove *Patriote*, za koje moram napisati kratku biografiju B[orkheima]³. Kao što vidiš, ne treba da se brinem za posao, drugi mi ga priskrbuju.

Vrlo je pametno što planiraš da se zastalno nastaniš, samo ćeš, s vremenom, ipak uvidjeti da večernji vlakovi za Harrow odlaze prerano, pa bih ti savjetovao da pogledaš i drugdje. No to je posvuda podjednako.

Očigledno je da se bjesnilo proganjanja odjednom pogoršalo zbog predstojeće smrti starog Wilhelma. Tad će za bandu koja sada vlada započeti period nesigurnosti, pa ona stoga hoće da sebi osigura što čvršću poziciju; dijelom putem svršenih činjenica u unutrašnjoj politici, dijelom, ako je moguće, provociranjem meteža i jačanjem straha u filistara⁴. Banda bi sve dala da joj se u Berlinu pruži prilika poput one u Amsterdamu.^[645] K tome još valja dodati osobno bjesnilo Puttkammera, koji u svakoj promašenoj gluposti vidi uvredu svoje cijenjene osobe od strane drugih.

Percy, Pumps i Lily u utorak su otišli u Volmer kod Dila do

¹ Dodatak američkom izdanju »Položaja radničke klase u Engleskoj« – ² Predgovor za drugo, pregledano izdanje »O stambenom pitanju« – ³ Uvod za brošuru Sigismunda Borkheima »Za spomen nemačkim kvazi-patriotima 1806. do 1807.« – ⁴ Uopred i u ovom tomu, pismo br. 268.

starih Rocherovih, danas treba da se vrate, ali se nisu javili. Jučer je bilo užasno sparno, kišna sumaglica, danas je briljantno. Nim je dobro i šalje najljepše pozdrave, ja se priključujem. Nadam se da je tvoja supruga dobro.

Vaš
F. E.

Hvala na Sonnenscheinu, paket je zabunom bio adresiran na Regent's Park Road, sadržavao je ono što mi je ovdje nedostajalo, zbog čega sam već bio i reklamirao.^[646]

270

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

Dragi Ede,

Nadam se da si dobio onih nekoliko redaka koje sam ti poslao po gospođi Schack. Rusi su skromno spustili durbin, zakulisna rovarenja se nastavljaju u tišini i usmerena su pre svega protiv Engleza u Aziji – u Turkestanu i Kini. Time je ratna opasnost za ovu godinu odstranjena. Onih 240 000 vojnika, dopisnika lista »The Daily News«, teško da će sad krenuti u borbu¹. . . Ovo zato da budeš obavešten. Aspekti su se tako brzo menjali da ljudi kao što smo mi većinom prekasno dolaze do vesti. Jadni baron² očajava što mu ne pišeš ni retka.^[647]

Tvoj
F. E.

[Istborn] 20/8/86.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 267. – ² Karl Kautsky

271

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hotingen-Cirih

4, Cavendish Place
Istborn, 20. avg. 86.

Dragi gospodine Schlüter,
Sada najzad dolazite Vi na red. Morao sam sebi da zabranim pi-
sanje pisama dok engleski rukopis¹ nije bio gotov.

Dakle, na prvom mestu Vaše pismo od 10. marta.

1. Potraživanje sam najzad primio i dao dve priznanice².

2. Lexisa sam pročitao. Taj čovek nije nimalo glup, ali je veli-
ki nitkov i zna to.

3. *Poreklo* – način na koji je delao Dietz bio mi je nov dokaz
kako samovlasno on postupa u poslovnim pitanjima, i ubuduće ću
se prema tome ravnati. Opšte uzev, stvar se dobro svršila, i knjiga se
na taj način opet pojavila u prodaji.

4. Adrese Generalnog veća^[587]. Da li ih sve imam, znaću kad
mi moji prijatelji ostave toliko vremena da sredim Marxova pisma
itd. Dotle Vam, dakle, ne mogu pomoći.

5. Rukopis o čartistima^[623] završiću čim se vratim u London,
posle 28. o. m. Imaću verovatno prilike da o sumnjivim tačkama tra-
žim obaveštenja od starog Harneya, koji sada mora da je u Londonu.
Članak u godišnjaku »Rh[einische] Jahrb[ücher]« je od Weertha, i
možete ga imenovati.

Dopisnica od 8/6. – Pisma iz Hešove zaostavštine možete mi pos-
lati zgodnom prilikom, no u njima će jedva biti nešto više od ogo-
varanja. Dobri Moses se posle 1848. godine udaljio od svakog istinskog
pokreta, samo je neko vreme pod Schweitzerovim rukovođenjem malo
»lasalizirao«.

Pismo od 16/8. – *Stambeno pitanje* rado ću pregledati. U celini
može ta stvar da se odštampa takva kakva jeste (koliko mogu da su-
dim po sećanju). Biće potrebno nekoliko reči uvoda³.

Novo izdanje *Superpatriota* biće, naravno, vrlo dobra stvar. Ova
stvar je od Borkheima, i ja bih uz to napisao kratku biografiju⁴. Ali
pošto imamo samo jedan primerak, isto tako od *Stambenog pitanja*,

¹ prvog toma *Kapitala* – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 242. – ³ *Predgovor drugom, pregledanom izdanju »O stambenom pitanju«* – ⁴ *Uvod za brošuru Sigismunda Borkheima »Za spomen nemačkim kvazi-patriotima 1806. do 1807.«*

a za obe stvari će možda biti potrebne primedbe, veoma biste me obavezali ako biste mi od svake poslali po jedan primerak (u London).
Prilažem nekoliko redaka za Edea i molim Vas da mu ih predate.

Vaš
F. Engels

272

Engels Karlu Kautskom
u London^[648]

Istborn, 23. avgusta 86.

Budući da mi pišeš kako si mi u subotu poslao pisma itd., htio bih samo da ti javim da nisam ništa primio ni u subotu, ni jučer, ni danas, u ponedjeljak do sedam po podne, nadao sam se bar listu *S[ozialdemokrat]*.

L[iebknecht] piše da će svakako doći tokom nedjelje,^[633] otići ću na jedan dan onamo da ga dovedem, prije ću pisati. Pozdrav tvojoj supruzi od Nim i tvog

F. E.

273

Engels Karlu Kautskom
u London

4, Cavendish Place
Istborn, 24. avgusta 86.

Dragi Kautsky,

Tvoja lavina pisama jutros potpuno me pritisla, zgnječila, sam-ljela, otupila. Probijam se kroz odgovore kako umijem. Najljepša hvala!

L[iebknecht] mi piše da će možda već sutra otputovati direktno za London via Flisingen – svakog dana očekujem neki određeniji glas, pa čim saznam dan njegova dolaska, doći ću na jedan dan prijeko i dovesti ga ovamo. Ja mu ne bih kupovao magarca^[649], na brodu će moći da piše i bez njega. Ili možda namjerava bolovati od morske bolesti? A morskoj bolesti nije doskočio još nijedan magarac.

Dvanaestog-trinaestog skoknut će k meni u London stari Že-nevljanin^{1, [650]}

Za sredinu sept[embra] najavila se za London, pored Wischnewetzkyjevih, majka Schack.

Dođu li još k tome Schorl[emmer] i Lafargue-ovi – od Schorl[emmera] sam 16. avg. primio dopisnicu iz Belada na jezeru Komo – bit će veselo.

Mi ostajemo ovdje do 4. sept[embra]^[632] – od subote još osam dana.

Nim i Pumps najljepše pozdravljaju tvoju suprugu i tebe. Isto tako tvoj

F. E.

¹ Johann Philipp Becker

274

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

4, Cavendish Place
Istborn, 24. avgusta 86.

Draga Laura,

Jutros sam primio tvoje pismo od 20-og, istovremeno s pravom lavinom drugih pisama i novina. Zato danas ne mogu ništa učiniti nego da ti pošaljem ček od 15 funti.

Stari Becker¹ mi piše, da će doći ovamo (u London) s van Kolo-
vima, oko 12. septembra.^[650]

Grofica Guillaume-Schack – ovdje je bila nema tome ni mjesec
dana – piše mi da će doći ovamo oko 15. septembra s Wischnewetz-
kima (on je Rus, a ona Jenki).

Liebknacht mi javlja da će sutra krenuti u London. Čim mi javi
dan dolaska, ići ću u London da vidim Edwarda i Tussy prije njihova
odlaska i dovest ću ovamo L[iebknachta] na nekoliko dana. Vratit ćemo
se u London 4. septembra.^[632]

Drago mi je što vidim da se opet koriste događaji u Vjerzonu^[651]
kao oni u Dekazevilu.²

Neki dan smo primili dopisnicu od Schorl[emmera] iz Belada,
jezero Komo.

Pozdrav od Nim i Pumpsinih.

Tebi odani
F. Engels

Prevod s engleskog

¹ Johann Philipp Becker – ² Uporedi u ovom tomu, pismo br. 279.

275

Engels Karlu Kautskom
u London

4, Cavendish Place
Istborn, 25. avgusta 86.

Dragi barune,

Tvoje pismo za Ofenbah stići će sasvim na vrijeme, jer L[ieb-
knecht] putuje iz Borsdorfa tek 26. uvečer, pa će u Ofenbahu biti
27. i bude li putovao kroz Flisingen, kao što je prije pisao, iz Kelna
će otputovati tek 29. u 1,40 poslije podne.⁽⁶³³⁾

Ja ću, dakle, doći u London u nedjelju¹ navečer između 9 i 10,
i nadam se da ću vas te večeri i vidjeti. L[iebknechta] sam pozvao da
odmah po dolasku uzme cab² i doveze se k meni, ne znam, dakle, šta
bi on još htio?

Jako ćeš me zadužiti ako u petak navečer pogledaš ima li kod mene
pisama, osobito pismo *Union Bank of London*, pa ih pošalješ, da bih
u subotu mogao obaviti još neke poslove.

Najljepši pozdrav.

Tvoj
F. E.

¹ 29. avgusta – ² kočiju

276

Engels Karlu Kautskom
u London

Istborn, 26. av g. 86.

Dragi Kautsky,

Liebk[necht] dolazi u ponedjeljak¹ na stanicu koju treba da si ti odredio – via Flašing – a ako nije primio tvoje pismo, tada u *Holborn*. Nije mu, dakle, potreban savjet. Ne nađe li na stanici nikog, doći će k meni cabom².

Ja ću doći u London u subotu po podne, najkasnije navečer – ako je moguće, bit ću u Regent's Park Road-u oko 4 - 5 sati. U nedjelju će vjerojatno biti kod mene Harney. Poblizje usmeno. Bude li u petak kod mene pismo Union Bank, i budeš li ga mogao poslati *prije* 5,30 h, bit će mi drago, inače ga ostavi dok dođem. Također ostavi i drugo, za to ima vremena.

Najljepši pozdrav tvojoj supruzi.

Tvoj
F. E.

¹ 30. avgusta – ² kočijom

277

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken^[652]

Prevod *Kapitala*¹ izaći će kod W. Swana Sonnenscheina, Lowrey & Co., Paternoster Square, London, i već je 23 tabaka odštampano, a ceo rukopis je u rukama štampara. Na žalost, nigde nisam mogao naći dotični članak,^[653] inače bih ti zacelo mogao dati još više obaveštenja. Liebk[nehta] ćeš verovatno videti još pre primitka ovog pisma, on je prekjuče otputovao parobrodom »Servia«^[633]. Čim savladam najhitnije – još ove nedelje – pisaću opširno.

Tvoj
F. E.

[London] 6/9/86.

¹ engleski prevod prvog toma

278

Engels Izdavačkom preduzeću F. H. Nestler & Melle
u Hamburg

(koncept)

[London, 11. septembra 1886]

Poštovana gospodo,

Insinuaciju sadržanu u vašem cenjenom pismu od 9. o. m.^[654] moram najodlučnije da odbijem.

Čak i da su Kautsky i preko njega Dietz tek zahvaljujući ponudi, koju ste meni učinili, došli na misao da sastave sličnu zbirku izvoda, ne biste mogli da se požalite, pošto ste mi dopisnicom od 15. maja saopštili:

»Moramo otvoreno priznati da svoju ideju bez Vas nećemo ostvariti.«

Tamo odakle ste se vi povukli, oni imaju bezuslovno pravo da udu. I meni je apsolutno neshvatljivo zašto bi tu trebalo da se meni nešto prebacuje.

Ali gornja pretpostavka nije čak ni tačna. O potrebi takve zbirke raspravlja se već godinama u socijalističkim krugovima, a njena realizacija često manje ili više pripremana. Naročito za Dietza znam da se već od osnivanja svog preduzeća nosio tom mišlju. Kada sam s Kautskim razgovarao u vezi s vašim predlogom, jedan od njegovih razloga za odbijanja bio je taj što je s Dietzom zbog sasvim slične ponude već u prepisci i što se u tom pogledu prema Dietzu u tolikoj meri obavezao da svaki sličan predlog s druge strane mora da odbije. Ja sam vam to, koliko sam smeo, nagovestio u svom odgovoru¹; nisam imao pravo da kažem više. Uistinu je već onda ta stvar bila toliko napredovala, da se Kautsky, kada ste mi vi pisali, već nedeljama bavio izradom prvih svezaka (o Marxu) i prema tome nije mu bio potreban nikakav podsticaj s vaše strane.

Ni činjenica da se oglas D[ietza] upravo sada pojavljuje nipošto nije posledica vašeg saopštenja meni, o kome Dietz, koliko je meni poznato, čak ništa i ne zna. To je isključivo posledica toga što se Dietz usled svoje frajberške² osude^[635] oseća primoranim da izvestan niz poduhvata dovede do te mere u kolotečinu da se mogu produžiti bez njegovog nadzora za vreme njegovog šestomesečnog zatvora.

Navikao sam da u poslovnom životu čujem takva pre nagljena prebacivanja, koja počivaju na nepotpunoj informaciji. To je jedan

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 252. – ² U rukopisu: frajburške.

od onih malograđanskih nemačkih običaja, koji Nemcima gotovo onemogućavaju da u poslovnom svetu igraju stvarno značajnu ulogu. Ipak, moram priznati da me tako nešto čudi od firme vašeg ugleda.

S poštovanjem

279

Engels Augustu Bebelu u Borsdorf kod Lajpciga

London, 13. sept. 1886.

Dragi Bebel,

U cijeloj priči oko Bugarske i Istoka mene začuđuje što su Rusi tek sada shvatili kako su s aneksijom Elzasa itd. oni bili izabrani da sude Evropi, kao što je to Marx bio saopćio Internacionali već 1870.¹ Jedino moguće objašnjenje je u tome što je tak poslije rata posvuda uveden pruski sistem domobranstva (u Rusiji 1874), a da bi se po njemu uzgojila odgovarajuća jaka armija potrebno je 10 - 12 godina. Takve armije sada postoje i u Rusiji i Francuskoj, sada dakle može početi. Upravo stoga ruska armija, u čijem je sastavu jezgro panslavizma, sada i vrši na vladu tako žestok pritisak da je car² morao zatomiti svoju nesklonost prema Francuskoj Republici i kao dva jedino moguća slučaja pretpostaviti ili savez s tom Republikom ili pridobijanje Bismarcka za rusku politiku na Istoku. Za Bismarcka i Wilhelma alternativa je bila: ili suprotstaviti se Rusiji, uz izgleda za rusko-francuski savez i svjetski rat, ili će sigurno izbiti ruska revolucija na osnovu saveza panslavista i nihilista; ili pak popustiti Rusiji, to jest izdati Austriju. Gledano s *njihovog* stanovišta – čini mi se jasno da Bismarck i Wilhelm³ nisu mogli postupiti drugačije nego što su postupili, i velik je napredak upravo to što sada jasno i svom silinom izlazi na vidjelo nepomirljivost interesa Hoenzollerna i interesa Njemačke. Pošto se zasniva na Pruskoj, Njemačko Carstvo našlo se u životnoj opasnosti.

Za sada će historija svakako preturiti zimu, ali jedući, panslavizam dobija apetit, a tako povoljna prilika poput sadašnje neće mu se pružiti više nikada. Uspije li Rusima da zaposjednu Bugarsku, oni će krenuti i na Istanbul, ne zaustave li ih premoćne prepreke – recimo njemačko-austrijsko-engleski savez. Otuda Bismarkov vapaj za aktivnom antiruskom politikom Engleske koji on sada svakodnevno razglauše u »*Standardu*«, ne bi li *Engleska* spriječila svjetski rat.

U svakom slučaju, suprotnost Austrije i Rusije na Balkanskom poluotoku tako se zaoštava da je vjerojatniji rat nego očuvanje mira. A tu prestaje lokalizacija rata. Ali šta će iz toga proizići, tko će biti pobjednik – to se ne može kazati. Njemačka armija je bezuvjetno najbolja i najbolje vođena, ali ona je jedna od mnogih. S Austrijancima se ne može računati ni u vojnom pogledu, kako po broju, tako, osobito,

¹ Druga adresa Generalnog veća o francusko-pruskom ratu (vidi u 28. tomu ovog izdanja) – ² Aleksandar III – ³ Wilhelma I

i po rukovodstvu, ona je, uostalom, uvijek umjela da s najboljim vojnicima gubi bitke. Rusi se, kao i uvijek, varaju u pogledu svojih, na papiru kolosalnih, snaga, oni su u ofanzivi krajnje slabi, a u obrani vlastite zemlje jaki. Pored vrhovnog vođstva, najslabija im je tačka to što nemaju upotrebljivih oficira za goleme mase, zemlja ne proizvodi toliki broj obrazovanih ljudi. Turci su najbolji vojnici, ali vrhovno vođstvo je uvijek bijedno, ako ne i prodano. I Francuzima, napokon, nedostaje oficira – jer oni su i suviše politički razvijeni da bi mogli podnijeti takvu ustanovu poput jednogodišnjih dobrovoljaca, a francuski buržuj je (osobno) raspoložen apsolutno neratnički. Napokon, nigdje osim kod Nijemaca nova organizacija još nije bila isprobana. Te veličine je, dakle – po broju i po kvaliteti – vrlo teško proračunati. Sigurno je da će Talijane pobijediti svaka armija koja im je po broju jednaka. No također se ne da proračunati kako će se te razne veličine u svjetskom ratu grupirati jedna uz drugu, odnosno jedna protiv druge. Važnost Engleske – kako njene flote tako i njenih golemih izvora snabdijevanja, rasti će s trajanjem rata i, bude li ona u početku čuvala svoje vojnike, može biti da će napokon odlučivati jedan engleski korpus od 60 000 ljudi.

Sve to vrijedi uz pretpostavku da se ništa ne dogodi unutar raznih zemalja. No u Francuskoj rat sada može dovesti za kormilo revolucionarne elemente, poraz ili smrt starog³ može u Njemačkoj izazvati promjenu sistema, a to, opet, može dovesti do pregrupacije zaraćenih. Ukratko, nastat će kaos s *jednim* sigurnim rezultatom: masovnim ubijanjem u još nečuvanoj mjeri, iscrpljenošću cijele Evrope u još nečuvanom stupnju, napokon slomom cijelog starog sistema.

Naš direktan uspjeh mogao bi proizići jedino iz revolucije u Francuskoj koja bi Francuzima pridala ulogu oslobodilaca sveg evropskog proletarijata. Ne znam da li bi to bilo najpovoljnije, francuski *idejni* šovinizam porastao bi do neizmjernosti. Preokret u Njemačkoj poslije poraza pomogao bi jedino kad bi doveo do mira s Francuskom. Bilo bi najpovoljnije da dođe do ruske revolucije, no nju se može očekivati jedino poslije teških poraza ruske armije.

Jedno je sigurno, rat bi, prije svega, potisnuo naš pokret u cijeloj Evropi, u mnogim bi ga zemljama posve razbio, raspirio bi šovinizam i nacionalnu mržnju, a nama bi između mnogih neizvjesnih mogućnosti *zacijelo* pružio samo to da bismo poslije rata morali započeti iznova, ali na neizmjerno povoljnijoj osnovici, čak i od današnje.

No bude li rata ili ne, postignuto je to da se njemački filistar trgao iz drijemeža i napokon je prisiljen da se aktivno lati politike. Budući da su između socijalističke republike, koja će biti naša prva stepenica, i današnjeg pruskog bonapartizma na polufeudalnoj osnovici, još mnoge međustepenice kojima treba proći, nama može samo koristiti što je njemački građanin napokon opet prisiljen da izvršava svoju građansku dužnost i da pravi opoziciju sadašnjem sistemu, ne bi li on ipak nekoliko napredovao. I stoga sam neizmjerno radoznao kakvo će biti

novo zasjedanje Rajhstaga. Budući da trenutno ne primam nijedan njemački list, učinio bi mi veliku uslugu kad bi mi povremeno slao njemačke listove s izvještajima o važnim sjednicama, osobito o vanjskoj politici.

Liebk[necht] je mnogo pričao i o ogorčenju u Njemačkoj zbog Bismarckova puzanja pred Rusima.^[655] Bio je nekoliko dana kod mene u Istbornu na moru,^[632] vrlo dobro raspoložen i, kao uvijek, njemu je »sve išlo famozno«; budući da gospoda s desnog krila više ne prave značajnije zadjevice i morala su da malo popuste, L[iebknecht] je ponovo mogao govoriti posve revolucionarno i težiti da se prikaže najodlučnijim. Dao sam mu da obilato osjeti kako ja o toj stvari znam više nego što bi on možda želio, no budući da je bio potpuno na pravom kolosjeku, nije bilo apsolutno nikakvog razloga da naš razgovor ne bude krajnje srdačan. Ne znam što je tebi pisao o razgovoru između njega i mene, pa za to nisam ni odgovoran.

14. septembra. Budući da su me opet bili prekinuli, moram nastojati da dovršim do večernje pošte, kako bi ti pismo stiglo najkasnije do četvrtka ujutro. Ovih dana sastat će se i ugarska Zemaljska skupština, tu će se o bugarskoj petljavini raspravljati do mile volje. Za nas bi bilo najpovoljnije da Rusija bude potisnuta bilo mirnim putem bilo ratom, tada bi revolucija tamo bila svršena stvar. U njoj bi učestvovali i panslavisti, ali bi im već sutradan podvalili. To je tačka o kojoj se Marx uvijek izjašnjavao s najvećom sigurnošću – a ne znam nikog drugog tko se tako dobro razumio u Rusiju kao on, u njen unutrašnji i spoljašnji položaj; izjašnjavao se da će, čim u Rusiji slome stari sistem, svejedno tko, i čim se sastane predstavnička skupština, svejedno kakva, doći kraj ruskoj osvajačkoj politici, da će tada unutrašnja pitanja prevladati nad svim ostalim. I da će se slom posljednje utvrde reakcije izvanredno odraziti na Evropu, da ćemo mi u Njemačkoj to prvi osjetiti.

Liebk[nechtov] brod stigao je u New York jučer u 3 sata ujutro, brod Avelingovih već nekoliko dana prije.^[633] Ako je tamo tako vruće kao ovdje – u 4 poslije podne temperatura u mojoj sobi iznosi 25 stupnjeva Celzija – onda će ih držanje govora stajati dosta znoja.

U Francuskoj rad dobro napreduje. Agitaciona šema iskušana u Dekazevilu sada se ponavlja na štrajku u Vjerzonu^[651]. Vaillant, koji je otuda rodom, stupio je u prvi plan. U Parizu radikali^[460] rade za nas poput Bismarcka u Njemačkoj. Duboko su zaglibili s burzanskim društvima što se bave prevarama, a sam Clémenceau, kojemu to nije bilo potrebno, ipak se predaleko upustio s tim sojem, premda se mogao držati posve povučeno. Tako se pukotina između njega i radikalnih radnika produbljuje, i šta gubi on, dobivamo mi – naši se ljudi ponašaju vrlo umješno, zadivljen sam disciplinom koju pokazuju Francuzi. Upravo to im je nedostajalo, i sada se tome uče, ali na podlozi sasvim revolucionarne tradicije koja se tamo po sebi razumije i koja

ne zna za sve te malogradanske sumnje u koje su zaglibili naši Geiseri i Vierecki. Slijedeći put u Francuskoj ćemo postići značajne uspjehe čak i pri glasanju za cijele liste.⁽³⁹⁸⁾ I upravo stoga što tamo i u Njemačkoj sve ide tako briljantno, i što bi par godina nesmetanog *unutrašnjeg* razvoja moralo da nam, uz pomoć neizbježnih popratnih događaja, bude od goleme koristi pri napredovanju, upravo stoga ja baš ne mogu da želim svjetski rat – ali šta za to mari historija? Ona se kreće svojim hodom i morat ćemo je uzeti onakvu kakva će doći.

Jedno biste mogli naučiti od Francuza. Tamo već pedeset godina za sve revolucionare vrijedi pravilo da optuženi *uskraćuje svaku obavijest* istražnom sucu. Taj ima pravo da pita, optuženi pravo da ne odgovara, da ne optužuje samog sebe i svoje drugove. To pravilo – jednom općenito prihvaćeno, tako da se svako odstupanje uzima kao pola izdaje – od goleme je koristi pri svim procesima. Pri javnoj raspravi može se, zatim, slobodno kazati šta se hoće. Ali u prethodnoj istrazi svi zapisnici se sastavljaju tako da iskrivljuju izjave optuženog i njemu se svakojakim manevrima podvaljuje da ih potpiše. Razmislite jednom o tome.

Tvoj
F. E.

280

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 13. sept. 1886.

Draga Laura,

Evo nas opet u Londonu^[632] – sve počinje iznova, poslovi svih vrsta. Prošlog tjedna morao sam pregledati Kautskov njemački izvod iz *Kapitala*, a redakcija je bila vrlo potrebna.^[637] Druga dva rukopisa su na mom stolu već preko šest mjeseci. Nadam se da ću ih se otarasiti ovog tjedna. Srećom po mene, otisci za korigiranje¹ nisu stizali često, inače bih imao jadan odmor. Svakako ću posve prekinuti ovu vrstu posla, jer inače nikad neću prijeći na svoj glavni rad.

Tussyin i Edwardov brod, »City of Chicago«, stigao je u Njujork 10-og, – Liebknechtov »Servia« također treba da je sada već tamo, jer je otišao 4. septembra. Čeka ih naporan posao, putovanja i govori.^[633] Liebknecht je ostao s nama četiri dana u Istbornu, posve je dobro i nosi pred sobom znatnu težinu; nesumnjivo će mu Jenki oduzeti malo težine. Inače je vrlo veseo i samosvjestan, kao obično: – »alles geht famos«².

Pisao sam ti da sam primio dopisnicu od Schorl[emmera] oko 18. augusta s jezera Komo; otad nemam od njega vijesti. Svakako treba da dođe uskoro u Pariz, odakle će – zakleo se – dovesti tebe i, ako je moguće, Paula. Iskreno se nadam da će uspjeti. Nim već smišlja neke nužne pripreme, koje zaista neće iziskivati velike napore. Nadam se da Paula neće spriječiti proces da dođe ovamo;^[656] stari dućan gdje on voli kupovati gaće po 1 šiling i 6 penija još postoji, ako to može biti argument. A ako on ne može putovati, apsolutno je potrebno da ti podeš na odmor i ponovo vidiš svoje stare londonske prijatelje. Ti znaš, što je Meyer rekao: »Wenn sie ins Zimmer kommt, ist es als wenn die Sonne aufginge«³ – zato učini da sunce opet zasja nad Londonom.

Nim je naručila svoju sliku u Istbornu, bila je vrlo dobra i platila je, što je možda razlog što kopije nisu još poslate.

Molim te, zahvali Paulu za njegovo pismo o pravljenju vina, ono nije samo potvrdilo, nego i upotpunilo ono što sam čuo iz drugih izvora. Veliko zadovoljstvo predstavlja saznanje da je u ovom posljednjem periodu kapitalističke proizvodnje filoksera uništila razne Cha-

¹ engleskog prevoda prvog toma *Kapitala* – ² »sve ide famozno« (u rukopisu napisano na njemačkom jeziku) – ³ »Kad ona uđe u sobu, kao da sunce grane« (u rukopisu napisano na njemačkom jeziku)

teau Lafite, Lagrange i druge najbolje vrste vina, jer ih ne možemo dobiti mi koji ih znamo cijeniti, nego Jevreji i skorojevići koji ih ne znaju cijeniti. Pošto, dakle, ta vina nemaju više zadaće koju bi ispunjavala, mogu i propasti; naši nasljednici ubrzo će ih obnoviti, čim budu potrebna za velike narodne praznike.

Ono što je Mohr rekao u Adresi Internacionali 1870. godine⁴, tj. da je aneksija Alzasa učinila Rusiju arbitrom Evrope, postaje napokon jasno. Bismarck je morao popustiti i treba da bude sprovedena volja Rusije.^[655] Raspršen je san o njemačkom carstvu, čuvaru evropskog mira, bez čijeg dopuštenja ni jedan topovski pucanj ne bi mogao biti ispaljen, i njemački filistar vidi da je on isto toliko rob cara kao u doba kad je Pruska bila »Das fünfte Rad am europäischen Wagen«⁵. I, eto, sada on navaljuje na Bismarcka, koji nakon svega čini samo ono što je prisiljen da čini. Veliko je ogorčenje u Njemačkoj ne samo među filistrima, nego i u vojsci. Lieb[knecht] kaže da od 1866. godine nije nikada bilo takvog negodovanja protiv vladinog djela. Ali to neće na tom stati. Ako balkanska drama uđe u svoju drugu fazu, izbit će rat između Austrije i Rusije, onda naprijed, pa šta bude: čitava se Evropa može upaliti. Bio bih vrlo žalostan: bez ikakve sumnje, to bi bio posljednji rat, a bez ikakve sumnje, kao i sve ostalo, taj rat mora se konačno preokrenuti u našu korist. Ali on može nakon svega odgoditi našu pobjedu, a drugi put je sigurniji. Da bismo u tom uspjeli, nema drugog sredstva nego revolucija u Rusiji, a dok Aleksandar⁶ ide za panslavistima, to nije nimalo vjerovatno. U stvari, odlučan Girsov argumenat kod Bismarcka bio je ovaj: mi se nalazimo između panslavista i nihilista; ako održavamo mir, oni će se ujediniti, i dvorska revolucija je svršen čin; mi, dakle, moramo ići na Carigrad, a to će biti manje opasno za vas, Bismarcka i Wilhelma⁷, nego ruska revolucija. Ova zima bit će odlučna, pa moram svršiti treći tom⁸ do idućeg proljeća.

U posljednje vrijeme posjetio me je više puta Bax i jednom Morris. Bax vidi u kavav je čorsokak zalutao; iz njega će izaći, ukoliko to bude mogao učiniti bez neposrednog odricanja, i on će bez sumnje naći neki izlaz; Morris je okorjeli sentimentalni socijalist; s njim će biti lako rukovoditi, ako ga čovjek vidi dva puta tjedno, ali ko za to ima vremena? Ako ga prepustite jedan mjesec, sigurno je da će se opet izgubiti. A vrijedi li da se čovjek toliko muči, čak ako i ima vremena? Međutim, Hyndman učvršćuje svoj položaj, jer ima određen program i određenu liniju političke akcije, a Morris izgleda da se suprotstavlja i jednom i drugom – njegov ideal je diskusioni kružok koji bi ujedinió sve struje. U čitavoj ovoj zbrci ja vidim jedini izlaz u engleskom prevodu *Kapitala*⁹. Štampana su i revidirana 23 arka, ali nešto nije u redu sa štamparijom: ne primam nove otiske i ne mogu dobiti nikakvo oba-

⁴ Druga adresa Generalnog veća o francusko-pruskom ratu – ⁵ peti kotač u evropskoj kočiji – ⁶ Aleksandar III – ⁷ Wilhelma I – ⁸ Kapitala – ⁹ prvog toma

vještenje, jer je Sonnenschein otišao na odmor, a nitko neće ili ne može da mi kaže razlog za zastoje.

Danas je sjajno vrijeme – nadam se da će trajati do tvog dolaska.

Voli te tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

281

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 16. sept. 1886.

Dragi Sorge,

Silom otimam sebi slobodan čas da bih ti pisao. Dosad me je (trostruka) korektura prevoda *Kapitala*¹ nedeljama držala vezanog i sprečavala me da ma šta drugo radim, a sad navaljuje u gomilama. Šest tabaka nedeljno (tj. 18 tabaka nedeljno da se koriguju) treba predati i kroz četiri nedelje treba sve da bude gotovo. Videćemo kako će to ići. Ali predstoji mi veselo doba, pošto mi sutra dolazi u posetu stari Becker² iz Ženeve, iduće nedelje Schorlemmer a možda i Lafargue-ovi. Sem toga još i drugi ljudi iz Švajcarske žele da dođu ovamo. Ako, stoga, ne smognem da danas napišem pismo, znam da to posle neće više biti moguće.

Srdačna hvala za trud oko intervi'ewer-a³.^[631] To je bio poslednji. Sada pošto je pogažena časna reč, imam razloga da ih sve izbacim, ukoliko sami nismo zainteresovani da nešto podvalimo nekom takvom lažovu. U pravu si, sve u svemu ne mogu da se požalim, taj čovek nastoji da bar on lično bude pristojan, a za svoju glupost nije kriv on, nego samo američka buržoazija.

Izgleda da je u Njujorku lepa banda na čelu partije^[579], »Der Soz[ialist]« je uzor za to kakav list *ne* treba da bude. No ja ne mogu da branim ni D[ietzgena] u vezi sa njegovim člankom^[657] o anarhistima, on postupa na čudan način. Ako neko ima možda malo tesno-grudo mišljenje o nekoj određenoj tački, D[ietzgen] ne može da se uzdrži da previše često ne ističe kako ta stvar ima dve strane. A sada, zato što se Njujorčani bedno ponašaju, postavlja se najedanput na drugu stranu i hoće sve nas da prikaže kao anarhiste. Dati trenutak može to da opravda, ali trebalo bi da i u odlučujućem momentu ne zaboravi svu svoju dijalektiku. Međutim, on je to već verovatno odavno zaboravio, i sigurno je opet na pravom koloseku, ne plašim se za to.

U tako samonikloj zemlji kao što je Amerika, koja se bez ikakve feudalne prošlosti čisto građanski razvijala, ali pri tom bez proveravanja preuzela od Engleske čitavu gomilu predanjem prenete ideologije iz feudalnog vremena, kao što je englesko običajno pravo, religija, sektaštvo, – u zemlji gde je potreba za praktičnim radom i koncentracijom kapitala izazvala opšte prezrenje prema svakoj teoriji, koga se tek sada oslobađaju najobrazovaniji slojevi naučnika, – u takvoj

¹ engleskog prevoda prvog toma – ² Johann Philipp Becker – ³ John T. McEnnis

zemlji ljudi moraju da stiču jasnu predstavu o svojim sopstvenim *društvenim* interesima na taj način što će činiti grešku za greškom. Toga neće biti pošteđeni ni radnici; zbrka kod tredjuniona, socijalista, knights of labor^[642] itd. trajeće još neko vreme, i tek će ih šteta opametiti. Ali glavna je stvar da su se pokrenuli, da se uopšte ide napred, da su predrasude savladane, i sada će sve ići brzo, brže nego ma gde drugde, iako nekim osobenim, sa teorijskog stanovišta gotovo ludačkim putem.

Tvoje pismo je stiglo prekasno, pa nisam još mogao da govorim s Avelingom u vezi sa Brooksom^[658] – video sam ga, Av[elinga], samo još nekoliko časova 30. avgusta a bio sam tvoje pismo ostavio u Istbornu. U svakom slučaju ti si ga posle toga video u Njujorku, isto kao i Liebk[nehta].

Tvoj Adolph⁴ opet je, izgleda, raskinuo partnership sa agentom u Ročesteru. Nadam se da pri tom nije opekao prste, kako se to u takvim stvarima može da desi i najboljem.

Ovih dana ću ti poslati brojeve lista »To-Day« koji ti nedostaju, ukoliko ih sam dobijem, a takode i brojeve nedeljnika »The Commonweal«. Pretplatiti se direktno na njih nije moguće. Francuske listove ću ti slati ako sâm neke dobijem iz Pariza, iz Istborna sam ti poslao nekoliko brojeva. Nedeljnik »Le Socialiste« bi trebalo da tamo primaš, redakcija i administracija glasi 17, rue du Croissant, Paris. Abonnement étranger⁵ 4 fr. polugodišnje, sa poštarinom. Ja sâm ga primam neredovno, moram često da pišem, ali ga moram čuvati radi pozivanja na njih.

Takode ti šaljem nekoliko preostalih korekturnih tabaka prevoda *Kapitala*, da bi video da stvar napreduje, i kako izgleda.

Nadam se da se tvoje zdravlje popravlja, ja sam *na izgled* još dosta dobar, ali mi je otprе tri godine, usled jednog unutrašnjeg nedostatka, s vremena na vreme veoma, a stalno *donekle* ograničena pokretljivost, tako da, na žalost, nisam više sposoban za vojnu službu.

Moram pre svega, čim prevod bude gotov, da se otresem nametnutih sporednih radova – redakcije tuđih radova, naročito prevoda – i da ne dopustim da mi se natovare *bilo kakvi novi* poslovi, da bih se opet prihvatio trećeg toma⁶. On je gotov, prepisan po mom diktatu, ali je potrebno još šest meseci napornog rada. Taj prokleti engleski prevod stajao me je gotovo godinu dana. Ali to je bilo apsolutno potrebno i ne žalim ništa.

17. sept.

Štampane tabake sam juče poslao, brojevi nedeljnika »The Commonweal« do 18. septembra slede danas. Primerke lista »To-Day« moram tek opet da sakupim.

Ovde pokret ostaje s jedne strane, u rukama avanturista (Democratic Federation^[313]), s druge strane, u rukama fantasta i sentiment-

⁴ Adolph Sorge mladi – ⁵ Pretplata za inostranstvo – ⁶ *Kapitala*

talnih socijalista (Socialist League^[367]), mase još stoje po strani, mada se i tu nazire početak pokreta. Ali trajaće još neko vreme dok se mase zahuktaju, i to je dobro da bi bilo vremena da se razviju valjane vođe. – U Nemačkoj će se valjda najzad buržoazija malo razmrdati, njihova kukavička stagnacija postaje nam štetna. S jedne strane, bliska promena na prestolu će sve pokolebati, a, s druge strane, Bismarckovo metanisanje pred carem⁷ će razdrmati i najpospanije zanesenjake^[655]. U Francuskoj stvari idu izvanredno. Ljudi se uče disciplini, u provincijama na štrajkovima, u Parizu na opoziciji protiv radikala^[460].
Srdačni pozdravi.

Tvoj
F. E.

⁷ Aleksandrom III

282

Engels Pasquale Martignettiju
u Benevento

[Zahvaljujem]¹ Vam se na velikom strpljenju, koje [pokazujete]¹ [prema meni]¹ u odnosu na Vaš rukopis². Čim engleski prevod *Kapitala* bude gotov – nadam se u oktobru – Vaš će rukopis biti prvo što ću uzeti u ruke. »Kalender« sam našao i dopuniću mesto koje nedostaje³.

Najiskrenije Vaš
F. E.

[London] 17/9/86.

¹ Oštećen papir. – ² italijanski prevod Markovog *Najamnog rada i kapitala*
– ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 241.

283

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 24. sept. 1886.

Draga Laura,

Pretpostavljam da si sad na porotnom sudu i da prisustvuješ Paulovu suđenju; nadam se da će biti riješen krivice.^[656] Međutim, imam za tebe malu ugodnu vijest. Meißner jutros šalje obračun prodaje za posljednju sezonu, a dobit iznosi 2600 maraka, oko 130 funti za nas, nakon odbitka svih troškova za drugi tom¹; tvoj dio iznositi će preko 40 funti. Rekao sam mu da uplati novac, i čim ga primim, poslat ću ti ček na tvoj dio. Prodano je 320 primjeraka prvog toma i 1260 drugog toma.

Englesko izdanje² neće nikako izići prije Nove godine. Čini se da je Sonnenschein imao hitnije stvari na vratu i kod istog štampara, zbog čega je zapostavljena naša knjiga. Rad se nastavlja, ali dosta sporo.

Primio sam pismo od Tussy koje je pisala posle odlaska u Njujork^[634]; putovala je vrlo ugodno, ali su je prilično razočarali pravi američki buržuj koji je srela na brodu; to je prilično rashladilo njeno oduševljenje za Ameriku, ali ju je pripravilo za stvarnost američkog života.

Sa mnom je stari Becker³ već jedan tjedan; vrlo je veseo, ali je fizički dosta slab. Krenut će u Pariz slijedećeg utorka⁴ i nada se da će te vidjeti.^[659] Šalje ti punu košaru prijateljskih pozdrava. Divan je stari drug, ima 78 godina i uvijek je na visini pokreta.

Nema vijesti od Schorlemmera. Kad ćeš u London? Moći ćeš donijeti odluku ako je to još potrebno nakon današnjeg izricanja odluke porote. Ako čak Paul opet treba da ide u Pélagie, to nije tako hitno; sigurno će mu ostaviti nekoliko tjedana i vi biste oboje mogli doći na kraće vrijeme.

Tebi uvijek odani

F. Engels

Prevod s engleskog

¹ *Kapitala* – ² prvog toma *Kapitala* – ³ Johann Philipp Becker – ⁴ 28. septembra

284

Engels Nataliji Liebkecht
u Borsdorf kod Lajpciga

London, 25. sept. 1886.
122, Regent's Park Road

Draga gospođo Liebkecht,

Po Liebkechtovom nalogu, šaljem Vam državnu novčanicu od 100 maraka broj 1236179 d, Berlin, 3 sept. 1883, koju je pri odlasku ostavio kod mene. Osim toga, ostavio me u nadi da ćete možda u decembru doći ovamo i dočekati ga kod mene.¹ Svi mi vrlo bismo se radovali da se to ostvari, da Vam se tada dopadne kod mene i da moju kuću smatrate svojom.

Po onom što smo do sada čuli, putovanje naših prijatelja je vrlo uspješno.^[1883]

S iskrenim pozdravom Vama i djeci

Vaš odani
F. Engels

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 301.

285

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 2. okt. 86.

Draga Laura,

Da počnem ispočetka – prilažem ček od 42 funte, 13 šilinga i 4 penija, što je trećina Meißnerove novčane pošiljke od 128 funti. Nadam se da ćeš ga primiti i naplatiti bez teškoća.

Žao mi je što ne možete doći sada kad je lijepo vrijeme, ali ako pokazuješ takvu nostalgiju za londonskom maglom i našom lijepom zimom, može ti se isto tako ispuniti želja. Nim je spremna da vas dočeka u bilo koje doba, za Božić ili inače; ako bude drugih gostiju u isto vrijeme, ona će se pobrinuti da ih također primi. Stvar je, dakle, uređena i ovaj put se nećemo razočarati.

Šaljem ti dva primjerka »Volkszeitung«¹ – molim te da mi ih vraćaš, jer su Edwardovi; on računa s tim da će naći te listove ovdje po svom povratku^[634] (dok bude odsutan dobijaću njegove novine itd.). Iz njih ćeš vidjeti da la république cosaque² – Mohrovo rješenje Napoleoneve alternative: ou républicaine ou cosaque³ – cvjeta tako raskošno u Njujorku kao i u Parizu. Sreća je za Amerikance što je prvi pokušaj zastrašivanja bio tako nagao i što je tako nevjesto izveden.

Bojim se da Paul ne precjenjuje značenje odluke porote u Parizu utoliko što u tome vidi znak da je industrijska buržoazija prijemčiva za socijalističke ideje.^[660] Borba između kapitalističkog zelenaa i kapitalističkog industrijalca odvija se u krugu same buržoazije, pa iako je izvjestan broj sitnih buržuja nesumnjivo gurnut na našu stranu s obzirom na to da je sigurno da će ih burzijanci uskoro ekspropriirati, nikad se ne možemo nadati da ćemo ih masovno pridobiti na našu stranu. Uostalom, to i nije poželjno, jer oni sobom donose uske klasne predrasude. U Njemačkoj ih imamo previše, i baš oni sačinjavaju teško breme koje koči napredovanje naše partije. Uvijek će sudbina sitnih buržuja – kao mase – biti to da neodlučno lebde između dvije velike klase – jedni koje će uništiti koncentracija kapitala, a drugi – pobijeda proletarijata. U odlučnom času bit će, kao i obično, nepostojani, kolebljivi i nemoćni, se laisseront faire⁴, a to je sve što mi želimo. Čak ako prihvate naše gledište, reći će: naravno, komunizam je konačno rješenje, ali to je daleko, i možda će biti potrebno stotinu go-

¹ »New Yorker Volkszeitung« – ² kozačka republika – ³ ili republikanska ili kozačka (vidi u 11. tomu ovog izdanja, str. 159) – ⁴ pustiće da događaji idu svojim tokom

dina dok se on bude mogao ostvariti; drugim riječima: ne namjeravamo raditi na njegovu ostvarenju ni za našeg života niti za života naše djece. Takvo je naše iskustvo u Njemačkoj.

Inače je odluka porote velika pobjeda i znači odlučan korak naprijed. Buržoazija se *s jedne strane*, od časa kad se njoj nasuprot nađe svjestan i organiziran proletarijat, zapliće u očajnička protivrječja između svojih općih liberalnih i demokratskih težnji i, *s druge strane*, zapliće se u represivne nužnosti svoje obrambene borbe protiv proletarijata. Kukavička buržoazija, kao u Njemačkoj i Rusiji, žrtvuje svoje opće klasne težnje trenutnoj koristi koju donose surove represalije. Ali to ne može tako lako učiniti buržoazija koja ima svoju vlastitu revolucionarnu historiju, kao što je slučaj s engleskom i, naročito, francuskom buržoazijom. Zbog toga ta borba u krilu same buržoazije, usprkos prolaznim napadima sile i tlačenja, goni nju samu u cjelini naprijed: pogledaj razne Gladstone-ove izborne reforme i napredovanje radikalizma u Francuskoj. Ova odluka porote je nova etapa. I zato buržoazija, obavljajući svoj vlastiti posao, obavlja i naš.

Ali sad moram da završim. Želim da ovo pismo pošaljem preporučeno, a treba da još prvom poštom pošaljem pismo Tussy.

Voli te tvoj
F. Engels

Prevod s engleskog

Engels Augustu Bebelu
u Plauen kod Drezdena

London, 8. okt. 1886.

Dragi Bebel,

Povod mom današnjem pismu je razgovor koji sam vodio sa starim Joh[annom] Phil[ippom] Beckerom koji mi je bio došao na deset dana u posjet i sada se valjda već vratio u Ženevu, kroz Pariz (gdje mu je iznenada umrla kćer!)(⁶⁵⁹) Vrlo me obradovalo što sam se još jednom vidio sa starim divom koji je, premda tjelesno ostario, još veseo i oran za borbu. To je jedan od likova iz naše rajnsko-falačke legende o junacima koji otjelovljuje Nibelunška pjesma – dušom i tjelom Volker der Fiedeler.

Ja sam ga već pre mnogo godina bio ponukao da zapiše svoja sjećanja i doživljaje¹, a sada mi je rekao da ste ga na to podsticali i ti i drugi, da bi on to uradio s mnogo volje, pa je već nekoliko puta i započinjao, ali da je poslije fragmentarnog objavljivanja naišao na malo stvarnog ohrabrenja (tako na primjer u »Neue Welt«, kojem je pre mnogo godina bio poslao nekoliko zaista divnih stvari,^[525] ali one su bile ocijenjene kao premalo »novelističke«, kao što mu je po Liebk[nechtovom] nalogu napisao Motteler). No još ga više u tome ometa nužnost da radi za svoje izdržavanje i da na dopisima za jedne bečke novine zarađuje 25 fr[anaka] nedjeljno.^[661] Zbog toga mora čitati mnoštvo novina i časopisa, a budući da su mu od eksplozije prilikom njegovih istraživanja u Parizu oslabile oči,^[662] već i to premaša njegove snage. Ja sam mu sada obećao da ću u vezi s tom stvari pisati najprije tebi i Edeu.

Meni se čini da je partija dužna, čim joj to omoguće sredstva – a po onome što mi je kazao Liebknecht i što sam čuo iz Ciriha sada je tako – da tog starog veterana bar dijelom preuzme na svoj penzioni fond i da se ne miri s tim da on oslijepi radeći za 25 fr[anaka] nedjeljno. Becker sada prima od van Kola 25 fr[anaka] mjesečno, od jednog prijatelja u Bazelu isto toliko, a ja sam se obavezao da ću mu tromjesečno slati 5 funti = 125 fr[anaka], što sve zajedno iznosi 1100 fr[anaka] godišnje. Možda se varam u brojkama one dvojice, možda je to samo 20 fr[anaka], tada bi ukupna suma iznosila 980 fr[anaka]. Dodatak koji bi trebalo da dâ partija ne bi, dakle, morao biti znatan i lako bi se mogao prikupiti i privatnom sabirnom akcijom, tako da bi partij-

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 211.

ska blagajna samo posredovala. Koliko bi trebalo da iznosi dodatak, najbolje bi mogao utvrditi Ede u dogovoru sa starim.

Kad bi se to uradilo, on bi imao vremena da napiše odn. izdiktira svoje uspomene koje su od najveće važnosti za historiju revolucionarnog pokreta u Njemačkoj, dakle za prehistoriju naše partije, a dijelom i za samu partijsku historiju od 1860, pa bi tako Narodnoj knjižari² pružio vrlo vrijedan nakladnički i prodajni artikl. Ja smatram da je taj rad vrlo potreban, jer će inače sa starim Beckerom otići u grob mnoštvo najvrijednijeg historijskog materijala, ili će te stvari u najboljem slučaju, sačuvati i prikazati naši pravi ili poluprotivnici, vulgarni demokrati itd. Uz to je stari igrao posve značajnu političku i vojnu ulogu. U kampanji 1849. bio je jedini istinski iz naroda izrasli vođa i svojom jednostavnom strategijom i taktikom, koje je bio naučio u švicarskoj vojsci, učinio je tada više nego svi badenski i pruski oficiri, a pri tom je politički bio na posve ispravnom putu. On je, uostalom, rođeni vođa narodne vojske s čudesnom prisutnošću duha i rijetkom umješnošću pri rukovođenju mladim trupama.

Ja sam zapravo htio da najprije pišem Edeu u vezi sa izdavačkom stranom stvari, jer bih nakon njegova odgovora mogao o mnogome govoriti određenije, ali prokleta frajberška presuda^[635] može svakog trenutka pokvariti račune, pa se obraćam tebi. Ako te stvar zanima, kaži mi koga da se držim dok ti budeš na izdržavanju kazne, da bi to krenulo dalje, – stari je pomalo nepovjerljiv prema Liebknechtu, a i ja mislim da on nije pravi čovjek, premda ću, kada se vrati, o tome i s njim razgovarati; ali stvar bi morao već sada uzeti u ruke netko drugi, već i stoga što Liebknechta nema.

Moram sada završiti da bi pismo i otišlo. Neću oprostiti sucima što su mene presudom lišili tvoje posjete, a tebe puta u Pariz. No možda ćeš ipak doći narednog ljeta prije izbora, hoćeš li sa mnom na more da bi ojačao za kampanju? Može li se na bilo koji način s tobom održavati neka veza u zatvoru?

Liebknechta i Avelingove angloamerička štampa je primila prilično, upravo neočekivano, pristojno.^[633]

Najljepši pozdrav.

Tvoj
F. E.

² u Cirihu

287

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

London, 9. okt. 1886.

Dragi Ede,

Pošto sam s izvesnim čuđenjem pročitao tvoje tri stranice temeljnog rasuđivanja – s čuđenjem zbog toga što nisam znao kuda to zapravo vodi – morao sam glasno da se nasmejem kada sam najzad pronikao u suštinu stvari, tj. da je sve to trebalo da objasni tvoju ženidbu, kojoj apsolutno nikakvo objašnjenje nije potrebno^[663]. Kada bi svi proleter i bili tako sumnjičavi, proletarijat bi izumro ili bi se razmnožavao samo vanbračnom decom, a do ovog poslednjeg modusa doći ćemo en masse verovatno tek kada više ne bude bilo proletarijata. Dakle, čestitam ti od srca što si najzad savladao svoje teško dvoumljenje i pustio na volju želji svoga srca. Uverićeš se da se i u nevolji lakše živi udvoje nego sam, ja sam to dosta dugo proveravao, ponekad pod veoma teškim okolnostima, i nikada se nisam pokajao. Dakle, izruči svojoj verenici¹ najsrdačnije pozdrave i uskoči uskoro s oba nož u Thalamos².

Ali već je četiri časa a pismo mora još pre 5.30 h da ide, dakle sada o poslovima.

Stari Becker je bio ovde^[659], i govorili smo mnogo o potrebi da on napiše svoja sećanja i doživljaje. Ja sam ga često podsticao da to učini i, kako on tvrdi, drugi takođe, ali kako da to izvede? Da bi mogao živeti, piše za 25 fr. nedeljno za »Korespondenciju« Schneberga u Beču^[661] i mora, uz to, s mukom da skuplja materijal. To iscrpljuje njegove slabe oči toliko da ništa više ne može da radi^[662]. Dakle, trebalo bi, pre svega, da mu se stvore takvi uslovi da može živeti i da mu sve vreme ostaje slobodno za pisanje. Ako se tačno sećam, van Kol mu daje 25 fr. mesečno. Neki drugi prijatelji istu sumu. To iznosi 600 fr. godišnje. Ja sam se obavezao da mu tromesečno šaljem £ 5 = fr. 125. U svemu 1100 fr. Ostatak je, po mom mišljenju, partija dužna da mu dâ ako ima sredstava, a prema onome što mi je rekao Liebknecht, ona ih ima. Ona bi zapravo bila dužna da starog veterana sasvim preuzme na svoj penzioni fond. Ali ja mislim da neće stajati mnogo truda da se još tih nekoliko nužnih stotina franaka sakupe od imućnih partijskih drugova, tako da bi partija bila samo posrednik redovnog isplaćivanja.

Sam i memoari bili bi izvanredno dragoceni izdavački artikali Na-

¹ Regini Schattner – ² bračnu odaju, ložnicu

rodne knjižare³, novi izvor za preistoriju (revolucionarni pokret od 1827 - 60) i za istoriju naše partije od pedesetih godina do sada, dokument, koji ne bi smeo da previdi nijedan pravi pisac istorije. A pri tom - prema odlomcima datim pre mnogo godina u časopisu »Die Neue Welt«^[525] - divno živo predstavljen, prava narodna lektira. I što pre se toga prihvati, tim bolje, jer kad neko na grbači već ima 77 godina, onda se ponekad brbljivost malo više povećava na račun rasuđivanja o važnom i nevažnom - to je prirodni tok stvari.

Pisao sam o tom juče Augustu, hteo sam najpre tebi pisati da bih čuo šta vi na izdavačkom izvoru mislite o tome, ali pošto on uskoro mora da ide iza rešetaka^[635], nije se moglo gubiti vreme. Ja lično smatram ovu stvar veoma značajnom. Prikazivanje tih prilika od strane jednog učesnika, i to *jednog iz tridesetih godina*, koji stoji na našem stanovištu, apsolutno je potrebno, predstavlja celo vreme od [18]27 - 40 u novom svetlu, i ako to Becker ne uradi, onda su događaji iz tog vremena zauvek izgubljeni. Ili će to da urade nama neprijateljski raspoloženi ljudi, članovi Narodne partije i drugi vulgarni demokrati, a time će nam biti učinjena loša usluga. To je prilika koja se nikada više neće pružiti, i propustiti je, smatrao bih zločinom.

Pisao sam Augustu da bi bilo najbolje - kad stvar dođe dotle - da se bliže okolnosti, kako o dopunskoj sumi koju treba isplaćivati, tako i o izdavačkim modalitetima uredi lično s Beckerom preko tebe. A pri tom bi bila još jedna tačka, za koju sam smatrao da zasad još nije potrebno da se dotakne u pismu Augustu, naime ova: da se dopunska suma prosto smatra penzijom, a ne kao otplata na račun honorara. Ovo poslednje mogli bi da traže neki od »voda«, ali bi to bio krajnje bedan postupak prema starom borcu. Stoga sam i predložio da se što je moguće veći deo dopunske sume skupi pomoću privatnog upisa, - onda ovaj zahtev otpada sam od sebe.

Ako bi se stvar uredila i ti s Beckerom stupio u pregovore o izdavanju, ne smeš dozvoliti da na tebe utiču njegove predstave o prodaji itd., o prospektima itd. On još sasvim živi u predstavama četrdesetih godina o prodaji zabranjenih knjiga i nema pojma kako smo mi to sad pretvorili u veliku industriju.

Dakle, razmisli o ovome i iznesi mi svoje mišljenje.

Bugari se dosada zaista neočekivano dobro ponašaju, pa ako još 8 - 10 dana izdrže, onda će ili pobediti ili Rusi mogu da istupe protiv njih samo uz opasnost da izazovu evropski rat.^[664] To oni duguju okolnosti što su tako dugo bili pod *Turcima*, koji su njihove stare ostatke rodovskih ustanova spokojno čuvali a kočili - raznim nametima od strane paša - samo razvitak građanstva. Naprotiv Srbi, već 80 godina oslobođeni od Turaka, uništili su svoje rodovske ustanove austrijski školovanom birokratijom i zakonodavstvom, te su stoga neminovno dobili batine od Bugara. Daj Bugarima 60 dana buržoaskog

³ u Cirihi

razvitka – što ih ničemu neće dovesti – i birokratske vladavine, i naći će se u istom kukavnom položaju u kome i Srbi. Za Bugare, kao i za nas, bilo bi neuporedivo bolje da su ostali pod turskom vlašću do evropske revolucije; rodovske ustanove predstavljale bi sjajnu polaznu tačku za dalji razvitak u komunizam, isto kao ruski »mir«⁴, koji nam sad takođe pred nosom uništavaju.

Kako sad stvari stoje, moje je mišljenje sledeće:

1. Treba podržavati Južne Slovence, kada i dokle idu *protiv Rusije*, tad idu *sa* evropskim revolucionarnim pokretom.

2. Ali ako krenu protiv *Turaka*, tj. ako traže à tout prix aneksiju ono malo sada još turskih Srba i Bugara, tada svesno ili nesvesno rade za Rusiju, i onda mi ne možemo s njima. To se može postići samo rizikujući da se izazove evropski rat, a ta stvar nije toliko vredna, gospoda naprosto moraju da pričekaju kao što čekaju Elzašani i Lotarinžani, Trijenticinci itd. Sem toga bi svaki napad na Turke – pod sadašnjim okolnostima – vodio samo tome što bi pobedonosni mali narodi – ali pobedu bi mogli odneti samo uz pomoć Rusa – ili došli pod ruski jaram ili bi se – uporedi jezičku kartu Balkanskog poluostrva – neminovno potukli.

3. Ali čim u Rusiji plane revolucija, mogu gospoda da rade šta hoće. No onda će takođe videti da s Turcima neće izaći na kraj.

Pošta se zatvara.

Tvoj
F. E.

⁴ seoska opština

288

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi

London, 22. okt. 86.

Dragi Ede,

Ovim te obavestavam da će Vas naš prijatelj Bax verovatno posetiti krajem meseca. On je apsolutno valjan momak, vrlo učen, naročito u oblasti nemačke filozofije, govori nemački, ali je u svim političkim stvarima detinjasto neiskusna, što čoveka može da dovede do očajanja i što se jako oseća i u nedeljniku »The Commonweal«. Ali on i Aveling su ovde među obrazovanim jedini koji ne samo da ozbiljno prilaze stvari, nego štošta i uče.

K[autsky] ti je sigurno saopštio pravne pojedinosti o ovdašnjim propisima prilikom sklapanja braka, nadam se da se sve može urediti.

U vezi s Beckerom¹ August piše da je tebe opunomoćio da sa starcem sve urediš², nadam se da si mu – starcu – već pisao, pošto mu ta stvar jako leži na srcu. August piše da je B[ecker] već sada od partije primao 200 fr. godišnje novčane pomoći – znao sam da sam pri nabranjanju novčanih suma jednu zaboravio, bila je to ova; napominjem ovo da ne bi izgledalo da mi je Becker to prečutao, a tako nije bilo.

Ako je istina što cankovisti u Sofiji proturaju^[665], onda Aleksandar III može mirno da ukloni svog Kaulbarsa^[664], jer ima sve što hoće. To je popravljeno izdanje Hunkijar – iskeleskog ugovora^[666] (1839. godine, vidi Louis Blanc, *Dix ans*, gde je odštampan u poslednjem tomu). Onda Crno more pripada njemu, a Carigrad je njegov čim to zaželi. To bi bila posledica toga što su Austrija u Bosni a Engleska u Egiptu prisvojili delove Turske, i time sebe u Carigradu predstavili kao isto takve razbojнике prema Turskoj kakvi su Rusi. Zato je, dakle, miroljubivi Gladstone morao da bombarduje Aleksandriju i da vodi rat u Sudanu^[667]. Stvar se, međutim, osporava i možda formalno još nije zaključena; ali u svakom slučaju, treba obratiti pažnju na nove vesti s ovim u vezi. Jer čak ako i jeste istina, pokušaće, naročito Austrija, da to zabašuri da ne bi bila primorana da napadne pre no što Rusi stvarno počnu da se spremaju da posednu Dardanele, tj. kada bude prekasno.

Međutim, čini se da je Aleksandar uistinu poludeo – govori se da je za jednog ađutanta smatrao da je nihilista i streljao ga – a stari Wilhelm naglo ide nizbrdo. Ruska revolucija – pa počela ona i s dvor-

¹ Johannom Philippom Beckerom – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 286.

skom revolucijom – postaje potrebija no ikad i unela bi smesta jasnoću u svu tu zbrku.

Tvoj
F. E.

289

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 23. okt. 1886.

Draga Laura,

Današnji dan mi je pomalo kao praznik – nema korektorskih tabaka¹, a predgovore mogu da smatram završenim. I tako, to koristim da ti se javim. Korektura je završena do četrdesetog tabaka, ili do strane 644 trećeg nemačkog izdanja. Ali dostavljanje korektorskih tabaka opet je zapelo, inače bih i danas bio zauzet njima. To je đavolski posao, svaki tabak prolazi tri korekture, a u tekst treba uneti podosta izmena; poslednji deo rukopisa uopšte nije bio ausgefeilt², u trenutku kada smo bili prinuđeni da popustimo i da ga uručimo slugačima. Sam Moore mi je od neocenjive pomoći pri konačnom uobličavanju teksta; ima nezamenljivo oštro oko da uoči, i brzu ruku da popravi svaki detalj. Ipak, biću vrlo srećan kad ovo završimo, jer dotle ne mogu da se prihvatim bilo čega drugog, a ima bar pet stvari u mom pisaćem stolu koje čekaju da dođu na red.

Zbilja se nadam da nećeš ponovo odložiti svoj dolazak za neku drugu priliku, koja u pogledu meteoroloških prognoza može biti manje maglovita, ali koja bi nas oboje ostavila u magli nove neizvesnosti. Za Schorl[emmera] ti mogu reći da je ovamo stigao potpuno razbijen, ležao je kod kuće nedelju dana sa smetnjama u probavi (pretpostavljam da je Vaterland³ ono što nije mogao da svari⁽³²⁶⁾) i čitavo vreme ovde bio je duboko neraspoložen – od tada od njega nisam čuo ni reči.

Šaljem ti i dva pisma od naših transatlantskih putnika⁽⁶³⁴⁾; molim te, sačuvaj mi ih sva i donesi kad dođeš, ili ih vrati ranije. Juče su bili u Providensi (Rod Ajlend), sad se nalaze na putu iz Nove Engleske za Velika Jezera, a sutra će se, na pola puta do tamo, zaustaviti u Olbani i Troji (država Njujork), na Hadsonu.

U industrijskim rejonima Nove Engleske štampa je gotovo srdačno prihvatila njihov dolazak, što govori ne samo o njenoj zavisnosti od radnika, već i o očiglednim simpatijama tog radništva za socijalizam. To me veoma raduje, kao i povoljan utisak koji su naši ostavili na buržoasku štampu uopšte, a posebno zbog njihovog predstojećeg dolaska u Čikago, gde je buržoazija, do pre šest nedelja, bila, izgleda, sklona da njihov dolazak dočeka neredima pripremljenim uz pomoć

¹ engleskog prevoda prvog toma *Kapitala* – ² doteran (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku) – ³ otadžbina (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku)

policije. Ali teško da će se usuditi na bilo šta slično, suočeni sa potpuno izmenjenim stavom javnog mnjenja u istočnim državama.

Zavera bečkih anarhista je čista policijska klopka^[668]. Najbolji dokaz su samozapaljive boce koje su ove sirote budale po nalogu stavile u skladišta drvene građe sa namerom da ih potpale. Boca sa azotnom kiselinom, zapušena pamučnim čepom natopljenim u sumpornu kiselinu. Trebalo je da sumporna kiselina proдре do azotne i, došavši s njom u dodir, izazove eksploziju i požar!! Tako je ta ista policija, koja je podsticala ove anarhističke magarce na zaveru, đavolski dobro vodila računa da zapaljive boce budu potpuno bezopasne. Ali savremena antiproleterska jurisprudencija naći će i tamo, kao što i svuda nalazi, načina da ih optuži za namernu paljevinu.

Juče sam dobio dopisnicu iz meni nepoznatog mesta u Kanadi, »Rolandrie, P. O. Whitewood«: »Verehelicht: Dr. R. Meyer, Mathilde Meyer, geb. Trautow«.⁴ To mora da je ona njegova rodaka koju je prošle zime ostavio na farmi da mu je čuva. Na poledini bilo je nekoliko reči na francuskom od izvesnog Comte Ives de Rossignac ili Prossignac o tome da je Meyer nesrećnim slučajem povredio desnu ruku i za izvesno vreme neće moći njome da se služi, te zato nije mogao lično da mi piše. Tako je završio još jedan od tvojih obožavalaca. Kad je grožđe kiselo, ljudi se zadovolje i oskorušom.

O uspešnom završetku lionskog kongresa čitao sam u »Cri du Peuple«, ali su mi ipak Paulovi detalji i komentar dobrodošli^[669]. Izgleda da su uslovi za nas svuda već sazreli, i da sad treba samo da prikupimo plodove; sve staromodne forme socijalizma su se raspale, dok našu teoriju ništa ne može da poljulja – radnicima je samo potrebno da ih nešto uzdrma – ma gde i ma kojim putevima da stupe u pokret, sigurno je da će nam se približiti.

Sve u svemu, stvari se u Francuskoj razvijaju izvanredno. Vjerzon produžava putem Dekazevila^[651], i dobro čini. Vladu treba naučiti da poštuje sopstvene zakone i da se navikne na štrajkove. A, s druge strane, štrajkačka disciplina vrlo je korisna francuskim radnicima, pokretu gde striktno poštovanje zakona predstavlja prvi uslov uspeha, i gde svako revolucionarno razmetanje i eksplozivnost nužno donosi poraz. Ova disciplina je prva pretpostavka za uspešnu i trajnu organizaciju, i nešto čega se buržoazija najviše plaši. A kako je štrajk izazvao jednu ministarsku krizu^[670], to taj način borbe može dovesti i do sledećih. Kako stvari sada stoje, čini se da će sadašnje skupštinsko telo ubrzo postati neodrživo i da će ga uskoro morati raspustiti. Smatram da se treba dobro pripremiti za takav događaj, jer na sledećim opštim izborima socijalisti treba da primoraju radikale^[460] da na svoju parisku listu stave bar 20 naših ljudi; a skupštinsko telo sledećeg saziva treba da ukine scrutin de liste^[396]. Paul bi morao da uđe sledeći

⁴ »Venčani: dr R. Meyer, Mathilde Meyer, rod. Trautow« (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku).

put u parlament; on se dovoljno povlačio u pozadinu u korist Guesde-a, Deville-a i drugih, uzimao na sebe mukotrpan anonimni rad i ostavljao drugima ne samo sve nagrade već i najveći deo zadobijenog poverenja. Mislim da se približava trenutak kada treba sebe malo više da afirmiše. On je nedvosmisleno najbolji pisac među svima njima, sad kad je najzad otkrio u sebi taj srećni dar i kada ostaje veran vokaciji – a isto tako i najobrazovaniji. A on je i daleko više od ostalih u stalnom kontaktu sa međunarodnim pokretom. Bar on i Guesde treba da budu sledeći put izabrani i već od sada treba sve za to pripremiti. Možda je Guesde briljantniji govornik, ali bi zato Paul bio bolji u iznošenju činjenica.

Svakako, možda će do sledećeg proleća početi evropski rat koji bi pobrkao sve naše račune, jer mu je ishod nepredvidljiv. O tome ću pisati Paulu⁵ čim budem našao vremena. Sad moram da završim, jer mi je ostalo samo još toliko vremena da današnjom poštom pošaljem Tussy nekoliko reči.

Nim je odlično raspoložena i šalje ti nežne pozdrave.

S ljubavlju tvoj
F. E.

Liebk[nechtova] vinska revolucija nije baš toliko strašna, ako se ima u vidu da on najužasnije vino smatra za »famos«.

Prevod s engleskog

⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 291.

Engels Augustu Bebelu
u Plauen kod Dreždna

London, subota, 23. okt. 1886.

Dragi Bebel,

Upravo sam u pola 10 navečer primio »S[ozialdemokrat]« s vašom izjavom^[671] i odmah ti pišem, premda pismo, dam li ga preporučeno, može otići tek u ponedjeljak. Ali u ponedjeljak će možda opet stići gomila korektura¹ koje će trebati da se brzo obave.

Vaša izjava sastavljena je tako da se u njoj ne može apsolutno ništa kritikovati — ako se već prizna nužnost tog koraka. O njoj ja ne mogu bezuvjetno suditi, ali čini mi se da je ta nužnost dokazana i bez Freytagova gledišta.^[672] Smatram da je za stvar uopće, i za sam list, prava sreća što ste taj korak, uzrokovan presudom, mogli učiniti s dostojanstvom. Po mome mišljenju, velika pogreška je bilo to što je listu uopće bio dat službeni karakter, kao što se to pokazalo i u Rajhstagu; ali kad je to jednom bilo učinjeno, teško se moglo promieniti a da ne izgleda kao dezavuiranje lista i povlačenje. Presuda vam je pružila mogućnost da bez takva utiska promijenite taj karakter lista, a vi ste tu priliku s pravom iskoristili. O povlačenju, kao što se činilo Liebkn[echt]u, tu nema ni govora, i list sada može gledaš te partije izricati daleko slobodnije i daleko manje premišljati o gospodi s desnog krila.

»N[eue] Z[eit]« još nije ovdje. I ja mislim da se Bismarck s Rusima upustio daleko dublje nego što mu je to potrebno zbog Francuske, a glavni je razlog tome — pored onoga koji ti navodiš i koji odlučno prevladava^[673] — što su mu Rusi kazali, a on zna da je to istina: »Ili su nam potrebni odlučujući veliki uspjesi u pravcu Istambula, ili ćemo imati *revoluciju*.« Aleks[andar] III, pa čak ni ruska diplomacija, ne mogu izazivati povampirene panslavističke i šovinističke duhove bez žrtava, inače će generali smaknuti Aleks[andra] i tada će se sastati narodna skupština, htjeli to oni ili ne. A Bismarck se plaši ruske revolucije više nego ičeg. S ruskim carizmom pada i Bismarckova pruska privreda. I stoga treba učiniti sve da se sukob održi, uprkos Austriji, uprkos ogorčenju građana u Njemačkoj, uprkos tome što B[ismarck] zna da napokon i ovako potkopava svoj sistem koji svakako počiva na njemačkoj hegemoniji nad Evropom; i da će onog dana kad umre stari Wilhelm Rusija i Francuska još i te kako pokazati zube.

Najgore je to što pri nitkovluku vladajućih ličnosti nitko ne može

¹ engleskog prevoda prvog toma *Kapitala*

kazati kako će se u slučaju rata grupirati frontovi, tko će biti s kim, a tko protiv koga. Jasno je da će iz toga napokon proizići revolucija, ali uz kolike žrtve! Uz kakvu opću malaksalost i nakon kakvih sve obrta!

U međuvremenu imamo vremena do proljeća, a do tada se može dogoditi još koješta. I u Rusiji može početi, i stari Wilhelm može oputovati, pa u Njemačkoj se može povesti drugačija politika – Turci (koji sada, naravno, pošto im je Austrija oduzela Bosnu a Engleska Egipat, gledaju u tim svojim starim saveznicima čiste izdajnike) mogu ponovo da isplivaju iz ruskih voda itd.

Nemoguće je da o njemačkoj buržoaziji misliš gore od mene.^[674] Samo, pitanje je nije li ona protiv volje prisiljena historijskim okolnostima da ponovo nastupi aktivno, upravo kao i francuska buržoazija. A ova to čini bijedno, naša će je u tome još i nadmašiti, ali ona će ipak morati da ponovo surađuje na svojoj vlastitoj historiji. U svoje vrijeme i ja sam sa zadovoljstvom čitao Bergerovu izreku, ali ona zapravo vrijedi samo za Bismarckova života.^[675] Ja ni trenutka ne sumnjam da oni namjeravaju posve odbaciti svoje vlastite »liberalne« fraze. Pitanje je samo hoće li to oni moći kad jednom više ne bude Bismarcka koji vlada umjesto njih, i kada će se nasuprot njima naći još jedino glupavi Krautjunckeri i zatucani birokrati – ljudi njihova vlastitog moralnog kalibra. Jer, bio rat ili mir, posljednjih mjeseci njemačka hegemonija je propala i sad ponovo poslušno služi Rusiji. A cijelu tu starudiju održavala je jedino šovinistička zadovoljština da Njemačka bude sudac Evrope. Strah pred proletarijatom zacijelo će učiniti svoje. A ako tu gospodu puste na vlast, onda će oni u početku posve sigurno nastupati upravo onako kao što ti opisuješ, ali će ubrzo biti primorani da govore drugačije. Ja idem i dalje: čak ako za kormilom ostanu sadašnji ljudi i tada kad smrt staroga utre put, oni će ili biti prisiljeni da odstupe zbog novih – ne samo dvorskih – sukoba, ili će morati da postupaju u buržoaskom smislu. Naravno, ne odmah, ali neće biti potrebno mnogo vremena. Stagnacija kakva sad vlada u političkoj Njemačkoj – pravo Drugo carstvo^[676] – može biti samo prolazno izuzetno stanje; krupna industrija ne dopušta da joj zakone diktira kukavičluk industrijalaca, ekonomski razvoj neprestano izaziva sukobe, zaoštava ih i ne trpi da nad njim trajno vladaju polufeudalni junckeri s polufeudalnim prohtjevima.

Uostalom, moguće je i to da će se u proljeće svi naoružavati za rat, da će jedni nasuprot drugima stajati naoružani do zuba a svak će se plašiti da započne – dok netko ne iznese plan za rješenje uz uzajamne kompromise i gutanje malih država, a svi ga prihvate. Posve je vjerojatno da Bismarck već sada radi na nekom takvom sredstvu za spasavanje.

25. okt. Ono što kažeš o L[ie]bk[nechtovim] govorima, svakako se pretežno odnosi na njegove izjave dopisniku lista »N[ew] Y[orker] Volksz[eit]ung« (malom Cunou), koje se ne može uzeti tako doslovno, intervjui sve prikazuju izokrenuto. Ono šta je inače govorio o kultur-

noj borbi^[606] i meni se učinilo posve naopako, ali ti znaš da je L[ieb-
knecht] jako podložan raspoloženju, rado računa sa svojom publikom
(i ne uvijek ispravno), a na njegovoj su paleti uvijek samo dvije boje,
crno i bijelo. Uostalom, to neće nanijeti velike štete, to je u Americi
već odavno palo u zaborav.

Dakle, zbogom, čuvaj zdravlje i javi se iz zatvora.^[635] Teško
mi je vjerovati da ćeš morati da odsjediš svo vrijeme, u devet mje-
seci sve se može izmijeniti.

Tvoj
F. E.

Engels Paulu Lafargue-u
u Pariz^[677]

London, 25. okt. 1886.

Dragi Lafargue,

Afera na Istoku malo se oteгла, treba da uđem u masu pojedinosti s obzirom na niz apsurdnih gluposti koje francuska štampa, uključivši »Le Cri«, širi o tome pod utjecajem rusofila.

U zimu 1878.¹ godine Disraeli je poslao četiri oklopnjače u Bosfor, dovoljne da zaustave pohod Rusa na Carigrad i da raskinu San-stefanski ugovor^[678]. Mir zaključen u Berlinu sredio je za izvjesno vrijeme situaciju na Istoku. Bismarck je uspio da ostvari poravnanje između Rusa i Austrijanaca, prema kojemu će Austrija krišom gospodariti u Srbiji, dok će Bugarska i Istočna Rumelija biti prepuštene isključivom utjecaju Rusije. To je značilo da bi, ako se kasnije dopuste Rusima da zauzmu Carigrad, Austrija imala Solun i Makedoniju.

Ali, osim toga, Bosna je data Austriji, budući da je 1794. Rusija napustila, da bi 1814. ponovo uzela Prusima i Austrijancima najveći dio Poljske u užem smislu riječi.^[679] Bosna je predstavljala stalno puštanje krvi za Austriju, bila je jabuka razдора između Ugarske i zapadne Austrije, i naročito – *dokaz za Tursku da joj Austrijanci, ne manje nego Rusi, pripremaju sudbinu Poljske.* Otada Turska nije mogla imati povjerenja u Austriju – a to je ogromna pobjeda za Rusiju.

Srbija je uživala slavenofilske simpatije i, prema tome, rusofilske, ali poslije svoga oslobođenja ona je crpla sva sredstva svog građanskog razvitka iz Austrije. Mladići su odlazili na studije u Austriju – činovnički sistem, zakoni, sudstvo, škole, sve je bilo uređeno prema austrijskim uzorima. To je bilo sasvim prirodno! Ali trebalo je da Rusija spriječi da se to ne ponovi u Bugarskoj, da i u njoj ne izvlači kestenje iz vatre u korist Austrije. Dakle, Bugarska je bila otpočetka organizirana kao ruska satrapija. Administracija, oficiri i podoficiri armije, sve osoblje i čitav sistem bijahu ruski, a Battenberg, koji joj je bio dat za satrapa, bijaše nećak Aleksandra III.

Dominacija Rusa, najprije direktna, zatim indirektna, bijaše dovoljna da uguši za manje od četiri godine sve simpatije koje su Bugari imali za Rusiju – a one su bile velike i zanesenjačke. Narod se sve više protivio surovosti »oslobodilaca«; i čak je Battenberg, čovjek bez političkih ideja i slabog karaktera, koji nije tražio ništa više nego da služi

¹ U rukopisu stoji: 1879

caru, ali koji je tražio da se prema njemu odnose s izvjesnim poštovanjem, – čak je Battenberg sve više postajao buntovnik.

U međuvremenu stvari su napredovale u Rusiji. Vlada je pomoću strogih mjera uspjela da razjuri i za izvjesno vrijeme uništi nihiliste. Ali to nije bilo dovoljno zauvijek; bio je potreban oslonac u javnom mnjenju, trebalo je odvratiti duhove od razmišljanja o socijalnoj i političkoj bijedi u zemlji – trebalo je napokon malo šovinističkog opsje-narstva. I kao što je pod Louis-om Napoleonom lijeva obala Rajne poslužila da usmjeri prema vani revolucionarne strasti, tako u Rusiji zabrinutom i uznemirenom narodu ukazuju na osvajanje Carigrada, na «oslobodenje» Slavena ugnjetavanih od Turaka i na njihovo ujedi-njenje u veliku federaciju pod vodstvom Rusije. Ali nije bilo dovoljno poticati ovo opsjenarstvo, trebalo je učiniti nešto da ono prijeđe u oblast stvarnosti.

Okolnosti su bile povoljne. Aneksijom Alzasa i Lorene bačena je između Francuske i Njemačke jabuka razdora, za koju je izgledalo da neutralizira ove dvije sile. Sama Austrija nije se nikako mogla boriti protiv Rusije, jer njeno najefikasnije ofanzivno oružje – apel Poljacima – uvijek bi Pruska zadržala u koricama. A okupacija – krađa – Bosne bijaše drugi Alzas između Austrije i Turske. Italija je bila za onoga tko da više, to jest za Rusiju, koja joj je nudila Trst i Istru, ako ne i Dalmaciju i Tripolis. A Engleska? Miroljubivi rusofil Gladstone je poslušao primamljive riječi Rusije, *okupirao je Egipat* usred mira;^[680] to nije samo omogućilo neprestanu svađu između Engleske i Francuske, nego i više od toga: *nemogućnost saveza između Turaka i Engleza, koji su ih opljačkali* prisvajajući tursko leno, Egipat. Osim toga, ruske pripreme u Aziji toliko su napredovale, da bi zadale Englezima, u slučaju rata, dosta posla u Indiji. Nikada momenat nije pružao toliko povoljnih izgleda Rusima; njihova diplomacija je trijumfirala na svim linijama.

Ustanak Bugara protiv ruske prevlasti pružio je priliku da se stupi u rat. U ljeto 1885. godine iskrsla je Bugarima u sjevernom i južnom dijelu zemlje mogućnost onog ujedinjenja obećanog San-stefanskim mirom, a osujećenog Berlinskim mirom. Rečeno im je da će, ako se ponovo bace u naručje osloboditeljice Rusije, Rusija izvršiti svoju misiju ostvarujući ovo ujedinjenje; ali zato Bugari najprije treba da protjeraju Battenberga. On je bio na vrijeme obaviješten; suprotno svojoj navici, radio je brzo i energično; izvršio je, u vlastitom interesu, ovo ujedinjenje, koje su Rusi htjeli da upotrebe protiv njega. Od tog časa izbio je neumoljiv rat između njega i Rusa.

Ovaj rat bijaše najprije samo mučki i posredan. Podsjetili su male balkanske države na lijepu doktrinu Louis-a Bonaparte, prema kojoj, kad se jedna dotad razjedinjena nacija, recimo Italija i Njemačka, ujedinjuje i konstituira u naciju, druge države, na primjer Francuska, imaju pravo na teritorijalne kompenzacije. Srbija proguta mamac i najavi rat Bugarima; Rusija je trijumfovala što se ovaj rat, koji je pod-

jarila u svom vlastitom interesu, vodi pred očima svijeta pod pokroviteljstvom Austrije, koja ga ne spriječava zbog bojazni da ne dođe ruska stranka na vlast u Srbiji. – Sa svoje strane, Rusija dezorganizuje bugarsku vojsku, opozvavši sve ruske oficire, to jest glavni štab i sve više oficire, uključivši sve komandante bataljona bugarske vojske.

Ali suprotno svakom očekivanju, Bugari, bez ruskih oficira i dvojica protiv trojice, do nogu potukoše Srbe i zadobiše poštovanje i divljenje začudene Evrope. Dva su uzroka ovih pobjeda. Prvo, Alexander Battenberg, iako slab kao političar dobar je vojnik; ratovao je onako kako je naučio u pruskoj školi, dok su Srbi oponašali strategiju i taktiku svojih austrijskih uzora. Zatim, Srbi su živjeli već šezdeset godina pod tim austrijskim birokratskim režimom, koji je, ne dajući im moćnu buržoaziju i nezavisno seljaštvo (seljaci su već svi prezaduženi), bio dovoljan da potkopa i dezorganizira ostatke plemenskog komunizma, koji im je davao snagu u njihovim borbama protiv Turaka. Kod Bugara, naprotiv, ove institucije, više-manje komunističke, Turci nisu dirali; to objašnjava njihovo nadmoćnije junaštvo.^[681]

Dakle, nov poraz za Rusiju; trebalo je opet početi iznova i slavenofilski šovinizam, podgrijavan kao protuteža revolucionarnom elementu, jačao je svakog dana, postajući već prijetnja za vladu. Car odlazi na Krim i, ako je vjerovati ruskim listovima, učinit će nešto zaista veliko; on nastoji privući sultana da bi ga uvukao u savez prikazujući mu njegove bivše saveznike – Austriju i Englesku – kao izdajice i pljačkaše, a Francusku kako se slijepo povodi za Rusijom, izložena njenoj milosti i nemilosti. Ali sultan ne dolazi i ogromno naoružanje na zapadu i jugu Rusije ostaje zasada nekorisno.

Car se vratio s Krima (prošlog juna). Ali u međuvremenu šovinistički val je još narastao i vladu sve više vuče za sobom rastući pokret, umjesto da ga ona potisne; tako se pri carevu povratku u Moskvu moralo dopustiti gradonačelniku da u svom pozdravu otvoreno govori o osvajanju Carigrada.^[682] Štampa, pod utjecajem – i *pod pokroviteljstvom* – generala, otvoreno govori da čeka od cara akciju protiv Austrije i Njemačke, koje ga sputavaju; a vlada nema hrabrosti da je usutka. Napokon, slavenofilski šovinizam je moćniji od cara; on mora popustiti, ili će izbiti revolucija slavenofila.

Tome se pridružuju finansijske nevolje. Nitko neće da da zajam ovoj vladi koja je od 1870. do 1875. godine pozajmila 70 milijuna funti (1750 milijuna franaka) u Londonu i koja ugrožava evropski mir. Prije tri godine Bismarck joj je pribavio u Njemačkoj zajam od 375 milijuna franaka, ali to je odavno pojedeno; a bez Bismarckova potpisa Nijemci ne bi dali ni pare. Ali ovaj potpis bi se dobio još samo uz ponižavajuće uvjete. U zemlji je fabrika proizvela suviše novčanica; srebrni rubalj vrijedi 3,80 franka, a papirni 2,20 franka. A naoružanje stoji vraški mnogo.

Naposljetku, treba raditi. Ili uspjeh u pravcu Carigrada, ili revolucija. Eto zašto Girs ide Bismarcku da mu izloži situaciju. I Bis-

marck ga razumije vrlo dobro. On bi zakočio Ruse, najprije, jer mu je dosta njihove nenasitosti, i zatim zbog Austrije. Međutim, revolucija u Rusiji *podrazumijeva pad Bismarckova režima u Njemačkoj*. Bez ove velike rezerve reakcionarne armije vlast malih seoskih plemića u Pruskoj ne bi trajala ni jedan dan. Revolucija u Rusiji izmijenila bi situaciju u Njemačkoj; okončala bi slijepo vjerovanje u Bismarckovu snagu, koja okuplja oko B[ismarcka] sve vladajuće klase, i pomogla bi da sazri revolucija u Njemačkoj.

Bismarck, kome je jasna činjenica da je postojanje carizma u Rusiji osnova čitavog njegovog sistema, savršeno je to razumio; brzo je otišao u Beč i obavijestio svoje austrijske prijatelje da pred takvom opasnosti nema vremena ni za njega samog ni za njih da mnogo drže do pitanja samoljublja; da Rusima treba neki prividan trijumf, i da čak Njemačka i Austrija u svom vlastitom interesu treba da kleknu pred cara. Uostalom, ako gospoda Austrijanci insistiraju na miješanju u stvari Bugarske, on će oprati ruke, a oni će vidjeti što će se dogoditi. Najzad, Kálnoky popušta, Battenberg je žrtvovan, a sam Bismarck trči da to javi Girsu.

Dolazi do obaranja Battenberga od strane vojnih zavjerenika u okolnostima koje moraju uzbuditi svakog monarhističkog konzervativca, a naročito vladare *koji također imaju vojske*. Ali Bismarck ide dalje, sretan što je to završio za tako kratko vrijeme.

Na žalost, Bugari pokazuju političku sposobnost i energiju, neočekivanu u datim okolnostima, koja se ne može trpjeti kod slavenske nacije, «oslobodene» od svete Rusije. Oni hapse zavjerenike, imenuju sposobnu, energičnu i nepodmitljivu vladu (potpuno nepodnošljiva osobina kod tek oslobodene nacije!), koja vraća Battenberga na njegovo mjesto. On pokazuje svu svoju slabost i bježi. No, Bugari su nepopravljivi. Sa Battenbergom ili bez njega, odupiru se suverenim carskim naredjenjima i čak prisiljavaju herojskog Kaulbarsa da se izloži ruglu čitave Evrope.^[664]

Zamislite carev bijes. Pošto je pridobio Bismarcka, slomio austrijski otpor, osjeća da ga zaustavlja ovaj mali narod koji potječe od jučer, koji duguje njemu ili njegovom ocu² svoju «nezavisnost» i koji neće da shvati da ta nezavisnost znači samo slijepu poslušnost «oslobodiocu!» Grci i Srbi su nezahvalni. Ali Bugari prelaze granicu dopuštenog. Uzeti svoju nezavisnost za ozbiljno, kakav zločin!

Da bi se spasio od revolucije, bijedni car je prisiljen da poduzme novi korak. Ali svaki novi korak postaje opasniji, jer se izlaže opasnosti evropskog rata – što je ruska diplomacija uvijek nastojala da izbjegne. Sigurno je da će ako dođe do ruskog miješanja u Bugarskoj i to dovede do unutarnjih komplikacija, doći čas kada će izbit otvoreno neprijateljstvo ruskih i austrijskih interesa. Tada će biti nemoguće da se sukob lokalizira. Planut će opći rat. A s obzirom na lupeže koji sada

² Aleksandru II

vladaju Evropom, nemoguće je predvidjeti kako će se obrazovati ova dva bloka. Bismarck je spreman da se udruži s Rusima protiv Austrije, ako za njega nema druge mogućnosti da odgodi revoluciju u Rusiji. Ali vjerojatno je, ako izbije rat između Rusije i Austrije, da će Njemačka priteći u pomoć Austriji u slučaju potrebe da spriječi njeno potpuno uništenje.

Očekujući proljeće – jer se prije aprila Rusi neće moći angažirati u velikom ratu na Dunavu – učinit će sve da privuku Tursku u svoju mrežu, a izdaja Austrije i Engleske prema Turskoj olakšava im posao. Njihov je cilj da zauzmu Dardanele i tako pretvore Crno more u rusko jezero, nepristupačno sklonište za stvaranje moćne flote, koja bi iz njega izlazila da vlada onim što je Napoleon nazvao »francusko jezero«, Sredozemnim morem. Ali to još nisu uspjeli, mada su njihove malobrojne pristalice u Sofiji izdale njihovu tajnu želju.^[665]

Takva je situacija. Da bi se izbjegla revolucija u Rusiji, caru je potreban Carigrad. Bismarck oklijeva. On bi želio pronaći mogućnost da izbjegne jednu i drugu eventualnost. A Francuska?

Oni Francuzi, koji već šesnaest godina sanjaju o revanšu, misle kako je prirodno da iskoriste priliku koja će im se možda pružiti. Međutim, za našu partiju pitanje nije tako jednostavno. Nije čak ni za gospodu šoviniste. Jedan rat protiv Njemačke, u savezu s Rusijom, mogao bi izazvati revoluciju ili kontrarevoluciju u Francuskoj. U slučaju revolucije, koja bi dovela na vlast socijaliste, ruska alijansa bi se srušila. *Najprije bi Rusi odmah sklopili mir s Bismarckom da navale s Nijemcima na revolucionarnu Francusku.* A zatim, Francuska ne bi dovela na vlast socijaliste zato da bi ratom spriječila revoluciju u Rusiji. Ali ova mogućnost nije vjerovatna. Vjerovatnija je *monarhistička kontrarevolucija*, koju bi potpomagala ruska alijansa. Vama je poznato koliko car želi restauraciju Orleansa i da mu samo ona omogućuje zaključenje dobrog i čvrstog saveza s Francuskom. Ali, jednom započet rat dobro će poslužiti monarhističkim oficirima u vojsci da pripreme restauraciju. Pri najmanjem djelomičnom porazu – a bit će ih – govorit će da je to krivica Republike; da bi se izvojevale pobjede i postigla suradnja savezničke Rusije, bez zadnje misli, potrebna je stabilna vlada, monarhistička, najzad Philippe VII.³ Sami monarhistički generali postupat će nemarno da bi mogli prebaciti svoje neuspjehe na račun republikanske vlade – i gle, eto nas u monarhiji. A kad jednom Philippe bude ustoličen, svi ti kraljevi i carevi sporazumijet će se odmah i, umjesto da se među sobom žderu, podijelit će između sebe Evropu proždirući male države. Kad jednom bude ubijena francuska republika, održat će novi Bečki kongres,^[663] ili će možda uzeti republikanske i socijalističke grijehe Francuske za izgovor da joj uskrate Alzas i Lorenu, cijele ili djelomično; a vladari će se rugati glupostima republikanaca koji su vjerovali u mogućnost iskrenog saveza između carizma i anarhije.

³ Louis-Philippe-Albert, duc d'Orléans

Uostalom, istina je da general Boulanger govori onima koji hoće da ga slušaju – da je *Francuskoj potreban rat kao jedino sredstvo da se spriječi socijalna revolucija*. Ako je to istina, može poslužiti kao opomena vama. Taj dobri Boulanger ima razmetljivo držanje, koje bih mu oprostio kao vojniku, ali koje ostavlja lošu sliku kad se radi o njegovoj političkoj sposobnosti. Svakako, ne bi baš on spasio Republiku. Između socijalista i Orleansa, on bi se priklonio ovim posljednjima ako ustreba, naročito ako mu osiguraju ruski savez. U svakom slučaju, *buržoaski republikanci u Francuskoj nalaze se u istoj situaciji kao car u Rusiji – vide da se revolucija okreće protiv njih i vide samo jednu mogućnost spasa: rat*.

U Francuskoj, kao i u Njemačkoj, događaji se tako dobro razvijaju po nas da mi ne možemo željeti ništa drugo nego produženje *status quo-a*. Ako izbije revolucija u Rusiji, ona bi stvorila niz najpovoljnijih uvjeta. Naprotiv, opći rat bacio bi nas u oblast nepredvidenog i neizvjesnih događaja. Revolucija u Rusiji i Francuskoj bila bi odgođena, naša partija u Njemačkoj bila bi jako zakočena u svom sjajnom razvitku, u Francuskoj bi vjerovatno bila uspostavljena monarhija. Bez sumnje, konačno bi se sve obrnulo u našu korist, ali kakav gubitak vremena, kolike žrtve, kakve nove smetnje da se pobijedi!

Sila koja gura u rat, svagdje je velika. Najprije pruski militaristički sistem svagdje je usvojen, potrebno je dvanaest do šesnaest godina za njegov potpuni razvitak; poslije tog vremena sav rezervni kadar je popunjen ljudima prekaljenim u rukovanju oružjem. Ovih dvanaest do šesnaest godina svagdje je prošlo; svagdje ima deset do šesnaest godišta koja su se obučavala u vojsci. Svagdje su dakle spremni, i Nijemci nemaju više naročitu prednost u tom pogledu. Zatim, stari Wilhelm će vjerovatno umrijeti; tada će doći do izvjesne promjene sistema. Bismarck će vidjeti da je njegov položaj više-manje poljuljan i *možda će on sam insistirati na ratu kao jedinom sredstvu da se održi*. Drugima će to biti novo iskušenje da napadnu Njemačku, za koju će misliti da nije tako snažna i čvrsta u trenutku promjene unutarnje politike. U stvari, burza svagdje vjeruje u rat, čim starac zaklopi svoje oči.

Što se mene tiče, mislim da za nas treba biti odlučna činjenica da će se rat, ako ga bude, voditi samo u cilju spriječavanja revolucije: u Rusiji, da se spriječi zajednička akcija svih nezadovoljnika, slavenofila, konstitucionalista, nihilista, seljaka; u Njemačkoj, da se održi Bismarck; u Francuskoj, da se suzbije pobjednički uspjeh socijalista i (prema zamisli sve krupne buržoazije) da se uspostavi monarhija. Dakle, ja sam za »mir po svaku cijenu«, jer mi nećemo da platimo tu cijenu.^[29]

s najbolji željama

F. E.

Šaljem vam *La France juive*^[684]. Kakva dosadna knjiga!

Utorak, 26. oktobra, u 3.30 po podne: dakle, imat ćete ovo pismo-
sjutra ujutro.

Prevod s francuskog

292

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 2. nov. 86.

Draga Laura,

Žao mi je što si se mučila s prepisivanjem Mengerovih šupljih fraza. Taj čovjek je naprosto *laktaš*, koji zna da će imati više izgleda na napredovanje ukoliko gluplje govori. Imamo ovdje knjigu, i ja ću poslati Kautskom dovoljno podataka da može zgromiti tog drskog đavla.⁽⁶⁸⁵⁾ Njegovo držanje je tako krajnje smiješno da nigdje neće biti prihvaćeno, osim u liberalno-nacionalističkim listovima, pa treba očekivati da će se oni time neprestano služiti, ali to nema nikakvog značaja. Strašilo Rodbertus bio je daleko ozbiljniji, a mi smo ga već tako potpuno smlavili da je sad posve zaboravljen.⁽⁶⁸⁶⁾

Ne mislim da će se sam Hyndman izložiti opasnosti da iz tog izvuče korist, osim možda u vrlo malom opsegu.

Sada treba da počnem pisanje svog predgovora¹, jer ga traže S[wan] S[onnenschein] i komp., – to znači da ovdje moram završiti! Mnogo srdačnih pozdrava.

Tvoj
F. E.

Prevod s engleskog

¹ Predgovora engleskom izdanju prvog toma *Kapitala*

293

Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu
u Petrograd

London, 9. nov. 1886.

Poštovani gospodine,

Svo vreme bio sam zauzet oko engleskog prevoda prvog toma¹ koji će, nadam se, biti završen za nekoliko nedelja, jer sam već pročitao *prvu* korekturu celog toma i ostalo mi je još samo da pročitam drugu i treću za poslednjih deset tabaka. Bio je to vrlo naporan posao jer, na kraju krajeva, na mene će pasti odgovornost za čitav tekst. Za to vreme nisam mogao da radim bilo šta drugo, tako da se nakupilo dosta drugih sitnijih poslova koje prvo hoću da raščistim, a zatim da se vratim na treći tom. Mislim da sam Vam pisao da sam rukopisni original ovog toma dao da se po mom diktatu čitko prepíše². Veći deo rukopisa neće zahtevati mnogo redigovanja, međutim, poglavlje o pretvaranju stope viška vrednosti u profitnu stopu, glava o bankovnom kapitalu, a donekle i glava o zemljišnoj renti zahtevaće još dosta rada.^[687] Nadam se da ću ceo treći tom objaviti sledeće godine, ali neću u štampariju slati ništa dok sve ne bude završeno.

Do marta 1886. prodato je 1300 primeraka drugog toma.

Čim engleski prevod izade iz štampe, poslaću Vam jedan primerak.

Recenzije drugog toma u nemačkoj štampi su preko svake mere glupe. Jedna od njih, nekog dr Groša iz Beča vrlo je uljudna, ali on lično je idiot. Druga, koju je napisao profesor Lexis iz Bratislave mudra je na svoj način, pisac recenzije odlično razume knjigu, i zna da se protiv nje ne može ništa reći; ali on je lično »Streber«³ i zato se pokazuje kao Vulgäroekonom.⁴ Ta recenzija objavljena je u Hildebrandovom »Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik«, XI tom, 1885, 5. sveska (5. dec. 85).

Biću više nego zadovoljan kad budem mogao da izdam treći tom jer, kako Vi to kažete, tek onda će ceo autorov sistem biti sasvim razumljiv i mnoge glupe primedbe, koje se sada izriču, definitivno će otpasti.

Vaš odani

P. W. R[osher]^[381]

Prevod s engleskog

¹ *Kapitala* – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 204. – ³ »karijerista« (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku) – ⁴ vulgarni ekonomista (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku)

294

Engels E. T.
u London^[688]

[London, pre 13. novembra 1886]

U odgovor na gornje pitanje saopštavam da imam prevodioca¹ za pomenutu brošuru i, pošto je ona prilično teška za prevođenje, svakako ne bih voleo da se ma koji prevod objavi pre nego što ga ja prethodno pregledam.

Iskreno Vaš
F. Engels

Prema: »The Commonweal»,
tom 2, br. 44, od 13. novembra 1886.

Prevod s engleskog

¹ Edward Aveling

295

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 23. nov. 86.

Draga moja Laura,

Nameravao sam da ti pišem danas ali sam morao najpre da pišem Edwardu⁽³⁵⁾ da bi pismo stiglo za parobrod, i to me je zadržalo do sada, 5 sati po podne. Stoga to moram odložiti do sutra.

Korigovano 14 tabaka predgovora itd.¹, tako da će do kraja nedelje *moj* deo posla verovatno biti obavljen. Vraški sam zadovoljan, namučio sam se propisno. Kada će S. S[onnenschein] & Komp. knjigu objaviti – to ne mogu da kažem.

Istovremeno prilažem dva pisma iz Amerike⁽⁶⁸⁹⁾, na koja sam upravo odgovorio.

Hvala za »Fergusa«⁽⁶⁹⁰⁾ – znači, oni zaista odbijaju da uzmu njegovo ime?

Cion ima nalog da, u interesu Rusije, pokrene jedan veliki francuski list (ili da kupi neki postojeći) u Parizu zbog toga je išao kući i za to doneo novac.

Voli te tvoj
F. E.

ICVCD s engleskog

¹ engleskom izdanju prvog toma *Kapitala*

296

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 24. nov. 1886.

Draga Laura,

Nadam se da si primila pisma iz Amerike⁽⁶⁸⁹⁾, koja sam ti juče poslao; danas mogu održati riječ, pa ti pišem. Naši prijatelji izabrali su zaista dobar momenat za svoje putovanje;⁽⁶³⁴⁾ podudara se sa stvaranjem prve istinski radničke partije u Americi i s onim ogromnim uspjehom koji praktično predstavlja slava Henry George-a u Njujorku⁽⁶⁹¹⁾. Majstor George je prilično konfuzno biće a, budući da je Jenki, ima svoj lijek koji nije baš čudotvoran; ali njegova konfuznost izražava vrlo dobro današnju etapu duhovnog razvitka angloameričke radničke klase. Ne možemo očekivati da američke mase dostignu savršenstvo u teoriji za šest ili osam mjeseci – koliko je star ovaj pokret. I budući da Nijemci u Americi nisu čisti i adekvatni uzorak radnika u Njemačkoj, nego prije predstavljaju elemente koje je njemački pokret odstranio, lasalovce, razočarane slavohlepce, sektaše svih vrsta – nije mi žao što su Amerikanci krenuli nezavisno od njih ili bar od njihova vođstva. Nijemci mogu i hoće da djeluju kao kvasac, s time da se u isti mah i sami dobro izlože korisnom i nužnom vrenju. Neminovna polazna baza u Americi jesu Knights of Labor⁽⁶⁴²⁾, koji predstavljaju stvarnu snagu i koji će sigurno dati pokretu jasan izraz. Njihova neskladna organizacija i njihove prevrtljive vođe – naviknute na korumpirane metode američkih političkih stranaka – vrlo brzo će izazvati krizu u samom pokretu, i tada će organizacija, jača i efikasnija, moći da se od njih odvoji. Vjerujem da na to u zemlji Jenkija ne treba dugo čekati; glavno je da odsad počinje političko djelovanje radničke klase kao nezavisne partije.

Od Amerike do Rusije il n'y a qu'un pas¹. Tussy mi je rekla prošlog ljeta da ju je Lavrov zamolio da nešto napiše o Lopatinu i da ja to isto učinim, jer je trebalo nešto o njemu objaviti. Odgovorio sam joj da, koliko znam, on još čeka suđenje⁽³⁸⁰⁾ i da u tim okolnostima Lavrov sigurno ne bi ništa objavio što bi pogoršalo njegov položaj. Zato sam zamolio Tussy da ponovo piše Lavr[ovu] da bih saznao šta se dogodilo (jer sam došao na pomisao da su vjerovatno javili Lavr[ovu] da je Lopatin mrtav) i šta on želi da napišem. Otada nisam ništa više o tom čuo. Sad vidim u novinama da se u Petrogradu priprema novo suđenje nihilistima a, sudeći po tome kako se o ovom izveštava, izgleda vjerovatno

¹ samo je jedan korak

da se taj proces odnosi i na Lop[atina], ako je još u životu. Da li bi bila dobra da pitaš Lavrova slijedeći put kad ga vidiš u čemu je stvar i šta želi da učinim za Lopatina, jer sam uvijek spreman i raspoložen da posvjedočim sve što mogu u znak potvrde i priznanja za velike usluge koje je on učinio stvari, pod uslovom da znam što treba činiti i u kakvom se položaju sada on nalazi.

Zahvaljujući gluposti svih svojih suparnika i protivnika, Social Democratic Federation⁽³¹³⁾ počinje postajati snaga. Vlada ju je spasla od four² zabranjujući joj defiliranje na dan parade gradonačelnika i pripremila joj beznačajan uspjeh odobravajući joj da održi, kako to oni kažu, miting istog popodneva na Trafalgar Square-u. A kad je nakon toga Social Democratic Federation sazvala miting za prošlu nedjelju na Trafalgar Square-u, ta ista vlada učinila je od toga pravi trijumf – najprije najavljujući da će dovesti artiljeriju u St. James Park, spremnu da stupi u akciju, a zatim opozivajući ovaj smiješni plan. Ovaj miting – prvi na kome je Social Democratic Federation objavila da će defilirati u redu i miru – naduvala je, dakle, vlada⁽⁶⁹²⁾ i pretvorila ga u veliki događaj; i kad je miting održan u redu i miru, buržuji i Spießbürger³ su vidjeli da, ma kolika bila snaga same Social Democratic Federation, ona ima vrlo moćne zaštitnike. U stvari, Socialist League⁽³⁶⁷⁾ je suviše zauzeta diskusijom o svom statutu i pravilima koju vodi sa svojim anarhističkim članovima, pa nema vremena za događaje koji se odvijaju izvan Farringdon Road, br. 18; a kako radikalni klubovi⁽⁶⁹³⁾ East End-a ne poduzimaju nikakve inicijative u pogledu nezaposlenih, Social Democratic Federation nema takmaca, samá je na bojištu i raspravlja sasvim po svojoj volji o ovom pitanju koje se ponovo javlja čim dođe zima. U posljednje vrijeme radila je mnogo razumnije – u posljednje vrijeme, to jest od pre 14 dana. Koliko će to trajati? Naravno, to nitko ne može reći. Hyndman est capable de tout⁴.

Čini se da je taj profesor Menger zaplašio sve ljude na Kontinentu svojom bezočnom drskošću; on je običan Streber⁵ koji teži za mestom u Ministarstvu pravde. Dao sam K[autskom] potrebne materijale i djelomično ih napisao sam ukoliko je to bilo potrebno i, ako to možemo urediti, on će dobiti svoje u prvom broju »N[eue] Z[eit]«, u januaru 87.⁽⁶⁸⁵⁾ Naravno, liberalni listovi podigli su strašnu graju o njegovim otkrićima, baš onako kao o Vogtovim. Ali vremena su se promijenila, i mi sada možemo efikasno izvršiti protivudar. Zavrjeva buržoaske štampe protiv nas 1859. godine⁽⁶⁹⁴⁾ bijaše hiljadu puta uspješnija od Bismarckovog podlog antisocijalističkog zakona.

Ne možeš ni pomisliti koliko sam sretan što je knjiga⁶ napokon štampana. Nije bilo moguće da radim išta drugo za vrijeme štampanja.

² neuspjeha, fijaska – ³ malograđani (u rukopisu napisano na njemačkom jeziku) – ⁴ Hyndman je sposoban na sve. – ⁵ karijerista (u rukopisu napisano na njemačkom jeziku) – ⁶ engleski prevod prvog toma *Kapitala*

Pripreme su bile neizbježno komplicirane, otisci su slani Edwardu, Moore-u i meni, što je naravno prouzrokovalo zakašnjenja i bila stalna izlika S[wan] S[onnenscheina] i komp. Zatim, kao što sam tek skoro zapazio, knjiga je štampana u – *Perthu*!⁷ A ima mnogo poslovnog nehata u poduzeću S[wan] S[onnenscheina], kroz koje je sve moralo proći. Konačno, ono što se obično događa: nehat i zakašnjenje štampara, zatim ljeti, krajem septembra žurba i uzbuđenje upravo za dio rukopisa za koji je trebala najbrižnija konačna revizija, i neprestani pokušaji da se na nas prebaci odgovornost za zakašnjenje. Grošfe Industrie⁸ u izdavačkoj djelatnosti vrlo je dobra za časopise, romane i Tagesliteratur⁹, ali nije za djela kao što je ovo, osim ako rukopis nije potpun i ako ne nedostaje ni jota; inače: teško piscu!

A sada, kad namjeravate u London, ti i Paul? Tussy se ukrcala u Nj[ujorku] 25. decembra, na Božić, i ovamo će doći oko 6. januara. Ali to nije razlog da odlazete dolazak. Naprotiv, nadamo se da ćete biti ovdje prije Božića. Paul nema nikakvog izgovora ovaj put niti ću mu ikakav uvažiti. Sve je u Francuskoj lijepo i mirno, nema sudskih parnica, zatvora, velikih zborova, uzbuđenja, i bilo bi sasvim beznažno misliti na to da se izazovu u la saison des étrennes¹⁰. A ti, budući da si propustila ljeto i jesen, morat ćeš prkositi magli – zar ne osjećaš malo nostalgije za njom? Ova magla, uzgred rečeno, sad nam malo smeta, jer je nebo čisto i jasno, ali su od ponedjeljka u tami ne samo City nego čak i Kilburn. Dakle, odlučite se i javite nam koliko ćete se dana prije Božića pojaviti ovdje. Nim je nestrpljiva, posve spremna da dođe do vas i dovede vas, ako opet odugovlačite. I s ovim završavam ostajući

tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

⁷ grad u Škotskoj – ⁸ krupna industrija (u rukopisu napisano na njemačkom jeziku) – ⁹ aktuelnu literaturu (u rukopisu napisano na njemačkom jeziku) – ¹⁰ doba novogodišnjih darova

297

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hotingen-Cirih

London, 26. nov. 1886.

Dragi gospodine Schlüter,

Srdačno Vam se zahvaljujem na saopštenju u vezi sa J. Ph. B[eckerom]. Što se tiče njegovog preseljenja u Cirihi, najradije ovo pitanje prepuštam Vašem direktnom dogovoru. Kažete da je nužnost za to jasna kao dan. To za Vas u Cirihi može da bude sasvim tačno, za mene ovde u Londonu, koji ne mogu da sudim o pojedinostima, to nije tako. I stoga mi je nemoguće da nagovaram starog čoveka da tako bez razmišljanja zameni Ženevu Cirihiom, a s njom se u toku četrdeset godina saživio, s njom je tako reći srastao. Ja, dakle, o ovome dosada nisam pomenuo ni reči.^[695]

Sa engleskim prevodom¹ sam bezmalo gotov, i pošto sam likvidirao najhitnije obaveze prepiske, mogu najzad da se prihvatim zaoostalnih radova, koji leže u mom pisaćem stolu. Za njih važi red sledećeg hronološkog prioriteta:

1. italijanski prevod *Najamnog rada i kapitala*, od pre 10 meseci,
2. francuski prevod *18. brimera*, od pre 8 meseci,
3. Vaš rukopis o čartistima^[588],
4. i 5. moje *Stambeno pitanje* etc. i *Superpatrioti*².

Ovome dodajte još jedno 6 i 7.

6. *Teorija sile*.^[696] Sa zadovoljstvom Vam stoji na usluzi, ali šta Vi podrazumevate pod: »na odgovarajući način izmenjenu?« Čisto pozitivno u njoj iznosi samo nekoliko stranica, polemika protiv D[ü]hringa] je i sama pozitivna i ne može da se izostavi ni stvarno ni tehnički. Ako, dakle, mislite da se brišu, odnosno menjaju samo pojedinosti, koje se ne odnose specijalno na pitanje sile, nego uspostavljaju vezu sa ostalim delom knjige, onda se slažem. To će iznositi oko 25 strana i nekako je malo. Po mom mišljenju, mogle bi da se dodaju 2 glave iz odeljka *Moral i pravo: Večite istine i Jednakost*, takođe pre-rađene. One se takođe bave materijalističko-ekonomskim shvatanjem istorije, i onda bi sve moglo da nosi naslov: O pravu i sili u svetskoj istoriji, ili nešto tome slično.

7. *O društvenim odnosima u Rusiji*. Nemam ništa protiv ako tu brošuricu preštampate kakva jeste; predgovor za nju prisilio bi me na nove ruske studije, za šta apsolutno nemam vremena; predgovor

¹ prvog toma *Kapitala* – ² Friedrich Engels: *Uvod u brošuru Sigismunda Borkheima* »U spomen na nemačke superpatriote 1806 - 1807«

bez novih studija ne bi dao ništa novo, dakle, bolje je da izostane. Članke iz lista »Der Volksstaat«, koji se odnose na ovu temu, bolje ne unositi. Članak br. 3³ bio je protiv Lavrova, koji nam otada nije dao povoda da preturamo po starim tričarijama, i ne sadrži, kao ni početak članka br. 4⁴ (protiv Tkačova) sem nekoliko možda prihvatljivih viceva, apsolutno ništa što bi danas moglo da izazove interesovanje ili čak da dejstvuje propagandistički⁽⁶⁹⁷⁾.

Ako Ede nije potpuno zauzet onim večno ženskim, molim Vas, recite da bi se, po mom mišljenju, sa Social Democratic Federation⁽³¹⁸⁾ moralo sada zacelo malo drukčije postupati. Glupost vlade, pasivnost radikalskih radničkih klubova⁽⁶⁹³⁾ prema ogromnom porastu »nezaposlenih« i najzad mudrost udruženja Socialist League⁽³⁶⁷⁾, koje ni za šta nema vremena ni oči sem za neprekidno bavljenje svojim statutima, stvorili su u udruženju Social Democratic Federation tako sjajno polje rada da čak ni Hyndmanu & Co. dosada nije uspjelo da ga upropasti. Social Democratic Federation počinje da postaje izvesna sila, jer mase ne nalaze apsolutno nikakvu drugu organizaciju iza koje bi se mogle grupisati. Dakle, trebalo bi da se činjenice nepristrasno registruju, a naročito glavna činjenica: da je ovde započeo stvarni socijalistički radnički pokret. Ali morala bi se praviti jasna razlika između masa i njihovih trenutnih vođa, a naročito se treba čuvati da se sa ovim poslednjima nekako ne identifikujemo, jer gotovo apsolutno je sigurno da će ovi politički pustolovi u nestrpljivosti svog častoljublja uskoro opet počiniti najgrublje greške. Kad pokret stekne čvrstinu, on će tu gospodu ili držati u granicama ili će oni leteti napolje. Zasada je masa još samo uzbuđena u prigušenom nezadovoljstvu, ali time je tle pripremljeno za setvu.

U Americi, *sem u Njujorku*, pravi pokret se odvija mimo glava Nemaca. Prava organizacija Amerikanaca su Knights of Labor, koji su isto toliko smeteni kao i same mase. Ali iz ovog haosa će se razviti pokret, a ne iz sekcija Nemaca, koji u toku 20 godina nisu bili u stanju da iz teorije izvuku ono što je za Ameriku potrebno⁽⁶⁴²⁾. Ali upravo sada bi Nemci mogli da dejstvuju poučavajući da su samo – naučili engleski!

Srdačan pozdrav

Vaš
F. Engels

³ u rukopisu: 1 - ⁴ u rukopisu: 2

298

Engels Karlu Kautskom
u London

London, 29. nov. 86.

Dragi Kautsky,

Jutros stiže pismo od gospođe Liebknecht gde mi, po savetu svog muža, saopštava da prekosutra preko Flisingena stiže u stanicu Victoria. Pošto je juče o tome bilo govora, neću da propustim da ti ovo saopštim, i prepuštam sad tvom nahodenju da li se, kao jedini koji je lično poznaješ, osećaš obaveznim da je u gluho doba noći dočekaš na stanici. A na to te ja nipošto i ni na koji način ne želim da primoravam, nego jedino želim da te obavestim o toj važnoj viktorijskoj činjenici.

Opet ima piva; kad bih samo smeo da pijem! Pozdravi svoju ženu.

Tvoj
F. E.

299

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 29. nov. 86.

Dragi Sorge,

Jutros sam odneo izdavaču poslednju korekturu predgovora¹, te sam se ovim najzad oslobodio ove more. Nadam se da ću kroz dve nedelje moći da ti pošaljem jedan primerak prevoda. Prekosutra dolazi gospoda Liebkn[echt] da ovdje dočeka svog muža, koji je tek prekjuče otputovao iz Njujorka⁶³³.

Slava Henryja George-a⁶⁹¹ je, naravno, iznela na videlo ogromno mnoštvo prevara, i ja sam srećan što nisam bio tamo. Ali uprkos svemu, bio je to epohalan dan. Polazeći od svoje teorije, Nemci prosto nisu znali gde da stave polugu koja bi mogla da stavi u pokret američke mase; oni velikim delom ni sami ne razumeju teoriju i postupaju s njom doktrinarno i dogmatski, kao s nečim što treba da se nauči napamet, pa da to bez daljeg zadovoljava sve potrebe. Ona im je kredo, a ne uputstvo za delanje. Uz to, iz principa ne uče engleski. Stoga su američke mase morale da traže svoj sopstveni put i izgleda da su ga zasada našle u organizaciji Knights of Labor⁶⁴², čija zbrkana načela i smešna organizacija izgleda odgovara njihovoj sopstvenoj smetenosti. Ali prema svemu što čujem, Knights of Labor su naročito u Novoj Engleskoj i na Zapadu stvarna sila i postaju to iz dana u dan sve više usled brutalnog neprijateljstva kapitalista. Mislim da je potrebno da se radi među njima, da se unutar ove još sasvim plastične mase obrazuje jezgro ljudi, koje shvata pokret i njegove ciljeve i na taj način samo od sebe preuzme vodstvo bar jednog dela prilikom raspcepa »reda« do koga će neminovno doći. Najslabija strana organizacije Knights of Labor je bila njihova politička neutralnost, koja se završavala prostim prevarama raznih Powderlyja itd. Ali ovome je učinilo kraj držanje masa prilikom novembarskih izbora, naročito u Njujorku. Prvi korak koji treba učiniti u svakoj zemlji koja tek ulazi u pokret jeste uvek konstituisanje radnika kao samostalne političke partije bilo kako, sve dok je ona odvojena radnička partija. I taj korak je učinjen mnogo brže nego što smo smeli očekivati, a to je glavna stvar. Što je prvi program ove partije još zbrkan i prepun nedostataka⁶⁹⁸, što su g. George-a učinili svojom perjanicom – sve su to neizbežne nezgode, ali takode samo prolazne. Mase moraju imati vremena i prilike da se razvijaju, a prilikom imaju tek onda kad imaju sop-

¹ Friedrich Engels, *Predgovor engleskom izdanju prvog toma Kapitala*

stveni pokret – u bilo kakvom obliku, samo da je to *njihov sopstveni pokret* –, u kome će ih sopstvene greške gurati napred, a šteta opametiti. Pokret se u Americi nalazi tamo gde se kod nas nalazio pre 48. Zaista inteligentni ljudi moraću tamo najpre da igraju onu ulogu koju je igrao savez komunista pre 48. u radničkim savezima^[699]. Samo što će sad u Americi ići neuporedivo brže; nečuveno je to što su posle jedva osmomesječnog postojanja pokreta postignuti takvi izborni uspesi. A ono što još nedostaje – ostvariće buržuji. Nigde na svetu ne nastupaju tako bezobrazno i tiranski kao tamo, a vaše sudije sjajno nadmašuju Bismarckove državne krivotvoritelje prava^[700]. Gde se borba buržuja vodi takvim sredstvima, tu se ona brzo i odlučuje, pa ako se mi u Evropi ne požurimo, Amerikanci će nas brzo prestići. Ali baš sada bi bilo dvostruko potrebnije da na našoj strani ima nekoliko ljudi koji bi bili dobro potkovani u teoriji i u davno proverenoj taktici, a koji takode umeju da govore i pišu engleski, jer Amerikanci, iz jakih istorijskih uzroka, ogromno zaostaju u svim teorijskim stvarima; dođuše, oni nisu tamo iz Evrope preneli nikakve srednjovekovne institucije, ali svakako mnogo toga iz srednjovekovne tradicije, religije, engleskog javnog (feudalnog) prava, sujeverja, spiritizma, jednom rečju, sve one gluposti koje nisu direktno škodile trgovačkim poslovima, a sada mogu vrlo korisno da posluže zaglupljivanju masa. Pa ako tu postoje teorijski jasne glave, koje mogu da im predkažu posledice njihovih sopstvenih grešaka, ako mogu da im objasne da svaki pokret kome kao krajnji cilj ne lebdi neprestano pred očima uništenje sistema najamnog rada mora da zastrani i da pretrpi neuspeh, – onda može da se izbegne mnogo besmislica i da se proces bitno skрати. Ali to se mora uraditi na engleski način, poseban nemački karakter mora se odbaciti, a gospoda iz nedeljnika »Der Sozialist« teško da raspolazu za to potrebnim osobinama, a ona iz lista »Volkszeitung«² su samo u *trgovačkim poslovima* pametnija.

Dejstvo američkih novembarskih izbora u Evropi bilo je ogromno. To što Engleska a naročito Amerika dosad nisu imale radnički pokret bio je veliki adut u rukama radikalnih republikanaca svuda, naročito u Francuskoj. Sada su ova gospoda potpuno učutkana. Drugog novembra srušila se naročito gospodinu Clemenceau-u cela osnova njegove politike: pogledajte Ameriku! – bio je njegov večni refren; tamo gde vlada prava republika, tu nema bede ni radničkog pokreta! A isto tako stoji stvar s naprednjacima i »demokratima« u Nemačkoj i ovde, gde upravo i sami doživljavaju početak svog sopstvenog pokreta. Upravo to što je pokret kao radnički pokret tako oštro naglašen i tako iznenadno i silovito nabujao, potpuno je ošamutilo ljude.

Ovde su, s jedne strane, nedostatak svake konkurencije a, s druge strane, glupost vlade dozvolili gospodi iz udruženja Social Democratic Federation^[313] da zauzmu stav kakav se pre 3 meseca ni u snu

² »New Yorker Volkszeitung«

ne bi usudili da zauzmu. Buka koja se digla oko plana procesije iza povorke lorda-mera 9. novembra, i koja nikad nije ozbiljno shvaćena, a zatim ista buka zbog mitinga na Trafalgar Square-u 21. novembra, kada je bilo reči o postavljanju artiljerije, a vlada je na koncu ipak podvila rep, sve to prisililo je gospodu iz Social Democratic Federation da 21. najzad jednom održe sasvim običan miting, bez šupljih rodomontada i nazovi revolucionarnih demonstracija sa obaveznom pratnjom ološa. I filistri su sada najednom osetili poštovanje prema ljudima, koji su uzvitlali toliku prašinu a ipak se tako pristojno poneli⁽⁶⁹²⁾. A pošto se sem Social Democratic Federation niko ne brine za unemployed³, koji svake zime za vreme hronične stagnacije u poslovima obrazuju sve veću masu i koji prolaze kroz veoma tešku bedu, to je Social Democratic Federation dobila igru. Radnički pokret sada ovde počinje and no mistake⁴, pa ako u prvo vreme Social Democratic Federation skuplja žetvu, to je posledica kukavičluka radikala i gluposti udruženja Socialist League⁽³⁶⁷⁾, koja se preganja sa anarhistima i ne može da ih se otarasi, te stoga nema vremena da se brine za živi pokret koji se dešava napolju pred njenim nosom. Uostalom, pitanje je dokle će Hyndman & Co. zadržati svoj sadašnji, relativno racionalni, način postupanja. Ja očekujem da će oni ipak uskoro opet počiniti ogromne gluposti, suviše im se žuri. I onda će primetiti da to u ozbiljnom pokretu tako ne ide.

U Nemačkoj postaje sve lepše. U Lajpcigu su optuženi za »ustanak« osuđeni na *zatvor* do 4 godine!⁽⁷⁰¹⁾ Treba po svaku cenu izazvati gungulu.

Sad imam još 7 manjih radova u piscem stolu – italijanske, francuske prevode, predgovore, nova izdanja itd.⁵ –, a zatim se bez zadržavanja prihvatam III toma⁶.

Tvoj stari
F. E.

³ nezaposlene – ⁴ u to nema sumnje – ⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br 297. – ⁶ *Kapitala*

300

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hotingen-Cirih^[702]

Molim Vas da mi pošaljete jedan primerak spisa *Bakunjinisti na delu*^[703]; imam samo jedan, povezan s drugim stvarima. Ovaj rad je vrlo rdavo odštampan, i moram ga veoma pažljivo pregledati. U nedelju¹ posle podne stigao je ovamo vojnik², njegova žena bila je već nekoliko dana ovde. On je vrlo zadovoljan svojim uspesima^[633]. Juče je prispeo i Paul, Berlinac³. Pošto za vreme njihovog boravka ovde teško stižem da obavim veće poslove, pokušaću da Vam bar nešto spremim za štampu, ali svoje predgovore najviše volim da pišem kad sam sâm.

Srdačni pozdravi,

Vaš
F. E.

[London] 7. 12. 86.

301

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 13. dec: 1886.

Draga Laura,

Napokon smo te vezali za datum, nadam se da ćeš doći 23, tako da se možeš malo prošetati s Nim prije Božića i pogledati božićne izloge. A da onemogućimo svaki izgovor, šaljem ti ček od 20 funti, da možeš održati riječ.

Također šaljem Tussyno pismo, juče je bila u Vilijemportu, u Pensilvaniji; potom će održati sastanke samo u Baltimoru, Vilmingtonu i Njujorku⁽⁶³⁴⁾ – u Njujorku čitavu seriju od 19. do 23. Otputovat će 25. Drugo pismo od Edwarda poslat ću sutra. Treba da iz njega izvučem jednu ili dvije bilješke. Molim te, ponesi mi sva ta pisma kad možeš, jer me jako zaokupila sumnja da su pisana s *nekom* tajdnjom praktičnom namisli i smatram, naime, da je Liebknecht svojoj ženi skoro svakodnevno iznosio svoje impressions de voyage¹ ne toliko zbog nje same koliko kao pripremu za knjigu za koju već ima zaključen ugovor.

U srijedu, prije sedam dana², ovamo je stigla gđa Liebknecht. To je izrazito njemačka dama. Nisu prošla ni 24 sata, a počela se povjeravati Nim tako gorljivo da je to Nim izgledalo malo čudno. Čini se da je ta obitelj uzor njemačke obitelji, Sentimentalität und häuslicher Zwist³, ali ovo posljednje mnogo više. Nim će uskoro više reći o tome. U nedjelju po podne Liebknecht je došao gladniji nego obično. Srećom se našlo kuhanog ovčjeg buta da utaži želju za jelom. To je posve stari Liebknecht, ali Nim, koja je najdublje prodrila u tajnu njihova domaćeg života, tvrdi za njega da je više nego filistar. Posve su tačne Tussyne riječi o njemu. Zaprepašćuje njegovo poimanje vlastite važnosti, sposobnosti i neodoljivosti. Ali u isto vrijeme ispod površine je nejasna svijest da on ipak nije izuzetan čovjek, za kakvog bi htio da ga smatraju drugi ljudi. Ovaj prikriveni osjećaj ga goni da traži poštovanja više nego što bi to inače činio i, napokon, da bi ga zadobio, mnogo je izvrtao činjenice u svojim pričama o sebi. Ali njegova žena govori istinu kad kaže da on ne bi nikako bio kadar da obavlja posao koji obavlja, ako ne bi u tom pogledu bio tako mnogo zadovoljan samim sobom. Treba ga, dakle, uzeti takva kakav on i jeste i zadovoljiti se diskretnim smiješkom na njegove riječi. Stvorit će

¹ utiske s puta – ² 1. decembra (vidi u ovom tomu, pismo br. 298) – ³ sentimentalnost i domaće svade (u rukopisu napisano na njemačkom jeziku)

mного nedaća svojim diplomatiziranjem, pro aris et focis⁴, ali u odlučnom trenutku naći će se na pravoj strani. U petak su otputovali za Lajpcig.

Percy je opet dobro, stalno dobija one žestoke napade. Ali čim prođe prvi napad, ubrzo se opet dobro osjeća.

Kautskyjevi iznajmljuju kuću blizu Archway-a, ne istoimene gostionice, nego pravi Archway, malo dalje. To znači, Scheu iznajmljuje kuću na tri godine, i njenu polovinu nastanjuje sa svojom kćerkom, prilično glupom osamnaestogodišnjom djevojkom, koju je doveo iz Madžarske. Kautskyjevi zauzimaju drugi dio. Danas se počinju useljavati i nadaju se da će biti gotovi do subote.

Prošlog tjedna primio sam pismo od starog Harneyja. Ukrao se 12. oktobra, odviše kasno za njegovo fizičko stanje, i, naravno, stigao bolestan od reumatizma i sav ukočen od gihta. Nije mogao ostaviti Englesku, koju obožava, dok Ameriku mrzi, pa ako poživi – kaže on – vratit će se idućeg proljeća da živi i umre u Engleskoj. Jadan čovjek: kad je slomljen čartistički pokret, osjetio se prepušten sam sebi, a slavno doba slobodne razmjene i prosperiteta u Engleskoj bilo je zaista uveliko beznadno. Zatim je otišao u Boston da tamo nađe, u pretjeranom obliku i svoj svojoj snazi, one iste stvari i osobine koje je najviše mrzio u Engleskoj. A sada, kada počinje stvarni pokret s obje strane Atlantskog oceana među nacijama engleskog jezika, on je suviše star, suviše oronuo, suviše izvan svega i suviše rodoljub, da bi ga mogao slijediti. Sve što je naučio u Americi jest britanski šovinizam!

Evo, Nim mi donosi čudne marke koje treba prilijepiti na ovo neobično teško pismo, dok Anni priprema stolni pribor i zato treba da završim. Nim vam oboma šalje prijateljske pozdrave. Što se tiče Paula, možda ćeš nakon svega uspjeti da ga dovedeš 23. Zbog koga đavla hoće da se mrzne u Parizu za vrijeme božićnih dana, kad čak ni Skupština ne zasjeda!

Uvijek te voli tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

⁴ za žrtvenike i ognjišta, tj. za svoje usko shvaćene interese

Engels Emilu Engelsu mladem
u Engelskirhen

London, 22. dec. 1886.

Dragi Emil,

Veoma me raduje što opet čujem o tebi i preko tebe o tvojoj majci¹ i vama svima.

Što se tiče tvoje želje, ipak mi se čini da bi me smatrali veoma nedoslednim kada bih Domu evangelističkog udruženja u Barmenu dao prilog od 150 maraka, zato što on djeluje i u pravcu ostvarivanja opštekorisnih ciljeva². Verujem da bi tvoj tast² takođe smatrao nedoslednošću kada bi trebalo da napravi poklon jednoj izrazito socijaldemokratskoj radničkoj kasi zbog njenih opštekorisnih ciljeva. Međutim, dobrom voljom može se štošta učiniti, i pošto sebi i inače uvek izgledam pomalo smešan kada vidim da me u mom tekućem računu vode kao akcionara Doma evangelističkog udruženja, poklanjam ovim obe akcije *tebi*, a ti s njima možeš da radiš šta hoćeš. Prilažem ceduljicu za Hermanna³, koji će ovu stvar sigurno obaviti.

Raduje me što čujem da ste svi dobro, a naročito što briga oko dece i unučića tvoju majku opet vraća u život. Otac⁴ će vam zacemento još dugo nedostajati, kako u porodici tako i u poslu. Bio je to potpun čovek, i takav čovek se u porodici nikad ne može zameniti, a u poslu samo teško. Međutim, za vas mlade ljude veoma je korisno da već zarana dođete na odgovorni položaj; u moje vreme je to u Nemačkoj, na žalost, bilo prilično retko, a ipak je za razvitak razuma i naročito karaktera apsolutno potrebno. Pustite staru gardu da se u Barmenu zabavljaju i da leti Engelskirhen upotrebljavaju više kao lečilište nego kao mesto poslovanja. Utoliko bolje ako posao možete da vodite sami, to će vam dati pouzdanje u sebe same.

Ali sada moram da završim, kroz nekoliko minuta dolazi Schorlemmer iz Mančestera, a sutra očekujem posetu iz Pariza⁵. Tada će kuća biti puna, a onda nema ništa od rada i korespondencije. A hteo sam da prethodno još sredim posao oko akcija i iskoristio sam za to poslednje slobodne trenutke.

Dakle, pozdravi posebno svoju mamu, a zatim ženu i mališana, Hermannove i Morica. Tebe srdačno pozdravlja tvoj stric

Fridrih

Posebno vam svima želim mnogo radosti za praznike i puno sreće u novoj godini!

¹ Charlotte Engels – ² Friedrich Wilhelm Röhrig – ³ Hermann Engels mladi –
⁴ Emil Engels, stariji – ⁵ Laura i Paul Lafargue

303

Engels Florence Kelley-Wischnewetzkoj

u Njujork

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 28. dec. 1886.

Draga gospodo Wischnewetzky,

Vaše pismo od 13. novembra nije uopšte došlo do mene, što mi je veoma žao; mnogo više mi je odgovaralo da predgovor pišem *tada*, a osim toga, imao bih više vremena⁽⁷⁰⁵⁾.

Ali dozvolite prvo da Vam čestitam srećan porodični događaj, u kome ste Vi igrali najvažniju ulogu, i da Vam poželim najbolje zdravlje, Vama lično i tek rođenom novom članu porodice.

Naravno da je dodatak¹ sada pomalo zastareo i, kako sam predvideo i takvu mogućnost, predlagao sam da se napiše tek pošto knjiga bude u štampi. Sada je predgovor krajnje neophodan, i napisaću Vam ga; ali pre toga moram da sačekam povratak Avelingovih⁽⁶³⁴⁾, kako bih imao potpun pregled stanja stvari u Americi. Čini mi se, ipak, da moj predgovor neće biti sasvim takav kakav biste Vi želeli.

Prvo, imam utisak da Vi Njujork u izvesnom smislu smatrate američkim Parizom i da precenjujete značaj njujorškog pokreta i njegovih lokalnih karakteristika za zemlju u celini. On je, bez sumnje, od velikog značaja, ali teško da će Severozapad, sa okolnim brojnim farmerskim stanovništvom i sopstvenim nezavisnim pokretom, slepo prihvatiti George-ovu teoriju.

Drugo, predgovor *ovoj* knjizi nije najpogodnije mesto za jednu potpunu kritiku ove teorije, a ne pruža za to čak ni dovoljno prostora.

Treće, trebalo bi da dobro proučim razne radove i govore H. George-a (od kojih većinu nemam), kako bih isključio mogućnost bilo kakvih naknadnih odgovora zasnovanih na hvatanju za reč i na momentima od drugostepene važnosti.

Moj će predgovor, naravno, biti u potpunosti posvećen ogromnim uspesima američke radničke klase u poslednjih deset meseci i, prirodno, dotaći će se i H. G[eorge]a i njegovog agrarnog programa. Ali on ne može pretendovati na to da ovo pitanje i svestrano osvetli. A i ne mislim da je trenutak da se to učini. Sada je daleko važnije da se pokret širi, harmonično razvija, hvata korene i obuhvati što je moguće šire mase američkog proletarijata, nego da počne i razvija se, od početka, na teorijski besprekorno ispravnim pozicijama. Nema boljeg puta od jasnoće teorijskog shvatanja nego što je učenje na sopstvenim greš-

¹ F. Engels: *Dodatak američkom izdanju »Položaja radničke klase u Engleskoj«*

kama, »durch Schaden klug werden«². A za celu jednu brojnu društvenu klasu – nema drugog puta; naročito u naciji tako izrazito praktičnog duha i tako nenaklonjenoj teoriji kao što su Amerikanci. Velika je stvar uspeti razviti radnički pokret kao pokret klase; kad se to jednom postigne, ona će brzo naći pravi put, a svi koji se tome putu suprotstavljaju, H. G[eorge] ili Powderly, ostaće na cedilu sa svojim sopstvenim malim grupacijama. Zato Knights of Labor⁽⁶⁴²⁾ smatram takođe vrlo značajnim faktorom pokreta, prema kome se ne treba spolja odnositi s potcenjivanjem već ga revolucionisati iznutra. Smatram da su mnogi od Nemaca koji tamo žive napravili neoprostivu grešku kada su pokušali, suočeni sa moćnim i pobedonosnim pokretom, stvorenim bez njihovog učešća, da od svoje uvezene i ne uvek najbolje shvaćene teorije naprave neku vrstu »alleinseligmachendes Dogma«³ i da se drže po strani od svakog pokreta koji tu dogmu ne prihvata. Naša teorija nije dogma, već objašnjenje procesa društvenog razvoja, a taj proces sadrži u sebi niz uzastopnih faza. Očekivati da će Amerikanci od samog početka stvoriti pokret sa punom svešću o teoriji koja je razrađena u industrijski starijim zemljama – znači očekivati nemoguće. Nemci bi tu morali da dejstvuju u skladu sa sopstvenom teorijom, ako je razumeju, kao što smo mi činili 1845. i 1848. godine, – da se založe za svaki stvarni opšti pokret radničke klase, da prihvate njegovu faktičku polaznu tačku onakvu kakva jeste, i da ga postepeno uzdignu do odgovarajućeg teorijskog nivoa, ukazujući da je svaka učinjena greška, svaka pretrpljena nedaća, nužna posledica pogrešnih teorijskih shvatanja u prvobitnom programu; oni bi morali, rečeno jezikom *Komunističkog manifesta*: in der Gegenwart der Bewegung die Zukunft der Bewegung zu repräsentieren⁴. Ali pre svega dajte pokretu vremena da se konsoliduje, i ne pogoršavajte neizbežnu konfuziju prvih početaka, silom kljukajući ljude stvarima koje zasada ne mogu dobro da shvate, ali koje će ubrzo shvatiti. Milion ili dva miliona radničkih glasova sledećeg novembra za jednu bona fide radničku partiju u ovom trenutku je beskrajno značajnije od stotinak hiljada glasova za neku doktrinarno besprekornu platformu. Već prvi pokušaj – a njega će biti potrebno ubrzo učiniti, ukoliko se pokret razvija – da se pokret masa konsoliduje u nacionalnim razmerama – suočiće ih sve licem u lice: pristalice George-a, pristalice Knights of Labor, tredjunioniste i sve ostale; a ako naši nemački prijatelji do tada dovoljno nauče jezik zemlje u kojoj žive da mogu da učestvuju u diskusiji, onda je to za njih trenutak da kritikuju poglede drugih i da, ukazujući na nedoslednost različitih pozicija, postepeno dovedu radnike do razumevanja sopstvenog stvar-

² »opametiti se zahvaljujući pretrpljenim štetama« (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku) – ³ »dogme van koje nema spasa« (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku) – ⁴ da u sadašnjem pokretu zastupaju budućnost pokreta (upoređi 7. tom ovog izdanja, str. 404) (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku)

nog položaja, položaja u koji ih stavlja uzajamni odnos najamnog rada i kapitala. Ali bilo šta što može da odloži ili spreči ovo objedinjavanje radničke partije u nacionalnim razmerama – bez obzira na kojoj platformi – ja bih smatrao velikom pogreškom, i zato ne mislim da je došao trenutak da se iscrpno i zamorno izjašnjavamo bilo o H. G[eorge]-ju ili o Knights of Labor.

Nisam Vam telegrafski odgovorio »da«, jer nisam mogao sasvim jasno da shvatim kako biste Vi protumačili to »da«.

Što se tiče naslova: *Ja* ne mogu da izostavim 1844. godinu, jer bi izostavljanje pružilo potpuno pogrešnu predstavu čitaocu o tome šta može da očekuje. A kako ja, predgovorom i dodatkom, preuzimam određenu odgovornost, ne mogu da se saglasim sa izostavljanjem ovog datuma. Možete dodati: »Sa predgovorom i dodatkom autora«, ako smatrate da je to potrebno.

Tabake sam korigovao i vraćam ih istom poštom.

Najodanije Vaš

F. Engels

Prevod s engleskog

1887.

304

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken^[567]

Ovim ti preporučeno šaljem engleski prevod *Kapitala*¹. Prošle nedelje sam ti poslao paket sa 2 primerka nedeljnika »Commonweal«, 1 primerak časopisa »To-Day« itd. Dalje pošiljke slede. »N[ew] Y[ork] Herald« sa svinjskim člankom o A[veling]ovima sam upravo primio; on nam veoma mnogo vredi, jer A[veling]ovi inače ne bi doznali šta sve buržoaski listovi tamo lažu^[706]. Oboje A[veling]ovih stigli su ovamo pre osam dana, veoma zdravi i raspoloženi. Lafargue-ovi su takođe ovde. Srdačno vas pozdravljaju. *Kapital* se ovde vrlo brzo prodaje. Za isporuku u Ameriku sam se postarao. To će Jenkima brzo objasniti stanovište.

Tvoj
F. E.

Srećna Nova godina!

[London] 11. 1. 87.

¹ prvi tom

305

Engels Ferdinandu Domela Nieuwenhuisu
u Hag

London, 11. jan. 1887.

Dragi prijatelju Nieuwenhuis,

Iz novina vidim da je kasacioni sud potvrdio presudu protiv Vas, te da ćete verovatno uskoro morati da pođete u zatvor^[707]. Ne mogu da dopustim da odete tamo a da se ne oprostim s Vama, da Vas ne uverim da Vas sa svom svojom simpatijom pratim i Vašu ćeliju i da se nadam da ćete se iz samice vratiti nepovredena tela i neslomljena duha. Molim Vas, obavestite me da li se za vreme Vašeg zatvora može opštiti s Vama, pismeno ili slanjem štampanih stvari, i da li su Vam dozvoljene knjige i bavljenje literaturom.

Od Božića su Lafargue-ovi iz Pariza ovde, a pre nedelju dana stigli su i Avelingovi iz Amerike sa mnogo prijatnih vesti otuda^[634]. Pokret je tamo u punom jeku, i nezadrživ je. Iznenađuje brzina kojom se iz prvobitne i neizbežne zbrke obrazovala politička radnička partija. Svakako je program – ili, štaviše, razni programi u Njujorku, Čikagu itd. – još veoma nejasan, kao što se drukčije ne može ni očekivati. Ali je akcija sasvim kako treba da bude, a to je glavno. Kad samo pomislim koliko je vremena trebalo dok su radnici u Francuskoj, Belgiji, Španiji itd. došli do saznanja da samo politička organizacija radničke klase kao partije, odvojene od svih drugih partija i u suprotnosti s njima, može da vodi pobedi, onda je ova akcija Amerikanaca dostojna divljenja. Oni šest meseci posle začetka pokreta već nastupaju kao sredena partija, u Njujorku dobijaju 68 000 glasova, a na Zapadu osvajaju značajne pobeđe^[691]. Ali čim se proletarijat jedne zemlje organizovao kao borbena partija, sami obrti borbe ga gone napred u saznavanju uslova svoje emancipacije, i upravo za tako eminentno praktičan i antiteorijski narod kakav je američki nema drugog puta do saznanja sem onoga kojim se preko štete dolazi do pameti, a na posledicama sopstvenih grešaka uči mudrosti. A kroz to će oni dosta brzo proći i izaći na kraj s tim.

Pokret se i inače svuda izvanredno razvija, i ja se nadam da ćete nas, kada budete izašli iz zatvora, naći dobar komad puta dalje. U tome može da nas spreči samo jedan evropski rat, koji bi nas trenutno ogromno unazadio, ali bi najzad, kao i svaki drugi događaj, takođe morao da ispadne u našu korist.

Engleski prevod *Kapitala*¹ upravo je izašao, i upravo za Ameriku u pravi čas.

¹ prvi tom

A sad, još jedanput zbogom! Najbolje želje svih nas prate Vas u samoću. Kroz godinu dana videćemo se, nadam se, opet u Londonu. Srdačno Vas pozdravljaju Lafargue-ovi, Avelingovi i

Vaš

F. Engels

306

Engels Pasquale Martignettiju

u Benevento

(fragment)

London, 18. januara 1887.

Caro Cittadino¹,

Vaše pismo od 9. ovog meseca^[708] nije došlo neočekivano, ja sam znao da ste državni činovnik i da je to mesto pre ili posle moralo da postane neodrživo. Na žalost, nisam u stanju da Vas obavestim o povoljnim izgledima, bilo ovde bilo u Americi. Ako ne govorite tačno engleski jezik, ne biste ni u jednoj od te dve zemlje našli remunerative² zaposlenje sve dotle dok potpuno ne ovladate usmenom upotrebom jezika. Za obrazovane ljude je ovde obično skoro jedino zanimanje predavanje jezika, i mesta za njega su baš zato uvek prezauzeta, čak ih zauzimaju i ljudi koji jezikom zemlje teško govore i pišu. Za ostalu nastavu postoji takođe veliko [. . .]^[709]

¹ Dragi građaninc - ² isplativivo

307

Engels Pasquale Martignettiju

u Benevento

London, 26. januara 1887.

Dragi građanine,

U odgovoru na Vaše drugo pismo od 9. ovog mjeseca,^[708] pisao sam Vam 18, a onda sam dobio i Vaše milo pismo od 21.

Mogu samo da potvrdim ono što već rekoh u mom zadnjem pismu. Ni ovdje u Engleskoj, ni u Sjedinjenim Državama Sjeverne Amerike onaj ko ne govori engleski ne može ni na koji drugi način zaraditi za život, osim manuelnim radom.

Možda je Republika Argentina pogodniji teren, jer tamo postoji jaka talijanska kolonija i vi biste bez mnogo muke naučili španjolski. Samo je daleko, pa bi putovanje bilo skupo, a povratak težak. Ta je zemlja u razvoju, ali je to sve što ja o njoj znam. S obzirom na to da mi je zakonodavstvo Argentine nepoznato, ne znam pod kakvim je uslovima moguće živjeti od osnovnog obrazovanja.

Što se tiče tamošnje privrede, s obzirom da sam već 18 godina odsutan i da više nemam nikakvih veza sa tamošnjom trgovinom ili industrijom, moja bi preporuka u pojedinom slučaju značila nešto gore nego ništa (kad bi se još i mogla naći neka kuća čiji me članovi poznaju), jer sam im poznatiji kao aktivni socijalist danas nego kao bivši trgovac. S druge strane, u velikim gradovima sve vri od trgovačkih nameštenika koji traže zaposlenje, a nisu osumnjičeni kao socijalisti, pa su na višoj cijeni zbog svog trgovačkog odgoja. Mnogo sam razmišljao o tome ne bi li bilo moguće naći kakav izlaz iz toga, ali ga ne nalazim.

Pišem i u Beč u Austriji i u Hamburg nastojeći da nešto nadem, pa ću – iako se mnogo ne nadam – pokušati i da Vas obavijestim o rezultatu.

Zbog toga će biti dobro ako o svemu tome pišete i Lafargue-u. On je bio ovdje kad sam primio Vaše pismo od 9. januara, pa se upoznao s njegovim sadržajem i rekao da se, na svoju žalost, ne nada da bi Vam mogao naći neko zaposlenje u Parizu, ali sad kad se vratio među svoje prijatelje mogao bi prikupiti više informacija i promijeniti to mišljenje. I ja ću mu još jednom pisati u vezi sa Vama.¹

Velike nam teškoće pravi to što smo mi socijalisti proskribirani ne samo u političkom nego i u građanskom životu i što cijela buržoazija uživa u tome da nas izgladnjava. To prokletstvo pada u prvom

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 309.

redu na kulturne i obrazovane ljude koje ona smatra dezerterima svoje vlastite klase koji su prešli na stranu neprijatelja. Te se teškoće javljaju na svakom koraku, pa smo ih mnogo puta osjetili Marx i ja u godinama 1844. i 1849, kad smo poželjeli da znamo bar kakav zanat koji je neophodan čak i buržoaziji, jer ona ne može živjeti bez proizvoda manuelnog rada!

Zar Vam ne bi bilo moguće naći zaposlenje kod nekog talijanskog socijalističkog lista, bilo u Milanu ili u nekom drugom mjestu? Ja ih ne primam, pa nisam dovoljno upućen u sadašnje stanje socijalističke partije u Vašoj zemlji. U svakom slučaju, bilo bi mnogo bolje kad biste mogli ostati u Italiji.

Opet Vam kažem, rado ću učiniti sve što je u mojoj moći da nađem neki izlaz iz situacije u kojoj ste se našli, pa mi je žao da Vam u tom pogledu ne mogu otvoriti ljepše perspektive. Ne mogu da zaboravim ono što ste Vi učinili za širenje naših ideja i moje pisane riječi u Italiji, pa ako je ostalo još nešto što treba da za Vas učinim, budite uvjereni da to neću zaboraviti.

Srdačno pozdravljam

F. Engels

Prevod s italijanskog

308

Engels Florence Kelley-Wischnewetzkoj
u Njujork

122, Regent's Park Road, N. W.
[London] 27. jan. 1887.

Draga gospođo Wischnewetzky,

U ovom pismu šaljem Vam, najzad, predgovor^[705]. Tek što su se Avelingovi vratili^[634], mene je iznenadio jedan lak konjunktivitis, što je ipak bilo dovoljno da mi onemogućí redovan dnevni rad, pogotovu zato što mi je i ono malo vremena koje sam dnevno mogao da posvetim pisanju, oduzimala hitna korespondencija. Iako mi je oko još uvek pod lakom upalom, uspeo sam da predgovor pregledam i nadam se da Vam zakašnjenje nije prýčinilo veće neprilike.

Kako nisam uspeo da za sebe prepíšem kopiju, moram da Vas zamolim da mi rukopis vratite po završetku posla. Bićete, nadam se, tako dobri da povedete računa o tome da ga ne gubite iz vida tokom štampanja.

Nadam se da se dr Wischnewetzky srećno vratio sa ugodnog putovanja. Žao mi je što nisam mogao da provedem nasamo sa njim nekoliko časova, ali on je iznenada naišao baš jedne večeri kada je stara »Internacionala« za trenutak praktiçno oživela.

Pokret u Americi, upravo u ovome trenutku, najbolje se, smatram, može sagledati baš sa ove strane Okeana. Tamo, na licu mesta, lična trvenja i lokalne prepírke neizbežno zamagljuju njegovu stvarnu veliçinu. A jedino što stvarno može da zakoçi njegovo kretanje bila bi konsolidacija postojećih razlika koja dovodi do formiranja sekta. To će donekle biti neizbežno, ali što manje toga, to bolje. I Nemci se moraju toga najviše çuvati. Naša teorija je teorija koja se razvija, a ne dogma koja se uçi napamet i mehaniçki ponavlja. Je weniger sie den Amerikanern von außen eingepaukt wird und je mehr sie sie durch eigne Erfahrung – unter dem Beistand der Deutschen – erproben, desto tiefer geht sie ihnen in Fleisch und Blut über¹. Kada smo se u proleće 1848. vratili u Nemaçku, pridružili smo se demokratskoj partiji, kao jedinom sredstvu koje može da privuče pažnju radničke klase; bili smo najprogresivnije krilo te partije, ali ipak samo krilo. Kad je Marx osnovao Internacionalu, njen Opšti statut² sastavio je

¹ Što je manje budu uterivali Amerikancima u glavu spolja, i što je više oni sami budu proveravali – uz pomoć Nemaca – na sopstvenom iskustvu, tim će pre ona postati sastavni deo njih samih. (U rukopisu napisano na nemaçkom jeziku.) –

² Karl Marx: *Privremeni statut Međunarodnog udruženja radnika*

tako da su mogli da joj pristupe *svi* socijalisti radničke klase toga vremena – prudonisti, pristalice Pierre-Leroux-a, pa čak i onaj progresivniji deo engleskih tredjuniona; i samo zahvaljujući toj svojoj širini Internacionala je postala ono što je bila – sredstvo postupnog rastapanja i apsorpcije *svih* tih manjih grupacija, izuzev anarhista, čija je iznenadna pojava u različitim zemljama bila samo posledica žestoke buržoaske reakcije posle Komune, zbog čega smo mirno mogli da ih pustimo da umru sopstvenom smrću, kao što se i dogodilo. Da smo od 1864. do 1873. insistirali na saradnji samo sa onima koji otvoreno prihvataju našu platformu, gde bismo bili danas? Mislím da je čitava naša praktična delatnost pokazala da je moguće raditi u celom pokretu radničke klase na svakom pojedinom stadiju njegovog razvoja a da se pri tom ne napušta ili ne prikriva naša sopstvena jasno izdvojena pozicija pa čak ni organizacija, i bojím se da će nemački Amerikanci učiniti veliku grešku ako izaberu drugi put.

Nadam se da ste se do sada već potpuno oporavili, i da su Vaš muž i deca takode zdravo.

Ljubazni pozdravi dr W[ischnewetzkom].

Najodanije Vaš

F. Engels

Prevod s engleskog

309

Engels Paulu Lafargue-u
u Pariz

London, 28. januara 87.

Dragi Lafargue,

Napokon je mojem oku malo bolje, ali ne još tako dobro da se mogu otarasiti gomile poslova i u međuvremenu nagomilane prepiske. Mogu pisati samo po dnevnom svjetlu, i to ne cijelo vrijeme, ali mogu čitati bar dobar dio večeri.

Ako Parižani sada postaju ratoborni, učinili bi najbolje da usmjere svoj bijes protiv Rusije, koja se njima poslužila da izvuku kes-tenje iz vatre, i sad ih ostavlja oprženih šapa. Zar ne vide da ih je baš Rusija preko plaćenih organa (od kojih je »Débats«,¹ čini se, naj-besramniji), gurnula u revanšistička junačenja s jednim ciljem da se prisili Bismarck na kapitulaciju pred carem?² A sada ima što je željela; Bismarck je sklopio mir s Rusijom, žrtvovao Austriju, a Rusija je žrtvovala pariske šmokljane Bismarcku.^[710] Ruska alijansa ima svoju ljepotu!

Uostalom, ne vjerujem da Bismarck *hoće* rat, koji bi se pretvorio u evrolpski čim bi počeo. Kad bi se jednom Francuska i Njemačka uhvatie u koštac – a to bi bila *a hard struggle and rather long*³ – car bi bio *prisiljen* čak ako i ne bi htio, da krene prema Balkanu, a to bi značilo austro-ruski rat.

Od tog časa Bismarck bi bio prepušten nepredviđenim mogućnostima, a ja njega ne smatram toliko glupim da bi hladnokrvno izazvao takvu situaciju. Ali ruska agentura u Parizu će i dalje istim intenzitetom produžiti svoje djelovanje; interes je Rusije da Francuska i Njemačka zarate, a tad će joj ostati jedino da se bori s Austrijom i, možda, s Engleskom; to znači, po mišljenju ruskih šovinista koji preziru i Austriju i Englesku, ostaviti odrešene ruke Rusiji na Istoku. Eto gdje leži opasnost. Ako gg. Cion i komp. uspiju natjerati Francusku u taj rat, jednostavno će se međusobno klati u korist cara i za održavanje despotizma u Rusiji.

Izvršni su naši izgledi u pogledu izbora u Njemačkoj. Vjerujem da ćemo dobiti oko 700 000 glasova ukupno, možda i više.^[711] Ali, što se tiče većine u novom Rajhstagu, treba računati s njemačkim filistrom, od koga nema većeg lupeža.

Ovdje se govori da je potez u »Daily News« bio Baringova usp-

¹ »Journal des Débats politiques et littéraires« – ² Aleksandrom III – ³ teška i prilično duga borba

jela berzovna spekulacija. Manevar je sigurno bio vrlo neugodan Bismarcku jer mu kvari njegove izborne manevre; bio je prisiljen na demanti.^[712]

Martignetti mi je opet pisao. Čini se da je u beznadnom položaju. Moli me da mu nađem nekakav izlaz, predlaže mi nemoguće stvari. Pisao sam u vezi sa njim u Hamburg i Beč i obećao sam mu da ću i Vama pisati, bez sumnje ćete primiti pismo direktno od njega. Ovdje ili u Americi ne može se ništa naći za onog tko ne zna ni riječi engleski. Možda za njega ima izgleda u Francuskoj, kao profesora talijanskog jezika? Mislim da bi on to jedino mogao raditi. Ili, možda Vi znate nešto bolje? Bit će otpušten s posla. Pogledajte, da li u Parizu ili u provinciji ima nešto za tog jadnika.

Pumps je sve bolje; ne muči je ništa ozbiljno, osim međurebar-nog reumatizma. Jutros sam je vidio, bila je dosta vesela.

Ovdje među socijalistima ništa drugo osim klikaških spleta. Ako je vjerovati Scheu-u, Champion je dojadio Hyndmanu i htio bi ga svrgnuti – zato se približio Rayu. Neki dan je susreo Avelinga i bio je više no srdačan. Vidjet ćemo čime će to sve završiti. U međuvremenu će Aveling pokazati radnicima East Enda primjer kako su Amerikanci stvorili radnički pokret nezavisan od starih partija, što je agitaciono sredstvo koje će moći imati efekta. Već je govorio prošle sedmice na mitingu u Farringdon-Street-u, Tussy je prekjuče govorila, i to će se produžiti tamo i na drugim mjestima.

Čim budem malo slobodan, pisat ću Lauri. Međutim, Nim je pita da li je govorila s Longuet-om i šta je odgovorio.

»La Justice« ima primjerak engleskog *Kapitala*⁴. Ako ga je Longuet uzeo, uštedjet ćemo primjerak koji imamo za njega. Da li biste mogli to saznati? Ništa pozitivno ne znamo o primjercima koje je trebalo da pošalje Sonnensch[ein] – opire se.

Vaš
F. E.

Prevod s francuskog

⁴ prvog toma

310

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 2. febr. 87.

Draga Laura,

Završio sam sa čitanjem *Bel Ami* u ponedjeljak uveče¹ i razmišljao sam o slici pariskog novinarstva koja je u knjizi data; smatrao sam da je preterana, kad – u utorak ujutru tvoje i Paulovo pismo otkriše preda mnoom scenu – životnu, iz *Bel Ami*, i zato moram da skinem šešir pred Guy de Maupassant-om. A sad dosta o tome. Faut-il donc être canaille pour avoir un journal quotidien à Paris!²⁽⁷¹³⁾

Ovo je već drugi put da naši prijatelji stvaraju dnevni list – za druge. A ovog puta sve je još gore nego prvi put. Lissagaray je bio honorarni novinar, on je dejstvovao za svoj račun i u svom interesu, i mogli smo ga ostaviti da umre sopstvenom političkom smrću. Ali ovoga puta posibilisti²⁴⁵⁾ dolaze na već pripremljenu gozbu; ne samo da dobijaju svoj dnevni list već ga dobijaju pobjedom nad nama. A kako se »Cri du Peuple« kupuje samo zbog kankana, skandala i feljtona, i kako publika od koje zavisi njegov uspeh ili gašenje prihvata, smrtno dosadni Labasquière, notorna i nadmena neznanica Marouck biće od kruga čitalaca primljeni savršeno isto kao i uvodnici Guesde-a. Guebhard će i dalje biti plaćen zvečećom monetom za svoje banalne ideje, i Séverine i Labruyère auront toujours de quoi se payer de bons dèjeuners.³

Što se tiče »Voie du P[euple]« – užasno lukav naslov! – pretpostavljam da će on poći istim putem kojim i »Citoyen« posle coup d'état i da će iščeznuti posle nekoliko grčevitih napora.⁷¹⁴⁾ Ako je uopšte postojala neka nada da se nađe čovek koji raspolaže sa 100 000 franaka, na to je trebalo misliti ranije; kada se sada naši ljudi pojave poraženi, i izbačeni kroz vrata, bojim se da će takvu ličnost još teže naći.

Lekcija koju iz ovoga treba izvući ista je kao i pre; jedan nedeljni organ koji je naš, deset puta više vredi od dnevnih novina koje pravimo za druge, koji nas onda izbace kada im to odgovara i naprave mesta za M. Brousse-a i Co. Ovo je sada već utvrđena funkcija naših ljudi u dnevnoj štampi, i ponoviće se, nema sumnje, i treći put sa potpuno istim ishodom. Nadam se bar da će naši ex-grands hommes⁴ iz velikih novina blagoizvoleti sada da obrate malo više pažnje listu »Socia-

¹ 31. januara – ² Mora se, dakle, biti nitkov, pa posedovati dnevni list u Parizu! – ³ imaće uvek čime da plate jedan dobar doručak – ⁴ bivši velikani

liste», koji je ako ništa drugo njihovo pribezište u entr'actes njihovih velikih političkih drama.

Preneo sam Nim tvoju poruku, zahvaljuje ti i samo što ne poleti od očekivanja, kako su imali običaj da se izraze petparački pisci pre trideset godina.

Reci Paulu da sam i sam razmišljao o tome da bi bilo preporučljivo smanjiti koncentrat mog rastvora za oko i da sam posle njegovog pisma udvostručio količinu vode u rastvoru, što izgleda da mi sasvim odgovara. Upotrebiću i njegov oblog od tople vode i očekujem da će zahvaljujući i jednom i drugom leku ostaci mog konjunktivitisa iščeznuti.

Trebalo je da Edward večeras ponovo govori u Farringdon Hall-u (za klerkenvelsku sekciju Lige^[367]) o svom putu po Americi^[634]. On i Tussy istupali su tamo dve srede pred prepunom dvoranom. Ali ga je zbolelo grlo i možda će Tussy morati da ga zameni. Nameravao je da večeras govori o anarhistima i očekivao da će doći do krize. Kako će sad biti, ne znam. Jedan od radikalnih klubova^[693] East-Enda već ga je pozvao da i tamo održi predavanje.

Afera sa »Cri du Peuple« definitivno će naterati Hyndmana i Co. da se opredele u pogledu pružanja podrške posibilistima, ako su uopšte ikad i bili neodlučni. Séverinine blagues⁵ o pokušajima da se sve druge frakcije izbace, biće objašnjene kao uobičajena netrpeljivost marksista i, nema sumnje, sve će se to dovesti u vezu sa »rukom koja je razbila Internacionalu«, pod kojom oni podrazumevaju, da se poslužim Eccariusovim izrazom, tvog smernog slugu. To se ne može sprečiti, i ostajem potpuno ravnodušan. Ali oduvek je bila naša sudbina – a sada je i naši pariski prijatelji s nama dele – da što više pokazujemo da smo spremni na saradnju sa poštenim i iskrenim ljudima ukoliko zastupaju istinski radničku platformu, ma koliko nesavršenu, hulje i avanturisti, sa kojima svaku vezu odbijamo, proglašavaju nas za netrpeljive, željne prevlasti i isključive. Nadam se da će naši pariski prijatelji imati prilike da se ubede da Brousse nije ništa gori od Hyndmana. Obojica su oko sebe okupili sve kandidate kojih su mogli da se domognu.

Pumps je nešto bolje, ali – pored posebnih zdravstvenih nedaća kroz koje je prošla – stomak joj nikako nije kako treba i pati od nesаницe. Pa ipak je znatno vedrija, juče i jutros sedela je na kanabetu.

Fortin piše i javlja da je saglasan sa našim planom i da će ti poslati dve poslednje glave *Osannaestog brimera*.^[515] Šalje mi rezoluciju koju su izglasali o ratnom pitanju. Kada stil trgovačke korespondencije postane ampoule⁶, to je nešto strašno.

Nim i mala Lili, koja je došla ovamo na nekoliko časova – deca su kod starih Rosharovih – šalju ti nežne pozdrave, a i ja ditto.

S ljubavlju tvoj

F. Engels

⁵ laži – ⁶ bombast, visokoparan

Vladine pruske novine razbesnele su se zbog 6000 maraka od profita lista »Sozialdemokrat«, uručenih Izbornom fondu. Govore da je to laž: 1) ovakav profit nikada nije ostvaren; 2) da je i ostvaren, tu sumu bi ukrali urednici lista. Eppur si muove⁷.

Prilažem ček od 12 funti koji je Paul molio da pošaljem.

Prevod s engleskog

⁷ Ipak se okreće.

311

Engels Florence Kelley-Wischnewetzkoj
u Njujork

London, 9. februara 1887.

Vrlo poštovana gospođo Wischnewetzky,

Odmah odgovaram na Vaše pismo koje nosi poštanski pečat sa datumom 28. januar. Predgovor¹ je poslat 27. januara, a na Vaš telegram, koji sam dobio u nedelju, 6. febr., odgovorio sam smesta telegrafski: »Poslato preporučeno 27. januara«.

Što se tiče onog izvoda iz mog pisma kome je izvrnut smisao², neukrotljivi Eaton nije mogao da se uzdrži da ga objavi, pa Rosenberg i Co. nemaju razloga da krivicu svaljuju na Avelinga. O 100 000 i o milionima govori se u mom pismu Vama² i *ni u jednom drugom pismu*. Dakle, Vi znate ko snosi odgovornost za ovu indiskreciju i za to što mi je stavljena u usta ova besmislica. Što se mene tiče, nemam ništa protiv da Vi objavite ceo pasus, čak i celo pismo.

Nema osnova Vaša bojazan da je na moje mišljenje o američkom pokretu nepravilno uticao Aveling. Čim je nastao nacionalni pokret američke radničke klase, nezavisan od Nemaca, činjenice su jasno odredile moje stanovište. Ovaj veliki nacionalni pokret, kakav god da je bio njegov prvobitni oblik, jeste prava polazna tačka razvitka američke radničke klase; ako Nemci uđu u njega da mu pomognu ili da ubrzaju razvitak u pravilnom pravcu, mogu biti od velike koristi i odigrati odlučujuću ulogu u tome; ostanu li po strani, izopačiče se u versku sektu i biće odgurnuti u stranu kao ljudi koji ne razumeju svoja vlastita načela. Gospođa Aveling, koja je videla kako njen otac prilazi stvarima, to je tačno shvatila od samog početka, i ako je i Aveling to uvideo, utoliko bolje. I u svim svojim pismima koja sam slao u Ameriku, Sorgeu, Vama lično, Avelingovima, od početka sam neprestano ponavljao ovo mišljenje. Ipak, radujem se što sam video Avelingove pre nego što sam napisao predgovor, jer su mi izneli neke nove činjenice o internim tajnama nemačke partije u Njujorku.

Čini se da Vi smatrate da je dokazano da se Aveling u Americi prosto poneo kao varalica⁽⁷⁰⁶⁾; i ne samo to, Vi pozivate i mene tvrdnjama i aluzijama sadržanim u Vašem pismu da se prema njemu odnosim kao prema varalici i da učinim sve što je u mojoj moći da on bude izbačen iz partijskih organa štampe. Ali za sve ove tvrdnje ne možete imati nikakve dokaze jer niste mogli da čujete ni odbranu.

¹ *Radnički pokret u Americi* (Predgovor američkom izdanju *Položaja radničke klase u Engleskoj*) – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 303.

Pa ipak ste Vi u boljem položaju nego mi ovde; Vi ste čuli bar *jednu* stranu, dok mi čak i ne znamo za šta je on optužen!

U ranijim stadijumima proleterskog klasnog pokreta, kad je on imao karakter tajnog saveza i kad su radnici još bili pod uticajem tradicionalnih predrasuda, – teško čoveku građanskog porekla ili višeg obrazovanja koji stupi u pokret i nepromišljeno održava finansijske veze s radničkim elementom. Tad sigurno nastaje spor oko novčanih stvari koji se odmah naduje u pokušaj eksploatacije, naročito ako se desi da »buržu« o teorijskim ili taktičkim pitanjima ima mišljenja koja se ne poklapaju sa mišljenjima većine ili čak manjine. To stalno gledam već više od četrdeset godina. Najgori od svih su bili Nemci; u Nemačkoj je ova slabost odavno prevaziđena zahvaljujući porastu pokreta, ali ona još nije iščezla kod Nemaca koji žive van zemlje. Zato smo Marx i ja stalno pokušavali da izbegnemo novčane poslove s partijom u bilo kojoj zemlji. I kad su Avelingovi krenuli u Ameriku, ja sam veoma mnogo strepeo u tom pogledu. Tek kad je dogovoreno da idu na put zajedno sa Liebknechtom, umirio sam se zato što Liebknecht, kao iskusan čovek, zna da izađe na kraj s takvim prekorima, i zato što bi bilo koje takve optužbe protiv njega učinile smešnim one koji ih iznose u Nemačkoj i u Evropi uopšte. Ali put je kasnije drukčije organizovan i sad imamo rezultat.

Iz ovoga vidite da ja na tu stvar gledam znatno hladnije nego što to, čini se, rade ljudi u Njujorku. A, osim toga, Avelinga poznajem već četiri godine; znam da je dva puta svoj društveni i materijalni položaj žrtvovao svojim uverenjima i da bi, da to nije učinio, danas mogao biti profesor na nekom engleskom univerzitetu i odličan fiziolog, a ne radom premoreni žurnalista, s veoma nesigurnim dohotkom. Imao sam priliku da upoznam njegove sposobnosti radeći s njim i njegov karakter gledajući kako je prebrodio vrlo mučne situacije, i bilo bi potrebno nešto više od pukih tvrdnji i tumačenja da poverujem u ono što neki ljudi u Njujorku sad pričaju o njemu.

Dalje. Da je pokušao da prevari partiju, kako bi to mogao da učini za vreme puta a da njegova žena za to ne zna? A u ovom slučaju bi se optužba odnosila i na nju. I onda ona postaje sasvim apsurdna, bar u mojim očima. Poznajem je još kad je bila dete, i zadnjih sedamnaest godina stalno mi je bila pred očima. Osim toga, Marx mi je zaveštao da se staram o njegovoj deci onako kako bi to on sam činio, i da pripazim, koliko je to u mojoj moći, da im se ne nanese nepravda. I ja ću to činiti, uprkos pedeset izvršnih komiteta. Marxova kćer obmanjuje radničku klasu – to je stvarno prevršilo meru!

Zatim Vi kažete: »Niko ovde ne veruje da je dr Aveling strpao novac u svoj džep ili ga potrošio onako kako to stoji u računima. Veruje se da je on prosto pokušao da pokrije rashode svoje žene.« – To je jasna optužba za falsifikovanje i Vi to navodite kao pretpostavku koja umanjuje, ublažuje krivicu. A kako li onda izgleda potpuna optužba ako je takva ublažena? I na čemu se zasniva ova optužba? Na »smeš-

nim računima koje je podneo dr Aveling«. Voleo bih da vidim neki od tih »smešnih« računa. Petnaest sedmica su slati svake nedelje Izvršnom komitetu a on nije pokazao nijedan znak neodobravanja. Niko se nije uznemirio ni kad su se Avelingovi 19. dec. vratili u Njujork. Tek 23, kad su se spremali da otputuju, kad se više nisu sami mogli braniti od stvarnih ili izmišljenih optužbi, Izvršni komitet je otkrio da su ovi računi, kojima *pojedinačno* nikad nije imao šta da prigovori, smešni kad se *saberu*. To znači, nema se šta prigovoriti računima nego pravilima sabiranja. A zašto je onda Izvršni komitet, umesto da skрати put, pokušao da ga produži i upravo kad se on završio nameravao da predloži Avelingovima put u Čikago koji, srećom, nije ostvaren? Čini mi se da u svemu ovome nisu smešni računi nego Izvršni komitet.

Tako, na sednici 23. dec. Avelingovi prvi put čuju za to da su njihovi računi smešni i Izvršni komitet im podnosi obračun koji je sam sastavio. Čim je njegov izveštaj naišao na otpor, Aveling je prihvatio izveštaj Izvršnog komiteta, po kome mu je – kako sam sâm video napisano Rosenbergovom rukom – pripadao iznos od 176 \$. A pošto ga je Walther ponovo priterao uza zid, on odbija taj završni obračun, odmah vraća 76 \$ i ostatak šalje iz Londona. A onda Vi kažete da to što je »dr Aveling vratio 100 dolara ni u koliko nije popravilo stvar«. Pa šta onda za ime sveta *hoće* ti ljudi? Zar se prema Avelingu treba odnositi kao prema varalici zato što Izvršni odbor prisvaja 176 \$ koje, *po obračunu samog tog komiteta*, pripadaju njemu?

Tad tajna kojom Izvršni komitet obavija tu stvar postaje još mračnija. Kad se pojavio članak u »N[ew] Y[ork] H[erald]«-u i telegrafski prenet ovamo, Avelingovi su poslali priloženi cirkular sekcijama i istovremeno *Izvršnom komitetu*. Ovaj cirkular govori, po mom mišljenju, – ako ne smatram da je Aveling lažov i varalica, što odbijam sve dok ne dobijem nove, ubedljivije dokaze – odlučno protiv Izvršnog komiteta, bar sve dotle dok ne vidim njegov odgovor. A šta čini Izvršni komitet? Istupa s podlim napadima u »Volkszeitung«⁽⁷¹⁵⁾, širi glasine i priče iza leđa Avelingovih, saziva sastanke sekcija i podnosi im *svoju* verziju navodeći ih da glasaju za rezoluciju o stvari o kojoj se ne može suditi bez nepristrasnog preispitivanja svih obračuna i bez opširne odbrane odsutnih optuženih. I prividno uspeva da Avelinga okleveta u svom njujorškom krugu, ne kao čoveka koji je straćio novac (jer u to bi Komitet s pravom ili pogrešno mogao biti iskreno ubeden), nego kao varalicu i falsifikatora računa. Komitet se uzdiže na nivo slučaja koji je izmislio njegov vlastiti genij i preti cirkularom u kome će Avelinga pred radničkom klasom celog sveta prikazati kao varalicu i falsifikatora! I sve to, pomislite, iza leđa i bez znanja čoveka koga otkrivlje i koji se ne samo ne može braniti nego ne može čak ni da utvrdi tačne činjenice na koje se odnosi optužba! Ako se u našoj partiji ljudi osuđuju na taj način, onda mi se više sviđa lajpciški vrhovni državni sud i čikaški porotni sud.

Srećom, u starijim partijama u Evropi, mi smo već prošli taj sta-

dijum. Videli smo nastanak i pad tuceta izvršnih komiteta; znamo da su oni pogrešivi koliko i svaki papa, a poznavali smo čak i više od jednog koji je živeo na velikoj nozi od groša radnika, i među njima je bilo varalica i falsifikatora računa. Izvršni komitet će u svom cirkularu morati ne samo da tačno definiše svoju optužbu – koju ćemo na taj način možda konačno i saznati – nego i da za nju podnese dokaze. Ljudi s ove strane Okeana ne smatraju da je reč njihovog Izvršnog komiteta jevanđelje, a još mnogo manje reč gospode Walthera i Rosenberga, koliko god ona bila »zvanična«.

Po mom mišljenju, Izvršni komitet je sebe doveo u vrlo neprijatnu situaciju. Da je gundao zato što su računi rasipnički, mogao je da računa s tim da će ga saslušati izvan njegovog vlastitog kruga; jer to je manje-više subjektivna stvar. Ali pošto nikad nije stavio prigovor na poslate račune, osetio je da je samom sebi izbio tlo ispod nogu, i preterao u optužbi, kao što to u izvesnim okolnostima i čine slabi ljudi da bi sebe zaštitili. Tako dolazi do nove optužbe za obmanu i falsifikovanje, koju nikad ne može da dokaže i mora da se zadovolji insinucijama. Ali insinuirati nečasnost da bi se prikrila čista slabost je prosto nečasnost. I pošto je prvobitno neznatnu stvar sa spornim računima naduo do kriminalnog prestupa, on se, naravno, oseća obaveznim da s tim izide pred razne partije radničke klase. Naravno, to čini potajno, sprečavajući da optuženi bar sazna optužbu. Jedan pogrešan korak povlači za sobom drugi, i komitet zapada najzad u škripac, uhvaćen u vlastitu mrežu. I sve to ne iz urodene pakosti nego prosto iz slabosti.

Sada ćete razumeti da odlučno moram da odbacim Vaš savet »da Kautskom dam uputstvo da ne dopusti da se objave pisma koja je najavio dr Aveling«, zato što Izvršni komitet namerava da pošalje »zvaničan cirkular« protiv Avelinga i »njegovo ime kao jednog od saradnika može samo da nanese štetu organu«. Mislim da ni Kautsky ni ja nikad nikome nismo dali povoda da pretpostavi da ćemo se na osnovu pukih tvrdnji i insinucija tako poneti prema prijateljima s kojima smo godinama saradivali. I kad bi ja nešto slično i rekao Kautskom, on bi prosto zaključio da sam ili odjednom od starosti pobrljavio ili da se u mene više ne može imati poverenja. Uostalom, ubeden sam da ste, čim je pismo poslato, i sami požalili što ste napisali tu rečenicu.

Sasvim shvatam da ste napisali svoje pismo zato što ste smatrali da je to nužno u interesu partije, i to Vas je sigurno navelo da mi Avelingov slučaj predstavite kao beznadežan i konačno rešen. Ali njega je dosad osudio samo Izvršni komitet, koji je sve u jednom: tužilac, sudija i porota; jer ne računa se odluka njujorških sekcija kako god ona glasila. Ostaje da se sačeka šta će reći druge sekcije, ali i one se mogu, ako su nepristrasne, proglasiti nekompetentnima dok ne budu tačno znale činjenice i dok se ne sasluša optuženi. A ja smatram da je, u svakom slučaju, krajnje štetno za partiju da uvodi za sebe, i čak premaša,

onu vrstu pravosuđa koju praktikuje Bismarck i američki buržuji, ali koja bar poštuje forme i sasluša zatvorenika pred sudom, – i štetno za nas da ovako postupamo upravo u trenutku kad protestujemo protiv ovih sramnih postupaka.

Bez sumnje, Izvršni komitet će težiti da se izvuče od javnosti pod izgovorom da ne želi javni skandal. Ali u tome neće uspjeti. Moraće ili da povuče sramnu optužbu, da slučaj svede na proste dimenzije kao spor o obračunima i da ga reši časno i otvoreno, ili da javno podigne optužbu i bori se za tu stvar. Već je previše izišlo u javnost i ne može se ostati tu gde je sada, a ni Aveling nije čovek koji bi to dopustio. I pošto ne mogu da dozvolim da se Avelingovi iza leđa optužuju za takve sramne stvari, dužnost mi je bila da gospođu Aveling (on je trenutno bolestan) obavestim o Vašem pismu i da joj dam da pročita moj odgovor. I ako bi bilo kad okolnosti nametale nužnost da se objavi moje pismo, dajem Vam slobodu da ga *u celosti* objavite, dok za sebe zadržavam to isto pravo, naravno ne uvlačeći u to Vaše ime, ukoliko to prethodno ne urade drugi.

Ostajem, draga gospođu Wischnewetzky, odani Vam

F. Engels

Prevod s engleskog

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 12. februara 1887.

Dragi Sorge,

Tvoje pismo od 30. januara primio sam juče, a prekjuče ti opet poslao raznovrstan materijal. Drugi sledi kroz nekoliko dana. Engleski prevod *Kapitala*¹ prodaje se vrlo dobro, i taj magarac izdavač², koji nije ni slutio šta ima u rukama, veoma je iznenađen.

Tvoje zdravlje, nadam se, krenulo je nabolje. Uzdržljivost postaje i moja dužnost. Svaki dan donosi neku telesnu tegobicu, koja traži obzira i meša se u naviknuti devil-may-care³ način života. Protiv ovoga, na žalost, nema leka.

Laf[argue] mi je obećao, kad je za Božić bio ovde, da će ti redovno slati nedeljnik »Le Soc[ialiste]«. Nekoliko ekstra-primeraka članka *Situation itd.* dobio sam tek *posle* njegovog povratka!^[716] Članak je Francuzima otvorio oči za činjenicu da rat za njih znači propast republike – osim u slučaju da *sasvim* izuzetno povoljne okolnosti učine da iz njega proizađe evropska revolucija, što buržuj, sitni buržuj i seljak takođe neće. Na to niko nije mislio, sada to svi kažu. Čitam sada taj članak na rumunskom jeziku, objavljen u Jašiju, u jednoj konfužnoj »Revista Socială«, i pri tom učim jezik.

Gospoda iz Izvršnog komiteta Socijalističke partije ponašaju se sramno prema Avelingovima^[706]. Pošto je usled njihove indiskrecije, ako ne i njihovom inspiracijom, članak u listu »Herald« ugledao svet, izašao je u listu »Volkszeitung«^[715] krajnje sraman članak, za koji zasada mogu da smatram odgovornim samo gospodina Douai-a. Avelingovi su odgovorili na skandal u listu »Herald« priloženim cirkularom, koji je oko 18. januara odavde upućen svim sekcijama, a i Izvršnom komitetu. On mi 28. januara uputi preko osobe⁴ koju zasada ne smem da imenujem i koju, dakle, moraš da pogodiš, smeteno pismo, u kome se kao činjenica, nesumnjiva činjenica, navodi da je Aveling pokušao da ih Prevari, da je – tako se iz hrišćanske ljubavi pretpostavlja – slao lažne račune da bi njima pokrio hotelske izdatke svoje žene (za Tussy je Partija platila *samo* troškove železnice), i da vraćanje 176 dolara nimalo ne menja stvar, jer se uopšte i ne radi o toj stvari itd. Same insinucije, ni jedna jedina činjenica, čak ni *odredena optužba*. Dalje se kaže: da se od njujorških sekcija tražilo da o tome donesu odluku,

¹ prvi tom – ² William Swan Sonnenschein – ³ bezbrižan – ⁴ Florence Kelley-Wischnewetzky

koju treba da potvrde druge sekcije, da bi se onda svim evropskim partijama poslao cirkular u cilju žigosanja Avelingovih. Od mene traže da upozorim Kautskog da ne štampa više ništa od osobe kao što je Aveling, – osobe koju treba izbaciti iz svih organa Partije!

Možeš misliti kako sam odgovorio na te niskosti. Ako nađem nekog ko bi pismo prepisao, poslaću ti ga – ne mogu ga zbog zapaljenog oka po treći put prepisivati. Ta gospoda nemaju ni najmanjeg povoda. Jer kad je 23. decembra Aveling iz jednog pisma Rosenbergovog prvi put saznao da će Izvršni komitet staviti primedbe na nekoliko stavki njegovog računa, odgovorio je smesta R[osenbergu] i poslao pismo per special messenger⁵; I cannot discuss money-matters with the Party, and am ready to accept anything without discussion that the National Executive of the Socialist Labour Party thinks right!⁶ A to je bilo još pre no što je znao šta će oni reći i šta će mu predložiti. A sad ovi mangupi stavljaju u svoj džep 176 dolara, koji po njihovom sopstvenom obračunu pripadaju Avelingovima i *upravo zato* proglašavaju ne sebe, nego Avelingove obmanjivačima!

No izići ćemo mi već s tim na kraj. Samo, na žalost, mi ovde ne poznajemo, sem tebe, nijednog pouzdanog čoveka u Njujorku, pošto se i »Volkszeitung« tako prostački ponela. Kada bi nas mogao obavestiti kako se ponašaju Schewitsch i drugi, da li su već dozvolili da ih Izvršni komitet ubedi u laži, bilo bi mi to veoma drago. Znali bismo barem kome bi se u Njujorku mogli obratiti, a da tebe ne uznemiravam. Ali ipak me čudi da taj isti svet u Njujorku koji se buni protiv čikaških porotnika^[617], u ovom slučaju još i prevazilazi gnusnost te porote i osuđuje ljude čak i ne saslušavši ih, štaviše, i ne kazavši im za šta su optuženi.

Tvoj
F. E.

⁵ po specijalnom kuriru – ⁶ Ne mogu s Partijom da raspravljam o stvarima novca i spreman sam da bez diskusije prihvatim sve što Nacionalni izvršni komitet Socijalističke radničke partije smatra pravilnim!

313

Engels Paulu Lafargue-u
u Pariz

London, 16. februara 1887.

Dragi moj Lafargue,

Čestitam prijateljima na obnovi dnevnika »Voie«¹, što će, nadajmo se, ovoga puta biti put ka trijumfu.^[713] Ono što mi je Laura poslala od lista »Cri« je zaista dosadno. Čak ni Bismarckova plaćena štampa u Nemačkoj nema tu moć da nas tako uspava. Nadajmo se da Parižani neće hteti da progutaju ove »leaders«² čak ni sa dodatkom golicavih hronika skandala i feljtona.

Pročitao sam Tussy Laurino pismo u vezi sa Lavrovim. Ona će se zauzeti, ali ima pune ruke posla. Najpre je Aveling imao *quinsy*³ (odmah je poverovao da ima difteriju), a on je kao bolesnik isto tako nepodnošljiv kao i Pumps. Zbog ovog ona nije spavala 3 ili 4 noći i morala se starati o poslovima njegovim, Edwardovim (to je rumunski sklop rečenice, koji mi se potkrao, jer se pomalo bavim ovim jezikom), pa nije imala vremena da traži Lavrovljeve knjige. Međutim, iskrsnulo je i nešto drugo. Primio sam dugačko pismo od Wischnewetzke, iz kojeg proizilazi da glupani u Izvršnom komitetu Socialist Labor Party žele da povedu neku vrstu spora protiv Avelinga, optužujući ga da je svojim putnim troškovima hteo da prevari Partiju.^[706] Oni nameravaju da u sekcijama proguraju rezoluciju protiv njega i da ga u jednom cirkularu radničkim partijama Evrope denunciraju kao *swindler*⁴. Ona je čak imala smelosti da mi predloži da kažem Kautskom kako bi učinio dobro da ništa više ne štampa od Avelinga. I sve to bez i najmanje sumnje da optuženi ima bar pravo da bude saslušan! Možete sebi predstaviti kakav je bio moj odgovor.⁵ Prekjuče je stigao prvi cirkular Izvršnog komiteta, pun apsurdnih optužbi koje neće biti teško pobiti.^[717] Ali ne sme se gubiti vreme. Američke sekcije treba da pošalju svoje rezolucije 15. marta u Njujork, a sa dostavom cirkulara ovamo toliko se odugovlačilo da je svaka odbrana postala gotovo nemoguća. Aveling je u Hastingsu, po savetu lekara. Vratit će se u petak. U međuvremenu ćemo razaslati cirkular, objavljujući da će se on braniti i zahtevaćemo da se glasanje dotle odloži. Čim se vrati, započećemo odbranu. Šaljem Vam prvi cirkular Avelinga o ovoj stvari, koji u osnovi sadrži dovoljno dokaznog materijala.^[718] Bilo bi dobro da se sazna da li je Izvršni komitet uputio svoj cirkular Radničkoj partiji^[616] ili Nemcima u Parizu. U Cirihu je Kautsky već preduzeo pot-

¹ »La Voie du Peuple« - ² *uvodnik* - ³ *anginu* - ⁴ *varalicu* - ⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 311.

rebne korake. Ali, posle svega ovoga, razumećete da Tussy ima pune ruke posla.

Ne sećam se više da li sam Vam pisao da je Fortin zadovoljan sporazumom sa Laourom u vezi sa svojim rukopisom.⁽⁵¹⁵⁾ Dakle, sada preostaje samo da se Lavigne-u javi da je njegov rukopis kod Vas, što Vas molim da učinite, jer ne znam da li još važi njegova stara adresa, pa ne mogu da mu pišem.

Ne znam da li ste videli *Materialismul economical lu Karl Marx* od Lafargue-a. Video sam da se to najavljuje u decembarskom broju časopisa »Revista Socială« u Jašiju, u kome je objavljen prevod mog članka iz lista »Le Socialiste« – uostalom prilično grub prevod.⁽⁷¹⁹⁾ Čudan je taj rumunski jezik. Za reč »raditi« kažu »lucrare« = na latinskom *privojiti višak vrednosti*. S druge strane, radnik je »muncitorul« – reč slovenskog porekla koja odgovara, kako doslovno tako i etimološki, ruskom *moutchitel-u*⁶ – drugim rečima *mučenik!* Za bunu slovensku reč *ráscoala*, što znači jeres, na ruskom raskolnik + jeretik. Uostalom, rumunski je dosta težak za jedan jezik latinskog porekla, jer zlostavlja s podjednako šarmantnom nemarnošću i latinski i slovenski (iz kojeg je preuzet veliki broj reči i glasova). Bugarski (Kautskom su poslali jedan bugarski časopis) je mnogo lakši za onog ko zna ruski ili srpski.

Laura je verovatno videla u časopisu »Neue Zeit« od februara naš odgovor profesoru Mengeru.⁽⁶⁸⁵⁾

Po svemu što vidim, francuske novine su sjajno reagovale na Bismarckove glupe provokacije.⁽⁷¹⁰⁾ S obzirom na Bismarckov temperament, nemoguće je reći da li Bismarck želi rat ili ne. Ali sve što ga prisiljava da ostane u miru kod kuće ili da postane otvoreni agresor dobro je za nas. On se danas nalazi sa Francuskom tamo gde je sa Wilhelmom⁷ bio u maju 1866, pošto je pripremio austrijski rat koga se Wilhelm gnušao: »uspeo sam da ovog starog konja dovedem do ivice jarka, ali neće da ga preskoči«. Ako se Francuzi čvrsto drže, Bismarck će biti u đavolski teškom položaju. Već se nada da će uz pomoć naroda dobiti većinu. Papa⁽⁷²⁰⁾ će mu obezbediti septenat (pošto su novi pukovi odobreni za tri godine, daće mu ih i za sedam godina), ali ako većina u Rajhstagu ostane u opoziciji u svim drugim pitanjima, Bismarck nije ništa dobio.⁽⁷¹¹⁾ Ali svako mora da se složi s tim da sve stranke u Nemačkoj imaju razloga da se boje poraza na izborima, sa izuzetkom socijalista, koji su sigurni u veliki uspeh.

Cetkin me moli za pismo za zbor koji se održava 19. Poslaću Vam to pismo sutra, ne znam još šta da kažem.⁽⁷²¹⁾

Zagrлите Lauru u moje ime.

S prijateljskim pozdravom

F. E.

Prevod s francuskog

⁶ mučitelju – ⁷ Wilhelmom I

314

Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu
u Petrograd

London, 19. februara 1887.

Poštovani gospodine,

Obradovao sam se kad sam primio Vaše pismo od 22/23. ovog meseca¹, iz koga vidim da Vam je izdavač² umesto primerka engleskog *Kapitala* poslao samo prospekt. Bilo je nekoliko ovakvih nepravilnosti, koje nam zadaju svakojake brige i izazivaju zbrku. Međutim, ja sam Vam smesta uputio jedan primerak poštom, *preporučeno*, na dan 12. februara, i nadam se da ste ga u redu primili. Milo mi je što Vam mogu javiti da se knjiga neobično dobro prodaje. Visoka cena za *prvo* izdanje bila je neizbežno zlo ali, pošto je knjiga stereotipisana, kroz izvesno vreme izaći će jeftino izdanje, čija će cena iznositi otprilike jednu trećinu dosadašnje³; u ovom trenutku visoka cena ne predstavlja nikakvu veliku smetnju *ovde*, mada u izvesnoj meri jeste smetnja u Americi.

Mislim da biste dobro uradili ako biste javnosti svoje zemlje pokazali primenu teorije našeg autora na *tamošnje* odnose. No možda bi bolje bilo da pričekate, kao što sami kažete, dok njegovo delo ne bude završeno. Glava o zemljišnoj renti⁴ biće Vam ipak veoma potrebna, iako je napisana pre nego što je on proučio ruske privredne prilike i mogao da ih uzme u obzir. Trećim tomom ću se pozabaviti pošto obavim neke druge poslove koji su se nakupili; sa izuzetkom tri glave, veći deo je skoro gotov za štampu.

Hvala Vam mnogo za Ščedrinove «Сказки»⁵, kojih ću se latiti čim bude moguće; laki konjunktivitis levog oka sprečava me da ih sada čitam, jer mi ruska slova veoma zamaraju vid.

Sve do danas nisu se pojavile nikakve kritike engleskog izdanja. Profesionalni kritičari očigledno ne znaju šta da rade sa knjigom i plaše se da se ne opeku.

Iskreno Vaš

P. W. Rosher⁽³⁸¹⁾

Prevod s engleskog

¹ Tako stoji u rukopisu. – ² William Swan Sonnenschein – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 317. – ⁴ Vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 520 - 676. – ⁵ «Bajke»

315

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 24. febr. 1887.

Draga Laura,

Revolucija en Allemagne – Prise de Berlin¹ – nije se odigrala onako kako ju je opisao »Put naroda«².⁽⁷²²⁾ La Voie du peuple s druge strane Vozeza ne prati tačno bulevare lijepog Pariza. Da se ne govori o greškama koje je počinila redakcija u pogledu izgubljenih i dobijenih sjedišta itd., – uspjeh naših njemačkih prijatelja nije tamo gdje ga ona traži. Ponajprije, dosad smo izgubili sjedišta a nismo dobili nova, ali se to, premda je činjenica, uopće ne uzima u obzir. Odlučna je činjenica da mi, iako polako gubimo teren u saksonskim oblastima *ručnog tkanja* (koje izumire), u oblastima koje su isprva bile naša jaka uporišta, dobijamo mnogo brže ne samo u velikim gradovima nego i u svim poljoprivrednim i industrijskim krajevima. Imam tačne podatke o 43 izborna okruga – svaki bira jednog poslanika – uključivši i Berlin, Hamburg, Dresden, Minhen, Lajpcig, Hanover, Magdeburg, Elberfeld, Keln, Diseldorf, Nirnberg, Štuttgart, Frankfurt i druge pretežno velike gradove.

U njima smo imali svega	408 360 glasova,
a u tim istim mjestima 1884. godine	321 876
Dobili smo	<u>86 484</u>

ili 27% prema 1884. godini – za tri godine, uračunavši u to pet izbornih okruga gdje smo izgubili glasove. Za dan-dva imat ću ostale podatke, pa ću popuniti svoju listu u kojoj su svi izborni okruzi za koje znam brojke. Berlin se pokazao divno, i ja počinjem stjecati povjerenje u taj veliki, inače smiješan grad.

Izvršen je strašan pritisak na naše drugove. Nisu im čak dopustili da objave imena svojih kandidata. Tko je god učestvovao u izbornoj kampanji dijeleći izborne listove itd. bio je zabilježen, a to znači izgon u brojne gradove koji su u opsadnom stanju. Svagdje gdje su mogli industrijalci su vodili svoje radnike i namještenike na izborna mjesta i pazili da ovi glasaju za Bismarcka; u protivnom bi ih odmah otpustili s posla. A sve će se to ponoviti i biti još teže na dan užih izbora, na kojima se nadamo da ćemo osigurati većinu naših sjedišta.

Singer je Lockroy⁽⁷²³⁾, le premier élu de l'Allemagne³. Dobio

¹ u Njemačkoj – Zauzeće Berlina – ² »La Voie du Peuple« – ³ prvoizabrani Njemačke

je 32 227 glasova, čime se ne može pohvaliti nijedan drugi poslanik. Bebel je izabran u Hamburgu. Liebknecht je poražen u Ofenbahu⁴; da je imao još 50 glasova, izašao bi na uže izbore u Bremenu i bio bi siguran u svoj izbor. Ali sigurno će biti naknadni izbori, tako da neće biti u brizi gdje da pronade sjedište za svoj stražnji dio.^[724] Ne znam tačan broj mjesta za uži izbor – ima ih najmanje 16. U većini ćemo pobijediti, koliko mogu vidjeti, osim ako nas Centar i progresisti ne dovedu u veliku nepriliku, što nije posve nemoguće.

Dok je obično 55 do 65% ljudi glasalo, ovaj put su filistri ojačali; imali su 85 do 90% od broja upisanih na listi. To objašnjava mnoge poraze.

Posve sam zadovoljan izborima u Elzasu.^[725] Pomoći će nam da se lakše oslobodimo onih neodredljivih ljudi koji niti smrde niti mirišu.

Na dan-dva primit ćeš štampani cirkular s Avelingovim odgovorom na optužbe njujorškog Izvršnog komiteta^[718]. Ako taj cirkular nije poslan njemačkom kružoku u Parizu, onda uopće nije poslan u Pariz. Ne radi se ni o čemu drugom nego o običnom optuživanju neznanica protiv intelektualaca da su oni raskošno živjeli na račun radnika. Srećom, imamo dobar odgovor.

Reci Paulu da njegovo otkriće o obrezivanju na Istoku dijeli sudbinu mnogih mojih otkrića u prirodnim naukama, drugim riječima, da je već bilo otkriveno. Istu stvar sam davno pročitao u njemačkim knjigama i ne bih se iznenadio da se već nalazi u djelu *Symbolik* starog Creuzera, starom kao bitka kod Vaterloa^[726].

Jadni Edward bio je strašno potresen onim smiješnim optužbama, odmah nakon njegove angine. On nije baš otporan prema bolestima i ova mu se povratila. Bio je više puta u Hastingsu i večeras opet odlazi.

Posljednja stranica današnjeg lista »*Voie*« izgleda dosta šaljivo; samo »*Bel Ami*«, a nijedno obavještenje^[727]. Malo previše odjednom, čini mi se.

Polu šest je – zatvara se pošta i zvono poziva na večeru! Stoga, do viđenja za danas.

Voli te tvoj
F. Engels

Prevod s engleskog

⁴ U rukopisu stoji: u Ofenburgu.

316

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 3. marta 87.

Dragi Sorge,

Ovim istodobno šaljem paket s 1 primerkom nedeljnika »Com-monweal«, 1 primerkom časopisa »To-Day«, s 3 primerka časopisa »Gleichheit« i 4 nemačka i 4 engleska primerka Avelingovog drugog cirkulara^[718].

Tamošnji Izvršni komitet izvodi najčudnije manevre da bi ste-kao odobravanje za svoje detinjaste postupke protiv Avelinga. Poku-šaje kod sekcija možeš da vidiš iz A[velingovog] cirkulara (cirkular Izvršnog komiteta svakako ćeš videti tamo). No otada komitet je, *ne* sačekavši glasanje sekcije, celu stvar predao nadzornom organu da bi mu *on* pomogao da se izvuče iz škripca. Naravno, sada se i Aveling obraća nadzornom organu, šalje mu sva dokumenta pa ćemo videti šta će da izađe iz svega ovog.

Izvršni komitet se veoma mudro ograničava na prastaru i kod Nemaca u inostranstvu večno novu priču o proćerdavanju radničkog novca; druge optužbe, zbog pokušaja utaje itd. rasprostranjuju se, dakle, verovatno samo ispod žita. Verujem da ćeš naći prilike da is-koristiš cirkulare.

Sa izborima u Nemačkoj možemo biti vrlo zadovoljni^[711]. Prirast glasova je znatan, naročito s obzirom na postojeći visoki pritisak ne samo vlade nego i fabrikanta, koji su svuda gde je bilo moguće stav-ljali radnike pred alternativu da biraju između otpuštanja ili prinud-nog glasanja za bizmarkovce. Bojim se da će se to na jučerašnjim užim izborima, čiji rezultati ovde još nisu poznati, opet pokazati. Papa¹ zabranjuje katolicima da glasaju za nas, gospoda naprednjaci dobrovoljno pretpostavljaju bizmarkovca socijalisti, a fabrikanti vrše direktnu prinudu, – ako tu osvojimo još nekoliko sedišta, osvojili smo ih pošteno^[728]. Ali, uopšte nije stvar u broju sedišta, nego samo u statističkom prikazu nezadrživog prirasta Partije.

Smatraš da su se ljudi obrukali što su izabrali Geisera, Frohmea, Vierecka itd. To ne ide drukčije. Oni moraju da uzmu kandidate tamo gde ih nalaze i kako ih nalaze. To je opšta sudbina svih radničkih partija u parlamentima bez poslaničkih dnevnica. A to i nije od značaja. Ljudi i nemaju nikakvih iluzija o svojim predstavnicima; najbolji do-kaz za to bio je potpuni poraz »frakcije« u njenoj borbi s redakcijom

¹ Leo XIII

lista »Der Soz[ial]demokrat«^[395]. A gospoda poslanici znaju to takode; gospoda sa desnog krila znaju da ih trpe samo još zbog zakona protiv socijalista^[39] i da će smesta leteti napolje onoga dana kad Partija opet stekne slobodu kretanja. I onda će stvar sa predstavništvom da stoji još dosta traljavo, ali mislim da mi je milije ako je Partija bolja od svojih parlamentarnih heroja, nego da je obrnuto.

I što se tiče Liebknechta možeš biti spokojan. Njega u Nemačkoj savršeno dobro poznaju. Retko sam poznavao čoveka o kome se sudovi najrazličitijih ljudi toliko podudaraju kao o L[iebknechtu]. Dok on uobražava da ih sve ima u džepu, oni o njemu sude potpuno kritički. Njegov nepopravljiv optimizam, naročito u svim stvarima u kojima i sâm ima umešane prste, njegovo čvrsto uverenje da je On duša pokreta, da sve radi, sve najboljem vodi, i samo drugi »magarci« kvare stvar, njegova težnja da sve dovede u red i da sve suprotnosti zabašuri razlaganjem na fraze, njegova strast da postiže spoljašnje trenutne uspehe – čak i po cenu trajnih gubitaka – sve to je vrlo dobro poznato. Ali ljudi znaju takode da su svi ti nedostaci samo naličja veoma dragocenih osobina, i da on bez tih slabosti ne bi mogao da učini sve što zaista čini. Dok je Bebel pored njega, prouzrokujeće doduše mnogo beskorisnih petljavina i zadržica, ali neće počinuti veće greške. A kad bude došlo do odvajanja od malograđana, braniće ih do poslednjeg trenutka, ali u odlučujućem času stajaće na pravom mestu.

Nadam se da se tvoje zdravlje popravlja s dolaskom proleća.

Tvoj
F. Engels

317

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 10. marta 87.

Dragi Sorge,

Primio sam dopisnicu od 22. i pismo od 21. februara. Pravilno sam postupio. Poslati prepis dugog pisma bilo bi beskorisno, pošto je formulacija optužbi u cirkularu Izvršnog komiteta bitno drukčija i blaža, i dosad je sve ostalo samo privatno ogovaranje⁽⁷²⁹⁾. Kako ljudi u Evropi stvar shvataju, pokazuje Singerov odgovor na poslati mu A[veling]ov⁽⁷¹⁸⁾ cirkular: »To je stara priča, šteta samo što i Avelingovi moraju da se uvere u nju.«⁽⁷³⁰⁾ Taj cirkular, koji sam ti poslao u 4 engleska i 4 nemačka primerka, kao i moje pismo otpre nekih nedelju dana, verovatno si primio.

W[ischnewetzka] nije u stanju da prevede *Manifest*⁽⁷³¹⁾. To može da učini samo jedan, naime Sam Moore, i on se upravo bavi time; prvi odeljak već imam u rukopisu. Ali pri tom treba podsetiti da su kako *Manifest* tako gotovo i sve manje stvari Marxove i moje za Ameriku trenutno još suviše teške za razumevanje. Tamošnji radnici tek ulaze u pokret, još su veoma sirovi, naročito teorijski mnogo zaostali zahvaljujući svojoj opštoj anglosaksonskoj i specijalno američkoj prirodi i prethodnom obrazovanju – tu sve sile treba upotrebiti neposredno u praksi, a za to je potrebna sasvim nova literatura. Predložio sam već ranije W[ischnewetzka]j da se glavna mesta iz *Kapitala* popularno prerade u samostalne brošure¹. Kad ljudi budu bar unekoliko na pravom putu, *Manifest* neće promašiti svoje dejstvo; sada bi delovao samo kod malog broja.

Tvoje primedbe u vezi sa engleskim izdanjem *Kapitala* saopštio sam izdavaču²⁽⁷³²⁾, koji je dao veoma praktičan odgovor: jedan povoljan članak u »N[orth] Am[erican] Review« bio bi dovoljan da izazove štampanje američkog izdanja, a on bi hteo da pre toga ovde skine kajmak. Uostalom, knjiga se i u Americi vrlo dobro prodaje. Sem Bordolloa, poručio je još jedan knjižar znatan broj primeraka, a pri tom je prodaja i ovde tako brzo tekla da je celo prvo izdanje sem 50 primeraka već rasprodato, a drugo – još po istoj ceni – nalazi se u štampi. I to uprkos veoma neznatnom oglašavanju i pre no što je jedan jedini veliki list o tome pisao! Prvi ozbiljan članak o tome pojavio se u nedeljniku »Athenaeum« 5. marta; veoma povoljan⁽⁷³³⁾. Sada će slediti

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 266. – ² Williamu Swanu Sonnenscheinu

drugi i pomoći će nam da prodamo drugo izdanje, posle čega može da dođe jeftino treće izdanje^[734].

Socijalistička radnička partija^[579] može da bude kakva god hoće, i može još toliko svojatati uspehe rada svojih prethodnika, ipak je ona jedina radnička organizacija u Americi koja u celosti stoji na našoj osnovi. Rasprostranjena je u preko 70 sekcija preko celog Severa i Zapada, i kao takvu, i samo kao takvu sam je priznao. Da je ona partija samo po imenu, rekao sam izričito^[735]. I uveren sam da su gospoda iz Izvršnog komiteta bila veoma razočarana mojim predgovorom i da bi više volela da ga nisu dobila. Pa i oni sami pripadaju pravcu za koji ja kažem da će upropastiti partiju ako dobije prevlast. A izgleda da oni idu na to. Rosenberg napada u ovdašnjem nedeljniku »Justice« organizaciju »Knights of Labor« zbog longshoremens strike-a³^[736]; možda u pojedinačnim činjenicama ne greši sasvim, ali dokazuje nedostatak shvatanja za tok pokreta, koji će partiju uskoro uništiti ako ti ljudi budu i dalje upravljali njome. Upravo gluposti laktaških vođa organizacije Knights of Labor i njihovi neizbežni konflikti u istočnim velikim gradovima sa Central Labor Unions^[737] moraju da dovedu do krize unutar organizacije Knights of Labor i da tu krizu zaoštre do kraja, ali to ova volina ne vidi.

Ovde je Unemployed Agitation udruženja Social Democratic Federation takođe prošla bez rezultata; procesija u crkvi Svetog Pavla bila je glupo majmunisanje čarista i takođe bez rezultata, jednom reći, ovde još ničega nema^[738]. Iduće jeseni će možda ići bolje, bilo bi poželjno da se pre toga nitkovi koji sede na čelu Social Democratic Federation iscrpe i iščeznu.

Tvoj
F. E.

³ štrajka lučkih radnika

318

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 10. marta 87.

Draga moja Laura,

Ugodna vijest. Prvo izdanje *Kapitala*¹, 500 primjeraka, prodano je, izuzev oko 50 primjeraka, a drugo izdanje je u pripremi. Blizu pola izdanja, koliko mogu izračunati, otišlo je u Ameriku, a drugo izdanje će tamo naići na dobru prodaju ako se ne pojavi krijumčareno izdanje. Ali je malo vjerovatno da tako što poduzmu prije nego što uspjeh knjige ne bude očit u Americi, a za to treba vremena. Budući da je sačuvan slog, drugo će se izdanje uskoro pojaviti u prodaji i od njega ćemo imati 3 šilinga i 9 penija po primjerku, umjesto 3 šilinga, kao za prvo izdanje. To će biti opet izdanje po 30 šilinga.

Vidjeli smo članak u »Athenaeumu«⁽⁷³³⁾. Tussy će ti poslati primjerak. Vrlo je dobro što štampa počinje govoriti o knjizi u času kad je novo izdanje rasprodato, a članak u »Ath[enaeumu]« nam je vrlo dragocjen. Ta gospoda iz štampe očito ne znaju šta u stvari da kažu o knjizi – zbog toga to zakašnjenje. Ali sada kad im je »Ath[enaeum]« dao ton, sigurno će se ostali povesti za njim.

Između ovoga gore iznetog i ovoga što dolazi bila je beskonačna posjeta starog Jakinsa, kućnog nastojnika, koji je uzeo stanarinu, novac za ugljen, dvije čaše džina i jednu cigaru. Opetovani udarci zvona za večeru da bi protjerali čičicu uspjeli su tek kad je treći put zazvonilo. Imali smo dosta tešku večeru, sa Niminim kolačima od krumpira na kraju, i evo me stoga spremnog, ali ne za pisanje pisama. Mislim da ti neće biti žao što u ovakvom stanju nemam nikakve druge namjere nego da se odmah izjasnim kao

Tebi odani

F. Engels

Prevod s engleskog

¹ engleskog prevoda prvog toma

319

Engels Juliji Bebel
u Plauen kod Drezdena

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 12. marta 1887.

Draga gospodo Bebel!

Ako sebi uzimam slobodu da Vam danas pišem, činim to u nadi da ću preko Vas doznati kako je mom prijatelju Bebelu u Domu za uboge u Cvikau⁽⁶³⁵⁾. Otkada je Singer u decembru bio ovde, nisam ništa čuo o B[ebe]lu. Da će zatvor ostati bez ikakvog dejstva na njegovu duhovnu energiju, znam naravno i ovako, ali bih se veoma rado doznao da se on nije nepovoljno odrazio ni na njegovo telesno zdravlje. Mora da je za njega bilo vrlo teško da za vreme izborne borbe dokono sedi iza katanca, ali utoliko više ga je radovao rezultat, koji se tako doslovno poklapao sa njegovim već mesecima ranije izraženim predskazanjem: veliki prirast glasova, ali gubitak mandata⁽⁷¹¹⁾. Ovaj gubitak ne samo da se lako može pregoreti – u stvari, samo je Liebknechtova odsutnost stvarni gubitak – nego je u mnogom pogledu korisna⁽⁷²⁴⁾. To sad priznaju i ljudi od kojih se to jedva moglo očekivati; ljudi koji su i sami u potaji uživali u parlamentarizmu, izjavljuju sada glasno i svuda kako je dobro što je Partija a naročito frakcija, izbegla opasnost da zapadne u parlamentarizam! Sasvim je dobro ako je grožđe ponekad kiselo. Naprotiv, ovih 250 000 novih glasova, koje smo osvojili uprkos najsirovijem pritisku, jesu korak napred, koji je imao svoje dejstvo u celoj Evropi i Americi, i koji takode gospodi upravljačima veoma ogorčava trenutno slavlje. Baš to odsustvo prenaljenosti, taj odmereni, ali sigurno nezadrživ napredak ima nešto što silno imponuje, što kod upravljača mora da izaziva isto osećanje more kao kod žrtava državne inkvizicije u Veneciji ona soba čiji su se zidovi svakog dana za jedan palac primicali jedan drugom, tako da su postepeno mogli da izračunaju dan kada će ih zidovi zgnječiti.

Za vreme cele jeseni i zime radila je ruska i pruska diplomatija na tome da izazove lokalizovan rat i da izbegne evropski. Rusi bi rado smrvili Austriju, Prusi rado smrvili Francusku, dok je drugi trebalo da budu posmatrači. Na žalost, ove dobronamerne težnje su se međusobno ukrštale, tako da bi onaj ko bi prvi napao izazvao opšti svetski rat. Da je vreme lokalizovanih ratova prošlo, znalo je, naravno, sem pametnih ljudi koji vladaju Evropom, već i svako dete, ali veliki državnici su to tek sada otkrili, i pred svetskim požarom ipak ih je malo strah, jer on je neproračunljiv i nije mu dorasla čak ni pruska ni ruska armija. I u tome za mene leži još jedina garancija za mir, koju imamo.

Hoćete li biti dobri da kažete Bebelu kad ga budete videli da je prvo izdanje engleskog prevoda *Kapitala*¹ posle 2 meseca gotovo rasprodato, a drugo je u štampi. I to pre nego što je ma koji veći list ovoj knjizi posvetio i jedan članak!

S molbom da me uskoro obavestite o Bebelovom zdravlju, ostajem

Vama s poštovanjem odani

F. Engels

¹ prvi tom

320

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 16. marta 1887.

Dragi Sorge,

Najlepša hvala za pisma od 28. februara i 2. marta sa priložima i za tvoj mnogostruki trud. Cirkular Izvršnog komiteta^[717] šaljem ti ovim natrag, pošto ga mi imamo. Na članak u listu »Volkszeitung« (Avelingov odgovor prećutkivao je, dakle, krasni Jonas čitav mesec pre no što se odlučio da ga štampa) poslali smo smesta danas priloženi odgovor J[onasu]^[739]. Ako ga on ne štampa, bilo bi odlično kad bi ti mogao da na njega izvršiš ma kakav pritisak. Ali njegov članak kao da već nagoveštava izvesno uzmicanje.

Veliko sporno pitanje zbog sumnjivih items¹ u A[veling]ovom računu verovatno je našim cirkularom od 26. februara^[718] rešeno. Čudnovato je, ipak, da ljudi koji se skandalizuju zbog takvih pojedinosti, koje se izvan veze uopšte ne mogu razumeti, – da ti ljudi sebi ne kažu da treba prvo da čuju i drugu stranu o toj vezi pre no što sebi dozvole da donesu sud. Sve te stavke našle bi se i u Liebk[necht]ovom računu, da je on uopšte dao račun. Ali on je rekao: partija mora da snosi sve moje troškove, i stoga neću ništa zapisati. I time su bili zadovoljni. Da je Aveling onda, na primer u Bostonu, platio gotovo sve troškove ne samo za L[iebknecht]a, nego i za njegovu kćerku², o tome Izvršni komitet ćuti, mada to stoji u računima, a mi smo bili dovoljno pristojni da to ne stavimo u cirkular. Tako je L[iebknecht] tražio da se vino itd. dok su zajedno putovali, donosi u A[velingovu] sobu, dakle, i da se stavi na A[velingov] račun. Sve to Izvršni komitet zna i prećutkuje. Ali najpodlije je to što su oni svoj cirkular tamo razaslali 7. januara, a nama ga poslali tek 3. februara, tako da su imali čitav mesec dana ispred nas za nesmetano ogovaranje, pre nego što smo bar saznali za šta je u stvari A[veling] optužen.

U to da je rezoluciju prihvatila većina sekcija, zasada ne verujem. Način postupanja sa Knights of Labor^[736], sudeći po izveštajima A[veling]a i Tussy, u potpunoj je suprotnosti sa mišljenjem sekcija celog Zapada. Ali ako je ipak tako, onda se od cele »Partije« mogu dići ruke.

Prava je sreća što mi šalješ nedeljnik »Der Soz[ialist]«. Dosada sam mogao da drugi primerak, koji sam dobijao od Izvršnog komiteta, dajem Kautskom ili Avelingovima, tako da je bio dobro iskorišćen.

¹ stavki – ² Gertrud Liebknecht

Ove nedelje mi to krasno društvo nije više poslalo nedeljnik. Iz toga zaključujem da će sledeći brojevi opet sadržavati podlosti protiv A[velinga].

Müller u Sen Polu pismeno je zamoljen da štampa i 2. cirkular od 26. februara^[740]. Dok Izvršni komitet u tajnosti na svoj način do mile volje iskorišćava štampu, hoće očevidno da sav teret svali na Avelinga ako ovaj prvi objavi tu stvar.

To što Aveling ne odgovara listu »The N[ew] Y[ork] Herald« izgledalo je nama ovde samo po sebi razumljivo. Članak je bio tako jezivo apsurdan, a uz to su oni oboje rekli da u Americi uopšte nije običaj da se na takve budalaštine ozbiljno odgovara. Koliko ja poznajem »Herald«, teško da bi odgovor i primili. A kad je članak ovde reprodukovan, A[veling] je smesta odgovorio. Ali čak i da je A[veling] odgovorio na članak u »Heraldu«, šta bi mu to koristilo protiv Izvršnog komiteta? Čini mi se, dakle, da je to od Schewitscha prazan izgovor. Uopšte se čudim ogromnom beskičmenjaštvu većine Njujorčana, koje se pri ovome obelodanilo. Izvršni komitet širi krupne laži, i svako mu veruje – od Jonasa do Schewitscha, i do Wischnewetzkih! Prema ovome, izgleda da je Izvršni komitet u Njujorku ipak veliki autoritet.

Na žalost, nemam više vremena da ti još danas pošaljem razne novine – poslaću ti ih sutra. Pošta se zatvara.

Tvoj
F. E.

321

Engels Fédération socialiste révolutionnaire
du centre du Parti ouvrier
u Pariz^[741]

London, 18. marta [1887]

Građani,
Svim srcem slavim s Vama osamnaesti mart.

F. Engels

Prema: «Le Socialiste»,
od 26. marta 1887.

Prevod s francuskog

322

Engels Hermannu Schlüteru
u Hotingen-Cirih^[742]

(izvod)

[London, 19. marta 1887]

Prava je sreća što naši ljudi u skupštini ne obrazuju više »frakciju«^[743], bar je to dobro za nekoliko godina. Takođe je vrlo lepo kako se sad najednom kod tolikih sasvim neočekivano gubi poverenje u parlamentarizam. Nezadrživi prirast glasova, koji ubrzano napreduje, to je glavna stvar. Naša borba je opsadni rat, i dokle god se ro-vovi stalno pomeraju dalje, stvari idu dobro. Mi smo sad već blizu druge linije, u kojoj možemo da podignemo pokretne baterije i da učutkamo neprijateljska oruđa; a kad svršimo i s tim, a opsadenog odmah ne izbavi svetski rat, možemo da izračunamo i vreme kada ćemo moći da uperimo probojne baterije na greben glasije, da probijemo i krenemo u juriš. Ali dotle je lagano, mirno napredovanje opsadnih radova najbolje obezbeđenje od preuranjenog jurišanja i beskorisnih žrtava. Najlepše pri tom jeste to da opsadeni objavljuju da smo *mi*, opsadivači, u opsadnom stanju!

Srdačne pozdrave svima.

Vaš
F. Engels

Prema: »Pionier, Illustrierter Volks-Kalender für 1902.«
New York 1901, str. 82.

323

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 21. marta 1887.

Draga moja Laura,

Primio sam Fortinov rukopis^[615] koji će, bojim se, morati neko vrijeme ležati u mojoj ladici, jer treba da produžim liječenje oka. Naravno, upala je bila samo simptom prave bolesti, slabost izazvana zamorom oka naročito noćnim radom, a to se može izliječiti samo otklanjanjem uzroka; zato Nim i ja sada provodimo večeri igrajući karte i mislim da to djeluje, ali treba produžiti još neko vrijeme. Ako Paul produži svoj rad u Biblioteci itd. uobičajenim tempom, bojim se da će stradati i zbog toga, no naravno, to treba sigurno da zna i njegov liječnik.

Najprije da sredimo poslove: prilažem ček od 12 funti. Dalje, javljam ti da ovdje nismo dobili nikakve vijesti od Longuet-a. Poslao sam mu dopisnicu^[98] u vezi sa primjerkom *Kapitala* adresiranim na »La Justice«, i pitao ga da li ga je primio; takođe nema odgovora.

Šamari izmijenjeni između »La Voie« i »Le Cri« mogu zabavljati Parižane, ali bi me ražalostilo da vidim naše prijatelje kako se spuštaju na nivo lakrdijaša na sajmovima, koji privlače pažnju publike svadama i borbom prouzrokovanom u tom cilju. Ako to ide u Parizu, zacijelo neće u drugim mjestima, i zacijelo to nije način da se digne ugled naših pariskih prijatelja u radničkoj klasi izvan Francuske. Mogu dopustiti da je Goullé dao šamar Labruyère-u kad su naši prijatelji imali »La Voie«, da u njemu objave svoju vlastitu verziju afera, ali ponavljanje takve stvari od strane Goulléa i Deville-a poslije propasti lista, tada kada su bili prisiljeni da se obrate »Radical«-u, čini mi se krajnje besmisleno. Verzija objavljena u »Cri«-u doprla je do svih socijalističkih listova u inostranstvu; iz »Radical«-a nije, ukoliko ga ne šalju specijalno. Bilo kako bilo, takvo rješavanje spora po ugledu na njemačke glupane prije 1848. godine pružit će strancima vrlo bijednu predstavu o rukovodiocima francuskog socijalizma i gotovo će ljudi požaliti za dvobojima novinara iz vremena Drugog carstva, jer to je bilo samo smiješno. Što se prije zaboravi cijela afera, to će biti bolje za naše prijatelje.^[744]

Čini se da stari Wilhelm, ako već nije umro, upravo sada umire – vidi priloženi isječak iz »The Weekly Dispatch«.^[745] A čini se da petrogradske dinamitne bombe, nakon svega, nisu promašile svoj cilj. Vidi bijednu izjavu koju je ruska vlada preko Reutersa (!) otposlala

cijeloj Evropi.^[746] Car¹ pada na koljena pred revolucijom, i čak rusofilski »Daily News« kaže da se taj bijedni dokumenat može usporediti samo s bijednim telegramom Alexandra Battenberga caru^[747]. To stvarno izgleda kao početak kraja u Rusiji, a bio bi to i početak kraja u Evropi. Kako mora da je glup taj car! Ne vidjeti da time što je naredio da se skuje zavjera i otme, a ako je potrebno i ubije taj bijedni glupan Alexandar Battenberg – opravdava iste postupke protiv sebe samog i poziva svoje vlastite neprijatelje da na njemu primijene njegove vlastite metode!

Sutra će se Pumps vratiti iz Istborna. Juče ujutro Edward je uzeo riječ (po prvi put poslije angine) u Klubu radikala^[693] i East End-u; on vodi vrlo korisnu i vjerovatno plodnu kampanju među radikalima East End-a da ih navede da prekinu veze s »velikom liberalnom partijom« i da formiraju radničku partiju po američkom uzoru. Ako uspije, dovest će oba socijalistička udruženja^[386] na njihov pravi put; jer tamo on utječe na prave organizacije samoniklih radnika i zalazi u srce radničke klase. Dosad su njegovi izgledi dobri. Tussy i on uselit će ove sedmice u svoje novo mjesto boravka u Chancery Lane-u, ali budući da se sutra moraju iseliti iz 38, St. George's Square, možda će morati ostati kod nas nekoliko dana.

Pozdrav od Nim.

Voli te tvoj
F. Engels

Prevod s engleskog

¹ Aleksandar III

324

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 6. aprila 87.

Dragi Sorge,

Primio sam dopisnicu, novinski isečak sa člankom Dietzgena od 24. marta i pismo od 25. Teško da će Hepner biti u stanju da na osnovu tih nekoliko fragmentarnih činjenica prosudi da li je Aveling trebalo da bude »otvoreniji«^[748]. Ja lično ne usudujem se da o tome odlučujem, znam samo da je Aveling u pitanjima novca isto takav baksuz kao i sam Hepner. Obojica imaju zavidan talenat da se uvale u novčane sporove, za koje nisu krivi.

Onaj ko ti je rekao da je Kautsky postao plašljiv – ili je lagao ili su njega slagali. Ja se uzdam u K[autskog] kao u sebe samog. On se s vremena na vreme pravi malo starmali, kao i većina mladih ljudi, ali kad bi imao ma kakve sumnje, prvo bi ih saopštio meni. Uostalom, pitaću ga večeras na šta se uopšte može odnositi ta tvrdnja.

Wilhelm¹, koji se najpre okružio ćutanjem, najednom je živa vatra. Evo šta mi piše: (Ovo među nama, molim te nemoj da saopštiš drugima doslovan tekst, nego iz sadržaja samo ono što smatraš po-desnim): (25. marta)

»Njujorčani će verovatno popustiti. Ja sam im – već pre nekoliko nedelja – pisao na najoštrij način da ni u kom slučaju ne dam da me iskoriste protiv Avelinga i Tussy. *Tražio sam kategorički izvinjenje za uvredu časti* i, kao što rekoh, mislim da će se povinovati. Velika je šteta što mi Aveling nije odmah posle svog povratka pisao« (ovo je prazan izgovor, pošto sam mu već oko 20. januara saopštio glavne stvari^[85], toliko koliko smo mi sami onda znali), – »ja sam za celu stvar doznao tek od tebe, a tada je bila u jeku gungula oko izbora, koja je tražila sve moje snage. I tako se izgubilo mnogo vremena. Ali sve će se urediti. Ako se Njujorčani budu opirali, istupiću *javno protiv njih*. Reci to Avelingu i Tussy.«

Uopšte se okolnosti uveliko menjaju protiv gospode iz Izvršnog komiteta. Aveling je od većeg broja privatnih lica iz Njujorka dobio pisma sa izrazima simpatija. Američka sekcija Ročester izjavljuje da i dalje ima poverenja u njega; nemačka sekcija u *Klivlendu* (ili *Bafalu*? zaboravio sam) opredeljuje se potpuno za njega. A već pre jednog meseca, ne sačekavši glasanje sekcija, Izvršni komitet je poslao ceo predmet nadzornom organu na rešavanje – apeluje, dakle, opet na

¹ Wilhelm Liebknecht

novi sud! Mi smo, naravno, odmah i tamo pisali, poslali akta i insistirali na tome da se uzmu u razmatranje određena pisma itd.

Prepis A[veling]ovog odgovora na 2, u stvari još prostačkiji članak iz lista »Volkszeitung«^[739], verovatno si primio.

Naše Parizlije opet se nalaze u nebranom grožđu. List »Cri du Peuple« su izgubili^[713], a nedeljnik »Le Socialiste« je sada takode mrtav zbog nedostatka novca. Pariski radnici su sebi za vreme pedesetogodišnjeg sektaškog i frazerskog socijalizma toliko pokvarili stomak, da trenutno ne mogu da podnose zdravu hranu. Paris, le centre des lumières, la ville de l'idée est dégouté d'idées.²

U Rusiji, naprotiv, izgleda da predstoji kriza. Poslednji atentati^[746] doterali su cara do duvara, sve je krenulo naopako, a k tome je opšta vojna obaveza, u poznatim ruskim uslovima, upropastila rusku vojsku, kao što sam ja to još pre 10 godina smatrao neizbežnim^[749].

Srdačan pozdrav.

Tvoj
F. Engels

² Pariz, centar prosvetćenosti, grad ideja sit je ideja.

325

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 9. aprila 87.

Dragi Sorge,

Pisao sam ti 6. i dobio tvoje pismo od 29. marta. Najlepša hvala za trud oko Jonasa⁽⁷⁵⁰⁾. Mislim da će biti plodonosan.

Izvršni komitet hoće, dakle, da odgovori. Ali odluka da odgovori dokazuje po sebi kako je nastojanje da se od sekcija iznudi sud samo na osnovu njegovih ranijih tvrđenja bilo glupo i podlo. Najpre neka odluče sekcije. Onda, još pre no što je istekao termin koji im je postavljen, Izvršni komitet preklinje Nadzorni odbor da donese sud. A sad sam priznaje da su potrebna dalja razjašnjenja da bi se stvar rešila!

U svakom slučaju, gospoda su se upropastila. I kada su čak i Wischnewetzki koji su se u celoj stvari poneli pre kao Waschlapski, dovedeni dotle da ih nazovu lažovima itd., mora da je zagustilo. Već sama okolnost da se gospođa W[ischnewetzky] odlučila da tebi pokaže moje pismo¹, dokazuje u kakvom se škripcu nalaze ovo dvoje ljudi. Ja sam svakako bio tako »human« da sam već pre godinu dana Izvršni komitet ocenio kao prave nemačke neotesance.

Meni je u celoj stvari milo to što se nadam da sam se sad rešio nametljivosti gospođe W[ischnewetzky] u vezi sa prevodima. Prvo, ona prevodi šablonski, prepuštajući pravi rad meni, drugo, ona je na najbedniji način upropastila izdanje² i dopustila da padne u ruke ovim neotesancima³. Nismo više u takvom položaju da bismo s našim rukopisima morali ići da prosimo. I sada, pošto sam joj naknadno napisao predgovor⁴, očevidno stvar zapinje baš zato što ovaj predgovor nije po ukusu Izvršnog komiteta!

I iz Springfilda, Masačusets, dobili su Avelingovi izjave simpatija i odluke sekcija; ovih dana će verovatno stići i druge sa Zapada.

Prema engleskim *konzervativnim* izveštajima, izgleda da švajcarska vlada priprema mere protiv ciriškog lista »Der Soz[ial]dem[okrat]«⁽⁷⁵¹⁾. To sam očekivao od trenutka kad se čuo ratni poklič; kada je švajcarska neutralnost u opasnosti, Švajcarac postaje krajnje prost. Međutim, može sve još i da prođe.

Nasuprot tome, po svemu izgleda da su poslednja dva atentata u Rusiji⁽⁷⁴⁶⁾ doterala cara do duvara. Poverenje u vladu bilo je odavno izgubljeno, sada poverenje u cara takođe. Vojska je puna nezadovolj-

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 311. – ² američko izdanje *Položaja radničke klase u Engleskoj* – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 237. – ⁴ *Radnički pokret u Americi*

nih zavereničkih oficira. Panslavisti hoće da dovedu na presto brata po ocu sadašnjeg cara, najstarijeg sina Aleks[andra] II i Dolgorukove⁵. A policija je nemoćna protiv nihilista. Prema saopštenju lista »Frankf[urter] Zeitung« prognana su 482 oficira iz Moskve preko Odese u kazneničku koloniju na Sahalinu u Pacifiku. Ne verujem da će to potrajati ni do kraja ove godine, sem da neki rat donese izlaz, ali i taj će, izgleda, doći prekasno. A ako u Rusiji plane, onda hura!

Avelingova kampanja ovde u radikalnim klubovima⁽⁶⁹⁸⁾ u East Endu dobro napreduje. Američki relativni izborni uspesi sada opet u Čikagu i Sinsinatiju mnogo mu u tome pomažu⁽⁷⁵²⁾ – John Bull neće da dozvoli da ga nadmaše Amerikanci, to je jedini strani uticaj koji ovde pali. Preksutra će na velikom Anti-Coercion-Meeting-u⁶ u Hyde Park-u govoriti Aveling sa dve a Tussy sa jedne od 15 tribina⁽⁷⁵³⁾. Očekuje se da će to biti jedan od velikih mitinga, pomoću kojih će londonski radnici izazvati preokret u engleskoj politici. Uostalom, ovde nisu ni nemački izbori⁽⁷¹¹⁾ ostali bez dejstva.

Seliš li se već u Ročester ili nekuda?

Tvoj
F. Engels

⁵ Georgija Aleksandroviča Jurjevskog – ⁶ mitingu protiv irskih prinudnih zakona

326

Engels Paulu Lafargue-u
u Pariz

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 11. aprila 1887.

Dragi Lafargue,

Vi me molite da Vam, u svojstvu izvršitelja literarne zaostavštine Karla Marxa, dam formalno ovlašćenje za objavljivanje novog izdanja *Bijede filozofije* i drugih radova na francuskom jeziku.^[162] Iako mi to između Vas i mene ne izgleda uopće potrebno, razumije se da Vam ga vrlo rado dajem.

Vaš
F. Engels

Prevod s francuskog

327

Engels Paulu Lafargue-u

u Pariz

London, 13. aprila 87.

Dragi Lafargue,

Evo pisma za Vašeg izdavača.¹ Nadam se da ćete ovog puta uspjeti, u svakom slučaju, neka Vam vrati primjerak, jer nemam drugi da Vam pošaljem⁽¹⁶²⁾. Pregovarajte također za 20 do 25 besplatnih primjeraka za nas, jer će nam trebati.

Poslat ću vam izvještaj »D[aily] Telegr[aph]« o prekjucherašnjem mitingu, u kome se mnogo govori o Tussy.⁽⁷⁵⁴⁾ Schorlemmer je bio tamo; to je bio nesumnjivo najveći miting što smo ga ovdje ikad imali.

Njujorška afera⁽⁷⁰⁶⁾ dobro se razvija. Gospoda iz Izvršnog komiteta počinila su toliko gluposti otkako su se u nju uvalili. Afera je duga i vrlo zapletena, ali mi se više nemamo čega bojati s te strane.

Vi lijepo zamišljate gospodina Sonnenscheina kad vjerujete da mi imamo na raspolaganju kopije članka Avelinga i Tussy – vidio sam samo otiske, ali ću reći Tussy da mi pribavi jedan pr[imjerak] za Vas.⁽⁷⁵⁵⁾ Morat ću ga kupiti jer S[onnenschein] postupa sa svojim piscima kao s običnim najamnicima.

Veliki anarhist Kropotkin prekjuche je prihvatio gostoprimstvo Social Democratic Federation⁽³¹³⁾; bio je s njima i Davitt na njihovoj *platformi*. Vrlo karakteristično: netko je htio odvesti Davitta k Avelingu, ali D[avitt] reče: I cannot meet him, because he is an Atheist!²

Nema mogućnosti da se pogura da Vaš članak izađe u »Times«. Price upravo napušta S[onnenscheina], a S[onnenschein] kaže da njegov kompanjon Lowrey vodi časopis, no mi ga nismo nikad vidjeli. Da Vam je poznata konfuzija i nered koji vladaju u ovom *business*, imali biste više strpljenja.

Kandidirajte se, ipak, bez obzira na šanse.⁽⁷⁵⁶⁾ Prije svega treba nastupiti u Parizu; a naročito otkako ste opet uspjeli da ugušite sve vaše predstavnike u štampi, nema drugog sredstva djelovanja – u agitaciji treba ostati pred očima javnosti.⁽⁷⁵⁷⁾ Sa 10 000 franaka možete dugo izdržavati tjedni list, a to bi trebalo naći. Uostalom, nadam se da će Vas revolucija u Rusiji izvući iz neprilika i da će pokrenuti Evropu. Tri atentata u 30 dana, to može biti dovoljno čak i jednom caru.⁽⁷⁴⁶⁾ Prema engleskoj štampi, čak rusofilskoj, sve je u Rusiji naopako; ubijeno je povjerenje u moć vlade, vojska je puna nihilista – 482 oficira prognano je na otok Sahalin (Tihi ocean) – a seljaci, uništeni

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 326 – ² Ne mogu se s njim sresti jer je ateista!

oslobođenjem,^[758] porezom i lihvarima – dobili su posljednji udarac uvođenjem službe u vojsci po pruskom sistemu.^[749] Uz to neprekidna financijska kriza, papirni rubalj 2 franka i 8 do 9 centima umjesto 4 franka, američka i indijska konkurencija u žitu, a nijednog bankara u Evropi koji bi bio voljan dati zajam – to neće moći potrajati celu ovu godinu!

Schorl[emmer] Vas pozdravlja.

Poljubite Lauru, pisat ću joj.

Vaš
F. E.

Prevod s francuskog

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 23. aprila 87.

Dragi Sorge,

Pisao sam ti 9. ovog meseca¹. Dopisnicu i pošiljku primio sam sa zahvalnošću. To što je u »V[olks]z[ei]tung« objavljen tamo izrađen prevod mog predgovora^[759] jeste dvostruki bezobrazluk. Prvo, jer s tim listom neću da imam nikakvog posla dokle god se tako prostački ponaša prema Avelingu. A drugo, jer neću da trpim nikakav tudi prevod na nemački jezik mojih engleskih radova, i još k tome takav koji kipti pogreškama i najvažnije stvari netačno shvata. Ta osoba² je imala moj predgovor od početka februara (poslat 27. januara), a govori u svom pismu od 19. marta, poštanski žig 8. april, jedinom koje sam otada primio, samo o nameri da se štampa nemačko izdanje, za šta traži moju saglasnost – znala je da ovde nisam imao prepis. Pisao sam joj odmah^[35] da mi original pošalje natrag da bih ga mogao prevesti. Ima u njemu stvari kod kojih se svaka reč mora da stavi na zlatarske terazije. A ona u međuvremenu iza mojih leđa spletkari sa Jonasom & Co!

Ja sam smesta protestovao. Zahtevaj da ti pokaže moje pismo^[35].

Time je prevršila svaku meru. Potpuno je nemoguće saradivati sa osobom koja neprestano čini takve stvari.

Ali ta će još dobiti od mene. Njeno poslednje dugo pismo u vezi sa istorijom o Avelingovima^[706] može se okarakterisati jednom jedinom reči: gadost. Pokušaj slabe, svačijem uticaju podložne osobe da u rđavoj stvari, koju sama mora da smatra rđavom, ima pravo. Na to ću joj sledeće nedelje odgovoriti con amore. Ta vrsta ljudi ne treba da misli da me može obmanjivati kao da sam dete.

Hyndmanova korespondencija u nedeljniku »The Standard« je bedna i kukavička^[760]. On hoće za sebe da rezerviše George-a, mada se taj svakim danom sve više zapetljava u svoju famoznu agrarnu teoriju, i stoga mora da ugušuje sve socijalističko. I ovde mu ide loše. Senzacionalni efekti su iscrpljeni, a novi se ne mogu naći svakog dana. Ali bez njih Hyndman ne može da sačuva svoju ulogu. Avelingovi su, naprotiv, započeli veoma delotvornu agitaciju u Radical Clubs^[693] East End-a, i to sa naročitim isticanjem američkog primera nezavisne radničke partije. A američki primer je jedino što ovde ima dejstva – i uz to još i primer nemačkih izbora^[711]. Stvar dobro napreduje i

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 325 – ² Florence Kelley-Wischnewetzky

može liberale – ako se u Americi nastavi ovako – kroz godinu dana da staje celi East End Londona.

I u Socialist League postepeno dolazi do krize. O Duhovima će se održati konferencija delegata, i onda će se, nadam se, rešiti borba^[761] sa anarhističkim elementima, koji su se uvukli i koje Morris drži.

U Nemačkoj, progon za progonom^[762]. Čini se da Bismarck hoće da sve bude gotovo da bi se kad izbije revolucija u Rusiji, koja je sada zacelo samo još pitanje meseca, i u Nemačkoj odmah moglo raspaliti.

Tvoj
F. E.

329

Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu
u Petrograd

London, 24. aprila 1887.

Poštovani gospodine,

Pišem Vam ovo nekoliko redova da Vas obavestim – u žurbi – da su u redu stigla dva preporučena paketa sa pismima^[763], kao i Vaše pismo od 7. aprila po starom kalendaru, u kome me izveštavate o njihovom odašiljanju. Nije bilo potrebno hitati s pošiljkom, ali sam Vam zahvalan što ste mi poverili ovu dragocenu zaostavštinu, koju ću pročitati sa najvećim interesovanjem i koristiti za dalje ciljeve, a koja će Vam uvek biti na raspolaganju.

Vaš odani

P. W. Rosher^[381]

Prevod s engleskog

330

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 26. aprila 87.

Draga Laura,

Čestitam Paulu, le candidat du Jardin des Plantes – et des animaux.¹[756] Budući da je, kao crnac, samim tim za stepen bliži životinjskom carstvu nego mi svi, on je bez ikakve sumnje najkvalificiraniji predstavnik te četvrti. Nadajmo se da će se životinje afirmirati u toj bici protiv zvijeri. Mnogo me iznenađuje Baslyjevo oklijevanje, ali ako je jednoj grupi uspelo da je istjeraju iz cjelokupne štampe, šta može takva grupa očekivati?^[757] Iz Mesinog pisma u španjolskom listu »Socialista«, vidim da blankisti također mijenjaju mišljenje i da se približuju posibilitistima^[245] – to je drugi loš znak. Stoga bi mali uspjeh na izborima, čak i relativan, dobro došao u času kad se naši prijatelji privremeno nalaze u tako lošem položaju. Znam vrlo dobro da će taj oblak proći, da je pariski politički život stalna promjena gore – dolje, ali u isto vrijeme mogu samo poželjeti da se slijedeći put više posvete svom malom tjednom listu nego sumnjivim dnevnicima kojima svim silama nastoje stvoriti ugled, da bi iz njih bili izbačeni čim listovi postignu uspjehe.

Taj vaš Stanton izgleda kao savršeni Jenki, ali u Evropi je i najsmioniji Jenki isto tako često i isto tako potpuno izvan svog elementa kao i najokoreliji poljski Židov. Varaju se u ljudima s kojima posluju.^[764]

Njujorški Izvršni komitet izdao je, iz očajanja, drugi cirkular protiv Avelinga, u kome kaže da su njegove izjave lažne, ali priznaje izvjesne vrlo važne činjenice. Naravno, odgovorit ćemo.^[765] Ali afera je, u stvari, završena: članovi Izvršnog komiteta optužili su se među sobom za prevare i laži u jednoj drugoj aferi i pojavljuju se pred sudom drugih sekcija u Njujorku; tako sve što su rekli, što kažu i što mogu reći gubi svaki značaj. U isto vrijeme Aufsichtsbehörde² američke partije obraća se njima (Edwardu i Tussy) moleći ih da odustanu od spora, a oni i s raznih strana primaju vrlo ljubazna pisma, kako od Amerikanaca tako i od Nijemaca. Ova afera je, dakle, stvarno završena.

Agitaciono djelovanje Edwarda i Tussy u klubovima East End-a^[693]

¹ kandidatu Botaničkog i Zoološkog vrta – ² Nadzorni organ (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku)

nastavlja se vrlo povoljno. Američki primjer donosi rezultate: napokon, to je poluga da se pokrenu radnici u Engleskoj.

U Ligi anarhisti uzmiču, kao i svuda gdje se s njima ozbiljno, a ne olako postupa. Njihov posljednji prijedlog, juče u Vijeću, bio je da na konferenciji delegata^[761] treba ukinuti svako verificiranje mandata i prihvatiti svakog tko kaže da je delegat. To bi im omogućilo, kao i obično, da izglasaju ljude koji ništa ne predstavljaju. Međutim, to je bilo previše čak i za Morrisa. Ipak, pronađena je manjina od pet glasova da se izglasa takva besmislica!

Afera Pagny nije mi još posve jasna.^[766] Ključ problema nalazi se u čl. 4 br. 1 njemačkog Kaznenog zakonika: »Pourra être poursuivi selon les lois pénales de l'empire allemand: 1. un étranger qui aura commis, à l'étranger (en pays étranger) un act de haute trahison contre l'empire allemand ou contre un des états fédérés, ou qui aura fait de la fausse monnaie.«³

Primjena ovoga člana samo na političkog izbjeglicu, naturaliziranog u stranoj zemlji, mora izazvati sukob sa zemljom progonjenog čovjeka. Nijedna razumna nacija neće trpjeti takav postupak, i ako to pokušaju prema nekom Englezu, najmiroljubiviji ministar bio bi prisiljen da odmah pošalje britansku flotu prema njemačkoj obali. Dakle, čini se da je Bismarck htio staviti Francusku između rata i poniženja. Nije tačno da on nije znao za nalog izdat protiv Schnaebeléa. A ipak, položaj Evrope je takav da bi rat za Bismarcka bio igra *va banque*. Sigurno je taj čovjek sasvim lud kad tako radi. Neka prođe nekoliko dana, možda ćemo dobiti objašnjenje. Zaista ne mogu zamisliti da je takav savršen magarac.

U prilogu ček od 12 funti, koji je tražio Paul.

Nim je dobro. Juče naveče bila je u kazalištu sa Pumps. Opet ide slijedećeg tjedna u Princess Theatre s Edwardovom ulaznicom. Pivo obilno teče: dnevno pijem pune dvije flaše, hodam oko 5 kilometara, i posljednjih nedjelja pijem čašu porto vina – voilà du progrès.⁴

Bien à vous, je vous embrasse.⁵

F. Engels

Prevod s engleskog

³ »Prema krivičnim zakonima Njemačkog carstva moći će biti progonjen: 1. stranac, koji počini u inostranstvu (u stranoj zemlji) veleizdaju protiv Njemačkog carstva ili protiv jedne od saveznih država, ili koji krivotvori novac.« – ⁴ eto napretka – ⁵ Grlj vas vaš odani

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 4. maja 87.

Dragi Sorge,

Nadam se da ti je bolje i da se tvoje strahovanje da ćeš postati potpuno nesposoban za pisanje neće obistiniti. I meni ide rđavo s pisanjem, od nove godine imam hronično zapaljenje očiju, moram veoma da ograničim čitanje a naročito pisanje, iduće nedelje ići ću na pregled jednom od najboljih ovdašnjih lekara.

Ono što si mi 20. aprila pisao o njujorškim neotesancima^[767] je sigurno potpuno tačno, ali ne smeš da gubiš iz vida da mogu da ti odgovorim samo na ona stanovišta koja sam ističeš, a ne na ona o kojima ništa ne kažeš.

Manifest je preveden, i samo me moje proklete oči sprečavaju da pregledam rad. Sem toga, u mom pisacem stolu čekaju da budu pregledani 1 francuski, 1 italijanski, 1 danski rukopis!^[768] Uostalom, vi ste pre 40 godina bili Nemci sa nemačkim smislom za teoriju, i stoga je *Manifest* onda dejtvoavao, dok je, mada preveden na francuski, engleski, flamanski, danski itd. jezik, kod drugih naroda apsolutno ostao bez dejstva. A za neteorijske matter of fact¹ Amerikance mislim da je tim više podesna druga, jednostavnija hrana, jer smo *mi* istoriju prikazanu u *Manifestu* preživeli, a oni nisu.

Stvar s mojom knjigom² je postupkom Wischnewetzke savršeno upropašćena, pošto je ona Miss Foster dala plein pouvoir³, a Miss F[oster] je tada knjigu dala Izvršnom komitetu. Ja sam onda protestovao, ali već je bilo gotovo. Wisch[newetzka] je dosad sve upropastila čega god se dohvatila, pa joj nikad više ništa neću dati, može da radi šta hoće, i ja ću se radovati ako nešto postigne, ali meni je dosta, i neka me ubuduće ostavi na miru. Odgovorio sam joj pre nedelju dana na njeno poslednje pismo^[35].

Poslao sam Liebk[necht]u na njegovu molbu primerak cirkulara koji si ti poslao, ali pod uslovom da ga vrati. On obećava da će nam uputiti sve što je potrebno za objavljivanje^[765].

Aveling sprovodi sjajnu agitaciju u East End-u Londona. Američki primer ima tamo veliku privlačnost; radikalni klubovi^[693] – kojima liberali duguju svojih 12 sedišta od 69 u Londonu – obratili su mu se radi održavanja predavanja o američkom pokretu, i on i Tussy valjano su se prihvatili posla. Radi se direktno o osnivanju rad-

¹ praktične – ² američko izdanje *Položaja radničke klase u Engleskoj* – ³ neograničeno punomoćje

ničke partije sa nezavisnim klasnim programom. To će, ako dobro krene, da potisne u pozadinu kako Social Democratic Federation^[313] tako i Socialist League^[367], što bi bilo najbolje rešenje potencijalnih kavg. Hyndman vidi da je u pitanju njegova glava, naročito stoga što je pokvario odnose i sa gotovo svim svojim ljudima. Zato je sada objavio optužbu Izvršnog komiteta protiv Avelinga u nedeljniku »Justice«^[769]. To je vrlo dobro, time se dokrajčuje ogovaranje iza leđa, i A[veling]u se pruža prilika da o stvari svuda govori. O Duhovima će se, nadajmo se, prečistiti i situacija u Socialist League, anarhisti moraju da lete napolje ili treba dići ruke od svih tih koještarija^[781].

Avelingovi su ti poslali »Time« sa svojim člancima o Americi^[755]. Primio si ih valjda? (sveska za mart, april, maj). Čak ih i torijevski »Standard« hvali! Avelingovi čine u ovom trenutku više nego svi ostali ovde i dejuvu daleko korisnije, i onda bi još trebalo da odgovorim majci Wischnewetzkoj na njena detinjasta sumnjičenja zbog grave charge⁴ under which Dr. A[veling] will stand until he has *disproved* the Circular of the Exekutive⁵! Izgleda da je Madame među svojim nemačkim torokušama sasvim zaboravila da nije A[veling] taj koji treba da disprove⁶ nego Izvršni komitet koji treba da prove⁷!

Sa današnjim parobrodom polaze za tebe »Commonweal«, »Gleichheit« i »To-Day«. U »Gleichheit« verovatno su te zabavljale lagarije De Paepe-a o belgijskim socijalistima^[770]. Pokret tamo ide vrlo dobro otkad su Flamanci Valoncima a Ganci Briselcima uzeli stvar iz ruke, ali taj momčić nikako ne može da prestane sa svojim lažnim pričama. Najsmješnije je to da, dok bi Briselci rado osnovali novu Internacionalu, u kojoj bi *oni* bili Generalno veće, Powderly im je ponudio da uđu u organizaciju Knights of Labor^[642]. Dakle, konkurencija pape Powderlyja protiv pape de Paepe!

Srdačan pozdrav i skoro ozdravljenje. Juče sam sa Avelingovima bio u Americi, tj. u Buffalo Bills Camp^[771] – vrlo zgodno.

Tvoj
F. Engels

⁴ teškog okrivljavanja – ⁵ koje će teretiti dr A[veling]a dok ne *opovrgne* circular Izvršnog komiteta – ⁶ da opovrgne – ⁷ da dokaže

332

Engels Eduardu Bernsteinu
u Carih

London, 5. maja 87.

Dragi Ede,

Ti si najnepopravljiviji Hamlet koji postoji. Ti znaš da Kautsky i ja stojimo po strani od lokalnih zadevica ovdašnjih Nemaca, da to moramo da činimo ako ne želimo da svo vreme prodangubimo u tom bednom otrcavanju. Ti znaš da u ovdašnjem udruženju^[158] nemamo ni jednog jedinog čoveka od poverenja, jer duh svih tih ljudi propada od najsitničavijih prepirki. Ako mi, dakle, u tvoj stvari učinimo najmanji korak, to privuče pažnju i narod hoće da zna gde i kako, i sutradan se to otrcava u svim anarhističkim klubovima^[772]. Kada bi ti doputovao ovamo, bio bi već posle jedne posete klubu i jednog govora tamo u situaciji da za 2 - 3 dana sve doznaš, i to bez ikakve buke. Dakle, ne samo što si nas svojim izostankom lišio radosti, nego si cilj svog putovanja samo napola ostvario. Mi sad možemo da stavimo u pokret samo starog L[essnera], a taj je tako zardao da će predstavljati bednog diplomatu.

O stvari Babeufa nema u Avenelovim »Lundis« ni u »An[archasis] Clootsu« ni jedne reči. – Ipak: na str. 42 i 94^[773]. Šaljem ti, dakle, »Lundis« preporučeno poštom. Molim da ih uskoro vratiš, tj. kroz otprilike 2 nedelje, pošto mi služe kao podsetnik, te ne mogu da ih se lišim. Glavnu knjigu, naime *Conspiration de Babeuf* od Buonarrotija imao sam takođe u engleskom prevodu, koji su izdali čartisti, ali su mi je ukrali kao i tolike druge. Ja sam je još jednom vrlo brižljivo tražio, ali uzalud.

Što se tiče Rusa, treba sada da se istakne jedna tačka o kojoj se nigde ne govori. Celokupna evropska reakcija se buni protiv nihilističkih ubistava vladalaca i naročito protiv upotrebe dinamita, i to naročito protiv ruskih revolucionara i traži njihovo izručivanje Rusiji, i sa izvesnim uspehom čini to čak i u Americi. Ali šta radi ruska vlada? Ona organizuje svrgnuće Alexandra Battenberga u Sofiji, i ako ovaj pri tom nije ubijen, duguje to samo svojoj tromosti^[664]. Ona u Bukureštu ustrojava pokušaje ubistava na bugarske prefekte. I najzad, pre nekih 4 nedelje, daje da se u Sofiji baci *dinamitna bomba* na kuću majora Popova¹, komandanta ili šta god da je on.^[774] Dakle, sve što ruska vlada prebacuje nihilistima, i na osnovu čega traži njihovo izručivanje kao običnih zločinaca, to ona sama čini preko svojih opštepoznatih age-

¹ U rukopisu stoji: Panoff

nata u Bugarskoj. Moramo tražiti da se, s obzirom na ove specifično ruske načine postupanja, revolucionari i vlada mere istom merom. To osećaju već gotovo svi, ali je važno da se kaže, i to prilično glasno^[775].

Afera Schnäbelé^[766] bila je očevitno unapred udešena da bi Boulanger-a uvalili u nepriliku. Jedina osoba koja je to tačno videla još pre dve nedelje bila je majka Crawford, pariski dopisnik lista »The Daily News« i nedeljnika »Weekly Dispatch«. Bismarckova depeša to potvrđuje.

Da li će vas u Švajcarskoj kinjiti ili ne, zavisi samo od ratnog pokliča. Ako on umukne, Savezno veće će se ohrabriti, ako se poveća, sići će mu srce u pete.

Među nama. Ako Schackova opet dođe u Švajcarsku, biće dobro da joj se previše ne poverava. Ona ima preveliku potrebu za delanjem, koja se ne kreće uvek u pravilnom pravcu. S jedne strane, ona druguje s liberalima, svojim ranijim poznanicima, s druge strane bira sebi s naročitom naklonošću anarhiste među ovdašnjim engleskim radnicima. Ja lično nemam ništa protiv toga da se ona kreće u svim krugovima koji su joj simpatični, i ona je lično vrlo ljupka, živahna i vesela, ali samu činjenicu da ona upravo sada, kada će u Ligi doći do krize sa anarhistima (o Duhovima na konferenciji delegata^[761]), pretpostavlja njihovo društvo – tako da je drugi već nazivaju the Anarchist Countess² – moramo ipak uzeti u obzir. A sasvim među nama, ja je inače smatram potpuno bezazlenom osobom.

Aveling i Tussy sprovode sjajnu agitaciju u East End-u u radikalnim klubovima^[693], koje je američki primer uzbudio te sad takođe ozbiljno pomišljaju da osnuju nezavisnu radničku partiju. Ovi ljudi su *sami* došli A[velingu], to je najbolji znak. Uspe li nam da se ovde učvrstimo, biće Social Democratic Federation^[313] i Socialist League^[367] potisnute u pozadinu i to će biti početak osvajanja Londona. Radi se pri tom odmah o tucetu sedišta u parlamentu – ovi klubovi su ovde do sada bili snaga liberala. I Hyndman je takođe shvatio opasnost koja mu preti, zato sada u nedeljniku »Justice« iznosi klevete njujorškog Izvršnog komiteta protiv A[velinga]^[769]. Upravo to ćemo mi iskoristiti da unapredimo agitaciju. Ali ti vidiš kako nam taj bedni njujorški komitet svojim neotesanim klevetama tu otežava posao.

Pozdrav od Mumme,³ koja je upravo ovde.

Tvoj
F. E.

² anarhistička grofica – ³ Louise Kautsky

333

Engels Florence Kelley-Wischnewetzkoj

u Njujork

London, 7. maja 1887.

Draga gospođo Wischnewetzky,

Primio sam Vaše pismo od 25. aprila sa zahvalnošću, *ali ne i predgovor*; ako ga primim sledećim parobrodom u ponedeljak, odmah ću Vas izvestiti. U međuvremenu, pošto do sada još nisam dobio nijedan primerak knjige, hoćete li se, molim Vas, postarati da bar dobijem *nešto* na čemu ću raditi, tabake za korekturu ili ma šta drugo, pošto prevod iz lista «V[olks]z[eitung]»^[759] ni pod kakvim okolnostima neće proći. Radiću na prevodu brzinom koju bude dozvolilo moje upaljeno oko, samo mi je žao što mi niste poslali rukopis ili korekturu čim ste došli na ideju o posebnom nemačkom izdanju.^[776]

Sorge mi piše: »Wischnewetzky veoma žale što su ih optužbe Izvršnog komiteta zbog utaje i pronevere pobudile da ti pošalju poznato pismo¹, i oni su uložili sav svoj trud da se prema Avelingu postupi pravedno u njujorškoj sekciji.«^{2[777]} – Ako je ovo napisano, kao što moram pretpostaviti, s Vašim pristankom, onda sam potpuno zadovoljan i nemam nikakav razlog da se vraćam na tu stvar u duhu polemike.

Niko se nije obradovao više od mene kad sam saznao da knjiga najzad nije u rukama tog prezrenog Izvršnog komiteta i Socialist Labor Party^[579] uopšte. Četrdesetogodišnje iskustvo mi je pokazalo koliko su beskorisna i doslovno neupotrebljiva sva ova izdanja malih klika, koja su upravo svojim načinom objavljivanja isključena iz opšteg knjižnog tržišta, te samim tim nepoznata čitalačkoj publici. Isto se događalo čak i sa partijskim izdanjima u Nemačkoj sve do 1878. godine, a to se izmenilo tek kad je uvođenje zakona protiv socijalista^[33] prinudilo naše ljude da organizuju prodaju sopstvenih knjiga,³ nasuprot kako vladi tako i zvanično organizovanoj lajpciškoj trgovini knjigama. I ja ne shvatam zašto se u Americi, gde pokret počinje sa tako džinovskom i upečatljivom snagom, mora opet sasvim nepotrebno prolaziti kroz iste greške, sa istim šternim posledicama. Čitava socijalistička, a u Engleskoj čartistička literatura toliko je zbog toga opala da čak ni Britanski muzej ne može nabaviti primerke ni po koju cenu!

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 311 i 328. – ² Ovaj citat je u rukopisu na nemačkom. – ³ Narodna knjižara u Cirihu

Ostajem, draga gospodo Wischnewetzky,

Vaš veoma iskreni

F. Engels

Prevod s engleskog

334

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 7. maja 87.

Dragi Sorge,

Pisao sam Ti 4. i dobio Tvoje pismo od 26. aprila. Najlepše hvala na vestima, pisanim sigurno u teškim telesnim mukama. Mesto što se odnosi na Wischnewetzkyjevu i njeno žaljenje zbog njenog dostavljачkog pisma¹ mogu da razumem samo tako da je napisano sa njenom saglasnošću da bi joj se uštedelo direktno pater peccavi (oče, sagrašio sam). Morao sam joj danas pisati i rekao sam joj dakle: »If that, as I must suppose, was written with your consent, I am perfectly satisfied and have no longer any reason to revert to that subjekt in a spirit of controversy«². Ti vidiš, želim da joj koliko god je to moguće olakšam stvar. Ali nespretna je i pri tom baksuz prvog reda. Ona mi piše da moj predgovor hoće da izda na nemačkom jeziku^[776]. Protiv toga, naravno, nemam ništa. Ali ona zna da nisam zadržao prepis, pa ipak mi ne šalje istovremeno rukopis da bih ga mogao prevesti. Isto tako ne dobijam ni samu knjigu ni jedan jedini korekturni tabak predgovora – umesto toga stavlja se predgovor na raspolaganje listu »Volkszeitung«, gde se pojavljuje u krajnje slabom prevodu, čak sa greškama, na osnovu kojih gotovo zaključujem da je i moj engleski rukopis pogrešno prepisala^[759]. Well, sad mi piše da mi je najzad poslala rukopis (o prevodu u listu »V[olks]z[ei]tung« ni reči – ali ono što *ne* stiže to je rukopis!

To da je gospodin Jonas morao da spusti durbin naročito me raduje^[778]. On sa svojom poslovnom ljubomorom prema Izvršnom komitetu pogotovu nije imao razloga da u ovoj stvari bude uslužan Izvršnom komitetu, a za celo vreme – upravo zato što je primetio da je opekao prste – ponašao se toliko prostački koliko je to uopšte moguće.

I prijatelj Liebk[necht] sad najednom ne želi da »kida sa Izvršnim komitetom«. Izvršni komitet pokušava da poslatih 8000 dolara upotrebi kao sredstvo za podmićivanje. Protiv takvih ljudi ne bi Nemci nikako mogli istupati! Ali ja sam čestitom L[iebknecht]u, koji sad najednom neće da kvari odnos ni s ovim ni s onim, stavio nož pod grlo i on će već da dođe k sebi. Da nas nije pravio budalama, bio bi naš odgovor na drugi cirkular već gotov. Ali on baš nije tako hitan

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 333. – ² »Ako je ovo napisano, kao što moram pretpostaviti, pisano s Vašim pristankom, onda sam potpuno zadovoljan i nemam nikakav razlog da se vraćam na tu stvar u duhu polemike«.

i treba da bude presudan. Povedili smo blagodareći tvojoj pomoći i delatnosti, bez kojih još dugo ne bismo bili tu gde jesmo. Ipak je dobro što se mi starci još možemo uzdati jedan u drugog.

Tvoj

F. Engels

335

Engels Pasquale Martignettiju
u Benevento

London, 21. maja 1887.

Dragi građanine Martignetti,

Radujem se što mogu da Vam saopštim da moja nastojanja u vezi sa Vašom stvari nisu ostala sasvim bezuspešna.^[708] Johannes Wedde, urednik (soc.) »Bürger-Zeitung« u Hamburgu piše mi: »Jedan ovdašnji trgovac (trgovina pamukom), moj lični prijatelj, bez političkih predrasuda, ima *možda* posao za Martignettija, iako za prvo vreme samo skroman. Ali on želi da M[artignetti] najpre pošalje svoju fotografiju. To je smešno – mom prijatelju se i samom tako čini – ali je potrebno iz praktičnih razloga. Bilo bi dobro da M[artignetti] fotografiju sa preporukom sam pošalje tom gospodinu. Ovaj se zove Johannes Paul, u firmi Paul & Steinberg, Alterwall 58.«

Ako, dakle, želite da pokušate da li se ovde može naći mesto, učinićete dobro da gospodinu Paulu pošaljete svoju fotografiju. Na drugoj strani dajem Vam skicu pisma za njega u obliku koji je uobičajen u Nemačkoj u trgovini. Upozoravam Vas da biste se u Hamburgu morali uzdržavati od svake javne političke delatnosti, jer biste inače bezuslovno bili prognani. Položaj socijalista u Nemačkoj postaje svakim danom sve gori, a u izgledu su novi prinudni zakoni. S druge strane, možda Vam se ovde pruža prilika da dobijete trgovački posao i na taj način da napravite novu karijeru.

Moje oko se najzad, kako izgleda, popravlja. Ali još ne mogu da mislim na ozbiljan rad, Vaš rukopis,¹ dakle, još miruje.

Sa srdačnim pozdravima

Vaš
F. Engels

Gospodinu Johannesu Paulu u Hamburgu.

Od gospodina Joh. Weddea sam sa zadovoljstvom doznao da postoji mogućnost da u Vašoj cenjenoj firmi nadem posao, ali da prethodno želite moju fotografiju. Prilažem Vam istu s primedbom da sam u toku (il numero degli anni²) . . . godina radio u kraljevskom javnom beležništvu. Ako biste bili tako dobri da me bliže obavestite o vrsti rada koji se od mene očekuje i o ostalim uslovima, obavezali biste me na veliku zahvalnost. Ako bi se ukazana mogućnost ostvarila, učiniću rado sve da svoje nove dužnosti ispunjavam u skladu sa Vašim

¹ italijanski prevod Marxovog *Najamnog rada i kapitala* – ² broj godina

željama, i potpisujem se sa iskrenom zahvalnošću na Vašoj ljubaznoj predusretljivosti.

S dubokim poštovanjem i najodanije Vaš
P. M.

E l'indirizzo *estere*³:
Herrn Johannes Paul
in Firma Herren Paul & Steinberg
Alterwall 58
Hamburg
Germania

³ I *spoljna* adresa.

336

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 21. maja 87.

Draga Laura,

Nekoliko riječi na brzinu. Ima nade da će se naći mjesto za Martignettija u Hamburgu – proveo sam dan u prepisci o toj stvari. Zacijelo si vidjela u »Justice« kako je Hyndman pokušao da udari na sva zvana o neprilikama koje je Edward imao u Americi,^[769] ali je očito dobio više nego što je očekivao – povlači se, u broju od ovog tjedna, s vrlo malo dostojanstva.^[779] Treći cirkular o toj aferi već je u rukama štampara.^[780] Imao sam neobičnu prepisku^[35] s Liebk[nechtom] zbog njegova pisma, koje će biti objavljeno. U Njujorku smo potpuno pobijedili, a to je bitno; naš posljednji cirkular, nadam se, okončat će tu stvar.

Paulov uspjeh, iako na izgled negativan, ipak je sasvim zadovoljavajući.^[756] Ali čini se da je na užu izbor išao sa malo previše paris-
kom platformom. To mu, u svakom slučaju, pruža bolje izgleda za budućnost.

Priznajem da mi je neshvatljiv uspjeh Brousse-a i Co.^[781] Nema smisla plakati za novim »dnevničkim listom« kad su naši bili izbačeni iz tolikih listova i kad nisu bili dovoljno sposobni da imaju trajan utjecaj, onda kad su u njima bili naši prijatelji.^[757] Ali svejedno, nešto što vrijedi gotovo kao i pobjeda naših pristalica je ulazak Brousse-a i Co. u gradsko vijeće. U njemu će morati da se pokažu kakvi su. Cremer, Howell i Co. nisu nikad bili u gorem položaju u Londonu nego otkad su u parlamentu.

Čestitam Paulu što je izmlatio jednog svog birača. Ça doit avoir produit un effet.¹

Mome je oku mnogo bolje otkad sam počeo pušiti druge cigarete. To je bio glavni uzrok cijele stvari. Ti ćeš se možda smijati, ali čim budem imao vremena, objasniti ću Paulu stručno-medicinski, da je to bilo prouzrokovano prevelikom upotrebom guana na duvanskim poljima Vuelta Abajoa. Naravno, potrebno je da još budem oprezan i da ograničim čitanje i rad.

Vrlo me zanima kako će se završiti vladina kriza u Francuskoj^[782]: ako ne dovede na vlast Clemenceau-a, bit će to opet ista stvar, i sumnjam da li će Cl[emenceau] sada htjeti preuzeti vlast. On je posljednji

¹ To je sigurno imalo efekta.

izlaz buržoaske republike i bilo bi glupo da se tog prihvati bez raspuštanja parlamenta.

Edward i Tussy danas govore na mitingu u Victoria Parku, u Hackneyu; vrijeme je bilo vjetrovito i jako vlažno, pljuskovi do 4 po podne; sad je bolje. Ne znam u koje doba se održava miting, ali se nadam da je kasno po podne. Oni agitiraju u East End-u polako i sigurno. Slijedeće nedjelje je konferencija delegata League^[761]. Tu će se odlučiti o njenoj sudbini. I League i Federation^[386] nalaze se u lošem položaju; Hyndman je opet u velikoj nemilosti svoje grupe, sukobio se sa Championom, a Burns vodi kampanju za stvaranje nezavisnog saveza radnika iz oba udruženja, prepuštajući Hyndmanu, Morrisu, Avelingu i kompaniji da rasprave svoje međusobne svade.

To je sve za danas – neumoljiva Nim zvoni za ručak.

Voli te tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

337

Engels Karlu Kautskom
u London^[783]

Biću sutra gotov s prevodom predgovora engleskog izdanja *Položaja itd.*^[776]. Ako ga želiš i ako možeš da ga prepíšeš do utorka uveče, rado ću ti ga staviti na raspolaganje. Dobar deo možeš, ako je potrebno, odneti sutra, u subotu, ujutru – Nim će znati šta treba ako baš suviše poraniš.

[London], petak [27. maja 1887]

Tvoj
F. E.

338

Engels Florence Kelley-Wischnewetzkoj
u Njujork^[784]

[London] 28. maja 1887.

Draga gospodo Wischnewetzky,

Našao sam ove nedelje i u listu »Justice« i u listu »Socialdemokrat« vest o objavljivanju engleskog izdanja *Položaja*^[785], ali do sada nisam dobio ni jedan jedini primerak, niti sam čak video knjigu. Izgleda da negde vladaju neki čudni običaji, na šta bi trebalo da obratite pažnju. – Upravo u ovom trenutku ulazi K[aril] K[autsky] i kaže da je primio sanduk sa 18 primeraka, od kojih nekoliko stavlja ljubazno meni na raspolaganje, tako da bar imam priliku da knjigu pogledam.

Obavešten sam da je londonski agent¹ gospodina L[ovella] firma koja specijalno zastupa bizmarkizam na londonskom knjižnom tržištu. Tu se, naravno, ne može ništa učiniti, ali to je za nas nesrećna okolnost. – Prevod predgovora^[776] upravo suviše kasni za ovaj parobrod – sledećom poštom sigurno.

Vaš odani
F. E.

Prevod s engleskog

¹ Trübner

339

Engels Eduardu Bernsteinu
u Cirihi^[786]

Za ime sveta, molim te da *ne* štampaš bedni *Jonasov* prevod mog predgovora^[759] u listu »Der S[ozialdemokrat]«. Upravo sam ga sam preveo, pošto mi je rukopis engleskog originala posle mnogo muke vraćen iz Amerike. No istovremeno sam ga ponudio baronu¹. – Baron je upravo bio ovde. On će ti ustupiti moj prevod predgovora i pobrićuće se za što hitniji prepis, pošto moj rukopis smesta mora u Ameriku da bi se potisnula jonasijada. Singer je bio ovde, ispričao je najnovije junaštvo C. A. S[chramm]a prema tebi. Samo je to još nedostajalo. Sutra je konferencija delegata Socialist League, na kojoj će da se rešava o njenoj sudbini^[761]. – Od engleskog izdanja *Položaja*² ja još nisam dobio nijedan primerak, K. K[autskom] su poslali 18, te ću tako sutra najzad dobiti jedan! Krasni javašluk! Moje oko se polako popravlja.

[London] 28. 5. 87.

Tvoj
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 337. – ² *Položaja radničke klase u Engleskoj*

340

Engels Florence Kelley-Wischnewetzkoj
u Njujork

London, 31. maja 1887.

Veoma poštovana gospodo Wischnewetzky,

Upravo sam Vam *preporučeno* poslao prevod predgovora. On će biti objavljen i u listu »Sozialdemokrat«.^[776]

Danas sam poštom dobio 12 primeraka knjige, što me je veoma obradovalo i na čemu Vam se najlepše zahvaljujem. Knjiga izgleda bolje nego što sam se usuđivao da očekujem, još nisam imao vremena da pogledam sadržaj.

Na brzinu

Vaš veoma odani

F. Engels

Prevod s engleskog

341

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Hoboken

London, 4. juna 1887.

Dragi Sorge,

Nijedan pokret ne daje toliko neplodnog rada kao onaj koji se još nalazi na stupnju sekte. To ti znaš isto tako dobro kao i ja. Onda se sve još okreće oko spletkarenja. I tako će opet i ovo pismo da govori o engleskim događajima.

Dakle, prošle nedelje održana je konferencija Socialist League^[761]. Pobili su anarhistički elementi, koji su u nju primljeni, podržani od Morrisa, koji je smrtni neprijatelj svega što je parlamentarno i koji je uopšte konfuzan i kao poeta stoji iznad nauke. Rezolucija – po sebi prilično nevina, pošto *danas* o parlamentarnoj akciji ovde ne može biti ni govora – prihvaćena je sa 17 protiv 11 glasova (vidi »Commonweal« od 4. juna). Od toga *jedan* dat od ad hoc obrazovane bogus branch¹ (3 čoveka, njihove 3 žene i – gospoda Schack!) i *tri* londonska delegata sa mandatima iz provincije, koji su ih obavljivali da glasaju *protiv* svake takve rezolucije uzdržavanja. Znači, tri *ukradena* glasa i jedan *nevažeci*.

Stvarno odlučujući razlog sastojao se u tome što je Morris izjavio da će istupiti iz League ako se ma kakva parlamentarna akcija prizna u principu. A pošto Morris popunjava manjak nedeljnika »The Commonweal«, 4 funte nedeljno, kod mnogih je prevagnuo taj razlog.

Naši ljudi hoće sad da organizuju provinciju, sa čime su upravo na najboljem putu, i da posle 3-4 nedelje sazovu vanrednu konferenciju, koja treba sve ovo da poništi. Ali teško da će ovo uspeti, u fabrikovanju sekcija za dobijanje glasova anarhisti daleko premašuju naše, i prave od 7 ljudi 8 sekcija s pravom glasa. Ali ta komedija ipak ima i izvesnih dobrih strana i ne može se izbeći pri sadašnjem raspoloženju *radnika* u League. Bax je, naravno, s nama, od radnika Donald, Binning, Mahon i drugi – najbolji. Nijedan od naših nije prihvatio da bude biran u Exekutive-Council. Uostalom, možda će anarhisti naše prosto naprosto izbaciti, a to bi bilo najbolje.

Ono do čega nam je stalo jeste da naši ljudi prilikom predstojeće erupcije pravog radničkog pokreta ne budu vezani za jednu organizaciju koja polaže pravo na rukovođenje celim pokretom – à la Izvršni komitet u Njujorku i Social Democratic Federation^[313] ovde. Radnici u provinciji organizuju svuda lokalna udruženja (socijalis-

¹ podvaladžijske sekcije

tička), nezavisna od Londona. Oni osećaju ogroman prezir prema svemu što dolazi iz Londona.

A sada, novo ogovaranje. Jedva smo donekle završili sa njujorškim Izvršnim komitetom, a, evo, piše mi majka Schack da ne može da poseti moju kuću, jer ne može da se susreće sa Avelingom, protiv koga govore teške činjenice, znatno teže nego što su američke optužbe itd. Na moj poziv da iznese pojedinosti i navede dokaze, ona odgovara tajanstvenim insinucijama, dostojnim najgore alapače, odbija sve pojedinačne podatke i dokaze i poziva mene da se sam u Londonu raspitam o A[veling]ovom ranijem životu i obećava svoju pomoć! Odgovorio sam joj, naravno^[735], da ja nisam ni dužan ni raspoložen da navodim dokaze kad ona nešto tvrdi; to je njena obaveza, a pošto ona to odbija, to sam joj veoma zahvalan na odluci da me više ne posećuje.

Ja ti ovim dosađujem samo zato što će Schack svojoj prisnoj prijateljici Wischnewetzkoj o tome neminovno pisati nadugačko i na široko, pa će te možda time uznemiravati. Celo ovo ogovaranje dolazi od blagočastivih, koji su besni što je A[veling] kao sin veoma poznatog sveštenika² (kongregacionista), koji je uostalom do svoje nedavne smrti bio s njim u najboljim odnosima, stupio u poštovanja nedostojnu ateističku agitaciju Bradlaugh-a, i sada to ogovaranje s uživanjem dalje širi Bradlaugh & Co., jer je A[veling] prešao u socijalizam. Ono se kreće oko dve tačke: prvo, što njegova žena živi odvojeno od njega i grdi ga – pobešla je od njega s nekakvim popom – i drugo, što je do guše u dugovima. Ovi dugovi su napravljeni: 1. jer je bio dovoljno glup da iz puke ljubeznosti prenese na sebe znatne menice, koje je Bradlaugh izdao na ime svoga štampara, ne znajući da je B[radlaugh] s ovim poslednjim raskinuo, te ga tako prisilio na bankrot; 2. jer je s Bradlaugh-om podigao fiziološku laboratoriju i školu u Newman St. i prepredeni Bradlaugh – bivši attorney's clerk³ – udesio je stvar tako da je samo A[veling] bio pravno odgovoran. Kada su stvari pošle rdavo i kad je došlo do A[veling]ovog odvajanja od Br[adlaugh]a, ovaj je lako A[veling]u natovarao svu pasivu, dok je sebi bez ustručavanja prisvojio svu aktivu. A[veling] ima sad da se satire da bi otplatio te dugove. U novčanim stvarima lako ga je prevariti kao kakvo trogodišnje dete i treba se samo pozvati na njegovu čast, pa da učini više no što se traži. I kao što uvek biva, te ljude koji su u pitanju novca preterano, do smešnoga velikodušni ocrnjuju kao varalice u stvarima novca. Sve to mogla je gđa Schack da dozna od mene da me je jednostavno pitala. Ali to joj nije odgovaralo. Radilo se o nečem sasvim drugom.

Gđa Schack – inače sasvim druželjubiva vesela osoba – žudi da à tout prix igra izvesnu ulogu. Pošto su je šikane policije zbog njene polemike protiv policije za javni moral dovele u našu partiju, bavila se u Nemačkoj agitacijom među ženama, koja je pod drugim okol-

² Thomasa Avelinga – ³ sekretar advokata

nostima mogla da ima neku svrhu, ali pod zakonom protiv socijalista^[33] imala je samo taj uspeh što je, kako mi Singer priča, partiji natovarila na vrat tri sudenja zbog stvaranja tajnih saveza, budući da su žene, čim su se među sobom zavadile, izbrbljale sve o delatnosti muževa u partijskoj organizaciji, da ne kažemo denuncirale. Srećom joj je policija zabranila i taj zanat^[787]. Sad dolazi ovamo, druži se neprestano s blagočastivim buržujkim ženama iz saveza Anti-Contagions-Diseases Acts Agitation (protiv pokušnog uvođenja državom povlašćenih i nadziranih javnih kuća i za slobodnu trgovinu ženskim telom, stvar koja, po sebi, ima i dobrih strana), od kojih prima sva ta ogovaranja protiv A[veling]a itd., s druge strane, opšti sa *anarhističkim* elementima u League, koji to isto ogovaranje sa uživanjem delimično od nje slušaju, delimično nanovo pričaju, i sve više i više se upliće u anarhističke petljavine. Pošto je sada došlo do krize u League, uvidela je da mora doći kraj njenim veoma redovnim posetama mom domu i potražila je zgodan ili nezgodan izgovor da sama raskine pre nego što s njom raskinu. Tome je trebalo da posluži A[veling] i otuda sve ogovaranje, koje mi je samo prouzrokovalo piskaranje o gadostima, koje mojim očima nije baš koristilo.

I s ovim te pozdravljam za danas. Šaljem istom poštom paket sa 1 »To-Day«, 2 »Commonweal«, 1 »Gleichheit«, 5 engleskih i 15 nemačkih Avelingovih cirkulara^[780].

Wisch[newetzkoj] sam sada nemački predgovor poslao preporučeno (parobrodom koji je otišao u sredu⁴).^[776]

Tvoj
F. Engels

⁴ 1. juna

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 7. juna 1887.

Draga Laura,

Evo gomila ogovaranja za tebe – kad je pokret još u stadiju sekte, sve se razrješava u ogovaranju, a takav je slučaj u Engleskoj.

Prošle nedjelje održana je konferencija delegata League⁽⁷⁶¹⁾. Morris i anarhisti su uspjeli da se usvoji rezolucija u kojoj se poziva League da vodi antiparlamentarnu politiku – 17 glasova za, a 11 protiv. Među tih 17 jedna falsificirana anarhistička sekcija i tri delegata koji su glasali protiv dobijenih instrukcija. Pravi je razlog bio to što im treba Morrisov novac da nastave plaćanje 4 funte deficita svake nedelje za «Commonweal»; da je rezolucija bila odbačena, Morris bi dao ostavku.

Sada će naši prijatelji pokušati da bolje organiziraju svoje sekcije u provinciji i da sazovu vanrednu konferenciju da poništi to glasanje. Ja u to ne vjerujem, ni Tussy; ali taj je pokušaj neizbježan zbog raspoloženja koje postoji među radničkim elementima.

Jedan od istaknutih (na svoj sitni način) članova gore pomenute falsificirane anarhističke sekcije jeste majka Schack (uostalom, ona je upravo tvojih godina!), koja u posljednje vrijeme znatno potpomaže anarhiste, što joj se čini kao najpogodniji način da ovdje igra neku ulogu. Budući da se time našla u položaju da mora prestati s posjećivanjem moje kuće ili očekivati neugodno objašnjenje, preuzela je inicijativu i prekinula posjećivanje. Konferencija je 29. A 30. mi piše pismo: ne može me dalje posjećivati u mojoj kući, budući da ne može da se susreće s Avelingom jer je počinio nedostojna djela i također klevetao, znaš li koga? – Tussy! Odgovorio sam⁽³⁵⁾ tražeći pojedinosti i dokaze, i naveo da ću, ako ih ne primim, saopćiti Edwardu sadržaj njena pisma. Odgovor: ne može dati pojedinosti ali me poziva da temeljito ispitam Edwardov karakter i uopće događaje iz njegove prošlosti, u čemu bi mi ona pomogla. To sam, naravno, odbio i ponovo je pozvao da iznese pojedinosti i dokaze ili da povuče konsekvence. Opet je odbila, opominjući me da će «časť moje kuće» trpjeti ako preuzmem odgovornost za Edwarda itd. Ništa nego brbljarije, insinucije, gadosti. Optužba protiv Edwarda da kleveće Tussy svodi se na insinuciju da on širi vijesti da je Tussy strašno ljubomorna! – No, rekoh joj u odgovoru da časť moje kuće zahtijeva od ljudi koji u nju zalaze da imaju hrabrosti i snose odgovornost za ono što jedni o drugima govore i da joj mogu biti samo posve zahvalan što je odlučila da prekine sa svojim posjetama. Naravno, sva sam pisma pročitao Tussy i Edwardu,

koji je sutra namjeravaju posjetiti i nastojati da je natjeraju da dá jasnu izjavu u prisustvu Kautskyjevih. Ne mislim da će to nečim važnim uroditi, ali neka pokušaju.

Zadovoljan sam što smo se sretno riješili te gospode koja se svuda miješa – među religiozne manijake, anarhiste itd., a u stvari je prava pravcata Klatschschwester¹. Izmišljotine o Edwardu najprije je prikupila od nekih svojih vjerskih prijatelja, a potvrdila ih je majka Besant, koja ima puno razloga da šuti, ali koja računa s Edwardovom melodramatskom velikodušnošću. Sva ova klevetanja bila su moguća samo zato što je on navaljivao da igra ulogu kreposnog junaka iz melodrama, koga kleveću zdesna i slijeva, a što donosi više ili manje slave, – jer je to sastavni dio uloge, a iz vječne pravde izbit će istina i obasjat će ga u svem sjaju njegove vrline. Ali, mi ćemo ga malo prodrmati, i vjerujem da ga je iskustvo bar malo nečim naučilo, tako da čim se dokopamo nečeg opipljivog, odmah ćemo to sve završiti.

Juče je otputovao Sam Moore, a danas smo dobili dopisnicu, u kojoj se za večeras najavljuje dolazak Schorlemmera. Ovdje su Pumps i njena djeca, dječak je zaista divan, u njemu je više ironije nego i u njegovom ocu i u majci zajedno.

Najzad mogu sjediti kraj otvorena prozora! To je već nešto.

Sam Moore bi htio znati da li je Paul primio Beckmannovu *Hist[ory] of Inventions*⁽⁷⁸⁸⁾, koju mu je poslao.

Voli te tvoj
F. E.

Pozdravlja te Nim. Dosta je astmatična poslije zime.

Prevod s engleskog

¹ alapača (u rukopisu napisano na njemačkom jeziku)

343

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 11. juna 1887.

Draga Laura,

Majka Schack je dobila kaznu. Juče su Tussy i Edward bili kod Kautskyjevih, s kojima ona stanuje. Našli su je kod kuće. Odbila je da vidi Edwarda. Tussy i gđa Kautsky su ušle u njenu sobu. Upitana o činjenicama protiv Edwarda i o dokazima koje ima, u više mahova odbila je da bilo šta kaže. Pošto je odapela više oštrih strijela, Tussy joj reče da njeno odbijanje predstavlja podlost. Ona: »Das lasse ich mir von Niemand sagen.« – Tussy: »Dann werden Sie sich es jetzt von mir noch einmal in Gegenwart von Louise Kautsky sagen lassen, dass es eine Gemeinheit ist, wenn Sie solche Anklagen vorbringen und nicht dafür einstehn.«¹ Nakon toga, jurnula je iz sobe ostavljajući Tussy u svojoj vlastitoj sobi!

Ona je čak pokušala da njene klevete potvrdi i stari Leßner, ali je doživjela neuspjeh. Isto tako priča da Percy grubo postupa s Pumps! Sve to izbija sad odjednom, a ima dvostruko dobar učinak: omogućit će Edwardu da shvati čemu vodi njegov prezriv stav prema toj stvari i prisilit će ga da glasno progovori o raznim stvarima protiv kojih bi trebalo da se sam brani; i, drugo, pomoći će Kautskyjevima da se izvuku iz nesretne situacije u kući u odnosu na Scheua. Otići će i potražiti za sebe drugi stan.

Ne znam da li sam ti već rekao da je ona pre neki dan pozvala majku Besant na čaj i da je pred njom rekla da su *svi* naši poslanici – Bebel, Liebknecht, Singer i dr. – korumpirani. Kautsky je skočio i stavio joj šaku pod nos – toliko je bio bjesan. Da ona nije kod njih stanovala, već bismo se odavno nje oslobodili.

Schorl[emmer] je još ovdje, on je potpredsjednik odjeljenja za kemiju Kongresa britanskog udruženja, koji će se održati u Mančesteru slijedećeg avgusta.⁽⁷⁸⁹⁾ Nim, Pumps i on jutros su dugo razgovarali i planirali putovanje u Pariz u septembru. Za sada, kule u zraku. On vas oboje najsrdčajnije pozdravlja.

Voli te tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

¹ »Ne dozvoljavam nikome da mi to kaže.« – Tussy: »Sada ćete još jednom čuti u prisustvu Louise Kautsky da je podlost širiti takve optužbe, a ne snositi za njih odgovornost.«

344

Engels Karlu Kautskom
u London

[London] 15. juna 87.

Dragi Kautsky,

Kog si dana pisao Liebkn[echt]u u vezi sa Schackovom? Upravo sam dobio pismo od gospođe L[ieb knecht], prema kome bi se reklo da *ona* bar ništa ne znao o celoj stvari. Voleo bih da objasnim ovu tajnu.

Tvoj
F. E.

345

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 18. juna 87.

Dragi Sorge,

Ovo pismo ide već u Ročester, ili, možda, još bolje, u Hoboken, da bih postupio tačno po tvom uputstvu.

Dopisnicu sam primio. U pravu si. Celo zadocnjenje došlo je zbog Wilhelma¹, kome sam najpre morao staviti nož pod grlo. Cirkulare (6 engleskih i 6 nemačkih) verujem da si u međuvremenu primio u pošiljci od 4. juna.

Kraj priče Schack²: Pošto sam joj se najlepše zahvalio za nameru da me ubuduće više ne posećuje, otišli su Tussy i Aveling u petak, 10. juna, k njoj. Primila je samo Tussy, koja je tražila da joj objasni kakve činjenice i na osnovu kakvih dokaza može da iznese protiv Avelinga. – Opet je odbila da odgovori. – Tussy joj kaže – gospoda Kautsky je bila prisutna – da je to podlost. – Schackova: Ne dozvoljavam nikome da mi to kaže. – Tussy: Sada ćete još jednom čuti u prisustvu Louise Kautsky da je podlost činiti takve optužbe, a ne snositi za njih odgovornost. – Na to je Schackova jurnula iz svoje sopstvene spavaće sobe gde se to odigralo i Tussy je više nije videla. Posle nekoliko dana otputovala je u Nemačku. Ona je jedna od najprostijih alapača koju sam ikad video, pravo prusko junkersko plemstvo.

Šaljem ti zasad »Commonweal« u vezi sa debatom između Baxa i Bradlaugh-a.⁽⁷⁹⁰⁾ Bax će sa prepredenim Bradlaughtom – u očima široke publike – teško izaći na kraj. On je veoma talentovan, studira vrlo mnogo, ali je još duboko u vodama nemačke filozofije, koju će svakako vremenom savladati, ali još ni izdaleka nije svario.

Da bih bio potpuno korektan, hoću da tvrdnju iz svog prošlog pisma da je Avelingova žena pobegla s nekim popom³ ispravim u tom smislu da se on od nje odvojio na osnovu obostranog sporazuma, i hoću da popa o kome je reč, koji je pri tom takođe igrao izvesnu ulogu, zasad ostavim na miru. Nedeljnik »Le Socialiste« opet izlazi. Deville je dobio nasledstvo od svog starca i stavio na raspolaganje 12 000 franaka. Pišem Lafargue-u da ti ga šalje, no da li će to učiniti ili ne, verovatno ću doznati tek od tebe, poznat mi je njihov red i običaji.

Sinoć je kroz Donji dom proturen irski prinudni bil, paragraf po paragraf za 2 minuta⁽⁷⁵³⁾. Dostojan pandan zakonu protiv socija-

¹ Wilhelma Liebknechta – ² Vidi u ovom tomu, pisma br. 341 i 342. – ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 341.

lista^[33]. Čista samovolja policije. Što je u Engleskoj osnovno pravo, u Irskoj se zabranjuje i postaje zločin. To je nadgrobni kamen sadašnjim torijevcima, koje nisam smatrao tako glupim, i liberal-unionisti^[461] koje nisam držao za tako podle. Pri tom bill treba da važi ne privremeno, nego zauvek. Engleski parlament se spustio na nivo nemačkog rajhstaga. Dugo se to, naravno, neće održati.

Uskoro će biti vreme da se preštampa Marxovo pismo o H. George-u^[24] upućeno tebi. Možda *posle* sledećih novembarskih izbora u Njujorku ako se George opet razgalami^[791]. Morao mu se ostaviti slobodan prostor da se ili dalje razvije ili da sebe svojim radom uništi, a izgleda da pretpostavlja ovo poslednje.

Opet polazi paket za tebe. Poslednji »Commonweal« još nisam dobio, poslaću ga sledeći put.

Nadam se da će te mir u Ročesteru uskoro opet podići na noge. Lenčarenje, na koje me primorava oko, veoma mi prija uz ovo divno vreme. Nadajmo se da će tako ostati.

Tvoj
F. Engels

346

Engels Pasquale Martignettiju
u Benevento

London, 20. juna 87.

Dragi prijatelju Martignetti,

Čitanje gospodina P[aul]a dolazi otuda što se trenutno nalazi na putovanjima, kako sam doznao od W[edde]a. Bilo bi, dakle, beskorisno da se upravo sada pita da li je dobio Vašu fotografiju¹; ali verovatno ću uskoro imati priliku da to doznam, i nadam se da ćete u međuvremenu dobiti vesti direktno od P[aul]a.

Srdačan pozdrav.

Vaš
F. Engels

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 335.

347

Engels Johnu Lincolnu Mahonu
u London

London, 22. juna 1887.

Dragi Mahone,

Prilažem Vaš program sa nekoliko predloga.^[792] – Smatram da je vrlo dobar kao spontana deklaracija principa radničke klase – zahteva samo malo više jezičke preciznosti ovde-onde, kao i neke dodatke.

Žao mi je što ga nisam mogao poslati ranije, bolele su me oči i nisam smeo mnogo ni da čitam ni da pišem, a često su me i prekidali – sutra ću pisati podrobnije.

Vaš odani

F. Engels

Prevod s engleskog

348

Engels Johnu Lincolnu Mahonu
u London

London, 23. juna 1887.

Dragi Mahone,

Juče sam Vam vratio program sa nekim napomenama^[792], koje će možda biti od koristi nekad u budućnosti.

To što kažete o liderima tredjuniona potpuno je tačno. Morali smo se boriti protiv njih još od osnivanja *Internacionale*. Iz njihovih redova su ponikli Macdonaldi, Burti, Cremeri i Howelli, a *njihov* uspeh u parlamentarnoj aktivnosti ohrabruje manje značajne lidere da podražavaju njihovo držanje. Ako Vam pođe za rukom da tredjunioniste Severa ubedite da svoje tredjunione tretiraju kao dragoceno sredstvo za organizovanje i postizanje *drugostepenih* rezultata, i da konačnim ciljem više ne smatraju »pravičnu nadnicu za pravičan radni dan«, onda će posao ovih lidera otpasti.

Mislim da je Vaš plan organizovanja prilično preuranjen; provinciju treba najpre temeljno razdrmati, a to za sada još ni izdaleka nije slučaj. I dok god nadmoćna snaga iz provincije ne izvrši pritisak na London, londonske kavgadžije se neće učutkati – osim istinskim pokretom londonskih masa. Po mom mišljenju, već je pokazano suviše mnogo nestrpljivosti u onome što se iz učtivosti naziva socijalističkim pokretom u Engleskoj; eksperimentisanje sa novim organizacionim pokušajima biće više nego beskorisno sve dok stvarno ne postoji nešto što treba organizovati. A kad se mase jednom pokrenu, one će se brzo same organizovati.

Što se tiče Lige, ako se bude pridržavala rezolucije poslednje konferencije^[761], ne vidim kako može ostati član neko ko namerava da iskoristi postojeću političku mašineriju kao sredstvo propagande i akcije.

U međuvremenu je, razume se, neophodno nastaviti sa propagandom i ja sam potpuno voljan da doprinesem svojim učešćem. Ali sredstva za ovo prikupiti i raspodeliti neki *engleski* komitet, a ukoliko ona dolaze iz Londona, neki *londonski* komitet. Razgovaraću o ovome sa Avelingovima i daću im svoj priglog.

Nisu mi poznate nikakve knjige iz kojih biste mogli dobiti podatke o luditskom pokretu^[793]; biće težak zadatak pronaći pouzdane izvore iz onoga na šta upućuju istorijske knjige i brošure tog vremena.

Vaš odani

F. Engels

349

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Maunt Dezert

London, 30. juna 87.

Dragi Sorge,

Pisma itd. do 16. juna sam primio.

Pisao sam Wisch[newetzki]ma^[35] da stave ovakvu primedbu: »Odbiti glupe klevete, kojima je Aveling bio izložen usled svog agitacionog puta po Americi.« Ako i to neće, neka se obrate tebi, i onda ih ti, u slučaju potrebe, možeš ovlastiti da brišu celu primedbu. Jer nemoguće mi je da citiram Avelinga a da ne kažem neku reč i o toj koještariji^[794].

U vezi sa časopisom »Time«, Aveling piše priloženu dopisnicu. Sveske su, po svoj prilici, otišle u Ročester.

Stvar sa oglasom za *Kapital* kod Scribnera izgleda kao nameravano piracy¹. Hvala za saopštenje, uputiću ga Sonnenscheinu^[795]. Koliko ja znam, Scribner nije Sonnenscheinov agent u Njujorku.

Da su gospoda iz Izvršnog komiteta verovala da su novcem za izbornu kampanju kupila Liebk[necht]ovo ćutanje moglo se predvideti, i ne bez opravdanja. Srećom sam imao L[iebknecht]a potpuno u rukama, blagodareći njegovom prvom hvalisavom pismu, i iskoristio sam ga veoma odlučno kada se Liebknecht hteo povući.²

Hyndman je i ovde A[veling]a neprestano ogovarao i pri tom mu je jako išla naruku A[veling]ova snebivljivost da o tim stvarima govori. Kada bismo jednom mogli da uhvatimo tog tipa, zapamtio bi on to, međutim, on se sam sve više i više upropašćuje. On je tako bedno zavidljiv da ne može da trpi nijednog suparnika, i sa svima živi u otvorenom ili skrivenom ratu. A A[veling] je najzad postao borben, i Tussy će se pobrinuti da takav i ostane.

Priče o Schackovoj ne smeš zaboraviti³. Ta osoba hoće opet da dođe ovamo i partout ovde da igra neku ulogu. Stoga je bolje da je čovek sa njom potpuno načisto. Stvar između nje i Wisch[newetzkih] izazvala je ovde kod Kautskyjevih i Avelingovih veliko likovanje; ta stvar po svoj prilici nije bila bez uticaja na njeno šurovanje sa anarhistima, kao dokaz da joj je kod nas odzvonilo. Liebk[necht] piše da je u Drezden pisala užasnu novost da Aveling ima ženu od koje nije razveden i živi sa Tussy a da s njom nije venčan! To je ovde tako velika tajna da je A[veling]ovi svakom Englezu, koji u toj tački ima ma i najmanju sumnju i koji traži njihovo poznanstvo, *pismeno* objavljuju da ne bi mogao reći da to nije znao i da je primljen under false

¹ gusarstvo – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 336.– ³ Vidi u ovom tomu, pisma br. 341 i 345.

pretences⁴. Jednog dana je pred starom Lenchen izigravala sentimentalnost: izgleda da su A[veling]ovi veoma zaljubljeni jedno u drugo, kad bi to samo uvek tako ostalo itd. »Pa šta«, bubnula je Lenchen, »ako ne ostane tako, onda će se opet razići, pa opet ništa.« Nakon toga je alapača umukla – ovako praktično shvatanje nije očekivala od Lenchen.

Pisao sam Lafargue-u⁽³⁵⁾ da ti šalje »Le Soc[ialiste]« u Ročester, ali nema odgovora.

Nadam se da će te letnje vreme opet podići na noge. Meni ono prija vrlo mnogo. Već 4 nedelje vlada suša, kod mene su svi prozori širom otvoreni, živim, tako reći, na svežem vazduhu, to mi pomaže gotovo kao boravak u banji i dovešće, nadam se, moje oči opet u red.

Father Mc-Glynn mi je preko glave, a George se iščaurio u pravog osnivača sekta.⁵ Ja zapravo drugo nisam ni očekivao, a pri novini pokreta ova se prelazna etapa teško može izbeći. Takvi ljudi moraju the length of their tether,⁶ mase se uče samo na posledicama svojih sopstvenih grešaka.

Dobar oporavak i lepo vreme u Maunt Dezertu!

Tvoj
F. Engels

⁴ pod netačnim pretpostavkama – ⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 345. –
⁶ da idu svojim putem do kraja

350

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 15. jula 1887.

Draga moja Laura,

Hvala ti na pismima. Schorl[emmer] je još ovdje; ovdje ga zadržavaju kronični želučani katar, velika temperatura i odsustvo žive želje da opet vidi svoju dragu zemlju. Osim njega, došao je i Fritz Beust iz Ciriha, njega ste ovdje vidjeli prije osam godina. Stoga treba da se ograničim na najvažnija pitanja. Morao sam [Paulu] preporučiti nekog mladog dra Conrada Schmidta iz Kenigsberga, koji se pača u *question sociale*¹. To je vjerovatno najmlađi žutokljunac koga sam ikad vidio; ovdje je bio oko tri mjeseca, i izgleda zgodan momak, sudeći po onome što se danas podrazumijeva pod zgodnim momkom; ne ždere klince iz cipela i ne loče tintu. Ako ga Paul smjesti u Rue Richelieu, u Nacionalnu biblioteku, neće ga mnogo smetati. Divi se Zoli, u njemu je otkrio »materialistische Geschichtsanschauung«.²

Ovaj napad bulanzističke historije^[796] trebalo bi da podstakne naše prijatelje da neprestano zahtijevaju l'armement du peuple³ kao jedino jemstvo protiv cezarističkog prohtjeva popularnih generala. To je jedini argumenat protiv pariske rojalističke štampe, kad izjavljuje da je Boulanger opasnost . . . za Republiku, a misli na buduću monarhiju. U subotu, 23. jula, odlazimo u Eastbourne, 4 Cavendish Place^[797], kao lanjske godine. Ako se ostvari tvoj put na Džersi, javi nam. Ne bih se iznenadio da Tussy i Edwarda zahvati groznica s Džersija.

Pozdrav od Nim i Jollymeiera.

Voli te tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

¹ socijalno pitanje – ² »materijalistički pogled na svijet« – ³ naoružanje naroda

351

Engels Florence Kelley-Wischnewetzkoj
u Njujork

[London] 20. jula 1887.

Draga gospođo Wischnewetzky,

Današnjom poštom vratio sam Vam sa iskrenom zahvalnošću oba kompleta časopisa koje ste mi poslali. Oni su me veoma zabavljali. – Kritika je gotovo na istom nivou svuda, od Stokholma i Londona do Njujorka i San Franciska, a otkako je počeo brz uspon skorojevičke buržoazije u Rusiji, bojim se da će čak i tamo časopisi uskoro pasti na opšti nivo.

Iskreno Vaš

F. Engels

Prevod s engleskog

352

Engels Karlu Kautskom
u Ventnor

London, 22. jula 87.

Dragi Kautsky,
Odlazimo sutra. Adresa 4, Cavendish Place Eastbourne⁽⁷⁹⁷⁾. Šaljem u prilogu svežanj novina. Mnogo pozdrava svima. Nadam se da nije suviše vruće!

Vreme ovde i košulju čini suvišnom.

Tvoj
F. E.

353

Engels Johnu Lincolnu Mahonu
u London

4, Cavendish Place
Eastbourne, 26. jula 1887.

Dragi gospodine Mahone,

Vaša dopisnica sa adresom poslana mi je ovamo, otuda zakaš-njenje.

Vaše pismo može da znači samo jedno, a to je da nameravate, ukoliko je to u Vašoj moći, da sasvim izgurate Avelinga iz pokreta.^[798] Ako odbijate da i dalje radite sa Avelingom iz razloga *koji nisu lične* prirode, onda ste obavezni da ih iznesete da biste ili omogućili Avelingu da se opravda ili oslobodili pokret opasnog i nepouzdanog saradnika. Ako to nije slučaj, onda ste, po mom mišljenju, obavezni da odbacite svoja lična osećanja u interesu pokreta.

Od svih raznih socijalističkih grupa u Engleskoj, jedina prema kojoj sam do sada mogao da gajim simpatije jeste sadašnja »opozicija« u League. Ali ako se dozvoli da se ta grupa raspadne zbog sasvim ličnih čudi i svađa ili zbog međusobnih sumnji i insinucija koje se brižljivo skrivaju od svetlosti dana, ona se može samo rasturiti na mnoštvo manjih klika koje se drže zajedno iz ličnih pobuda a koje su sasvim nepodobne za ma kakvu vodeću ulogu u stvarno nacionalnom pokretu. I ja ne vidim po kom osnovu bi ma koja od ovih klika bila simpatičnija od neke druge, ili od Social Democratic Federation^[313], ili svake druge organizacije.

Nemam pravo da Vas pitam zašto odbijate da saradujete sa Avelingom. No pošto ste s njim radili godinama, *on* ima pravo, i stoga se smatram dužnim da mu Vaše pismo dostavim.

Iskreno Vaš
F. Engels

Prevod s engleskog

354

Engels Karlu Kautskom

u Ventnor

Istborn, 1. avgusta 87.

Dragi Kautsky,

U prilogu ti vraćam Mandla^[799], a na drugoj strani je potpis^[800].
Raduje me da vam se Ventnor dopada. Ovde je vrlo lepo, izuzev što
je danas Bank Holyday^[801], a Bax je ovde smestio svoj glavni stan
i ispituje me svakog jutra sat i po sa savesnošću američkog intervjuiste.
Schorl[emmer] je bio ovde do subote, kada je otputovao u Nemačku.
F. Beust putuje u četvrtak.

Koliko se sećam, ni Mandl ni L. Fr[ankel] nisu kod gvozenog
zakona najamnine tačno naglasili toliko gvozdeni koliko elastični
karakter zakona. Lass[alle] ponekad *formuliše* taj zakon prilično tačno,
ali ga u praksi većinom primenjuje tako da *minimum* najamnine pro-
glašava normalnom najamninom.

Pisati je ovde vrlo teško jer ti za leđima sede četiri čoveka koji
piju pivo i čavrljaju. Stoga, u zdravlje.

Srdačni pozdravi od svih.

Tvoj
F. E.

355

Engels Karlu Kautskom
u Ventnor

Kod mene se prijavio neki dr Joseph Maria Baernreither, austrijski sudija i član narodne skupštine, stvarni autor knjige o engleskim benefit Societies i budući ditto jedne ditto o ditto Trades Unions. Možeš li mi nešto reći o tom mečkaru ili dembelu¹? Mnogo pozdrava.

Tvoj
F. E.

[Istborn] 5. 8. 87.

U prilogu opet nekoliko brojeva lista »Bürger-Zeitung«. Kada nameravate kući?

¹ U originalu igra reči: Baernreither = prezime; Bärenreuter = mečkar; Bärenhäuter = dembel.

356

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Maunt Dezert

Istborn, 8. avg. 87.

Dragi Sorge,

Primio sam sa zahvalnošću dopisnice, pisma i pošiljke do 27. jula, izuzev nekoliko novina, koje još leže u Londonu i koje svakog dana očekujem. Ovde smo već dve nedelje i ostajemo do oko 25. o. m.^[797]. Užasno je vruće. Od 1. juna gotovo ni kapi kiše, dakle, američko leto. Za tvoju nogu postoji samo jedno sredstvo, mir i strpljenje, onda će opet, nadajmo se, sve biti u redu, ali u našim godinama ovakve stvari se uvek đavolski odugovlače.

Neka se Monsieur Grunzig pobrine kako će da skrpari moju biografiju. Postupio si potpuno pravilno što si tog čoveka prepustio njegovim izvorima. Ko zna kakvu bi glupost napravio od tvojih beležaka, a onda bi se pozvao na tebe^[802]. U »Österreichischer Arbeiter-Kalender« izaći će moja biografija iz pera Kautskog, koju sam pregledao, popravio i dopunio, koja, dakle, što se fakata tiče, može da služi za eventualne kasnije slučajeve. Poslaću ti je. Naravno, za ostali sadržaj nisam odgovoran.

Korekturu *Kapitala* I, 3. izdanja, morao sam da za vreme svoje bolesti radim većinom u krevetu, te je štošta promaklo. Interpunkcija je namerno izmenjena, približena francuskoj i engleskoj, što se sad u Nemačkoj često čini. Uopšte se stari školski nemački jezik naše mladosti obučava i piše samo još u Americi.

Aveling mi je rekao da je brojeve časopisa »Time« lično poslao tebi^[755]. Ali ako na njima nema dovoljno maraka, makar samo za pola penija, engleska pošta zadržava pošiljke s knjigama u inostranstvo. Posle mog povratka raspitaću se još jedanput. – A[veling] i Tussy provode odmor u Stratford-na-Evonu, u Shakespeare-ovom zavičaju.

Stvar sa Wisch[newetzkima] postaje sve zabavnija.^[803] Takav Izvršni komitet bio bi u Nemačkoj odavno smenjen. Ti ljudi mora da veruju da mogu sebi sve da dozvole, a partija će s njima ići i kroz vatru i kroz vodu za nagradu što oni od Amerikanaca traže da se stave pod komandu jednog nemačkog društva, u kojem, izgleda, čisto prostaštvo postaje sve nadmoćnije. Ako tamo gospoda Nemci to postavljaju kao uslov saradnje, pokret će ubrzo da ih pregazi. Stvar je kod vas, najzad, u toku, i ako dobro poznajem svoje Amerikance, oni će sve nas zadiviti veličanstvenošću svog pokreta, ali i težinom počinjenih grešaka, kroz koje će najzad doći do jasnoće. Praktično ispred svih, a teorijski još u povelju – eto tako je to, i ne može drukčije ni da bude.

Uz to, zemlja bez tradicije (sem religiozne), proizašla iz demokratske republike, i narod pun energije kao nijedan drugi. Tok pokreta nipošto neće slediti klasičnu pravu liniju, nego će ići jako u cik-cak i mestimično izgledati kao da se kreće unazad, ali to tamo mnogo manje znači nego kod nas. G. George bio je neizbežno zlo, ali će biti zbrisan isto kao Powderly, a pogotovu Mc-Glynn, čija je trenutna popularnost u toj pobožnoj zemlji potpuno shvatljiva. U jesen će se tamo štošta – da ne kažem razbistriti, ali ipak još više zamrsiti i približiti krizi. Velika sreća su godišnji jesenji izbori, koji uvek ponovo podstiču mase da se ujedine.

Maunt Dezert je sigurno vrlo lep, ali ni ovo mesto ovde nije za preziranje – velike stare aleje brestova i hrastova tik do mora, kredasta stena Biči Hed do samog grada, koji ima sasvim izgled kontinentalnog grada, sa drvoredima po ulicama – kad bih samo mogao da opet trčim 4 - 5 milja (engleskih)!

Negde do 18 - 20. avgusta pisaću *odavde* u Maunt Dezert, posle u Ročester, ako ne dobijem druge instrukcije.

U časopisu »To-Day« od avgusta, koji ti šaljem, ima nekoliko stvari o Avelingovim cirkularima koje nisu neosnovane⁽⁸⁰⁴⁾. Taj mladi čovek je svu svoju nedaću donekle i sam skrivio zbog savršenog nepoznavanja sveta, ljudi i poslovnih odnosa, i zbog svoje naročite sklonosti za poetično sanjarenje. Ali ja sam ga razdrmao, a Tussy će da dovrši ostalo. Mladić je veoma talentovan i može biti od koristi, k tome skroz-naskroz čestit, ali gushing¹ poput šiparice, i večito ga kopka da napravi neku glupost. Uostalom, ja se još sećam vremena kada sam bio sličan magarac.

U Parizu sada naši ljudi veoma hrabro istupaju protiv šovinista i rusofila, i bez njih se list »La Justice« ne bi usudio da napadne kult Katkova⁽⁸⁰⁵⁾. To je naročito sada važno, pošto se Bismarck svim silama upinje da Francuze nahuška na rat još pre nego što stari Wilhelm otegne papke.

Inače, osećam se bolje, a nadam se i ti.

Tvoj
F. Engels

¹ zanesen

357

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

Eastbourne, 9. avgusta 87.
4, Cavendish Place

Draga Laura,

Ovdje smo preko dva tjedna^[797] i nemamo se na što požaliti, osim na vrućinu. Ovo je zaista izuzetno ljeto. Cjepidlake iz »Nature« ga zovu »*Jubilarna anticiklona*«. ^[806] Ponio sam lakši rad za kišne dane, ali kišni dani neće da dođu i rad spava čvrstim snom na dnu moje ladice. Jollymeier je ostao ovdje s nama nedjelju dana, a Fritz Beust dva tjedna (morao je prekjuče u Cirihu opet početi s predavanjima). Naveliko i sasvim otvoreno su očijukali Pumps i on, a nitko nije bio ponosniji od Persyja. Oh, muževi!

Tko god da je preveo moj predgovor¹ za »Le Socialiste«, izvrstan je. Nikad me nisu tako dobro preveli na francuski. Jedno ili dva meseta pobuđuju sumnju da je prevod rađen prema njemačkom tekstu, bar djelomično.

Odlučan stav naših prijatelja prema rusofilstvu i katkovolatriji očito je imao dobar efekat. Vidim da »Justice« mijenja stav i da se Kropotkin prihvatio Rochefort-a. Guesde-ov članak u »L'Action« pokazuje da on zna više o ruskom pitanju nego što sam se usudio nadati. ^[805]

Inače je francuska politika, kao i sve druge, pod utjecajem toplog vremena. Tout rate, même les duels². Kad dva prvorazredna dvoboja, kao Boul[anger]-Ferry i Laur-Cassagnac ne uspijevaju^[807], tad nema ništa dok se ne promijeni vrijeme, a Pariz zaista spava.

Nadam se da će taj veliki poljski okulist biti posljednja i sretna Paulova panaceja. Kad je ranije pisao o operacijama, mislio sam da se one sastoje u proširenju suznog kanala, jer je to najobičnija od svih malih operacija na vanjskom dijelu oka. ^[808] Ali većina staraca suznih očiju pati od tog rétrécissement³, i gotovo sam siguran da od tog boluje bar jedno moje oko. Ipak, ja se mogu liječiti u Londonu, ako je potrebno, i prije nego što pojurim u ruke i pod instrumente tog čudotvornog Poljaka, pričekat ću konačni Paulov izvještaj. Nema nikakva razloga da pridajete takvo golemo povjerenje pojedinim liječnicima, s obzirom na opći skepticizam prema naučnoj medicini.

Ovdje je bio Bax tjedan dana i svakog dana me je intervjuirao s tačnošću sata i radoznalošću američkog novinara. Ali to mi je pružilo priliku da s njim mirno čavrljam o mnogim stvarima, i kad je završio

¹ Radnički pokret u Americi – ² Ništa ne uspijeva, čak ni dvoboji. – ³ sužavanja

s postavljanjem posve pripremljenih pitanja (što, prema običaju većine ovdašnjih ljudi, ima cilj da ih poštedi svakog studiranja), i kad je iscrpio artiljerijsku vatru svojih originalnih misli o životu poslije revolucije itd., on je počeo da govori razumno, čak razumnije nego što bi se iz prethodnog razgovora moglo očekivati. Tad se vidi, nakon svega, da on ima široke poglede, što je velika rijetkost među pristalicama malih sekta koje se smatraju socijalističkim. Ali što se tiče nepoznavanja stvarnog svijeta, naivnosti pustinjaka i osjećanja da je stranac u najvećem gradu svijeta, engleski kabinetski intelektualac tuče do nogu svog njemačkog pobratima.

Paulov članak o javnim uslugama je vrlo dobar. Dobro bi došao isto tako u Njemačkoj u momentu kad su razni Vierecki i komp. jedino skloni da »Verstaatlichung«⁴ tumače na mistifikatorski način, kao što to Brousse i komp. čine s javnim službama.

U nedjelju naveče, poslije deset sati, iznenada je stigao Charley Rosher. Došao je iz Londona, triciklom, po najtoplijem danu godine. Išao je do Hayward's Heatha (otprilike 60 kilometara) i, iscrpen, morao je produžiti vozom. Sutradan – proljev i potpuna klonulost. A slijedeći dan, jedva oporavljen, primi telegram u kome mu javljaju da je njegova žena bolesna i da se odmah mora vratiti. Iz naknadnog telegrama smo saznali da je bila izvršila pobačaj.

Nim je, otkako ovdje boravi, bolovala od lakog mišićnog reumatizma (obuzeta bolovima, kako je govorila jadna Lizzie⁵), ali sad je vrlo dobro i vrlo je vesela. Isto je i Pumps i njeno dvoje djece. Percy mora provesti veći dio tjedna u Londonu. Ja sam lijen i prepuštam se lijenosti, najboljoj stvari u ovakvim slučajevima. A evo, dolazi čitava brigada spremna za večeru, djeca hoće da im pravim brodove od papira i stoga je gotovo s pisanjem, pa završavam na brzinu.

Voli te tvojoj
F. Engels

I srdačni pozdravi od svih.

Prevod s engleskog

⁴ podržavljenje – ⁵ Lydia Burns

358

Engels Augustu Bebelu
u Plauen kod Drezdena

4, Cavendish Place
Eastbourne, 13. avg. 1887.

Dragi Bebel,

Sutra ili prekosutra izlaziš iz zatvora^[635], a ja se nadam da ću uspeti da ostvarim plan, koji u sebi nosim od trenutka kad si se uselio u stan saksonskog kralja. Naime, da te pozovem da na moj trošak preduzmeš mali izlet u London, da bi se oporavio od napora mučenja. Ali moraš, meni za ljubav, da prihvatiš ceo moj predlog, naročito ovo: na moj trošak, jer ne bih mogao da usaglasim sa svojom savešću da ti time nametnem ma kakvu, pa i najmanju žrtvu. Takav oporavak izgleda mi apsolutno potreban za tvoje zdravlje, da bi najzad opet jednom disao čist vazduh, a ovde je vazduh toliko čist koliko u kapitalističkom društvu uopšte može da bude. Iz tesnog zatvora Zvikau otprve preći u veliki zatvor – Nemačku, bilo bi isuviše okrutno. Ali tvoje zdravlje je sada najvažniji, meni poznati interes partije, i stoga te molim da mi dozvoliš da svoj partijski dug izmirim na način koji se meni čini najpogodnijim.

Ostajem ovdé još 14 dana, dakle 27. o. m. biću opet u Londonu^[797]. Pretpostavljam da je i tebi otprilike potrebno isto toliko vremena da bi doveo u red razne stvari, a sam ne mogu ranije u London, jer mi se kuća skroz-naskroz opravlja i sve u njoj leži tumbe. Ali ako možeš da dođeš ranije i da još koji dan provedeš ovde kod nas na moru, utoliko bolje; onda dođi čim to bude moguće. Putuješ noćnim brodom od Flisingena do stanice Victoria, London; sa iste stanice polaze vozovi za Istborn i za 2 do 2¹/₂ sata si ovde. Kautsky, koji se u ponedeljak iz Ventnora vraća u London (adresa: 35, Lady Somerset Road, Highgate, N. W. London), sa zadovoljstvom će te voditi po Londonu. Liebk[necht] je takođe prošle godine bio kod nas i ushićavao se ovdašnjim mestima.

Očekujem, dakle, željno tvoj odgovor, pa ako on bude potvrđan a ti ne dođeš *odmah*, poslaću ti rimesu kao avans, da bih te što čvršće vezao.

O svemu ostalom možemo se onda usmeno bolje sporazumeti – štošta se desilo o čemu me niko ne može bolje da obavesti od tebe. U celini sam zadovoljan tokom kojim je svet krenuo od vremena tvoje izolacije, svuda stvari idu napred.

Sad moram da završim. Pošta ovde polazi u 1,15 u podne, pa ako ovu promašim, pismo će iz Londona otići tek u ponedeljak ujutru.

Sigurnosti radi, adresiram na tvoju ženu, koju, kao i tvoju kćerku, molim te, srdačno pozdravi.

Tvoj stari
F. E.

Ako bi u Londonu morao da potražiš Kautskog, onda evo još bližih podataka o njegovoj adresi:

35, Lady Somerset Road, Highgate, near Kentish Town Station, Kentish Town Road. Za pisma ovo nije potrebno.

359

Engels Karlu Kautskom
u London

4, Cavendish Place
Eastbourne, 17. 8. 87.

Dragi Kautsky,

Oprosti što sa zakašnjenjem vraćam prilog koji sam čitao sa zahvalnošću^[809]. »More«^[810] ću sa interesovanjem čitati u prvim štampanim tabacima, iako ne shvatam kako ti pri tom mogu biti od koristi.

Mi se vraćamo u sledeću subotu, 27. avgusta^[797], dotada će se verovatno opet moći da stanuje u mojoj kući.

Ako slučajno prođeš pored Regent's Park Road-a, veoma bi me zadužio ako bi tamo predao 3 - 4 velika dugačka koverta, adresovana na mene *ovde*; ostavio sam tamo nekoliko, ali izgleda da su sve iskoristili. Mislim takve koverta, u kojima mi se mogu odjednom poslati 3 - 4 pisma.

Inače, veselimo se koliko god je moguće više, očekujemo večeras S. Moore-a. Imali smo noćas, najzad, oluju, ali sada je opet lepo.

Pozdrav od svih svima. Avelingovi uživaju u Stratfordu na Evonu, u originalnom Shakespeare-u.

Tvoj
F. E.

360

Engels Brunu Schoenlanku

u Nirnberg

Eastbourne, 29. avg. 1887.

Cenjani gospodine Schoenlank,

Vaše pismo, koje mi je Kautsky poslao ovamo, dovodi me u izvesnu zabunu. Čitao sam sa interesovanjem izvode Vašeg zaslužnog rada o industriji ogledala, koji su štampani u časopisu »Die N[eue] Z[eit]« i, što se same stvari tiče, ne bih imao ništa protiv da mi učinite čast i posvetite mi svoju knjigu⁽⁸¹¹⁾. Ali, prvo, posvećivanje je prilično izašlo iz mode, a, drugo, i Marx i ja smo oduvek donekle zazirali od takvih počasti, ukazivanih više ili manje bez povoda. I baš sada se nalazim u takvom raspoloženju da mi se čini da moje zasluge mnogi jako precenjuju. Kad je čovek bio tako srećan da četrdeset godina saraduje sa većim od sebe i da svakodnevno procenjuje sebe u poređenju s njim, onda je imao priliku da nauči da odredi pravu meru sopstvenim delima. I svako prekomerno isticanje moje delatnosti nehotice mi se čini kao nesvojevoljan odbitak od onoga što mi svi dugujemo Marxu.

Isto tako, ne mogu da se složim sa Vama kada me nazivate osnivačem deskriptivne ekonomije. Deskriptivnu ekonomiju nalazite kod Pettyja, Boisguillebert-a, Vaubana, A. Smith-a i mnogih drugih. Opise, naročito položaja proletera, dali su Francuzi i Englezi pre mene. Ja sam samo imao sreću što sam bio bačen u centar moderne krupne industrije i što sam bio prvi koji je tamo zapažao povezanosti – bar one najpovršnije.

Dakle: *lično* bilo bi mi milije kada biste odustali od svoje namere, i to *jedino* iz gore navedenih razloga. Ali ako Vas oni nisu ubedili, onda ne želim da Vam izdajem nikakve naloge.

S dubokim poštovanjem

Fr. Engels

361

Engels Augustu Bebelu

u Plauen kod Drezdena

Istborn, 30. avg. 1887.

Dragi Bebel,

Silno me raduje što si tako spremno prihvatio moj mali plan¹, očekujem te u Londonu prvih dana oktobra i žalim samo što ne možeš da dođeš odmah i da provedeš jednu nedelju ovde na svežem morskome vazduhu. Kod mene u kući je još sve tumba, te sam morao da dodam nedelju dana boravka ovde, ali putujemo u petak, 2. sept., opet na-trag^[797].

Sve ostalo ostavljam za usmeno pretresanje, samo, pošto ideš u Hamburg, još nekoliko reči. Bio sam s Weddeom u prepisci u vezi sa jednim tamo smišljenim planom, ali nisam, na žalost, mogao pristati na njegove želje, pošto je plan bio izrađen sa savršenim nepoznavanjem ovde važećeg prava i naročito procedure u civilnim stvarima – bar ukoliko sam mogao da sudim iz W[edde]ovih saopštenja^[812]. Sada bih te zamolio da, kad budeš u Hamburgu, zamoliš W[edde]a da ti još jedanput potanko izloži ceo plan, da bismo ga ovde mogli skroz-naskroz prodiskutovati, jer ako je moguće da se ostvari ta zamisao, ja ću rado da učinim sve što mi je iole moguće, kako u interesu stvari tako i za ljubav W[edde]u. U najgorem slučaju se nadam da ću, ako se ništa ne može učiniti, ubediti tebe da zaista ništa ne može da se učini, a već i to značilo bi mi mnogo.

Očekujem, dakle, kroz 3 - 4 nedelje vesti u vezi sa tvojim dolaskom, do tada, molim te, pozdravljam tvoju ženu i kćerku, a i ti primi srdačne pozdrave od

tvog
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 358.

362

Engels Karlu Kautskom
u London

Sinoć smo se vratili⁽⁷⁹⁷⁾. Na žalost, još nismo u stanju da vas sutra ugostimo ručkom, ali ćemo se radovati da vas oko 5 časova vidimo kod nas.

Tvoj
F. E.

[London], subota, [3. septembra 1887]

363

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu
u Pariz^[813]

Отъ Д[аниельсона] въ С. Пб. я получилъ извѣстiе о смерти Г. Лопатина.¹ Da li ste primili potvrdu? Nadam se da je u pitanju zabuna. Ukoliko bi vest bila, na žalost, ipak tačna, molim Vas da mi to javite kako bih odmah poslao nekrologiju² listu »С. Д.« u Ц.³

Sa prijateljskim pozdravom Vaš
F. E.

London, 3. sept. 87.

Prevod s francuskog

¹ Od D[anielsona] u Petrogradu primio sam vest o smrti G. Lopatina. –
² nekrolog – ³ »Sozialdemokrat« u Cirihu

364

Engels Florence Kelley-Wischnewetzkoj
u Njujork

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 15. septembra 1887.

Draga gospođo Wischnewetzky,

Primio sam Vaše pismo od 28. avgusta.

Milo mi je što se brošura¹ prodaje tako dobro. Primerke koje sam dobio predaču Avelingu – on se upravo vratio u grad – delimično da ih razdeli socijalističkim periodičnim izdanjima a delimično da ih rasturi na skupovima u East-End-u prilikom svojih predavanja o am[eričkom] pokretu. Pokušaću takođe preko njega da dobijem nekog agenta za prodaju brošure i javiću Vam rezultat.

Ono što sam pisao o Trübneru² obistinilo se više nego što sam očekivao. Juče mi je dr Baernreither, član austrijskog parlamenta, ispričao da je zatražio od Trübnera – sa kojim redovno posluje – da mu nabavi jedan primerak naše knjige³. Trübner je rekao da on nema nijedan, i da bi bolje bilo da je dr B[aernreither] p[ro]uči preko američke agenture, čiju je adresu on dao B[aernreitheru] i preko koje je B[aernreither] knjigu i poručio. Tako Trübner ne samo bojkotuje knjigu nego, u stvari, ometa njeno rasturanje.

Što se tiče primeraka poslatih Kautskom, on teško da je mogao postupiti drukčije nego što je postupio.⁽⁸¹⁴⁾ Ni Lovell ni Vi sami niste mu uopšte napisali ni redak uputstava. Ja lično nikad nisam čuo da li su ma kakvi primerci upućeni ovdašnjoj štampi i kojim listovima. Pojma nismo imali i, ako knjiga nije dospela u ruke engleske štampe niti je zapažena, onda je to u potpunosti rezultat grešaka učinjenih na Vašoj strani Okeana. Da sam bio obavešten o onome što je učinjeno u tom pogledu, ili da mi je rečeno da se meni prepušta da preduzmem korake, mogao sam nešto preduzeti. Nema sumnje da će se knjiga ovde prodavati, ali ne dok je u Trübnerovim rukama; a da sam bio ovlašćen da nadem ovde agenta, svakako bih ga umeo naći; razume se, morali biste poslati ograničen broj primeraka ako ustreba.

Odbacivanje socijalista od strane George-a⁽⁸¹⁵⁾, po mom mišljenju, nezaslužena je sreća, koja će u velikoj meri ublažiti neizbežnu grešku učinjenu postavljanjem George-a na čelo pokreta, koji on nije čak ni razumevao. George kao stegonoša čitavog radničkog pokreta je predstavljao opasnost; George kao vođ džordžista uskoro će pri-

¹ Friedrich Engels: *Radnički pokret u Americi* – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 338. – ³ američkog izdanja *Položaja radničke klase u Engleskoj*

padati prošlosti, ostaće predvodnik sekte slične hiljadama sekti u Americi.

Vaša brošura o filantropiji još nije dospela do mene.

Vaš prevod Marxovog *Govora o slobodnoj trgovini* pregledaću sa zadovoljstvom i uporediti ga sa francuskim originalom, čiji možda jedini postojeći primerak posedujem. Za predgovor ćemo docnije videti. Sedma napomena iz *Bede filozofije* odgovaraće ovde odlično. Što se tiče glave o renti, to stoji pod znakom pitanja, pošto tamo ima mnogo upućivanja na Proudhonova gledišta, a ja sumnjam da tvorevine gospodina Tuckera zaslužuju ma kakvu pažnju.^[816]

Odgovor Izvršnog komiteta na moju primedbu u fusnoti toliko je jadan i beznačajan da bi bilo izlišno osvrtni se na njega.^[817] Nisam u stanju da odgovorim blagovremeno za kongres^[818], a ostaje činjenica da sam ja u ovoj prilici otvoreno istupio protiv Izvršnog komiteta. Nov spor sa ljudima preko Atlantika ne može voditi ničemu. To što me listovi »Der Sozialist« i »Volkszeitung« bojkotuju žalim jedino zbog prodaje knjige i brošure, inače mi je savršeno svejedno, suviše često sam do sada prelazio preko takvih smicalica prosto-naprosto čekajući i posmatrajući.

O Vašem isključenju pročitao sam u svoje vreme u listu »Volkszeitung«^[803], to je upravo trebalo i očekivati. Nadam se da će Vaša brošura stići na vreme za kongres, bilo bi dobro da je izašla pre mesec dana kako bi je sekcije dobile pre nego što pošalju delegate. Radoznao sam šta će kongres učiniti, ali se ne nadam da će učiniti baš mnogo.

Iskreno Vaš

F. Engels

Srećom, pokret u Americi je dobio sada takav zamah da ga ni George ni Powderly ni nemački intriganti ne mogu ni upropastiti niti zadržati. On će samo poprimiti neočekivane oblike. Stvarni pokret nikad ne izgleda onako kako ga sebi predstavljaju oni koji su poslužili kao oruđe za njegovu pripremu.

Prevod s engleskog

365

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Ročester

London, 16. sept. 1887.

Dragi Sorge,

Pismo od 1. septembra sam primio. Nadam se da se tvoja noga polako vraća u normalno stanje. Glavna stvar je mirovanje i strpljenje.

Ovog leta me strašno mnogo uznemiravaju, posete u kući sa svih strana sveta, što će da traje od sredine oktobra, pošto kroz dve nedelje očekujem Bebela. Marxovo pismo o George-u⁽²⁴⁾ mogu da ponovo potražim tek kada se latim sređivanja, tj. kad stigne nekoliko poručenih ormana za knjige, koji će mi napraviti mesta. Onda ćeš odmah dobiti prevod. Nije hitno. Neka se George još malo više zapetlja. Njegovo odbacivanje socijalista⁽⁸¹⁵⁾ je najveća sreća koja nas je mogla zadesiti. To što je on prošlog novembra⁽⁶⁹¹⁾ proglašen za stegonošu, bila je neizbežna greška, koja se morala osvetiti. Mase se mogu pokrenuti samo putem koji odgovara datoj zemlji i datim okolnostima, a taj put je većinom zaobilazan put. Sve ostalo je sporedno, samo ako dođe do stvarnog buđenja. Ali neizbežne greške koje se pri tom čine ne ostaju nikad nekažnjene. Tako je ovde postojala opasnost da se podizanjem jednog začetnika sekta na položaj štitonoše pokret za niz godina optereti ludorijama sekte. Time što G[eorge] izbacuje začetnike pokreta, svoju sektu konstruiše kao specijalnu, ortodokсну George-sektu, svoju ograničenost proglašava za borne¹ celog pokreta, on spasava pokret i uništava sebe.

Sam pokret će, naravno, prolaziti kroz još mnoge neprijatne faze – neprijatne naročito za onoga ko živi u zemlji i mora da ih podnese. Ali ja čvrsto verujem u to da se sad tamo kod vas preko ide napred i to možda brže nego kod nas, i pored toga što će Amerikanci zasad još da uče isključivo iz prakse a ne toliko iz teorije.

Odgovor njujorškog Izvršnog komiteta na moju primedbu je bedan⁽⁸¹⁷⁾. U njihov kongres⁽⁸¹⁸⁾ takode ne polazem mnogo nade. Ljudi na Istoku – sekcije – izgleda ne vrede mnogo, pa ipak je premeštanje težišta socijaldemokratske partije na Zapad malo verovatno.

Ovdašnji kongres tredjuniona opet je dao nove dokaze o tome da revolucija prednjači unutar starih tredjuniona. Oni su, *nasuprot* vodama, naročito nasuprot Broadhurstu i ostalim radnicima članovima parlamenta, odlučili da se osnuje *naročita radnička partija*⁽⁸¹⁹⁾. Jedan

¹ U originalu igra reči: Borniertheit = ograničenost; borne (francuski) = granica

katedarski socijalist, austrijski poslanik državnog saveta², bio je krajnje iznenađen preokretom od 1883. kada je poslednji put bio ovde.

Iz Francuske ni traga ni glasa otkad je Laf[argue] na nekoliko nedelja oputovao u Džersi.

O Nemačkoj ću ti pisati čim ovde budem razgovarao s Bebelom.

U opštoj politici svi se pripremaju za smrt starog Wilhelma, kada će se Rusi na Istoku malo kočoperiti, a Bismarck će ih u tome hrabriti da bi se održao. No ja jedva verujem da će doći do rata. Neizvesnost ishoda rata tako je velika, uzajamna namera vlada da jedna izda drugu toliko je utvrđena, sigurnost da taj rat mora da bude žešći, krvaviji, skuplji i više uznemiravajući no što je ikad neki raniji rat bio (10 - 12 miliona vojnika jedan protiv drugog) tako nesumnjiva, da svi prete, ali niko nema hrabrosti da počne. No kod ove igre plamen može da se razbukti a da to niko i ne želi, i u tome leži opasnost.

Od spisa Kautskoga o Marxovoj teoriji^[637] prodato je već 5000 primeraka.

A sada, zdravo za danas – zatvaranje pošte i obed čeka pred vratima.

Tvoj
F. E.

² Joseph Maria Baernreither

366

Engels Hugo Kochu

u London⁽⁸²⁰⁾

(koncept)

[London, oko 22. septembra 1887]

Cenjeni gospodine K[och],

Izgubio sam u poslednje vreme toliko vremena odgovarajući na anonimna ogovaranja, da se držim pravila da odgovaram samo na glasine za koje odgovornost preuzima onaj ko ih rastura. Dakle, pre nego što budem mogao da odgovorim na Vaše pitanje, moram da Vas zamolim da mi kažete:

1. *kome* sam, navodno, dao dotične izjave,
2. *ko* Vam je iste dostavio.

Vaš odani
F. E.

367

Engels Johannu Weiβu

u London^[821]

(koncept)

[London, oko 10. oktobra 1887]

Poštovani gospodine,

Posle zrelog razmišljanja, žalim što nije u mojoj moći da Vam, onako kako Vi želite, pozajmim sumu novca, koja bi Vam omogućila da završite svoje studije. Od mene, kao što i bez mog izričitog uveravanja možete misliti, već godinama sa najrazličitijih strana – i to ne samo iz Nemačke i Engleske – u sve većem broju slučajeva traže pomoć, i to najvećim delom u slučajevima koje iz privatnih ili partijskih obzira, ne mogu da odbijem. Usled toga, naraslo je kod mene takvo mnoštvo stalnih periodičnih obaveza, da sam i sâm – i naročito baš sada – u neprilici kako da ih ispunim. Ta neprilika je tolika da bi mi, kad bih sada, osim toga, hteo da na 2 - 3 godine osiguram neku sumu kao što je ona koju Vi želite, očevidno postalo nemoguće da ispunim već preuzete obaveze. Pod ovim okolnostima moram, dakle, Vaš predlog da posmatram sa čisto poslovnog stanovišta, i tada mi, na žalost, ne preostaje nikakvo drugo rešenje, nego da Vam ponovim koliko mi je žao što ispunjenje Vaše želje prevazilazi moje moći.

U nadi da ćete uspeti da na drugom mestu nadete zajam koji Vam je potreban, ostajem

s poštovanjem Vaš odani

368

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 11. okt. 1887.

Draga Laura,

Bio sam zadovoljan viješću da si ček primila u redu – ako se izgubi na pošti ta vrsta pošiljki, mogu nastati vrlo neugodne posljedice; zato sam jedva čekao da mi stigne vijest o tome.

Nadam se da si se sada vratila u normalan život i da te suviše ne muče lijepi skandali koji se oko tebe javljaju. Čini se da je tu aferu Caffarel^[822] izazvala grupa Rouvier-Ferry, ali, ako je tako, onda je to bila velika greška. Mnogo je slična prvim skandalima koje je pokrenuo Girardin 1846 – 1847. godine, koji su odveli mnogo dalje nego što je očekivao lukavi Émile.^[823] Lopta se kotrlja. Bez sumnje, izbit će niz novih skandala. Mnogo ih se odvija iza kulisa, a ova izolirana afera, jednom stavljena na scenu, uplašit će svu grupu malih šepRTLja, koji spekuliraju na istoj strani. U strahu da izbjegn u opasnost, sigurno će prisiliti gospodu Pravdu da intervenira, htjeli ili ne htjeli, i da se pozabavi ljudima koje će otkriti uplašeni trabanti. No, ova usamljena afera ne proriče ništa dobro onoj grupi na vlasti. Ako Wilson bude upleten, što će učiniti stari Grévy?

Bila bi sjajna ironija historije da buržoasku republiku osudi na samoubojstvo ona ista prezrena revolucija, koja je zbrisala buržoasku monarhiju 1848. godine.

Afera Raon-sur-Plaine^[824] sastoji se prosto u ovom: *U grancama* bizmarkovskog carstva takav način tretiranja građana je posve pravilan među militaristima. Oni su za to *trenirani*, i nagraduju ih. Podla buržoaska štampa hvali takve postupke ako su počinjeni protiv radnika, a ispričava ih ako su počinjeni protiv buržoazije. I tada je, naravno, nemoguće uvjeriti iste vojnike da treba na granici drukčije postupati, da se prema jednom Francuzu, Rusu ili Austrijancu treba odnositi s više poštovanja. Taj pijani glupan Kauffmann bit će reda radi oslobođen ili osuđen na nominalnu kaznu. S njim će postupati kao *le bon dieu en France*¹, i zatim će ga unaprijediti.

»Le Socialiste« u novom obliku pokazuje znatan napredak prema onome kakav je prije bio.^[825] Paul nije mogao sve činiti i njegovi članci izgledaju dotjeraniji otkako sav teret nije više na njegovim plećima. To će dobro doći Deville-u da objavljuje članak svakog tjedna. Nedostajalo mu je žurnalističke prakse i njegovi članci nisu više tako dosadni.

¹ s dragim bogom u Francuskoj

Slijedeće nedjelje očekujem posjetu Bebela⁸²⁶¹ i vjerovatno Singera. Čini se da je njihov kongres postigao velik uspjeh, i desno krilo Partije dobilo je oštar ukor: Geiser i Viereck bili su suviše kukavice da potpišu Aufruf² za kongres i za njih je potom objavljeno da su nesposobni da dalje zauzimaju *Vertrauenstellung in der Partei*.³⁽⁸²⁷⁾ Bax je također bio tamo, odveo je svog sina u Cirihi, gdje je više-manje povjeren Bernsteinu, a ići će u školu kod Beusta.

Ovdje stvari napreduju polako, ali napreduju; kongres tredu-niona bio je sjajan znak. Torijevci nam ovdje pomažu svim vrstama sitnih policijskih podbadanja zbog održavanja zborova pod vedrim nebom. Kakvi su prokleti magarci, kako ovdje tako i u Irskoj! Magarci – osim ako ne namjeravaju da otvore slijedeće zasjedanje parlamenta izjavom da su pokušali silu i da su pretrpjeli poraz, te da, dakle, nema više drugog izlaza nego da daju Irskoj autonomiju. Tako bi odsjekli granu za koju se Gladstone drži i progurali bi polovičnu autonomiju, koju smo sami izradili. Ali ne mogu vjerovati da Salisbury ima toliko zdravog smisla ili toliko smjelosti.

U međuvremenu Champion je otvoreno napao Hyndmana u svom listu »Common Sense« (tačnije: Uncommon Nonsense)⁴⁽⁸²⁸⁾ i fabijevci⁸²⁹ (grupa diletanata, izvanredno taštih, koji se dive jedni drugima i gledaju s visine na takve nezalce kao što je Marx) pokušavaju da prigrabe »pokret« u svoje ruke. Vrlo lijepa zabava, en attendant que la classe ouvrière se mette en mouvement et balaye tout ces mannequins et femmequines⁵ (i gđa Besant njima pripada).

Voli te tvoji
F. E.

Nim te pozdravlja – upravo stavlja sag u mojoj sobi na katu. Još nisam primio račun od Sonnenscheina. Podsjetit ću ga da je vrijeme isplate.

Prevod s engleskog

² poziv – ³ povjerljivo mjesto u Partiji – ⁴ common sense = zdrav razum; uncommon nonsense = rijetka besmislica – ⁵ dok se radnička klasa ne pokrene i ne počisti sve te lutke i lutkice

369

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Ročester^[830]

Šaljem ti današnjom poštom austrijski kalendar »Österreich[ischer] Arbeiter-Kalender« sa biografijom^[831], a i nedeljnik »Commonweal«. Bebel i Bernstein su ovde da bi, pored ostalog, izvršili i pripreme u vezi sa međunarodnim kongresom^[832], koji će se održati iduće godine. Bebel je veoma zadovoljan sa kongresom u Sankt-Galenu kao i sa stanjem stvari u Nemačkoj.

U stihijskoj agitaciji među nezaposlenima ovde *obe* frakcije^[886] dokazuju koliko neverovatno malo dodira imaju s masama. »Commonweal«, kao što vidiš, čak je potpuno smeten i bespomoćan.

[London] okt. 29. 87.

370

Engels Paulu Lafargue-u
u Pariz^[833]

(koncept)

[London, kraj oktobra 1887]

... Da bi to osujetio, on kaže, Republika je uvijek u opasnosti, i bit će uvijek u opasnosti sve dok svaki radnik ne bude imao uza se svoju pušku Lebel i pedeset metaka. A u tom baš Clemenceau neće da popusti – još manje da predloži – a to će biti potrebno vikati mu svakog dana u lice. Republika će uvijek biti u opasnosti sve dok vojnik ima pušku a radnik je nema. Ali Clemenceau je buržuj i, kao takav, bliži Ferryju nego socijalistima. Možda bi bio solidni radikal^[460] da nema revolucionarnih socijalista. A sada kad njegov ideal – republikanska Amerika, u kojoj nije bilo radničkog pitanja – više ne postoji, mora da se nalazi u čudnovatom položaju. Otuda i položaj u kome se – kako Vi kažete – nalazi, pa shvatam da bi mu vlada Ferry-Clemenceau mogla izgledati kao prihvatljivo rješenje.

Prema: «Le Populaire de Paris»
od 29. novembra 1920.

Prevod s francuskog

Engels Lauri Lafargue

u Pariz

London, 12. nov. 87.

Draga Laura,

Nous voilà en plein 1847!¹ Paralela je zaista upadljiva: Namjesto »Teste«, čitajte Wilson, namjesto Emile de Girardin, čitajte A.-E. Portalis; a ako Grévy i nije baš tačna kopija Louis-Philippe-a, vrlo je uspjela kombinacija Louis-Philippe-a i Guizot-a; u njemu je utjelovljena gramzljivost prvog i lažno dostojanstvo drugog. Jutros sam gutao novine koje je Paul bio tako ljubazan da mi pošalje, i osjetio sam se mladim za četrdeset godina. Samo što buržoaska republika po svojoj drskosti potpuno premaša buržoasku monarhiju. Nikad nije provaljavano u ured Girardina i nikad mu nisu razbili glavu, a onaj zapleni dokumenata od strane policije i državnog tužilaštva nema ravna u 1847. godini.^[834] Ali svi ovi trikovi neće koristiti. Lopta se kotrlja i ništa je neće zaustaviti. Sada vidimo samo »ekspoziciju« ove drame koja, čini se, toliko služi na čast geniju francuske historije koliko i bilo koja od ranijih drama.

Najvažnija karakteristika jeste to da ovaj početak kraja buržoaske republike nije usamljena činjenica. Čini se da je i u Rusiji blizu kraj. Čini se da su neprestano ponavljana obećanja o energičnoj i uspješnoj politici prema Bugarskoj, obećanja iza kojih slijede neuspjesi i uvijek novi moralni porazi, opet su ujedinila razne opozicione elemente; izgleda da tamo može izbiti kriza. Također je tu Unser Fritz,² za koga se sad više ne može poricati da ima rak u grlu. Ako mu se nešto dogodi, nasljednik starog Wilhelma bit će dummer, schnoddriger Junge³, tip Gardeleutnant-a⁴ – sada obožavalac Bismarcka. Ali on će se sigurno s njim zavaditi, jer će on htjeti da vlada. Ovaj momak uskoro će stvari tjerati u krajnost i raskinuti sadašnji savez između feudalnog plemstva i buržoazije, potpuno žrtvujući buržoaziju plemstvu. I čak u vojnim pitanjima zavadit će se sigurno sa starim iskusnim generalima. I tad će neizbježno izbiti kriza. Tako se kritični čas svuda približava. Ja se jedino nadam da će svuda ljudi naći dosta posla za sebe, što će ih spriječiti da ne sru u rat.

La belle⁵ Limouzin, pravo ime Scharnet,^[835] predstavlja ljepotu naročite vrste, pogodnu da općini francuske oficire. Ali, eto, ona se mogla zadovoljiti samo generalima, a generali su ljudi poodmakle

¹ Evo nas usred 1847! – ² naš Fritz – ³ glupi, balavi mladić – ⁴ gardijskog poručnika – ⁵ Lijepa

dobi, dobi u kojoj ukus postaje katkad neizvjestan. To je sigurno vrlo neobično novo izdanje *Victoire et Conquêtes de l'armée française*⁶ – osvajanje grbave stare vještice iz Karlsruoa, hrome i odvratne! Svakako, ona izgleda energično i izazvala je rijetko oduševljenje Thibaudina.

Isto tako su karakteristične priče koje mi iznosiš o ljudima.^[836] Pretvaranje Pariza u *Luxusstadt*⁷ pod Drugim carstvom nije moglo a da se ne odrazi i na radničku klasu, ali svaki ozbiljni pokret uveliko će nas toga osloboditi. Utjecaj na shvaćanje masa, bojim se, bit će trajniji.

Sutra ćemo i ovdje imati kavge. Poslije mnogih kolebanja i oklijevanja policija je konačno zabranila sve mitinge na Trafalgar Square-u. Radikalni klubovi su odgovorili sazivanjem velikog zbora za sutra po podne^[837]. Tussy i Edward, prirodno, idu tamo. Ne očekujem ozbiljan sukob. Ali je moguće da Mattheus i njegove kolege iz torijevske vlade najednom pokažu svoje šape, pogotovu zato što se liberalna dnevna štampa odlučila za policiju i što upravo sada nema izgleda za opće izbore, kao što je bio slučaj u vrijeme događaja u Dod Street-u.^[474] U ovom slučaju možda će biti gužve i nekoliko uhapšenih. Dobro će biti da nabaviš sutrašnje večernje novine.

Sada moram prekinuti. Prošlo je 5 sati i ne smijem gubiti vrijeme ako hoću da dobiješ ovo pismo sutra ujutro. Dakle, do viđenja. Nim neprestano siječe prste čas jednim čas drugim kuhinjskim nožem. Percy je bio u Drezdenu i Berlinu da nabavi strojeve za pravljenje rupica na dugmadi i popio je nečuvenu količinu piva. Pumps i djeca su dobro.

Uvijek te voli tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

⁶ pobjede i osvajanja francuske armije – ⁷ grad raskoši (u originalu napisano na njemačkom jeziku)

372

Engels Paulu Lafargue-u

u Pariz

London, 16. nov. 87.

Dragi moj Lafargue,

Gusta magla – nemoguće je napisati više od dve reči.

Zar niste čitali Tussyno pismo u listu »Pall Mall« od ponedjeljka uveče¹, koji je trebalo da dobijete u utorak uveče? Ona nam je stigla oko sedam sati sa poderanim kaputom, izgužvanim i pocepanim šeširrom od udarca »staff«-om². Policajci su je uhapsili ali su je, po naredbi inspektora, opet pustili na slobodu. Gotovo nije ni bilo hapšenja. Edward je izvukao kožu, jer je grupa sa kojom je bio utekla odmah u početku.^[837]

Stvar će se rešiti sudskim putem i videćemo da li će porotnici potvrditi čuvenu Matthews-ovu doktrinu po kojoj se svako lice koje se šeta na trgu Trafalgar Square bez kraljevske dozvole, smatra trespasser-om³. Liberali, od Gladstone-a do Labouchère-a i Bradlaugh-a, mole narod da ostavi to pitanje da miruje, jer će o tome odlučiti sudovi. Ali radnici negoduju protiv brutalnosti policije do te mere da je moguće da će doći do novog sukoba u nedelju. Biće to – ukoliko ne nastupi ništa nepredviđeno – novi poraz, jer je Trafalgar Square najpovoljniji položaj za vladu. Lako se može braniti. Sa istočne strane stiže se do njega samo uskim ulicama. Trg je daleko od radničkog centra. Prostire se usred poslovne četvrti. Dva koraka od bojišta nalazi se kasarna i tri koraka dalje Park St. James za vojne rezerve. Kako su filistri, bez obzira da li pripadaju buržoaziji ili radničkom staležu za to da se postupi u okviru ustava, može se računati s tim da će sledeća demonstracija biti isuviše slaba, pa se neće moći preduzeti nešto ozbiljno. A bilo bi šteta kada bi se moralo doživeti da se žrtvuju najbolji ljudi da bi spasli čast poltrona, koji se već sada povlače.

Šta ima novog kod Vas? Ako imate Ferryja umesto Grevyja, nećete samo imati zeta-lopova, umesto tasta koji je, u krajnjem slučaju, jatak, već zeta-lopova višeg stepena.^[822] Ono što je Wilson krao celog svog života nije ni blizu onoliko koliko je Ferry ukrado samo u vezi sa Tunisom. Mogućnost takvog rešenja za duže vreme izgleda mi isuviše u suprotnosti sa dramatičnim duhom francuske istorije. To ne bi bilo rešenje već zaplet na vrhuncu, koji vodi u krizu. Sa ovog stanovišta, može se čak i želiti da Ferry dođe na vlast – da dođe na vlast šef firme Roublard et Cie umesto običnih pomoćnika. Da Grevyja, zato što je

¹ 14. novembar – ² »palice« – ³ prestupnikom

tolerisao korupciju, obori Ferry, koji nju otvoreno praktikuje i hvali se time – to bi bilo lepo. Ali Ferry, kao predsednik, bio bi poziv na revoluciju, ono *briga me za vas* buržoazijo, koja to izvikuje pljujući narodu u lice.

Što se tiče mira, samo jedan ludak bi mogao da ga u ovom trenutku naruši. Rak Kronprinza⁴ je dovoljan za obuzdavanje svih ratobornih želja Bismarcka. Savez centralnih sila, sa Engleskom u rezervi, dovoljno je jak za odbijanje svakog francusko-ruskog napada, skoro kao od šale. S druge strane, ofanzivni rat protiv Francuske, s njenim novim utvrđenjima, i protiv Rusije, prostrane i siromašne, stvara više teškoća nego povoljnih uslova. Nemogućnost stvarnog saveza između cara⁵ i republike u kojoj se vlade naglo smenjuju sve je očiglednija. U Rusiji se čak i slavenofili okreću protiv *unutrašnjeg* sistema vladavine. Lamanski, jedan od njihovih vođa, izjavio je otvoreno da prepreka na putu za Carigrad nije u Beču ili Berlinu, već u sistemu vladavine koji sprečava Ruse da se intelektualno uzdignu na nivo Zapada i da na taj način zasluže ulogu vodećeg slovenskog naroda. Pri svemu tom, mogući su neočekivani udari kako u Petrogradu tako i u Parizu. Treba pričekati šta će car uraditi u Berlinu posle javne uvrede koju mu je Bismarck upravo sada naneo preko Nemačke državne banke.^[838]

Što se tiče Vaše armije, vojnici sa dve ili tri godine službe u vojsci, nisu još bili suočeni sa narodom, pa je nemoguće reći kako bi se ti vojnici ponašali. Ali to nije više soldateska carevine. Trebalo bi znati sastav pukova, iz kojih oblasti su regrutovani i da li ima mnogo Parižana u njihovim redovima.

Uostalom, da li je list »Le Socialiste« ponovo ućutkan? Moj poslednji broj je od 29. oktobra.

S prijateljskim pozdravom

F. E.

Pratite »Le XIXe Siècle« i pošaljite mi ga ako sadrži nove dokumente i činjenice.

Prevod s francuskog

⁴ Friedrich Wilhelm – ⁵ Aleksandra III

373

Engels Paulu Lafargue-u
u Pariz

London, 23. nov. 87.

Dragi moj Lafargue,

Ja sam bez para. Moraće se prodati vrednosne hartije, što mogu učiniti tek kroz dva – tri dana. Čim novac prispe, poslaću Vam ček. U međuvremenu, evo Sonnenscheinovog obračuna za engleski *Kapital* – i to je vrlo malo – svega £ 39.12. –. Od toga uzimam £ 20 da bih naplatio jedan deo iznosa od £ 80 koji je dat kao predujam za prevod i isplaćen prevodiocima. Preostalih £ 19.12. – delim na 5 jednakih delova, 3 za naslednike i 2 za prevodioce (tako je bilo dogovoreno sa Laurom i sa Tussy), što je obuhvaćeno u sledećem računu:

Za decu Longuet.....	£	3.18.4	
„ „ Lauru	„	3.18.4	
„ „ Tussy.....	„	3.18.4	
			<u>£ 11.15</u>
Za Sama $\frac{3}{5}$	£	4.14.2	
„ Edwarda $\frac{2}{5}$	„	3. 2.10	
			<u>„ 7.17</u>
			<u>£ 19.12</u>

Ček za Lauru je u prilogu.

Sonnenschein kaže da je štampao 1000 primeraka od kojih je 480 primeraka otišlo u knjižare a 78 besplatnih primeraka dobili smo mi i štampa.

224 prim. prodata u Engleskoj	£	336.–	10%	£	33.12
200 „ „ „ Americi	„	120.–	5%	„	6
18 trinaestih primeraka besplatno ^[839]					<u>£ 39.12</u>
442					
558					
<u>1000</u>					

Što se tiče američkih 5%, upoređiću ovaj račun sa ugovorom, ali verujem da ne možemo ništa učiniti. Taj čovek je očigledno prodao mnogo više ali krije to od nas da bi dobio jednu godinu.

Na parisko »briga me mnogo«, što Vi smatrate simptomom demoralizacije, Camille Pelletan, u dnevniku »La Justice«, vrlo je ponosan.

Onih dvadeset funti je odmah potrošeno na hitne isplate i trenutno sam zaista bez novaca. Inače, poslao bih Vam ček već danas.

Sa prijateljskim pozdravom Vaš
F. E.

Prevod s francuskog

374

Engels Conradu Schmidtu

u Kenigsberg

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 26. nov. 87.

Mnogopoštovani gospodine doktore,

Veoma me je obradovalo što opet čujem vesti od Vas i što ste se iz magle Londona i raskošnog vazduha Pariza srećno vratili u atmosferu »čistog uma«. O čudnim pustolovinama, povezanim sa prispećem Vašeg sanduka s knjigama^[840], saznao sam iz novina i činilo mi se da sam prenet u minula vremena kada sam se i sam nalazio u Berlinu i bio povremeni saradnik lista »Hartungsche Zeitung«^[841], i kada je sve bilo zabranjeno, sem »ograničenog podaničkog razuma«! Ali, verovatno, biće još i bolje.

U vezi sa Heineovim pismom ne mogu Vam reći ništa što bi unelo svetlosti u tu stvar^[842]. Lassalle do 1848. apsolutno nije bio nikakva politička figura; bio je poznat jedino po suđenju Hatzfeldtove^[843]. A na tom suđenju primenjena su sa obe strane sva moguća sredstva, svejedno koja, samo ako su obećavala uspeh, pokrenute su sve osobe koje su mogle biti od koristi, bilo kad i kako. S druge strane je Heine bio primoran da protiv zabrane savezne skupštine, stavljene čak i na njegova buduća dela primeni sva sredstva reklame, da bi sebi osigurao prodaju koja bi inače tekla sama od sebe. Lassalle je pod tim okolnostima mogao da bude veoma koristan Heineu; s druge strane, on je Heineu imponovao svojom energijom, bezobzirnošću i svetskom praksom, sve same osobine koje su se kod većine ondašnjih, isto kao i kod sadašnjih mladih Nemaca, morale tražiti fenjerom.

Prema tome, veoma je verovatno da je Lassalle pokušao da i Heinea iskoristi u interesu grofice i da se dotično pismo po svoj prilici bezuslovno odnosi na nešto u vezi sa suđenjem, najverovatnije na kasetu. Da li je Meyendorfova početkom 46. godine bila u Parizu, ne znam sigurno, ali mi se čini da jeste, na osnovu mojih sećanja na tok sudskih pretresa. O tome moraju da pruže obaveštenje ili izveštaji sa pretresa o kaseti iz 46. godine, ili o Lassalle-ovom suđenju iz 48. godine (najbolji izvor je list »Köln[ische] Ztg.«). Ako je Meyendorfova bila u Parizu, onda se sigurno radilo o nekom pokušaju sa kasetom. Heine i ja nikad nismo govorili o Lassalle-u, ni Marx ni ja ga onda nismo poznavali.

¹ »Königsberger Hartungsche Zeitung«

Vaš Weiß je bio kod mene, otišao je u Bern da tamo završi studije².

Pre dve nedelje imali smo ovde takođe svoju gungulu, pri čemu je gospođa Aveling učestvovala u tuči s policijom, ali bez znatne štete^[837]. Naša torijevska vlada je toliko glupa da se to graniči sa Puttkamerovom glupošću. Kada bi stari Disraeli ustao iz groba, on bi ove dake šamarao zdesna i sleva.

Za obećani članak izražavam Vam unapred zahvalnost^[844].

Neki dan je kod mene bio Herkner. Sasvim razuman čovek kada se tako govori s njim, i mnogo radikalniji no što mu je knjiga. Izgleda da mu je bilo mnogo stalo da mi stavi do znanja da ni Brentano, u stvari u potaji nije tako pitom kako se pretvara u svojim knjigama. Da, kada bi gospođa na nemačkim univerzitetima imala hrabrost da izraze svoje mišljenje, bili bismo u najmanju ruku opet tako daleko kao 1837. i 1840. godine. Ali svakako je pitanje da li bi oni tada našli slušaoce.

Uostalom, ovde se taljiga po starom i ništa novo čovek nema da ispriča.

Javite mi se opet koji put, pa ako Vam ovde u nečem mogu biti od koristi, rado Vam stojim na usluzi.

Sa srdačnim pozdravom

Vaš
F. Engels

² Vidi u ovom tomu, pismo br. 367.

375

Engels Nataliji Liebknecht

u Borsdorf kod Lajpciga

London, 29. nov. 87.

Draga gospodo Liebknecht,

Srdačno se zahvaljujem Vama i Liebknechtu za čestitke povodom mog juče proslavljenog rođendana. Juče se štošta steklo, isto veče izveden je u jednom javnom lokalnu, probe radi, jedan pozorišni komad koji je Aveling preradio prema francuskom komadu. Oboje, Tussy i Aveling igrali su u njemu i požneli veliki uspeh, kao i sam komad koji je prihvatila jedna omiljena glumica i čiji je uspeh sada gotovo osiguran. Zatim je celo društvo došlo k meni, Lenchen je ispekla berlinske uštipke i perece, gospoda Kautsky bečku štrudlu, a posle ponoći nastupio je Avelingov rođendan, koji smo onda ujedno proslavili.

Percy bi Vas svakako posetio u Lajpcigu, ali on se nalazio samo na sasvim kratkom poslovnom putu u Drezdenu i Berlinu, i morao se što je moguće pre vratiti, jer je njegova mašina za pravljenje rupica za dugmad morala da se pokaže ovde na jednoj izložbi, koja je bila otvorena samo do prošle subote. U Lajpcig je stigao usred noći, zbog izgubljene veze je morao da se zadrži tamo nekoliko časova i odmah izjutra da opet krene dalje za Drezden. Inače ne bi propustio da Vas poseti.

Što se tiče gospode Schack, ona je, koliko je meni poznato, u tri razne prilike sve nemačke poslanike naše partije proglasila korumpiranim i pri tome dva puta Liebknechta i Bebela *uključila poimence*¹. Pošto je to učinila, meni je postalo nemoguće da s njom opet stupim u ma kakvu vezu, čak da je i za to preuzela neke korake, što nikako nije slučaj. Bebel je ovde imao priliku da je vidi u njenoj novoj ulozi i izgleda da ni najmanje nije bio ushićen njome. Liebknecht je imao takvu istu priliku u St. Gallenu¹⁸²⁷, kuda je otišla sa meni neshvatljivom drskošću. Šta mu je tamo napričala, naravno, ne znam, ali to ne može da menja činjenicu da se ovde o njemu izrazila na način koji u mojim očima znači potpuni raskid. Ta osoba silom želi da igra neku ulogu, pa ako bi joj, posle svega što se desilo, Liebknecht u tome ma na koji način, direktno ili indirektno, pomogao, ili kada bi svoje ponašanje podesio prema blagom načinu shvatanja, koji ste Vi izneli, izložio bi se opasnosti da njegovi zavidljivci, koje svi mi imamo u dovoljnom broju, iza toga traže druge motive. Vi i Liebknecht morate,

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 343.

naravno, najbolje znati kakav stav prema njoj treba da zauzmete, ja sam srećan što sam je se rešio.

Tussy u svom sukobu sa javnom silom nije pretrpela naročitu štetu, no svakako su stradali kaput i šešir, koji su bespovratno upropašćeni². Uostalom, ona nije bila napadnuta već napadač. Sada se gungula prilično stišala, može još neka sitnica da se desi na Trafalgar Square-u, ali samo zabave radi. Ipak, vlada će se sećati toga. Kad bi stari Disraeli znao kakve arhiglupe sledbenike ima, ustao bi iz groba i išamarao bi ih na sve strane.

Ja se opet osećam sasvim podnošljivo, Lenchen je takođe dobro. Ona i Rosher-ovi, a takođe i Kautskyjevi i Avelingovi srdačno pozdravljaju Vas i Vašeg muža.

Sa iskrenim pozdravom

Vaš
F. Engels

² Vidi u ovom tomu, pismo br. 372.

376

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu
u Ročester

[London, novembra 1887]

Dragi stari,

Dotično pismo sam dobio i spalio. Pretpostavljao sam da samoća u Ročesteru nije po tvom ukusu. U tim malim gnezdima čovek se mora lišavati čak i srdžbe što nesposobne individue, koje bi htele da igraju neku ulogu, i spekulantski biznismeni zagađuju pokret. Međutim, možda ćeš se na to naviknuti. Trgovački posao, na kraju krajeva, nije dosadniji od muzičke nastave sa lenjim, jogunastim učenicima. Čovek se navikne na kontoarsko piskaranje, ja sam se njime morao baviti gotovo 30 godina. Naravno, srećan sam što sam ga se otarasio. Piši mi opet *iskreno* o stvarima i kako one napreduju.

Tvoj stari
F. E.

377

Engels Florence Kelley-Wischnewetzkoj
u Njujork

London, 3. dec. 1887.

Draga gospodo Wischnewetzky,

Kao što sam Vam rekao u svojoj poslednjoj dopisnici⁽⁹⁸⁾, Wm. Reeves, izdavač časopisa »To-Day« i većeg dela londonske popularne socijalističke literature, uzeo je na sebe prodaju knjige. On piše 1. decembra:

»U vezi sa našim današnjim (sreda) razgovorom o prodaji *Položaja itd.* od Engelsa, biće nam milo da preuzmemo prodaju ovog dela i da dobijemo od Vas ili od izdavača u Americi *ukoričene* primerke po ceni od 3 šilinga – buduće primerke treba slati neukoričene. Jedini troškovi biće skupčani sa neophodnim štampanjem naslovnih strana i njihovim umetanjem, što će iznositi oko 10 šilinga.«

I dalje, 2. decembra: »U odgovor na Vaše pitanje o rokovima obračuna, slobodni smo da Vam javimo da će se on vršiti svakih šest meseci a isplata će uslediti posle mesec dana. Kako smo razumeli, sve dok se drukčije ne dogovorimo, poslove ćemo voditi sa *Vama*.«

Ovu poslednju ogradu sam učinio zato što bi Reeves inače mogao da izbegava regulisanje računa, tvrdeći da nije znao kome treba da plati, g. Lovellu ili meni, i tako bi izazivao odlaganje i odugovlačenje. U budućim pogodbama može se postići drukčiji dogovor. O tome on piše 1. decembra:

»Cene za druga dela sličnog karaktera mogle bi se odrediti otprilike sa istim popustom – to donekle zavisi od cene utvrđene za prodaju na malo, na primer, knjiga od šest šilinga isporučuje se trgovini sa manjim popustom nego knjiga od pet šilinga.«

Tako ovaj delija hoće da ostavi sebi otvorena vrata za cenkanje, te će biti poželjno da me ubuduće blagovremeno obavestite, kako bih se konačno sporazumeo s njim o popustu pre nego što na naslovnu stranu stavite njegovo ime kao londonskog agenta. Ti ljudi su svi jednaki.

Gornji uslovi se odnose, naravno, na knjige koje mu se dostavljaju sa plaćenim podvoznim troškovima i bez ikakvih izdataka sa njegove strane. On kaže da su podvozni troškovi neznatni i možda je tako za trgovinsku i denčanu robu, ali znam da su za pakete koji se šalju privatnim licima oni propisno visoki. Kautsky je morao da plati preko 10 šilinga za primerke koji su mu poslani, a mene je liverpulski agent (Wheatly) naterao da platim 2 šilinga i 6 penija vanrednih troš-

kova za paket sa 1000 brošura¹, mada *nikakvi podvozni troškovi* nisu padali na moj teret.

Poslaćemo primerke socijalističkoj štampi (sa izuzetkom nedeljnika »Justice«, koji je dobio primerak iz Amerike i napisao samo dva reda o njemu^[785]), listovima »The Athenaeum«, »Academy«, i »The Pall Mall Gazette«, »Weekly Dispatch« i »Reynolds«. »The Commonwealth« (poslao sam jedan primerak Morrisu) počeo je da objavljuje niz odlomaka iz knjige^[845], od kojih sam Vam prvi danas uputio poštom. Uopšte uzev, izgledi su vrlo dobri. Samo ne smemo slati primerke štampi sve do posle Božića, inače će ostati neisporučeni.

Što se tiče brošure¹, kako sam Vam rekao, Reeves ju je bespravno preštampano i prvo će, naravno, prodavati sopstveni kontingent. Predaću 1000 primeraka Avelingu da postupi kako najbolje ume – ili da ih prodaje na zborovima, ili da ih da Reevesu, pošto mu mogu ustrebat; ali plašim se da će veliki deo morati da se razdeli besplatno po završetku zborova.

Vašim prevodom *Slobodne trgovine* pozabaviću se što je moguće pre. Takođe ću napisati predgovor, samo sam siguran da on neće ni u kom slučaju biti *onc što Vi želite*.^[846] Meni je nemoguće da odgovorim unapred na verovatne argumente američkih protekcionista. Ne poznajem tu vrstu literature i nemam vremena da se udubim u nju. Moja rasuđivanja u devet slučajeva od deset promašila bi cilj, a osim toga, ma šta mi mogli reći, oni će uvek naći izlaz i imaće nešto da kažu što mi ne možemo predvideti. Da bi se stupilo u neposrednu polemiku sa njima, mora se biti u Americi. A ja sam uvek držao da dobra knjiga krči sebi put i vrši uticaj, ma šta govorila današnja petparačka pis-karala.

Vaš odani
F. Engels

Prevod s engleskog

¹ Friedrich Engels: *Radnički pokret u Americi*

378

Engels Paulu Lafargue-u
u Pariz

London, 5. dec. 87.

Dragi Lafargue,

Kao i Vi, povikao sam juče ujutro: *Pobjeda!* Bilo je očito da bi se bez naroda Pariza desnica čuvala da glasa za nemogućeg kandidata i udružila bi se s oportunistima – berzijancima oko Ferryja.^[847] A tada – borba, vjerovatno poraz.

Drama se razvija po svim pravilima. Godine 1878 – pobjeda naroda i vojske nad samim monarhistima;^[497] 1887 – pobjeda nad *združenim* monarhistima i oportunistima. Slijedeća pobjeda trebalo bi da bude pobjeda nad združenim monarhistima, oportunistima i radikalima.^[460]

Poslije svega, Clemenceau je, kako se čini, prilično doprinio rješenju, da se napusti Freycinet zbog Carnota. To je najmanje što je mogao učiniti, pošto je nepromišljeno upao u ferističku klopku. Ali to uvijek nešto znači. A u današnjim okolnostima, jedno slično *legalno* rješenje, pod prijetećim pritiskom pariskih radnika, jeste sve što možemo poželjeti. Kao u većini dana velike revolucije, to je uzlazni period.

Kakvo je bilo držanje vojnika? mislim *linijskih* trupa. Ove mirne pobjede odlično su sredstvo za navikavanje vojnika na prevlast i nepogrešivost narodnih masa. Još jedan ili dva dana kao ovaj, i vojnik će zacijelo okrenuti pušku.

Sad i Carnot neće učiniti ništa veliko. Predsjedništvo ništa ne predstavlja nakon prošlih događaja. Predsjednik je spao na ulogu lutke – imenuje i smjenjuje ministre po naređenju Narodne skupštine.

Nadam se da neće popustiti proganjanje aferaša. Mislim da je stvar otišla suviše daleko a da bi se moglo stati. Buržuji će vikati da je dosta, da treba biti velikodušan, da treba prekinuti s tim starim pričama, ali mi se nadamo da će proganjanje lopova biti jedino sredstvo radikalima da dođu na vlast.

Pozdravlja Vas Vaš

F. E.

Trebalo je da Social Democratic Federation juče ode na Traf[algar] Sq[ua]re, ali »Daily News« o tome nije objavio ni riječi; sigurno je da se Hyndman nije izložio nikakvoj opasnosti.^[848]

379

Engels Hermannu Schlüтеру
u Hotingen-Cirih

London, 7. dec. 87.

Dragi gospodine Schlüter,
Biće najbolje da sastavite zbirku pod naslovom: Manji sastavi,
1871 - 75, od F. E[ngelsa], kako sledi:

1. Članak o Vogtu¹, 1871, br. 38, 14. maja **Radnička biblioteka**
2. »Izbeglička literatura«
3. Pismo Tkačova²
4. *O društvenim odnosima u Rusiji*
5. *Bakunjinisti na delu*⁽⁸⁴⁹⁾.

Članak iz časopisa »N[eue] Rh[einische] Z[ei]tung«³ moramo izostaviti, prvo, on danas traži dopunu kao objašnjenje (zbog ruskih prijatelja), i drugo, imam nameru da članke iz časopisa »Neue Rheinische Zeitung«, Marxove i moje, jednom docnije izdam zajedno. O tome bi posle jednom mogli da razgovaramo.

Prilažem *Bak[unjinisti] na delu*, sa tačno numerisanim pasusima u odeljku III, kako treba da slede jedan za drugim. Molim Vas da mi ovaj tabak pošaljete radi pregleda, kako bih bio siguran da je sve tačno urađeno. Ostala korektura može da se uradi tamo.

Ako mi možete nabaviti još 1 ili 2 kompleta časopisa »Revue der N[euen] Rh[einischen] Z[ei]tung«, rado ću da platim za njih. Imam samo sveske 3, 5 i 6, tako da su takode poželjne i sveske 1, 2 i 4.

Superpatriote dobićete uskoro, pišem uvod. Potrudicu se takode da pripreim *Teoriju sile*⁴.

Što se tiče drugih stvari, 1. za članke iz časopisa »N[eue] Rh[einische] Z[ei]tung« vidi gore; 2. u »Revue der N[euen] Rh[einischen] Z[ei]tung« nema ničega što ne bi iziskivalo uvod i oduzimalo vremena; 3. *Prusko vojno pitanje* sam prodao Meißneru, s kojim ne mogu da počnem kavgu, a ono što je rečeno tamo moglo bi se danas i pogrešno razumeti bez objašnjenja.

Posle Nove godine moram da počnem s III tomom *Kapitala* i za to da štedim oči. Stoga, sem preuzetih stvari ne mogu zasad apsolutno ništa da uradim za Vas. Veoma mi je zao, ali ne ide drukčije. Čim taj rukopis bude u štampi, imaću, dok traje korektura, ako moje oči opet budu u redu, vremena za Vas. Ali imajte na umu da još mogu

¹ Opet »Gospodin Vogt« - ² »Izbeglička literatura. IV« - ³ *Demokratski parlamentarizam* - ⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 297.

da pišem samo nekoliko časova dnevno i to samo pri dnevnoj svetlosti,
koja se ovde često ni za lek ne može naći, i uz to obimna korespondencija!
Sa srdačnim pozdravom

Vaš
F. Engels

380

Engels Karlu Kautskom
u London

London, 20. dec. 87.

Dragi Kautsky,

Moram danas u Brajton i pokušaću da se sutra uveče vratim. Ali pošto u međuvremenu može nešto da iskrсне, bilo bi možda sigurnije kada biste nam umesto sutra, u četvrtak¹ uveče omogućili da uživamo u vašem prisustvu.

Srdačan pozdrav

Tvoj
F. E.

¹ 22. decembra

381

Engels Lauri Lafargue
u Pariz

London, 24. dec. 1887.

Draga Laura,

Nitko nije veseliji što ima tvoju novu adresu nego Nim, koja se užasno bojala, ali ne toliko zbog toga da li će prispjeti puding nego zbog *jednog* od kolača koji je s njim poslala i koji je namijenila djeci. I budući da nije imala nikakvog sigurnog i brzog sredstva da s tobom saobraća i kako zna da je Paul kadar da u jednom jedinom danu pojede dva kolača, bila je doista vrlo zabrinuta. Sada se nada da će ovo pismo stići prije nego što onaj kolač bude smazan i da ćeš ti biti dobra i pripaziti da se uruči onome à qui de droit¹.

Prilažem ček od 25 funti – 5 dodatnih funti je mali božićni dar za tebe i, bez ikakve sumnje, bit će ubrzo utrošeni.

Schorl[emmer] je ovdje i vratit će se, mislim, svakog trenutka, tako da moram završiti ovo pismo prije nego što se vrati.

Bio sam prošlog utorka u Brajtonu da posjetim Gumperta koji je tamo. Općenito – vrlo dobro izgleda, ali je još moralno jako slomljen – potpuni gubitak samopovjerenja i energije. Njegova jadna mlada žena sigurno mnogo pati zbog toga. Možda ćemo ga moći malo prodramati kad dođe proljeće.

»P[all] M[all] G[azette]« postaje strašno dosadna – taj list objavljuje čas dosadnu kroniku čas strašne senzacije i postaje muzej užasa. Stead je zastario – to je fanatični puritanac koji je trebalo da živi 1648. godine, danas je posve zastario. Ali je koristan i dobar u jednom smislu – iako je pun sebe, mrzi konvencionalnosti i buržoasko licemjerje.

Prekosutra ćemo ti poslati nekoliko američkih zabavnih listova, moram ih najprije ovdje pokazati. Skorojevići u svem svome blještavilu – kako su očarani što se vide u večernjoj odjeći! A prostota izbija kroz sve njihove pore, naročito kada govore o socijalizmu. Poslije toga gotovo se dobija povoljno mišljenje o engleskom »društvu«.

Voli te tvoj

F. Engels

Jollymeier se sinoć »ohrabrio« i izgubio je 5 penija igrajući protiv Nim.

Prevod s engleskog

¹ za koga je određen

Engels Paulu Lafargue-u
u Pariz

London, 29. dec. 87.

Dragi Lafargue,

Odgodio sam odgovor do danas da bih od Kautskog dobio tačne pojedinosti o junačini Oberwinderu. Znao sam priču općenito, ali sam radije htio da budem siguran.⁽⁸⁵⁰⁾

Oberw[inder] je poslije 1873. godine igrao dosta važnu ulogu u bečkom pokretu. Bio je stari lasalovac i urednik tjednog organa »Volks-wille«. Tada su austrijske poslanike birale pokrajinske skupštine, a liberali su se bunili i tražili neposredne izbore po okruzima. O[berwinder] je pristao uz njih s fanatizmom koji je poticao manje iz vlastitih interesa nego što je bio posledica okolnosti da su ga liberali plaćali – posredstvom gospodina Szepsa iz »Neues Wiener Tagblatta«. Pod izgovorom da zahtjev liberala znači prvi korak k općem pravu glasa, on je poticao radnike da ih podrže. Scheu se suprotstavio tome; u Beču je O[berwinder] imao većinu i prisilio je Scheua i njegove prijatelje da se otcijepi. Ovi, koji su imali većinu u pokrajini, osnovali su u Viner Nojštatu »Gleichheit« i u svom listu su napadali O[berwinder]a svim sredstvima, prebacujući mu navedena i druga djela. O[berwinder] je tužio Sch[eua] zbog kleveta, ali je porota izjavila da je Sch[eua] dokazao činjenice te ga je i oslobodila. Na tom procesu, osim toga, dokazano je da je O[berwinder] bio potrošio za svoj *tjedni* list iznos od 10 000 forinti (25 000 franaka), uplaćenih za osnivanje *dnevnog* lista; i druga slična djela. Najzad, taj proces je potkopao položaj O[berwinder]a u Beču, liberali nisu imali više interesa da ga plaćaju. Otišao je u Hamburg i povezao se sa Bräuerovom sekcijom lasalovaca, jednom od sekta u kojoj je skončavalo lasalovstvo na samrti. To su bili posve čisti sitni buržuj; već deset godina poslije toga sekta je nestala. Tada je O[berwinder] došao u Pariz. Otprilike prije godinu dana objavio je brošuru u kojoj apelira na njemačke radnike da se pridruže Bismarckovoj politici, da je podrže da bi im on zauzvrat dao socijalne reforme.

Vidite, to je lasalovac koji će moći reći da nikad nije izdao *svoje* mišljenje. 1. on vjeruje u svemoć općeg prava glasa – zato je podržavao austrijske liberala; 2. Lassalle je zahtijevao da se u borbi između monarhije i buržoazije radnici stave na stranu monarhije, – eto zašto je O[berwinder] pristaša Bismarcka. S obzirom na to da je lasalovstvo iščezlo u Njemačkoj, zašto taj bivši lasalovac ne bi uzeo novac od Bismarcka isto tako jednostavno kao što ga je uzimao od austrijskih

liberala? Ali dotakavši jednom bizmarkovsku paru, on je sigurno zapazio da ima posla sa stvari jačom od sebe, i da je ščepan.

Otkriće koje su učinili naši ljudi u Švajcarskoj može imati izvanredan značaj – švajcarske vlasti učinit će sve što mogu da kompromitiraju Prusku, a ženevska afera – nihilistička zavjera – odjeknut će. Eto gluposti pruske policije! Taj Haupt, koga je na djelu uhvatilo nekoliko hrabrih radnika koji su kod njega izvršili pretres – i našli njegovu prepisku s Krügerom – taj Haupt je takva *muff*¹ da priznaje kako je doušnik već sedam godina! I to ti je čovjek kome se povjerava takav zadatak! Zar se poslije toga čudite plaćanju Nonnéa i Oberwindera! Ali Heine je uvijek govorio: pruski doušnici su najopasniji, jer nisu plaćeni, uvijek se nadaju da će biti plaćeni i zbog toga su aktivni i oštroumni; da im Pruska plaća, ne bi vredeli više ništa.

Nadam se da je Laura primila *Pucks* i *Judges*, koji su juče poslali².

Vaš štichenik Stead vrlo je koristan ovog časa, što nitko ne poriče; ali to ne smeta tom čovjeku da živi u vijeku koji nije naš i da brani u Rusiji ono što napada u Irskoj. Štitite isto tako Salvation Army³, jer bi bez nje pravo na povorke i diskusiju na otvorenoj ulici u Engleskoj bilo mnogo beznačajnije nego što jeste.

Nim, Jollymeier, Pumps i mališani otišli su u kazalište da gledaju američki komad *Hans the boatman*, u kome igra mnogo djece i jedan veliki pas.

Laurine slike loše će se sušiti na ovom našem vremenu.^[851]

Hiljadu želja za Novu godinu,

Vama odani

F. E.

Šaljem posjetnicu Mesi, 36 rue du Bac. Je li to još njegova adresa?
»Le Socialiste«, dakle, više ne izlazi?

¹ budala – ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 381. – ³ Armiju spasa

Napomene i registri

Napomene

- ¹ Trideset prvog marta 1883. saopštio je Pjotr Lavrovič Lavrov Engelsu između ostalog: «U prilogu Vam šaljem poštansku uputnicu na 124,50 fr. koje sam kao P. Krantz primio ,od studenata tehnološkog instituta u Petersburgu i od ruskih žena koje studiraju' za ,venac na grob Karla Marxa'». Engels je objavio ovo saopštenje 3. maja 1883. godine u listu «Der Sozialdemokrat». (Vidi u 30. tomu ovog izdanja.) 3
- ² Prema Marxovom planu trebalo je da se drugi tom *Kapitala* sastoji od II i III knjige. Kada je Engels posle Marxove smrti pripremao rukopise za štampu, odlučio je da ih izda kao II i III tom *Kapitala*. (Vidi u ovom tomu, str. 120 kao i u 22. tomu ovog izdanja, str. 9 - 14 i 23. tomu ovog izdanja, str. 9 - 14.) 3 4 6 7 14 18 26 29 39 42 44 52 56 58 87 92 103 114
- ³ Dvadeset četvrtog februara pobjegao je German Aleksandrovič Lopatin iz carističkog progonstva iz gubernije Vologda. Četrnaestog marta prešao je granicu i uputio se u Pariz. Iz Pariza se u septembru 1883. godine preselio u London. 3
- ⁴ Očigledno se misli na majku Paula Lafargue-a. Kako sledi iz pisma Laure Lafargue od 4. maja 1883. godine, upućenog Engelsu, Lafargue-ova majka je živela u Bordou kod svoje sestre i njene dece. 4
- ⁵ U pariskom predgrađu Aržantej stanovao je Charles Longuet sa ženom Jenny, najstarijom Marxovom kćerkom, i četvoro dece Jeanom, Edgarom, Marcelom i Jenny. 4
- ⁶ Krajem aprila 1883. godine održano je protiv Paula Lafargue-a, Jules-a Guesde-a i Jeana Dormoya pred porotnim sudom u Milenu suđenje zbog njihovog istupanja u Monlisonu i drugim mestima u jesen 1882. godine. Bili su okrivljeni za «zaveru i podstrekivanje na građanski rat». Sva trojica su osuđena na po 6 meseci zatvora i na novčane kazne. Guesde i Lafargue izdržali su kaznu od 21. maja do novembra 1883. godine u pariskom zatvoru Sainte-Pélagie. (Vidi takođe napomenu 426.) 4 22 29 31 41 46 47 59 60 62 63 114
- ⁷ U pismu Engelsu 17. marta 1883. pisao je Ferdinand Domela Nieuwenhuis u vezi sa Marxovom smrću između ostalog sledeće: «Njegov gubitak je žalostan za sve socialiste sveta, mada njegova dela i misli ostaju večni i ostavljaju za sobom stub misli u srcima svih pravednih ljudi, — ali je za Vas lično sigurno veoma velik. Marx i Engels bili su skoro blizanci, i kad se izgovaralo jedno ime, drugo je bilo u mislima. I to već otkada! Stoga imam nalog da u ime Socijalističke radničke partije Holandije prenesem izraze našeg poštovanja i zahvalnog priznanja njegovoj porodici i svima, koji sa nama tuguju kraj učiteljevog groba». Nadalje je Nieuwenhuis pisao da je želeo da poseti Marxa i Engelsa i da se sada nada da će moći bar Engelsa da poseti ili pozdravi kod sebe. «Moja kuća je za ljude kao što ste Vi uvek otvorena, i naročito bi me radovalo da se sa Vama lično upoznam.» Dvadeset četvrtog marta 1883. godine objavljen je Nieuwenhuisov poslednji

- oproštaj »Karl Marx« u listu »Recht voor Allen«. U maju 1883. godine pojavio se u listu »De Dageraad« Nieuwenhuisov članak »Karl Marx (In memoriam)«. 6
- ⁸ Holandska radnička partija — Socijalistički savez Holandije — obrazovana je 1881. godine od raznih socijalističkih udruženja uz ogromnu saradnju Ferdinanda Domela Nieuwenhuisa. 6
- ⁹ U londonskom mesečniku »The Republican« od aprila 1883. godine izašao je kratak oproštaj s Marxom povodom njegove smrti. List je između ostalog u njemu ukazivao na svoj broj od novembra 1882. godine, u kojem je objavljena opširna Marxova biografija sa njegovim portretom na prvoj strani. 7
- ¹⁰ Šesnaestog aprila 1884. pisao je Eduard Bernstein Engeltu da je spomenuti Marxov portret u drvorezu stvarno posed redakcije lista »Der Sozialdemokrat«. 7
- ¹¹ Engels verovatno ima u vidu prvi izveštaj koji je list »Der Sozialdemokrat« objavio 12. aprila 1883. godine o kongresu u Kopenhagenu (vidi napomenu 22). Sledeći izveštaji su se pojavili 19. i 26. aprila. 7
- ¹² Izdavač mesečnika »The Nineteenth Century«, James Knowles, pisao je 7. aprila 1883. Engeltu i molio da mu ovaj pošalje sažeti prikaz *Kapitala* na engleskom jeziku, jer hoće u svom časopisu da objavi članke o »ovom tako značajnom delu«. 8
- ¹³ Pošto je Engelsovo originalno pismo napisano po ovom konceptu objavljeno na nemačkom jeziku u listu »Der Sozialdemokrat« od 17. maja 1883. godine, pri prevođenju ovog koncepta oslanjali smo se najviše na Engelsov nemački tekst. (Vidi u 30. tomu ovog izdanja.) 9
- ¹⁴ Drugog aprila 1883. pisao je Philip Van Patten, sekretar Central Labor Union-a (vidi napomenu 737) iz Njujorka Engeltu da su Johann Most i njegovi prijatelji povodom odavanja počasti Marxovoj uspomeni mnogostruko i glasno izjavljivali »da je Most bio intiman sa Marxom da je on ... *Kapital* popularisao u Nemačkoj i da se Marx slagao sa propagandom koju je Most vodio«. Patten je dalje rekao da ne može verovati da je Marx odobravao »Mostove anarhističke, dezorganizirajuće metode« i molio je Engelsa da mu saopšti kakav je bio Marxov stav prema odnosu anarhizma i socijaldemokratije. 9
- ¹⁵ Engelsov telegram Friedrichu Adolphu Sorgeu od 14. marta 1883. godine o Marxovoj smrti (vidi u 42. tomu ovog izdanja, Drugi deo, pismo br. 134) objavio je list »New Yorker Volkszeitung« 15. marta s primedbom: »Specijalni kablogram za »New Yorker Volkszeitung«. Telegram koji je Engels stvarno dva dana docnije poslao redakciji (vidi u 42. tomu ovog izdanja, Drugi deo, pismo br. 140), ova je objavila 17. marta u izmenjenom tekstu sa netačnim izveštajem — koji su i drugi listovi širili — da je Marx umro u Arzanteju. U stvari, Marx je umro u Londonu. 11 14
- ¹⁶ James Knowles je 18. aprila 1883. godine odgovorio na Engelsovo pismo od prethodnog dana (vidi u ovom tomu, str. 8) i pri tom izrazio želju da Engelsov *Konspekt »Kapitala« od Karla Marxa, prvi tom* (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 197 - 206) objavi u mesečniku »The Nineteenth Century« na engleskom jeziku sa Engelsovim potpisom, i to uz članak o Marxu. 12
- ¹⁷ Ove redove napisao je Engels na jednoj dopisnici. Ona nosi sledeću adresu: Gospodinu Ed. Berstein, 137, alte Landstraße, *Riesbach* — Zürich, Switzerland. 13 72
- ¹⁸ Radi se o Engelsovom spisu *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 157 - 188), koji je 1883. godine doživeo tri nemačka izdanja u visini od ukupno 10 000 primeraka. Ovaj rad, koji se sastoji od tri preporučene glave Engelsovog spisa *Prekrat koji je u nauci izvršio gospodin Eugen Dühring* (vidi u 31. tomu ovog izdanja), uveliko se širio među nemačkim radništvom. Spis je imao velik značaj za ideološko i teorijsko objašnjavanje unutar

- nemačke socijaldemokratije u godinama 1883. do 1887. On je bitno doprineo savladivanju lasalovstva kao i drugih oportunističkih teorija i sprovođenju naučnog komunizma u nemačkoj radničkoj partiji. 13 15 59 66 161
- ¹⁹ Engelsov članak *Povodom smrti Karla Marxa* (vidi u 30. tomu ovog izdanja) pojavio se 3. maja 1883. godine u listu »Der Sozialdemokrat«. On je bio odgovor na napade Paula Brousse-a (vidi napomenu 20). 13 18
- ²⁰ Verovatno Engels aludira na posibiliste (vidi napomenu 245). Paul Brousse, nekadašnji anarhist, je u listu »Proletaire« od 24. marta i 14. aprila 1883. godine objavio članke protiv Marxa i Engelsa. 13
- ²¹ Dvadesetog marta 1883. godine javio je list »New Yorker Volkszeitung« u rubrici »Dopisi i depeše« da je po odluci proslave u spomen Marxa koju su prethodnog dana održali njujorški radnici, Engelsu poslat telegram sledeće sadržine: »Njujorški proletarijat, sakupljen u Cooper Institutu, odaje čast uspeni svog besmrtnog Karla Marxa i dovikuje svojoj braći: Proleterii svih zemalja ujedinite se!« 14
- ²² Od 29. marta do 2. aprila 1883. godine održan je u Kopenhagenu drugi ilegalni kongres nemačke socijaldemokratije. Imao je za zadatak da utvrdi opštu liniju partije u takozvanom mirnom periodu. Karakteristična za duh kongresa bila je jednoglasno usvojena rezolucija, koja je glasila: »Kongres se odlučno izjašnjava protiv svakog popuštanja vladajućim klasama koje nas proganjaju, kao i protiv svakog obaziranja koje špekuliše sa milošću vlasti, i zahteva bezobzirni postupak partije...« Svih 60 delegata jednoglasno je žigosalo manevr Bismarckove politike socijalne reforme. Kongres je, najzad, zadužio svakog poslanika i svakog izbornog kandidata partije da se potčini partijskoj disciplini i da delotvorno učestvuje u svim akcijama koje su utvrđene odlukom partije. 14 23
- ²³ Ovo putovanje, planirano za proleće 1884. godine, čiji je cilj bila nabavka sredstava za skupštinske izbore u jesen 1884. godine (vidi napomenu 256), nije se ostvarilo; Wilhelm Liebknecht je tek u jesen 1886. godine putovao (vidi takode napomenu 633). 14 114
- ²⁴ Friedrich Adolph Sorge je u svom pismu Engelsu od 19. marta 1883. godine rekao između ostalog: »Marx mi je pre nekoliko godina pisao o Henryju George-u i njegovoj knjizi, pa pošto je taj gospodin prouzrokovao prilično mnogo nesreće u glavama radnika, rado bih objavio ono što mi je Marx saopštio — ako ti nemaš ništa protiv toga.« Ova kritička saopštenja o George-u uputio je Marx Sorgeu u svom pismu od 20. juna 1881. godine (vidi u 42. tomu ovog izdanja, Drugi deo, pismo br. 24). Sem toga je Marx u George-ovoj knjizi *The Irish land question*, kojom se poslužio, izvršio mnogobrojne ispravke i pribeleške na engleskom jeziku, koje se slažu sa kritičkim primedbama u pismu Sorgeu. 15 42 113 603 628
- ²⁵ Engels se poziva na pismo Friedricha Adolpha Sorgea od 19. marta 1883. godine, u kojem je ovaj primetio: »Od tvoje brošure najavljene u listu »Der Sozialdemokrat« nisam još ništa video. Ako je podesna za prevodenje a Weydemeyer sklon da se lati posla, imao bih želju da je ovde izdam na engleskom jeziku.« 15
- ²⁶ Eduard Bernstein učestvovao je kao delegat na kopenhaskom kongresu (vidi napomenu 22). 16
- ²⁷ Italijanski ekonom Achille Loria poslao je Engelsu separat svog spisa *Karl Marx*, koji je objavljen u Rimu u delu »Nuova antologia di scienze, lettere ed arti (vol. 38, fas. 7, p. 509 - 542). Ova Engelsova skica, pisana na italijanskom jeziku, jeste odgovor na Lorijin klevetnički spis. Engels je svoj odgovor sam preveo na nemački jezik i citirao ga sa malim nebitnim izmenama u svom članku *Povodom smrti Karla Marxa* (vidi u 30. tomu ovog izdanja). I u svom predgovoru za treći tom »Kapitala« (vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 20 - 22) Engels se razračunao sa Lorijinim spisom. 17

- ²⁸ Aluzija na jednu izjavu, koju je Achille Loria citirao u svom spisu *Karl Marx* (vidi napomenu 27), a koju je A. de Lamartine u svojoj knjizi *Histoire de la révolution de 1848*, t. I Bruxelles 1849, p. 251 upotrebio protiv Pierre-Josepha Proudhona. 17
- ²⁹ *Katedarski socijalisti* — zastupnici građansko-socijalreformatorskog pravca u nacionalnoj ekonomiji, koji se u posljednjoj trećini 19. veka javio na nemačkim univerzitetima kao opozicija protiv mančesterske škole (ekonomsko učenje, koje je odražavalo interese industrijske buržoazije). Katedarski socijalisti su zahtevali zalaganje buržoaske države za smanjenje socijalnih suprotnosti pomoću reformi, da bi se time sprečilo proširenje revolucionarnog radničkog pokreta i radnici zadržali od političke klasne borbe. Među značajne predstavnike katedarskog socijalizma, koji su objavili mnogobrojne radove o socijalnim pitanjima, spadali su Lujo Brentano, Gustav Schmoller, Adolph Wagner i Albert Eberhard Friedrich Schaffle. Godine 1873. katedarski socijalisti su osnovali udruženje za socijalnu politiku. 17 137 348 380 384
- ³⁰ Posle izricanja Malog opasnog stanja (vidi napomenu 60) za Lajpcig 1881. godine Wilhelm Liebknecht i August Bebel kao i drugi socijaldemokrati morali su da napuste Lajpcig. Da bi ostali u njegovoj blizini, nastanili su se Liebknecht i Bebel najpre u Borsdorfu, malom mestu kraj Lajpciga. 19 23
- ³¹ Sedamnaestog marta 1883. godine August Bebel je iz Borsdorfa kraj Lajpciga pisao Engelu između ostalog: «Hoćeš li, nakon što je Marx umro, da ostaneš u Engleskoj ili bi radije došao u Nemačku ili bar u Švajcarsku, da možemo s tobom doći u bliži i češći dodir?» Dalje je Bebel pitao: «Šta će se dogoditi sa Marxovim nedovršenim radovima koji se odnose na *Kapital*? Francuski listovi već objavljuju, a novine ovde preštapavaju da ti preuzimaju dovršavanje... Pošto pretpostavljam da si o tome razgovarao sa Liebknechtom, veoma sam razodnao šta će on javiti.» 19
- ³² August Bebel je 17. marta 1883. godine saopštio Engelu između ostalog takođe da će na predstojećem kopenhaskom kongresu (vidi napomenu 22) pokrenuti akciju «da Marxu podigne spomenik cela partija. Razume se samo po sebi, ne radi se o sjajnom spomeniku, nego o znaku zahvalnosti i solidarnosti radnika svih zemalja.» 19
- ³³ *Zakon protiv socijalista* («Zakon protiv opšte opasne težnje socijaldemokratije») usvojen je u skupštini 19. oktobra 1878. godine i stupio na snagu 21. oktobra 1878. godine. Povod za taj zakon, koji je junkersko-krupnoburžoaska država odavno planirala, pružila su dva atentata na Wilhelma I, u maju i junu 1878. godine. Mada socijaldemokratija s tim nije imala ni najmanje veze, Bismarck je iskoristio ove atentate da bi sproveo ovaj zakon protiv socijaldemokratije. Pošto je skupština prvi predlog odbila, Bismarck je, posle drugog atentata, raspustio skupštinu, da bi sebi pomoću novih izbora stvorio poslušnu skupštinsku većinu. Ovim zakonom zabranjene su sve organizacije partije i svi radnički sindikati, ukoliko nastoje da ostvare socijalističke ciljeve. Sva značajna socijalistička sredstva informacija bila su suzbijena, svaki skup socijalističkog karaktera zabranjen. Zakon protiv socijalista predvideo je malo opasno stanje (vidi napomenu 60). Trebalo je da on svaki demokratski pokret u Nemačkoj liši njenog vodstva i da ga na taj način učini bezuspešnim. Socijalistička radnička partija je organizovala ilegalnu borbu protiv ovog zakona. Pri tome se morala razračunati sa desnim oportunistima i jednom anarhističkom grupom u partiji. Marx i Engels pomogli su partiji da izradi i sprovede revolucionarnu strategiju i politiku. Blagodareći svojoj revolucionarnoj taktici, koja je međusobno povezivala sve iole moguće legalne i ilegalne oblike borbe, partija je izdržala ovu probu i u borbi sa zakonom protiv socijalista razvila se u masovnu partiju u kojoj je marksizam dobio bitku: Na izborima u februaru 1890. godine imala je 19,7% svih glasova i postala najjača partija u Nemačkoj. Dvadeset petog januara 1890. skupština je pod pritiskom masa odbila

- produženje zakona protiv socijalista. Rok važenja ovog zakona ugasio se 30. septembra 1890. godine. Engels je o zakonu protiv socijalista napisao niz članka: *Izuzetni zakon protiv socijalista u Nemačkoj — Stanje u Rusiji, Bismarck i nemačka radnička partija* (vidi u 30. tomu ovog izdanja), *Nemački izbori 1890, Šta sad?, Oproštajno pismo štaocima lista „Socijaldemokrat“* (vidi u 33. tomu ovog izdanja). 20 23 26 33 50 92 95 100 114 185 195 210 217 237 263 266 270 283 287 292 297 299 301 303 308 454 555 583 597 602/603
- ³⁴ U lajpciškom veleizdajničkom procesu protiv Wilhelma Liebknechta, Augusta Bebela i Adolfa Hepnera marta 1872. godine pročitano je, na predlog državnog tužioca, *Komunistički manifest*. To je optuženima omogućilo da 1872. godine objave *Manifest* sa zapisnikom o pretresu. 20
- ³⁵ Nije nam poznato da li je to pismo sačuvano. 20 108 130 145 353 382 426 512 538 567 574 579 589 596 598 607 608
- ³⁶ Engelson spis *Položaj radničke klase u Engleskoj* (vidi u 4. tomu ovog izdanja) pojavio se u proleće 1845. godine u izdanju Otto Wiganda u Lajpcigu. O projektu novog izdanja vodio je Engels prepisku sa Wilhelmom Liebknechtom i Adolfom Hepnerom već 1872/73. Tada je Liebknecht, u vezi sa saopštenjem da redakcija lista «Der Volksstaat» namerava da izda socijalističku biblioteku, 8. februara 1873. godine pisao Engelsu. (Vidi u 40. tomu ovog izdanja). Očigledno je Engels u tom vremenu zamolio i Liebknechta ili Hepnera da se preko nekog advokata raspita o njegovom pravnom odnosu prema izdavačkom preduzeću Wigand, pošto se Hepner u pismu, upućenom Engelsu 24. marta 1873. godine, poziva na to: «Freytag me je toliko zadržao s pitanjem ugovornog prava. Stvar stoji ovako:
1. Ugovor zaključen 47. ili 48. još je *punovažan*.
 2. Ako Wigand ne ispuni uslove utvrđene ugovorom, *rešio* si ga se.
 3. Trebalo bi da učiniš ovo: da od Wiganda tražiš jasnu izjavu da li je knjiga raspodata: u potvrdnom slučaju, staviti mu ultimatum u vezi sa isporukom drugog izdanja. Ako ne ispuni taj ultimatum, *takođe* si ga se *rešio*.
- Do konačnog razjašnjenja Engelsonog pravnog odnosa prema izdavačkom preduzeću Wigand u vezi sa njegovim spisom izgleda nije došlo za sledećih 10 godina, mada se Engels više puta obraćao advokatu Freytagu. Devetnaestog januara 1885. godine pisao je Engels Augustu Bebelu (vidi u ovom tomu str. 249/250), koji mu je odgovorio 7. februara 1885. godine: «U prilogu dobijaš pravno mišljenje jednog valjanog saksonskog pravnika. Stvar stoji, dakle, tako da te Wigand ima u šakama i da se od njega ne može dobiti drugo izdanje. Jedina mogućnost da se knjiga izda, i to tako da je i naši ljudi mogu kupiti, biće da ona izađe u zemlji sa kojom Nemačka nema konvenciju, dakle u Sjedinjenim Državama. Svakako će ona onda biti isključena za trgovinu knjigama, jer se nijedan knjižar ne može da poduhvati prodaje ako se Wigand usprotivi...»
- Drugo izdanje knjige *Položaj radničke klase u Engleskoj* koju je Engels pregledao, pojavilo se 1892. godine u izdanju J. H. W. Dietz u Stuttgartu. 22 244 247 249 259
- ³⁷ Šestog juna 1879. godine izjavio je Wilhelm Bracke u jednom pismu Engelsu: «Bebel se divim; on je jedini među nama, koji ima sposobnosti za parlamentarni život.» 23
- ³⁸ Kada su Augusta Bebela, koji prilikom skupštinskih izbora 1881. godine usled izbornih manipulacija nije dospao u skupštinu, 1883. godine hamburški socijaldemokrati istakli za kandidata upražnjenog poslaničkog mesta prvog hamburškog izbornog okruga, on je pisao Engelsu 2. maja 1883. godine: «Sve mi se više nameće osećanje da celokupna agitaciona delatnost, a naročito skupštinska, u današnjim prilikama ne vredi snage ni vremena koji se na to utroše. Pod utiskom ovog osećanja molio sam Hamburžane da ne uzmu u obzir moju kandidaturu, ali moje pismo je stiglo prekasno.» Bebel je 29. juna 1883. sa 11 711 glasova izabran u skupštinu. 23

- ³⁹ Pod imenom *polutani* podrazumevaju se snage grupisane oko Wilhelma Blosa i Bruna Geisera, protiv čijih oportunističkih tendencija je naročito August Bebel raspravljao na kopenhaškom kongresu (vidi napomenu 22). 23
- ⁴⁰ Pre ujedinjenja Socijaldemokratske radničke partije (ajzenaške) i lasalovskog Opšteg nemačkog radničkog saveza u Socijalističku radničku partiju Nemačke na kongresu ujedinjenja od 22. do 27. maja 1875. godine u Goti, Marx i Engels su odlučno protestovali kod Augusta Bebela i Wilhelma Liebknechta protiv preuranjenog ujedinjenja sa lasalovcima. Po Marxovom i Engelsovom mišljenju ujedinjenju je morao da prethodi akcioni program, odnosno organizacioni plan za zajedničku akciju. Njihove zamerke su formulisane u spisu *Kritika Gotskog programa* i u Engelsovom pismu Bebelu od 18/28. marta 1875. godine (vidi u 30. tomu ovog izdanja). 23
- ⁴¹ Početkom 1881. godine preduzeli su Friedrich Wilhelm Fritzsche i Louis Vireck po nalogu Socijalističke radničke partije Nemačke putovanje u SAD da bi skupili novac za izbore, određene za jesen 1881. godine. Mada je njihov put doneo znatnu sumu, njihovo pojavljivanje u SAD nije odgovaralo proleterskoj klasnoj liniji i škodilo je nemačkom kao i američkom radničkom pokretu. U vezi sa planiranim putovanjem Augusta Bebela i Wilhelma Liebknechta u Ameriku vidi napomenu 23. 24 79
- ⁴² Krajem aprila i početkom maja 1883. godine rešavali su se u skupštini na drugom čitanju zakonski predlozi o bolesničkom osiguranju radnika i o izmeni uredbe o industriji i zanatima. Oba zakona spadala su u takozvanu socijalnu reformu, koju je Bismarck objavio krajem 1887. godine (vidi napomenu 334). Drugog maja, kratko vreme pre usvajanja tih zakona u skupštini, pisao je August Bebel Engelsu da nekoliko socijaldemokratskih poslanika «hoće da glasa za zakon o bolničkom fondu» i imenovao pre svega Moritza Rittinghausena i Maxa Kaysera, koji su nastojali da partiju gurnu na put politike reformi. Prilikom glasanja o predlozima 31. maja i 2. juna pokorila su se ipak obojica partijskoj disciplini i glasali protiv njih. 24
- ⁴³ Posle izricanja Malog opsadnog stanja (vidi napomenu 60) u Hamburgu-Altoni i okolini 28. oktobra 1880. godine bio je, između ostalih, i Wilhelm Blos progнан iz Hamburga. Pisao je 4. februara iz Bremena Engelsu. Njegovo pismo je jasno pokazalo da su progonestvo i druge represivne mere reakcije kod Blosa izazvali zbuđenost i kapitulantsko raspoloženje. Nije nam poznato da li je sačuvan Engelsov odgovor Blosu. 24
- ⁴⁴ August Bebel je 2. maja 1883. godine pisao Engelsu sledeće: «Naše ekonomsko propadanje usled rđavog poslovanja napreduje mirno, ali sigurno. Tržište gvožđa pokazuje opštu stagnaciju; sporazum o kartelu češke industrije gvožđa takođe je nedavno propao. U saksonskoj oblasti bliži se u zanatstvu pletiva velika kriza usled izostanka američkih porudžbina, isto tako u zanatstvu igračkara Ti-rinške šume. Druge industrije, koje zavise od američkog tržišta, takođe će uskoro doći u isti položaj.» 25
- ⁴⁵ Jedanaestog maja 1883. raspitivao se Johann Philipp Becker kod Engelsa da li bi mladom drugu Ludwigu Klopferu mogao «pomoci da literarnim radom dode do hleba». (Vidi u ovom tomu, str. 28) 26
- ⁴⁶ Kratko vreme pre izdržavanja kazne zatvora (vidi napomenu 6) Paul Lafargue je pisao 16. maja 1883. Engelsu i molio, između ostalog, da mu ovaj pošalje novac da bi mogao da plati dugove za kiriju i izvrši nekoliko manjih kupovina. 29
- ⁴⁷ Marx je 1873. godine izučavao istoriju zajedničke svojine na zemljišnom posedu u Rusiji i pratio izvode iz knjiga A. A. Golovačova, A. Skrebickog, V. J. Sergejeviča, F. Skaldina i dr. Ove kao i docnije izrađene izvode iz ruskih izvora, koji uglavnom predstavljaju pripreme radove za treći tom *Kapitala* (uporedi 23. tom ovog izdanja, str. 13), izdao je delom Institut marksizma-lenjinizma pri

CK KPSS u arhivi Marx-Engels, t. XI/1948, XII/1952. i XIII/1955. 30 87 260

- ⁴⁰ Reč je o dva Marxova ekonomska rukopisa. Prvi rukopis potiče iz godine 1857/58 i prvi put ga je 1939 - 1941. godine objavio Institut marksizma-lenjinizma pri CK KPSS na originalnom jeziku. On nosi redakcijski naslov *Osnovi kritičke političke ekonomije. Gruba skica 1857/58*. Godine 1953. izašla je u NDR fotomehanička kopija ovog izdanja. Drugi rukopis napisao je Marx 1861 - 1863. godine i nosi naslov *Prilog kritici političke ekonomije*. Njegov glavni deo čine *Teorije o višku vrednosti*, koje su prva i jedina varijanta četvrtog toma *Kapitala*. (Vidi 24, 25 i 26. tom ovog izdanja.) 30
- ⁴⁰ Autor francuskog prevoda prvog toma *Kapitala* je Joseph Roy. Marx u svom *Predgovoru francuskom izdanju* i *Pogovoru francuskom izdanju* (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 26/27) kao i u svom pismu Nikolaju Franceviču Danijelsonu od 28. maja 1872. godine (vidi u 40. tomu ovog izdanja) daje ocenu ovog prevoda i objašnjava svoje učešće u pripremanju francuskog izdanja. O izmenama i dodacima koje je preduzeo posle francuskog izdanja, Engels govori u svom predgovoru za treće nemačko izdanje (vidi u 21. tomu izdanja, str. 28/29). 30 42
- ⁵⁰ Johann Wolfgang von Goethe: *Godine učenja Wilhelma Meistera*. Kod Goethea treći red glasi: Ne, ona jeste, o ljupke lepote. 31
- ⁵¹ Očigledno se misli na četvrtu glavu *Nemačke ideologije* (vidi u 6. tomu ovog izdanja) kao i na Engelsonov rad *Istinski socijalisti* (vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 199 - 235). Oba rada su napisana u godinama 1845. do 1847. kada su Marx i Engels boravili u Briselu. 32 36 38
- ⁵² »Zapisnik o kongresu nemačke socijaldemokratije u Kopenhagenu. Održan 29. marta do 2. aprila 1883. godine«, Hotingen-Cirih, 1883. godine. 33
- ⁵³ Engels Augustu Bebelu 21. juna 1882. godine (Vidi u 42. tomu ovog izdanja.) 33
- ⁵⁴ »Königlich privilegirte Berlinische Zeitung von Staats-und gelehrten Sachen« objavile su 24. maja 1883. godine u svom »Prvom prilogu« članak o Marxu, u kojem je data neistinita slika Marxovog života. Članak je nosio naslov »Ocena Karla Marxa« i potpis H. V. T. 33
- ⁵⁵ Reprodukciju ove, jedine očuvane strane originalne Marxove skice za *Manifest komunističke partije* vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 510. 34
- ⁵⁶ List »Der Sozialdemokrat« od 7. juna 1883. godine objavio je u feljtonu »Pesmu mladih zanatlija«, koju je Engels našao u Marxovoj zaostavštini i koja je bila snabdevena skicom o Georgu Weerthu (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 4 - 7). Weerthova pesma »Rajnski vinogradi«, koja je takođe nađena u Marxovoj zaostavštini i koju je Engels pomenuo u pismu, izašla je 12. jula 1883. godine u listu »Der Sozialdemokrat«. Napisana je verovatno 1850 - 1852. 34
- ⁵⁷ Pošto je car Aleksandar II 13. marta 1881. godine poginuo u atentatu narodnjaka, u Rusiji se očekivalo donošenje liberalnih reformi. Ali Aleksandar III je u manifestu izdatom 29. aprila 1881. godine izjavio da će samodržstvo održati i učvrstiti.
Kada je Friedrich Wilhelm IV 1840. godine postao pruski kralj, liberalna buržoazija u Nemačkoj je uzalud očekivala da će on sprovesti ustavne reforme koje je njegov otac obećao. 34
- ⁵⁸ Aluzija na francusku kolonijalnu politiku sedamdesetih i osamdesetih godina 19. veka: uspostavljanje francuskog protektorata nad *Tunisom* (1881 - 1883); francusko-engleska finansijska kontrola nad *Egiptom* (1876 - 1882) kao i mešanje Engleske i Francuske u upravljanje zemljom dok Egipat 1882. godine de facto nije postao britanski protektorat; 1882. godine provocirani napad na *Madagaskar* pri čemu su bombardovane obale, kao i 1882. godine razbuktili rat

- protiv *Tonkina*, koji se proširio u rat protiv Kine i juna 1884. godine doveo do uspostavljanja francuskog protektorata nad Indokinom. 34 56
- ⁵⁹ Tezu Ferdinanda Lassalle-a o »jednoj reakcionarnoj masi« kongres u Goti (1875) uneo je u program Socijalističke radničke partije Nemačke. U programu je stajalo: »Oslobodjenje rada mora biti delo radničke klase, nasuprot kojoj su sve ostale klase samo jedna reakcionarna masa.« Vidi o ovome Marxovo delo *Kritika Gotskog programa* (30. tom ovog izdanja). 34
- ⁶⁰ *Malo opasno stanje* — vanredno naređenje izdato od strane Bismarckove vlade na osnovu 28. Zakona protiv socijalista (vidi napomenu 33) za centre radničkog pokreta. S Malim opasnim stanjem bila su skopčana, između ostalog, proteživanja socijaldemokrata iz njihovih zavičajnih gradova i druge mere koje su ograničavale njihova lična prava. 35
- ⁶¹ Pasquale Martignetti je 12. juna 1883. godine pisao Engelsu da je pročitao njegov rad *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* (vidi u 30. tomu ovog izdanja) i da bi hteo da ga propagira u Italiji. Stoga je na osnovu francuskog prevoda Paula Lafargue-a to delo preveo na italijanski jezik, pa ga zatim poslao Engelsu na pregled i autorizaciju. Pisao mu je da će, ako to Engels želi, slati otiske za korekturu, i jedino ga je zamolio da mu saopšti koliko je primeraka štampanog spisa potrebno Engelsu. 37
- ⁶² U Martignettijev italijanski prevod rada *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* Engels je uneo, pored kratkih dopuna, i opsežne dodatke, koje nije sadržavalo francusko izdanje. 37
- ⁶³ Ovde u originalu sledi »Benev. 22. I 94. Pasq. Martignetti«, napisano nepoznatim rukopisom, kao i dva nečitka potpisa. 37
- ⁶⁴ Od 27. avgusta do 25. septembra 1882. godine provela je Laura Lafargue nekoliko nedelja sa svojim ocem u švajcarskom lečilištu Vevej. Marx joj je onda mnogo pričao o svojim stvaralačkim planovima i predložio da piše istoriju internacionalne radničke asocijacije. Obećao je da će joj nabaviti sva potrebna dokumenta. Zamolio ju je takođe da počne sa prevodenjem *Kapitala* na engleski jezik. Ali bolest i smrt najstarije kćerke Jenny i kratko vreme posle toga i Marxova smrt sprečili su ostvarenje svih tih planova. O željama i namerama koje je Marx izrazio u Veveju Laura Lafargue je pisala Engelsu 20. juna 1883. godine. 39
- ⁶⁵ Očevidno se misli na deo Marxovih matematičkih rukopisa koji je on 1881. godine poslao Engelsu. Pitanjima, koja se u rukopisu tretiraju, Engels se bavi iscrpno u svojim pismima od 18. avgusta 1881. i 21. novembra 1882. godine. (Vidi u 42. tomu ovog izdanja, Drugi deo, pisma br. 10 i 57). 39 43
- ⁶⁶ U svom članku *Povodom smrti Karla Marxa* Engels je 28. aprila 1883. godine zabeležio da je Marx usmenom odlukom imenovao svoju najmlađu kćerku Eleanor i Engelsa za izvršioce literarnog testamenta. (Vidi u 30. tomu ovog izdanja.) 39
- ⁶⁷ U vezi sa jednom pariskom demonstracijom nezaposlenih na Esplanade des Invalides u martu 1883. godine francuska revolucionarka Louise Michel osuđena je 23. juna 1883. godine od porotnog suda departmana Sena na 6 godina zatvora i 10 godina policijskog nadzora; 1886. godine je pomilovana. 41
- ⁶⁸ Redaktor lista »New Yorker Volkszeitung«, Adolf Hepner, u svom pismu Engelsu od 7/12. maja 1883. godine saopštio je sledeće: »Mostovci i Schewitsch — tj. Marx-Memorial-Committee — pripremili su engleski prevod »Komunističkog manifesta«... naravno ne pitajući Vas i ne dajući Vam prevod na uvid... Pre nekoliko dana došao sam slučajno u štampariju i video korekturu od »Introduction«. Tu je stajalo: »It was written by K. Marx, assisted by Fr. Engels.« 42

- ⁶⁰ Prvi ruski prevod *Manifesta komunističke partije* izdalo je u Ženevi 1869. godine izdavačko preduzeće «Вольная русская типография» Drugo rusko izdanje u prevodu Georgija Valentinoviča Plehanova sa predgovorom od Marxa i Engelsa (vidi u 30. tomu ovog izdanja) pojavilo se 1882. u Ženevi u ediciji «Русская социальная революционная библиотека». 42
- ⁷⁰ Gabriel Deville imao je već odavno nameru da izda popularni izvod iz francuskog izdanja prvog toma *Kapitala* koje je 1872 - 1875. godine izdao Maurice Lachâtre. Drugog avgusta 1882. godine našao se u Parizu s Marxom, koji je jedan deo Deville-ovog rukopisa sam pregledao. Desetog avgusta 1883. godine pisao je Deville Engelsu da je od Paula Lafargue-a doznao da Engels pristaje da pročita ostatak. On ga je poslao Engelsu i zamolio za njegova uputstva, tako da je još iste godine mogao da izade Deville-ov rad pod naslovom «Le Capital de Karl Marx, résumé et accompagné d'un aperçu sur le socialisme scientifique». Kao što Deville u svom predgovoru piše, ovaj rad je preduzet «na ljubazan poziv i blagonaklono bodrenje Karla Marxa». Jedan primerak ove knjige sa ličnom posvetom Deville-ovom nalazila se u Engelsovoj biblioteci. Engelsovu ocenu Deville-ovog rada vidi u ovom tomu, pismo br. 45, 53 i 55. 44 45 49 52 58 60
- ⁷¹ Od 17. avgusta do 14. septembra 1883. godine Engels je radi oporavka boravio u Istbornu na južnoj obali Engleske. 44 45 47 48 49
- ⁷² Engels je od 5. do 27. avgusta 1879. godine boravio u Istbornu. 45
- ⁷³ Aluzija na očekivanu dobit od lutrije (vidi takode u ovom tomu, pismo br. 104). 46
- ⁷⁴ Desetog avgusta 1883. godine Wilhelm Liebknecht je zamolio Engelsa da mu napiše tačne datume smrti gospode Jenny Marx i njene kćerke Jenny Longuet. Raspitivao se između ostalog i o tome da li je Heinrich Heine imao neke veze sa pariskim listom «Vorwärts!» i da li je Marx pisao za «Vorwärts!» i za «Deutsche-Brüsseler-Zeitung». Liebknechtu su ovi podaci bili potrebni za njegov članak *Karl Marx*, koji je objavljen u časopisu «Die Neue Zeit», sveska 10/1883. godine.
Engelsov govor na grobu gospode Jenny Marx kao i poslednji oproštaj od Jenny Longuet, rođene Marx, vidi u 30. tomu ovog izdanja. 47
- ⁷⁵ Kako proizilazi iz pisma Henricha Heinea, pisanog Marxu 21. septembra 1884, on je istog dana «s trostrukom namerom» Marxu poslao štampane tabake političkog dela svoje knjige «Nove pesme», pre svega pesme «Nemačka. Zimska bajka», koju je u to doba pripremao i za separat. «Nai me, prvo,» — pisao je Heine — «da biste se time bavljali, drugo, da bi se odmah preduzelo sve što je potrebno učiniti za knjigu u nemačkoj štampi i, treće, da biste Vi, ako to smatrate podoesnim, u listu «Vorwärts!» iz nove pesme mogli odštampati ono što je u njoj najbolje.» Heine je Marxa istodobno molio da specijalno za izvode iz «Zimske bajke» koji izlaze u listu «Vorwärts!» napiše «uvodnu reč». 47
- ⁷⁶ Dvadeset petog juna 1883. godine Pasquale Martignetti se zahvalio Engelsu za to što je dao saglasnost da se na italijanski prevede delo *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* i za uputstva i ispravke koje je Engels formulisao na italijanskom jeziku. Martignettijev italijanski prevod imao je za podlogu francuski prevod toga dela od Paula Lafargue-a. Martignetti je u svom pismu izražavao žaljenje što delo nije mogao da prevede sa nemačkog jezika. U vezi s tim pitao je Engelsa kako se nemački jezik može brzo naučiti. Molio je takode da mu saopšti gde može da nabavi Marxova i Engelsova dela.
Tridesetog jula je dopisnicom Martignetti saopštio Engelsu da je poslao željenih 12 primeraka (vidi u ovom tomu, pismo br. 22) italijanskog prevoda. 48
- ⁷⁷ Johann Philipp Becker je oboleo u avgustu 1883. godine. U vezi s tim Engels

- se seća vremena haškog kongresa Internacionale (1872), na kome je Becker učestvovao. 49
- ⁷⁸ Pošto je izdavanje Marxove literarne zaostavštine Engeltu oduzimalo mnogo vremena, Eduard Bernstein mu je 20. juna 1883. godine preporučio austrijskog socijaldemokratu Emila Kaler-Reinthala za pomoćnika. 49
- ⁷⁹ Dvadeset osmog juna 1883. godine objavio je list »Der Sozialdemokrat« članak »Louise Michel pred sudom«. Sadržavao je izvode iz odbranbenog govora Louise Michel (vidi napomenu 67) i oštro kritikovao treću francusku republiku. Petog jula 1883. godine izašao je uvodni članak »Republika ili monarhija. Povodom godišnjice juriša na Bastilju«, koji se pozivao na članak od 28. juna i uopšteno tretirao pitanje republike. 50
- ⁸⁰ Gradansko-levoliberalna *Partija napretka* osnovana je juna 1861. godine. Ona je tražila ujedinjenje Nemačke pod pruskim vođstvom, sazivanje opštenemačkog parlamenta i obrazovanje snažne liberalne vlade, koja je trebalo da bude odgovorna narodnoj skupštini. Njeno desno krilo istupilo je posle pruske pobeđe nad Austrijom 1866. godine iz organizacije i obrazovalo Nacional-liberalnu partiju (vidi napomenu 251), koja je u svim bitnim pitanjima podupirala Bismarcka. Političari što su ostali u Partiji napretka zastupali su pretežno interese trgovačke buržoazije, manjih preduzimača i gradske sitne buržoazije. Partija napretka stopila se 1884. godine s levim krilom Nacional-liberalne partije u Nemačko-slobodnu partiju (vidi napomenu 239). 50 145
- ⁸¹ Ova beleška objavljena je u »Kölnische Zeitung« od 20. jula 1883. godine, Drugi list, pod rubrikom »Kelnске lokalne vesti«. 51
- ⁸² Engels odgovara na Bebelovo pismo od 16. jula 1883. godine. 52
- ⁸³ U predgovoru drugog toma *Kapitala* Engels daje pregled ovih rukopisa i spominje da je Marx kratko vreme pred svoju smrt rekao svojoj kćeri Eleanori da Engels treba »nešto da načini« od rukopisa. (Vidi u 22. tomu ovog izdanja, str. 9 - 14). 52
- ⁸⁴ Dvadeset devetog juna 1883. godine pobedio je August Bebel na naknadnim izborima za skupštinu u prvom hamburškom izbornom okrugu sa 11 711 glasova kandidata Partije napretka, koji je dobio 11 608 glasova. Bebel je kao 13. socijaldemokratski poslanik došao u skupštinu. (Vidi takođe napomenu 38.) 52
- ⁸⁵ Aluzija na frazu koju je Otto von Bismarck upotrebio u vezi sa svojom agresivnom politikom prema Francuskoj. 52
- ⁸⁶ Januara 1883. godine sklopili su Nemačka i Srbija trgovinski ugovor kao i konzularni ugovor. Trgovinski i plovidbeni ugovor između Nemačke i Španije potpisan je u julu 1883. godine. U avgustu vršili su se pregovori o priključenju Rumunije trojnom savezu, kojem su pripadali Austro-Ugarska, Nemačka i Italija; oni su se završili sklapanjem tajnog austro-rumunskog odbranbenog saveza, kome je u oktobru 1883. godine pristupila Nemačka. 53
- ⁸⁷ *Demokratska federacija* — Democratic Federation — udruženje socijalističkih i radikal-demokratskih radnika, koje je osnovano u junu 1881. godine; njegov vođa bio je Henry Mayers Hyndman. Ono je bilo brojno slabo, razvilo se 1883. godine u prvu stabilnu socijalističku partiju zemlje i u avgustu 1884. godine promenilo ime u Social Democratic Federation (vidi napomenu 313). Na godišnjoj konferenciji federacije juna 1883. godine prihvaćeno je objašnjenje osnovnog stava (*Manifest*), koje se uskoro zatim pojavilo pod naslovom »Socialism made plain, being the Social and Political Manifesto of the Democratic Federation«. 53 105 113 122 162
- ⁸⁸ Godine 1881. objavio je Henry Mayers Hyndman knjigu *England for All*, koja je trebalo da pruži opširno tumačenje programa Demokratske federacije (vidi napomenu 87). U dva poglavlja pozajmljene su u izmenjenom obliku misli iz

prvog toma *Kapitala* bez navođenja Marxovog imena i naziva njegovog dela. Knjiga nije bila napisana u duhu socijalizma — u njoj se, između ostalog, govori i o »demonu-socijalizmu« i socijalizam se odbija, pošto »nije u skladu sa nazorima Engleza«. Marx je protestovao protiv Hyndmanovog postupka u pismu od 2. jula 1881. godine (vidi u 42. tomu ovog izdanja). 53

⁸⁰ Misli se na čartistički pokret. 53

⁹⁰ Oportunističko krilo nemačke socijaldemokratije, kome je pripadao Bruno Geiser, izdalo je letak u kome se propagira uzakonjenje prava na rad. Karl Kautsky poslao ga je 14. septembra 1883. godine Engelsu sa sledećim primedbama: »Podstrek da Vam pišem dao mi je priloženi letak... on jasno pokazuje koliko je pokret u Nemačkoj postao površan... Naročito pravom na rad i minimalnom platom obuzeti su sada duhovi, za njih Geiser i kompanija svuda prave propagandu i oni se takođe spontano počinju vrzmati npr. po glavama Berlinaca. Taj pokret preći da poprimi sve veće dimenzije, i po mom mišljenju nužno je da mu se sad stane na put i to u listu »Der Sozialdemokrat«. *Ali niko to ne može da učini uspešnije od Vas.*»

Na letak i na propagandu oportunističkog krila za uzakonjenje prava na rad odgovorio je Eduard Bernstein člankom *Pravo na rad* koji je 25. oktobra 1883. godine izašao u listu »Der Sozialdemokrat«. Bernstein je u njemu naglašavao da je »pravo na rad bez istodobne organizacije rada fraza bez sadržaja« i »građanskim društvom nespojivo«.

Od Kautskog se o istom pitanju pojavio duži teorijski članak pod naslovom *Pravo na rad* u časopisu »Die Neue Zeit«, tom 7/1884. (Vidi takođe u ovom tomu, str. 139.) 55 79

⁹¹ Reč je o seriji članaka Kautskog *Die Entstehung der Ehe und Familie*, koja je objavljena u darvinističkom časopisu »Kosmos«, Stuttgart, godište VI, t. XII (od oktobra 1882 — marta 1883). O prvom članku serije pod naslovom »Heterizam« Engels je izrekao svoj sud u pismima Kautskom od 10. februara i 2. marta 1883. godine (vidi u 42. tomu ovog izdanja). 55

⁹² Karl Kautsky, *Auswanderung und Kolonisation*. U: »Die Neue Zeit«, Stuttgart 1883. godine. 55

⁹³ U aprilu 1883. vlada britanske kolonije Kvinslend (Australija) je proklamovala aneksiju većih delova Nove Gvineje i u Port Moresbiju istakla britansku zastavu. Početkom novembra 1884. godine objavio je komandant engleskog ratnog broda »Nelson« pokroviteljstvo Engleske nad jugoistočnom obalom Nove Gvineje.

Uvodnik lista »Daily News«, na koji se Engels ovde poziva, pojavio se 12. septembra 1884. godine. 56

⁹⁴ Na kongresu tredjuniona u Notingemu (10 - 15. septembra 1883) bivši član Britanskog federalnog veća Međunarodnog udruženja radnika Adam Weiler podneo je rezoluciju, kojom je od Parlamentarnog komiteta sindikata (Trades Unions Congress Parliamentary Committee) zatraženo da se zauzme za zakonito ograničenje radnog dana na maksimum od osam časova. Budući da se kongres nije zainteresovao za nju, parlamentarni komitet, vodeći gremijum sindikata, je odbacio rezoluciju. Sekretar parlamentarnog komiteta Henry Broadhouse bio je od 1880. godine član parlamenta. 56

⁹⁵ Aluzija na seriju članaka »Trades Unions«, koje je Wilhelm Liebknecht početkom 1883. godine objavio u »Die Neue Zeit«. Rad je štampan anonimno. 56

⁹⁶ Austrijski ekonomista Emanuel Hans Sax objavio je pod pseudonomom Fritz Denhardt u prva tri broja »Die Neue Zeit« 1883. godine dve recenzije i mali članak »Prilog socijalnoj statistici u Nemačkoj«.

Trećeg oktobra 1883. godine Karl Kautsky je odgovorio na Engelsovo pitanje: »Dragi saradnici, na koje sam računao, uzdržavaju se iz kukavičluka.

- To što Braun i Fritz Denhardt ništa više ne daju mogu samo tome da pripišem. Stičem sve više nepoverenja prema 'obrazovanim' socijalistima, koji za sobom nisu spalili mostove.* 56
- ⁹⁷ Victor Adler, koji je imao nameru da postane fabrički inspektor, preduzeo je 1883. godine putovanje kroz Nemačku, Švajcarsku i Englesku, da bi se upoznao sa organizacijom inspekcije. Tom prilikom posetio je Karla Kautskog u Štutgartu, koji mu je dao pismo kao preporuku za Engelsa. 56
- ⁹⁸ Nije poznato da li je ta dopisnica sačuvana. 58 565 647
- ⁹⁹ German Aleksandrovič Lopatin i Engels sreli su se nekoliko meseci posle Lopatinovog bekstva iz carističkog progonstva (vidi napomenu 3). Ovaj susret opisuje Lopatin u pismu Mariji Nikolajevnoj Ošaninoj (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 397/398). Sledeći put Lopatin je posetio Engelsa 23. septembra 1883. godine. 58
- ¹⁰⁰ Treće nemačko izdanje prvog toma *Kapitala*, izdanje Otto Meißner, Hamburg, štampano je kod Otto Wiganda u Lajpcigu. 59
- ¹⁰¹ Četvrtog oktobra 1883. godine Laura Lafargue je pisala Engelsu: «Upravo sam primila pismo od Schorlemmera, iz koga vidim da niste dobro sa zdravljem. Pošto sam kći svog oca, imam sigurno pravo na to da Vas zamolim da smesta konsultujete najboljeg lekara... Kako inače da izvršite posao, koji Vam je naš dragi Mohr zaveštao.* 61
- ¹⁰² Paul Lafargue je za vreme svog tamnovanja (vidi napomenu 6) između ostalog radio na članku «Le Blé en Amérique», koji se 1884. godine pojavio u mesečniku «Journal des Economistes». 62 70
- ¹⁰³ Posibilisti (vidi napomenu 245) su sazvali internacionalnu konferenciju u Parizu 29. oktobra 1883. Ovom konferencijom hteli su da pripreme stvaranje nove Internacionale, u kojoj su želeli da preuzmu vođstvo. Nisu bili pozvani ni predstavnici francuskih revolucionarnih socijalista ni zastupnici nemačke socijaldemokratije. Zastupljeni su bili engleski sindikati kao i socijalističke partije Španije i Italije. Shodno ovom sastavu, odluke konferencije imale su liberalno-reformistički karakter. Na razvitak internacionalnog radničkog pokreta ova konferencija nije imala nikakav praktičan uticaj. 63 95
- ¹⁰⁴ Engels ima u vidu studiju Maxa Quarcka *Kommerzierrath Adolf Fleischmann als Nationalökonom und die Thüringer Hausindustrie*, koja je 1883. godine izašla u Lajpcigu. Ona je bila odgovor na knjigu *Die Sonneberger Spielwaaren-Hausindustrie und ihr Handel* od Adolfa Fleischmanna, koja je izašla 1883. godine u Berlinu. 63 66
- ¹⁰⁵ Vera Ivanovna Zasiluč pitala je u oktobru/novembru 1883. godine Engelsa, između ostalog, i to da li se obratio ruskim izdavačima u Petrogradu radi izdavanja drugog toma *Kapitala* na ruskom jeziku. Ako to dosad nije učinjeno, ruski emigranti u Zenevi, članovi grupe «Oslobodenje rada», bili bi veoma zainteresovani da od Engelsa dobiju pristanak za to objavljivanje. Oni bi onda odmah počeli sa prevodjenjem na ruski jezik. Istim pismom poslala je Engelsu ruski prevod dela *Najamni rad i kapital*, koji je upravo bio izašao u Zenevi. Sem toga je obavestila Engelsa da se njegov rad *Razvitak socijalizma od utopije do nauke*, koji je ona prevela, nalazi u štampi. Rad je izašao 1884. godine u Zenevi. 64
- ¹⁰⁶ German Aleksandrovič Lopatin započeo je 1870. godine, za vreme svog boravka u Londonu, da prevodi prvi tom *Kapitala* na ruski jezik. Rad je prekinut usled njegovog odlaska u Rusiju, gde je učestvovao u organizovanju bekstva Nikolaja Gavriloviča Cerniševskog iz sibirskog progonstva. Lopatin je u svoje vreme počeo sa drugom glavom (u sledećim izdanjima bio je to drugi odeljak) i preveo oko dve trećine prvog toma. Prevod je dovršio Nikolaj Francevič Danijelson. 64

- ¹⁰⁷ Eduard Bernstein odgovorio je 10. novembra 1883. godine Engelsu na njegovo pitanje u vezi sa Maxom Quarckom. Saopštio je da ima nameru da uz Engelsovu pomoć prevede knjigu *Beda filozofije* (vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 51 - 144), pošto bi nemačko izdanje ovog dela bilo veoma poželjno. Prvo nemačko izdanje *Bede filozofije*, koje je januara 1885. godine izašlo u Štuttgartu, preveli su Bernstein i Karl Kautsky. Engels je revidirao njihov prevod, napisao predgovor za njega (vidi u 32. tomu ovog izdanja) i dao nekoliko beležaka. 66 73 257
- ¹⁰⁸ Georgij Valentinovič Plehanov *Социализмъ и политическая борьба*, Ženeva 1883. godine. 66
- ¹⁰⁹ Uputivanje na drugo rusko izdanje *Manifesta komunističke partije*, koje je izašlo 1882. u prevodu Georgija Plehanova (vidi napomenu 69) kao i na prvo rusko izdanje Marxovog rada *Najamni rad i kapital* koje je izašlo 1883. u Ženevi; na naslovnoj strani ovog poslednjeg bilo je naznačeno da je prevod urađen po nemačkom izdanju iz 1880. godine (vidi napomenu 265). 66 88
- ¹¹⁰ Istorijsku skicu »Marka« (vidi u 30. tomu ovog izdanja) napisao je Engels krajem 1882. godine kao dodatak prvom nemačkom izdanju svog spisa *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* (vidi u 30. tomu ovog izdanja).
Skica »Marka« je objavljivana od marta do aprila 1883. godine u listu »Der Sozialdemokrat« i kao »letak za seljake« (separat) u Hotingen-Cirihu pod naslovom »Nemački seljak. Šta je bio? Šta jeste? Šta bi mogao biti?«, koji je Engels posebno obradio. 66
- ¹¹¹ Eduard Bernstein saopštio je Engelsu 10. novembra 1883. godine da bi pamflet *Le droit à la paresse* od Paula Lafargue-a hteo da objavi u feljtonu lista »Der Sozialdemokrat«. Lafargue je u toku leta 1883. godine u zatvoru u Sainte-Pélagie (vidi napomenu 6) pripremao separat toga pamfleta. On je prvobitno izašao u listu »L'Egalité«. List »Der Sozialdemokrat« ga je objavio u decembru 1883. i januaru 1884. u nastavcima pod naslovom *Pravo na lenjost*. 66 85
- ¹¹² Podrugljivo ime za građanske ustavobranitelje, koje potiče iz revolucije 1848/49. Pod nazivom *cmizdravci* ovde se misli na desničarske oportunističke elemente u nemačkoj socijaldemokratiji. 66 125 139 143
- ¹¹³ Engels citira iz oglasa koji je 25. septembra 1883. godine izašao u Ženevi i u kome se izveštava da će jedna grupa ruskih revolucionara, koji pripadaju organizaciji »Čorny peredele, izdavati »Biblioteku savremenovo socializma«. U toj programskoj izjavi saopštila je grupa svoj konačni raskid sa pokretom narodnjaka i ukazala na to da se mora stvoriti naročita partija ruske radničke klase. Dalje se u dokumentu saopštava da se grupa preobražava u grupu »Osvobođenije truda«, prvu rusku marksističku organizaciju. 67
- ¹¹⁴ Johann Philipp Becker, koji je duže vremena bio bolestan (vidi napomenu 77), pisao je 26. novembra 1883. Engelsu između ostalog: »Dragi dobri brate po srcu i izdavatelju u nevolji!... Bolest me je... strašno iscrpla i posle četvoronedeljne besvesti, kad se svakog časa očekivala moja smrt, od mene ostavila samo kostur, tako da sam... opet morao da učim pravilno misliti i govoriti. Otuda je lako shvatljivo što moja potpuna rehabilitacija vrlo sporo napreduje, naročito s obzirom na moje proletersko stanje, u kome se, da i ne spominjem svoje odmakle godine, ne može dovoljno čuvati od bolesti... Od srca ti hvala za poklon od sto franaka, koji si u avgustu poslao mojoj ženi iz Ciriha i koji je kao nebeska mana pao u pustinju bede u kući.« 68
- ¹¹⁵ U svom pismu od 26. avgusta 1883. godine molio je Johann Philipp Becker da se Laura Lafargue podseti na obećanje koje je pre više godina u Marxovom prisustvu dala »da će vratiti povež pisama od 1848. i 1849. koje je Karl Marx poslao radi obrade *Karla Vogta*« (vidi u 17. tomu ovog izdanja), pošto mu je on potreban za njegov rad i za partijsku arhivu u Cirihi (vidi napomenu 137). 68 98 148 297

- 116 Engels i Johann Philipp Becker su 1849. godine zajedno učestvovali u badensko-falačkom ustanku u borbama kod *Durlaha* i *Ferenbaha*. U Engelsovom radu *Nemačka kampanja za državni ustav* (vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 91—164) pominje se Beckerovo učešće u borbama. Engels odaje priznanje delima svog prijatelja i u nekrologu povodom smrti Johanna Philippa Beckera (vidi u 32. tomu ovog izdanja). 68
- 117 Karl Kautsky je od kraja novembra do početka decembra 1883. godine boravio u Londonu. Dvadeset osmog novembra posetio je Engelsa, koji je tog dana slavio rođendan.
Ove redove Engels je napisao na dopisnici. Na njoj je Engelsovom rukom napisana sledeća adresa: Karl Kautsky, Esq. Wedde's Hotel, Greek st. Soho, W. C. 69
- 118 Paul Lafargue, «Socialism and Darwinism». U mesečniku «Progress», t. II, str. 343 - 349, decembar 1883. godine. 70
- 119 Devetnaestog decembra 1883. godine objavile su novine «Le Cri du Peuple» belešku «L'Assassnat d' O'Donnelle» od Paula Lafargue-a. Lafargue je u njoj kritikovao držanje sindikalnog organa «The Labor Standard» (redaktor George Shipton) u vezi sa suđenjem članu nekog irskog tajnog društva Patricku O'Donnellu, koji je jula meseca 1883. godine ubio izvesnog Jamesa Careya. Carey je 1882. godine kao član jednog tajnog irskog društva učestvovao u atentatu na vrhovnog državnog sekretara za Irsku, Lorda Fredericka Cavendisha i na državnog podsekretara Thomasa Henryja Burke-a i pojavio se na suđenju, koje je usledilo, kao izdajica i kao glavni svedok protiv svojih saoptuženika. Gareyevo sramno držanje osudili su široki krugovi Engleske i O'Donnellovo delo prihvatili sa zadovoljstvom. Za razliku od toga i od napredne štampe, nedeljni list «The Labour Standard» istupio je protiv O'Donnella. 72
- 120 U listu «New Yorker Volkszeitung» izašao je u nedeljnom izdanju od 2. decembra 1883. godine pod pseudonimom «von der Mark» članak urednika Wilhelma Ludwiga Rosenberga, u kome se tvrdilo da je država apstraktni pojam, savez individua. Dvadesetog decembra 1883. godine dao je Eduard Bernstein u listu «Der Sozialdemokrat» pod pseudonimom «Leo» odgovor «Socijalizam i država». Bernstein je doslovno ponovio misli koje je Engels izrazio u trećem odeljku dela *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* o istorijskoj funkciji države, i Lassalle-ovu frazu o «slobodnoj narodnoj državi» (vidi u 30. tomu ovog izdanja), i zatim se polemički razračunao kako sa Lassalle-ovim tako i sa anarhističkim shvatanjem države. Nasuprot anarhistima Bernstein je naglasio da je potrebno da se država osvoji a «ne da se ukloni, kako anarhisti tvrde da hoće da učine». Članak se završava pozivom: «Dakle, nikakvo zavaravanje: o našem krajnjem cilju, ali takođe ni zabluda o putu ka tom cilju! On glasi: *osvojiti vlast u državi.*»
Trećeg januara 1884. godine Rosenberg je u listu «New Yorker Volkszeitung» pod naslovom «Gospodin Leo» objavio drugi članak, u kome je pokušao da dokaže da su Engels i August Bebel, pošto se zalažu za odumiranje države i za ideju o nepostojanju vlasti, učinili ustupak idealu anarhije i nepostojanja države. 72 84 90
- 121 Engels se poziva na pismo Johanna Karla Rodbertusa (-Jagetzowa), pisano Rudolphu Meyeru 20. septembra 1871. godine, koje je objavljeno u knjizi «Pisma i socijalistički članci od Dr Rodbertus-Jagetzowa. Izdao dr Rudolph Meyer», t. I, Berlin 1882, str. 110 - 113. 72
- 122 U *Predgovoru za „Manifest komunističke partije“* (nemačko izdanje 1872) (vidi u 29. tomu ovog izdanja) ukazali su Marx i Engels na mesto u radu *Gradanski rat u Francuskoj* gde je Marx na osnovu iskustva Pariske komune izveo zaključak da «radnička klasa ne može jednostavno preuzeti gotovu državnu mašinu i staviti u pokret za svoje sopstvene ciljeve». (Uporedi 28. tom ovog izdanja, str. 268.) 73

- ¹²³ U ruskom izdanju dela *Manifest komunističke partije* od 1882. godine odštampano je u dodatku pomenuto mesto iz Marxovog rada *Gradanski rat u Francuskoj*. Engels upućuje dalje na nemačko izdanje *Manifesta* iz 1883. godine, za koje je on napisao poseban predgovor (vidi u 32. tomu ovog izdanja). Ovo izdanje izašlo je bez dodatka u izdavačkom preduzeću švajcarske narodne knjižare Hotingen-Cirih. 74
- ¹²⁴ Dvaeset četvrtog decembra 1883. godine izvestila je ruska štampa da su se prilikom dvorskog lova 10. decembra konji saonica u kojima je sedeo Aleksandar III oteli i da su se saonice preturile. 74
- ¹²⁵ Decembra 1883. godine ubijen je u stanu izvesnog Degajeva u Petrogradu inspektor tajne policije G. P. Sudeikin. Ovaj akt terora izvršen je po odluci izvršnog komiteta organizacije «Народная Воля», koji je provokatora Degajeva pod pretnjom smrtno kazne prisilio na to delo. Londonski «Standard» od 11. januara 1884. godine objavio je pod naslovom «The assassination by Nihilists» u vezi s ovim intervju svoga dopisnika sa jednim petrogradskim policijskim činovnikom, u kome je ovaj izrazio pretpostavku da su Pjotr Lavrovič Lavrov i Ljev Aleksandrovič Tihomirov iz Pariza upravljali akcijom. 74 78
- ¹²⁶ *in partibus infidelium* (u oblastima nevernih) — samo po imenu, po tituli, bez prave moći; prvobitno dopuna uz titulu katoličkih biskupa dijeceza u nehrisćanskim zemljama (titularni biskupi). 74 113
- ¹²⁷ Karl Kautsky je 29. decembra 1883. godine saopštio Engelsu sledeće: U ateljeu njegovog oca, Johanna Kautskog u Pragu, poručio je jedan ruski državni savetnik devet dekoracija sa raznim momentima carskog krunisanja Aleksandra III maja 1883. godine; trebalo je da budu gotove do maja 1884. godine «i da se pokažu po gradovima Rusije, da bi se utisak krunisanja preneo na narod koji živi izvan Moskve». «Tako duboko je, dakle, carizam već pao», piše Kautsky dalje, «da se laća i takvih izložbi... Dirljiva priča. U svakom slučaju potvrđuje vaše mišljenje o slabosti carizma.» 75
- ¹²⁸ Gabriel Deville, «Le Capital de Karl Marx, résumé et accompagné d'un aperçu sur le socialisme scientifique. Paris 1883. godine. (Uporedi takođe napomenu 70.) 75 92 180 380 455
- ¹²⁹ U jednom pismu Engelsu od 29. decembra 1883. izrazio je Karl Kautsky između ostalog želju da prevede rad Gabriela Deville-a «Le Capital de Karl Marx», koji je upravo izašao u Parizu i da ga izda u Nemačkoj. Molio je Engelsa za mišljenje o Deville-ovom radu. Na Engelsov savet Kautsky je odustao od prevoda; napisao je knjigu o Marxovom delu, u kojoj je uz obzir Engelsova uputstva (vidi takođe u ovom tomu, pismo br. 53). Knjiga Kautskog pojavila se 1887. godine u Štutgartu pod naslovom *Karl Marx Oekonomische Lehren. Gemeinverständlich dargestellt und erläutert von Karl Kautsky*. 75 77 101
- ¹³⁰ August Bebel, *Die Frau und der Sozialismus*. Prvo izdanje izašlo je 1879. godine, drugo, ilegalno izdanje štampano je kod Dietza u Štutgartu, ali je nosilo ime firme ciriškog izdavača Jakoba Schabelitzza. Pojavilo se pod naslovom *Die Frau in der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft*. 76 80 130 161 200
- ¹³¹ Prve nedelje januara 1883. godine izašla su izuzetno dva broja lista «Der Sozialdemokrat», i to 1. i 4. januara. Otuda je 52. broj izašao već 20. decembra 1883. godine; 27. decembra nije izašao nijedan broj. Sledeći broj izašao je tek 3. januara 1884. godine. 76
- ¹³² U pismu od 7. januara 1884. godine govorio je Paul Lafargue «o nemačkom ukusu» i pozivajući se na proizvode kao što su tabaci sa slikama, igračke i veštačko cveće naglasio da su Nemci u tom pogledu na putu «da Francuze tuku čak

- u samoj Francuskoj, dalje »da fabrikanti snabdevaju svoju robu nemačkim etiketama, da bi je rasprodali«. 77
- 133 U pismu od 31. oktobra 1883. godine August Bebel je pitao Engelsa da li bi za kćerku njegovog ortaka Ferdinanda Ibleiba mogao naći mesto u nekoj engleskoj porodici. Prvog novembra 1883. izvinjavao se Bebel Engelsu što mu je dosadivao s takvim stvarima i saopštio mu razlog zašto je to učinio: Ibleib je insistirao da Bebelovo pismo Engelsu odmah ponese sa sobom.
Nije nam poznato da li je sačuvano to Engelsovo »olovkom ... napisano pismo«. 79
- 134 U svom pismu Engelsu od 1. novembra 1883. godine spomenuo je August Bebel između ostalog činjenicu da su socijaldemokrati prilikom agitacije za berlinski zbor opštinskih većnika u jesen 1883. godine od policije dobili relativno veliku slobodu kretanja. Po njegovom mišljenju, »sloboda data socijaldemokratima iz mržnje prema napredovanju berlinske agitacije za izbor opštinskih većnika« zburnila je celokupnu nemačku policiju. Pisao je: »... izgubila je kompas i ne zna šta da radi.« 79
- 135 August Bebel je u svom pismu Engelsu od 1. novembra 1883. godine rekao da će se zakon protiv socijalista sa velikom verovatnoćom produžiti, ali da postoje izgledi da paragraf o opsadnom stanju (vidi o ovome napomenu 60) padne i da partija dobije veću slobodu kretanja. 80
- 136 Američki ekonomista Henry George je 1882. i 1884. godine boravio u Engleskoj i Irskoj, gde je držao predavanja, u kojima je propagirao podržavanje zemljišta kao rešenje svih socijalnih protivrečnosti u kapitalizmu. 80
- 137 Na konferenciji nemačke socijaldemokratije, održanoj od 19. do 21. avgusta 1882. godine u Cirihiu je jednoglasno odlučeno da se osnuje partijski arhiv. Prve materijale arhiva sakupio je Eduard Bernstein u Cirihiu. Od aprila 1883. arhivom je rukovodio Hermann Schlüter. Kada su u maju 1883. godine urednici lista »Der Sozialdemokrat« morali da napuste Švajcarsku a izdavanje lista se Engelsovom pomoću preselilo u London, odnet je i partijski arhiv u Englesku i juna 1888. smešten u London. Posle ukidanja zakona protiv socijalista premešten je u Berlin. U partijskom arhivu sakupljena je literarna zaostavština vođa nemačkog radničkog pokreta, u prvom redu Marxa i Engelsa, literatura za istoriju nemačkog i internacionalnog radničkog pokreta kao i radnička štampa. 82 84 95 106 111
- 138 Knjiga Augusta Bebela *Die Frau und der Sozialismus* pojavila se u engleskom prevodu 1885. godine pod naslovom *Woman in the past, present and future*. Knjigu je prevela gospođa dr Adams-Walther. 82
- 139 Ove redove napisao je Engels kao koncept odgovora na pismo Charlesa Fitzgeralda od 25. januara 1884. Fitzgerald se kao urednik nedeljnog lista »Justice« obratio Engelsu s molbom da novoosnovani list pomogne prilozima. Fitzgeraldovo pismo bilo je napisano na trgovačkom tabaku lista. On nosi zaglavlje: The Editorial Office of »Justice«, Palace Chambers, 9, Brigde Street, Westminster, S.W. 83
- 140 Dvadeset trećeg januara 1884. godine je Ludwik Krzywicki, koji se tada bavio u Lajpcigu, Blücherstr. 23, pisao Engelsu između ostalog: »Pre nekoliko meseci *Kapital* je preveden na poljski jezik. Prilike u Poljskoj apsolutno stoje na putu izdavanja prevoda. Odlučeno je stoga da se on štampa u Nemačkoj, i u tu svrhu su mene poslali ovamo. Ovdje sam naišao na smetnju zbog toga što autor za država pravo na provođenje. U nadi da uklanjanje ove smetnje zavisi od Vas, kao čoveka u čije je ruke učitelj Karl stavio rukovođenje svojom zaostavštinom, obraćam Vam se s molbom da nam to pravo date...«
Prevod prvog toma *Kapitala* izvršili su predstavnici revolucionarne poljske omladine Stanislaw Krusinski, Kelementyna Plawinska, Mieczyslaw Brzezini-

- ski, Josef Siemaszko i Ludwik Krzywicki. Ovaj posljednji ga je i redigovao. Godine 1884. pojavio se prvi, 1886. godine drugi i 1889. godine treći tom. Kao celina pojavilo se delo 1890. u Lajpcigu. 86
- 141 Pjotr Lavrovič Lavrov je odgovorio Engeltu 30. januara 1884. godine da poznaje Kazimira Sosnowskog, da je on socijalista i divan mladi čovek, a da ne zna otkuda ovoj prilično siromašnoj grupi novac za izdavanje prvog toma *Kapitala* na poljskom jeziku. 88
- 142 Karl Kautsky je 2. februara 1884. godine pisao Engeltu i saopštio mu, između ostalog, da bi zajedno sa Eduardom Bernsteinom preveo Deville-ov rad (vidi napomenu 128), ali da bi mu mnogo značilo ako bi Engels sve pregledao pre štampanja. 89
- 143 U opširnom pismu Engeltu Eduard Bernstein je 31. januara 1884. godine napomenuo u vezi sa svojim prevodom *Bede filozofije* da ako Engels stekne uverenje da on, Bernstein, nije dorastao tom zadatku, prihvatiće taj sud i zajedno sa Engelsom potražiti podesnu osobu. 90
- 144 Radi se o Marxovom članku *O P.-J. Proudhonu* (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 20 - 26). Eduard Bernstein je 31. januara 1884. godine pitao Engelta da li je Engeltu ovaj članak potreban za predgovor nemačkog izdanja *Bede filozofije* i stavio ga Engeltu na raspolaganje. U prvom nemačkom izdanju tog dela, koje su preveli Kautsky i Bernstein a pregledao Engels i koje je izašlo 1885. godine u Štuttgartu, kao i u drugom nemačkom izdanju 1892. godine ovaj članak je preštampan kao dodatak.
- U drugom francuskom izdanju (1896) pojavio se ovaj članak kao dodatak pod naslovom »Proudhon jugé par Karl Marx«. 90 101 103 106 111
- 145 U listu »New Yorker Volkszeitung« od 14. januara 1884. godine odštampan je kratak članak pod naslovom *Nekoliko uzora* u kome se naročito nemačkim i francuskim socijaldemokratima preporučuje da uzmu sebi za uzor irske i ruske revolucionare, koji se prikazuju kao ideal »sloge« i »trpeljivosti«. List »Der Sozialdemokrat« od 7. februara 1884. godine odgovorio je na to člankom *Trpeljivost ali ne ravnodušnost*. 90
- 146 Kako se može razabrati iz pisma Eduarda Bernsteina Engeltu od 2. februara 1884. godine, redakcija lista »Der Sozialdemokrat« je nameravala da u martu 1884. godine specijalno posveti jedan broj lista Marxovoj godišnjici smrti. Engels je za taj broj lista napisao članak *Marx i »Neue Rheinische Zeitung« 1848-1849* (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 13 - 19), koji je objavljen u listu »Der Sozialdemokrat« od 13. marta 1884. godine. 91
- 147 Drugog februara 1884. godine Eduard Bernstein je obavestio Engelta o projektu da izda zbornik socijalističkih pesama i pitao da li Engels ima nešto pogodno za to.
- Pesma *Kralj para* (vidi u 4. tomu ovog izdanja, str. 247/248) od Edwarda P. Meada izašla je u Engleskoj originalnoj verziji pod naslovom »The Steam King« u nedeljnim novinama »The Northern Star« od 11. februara 1843. godine. Preveo ju je Engels; u listu »Der Sozialdemokrat« preštampana je 28. februara 1884. godine. 91
- 148 Aluzija na događaje u Austriji. Decembra 1883. godine i januara 1884. ubijena su u Beču dva agenta tajne policije — Hlubek i Blöch. Ova, od vlade inscenirana provokacija bila je uperena protiv socijalističkog pokreta i uzeta kao povod da se u Beču i okolini zavedu vanredne mere kao i takozvani zakon protiv anarhista. Na osnovu ovih zakona radničke organizacije su se policijski proganjale i njihova sredstva informacije zabranjivala.
- Vanredne odredbe ukinute su 1. maja 1890. godine, a zakon protiv anarhista u junu 1891. godine pod pritiskom rastućeg pokreta štrajkova i masovnih akcija austrijskih radnika. 91

- ¹⁴⁹ Pjotr Lavrovič Lavrov je 30. januara 1884. godine odgovorio na Engelsovo pismo od 28. januara (vidi u ovom tomu, pismo br. 52) i između ostalog pisao: »Pre svega bih htio da se Vama i gospodici Eleanori Marx zahvalim što ste u vezi sa ruskim delom biblioteke našeg umrlog prijatelja mislili na mene. Prijateljstvo koje sam gajio za njega, i veliko poštovanje koje sam osećao i osećam za njegove radove, učinile mi dvostruko dragocenim knjige koje želite da mi pošaljete.« 92
- ¹⁵⁰ U pismu Engelsu od 30. januara 1884. godine pisao je Pjotr Lavrovič Lavrov: »Raduje me što čujem da ste se latili pripremnog rada za drugi tom *Kapitala*. Svi me mole da ih obavestim kada će se ovaj tom pojaviti. Ne bi li bilo zgodno da se on izdaje u pojedinačnim sveskama dok ne dobije zaokružen oblik za izdavanje?« 92
- ¹⁵¹ U pismu Engelsu od 30. januara 1884. godine predložio je Pjotr Lavrovič Lavrov da se Marxova starija rasprodata dela ponovo izdaju. Sem toga je pisao da mu je ponuden prevod dela *Klasne borbe u Francuskoj* (vidi u 10. tomu ovog izdanja), koje je 1850. godine izašlo u »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue« pod naslovom *1848. do 1849.* kao serija članaka. Pošto Lavrov nije čitao ove Marxove članke, molio je Engelsa da mu da bliže podatke o njihovom sadržaju i opsegu i o tome kakvo mesto oni zauzimaju o celokupnom Marxovom delu. 92 257
- ¹⁵² Aluzija na agitaciono putovanje u Severnu Francusku, koje su krajem januara 1884. godine preduzeli Paul Lafargue, Jules Guesde, Simon Dereure i Jean Dormoy radi pripremanja kongresa francuske radničke partije u Rubeu (vidi napomenu 188). Kako se vidi iz Lafargue-vog pisma Engelsu od 6. februara 1884. godine, morali su na putu od St. Kentena za St. Pjer-le-Kale, usled pogrešnog obaveštenja u Lili, da čekaju na voz više časova, i tek uveče oko 10 časova stigli su na mesto opredeljenja gde su ih učesnici skupa već dugo čekali. I pored toga taj skup je značio uspeh. 94
- ¹⁵³ Aluzija na članak Annie Besant »Daybreak« u listu »National Reformer« od 3. februara 1884. godine; izdavači lista »National Reformer« bili su Charles Bradlaugh i Annie Besant. 94
- ¹⁵⁴ Od marta 1864. do svoje smrti stanovao je Marx sa porodicom u severozapadnom kraju Londona, u Maitland Park Roadu; najpre u br. 1, Modena Villas ulici, koja je 1868. godine promenila naziv u br. 1, Maitland Park Road, a od marta 1875. godine u br. 41, Maitland Park Road. 94 103 118 121
- ¹⁵⁵ *Elisée Loustallot*, »Revolution de Paris« (nedeljni list). Verovatno se u *Deux amis de la liberté* [Dva prijatelja slobode] radi o Kerverseau-u i Clavelinu, koji su pod ovim pseudonimom od 1790 - 1803. godine u Parizu u mnogo tomova objavili svoje delo *Histoire de la révolution de France*. 94
- ¹⁵⁶ Na ovo pitanje odgovorio je Paul Lafargue 6. februara 1884. godine da ga naročito interesuju američki izveštaji o poljoprivredi. Osim toga, pisao je da u Marxovoj biblioteci postoji i jedna istorija američkih indijanskih plemena, koju bi želeo da dobije kao i druge engleske i francuske knjige, koje nisu potrebne Engelsu. 94
- ¹⁵⁷ *Plave knjige* (Blue Books) — opšta oznaka za publikacije materijala engleskog parlamenta i diplomatskih dokumenata ministarstva spoljnih poslova. Plave knjige, tako nazvane po svojim plavim koricama, izdaju se u Engleskoj od 17. veka i najvažniji su zvanični izvor za istoriju poljoprivrede i diplomatije ove zemlje. 95 128
- ¹⁵⁸ Verovatno se misli na Udruženje za obrazovanje radnika koje su u Londonu 1840. godine osnovali članovi Saveza pravednih. Na njegovom čelu stajali su prvih godina Karl Schapper, Joseph Moll, Heinrich Bauer i druge vođe saveza. Ovo javno udruženje razvilo se postepeno od nemačkog u internacional-

no društvo. Menjalo je u sledećim decenijama više puta ime, između ostalih zvalo se povremeno i Londonsko nemačko radničko udruženje, Društvo za obrazovanje radnika, Komunističko udruženje za obrazovanje radnika.

Kratko vreme posle objavljivanja zakona protiv socijalista (vidi napomenu 33) obrazovala se u udruženju, koje se u to vreme zvalo Komunističko udruženje za obrazovanje radnika, jedna anarhistička grupa, koja je povremeno bila u preimućtvu. Ona je napadala taktiku socijalističkih partijskih vođa u Nemačkoj prema zakonu protiv socijalista, osuđivala spajanje legalnih i ilegalnih sredstava borbe, zahtevala odustajanje od svake parlamentarne delatnosti i zalagala se za individualni teror. U martu 1880. godine odvojio se znatan deo udruženja od anarhističkih elemenata i konstituisao se pod dosadašnjim imenom udruženja. Ove snage postavili su sebi za cilj da deluju na temelju principa i taktike nemačke socijaldemokratije. Ime Komunističko udruženje za obrazovanje radnika zadržala je i anarhistička grupa. 95 118 207 259 581

- ¹⁵⁰ *Cercle internacional* — radničko udruženje u V arondismanu Pariza, koje je bilo povezano sa Pariskim centrom posibilista (vidi napomenu 245). Sekretar ovog kruga bio je jedan od vođa posibilista, Henri-Alfred-Albert (Adhémar) Leclère; kako nemački tako i ruski emigranti održavali su veze s ovim krugom. 95
- ¹⁶⁰ *Pod tajanstvenim avanturama u provinciji* misli se na doživljaje Paula Lafargue-a i njegovih prijatelja na putu za severnu Francusku (vidi i napomenu 152). U svom odgovoru Engelsu od 6. februara 1884. godine Lafargue je opširno opisao tok svog putovanja. 95
- ¹⁶¹ Revolucionarna francuska novinarka *Paule Mink* (Pauline A. Mekarska) poduzela je, po svemu sudeći, put u južnu Francusku da bi tamo držala predavanja. Docnije je — tako proizlazi iz jednog pisma Paula Lafargue-a Engelsu od 10. aprila 1884. godine — sa Lafargue-om i Jules-om Guesde-om bila u severnoj Francuskoj, gde je Lafargue u gradiću Ganu održao predavanje o značaju Međunarodnog udruženja radnika. 95
- ¹⁶² Reč je o drugom francuskom izdanju dela *Beda filozofije*, na čijoj je pripremi tada radila Laura Lafargue. Ali to izdanje izašlo je tek posle Engelsove smrti 1896. godine u Parizu. 96 101 103 111 114 132 571 572
- ¹⁶³ Sedmog februara 1884. godine student filologije Heinrich Nonne je pisao Engelsu iz Pariza (vidi u ovom tomu, pismo br. 56). Kako se ispostavilo u septembru 1884. godine, on je radio za prusku policiju (vidi napomenu 321). U svom pismu govorio je Nonne o »internacionalnom povezivanju... malobrojnih, obazrivi i što je moguće uticajnijih, ali i pouzdanih lica«. Sem toga je pokušao da od Engelsa dobije beleške i saopštenja o zbivanjima među socijalistima drugih zemalja. 97
- ¹⁶⁴ Ovim pismom Engels odgovara na opširno pismo Johanna Philippa Beckera od 5. februara 1884. godine. Becker se u njemu, između ostalog, raspituje o Engelsovom zdravlju i izražava radost zbog novogodišnje čestitke Laure Lafargue: »Meni, staroj buntovničkoj glavi, veoma je prijalo što mi je drugarica Lafargue poslala ljubaznu novogodišnju čestitku, uz naslikanu kitu cveća. Ona bi se sigurno mnogo radovala da je videla moje srdačno zahvalno lice kad sam je primio.«
- Glavni sadržaj pisma odnosi se na partijska pitanja. 98.
- ¹⁶⁵ U pismu Engelsu od 5. februara 1884. godine Johann Philipp Becker je dao podsticaj da se u Nemačkoj razvija šira politička agitacija, pri čemu je predložio da se otpočne s borbom za opšte pravo glasa i izbora, pre svega za omladinu, »i to kako za izbore opštinskih većnika i poslanika za zemaljsku skupštinu, tako i za izbore narodnih poslanika«. »Ako se stvar uzme u ruke sa malo veštine!« pisao je Becker dalje, »ne bi trebalo da bude teško masovno pokrenuti radn,

- narod, naročito generaciju od 21 - 25. godine, čija je dužnost da za odbranu zemlje i održavanje reda žrtvuje svoj život, bez prava da kaže i jednu reč u vezi sa tim. Ima tu sjajne građe za manifeste koje treba uputiti mladom naraštaju u gradu i na selu: pruža se prilika da se energičnije nego ikad pokret prenese u kasarnu i, uopšte, da se materijal militarizma temeljno iskvari... Opšte izborno pravo, osvojili ga mi ili ne, služi nam kao izvesno agitaciono sredstvo i kao socijaldemokrati moramo ga zahtevati u celom njegovom opsegu... Iznesi mi sad što pre svoje mišljenje o tome.* 98
- 166 Na Engelsovu primedbu o izdavanju drugog toma «Kapitala» u Rusiji (vidi u ovom tomu, pismo br. 55) odgovorio je Pjotr Lavrovič Lavrov u svom pismu od 9. februara 1884. godine između ostalog i ovo: «Što se tiče ruskog prevoda, treba da Vam, pre svega, prenesem Lopatinovu zahvalnost što ste mislili na njega i da Vam u njegovo ime kažem da u Rusiji postoji grupa koja je rešena da prevod drugog toma *Kapitala na svaki način štampa*. Ako bi vlasti knjigu zaplenile, odlučili smo da primimo rizik i da u inostranstvu objavimo jedno izdanje, ali rizik, koji treba očekivati, neće sprečiti štampanje. To je odlučeno, i novac za štampu neće nedostajati.»
- Prvo rusko izdanje drugog toma *Kapitala* pojavilo se 1885. godine u Petrogradu u prevodu Nikolaja Franceviča Danijelzona i sa njegovim predgovorom. 100
- 167 Engels nije stigao da napiše planirani predgovor za drugo francusko izdanje *Bede filozofije*. Laura Lafargue objavila je 1886. godine u tom izdanju predgovor, koji je Engels napisao za prvo nemačko izdanje. 101 103 123
- 168 Aluzija na knjigu Rudolfa Meyera *Der Emancipationskampf des vierten Standes*, koja je izašla 1874. godine. U svom predgovoru za drugi tom *Kapitala* Engels daje neke primedbe o njoj (vidi u 22. tomu ovog izdanja, str. 14 i 15). 101
- 169 Četrnaestog februara 1884. godine Karl Kautsky je pisao Engelsu, između ostalog, i to da u Nemačkoj postaje moda da navode Rodbertusa nasuprot Marxu; on kaže: socijalizam je u Nemačkoj naučno pobeđio; da bi sprečila da Marx pobeđi, reakcionarna naučna bagma zaklanja se iza Rodbertusa. Treba im ogaditi to skrivalište». Kautsky je nameravao da u svom radu «pre svega napadne Rodbertusovo istorijsko stanovište» i molio je Engelsa da mu da uputstva u vezi sa tim. 101
- 170 Misli se na Marxov rukopis *Kritika političke ekonomije*. Iscrpnu karakteristiku ovog rada dao je Engels u predgovoru za drugi knjigu *Kapitala* (vidi u 22. tomu ovog izdanja, str. 9). Najveći i najopširnije obraden deo čine «teorije o višku vrednosti». Engels nije mogao da ostvari svoju nameru da ovaj glavni deo rukopisa izda kao četvrti tom *Kapitala*. *Teorije o višku vrednosti* objavio je prvi put 1905. do 1910. godine Karl Kautsky. Ali ovo izdanje sadrži niz odstupanja od Marxovog rukopisa, pogrešan raspored materijala kao i česta izostavljanja važnih odeljaka. Novo izdanje dela *Teorije o višku vrednosti*, koje se drži Marxovog rukopisa, izdao je 1956. do 1962. godine Institut za marxizam-lenjinizam pri CK SJSN SED. (Vidi 24, 25 i 26. tom ovog izdanja.) 101 103 120 122 186 240 260 273
- 171 Radi se o pismu Karla Kautskog od 2. februara 1884. godine, u kome se on, na molbu Ciriške narodne knjižare, obraća Engelsu moleći da ovaj da pravo na štampanje novog izdanja dela *Položaj radničke klase u Engleskoj* (vidi u 4. tomu ovog izdanja). 101
- 172 *prakantoni* — planinski kantoni Švajcarske, koji su u 13. i 14. veku obrazovali prvobitno jezgro Švajcarskog saveza. 102
- 173 Uzimajući u obzir Marxove napomene u vezi sa Marganovom knjigom *Ancien Society*, i koristeći sopstvena istraživanja, Engels je od kraja marta do kraja maja 1884. godine napisao *Poreklo porodice, privatne svojine i države* (vidi u

32. tomu ovog izdanja). Prvobitno je Engels hteo da svoj spis objavi u legalnom teorijskom časopisu nemačke socijaldemokratije »Die Neue Zeit«, ali je zatim napustio ovaj plan jer je došao do ubeđenja (vidi u ovom tomu, pismo br. 77) da se taj rad u uslovima zakona protiv socijalista u Nemačkoj ionako ne može objaviti.

Engelsove kritičke primedbe o radovima Edwarda Burnetta Tylora i Johna Lubbocka pojavile su se u njegovom predgovoru za četvrto nemačko izdanje *Porekla porodice*, koje je izašlo 1891. godine. (Vidi u 33. tomu ovog izdanja.) 102 120 123 130

- ¹⁷⁴ Friedrich Engels i Karl Marx, *Sveta porodica, ili kritika kritičke kritike. Protiv Brauna Bauera i drugova*. (Vidi u 5. tomu ovog izdanja.)

U IV glavi, odeljak 4 autori raspravljaju o shvatanjima koja je Pierre-Joseph Proudhon zastupao u svom spisu »Qu'est-ce que la propriété?« Kad Engels ovde govori o »Proudhonom la propriété, c'est le vol«, on aludira na odgovor, koji je sam Proudhon dao na pitanje postavljeno u naslovu svog spisa »Qu'est-ce que la propriété?« (Uporedi Karl Marx *O P.-J. Proudhonu*, 27. tom ovog izdanja.)

Engels ovde odgovara na pitanje Paula Lafargue-a koje mu je ovaj postavio u pismu od 15. februara 1884. godine. U vezi sa planiranim drugim francuskim izdanjem *Bede filozofije* Lafargue je pisao: »*Misère* će... izvršiti veliki uticaj; a predgovor će joj dati izvanredan značaj... sve što se kaže u vezi sa Proudhonom i protiv Proudhona, koga sve više citiraju građanski ekonomisti, čitace se sa interesovanjem. Imate li Marxov kritički članak u vezi sa Proudhonovim radom posvećenim svojini?« 103

- ¹⁷⁵ U pismu od 15. februara 1884. godine Paul Lafargue je Engelsu saopštio da su mu se veoma svideli prvi brojevi londonskog nedeljnog časopisa »Justice«, koje je dobio od Ernesta Berlforta Baxa. 104

- ¹⁷⁶ Sedamnaestog februara 1884. godine John Darbyshire iz Mančestera, 7, Marsden Square, Markett Street, obavestio je Engelsa da se već godinama trudi da internacionalu ponovo oživi, i da mu je uspelo da u Mančesteru obrazuje komitet od Engleza, Iraca, Velšana i Škotlandana. U vezi s tim molio je da mu se navedu imena nekadašnjih članova internacionale i obećao Engelsu primerak Principa i ciljeva nove organizacije. 105

- ¹⁷⁷ *Bas-empire* – u istorijskoj literaturi naziv za Vizantijsko carstvo; postao je utvrđeni pojam za državu koja se raspada. Marx i Engels često upotrebljavaju ovaj pojam za Drugo carstvo. 106

- ¹⁷⁸ Radi se o ciklusu predavanja, koji je organizovao Krug socijalističke biblioteke pri francuskoj radničkoj partiji, da bi slušaoc upoznao sa Marxovom teorijom. Ovaj »Cours d'Economie Sociale« otvoren je 23. januara 1884. godine i održavan je redovno nedeljom. Predavači su bili Paul Lafargue i Gabriel Deville. Lafargue je svoj ciklus nazvao »Le Matérialisme économique de Karl Marx«. Svoje drugo predavanje u okviru ovog ciklusa držao je pod naslovom »Le Milieu naturel. Théorie darwinienne«. Deville je referisao o Marxovom *Kapitalu*. Predavanja su objavljena u pojedinačnim brošurama i u novinama. 106 114 141 367 455

- ¹⁷⁹ Na prvom čitanju svog ciklusa predavanja »Idéalism et matérialism dans l'histoire« Paul Lafargue se raspravljao sa idealističkim pogledom na svet. Na primeru istorijsko-filozofske *Rasprave o svetskoj istoriji* episkopa Jaques-Bénigue-a Bossuet-a, koji je božansko providenje označio snagom koja određuje istoriju a kraljevsku vlast smatrao bogomdanom, pokazao je Lafargue da se pomoću idealističkog metoda može takođe lako dokazati »da je bog užasna razaranja u svetskoj istoriji izvršio samo zato da bi odao poštovanje brakolomstvu i išao na ruku podvodništvu«. Citatima iz Knjige Mojsijeve dokazao je da je Abraham bio podvođač. 106

- ¹⁸⁰ Na drugom kongresu Lige za mir i slobodu, koji je održan od 21. do 25. septembra 1868. godine u Bernu, podneo je Mihail Aleksandrovič Bakunjin rezoluciju, koja je objavila nužnost ekonomskog i socijalnog izjednačenja klasa. Bakunjin i njegove pristalice nisu naišli na podršku na kongresu, većina je odbila ovu rezoluciju. Nakon toga on je sa svojim pristalicama istupio iz Lige i osnovao oktobra 1868. godine organizaciju *Alijansa socijalističke demokratije*, sektu neprijateljski raspoloženu radničkom pokretu. (O istoriji Alijanse vidi 29. tom ovog izdanja, str. 269 - 380.) 108
- ¹⁸¹ Engels se verovatno poziva na izjavu od 21. marta 1871. godine, koju je Benoit Malon, u svojstvu pomoćnika predsednika opštine XVII pariskog arondismana, potpisao zajedno sa predsednikom opštine i dva pristava. U tom dokumentu pisalo je da u slučaju nasilnog smenjivanja predsednika opštine «od tog trenutka prestaje važnost svih odredbi gradske uprave XVII arondismana».
- O ovom dokumentu govori se i u Marxovom i Engelsovom radu *Navodni rascepi u Internacionali* (vidi u 29. tomu ovog izdanja).
- U rukopisnoj kopiji ove izjave, koja se nalazila kod Engelsa, uvukla se greška u pisanju. Umesto 1871. tamo je stajalo 1870. 108
- ¹⁸² U aprilu 1884. godine Rusija je dobila od Nemačke zajam u visini od 300 miliona maraka. 109 112 145 338
- ¹⁸³ Ova redove napisao je Engels na dopisnici. Ona je u Engelsovom rukopisu upućena na sledeću adresu: Monsieur Paul Lavroff, 328 rue St. Jacques, Paris, France. 110
- ¹⁸⁴ Drugog marta obratila se Vera Ivanovna Zasulič, u ime ruskih revolucionarnih emigranata iz Ženeve, pismeno Engelsu i molila ga da odobri izdavanje Marxovog dela *Beda filozofije* (vidi u 7. tomu ovog izdanja), koje je ona prevela na ruski jezik; istodobno se interesovala za to da li Engels želi da vidi korekture ruskog izdanja i uz njih da napiše svoje primedbe. Molila je sem toga da Engels pošalje predgovor za prvo nemačko izdanje (vidi napomenu 107), koji je on baš tada pripremao. Prvo rusko izdanje *Bede filozofije* izašlo je 1886. godine u Ženevi. 111
- ¹⁸⁵ Pošto je car Aleksandar II 13. marta 1881. godine prilikom atentata izgubio život, njegov naslednik, car Aleksandar III je, iz straha od novih atentata, boravio u zamku Gačina u istoimenom mestu jugozapadno od Petrograda. 112
- ¹⁸⁶ Engels se ovde poziva na pismo, koje je Marx u novembru 1877. godine pisao redakciji časopisa «Отечественныйя записки» (vidi u 30. tomu ovog izdanja) ali ga nije poslao; ono je bilo odgovor na članak *Karl Marx pred sudom gospodina J. Žukovskog*, koji je napisao ideolog narodnjaka Nikolaj Konstantinovič Mihailovski. 112
- ¹⁸⁷ U svom pismu od 10. februara 1884. godine Friedrich Adolph Sorge iz Hobokena (SAD) pisao je Engelsu: «Hepner mi je nedavno saopštio da Stiebeling priprema spis za borbu protiv marxističkog shvatanja istorije, ili tako nešto. On (H.) je nešto od toga čitao i „ima tu nečeg istinitog“. — Dakle, spremi svoje tobocke! To da se ponekad i takve koještarije nalaze u listu „New Yorker Volkszeitung“, videčeš zaceo iz nedeljnog priloga ovih novina koje ti šaljemo.» 113
- ¹⁸⁸ Od 29. marta do 7. aprila 1884. godine održan je u Rubeu kongres francuske radničke partije, koji je jednoglasno odobrio program prihvaćen 1880. godine. Prisutni su takođe bili i predstavnici Democratic Federation (vidi napomenu 87), Ernest Belfort Bax i Harry Quelch. Pročitana je *Adresa Socijalističke radničke partije Nemačke*, u kojoj se ukazuje na solidarnost radnika svih zemalja. Kongres je izrazio žaljenje što nijedna nemačka delegacija nije mogla da dođe i konstatuje da uprkos manevrima obe vlade «za francuski i nemački proletarijat nema više nacionalnih granica, da se oba isključivo posvećuju istoj klasnoj borbi za političku i ekonomsku eksproprijaciju buržoazije». 114 118 125 129

- ¹⁸⁹ Englesko izdanje Engelsovog spisa *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* izašlo je tek 1892. godine u Londonu pod naslovom *Socialism utopian and scientific* u prevodu Edwarda Avelinga. 114 407
- ¹⁹⁰ Engels je zamolio Lauru i Paula Lafargue (vidi u ovom tomu, pismo br. 63) da pregledaju njegov prevod članka *O P.-J. Proudhonu* (vidi u 27. tomu ovog izdanja), pošto želi da ga unese u predgovor drugom francuskom izdanju *Beđe filozofije* (vidi takođe napomenu 144). 116
- ¹⁹¹ Pierre-Joseph Proudhon je u svom spisu *Si les traités de 1815 ont cessé d'exister? Actes du futur congrès*, objavljenom 1863. u Parizu, istupio protiv revizije odluka Bečkog kongresa od 1815. godine o Poljskoj i protiv pružanja podrške poljskom narodnooslobodilačkom pokretu. Time je istodobno opravdavao ugnjetačku politiku ruskog carizma. 117
- ¹⁹² U nedelju, 16. marta 1884. godine održan je u Londonu javni zbor povodom godišnjice Pariske komune i prve godišnjice Marxove smrti. 500 do 600 učesnika zbora demonstrativno su krenuli prema groblju Highgate, da bi na Marxov grob položili vence. Ali velike snage policajaca su ih sprečile da uđu u groblje. Onda su se demonstranti skupili na jednom obližnjem brežuljku i održali svoj zbor. 118
- ¹⁹³ Engels se poziva na jednu recenziju martovskog broja mesečnika "To-Day", koja je izašla u nedeljnom listu "Justice" od 8. marta 1884. godine. Njen autor je kritikovao što je "To-Day" objavio članak Edwarda Avelinga protiv hrišćanstva, pošto je sve što se sa ateističke i religiozne strane može reći već poznato. I dopis redakciji Eleanore Marx *Dr. Marx and Dr. Gladstone's Budgetspeech of 1863* bio je po mišljenju recenzenta "jedva podesan za jedan mesečnik". Eleanor Marx je pobijala tvrđenje engleskog ekonomiste Sedleya Taylora da je Marx krivotvorio jedan citat iz Gladstone-ovog budžetskog govora iz 1863. godine. Ovaj Taylorov napad na Marxa bio je samo nastavak klevetničke kampanje započete već 1872. godine, protiv koje je Engels istupio 1891. godine spisom "U stvari Brentano contra Marx zbog navodnog krivotvorenja citata. Istorijska priča i dokumenti" (vidi u 33. tomu ovog izdanja). 118
- ¹⁹⁴ *bivši predsednik čovečanstva* — ovim podrugljivim nadimkom nazvali su Marx i Engels bivšeg predsednika Opšteg nemačkog radničkog udruženja Bernharda Beckera, u vezi sa člankom, koji je Marx napisao u aprilu 1865. godine pod naslovom *Predsednik čovečanstva* (vidi u 27. tomu ovog izdanja). 118
- ¹⁹⁵ Aluzija na novine "Le Figaro", koje su za vreme i posle Pariske komune neprekidno klevetnički pisale protiv Međunarodnog udruženja radnika i protiv Marxa. 119
- ¹⁹⁶ Trinaestog marta 1884. godine list "Der Sozialdemokrat", Ciriha, objavio je uvodni članak koji je napisao Eduard Bernstein *Povodom godišnjice martovskih borbi*; 20. marta 1884. godine pojavio se u listu "Der Sozialdemokrat" Bernsteinov članak *O prirodnoj istoriji Narodne partije*. 119
- ¹⁹⁷ Karl Kautsky se kod Engelsa raspitivao gde i po koju cenu se može dobiti *Ancient Society* Henryja Morgana. On je zamolio Engelsa da, ako ima vremena, napiše komentar o toj knjizi za "Neue Zeits". 120
- ¹⁹⁸ Po svojoj prilici, Engels se poziva na jedno mesto u pismu Karla Kautskog od 12. marta 1884. godine. Kautsky je pisao da je jednu primedbu Eleanor Marx o Williamu Morrisu verovatno pogrešno razumeo i Morrisa zbog toga u jednom članku nazvao "socijalistom po osećanju". Morris je zbog toga bio veoma besan i ovu izjavu "striktno demantovao". 120
- ¹⁹⁹ Engels ima u vidu sedmičnik "Révolutions de Paris", koji je izdavao Elisée Loustallot i nedeljni list "Feuille Villageoise"; naslov "Prisons de Paris pendant la Révolution" odnosi se možda na knjigu *Les prisons de Paris. Histoire, types,*

- moeurs, mystères* od Alhoy et Louis Lurine, koja je izašla 1845. godine. 121
- ²⁰⁰ Časopis »To-Day« doneo je u aprilskom broju 1884. godine članke »The Irish Social Problem« od Michaela Davitta kao i »Peasant Proprietary in France« od Paula Lafargue-a. Nedeljni list »Justice« je 24. marta 1884. godine u vezi sa člankom »Peasant Proprietary in France« primetio da je Lafargue »najveći živi autoritet« za pitanja francuskog seljaštva. 122
- ²⁰¹ Engels ima u vidu pismo Karla Kautskog i Eduarda Bernsteina od 7. aprila 1884. godine. 123
- ²⁰² Ovde pomenuto Marxovo pismo nije, koliko je nama poznato, dosad još pronađeno. U svom delu *Poreklo porodice, privatne svojine i države* Engels se poziva u fusnoti na određena mesta tog pisma (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 36/37). 123
- ²⁰³ Reč je o Marxovom delu *Misère de la Philosophie* koje su preveli Eduard Bernstein i Karl Kautsky. (Vidi takođe napomenu 107.) 123 125 133 136 150 174 184 187 188 191 192 203
- ²⁰⁴ Sedmog aprila 1884. godine saopštio je Eduard Bernstein Engeltu između ostalog da mu je poslao *Anti-Dühring*, kako bi skrenuo pažnju na to da bi trebalo pripremiti drugo izdanje. Bernstein je predložio da se drugo izdanje ne štampa u dva dela, nego kao celovito delo. Molio je Engelsa da pregleda svoje delo za novo izdanje, koje se pojavilo 1886. godine u Cirihu. (Vidi u 31. tomu ovog izdanja.) 123 126 129 131 140 244 369
- ²⁰⁵ Aprila 1884. godine nemački emigrant Heinrich Wilhelm Fabian, koji je živeo u SAD, objavio je u listu »Freidenker« članak uperen protiv Marxovog i Engelsovog učenja o državi.
U svojim daljim izlaganjima Engels se poziva na Fabianovo pismo Marxu od 11. oktobra 1880. godine. U njemu je Fabian molio Marxa i Engelsa da sarađuju u listu, koji je nameravao da izdaje u SAD počev od 1. januara 1881. godine. 123
- ²⁰⁶ Aluzija na pismo Henricha Wilhelma Fabiana upućeno Marxu od 6. novembra 1880. godine, u kome dovodi u pitanje primer iz matematike $\sqrt{-1}$, koji je Engels naveo u XII glavi prvog odseka u delu *Anti-Dühring* (vidi u 31. tomu ovog izdanja, str. 94). Ovu činjenicu spominje Engels i u predgovoru za drugo izdanje tog dela, koje je 1886. godine izašlo u Cirihu (vidi u 31. tomu ovog izdanja, str. 11). 123 292
- ²⁰⁷ Aluzija na članke socijaldemokratskog narodnog poslanika Bruna Geisera, koje je ovaj redovno objavljivao u zabavniku »Die Neue Welt«, čiji je urednik bio. 123
- ²⁰⁸ Primajući delegaciju Saveznog veća, Narodne skupštine i pruske Zemaljske skupštine povodom svog rodendana, 22. marta 1884. godine, Wilhelm I je izjavio da ne shvata zašto je skupština odbila zakonski predlog o produženju zakona protiv socijalista u prvom čitanju; Wilhelm I je nagovestio da odbijanje smatra opozicijom upravljenom protiv njega. 123 145
- ²⁰⁹ Karl Rodbertus, *Offener Brief an das Comité des Deutschen Arbeitervereins zu Leipzig*. 124
- ²¹⁰ Radi se o belešci u vezi sa Rodbertusom (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 467, beleška 17). 124
- ²¹¹ U pismu Engeltu od 7. aprila 1884. godine Eduard Bernstein je između ostalog dao kritičku ocenu Karla Frohmea i saopštio da samo iz ličnih obzira nije u listu »Sozialdemokrat« govorio o Frohmeovoj knjizi *Die Entwicklung der Eigentums-Verhältnisse*. 125

- ²¹² U rukopisu je ovde praznina. Očigledno je Engels hteo da naznači 49/50 stranu. (Vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 79/80.) 125
- ²¹³ Eduard Bernstein je krajem februara i početkom marta 1884. godine bio nekoliko dana u Londonu kod Engelsa. Sedmog aprila 1884. godine pisao je Bernsteinu Engelsu da bi se rado odužio Heleni Demuth za gostoljubivi prijem, ali da mu ništa pametno nije palo na um. Sada je nešto našao: male slike stampane uljanim bojama koje se mogu upotrebiti kao posetnice. On će ih poslati u krstopletu. Molio je da se slike predaju Nimi uz srdačne pozdrave. 126
- ²¹⁴ Laura Lafargue je 2. aprila 1884. godine obavestila Engelsa o svojoj poseti porodici Longuet u Aržanteju kod Pariza. Po njenim rečima, deca su zdrava i čila, ali nova domaćica nije joj se dopala, naročito njeni postupci sa decom pokojne Laurine sestre Jenny. Laura se osvrnula i na Engelsovo pismo od 31. marta 1884. godine (vidi u ovom tomu, pismo br. 72) i izrazila se blagonaklono o Ernestu Belfortu i Edwardu Avelingu. 127
- ²¹⁵ Paul Lafargue je 10. aprila 1884. godine obavestio Engelsa o toku kongresa francuske Radničke partije u Rubeu (vidi napomenu 188). Laura Lafargue je dodala na kraju pisma još nekoliko redaka, na koje Engels na ovom mestu svog pisma aludira. U njemu ona moli da joj pošalje primerak trećeg izdanja *Kapitala*; delegat Democratic Federation, Ernest Belfort Bax, i dopisnik James Leigh Joynes, pričali su Lauri da Eduard Aveling prevodi *Kapital* na engleski jezik. 127
- ²¹⁶ U ovom odeljku su reč odeljak kao i naslovi odeljka u rukopisu na nemačkom jeziku. 128
- ²¹⁷ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 43 do 136; brojevi stranica drugog izdanja prvog toma *Kapitala* koje Engels navodi na sledećim mestima odgovaraju stranicama 54 - 70, 137 - 206 i 281 - 446 u 21. tomu ovog izdanja. 127
- ²¹⁸ Od 31. marta do 9. aprila 1884. godine građanske novine «Le journal de Roubaix» posvećivale su kongresu (vidi napomenu 188) svakodnevno po jedan članak. 129
- ²¹⁹ Paul Lafargue je 10. aprila 1884. godine Engelsu saopštio svoje žaljenje što ni Wilhelm Liebknecht ni August Bebel nisu mogli da uzmu učešće na kongresu, naročito zato što je raspoloženje bilo povoljno za nemačke socijaliste i što su mogli da slave velik trijumf. 129
- ²²⁰ Engels je imao nameru da iznova obradi *Nemački seljački rat* (vidi u 10. tomu ovog izdanja) i da ga proširi opsežnim materijalom iz nemačke istorije. Izdavanje drugog i trećeg toma *Kapitala* kao i drugi neodložni radovi sprečili su ga da ostvari ovu nameru. Ali skice i fragmentarne beleške za ovaj rad ostale su sačuvane (vidi između ostalog u 32. tomu ovog izdanja, str. 318 - 327). 129
130 140 214 240 244 326 362 369 372 410
- ²²¹ Vidi u vezi sa tim Engelsovu fusnotu u 32. tomu ovog izdanja, str. 139/140. 130
- ²²² Ludwig Kugelmann je očevitno Engelsu poslao Leibnizovu korespondenciju, koja je 1881. godine izašla u «Zeitschrift des historischen Vereins für Niedersachsen». Godine 1882. izašla je u istom časopisu kao separat pod naslovom *Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister von Bernstorff und andere Leibniz betreffende Briefe und Aktenstücke aus den Jahren 1705 - 1716*. Ovaj časopis je 1884. godine objavio kao separat *Briefwechsel zwischen Leibniz und der Herzogin Elisabeth Charlotte V. Orleans in den Jahren 1715 i 1716*. 132
- ²²³ Iz izborno-taktičkih razloga, a naročito da bi odbila napade posibilista (vidi napomenu 245), francuska Radnička partija je odlučila da za pariske opštinske izbore, određene za 4. maj 1884. godine, istakne svoje kandidate samo u onim okruzima u kojima se nisu kandidovali predstavnici drugih socijalističkih grupa. 133

- ²²⁴ Engels se poziva na pismo Eduarda Bernsteina od 30. aprila 1884. godine. 133
- ²²⁵ Paul Lafargue je 9. maja 1884. godine javio Engeltu rezultate opštinskih izbora u Parizu (od 4. maja); sem toga mu je saopštio da je opet našao jedan Engelsov članak o *Kapitalu*, koji će mu poslati. Po svoj prilici se radi o recenziji *Kapitala*, koju je Engels 1868. godine pisao za «Fortnightly Review», ali je ostala neobjavljena. (Vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 235 - 252). 133
- ²²⁶ Februara 1876. godine Engels je napisao članak *Pruska rakija u nemačkoj skupštini* (vidi u 30. tomu ovog izdanja). Objavljivanje ovog rada u listu «Der Volksstaat» i kao separat izazvalo je u Bismarckovoj vladi ogromno negodovanje. 135 136
- ²²⁷ *mudraci* — aluzija na malogradansko-oportunističke elemente u nemačkoj socijaldemokratiji kao što su bili Bruno Geiser, urednik časopisa «Die Neue Welt» iz Stutgarta, Karl Frohme, Wilhelm Bloss, Louis Viereck i dr. 135 150 157 163
- ²²⁸ Eugen Richter, vođa Nemačke slobodoumne partije (vidi napomenu 239), bio je protivnik monopola na rakiju, koji je junjerima donosio bogate profite. 136
- ²²⁹ Dvadeset devetog aprila 1884. godine Karl Kautsky je pisao Engeltu i molio da mu ovaj pošalje rukopis *Porekla porodice...* da bi ga on mogao objaviti u časopisu «Die Neue Zeit». Kautsky je smatrao da je trenutak povoljan, jer vlada mora da uzme u obzir raspoloženje naroda i neće se usuditi da zabrani «Die Neue Zeit» a time i Engelsov rad. 136
- ²³⁰ Dvanaestog maja 1884. godine većina u skupštini je u trećem čitanju odobrila produženje zakona protiv socijalista (vidi napomenu 33) do 1886. godine. 136 138
- ²³¹ Na osnovu § 11. zakona protiv socijalista list «Süddeutsche Post» je u maju 1884. godine zabranjen zbog uvodnog članka «Pravo na rad», koji je objavljen u njegovom 57. broju. 136
- ²³² Karl Kautsky je na Engelsovo pitanje od 26. aprila 1884. godine (vidi u ovom tomu, pismo br. 77) u vezi sa oko 50 primeraka *Anti-Dühringa* odgovorio 29. aprila da još nije našao vremena da o tome govori sa Juliusom Mottelerom ili Hermannom Schlüterom. 136
- ²³³ Pod arhivalijama se misli na *Offener Brief an das Comité des Deutschen Arbeitervereins zu Leipzig* od Johanna Karla Rodbertusa kao i na brojeve lista «Sozialdemokrat» od 1, 3. i 5. februara 1865. godine sa Marxovim člankom *O. P.-J. Proudhoru* (vidi u 27. tomu ovog izdanja). Engels je 5. i 16. februara 1884. godine (vidi u ovom tomu, pismo br. 54 i 60) molio da mu Eduard Bernstein odnosno Karl Kautsky pošalju te materijale iz partijskog arhiva (vidi napomenu 137). 136
- ²³⁴ Aluzija na tvrdnju Johanna Karla Rodbertusa da ga je Marx plagirao. Engels je pobio ovu klevetu u *Predgovoru prvom nemačkom izdanju «Bede filozofije»* (vidi u 32. tomu ovog izdanja) kao i u predgovoru drugom tomu *Kapitala* (vidi u 22. tomu ovog izdanja str. 14). 136 315
- ²³⁵ Aluzija na grupu lica koja je sudelovala u izdavanju literarne zaostavštine Johanna Karla Rodbertusa. Godine 1884. Adolph Wagner i Theophil Kozak su izdali spis *Das Kapital. Vierter sozialer Brief an von Kirchmann von Dr. Carl Rodbertus-Jagetzow* sa uvodom i predgovorom. 137
- ²³⁶ Usled pojačane kontrole nemačko-švajcarskih pograničnih mesta, iz kojih je sedmično ilegalno u Nemačku odašiljan list «Der Sozialdemokrat», štampan u Cirihu, postalo je potrebno da se pronađu novi «tranzitni metodi». Pojačana granična kontrola kao i policijsko nadziranje železničkih stanica i pošta bili su izazvani jednim događajem o Uskrsu 1884. godine kojom prilikom se policija dokopala velike pošiljke lista «Der Sozialdemokrat». Eduard Bernstein je morao,

kako je kratko vreme pre toga saopštio Engelsu, da preduzme putovanje, da bi organizovao ekspediciju lista «Sozialdemokrat» preko belgijsko-nemačke granice. 138

- ²³⁷ *Centar* — 1871. godine obrazovana građanska i pretežno katolička partija u Nemačkoj, nazvana tako po svom mestu u sredini skupštinske sale. Centar je zastupao partikularističke interese visokog katoličkog klera kao i posebne klasne interese južnonemačke buržoazije i zemljoradnika. Masovna baza Centra bila je u katoličkoj sitnoj buržoaziji, seljaštvu i radništvu. Razine klasne snage bile su na okupu u Centru u prvom redu zbog zajedničkog odbijanja da se Pruskoj da prevlast u nemačkom Rajhu. Od devedesetih godina Centar se u načelnim pitanjima pretežno zauzimao za vladu. Usled svoje relativno snažne masovne delatnosti i zamagljenog buržoaskog klasnog karaktera, Centar se razvio u vodeću partiju nemačkog materijalizma.
- O karakteru Centra vidi takođe Engelsovo delo *Uloga sile u istoriji* (Vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 328 - 373) i *Šta sada?* (Vidi 33. tom ovog izdanja, str. 6 - 9). 138 218
- ²³⁸ *Konzervativci* su pre svega bili pruski junckeri, predstavnici vojne kamarile i birokratije kao i predstavnici rajnske velike industrije. Njihovo političko predstavništvo u skupštini bila je Konzervativna partija i od nje 1867. otcpljena takozvana Slobodna konzervativna partija (državna partija). 138 145
- ²³⁹ U martu 1884. godine nastala je stapanjem Napredne partije (vidi napomenu 80) sa secesionistima *Nemačka slobodoumna partija*. Ona je zastupala interese liberalne buržoazije, okretala se u pojedinačnim pitanjima protiv unutrašnje politike Otto von Bismarcka, ali je prema socijaldemokratiji zauzimala neprijateljski stav. Jedan od njenih vođa bio je narodni poslanik Eugen Richter. 139 384
- ²⁴⁰ Prilikom glasanja od 10. maja 1884. godine o zakonskom predlogu da se produži važenje zakona protiv socijalista (vidi napomenu 33) glasao je veći broj narodnih poslanika — među njima članovi Nemačke slobodoumne partije (vidi napomenu 239) kao i otprilike polovina poslanika partije Centra (vidi napomenu 237) — za to produženje. Nemački slobodoumnjaci i centrumaši time su, iz straha od jačanja radničkog pokreta, napustili svoj dotadašnji opozicioni stav prema zakonu protiv socijalista. 139
- ²⁴¹ Devetog maja 1884. godine Otto von Bismarck se u skupštini za vreme rešavanja o predlozima osiguranja protiv nesrećnih slučajeva na radu izjasnio za pravo na rad. Sedamnaestog maja u Bismarckovim novinama, u večernjem izdanju lista «Die Norddeutsche Allgemeine Zeitung», ovo se rešenje objašnjavalo u smislu zakona koji vlada u Engleskoj. Prema njemu trebalo je da se osobe sposobne za rad u slučaju da odbiju ponuđeni im posao, transportuju u popravilište ili u zatvor. U Nemačkoj je trebalo da se nezaposleni pozovu da popravljaju puteve, tucaju kamen, seku drva itd. uz «ovome primerenu platu ili hranu». Bismarckova deviza izlazila je stvarno na to da se nemačkom radniku da «pravice na sirotište ili na državne poslove namenjene smanjenju broja nezaposlenih. 139 147
- ²⁴² *falansterije* — naziv za socijalističke kolonije koje je planirao Charles Fourier. 139
- ²⁴³ *Narodne radionice* ili *narodni ateljei* stvoreni su odmah posle februarske revolucije 1848. godine dekretom francuske privremene vlade. Time je ona imala za cilj, s jedne strane, da među radnicima diskredituje ideje Louis-a Blanc-a o organizaciji rada i, s druge strane, da vojnički organizovane radnike nacionalnih ateljea iskoristi u borbi protiv revolucionarnog proletarijata. Pošto ovaj plan da se radnička klasa pocepa nije uspeo, a revolucionarno raspoloženje radnika zaposlenih u narodnim ateljeima sve više raslo, građanska vlada je preduzela niz mera da odstrani nacionalna ateljea (smanjivanje broja radnika za-

- poslenih u njima, njihovo odašiljanje na javne radove u provinciju itd.). Ovo je izazvalo veliko negodovanje pariskog proletarijata i bilo jedan od povoda za početak pariskog junskog ustanka. Posle ugušenja ustanka, vlada Cavaignaca je 3. jula 1848. godine donela dekret o ukidanju narodnih ateljea. 139
- 244 *Oportunistima* su u Francuskoj početkom osamdesetih godina nazivali pripadnike partije umerenih republikanaca, koja je zastupala interese francuske krupne buržoazije. 139 311 324 329 332 403 433
- 245 *posibilisti (brusisti)* — oportunistička struja unutar francuskog radničkog pokreta pod vodstvom Paula Brousse-a, Benoit Malona i drugih, koja je 1882. godine izazvala rascjep u francuskoj Radničkoj partiji. Vode ove struje objavile su reformistički princip: težiti za onim što je «moguće» (possible); otuda je izveden naziv posibilisti. Opširnije o razvitku posibilista vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 421, 427 i 435/436. 140 316 416 431 539 577
- 246 Gabriel Deville je svoj ciklus predavanja, održan u krugu Socijalističke biblioteke (vidi takođe napomenu 178) nazvao «L'Evolution du Capital». Ukupno je održao pet predavanja: «Genèse du Capital», «Formation du Proletariat, Coopération et manufactures», «Machinisme et grande industrie» i «Fin du Capital». 142 455
- 247 Wilhelm Liebknecht je sredinom maja 1884. godine otputovao u Pariz. U nemačkoj štampi pojavili su se s tim u vezi oko 20. maja najprotivrečniji izvještaji o tome da se u Parizu priprema, odnosno da će se održati konferencija socijalista nekoliko evropskih zemalja. 142
- 248 Od 29. maja do 4. juna 1884. godine Engels je boravio kod Sigismunda Borkheima u Hestingsu (južna obala Engleske). 143 148
- 249 Karl Kautsky i Eduard Bernstein su 29. maja 1884. godine obavestili Engelsa o tome da je u redakciji nedeljnog lista «Die Neue Zeit» između Kautskog i izdavača J. H. W. Dietza, koji je hteo da postavi za odgovornog urednika Wilhelma Blosa, došlo do razilaženja u mišljenju. Iz ovog razloga, kako su pisali Kautsky i Bernstein, bilo bi bolje da se pričekta sa objavljivanjem *Porekla porodice ...* u «Neue Zeit». 143 150
- 250 Ukazivanje na program Socijalističke radničke partije Nemačke, koji je usvojio kongres ujedinjenja u Goti (1875). 144
- 251 *Nacional-liberalna partija* je zastupala interese nemačke industrijske i trgovačke buržoazije. Obrazovana je 1866. godine posle cepanja Partije napretka (vidi napomenu 80). 145 419 428
- 252 Prilikom debate o produženju zakona protiv socijalista Otto von Bismarck je 9. maja 1884. godine pretio raspuštanjem skupštine ako bi se predlog zakona odbio. 145
- 253 Krajem februara 1884. godine došlo je u rudnicima uglja u Anzenu (Denen, Departman Nor) do velikog štrajka, koji je trajao do sredine aprila. Završio se time što su sopstvenici rudokopa morali da napuste planirano uvođenje novog radnog sistema, koje bi za posledicu imalo još veće iskorišćavanje radnika. 146
- 254 Prema *engleskom zakonu o sirotinji*, donetom u 17. veku, ubiran je u svakoj parohiji poseban porez za siromašne. Stanovnici parohije, koji nisu mogli da se brinu o sebi i svojoj porodici, dobijali su potporu od kase za pomoć siromašnima. Zakon o sirotinji, koji je 1834. godine prihvaćen u Engleskoj, video je kao jedini oblik pomoći siromašnima njihov smeštaj u sirotišta, u kojima je vladao zatvorski režim; narod je ova sirotišta zvao «Bastilje za sirotinje». 147
- 255 *zakon o dinamitu* — Reč je o zakonskom predlogu «protiv zločinačke upotrebe eksploziva», o kome se u maju 1884. godine raspravljalo u skupštini. Po njemu je za proizvodnju, prodaju, posedovanje kao i uvoz eksploziva bila nužna poli-

- cijska dozvola. Povreda ovog zakona mogla se kazniti zatvorom, pa čak i smrću. Prilikom pretresanja zakonskog predloga socijaldemokratski poslanici su izjavili 13. maja 1884. godine da neće učestvovati ni u debati ni u glasanju. Petnaestog maja zakon je prihvaćen. 147
- ²⁵⁶ Radi se o skupštinskim izborima od 28. oktobra 1884. godine, koji su se završili velikim uspehom progonjene socijaldemokratije. Gotovo 550 000 birača približno 10 procenata punovažnih glasova izjasnili su se za politiku revolucionarne radničke partije, koja je dobila 24 sedišta u novoizabranoj skupštini (9 mandata u opštem izboru i 15 u užim i naknadnim izborima). Engels je ove izbore okarakterisao kao »dogadaž od evropskog značaja, ... čije će se dejstvo osećati od Sibira do Kalifornije i od Sicilije do Švedske«. (Vidi u ovom tomu, str. 194 i 195.) 147 149 182 189 194 197 217
- ²⁵⁷ Biografija Sigismunda Borkheima objavljena je posle njegove smrti u časopisu »Die Zeit« (br. 3, 5, 6, 7 — 1890) pod naslovom »Sećanje jednog nemačkog učesnika u revoluciji od 1848. godine«. 148
- ²⁵⁸ Karl Kautsky se u Salzburgu sreo sa austrijskim partijskim drugovima. On je to Engeltu javio u pismu od 28. maja 1884. godine, a 23. juna ga je opširno obavestio o tom sastanku. 150
- ²⁵⁹ Tridesetog maja 1884. godine došlo je u Londonu do niza napada dinamitom, koje su organizovali anarhisti. Jedna eksplozija u Scotland Yardu izazvana je jednim punjenjem dinamita bačenog u nužnik što se nalazio na uglu zgrade. 151
- ²⁶⁰ U Karuzu kraj Ženeve pojavio se aprila 1884. godine anarhistički listić, »L'explosion«. Jedan od njegovih inicijatora bio je nekadašnji bakunjista Carlo Terzaghi, čiju su pripadnost policiji Marx i Engels dokazali već 1873. godine u svojoj brošuri »L'Alliance de la Démocratie Socialiste« (*Zavera protiv Međunarodnog udruženja radnika*, vidi u 29. tomu ovog izdanja.) 151
- ²⁶¹ Tridesetog januara 1884. godine izdata su za Beč i nekoliko okolnih mesta naredne naredbe (vidi napomenu 148). U vezi s tim policija je iz Beča proterala izvestan broj austrijskih anarhista. Nekoliko njih nastanilo se u Londonu. 151
- ²⁶² Dvadeset trećeg juna 1884. godine Karl Kautsky je Engeltu poslao na pregled prvi deo svoje analize J. K. Rodbertusove knjige *Das Kapital* i molio ga da mu je brzo vrati. Ova Kautskova analiza pojavila se u 8. i 9. svesci časopisa »Die Neue Zeit« iz 1884. godine pod naslovom »*Kapital*' od Rodbertusa. Ona je bila početak polemike između Kautskog i Carla Augusta Schramma. (Vidi takođe u ovom tomu, pismo br. 225.) 152
- ²⁶³ Ovo pitanje Engels opširno pretresa u svom *Predgovoru prvom njemačkom izdanju 'Bijede filozofije' Karla Marxa*. (Vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 142 - 152). 153
- ²⁶⁴ Očevidno se radi o pismu Eduarda Bernsteina od 20. juna 1884. godine. 153
- ²⁶⁵ Marxovo delo *Najamni rad i kapital* (vidi u 9. tomu ovog izdanja) objavljeno je prvi put u obliku uvodnih članaka 1849. godine u »Neue Rheinische Zeitung«. Prvi separat ovog rada pojavio se bez Marxove saradnje 1880. godine u izdanju Šleske narodne knjižare u Breslavi. Drugo izdanje separata izdato je 1881. godine na istom mestu. Godine 1884. ovaj rad je izašao uz Engellovu saradnju i sa njegovim kratkim predgovorom u Hotingen-Cirihu (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 141). 153 156
- ²⁶⁶ Jevgenija Eduardovna Papric saopštila je 26. juna 1884. godine Engeltu da se u Moskvi otpočelo sa izdavanjem litografisanog časopisa »Socijalističkoje znanje«. U časopisu je trebalo da se objavljuju radovi evropskih autora i članci o socio-političkim pitanjima. Ona je pisala da je prevela Engelson rad *Nacrta za kritiku političke ekonomije* (vidi u 4. tomu ovog izdanja, str. 24 - 44) i molila

- ga je da navede neke manje poznate svoje i Marxove članke, koje je trebalo prevesti i objaviti u časopisu.
- «Socijalističke znanje» izdavala je 1884. godine ilegalna studentska organizacija «Društvo prevodilaca i izdavača». Ona je odmah u svom prvom izdanju objavila *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* kao i nekoliko poglavlja iz rada *Položaj radničke klase u Engleskoj*. 154
- 267 U prvoj polovini osamdesetih godina izašao je u Ženevi niz Marxovih i Engelsovih radova na ruskom jeziku: *Manifest komunističke partije*, *Privremeni statuti Međunarodnog udruženja radnika*; 1883. godine pojavio se *Najamni rad i kapital*, 1884. godine *Razvitak socijalizma od utopije do nauke*, 1885. godine u Petrogradu drugi tom *Kapitala* i 1866. godine *Beda filozofije*. 154
- 268 Eduard Bernstein molio je 20. juna 1884. godine da mu Engels pošalje jednu dobru Marxovu fotografiju, pošto jedan ciriški drug želi da naruči da se izradi Marxova litografija. Kao najpodesniji za tu svrhu smatrao je Bernstein jedan crtež kredom, koji je video u Engelsovoj radnoj sobi. 156
- 269 Eduard Bernstein je 20. juna 1884. godine saopštio Engeltu da je Knjižara narodne knjige u Cirihi nameravala da izda zbirku socijalističkih pesama. U vezi s ovim molio je da ga Engels uputi u to gde su izišle pesme Georga Weertha. Nekoliko Weerth-ovih pesama izašlo je 1843. godine u «Letopisu za umetnost i poeziju» (*Jahrbuch für Kunst und Poesie*) (Barmen) i u zbirci «Album. Originalne pesme Georga Weerth-a» 1847. godine u Borni. Weerth je, sem toga, 1848. godine dovršio jednu zbirku svojih pesama, koja nije objavljena za njegova života. Ali rukopisi su ostali sačuvani i uzeti su kao osnova «Celokupnim delima» Georga Weerth-a, Berlin 1956/57. 156
- 270 Hermann Schlüter je kao arhivar partijskog arhiva zamolio Eduarda Bernsteina da Engelsa podseti na njega. Bernstein je u vezi s tim 20. juna 1884. godine primetio da arhivar ima pravu maniju sakupljanja. 156
- 271 Engels je koncept svog odgovora napisao na pozadini pisma, koje mu je 5. jula 1884. godine uputila Sarah Allen. 158
- 272 Izjava koju je Max Schippel dao u svojoj recenziji knjige Henryja Mayera Hyndmana *The historical basis of socialism in England*, koja je izašla u 7. svesci časopisa «Neue Zeit» 1884. godine. 159
- 273 Posle dugih bezuspešnih pregovora sa izdavačem J. H. W. Dietzom oko štampanja Engelsovog dela *Poreklo porodice, privatne svojine i države* (vidi u 32. tomu ovog izdanja) u Štuttgartu, Karl Kautsky je 16. jula 1884. godine saopštio Engeltu da će ciriška narodna knjižara preuzeti izdavanje i štampanje Engelsovog spisa. Kautsky je pisao da narodna knjižara zasada daje da se štampa 5000 primeraka, od kojih 4000 u jednostavnoj opremi za radnike, 1000 u elegantnoj opremi za buržuje. Ovih 1000 primeraka treba da se predaju izdavaču Jakobu Schabelitzu za prodaju u Nemačkoj. 161 168
- 274 Karl Kautsky i Eduard Bernstein saopštili su u svojim pismima od 16. jula 1884. godine da izdavač časopisa «Neue Zeit», J. H. W. Dietz, namerava da obustavi izdavanje časopisa zbog finansijskih teškoća. Osamnaestog avgusta 1884. godine pisao je Kautsky Engeltu da je Dietz s njim pretresao nov projekat «prema kome časopis «Neue Zeit» treba da izdaje hamburška izdavačka kuća». Ali ovaj plan se nije ostvario; «Neue Zeit» je i dalje izdavan u Štuttgartu. 161 186
- 275 «Die Neue Welt» je u svojim brojevima 20, 21 i 22 od 1884. godine preštampeo raspravu Karla du Prela «Somnambulizam». U jednoj redakcijskoj belešci primećeno je da «ova rasprava potiče iz pera jednog od najduhovitijih prirodnjaka sadašnjosti». Odgovorni urednik u «Die Neue Welt» bio je Bruno Geiser. O ovoj publikaciji, u kojoj je bilo govora o *vidovitosti*, obavestio je Kautsky Engelsa dopisnicom od 10. jula i pismom od 16. jula 1884. godine. 162 164

- ²⁷⁶ Henry Mayers Hyndman *The historical basis of socialism in England*. London, 1883. godine. 162
- ²⁷⁷ U rubrici »Socijalistički pregled« list »Der Sozialdemokrat« je objavio 10. jula 1884. godine kratku vest, u kojoj se govorilo o širenju klera među siromašnim stanovništvom. U jednoj belešci se s tim u vezi polemisalo protiv »naučnikâ lista ‚Volkszeitung‘ i drugih nemačkih listova« zbog načina pisanja reči bacillus. Polemika je bila usmerena i protiv Bruna Geisera, koji je u »Neue Welt« uveo isti način pisanja. 162.
- ²⁷⁸ U pismu Engelsu od 16. jula 1884. godine Eduard Bernstein je, između ostalog, napomenuo u vezi sa predstojećim izborima (vidi napomenu 256) da August Bebel nema nijedan siguran izborni okrug, pa i sa izbornim okrugom Wilhelma Liebknechta jako zapinje, a da se naprotiv najbolji izborni okruzi partije nalaze u rukama veoma nesigurnih kantonista, pri čemu je među ostalim imenovao i Bruna Geisera i Louis-a Vierecka. 163
- ²⁷⁹ Aluzija na Bruna Geisera, koji je u članku *Das Innere der Erde* (»Die Neue Welt«, br. 14 i 15, 1884. godine) pisao protiv ateizma. 163 170
- ²⁸⁰ Pošto je u leto 1884. godine u Parizu postojala opasnost od epidemije kolere, početkom jula dogovorili su se Engels i Paul Lafargue da Laura Lafargue dođe u posetu Engelsu. U vezi sa ovim Lafargue je 4. jula 1884. godine pisao Engelsu: »...Laura ne sme da ostane ovde. Verujem da ćete u tom pogledu biti moga mišljenja ... Moralni biste je pozvati u posetu u London, ali joj se ne sme reći ni reč o koleri a još manje o našoj zaveri ... Recite joj da biste voleli da dođe k Vama da bi se rasonodila, da biste je Vi povelili na more ...« I 12. jula se Lafargue opet vraća na to: » ... Ako želimo da Laura napusti Pariz, ne sme da nasluti našu zaveru. U Vašem jutrošnjem pismu ste dobro započeli ratni pohod pozvavši je da krajem meseca s Vama oputuje na more ...« Ali Laura Lafargue je Englsa posetila tek u jesen 1884. godine. 165 167
- ²⁸¹ Heinrich Heine, »Atta Troll«, gláva II. 165
- ²⁸² Prvi deo članka Paula Lafargue-a »Le Blé en Amérique« pojavio se jula 1884. godine u mesečniku »Journal des Economistes«. U jednoj belešci redakcija izražava žaljenje što Lafargue »svoj istaknuti istraživački duh i dobar stil ne stavlja u službu političke ekonomije«. 166
- ²⁸³ Paul Lafargue je 25. jula 1884. godine u opširnom pismu Engelsu pisao da je nabavio knjigu »Le Collectivisme. Examen critique du nouveau socialisme« od Pierre-Paula Leroy-Beaulieua i da će za nju napisati recenziju, pošto je Leroy-Beaulieu na raznim mestima svoje knjige pokušao da pobije Marxovo ekonomsko učenje. Lafargue je nadalje pisao da računa s tim da će Engels pregledati njegov rad. Engelseve primedbe Lafargue-ovoj recenziji »La theorie de la plusvalue de Karl Marx et la critique de M. Paul Leroy-Beaulieu« vidi u ovom tomu, pismo br. 105. 167 172 176
- ²⁸⁴ Engels je ovaj koncept svog odgovora napisao na poledini pisma, koje mu je 30. jula 1884. godine uputio James Leigh Joynes. Joynes je molio Englsa da dá saglasnost za objavljivanje dela *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* u časopisu »To-Days i Bernarda Shawa predložio za prevodioca. (Vidi takođe u ovom tomu, pismo br. 120.) 169
- ²⁸⁵ Wilhelm Blos, *Die Götter in der Dichtung*. U »Die Neue Welt«, Štuttgart, 1884. godine, br. 10. 170
- ²⁸⁶ Engels je negde od 5. avgusta do 1. septembra 1884. godine boravio radi oporavka na moru, u Vortingu. 172 173 174 176 187 188
- ²⁸⁷ Početkom avgusta 1884. godine održana je u Londonu četvrta godišnja konferencija udruženja *Democratic Federation*. (Vidi napomenu 87.) To je bila

- osnivačka konferencija udruženja Social Democratic Federation (vidi napomenu 313). 174
- ²⁸⁸ Početak ovog pisma nije nađen.
U datom pismu radi se o Engelsovim primedbama za Paul Lafargue-ovu recenziju knjige *Le Collectivisme. Examen critique du nouveau socialisme* od Pierre-Paula Leroy-Beaulieua. (Vidi takode našu napomenu 283.) 177
- ²⁸⁹ George Campbell, *Modern India: a sketch of the system of civil government. To which is prefixed some account of the natives and native institutions*. London, 1852. godine. I. W. B. Money, *Java; or how to manage a colony*. London 1861. godine.
August Freiherr von Haxthausen, *Die ländliche Verfassung Ru lands*. Lajpcig, 1866. godine. 177
- ²⁹⁰ Očevidno aluzija na Gastona Gerville-Réache-a, koji se bavio kolonijalnim pitanjima; bio je poslanik Gvadelupe (ostrvo Malih Antila) u francuskoj skupštini. 177
- ²⁹¹ Dvadeset petog jula 1884. godine pisao je Paul Lafargue Engeltu da će Pierre-Paul Leroy-Beaulieu verovatno odgovoriti na Lafargue-ovu recenziju (vidi takode napomenu 283 i 288). Gustave de Molinari, glavni urednik mesečnika «Journal des Economistes», obećao je u tom slučaju njemu, Lafargue-u, još jedanput svoj list za odgovor. Ali Molinari zadržava sebi pravo da posle toga zaključuje polemiku između Lafargue-a i Leroy-Beaulieu-a. Kada je Maurice Block u oktobru 1884. godine u časopisu «Journal des Economistes» istupio kao pristalica Beulieu-a odgovorom pod naslovom «Le Capital, de Karl Marx, à propos d'une anticritique», izašao je Lafargue-ov planirani odgovor u novembarskom broju istog žurnala pod naslovom «Le Capital de Karl Marx et la critique de M. Block». 180
- ²⁹² Šestog avgusta 1884. godine obratio se Georg von Vollmar Engeltu s pitanjem koju visoku školu bi on mogao da preporuči jednoj mladoj Švedanki koja se interesuje za socijalizam i koja želi da studira socijalne nauke. Gospodica Marx — pisao je Vollmar — upozнала se sa damom o kojoj je reč, «gđicom Kjellberg, prošlog proleća u Londonu». 181
- ²⁹³ Dvanaestog avgusta 1884. godine predstavnica jedne socijaldemokratske poljske emigrantske grupe u Ženevi, Marija Jankowska-Mendelsonowa je pod pseudonimom S [tefan] Leonowicz pisala Engeltu i molila ga za dozvolu da *Poreklo porodice, privatne svojine i države* prevede na poljski jezik.
Koncept svog odgovora Engels je napisao na poledini pisma gospode Jankowske-Mendelsonowe. 107
- ²⁹⁴ Radi se o pismima Karla Kautskog i Eduarda Bernsteina od 18. avgusta 1884. godine. 184
- ²⁹⁵ U svom pismu od 18. avgusta 1884. godine Karl Kautsky je pitao Engelsa da li bi imao nešto protiv toga ako bi on u sledećem broju časopisa «Die Neue Zeit» najavio izlaženje *Porekla porodice, privatne svojine i države* (vidi u 32. tomu ovog izdanja) i odštampao predgovor. U septembarskoj svesci časopisa «Die Neue Zeit» iz 1884. godine Kautsky je pod naslovom «Nova knjiga Friedricha Engelsa» obavestio čitaoce o izlaženju tog rada i objavio u vezi s tim glavni deo Engelsovog predgovora. 185
- ²⁹⁶ Karl Kautsky je 18. avgusta 1884. godine pisao Engeltu da je prilikom poslednje posete Augusta Bebela Cirihi bio potresen njegovim izgledom. Engels se dalje poziva na Bebelovo pismo od 8. juna 1884. godine. 185
- ²⁹⁷ Po svojoj prilici, Engels je ove redove priložio svom pismu Karlu Kautskom od 22. avgusta 1884. godine. 186

- ²⁹⁸ Osamnaestog avgusta 1844. godine Eduard Bernstein je pisao Engeltu da je prevod *Bede filozofije* (vidi napomenu 107) gotov. Predložio je izmđu ostalog da zajedno sa Karlom Kautskim počne da radi na registru za *Kapital*. 186
- ²⁹⁹ Verovatno se misli na zbirku *Briefe und Socialpolitische Afsaetze* Johanna Karla Rodbertusa, koju je Rudolph Meyer 1882. godine izdao u Berlinu. 186
- ³⁰⁰ Ove redove napisao je Engels na dopisnici. Ona nosi Engelsovom rukom napisanu sledeću adresu: Gospodinu K. Kautskom, 38, Berglistr., Riesbach-Zürich, Switzerland. 187 197 202
- ³⁰¹ U jednom pismu, datiranom 26. 6. 1884. godine, Karl Kautsky je upozorio Engelsa na to da Georg Adler u svojoj studiji *Rotbertus, der Begründer des wissenschaftlichen Sozialismus* Engelsovu tvrdnju naziva zabludom da je Johann Karl Rodbertus svoju teoriju o krizi uzeo od Sismondija (uporedi u 31. tomu ovog izdanja, str. 219, Engelsova fusnota). 187
- ³⁰² List »Der Sozialdemokrat« od 3. septembra 1884. godine doneo je u svom uvodnom članku *Krajnja besmislica* odgovor na članak austrijskog publiciste Hermann *Bahra* koji se pojavio u bečkom listu »Deutsche Wochenschrift« (avgusta 1884. godine) i veličao Johanna Karla Rodbertusa.
- U aprilu 1884. godine objavio je nemački socijaldemokrat Heinrich Wilhelm *Fabian*, koji je živeo u SAD, u listu »Freidenker« članak upravljen protiv Marxove i Engelsove teorije o državi, koji je zatim preštampan u listu »New Yorker Volkszeitung« kao otvoreno pismo redakciji. Eduard Bernstein je polemisao sa Fabianom u listu »Der Sozialdemokrat« od 3. septembra pod naslovom »Lovac na vestiće« i pri tome ukazao na skoru pojavu *Porekla porodice, privatne svojine i države* od Engelsa.
- Jedanaestog septembra 1884. godine je u listu »Der Sozialdemokrat« objavljen dopis »Kakav stav zauzimamo prema porezu na berzanske operacije?«, koji je verovatno poticao od Abrahama *Gumbela* i u kome se zastupalo mišljenje da socijaldemokratija mora da se saglasi sa predlogom Bismarckovog berzanskog zakona. Redakcija lista »Der Sozialdemokrat« je u svojoj polemiци iznela da porez na berzanske operacije služi samo partiji veleposednika. 188
- ³⁰³ Reč je o radu *Das Kapital. A Criticism* od Philipa H. Wicksteeda u 10. broju časopisa »To-Day« od oktobra 1884. godine. 189
- ³⁰⁴ Pod naslovom *Profesor Schweinfurth o Kongu* list »Kölnische Zeitung« je 30. avgusta 1884. godine objavio mesta iz jednog spisa poznavaoa Afrike Georga Schweinfurtha u vezi sa pitanjem Konga. U spisu se pretresala kolonizaciona politika Internacionalne Kongo-asocijacije (koju je osnovao 1876. godine belgijski kralj Leopold II kao Association Internationale Africaine; 1878. ona je promenila ime u Comité d'Etudes du Haut-Congo), koja je stajala pod upravom Henryja Mortona Stanleja. Pisac je sumnjao u filantropske i naučne ciljeve belih naseljenika u Africi i naglašavao da se njihov »preduzimljiv duh« često ograničava »na sticanje robova i trgovinu slonovom kosti«. 189
- ³⁰⁵ Od 1884. godine Bismarckova vlada krenula je putem kolonijalnih osvajanja. U aprilu 1884. godine »stekovine« bremenskog veletrgovca F. A. E. Lüderitza u Jugozapadnoj Africi stavljene su pod »nemačku zaštitu«. U julu 1884. godine proklamovao je nemački generalni konzul u Tunisu, Gustav Nachtigal, po nalogu vlade Nemačkog rajha, »patronat« nad Togom i Kamerunom, gde se pre svega utvrdila hamburška trgovačka kuća Adolf Woermann. Time je Nemačka prisajedinila sebi prve kolonije u Africi i u daljim terorističkim ratnim pohodima protiv Afrikanaca osvojila koloniju Nemačku jugozapadnu Afriku. 189 195
- ³⁰⁶ U avgustu i septembru 1884. godine Karl Kautsky je u časopisu »Die Neue Zeit« objavio kritiku »*Kapital*« od Rodbertusa. Nakon toga je Carl August Schramm poslao Kautskom odgovor za objavljivanje u »Die Neue Zeit«. Pre njegovog

- objavljivanja napisao je Kautsky *Republiku* koju je, zajedno sa Schrammovim rukopisom, poslao Engelsu na ocenu. Schrammov članak *K. Kautsky i Rodbertus*, kao i Kautskova »Replika«, pojavili su se u novembarskoj svesci časopisa »Die Neue Zeit« 1884. godine. 190
- ³⁰⁷ U svom članku *The State Remedy for Poverty* u 9. broju lista »To-Day« od septembra 1884. godine neomaltuzijanac C. R. Drysdale je pisao da je Karl Kautsky »vatreni socijalista«, koji ipak »istinu« maltuzijanskog učenja o stanovištu »u potpunosti« priznaje. Očevidno se pozivao na knjigu Kautskog *Der Einfluss der Volksvermehrung auf den Fortschritt der Gesellschaft*, koja je izašla u Beču 1880. godine. 191
- ³⁰⁸ Ove redove napisao je Engels na dopisnici. Na njoj je adresa napisana Engelsovom rukom: »Gospodinu H. Schlüтеру, Volksbuchhandlung Hottingen-Zürich, Switzerland.« 192
- ³⁰⁹ Ove redove napisao je Engels na dopisnici. Na njoj je Engelsovom rukom napisana adresa: »Gospodinu H. Schlüтеру, Volksbuchhandlung, Kasinost. Hottingen-Zürich, Switzerland.« 193
- ³¹⁰ Septembra 1884. godine došlo je do susreta triju careva (Nemačka, Austro-Ugarska, Rusija) u Černovici. Cilj susreta bio je da se produži savez triju careva od juna 1881. za još tri godine. Ugovor o savezu obavezivao je tri sile na blagotvornom neutralnosti, ako bi neki od ugovornih partnera bio upleten u rat sa nekom četvrtom velikom silom. 194
- ³¹¹ Engels očevidno ima na umu skupštinske izbore od januara 1874. godine, prilikom kojih je radnički pokret izborio značajan uspeh: 171 451 birač glasao je za Socijaldemokratsku radničku partiju, 180 319 za Opšte nemački radnički savez. To je bilo ukupno 351 670 glasova, 6,8 procenata punovažnih glasova. Pokret je dobio ukupno 9 mandata. Engels je o tome pisao 27. januara 1874. godine Wilhelmu Liebknehtu: »Izbori u Nemačkoj stavljaju nemački proletarijat na vrh evropskog radničkog pokreta. Prvi put radnici en masse biraju svoje sopstvene ljude, postavljaju se kao sopstvena partija, i to širom cele Nemačke«. (Upor. takode u 40. tomu ovog izdanja, Drugi deo, pismo br. 256). 194
- ³¹² Juna 1884. godine engleski parlament je osnažio treći *Reformbill*, koji je decembra 1884. godine postao zakon. On je proširio pravo glasa na male poljoprivrednike i na deo poljskih radnika. Prvi izbori posle usvajanja zakona održali su se novembra/decembra 1885. godine. 194 265 296 300 311 314 317
- ³¹³ Udruženje Social Democratic Federation osnovano je početkom avgusta 1884. godine; proizašlo je iz *Democratic Federation* (vidi napomenu 87. i 287) i sjedinjavalo je najraznovrsnije socijalističke elemente, pretežno iz krugova inteligencije. Program federacije predviđao je »podruštvljenje sredstava za proizvodnju, raspodele i razmene« i njihovu kontrolu »od strane demokratske države u interesu cele zajednice«. Upravljanje federacijom nalazilo se najvećim delom u rukama Henryja Mayersa Hyndmana, koji je vodio sektašku politiku. Revolucionarne snage koje su pristupile federaciji (Eleanor Marx-Aveling, Edward Aveling, William Morris i drugi) borili su se protiv štetne Hyndmanove linije, a za uspostavljanje uske veze federacije sa engleskim radničkim pokretom. Usled Hyndmanovog diktatorskog držanja, koje je onemogućavalo promenu kursa federacije, došlo je u decembru 1884. godine do raspada u njoj; grupa koja je bila u opoziciji prema Hyndmanu osnovala je samostalnu organizaciju, zvanu Socialist League (vidi napomenu 367). 195 203 220 232 240 341 367 374 379 388 396 397 460 482 514 520 572 580 582 595 612
- ³¹⁴ Radi se o prvom nemačkom izdanju *Bede filozofije* (vidi napomenu 107). Knjižara izdavačkog preduzeća J.H.W. Dietz u Stuttgartu, gde je izdanje izašlo, uvela je ortografiju koju je predložio Bruno Geiser, protiv koje Engels ovde protestuje. Dietz je na Engelsov protest odgovorio 15. oktobra 1884. go-

dine sledećim rečima: »Malom primedbom od strane Kautskog prilikom slanja rukopisa bio bi Vama i meni ušteđen rad na izmeni ... Vašoj želji u pogledu ortografije rado ću se odazvati... Ja lično se ne slažem s ovim načinom pisanja, ali sam ga prihvatio da bih odstranio onaj još užasniji iz »Die Neue Welt« od 1882. godine. 197 200 202

- ³¹⁵ Engels se ovde poziva na pismo Johanna Philippa Beckera od 31. jula 1884. godine, u kome mu je ovaj saopštio da su »August Bebel sa ženom i kćerkicom« potpuno inkognito do sledećeg dana kod njega u poseti. Becker je dalje pisao: Bebel ... je divan momak: jasan i čvrst u principima, pun topline, smotrenosti, prilježnosti i istrajnosti u radu ...« 198
- ³¹⁶ Johann Philipp Becker je 31. jula 1884. godine između ostalog pisao Engelsu i sledeće: »Papiri koji su mi naročito važni i koje iz Marxove zaostavštine tražim« (uporedi takođe napomenu 115), »sastoje se bitno od jedne zbirke pisama iz 1848. i 49. godine, koja su povezana u formatu velike četvrtine. Možda je ponešto što je dato u štampu izvučeno te se može naći na drugom mestu.« 199
- ³¹⁷ U pismu Engelsu od 11. oktobra 1884. godine rekao je Karl Kautsky da mu, posle svega što je čitao o radu Johanna Karla Rodbertusa *Zur Erklärung und Abhilfe der heutigen Creditnoth des Grundbesitzes*, izgleda da Rodbertus u ovom radu »najneprikrivenije pokazuje svoje klasne interese«. 200
- ³¹⁸ Ukazivanje na članak Carla Augusta Schramma *K. Kautsky i Rodbertus* u časopisu »Die Neue Zeit«, sveska 11/1884 (vidi takođe napomenu 306). 200
- ³¹⁹ Poljski prevod *Porekla porodice, privatne svojine i države* izašao je u Parizu 1885. godine. Italijanski prevod dao je Pasquale Martignetti a Engels ga je revidirao; on je takođe izašao 1885. godine u Beneventu.
Vera Ivanovna Zasulič izrazila je u pismu Engelsu od 5. oktobra 1884. godine nameru da prevede *Poreklo porodice* ... na ruski jezik; ali prvo rusko izdanje izašlo je tek 1894. godine u Petrogradu. 201
- ³²⁰ Johann Karl Rodbertus, *Zur Erkenntni unsrer staatswirtschaftlichen Zustände. Neubrandenburg und Friedland 1842*. 202
- ³²¹ U pariskom listu »Le Cri du Peuple« saopšteno je 18. oktobra 1884. godine pod naslovom *Exécution d'un agent provocateur* Heinrich Nonne, profesor stranih jezika, rođen u Hanoveru a nastanjen u Parizu, raskrinkan kao pruski policijski špijun i isključen iz nemačke socijalističke partije. 203
- ³²² Shvatanje Theodora Mommsena o ovom pitanju Engels je kritikovao u *Poreklo porodice, privatne svojine i države*. (Uporedi u 32. tomu ovog izdanja.) 203
- ³²³ List »Frankfurter Zeitung und Handelsblatt« od 4. oktobra 1884. godine doneo je u »Feljtonu« pod naslovom »Porodica i brak« recenziju Hansa Kaltenboecka knjige Juliusa Lipperta *Die Geschichte der Familie*. 204
- ³²⁴ Feljton Karla Kautskog se pojavio u listu »Frankfurter Zeitung und Handelsblatt« od 19. septembra 1884. godine pod naslovom »Iz zaostavštine Karla Marxa«. Autor je naglasio značaj koji je Marx pridavao praiistorijskim istraživanjima pri izradivanju svog materijalističkog shvatanja istorije. Kautsky je najavio izlaženje Engelsovog *Porekla porodice, privatne svojine i države* (vidi u 32. tomu ovog izdanja) kao »rezultat Marxovih i Engelsovih istraživanja u oblasti praistorije« i ukazao na to da je to »najznačajniji rad« socijalističke literature »od pojave Marxovog »Kapitala«. 204
- ³²⁵ U prvo nemačko izdanje Marxovog dela »Beda filozofije« (vidi napomenu 107) unet je članak *O P.-J. Proudhonu* (vidi u 27. tomu ovog izdanja). Dodatak ovog izdanja sadrži iz Marxovog spisa *Prilog kritici političke ekonomije* mesto o Johnu Greyu (vidi u 20. tomu ovog izdanja) kao i *Govor o slobodnoj trgovini* (vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 364 - 375). 205 213

- ³²⁶ Očevidno se Engels poziva na to da je Carl Schorlemmer, koji je za vreme zakona protiv socijalista održavao vezu sa nemačkim drugovima, prilikom posete njegovih rodaka u Darmštatu od policije bio optužen za uvoz ilegalne literature. Kod njegovih rodaka izvršeni su kućni pretresi i Schorlemmer je zatvor izbegao samo zato što je imao engleski pasoš. (Vidi takođe u 33. tomu ovog izdanja, str. 266.) 206 225 240 496
- ³²⁷ Telegram Augusta Bebela sa poštanskim pečatom »Drezden, 29. oktobra 1884. imao je sledeći sadržaj: »Devet pobeda. Dvadeset tri uži izbora. Masovno glasanje«. (Uporedi takođe napomenu 256.) 207
- ³²⁸ Da bi se u skupštini podnosili predlozi i interpelacije bio je potreban svojeručan potpis najmanje *petnaest poslanika*. Zahvaljujući ishodu izbora od 28. oktobra 1884. godine (vidi napomenu 256) socijaldemokratija je sada sa 24 poslanika predstavljala frakciju, koja je mogla da podnosi samostalne predloge i interpelacije. 207
- ³²⁹ Pomenuto pismo i dcpisnica nisu sačuvani. 207
- ³³⁰ Prilikom skupštinskih izbora 1884. godine (vidi napomenu 256) August Bebel je izabran u 1. hamburškombornom okrugu i u 1. drezdembornom okrugu. U izbornoj jedinici za grad Lajpcig i u Kelnu nije dospelo u uži izbor. 207
- ³³¹ Verovatno aluzija na izborni uspeh, koji je nemačka socijaldemokratija postigla 28. oktobra 1884. godine (vidi napomenu 256) uprkos zakonu protiv socijalista (vidi napomenu 33). Nasuprot poslednjim izborima pre stupanja na snagu zakona protiv socijalista, jula 1878. godine, socijaldemokratija je dobila gotovo 113 000 glasova više. 209
- ³³² Prilikom skupštinskih izbora u oktobru 1884. godine (vidi napomenu 256) Wilhelm Liebknecht je u izbornom okrugu Ofenbah-Diburg ušao sa 6950 glasova u uži izbor, u kome je pobedio sa 10 505 glasova. 209
- ³³³ U Kelnu, gde je August Bebel sa 4151 glasom bio pobeđen, ušli su kandidati nacional-liberalne partije (vidi napomenu 251) i Centra (vidi napomenu 237) u uži izbor. U svojim uvodnim člancima od 4. i 6. novembra 1884. godine »Uži izbori« i »Skupštinski uži izbori u Kelnu« »Kölnische Zeitung« su nastojale da od socijaldemokratskih birača dobiju glasove za nacional-liberalnog kandidata. 209
- ³³⁴ *Bismarčkova socijalna reforma* bila je metod borbe vladajućih klasa protiv revolucionarnog radničkog pokreta za vreme zakona protiv socijalista. Pošto Bismarcku u toku prvih godina postojanja tog zakona nije uspelo da terorom uništi socijaldemokratiju, on je pokušao krajem 1881. godine da postigne ovaj cilj time što je teror, bič, začinio korupcijom. Nadao se da će sa socijalno-političkim reformama (zakoni o socijalnom osiguranju protiv nesrećnih slučajeva, bolesti, starosti, invalidnosti), najavljenim 17. novembra 1881. godine carskim oglasom, socijaldemokratiju izolovati od radničke klase, partiju dovesti do rascepa i sprečiti široki antimilitaristički, demokratski narodni pokret. Bismarčkove nade da će radničku klasu korumpirati najavljenim socijalnim merama nisu se ispunile. 210
- ³³⁵ Za dato pismo ostala je sačuvana i Engelsova skica na poledini pisma Pasquale-a Martignettija. Martignetti je svoje pismo od 27. oktobra 1884. godine pisao nemački, da bi Engelsu dokazao kako je napredovao u učenju nemačkog jezika. 212
- ³³⁶ Osamnaestog novembra 1884. godine Pasquale Martignetti se Engelsu zahvalio za pismo od 8. novembra 1884. godine i pisao između ostalog da je razgovarao sa štamparom Gennarom, koji je štampao italijanski prevod *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* (vidi u 30. tomu ovog izdanja). Gennaro je ta-

kode spreman da preuzme i štampanje dela *Poreklo porodice, privatne svojine i države* (vidi u 32. tomu ovog izdanja). Italijanski prevod dela *Poreklo porodice ...* izašao je, u Engelsovoj redakciji, 1885. godine u Beneventu. 212

- ³³⁷ U notici »Njihov bilans« u listu »Der Sozialdemokrat« od 6. novembra 1884. godine rečeno je između ostalog: »Ako je Bismarck hteo da razbije Centar, nije postojalo nespretnije sredstvo od upotrebe nacional-liberala. Jedini ozbiljni napad koji je Centar osetio došao je sa socijaldemokratske strane.« 213
- ³³⁸ Posle glavnih izbora 28. oktobra 1884. godine socijaldemokratija je u 24 biračka okruga ušla u uže izbore; pobedila je u 15 biračkih okruga. List »Der Sozialdemokrat« izvestio je tek 21. novembra 1884. godine opširnije o ishodu izbora. 213
- ³³⁹ Na poledini pisma nalazi se sledeća primedba Hermanna Engelsa: London, 11. nov. 1884. Friedrich odg. 13. nov. kao uvek. 215
- ³⁴⁰ U časopisu »Die Neue Zeit«, sveska 1/1885. izašao je pod naslovom *Marx i Rodbertus Engelsov Predgovor prvom nemačkom izdanju spisa 'Beda filozofije' od Karla Marxa* (vidi u 32. tomu ovog izdanja). (Uporedi takođe napomenu 107.) 217
- ³⁴¹ U austrijskom ratu oko nasleđa (1740 - 1748) borila se Pruska u savezu sa Francuskom i Bavarskom protiv Austrije. Posebnim mirovnim ugovorima sa Austrijom 1742. i 1745. godine Pruska je u toku rata dva puta izdala svoje saveznike. Januara 1756. godine Pruska je sklopila protiv Francuske konvenciju sa Engleskom, što je izazvalo zaključenje saveza između Francuske i Austrije. To je iskoristila Pruska da pod izgovorom »odbrambenog rata« započne sedmogodišnji rat (1756 - 1763).
Posebnim mirovnim ugovorom u Bazelu, koji je 5. aprila 1795. godine sklopljen između Pruske i Francuske republike, Pruska je izdala feudalnu koaliciju koja je bila uperena protiv građanske revolucije. 217
- ³⁴² U prusko-austrijskom ratu 1866. godine Pruska je anketirala kraljevinu Hanover, izbornu kneževinu Hesens-Kasel, vojvodinu Nasau i slobodan grad Frankfurt na Majni, koji su bili na strani Austrije. Posle pobeđe nad Austrijom Pruska je zakonom od 20. septembra 1866. godine sebi prisajedinila ove oblasti. 218
- ³⁴³ U novembru 1848. godine izvršen je u Pruskoj kontrarevolucionarni državni udar, koji je uklonio revolucionarne tekovine narodne borbe od marta 1848. godine i feudalnu reakciju opet doveo na vlast. (Vidi takođe u 11. tomu ovog izdanja, str. 60 - 63.) 218
- ³⁴⁴ Kada je Laura Lafargue iz posete Engelsu (vidi napomenu 280) krenula natrag u Pariz, dala joj je Helena Demuth kolač za Paula Lafargue-a. Osamnaestog novembra 1844. godine zahvalio se Lafargue i pisao u šali Engelsu da je to bio izvrstan kolač »ali je imao taj veliki nedostatak što se nije automatski udvostručavao nego očevidno smanjivao«. 220
- ³⁴⁵ U pismu od 18. novembra 1844. godine Paul Lafargue je poslao Engelsu svoj odgovor »*Le Capital de Karl Marx et la critique de M. Block*« (vidi takođe napomenu 291), napomenuvši da je ostao pri tome da Blocku odgovori ne sačekavši Leroy-Beaulieu-ov odgovor. Pisao je: »Block i Beaulieu su dva najistaknutija ekonomista Francuske... jedan je Nemač, drugi Belgijanac... Mislim da je bilo korisno ovoj dvojici velikih ljudi zapušiti usta, da bi se ekonomistima ulilo malo poštovanja prema marksističkoj teoriji.« 220
- ³⁴⁶ Paul Lafargue, *La theorie de la plus-value de Karl Marx et la critique de M. Maul Leroy-Beaulieu*. Vidi takođe napomenu 283, 288 i 291. 221
- ³⁴⁷ Dvadeset prvog novembra 1844. godine list »Der Sozialdemokrat« je doneo izveštaj o mitingu solidarnosti francuskih socijalista sa nemačkim radnicima, održanom 15. novembra, na kome je govorio Paul Lafargue i drugi. U rubrici

- «Sociopolitički pregled» saopšteno je, sem toga, da je list «Lyon-Socialiste» pozdravio izbornu pobjedu nemačke socijaldemokratije (vidi napomenu 256). Preštampan je zatim pozdrav «Lionske radničke partije nemačkih radnicima» kao i izvodi iz članaka lista «Lyon-Socialiste», koji su se bavili izborima u Nemačkoj i zaključcima koji se mogu izvesti za francuske socijaliste. 221
- 346 Za vreme užih izbora u Darmštatu novembra 1844. godine socijaldemokratski kandidat Philipp Heinrich Müller je jednim letkom odgovorio na prigovore nacional-liberala. Između ostalog izneo je i to zašto on i milioni Nemaca teže za republikom i obrazložio na osnovu istorijskih činjenica svoje zalaganje za Parisu komunu i za revoluciju. Njegova izjava objavljena je u listu «Der Sozialdemokrat» od 14. novembra 1844. godine u rubrici «Sociopolitički pregled» pod motom «Dobro odgovoreno».
- Jules Guesde je citirao Müllerovu izjavu u svom uvodnom članku «Nouvelle Victoires» u «Cri du Peuple» od 18. novembra 1844. godine. 221 228
- 349 Pod hanoverskim programom misli se na izborni letak, koji su izdali socijaldemokrati u Hanoveru, i u kojem se između ostalog kaže «što je reakcija u Nemačkoj postala tako jaka» ima da se zahvali «bednom kukavičluku i beskarakternosti» nacional-liberala, koji se od konzervativaca razlikuju samo u tome «što konzervativci pred Bismarckovim kirasirskim činjavama padaju na kolena, dok nacional-liberali pužu». (Upor. «Der Sozialdemokrat» od 21. novembra 1844. godine, «Sociopolitički pregled».) 221 228
- 350 Eduard Bernstein je u pismu, koje nam ne stoji na raspolaganju, molio Paula Lafargue-a da se na mitingu solidarnosti 15. novembra 1844. godine (vidi primedbu 347) ne govori suviše oštro protiv Ferdinanda Lassalle-a. Lafargue je o tome izvestio Engelsa 18. novembra 1844. godine. 221
- 351 U pariskom mesečniku «Journal des Economistes» od oktobra 1844. godine objavljen je članak *La théorie de la valeur de Karl Marx* od Achille-a Lorie. Engels je o njemu Paulu Lafargue-u poslao svoje kritičke primedbe, da bi pomogao Lafargue-u u polemici. 221
- 352 Član udruženja Democratic Federation (vidi napomenu 319) John Lincoln Mahon je 26. novembra 1844. godine pisao Engelsu između ostalog: «Ja sam mladi član socijalističke partije Britanije i rado bih jednom s Vama... ovdje govorio o našem pokretu... Znam, zauzeti ste mnogim poslovima oko naše stvari; ali ja bih želeo da shvatite da moja molba da Vas posetim ne potiče od sitničave želje da Vas upoznam zato što ste slavan čovek, nego što bih naprosto želeo da čujem Vaše mišljenje i da dobijem Vaš savet u važnoj etapi našeg pokreta kroz koju sada prolazimo». 223
- 353 Ove redove napisao je Engels na dopisnici. U Engelsovom rukopisu ona ima sledeću adresu: Gospodin Karl Kautsky, Hungelbrunnsgasse 14, Wien IV, Austria.
- Drugog decembra 1844. godine, kada se Karl Kautsky upravo spremao da se iz Ciriha preseli u London i hteo da se malo zadrži u Beču i Berlinu, saopštio je Engelsu svoju bečku adresu i pitao ga da li bi pisma upućena njemu prvih dana njegovog boravka u Londonu mogla predavati na Engelsovu adresu. Sem toga je molio Engelsa da odluči da li da se Marxov *Govor o slobodnoj trgovini* (vidi u 7. tomu ovog izdanja) štampa kao dodatak prvom nemačkom izdanju *Bede filozofije* (vidi u 7. tomu ovog izdanja) ili kao separat. 226
- 354 U rukopisu ovog pisma vršene su tuđom rukom izmene i umetanja, što verovatno potiče od Augusta Bebela. Donosimo Engelsov doslovni tekst a u fusnotama dajemo izmene. 227
- 355 Četvrtog, 6. i 8. novembra 1844. godine javile su «Kölnische Zeitung» u uvodnim člancima «Uži izbori», «Skupštinski uži izbor u Kelnu», «Još jednom kelnski uži izbor» da bi se nacional-liberalna partija (vidi napomenu 251) založila

za ukidanje zakona protiv socijalista (vidi napomenu 33) ako bi nemačka socijaldemokratija napustila svoj revolucionarni program. 227

- ³⁵⁶ Desetog maja 1884. godine, za vreme debate o produženju važnosti zakona protiv socijalista (vidi napomenu 33), Bruno Geiser je u svom govoru naglasio da socijaldemokratima nije stalo do nasilnog obaranja postojećeg državnog i društvenog poretka; objasnio je šta on podrazumeva pod pojmom »revolucija« i rekao da je i »Pravo na rad« (vidi napomenu 241), koje je Otto von Bismarck proklamovao u svom skupštinskom govoru od 9. maja 1884. godine, izraz revolucije koja se ostvaruje. Nasuprot ovome, kad je treći put pretresan ovaj zakonski predlog, 12. maja 1884. godine, August Bebel je izjavio da će prihvatanje produženja zakona protiv socijalista, koje je usledilo u drugom čitanju, »apsolutno ostati bez uticaja na formiranje i razvitak socijalističkih ideja«, te da će ove »pre ili posle sasvim sigurno dobiti vlast u državi i društvu«. Bebelove i Geiserove govore izdalo je 1884. godine izdavačko preduzeće C. Grillenberger u Nirnbergu kao brošuru pod naslovom »Aus den Verhandlungen über die Verlängerung des Socialistengesetzes«. 227
- ³⁵⁷ Posle nemačko-francuskog rata 1870/71. godine Francuska je, shodno frankfurtskom mirovnom ugovoru od 10. maja 1871. godine, morala Nemačkoj da plati kontribucije u visini od 5 milijardi zlatnih francuskih franaka. 229
- ³⁵⁸ Politička grupacija oko francuskog lista »Le National« sjedinjavala je u sebi ume-rene građanske republikance sa Armand-om Marrast-om na čelu; ona se četrdesetih godina osludala na industrijsku buržoaziju i preko nje bila povezana s jednim delom liberalne inteligencije. List »Le National« izlazio je od 1830. do 1851. godine u Parizu. 229
- ³⁵⁹ Ovaj izvod iz jednog Engelsovog pisma Paulu Lafargue-u je ostao sačuvan samo kao deo jednog članka, koji je Lafargue 21. decembra 1884. godine objavio u listu »Lyon-Socialiste.« U članku s naslovom »Descendre dans la Rue« (»Iz-a-ći na ulicu«) Lafargue se odupirao provokatorskom pozivu anarhista »da se izade na ulicu«, pošto narod nema ni pušaka ni metaka. O tome da je ovaj izvod uneo u svoj članak Lafargue je pisao Engelsu 23. decembra 1884. godine. 231
- ³⁶⁰ Ne raspoložemo celim pismom pa zato donosimo izvod koji je Wilhelm Liebknecht citirao u svom članku »Povodom subvencije za parobrode« objavljenom 8. januara 1885. u listu »Der Sozialdemokrat«. Liebknechtov članak je zauzimao stav prema razlikama u gledištima unutar socijaldemokratske skupštinske frakcije o pitanju subvencije za parobrode (vidi napomenu 361). 235
- ³⁶¹ Krajem 1884. godine započele su u socijaldemokratskoj skupštinskoj frakciji rasprave u vezi sa predlogom subvencije za parobrode. Jedna oportunistička većina (vidi napomenu 394) javno se izjasnila da je spremna da u skupštini podupre vladin zahtev da se uspostavi nekoliko redovnih prekomorskih parobrodskih veza i njihovo finansiranje. Ali odobriti subvencije za parobrode nije značilo ništa drugo nego podržati kolonijalnu ekspanziju nemačke krupne buržoazije. Politika oportunistina naišla je na odlučan otpor revolucionarnih snaga oko Augusta Bebela. Organizovani otpor protiv oportuniste, stav liste »Der Sozialdemokrat«, koji je nedeljama objavljivao dopise i rezolucije iz redova partijskih članova protiv držanja desnih i protiv njihove objavljene izjave (vidi napomenu 395), prisililo je oportuniste na povlačenje i doveo konačno do toga da su socijaldemokrati u skupštini u celini glasali protiv svih subvencija za parobrode. 235 241 263 292 383
- ³⁶² August Bebel je 28. decembra 1884. godine opširno izneo Engelsu svoje mišljenje o pitanju subvencije za parobrode (vidi napomenu 361). 236
- ³⁶³ Radi se verovatno o saopštenju lista »Der Sozialdemokrat« od 11. decembra 1884. godine u rubrici »Socijalistički pregled« o tome da je socijaldemokratska

- skupštinska frakcija odlučila da glasanje o subvenciji za parobrode ostavi otvorenim. 236
- ³⁶⁴ Ukazivanje na govor socijaldemokratskog poslanika Maxa Kaysera od 17. maja 1879. godine pred skupštinom, u kome je sa dozvolom socijaldemokratske frakcije branio zakonski predlog o zaštitnoj carini Bismarckove vlade, koji je predviđao uvođenje visokih zaštitnih carina. Ovaj predlog, koji je podignut do zakona, odgovarao je interesima najreakcionarnijeg dela krupne buržoazije i junckerstva. Marx i Engels su odlučno osudili Kayserovo istupanje i njegov pristanak na ovaj zakon i osuđivali tolerantnost nekolicine vođa nemačke socijaldemokratije prema Kayserovom stavu (vidi u 41. tomu ovog izdanja, *Drugi deo*, pismo br. 174). Svojom neprekidnom kritikom oportunističkog stava raznih socijaldemokratskih vođa Marx i Engels su presudno doprineli tome da su revolucionarne partijske snage mogle da suzbiju oportunizam i da sprovedu revolucionarnu radničku politiku. 236
- ³⁶⁵ Osamnaestog novembra 1884. godine Pasquale Martignetti je pitao Englsa šta misli o tome da izidu u jednom tomu italijanski prevod *Porekla porodice, privatne svojine i države*, koji je on uradio, i novo izdanje *Nemačkog seljačkog rata* (vidi napomenu 220), koje je najavljeno u jednom članku lista «Der Sozialdemokrat» od 6. novembra 1884. godine pod naslovom «Novi spis Fr. Engelsa» (*Poreklo porodice ...*). 239
- ³⁶⁶ «Justice» nedeljni list udruženja Democratic Federation (vidi napomenu 313) je 27. decembra 1884. godine objavio pismo Adolph-a Smith-a i Headingleya pod naslovom «France and the International Congress». On je tražio od federacije, koja je planirala sazivanje međunarodnog socijalističkog kongresa, da prizna pobibiliste (vidi napomenu 245) kao glavnu organizaciju francuskih socijalista i da ne održava nikakve veze sa francuskom radničkom partijom koja je zastupala marksističku liniju. 242
- ³⁶⁷ Udruženje *The Socialist League* je osnovano 30. decembra 1884. godine pošto je većina članova uprave udruženja Social Democratic Federation (vidi napomenu 313) istupila iz udruženja. Među osnivače i vodeće članove ove organizacije spadali su i William Morris, Eleanor Marx-Aveling, Edward Aveling i Ernest Belfort Bax. Uprkos mnogim dobrim stranama, u radu lige prevagnule su ultraleve tendencije, koje su kod izvesnog broja članova postojale od samog početka. *The Socialist League* je 1887/88. godine prešla u ruke anarhista i postala 1889/90 godine beznačajna, pošto su supruzi Aveling, Bax i drugi istupili iz udruženja. 242 317 388 422 432 460 483 514 517 521 540 580 582
- ³⁶⁸ Florence Kelly-Wischnewetzky primila se prevodenja Engelsovog dela *Položaj radničke klase u Engleskoj*. Američko izdanje dela pojavilo se u maju 1887. godine u Njujorku sa dodatkom i predgovorom od Engelsa (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 206 - 210 i 273 - 278). 244 253 372 378
- ³⁶⁹ Za studiju Gustava Groba, koja je 1885. godine izašla u Lajpcigu, napisao je recenziju Karl Kautsky i objavio je u časopisu «Die Neue Zeit», sveska 6/1885. godine. 246 270
- ³⁷⁰ Karl Kautsky je 9. januara 1885. godine saopštio Englsu da mu je Louis Viereck, izdavač lista «Süddeutsche Post», koji je izlazio u Minhen, ponudio mesto redaktora u svom listu. Kautsky je odbio, mada je ponuda finansijski bila «prilično primamljiva» i pisao: «Sem toga postoje između mene i Vierecka tako dalekosežne principijske i taktičke razlike, da saradnju sa njim smatram nemogućom.» 246
- ³⁷¹ Eugen Karl Dühring je pokušao da u trećem izdanju svoje knjige *Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus* (Lajpcig 1879) pobije nekoliko Engelsovih kritičkih primedbi u spisu *Prekrat koji je u nauci izvršio gospodin Eugen Dühring* (vidi u 31. tomu ovog izdanja). U predgovoru drugom

- izdanju svog dela Engels se kratko izjasnio u vezi sa Dühringovim primedbama (vidi u 31. tomu ovog izdanja, str. 10). 247
- ³⁷² Hermann Schlüter je nameravao da kao separat izda nekoliko radova Marxa i Engelsa iz lista »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue« od 1850. godine. Iz tog razloga je 10. januara 1885. godine molio da mu Engels pošalje sve brojeve iz 1850. godine. 247
- ³⁷³ U pismu od 16. januara 1885. godine Franz Mehring je ponovio svoju molbu upućenu Engelsu još 3. jula 1884. da mu pošalje materijale za Marxovu biografiju. Mehring je između ostalog pisao: »Slobodan sam da kao štampanu stvar priložim nekoliko brojeva časopisa ‚Demokratische Blätter‘, čiji Vam uvodni članci, koje sam ja pisao, mogu dati približan pojam o tome kako nameravam da obradim temu.« 249
- ³⁷⁴ Engelsov stav prema Franzu Mehringu proističe iz činjenice da je Mehring, koji je kao radikalni demokrat simpatizirao sa socijaldemokratijom, krajem sedamdesetih godina u štampi nacional-liberala (vidi napomenu 251) istupio protiv radničke partije. I August Bebel je u to vreme delio Engelsovo mišljenje o Mehringu i pisao 7. februara 1885. godine da on, da je na Engelsovom mestu, uopšte ne bi odgovorio Mehringu. Ali kasnije kada je Mehring opet stao na stranu radničke partije, on i Engels su uspostavili prijateljske odnose. 249 313
- ³⁷⁵ Ne raspoložemo potpunim tekstom ovog pisma. Januara 1885. godine Paul Lafargue je predao izvod Jules-u Guesde-u. Ovaj ga je uzeo za osnov svog uvodnog članka *Cherchez le Russe* u listu »Le Cri du Peuple« od 31. januara 1885. godine. Guesde je, između ostalog, takođe citirao veći isečak iz Engelsovog pisma i napomenuo u uvodu, ne navodeći Engelsovo ime, da je pismo primio iz Londona od veterana velikih socijalnih borbi. Činjenice i misli pomenute u izvodu izložio je Engels opširno i u članku *Carstvo-ruski stvarno tajni savetnici za pitanja dinamita* (vidi u 32. tomu ovog izdanja str. 153/154). 251
- ³⁷⁶ Trinaestog januara 1885. godine je između Pruske i Rusije ozakonjen zaključen ugovor o izručivanju, koji se odnosio na lica kojima se stavlja na teret zločin ili prestup protiv glavara države ili člana njegove porodice, odnosno protivzakonita proizvodnja ili smeštaj dinamita. 251
- ³⁷⁷ Florence Kelley-Wischnewetzky je poslušala Engelsov savet. Predgovor za prvo izdanje *Položaja radničke klase u Engleskoj* kao i posveta *Radničkoj klasi Velike Britanije* (vidi u 4. tomu ovog izdanja, str. 113–114 i 111–112) nisu ušli u prvo američko izdanje. 253 411
- ³⁷⁸ Početkom 1886. godine Engels je napisao članak, koji je trebalo da izađe kao predgovor ili pogovor američkom izdanju *Položaja radničke klase u Engleskoj* (vidi u 32. tomu ovog izdanja str. 206–210). Pošto se pojavljivanje izdanja odugovlačilo, smatrao je Engels za potrebno da napiše novi predgovor (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 273–279). Prvi članak unet je u izdanje kao dodatak (uporedi takođe napomenu 368). 253 255
- ³⁷⁹ Kako je Nikolaj Francevič Danijelson u pismu od 26. decembra 1884/2. januara 1885. godine saopštio Paulu Lafargue-u, Marx mu je obećao da će mu poslati korektorske tabake drugog toma *Kapitala*, da bi se osiguralo brzo prevodenje i izdavanje tog dela na ruskom jeziku. Stoga će – pisao je Danijelson – i izvršilac (pod tim je mislio na Engelsa) rado slediti Marxovu želju i dati mu korektorske tabake. Danijelson je u vezi s tim molio da mu se pošalje Engelsova adresa. 256 261
- ³⁸⁰ Šestog oktobra 1884. godine zatvoren je u Petrogradu German Aleksandrovič Lopatin. Posle trogodišnjeg istražnog zatvora u Petropavlovskoj tvrđavi osuđen je 4. juna 1887. godine sa još 13 optuženih na smrt. Ova kazna je docnije pretvorena u doživotnu robiju. 256 349 513

- ³⁸¹ U svojim pismima Nikolaju Franceviču Danijelsonu Engels je upotrebljavao ime Peryja Roshera. 256 273 291 315 510 551 576
- ³⁸² Pjotr Lavrovič Lavrov molio je Engelsa da ga obavesti da li neki podaci, koje je Gustav Gro u svojoj studiji »Karl Marx« (vidi napomenu 369) dao, odgovaraju činjenicama. Istodobno ga je molio da mu saopšti da li je u nemačkom izdanju dela »Beda filozofije« od 1885. godine izvršio neke promene ili nešto dodao. 257
- ³⁸³ Karl Kautsky je živeo u Londonu od 1885. do 1888. i od septembra 1889. do maja 1890. godine. 258
- ³⁸⁴ Izvesno vreme kružile su u Nemačkoj glasine da je Engelsovo *Poreklo porodice, privatne svojine i države* (vidi u 32. tomu ovog izdanja) zabranjeno. Engels se u vezi sa ovom stvari obratio Hermannu Schlüтеру za objašnjenje (vidi u ovom tomu, pismo br. 144). Posle razgovora sa izdavačem knjige Jakobom Schabelitzom Schlüter je 20. januara 1885. godine javio Engelsu: Pre kratkog vremena zaplenila je lajpcička carinarnica veći broj tog spisa, ali ga je uskoro zatim vratila knjižaru u Nemačkoj. Od tog vremena knjižar odbija da knjigu prodaje, pošto »u vezi sa tim ima mnogo neprijatnosti«. Ali Schabelitz sada kao i pre obavlja svaku porudžbinu iz Nemačke i šalje naručene knjige kao pošiljku pod krstopletom, ali prethodno obaveštava poručioca da se »željena pošiljka može poslati samo pod krstopletom«, što je, verovatno, nemačkim knjižarima dalo povod za pretpostavku da je spis zabranjen. Dalje je Schlüter pisao: »Nesumnjivo je da je usled ovakvog odugovlačenja proda knjige slabija, ali se tu ne može mnogo učiniti ... Otkad je zakonom protiv socijalista vladi dato oružje koje ona eventualno može da okrene protiv gospode knjižara ... ova bagma je postala tako kukavička i plašljiva da, ako mušterija krajnje energično ne traži neku knjigu koja nije po volji vladi, knjižar pod svakojakim izgovorima nastoji da odbije nabavku. Pre 78. godine mogla se u Nemačkoj preko knjižara dobiti svaka zabranjena knjiga, sada ne mora ni da bude zabranjena, treba samo da nije »po volji« i da je nabavka skopčana sa malo teškoća, pa da od buržuja pomamnog za profitom postane plašljivi čifta.
- Uostalom proda je, i u knjižarama, dobra. Naravno, radnici kupuju više nego sve ostale klase.
- Za Nemačku Dietz prodaje ovaj spis ... i javlja da je proda zadovoljavajuća.« 259
- ³⁸⁵ Reč je o knjizi Georgija Valentinoviča Plehanova *Наши разногласія*, Ženeva, 1884. Četrnaestog februara 1885. godine Vera Ivanovna Zasulič pisala je Engelsu: »Autor Vam istodobno šalje našu novu publikaciju *Наши разногласія*. Voleli bismo da čujemo Vaše mišljenje o toj knjizi. Ona za glavni predmet ima još presudno pitanje: napore ruskih ljudi da nađu samostalne puteve za razvitak svoje otadžbine. Sigurno će ova knjiga podići buru protiv naše male grupe.« 260
- ³⁸⁶ Misli se na udruženje Social Democratic Federation (vidi napomenu 313) i Socialist League (vidi napomenu 367). 260 425 435 566 590 634
- ³⁸⁷ Član udruženja Social Democratic Federation (vidi napomenu 313) Karl Varenholz objavio je 26. februara 1885. godine jedno pismo u listu »Der Sozialdemokrat«. Bilo je upereno protiv jednog dopisa objavljenog u listu »Sozialdemokrat« od 15. januara, u kome je neki bivši član izvršnog komiteta federacije izlagao uzroke koji su doveli do rasepa u toj organizaciji. Ovo izlaganje odgovaralo je stanovištu koje je Engels u vezi sa događajima u federaciji izrazio u pismu Eduardu Bernsteinu (vidi u ovom tomu, pismo br. 135). Bernsteinov odgovor Engelsu pismom od 15. januara 1885. godine daje naslutiti da je dopis bio od Eleanor Marx-Aveling. Varenholz je u ovom pismu netačno izneo činjenice u vezi sa rasepom i branio oportunističku i sektašku liniju Henryja Mayersa Hyndmana. U odgovoru, koji je list »Der Sozialdemokrat« doneo 26.

- marta 1885. godine, Edward Aveling je pobijao Varenholzove tvrdnje. 261
- ³⁸⁸ *Crescent* se u Engleskoj često zovu male ulice, koje se sastoje od niza kuća poređanih u obliku polumeseca. Ovde je reč o ulici Maitland Park Crescent, koja ulazi u Maitland Park Road. Kako ova tako i ulice Modena Villas, Maitland Park Villas i Maitland Park Road bile su krajem šezdesetih godina 19. veka nazvane jednim imenom – Maitland Park Road (vidi takode napomenu 154). I Eleanor Marx-Aveling je tada stanovala u ulici Maitland Park Road 67. 261
- ³⁸⁹ Na groblju Highgate u Londonu nalaze se grobovi Jenny i Karla Marxa. 261
- ³⁹⁰ *Montceau-Brenin-Thévenin* – U novembru 1884. godine zatvoren je izvestan broj radnika u Montceau-les-Mines pod izgovorom da su učestvovali u atentatima dinamitom. Među zatvorenim nalazili su se i aktivni učesnici radničkog pokreta, koji nisu imali nikakve veze sa eksplozijama dinamita. Pravi izvršilac, koji je po nalogu francuske policije izazvao eksploziju, bio je policijski agent Brenin, koji je bio u službi policijskog inspektora rudnika Monceau-les-Mines, Thévenina. List «Le Cri du Peuple» otkrio je ove povezanosti u više članaka. Thévenin je u februaru 1885. godine odveden u duševnu bolnicu u Bur, gde je u noći između 18. i 19. februara umro pod misterioznim okolnostima. Sudenje zatvorenim radnicima održano je krajem maja 1885. godine. Osuđeni su na višegodišnje zatvorske kazne i na prinudni rad. 261
- ³⁹¹ Dvadeset prvog marta 1885. godine Richard Stegemann se pismeno obratio Engelsu i zamolio ga za materijal za Marxovu «autentičnu karakteristiku», koju je hteo da da u uvodu rada što ga je pisao o *Kapitalu*. Ovaj uvod trebalo je – kako je Stegemann pisao – «da ima za sadržaj Marxa i njegov značaj za socijalizam». Molio je da mu Engels, ukoliko takav materijal ne postoji, iznese svoje mišljenje o Marxu kao čoveku. 262
- ³⁹² U svom spisu *Die Quintessenz des Socialismus* Albert Schäffle je između ostalog napisao da su mu bile potrebne godine da pronikne u prvi tom *Kapitala*. 262
- ³⁹³ Vlada Jules-a Ferryja morala je 30. marta 1885. godine da podnese ostavku zbog neuspeha svoje kolonijalne politike u Indokini. 263 265
- ³⁹⁴ Posle izbora u oktobru 1884. godine ponovo su oportunisti, koji su povremeno imali većinu u socijaldemokratskoj skupštinskoj frakciji, pokušali da revolucionarnu politiku partije zamene sitnoburžoaskom politikom reformi. Oportunističkoj većini pripadali su Wilhelm Blos, Karl Frohne, Bruno Geiser, Wilhelm Hasenclever i drugi. Revolucionarnu manjinu vodio je August Bebel i Wilhelm Liebknecht. 263
- ³⁹⁵ Oportunistička većina socijaldemokratske skupštinske frakcije, koja se nije slagala s tim što je list «Der Sozialdemokrat» osudio njeno držanje u debati o subvenciji za parobrode (vidi napomenu 361), objavila je u listu «Der Sozialdemokrat» od 2. aprila 1885. godine izjavu, u kojoj redakciji centralnog organa osporava pravo da kritikuje držanje frakcije i od centralnog organa zahteva da se potčini frakciji. Protesti socijaldemokratskih radnika, koji su nakon toga objavljeni u listu «Der Sozialdemokrat» prisilili su oportuniste da zajedno sa redakcijom daju izjavu, objavljenu 23. aprila 1885. godine u listu «Der Sozialdemokrat». U njoj su oportunisti odustali od svoje ranije izjave i list priznali za «organ celokupne partije» (vidi takode napomenu 412). 263 270 287 296 298
- ³⁹⁶ U junu 1855. godine uveden je u Francuskoj nov izborni sistem, izbori pomoću biračkih lista (*Scrutin de liste*) po departmanskim listama (umesto po arondisimanskim listama). Prema ovom sistemu, koji je važio do 1889. godine, mali birački okruzi spojeni su u veće, od kojih je svaki odgovarao jednom departmanu. Svaki departman morao je shodno broju stanovnika da šalje poslanike (1:70 000), a birač je morao da glasa za ukupan broj potrebnih kandidata departmana. Partije su u pojedinačnim departmanima isticale svoju listu kandi-

- data. Pri tom je, zavisno od izborne taktike, pojedinih partija i od toka glasanja, dolazilo do isticanja kako odvojenih tako i mešanih kandidacionih lista raznih partijskih pravaca. 265 308 313 316 324 329 477
- ³⁹⁷ Misli se na liberalnu Gladstone-ovu vladu, koja je od 1880. godine bila na vlasti (vidi takođe napomenu 441). 265
- ³⁹⁸ Radi se o člancima i redakcijskim noticama, koje su 8, 15. i 29. januara kao i 12. februara 1885. godine objavljeni u listu «Der Sozialdemokrat». Oni kritikuju stav oportunističke frakcionaške većine u vezi sa predlogom o subvenciji za parobrode (vidi napomenu 361). Većina članaka poticala je od Wilhelma Liebknehta. 266 282
- ³⁹⁹ Ovim redovima Engels odgovara na jedno pismo Pasquale-a Martignettija od 24. marta 1885. godine, u kome je Martignetti poslao rukopis svog prevoda *Porekla porodice ...* (vidi napomenu 336). Martignetti je hteo da ispred italijanskog prevoda stavi biografsku belešku o Engelsu, koju mu je poslao Paul Lafargue. Ovaj je Martignettiju takođe saopštio da će se francuski prevod verovatno raditi po italijanskom. Ali francuski prevod Henrija Ravéa, koji je Laura Lafargue redigovala a Engels pregledao, uzet je u rad posle četvrtog popravljenog i dopunjenog nemačkog izdanja *Porekla porodice, privatne svojine i države* (vidi u 32. tomu ovog izdanja) a izašao je tek 1893. godine. 267
- ⁴⁰⁰ U rubrici «Političke korespondencije» pojavio se u 5. svesci časopisa «Die Neue Zeit» 1885. godine bez potpisa članak «Križa u Francuskoj, rat u Tongkingu». U nedeljnom listu «The Commonweal» od maja 1885. godine objavljen je uz naznačenje autora Paula Lafargue-a članak «The Tonkin war and socialism». 270
- ⁴⁰¹ U martu/aprilu 1885. godine došlo je između Engleske i Rusije usled ekspanzionističke politike obeju velikih sila do konflikta zbog severozapadne granice Avganistana. Nakon pridruživanja južne Turkmenije Rusiji došlo je do sukoba između ruskih i avganistanskih trupa koji su provocirali Englezi. Postojala je opasnost vojnih zapleta između obe velike sile. Diplomatska izolacija Engleske primorala je Gladstone-ovu vladu da popusti u pitanju razgraničenja uticajnih sfera između Engleske i Rusije u Srednjoj Aziji. 270
- ⁴⁰² Paul Lafargue je saopštio Engelsu u pismu od 27. marta 1885. godine da se bavi istraživanjima o poreklu pravnog pojma. Polazeći od, delimično sumnjivih, konstatacija Giovannija Battiste Vica u delu *La science nouvelle*, Lafargue je i pri izučavanju grčkog jezika naišao na vezu između ekonomskih pojava i razvitka pravnog pojma, pa je zamolio da mu Engels iznese svoje mišljenje. 271
- ⁴⁰³ Nikolaj Francevič Danijelson je Engelsu poslao nekoliko podataka o dužini radnog dana, visini plate kao i o proletarizovanju seljaštva u Rusiji, i obećao mu sem toga sledeće knjige ruskih ekonomista: N. J. Ziber: *Давид Рикардо и Карл Маркс в их общественно-экономических исследованиях*, J. J. Janžul, *Фабричный быт Московской губернии* i P. A. Peskov, *Санитарное исследование фабрик по обработке волокнистых веществ в г. Москве*. 272
- ⁴⁰⁴ Za ovo pismo sačuvan je i Engelsov koncept. Bitna, u konceptu precrtana mesta, data su u fusnotama. 274
- ⁴⁰⁵ Očigledno Engels misli na rusku marksističku organizaciju «Освобождение труда» («Oslobodenje rada»), koju je u septembru 1883. godine u Ženevi osnovala mala emigrantska grupa revolucionarnih narodnjaka. U jednoj programskoj izjavi ova grupa je objavila svoj konačan raskid s pokretom narodnjaka (vidi napomenu 113). Svoj glavni zadatak grupa je videla u širenju marksizma, u kritici narodnjačkog pravca, koji je prevladao u revolucionarnim krugovima, i u tretiranju i prečišćavanju najvažnijih pitanja društvenog života sa stanovišta marksizma i interesa radnog naroda Rusije. Ovoj prvoj marksističkoj grupi pripadali su između ostalih Georgij Valentinovič Plehanov, koji je kao vođa igrao istaknutu ulogu, i Vera Ivanovna Zasulič. 274

- ⁴⁰⁶ Trinaestog marta 1881. godine članovi udruženja «Народная воля» izvršili su atentat na cara Aleksandra II. 277
- ⁴⁰⁷ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Predavanja o istoriji filozofije*, 2. tom. Hegel tamo u vezi sa svojim objašnjenjem «sokratske ironije» kaže: «Svaka dijalektika dopušta da ono što treba da važi važi kao da važi, dopušta da se i samo unutrašnje razaranje na tome razvija, – opšta ironija sveta.» 277 348
- ⁴⁰⁸ Richard Stegemann je 29. marta 1885. godine po drugi put pisao Engelsu i ponovo ga zamolio za karakteristiku o Marxu (vidi takode napomenu 391), da bi, kako je rekao, uklonio «pogrešne predstave» o Marxu, koje građanski autori raznih zemalja šire po svetu. To ne treba da bude «beletristička» nego «apologetska karakteristika». «Važno bi bilo da se ilustruje njegov način mišljenja, govora, *delanja*, njegov odnos prema prijateljima – tvrdi se da je umro bez prijatelja – prema porodici...» 279
- ⁴⁰⁹ *Tiljerijski papiri* – U listi, koja je 1870. godine nađena u Tiljerijama i koju je septembarska vlada objavila 1871. godine, našla se pod slovom V sledeća primedba: «Vogt – u avgustu 1859. godine predato mu je... fr. 40 000». Time se potvrdio zaključak koji je Marx izveo 1860. godine da je Karl Vogt bonapartistički agent. (Vidi *Gospodin Vogt*, 17. tom ovog izdanja.) U maju 1871. godine Engels je u svom članku *Opet „Gospodin Vogt“* (vidi u 28. tomu ovog izdanja) iskoristio objavljivanje ovih dokumenata. 279
- ⁴¹⁰ Misli se na *Nemačku narodnu partiju*, koja se razvila u godinama 1863 - 1866. iz demokratskog pokreta, usmerenog protiv pruske politike velike sile i pruski orijentisanog liberalizma. Bila je to nedovoljno organizovana partija demokratske sitne buržoazije, pre svega južnonemačke. 279
- ⁴¹¹ Ukazivanje na prvobitni tekst izjave socijaldemokratske skupštinske frakcije, koja je 2. aprila 1885. godine objavljena u listu «Der Sozialdemokrat» (vidi napomenu 395). Taj tekst – «*prvi reskript*» je sadržavao rečenicu da frakcija snosi punu odgovornost za sadržaj lista. Pošto je Eduard Bernstein izrazio sumnju u to, Wilhelm Liebknecht, koga je frakcija odredila da izglati konflikt u Cirihi, izvršio je nekoliko izmena. 282
- ⁴¹² Ukazivanje na zajedničku izjavu redakcije lista «Der Sozialdemokrat» i socijalističke skupštinske frakcije (vidi napomenu 395), štampanu u listu «Der Sozialdemokrat» od 23. aprila 1885. godine, u kojoj se skreće pažnja na to «da unutar partije mora da vlada apsolutna sloboda kritike, i da bi svaki pokušaj da se ta sloboda ošteti, značio izdaju partijskih principa te da bi uzdrmao osnovu na kojoj partija počiva». 282
- ⁴¹³ Godine 1879. Bismarck je u interesu krupne buržoazije i junkerstva uveo *zakon o zaštitnoj carini*. Zaštitne carine su smanjivale uvoz robe koja se proizvodila i u zemlji: one su dovodile do porasta cena domaćim proizvodima i povećanja zarada kapitalista i junjera. Osamdesetih godina povišene su carine za poljoprivredne proizvode, što je imalo za posledicu pogoršanje privrednog položaja širokih masa. To je dovelo do ozbiljnog nezadovoljstva ne samo kod proletarijata, nego i kod srednjeg staleža i sitne buržoazije. 283
- ⁴¹⁴ Trinaestog maja 1885. godine Hermann Schlüter je pisao Engelsu da kao doatak zbirci pesama «Napred» namerava da objavi nekoliko pesama, koje su u raznim revolucionarnim pokretima igrale neku ulogu. Pitao je Engelsa da li su njemu poznate neke pesme iz seljačkih pokreta 15. i 16. veka i da li je u engleskom pokretu čartista i 1848. godine u Nemačkoj bilo pesama od opšteg značaja.
- Godine 1886. pojavio se u Cirihi tom «Napred! Zbirka pesama za radni narod».
- Schlüter je zatim spomenuo da je u planu da se pod naslovom «*Socijaldemokratska biblioteka*» izda niz spisa i brošura, među kojima i Marxovi manji

- spisi i članci. Kao primere naveo je i *Inauguralnu adresu* i članke o junskoj revoluciji iz lista *«Neue Rheinische Zeitung»* i slično. Time je prvi put u Nemačkoj ostvarena namera da se marksistički spisi izdaju u pojedinačnim izdanjima u okviru jedne *«Socijaldemokratske biblioteke»*. 284
- 415 *«Einfeste Burg ist unser Gott»* (*«Tvrdava čvrsta naš je bog»*) postala je u doba velikog nemačkog seljačkog rata (1525/1526) borbena pesma ustaničkih seljaka i plebejaca. Heinrich Heine je ovaj koral nazvao *«marsejskom himnom neformacije»*.
U uvodu za svoje delo *Dijalektika prirode* Engels ga naziva *«Marseljezom 16. veka»*. (Vidi u 31. tomu ovog izdanja, str. 256.) 284
- 416 *Schleswig-Holstein, meerumschlungen* (*Šlezvig-Holštajn, morem grljen*) početak pesme koju je 1844. godine ispevao Matthäus Friedrich Chernitz.
Pesma o Heckeru – revolucionarna pesma o badenskom ustanku 1848. godine, kojim je rukovodio jedan od vođa južnonemačke sitnoburžoasko demokracije, Friedrich Hecker.
U nastavku citiranu varijantu refrena ove pesme stavio je Engels na početak svoga pamfleta *Nemačka kampanja za državni ustav*, koji je bio usmeren protiv sitnoburžoaskih demokrata (vidi u 10. tomu ovog izdanja). 284
- 417 *Marseljezu* je 1792. godine napisao i komponovao francuski oficir i pesnik Claude-Joseph Rouget de Lisle kao *«Chant de guerre pour l'armée du Rhin»* (*«Ratna pesma za rajnsku armiju»*); poznata je pod imenom Marseljeza, jer su je najviše pevali marsejski dobrovoljci. 285
- 418 Ukazivanje na šest Engelsovih članaka o junskoj revoluciji 1848. godine u Parizu (vidi u 8. tomu ovog izdanja, str. 99 - 101, 104 - 115 i 120 - 132). 285
- 419 Između glavnog urednika lista *«La Bataille»*, Prosper-Oliviera Lissagaray-a, i izdavača Perinet-a, koji je list finansijski pomagao, došlo je u maju 1885. godine od sukoba u pitanjima novca, kako je Paul Lafargue 12. maja 1885. godine pisao Engelu u jednom opširnom pismu. Perinet je pokušao da Lissagaray-a udalji iz lista i pri tom se poslužio Paulom Brousse-om i njegovim pristalicama. Na kraju pomenutog pisma Lafargue veli: *«Biće suđenja sa verovatno interesantnim otkrićima. Svi naši prijatelji se raduju, jer će se Lissagaray i brustiti međusobno kompromitovati.»* 286
- 420 Paul Lafargue saopštio je Engelu u pismu od 18. maja 1885. godine između ostalog da je francuski hemičar Louis-Edouard Grimaux u svom predavanju *«Les substances colloïdales et la coagulation»* citirao reči Carla Schorlemmera: *«Ako hemičarima ikad uspe da veštačkim putem dobiju belančevine, dobiće ih kao živu protoplazmu... Zagonetka života može se rešiti samo pomoću sinteze belančevine»*. Grimaux, koji se nije slagao sa Schorlemmerovom hipotezom, štampao je svoje predavanje u pariskom časopisu *«Revue Scientifique»*, januar-juli 1885. godine. Citirana mesta nalaze se na 500. strani. 286
- 421 Ernst Haeckel, *Die Pereginesis der Plastidule oder die Wellenzeugung der Lebestheilchen*, Berlin, 1876. godine. 286
- 422 Da bi se ubrzalo izdavanje drugog toma *Kapitala* na ruskom jeziku, Engels je Nikolaju Franceviču Danijelsonu poslao korekturne šifove nemačkog izdanja. (Vidi takođe napomenu 379.) 287 300 306
- 423 Radi se o petom i šestom odeljku trećeg toma *Kapitala*. (Vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 282 - 676.) 287
- 424 U Internacionalnom institutu za socijalnu istoriju u Amsterdamu nalazi se delimičan prepis ovog pisma sa Engelsovim potpisom. Prepis sadrži prvi odeljak postojeće skice sa sledećim zaglavljem: *«London, 19. maja 1885. godine. 122, Regent's Park Road, N.W.»* Ispod toga stoji primedba: *«Original ovog pisma*

je 26. 5. 92 poslat Nitti u Napulj. (U: »Marx e Engels. Corrispondenza con italiani«, Milano 1964.)

U svom pismu od 27. juna 1885. godine zahvalio je Pasquale Martignetti Engelsu na pismu od »19. prošlog meseca«. 288

⁴²⁵ Engels je u italijanski rukopis *Porekla porodice, privatne svojine i države* za Glavu VII »La Gente nei Celti e nei Tedeschi« (»Rodovi kod Kelta i Nemaca«) na italijanskom jeziku napisao napomenu za pojam »Marka«. Ona je glasilai »Marka na nemačkom znači i područje, koje je prvobitno bilo zajednički posed stanovnika jednog sela ili okruga. Ziratna zemlja i livade bile su podeljene među porodičnim starešinama, ali u ranijim vremenima ta deoba je bila podvrgnuta periodičnoj ponovnoj deobi (što je još danas običaj u nekim selima pored Moze-la); posle je udeo svakog pojedinca prelazio u njegovo vlasništvo, ali je u pogledu obrade bio potčinjen uređivanju zajednice. Pašnjaci, šume i drugo neobrađeno zemljište ostali su i u mnogim slučajevima jesu još i danas opšta svojina. Svi članovi zajednice određivali su način obrade polja i korišćenje zajedničkog poseda. Uređenje marke je najstarije uređenje kod Nemaca, na kome su se zasnivale sve njihove srednjovekovne ustanove.« Engels ovom napomenom ukazuje na pitanje, koje pominje i u svojoj skici »Marka« (vidi u 30. tomu ovog izdanja). 288

⁴²⁶ Dvadeset prvog maja 1885. godine Paul Lafargue je sproveden u pariski zatvor Sainte-Pélagie, jer je odbio da plati novčanu kaznu od 100 franaka, koju mu je u aprilu 1883. godine dosudio porotni sud u Mulenu (vidi napomenu 6). Najpre su ga smestili u ćeliju s kriminalcima, ali posle je prebačen u deo zatvora koje su se nalazili politički zatvorenici.

Laura Lafargue je ove pojedinosti saopštila Engelsu u pismu, napisanom 27. ili 28. maja 1885. godine. 289 293 297 300

⁴²⁷ *Lord's Cricket Ground* – najpoznatije igralište kriketa u Londonu. 289

⁴²⁸ Paul Lafargue je u svom pismu od 3. aprila 1885. godine spomenuo Engelsu da će zajedno sa svojom ženom Laurom prevesti *Poreklo porodice, privatne svojine i države* sa italijanskog na francuski jezik. Očevidno su Engelseve sumnje izražene u ovom pismu docnije uzete u obzir. (Vidi takođe napomenu 399.) 289

⁴²⁹ Dvadeset četvrtog maja 1885. godine održan je u Parizu veliki javni skup povodom godišnjice ubistva komunara. Sa crvenim zastavama kretali su se demonstranti prema zidu kraj koga je 27. maja 1871. godine po presudi prekog suda streljano dvesta komunara. Pod izgovorom da su crvene zastave zabranjene u javnim povorkama, policija je nasrnula na demonstrante i pucala u gomilu. Bilo je mrtvih i ranjenih kao i masovnih hapšenja.

Engels je verovatno pretpostavljao da će do sličnih policijskih provokacija doći 1. juna 1885. prilikom pogreba Victoru Hugou, koji je preminuo 22. maja. 290 293

⁴³⁰ Ova Engelsova pisma nisu nadena.

Poslastičar Wegmann iz Kolmara pisao je Engelsu 28. maja 1885. godine. 290

⁴³¹ Nikolaj Francevič Danijelson odgovorio je 6. maja 1885. godine na Engelsovo pismo od 23. aprila (vidi u ovom tomu, pismo br. 161) i zahvalio se za korekturne šifove 9 - 20 drugog toma *Kapitala* (vidi napomenu 379 i 422). Pitao je takođe Engelsa da li su podaci o privrednim prilikama u Rusiji, koje je Marx smatrao veoma važnim, iskorišćeni u trećem tomu *Kapitala*. U godinama 1869 - 1873. Marx se redovno dopisivao sa Danijelsonom i od njega dobijao razne publikacije i statističke materijale o zemljišnoj svojini u Rusiji.

Kako se Engels u svom predgovoru za treći tom *Kapitala* izrazio, Marxu je, na žalost, bilo »uskraćeno da ostvari taj plan«. 291

⁴³² Laurence Gronlund, *The Cooperative commonwealth in its outlines. An exposition of modern socialism*. Boston, 1884. godine.

- Richard T. Ely, *French and german socialism in modern times*. New York, 1883. godine. 292
- 433 Engels ovde ironično podseća na jednu gramatički netačnu izjavu šleskog veleposednika, kneza Lichnowskog u govoru koji je održao 25. jula 1848. godine u frankfurtskoj nacionalnoj skupštini. 292
- 434 Četrnaestog februara 1885. godine objavio je njujorški nedeljni list »Der Sozialist« članak Georga Stiebelinga »Reforma ili revolucija«. Dvadeset osmog marta 1885. godine izašao je u istom listu »Odgovor na članak dr Stiebelinga« od Adolpha Douai-a. 293
- 435 Ukazivanje na knjigu *De origine actibusque Getarum*, koju je napisao gotški istoričar Jordanes (*Jornandes*) na osnovu svojih sećanja na izgublenu istoriju Gota od *Cassiodorusa*. Jordanes je svoju knjigu upotpunio usmenim predanjem, legendama germanskih plemena i drugim izvorima. 293
- 436 Na ovo pismo odgovorio je Pasquale Martignetti 27. jula 1885. godine između ostalog sledeće: »... sa Vašim pismom od 13. tekućeg meseca primio sam *Manifest Komunističke partije* i hvala Vam... za to. Ja sam ga već poznao, ali poslednje nemačko izdanje ovog tako važnog spisa čitao sam s najvećim interesovanjem. Dosada sam, ukoliko mi moje ograničeno znanje dozvoljava, mogao da čitam i da se divim drugim dragocenim delima Marxovim i Vašim, kao što su *Najamni rad i kapital*, *Bakunjinisti na delu* i *O stambenom pitanju*.« 295
- 437 Johann Philipp Becker počeo je sledećim rečima svoje pismo od 5. juna 1885. godine upućeno Engelsu: »Svim srcem voljeni stari brate! Ipak je dozlabora strašno što živimo tako daleko jedan od drugog; kako bih te često u toku istorijskih tokova razvika na brzinu pitao za mišljenje i tebi saopštio svoje. Uz ovo zametno pismeno opštenje događaji se odvijaju odgovarajući na poneko pitanje, a do kućnog telefona, na žalost, još nismo doterali...« 296
- 438 Friedrich Karl, princ od Pruske, umro je 15. juna 1885. godine. Od 1871. godine bio je inspektor pruske konjice. 296 298 300
- 439 Verovatno se misli na članak Paula Lafargue-a povodom smrti Victora Hugoa, koji je bez potpisa izašao u časopisu »Die Neue Zeits, sveska 7/1885. u rubrici »Politička korespondencija«. 299
- 440 Laura Lafargue je 11. juna 1885. godine saopštila Engelsu da su hamburški socijaldemokrati poslali 1000 franaka izbornim fondovima francuskih socijalista. 299
- 441 Juna 1885. godine podneo je liberalni Gladstone-ov kabinet ostavku, jer je parlamentarna većina glasala protiv vladinog predloga da se povisi porez na alkoholna pića. Ali pravi uzroci Gladstone-ovog pada ležali su u neuspesima njegove kolonijalne politike u Srednjoj Aziji i Sudanu kao i u odbijanju vlade da Irskoj prizna samoupravu u okviru britanske imperije. 300
- 442 *Vigovci i radikali* su obrazovali dve grupe u *Liberalnoj partiji*; vigovci su izražavali interese seoske aristokratije, radikali naročito interese industrijske buržoazije. Preko radikala Liberalna partija je stekla uticaj na tredjunione. 300 345 365 384
- 443 Ovo pismo je odgovor na pismo Hermanna Schlütera Engelsu od 21. maja 1885. godine. Schlüter je Engelsu saopštio svoje planove za ponovno izdavanje više Marxovih i Engelsovih radova i molio Engelsa za mišljenje o ovim predlozima. 301
- 444 Ukazivanje na suđenje listu »Neue Rheinische Zeitung« i rajnskom okružnom odboru demokrata. Oba su održana 7. i 8. februara 1849. godine u Kelnu.
Na prvom suđenju bili su pred porotnim sudom Marx kao glavni urednik, Engels kao saurednik i Hermann Korff kao odgovorni izdavač lista.

Na drugom suđenju bili su optuženi Marx, Karl Schapper i advokat Schneider II.

Oba suđenja završila su se oslobađanjem optuženih. Izveštaji o suđenju, uključujući odbrambene govore Marxa i Engelsa, štampani su u listu »Neue Rheinische Zeitung« od 14, 19, 25, 27. i 28. februara 1849. godine (Upoređi takođe u 9. tomu ovog izdanja, str. 185 - 212.) Iste godine je taj materijal izašao kao zasebna brošura pod naslovom »Dva politička procesa«. Oktobra 1885. godine izdata je u Hotingen-Cirihu brošura »Karl Marx pred kelmskim potornicima. Suđenje odboru rajnskih demokrata zbog poziva na oružani otpor kao drugo izdanje »Socijaldemokratske biblioteke« sa Engelsovim predgovorom (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 161 - 166). 301

- 445 Zasebno izdanje zbirke Marxovih i Engelsovih članaka o junskoj revoluciji (vidi u 8. tomu ovog izdanja, str. 99 - 101 i 104 - 132) nije izašlo. 301 305 331
- 446 Devetnaestog juna 1885. godine August Bebel je između ostalog pisao Engelsu: »Ti si verovatno već iz Ciriha u svakom pogledu obavešten o događajima u partiji. Bezmalobesno je i između Liebknechta i mene došlo do raskida, i to naročito zato što je Liebknecht, po mom shvatanju, za ljubav mira u prevelikoj meri podržavao većinu frakcije i svim silama nastojao da zabašuri postojeće suprotnosti. Sad smo se opet sporazumeli, i razni događaji iz najskorijeg vremena - javno ili privatno istupanje Frohmea, Geisera i drugih - ipak su mu otvorili oči, i njegova upornost da ne želi da vidi suprotnosti, nego da sve svodi na mala lična zlopamćenja i nesporazume, bitno je uzdrmana.« Dalje je pisao: »Poslednjih meseci je konstatovano da je *partija samostalna i ne dopušta da njom upravljaju vođe*, ma ko oni bili. Svakako, u partiji se ne želi rascjep; ali jedno je takođe sigurno, naime da velika većina neće da se igra parlamenta i kompromisa i da ona traži najodlučnije držanje svojih predstavnika. Dobio sam poslednjih nedelja o tome toliko pismenih i usmenih izjava, da verujem da ne postoji nijedan birački krug gde velika većina nije u toj tački saglasna. U tom pogledu jedva da se i većina frakcije zavarava.« 303
- 447 List »Der Sozialdemokrat« od 23. aprila 1885. godine štampao je »proglas« socijaldemokrata iz Frankfurta na Majni, u kome se oštro kritikuje linija oportunističke većine socijaldemokratske skupštinske frakcije kao i pokušaji da se ta linija nametne celoj partiji (vidi napomenu 395). Karl Frohme je na proglas frankfurtskih drugova reagovao žestokim napadima, koje je 7. maja 1885. godine objavio građanski list »Frankfurter Journal«. Već 8. maja istupio je August Bebel u svom odgovoru protiv Frohmeovih ispada. Bebelov odgovor doneo je list »Der Sozialdemokrat« 14. maja 1885. godine na poslednjoj strani. Isti datum nosi još jedan broj lista »Der Sozialdemokrat«, koji se od prvog razlikuje samo time što je umesto Bebelovog pisma-odgovora štampan Frohmeov članak. To se dogodilo, kako se kaže u listu »Der Sozialdemokrat«, »na zahtev frankfurtskih drugova napadnutih u njemu«. Po svoj prilici, prodavao se samo ovaj drugi broj. Dvadeset prvog maja 1885. godine, dakle u sledećem broju lista »Der Sozialdemokrat«, pojavio se još jedanput Bebelov odgovor pod naslovom »Takode »Protest««. Upoređenje je pokazalo da je Bebelov članak onakav kakav se pojavio 21. maja u poređenju sa prvim objavljivanjem 14. maja pretrpeo neke male izmene koje se odnose na formu; sadržaj je ostao nepromenjen. 303
- 448 U svom pismu od 24. juna 1885. godine Hermann Schlüter je ukazao na to da bi novo štampanje *Šleske milijarde* od W. Wolffa sada bilo celishodno. Predložio je da se ovo uzme u obzir prilikom planiranog novog izdanja Marxovih i Engelsovih spisa (vidi napomenu 443). 305
- 449 Niz članaka Wilhelma Wolffa *Šleska milijarda* iz lista »Neue Rheinische Zeitung« od 22. marta do 22. aprila 1849) izdat je kao brošura 1886. godine u Hotingen-Cirihu. Engels je napisao uvod i za to kao prvi deo upotrebio svoju biografiju *Wilhelm Wolff*, koja je već 1876. godine izašla u »Die Neue Welt« (vidi u 30. tomu ovog izdanja). Drugi deo uvoda, odeljak *Prilog istoriji pruskih seljaka*

- (vidi u 32. tomu ovog izdanja) napisao je Engels u novembru 1885. godine. 305 322 326 331 346
- 450 Hermann Schlüter se u pismu od 24. juna 1885. godine požalio da još nije dobio drugi tom *Kapitala*. Pisao je između ostalog: »Meißner postavlja veoma neprihvatljive uslove. On isporučuje u gotovom samo sa 25% popusta i na deset jedan besplatni primerak. Za porudžbine do 1. jula biće malo jeftinije, naime isporučuje primerak za M 5– s prodajnom cenom od M 8–. Prodaja je otežana, jer ne možemo da damo popust. Troškove prevoza moramo, naime, još zasebno platiti. Za 100 primeraka poslao sam sada novac.« 305
- 451 Oglas da izdavač William D. Reeves namerava da izda rad Gabriela Deville-a *Le Capital de Karl Marx...* (vidi napomenu 70) u engleskom prevodu od Johna Broadhouse-a (Pseudonim Henryja Mayersa Hyndmana), objavljen je 6. juna 1885. godine u nedeljnom listu »Justice«. Kako je Laura Lafargue 18. jula 1885. godine saopštila Engelsingu, Gabrielu Deville-u nije bilo ništa poznato o prevedenju njegove knjige na engleski jezik. Deville-ova knjiga nije izašla na engleskom jeziku. 306 308
- 452 Ovaj koncept svog odgovora Engels je napisao na pismu koje mu je Gertruda Guillaume-Schack poslala 1. jula 1885. godine iz Bojtena na Odri. 307
- 453 Gertruda Guillaume-Schack pisala je 1. jula 1885. godine Engelsingu između ostalog: »U izvorima koje koristim za članak, koji se odnosi na ograničavanje rada žena, stoji da »ste program francuskih socijalista projektovali Vi i Marx. Je li to tačno? Ne bih htela da navedem nešto pogrešno. Ne mogu da se pomirim sa načinom kako se u Nemačkoj zabranama želi da postigne ograničenje rada žena. Zahtev za »jednakim nadnicama za muškarce i žene«, sadržan u francuskom programu, ne samo da postiže to isto prirodnim putem, nego je mnogo dalekoosežniji i od dubljev uticaja.« Program francuske radničke partije (Parti ouvrier) (vidi napomenu 616) sastojao se iz praktičnog i teorijskog dela. Teorijski uvod izradio je Marx u Londonu 1880. godine po želji francuskih socijalista a napisao ga je Jules Guesde. (Vidi u 30. tomu ovog izdanja.) Što se tiče ostalog dela programa, o tome je Engels pisao 25. oktobra 1881. godine Eduardu Bernsteinu: »... O ostalom delu sadržaja se zatim diskutovalo: nešto smo uneli, a nešto izbacili...« (Vidi u 42. tomu ovog izdanja.) 307
- 454 U svom pismu od 18. jula 1885. godine Laura Lafargue je javila Engelsingu između ostalog i to da je Paul Lafargue u ovo doba još u zatvoru Sainte-Pélagie (vidi napomenu 426), da vrlo dobro izgleda i da »radi kao crnac, jede kao junak, puši poput londonskog dimnjaka i odbija da bude mučenik«. Pa ipak čezne za »liberté, liberté chérie«. 308
- 455 Engels je već dugo bio u pregovorima sa izdavačem Keganom Paulom & Co. radi izdavanja prvog toma *Kapitala* na engleskom jeziku. Pregovori su više puta prekidani, zatim ponovo započinjali i završavali se bez obaveznog sporazuma. Najzad se taj tom pojavio 1887. godine u izdanju Swan Sonnenschein, Lowrey & Co., London. 308 398 415
- 456 U časopisu »Edinburgh Review«, br. 331. od jula 1885. godine pojavio se pod naslovom »The Parting of the Waters« (»Vode se razdvajaju») prikaz parlamentarnih debata iz godina 1884/1885. U njemu se kritikuje politika radikalnog krila liberalne partije i pokazuju putevi izmirenja sa konzervativcima. Sa konstatacijom »Vode se razdvajaju« autor je pozivao na odvajanje liberalizma stare škole od radikalnog krila partije. 311
- 457 U pismu od 10. jula 1885. godine, upućenom drugovima Udruženja za obrazovanje radnika u Londonu (vidi takođe napomenu 158), Wilhelm Liebknecht se izjasnio protiv predloga udruženja da se u vezi sa sukobom između oportunističke većine socijaldemokratske skupštinske frakcije i redakcije lista »Der Sozialdemokrat« sazove vanredan partijski sastanak. Tvrdio je da će se razlike

u gledištu, naročito razlike između frankfurtske organizacije i Karla Frohmea (vidi napomenu 447) u najskorije vreme odstraniti njegovim posredstvom i izjavio da je, doduše, došlo do nesuglasica u pitanju subvencija za parobrode, ali da nije bilo principijelnog razilaženja u mišljenju. 312

- ⁴⁵⁸ Na socijaldemokratskom zboru birača u Ofenbahu, održanom 14. jula 1885. godine, Wilhelm Liebknecht je polemisao sa »proglasom« frankfurtskih socijaldemokrata u listu »Der Sozialdemokrat« (vidi napomenu 447). U vezi sa nezadovoljstvom, izazvanim ovim govorom u frankfurtskoj demokratskoj organizaciji, objavljena je 6. avgusta 1885. godine u listu »Der Sozialdemokrat« Liebknechtova izjava da se njegova kritika odnosila samo na ton pisma i da on visoko ceni borbu frankfurtskih socijaldemokrata protiv zakona protiv socijalista. 312
- ⁴⁵⁹ Engels očevito misli na knjigu Karla Kautskog *Der Einfluß der Volksvermehrung auf den Fortschritt der Gesellschaft*, koju je zbog maltuzijanskih shvatanja oštro kritikovao (vidi u 42. tomu ovog izdanja, Drugi deo, pismo br. 3), kao i na niz članaka Kautskog *Die Entstehung der Ehe und Familie*, koji je štampan u časopisu »Kosmos« i takođe podvrgnut Engelsovoj kritici (vidi u 42. tomu ovog izdanja, Drugi deo, pismo br. 126, 130 i u ovom tomu, pismo br. 32). 312
- ⁴⁶⁰ Radikali – parlamentarna grupa osamdesetih i devedesetih godina u Francuskoj, koja se otečila od oportunističke (vidi napomenu 244), partije umerenih republikanaca. Njihov vođa bio je Georges-Benjamin Clemenceau. Grupa se držala niza građansko-demokratskih zahteva, koje su umereni republikanci odbacili: ukidanje senata, odvajanje crkve od države itd. Da bi masu birača privukli na svoju stranu, radikali su zahtevali uvođenje progresivne poreze na dohodak i takođe socijalno-ekonomске mere. Godine 1901. radikali su se organizovali u partiju, koja je poglavito odražavala interese srednje i sitne buržoazije. 313 324 333 342 403 405 408 416 419 421 427 431 434 459 476 483 497 635 649
- ⁴⁶¹ Aluzija na razlike u mišljenju liberalne partije (vidi napomenu 442) i na približavanje jednog njenog krila konzervativcima, koje se nagoveštavalo. Godine 1886. otečepilo se ovo krilo, koje se zalagalo za davanje samoopredeljenja Irskoj, i obrazovalo pod vodstvom Joseph-a Chamberlaina liberalno-unionističku partiju. Liberal-unionisti su podržavali konzervativce u većini pitanja. 313 385 603
- ⁴⁶² Četvrtog oktobra 1885. godine održani su u Francuskoj parlamentarni izbori. Od 1879. godine na vlasti su bili oportunistički (vidi napomenu 244), partija umerenih građanskih republikanaca, koja je zastupala interese krupne buržoazije, ali je bila izgubila poverenje znatnog dela birača. Uzroci za to bili su državni deficit, porast poreza, rasipanje zajmova, neispunjavanje većeg dela obećanja kao i rezultati kolonijalne politike vlade. Ove činjenice su iskoristili u izbornoj kampanji monarhisti, koji su u prvom glasanju dobili većinu. Međutim, u drugom glasanju, 18. oktobra 1885. godine izabrana je nadmoćna većina republikanskih kandidata. Francuski parlament sastojao se tada od 372 republikanaca i 202 monarhista. 314 328 363 421
- ⁴⁶³ Od ovog pisma sačuvan je omot sa sledećom adresom, napisanom Engelsovim rukopisom: N. F. Danijelson Esq, Moika 27, St. Petersburg, Russia. Nepoznata ruka napisala je iznad toga ćirilicom ime i ulicu. 315
- ⁴⁶⁴ Nikolaj Francevič Danijelson potvrdio je u svom pismu Engelsu od 13 (25) juna 1885. godine prijem predgovora za drugi tom *Kapitala* i za prvo nemačko izdanje *Bede filozofije*. Uzimajući u obzir činjenicu da je Johann Karl Rodbertus u Rusiji jedva poznat, zamolio je Engelsa da predgovor za rusko izdanje malo modifikuje, »to jest da iz Vašeg blistavog izlaganja izostavite polemiku o mestu koje autor zauzima među ostalim ekonomistima i šta je uradio za nauku«.
- Na osnovu uputstava, koja je Engels u ovom pismu dao, uzet je za rusko izdanje drugog toma *Kapitala* predgovor nemačkom izdanju s tim što je izostavljen ceo drugi deo (uporedi u 22. tomu ovog izdanja, str. 14–25). 315

- ⁴⁶⁵ Engels ovde odgovara na pismo Laure Lafargue od 7. avgusta 1885. godine. Ona je tamo, između ostalog, pisala u vezi sa najavljenim engleskim prevodom dela Gabriela Deville-a *Le Capital de Karl Marx...* (vidi napomenu 451) da je izdavač Henri Oriol rekao da može sprečiti ovo objavljivanje. 316
- ⁴⁶⁶ Minna Kautsky, *Stefan von Grillenhof*. Lajpcig, 1881. 316
- ⁴⁶⁷ Ove redove napisao je Engels na dopisnici. Ona nosi sledeću adresu, napisanu Engelsovim rukopisom: K. Kautsky, Esq., care of Mrs. Huggetts' Dew Hause, Camden Road, Eastbourne. 318
- ⁴⁶⁸ Od 14. avgusta do 14. septembra 1885. godine Engels je boravio radi oporavka na ostrvu Džersiju. 318
- ⁴⁶⁹ «Pismo redakciji mesečnika «Severny vestnik» (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 167) napisao je Engels pošto ga je Nikolaj Francevič Danijelson 9 (21) avgusta 1885. godine pismom zamolio da to učini. Danijelson je imao nameru da, redakciji stavi na raspolaganje jedno dosad još neobjavljeno, francuski pisano, Marxovo pismo (vidi u 30. tomu ovog izdanja). I Engels je prilikom sređivanja Marxove zaostavštine naišao na to pismo i već ga je 6. marta 1884. godine (vidi u ovom tomu, pismo br. 67) poslao Veri Ivanovnoj Zasulič. Ali «Severny vestnik» nije objavio to pismo; prevedeno na ruski pojavilo se prvi put 1886. godine u Ženevi u br. 5. lista «Vestnik narodnoi volji». Na nemačkom jeziku objavljeno je 3. juna 1887. godine u listu «Der Sozialdemokrat». 319 348
- ⁴⁷⁰ Ove redove napisao je Engels na dopisnici. Ona nosi sledeću adresu, napisanu Engelsovim rukopisom: Gospodinu H. Schlüteru, Volksbuchhandlung, Kasi-nostr. 3, Hottingen-Zürich, Switzerland. 320 322
- ⁴⁷¹ Aluzija na to što je Louis Viereck važio za nezakonitog sina princa Wilhelma od Pruske, docnijeg Wilhelma I. Engels se poziva na jedan radnički skup u Minhenu 8. avgusta 1885. godine, na kome je Viereck rekao da bi car sigurno više učinio za radnike kada bi znao kako rdavo žive. Minhenski socijaldemokrati su protiv toga protestovali u listu «Der Sozialdemokrat» od 20. avgusta 1885. godine. Viereck je reagovao izjavom u minhenskom nedeljnom listu «Das Deutsche Wochenblatt» od 30. avgusta 1885. godine, kojom se pozabavio «Der Sozialdemokrat» od 3. septembra. 321 327
- ⁴⁷² U avgustu/septembru 1885. godine došlo je do sukoba između Nemačke i Španije. Nemačka je pokušala da zaposedne Karolinška ostrva, na koja je i Španija polagala kolonijalna prava. Sukob se zaoštrio kada je nemačka vlada poslala topovnjaču na ostrvo Jap i tamo istakla nemačku zastavu. Papa Leo VIII, u svojstvu arbitra, podržavao je zahteve Španije. 321
- ⁴⁷³ Za vreme pogreba nekadašnjeg člana Pariske komune, Antoina Arnault-a, 20. septembra 1885. godine pariska policija je pokušala da sa groba ukloni crvene zastave i crvene lente komune te je nasrnula na mnogobrojne učesnike sahrane. 324
- ⁴⁷⁴ Engels se poziva na list «The Daily News» od 22. septembra 1885. godine. Od jula do septembra 1885. godine londonska policija je često zatvarala socijalističke govornike, koji su pod vedrim nebom držali agitacione govore. Centar takvih zborova bio je Dod strit, koji se nalazio u londonskom Ist Endu. Šestog septembra 1885. godine zatvoreni je John Edward Williams, jedan od vodećih članova udruženja Social Democratic Federation (vidi napomenu 313) i osuđen na mesec dana zatvora. Članovi udruženja Social Democratic Federation, Socialist League (vidi napomenu 367) i radikalni klubovi u Londonu (vidi napomenu 693) iz protesta su organizovali 20. septembra zajednički zbor u Dod stritu, na kome je učestvovalo nekoliko hiljada ljudi. Kada je policija opet pokušala da uhapsi govornike, učesnici su pružili otpor; nekoliko osoba je zatvoreno, ali sledećeg dana oslobođeno. S još većim brojem ljudi krenuli su sledeće nedelje, 27. septembra, socijalisti i radikali s muzikom i zastavama prema Dod stritu.

- Policija je bila u nemogućnosti da se umeša. Ovi događaji poslužili su kao uzor mnogim velikim borbama za slobodu govora u celoj zemlji. 324 637
- 475 Francuski prevod *Manifesta Komunističke partije*, koji je izvršila Laura Lafargue, objavljivan je od avgusta do novembra 1885. godine u nedeljnom listu »Le socialiste«. Pojavio se takođe sa izmenama, koje je Engels predložio, kao dodatak u Mermeix-ovom, »La France Socialiste«, Paris, 1886. godine. 324 334 341
- 476 U septembru 1885. godine izbio je u Istočnoj Rumeliji (Južna Bugarska), koja je prema odlukama Berlinskog kongresa (1878) ostala pod turskom vlašću, ustanak bugarskih patriota. Turski guverner je oboren, vlasti koje je porta postavila proterane i objavljeno je sjedinjenje s Bugarskom. Knez Alexander Battenberg se 8. septembra proglasio za regenta ujedinjene Bugarske. Rusija, koja je bila nezadovoljna već ranije početim približavanjem Battenberga Austro-Ugarskoj, zauzela je odbijajući stav i opozvala ruske oficire iz bugarske armije. Vest o tome doneo je list »Kölnische Zeitung« 5, 6, 7. i 8. oktobra 1885. godine. O daljem toku »bugarske krize« vidi Engelsov članak »Politički položaj Evrope« (32. tom ovog izdanja, str. kao i u ovom tomu, pismo 290). 328 362 376 377 408
- 477 Od 28. do 30. septembra 1885. godine održano je pred zemaljskim sudom u Kemnicu suđenje Augustu Bebelu, Ignazu Aueru, J. H. W. Dietzu, Philippu Heinrichu Mülleru, Carlu Ulrichu, Lous-u Vierecku, Georgu Heinrichu von Vollmaru, Karlu Franzu Egonu Frohmeu i Stefanu Heinzelu, koji su bili optuženi za »pripadništvo tajnim savezima«. Kao obrazloženje za tužbu poslužilo je njihovo učestvovanje na kopenhavskom kongresu socijaldemokratske partije 1883. godine (vidi napoemu 22). Optuženi su bili oslobođeni. Državno tužilaštvo podnelo je žalbu. Dvadeset trećeg decembra treće krivično veće vrhovnog suda poništilo je kemničku presudu i odredilo održavanje novog procesa pred zemaljskim sudom u Frajbergu (vidi napomenu 635). 328
- 478 Među francuskim socijalistima izazvao je veliko razočarenje ishod prvog glasanja za parlamentarne izbore 4. oktobra 1885. godine (vidi napomenu 462). Paul Lafargue je pisao 7. oktobra 1885. godine Engelsu: »... potučeni smo, dođuše, to smo očekivali, ali nismo računali sa tako sramnim porazom. Scrutin de liste (izbori pomoću biračkih lista) je užasno oružje protiv siromašnih partija. Izbore prave novine i bogataši. Bez sumnje, razmirice i borbe između posibilista i združenih revolucionarnih socijalista mnogo su doprinele da se od nas odvoji indiferentna i klasno nesvesna masa, koja je usled toga bačena u zagrljaj radikalima.« 329
- 479 Engelsove primedbe o francuskim izborima iskorišćene su za uvodni članak u listu »Der Sozialdemokrat« od 15. oktobra 1885. godine. 330
- 480 U novo izdanje *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu* 1885. godine uneo je Engels sem dela pomenutih u tekstu još i četvrti prilog (*Komunistički proces u Kelnu*) Marxovom radu *Gospodin Vogt* (vidi u 17. tomu ovog izdanja, str. 532-538) i Marxov pogovor drugom nemačkom izdanju pamfleta (vidi u 29. tomu ovog izdanja str. 459-461), koje je 1875. godine izašlo u Lajpcigu. 331
- 481 Karl Marx (Friedrich Engels, *Poruka Centralne uprave Savezu od marta 1850; Poruka Centralne uprave Savezu od juna 1850* (vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 203-211 i 256-261) i *Poruka kelnske Centralne uprave Savezu* (vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 483-486). 331
- 482 Raspoloženja izneta u pismu Paula Lafargue-a (vidi napomenu 478) pobudila su Engelsa da mu napiše ovo pismo i da objasni suštinu situacije nastale u Francuskoj. Pismo je, koliko je nama poznato, sačuvano samo kao izvod onako kako ga je list »Le Socialiste« objavio 17. oktobra 1885. godine. Engels je smatrao da je potrebno dopunsko objašnjenje njegovom pismu. Dao ga je u svom napisu

- «Uredničkom odboru lista »Le Socialiste« (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 185). 332
- 483 Pod tri monarhističke sekte misli se na orleaniste, bonapartiste i legitimiste (pri-
stalice Bourbona). 332
- 484 »najbolja među republikama« – bile su reči kojima je pariska opštinska komisija
u svom izveštaju novom kralju Louis-Philippu izrazila svoju saglasnost sa jul-
skom monarhijom u Francuskoj, ubrzo posle njegovog stupanja na presto 1830.
godine. 332
- 485 Pošto na izborima 4. oktobra 1885. godine veliki broj kandidata nije dobio broj
glasova potreban za izbor, određeno je drugo glasanje za 18. oktobar. U drugom
glasanju izabrana je nadmoćna većina republikanskih kandidata. Francuska skup-
ština sastojala se tada od 372 republikanca i 202 monarhista. 332
- 486 Ove redove Engels je napisao na dopisnici. Na njoj je Engelsonom rukom na-
pisana sledeća adresa: Monsieur P. Lavroff, 328 rue St. Jacques, Paris. Fran-
ce. 337
- 487 Pjotr Lavrovič Lavrov pisao je Engelsu 19. oktobra 1885. godine iz Pariza da
bi hteo da napiše mali rad o čarizmu i da mu je za to potrebna literatura iz
vremena posle 1875. godine. Molio je Engelsa da mu nabavi literaturu ili da
mu da uputstva za izvore. 337
- 488 Breslavski socijaldemokrat Salo Faerber molio je da mu Engels pošalje članak
o finansijskom položaju Rusije, da bi ga iskoristio protiv raspisivanja ruskih
zajmova u Nemačkoj. Hteo je da taj članak eventualno objavi u berlinskom listu
»Volkzeitung«. Molio je da mu Engels, ukoliko zbog preopterećenosti poslom
nije u stanju da napiše članak, naznači izvore za ovu tematiku. 338
- 489 Nasuprot uveravanjima generalnog direktora pošta Heinricha von Stephana,
u Nemačkoj je bila postala praksa da se ne poštuje tajnost pisama (vidi takođe
napomenu 518). 338
- 490 Borbe ruske armije u rusko-turskom ratu 1877/78. opisuje Aleksej Nikolajevič
Kuropatkin u sledećim radovima: *Ловча, Плевна и Шейново (из истории
русско-турецкой войны 1877 - 1878)*. СПб, 1881 и *Действия отрядов ге-
нерала Скобелева в русско-турецкую войну 1877 - 78 годов. Ловча и Плевна.*
СПб, 1885. 339
- 491 Kako sledi iz jednog pisma Salo Faerbera, pisanog Engelsu 15. oktobra 1885.
godine, on je u martu 1885. godine zatražio od Wilhelma Liebknechta da u
skupštini prilikom trećeg čitanja budžeta 1885/86 u svom govoru kritički osvetli
ruske finansije. U Liebknechtovom pismu-odgovoru, koje je Faerber stavio na
raspolaganje Engelsu, izvinjava se Liebknecht što se nije odazvao njegovoj
molbi. U pismu Engelsu od 28. novembra 1885. godine Liebknecht je takođe
molio da mu se pošalje »engleski materijal o ruskim finansijama, pošto u drug-
om čitanju budžeta na podstrek Faerberov želi da govori o tome. 339
- 492 Prilikom saksonskih izbora za zemaljsku skupštinu od 15. septembra 1885. go-
dine Wilhelm Liebknecht, koji se kandidovao u izbornom okrugu Lajpcig-Land,
nije dobio dovoljan broj glasova. Nasuprot izborima za narodnu skupštinu
izbori za saksonsku zemaljsku skupštinu sprovedeni su na osnovu izbornog
prava prema proceni imovnog stanja (zakon od 1868). Po njemu su mogla da
biraju samo lica, koja su imala 25 godina i plaćala najmanje tri marke poreza
državi; birana su mogla biti samo lica, koja su imala 30 godina i plaćala naj-
manje 30 maraka poreza. 340
- 493 Prilikom engleskih parlamentarnih izbora od 23. novembra do 19. decembra
1885. godine izabran je 331 liberal, 249 konzervativaca i 86 članova irske na-
cionalne partije. Ovo su bili prvi izbori posle reforme parlamenta od 1884. go-
dine (vidi napomenu 312).

- Irska nacionalna partija, čiji je vod bio Charles Stewart Parnell, težila je da dobije Homerule, tj. irski parlament i nacionalnu samostalnost Irske. 341 345 360 363 365
- ⁴⁹⁴ Aluzija na pokušaj francuskog utopističkog socijaliste Etienne-a Cabet-a da sa nekoliko stotina svojih pristalica – francuskih radnika – u Severnoj Americi osnuje komunističku koloniju. Kolonija je postojala od 1848. do 1856. godine, a mali ostatak još i do sredine osamdesetih godina. 341
- ⁴⁹⁵ Na molbu Paula Lafargue-a Engels je 1880. godine preradio tri glave svog spisa *Prekrat koji je u nauci izvršio gospodin Eugen Dühring* (1. glavu uvoda i 1. i 2. glavu trećeg odeljka) (vidi u 31. tomu ovog izdanja, str. 16 – 24 i 197 – 217) u samostalnu popularnu brošuru, koja je još iste godine izašla u Parizu pod naslovom *Socialisme utopique et socialisme scientifique* u časopisu »Revue socialiste« od 20. marta, 20. aprila i 5. maja 1880. godine. Reč unapred francuskom izdanju (vidi u 30. tomu ovog izdanja) napisao je Marx otprilike 4. ili 5. maja 1880. godine. Ali je ona objavljena s Lafargue-ovim potpisom, koji je pripremio francuski prevod ovog rada. 341
- ⁴⁹⁶ Ovim sudom okarakterisao je Ludvig Bamberger – kako izveštava August Bebel – postupak Bismarcka prema nacionalnoliberalima (vidi napomenu 251). 342
- ⁴⁹⁷ Kada je 1877. godine francuski predsednik, maršal Mac-Mahon, pokušao da izvrši državni udar, koji je trebalo da dovede do ponovnog uspostavljanja monarhije, odbile su da ga slede ne samo široke mase, nego i znatan deo republikanski nastrojenih vojnika i oficira. Iz izbora oktobra 1877. godine izašli su kao pobednici republikanci pod Léonom Gambettom, a Mac-Mahon se morao zadovoljiti vladom građanskih republikanaca. Januara 1879. godine podneo je ostavku. 342 421 649
- ⁴⁹⁸ Georg Adler, *Die Geschichte der ersten Sozialpolitischen Arbeiterbewegung in Deutschland mit besonderer Rücksicht auf die einwirkenden Theoricien*. Breslava, 1885. godine. Wermuth i Wilhelm Stieber, *Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts*. Berlin, 1853–1854. 343 346
- ⁴⁹⁹ Radi se o sledećem mestu iz *Predgovora za Manifest komunističke partije* (nemačko izdanje od 1872) (vidi u 30. tomu ovog izdanja): »... uzimajući u obzir praktična iskustva... Pariske komune, kada je proletarijat prvi put držao političku vlast cijela dva meseca, taj je program danas mjestimično zastario. Naročito je Komuna pružila dokaz da »radnička klasa ne može jednostavno preuzeti gotovu državnu mašinu i staviti je u pokret za svoje sopstvene ciljeve...« 344
- ⁵⁰⁰ Misli se na komad »*Olivia*« od Williama Gormanana Willsa, koji se izvodio u pozorištu *Lyceum* u Londonu. On ima za osnovu roman »*The Vicar of Wakefield*« od Olivera Goldsmitha. 344
- ⁵⁰¹ Paul Lavigne je 8. avgusta 1885. godine saopštio Engelsu da je već u maju 1884. godine poslao Paulu Lafargue-u drugi rukopis svog prevoda *Osammaestog brimera Louis-a Bonaparte* (vidi u 11. tomu ovog izdanja) da bi ga ovaj predao Engelsu. Lavigne žali što to nije učinjeno i prilaže svom pismu rukopis, s molbom da ga Engels pregleda. 344 358
- ⁵⁰² Prilikom parlamentarnih izbora u oktobru 1885. godine (vidi napomenu 462) Paul Lafargue je dobio ovaliki broj glasova. 345
- ⁵⁰³ Engels misli na odeljak u svom radu *Prilog istoriji Saveza komunista*, u kome se malo opširnije bavi razvitkom Stephana Borna (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 178). U predgovoru za knjigu Georga Adlera *Die Geschichte der ersten Sozialpolitischen Arbeiterbewegung in Deutschland...* ne pominje se Born među osobama kojima pisac izražava zahvalnost na pomoći. 346
- ⁵⁰⁴ Svom pismu od 25. avgusta (5. septembra) 1885. godine Nikolaj Francevič Danijelson je priložio izvode iz njemu upućenih Marxovih pisama. Pri tom se

- radilo o pismima od 12. decembra 1872, 15. i 28. novembra 1878, 10. aprila 1879, 12. septembra 1880, 19. februara i 13. decembra 1881. godine (vidi u 40, 41 i 42. tomu ovog izdanja). 349
- ⁵⁰⁵ Marx Nikolaju Franceviču Danijelsonu od 10. aprila 1879. godine. 349
- ⁵⁰⁶ Paul Lafargue je 13. novembra 1885. godine saopštio Engelsu da će nedeljni list »Le Socialiste« 14. novembra objaviti Marxov portret sa biografijom. Sem toga je Engelsa zamolio da mu iznese pojedinosti o majskom ustanku 1849. godine u Drezdenu i u Rajnskoj oblasti. Pisao je u vezi s tim: »Pošto se radi o ustaničkom pokretu, biće to za naše čitaoce veoma zanimljivo i dokazaće im da nemački socijalisti umeju isto tako da se bore kao što umeju da teoretiziraju.« Lafargue-u su ovi podaci bili potrebni za Engelsovu biografiju, koja je trebalo da izađe u listu »Le Socialiste«. U rubrici »Galerie socialiste internationale« štampane su u vremenu od 14. novembra 1885. do 28. avgusta 1886. godine biografije Marxa i Engelsa, Augusta Babela, Wilhelma Liebknechta, Pjotra Lavroviča Lavrova, Emile-a Josepha Baslyja, Williama Morrisa i drugih predstavnika revolucionarnog socijalizma.
- Ovo Engelsovo pismo poslužilo je kao osnova za drugi odeljak pomenute Engelsove biografije, koja je 21. novembra 1885. godine bez potpisa objavljena u nedeljnom listu »Le Socialiste« (uporedi takode u 32. tomu ovog izdanja, str. 399). Zajedno sa ovom biografijom izašao je i Engelsov portret, koji je izradio umetnik *Clarus*. Skicu tog portreta priložio je Lafargue svom pismu Engelsu od 13. novembra 1885. godine. 351
- ⁵⁰⁷ U svom radu *Nemačka kampanja - za državni ustav* (vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 91-164) Engels daje iscrpnu analizu uzroka pokreta za ustav kao i toka borbi u Rajnskoj Pruskoj, Badenu i Falačkoj. 352
- ⁵⁰⁸ Zasedanje skupštine je počelo 19. novembra 1885. godine. 353
- ⁵⁰⁹ U svom pismu Engelsu od 14. avgusta 1885. godine socijaldemokratski narodni poslanik Georg Schumacher je pokušao da opravda oportunističko držanje frakcijske većine u pitanju subvencija za parobrode (vidi napomenu 361). Pisao je između ostalog: »Zato što je naša partija oduvek glasala... za sve ono što doprinosi približavanju naroda i odstranjivanju rasne mržnje, dalje, zato što smo pošli od načela da nikakvo drugo mesto ne treba da plati za nemačku buržoaziju subvenciju za parobrode i... da 10 000 ljudi, koji su zaposleni na nemačkim brodogradilištima, nemaju posla, bili smo voljni da se pod izvesnim garancijama založimo za subvenciju za parobrode.« Engelsovo stanovište o tom pitanju vidi u ovom tomu, pismo br. 137. 353
- ⁵¹⁰ Wilhelm Liebknecht se od 29. septembra 1885. godine nalazio u lajpcigskom zatvoru; za vreme četvoronedeljnog izdržavanja kazne u zatvoru pojavila se u listu »Der Sozialdemokrat« od 22. i 29. oktobra i docnije od 5. i 12. novembra serija Liebknechtovih članaka *Ueber den Normalarbeitstag*. 353
- ⁵¹¹ U srpsko-bugarskom ratu došlo je 16. novembra do prve veće bitke kod *Dragomana*. Uzroke i tok rata ispitivao je Engels u svom članku *Politička situacija Evrope* (vidi u 32. tomu ovog izdanja str. 254). 353
- ⁵¹² U leto 1885. godine upoznala se Minna Kautsky, majka Karla Kautskog, sa Engelson u Londonu. Petnaestog oktobra 1885. obavestila je Engelsa o svojim utiscima o Londonu i zahvalila mu se na prijatnim časovima koje je provela u njegovom domu. 355
- ⁵¹³ Minna Kautsky, *Die Alten und die Neuen*. Lajpcig 1885. Od iste spisateljice izašao je 1881. godine u Lajpcigu roman, *Stefan von Grillenhof*. 356
- ⁵¹⁴ Iz jednog pisma Paula Lafargue-a Engelsu od 4. novembra 1885. godine može se naslutiti da se Engels verovatno kod Lafargue-a raspitivao o Paulu Lavigneu. Lafargue je pisao: »Na pitanje koje mi postavljate u vezi sa Lavigneom teško je

odgovoriti. Jednog lepog dana pojavio se kod nas, rekao da je preveo *18. brimer* i *Svetu porodicu*, da Fortin ne zna ni reči nemački i da mu je samo pokvario prevod, jer je navodno hteo da ga prevede na literarni francuski... Lavigne mi izgleda malo luckast... To su obaveštenja koja mogu da vam dam o tom čoveku, koji uostalom veoma retko dolazi na naše sastanke.» 358

- ⁵¹⁵ Paul Lavigne i Edouard Fortin nastojali su da im Engels pregleda njihove prevode Marxovog *Osamnaestog brimera Louisa-a Bonaparte* (vidi u 11. tomu ovog izdanja) na francuski jezik. (Vidi u ovom tomu, pismo br. 202.) Engels je na osnovu jednog ranijeg sporazuma mogao da se odazove samo Fortinovoj molbi, čiji je prevod izlazio u listu »Le Socialiste« od januara do novembra 1891. godine a i iste godine kao knjiga izašao u Lilu. 358 540 550 565
- ⁵¹⁶ U svom pismu Engelsu od 26. novembra 1885. godine Wilhelm Liebknecht je između ostalog zamolio da mu Engels pošalje »malo engleskog materijala o ruskim finansijama«, pošto je – kako je pisao – hteo da u skupštini pokrene »rusku aferu u vezi sa zajmom«. Podatke i upute koje mu je poslao Engels upotrebio je Liebknecht izdašno u svom govoru o budžetu za 1886/87. godinu 8. februara 1886. godine, u kome je analizirao finansijski položaj Rusije i otkrio pravu pozadinu Bismarckovih zajmova carističkoj vladi. 359 364 375
- ⁵¹⁷ Ruski ministar spoljnih poslova Nikolaj Karlovič fon Giers sastao se 13/14. novembra 1883. godine sa Bismarckom u Fridrihsrueu. Pregovaralo se o poboljšanju odnosa između Rusije i Nemačke i zaključen je u aprilu 1884. godine državni zajam od 300 miliona maraka. (Vidi i našu napomenu 182.) 359 364
- ⁵¹⁸ Dvadeset šestog novembra 1875. godine Wilhelm Liebknecht je dokazao u skupštini na osnovu činjenica povredu tajne pisama u Nemačkoj. Generalni direktor pošta Heinrich von Stephan dao je sledeću izjavu, na koju Engels ovde aludira: »Možete biti uvereni, gospodo, da tajna pisama počiva na savesti poštanskih činovnika nemačke države isto tako sigurno kao i Biblija na oltaru!« Spremno i duhovito odgovorio je Liebknecht: »To je istina, jer Biblija na oltaru nije zato da ostane zatvorena, nego da je otvore.« 360
- ⁵¹⁹ Misli se na govor Wilhelma Liebknechta u skupštini 24. novembra 1885. godine u vezi sa budžetom za 1886/87. godinu, u kome je oštro napao Bismarckovu unutrašnju i spoljnu politiku. Zbog izjave, uperene protiv proterivanja onih koji nisu Nemci iz istočnih provincija pruske države (vidi takođe napomenu 554): »Izvršeno je delo koje nas je pred celim inostranstvom... osramotilo«, predsednik skupštine pozvao je Liebknechta na kraju govora na red. 360
- ⁵²⁰ Pod *novim mančesterstvom* podrazumevaju se ona nastojanja da se uvedu zaštitne carine koja su se osamdesetih godina, u periodu pojačane severnoameričke i nemačke konkurencije, javljala na svetskom tržištu. Staro mančesterstvo zastupalo je princip slobodne trgovine. 360
- ⁵²¹ Lozinka *The church in danger!* (Crkva je u opasnosti!) potiče od konzervativaca u Engleskoj za vreme izborne kampanje u jesen 1885. godine, kad su liberali podržavali zahtev buržoasko-radikalnih elemenata i irskih katolika da se anglikanska crkva odvoji od države. Kada je agitacija konzervativaca naišla na odjek kod velikog broja birača, liberali su prestali da podržavaju taj zahtev. 360
- ⁵²² U ovom pismu Engels daje uputstva za recenziju knjige Geoga Adlera *Die Geschichte der ersten Sozialpolitischen Arbeiterbewegung in Deutschland*. Adler je u svojoj knjizi netačno prikazao istoriju Saveza komunista i Marxovu vodeću ulogu. Recenzija Karla Kautskog izašla je u februarском broju časopisa »Die Neue Zeit«, 1886. godine. 361
- ⁵²³ Georg Adler je u svojoj knjizi *Die Geschichte der ersten Sozialpolitischen Arbeiterbewegung in Deutschland* pisao da je Marx kao glavni urednik časopisa »Neue Rheinische Zeitung« neprekidno bio izložen svim mogućim vredanjima, zlo-

stavljanjima, čak mu je život bio ozbiljno ugrožen. U svojoj recenziji ove knjige, Karl Kautsky je, sledeći Engelsovo uputstvo, ismejao ovu tvrdnju i konstatovao: »U stvari, protivnici časopisa „Neue Rheinische Zeitung“ u Kelnu 1848. godine bili su srećni ako ih časopis nije pominjao i svi, pa i vojska, osećali su mnogo poštovanja prema njegovom uredništvu, koje je važno kao dobro naoružana, teško osvojiva tvrđava«. Kao dokaz Kautsky je naveo činjenicu, koju mu je saopštio Engels, da su se u Marxovom stanu jedanput pojavila dva naoružana podoficira da od Marxa traže zadovoljenje za neku »svredu« podoficirskog staleža. »Marx je pred njih izašao u domaćoj haljini, u čiji je džep bio stavio nenabijen pištolj tako da je drška virila. Taj prizor je bio dovoljan da gospoda podoficiri odustanu od daljih raspravljanja i da se udalje podvijenih repova, mada su uza se imali bajonete.« (Vidi 34. tom ovog izdanja, Drugi deo, pismo br. 53.) 361

524 Georg Adler je u svojoj knjizi (vidi napomenu 522) tvrdio da je Moses Heß učestvovao u južnonemačkom ustanku od maja 1849. godine, te da je zbog toga osuđen na smrt u odsustvu. Karl Kautsky je u svojoj recenziji opovrgao ovo tvrđenje shodno činjenicama koje je naveo Engels. 361

525 Pod naslovom *Abgerissene Bilder aus meinem Leben* izlazila su u brojevima 17 do 20 kao i u brojevima 23, 24, 26, 28 i 29 lajpcičkog časopisa »Die Neue Welt« sećanja Johanna Philippa Beckera. 362 489

526 Uz Engelsovu saradnju, izdavačko preduzeće ciriške narodne knjižare izdalo je 1885. godine nekoliko Marxovih govora i spisa. Između ostalog pojavio se kao brošura i sa Engelsovim predgovorom (vidi u 32. tomu ovog izdanja) pod naslovom *Karl Marx pred kelnskim porotnicima* Marxov odbrambeni govor na sudenju Rajnskom okružnom odboru demokrata od 8. februara 1849. godine (vidi u 9. tomu ovog izdanja), zatim je izašlo treće izdanje Marxovog spisa *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu* (vidi u 11. tomu ovog izdanja) sa Engelsovim uvodom *Prilog istoriji Saveza komunista* (vidi u 32. tomu ovog izdanja). Engels je u novembru 1885. godine za novo izdanje dela Wilhelma Wolffa *Die schlesische Milliarde* napisao raspravu *Prilog istoriji pruskih seljaka* (vidi napomenu 449). 362

527 Godine 1884. i sledećih godina Engels je redigovao nemački prevod Marxove *Bede filozofije* (vidi napomenu 107), engleski prevod *Položaja radničke klase u Engleskoj* (vidi u ovom tomu, pismo br. 147), italijanski prevod *Porekla porodice, privatne svojine i države* (vidi napomenu 336), francuski prevod Marxovog *Osamnaestog brinera Louis-a Bonaparte* (vidi napomenu 515) i *Komunističkog manifesta* kao i drugih prevoda. Kad su se pojavili danski prevodi *Komunističkog manifesta* i *Razvitka socijalizma od utopije do nauke* 1885. godine, Engels je redigovao i ove prevode (vidi u ovom tomu, pismo br. 227). Danski prevod *Porekla porodice, privatne svojine i države*, koji je Engels redigovao, pojavio se 1888. godine, italijanski prevod *Najamnog rada i kapitala*, koji je Engels redigovao (vidi napomenu 537) pojavio se 1893. godine. 362 436

528 List »The Echo« je 5. i 7. decembra 1885. godine objavio dokumenta koja su potrdila finansiranje kandidatura udruženja Social Democratic Federation (vidi napomenu 313) od strane torijevaca. Između ostalog izašla je 5. decembra pod naslovom »The Socialist Candidates« izjava kandidata federacije Johna Edwarda Williama, u kojoj on uverava da od stvari sa torijevskim novcem ništa nije znao. Aludirajući na Henryja Mayersa Hyndmana i Henryja Hyde Championa naglasio je: »... da u pripadnike srednje klase u našem pokretu ne možemo više da imamo poverenje...« (vidi u ovom tomu, pismo 214).

Na osnovu ovog pisma kao i materijala poslatih Eduardu Bernsteinu (»The Echo«, od 5. i 7. decembra 1885. godine, pismo Huberta Blanda o sednicama izvršnog veća federacije) u listu »Der Sozialdemokrat« od 17. decembra 1885. dato je opširno obaveštenje o ovoj stvari. 365 374 397

- ⁵²⁹ Prilikom užih izbora za nemačku skupštinu u novembru 1881. godine antisemitsko-konzervativna alijansa pod vodstvom Adolfa Stoeckera i Adolpha Wagnera ponudila je socijaldemokratima da ih pri užim izborima pomogne u dva berlinska izborna okruga, ako bi August Bebel, Wilhelm Liebknecht i drugi socijaldemokratski kandidati izjavili da su spremni da priznaju »da je vlada Rajha u svojoj politici reforme naklonjena radnicima« i ako bi pripomogli »da se energičnim socijalnim reformama savlada revolucija«. Bebel i Liebknecht su u ime partije »odlučno i nesumnjivo« odbili ove predloge. Svoje odgovore objavili su 19. novembra 1881. godine u listu »Volks-Zeitung«. 365
- ⁵³⁰ John Hunter Watts, blagajnik udruženja Social Democratic Federation (vidi napomenu 313) je pokušao u svojoj izjavi »The Socialists and the general election«, odštampanoj u listu »Pall Mall Gazette« od 4. decembra 1885. godine, da mere »nekolicine loše posavetovanih londonskih socijalista« opravda time što su ovi »smatrali da je pravilno da od neprijatelja uzmu municiju da bi je i ispalili na njega«. 366
- ⁵³¹ Engelsove misli iz ovog pisma upotrebljene su 12. decembra 1885. godine za redakcijsku kratku vest »Angleterre« u listu »Le Socialiste«. 367
- ⁵³² *Republičko društvo za socijalnu ekonomiju (Société Républicaine d'Economie sociale)* osnovano je 7. novembra 1885. godine na inicijativu Benoît Malona. 367
- ⁵³³ List »Le socialiste« od 5. decembra 1885. godine razmatrao je u svom uvodnom članku »En Angleterre« rezultate engleskih izbora za Donji dom. U članku su, između ostalog, citirani delovi iz jedne izjave, koju je kandidat udruženja Social Democratic Federation, John Edward Williams, dao pre izbora i govorilo se o drugim kandidatima federacije. 367
- ⁵³⁴ Aluzija na dve beleške od Henryja Majersa Hyndmana u nedeljnom listu »Justice« od 3. i 17. oktobra 1885. godine, u kojima se Edwardu Avelingu predbacuje da je narušio sporazum, koji je bio ugovoren između raznih socijalističkih organizacija o držanju socijalista prilikom demonstracija u Dod stritu 27. septembra 1885. godine (vidi takođe napomenu 474). U izjavi, koju je potpisao 31 član raznih socijalističkih organizacija, opovrgnuto je Hyndmanovo tvrđenje. Izjava sa obe beleške iz lista »Justice« objavljena je u članku »Gree spech and the police«, koji je izašao u nedeljnom časopisu »The Commonweal« od novembra 1885. godine. 368 388
- ⁵³⁵ Šesnaestog novembra 1885. godine Hermann Schlüter je Engelsa pismeno zamolio za adresu nekadašnjeg sekretara Generalnog veća Johanna Georga Eccarius, jer je hteo da ponovo izda njegovu knjigu: *Eines Arbeiters Widerlegung der national-ökonomischen Lehren John Stuart Mill's* u izdanju narodne knjižare u Cirihi. Schlüter je pretpostavljao da će Eccarius preraditi svoju knjigu. Saobrazno Engelsonim uputstvima knjiga je izašla 1888. godine u Hotingen-Cirihu. 369
- ⁵³⁶ Aluzija na ulazak pruskih trupa u Holandiju 1787. godine radi vraćanja na presto Wilhelma V, koga je holandska partija »Patriota« 1784. godine proterala. iskoristivši nezadovoljstvo nastalo u zemlji zbog poraza u ratu sa Engleskom-370
- ⁵³⁷ Devetog decembra 1885. godine Pasquale Martignetti je, između ostalog, pisao Engelsu: »*Najamni rad i kapital*« od Karla Marxa, prvi put objavljen 1849. godine u »Neue Rheinische Zeitung«, a zatim prošle godine u Cirihi, mogao bi nam, zajedno sa Marxovom biografijom koja je sada objavljena u pariskom listu »Le Socialiste«, po mom mišljenju, biti od velike koristi u propagandističkom radu u Italiji... Ako mi date dozvolu za prevođenje a zatim budete tako ljubazni da, kao i uvek, pregledate moje rukopise, rado bih preveo na italijanski. Pošto je Engels bio sprečen da kontinuirano pregleda prevod, prvi itali-

- janski prevod pod naslovom »Capitale e salario« mogao se pojaviti tek 1893. godine u Milanu. 371 372
- ⁵³⁸ Pariski list »Le Socialiste« objavio je 14. novembra 1885. godine Marxovu biografiju, koja verovatno potiče od Paula Lafargue-a. (Vidi takođe napomenu 506.) 371
- ⁵³⁹ Hermann Schlüter je 19. decembra 1885. godine saopštio Engeltu da je Lothar Bucher u svojoj brošuri *Der Parlamentarismus wie er ist* tvrdio da je jedan novinar, plaćenik Palmerstona, napisao brošuru *Palmerston what has he done?* Schlüter je pitao Engelsa da li Bucher možda ne cilja na Marxov pamflet *Lord Palmerston*. 372
- ⁵⁴⁰ Paul Lafargue je u svom pismu Engeltu od 21. decembra 1885. godine pisao da je pročitao izjavu »Hyndmana i njegove bagre« 12. decembra 1885. godine u nedeljnom listu »Justice«. Ali da mu otada više ne šalju taj časopis, jer Hyndman želi da mu vrati milo za drago zbog beleške »Angleterre« (vidi napomenu 531). U izjavi »Tory Gold!«, koju su potpisali Hyndman i drugi članovi Izvršnog odbora Social Democratic Federation, pokušalo se poreći da su torijevci finansirali dve kandidature federacije za parlamentarne izbore, ali je indirektno priznao da je novac primljen, pri čemu je naglašeno da je novac služio samo propagandnim ciljevima. 374
- ⁵⁴¹ Paul Lafargue je u svom pismu Engeltu od 21. decembra 1885. godine rekao da se sada sve ruši. Ranije je Parižanin običavao da kaže: *čvrst kao Pont-Neuf* (most u Parizu). Sada je nabujala Sena podložala čak i jedan stub Pont-Neufa. Trinaestog novembra 1885. godine Lafargue je pisao Engeltu da na zadnjici ima čir koji mu zadaje mnogo muke. 374
- ⁵⁴² Spomen-slovo »In memoriam!« posvećeno Sigismundu Borkheimu izašlo je 15. januara 1886. godine u listu »Sozialdemokrat«. Očigledno ga je napisao Wilhelm Liebknecht. 377
- ⁵⁴³ Misli se na Bureaus of Labor Statistics, koja su 1869. godine pod pritiskom radničkih organizacija organizovana u mnogim državama SAD. 378 389
- ⁵⁴⁴ Razočarani i razgnevljeni nepriznavanjem martovske revolucije od strane pruske narodne skupštine (sporazumske skupštine) (vidi u 8. tomu ovog izdanja, str. 56 - 67) berlinski radnici su 14. juna 1848. godine krenuli u juriš na *oružnicu* da bi silom izvukli oružje za narod, što je buržoazija dotle sprečavala, i da bi i sami nabavili oružje. Ovu spontanu akciju berlinskih radnika brzo su ugušile pruske trupe. Ali događaji od 14. juna bili su u toj fazi revolucije najznačajniji pokušaj da se ubrza revolucionarni razvitak i da se izazovu »prvi blesci te druge revolucije« (vidi u 8. tomu ovog izdanja, str. 69). 379
- ⁵⁴⁵ Podaci o Sigismundu Borkheimu bili su namenjeni za spomen-slovo u listu »Der Sozialdemokrat« (vidi napomenu 542). Engels lično je dostojno ocenio Borkheimovo delo u svom spisu »Uvod za brošuru Sigismunda Borkheima. »U spomen nemačkih patriota 1806 - 1807« (vidi u 32. tomu ovog izdanja), koji je 1880. godine izašao u Hotingen-Cirihu. 379
- ⁵⁴⁶ Agitaciono putovanje u SAD poduzeo je samo Wilhelm Liebknecht avgusta 1886. godine. (Vidi takođe napomenu 633.) August Bebel je saopštio Engeltu 9. marta 1886. godine razloge iz kojih ne može da putuje. Pisao je: »Agitacija u 19. izbornom okrugu pokazala mi je opet da svojim govornim organima ne smem više postavljati prevelike zahteve. Pet ili šest skupova mogu da izdržim, ali posle toga sam gotov. Međutim, u Americi bi trebalo nekoliko nedelja gotovo iz dana u dan javno da govorim, tome treba dodati napore koje donosi putovanje, davanje privatnih obaveštenja i najzad rasonode kod mnogobrojnih poznanika.« 379 385 420 434
- ⁵⁴⁷ Dvanaestog decembra 1885. godine podnet je nemačkoj skupštini nacrt zakona

- za izgradnju Kilskog kanala. Na skupštinskim sednicama 9. januara i 20. februara 1886. godine rešavalo se o ovom nacrtu, a 25. februara 1886. godine on je i prihvaćen. (Vidi takođe u ovom tomu, pismo 225.) 379
- ⁵⁴⁸ Dopisnica Maxa Quarcka upućena Engeltu nije sačuvana. Iz jednog pisma koje je Quarck pisao 14. januara 1886. godine Karlu Kautskom, sledi da mu Gabriel Deville nije dao autorizaciju za prevodenje. Kako Quarck piše, Deville mu je na njegovo raspitivanje preporučio da se u vezi sa tom stvari obrati Kautskom i Eduardu Bernsteinu, koji su već pre dužeg vremena dobili pravo da prevode (vidi takođe napomenu 129). 380 408
- ⁵⁴⁹ Godine 1884/85. izišlo je u »Die Neue Zeit« nekoliko članaka Maxa Quarcka. O Quarckovoj saradnji u časopisu »Die Neue Zeit« Engels se više puta negativno izrazio (vidi u ovom tomu, pismo br. 94 i 148). 380
- ⁵⁵⁰ U svojoj knjizi *Karl Marx's Oekonomische Lehren* (Štuttgart 1887) Karl Kautsky je postupio prema Engelsovima uputstvima. U uvodu je odao priznanje radu Gabriela Deville-a i zahvalio se na Deville-ovoj spremnosti da se odrekne objavljivanja nemačkog prevoda svog spisa da bi izašla Kautskova knjiga. (Vidi takođe napomenu 129.) 381
- ⁵⁵¹ Reč je o knjizi Carla Augusta Schramma *Rodbertus, Marx, Lassalle. Sozialwissenschaftliche Studie*, koja je izašla u Minhenu krajem 1885. godine i bila nastavak polemike, vodene između Karla Kautskog i Schramma (vidi napomenu 552). Oglášena je u listu »Der Sozialdemokrat« od 10. decembra 1885. godine u rubrici »Sociopolitički pregled« pod naslovom »Za prosvetčivanje«. Schramm je u svojoj »studiji« ponovo pokušao da umanjí Marxov značaj kao teoretičara i praktičara socijalizma. Eduard Bernstein je u nizu članaka *Ein moralischer Kritiker und seine kritische Moral*, koji su 21. i 28. januara kao i 5. i 12. februara 1886. godine izašli u listu »Der Sozialdemokrat«, Schrammovu »studiju« podvrgao detaljnoj kritici, kojoj su za osnovu služila i Engelsova uputstva. 382 385
- ⁵⁵² Karl Kautsky i Carl August Schramm vodili su od avgusta do novembra 1885. godine polemiku o značaju Marxa i Rodbertusa (vidi napomenu 306). Pošto je u januarskoj svesci 1885. godine časopisa »Die Neue Zeit« izašao Engelsov predgovor za nemački prevod Marxove *Bede filozofije* pod naslovom *Marx i Rodbertus*, Schramm je člankom *Antwort an Herrn K. Kautsky* ponovo započeo polemiku. Schrammov članak i *Schlußwort* Kautskog izašli su u majskoj svesci 1885. godine sa upozorenjem redakcije da je sa objavljivanjem oba članka polemika u časopisu »Die Neue Zeit« okončana. 382
- ⁵⁵³ U pismu Engeltu od 7. decembra 1885. godine August Bebel je saopštio da se oportunistička većina socijaldemokratske skupštinske frakcije (vidi napomenu 361 i 394) »može smatrati razbijenom«. Ukazao je pri tom i na razne ispade frakcije u skupštini, kao na primer na iznošenje predloga odnosno proterivanja Poljaka (vidi napomenu 554) i drugih, i izrazio nadu da frakcija neće ponoviti »gluposti poslednje sednice« blagodareći stavu mase članova. 382
- ⁵⁵⁴ U novembru 1885. godine frakcija poljske manjine je skupštini podnela interpelaciju, koja je bila uperena protiv proterivanja stanovništva koje nije nemačke nacionalnosti iz istočnih oblasti pruske države. Interpelaciju su potpisali socijaldemokratski poslanici. Na skupštinskoj sednici od 1. decembra 1885. godine pročitao je Bismarck obaveštenje Wilhelma I, kojim se skupštini osporava nadležnost za ovo pitanje. Ipak je došlo do debate u kojoj je govorio i August Bebel. Na istoj skupštinskoj sednici on je izneo razloge socijaldemokratske frakcije zbog kojih podržava interpelaciju i naglasio da skupština za ovo pitanje jeste nadležna i da mora tražiti da se o njemu rešava. Istodobno je socijaldemokratska frakcija iznela svoj sopstveni predlog u kome se traži da se osujeti masovno proterivanje stanovništva koje nije nemačke nacionalnosti iz istočnih oblasti. O tom predlogu se u vezi sa interpelacijom rešavalo na skupštinskim sednicama od 15. i 16. januara 1886. godine. 384

- 555 Ovi redovi su koncept odgovora članu izvršnog komiteta i docnijem sekretaru udruženja Fabian Society Edwardu R. Pease-u. On je Engelsa zamolio da mu za jedan od traktata udruženja Fabian Society (vidi napomenu 829), koji je objavljen pod naslovom *What Socialism is*, pošalje kratko objašnjenje ekonomskih, socijalnih i političkih zahteva socijalista. 386
- 556 Marx je za jedan prevod prvog toma *Kapitala*, planiranog u Americi, uneo u nemački rukopis niz dodatka i promena i poslao ga 19. oktobra 1877. godine Friedrichu Adolphu Sorgeu. (Vidi u 41. tomu ovog izdanja, pismo br. 117 i 121). Na ovaj rukopis je Sorge skrenuo pažnju Engelsu u svom pismu od 3. avgusta 1885. godine i ponudio da mu ga pošalje. 387 429
- 557 Od oktobra 1885. godine izlazio je u »To-Day« u nastavcima Hyndmanov (pseudonim: John Broadhouse) engleski prevod prvog toma *Kapitala*. Početak ovog prevoda, koji je izašao u »To-Day«, vol. 4, br. 22, kritikovao je Engels u svom članku *Kako ne treba prevoditi Marxa* (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 186 - 194). Uprkos Engelsovoj kritici, Hyndman je nastavio da prevodi prvi tom *Kapitala*. Ukupno je u »To-Day« do maja 1889. godine izašlo sedam glava i veći deo osme glave tog toma. 387 410 415 429
- 558 Joseph Dietzgen je bio saradnik oba organa socijalističke radničke partije Severne Amerike koji su izlazili na nemačkom jeziku (vidi napomenu 579), nedeljnog lista »Der Sozialist« i dnevnog lista »New Yorker Volkszeitung«, koje su u to vreme vodili emigranti lasalovci. Rukovodstvo sastavljeno od lasalovaca je otežavalo rad na teorijskom prosvetavanju. Kako se vidi iz pisama Friedricha Adolpha Sorgea, pisanih Engelsu, mnoge njegove članke su saradnici tih novina hotimično menjali ili sakatili. 388 430
- 559 U ovom pismu Engels odgovara na nekoliko pitanja koja je Ferdinand Domela Nieuwenhuis postavio u vezi sa povodom *Razvika socijalizma od utopije do nauke* na holandski jezik. U ovu brošuru unet je kao dodatak Engelsov članak »Marka« (vidi u 30. tomu ovog izdanja). 391
- 560 U svom radu *Poreklo porodice, privatne svojine i države* Engels se bavi »rundales«-selima u Irskoj. (Vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 106/107.) 391
- 561 John Rae, »The Scotch Village Community«. U: »The Fortnightly Review«, No. CCXXVII. New Series. – Novembar 1. 1885. 391
- 562 Kod ovde navedenih dela radi se kod F. A. Mignet-a o delu *Histoire de la révolution française, depuis 1789 jusqu'en 1814*, Bruxelles 1828, kod A. Thiers-a i Félix-a Bodina o delu *Histoire de la révolution française...*, Paris 1823 - 1827, kod F. Chèvremont-a o delu *Jean-Paul Marat*, Paris, 1880. 392
- 563 Engels je ove redove napisao na dopisnici. Na njoj je Engelsovim rukopisom napisana sledeća adresa: Monsieur P. Lavroff, 328 rue St. Jacques, Paris, France. Engels je ovim odgovorio na pismo Pjotra Lavroviča Lavrova od 23. januara 1886. godine, kojim ga je ovaj molio da mu preporuči knjigu u kojoj bi mogao ponešto da pročita o »spoljašnosti, običajima itd. najpoznatijih otmenih ljudi Engleske«. 393
- 564 Nikolaj Francevič Danijelson je 19 (31) decembra 1885. saopštio Engelsu da je završio prevod drugog toma *Kapitala*, koji mu se izvanredno dopao i sada se nalazi na cenzuri. »Sa velikim nestrpljenjem« - pisao je Danijelson - »očekujem treći tom.« 394
- 565 Misli se na predgovor Nikolaja Danijelsona za prvo rusko izdanje drugog toma *Kapitala*, Petrograd 1886. godine (na naslovnoj strani 1885). 394
- 566 *Greenbacker* - članovi partije Greenback, koja je 1874. godine obrazovana u zapadnim državama SAD i poglavito ujedinjavala farmere. Ona je bila protiv povlačenja iz opticaja takozvanih greenbacks - državnog papirnog novca sa zelenom poledinom, koji je za vreme građanskog rata u velikim količinama puštan

u opticaj. Farmeri su pogrešno pretpostavljali da će se opticajem velike količine papirnog novca cena poljoprivrednih proizvoda povećati i položaj farmera poboljšati.

Posle 1884. godine partija Grenback se raspala. 395

- ⁵⁶⁷ Ove redove napisao je Engels na dopisnici koja je nosila sledeću adresu: F. A. Sorge Esq., Hoboken N. J., U.S. America. 396 529
- ⁵⁶⁸ O događajima od 8. februara 1886. godine izvestio je Karl Kautsky 19. februara u listu »Der Sozialdemokrat« u rubrici »Socijaldemokratski pregled« pod naslovom »Der anarchistisch-sozialistische Aufruhr in London«. Laži, koje je širila reakcionarna nemačka štampa o nekom navodnom »socijalističkom ustanku« pobio je sledećim rečima: »... ,anarhističko-socijalistički ustanak u Londonu' je sramna laž plaćeničke štampe – izneta s ciljem da prokrči put zakonu protiv socijalista koji će ovih dana doći pred skupštinu i da nemačkog filistra dovede do stanja jezivog straha, tako korisnog ciljevima vladajuće reakcije.«
Drugi izveštaj Kautskog o ovim događajima izašao je 21. februara 1886. godine u bečkom nedeljnom listu »Die Deutsche Wochenschrift« (vidi napomenu 597). 397 401
- ⁵⁶⁹ Posle događaja od 8. februara 1886. godine vode udruženja Social Democratic Federation Henry Mayers Hyndman, John Burns, Henry Hyde Champion i John Edward Williams bili su zatvoreni i optuženi zbog buntovničkih govora. Na suđenju, koje je održano od 5. do 10. aprila 1885. godine, svi optuženi su oslobođeni. 398 401 424
- ⁵⁷⁰ Početkom juna 1848. godine zatvoreni su Ernest Jones i druge vode pokreta čarista zbog pripremanja demonstracije čarista u Londonu. Na sudskom pretresu meseca jula osuđeni su Jones i petorica njegovih saoptuženih na po dve godine zatvora. George Julian Harney nije se nalazio među zatvorenicima. 398
- ⁵⁷¹ Dvanaestog februara 1886. godine obratio se August Bebel Engelsu i zamolio ga za pojedinstvo o »londonskim skandalima«, pošto se oni u jednom delu nemačke štampe – kako je pisao – »iskorišćuju očevidno preterano i u prilog produženja zakona protiv socijalista«. (Vidi napomenu 568.) 400
- ⁵⁷² Dvadeset šestog januara 1886. godine u Engleskoj je oborena konzervativna vlada Roberta Arthura Salisburija. Početkom februara došlo je do obrazovanja liberalne vlade pod Williamom Ewartom Gladstone-om. 400
- ⁵⁷³ *fair trade* – lozinka pod kojom je u Engleskoj osamdesetih godina vođena kampanja za uvođenje zaštitnih carina. Konzervativni krugovi su 1881. godine osnovali ligu za »fair trade« i time stekli mogućnost da i kod jednog dela radničke klase steknu pristalice. 400
- ⁵⁷⁴ U januaru 1886. godine došlo je u Južnoj Francuskoj do štrajka rudara u Dekazevilu. Pri tome su štrajkači bacili kroz prozor upravnika rudnika Watrina, koji je kod radnika bio omrznut zbog stalnih povišenja nadnica i nedovoljnih mera sigurnosti. Pod pritiskom štrajka obrazovala se u parlamentu radnička frakcija, koja je tražila da se za rudare odredi minimum zarade. Štrajk je trajao do juna i izazvao širok pokret simpatije i solidarnosti francuske i internacionalne radničke klase. 402 405 416 425 431 459
- ⁵⁷⁵ List »Der Sozialdemokrat« od 5. marta 1886. godine izvestio je o ovom pitanju: »U samoj Francuskoj je, naravno, istupanje Baslyja i drugova svuda kod rada ništa naišlo na radosno odobravanje. Svaki dan donosi nove izjave saglašavanju udruženja, sindikata itd. iz svih delova zemlje. Ako bi se danas održavali izbori, dali bi sasvim različite rezultate od onih pre četiri meseca.« 402
- ⁵⁷⁶ Ove redove napisao je Engels na dopisnici, na kojoj stoji njegovom rukom ispisana sledeća adresa: Gospodinu E. Bernsteinu, Asilstr. 43, Hottingen-Zürich, Switzerland.

- Engelsova saopštenja upotrebljena su za članak «Iz Francuske», koji je 5. marta 1886. godine izašao u listu «Der Sozialdemokrat». 405
- 577 Eduard Bernstein, *Ein moralischer Kritiker und seine kritische Moral* (vidi napomenu 551). 405
- 578 *miting du Commerce*, skup osoba koje se bave trgovinom, održan 21. februara 1886. godine u Châtesu d'Eau pod počasnim predsedništvom francuskog ministra trgovine Lockroyja. Trebalo je, navodno, da rešava o pitanju koji bi se javni radovi mogli najpre preduzeti u interesu nezaposlenih. U stvari su organizatori planirali da se izrazi nepoverenje birača radničkim poslanicima Emilu-Josephu Baslyju, Antoinu Boyeru i Zéphirinu Camélinat-u, koji su se povodom dekazevilskog štrajka (vidi napomenu 574) odvojili od frakcije radikala i u parlamentu obrazovali radničku frakciju. Da bi odstranili radnike sa mitinga, zahtevano je da se plate ulaznice. Ipak, došao je tako veliki broj radnika da organizatori nisu imali hrabrosti da otvore sastanak. Na to je Basly uz burno odobravanje izabran za predsednika. Šovinistički govor glavnog referenta po nalogu organizatora mitinga dočekan je upadicama. Vrhunac mitinga bio je govor Jules-a Guesde-a, koji je skupu objasnio da se kriza ne može obustaviti novom proizvodnjom. Naglasio je da «... ovi radovi, predloženi usred trajanja krize..., služe samo tome da poslodavce i špekulante naprave milionerima. Za komad suvog hleba iskamčiče ta gospoda 11 i 12 časova rada od sve brojnije vojske gladnih. Drugim rečima: Niže nadnice i veće profite...» Da bi radnike zaštitio od toga, zahtevao je «... da se radni dan svede na osam časova, da se poštuje gradska tarifa za nadnice i da se odustane od davanja radova posrednicima». 405 408
- 579 *Socijalistička radnička partija Severne Amerike* (*Socialist Labor Party of North America*) je osnovana 1876. godine na kongresu ujedinjenja u Filadelfiji spajanjem marksističkih snaga Međunarodnog udruženja radnika pod vodstvom Friedricha Adolpha Sorgea i Otta Weydemeyera i lasalovaca iz Labor Party of Illinois i Social Democratic Party pod vodstvom Adolpha Strassera, A. Gabriela i Petera J. Mc Guire-a. Program prihvaćen na kongresu je u bitnim pitanjima prihvatio pozicije Međunarodnog udruženja radnika. Ali razračunavanja između marksista i lasalovaca trajala su dalje i u novoj partiji. Već 1877. godine uspeši su lasalovci da partiju stave pod svoju kontrolu, da sprovedu svoju anti-sindikalnu politiku i da radnike mobiliju pre svega za učešće u pokretu za izbore. Pod ovim uslovima je naročito nepovoljno delovala činjenica da se veći deo partijskih članova sastojao od Nemaca koji su imali malo veze sa domaćim radnicima. Usled svoje sektaške politike i odbijanja da radi u masovnim organizacijama američkog proletarijata, partiji nije uspeo da postane stvarna revolucionarna marksistička masovna partija. 406 430 481 557 583
- 580 Na molbu Florence Kelley-Wischnewetzky, koja je prevela Engelsov *Položaj radničke klase u Engleskoj*, američka pobornica prava glasa žena, Rachel Foster, povela je pregovore sa jednim američkim izdavačkim preduzećem za izdavanje ovog dela. Ona se u tu svrhu obratila i Nacionalnom izvršnom komitetu (National-Exekutiv-Komitee) Socijalističke radničke partije Severne Amerike. Osmog februara 1886. godine Komitet je pretresao ovo pitanje i stavio u dužnost jednoj komisiji da vodi pregovore, koji su se beskrajno odugovlačili. Američko izdanje *Položaja radničke klase u Engleskoj* izašlo je u maju 1887. godine bez sudelovanja komiteta. 406
- 581 Misli se na govor Wilhelma Liebknechta od 8. februara 1886. godine u skupštini (vidi napomenu 516). 408
- 582 Rukopis ovog pisma nije sačuvan. Ovaj tekst je upoređen sa Engelsovim konceptom i odstupanja su označena u fusnotama. 412
- 583 Osmog februara 1886. godine poslao je Pasquale Martignetti 90 strana svog italijanskog prevoda Marxovog *Najamnog rada i kapitala* (*Salario e capitale*) Engelsu na reviziju. 412

- ⁵⁸⁴ Pošto je Engels svoja pisma za Pasqualea Martignettija nekad zabunom slao *Paolu Martignettiju*, podsetio ga je Martignetti u svom pismu od 8. februara 1886. godine da je njegovo ime *Pasquale* a ne Paolo, i da je ova zabuna usporila poštansku isporuku. 412
- ⁵⁸⁵ Engels je 1878. godine u »Volks-Kalender« iz Braunšvajga objavio biografski članak *Karl Marx* (vidi u 30. tomu ovog izdanja). Pasquale Martignetti ga je docnije preveo na italijanski, da bi ga iskoristio kao uvod svom italijanskom prevodu Marxovog *Najamnog rada i kapitala* (vidi u ovom tomu, pismo br. 217). U pomenutom pismu od 8. februara Martignetti je saopštio da ne može da prevede nekoliko mesta Marxove biografije, pošto su u primerku onog »Volks-Kalender« koji je dobio iz Ciriha dve stranice slepljene. Molio je Engelsa da mu dopuni mesta koja nedostaju. 412
- ⁵⁸⁶ Hermann Schlüter je u pismu od 10. marta 1886. godine saopštio Engelsu da je pre dužeg vremena jedan poznanik dobio od njega nalog da Engelsu isplati njegovo ciriško potraživanje. Dalje je Schlüter skrenuo pažnju na Lexisovo komentarisanje drugog toma *Kapitala* u »Jahrbüchern für Nationalökonomie und Statistik«. U vezi sa drugim izdanjem *Poreklo porodice...* Schlüter je pisao da je 1000 primeraka ustupio J. H. W. Dietzu, za koje je ovaj dao da se štampa nov naslov sa naznačenjem da se radi o drugom izdanju. Time je ovo delo najavljeno kao novo izdanje, a nije tražena Engelsonova saglasnost. 413
- ⁵⁸⁷ U svom pismu od 10. marta 1886. godine Hermann Schlüter je, između ostalog, saopštio Engelsu svoju nameru da u »Socijaldemokratskoj biblioteci« izda celokupne izveštaje Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika upućene kongresima. S tim u vezi pitao je Engelsa da li su Generalnom veću podnošeni godišnji izveštaji svih kongresa Internacionale. 413 464
- ⁵⁸⁸ Engels se ovde izjašnjava o sledećim pitanjima koja je Hermann Schlüter postavio u svom, već pomenutom pismu od 10. marta 1886. godine: »U Püttmannovim »Rheinische Jahrbücher« od 1846. godine našao sam raspravu o pokretu čartista, čiji je glavni sadržaj jedan Stephensov govor. Ovaj članak je potpisan sa G. W. (verovatno Georg Weerth?). Pošto je, po mom mišljenju, za naš nemački pokret korisno da naši radnici steknu malo revolucionarne topline a prikazivanje revolucionarnih pokreta radničke klase drugih zemalja nesumnjivo... deluje podstičući, palo mi je na um da ovaj Stephensov govor unesem u »Soc. dem. biblioteku«... Ja bih Vas molio da napišete ovaj uvod, kad ne bih znao da ste potpuno zauzeti važnijim poslovima... pa sam ja napisao taj uvod. S obzirom na nedostatak izvora o čartizmu, naročito u nemačkoj literaturi... ne usudujem se... da napisano iznesem u javnost... I, eto, tako Vam se obraćam kao jedinom koji dobro poznaje ovu stvar. Smem li Vam rukopis... jednom poslati? hoćete li mi ga jednom pregledati i saopštiti mi svoje mišljenje o njemu...
U Vašem spisu *Položaj radničke klase* kaže se da je Čarta sastavljena 1835. godine. Brentano i drugi pišu 1838... je li Čarta stvarno već 1835. godine bila sastavljena kao program?» Schlüter je dalje pisao, očevidno pozivajući se na Brentanovo predavanje »Engleski čartistički pokret«: »Brentano izveštava da je posle 10. aprila 48. godine peticija, predata toga dana, *proverena* u Donjem domu, te da se pri tom ispostavilo da je veliki broj potpisa krivotvorena«. 413 516
- ⁵⁸⁹ U vezi sa uručivanjem peticije za prijem Narodne čarte, čartisti su 10. aprila 1848. godine pozvali na masovnu demonstraciju. Usled kolebljivog držanja vođa čartista, došlo je prilikom demonstracije do poraza čartista, koji je bio početak kraja čartističkog pokreta u Engleskoj. 413
- ⁵⁹⁰ Očigledno ukazivanje na članak *French socialists at the ballot box* od Adolpha Smitha Headingleyja, koji je 13. marta 1886. objavljen u listu »*Justice*« i u kome su posibilibi (vidi napomenu 245) označeni kao »vodeća socijalistička organizacija Francuske«. Činjenica da se u francuskom parlamentu konstituisala jedna rad-

nička frakcija (vidi u ovom tomu, pismo br. 234), nije uopšte pomenuta u članu. 416

⁵⁹¹ Osamnaestog marta 1886. godine održan je u Parizu veliki miting povodom petnaestogodišnjice Pariske komune. Govorili su Paul Lafargue, Jules Guesde i drugi. Engelsovo pismo učesnicima mitinga *O petnaestogodišnjici Pariske komune* (vidi u 32. tomu ovog izdanja str. 211/212) objavljeno je 27. marta 1886. godine u nedeljnom listu »Le Socialiste« pod naslovom »Lettre d'Engels«. 416

⁵⁹² Povodom predstojećeg 60. rođendana Wilhelma Liebknechta 29. marta 1886. nekoliko socijaldemokratskih skupštinskih poslanika pokrenulo je pitanje stvaranja jednog fonda kojim je trebalo da se potpomogne Liebknechtova porodica, naročito vaspitanje Liebknechtove dece. Svom pismu upućenom Engelsu od 9. marta 1886. godine August Bebel je priložio cirkular, koji je bio razaslat prijateljima slavljenika i u kome je, između ostalog, rečeno: »Liebknecht je jedan od najstarijih i najzaslužnijih boraca naše partije, on je bezmalo četrdeset godina u avangardi, a sve što je dosad dobio za nagradu bili su proganjanje, oskudica i oštećenja bez kraja i konca. Kao pisac jedne siromašne, žestoko proganjane partije nije mogao da skuplja blaga, morao je biti zadovoljan ako je s mukom sticao najnužnije da ishrani svoju mnogobrojnu porodicu.

Liebknecht je otac pet sinova u uzrastu od šest do šesnaest godina, čije vaspitanje mu zadaje teške brige. To je nas, potpisane, navelo na zamisao da pokrenemo osnivanje jednog fonda za vaspitanje koji treba da mu se preda na njegov 60. rođendan kao znak našeg priznanja.

Cirkular su po nalogu socijaldemokratske skupštinske frakcije potpisali Ignaz Auer, August Bebel, Karl Grillenberger, Wilhelm Hasenclever i Paul Singer. 418

⁵⁹³ O produženju važenja zakona protiv socijalista (vidi napomenu 33) raspravljalo se u skupštini u prvom čitanju 18. i 19. februara 1886. godine: zakonski predlog koji se odnosio na monopol na rakiju (vidi takođe napomenu 595) pretresan je 4. 5. i 6. marta. 418

⁵⁹⁴ U skupštinskoj debati o nužnosti opasnog stanja (vidi napomenu 60) 18. februara 1886. godine Paul Singer je raskrinkao delatnost pruske policije kao agenata provokatora na primeru pripadnika političke policije Ferdinanda Ihringa. Ovaj se krajem 1885. godine pod imenom Mahlow uvukao u Okružno udruženje radnika za Istočni Berlin i pokušao da tamo organizovane radnike navede na individualni teror, na atentate dinamitom protiv cara ili na špijunske usluge. Najzad su ga početkom februara kao policijskog agenta izbacili iz radničkog udruženja. Singer je učestvovao na skupu na kome je Ihring izvrnut poruzi. Posle njegovot hrabrog istupanja u skupštini, reakcija je protiv Singera pokrenula hajku sa svih strana, koja je dovela do njegovog proterivanja. Prilikom napuštanja Berlina 3. jula 1886. godine berlinski radnici su mu pripremili veliku oproštajnu manifestaciju. Njegov oproštajni pozdrav berlinskim radnicima objavljen je 8. jula u 20 000 primeraka. 418

⁵⁹⁵ Četvrtog marta 1886. godine poslanik Nemačke slobodounne partije (vidi napomenu 239) Eugen Richter je u skupštinskoj debati povodom zakonskog predloga o monopolu na rakiju pomoću statističkog materijala dokazao da prihvatanje ovog zakona predviđa godišnje dodeljivanje 60 miliona maraka junkerskim pecarama, i da bi to značilo povećanje vrednosti imanja ovih junkera.

Povodom istog zakonskog predloga govorio je 5. marta 1886. godine socijaldemokratski narodni poslanik Georg Schumacher, koji je po nalogu partije odbio zakonski predlog. Istodobno se izjasnio za podržavljanje »opšte korisnih ustanova« (apoteka, železnica itd.). 418

⁵⁹⁶ Prema izveštaju hamburškog lista »Bürger-Zeitung« od 11. marta 1886. godine, Wilhelm Liebknecht je u svom govoru na radničkom skupu u Berlinu 8. marta 1886. godine izjavio da su socijaldemokrati revolucionari u tom smislu što teže

drukčijem društvenom poretku, ali da je besmisao nazivati ih, kao što to protivnici čine, krvavim revolucionarima. Dalje je u izvještaju rečeno da se Liebknecht usprotivio tome da se uvođenje državnog monopola na rakiyu (vidi napomenu 595) označi kao socijalistička mera. Najzad je protestovao protiv toga što se socijaldemokrati izjednačuju sa anarhistima. 418

- ⁵⁸⁷ Kako je 9. marta 1886. godine pisao Engelsu, August Bebel je imao utisak da se Karl Kautsky u svom izvještaju *Radnički nemiri u Londonu* u bečkom listu »Deutsche Wochenschrift» od 21. februara 1886. godine malo previše angažovao protiv Henryja Mayersa Hyndmana. (Vidi takođe napomenu 568.) 418
- ⁵⁸⁸ Zéphirin Camélinat je u svojoj interpelaciji povodom štrajka u Dekazevilu (vidi napomenu 574) tražio da vlada rudarskom društvu oduzme koncesiju i da se stupi u vezu s radnicima radi iskorišćavanja rudnika od strane države.
U rezoluciji koju pominje Engels i koju je francuski parlament prihvatio sa 379 protiv 100 glasova, pozvana je vlada da pitanje radnika uredi na način, koji »obezbeđuje prava države i interese radnika«. 420
- ⁵⁸⁹ Paul Lafargue je u jednom dužem pismu Engelsu od 17. marta 1886. godine rekao, između ostalog: »Malon je opasna osoba; njegovo častoljublje ide za tim da u parlamentu obrazuje grupu, u kojoj treba da u svi prelive boja sa puno ljubavi izmešani, a isključena sva suviše crvena obojeno mišljenje.« 421
- ⁶⁰⁰ Paul Lafargue je 1. marta 1886. godine u časopisu »La Nouvelle Revue« objavio članak *Le Matricariat. Etude sur les origines de la famille*. Glavni urednik časopisa bila je Juliette Adam. Sedamnaestog marta 1886. godine pisao je Lafargue Engelsu: »Časopis »Nouvelle Revue«, koji sam Vam juče poslao, verovatno ste primili. Da bih se prilagodio nivou Vaših čitalaca, izostavio sam mnogo od teorijskog dela... Gospoda Adam je još štošta prercitala... Pa ipak, moram da je branim, jer je pustila da idu stvari, koje su pomalo oštre i koje će jadne filistre, što su se pretplatili za časopis, sigurno šokirati. Preterana sramežljivost pariskih časopisa je naprosto neverovatna.« 421
- ⁶⁰¹ U mesečniku »Journal des Economistes« iz 1884. godine izašlo je više članaka od Paula Lafargue-a, među ostalim *Le Blé en Amérique. Production et commerce, La theorie de la plus-value de Karl Marx et la critique de M. Paul Leroy-Beaulieu, Le Capital de Karl Marx et la critique de M. Bock*. Njegova rasprava *Recherches sur les origines de l'idée du bien et du juste* izašla je u septembru 1885. godine u časopisu »Revue philosophique de la France et de l'étranger«. 422
- ⁶⁰² Juliette Adam je u svakom broju svoga časopisa »La Nouvelle Revue« objavljivala pisma o spoljnjoj politici. 422
- ⁶⁰³ Povodom 15. godišnjice Pariske komune održan je 18. marta 1886. godine u Londonu svečani miting. Govorili su vodeći ljudi udruženja Socialist League (Eleanor Marx-Aveling, Frank Kitz i drugi), Social Democratic Federation (Tom Mann, Harry Quelch i drugi), Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu (Friedrich Leßner) kao i nekoliko anarhista. 422
- ⁶⁰⁴ Pitanje produženja zakona protiv socijalista pretresano je u skupštini 30/31. marta 1886. godine i 2. aprila. Na dan 30. i 31. marta govorio je August Bebel. U svom govoru od 31. marta rekao je: »...gospodo, ako ste u stanju da zaustavite proletarizaciju masa, ako ste u stanju da za to navedete i oživotvorite opipljiva sredstva i puteve, onda zakon protiv socijalista uopšte nije potreban, onda ćete socijaldemokratiju bez zakona protiv socijalista postepeno ukloniti sa sveta. Ali ako to ne možete, onda Vas svi Vaši zakoni protiv socijalista neće spasti od socijaldemokratije.« Bebelova izlaganja izazvala su kod reakcije žestoke napade (vidi napomenu 607), koje je Bebel nekoliko puta za vreme pretresa odlučno i impresivno odbio. Bebel se, između ostalog, branio protiv kleveta koje su iznosili Bismarck i reakcionarni poslanici da je u svojim govorima veličao terorizam i umorstvo knezova. Protiv ovih i sličnih optužbi istupio je Wilhelm Liebk-

necht u svom govoru pred skupštinom 2. aprila. Na kraju govora rekao je: »Gospodo, odlučeno je o zakonu protiv socijalista, – većina za njegovo produženje je osigurana... Hoću samo da Vam doviknem – na Vaše milosrđe mi ne apelu-jemo, ravnodušni smo prema ishodu, mi ćemo pobediti ovako ili onako – činite sve najgore, poslušite nama najbolje! I ukoliko neobuzdanije budete postupali, utoliko ćete pre završiti; krčag ide dotle na vodu dok se ne razbije!«

Antisemitska hajka koju je reakcija pojačala protiv Paula Singera nakon njegovog istupanja u prilog raskrinkavanju pruskih agenata provokatora (vidi napomenu 594), došla je naročito do izražaja u prostačkim napadima Adolfa Stoeckera na skupštinskoj sednici od 30. marta. Singer je na to, između ostalog, odgovorio: »Ako gospodin Stoecker misli da sam sebi na leđa zalepio etiketu naklonosti za radnike, mogu sa svoje strane da odgovorim samo to da on takvu etiketu svakako ne nosi na leđima, ali zato nosi žig na čelu, koji bi zapravo trebalo da mu onemogući da se kreće među pristojnim ljudima.«

Drugog aprila 1886. godine zakon protiv socijalista je produžen za dve godine sa 169 protiv 137 glasova. 424 426 431

- ⁶⁰⁵ Engels je te dve satirične pesme, koje su nastale 1844/45. godine, označio kao »dve najbolje političke narodne pesme posle 16. veka« (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 343).

Prva je nastala posle neuspelog atentata, koji je štarkovski *predsednik opštine Tscheih* 26. jula 1844. godine izvršio na Friedricha Wilhelma IV.

Pesma o gospi plemićki von Droste-Vischering je parodija na »svetog Rocka« u Trijeru, kome se išlo na hodočašće. 424

- ⁶⁰⁶ U leto 1871. godine počela je Bismarckova vlada takozvanu *kulturnu borbu* protiv partikularističkih i antipruskih težnji katoličkog klera i partije Centra (vidi napomenu 237). Nizom zakonskih mera trebalo je da se obuzda katoličko-partikularistička opozicija protiv prusko-nemačke države. S obzirom na jačanje socijaldemokratije, Bismarck je početkom osamdesetih godina pretežno ukinuo te mere, da bi reakcionarne snage zbile svoje redove u borbi protiv revolucio-narnog radničkog pokreta. 424 501

- ⁶⁰⁷ Za vreme debate o produženju zakona protiv socijalista 31. marta 1886. godine Bismarck se obratio Augustu Bebelu rečima: »I on se pozvao na Marxa. E pa, da li Marx stvarno nije odgajao ubice, to ne znam; jer koliko sam čuo, čovek od čijih pucnjeva još nosim ožiljak, Blind, bio je Marxov vaspitanik«. Na Engelsov podsticaj napisale su Laura Lafargue i Eleanor Marx-Aveling kao odgovor na ove reči sledeću izjavu: »1. Ferdinand Blind od svoje 12. ili 13. godine nikad više nije video Marxa niti govorio s njim. 2. Ako je Ferdinand Blind pucao na gospodina von Bismarcka i za to hrabro otišao u smrt, mogao je da ima samo nemačko-patriotske motive da Nemačku sačuva od građanskog rata i da nemačko liberalno, napredno i demokratsko javno mnjenje, ukratko nemačko građanstvo oslobodi Bismarckovog nasilja. I jedno i drugo su stvari prema kojima je naš otac bio savršeno ravnodušan. 3. Baš kao i učitelj i uzor gospodina von Bismarcka, Louis Bonaparte i svi ostali »veliki ljudi« kapitalističke vladavine na zalasku, i gospodin von Bismarck je za Marxa bio zabavan lik i u najbolju ruku još mestimično veoma upotrebljiv nedobrovoljan pomoćnik proleTERSKE revolucije. Marx nije imao ni najmanjeg interesa da se takvi ljudi preranom smrću oslobode svog neizbežnog unutrašnjeg ili spoljašnjeg Sedana. 4. Pomisao da bi se čovek kakav je Marx mogao baviti time da odgaja ubice«, dostojna romana strave i užasa, ponovo dokazuje koliko je Marx imao pravo kada je u gospodinu von Bismarcku video samo jednog, i pored sve prepređenosti, krajnje ograničenog pruskog junkera, potpuno nesposobnog da shvati ma koji veliki istorijski pokret.

Pariz i London, 14. aprila 1886. godine

Laura Lafargue
Eleanor Marx-Aveling

- Ova izjava objavljena je 15. aprila 1886. godine u listu »Der Sozialdemokrat« i 24. aprila 1886. godine u nedeljnom listu »Le Socialiste«. 425 426
- ⁶⁰⁸ U aprilu 1886. godine su socijalisti Ernest Roche i Albert Duc-Quercy, koji su kao posmatrači listova »L'Intransigeant« i »Le Cri du Peuple« pratili tok štrajka u Dekazevilu (vidi napomenu 574), zatvoreni i otkriveni za podstrekivanje na akcije nasilja i organizovano prekidanje rada. Sud u Vilfransu je osudio Roche-a i Duc-Quercyja na po 15 meseci zatvora. 427 431
- ⁶⁰⁹ Naknadni parlamentarni izbori održani su u Parizu 2. maja 1886. godine. Socijalističke partije i grupe (sa izuzetkom posibilista) istakle su za kandidate Ernesta Roche-a, a radikali Alfreda Nicolas-a Gaulier-a. Roche je dobio preko 100 000 glasova, Gaulier 146 000. Prilikom izbora 4. oktobra 1885. godine dato je u Parizu više od 35 000 glasova za socijalističke kandidate. Prilikom pariskih opštinskih izbora 31. oktobra 1886. godine dobio je kandidat socijalista Albert Duc-Quercy 901 glas a Faillet, kandidat posibilista, 988 glasova. 427 431 433 434 459
- ⁶¹⁰ List »The Commonweal« od maja 1886. godine nije više izlazio mesečno, nego sedmično. Edward Aveling je to iskoristio da istupi iz uredništva tog lista, u kome se sve jače osećao uticaj anarhističkih ideja. Prvog maja 1886. godine list je objavio izjavu, kojom je Aveling saopštio svoje istupanje iz uredništva »zbog nedostatka vremena«. Aveling je još neko vreme radio kao spoljni saradnik lista. 427
- ⁶¹¹ Petnaestog aprila 1886. godine doneo je list »Der Sozialdemokrat« pod naslovom »Uzor-buržu« obaveštenje o ponašanju Fritza Kallea, predsednika Saveza fabrikarata, u skupštinskoj debati 2. aprila 1886. godine o produženju zakona protiv socijalista (vidi takođe napomenu 604). Kalleovu tvrdnju da socijaldemokrati teže za zajednicom žena, kojom je hteo da obrazloži produženje zakona protiv socijalista, Wilhelm Liebknecht je smesta žigosao kao laž i klevetu. Liebknecht je dokumentovano dokazao da se Kalle u svojim klevetama oslanjao na jedan citat iz dela *Komunistički manifest* koji je falsifikovao pastor Schuster. 428
- ⁶¹² Reč je o njujorškom kalendaru »Pionir. Ilustrovani narodni kalendar za 1866. godinu«, u kome je pod naslovom »Iz života jednog starog socijaldemokrate« objavljena biografija Daniela Adolpha Douai-a. 429
- ⁶¹³ Friedrich Adolph Sorge je pismu, poslatom Engelsu 28. februara 1886. godine, priložio nekoliko primedbi jednog nemačkog socijaldemokratskog emigranta o stilu drugog toma *Kapitala*. U pismu se kaže između ostalog: »...ne-nemačke konstrukcije neminovno moraju da naškode ugledu knjige u Nemačkoj. Vi znate kako je sitničav učeni nemački filistar. Engels može tome da se nasmeje, ali on je pre 40 godina izašao iz tih krugova.« 430
- ⁶¹⁴ U proleće 1886. godine u SAD se razvio masovni pokret američkih radnika za uvođenje osmočasovnog radnog dana. Svoj vrhunac je dostigao u višednevnom opštem štrajku, koji je počeo 1. maja 1886. godine i u kojem je učestvovalo više od 350 000 radnika u mnogim delovima zemlje, pre svega u najvećim industrijskim centrima – Njujorku, Filadelfiji, Čikagu, Lujvilu, Milvokiju, Sent-Luisu, Baltimoru. Rezultat tog silnog štrajka bio je skraćivanje radnog vremena za oko 200 000 radnika. 430 441
- ⁶¹⁵ Pošto su se Engelsova strahovanja potvrdila (vidi u ovom tomu, pismo br. 263, 264 i 281), Friedrich Adolph Sorge je predao Engelsovu priloženu izjavu redakciji lista »New Yorker Volkszeitung«, koja je nju i štampala 8. jula. 432
- ⁶¹⁶ *Francusku radničku partiju (Parti Ouvrier français)* osnovala su na marsejskom radničkom kongresu 1879. godine pristalice marksističkog kolektivističkog pravca. Program su u maju 1880. godine izradili Jules Guesde i Paul Lafargue uz neredovnu saradnju Marxa i Engelsa; teorijski deo, uvod u program (vidi

u 30. tomu ovog izdanja) formulisao je Marx. Godine 1880. ovaj program je prihvaćen na kongresu u Avru i francuska radnička partija je konstituisana po svim pravilima. Počev od njenog osnivanja u njenim redovima je dolazilo do teških razmirica, koje su 1882. godine dovele do cepanja partije na marksiste (gediste) i posibiliste (vidi napomenu 245). 433 549

- ⁶¹⁷ Na opšti štrajk radnika (vidi napomenu 614) poslodavci su smesta odgovorili protivofanzivom. U Čikagu je policija 3. maja 1886. godine pucala na radnike koji su demonstrirali. Na protestnom zboru protiv ovog terora, sazvanom za 4. maj na Haymarket Square-u bačena je, s provokatorskom namerom, bomba u grupu policajaca. To je za policiju bio povod da oružjem istupi protiv radnika i da zatvori više stotina lica, među njima i vođe čikaškog radničkog pokreta. Izvedeni na sud, osuđeni na velike kazne, a četvorica od njih su u novembru 1887. godine pogubljeni. Rezultate koje su postigli američki radnici poslodavci su sledećih godina opet poništili.
- U spomen na događaje u Čikagu 1886. godine odlučio je Međunarodni socijalistički kongres 1889. godine u Parizu da se svake godine 1. maj proslavlja kao međunarodni dan borbe i praznik. 434 437 439 548
- ⁶¹⁸ U pismu koje je izdavačko preduzeće F. H. Nestler & Melle 10. maja 1886. godine uputilo Engelsu kaže se između ostalog: «Ovim putem Vas obavestavamo o ideji da se osnuje *priručna biblioteka socijalne ekonomije*, koja treba da u *povezanim* malim tomovima = 50 Pf (sadržavajući 3-4 tabaka) u kratkim izvodima donosi najistaknutije pisce koji su se bavili socijalnim pitanjem. Pomišljamo na Vas kao na redaktora i želeli bismo da znamo da li ste raspoloženi za to... Mislimo da nam samo ponuda nameće da se uzdržimo od svakog laskanja Vama, smatramo da ste u ovom trenutku *jedina* kompetentna ličnost za izdavanje takve biblioteke.» 436
- ⁶¹⁹ O debatama vođenim 20. maja 1886. godine u engleskom Donjem domu povodom *Irskog bila o oružju (Arms bill of Ireland)* izvestio je list «The Daily News» 21. maja. Engelsova informacija i njegove primedbe uz nju činili su osnovu za uvodni članak *Pravo na pobunu*, koji je izašao u listu «Der Sozialdemokrat» od 27. maja 1886. godine. 437
- ⁶²⁰ Uoči naknadnih izbora u francuskom parlamentu (vidi napomenu 609) list «Justice» je opravdavao stav posibilista (vidi napomenu 245), koji su odbili da podrže kandidaturu Ernesta Roche-a, koju je istakla francuska radnička partija zajedno sa svim drugim socijalističkim grupama, i istakli su samostalnu kandidaturu rudara Soubriéa. U kratkoj belešci objavljenoj 15. maja 1886. godine u nedeljnom listu «The Commonweal» najavila je Eleanor Marx-Aveling članak Paula Lafargue-a o štrajku u Dekazevilu (vidi napomenu 574) i o pariskim izborima, koji će se pojaviti u jednom od sledećih brojeva tog časopisa. Dvanaestog juna 1886. godine «The Commonweal» je objavio članak pod naslovom *The Decazeville Strike*. Lafargue je u njemu objasnio zašto je držanje posibilista stvarno doprinelo pobedi građanskog kandidata. 439
- ⁶²¹ Na drugoj godišnjoj konferenciji udruženja The Socialist League (vidi napomenu 367) 13. juna 1886. godine ispoljilo se dalje produbljivanje razlika u mišljenju među pristalicama «direktnih akcija», koji su bili pod uticajem anarhista, i pristalicama parlamentarne borbe. 439
- ⁶²² Verovatno je u tadašnjem trenutku Engelsu stajao na raspolaganju samo mali broj obmanjujućih izveštaja građanskih novina o štrajku u Dekazevilu (vidi napomenu 574). Moguće je takođe da je on polazio od saopštenja u nedeljnom listu «Le Socialiste» (15. maja 1886. godine) da se štrajk bliži kraju. U stvari, štrajk se završio tek sredinom juna 1886. godine. 439
- ⁶²³ Radi se o uvodu koji je Hermann Schlüter napisao za planirano novo objavljivanje govora propovednika Josepha Raynera Stephensa iz 1839. godine i pomenu u pismu Engelsu od 10. marta 1886. godine (vidi napomenu 588). Schlüter

- je docnije uvod preradio u samostalni rad, koji je 1887. godine izašao kao brošura u Hotingen-Cirihu pod naslovom *Pokret čarista u Engleskoj* i sa Stephenšovim govorom u dodatku. U jednoj belešci rečeno je da je pisac, čije se ime nije pominjalo, za svoj rad koristio pored ostalih izvora naročito novinske članke iz lista »Neue Rheinische Zeitung» kao i nekoliko pismenih saopštenja od Engelsa. 443 457 464
- ⁶²⁴ Engels je negde od 25. juna do 7. jula 1886. godine boravio radi oporavka u Istbornu na južnoj obali Engleske. 444 445 446
- ⁶²⁵ Izbori za engleski Donji dom održavali su se 1886. godine od 2. jula do sredine meseca. Pri tom su konzervativci osvojili 316 mandata a liberali 191 mandat. Liberal-unionisti, otopljeni od liberala, (vidi napomenu 461) postigli su 78, a Irska nacionalna partija (vidi napomenu 493) 85 mandata. 444
- ⁶²⁶ U jednom pismu Engelsu od 22. juna 1886. godine izrazio je Johann Philipp Becker svoju duboku potrebu da Engelsa opet vidi i da sa njim usmeno izmeni mišljenje o izvođenju jednog plana, koji uključuje i njegov testament. Da bi, s obzirom na svoju duboku starost, predupredio da bude »prekasno«, predložio je Engelsu da se nađu još 1886. godine u Parizu, na pola puta. 447
- ⁶²⁷ Karl Kautsky je u to vreme proveo tri nedelje na oporavku u Dilu kod Dove-ra. 449 450 452
- ⁶²⁸ U mesečnim sveskama Engelberta Pernerstorfera »*Deutsche Worte*» štampan je 1886. godine članak *Katedarska mudrost »hrišćansko-etičke» nacionalne ekonomije*. Pisac, koji je više voleo da za prvi mah ne navede svoje ime, dao je u njemu kritičku ocenu knjige *Sistem nacionalne ekonomije* (1. tom) od Gustava Cohna. Pisac recenzije je bio ciriški ekonomista Julius Platter. 449
- ⁶²⁹ Engleski liberal Charles Dilke, zamenik ministra spoljnih poslova u Gladstone-ovoj vladi, bio je uvučen u brakorazvodnu parnicu i morao je u julu 1886. godine da podnese ostavku i da se odrekne političke delatnosti. Među osobama umešanim u parnicu nalazio se i izvesni kapetan H. Forster. 449
- ⁶³⁰ Ove redove napisao je Engels na dopisnici. Na njoj je Engelsonom rukom napisana sledeća adresa: »F. A. Sorge, Esq., in Hoboken, N. J., U.S. America. Na dopisnici je mesto opredeljenja tuđom rukom precrtano i izmenjeno u Mt. Desert, Maine. Kako proizlazi iz pisma Friedricha Adolpha Sorgea upućenog Engelsu 10. avgusta 1886. godine, Sorge se u to vreme oporavljao sa svojom ženom na Maunt Dezertu (u državi Mejn), jednom ostrvu na severoistoku SAD. 451
- ⁶³¹ U aprilu 1886. godine Engels je dopisniku lista »Missouri Republican» Johnu T. McEnnisu dao intervju. Pošto se Engels plašio da će McEnnis njegovim rečima dati drugi smisao, napisao je izjavu (vidi u 32. tomu ovog izdanja) i poslao je Friedrichu Adolphu Sorgeu s molbom da, ukoliko se njegova strahovanja potvrde, njegovu izjavu objavi u američkoj štampi. (Vidi u ovom tomu, pismo br. 249.) Pošto su se Engelseve pretpostavke potvrdile, »New Yorker Volkszeitung» je 8. jula 1886. godine objavio Engelsonu izjavu. 451 452 481
- ⁶³² Pošto mu se vratila stara bolest (vidi u ovom tomu, pismo br. 260), Engels se od 7. avgusta do 4. septembra 1886. godine oporavljao u Istbornu na južnoj obali Engleske. 451 452 460 467 468 476 478
- ⁶³³ Wilhelma Liebknechta je pozvao Nacionalni izvršni komitet Socijalističke radničke partije Severne Amerike da u korist izbornog fonda nemačke socijaldemokratije preduzme agitaciono putovanje po SAD. Otrpilike u isto vreme putovali su Eleanor Marx-Aveling i Edward Aveling po Americi držeći predavanja (vidi napomenu 634). Pošto je Liebknecht 4 dana proveo kao Engelson gost u Istbornu, otputovao je 4. septembra 1886. godine brodom »Servia» iz Liverpula i stigao ujutro 13. septembra u Njujork. Držao je u nizu gradova

predavanja o teoriji i istoriji socijalizma, o stanju radničkog pokreta u Evropi i dr. Liebknecht je 27. novembra krenuo iz Njujorka brodom «Aurania». Zadržao se od 5. do 10. decembra 1886. godine kod Engelsa u Londonu pre nego što je otputovao u Borsdorf kod Lajpciga. 452 459 466 469 471 476 478 486 490 519 522

⁶³⁴ Izvršni komitet Socijalističke radničke partije Severne Amerike (vidi napomenu 579) pozvao je i Eleanor Marx-Aveling i Edwarda Avelinga na putovanje po SAD radi održavanja predavanja. Supruzi Aveling su 31. avgusta 1886. godine otputovali iz Liverpula brodom «City of Chicago» i stigli 10. septembra u Njujork. Saradnja Liebknechta i Avelingovih je učinila da uspeh putovanja bude veći. Tako je Paul Lafargue već 30. septembra 1886. godine pisao iz Pariza Engelsu da telegrafom stižu vesti o «trijumfalnoj povorci» troje socijalista, da putovanja imaju veliki uspeh i da će znatno doprineti razvitku američkog socijalističkog pokreta. Po završetku svog putovanja Avelingovi su 25. decembra 1886. godine napustili Njujork i stigli 4. januara 1887. godine opet u London. Početkom 1887. godine su Eleanor Marx-Aveling i Edward Aveling više puta londonskim radnicima držali predavanja o američkom radničkom pokretu. 452 468 485 487 496 513 523 526 530 535 540

⁶³⁵ Posle revizije kemničke presude (vidi napomenu 477) frajberski zemaljski sud je 4. avgusta 1886. godine osudio kao «pripadnike tajnih saveza» vođeće socijaldemokrate, Ignaza Auera, Augusta Bebela, Carla Ulricha, Louis-a Vierecka, Georga Heinricha von Vollmara, Karla Franza Egona Frohmea na devet meseci zatvora, J. H. Dietza, Philippa Heinricha Müllera, Stefana Heinzela na šest meseci zatvora. Bebel je od sredine novembra 1886. godine do 14. avgusta 1887. godine bio u zatvoru u Cvikau.

Ovom sudenju sledilo je 55 drugih sudenja zbog «pripadništva tajnim savezima», na kojima je ukupno osuđeno dvesta trideset i šest socijalista. 452 458 472 490 492 501 559 619

⁶³⁶ Trećeg avgusta 1886. godine Karl Kautsky je pisao Engelsu da Victor Adler namerava da u Beču izda socijalistički nedeljni list, koji hoće da stavi na raspolaganje partiji. Adler je uskoro posle toga od decembra 1886. do juna 1889. godine izdavao nedeljni list «Gleichheit». 452

⁶³⁷ Radi se o rukopisu Karla Kautskog *Karl Marx's Oekonomische Lehren*, koji je u to doba pripreman za štampu (vidi napomenu 129). Kautsky je u svom pismu od 9. avgusta 1886. godine zamolio Engelsa da pregleda taj rukopis. U prvoj polovini septembra čitao je Engels rukopis i predložio razne izmene, koje je Kautsky uzeo u obzir. 453 478 629

⁶³⁸ Verovatno Engels misli na italijanski prevod Marxovog *Najamnog rada i kapitala* (vidi takođe primedbu 537) kao i rad Hermanna Schlütera *Die Chartistenbewegung in England* (vidi i napomenu 623). 453

⁶³⁹ E. Avelingov engleski prevod *Razvitka socijalizma od utopije do nauke*, pojavio se 1892. godine; prevod *Porekla porodice, privatne svojine i države* nije izašao za Englesova života. 455

⁶⁴⁰ Sadržaj ovog pisma čini osnovu jedne redakcijske beleške u listu «Der Sozialdemokrat» od 18. avgusta 1886. godine. 457

⁶⁴¹ Tridesetog jula 1886. godine izašla je u londonskom listu «The Standard» prepiska «Russia and Bulgaria». 457

⁶⁴² *Knights of Labor* (*Vitezovi rada*), skraćeno za Noble Order of the Knights of Labor (Plemeniti red vitezova rada) – tajna organizacija, osnovana 1869. godine u Filadelfiji, koja se, pošto je 1878. godine napustila oblik tajne organizacije, postepeno razvila u masovnu organizaciju američkih radnika. Najveći deo članova bili su polukvalifikovani i nekvalifikovani radnici, među njima mnogobrojni Crnci i žene. Organizacija se zalagala za obrazovanje zadruga i za organizovanje

uzajamne pomoći. Mada su vođe odbijale borbu štrajkom i umesto toga preporučivale prinudno poravnanje u rešavanju sukoba između radnika i poslodavaca, organizacija je svoje najveće uspehe postigla upravo mnogobrojnim energičnim štrajkovima. Značaj organizacije sastojao se pre svega u tome što je njena platforma, uprkos nejasnosti i mnogim pitanjima, bila usmerena s jedinstvenom celokupne radničke klase u jednu nacionalnu organizaciju. (Vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 277.)

Godine 1886. vođe organizacije su odbile učešće u pokretu za osmočasovni radni dan (vidi napomenu 614) i zabranile svojim članovima da učestvuju u štrajku. Ipak su mnogi članovi aktivno učestvovali u pripremama i radu pokreta. Usled pogrešnog stava vođa organizacija je posle masovnog pokreta iz 1886. godine izgubila svoju vodeću ulogu u američkom sindikalnom pokretu i sve je više gubila uticaj među radničkim masama. 459 482 513 517 519 527 580

- ⁶⁴³ Za vreme priprema za naknadne izbore za francuski parlament u Parizu 2. maja 1886. godine, obrazovale su izborni odbor one socijalističke organizacije i grupe koje su Ernesta Roche-a istakle za zajedničkog kandidata. Posle izbora, 9. maja 1886. rukovodstvo socijalističke federacije departmana Sene je saopštilo da je izborni odbor odlučio da podrži ujedinjenje ovih organizacija i grupa; stvorena je stalna komisija, kojoj je pripadao i Paul Lafargue. 459
- ⁶⁴⁴ U pomenutom pismu J. H. W. Dietz je predložio da u toku šest meseci, koliko treba da provede u zatvoru (vidi napomenu 635), Wilhelm Bloss rukovodi redakcijom časopisa »Die Neue Zeit« u Štutgartu. Karl Kautsky, koji je bio njegov urednik u Londonu, poslao je Dietzovo pismo Engelsu i molio ga 19. avgusta 1886. godine da mu saopšti svoje mišljenje u vezi s njim. Istodobno je pitao da li u prospektu za 1887. godinu sme da navede Engelsa kao stalnog saradnika časopisa. 461
- ⁶⁴⁵ Naredbom o štrajkovima od aprila 1886. godine pruski ministar unutrašnjih poslova Robert von Puttkamer pozvao je policiju na nezakoniti teror protiv radničkih organizacija i time uveo obimne mere proganjanja tih organizacija i njihovih članova. Ova naredba je policiji davala pravo da se umeša i najneznatnijim povodom. Engels u vezi s tim aludira na događaje u Amsterdamu 25. jula 1886. godine, gde je holandska policija beznačajnim povodom – zbog takozvanog gajenja jegulja – brutalno ustala protiv stanovništva i time izazvala njegov odlučni otpor; bilo je preko 20 mrtvih a još više povređenih. Holandski vlastodršci su ove događaje iskoristili za masovna proganjanja članova Socijaldemokratskog saveza Holandije (vidi napomenu 8). Internacionalna kapitalistička štampa je na osnovu otpora amsterdamskog stanovništva otpočela hajku protiv socijaldemokratije, o kojoj list »Der Sozialdemokrat« od 4. avgusta 1886. godine govori u svom uvodnom članku pod naslovom *Povodom amsterdamskih nemira*. 461
- ⁶⁴⁶ Radi se o jednom paketu izdavačkog preduzeća Swan Sonnenschein & Co., koji je upućen Engelsu na londonsku adresu i poslat za njim. 462
- ⁶⁴⁷ Rečenicu koja sledi posle ovog mesta u pismu nepoznata ruka je učinila nečitkom. 463
- ⁶⁴⁸ Ove redove je Engels napisao na dopisnici. Ona nosi Engelsovom rukom napisanu sledeću adresu: K. Kautsky, Esq., 50, Maitland Park Road, N.W. London. 466
- ⁶⁴⁹ Jedna londonska firma je u to vreme najavila nekakav »esels«, neku vrstu daske za crtanje, koju je čovek pomoću kaiša mogao okačiti na sebe i stojeći ili hodajući pisati. Wilhelm Liebknecht je zamolio Karla Kautskog da mu kupi takvog »Esels«-a; (na nemačkom jeziku ta reč znači »magarac«). To je Kautsky saopštio Engelsu u svom pismu od 23. avgusta 1886. godine. 467
- ⁶⁵⁰ Osamnaestog avgusta 1886. godine saopštio je Johann Philipp Becker Engelsu

- da će ga posetiti 12. septembra. (Vidi takođe u ovom tomu, pismo br. 260 i napomenu 659.) 467 468
- 651 Posle štrajka u Dekazevilu (vidi napomenu 574) stupili su 4. avgusta 1886. godine u *Vjerzomu* metalški radnici fabrike poljoprivrednih mašina u štrajk. Laura Lafargue je 20. avgusta poslala Engelsu pariske novine koje su obavještavale o toku štrajka. Dvadeset prvog avgusta 1886. godine objavio je list «*Cri du peuple*» rezultat trećeg sakupljanja priloga za potpomaganje štrajkača. Štrajk je trajao nekoliko meseci. 468 476 497
- 652 Ove redove je Engels napisao na dopisnici. Na njoj je Engelsovom rukom napisana sledeća adresa: F. A. Sorge Esq., *Hoboken* N.J., U.S. America. 471
- 653 Pod naslovom «Jedna potreba i jedna sramota» pisao je njujorški list «*New Yorker Volkszeitung*» 21. avgusta 1886. godine sledeće: «Sramota je da još ne postoji engleski prevod dela *Kapital* od Karla Marxa, nego da se s tim tek počinje u stupcima malog časopisa 'To Day' u Londonu... Objavljen u tim malim delovima prevod deluje zastrašujuće. Ko će se ozbiljno baviti izučavanjem jednog velikog dela, koje mu se daje jedanput mesečno u homeopatskim dozama... Ovdje bi neki imućan socijaldemokrat mogao steći veliku zaslugu ako bi... dao novčana sredstva za brzo prevođenje te knjige.» 471
- 654 U pismu od 9. septembra 1886. godine prigovorio je izdavačko preduzeće F. H. Nestler & Melle Engelsu da je saopštenje o izdavanju «Priručne biblioteke socijalne ekonomije», koje je upućeno njemu (vidi napomenu 618) preneo Karlu Kautskom a time i časopisu «*Die Neue Zeit*». Izdavačko preduzeće pozivalo se na to da je u septembarskom broju časopisa «*Die Neue Zeit*» bila oglašena serija «Klasici nacionalne ekonomije i socijalizma». Kautsky je odavno planirao izdavanje takve serije. 472
- 655 Političke povezanosti, koje karakterišu *Bismarckovo metanisanje pred Rusima*, opisuje Engels u svom radu *Politički položaj Evrope* (vidi u 32. tomu ovog izdanja). 476 479 483
- 656 Protiv Jules-a Guesde-a, Paula Lafargue-a, Etienne-a Susinija i Louise Michel održan je 12. avgusta 1886. godine proces zbog govora koje su držali na mitingu u sali pozorišta Château-d'Eau (vidi napomenu 578). Lafargue i Susini su odbili da se pojave pred sudom, samo je Louise Michel bila prisutna. Sve četvoro optuženih osuđeni su na 4 odnosno 6 meseci zatvora kao i na novčanu kaznu od 100 franaka. Guesde, Lafargue i Susini uložili su priziv. Dvadeset četvrtog septembra su oslobođeni. 478 485
- 657 Očigledno Engels misli na članak Josepha Dietzgena *Haben wir etwas mit den Anarhisten gemein?* koji je objavljen 9. juna 1886. godine u listu «*Chicagoer Arbeiter Zeitung*». Tu je Dietzgen polemisao protiv njujorškog lista «*Der Sozialist*», koji se u vezi s događajima u Čikagu (vidi napomenu 617) u jednom članku sa istim naslovom izjasnio da nema ničeg zajedničkog sa anarhistima. U pismu od 10/11. avgusta 1886. godine Friedrich Adolph Sorge je o tome pisao Engelsu: «Dietzgen, koji sada radi u Čikagu na listu 'Arbeiter Zeitung' tamošnjem glasilu anarhista, zadao je njujorškim evnusima nekoliko dobrih udaraca.» (Vidi takođe napomenu 558.) 481
- 658 Adolph Sorge je 10/11. avgusta 1886. godine pisao Engelsu između ostalog: «Ovde u Maunt Dezertu upoznao sam se sa nekim gospodinom J. G. Brooksom, unitarističkim sveštenikom koji se bavi socijalizmom i koji se sa Avelingom i Tussy upoznao u Londonu. On moli oboje da ga posete i hoće da pruži Avelingu priliku da drži predavanje pred mnogobrojnim auditorijem. On živi u Broktonu u Masačusetsu, u blizini Bostona, gde se nalaze ogromne fabrike cipela. 482
- 659 Johann Philip Becker boravio je od 17. do 28. septembra 1886. godine kod Engelsa u Londonu, a od 29. septembra do 4. oktobra kod Paula i Laure Lafargue u Parizu. 485 489 491

- ⁶⁶⁰ U svom pismu od 30. septembra 1886. godine Paul Lafargue je pisao Engelsu o oslobođenju na suđenju (vidi napomenu 656): »Naše oslobođenje je bilo ogroman uspeh. Dogodilo se prvi put da pripadnici buržoazije oslobađaju socijaliste, jer su socijalisti... To donekle dokazuje da je buržuj sazreo za jedan deo naših teorija.« 487
- ⁶⁶¹ Johann Philipp Becker je u to doba bio saradnik »Nemačko-italijanske korespondencije« koju je izdavao Franz Schneeberger u Beču. 489 491
- ⁶⁶² Johann Philipp Becker je već u mladosti pokazivao interesovanje za hemijske i fizičke eksperimente. Dok je bio u emigraciji 1856/57. godine u Parizu ponovo se bavio primenjenom hemijom. Pošto mu je uspelo da usavrši postupak za posrebravanje svakovrsnih predmeta, za oblaganje ogledala i za metalnu dekoraciju porcelana, vršio je ogleda za spravljanje praskavog zlata. Prilikom jednog od tih ogleda u proleće 1857. godine došlo je do eksplozije, usled koje je Beckero vid znatno oštećen. 489 491
- ⁶⁶³ Eduard Bernstein je 17. septembra 1886. godine saopštio Engelsu između ostalog i to da ima nameru da se oženi. 491
- ⁶⁶⁴ Pošto je Alexander von Battenberg, koji je u Bugarskoj podržavao spoljnu politiku Nemačke i Austro-Ugarske, oboren dvorskom revolucijom a novopostavljeni namesnički savet takođe nastavio tu politiku, poslala je caristička vlada septembra 1886. godine generala N.V. Kaulbarsa u svojstvu vojnog intendanta u Bugarsku. Trebalo je da on opet obezbedi ruski uticaj i da pripremi teren za izbor jednog ruskog pretendenta na bugarski presto. Kaulbarsova misija nije uspeła. Jedan od uzroka bilo je držanje zapadnoevropskih sila, pre svega Engleske, prema bugarskom pitanju. U novembru iste godine Kaulbars je opozvan i caristička vlada je prekinula diplomatske odnose sa Bugarskom. Ocenu ovih događaja dao je Engels u svom članku *Politički položaj Evrope* (vidi u 32. tomu ovog izdanja). 492 494 505 581
- ⁶⁶⁵ U raznim novinama je objavljeno da pristalice Dragana Cankova u Sofiji proturaju vest da je između Rusije i Turske sklopljen sledeći tajni sporazum: Car garantuje sultanu nepovredivost njegovih poseda, smanjuje ratnu odštetu a u naknadu za to stiće pravo da Dardanele utvrdi i snabde garnizonima. 494 506
- ⁶⁶⁶ *Hunkijar-iskeleski ugovor* je zaključen 1833. godine između Rusije i Turske. On je predviđao uzajamnu pomoć obe zemlje u slučaju rata sa nekom trećom silom. Naročito se Turska ovim ugovorom obavezala da će na zahtev Rusije zabraniti stranim silama prolaz kroz crnomorske moreuze. 494
- ⁶⁶⁷ Direktno mešanje velikih sila u unutrašnje poslove Egipta i s tim skopčano još veće izrabljivanje a i antinacionalna politika vladajuće feudalne klase dovele su u Egiptu krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina do stvaranja nacionalnog oslobodilačkog pokreta. Na uspehe egipatskih patriota odgovorila je Velika Britanija 11. i 12. jula 1882. godine bombardovanjem *Aleksandrije* i otvorenom intervencijom. Englezi su zauzeli Kairo i stavili zonu Sueckog kanala, a zatim i celu zemlju pod svoju vlast. Egipat je, doduše, nominalno ostao autonomna pokrajina Osmanskog Carstva, ali je de facto postao britanski protektorat.
- Sedamdesetih godina počeo je engleski kolonijalizam da prodire i u Sudan ali je naišao na ogorčen otpor sudanskih naroda. Došlo je do narodnih ustanaka. Oslobodilački ustanak bio je uperen protiv egipatske vladavine i britanskih osvajačkih namera. Kao rezultat borbe došlo je do stvaranja centralizovane Mahdi-države, koja se uskoro opet raspala. Tek 1899. godine engleski intervencionisti su pomoću egipatskih trupa i egipatskog novca uspeali da posle svirepog rata slome otpor sudanskih naroda i da osvoje Sudan (britansko-egipatski »kondominijum«). 494
- ⁶⁶⁸ Početkom oktobra 1886. godine bečka policija je otkrila jednu »anarhističku za-

veru. »Zaverenici« su »sistematski pripremali paljevine, pljačke, kovanje lažnog novca i druge zločine, a delimično ih čak već i vršili, da bi kod stanovništva izazvali paniku, – tvrdila je štampa. Navodno, nađena su i skrovišta sa eksplozivom, zapaljivim bocama, kamama itd. U vezi s ovom policijskom aferom zatvoreno je oko 20 osoba. 497

- 669 Od 11. do 17. oktobra 1886. godine održan je u Lionu prvi nacionalni kongres radničkih sindikata Francuske, kome su prisustvovali predstavnici više od 700 radničkih organizacija. Mada je veći deo ovih organizacija pripadao tređjunionističkom ili posibiliističkom pravcu, kongres je bio pod uticajem marksističkog pravca francuske radničke partije (vidi napomenu 616). Kongres je priznao da se stvarno oslobođenje proletarijata ne može postići saradivanjem, učestvovanjem radnika u dobiti i sličnim merama, koje je predlagala buržoazija, nego samo prelaženjem sredstava za proizvodnju iz privatne u kolektivnu, društvenu svojinu. Kongres je doneo odluku o nužnosti borbe za osmočasovni radni dan i o stvaranju »Nacionalne federacije sindikata«.

U svom pismu Engelsu od 22. oktobra 1886. godine Paul Lafargue, koji je komentarisao rezultate kongresa, rekao je, između ostalog, i to da će »kongres u Lionu biti odlučujuće sredstvo da se francuski radnici približe komunizmu«. 497

- 670 U vezi sa događajima u Vjerzonu (vidi napomenu 651) i sa interpelacijom radničkih poslanika u parlamentu (vidi napomenu 598) ministar unutrašnjih poslova Jean-Marie-Ferdinand Sarrien je bio primoran da 18. oktobra 1886. godine da ostavku. Pošto se to poklapalo sa izjavom o povlačenju ministra finansija Marie-François-Sadi Carnot-a, postojala je opasnost krize vlade. Predsednik François-Paul-Jules Grévy i ministar predsednik Charles-Louis-u de Freycinet ipak je uspeo da nagovori ministre da povuku svoje izjave o povlačenju. 497

- 671 U listu »Der Sozialdemokrat« od 21. oktobra 1886. godine socijaldemokratska skupština frakcije je izjavila da je odlučila da: »1. promeni karakter lista »Der Sozialdemokrat« kao zvaničnog organa socijaldemokratske partije, 2. da vrati punomoćja, koja su u svoje vreme sopstvenici lista dali tadašnjoj skupštinskoj socijaldemokratskoj frakciji«.

Povod za ovu odluku bila je potvrda presude, koju je doneo frajberški zemaljski sud 4. avgusta 1886. godine protiv jedne grupe vodećih socijaldemokrata (vidi napomenu 635). Optužba, koja se odnosila na »pripadništvo tajnim savezima«, bila je između ostalog motivisana i time da optuženi imaju veze sa listom »Der Sozialdemokrat«. 499

- 672 U pismu Augusta Bebela, upućenom Engelsu 12. oktobra 1886. godine, rečeno je, između ostalog, da iz sad već pravosnažne presude frajberškog procesa (vidi napomenu 635) proizilaze takve posledice za Partiju, a specijalno za frakciju koje se moraju uzeti u obzir. »Liebknecht i razni drugi... osporavaju to ili tvrde da se mi od toga ne možemo zaštititi. Moje mišljenje je suprotno, i prihvaćen je moj predlog... da se obznani javna izjava, kojom formalno prekidamo svaku vezu s listom »Der Sozialdemokrat«. Pre nekoliko dana dobio sam i to zadovoljenje da mi je advokat Otto Feytag rekao da je korak koji sam predložio *apsolutno nužan*, jer bi inače bilo koji sud smesta mogao pravo da pokrene parnicu.« 499

- 673 U časopisu »Die Neue Zeit«, 4. godište, 1886, sveska 11, izašao je članak Augusta Lebela *Nemačka, Rusija i istočno pitanje*. U svom pismu Engelsu od 12. oktobra 1886. godine Bebel je o tome pisao između ostalog: »Mišljenja sam da se Bismarck s Rusijom upustio dublje, no što mu je s obzirom na Francusku bilo potrebno... Čini mi se da Rusija postupa tako da bi mogla da se samo sa Austrijom uhvati u koštac. Ako prisili Austriju da otpočne borbu, Bismarck nije obavezan da pomogne Austriju... Ako bi došlo do evropskog rata, smatram izbijaenje evropske revolucije izvesnom... Ja, dalje, mislim da upravo ta okolnost...

- mного više nego strah da Rusiji i Francuskoj nije dorastao, zadržava Bismarcka da primi borbu.« 499
- ⁶⁷⁴ O nemačkoj buržoaziji August Bebel je pisao Engelsu 12. oktobra 1886. godine: »Nemački građanin je najveća kukavica i slabić na svetu; strah od nas leži mu u svim kostima.« 500
- ⁶⁷⁵ Nacional-liberal Louis Konstanz Berger izjavio je 20. maja 1886. godine u pruskoj skupštini da više ne čeka na liberalnu vladu koja bi bila po njegovom ukusu i ukusu njegovih prijatelja, niti joj se nada, i da oni u datim okolnostima moraju biti zadovoljni da u krajnjem slučaju dobiju umereni konzervativni režim. August Bebel je u svom pismu od 12. oktobra 1886. godine podsetio Engelsa na taj govor. 500
- ⁶⁷⁶ Misli se na prilike u Francuskoj pod vladavinom Napoleona III. 500
- ⁶⁷⁷ Ovo pismo je, skraćeno i redakcijski obrađeno, pod naslovom *Politička situacija Evrope* objavljeno 6. novembra 1886. godine u nedeljnom listu »Le Socialiste«, Pariz. (Vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 254–259.) 502
- ⁶⁷⁸ *San-stefanski mirovni ugovor*, koji su 3. marta 1878. godine, posle rusko-turskog rata 1877/78. u kome je pobedila Rusija, zaključile ove dve sile, ujedinio je sva bugarska područja u jedinstvenu samostalnu državu, ali je pod pritiskom zapadnih velikih sila na Berlinskom kongresu (juni/juli 1878. godine) revidiran na štetu Rusije. 502
- ⁶⁷⁹ Posle suzbijanja poljskog nacionalnog oslobodilačkog ustanka od 1794. godine došlo je 1795. godine do treće deobe Poljske između Pruske, Rusije i Austrije. Godine 1814/15. je shodno ugovorima Bečkog kongresa stvorena kraljevina Poljska (Kongresna Poljska) u personalnoj uniji sa Rusijom, koja je obuhvatala veliki deo područja koje su Pruska i Austrija uzele u posed prilikom treće deobe Poljske. 502
- ⁶⁸⁰ Sedamdesetih godina 19. veka iskoristile su Engleska i Francuska finansijske teškoće Egipta i uspostavile finansijsku kontrolu nad Egiptom; Egipćani su se borili protiv ove ekspanzije stranog kapitala a za očuvanje svoje nacionalne nezavisnosti. Godine 1882. provocirala je Engleska sukob sa Egiptom, otpočela vojne operacije, najzad osvojila zemlju i pretvorila je stvarno u britansku koloniju. (Vidi takođe napomenu 667.) 503
- ⁶⁸¹ Bugarsko-srpski rat je otpočeo 2. novembra 1885. godine (vidi napomenu 476), a završen je 3. marta 1886. godine mirovnim ugovorom zaključenim u Bukureštu. 504
- ⁶⁸² Prilikom dočeka cara Aleksandra III, koji se sa Krima vraćao u Moskvu, gradonačelnik Moskve, Nikolaj Aleksandrovič Aleksejev, je u svom pozdravnom govoru izjavio: »Učvršćuje se naše uverenje da će Hristov krst zablistati nad Svetom Sofijom.« 504
- ⁶⁸³ *Bečki kongres* (18. septembra 1814. do 9. juna 1815. godine) ujedinio je pobednike Napoleona I. Na kongresu su Austrija, Engleska i caristička Rusija izmenile kartu Evrope, da bi, protiv interesa nacionalnog ponovnog ujedinjenja i nezavisnosti narodâ, restaurirale monarhije. 506
- ⁶⁸⁴ Edouard Drumont, *La France Juive. Essai d'histoire contemporaine.* 507
- ⁶⁸⁵ Tridesetog oktobra 1886. godine saopštila je Laura Lafargue Engelsu da je izašla knjiga austrijskog sociologa i pravnika Antona Mengera *Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung.* Menger je pokušao da dokaže da je Marx »svoje ekonomske teorije prepisao od engleskih utopističkih socijalista Ricardove škole, naročito od Thompsona, ne navodeći izvore«. Pošto Engels nije mogao jedinstavno da prede preko ove klevete kao ni preko Mengerovog falsifikovanja Marxovog učenja, nameravao je najpre da Mengera optuži

- u štampi. Ali pošto je morao da pretpostavi da bi se njegovog istupanje protiv Mengera moglo koristiti kao reklama za ovog beznačajnog čoveka, smatrao je celishodnijim da se ovo učini jednim redakcijskim člankom časopisa »Die Neue Zeit« ili recenzijom njegovog urednika Karla Kautskog i podstakao je Kautskog da napiše takav članak. Engels je hteo da glavni deo članka napiše sam, ali je zbog bolesti morao da prekine rad. Uzimajući u obzir Engelsova uputstva, Kautsky je napisao članak i objavio ga bez potpisa u časopisu »Die Neue Zeit«, 5. godište, 1887. godine, sveska 2. pod naslovom »Juristički socijalizam«. (Vidi u 32. tomu ovog izdanja.) 509 514 550
- 686 Engels misli na svoj *Predgovor* prvom nemačkom izdanju *Marxove Bede filozofije* (Vidi u 32. tomu ovog izdanja.) i na svoj *Predgovor* prvom nemačkom izdanju drugog toma *Marxovog Kapitala* (vidi 14 – 25. ovog izdanja). 509
- 687 Engels misli na prvi, peti i šesti odeljak treće knjige *Kapitala* (vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 27 i dalje, 395 i dalje, i 520 i dalje). 510
- 688 Ovi redovi su odgovor na pismo, potpisano sa E.T. i upućeno redakciji sedmičnog lista »Commonweal«, u kome se pita da li postoji engleski prevod Engelsovog *Razvika socijalizma od utopije do nauke* (vidi u 30. tomu ovog izdanja) i, ako ne postoji, da li će se uskoro pojaviti, odnosno da li svako ima pravo da prevede to delo. 511
- 689 Verovatno Engels misli na pisma dobijena od Eleanor Marx-Aveling i Edwarda Avelinga, koji su se u to doba, baš kao i Wilhelm Liebknecht, nalazili na agitacionom putovanju po SAD (vidi napomenu 634). 512 513
- 690 Pod pseudonimom »Fergus« pisao je Paul Lafargue u časopisu »La nouvelle Revue«. 512
- 691 Prilikom izbora od 2. novembra 1886. godine Henry George je imenovan kao radnički kandidat za predsednika njujorške opštine. Dobio je gotovo 70 000, tj. 31% svih glasova. U gradovima Čikago, Milvoki, Stanton i drugim birani su radnički kandidati. Da bi se obezbedile zajedničke političke akcije radnika, osnovana je u leto 1886. godine u vreme priprema za izbore u Njujorku stranka *United Labor Party*. Inicijator osnivanja partije bilo je udruženje Central Labor Union, koje je nastalo 1882. godine u Njujorku. Prema njujorškom primeru stvorene su takve partije i u nizu drugih gradova SAD (Baltimor, Milvoki, Detroit, Čikago i dr.). 513 519 530 628
- 692 U drugoj polovini oktobra 1886. godine objavilo je rukovodstvo udruženja Social Democratic Federation da je za 9. novembar, tradicionalni »Lord Mayor's Day«, kada se u Londonu obično održavaju svečane povorke, zakazalo demonstraciju i miting nezaposlenih. Vlasti su zabranile demonstracije na ulicama kojima se kretala svečana povorka, i tamo koncentrisale znatne policijske snage. Pokušaj da se i pored toga održi miting nije uspeo. Na to je federacija odlučila da za 21. novembar sazove miting na Trafalgar Square-u. Na tom mitingu učestvovalo je nekoliko hiljada ljudi; on je protekao bez incidenata. 514 521
- 693 *Radikalnim klubovima* nazivala su se u drugoj polovini 19. veka u Engleskoj radikalna udruženja, pretežno sastavljena od radnika i slabo povezana s liberalnom partijom. Usled poleta radničkog pokreta krajem osamdesetih godina, broj ovih klubova se veoma povećao. Oni su postali značajni u širenju socijalističkih ideja. 514 517 540 566 570 574 577 579 582
- 694 Neposredan povod za zaveru građanske štampe 1859/60. godine protiv Marxa i proleterskih revolucionara koje je on vodio bila je klevetnička knjiga vulgarnog demokrate i bonapartističkog agenta Karla Vogta *Maj proces protiv lista »Allgemeine Zeitung«*, koja se pojavila decembra 1859. godine. Marx je raskrinkao ove klevete u svom radu *Gospodin Vogt* (vidi u 17. tomu ovog izdanja). 514
- 695 Hermann Schlüter je 4. novembra 1886. godine na molbu Augusta Bebela

obavestio Engelsa o tome da će Partija obezbediti Johannu Philippu Beckeru godišnji prihod od 2000 franaka. Honorar za Beckerove spise kao i njegovi troškovi obračunavaće se zasebno. Sem toga je Beckeru predloženo da se preseli u Cirihi. Schlüter je zamolio Engelsa da nagovori Beckera da prihvati ovaj predlog.

Međutim, svi ovi planovi nisu se mogli ostvariti, pošto je Becker 7. decembra 1886. godine umro u Ženevi. 516

- 696 Četvrtog novembra 1886. godine Hermann Schlüter je pisao Engelsu i postavio mu između ostalog sledeće pitanje: »Da li biste imali nešto protiv toga ako bismo 3. glavu *Teorije sile* iz Vašeg *Dühringa*, na odgovarajući način izmenjeni, kao separat primili u našu „Socijaldemokratsku biblioteku“? kao i ako bismo Vaš članak *O društvenim odnosima u Rusiji*, možda sa dodatkom prvog niza Vaših pisama koja se bave istim predmetom, takođe opet objavili u Listu „Der Volksstaat“?»

Izneti plan Engels je docnije izmenio i odlučio da za separat uzme samo pomenute 3 glave o *Teoriji sile* i da im doda novu, četvrtu glavu, koja konkretizuje osnovne teze te tri glave na primeru nemačke istorije od 1848-1888. godine, koja se istražuje sa stanovišta kritike »celokupne Bismarckove politike«. Trebalo je da brošura nosi naslov *Uloga sile u istoriji*. Engels je rad na ovoj četvrtog glavi počeo krajem 1887. godine, ali je u martu 1888. godine morao prekinuti zbog drugih hitnih poslova, a očigledno se nije ponovo latio njega. Nedovršen rad, skica predgovora za njega kao i raspored za četvrtu glavu, objavljeni su tek posle Engelsove smrti (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 329 - 373). 516

- 697 Engelsov članak *O društvenim odnosima u Rusiji* pojavio se u Lajpcigu kao brošura. Spadao je u seriju »Izbeglička literatura« (članak I-V), specijalno pisanu za list »Der Volksstaat« (vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 419 - 458).

Izdavanje brošure *O društvenim odnosima u Rusiji*, koje je planirao Hermann Schlüter, nije se onda ostvarilo. Članci I, II i V serije »Izbeglička literatura« primljeni su u zbirku »Internacionalne teme iz lista „Der Volksstaat“ (1871-1875. godine)«, koja je izašla 1894. godine u Berlinu. Uz članak *O društvenim odnosima u Rusiji* Engels je napisao za tu zbirku takođe poseban pogovor (vidi 33. tom ovog izdanja, str. 357 - 368). 517

- 698 Program stranke United Labor Party (vidi napomenu 691), koja je nastala u toku priprema za izbore u novembru 1886. godine u Njujorku i u nizu drugih gradova, sadržavao je zaključak: »Sem toga, izjavljujemo da bi oslobođenje radnika trebalo da izdejstvujuju sami radnici« i ograničavao se u pojedinostima na nejasne zahteve reformisanja. Objavljen je u njujorškom nedeljnom listu »Der Sozialist« od 2. oktobra 1886. godine. 519

- 699 O odnosu Saveza komunista prema drugim radničkim organizacijama vidi *Manifest komunističke partije*, 7. tom ovog izdanja, str. 389 i dalje. 520

- 700 Godine 1886. povećavao se u SAD broj suđenja protiv vođa i članova raznih radničkih organizacija, koji su zbog učestvovanja u štrajkovima i demonstracijama za osmočasovni radni dan i za druge demokratske zahteve protivustavno osuđivani na velike kazne zatvora. Jedno od suđenja ove vrste koje je uzvitalo najviše prašine održano je u leto 1886. godine u Čikagu (vidi takođe napomenu 471). 520

- 701 Krajem novembra 1886. godine lajpciški porotni sud je osudio radnika Karla Richarda Schumanna na 4 godine zatvora a niz drugih socijaldemokrata takođe na duge kazne prinudnog rada i zatvora. Schumann je na osnovu »malog opsadnog stanja« 25. septembra 1886. godine proteran, a kad je napuštao grad 26. septembra, ispratio ga je veliki broj radnika s crvenom zastavom. U toj mirnoj povorci četiri policajca u civilu izazvala su tuču, pri čemu su dvojica od njih obojena na zemlju, ali nisu povređena. Taj slučaj uzet je kao povod za optužbu za pokušaj »ustanka«. 521

- ⁷⁰² Ove redove napisao je Engels na dopisnici. Na njoj je Engelsovim rukopisom napisana sledeća adresa: Gospodinu H. Schlüтеру, Volksbuchhandlung, Casinostraße, Hottingen-Zürich, Switzerland. 522
- ⁷⁰³ Hermann Schlüter je 4. decembra 1886. godine u jednom pismu predložio Engelsu da se brošura *Bakunjinisti na delu* (vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 385 – 398) zajedno sa člankom *O društvenim odnosima u Rusiji* (vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 449 – 458) ponovo izda u ediciji »Socijaldemokratska biblioteka« i da ovo izdanje bude dopunjeno predgovorom izdavača. (Uporedi takode pismo br. 379 u ovom tomu i napomenu 697.) 522
- ⁷⁰⁴ U drugoj polovini 19. veka postojao je u industrijskom gradu Barmenu veliki broj crkvenih udruženja, od kojih se čitav niz bavio ublaživanjem akutnog očajnog položaja radničkog stanovništva. Ova udruženja finansirali su gotovo isključivo imućni građani grada. 525
- ⁷⁰⁵ Desetog decembra 1886. godine obratila se Florence Kelley-Wischnewetzky Engelsu s molbom da napiše predgovor za američko izdanje *Položaja radničke klase u Engleskoj 1844. godine*, koje je ona prevela. Obrazložila je ovu želju time što je Engelson pogovor od februara 1886. godine (*Dodatak američkom izdanju »Položaja radničke klase u Engleskoj«*, vidi u 32. tomu ovog izdanja) zastareo. Predložila je da se novi predgovor poglavito bavi kritikom teorije Henryja George-a. Tom prilikom je zapitala Engelsa da li pristaje da se u naslovu dela reči »1844. godine« izostave ili izmene. Januara 1887. godine Engels je napisao predgovor, koji je štampan pod naslovom *Radnički pokret u Americi* (vidi u 32. tomu ovog izdanja). 526 535
- ⁷⁰⁶ Po završenom putovanju Eleanore Marx-Aveling i Edwarda Avelinga po SAD (vidi napomenu 634) u decembru 1886. godine nacionalni izvršni komitet Socijalističke radničke partije Severne Amerike, koji je finansirao putovanje, otkrivio je Avelinga da je hteo da prevari Partiju u pogledu svojih putnih troškova. Ovu optužbu odmah je prihvatila buržoaska štampa i iskoristila za antisocijalističku propagandu. Između Avelinga i Komiteta došlo je do duže rasprave. (Vidi takođe napomenu 717, 739, 765, 769, 778 i 780.) Engels je vodio dužu prepisku da bi prečistio tu stvar. 529 542 547 549 572 574
- ⁷⁰⁷ Ferdinanda Domelu Nieuwenhuisa osudio je u junu 1886. godine haški sud zbog »uvrede kralja« i »prestupa izvršenog u štampi« na godinu dana zatvora i 50 guldena novčane kazne. Tužba se zasnivala na članku koji je izašao u Nieuwenhuisovom listu »Recht voor Allen« bez navođenja piščeva imena. Mada se autor članka javio u toku pretresa, vrhovni sud je početkom januara 1887. godine potvrdio presudu Nieuwenhuisu. Osamnaestog januara 1887. godine na jednom javnom zboru lišen je slobode i uhapšen. Prvog septembra 1887. godine pušten je iz zatvora i tom prilikom su ga radnici pozdravili velikim ovacijama. 530
- ⁷⁰⁸ Pasquale Martignetti je 9. januara 1887. godine saopštio Engelsu da mu je život postao nepodnošljiv. Kao činovniku državnog javnog beležništva, koje podleže nadzoru ministra pravde, preti mu – zbog njegovog političkog ubeđenja – otpuštanje a možda i istraga. »Ne mogu biti socijalist i u isto vreme vladin činovnik«, pisao je Martignetti. »U Italiji nisam mogao ništa naći. Možda mi Vi možete obezbediti neko mesto u Americi ili na drugom mestu...« 532 533 587
- ⁷⁰⁹ Koliko nam je poznato, dosad nije naden kraj ovog pisma. 532
- ⁷¹⁰ Početkom 1887. godine između Rusije i Nemačke je došlo do izvesnog približavanja, za koje je Nemačka bila zainteresovana zbog rastućeg antinemačkog raspoloženja u Francuskoj, a Rusija zbog svojih zategnutih odnosa sa Austro-Ugarskom posle »bugarske krize« (vidi napomenu 476 i 664). Bismarck je 11. januara 1887. godine u skupštini govorio o nužnosti prijateljskih odnosa sa Rusijom i neprijateljskog držanja prema Francuskoj, jer Francuska neće da se odrekne Elzasa i Lotaringije. Sovinizam koji je 1886/1887. godine potpirio

- Bismarck i ratna panika koju je izazvao nadovezivali su se na revanšističke težnje francuskog ministra rata Georges-Ernesta Boulanger-a, ali nisu nailazile na podršku Rusije, čime je ratna opasnost bila odstranjena. 537 550
- ⁷¹¹ Četrnaestog januara 1887. godine Bismarck je raspustio skupštinu, pošto je septenat, koji je on tražio za svoj nacrt vojnog zakona, odbijen i odobren samo za tri godine. Skupštinski izbori održali su se 21. februara 1887. godine. Uprkos izbornom teroru koji se pojačavao do otvorene hajke protiv radničke partije, nemačka socijaldemokratija je dobila 763 128 glasova. Time se 10,1% svih birača izjasnilo za antimilitaristička načela, koja je zastupala partija. Pa ipak je usled reakcionarne podele na biračke okruge i taktike užeg izbora koju su primenjivale partije kartela, broj mandata prema poslednjim izborima pao od 24 na 11. Nova skupština je protiv glasova socijaldemokratije odobrila septenat 11. marta 1887. godine. 537 550 559 570 574
- ⁷¹² Januara 1887. godine doneo je list »Daily News« saopštenje da je Pruska odlučila da od francuske vlade traži objašnjenje o pokretima trupa na nemačko-francuskoj granici. Poluslužbeni list »Norddeutsche Allgemeine Zeitung« demantovao je ovo 25. januara 1887. godine. 538
- ⁷¹³ Prvog februara 1887. godine saopštila je Laura Lafargue Engelsu da je došlo do sukoba između izdavača lista »Le Cri du Peuple«, Caroline-Remy Séverine-Guebhard i urednik ovog lista Jules-a Guesde, Gabriela Deville-a, Alberta Gonlléa i drugih. Urednici su kategorički ustali protiv Guebhard-inog članka, pisanog u odbranu anarhista Duvala, koji je zbog provalne krađe bio osuđen na smrt, kao i protiv antinemačkog uvodnog članka od nekog Bienvenua. Sem toga su zahtevali da se ukloni novinar Georges de Labruyère, čije je bulanžističko raspoloženje bilo poznato. Najzad su Guesde, Deville i drugi napustili list »Le Cri du Peuple« i osnovali list »La Voie Du Peuple«, čiji je prvi broj izašao 2. februara 1887. godine. List je od samog početka imao finansijskih teškoća, poslednji broj izašao je 17. marta 1887. godine. 539 549 568
- ⁷¹⁴ List »Le Citoyen« je izlazio od 1. oktobra 1881. do 8. marta 1884. godine. U njegovom osnivanju učestvovao je Jules Guesde; »Citoyen« se kasnije sjedinio s listom »La Bataille«, koji je izlazio pod uredništvom Prospera Olivera Lissagaray-a. Francuska radnička partija (vidi napomenu 616) izgubila je usled toga uticaj na taj list. 539
- ⁷¹⁵ »Das Wochenblatt der »New Yorker Volkszeitung« objavio je 22. januara 1887. godine članak *Aveling i socijalisti*, koji je, kao što se vidi iz pisma Friedricha Adolpha Sorgea upućenog Engelsu 28. februara 1887. godine, napisao Alexander Jonas. 544 547
- ⁷¹⁶ Članak *Situation politique de l'Europe* je izašao u nedeljnom listu »Le Socialiste« od 6. novembra 1886. godine. Nemački prevod tog članka izašao je pod naslovom *Die politische Lage Europas* (Politička situacija Evrope) 20. i 27. novembra kao i 4. decembra 1886. godine u njujorškom listu »Der Sozialist« (vidi u 32. tomu ovog izdanja). On je skraćena i redakcijski obrađena verzija pisma koje je Engels pisao Paulu Lafargue-u 25. oktobra 1886. godine (vidi u ovom tomu, pismo br. 291). 547
- ⁷¹⁷ Prvi cirkular Izvršnog komiteta Socijalističke radničke partije Severne Amerike upućen vlastitim sekcijama, koji je sadržavao optužbu protiv Avelinga (vidi napomenu 706), nosi datum 7. januara 1887. godine, a potpisali su ga Wilhelm Ludwig Rosenberg, Hermann Walther i drugi. 549 561
- ⁷¹⁸ Cirkular Edwarda Avelinga od 26. februara 1887. godine poslat je sekcijama Socijalističke radničke partije Severne Amerike i drugim socijalističkim organizacijama. U njemu Aveling opširno odgovara na optužbe koje su iznete u cirkularu Izvršnog komiteta te partije od 7. januara 1887. godine (vidi napomenu 717). 549 553 554 556 561

- ⁷¹⁹ Časopis «Revista Sociala» u br. 2 od decembra 1886. godine najavio je rumunski prevod ciklusa predavanja Paula Lafargue-a «Le materialisme économique de Karl Marx. Cours d'économie sociale». U istom broju izašao je Engelsov članak *Politička situacija Evrope* (vidi napomenu 716) na rumunskom jeziku. 550
- ⁷²⁰ Misli se na Centar (vidi napomenu 237). 550
- ⁷²¹ Devetnaestog februara 1887. godine je na inicijativu niza inostranih socijalista u Parizu održana svečanost, u kojoj su učestvovali nemački, skandinavski, poljski i ruski socijalisti. Svečanost je bila izraz protesta protiv trke u naoružanju i pripremanju za rat u Evropi. Jedan od organizatora svečanosti je bio ruski socijalist, emigrant Osip Cetkin. Na njegovu molbu, Engels je uputio «pismo organizacionom komitetu međunarodne svečanosti u Parizu» (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 280/281). 550
- ⁷²² List «La Voie du Peuple» je 24. februara 1887. godine na prvoj strani pod opštim naslovom «La Révolution en Allemagne – Prise de Berlin» kao i u uvodnom članku «Victoire» doneo opširan izveštaj o rezultatima nemačkih skupštinskih izbora od 21. februara 1887. godine i slavio uspehe socijaldemokrata.
O skupštinskim izborima vidi napomenu 711. 552
- ⁷²³ Engels upoređuje izborni uspeh Paula Singera sa uspehom francuskog radikala Eduarda Lockroyja, koji je na parlamentarnim izborima 1885. godine dobio najveći broj glasova u departmanu Sena i stoga bio obeležen kao «le premier élu de la France» («prvoizabrani Francuske».)
Kako sledi iz jednog pisma Paula Singera upućenog Engelsu 7. marta 1887. godine, Engels mu je čestitao na velikom izbornom uspehu. 552
- ⁷²⁴ Prilikom skupštinskih izbora 21. februara 1887. godine za VII period zakonodavne skupštine kandidovao se Wilhelm Liebknecht u Ofenbahu (7957 glasova), Bremenu (7742 glasa) i Mitvajdi (7655 glasova). U sva tri mesta je zabeležen porast broja glasova u poređenju sa izborima iz 1884. godine, pa ipak Liebknecht nije dobio potrebnu većinu glasova. Posle naknadnih izbora u izbornom okrugu Berlin VI 30. avgusta 1888. godine opet je zauzeo svoje mesto u skupštinskoj frakciji. 553 559
- ⁷²⁵ Uprkos antifrancuskoj kampanji u štampi, koju je Bismarck potpirivao a kler u Elzas-Lotaringiji podržavao, tamo su izabrani isključivo poslanici za koje se znalo da će glasati protiv Bismarckovog nacrtu vojnog zakona. Svih petnaest izabranih poslanika pripadalo je partiji «Elzašana». 553
- ⁷²⁶ Izučavanje ove problematike imalo je za rezultat članak Paula Lafargue-a *Obrevizavanje njegov socijalni i religiozni značaj*, objavljen u časopisu «Die Neue Zeite», 6. godište, 1888. godine, str. 496 – 505. 553
- ⁷²⁷ List «La Voie du Peuple» počeo je 8. februara 1887. godine da štampa Guy de Maupassant-ov roman «Bel Ami». 553
- ⁷²⁸ Od 18 užih izbora, u kojima su učestvovali socijaldemokratski kandidati, završili su se još pet pobedom socijaldemokrata (Breslava-zapadni izborni okrug, Elberfeld, Frankfurt na Majni, Hanover, Solingen). 554
- ⁷²⁹ Kao odgovor na Engelsovo pismo od 12. februara 1887. godine (vidi u ovom tomu, pismo br. 312) Friedrich Adolph Sorge je 22. februara napisao u dopisnici: «Trudiću se svim silama da raščistim ovu stvar i uskoro te izvestiti. Ne treba da se plašiš da me uznemiravaš. – Obećani prepis pisma bio bi mi poželjan. Odmah sam pogodio ko je pisac.»
Engels je pomoću Sorgea dobio efikasnu pomoć u svojim nastojanjima da pobije optužbe protiv Edwarda Avelinga (vidi napomenu 706), i Florence Kelley-Wischnewetzky je izmenila svoje mišljenje u toj stvari, kako je Sorge 2. i 30. marta 1887. godine pomenuo u svojim pismima Engelsu. 556

- ⁷³⁰ Engels citira iz pisma Paula Singera od 7. marta 1887. godine. 556
- ⁷³¹ Friedrich Adolph Sorge pisao je Engelsu 20. februara 1887. godine između ostalog: »... Gospoda W. prevodi izvršno... Kako bi bilo da njoj poveriš prevodjenje *Komunističkog manifesta*? Ti imaš nekoliko loših štampanih prevoda tog dela, i sem toga se u tvojim rukama nalazi (iz Marxove zaostavštine) rukopis jednog prevoda, koji je ovde uradio H. Meyer. Taj rukopis, dopunjen s'nekoliko tvojih beležaka, mogao bi poslati ovamo; gospoda W. bi ga preradila, dostavila tebi na reviziju, i onda bi se mogao ovde izdati.« 556
- ⁷³² U već pomenutom pismu od 20. februara 1887. godine primetio je Friedrich Adolph Sorge, između ostalog, sledeće: »Rasturanje engleskog prevoda *Kapitala* izgleda ovde nije dospelo u prave ruke... Po mom mišljenju, trebalo je da ga ovdašnji zastupnik pošalje časopisu 'North American Review'... i većim dnevnim listovima u Njujorku, Čikagu i Bostonu na recenziju. Onda bi se sigurno o njemu raspravljalo i našli bi se kupci i čitaoci. Tako kako se sad radilo knjiga će, bojim se, sporo naići na prijem.« 556
- ⁷³³ Nedeljni list »The Athenaeum« je 5. marta 1887. godine objavio recenziju bez potpisa o 1. izdanju prvog toma *Kapitala* na engleskom jeziku. 556 558
- ⁷³⁴ Dok je 1. i 2. izdanje prvog toma *Kapitala* na engleskom jeziku (1887. i 1888. godine) oba puta stajalo 30 šilinga, treće izdanje (1889. godine) bilo je moguće prodati po 10 šilinga i 6 penija. 557
- ⁷³⁵ Engels se poziva na svoju ocenu Socijalističke radničke partije Severne Amerike u svom predgovoru za američko izdanje rada *Položaj radničke klase u Engleskoj* (vidi u 32. tomu ovog izdanja).
Friedrich Adolph Sorge, koji je predgovor mogao da čita još pre objavljivanja, pisao je 20. februara 1887. godine Engelsu u vezi s tim: »I kako dolazi Socialist Labor Party do položaja koji joj ti pripisuješ, do položaja faktora s kojim se mora računati? Ti joj ga daješ samo na štetu sindikata, koji ovde zaista imaju uticaj i moć, i svoje uspehe velikim delom postižu *nasuprot* Socialist Labor Party.« 557
- ⁷³⁶ Sekretar Socijalističke radničke partije Severne Amerike, Wilhelm Ludwig Rosenberg, objavio je u nedeljnom listu »Justice« od 5. marta 1887. godine pismo, u kome je tvrdio da su vođe organizacije Knights of Labor (vidi napomenu 642) krive za neuspeli ishod štrajka lučkih radnika iz Nju Džerzija. Pisao je dalje da je njegova partija naklonjena svakom legitimnom pokretu organizovanih radnika, ali da ne može podržavati organizaciju kojom upravljaju nenadležne i nadmene vođe. 557 561
- ⁷³⁷ *Central Labor Unions* – udruženja sindikata – postojala su osamdesetih godina u nizu velikih industrijskih gradova SAD. Prvo je osnovano 1882. godine u Njujorku. Mnoga od ovih udruženja pristupila su udruženju American Federation of Labor (AFL), koje je osnovano u decembru 1886. godine. 557
- ⁷³⁸ U godinama 1886/1887. sprovelo je udruženje Social Democratic Federation (vidi napomenu 313) široku agitaciju među nezaposlenim (Unemployed Agitation) u Londonu. Početkom 1887. godine priredilo je udruženje između ostalog takozvane »crkvene parade«, »da bi javno pokazalo prave razmere siromaštva i na taj način protestovalo protiv podlog licemerstva onih klasa, koje obmanjuju narod u pogledu bogatih dohodaka crkve«. Jedna od tih povorki nezaposlenih sa ženama i decom našla se 27. februara 1887. godine u katedrali sv. Pavla. Za vreme propovedi učesnici su u više navrata protestovali protiv propovedničkog shvatanja »sreće siromašnih«. Posle službe božje organizovalo je udruženje Social Democratic Federation na ulicama mitinge, kojima su prisustvovala hiljade ljudi i govorile poznate vođe udruženja. 557
- ⁷³⁹ Odgovor Edwarda Avelinga na članak lista »New Yorker Volkszeitung« (vidi na-

- pomenu 715) objavljen je u ovom listu 2. marta 1887. godine zajedno sa novim člankom redakcije »*Afera Aveling još jedanput*«. Avelingov odgovor na ovaj drugi članak, koji se pominje u ovom pismu, objavljen je u listu »New Yorker Volkszeitung« 30. marta 1887. godine. 561 568
- 740 Friedrich Adolph Sorge obavestio je Engelsa u pismu od 28. februara 1887. godine o tome da je u listu »Arbeiterzeitung« (Chicago) izašla duža izjava K. H. Müllera u prilog Avelingu i da je ta izjava poslata Engelsu.
Za drugi cirkular vidi napomenu 718. 562
- 741 Ove redove je Engels napisao pariskoj organizaciji francuske radničke partije, koja je povodom 16. godišnjice Pariske komune priredila veliku svečanost u dvorani Mille-Colonnes. 563
- 742 Ovaj tekst je poslednja, sačuvana strana pisma koje nije nađeno. Donosimo tekst prema faksimilu rukopisa u letopisu »Pionier. Illustrierter Volks-Kalender für 1902«, New York, 1901. 564
- 743 Socijaldemokratija je postavila posle izbora od 21. februara 1887. godine (vidi napomenu 711) samo još 11 poslanika za skupštinu. Da bi mogla da podnosi sopstvene predloge i interpelacije, bilo je potrebno 15 poslanika. 564
- 744 Glasine koje je objavio list »La Voie du Peuple« 17. marta 1887. godine dovele su do rasprave između novinara Alberta Goulléa i Georges-a de Labriyère-a. Oni su se uzajamno optuživali da su izbegli duel. List »Le Cri du Peuple« dao je svoju verziju ovog događaja ne pominjući »La Voie du Peuple«.
List »Le Radical« od 20. marta 1887. godine stavio je Goulléu i Gabrielu Deville-u na raspolaganje svoje stupce za odgovor listu »Le Cri du Peuple«. 565
- 745 Nedeljni list »The Weekly Dispatch« demantovao je 20. marta 1887. godine glasine o smrti Wilhelma I. 565
- 746 Trinaestog marta 1887. godine nekoliko pripadnika grupe »Narodna volja« je pod vodstvom A. J. Uljanova pokušalo atentat na Aleksandra III. Trinaest osoba je zatvoreno i predato sudu; 5 od njih su ubijeni, ostali osuđeni na dugogodišnje kazne zatvora. U jednoj službenoj objavi carističke vlade tvrdilo se da »nekoliko inostranih novina« preuveličavaju ulogu ustavne partije u Rusiji i da »uticajne klase ne veruju da je... već došlo vreme za uvođenje ustavne vlade«. Dalje je objavljeno da ruska vlada »pažljivo izučava državni socijalizam, koji knez Bismarck uspešno unapređuje u Nemačkoj« i da car »žali što su potrebne skupe mere predostrožnosti za njegovu ličnu sigurnost«.
Sledećih nedelja opet su se u štampi širile glasine o novim atentatima na Aleksandra III. 566 568 569 572
- 747 Telegram Aleksandra Battenberga caru Aleksandru III od 30. avgusta 1886. godine poslat je kada je Battenberg – koji je nekoliko dana pre toga svrgnut s prestola (vidi napomenu 664) – pokušao da se ponovo domogne prestola. Telegram je bio sastavljen u duhu najveće pokornosti i sadržavao obećanje da će na svaki način podržavati »velikodušne namere« cara »da Bugarsku izvede iz teške krize«. Završavao se rečima: »Pošto mi je Rusija dala krunu, spreman sam da je i vratim u ruke njenog suverena.« 566
- 748 Friedrich Adolph Sorge je 25. marta 1887. godine pisao Engelsu da je Adolf Hepner optužbe Izvršnog komiteta Socijalističke radničke partije Severne Amerike protiv Edwarda Avelinga (vidi napomenu 706) nazvao podlim, ali je ipak mišljenja da je »Aveling mogao sve izbeći da je od samog početka bio otvoreniji prema tim ljudima. Sorge je dalje pisao: »Prema nagoveštajima koji su mi dati izgleda da je Kautsky postao plašljiv. Stari Wilhelm (Liebknecht) o tome čuti kao zaliven!« 567
- 749 Opšta vojna obaveza uvedena je u Rusiji januara 1874. godine. Već 9. januara 1877. godine, za vreme rusko-turskog rata, Engels je tvrdio da je ona »dezorga-

nizovala» rusku armiju (vidi u 41. tomu ovog izdanja, Drugi deo, pismo br. 77). 568 573

- ⁷⁵⁰ Na Engelsovu molbu (vidi u ovom tomu, pismo br. 320) obratio se Friedrich Adolph Sorge 29. marta 1887. godine uredniku lista »New Yorker Volkszeitung«, Alexandru Jonasu, pismom u kome je, kako je Engelsu istog dana saopštio, tražio sledeće: »Koliko ja znam, dr E. Aveling Vam je 16. marta ove godine poslao odgovor na Vaš članak od 2. marta ove godine, koji treba da je već nekoliko dana u Vašim rukama. Molim Vas da mi saopštite kada ovaj odgovor treba da bude štampan na odgovarajućem mestu...« Odgovor Edwarda Avelinga je objavljen 30. marta u pomenutom listu. 569
- ⁷⁵¹ Ove pretpostavke su se potvrdile kada je švajcarsko Savezno veće 18. aprila 1888. godine pod pritiskom nemačke vlade iz Švajcarske prognalo Eduarda Bernsteina, Juliusa Mottelera, Hermanna Schlütera i Leonarda Tauschera, rukovodioce uredništva, ekspedicije i štamparije lista »Der Sozialdemokrat«. List je pod rukovodstvom švajcarskog socijaldemokrate Conrada Conzetta izlazio do 22. septembra 1888. godine, najpre još u Švajcarskoj a onda se preselio u London. 569
- ⁷⁵² U proleće 1887. godine održavali su se u SAD opštinski izbori. U približno 60 gradova bili su istaknuti kandidati radničkih organizacija, a u 20 gradova su izabrani; u nekoliko drugih, naročito u Sinsinatiju, Milvokiju i Čikagu nedostajalo je samo nekoliko glasova za pobeđu tih kandidata. 570
- ⁷⁵³ Dvadeset osmog marta 1887. godine podnet je u engleskom Donjem domu nacrt jednog Crimes Billa – krivičnopravni zakonski predlog za Irsku –, koji je nedvosmisleno bio uperen protiv oslobodilačke borbe irskog naroda i o kome se na više sednica oštro diskutovalo. Nadležnost sudija policijskog suda je proširena, izvesna udruženja su se mogla javno oglasiti nezakonitim, za zaveru, bojkot, suprotstavljanje vlastima i slično osnovani su potrebni sudovi, u određenim slučajevima mogao se nadležni sud iz Irske preместiti u Englesku. Ovaj zakonski predlog izazvao je masovne proteste u engleskom radničkom pokretu. Jedanaestog aprila 1887. godine učestvovalo je oko 150 000 ljudi na protestnim mitinzima u Hyde Park-u. Na platformama koje su podigle razne organizacije govorili su govornici liberalne partije (William Stuart Gladstone i drugi članovi parlamenta), zatim udruženja Social Democratic Federation (Bateman, Burns, Michael Davitt i drugi), saveza Socialist League (Eleanor Marx-Aveling, Edward Aveling i drugi, vidi napomenu 754) i drugih organizacija. Na svim mitinzima donete su rezolucije protiv Crimes Billa.
- Uprkos protestima, Donji i Gornji dom je jula 1887. godine prihvatio ovaj zakonski predlog. Već 23. jula proglašeno je, shodno ovim prinudnim zakonima, vanredno stanje u nekoliko grofovija (najpre u 4, docnije u više od 30). 570 602
- ⁷⁵⁴ U svom izveštaju o mitinzima od 11. aprila 1887. godine protiv irskih prinudnih zakona (vidi napomenu 753) list »The Daily Telegraph« je 12. aprila 1887. godine pod naslovom »Irish crimes bill. Great demonstration on Hyde Park, procession and speeches« pisao da je govor Eleanor Marx-Aveling naišao na veliko interesovanje i da je primljen sa oduševljenjem. 572
- ⁷⁵⁵ Očevidno je u pitanju niz članaka od Edwarda Avelinga i Eleanor Marx-Aveling *The Labor Movement in America*. On se pojavio u martu, aprilu i maju 1887. godine u mesečniku »Time«, koji je izdavalo preduzeće Swan Sonnenschein. 572 580 615
- ⁷⁵⁶ U Parizu su se 8. maja 1887. godine održavali izbori za opštinska veća. Paul Lafargue se kandidovao u V arondismanu Jardin des Plantes (Botanički vrt, koji je u Parizu spojen sa Zoološkim vrtom). Posle prvog glasanja Lafargue je tamo bio na trećem mestu sa 568 glasova, na užim izborima od 15. maja 1887. godine došao je sa 685 glasova na drugo mesto. 572 577 589

- ⁷⁵⁷ Jules Guesde, Gabriel Deville i druge vođe francuske radničke partije istupile su iz redakcije lista «Le Cri du Peuple»; list «La Voie du Peuple», koji su posle toga oni osnovali, mogao je da opstane samo nekoliko nedelja (vidi napomenu 713) a nedeljni list partije «Le Socialiste» morao je takođe privremeno da prestane da izlazi (poslednji broj izašao je 26. marta, sledeći tek 11. juna 1887. godine). 572 577 589
- ⁷⁵⁸ Takozvano oslobođenje seljaka bilo je u Rusiji 1861. godine otpočeto ukidanjem robovlasništva. Reforma je obuhvatila oko 22,5 miliona seljaka, koji su se novcem ili radom morali otkupiti od posednika. Oslobođenje seljaka «je bilo najnesavesnije iskorišćavanje seljaka, bilo je lanac nasilja i samo ruganje seljacima» (Lenjin). 573
- ⁷⁵⁹ Engelsov predgovor za američko izdanje *Položaja radničke klase u Engleskoj* (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 273 – 279) preveo je još pre nego što je knjiga izašla, bez znanja i odobrenja autorovog, Alexander Jonas na nemački jezik i izdao ga 10. aprila 1887. godine u nedeljnom izdanju lista «New Yorker Volkszeitung». U prevodu je bilo netačnosti i izvrtnja smisla teksta. 574 583 585 593
- ⁷⁶⁰ Prepiska Henryja Mayersa Hyndmana izašla je 9. aprila 1887. godine u nedeljnom listu «The Standard», koji je izdavao Henry George u Njujorku. 574
- ⁷⁶¹ Treća godišnja konferencija saveza Socialist League (vidi napomenu 367) održana je u Londonu 29. maja 1887. godine. Konferenciji su prisustvovali delegati iz 24 sekcije. U rezoluciji, prihvaćenoj većinom glasova, reklo se da «konferencija podržava politiku odricanja od parlamentarne delatnosti, koju je liga dođe sprovodila, i ne vidi bitne razloge da je menja». Na taj način pobedili su anarhistički elementi, što je uskoro dovelo do raspada lige. 575 578 580 582 590 593 595 598 606
- ⁷⁶² Jedanaestog aprila 1886. godine vlada je ukazom o štrajkovima koji je izdao pruski ministar unutrašnjih poslova pripremala novu etapu zakona protiv socijalista. Radnički skupovi su zabranjeni, sindikalna stručna udruženja raspuštena. Učestala izgnanstva i mnogobrojna suđenja zbog tajnog udruživanja trebalo je da slome borbenu odlučnost radnika. Franz Mehring je doba od 1886–1888. godine okarakterisao kao «samrtničke grčeve izuzetnog zakona, u kojima je neman – ščepana za gušu snažnim prstima proletarijata – još jednom divlje udarila oko sebes. 575
- ⁷⁶³ Radi se o Marxovim pismima, upućenim Nikolaju Franceviču Danijelsonu. 576
- ⁷⁶⁴ Laura Lafargue je pisala Engelsu 24. aprila 1887. godine, između ostalog, i to da Theodore Stanton, suvlasnik lista «European Correspondent» pravi teškoće oko plaćanja dospelih honorara za članke koje je ona prevela. 577
- ⁷⁶⁵ Pomenuti cirkular Izvršnog komiteta Socijalističke radničke partije Severne Amerike protiv Edwarda Avelinga poslao je Engelsu 18. aprila Friedrich Adolph Sorge. O slučaju Aveling vidi takođe napomenu 717.
Wilhelm Liebknecht je u svojoj izjavi 16. maja 1887. godine istupio u odbranu Avelinga. 577 579
- ⁷⁶⁶ *Afera Pagny*, takozvana afera Schnaebelé, jeste sukob između Nemačke i Francuske, koji je izazvao Bismarck. Dvadesetog aprila 1887. godine uputio se na nemačko područje francuski komesar pogranične policije iz Pagnja na Mozele, Guillaume Schnaebelé, na službeni dogovor sa nemačkim pograničnim činovnicima, ali je tamo uhapšen zbog «špijunaže». Slučaj je izazvao veliko uzbuđenje i dao nov podsticaj antifrancuskoj novinskoj kampanji vladajućih krugova u Nemačkoj kao i antinemačkoj propagandi francuskih revanšista. Pretio je vojni sukob. Međutim, Rusija i Austro-Ugarska nisu podržale Bismarcka u ovoj stvari, tako da je Schnaebelé 30. aprila morao biti oslobođen. Dvadeset osmog aprila 1887. godine naveo je Bismarck francuskom ambasadoru u Berlinu kao obrazloženje za puštanje na slobodu da se prelazanje granice radi službe-

- nog dogovora između činovnika susjednih država u svako doba mora smatrati za bezbedan prolaz s pratnjom. 578 582
- ⁷⁶⁷ Friedrich Adolph Sorge odgovorio je 20. aprila 1887. godine na Engelsonu prijedbu da je Socijalistička radnička partija Severne Amerike prisvojila uspehe svojih prethodnika (vidi u ovom tomu, pismo br. 317): »To što mi tim momcima prebacujemo i što ne možemo nikad da im oprostimo nije to što su »prisvojili uspehe itd.« nego što su ove uspehe iskvarili, izvitoperili, uništili. Neka ono što je stečeno do mile volje prisvajaju, samo da hoće dalje da rade, da na stečenome produže da grade.« 579
- ⁷⁶⁸ Reč je o engleskom prevodu *Manifesta komunističke partije* od Samouela More-a, koji je izašao 1888. godine.
 Kod rukopisa se radi o francuskom prevodu Markovog *Osamaestog brimera Louis-a Bonaparte*, o italijanskom prevodu njegovog spisa *Najamni rad i kapital* i o danskom prevodu Engelsonovog rada *Poreklo porodice, privatne svojine i države*. (Vidi takođe napomenu 527.) 579
- ⁷⁶⁹ Londonski nedeljni list »Justice« od 30. aprila 1887. godine doneo je pod naslovom »A Costly Apostle« kratku vest o cirkularu Izvršnog komiteta Socijalističke radničke partije Severne Amerike protiv Edwarda Avelinga (vidi napomenu 717 i 765). Aveling je odgovorio pismom redakciji, koje je ova objavila 14. maja 1887. godine. 580 582 589
- ⁷⁷⁰ Cesar De Paepe, *Kongres u Šarlotou*. U časopisu »Gleichheit« od 23. aprila 1887. godine. 580
- ⁷⁷¹ Maja 1887. godine u Londonu je otvorena veoma posećena američka izložba na kojoj je između ostalog prikazan život Bafala Bila na Divljem zapadu. 580
- ⁷⁷² Eduard Bernstein je 29. aprila 1887. godine zamolio Engelsa i Kauskog da neupadljivim istraživanjem utvrde da li je tačna njegova pretpostavka da je austrijski anarhist Josef Peukert koji živi u Londonu policijski špijun. Krajem 1887. godine Peukert je zaista raskrinkan kao špijun. 581
- ⁷⁷³ Radi se o podacima o »prilikama u republici u doba zavere jednakih«, koje su Bernsteinu bile potrebne za njegov pogovor knjizi Gabriela Deville-a *Grachus Babeuf i zavera jednakih*. Knjigu je preveo Bernstein i ona je izašla s njegovim pogovorom 1887. godine u »Socijaldemokratskoj biblioteci« Hotingen-Cirih. 581
- ⁷⁷⁴ Trideset prvog marta 1887. godine proruski bugarski emigranti su u Bukureštu izvršili atentat na Mantova, prefekta bugarskog grada Ruščuka, koji je došao u Bukurešt s ruskim poslanikom. Prefekt je bio ranjen. – Eksploziju bombe u kući sofijskog šefa garnizona, majora Popova, izvršila je 24. aprila 1887. godine rusofilski orijentisana liberalna partija. Oficir Olimpi Panov pripadao je rusofilskoj partiji i ubijen je u Bugarskoj februara 1887. godine. 581
- ⁷⁷⁵ Ciriški list »Der Sozialdemokrat« je Engelsonove podsticaje, date u ovom pismu, prihvatio u svom časopisu »Sozialpolitische Rundschau« od 13. maja 1887. godine. 582
- ⁷⁷⁶ Florence Kelley-Wischnewetzky je predložila Engelsu da predgovor za američko izdanje *Položaja radničke klase u Engleskoj* (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 273 - 279) objavi kao brošuru na nemačkom i engleskom jeziku. Friedrich Adolph Sorge je s tim u vezi pisao Engelsu 26. aprila 1887: »Tvoj predgovor za *Položaj radničke klase u Engleskoj* treba sada da izađe na nemačkom i engleskom jeziku kao brošura. Nadam se da ti nećeš imati ništa protiv toga.« Engels je sam u maju 1887. godine preveo predgovor na nemački jezik. On je izašao 10. i 17. juna 1887. godine u listu »Der Sozialdemokrat« a u julu 1887. godine u Njujorku. 583 585 591 592 594 597
- ⁷⁷⁷ Engels citira iz pisma Friedricha Adolpha Sorgea od 26. aprila 1887. godine.

- Sorge je u prilogu ovog pisma Engesu poslao isečak iz lista »New Yorker Volkszeitung« od 25. aprila 1887. godine, koji je sadržavao izveštaj o sednici njujorske sekcije o Avelingovom pitanju. 583
- 778 Dvadeset šestog aprila 1887. godine Friedrich Adolph Sorge je pisao Engesu da se urednik lista »New Yorker Volkszeitung«, Alexander Jonas, nije pojavio na sednici Izvršnog komiteta Socijalističke radničke partije Severne Amerike, na kojoj se raspravljalo o »stvari Aveling« (vidi napomenu 706); Sorge je primetio između ostalog da je Izvršni komitet svojim drugim cirkularom o toj stvari (vidi napomenu 765) »sam sebi zadao smrtonosni udarac«. 585
- 779 Dvadeset prvog maja 1887. godine doneo je londonski nedeljni list »Justice« sledeću redakcijsku belešku: »Dobili smo opet dugo pismo od dr Avelinga, koje zbog nedostatka prostora ne možemo izdati. Ono uglavnom kazuje da ga nadzorni organ u Americi oslobađa svake krivice i da su gospoda Friedrich Engels, F. A. Sorge i Wilhelm Liebknecht (koji piše jedno pismo u ovom smislu) spremna da jemče za korektno držanje dr Avelinga u pitanju njegovih izdataka za vreme putovanja po Americi.« 589
- 780 Odgovor Edwarda Avelinga na drugi cirkular Izvršnog komiteta Socijalističke radničke partije Severne Amerike (vidi napomenu 765) izdat je kao brošura. Sem opširnog odgovora od 27. maja 1887. godine na optužbe protiv njega, ona je sadržavala i izjavu Eleanor Marx-Aveling od 24. maja, kojom potvrđuje tačnost dokaza, koje je njen muž izneo i dodaje nekoliko pojedinosti; zatim, izjavu Wilhelma Liebknechta od 16. maja koji se zalaže za Avelinga i optužbu protiv njega osuđuje kao neosnovanu. 589 597
- 781 Prilikom užih izbora 15. maja 1887. godine izabrano je u Parizu šest posibilista (vidi napomenu 245), među njima i Paul Brousse. 189
- 782 U Francuskoj su se usled povećanja izdataka za vojsku i državnih troškova finansijske teškoće tako zaoštrile da je došlo do sukoba između budžetskog odbora i vlade. Sedamnaestog maja 1887. godine odbio je budžetski odbor plan budžeta za 1888. godinu, koji je predložila vlada radikala (vidi napomenu 460) pod ministrom predsednikom Renéom Goblet-om. Vlada je morala da dà ostavku. Kriza vlade trajala je 13 dana. Tridesetog maja 1887. godine obrazovana je umereno republikanska vlada pod Maurice-om Rouvier-om. 589
- 783 Ove redove napisao je Engels na dopisnici. Na njoj je Engelsovim rukopisom napisana sledeća adresa: K. Kautsky Esq. 54 London Park Road, Highgate, N. 591
- 784 Ove redove napisao je Engels na dopisnici. Na njoj je Engelsovim rukopisom napisana sledeća adresa: Mrs. F. Kelley-Wischnewetzky, 110, East 76th st., New York, U.S. America. 592
- 785 U nedeljnom listu »Justice« od 28. maja 1887. godine nalazila se sledeća kratka vest: »Dobili smo prevod danas retke knjige od Friedricha Engelsa *Položaj radničke klase u Engleskoj*, koja je 1845. godine prvi put objavljena. Engleski prevod je štampan i izdat kod Lovella u Americi.«
List »Der Sozialdemokrat« doneo je sličnu kratku vest 27. maja 1887. godine uz dopunu da je Engels za ovu knjigu napisao dodatak i predgovor i najavio da će se predgovor objaviti u sledećim brojevima. Desetog i sedamnaestog juna 1887. godine preštampan je spis *Radnički pokret u Americi* u listu »Der Sozialdemokrat«. 592 648
- 786 Ove redove napisao je Engels na dopisnici. Na njoj je Engelsovim rukopisom napisana sledeća adresa: Gospodinu E. Bernsteinu, Florstr. 10, Riesbach-Zürich, Switzerland. 593
- 787 O ovoj stvari objavio je list »Der Sozialdemokrat« 22. jula 1886. godine sledeću kratku vest: »Hesenska vlada je gospodu Guillaume-Schack, koja je rođena u

- Pruskoj... iznenadno bez navodenja razloga proterala iz velike kneževine Hesens. Kratko vreme pre nego što je na nju primenjena ta mera, gospoda Schack je uzela učešća na konferenciji britansko-kontinentalnog saveza za borbu protiv zakonite prostitucije. Da u ovome ne leži njen zločin? Kud bi se deli moral i mir u Nemačkoj kada se prostitucija ne bi više smela „zaštiti“ zakonom?» 597*
- ⁷⁸⁸ Radi se o engleskom prevodu knjige Johanna Beckmanna *Beiträge zur Geschichte der Erfindungen*, koja je još 1780. godine izašla u Lajpcigu. 599
- ⁷⁸⁹ Reč je o godišnjoj skupštini društva *British Association for the Advancement of Science*. Ovo društvo je osnovano 1831. godine i postoji i danas u Engleskoj. 600
- ⁷⁹⁰ U nedeljnom listu *«The Commonweal»* od 21. i 28. maja, 11. i 15. juna, 16. i 23. jula 1887. godine objavljena je polemika između socijaliste Ernesta Belforta Baxa i građanskog radikala Charlesa Bradlaugh-a o korisnosti socijalizma za engleski narod. Od oba autora izašla su po tri članka i svi su nosili isti naslov: *«A written debate between. Mr. C. Bradlaugh, M.P., and Belfort Bax. Subject: Will socialism benefit the English people?»* 602
- ⁷⁹¹ Osmog novembra 1887. godine održani su u 12 država SAD izbori za zakonodavnu skupštinu. Henry George-a je United Labor Party istakla za kandidata za mesto državnog sekretara u državi Njujork. Za vreme izborne kampanje odvojio se George od socijalista. George je u celoj državi Njujork dobio samo toliko glasova koliko prethodne godine u gradu Njujorku (vidi napomenu 691) i nije izabran. 603
- ⁷⁹² John Lincoln Mahon je 14. juna 1887. godine poslao Engelsingu *program* udruženja North of England Socialist Federation i tražio njegovo mišljenje o njemu. Engels je svoje korekture uneo u poslati primerak. (Vidi u 32. tomu ovog izdanja.) Udruženje *North of England Socialist Federation* je osnovano 30. aprila 1887. godine u Nortamberlendu za vreme velikog štrajka rudarskih radnika (kraj januara do kraja maja 1887. godine) i postojalo je samo kratko vreme. Inicijatori su bili John Lincoln Mahon, Thomas Binning, Alexander Donald i drugi napredni radnici saveza Socialist League (vidi napomenu 367). Postojanje takvih lokalnih socijalističkih udruženja okarakterisao je Mahon u gore pomenutom pismu Engelsingu kao pretpostavku za osnivanje jedinstvene socijalističke partije u Engleskoj; on je socijalističku revoluciju smatrao neminovnom a reformističke vođe sindikata glavnim neprijateljima, koji moraju biti potisnuti radom socijalista unutar sindikata. Dalji uspeh radničkog pokreta u Engleskoj zavisio je, po njemu, od ujedinjenja raznih malih socijalističkih organizacija na širokoj zajedničkoj platformi. Nekoliko uticajnih zastupnika iz svake organizacije trebalo bi da sazovu kongres socijalista da bi se savetovali o toj platformi. Kao pripremu za taj kongres, Mahon je predložio široku socijalističku agitaciju, koju je on sproveo u Škotskoj a Donald u severnoj Engleskoj. Molio je Engelsa da ovu agitaciju materijalno pomogne. 605 606
- ⁷⁹³ John Lincoln Mahon je 14. juna 1887. godine saopštio Engelsingu da je vršio istraživanja o pokretu ludita i da hoće da napiše skicu o njemu, pošto mu se dosada poklanjalo suviše malo pažnje. Mahon je pitao Engelsa da li može da mu ukaže na odgovarajuću literaturu ili da mu da neka druga uputstva. 606
- ⁷⁹⁴ O napomeni za separat njegovog predgovora *Radnički pokret u Americi* koju je želeo Engels (vidi napomenu 776) pisao je Friedrich Adolph Sorge 16. jula 1887. godine Engelsingu da se Wischnewetzkovi «sada oslobađaju svih sumnji i puštaju u štampu tvoj predgovor s napomenom». Napomena se ne nalazi u separatu koji je izašao na engleskom jeziku. Pojavila se u nemačkom izdanju separata (vidi takode u 32. tomu ovog izdanja). Mesto navedeno u ovom pismu glasi tako: «Pozivam se na taj izvršni članak unoliko radije što mi se time pruža prilika da istodobno odbijem bedne klevete nanesene Avelingu, koje se egzekutiva Socijalističke radničke partije Amerike usudila da pusti u svet». 607

- ⁷⁹⁵ Friedrich Adolph Sorge izvestio je 16. juna 1887. godine Engelsa da je u »Le-topisima za nacionalnu ekonomiju i statistiku«, Jena 1887. godine donet oglas o izlaženju Marxovog »Kapitala« u dva toma i u engleskom prevodu od Samuela Moore-a i Edwarda Avelinga kod firme Scribner & Welford u Njujorku. 607
- ⁷⁹⁶ Zbog svojih revanšističkih težnji ozloglašeni general Boulanger je posle napuštanja položaja ministra vojnog imenovan za komandanta 13. korpusa u Klermont-Feranu. Kada je 8. jula 1887. godine napuštao Pariz da bi stupio na dužnost, došlo je na lionskoj železničkoj stanici do bučnih šovinističkih demonstracija njegovih pristalica, koji su na taj način hteli da iznude njegov ostanak u Parizu. 609
- ⁷⁹⁷ Od 23. jula do 2. septembra 1887. godine Engels je boravio u Istbornu radi opravka. 609 611 615 617 619 621 623 624
- ⁷⁹⁸ U svom pismu Engelu od 21. jula 1887. godine John Lincoln Mahon je pisao da odbija da saraduje sa Edwardom Avelingom i da mu ne veruje. O razlozima svog ponašanja Mahon se nije izjasnio. 612
- ⁷⁹⁹ Austrijski socijaldemokrat Heinrich Mandl je u časopisu »Gleichheit« od 14. maja 1887. godine objavio članak *Da li je gvozdeni zakon najjavnije tačan?* Leo Frankel mu je odgovorio člankom *Prilog kritici 'gvozdenog' zakona najjavnije*, koji je 2, 9. i 16. jula 1887. godine štampan u istom časopisu. 613
- ⁸⁰⁰ Tridesetog jula 1887. godine molio je Karl Kautsky Engelsa za potpis, čiji je faksimil zajedno sa Engelsovom slikom trebalo da se objavi u Kautskovom članku *Friedrich Engels* u »Austrijskom radničkom kalendaru za 1888. godinu«. (Vidi takođe u ovom tomu, pismo br. 356.) 613
- ⁸⁰¹ *Bank holidays* – praznici banaka su u Engleskoj 1871. godine uvedeni zakonom. Na uskrsnji i duhovski ponedeljak, prvog ponedeljka u avgustu i 26. decembra zatvorene su sve engleske banke. 613
- ⁸⁰² Dvadeset sedmog jula 1887. godine pisao je Friedrich Adolph Sorge Engelu: »Prošle nedelje sam od J. Grunziga, urednika lista 'Volkszeitung', dobio pismo u kome mi je saopštio da je preuzeo uredništvo kalendara narodnih novina 'Pionier', u koji će ući tvoja biografija i slika, i molio me svesrdno da mu 'ako je moguće obratnom poštom' pošaljem biografske podatke o tebi i da svakako požurim, pošto 'je vreme veoma kratko'. Na to sam mu odgovorio da ga pod takvim okolnostima moram odbiti, takođe i zbog toga što mi papiri nisu pri ruci. Poznajem nemaran način gospode novinara isuviše dobro da bih za ovo pružio svoju pomoć, dok bih to u drugim okolnostima verovatno rado uzeo na sebe, pogotovu ako bi mi ti poslao autobiografske pribeleske, što, uzgred rečeno, ništa ne bi moglo škoditi.« 615
- ⁸⁰³ Florence Kelley-Wischnewtzky i njen suprug Lazar Wischnewtzky su 16. jula 1887. godine bili isključeni iz njujorške sekcije Socijalističke radničke partije Severne Amerike, jer su se u stvari Edwarda Avelinga (vidi napomenu 706) zauzeli za Avelinga. Friedrich Adolph Sorge obavestio je o tome Engelsa 20. i 27. jula 1887. godine. 615 627
- ⁸⁰⁴ »To-Days« od avgusta 1887. godine izvestio je redakcijskom beleškom o sadržaju E. Avelingovih cirkulara, koje je ovaj napisao kao odgovor na optužbe Socijalističke radničke partije Severne Amerike protiv njega (vidi napomenu 706). Beleška je bila napisana u prijateljskom tonu. 616
- ⁸⁰⁵ Prvog avgusta 1887. godine umro je ruski publicist Mihail Nikiforovič Katkov, koji se zalagao za savez Francuske i Rusije protiv Nemačke. Povodom njegove smrti pojavilo se u francuskoj štampi više članaka, koji su Katkova uzdizali kao velikog prijatelja Francuske. Socijalistička štampa je reagovala na to osvetljavajući Katkovljevu pravu ulogu i raskrinkavajući ga kao ultrareakcionarnog i fanatičnog pristalicu apsolutizma. Naročito je Jules Guesde u svom članku

- «Républicains et cosaques» od 4. avgusta 1887. godine u listu «L'Action» tvrdio da je Katkov bio odgovoran za represalije carističke vlade protiv poljskih patriota i naglasio da bi revolucionarna Francuska trebalo da stoji na strani ruskog naroda koji se bori za svoju slobodu, a ne na strani carističke Rusije. 616 617
- 806** Letnjih meseci 1887. godine održavani su u Engleskoj, povodom pedesete godišnjice stupanja na presto kraljice Viktorije, raskošna slavija i «narodne svečanosti», koje su inscenirali vladajući krugovi i koji su služili tome da šovinističkim frazama i veličanjem monarhije odvrte pažnju naroda od nezaposlenosti, izazvane privrednom depresijom. Naučni nedeljni list «Nature», koji citira Engels, dovodio je u vezu svetkovine i talas vrućina iz godine 1887, neobičan za Englesku. 617
- 807** Dvadeset četvrtog jula 1887. godine nazvao je u svom govoru u Epinalu bivši francuski predsednik vlade, Jules Ferry, generala Boulanger-a «général de café concert» («kafanskim generalom»). Uvrodeni Boulanger izazvao je Ferryja na dvoboj, do koga, međutim, nije došlo, jer se sekundanti nisu mogli složiti u pogledu uslova.
- List «La France», čiji je urednik bio balanžist Francis Laur, objavio je 22. jula 1887. godine članak, u kome se tvrdilo da se za vreme afere Schmaebelé (vidi napomenu 766) grupa monarhističkih generala obratila Boulanger-u s predlogom da izvrše državni udar. Dvadeset četvrtog jula demantovao je Paul de Cassagnac, jedan od vodećih bonapartista, u listu «L'Autorité» ovo tvrđenje i nazvao ga lažju. Laur je onda Cassagnaca pozvao na dvoboj, koji se takođe nije održao. 617
- 808** Paul Lafargue je 27. jula 1887. godine pisao Engelsu da se ponovo morao podvrgnuti operaciji oka. «... Jedan Jerminen, Loris-Melikow,... odveo me je jednom poljskom lekaru, Xavieru Galezowskom, koga mi je uostalom i Lavrov preporučio. Galezowsky je jedan od trojice najpoznatijih pariskih očnih lekara; govori se da je već čunio čuda. Galezowsky je pregledao moje oko lupom i postavio dijagnozu da su zapaljenje i ciste na očnom kapku posledica sužavanja suznog kanala... Kad budem izlečen, savetujem Vam da dodete u Pariz i da ga pitate za savet...» 617
- 809** Verovatno se radi o biografiji *Friedrich Engels*, koju je za «Osterreichischer Arbeiter-Kalender für das Jahr 1888» napisao Karl Kautsky (vidi u ovom tomu, pismo br. 356). 621
- 810** Karl Kautsky, *Thomas More und seine Utopie*. Stuttgart 1888. godine. 621
- 811** Dvadesetog avgusta 1887. godine obratio se Bruno Schoenlank Engelsu s molbom da mu dozvoli da svoj spis *Die Fürther Quecksilber-Spiegelbelegen und ihre Arbeit*, koji uskoro treba da izađe kod Dietza u Štuttgartu, posveti njemu. Pisao je: «Ponosan sam što sam iz Vaših i Marxovih spisa stekao socijalističko shvatanje bez koga je kritika ekonomskih prilika nemoguća. I Vama hoću da posvetim svoj spis... Vama, osnivaču deskriptivne političke ekonomije... Drug Kautsky je u mogućnosti da Vas... podrobnije obavesti. On je imao u rukama prvu skicu i iz nekoliko glava je pravio i objavio izvode za časopis „Die Neue Zeit“...»
- Engelsov odgovor je prvi put objavljen u listu «Der Abend», večernje izdanje lista «Vorwärts» od 25. jula 1931. 622
- 812** Urednik hamburškog lista «Bürger-Zeitung», Johannes Wedde, s kojim se Engels dopisivao, zamolio ga je da pomogne sindikatu radnika cigara da uštedeni novac sindikata smesti u Englesku banku, da bi se na taj način osigurao od moguće konfiskacije od strane vlasti. Johannes Wedde je predložio da Engels ovaj novac ili uplati na svoje ime ili da pokuša da nađe posrednika da sprovede ovu stvar. 623
- 813** Ove redove je Engels napisao na dopisnici. Ona nosi Engelsovom rukom na-

pisanu sledeću adresu ' Monsieur P. Lavroff, 328 rue St. Jacques, Paris, France. Pokazalo se da je vest o smrti Germana Aleksandroviča Lopatina lažna.
625

Radnička biblioteka

- ⁸¹⁴ U svom pismu Engelsu od 28. avgusta 1887. godine pisala je Florence Kelley-Wischnewetzky između ostalog da se nadala da će se Karl Kautsky, koji je zabunom od Johna Lovella, američkog izdavača *Položaja radničke klase u Engleskoj*, dobio veći broj primeraka, potruditi da se knjiga oglašava u londonskoj štampi a socijalističkim preduzećima, s kojima Trübner nema veze, ponudi na prodaju. 626
- ⁸¹⁵ Henry George je skupštini delegata United Labor Party države Njujork (vidi napomenu 691), koja je zasedala od 17. do 19. avgusta 1887. godine u Sirakuzi, podneo iscrpan program, koji je značio potpuno odustajanje od svih političkih i socijalnih zahteva radnika i od klasne borbe, čak i od njegovih sopstvenih planova za agrarnu reformu. Pošto se većina delegata sastojala od George-ovih pristalica, ovaj je program prihvaćen kao i odluka koja je članovima United Labor Party zabranjivala da istovremeno budu članovi neke druge političke partije. To je značilo isključivanje Socijalističke radničke partije Severne Amerike (vidi napomenu 579). United Labor Party je postala građanska partija reforme. 626 628
- ⁸¹⁶ Američko izdanje Marxovog *Govora o slobodnoj trgovini* (vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 364-375) objavljeno je septembra 1888. godine u Bostonu u prevodu Florence Kelley-Wischnewetzky. Engels je za njega napisao poseban predgovor (vidi u 32. tomu ovog izdanja). Kao dodatak uneta je u brošuru neznatno skraćena «Sedma i poslednja primedba» druge glave «Metafizike političke ekonomije» iz Marxove *Bede filozofije* (vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 51). Gospođa Kelley-Wischnewetzky je u svom pismu od 28. avgusta 1887. godine predložila Engelsu da se kao dodatak uzme i § 4. te glave «Svojina ili renta» (vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 131). Svoj predlog je obrazložila time što su se američki anarhisti, naročito Benjamin Tucker, tada bavili izdavanjem Proudhonovih dela. 627
- ⁸¹⁷ U vezi sa Engelsovom primedbom za separat njegovog rada *Radnički pokret u Americi* (vidi napomenu 794), njujorški Izvršni komitet Socijalističke radničke partije Severne Amerike izjavio je 27. avgusta 1887. godine u nedeljnom listu «Der Sozialist» da od «druga na tako istaknutom položaju kao što je to Engels nije očekivao takvu optužbu protiv tako velikog broja lica, koja... su u dotičnoj stvari zauzela stav...» Dalje se tvrdilo da se nijedna sekcija partije nije «u vezi sa finansijskom stranom stvari opredelila protiv Izvršnog komiteta». 627 628
- ⁸¹⁸ Verovatno se misli na kongres Socijalističke radničke partije Severne Amerike (vidi napomenu 579), koji se održavao od 17. do 20. septembra 1887. godine u Bafalu. 627 628
- ⁸¹⁹ Na godišnjem kongresu tredjuniona od 5. do 12. septembra 1887. godine u Svonsiju doneta je odluka o stvaranju samostalne, od svih kapitalističkih partija nezavisne radničke organizacije. Na specijalnom mitingu napravljen je nacrt programa ove Nacionalne radničke asocijacije, koja je trebalo da igra ulogu radničkog izbornog komiteta (Labour Electoral Committee). Kongres je između ostalog pretresao sledeća pitanja. Održavanje internacionalnog kongresa 1888. godine u Londonu, nacionalizacija zemljišta, sprovođenje glasanja među članovima tredjuniona i zakonsko uvođenje osmočasovnog dana. 628 633
- ⁸²⁰ Ovaj koncept napisao je Engels na pismo Huga Kocha. Koch je bio sekretar komisije lista «Londoner Arbeiter-Zeitung». On je 21. septembra 1887. godine pismenim putem tražio od Engelsa da odgovori da li je zaista rekao da list «Arbeiter-Zeitung» ne vredi čitati, «ili su to samo govorkanja ljudi, kojima su te novine trn u oku...» 630

- ⁸²¹ Ovo je koncept Engelsovog odgovora na pismo Johannesa Weia, u kome ga je ovaj 9. oktobra 1887. godine zamolio za pozajmicu. 631
- ⁸²² estog oktobra 1887. godine general Louis-Charles Caffarel, zamenik šefa francuskog generalštaba, razreen je dužnosti a sledeceg dana zatvoren pod optužbom da je prodavao ordene legije časti. Za vreme istrage se ispostavilo da je jedan od njegovih najvažnijih sauecnika bio poslanik Daniel Wilson, zet francuskog predsednika Jules-a Grvyja. Caffarel je raalovan i otpušten iz armije. Grvy je bio primoran da 1. decembra 1887. godine d ostavku. 632 638
- ⁸²³ Aluzija na senzacionalna otkrića koja je Emile de Girardin, izdavač pariskog lista »La Presse«, učinio 1846/47. godine o korupciji niza političara julske monarhije i Guizot-ovog kabineta. (Vidi takođe u 7. tomu ovog izdanja, str. 145/146.) 632
- ⁸²⁴ Dvadeset petog septembra 1887. godine jedan vojnik po imenu R. Kaufmann, čiji je bataljon bio smeten u Kabernu, pucao je sa nemačke teritorije na grupu Francuza koji su lovili u blizini granice u Raon-sir-Plen (Veksenkur); jedan Francuz bio je ranjen, drugi ubijen. Kaufmann je naveo da je Francuze smatrao lovkadicama. Nemačka vlada je službeno izjavila da ali zbog tog događaja i izrazila svoju spremnost da porodicama žrtava plati otetu. 632
- ⁸²⁵ Nedeljni list »Le Socialiste«, koji je 26. maja 1887. godine obustavio izlaženje, ponovo je izlazio od 11. juna 1887. godine (2. serija) u većem formatu. 632
- ⁸²⁶ August Bebel je u drugoj polovini oktobra 1887. godine boravio u Londonu kao Engelsov gost. 633
- ⁸²⁷ Od 2. do 6. oktobra 1887. godine održan je u St. Galenu u Švajcarskoj treći partijski kongres nemačkih socijaldemokrata u vreme zakona protiv socijalista. Sedamdeset devet delegata raspravljalo je o politici i taktici partije posle kopenhaguskog kongresa (1883. godine) kao i o buduiim zadacima. Detaljno su se pozabavili i delatnou socijaldemokratske skupštinske frakcije. August Bebel se u svom velikom govoru o principima revolucionarne skupštinske taktike jasno ogradio od svakog preceenjivanja skupštinske delatnosti i oborio se na oportunistizam nekolicine socijaldemokratskih poslanika, koji su bili mišljenja da kapitalizam može parlamentarnim putem mirno da uraste u socijalizam. U rezoluciji o pitanju taktike partije u parlamentu kongres je potvrdio Bebelovo načelno stanovište. Nekoliko poslanika koji su zastupali oportunističku politiku bili su jednodušno osudeni. Nekadanjim poslanicima Brunu Geiseru i Louis-u Vierecku izričito se oporeno pravo da zauzimaju poverljiva mesta u partiji. Time su oportunističke snage u nemačkoj socijaldemokratiji suzbijene. 633 644
- ⁸²⁸ Henry Hyde Champion, *The Future of socialism in England*, u mesečniku »The Common Sense«, 15. septembra 1887. godine. 633
- ⁸²⁹ *Fabijevci* – lanovi Fabian Society. Ovo društvo je 4. januara 1884. godine osnovala grupa gradanskih intelektualaca, koji su se zalagali za poboljšanje teškog socijalnog stanja u gradanskom društvu i tražili načine da se prevlada kapitalizam, ali nisu išli dalje od reformi. Fabijevci su objavili niz »Fabian Tracts« i brošura kao i »Fabian Essays«. Među najuticajnije ličnosti društva spadali su Sidney i Beatrice Webb kao i George Bernard Shaw. Ideje fabijevaca su stvorile osnovicu za reformizam u engleskom radničkom pokretu. 633
- ⁸³⁰ Ove redove napisao je Engels na dopisnici. Ona nosi Engelsovom rukom napisanu sledeću adresu: F. A. Sorge Esq. Rochester N. Y., U. S. America. 634
- ⁸³¹ Radi se o biografiji *Friedrich Engels*, koju je napisao Karl Kautsky za »Osterreichischer Arbeiter-Kalender für das Jahr 1888« (vidi u ovom tomu, za pismo br. 356). 634
- ⁸³² Kongres nemačke socijaldemokratije u St. Galenu (vidi napomenu 827) doneo je odluku da za 1888. godinu sazove internacionalni radnički kongres. Pošto je kratko vreme pre toga godišnji kongres tredjuniona u Svonsiju (vidi napomenu

- 819) takođe odlučio da za 1888. godinu sazove međunarodni sindikalni kongres, otpočela je nemačka partija pregovore s vođama tredjuniona, ali oni su protekli bez uspeha. Na kongres su pozvani samo sindikalni zastupnici što je nemačkim socijaldemokratima onemogućilo da učestvuju, pošto je odredbama zakona protiv socijalista zakonitost strukovnih organizacija bila ozbiljno ugrožena. Međunarodni radnički kongres, koji je nemačka partija odlučila da sazove, nije se ostvario. Tek 14. jula 1889. godine, na stogodišnjicu jurišanja na Bastilju, sašao se u Parizu pod lozinkom »Proleterii svih zemalja, ujedinite se!« međunarodni kongres socijalista, koji je postao osnivački kongres II internacionale. 634
- ⁸³³ Nije sačuvan potpuni tekst ovog koncepta. »Le Populaire de Paris« je doneo izvod sa faksimilom Engelsovog rukopisa pod naslovom »Un autographe d'Engels«. 635
- ⁸³⁴ Aluzija na aferu Caffarel-Wilson (vidi napomenu 822) i na otkrića francuskog novinara Emila de Girardina (vidi napomenu 823). Albert-Edouard Portalis je bio izdavač lista »Le XIXe Siècle«, koji je Daniela Wilsona, zeta francuskog predsednika Jules-a Grévyja, naročito žestoko napao i objavio neka kompromitujuća dokumenta. Za vreme suđenja izvršena je kod Portalisa provala i akta parnice su pokradena. Ujutro posle krađe, čim je izišao iz svoje kuće, Portalis je napadnut i ubijen. 636
- ⁸³⁵ Gđa Limouzin (rođena Scharnet), ljubavnica nekadašnjeg francuskog ministra rata Jeana Thibaudina, uhapšena je u vezi sa aferom Caffarel (vidi napomenu 822), jer je bila Caffarelova posrednica u njegovim prevarama. 636
- ⁸³⁶ Početkom novembra 1887. godine Laura Lafargue je pisala Engelsu i između ostalog obavestila ga i o svadama među nekolicinom članova pariske organizacije (agglomération parisienne) francuske radničke partije. 637
- ⁸³⁷ U jesen 1886. godine i u zimu koja joj je sledila dolazilo je u Londonu vrlo često do demonstracija nezaposlenih. U ranu jesen 1887. godine one su ponovo učestvovale, a u oktobru/novembru održavali su se skoro svakodnevno skupovi, većinom na Trafalgar Square-u. Demonstrante je svaki čas napadala policija, koja je počela i da zatvara ljude. Osmog novembra 1887. godine zabranio je londonski šef policije, Charles Warren, sve skupove na Trafalgar Square-u. Kao odgovor na ovo sazvala je Metropolitan Radical Federation, vrhovna organizacija radikalnih klubova (vidi napomenu 693), masovnu demonstraciju za 13. novembar na Trafalgar Square-u. Oko 100 000 radnika došlo je tog dana iz svih pravaca do mesta koje je zauzelo 4000 policajaca koji su imali zadatak da spreče demonstrante da se okupe. Došlo je do teških uličnih borbi u kojoj je bilo mnogo ranjenih, od kojih su neki dobnije podlegli ranama. I Eleanor Marx-Aveling marširala je s demonstrantima. »Nisam nikad videla tako nešto kao što je brutalnost policije«, pisala je Eleanor Marx-Aveling sledećeg dana u listu »Pall Mall Gazette«. »Nalazila sam se usred borbenog meteža... Moj kaput i šešir... su raskomadani; dobila sam... težak udarac po mišići, a udarac po glavi me je oborio... ali to nije ništa u poređenju sa onim što sam videla kod drugih...« Radnici su otada 13. novembar 1887. godine nazvali »krvavom nedeljome«. 637 638 643
- ⁸³⁸ Desetog novembra 1887. godine Nemačka državna banka je po naredbi Otta von Bismarcka izjavila da će ubuduće uskraćivati davanje zajma na ruske papire od vrednosti. 639
- ⁸³⁹ U trgovini knjigama nekih zemalja bilo je jedno vreme uobičajeno da se knjižarima komisionarima za kupovinu većih količina odobri popust izdavača, i to na svakih 12 primeraka jedan trinaesti besplatno. »18 trinaestih primeraka besplatno« odnose se na 224 primeraka prodatih u Engleskoj. 640
- ⁸⁴⁰ Conrad Schmidt je 22. novembra 1887. godine pisao Engelsu da je kod njegove rodbine u Kenigsbergu izvršen pretes zbog jednog sanduka knjiga koje je za

- vreme svog boravka u Parizu poslao u Kenigsberg. Mada je nadeno samo nekoliko brojeva lista »Der Sozialdemokrat«, vlasti su pokušale da sastave tažbu od izgovorom da je kažnjivo »ne samo rasturanje socijalističkih spisa, nego i nagovarjanje na to (dakle bezmalo svaka pretplata)«. »Ipak« – pisao je Schmidt – »ovog puta nije uspeo, istraga se pre nekog vremena morala obustaviti zbog nedostatka dokaznog materijala.« 642
- ⁸⁴¹ Engels je sredinom 1841. godine otišao u Berlin da do 15. avgusta 1842. godine kao jednogodišnji dobrovoljac kod artiljerije ispuni svoju vojnu obavezu. Vratio se otuda oko 10. oktobra 1842. godine u Barmen. Za vreme svog boravka u Berlinu bio je, što se može dokazati, u bližim odnosima sa zastupnicima istočno-pruskog liberalizma, između ostalog s Eduardom Flottwellom i Johannom Jacobyjem. Na taj način se lako mogao povezati sa tada naprednim gradanskim listom »Königl. Preuß. Staats-Kriegs- und Friedens-Zeitung«, ali se odgovarajući članci dosad još nisu mogli pronaći. 642
- ⁸⁴² U ime Ernsta Elstera, glavnog izdavača dela Heinricha Heinea, Conrad Schmidt je u svom pismu od 22. novembra 1887. godine zamolio Engelsa da mu objasni nekoliko »misterioznih aluzija« iz jednog Heineovog pisma, upućenog Ferdinandu Lassalle-u od 7. marta 1846. godine. Elster je nameravao da ovo dotada neobjavljeno pismo unese u svoje novo izdanje Heinea. Pismo je izašlo u 2. tomu Heineove prepiske, koju je izdao Friedrich Hirth, Minhen-Berlin 1917. godine. 642
- ⁸⁴³ Od 1846 - 1854. godine vodio je Ferdinand Lassalle kao advokat brakorazvodnu parnicu grofice Sophie von Hatzfeldt. Februara 1848. godine je zatvoren i okrivljen za navođenje na krađu kasete s dokumentima, koje je trebalo upotrebiti na ovom suđenju; Lassalle je ostao u zatvoru do avgusta 1848. godine, a tada ga je oslobodio porotni sud. 642
- ⁸⁴⁴ U pismu Conrada Schmidta Engelsu od 22. novembra 1887. godine kaže se, između ostalog: »Drugi tom *Kapitala* sam čitao sa velikim interesovanjem, i mislim da sam u poslednje vreme, uopšte uzev, znatno napredovao u razumevanju Marxovog sistema. Ako bi neki ekonomski list primio raspravu, koju sada pišem i koja se specijalno odnosi na taj sistem, biću tako slobodan da Vam isti pošaljem.« Očividno se radi o Schmidtovom spisu *Die Durchschnittsprofitrate auf Grundlage des Marx'schen Werthgesetzes*, Stuttgart 1889, vidi takođe u 44. tomu ovog izdanja. 643
- ⁸⁴⁵ Trećeg decembra 1887. godine izašao je u nedeljnom listu »Commonweal« članak *The Condition of the Working Classes. I.* od H. A. Barkera. Autor je dao kratak prikaz prvih glava Engelsovog spisa *Položaj radničke klase u Engleskoj*. Nastavak nije objavljen. 648
- ⁸⁴⁶ Florence Kelley-Wischnewetzky prevela je Marxov *Govor o slobodnoj trgovini* (vidi napomenu 816) i zamolila Engelsa u pismu od 24. oktobra 1887. godine da u svom predgovoru za taj prevod kritički ispita mišljenja američkih pristalica sistema zaštitne carine. 648
- ⁸⁴⁷ Otkrića špekulacija i smicalica Daniela Wilsona (vidi napomenu 822) dovela su do političke krize. Pod pritiskom javnog mnjenja, J.-P.-Jules Grévy, predsednik republike, bio je prinuđen da 1. decembra 1887. godine da ostavku. Kao kandidati za predsednički položaj su između ostalih istaknuti umereni republikanci M.-F.-Sadi Carnot, Jules-F.-C. Ferry, Charles-Louis de Freycinet a od krajnje desnice Felix-Gustave Saussier. Ferryjeva kandidatura je izazvala oštar protest kod levih organizacija i kod pariskih radnika; došlo je do protestnih demonstracija protiv planirane Ferryjeve kandidature. Posle prvog glasanja Ferry i Freycinet povukli su svoje kandidature u korist Carnota, koji je izabran velikom većinom. 649
- ⁸⁴⁸ Četvrtog decembra 1887. godine održane su u Londonu demonstracije neza-

- poslenih, koje je organizovala Social Democratic Federation (vidi napomenu 313). Uprkos prisustvu velikog broja policajaca, nije došlo do sukoba. 649
- ⁸⁴⁹ Takva sveska tada nije izdata. Tek 1894. godine je socijaldemokratsko izdavačko preduzeće «Vorwärts» objavilo zbirku Engelsovih radova «Medunarodne teme iz lista „Der Volksstaat“ (1871–1875)», koja je sem «Izbegličke literature IV» sadržavala sve članke pomenute u ovom pismu. 650
- ⁸⁵⁰ Engels odgovara na opširno pismo Paula Lafargue-a od 25. decembra 1887. godine iz Le Perea, u kome, između ostalog, piše: «Upravo smo otvorili list «Der Sozialdemokrat» i ošamućeni smo veću da je Oberwinder špijun...» List «Der Sozialdemokrat» doneo je 24. decembra 1887. godine spisak lica koje «*strenutno zapošljava berlinsko policijsko predsedništvo kao tajne agente*». Među dvanaesticom agenata, koje su raskrinkali ženevski socijalisti, nalazili su se Christian Haupt, agent u Ženevi, Heinrich Nonne, učitelj jezika u Parizu, Henrich Oberwinder, književnik u Parizu. Dalje se saopštavalo da Hauptova plata iznosi 450 maraka, a Nonne-ova 250 maraka mesečno. Haupta i još tri agenta proteralo je krajem januara 1887. godine Švajcarsko savezno veće zbog «anarhističkih rovarjenja u službi nemačke policije». 654
- ⁸⁵¹ Paul Lafargue je 25. decembra 1887. godine između ostalog izvestio Engelsa i o tek otkrivenim sposobnostima svoje žene Laure. «Otpre dva dana pokazuje Laura svoj talenat kao slikarka, pošto nemamo ćilimova a naši podovi su od svetlog drveta, moramo ih bojiti: trebalo je da vidite Lauru, u jednoj ruci četkica, u drugoj lonac s bojom – ... zaista stvar vredna da se vidi». 655

Literatura

A. Spisak citiranih i pomenutih dela i članaka
Marxa i Engelsa

- Marx, Karl, *Bijeda filozofije. Odgovor na »Filozofiju bijede«* gospodina Proudhona.** (Dela, tom 7, str. 51 - 144).
- *Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon.* Paris, Bruxelles 1847. 63 65 66 84 90 96 101 103 106 111 114 125 154 159 184 188 191 203 571 572 627
 - *Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhons »Philosophie des Elends.* Deutsch von E. Bernstein und K. Kautsky. Mit Vorwort und Noten von Friedrich Engels. Stuttgart 1885 (vidi i nap. 107). 73 111 114 123 125 126 129 132 133 136 150 151 174 188 191 192 197 202 203 205 208 246 257
 - *Нищета философии. Отвѣтъ на философию Нищеты г. Прудона. Съ предисловіемъ и примѣчаниями Фридриха Энгельса и двумя приложениями.* Женева 1886 (vidi i nap. 184). 111 114 423
 - *Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon.* Avec une préface de Friedrich Engels. Paris 1896. 114 116 117 132
 - *Druga adresa Generalnog veća Medunarodnog udruženja radnika o francusko-pruskom ratu.* (Dela, tom 28, str. 219 - 225).
 - *Second Address of the General Council of the International Working-Men's Association on the war. To the members of the International Working-Men's Association in Europe and the United States.* [London 1870.] 474 479
 - *Gospodin Vogt.* (Dela, tom 17, str. 301 - 557).
 - *Herr Vogt.* London 1860. 272
 - *Govor o slobodnoj trgovini, održan 9. januara 1848. u Demokratskom društvu u Briselu.* (Dela, tom 7, str. 364 - 375).
 - *Discours sur la question du libre échange prononcé à l'Association Démocratique de Bruxelles, dans la séance publique du 9. Janvier 1848.* [Bruxelles 1848.] 192 205 206 213 226 622
 - *Rede über die Frage des Freihandels, gehalten am 9. Januar 1848 in der demokratischen Gesellschaft zu Brüssel.* U: Karl Marx: *Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhons »Philosophie des Elends.* Stuttgart 1885. Anhang II. 192 226 257
 - *Free Trade. A Speech delivered before the Democratic Club, Brussels,*

- Belgium, Jan. 9, 1848. With extract from La Misère de la philosophie. Translated into English by Florence Kelley Wischnewetzky. With Preface by Frederick Engels. Boston 1888. (Vidi i nap. 816.) 627 648
- *Gradanski rat u Francuskoj*. Adresa Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika. (*Dela*, tom 28, str. 253 - 293).
 - Der Bürgerkrieg in Frankreich. Adresse des Generalraths der Internationalen Arbeiter-Assoziation an alle Mitglieder in Europa und den Vereinigten Staaten. Separatdruck aus dem Volksstaat. Leipzig 1871. 73 74 285
 - The Civil War in France. Address of the General Council of the International Working-Men's Association. [London] 1871. 155
 - *Historija Međunarodnog udruženja radnika od g. George-a Howella*. (*Dela*, tom 30).
 - Mr. George Howell's history of the International Working-Men's Association. U: The Secular Chronicle, od 4. avgusta 1878. 8
 - *Ilustracije uz najnoviju stilsku vježbu kabineta Friedricha Wilhelma IV*. (*Dela*, tom 3, str. 176 - 178).
 - Illustrationen zu der neuesten Cabinetsstilübung Friedrich Wilhelm IV. U: Vorwärts!, od 17. avgusta 1844. 47
 - *Inauguralna adresa Međunarodnog udruženja radnika, osnovanog 28. septembra 1864. na javnom skupu održanom u Sent-Martins Holu, Long Ejkr, London*. (*Dela*, tom 27, str. 3 - 9).
 - Address. U: Address and Provisional Rules of the Working Men's International Association, established September 28. 1864, at a public meeting held at St. Martin's Hall, Long Acre, London. [London] 1864. 285
 - *Junska revolucija*. (*Dela*, tom 8, str. 126 - 132).
 - Französische Republik. U: Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie, od 29. juna 1848. 36 285 301 331
 - *Kapital. Kritika političke ekonomije*. Prvi tom. Knjiga I: Proces proizvodnje kapitala. (*Dela*, tom 21).
 - Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1: Der Produktionsprocess des Kapitals. Hamburg 1867. 8 10 26 29 32 55 58 106 111 112 127 150 181 186 191 220 260 262 272 344 380 455
 - Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1: Der Produktionsprocess des Kapitals. 2. verm. Aufl. Hamburg 1872. 60 123 124 128
 - Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1: Der Produktionsprocess des Kapitals. 3. verm. Aufl. Hamburg 1883. 14 22 29 39 40 42 44 47 48 49 52 58 62 64 70 75 76 82 88 92 113 123/124 125 128 150 179 353 429 439 451 485 496 615
 - Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1: Der Produktionsprocess des Kapitals. 4. durchges. Aufl. Hamburg 1890. 429
 - *Капиталъ. Критика политической экономии*. Переводъ съ нѣмецкаго. Т. 1. кн. 1. Процессъ производства капитала. С. — Петербургъ 1872. 864
 - *Le Capital*. Trad. de J. Roy. entièrement révisée par l'auteur. Paris [1872 - 1875]. 8 29 33 40 42 179 308 341 429
 - *Kapital*. Krytyka ekonomii politycznej. T. 1, Lipsk 1884 - 1889 (vidi i nap. 140). 86 88
 - *Capital: a critical analysis of capitalist production*. Transl. from the 3rd

- German ed., by Samuel Moore and Edward Aveling and ed. by Frederick Engels. Vol. 1. London 1887. 45 49 52 58 82 121/122 123 127 129 132 141 150 188 194 198 240 257 286 288 302 349/350 372 387 393 395 398 406 410 411 412 415 418 425 426 432 436 437 439 443 447 451 452 453 454 455 458 460 464 471 478 479 482 484 485 496 499 510 514 516 519 529 530 538 547 551 556 558 560 565 640
- Capital: a critical analysis of capitalist production... New edit. London 1888. 551 556 558 560
- Capital: a critical analysis of capitalist production... [3rd edit.] London 1889. 557
- *Kapital. Kritika političke ekonomije*. Drugi tom. Knjiga II: Prometni proces kapitala. Izd. Friedrich Engels. (*Dela*, tom 22).
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 2, Buch 2: Der Cirkulationsprozess des Kapitals. Hrsg. von Friedrich Engels, Hamburg 1885. 3 4 6 7 14 18 19 20 26 29 33 39 42 44 52 55 56 58 64 87 88 92 100 114 120 121 123 129 132 136 142 148 150 151 153 156 181 184 186 188 194 198 202 206 208 214 240 244 256 259 260 261 262 263 265 272 273 287 289 291 293 297 304 305 306 307 313 316 326 348 358 485 510
- Капиталь. Критика политической экономии. Переводъ съ англійскаго. Томъ второй. Книга II. Процессъ обращения капитала. С. — Петербургъ. 1885. 100 300 308 315 394 423
- *Kapital. Kritika političke ekonomije*. Treći tom. Knjiga III: Celokupni proces kapitalističke proizvodnje. Izd. Friedrich Engels. (*Dela*, tom 23).
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 3. Buch III: Der Gesamtprozess der kapitalistischen Produktion. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1894. 3 30 55 88 92 120 121/122 148 157 177 181 186 220 240 244 257 259 260 262 263 266 272 283 287 291 293 297 299 302 304 307 313 348 349 357 362 372 387 393 395 398 406 425 479 482 510 521 551 650
- *Klasne borbe u Francuskoj 1848 - 1850*. (*Dela*, tom 10, str. 9 - 90).
- 1848. bis 1849. U: Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue. Januar bis Oktober 1850. Sv. 1, 2, 3. i 5/6. Hamburg 1850. 92 247 257 301
- *Kritičke primjedbe uz članak »Pruski kralj i socijalna reforma. Od jednog Prusaka*. (*Dela*, tom 3, str. 161 - 175).
- Kritische Randglossen zu dem Artikel: »Der König von Preußen und die Socialreform. Von einem Preußens. U: Vorwärts!, od 7. i 10. avgusta 1844. 47
- *Lord Palmerston*. (*Dela*, tom 12, str. 287 - 339).
- Palmerston and Russia. Palmerston, what has he done? U: Tucker's Political Fly-Sheets, Nr. I und Nr. II. London 1855. 372
- *Moralizirajuća kritika i kritizirajući moral*. Prilog njemačkoj kulturnoj istoriji. Protiv Karla Heinzena. (*Dela*, tom, 7, str. 269 - 292).
- Die moralisierende Kritik und die krüisierende Moral. Beitrag zur deutschen Kulturgeschichte. Gegen Carl Heinzen von Karl Marx. U: Deutsche-Brüsseler-Zeitung, od 28. i 31. oktobra, 11, 18. i 25. novembra 1847. 47
- *Najamni rad i kapital*. (*Dela*, tom 9, str. 332 - 352).
- U: Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie, od 5 - 8. i 11. aprila 1849. 154 156

- Lohnarbeit und Kapital. Separat-Abdruck aus der *Rheinischen Zeitung* vom Jahre 1849. Breslau 1880. 66 156
- Lohnarbeit und Kapital. Separat-Abdruck aus der *Rheinischen Zeitung* vom Jahre 1849. Breslau 1881. 156
- Lohnarbeit und Kapital. Separat-Abdruck aus der *Neuen Rheinischen Zeitung* vom Jahre 1849. Hottingen-Zürich 1884. 153 302 406
- Наемный труд и капитал. Женева 1883 (vidi i nap. 267). 66
- Wage-Labour and Capital. London 1886. 454
- Capitale e salario. Prima traduzione italiana di P. Martignetti. Milano 1893 (vidi i nap. 537).
- O P.-J. Proudhon. (*Dela*, tom 27, str. 20 - 26).
- Ueber P. J. Proudhon. U: Der Social-Demokrat, od 1, 3. i 5. februara 1865. 90 103 106 111 136 138 203 205
- U: Karl Marx: Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhons *Philosophie des Elends*. Deutsch von E. Bernstein und K. Kautsky. Mit Vorwort und Noten von Friedrich Engels. Stuttgart 1885. 203 205 213 257
- Карль Марксъ о Прудоне. У: Карль Марксъ: Нищета философия. Отвѣтъ на философию нищеты г. Прудона. Съ предисловіемъ л прѣмъчаниями Фридриха Энгельса и двумя приложениями. Женева 1886. 111
- Proudhon jugé par Karl Marx. U: Karl Marx: Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon. Avec une préface de Friedrich Engels. Paris 1896. 116 117 129
- *Osannaesti brimer Louis-a Bonaparte*. (*Dela*, tom 11, str. 87 - 168).
- Der 18te Brumaire des Louis Napoleon. U: Die Revolution. Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften. 1. H. New York 1852. 50 92 307 344
- Der Achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte. 2. Ausg. Hamburg 1869-91 247
- Der Achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte. 3. Aufl. Hamburg 1885. 289
- Le dix-huit Brumaire de Louis Bonaparte. Lille 1891 (vidi i nap. 515). 61 307 334 344 358 387 514 521 539 540 550 565 579
- *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu*. (*Dela*, tom 11, str. 333 - 388).
- Enthüllungen über den Kommunisten-Prozeß zu Köln. Basel 1853. 285 301 302 305 326
- Enthüllungen über den Kommunisten-Prozeß zu Köln. Neuer Abdruck. Leipzig 1875. 301 302 331
- Enthüllungen über den Kommunisten-Prozeß zu Köln. Neuer Abdruck, mit Einleitung von Friedrich Engels, und Dokumenten. Hottingen-Zürich 1885. 285 305 326 328 331 396
- *Pismo redakciji časopisa »Otečestvenije zapiski«*. (*Dela*, tom 30). (Vidi i nap. 186). 112 319
- *Pogovor uz »Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu«*. (*Dela*, tom 29, str. 459 - 461).
- Nachwort. U: Karl Marx: Enthüllungen über den Kommunisten-Prozeß zu Köln. Neuer Abdruck. Leipzig 1875. 301

- *Prilog kritici političke ekonomije. (Dela, tom 20).*
- Zur Kritik der Politischen Oekonomie. Erstes Heft. Berlin 1859. 30 205 213
 - [Auszug aus dem 2. Kapitel.] U: Karl Marx: Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhon's »Philosophie des Elends«. Deutsch von E. Bernstein und K. Kautsky. Mit Vorwort und Noten von Friedrich Engels, Stuttgart 1885. Anhang I. 191
- *Privremeni statut Međunarodnog udruženja radnika. (Dela, tom 27, str. 10 - 12).*
- Provisional Rules of the Association. U: Address and Provisional Rules of the Working Men's International Association, established September 28, 1864, at a public meeting held at St. Martin's Hall, Long Acre, London. [London] 1864. 535
- *Teorije o višku vrednosti. (Četvrti tom »Kapitala«). (Dela, tomovi 24, 25. i 26). (Vidi i nap. 170). 101 103 120 121/122 186 221 240 260 272/273*
- *Uvod za program francuske radničke partije. (Dela, tom 30). U: L'Egalité, od 30. juna 1880 (vidi i nap. 453). 307*
- *Zvanični izveštaj londonskog Generalnog vijeća pročitani na otvorenoj sjednici Međunarodnog kongresa u Hagu. (Dela, tom 29, str. 109 - 115).*
- Offizieller Bericht des Londoner Generalraths, verlesen in öffentlicher Sitzung des Internationalen Kongresses. Braunschweig 1872. 285
- Engels, Friedrich, *Bakunjinisti na djelu. Spomenica o ustanku u Španjolskoj u ljetu 1873. godine. (Dela, tom 29, str. 385 - 398).*
- Die Bakunisten an der Arbeit. Denkschrift über den letzten Aufstand in Spanien. Leipzig 1874. 522 650
- *Demokratski panslavizam. (Dela, tom 9, str. 224 - 237).*
- Der demokratische Panslavismus. U: Neue Rheinische-Zeitung. Organ der Demokratie, od 15. i 16. februara 1849. 285 650
- *Dodatak američkom izdanju »Položaja radničke klase u Engleskoj«. (Dela, tom 32, str. 207 - 211).*
- Appendix. U: Friedrich Engels: The Condition of the Working Class in England in 1844. New York 1887. 253 255 372 389 406 411 441 443 461 526 527/528
- *Dvadeset treći jun. (Dela, tom 8, str. 104 - 107).*
- Der 23. Juni. U: Neue Rheinische Zeitung, od 28. juna 1848. 285 301 331
- *Dvadeset četvrti jun. (Dela, tom 8, str. 108 - 111).*
- Der 24. Juni. U: Neue Rheinische Zeitung, od 28. juna 1848. 285 301 331
- *Dvadeset peti jun. (Dela, tom 8, str. 112 - 115).*
- Der 25. Juni. U: Neue Rheinische Zeitung, od 29. juna 1848. 285 301 331
- *Gospodin Tidmann. Starodanska narodna pesma. (Dela, tom 27, str. 27 - 28).*
- Herr Tidmann. Altdänisches Volkslied. U: Der Social-Demokrat, od 5. februara 1865. 284
- *Ispravke Friedricha Engelsa za program Socijalističke federacije severne Engleske. (Dela, tom 32, str. 419). 605 606*
- *Istinski socijalisti. (Dela, tom 7, str. 199 - 234). 34 36 38 50*

- *Izbeglička literatura*. (Dela, tom 29, str. 419 - 458).
- Flüchtlings-Literatur. U: Der Volksstaat, od 17. i 26. juna, 6. i 8. oktobra 1874; 28. marta, 2, 16, 18. i 21. aprila 1875. 516/517 650
- *Izjava redakciji lista »New Yorker Volkszeitung«*. (Dela, tom 32, str. 254).
- An die Redaktion der »N. Y. Volkszeitung«. U: New Yorker Volkszeitung, od 8. jula 1886. 432
- *Jenny Longuet, rod. Marx*. (Dela, tom 30).
- Jenny Longuet, geb. Marx. U: Der Sozialdemokrat, od 18. januara 1883. 47
- *Jenny Marx, rod. von Westphalen*. (Dela, tom 30).
- Jenny Marx, geb. v. Westphalen. U: Der Sozialdemokrat, od 8. decembra 1881. 47
- *Junska revolucija*. (Dela, tom 8, str. 116 - 119).
- Die Junirevolution. U: Neue Rheinische Zeitung, od 1. i 2. jula 1848. 285 301 331
- *Juristički socijalizam*. (Dela, tom 32, str. 402 - 418).
- Juristen-Sozialismus. U: Die Neue Zeit. 5 Jg. 1887. H. 2. 514 550
- *Karl Marx*. (Dela, tom 30).
- Karl Marx. U: Volks-Kalender. Braunschweig 1878. 371 372 412 484
- *»Kölnische Zeitung« o junskoj revoluciji*. (Dela, tom 8, str. 120 - 125).
- Die »Kölnische Zeitung« über die Junirevolution. U: Neue Rheinische Zeitung, od 1. jula 1848. 285 301
- *Konspekt »Kapitala« od Karla Marxa. Prvi tom*. (Dela, tom 27, str. 197 - 234). 8 12
- *Marka*. (Dela, tom 30).
- Die Mark. U: Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft. 3. unveränd. Aufl. Hottingen-Zürich 1883. 66
- Der deutsche Bauer. Was war er? Was ist er? Was könnte er sein? [Hottingen-Zürich 1883.] (Vidi i nap. 110.) 66
- *Marx i »Neue Rheinische Zeitung« 1848 - 1849*. (Dela, tom 32, str. 13 - 20)
- Marx und die »Neue Rheinische Zeitung« 1848 - 49. U: Der Sozialdemokrat, od 13. marta 1884. (Vidi i nap. 146). 91
- *Nacrt za kritiku političke ekonomije*. (Dela, tom 4, str. 24 - 44).
- Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie. U: Deutsch-Französische Jahrbücher. 1. i 2. sveske. Paris 1844. 154
- *Nemačka kampanja za državni ustav*. (Dela, tom 10, str. 91 - 164).
- Die deutsche Reichsverfassungs-Campagne. U: Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue. sv. 1 - 3. Hamburg 1850. 247
- *Nemački seljački rat*. (Dela, tom 10, str. 275 - 348).
- Der deutsche Bauernkrieg. U: Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue. Mai - oktober 1850. Sv. 5. i 6. 129 130 132 140 214 239 240 244 247 326 362 369 372 410
- Der deutsche Bauernkrieg. Dritter Abdruck. Leipzig 1875. 369 372

- *O društvenim odnosima u Rusiji. (Dela, tom 29, str. 449 - 458).*
 - Soziales aus Rußland. Leipzig 1875. 516 521 650
- *Opet »Gospodin Vogt«. (Dela, tom 28, str. 246 - 251).*
 - Atermals »Herr Vogt«. U: Der Volksstaat, od 10. maja 1871. 650
- *O petnaestogodišnjici Pariske komune. (Dela, tom 32, str. 212 - 214.) (Vidi i nap. 591.)*
 - Lettre d'Engels. U: Le Socialiste, od 27. marta 1886. 416
- *O stambenom pitanju. (Dela, tom 29, str. 175 - 234).*
 - Zur Wohnungsfrage. U: Der Volksstaat, od 26. i 29. juna, 3. jula, 25. i 28. decembra 1872; 4. i 8. januara, 8, 12, 19. i 22. februara 1873. 50
 - Zur Wohnungsfrage. Separatabdruck aus dem »Volksstaat«. Leipzig 1872 - 1873. 461 464
 - Zur Wohnungsfrage. Separatabdruck aus dem »Volksstaat« od 1872. 2. durchges. Aufl. Hottingen-Zürich 1887. 461 464 516 521
- *O stambenom pitanju. Predgovorom drugom pregledanom izdanju. (Dela, tom 32, str. 265 - 272).*
 - Vorwort. U: Friedrich Engels: Zur Wohnungsfrage. 2. durchges. Aufl. Hottingen-Zürich 1887. 461 464
- *Pojedinosti o 23. junu. (Dela, tom 8, str. 99 - 101).*
 - Détails über den 23. Juni. U: Neue Rheinische Zeitung, od 26. juna 1848. Extrabeilage. 285 301
- *Politička situacija Evrope. (Dela, tom 32, str. 254 - 259).*
 - Situation politique de l'Europe. U: Le Socialiste, od 6. novembra 1886. 547 549/550
 - Starea politica socială. U: Revista Socială, od 1. decembra 1886. 547 550
- *Položaj radničke klase u Engleskoj. Na osnovu sopstvenih posmatranja i autentičnih izvora. (Dela, tom 4, str. 107 - 327).*
 - Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig 1845. 91 101 123 244 259 406 411 430
 - The Condition of the Working Class in England in 1844. New York 1887. 244 253 255 372 378 387 389 398 406 410 411 430 441 454 455 526 527/528 569 579 583 585 591 592 593 594 626 647
 - Die Lage der Arbeitenden Klasse in England. Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen. 2. durchges. Aufl. Stuttgart 1892. 22 244 247 249 255 372
- *Poreklo porodice, privatne svojine i države. (Dela, tom 32, str. 21 - 140).*
 - Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats. Im Anschluss an Lewis H. Morgan's Forschungen. Hottingen-Zürich 1884. 120 123 130 133 134 135 136 141/142 147 148 150 159 168 183 185 187 188 192 193 194 198 201 212 239 248 346 413 454 455
 - Poczatki cywilizacji. Na zasadzie i jako uzupelnienie badań Lewisa H. Morgana. Paryz, Lipsk 1885. 183 201
 - L'origine della famiglia, della proprietà privata e dello stato. In relazione alle ricerche di Luigi H. Morgan. Versione riveduta dell'autore, di Pasquale Martignetti. Benevento 1885 (vidi i nap. 336). 239 267 288 289 295 412

- Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats. Im Anschluss an Lewis H. Morgan's Forschungen. 2. Aufl. Stuttgart 1886. 413 464
- Familjens, Privatejendommens og Statens Oprindelse. Dansk, af Forfatteren gennemgaaet Udgave, besørget af Gerson Trier. København 1888. 260 274 288 387 579
- *Povodom smrti Karla Marxa.* (*Dela*, tom 30).
 - Zum Tode von Karl Marx. U: Der Sozialdemokrat, od 3. i 17. maja 1883. 3 13 18
- *Predgovor prvom njemačkom izdanju »Bijede filozofije« Karla Marxa.* (*Dela*, tom 32, str. 143 - 152).
 - Vorwort. U: Karl Marx: Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhons »Philosophie des Elends«. Deutsch von E. Bernstein und K. Kautsky, Stuttgart 1885. 73 90 101 111 125 136 150 184 197 200 202 203 205 206 208 209 213 217 509
 - Marx und Rodbertus. U: Die Neue Zeit. 3. Jg. 1885. H. 1. 217
- *Predgovor.* (*Dela*, tom 22, str. 9 - 25).
 - Vorwort. U: Karl Marx: Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 2. Buch 2: Der Cirkulationsprocess des Kapitals. Hamburg 1885. 217 257 287 289 291 293 315 326 509
- *Predgovor uz »Karl Marx pred kelnskim porotnicima«.* (*Dela*, tom 32, str. 161 - 166). (Vidi i nap. 526).
 - Vorwort. U: Karl Marx vor den Kölner Geschwornen. Prozeß gegen den Ausschuß der rheinischen Demokraten wegen Aufrufs zum bewaffneten Widerstand. (9. Februar 1849.) Hottingen-Zürich 1885. 301 305 326 362
- *Predgovor engleskom izdanju [»Kapitala«, prvi tom].* (*Dela*, tom 21, str. 31 - 34).
 - Editor's preface. U: Karl Marx: Capital: a critical analysis of the capitalist production. Transl. from the 3rd German ed. by Samuel Moore and Edward Aveling and ed. by Frederick Engels. Vol. 1 - 2. London 1887. 509 512 519
- *Prekrat u nauci koji je izvršio gospodin Eugen Dühring.* (Anti-Dühring.) (*Dela*, tom 31, str. 3 - 248).
 - Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. Philosophie. Politische Oekonomie. Sozialismus. Leipzig 1878. 125 130/131 136 154 286 292
 - Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. 2. Aufl. Zürich 1886. 123 125 129 130 131 132 140 214 244 247 248 259 285 305 320 322 326 346 369 370 372 386 407 517
- *Prilog istoriji pruskih seljaka.* Uvod za brošuru Wilhelma Wolffa »Die schlesische Milliarde«. (*Dela*, tom 32, str. 196 - 204).
 - Zur Geschichte der preußischen Bauern. U: Wilhelm Wolff: Die schlesische Milliarde. Hottingen-Zürich 1886 (vidi i nap. 449). 322 331 346 362
- *Prilog istoriji Saveza komunista.* (*Dela*, tom 32, str. 168 - 182).
 - Zur Geschichte des »Bundes der Kommunisten«. U: Der Sozialdemokrat, od 12, 19. i 26. novembra 1885. 285 301 328 331
 - Zur Geschichte des »Bundes der Kommunisten«. U: Karl Marx: Enthüllungen über den Kommunisten-Prozeß zu Köln. Hottingen-Zürich 1885. 305 326 331 346 362
- *Pruska rakija u njemačkoj skupštini.* (*Dela*, tom 30). (Vidi i nap. 226).

- Preußischer Schnaps im deutschen Reichstag. U: Der Volksstaat, od 25, 27. februara i 1. marta 1876. 135 136
- *Prusko vojno pitanje i nemačka radnička partija.* (Dela, tom 27, str. 31 - 63).
 - Die preußische Militärfrage und die deutsche Arbeiterpartei. Hamburg 1865. 650
- *Radnički pokret u Americi. Predgovor američkom izdanju »Položaja radničke klase u Engleskoj«.* (Dela, tom 32, str. 275 - 281.) (Vidi i nap. 705.)
 - Preface. U: The Condition of the Working Class in England in 1844. New York 1887. 526 527 528 535 542 543 557 569 574 583 585 591 593
 - Die Arbeiterbewegung in Amerika. U: New Yorker Volkszeitung, od 10. aprila 1887. 574 583 585 593
 - Die Arbeiterbewegung in Amerika. U: Der Sozialdemokrat, od 10. i 17. juna 1887. 593 594
 - Die Arbeiterbewegung in Amerika. Vorwort zur englischen Ausgabe der »Lage der arbeitenden Klasse in England«. (Separat-Abdruck.) New York 1887 (vidi i nap. 776). 583 585 591 592 593 594 597
 - The Labour movement in America. New York 1887 (vidi i nap. 776). 583 585 626 648
 - Le mouvement ouvrier en Amérique. U: Le Socialiste, od 9, 16. i 23. jula 1887. 617
- *Razvitak socijalizma od utopije do nauke.* (Dela, tom 30).
 - Socialisme utopique et socialisme scientifique. Traduction française par Paul Lafargue. Paris 1880. 37 114 341
 - Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft. Hottingen-Zürich 1882. 37 59 64 130 161 169 188 203 285
 - Socyjalizm utopijny a naukowy. Genève 1882. 114
 - Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft. 2. unveränd. Aufl. Hottingen-Zürich 1883. 13 15 37 59 114
 - Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft. 3. unveränd. Aufl. Hottingen-Zürich 1883. 59 66 114 386 410
 - Il socialismo utopico e il socialismo scientifico. Benevento 1883. 37 48 114
 - Развитие научного социализма. Переводъ съ 2-го нѣмецкаго изданія 1883. г. Женева 1884. 64 112 114
 - Socialismens Udvikling fra Utopi til Videnskab. København 1885. 387
 - De Ontwikkeling van het Socialisme van Utopie tot Wetenschap. Gravenhage 1886. 391
 - Socialism utopian and scientific. Translated by Edward Aveling. London 1892. 188 203 387 406/407 455 511
- *Redakciji lista »Severny Vestnik«.* (Dela, tom 32, str. 168.) (Vidi i nap. 469.) 319
- *Uloga sile u istoriji.* (Dela, tom 32, str. 331 - 375). 516 650
- *Uvod za brošuru Sigismunda Borkheima »Za spomen nemačkim kvazi-patriotima 1806 - 1807«.* (Dela, tom 32, str. 284 - 288).
 - Einleitung. U: Sigismund Borkheim: Zur Erinnerung für die deutschen Mordspatrioten. 1806 - 1807. Hottingen-Zürich 1888. 461 464 516 521 650

- *Wilhelm Wolff.* (*Dela*, tom 30).
 - Wilhelm Wolff. U: Die Neue Welt, od 1, 8, 22. i 29. jula, 30. septembra, 7, 14, 21. i 28. oktobra, 4. i 25. novembra 1876. 305 323 326
 - *Zaštitne carine i slobodna trgovina.* Predgovor američkom izdanju »Govora o slobodnoj trgovini« Karla Marxa. (*Dela*, tom 32, str. 294 - 306).
 - Preface. U: Karl Marx: Free Trade. A Speech delivered before the Democratic Club. Brussels, Belgium, Jan. 9. 1848. Translated into English by Florence Kelley Wischnewetzky. With Preface by Frederick Engels. Boston 1888. 627 648
- Marx, Karl i Friedrich Engels, *Jedina sačuvana strana Marxove originalne skice za »Manifest Komunističke partije«* (*Dela*, tom 7, str. 510).
- *Manifest Komunističke partije.* (*Dela*, tom 7, str. 377 - 405).
 - Manifest der Kommunistischen Partei. Veröffentlicht im Februar 1848. London. 4 9 20 34 42 85 254 285 296 344 527 579
 - Manifeste du Parti Communiste. Paris 1848. 579
 - Det kommunistiske Partis Manifest. London 1848. 579
 - Манифестъ коммунистической партии. [Женева 1869.] 42
 - Manifesto of the German Communist Party (Published in February 1848). U: The Red Republican, od 9, 23. i 30. novembra 1850. 579
 - Манифестъ коммунистической партии. Переводъ съ нѣмецкаго изданія 1872 г. Съ предисловіемъ авторовъ. Женева 1882. 42 66 74 88
 - Das Kommunistische Manifest. 3. autorisirte deutsche Ausgabe. Mit Vorworten der Verfasser. Hottingen-Zürich 1883. 66 295 302
 - Manifesto of the Communists. 2. ed. New York 1883. 42
 - Det Kommunistiske Manifest. København 1885. 387
 - Manifeste du parti communiste. U: Le Socialiste, od 29. avgusta; 5, 19. i 26. septembra; 3, 10, 17, 24. i 31. oktobra i 7. novembra 1885. 324 334 341 344
 - Manifesto of the Communist Party. Authorized English Translation. Edited and Annotated by Frederick Engels. London 1888. 556 579
 - *Nemačka ideologija.* (*Dela*, tom 6, str. 9 - 451). 31 36 38 50
 - *Poruka Centralne uprave Savezu od marta 1850.* (*Dela*, tom 10, str. 203 - 211).
 - Die Centralbehörde an den Bund. U: Wermuth/Stieber. Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts. Im aml. Auftr. zur Benutzung der Polizei-Behörden der sämmtl. deutschen Bundesstaaten . . . dargest. Th. 1. Berlin 1853. 328
 - Die Zentralbehörde an den Bund. U: Karl Marx: Enthüllungen über den Communisten-Prozeß zu Köln. Neuer Abdruck, mit Einleitung von Friedrich Engels, und Dokumenten. Hottingen-Zürich 1885. 328 331
 - *Poruka Centralne uprave Savezu od juna 1850.* (*Dela*, tom 10, str. 256 - 261).
 - Die Centralbehörde an den Bund. U: Wermuth/Stieber. Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts. Im aml. Auftr. zur Benutzung der Polizei-Behörden der sämmtl. deutschen Bundesstaaten . . . dargest. Th. 1. Berlin 1853. 301 328

- Die Zentralbehörde an den Bund. U: Karl Marx: Enthüllungen über den Kommunisten-Prozeß zu Köln. Neuer Abdruck, mit Einleitung von Friedrich Engels, und Dokumenten. Hottingen-Zürich 1885. 301 328 331
- *Pregovor za »Manifest Komunističke partije«* (njemačko izdanje 1872). (*Dela*, tom 29. str. 79/80).
- Vorwort. U: Karl Marx/Friedrich Engels: Das kommunistische Manifest. Neue Ausgabe mit einem Vorwort der Verfasser. Leipzig 1872. 73 344
- *Pregled, januar - februar 1850.* (*Dela*, tom 10, str. 177 - 187).
- U: Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue. H. 2. Hamburg 1850. 247
- *Pregled, mart - april 1850.* (*Dela*, tom 10, str. 243 - 246).
- U: Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue. H. 4. Hamburg 1850. 247
- *Pregled, od maja do oktobra [1850].* (*Dela*, tom 10, str. 356 - 390).
- U: Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue H. 5 u. 6. Hamburg 1850. 247
- *Recenzije iz časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«.* Druga sveska, februar 1850. (*Dela*, tom 10, str. 165 - 176). 247
- *Recenzije iz časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«.* Četvrta sveska, april 1850. (*Dela*, tom 10, str. 212 - 242). 247
- *Sveta porodica ili kritika kritičke kritike.* Protiv Bruna Bauera i drugova. (*Dela*, tom 5, str. 1 - 185).
- Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer und Consorten. Frankfurt a.M. 1845. 103
- *Zavjera protiv Međunarodnog udruženja radnika.* Izvještaj o radbi Bakunjinia i Alijanse socijalističke demokratije napisan po nalogu Haškog kongresa. (*Dela*, tom 29, str. 269 - 380).
- L'Alliance de la Démocratie Socialiste et l'Association Internationale des Travailleurs. Rapport et documents publiés par ordre du Congrès International de la Haye. Londres-Hambourg 1873. 151

B. Spisak citiranih i pomenutih radova drugih autora

I. Dela i spisi

- Adler, Georg, *Die Geschichte der ersten Sozialpolitischen Arbeiterbewegung in Deutschland mit besonderer Rücksicht auf die einwirkenden Theorien. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der Sozialen Frage.* Breslau 1885. 343 346 361
- Rodbertus, der Begründer des wissenschaftlichen Sozialismus. Eine sozial-ökonomische Studie. Leipzig 1884. 187
- Arnim, Achim von, und Clemens Brentano, *Des Knaben Wunderhorn.* 284
- Aveling, Edward, [*Antwort auf den zweiten Zirkularbrief der Exekutive der Sozialistischen Arbeiter-Partei von Nord-Amerika*] 27. Mai 1887 (vidi i nap. 780). 585 594 602 616

- Aveling, Edvard, [Uvodnik] U: *Der Sozialdemokrat*, od 26. marta 1885. *Sprechaal*. London, 3. mart 1885 (vidi i nap. 387) 261
- *An explanation*. U: *The Commonweal*, od 1. maja 1886. 432
- *An die Redaktion der »N. Y. Volkszeitung«*. U: *New Yorker Volkszeitung*, od 2. marta 1887. 577
- *An die Redaktion der »New Yorker Volkszeitung«*. U: *New Yorker Volkszeitung*, od 30. marta 1887. 561 567 577
- [Okružnica.] 26. februar 1887. 549 553 554 556 561
- Aveling Edw[ard] und Eleanor Marx-Aveling, *The labour movement in America*. U: *Time*, mart, april, maj 1887. 572 580
- Avenel, Georges, *Anacharsis Cloots l'orateur du genre humain*. T. 1 - 2. Paris 1865. 392 581
- *Lundis révolutionnaires 1871 - 1874*. Paris 1875. 392 581
- Bachofen, J[ohann] J[akob], *Antiquarische Briefe vornehmlich zur Kenntniss der ältesten Verwandtschaftsbegriffe*. Bd. 1. Strassburg 1880. 187
- Baernreither, J[oseph] M[aria], *Die Englischen Arbeiterverbände und ihr Recht. Ein Beitrag zur Geschichte der sozialen Bewegung in der Gegenwart*. Bd. 1. Tübingen 1886. 614
- Barker, H[enry] A[mbrose], *The Condition of the Working-Classes*. I. U: *The Commonweal*, od 3. decembra 1887 (vidi i nap. 845). 648
- Basly, E[mile-] J[oseph], [Govor u Donjem domu 11. februara 1886.] U: *Annales de la Chambre des députés*. 4me Législature. T. 1er Séance du 11 février 1886. Paris 1886. 402 405 416
- Bax, Ernest Belfort, *A Handbook of the history of philosophy*. For the use of students. London 1886. 422
- *Will socialism benefit the English people?* U: *The Commonweal*, od 21. maja i 11. juna 1887 (vidi i nap. 790). 602
- Bebel, August, *Deutschland, Rußland und die orientalische Frage*. U: *Die Neue Zeit*. 4 Jg. 1886. H. 11. 499
- *Die Frau und der Sozialismus*. Zürich-Hottingen 1879. 82
- *Die Frau in der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft*. Zürich 1883 (vidi i nap. 130). 76 80 130 161
- *Woman in the past, present and future*. London [1885]. 82
- Becker, Joh[ann] Ph[ilipp], *Aberissene Bilder aus meinem Leben*. U: *Die Neue Welt*. 1. Jg. Nrn. 17 - 20, 23, 24, 26, 28. i 29. Leipzig 1876. 362 489 491
- Beckmann, John, *A History of inventions, discoveries, and origins*. 4th ed. Vol. 1 - 2. London 1846. 599
- Beowulf*. *Das älteste deutsche Epos*. Uebersetzt und erläutert von Dr. Karl Simrock. Stuttgart and Augsburg 1859. 222
- [Bernstein, Eduard,] *Zum Gedenktage der Märzkämpfe*. U: *Der Sozialdemokrat*, od 13. marta 1884. 119
- (anonimno) *Ein Ketzerriecher*. U: *Der Sozialdemokrat*, od 3. septembra 1884. (vidi i nap. 302). 188

- [Bernstein, Eduard,] (anonimno) *Ein moralischer Kritiker und seine kritische Moral*. I. U: Der Sozialdemokrat, od 21. januara 1886 (vidi i nap. 551). 385
- (anonimno) *Zur Naturgeschichte der Volkspartei*. U: Der Sozialdemokrat, od 20. marta 1884. 119
- (anonimno) *Das Recht auf Arbeit*. U: Der Sozialdemokrat, od 25. oktobra 1883. 63
- *Der Sozialismus und der Staat*. U: Der Sozialdemokrat, od 20. decembra 1883. 72
- Besant, Annie, *Daybreak*. U: The National Reformer, od 3. februara 1884. 94
- Blanc, Louis, *Histoire de dix ans, 1830 - 1840*. T. 1 - 5. Paris 1842 - 1844. 494
- Block, Maurice, *Le Capital, de Karl Marx, à propos d'une anticritique*. U: Journal des Economistes. T. XXVIII. Nr. 10. Paris 1884. 220
- Blos, Wilhelm, *Die Götter in der Dichtung*. U: Die Neue Welt. Bd. 9. H. 10. Stuttgart 1884. 170
- Borkheim, Sigismund, *Zur Erinnerung für die deutschen Mordspatrioten 1806 - 1807*. Leipzig 1871. 464
- *Zur Erinnerung für die deutschen Mordspatrioten. 1806 - 1807*. Mit einer Einleitung von Fr. Engels, Hottingen-Zürich 1888. 461 464 650
- Bougeart, Alfred, Marat, *l'Ami du peuple*. T. 1 - 2. Paris 1865. 392
- Bradlaugh, Charles, *Will socialism benefit the English people?* U: The Commonwealth, od 28. maja 1887 (vidi i nap. 790). 602
- Brentano, Lujo, *Die englische Chartistenbewegung*. U: Preußische Jahrbücher. Bd. 33. H. 5 u. 6. Berlin 1874. 413
- Briefwechsel zwischen Leibniz und der Herzogin Elisabeth Charlotte v. Orleans in den Jahren 1715 und 1716*. Hrsg. von Eduard Bodemann. Hannover 1884. 132
- Broadhouse, J. vidi Hyndman, Henry Mayers
- Bucher, L[othar], *Der Parlamentarismus wie er ist*. Berlin 1855. 372
- Buonarroti, Ph. [Filippo], *Conspiration pour l'égalité, dite de Babeuf, suivie du procès auquel elle donna lieu, et des pièces justificatives*. 2 vol. Paris 1830. 581
- Buonarroti's *History of Babeuf's conspiracy for equality*. London 1836. 222
- Camélinat, S. [Zéphirin], *[Rede vor der Deputiertenkammer am 11. März 1886]*. U: Annales de la Chambre des députés. 4me législature. Débats parlementaires. Session ordinaire de 1886. T. 1. Séance du 11 mars 1886. Paris 1886. 416
- Campbell, George, *Modern India: a sketch of the system of civil government*. London 1852. 177
- Die Centralbehörde an den Bund*. U: Dresden Journal und Anzeiger, Nr. 171, od 21. juna 1851 (vidi i nap. 481). 331
- Champion, H[enry] H[yde], *The Future of socialism in England*. U: Common Sense, od 15. septembra 1887. 633
- [Chemnitz, Matthäus Friedrich,] *Schleswig-Holstein*. U: Kleine deutsche Liedersammlung. Leipzig 1849. 284
- Chèvremont, F[rançois], *Jean-Paul Marat*. T. 1 - 2, Paris 1880. 392
- Creuzer, Friedrich, *Symbolik und Mythologie der alten Völker, besonders der Griechen*.

- U: Vorträgen und Entwürfen. Bd. 1 - 4. Leipzig und Darmstadt 1810 - 1812. 553
- Darwin, Charles, *On the origin of species by means of natural selection, or the preservation of favoured races in the struggle for life*. London 1859. 102 222
- Davitt, Michael, *The Irish Social Problem*. U: To-Day, Vol. 1, No. 4. April 1884. 122
- Defoe, Daniel, *The life and strange surprising adventure of Robinson Crusoe of York*. London 1719. 191
- De Paepe, C[ésar], *Der Kongreß von Charleroi*. U: Gleichheit, od 23. aprila 1887. 580
- Deville, Gabriel, *Le Capital de Karl Marx, résumé et accompagné d'un aperçu sur le socialisme scientifique*. Paris [1883]. 44 45 49 52 58 60 62 75 76 77 89 92 95/96 101 111 113 133 180 307 308 316 380 381 408 455
- *L'Evolution du capital. Cours d'Économie Sociale*. II. Paris [1884]. 114 142 455
- Dietzgen, Joseph, *Haben wir etwas mit den Anarchisten gemein?* U: Chicagoer Arbeiter Zeitung, od 9. juna 1886 (vidi i nap. 657). 481
- Douai, A[dolph], *Eine Entgegnung auf Dr. Stiebeling's Artikel*. U: Der Sozialist, od 28. marta 1885. 293
- Drumont, Édouard, *La France Juive. Essai d'histoire contemporaine*. T. 1 - 2. Paris [1886]. 507
- Drysdale, C[harles] R[obert], *The State Remedy for Poverty*. U: To-Day. br. 9. septembar 1884. 191
- Dühring, Eugen, *Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus*. 3. theilw. umgearb. Aufl. Leipzig 1879 (vidi i nap. 371). 247
- Du Prel, Karl, *Der Sonnambulismus*. U: Die Neue Welt. Bd. 9. H. 20 - 22. Stuttgart 1884. 162
- Eccarius, J[ohann] George, *Eines Arbeiters Widerlegung der national-ökonomischen Lehren John Stuart Mill's*. Berlin 1869. 369
- Die Edda* - die ältere und jüngere nebst der mythischen Erzählungen der Skalda, übersetzt und mit Erläuterungen begleitet von Karl Simrock. Stuttgart und Tübingen 1851. 220 222
- Ely, Richard T[eodore], *French and german socialism in modern times*. New York 1883. 292
- Epistolae obscurorum virorum*. 170
- Fleischmann, A[dolf], *Die Sonneberger Spielwaren-Hausindustrie und ihr Handel. Zur Abwehr gegen die fahrenden Schüler des Katheder-Sozialismus in der National-Oekonomie*. Berlin 1883. 63
- Flügel, J[ohann] G[ottfried], *A complete Dictionary of the English and German and German and English languages containing all the words in general use*. In two volumes. Vollständiges Englisch-Deutsches und Deutsch-Englisches Wörterbuch, enthaltend alle in beiden Sprachen allgemein gebräuchliche Wörter. In zwei Theilen. Leipzig 1830. 373 380

- F[rankel], L[eo], *Zur Kritik des »ehernens« Lohngesetzes*. U: Gleichheit, od 2, 9. i 16. jula 1887. 613
- Freiligrath, Ferdinand, *Abschiedswort der Neuen Rheinischen Zeitung*. U: Neue Rheinische Zeitung, od 19. maja 1849. 51
- Frohme, Karl, *Die Entwicklung der Eigentums-Verhältnisse*. Bockenheim 1883. 125
- Geiser, Bruno, *Das Innere der Erde*. U: Die Neue Welt. Bd. 9. H. 14 u. 15. Stuttgart 1884. 163/164 170
- George, Henry, *The Irish land question. What it involves, and how alone it can be settled. An appeal to the land leagues*. New York 1881 (vidi i nap. 24). 15 42
- *Progress and poverty: an inquiry into the cause of industrial depressions, and of increase of want with increase of wealth*. The Remedy. New York 1880.
- Goethe, Johann Wolfgang von, *Faust*. 48
- *Klagesang von der edlen Frauen des Asan Aga, aus dem Morlakischen*. Vermischte Gedichte. 91
- *Wilhelm Meisters Lehrjahre*. 31
- Grimaux, Édouard, *Les substances colloïdales et la coagulation*. U: Revue scientifique. 3ème série. T. IX. Janvier à Juillet 1885. Paris 1885 (vidi i nap. 420) 286
- Gronlund, Laurence, *The Cooperative commonwealth in its outlines. An exposition of modern socialism*. Boston 1884. 189 292
- Groß, Gustav, *Karl Marx. Eine Studie*. Leipzig 1885. 246
- Guesde, Jules, *Nouvelle Victoire*. U: Le Gri du Peuple, od 18. novembra 1884. 221 257
- *Républicains et cosaques*. U: L'Action, od 4. avgusta 1887. 617
- Guizot [François-Pierre-Guillaume], *Histoire de la civilisation en France, depuis la chute de l'Empire romain jusqu'en 1789. Cours d'histoire moderne*. T. 1 - 5. Paris 1829 - 1832. 94
- Haeckel, Ernst, *Die Peregnesis der Plastidule oder die Wellenzeugung der Lebeweithelchen. Ein Versuch zur mechanischen Erklärung der elementaren Entwicklungs-Vorgänge*. Berlin 1876. 286
- Hamel, Ernest, *Histoire de Saint-Just, député à la Convention nationale*. Paris 1859. 392
- Haxthausen, August Freiherr von, *Die ländliche Verfassung Rußlands. Ihre Entwicklungen und ihre Feststellung in der Gesetzgebung von 1861*. Leipzig 1866. 177
- Headingley, A[dolphe] S[mith], *French socialists at the ballot box*. U: Justice, od 13. marta 1886. 416
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*. Bd. 2. U: Werke. Vollständige Ausgabe durch einen Verein von Freunden des Verewigten. Bd. 14, Berlin 1833. 277 348
- Heine, Heinrich, *Atta Troll*. 165
- *Deutschland. Ein Wintermärchen*. 47
- Herkner, Heinrich, *Die oberelsässische Baumwollindustrie und ihre Arbeiter. Auf Grund der Thatsachen dargestellt*. Strassburg 1887. 643

- Howell, George, *The history of the International Association*. U: The Nineteenth Century, od jula 1878. 8
- Hyndman, H[enry] M[ayers], *England for All*. London 1881. 53
- *The historical basis of Socialism in England*. London 1883. 162
- *A sad anniversary. To the editor of 'Justice'*. U: Justice, od 8. marta 1884. 117
- [Hyndman, Henry Mayers,] *Karl Marx: Capital*. Translated by J. Broadhouse [d. i. H. M. Hyndman]. U: To-Day, Vol. 4 - 5, Oktober 1885-Mai 1889 (vidi i nap. 557). 387 410 415/416 429
- Jagemann, Cristiano Giuseppe, *Dizionario italiano-tedesco e tedescoitaliano*. T. I - II. Weissenfels e Lipsia. 1790 - 91. 84
- [Jahnsen] Янсонъ, Ю[лий] Э[дуардович], *Сравнительная статистика Россіи и западно-европейскихъ государствъ*. Тома 1 - 2. С. - Петербургъ 1878 до 1880. 339
- Kaltenboeck, Hans, *Familie und Ehe*. U: Frankfurter Zeitung und Handelsblatt, od 4. oktobra 1884. Feuilleton. 204
- Kautsky, Karl, *Auswanderung und Kolonisation*. U: Die Neue Zeit. 1. Jg. 1883. H. 8 u. 9. 55
- *Der Einfluss der Volksvermehrung auf den Fortschritt der Gesellschaft*. Wien 1880. 191 312
- *Die Entstehung der biblischen Urgeschichte*. U: Kosmos. Zeitschrift für Entwicklungslehre und einheitliche Weltanschauung. 7. Jg., Bd. 13 (april 1883 - decembar 1883). Stuttgart 1883. 55
- Kautsky, Karl, *Die Entstehung der Ehe und Familie*. U: Kosmos. Zeitschrift für Entwicklungslehre und einheitliche Weltanschauung. 6. Jg., Bd. 12 (oktobar 1882 - mart 1883). Stuttgart 1882; 7 Jg., Bd. 13 (april 1883 - decembar 1883). Stuttgart 1883. 55 312
- *Friedrich Engels*. U: Österreichischer Arbeiter-Kalender für das Jahr 1888 615 621 634
- *Das 'Kapital' von Rodbertus*. U: Die Neue Zeit. 2. Jg. 1884. H. 8 u. 9. 152 190
- *Karl Marx's Oekonomische Lehren. Gemeinverständlich dargestellt und erläutert*. Stuttgart 1887. 453 478 629
- *Aus dem Nachlasse von Carl Marx*. U: Frankfurter Zeitung und Handelsblatt, od 19. septembra 1884. Feuilleton (vidi i nap. 324). 204
- *Eine Replik*. U: Die Neue Zeit. 2. Jg. 1884. H. 11. 190 191
- [Rezension zu Georg Adlers Buch] *Die Geschichte der ersten sozialpolitischen Arbeiterbewegung in Deutschland*. Breslau 1885. U: Die Neue Zeit. 4. Jg. 1886 (vidi i nap. 523). 361
- *Thomas More und seine Utopie. Mit einer historischen Einleitung*. Stuttgart 1888. 621
- Kautsky, M[inna], *Die Alten und die Neuen*. Roman. Erster Band. Leipzig 1885. 356
- *Stefan vom Grillenhof*. Roman. Erster Theil. Leipzig 1881. 316 356

- Kelley-Wischnewetzky, Florence, *The Need of Theoretical Preparation for Philanthropic Work*. [New York 1887]. 626
- [Kerverseau, François Marie, und G. Clavelin,] *Histoire de la révolution de France. Précédée de l'exposé rapide des Administrations successives qui ont déterminé cette Révolution mémorable*. Paris 1792. 94/95
- Kock, Paul de, *L'amant de la lune*. Paris. o. J. 163
- Kolb, G[eorg] Fr[iedrich], *Handbuch der vergleichenden Statistik der Völkerzustands- und Staatenkunde*. 7., ... bearb. Auflage. Leipzig 1875. 359
- Lafargue, Laura, und Eleanor Marx-Aveling, [*Pismo uredništva lista »Sozialdemokrat«.*] U: Der Sozialdemokrat, od 15. aprila 1886; Le Socialiste, od 24. aprila 1886. 425 426 427
- Lafargue, Paul, *L'Assassinat d' O'Donnell*. U: Le Cri du Peuple, od 19. decembra 1883. 72
- *Le Blé en Amérique. Production et commerce*. U: Journal des Économistes. Bd. XXVII. Nr. 7 u. 8. Paris 1884. 70 166 172 421/422
- *Le Capital de Karl Marx et la critique de M. Block*. U: Journal des Économistes. Bd. XXVIII. Nr. 11. Paris 1884 (vidi i nap. 291). 220 221 439
- *The Decazeville Strike*. U: The Commonweal, od 12. juna 1886 (vidi i nap. 620). 439
- *Le droit à la paresse. Réfutation du Droit au Travail de 1848*. [Paris] 1883 (vidi i nap. 111). 66
- (anonimno) *Die Krisis in Frankreich, der Krieg in Tongking*. U: Die Neue Zeit. 3. Jg. 1885. H. 5. Politische Korrespondenz. 270
- *Le Matérialisme économique de Karl Marx. Cours d'Économie sociale*, I. Paris [1884]. 114 133 141 455
- (anonimno) *Karl Marx*, U: Le Socialiste, od 14. novembra 1885. 371
- *Le Matriarcat. Étude sur les origines de la famille*. U: La Nouvelle Revue, od 1. marta 1886. 421
- *Peasant Proprietary in France*. U: To-Day, Vol. 1, No. 4, April 1884. 122
- *Recherches sur les origines de l'idée du bien et du juste*. U: Revue philosophique de la France et de l'étranger. T. XX (Juillet à Décembre 1885) 422
- *Das Recht auf Faulheit*. U: Der Sozialdemokrat, od 13. i 20. decembra 1883, 3, 10, 17. i 24. januara 1884. 85
- *The Services publics*. U: Le Socialiste, od 6. avgusta 1887. 618
- *Socialism and Darwinism*. U: Progress, Vol. 2, decembar 1883. 70
- *La Théorie de la plus-value de Karl Marx et la critique de M. Paul Leroy-Beaulieu*. U: Journal des Économistes. Bd. 27. Nr. 9. Paris 1884. 167 172 180 221 421/422
- *The Tonkin war and socialism*. U: The Commonweal. Nr. 4. maj 1885. 270
- (anonimno) [O Victoru Hugou.] U: Die Neue Zeit. 3. Jg. 1885. H. 8. Politische Korrespondenz. 299
- Lamartine, A[lphonse] de, *Histoire de la révolution de 1848*. Bruxelles 1849. 12
- Lassalle, Ferdinand, *Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian, oder: Capital und Arbeit*. Berlin 1864. 186

- Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister von Bernstorff und andere Leibniz betreffende Briefe und Aktenstücke aus den Jahren 1705 - 1716.* Hrsg. von Dr. R. Doebner. Hannover 1882. 132
- Leroy-Beaulieu, [Pierre-] Paul, *Le Collectivisme. Examen critique du nouveau socialisme.* Paris 1884. 167 172 176 177 180
- Lexis, W[ilhelm], *Die Marx'sche Kapitaltheorie.* U: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Neue Folge. Bd. 10. Jena 1885. 413 464 510
- Liebig, Justus von, *Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie* Theil I., 7. Aufl. Braunschweig 1862. 106
- Liebnecht, Wilhelm, *Ein Blick in die Neue Welt.* Stuttgart 1887. 523
- Lippert, Julius, *Die Geschichte der Familie.* Stuttgart 1884. 204
- Loria, Achille, *Karl Marx.* U: Nuova antologia di scienze, lettere ed arti. Seconda serie. Vol. 38, Roma 1883. 17
- *La teoria del valore negli economisti italiani.* Bologna 1882. 17
- Luther, Martin, *Ein' feste Burg ist unser Gott.* 284
- Mably, L'Abbé de, *Oeuvres completes.* Londres 1789. 94
- Malthus, T[homas] R[obert], *Essai sur le principe de population, ou exposé des effets passés et présents de l'action de cette cause sur le bonheur du genre humain; suivi de quelques recherches relatives a l'espérance de guérir ou d'adoucir les maux qu'elle entraîne.* 3e éd. française très-augmentée. Paris 1836. 94
- Mandl, Heinrich, *Ist des eherne Lohngesetz richtig? U: Gleichheit,* od 14. maja 1887. 613
- [Manifest] *Манифест* [Aleksandra III. od 29. aprila 1881.] U: Полное собрание законовъ Россійской имперіи. Собрание третіе. Т. 1, Nr. 118. Санктпетербургъ 1885. 34
- Maupassant, Guy de, *Bel Ami.* 539 553
- Maurer, Georg Ludwig von, *Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt.* München 1854. 391
- *Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland.* Bd. 1 - 2. Erlangen 1865 - 1866. 391
- *Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland.* Bd. 1 - 4. Erlangen 1862. 391
- *Geschichte der Markenverfassung in Deutschland.* Erlangen 1856. 391
- *Geschichte der Städteverfassung in Deutschland.* Bd. 1 - 4. Erlangen 1869 - 1871. 391
- Mead, Edward P., *The Steam King.* U: The Northern Star, od 11. februara 1843. 91
- Menger, Anton, *Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag in geschichtlicher Darstellung.* Stuttgart 1886. 509 514
- Meyer, R[udolph], *Der Emancipationskampf des vierten Standes.* Bd. I. Berlin 1874. 101
- M[ichailowski] M[ихайловский, Николай Константинович], *Karľ Marksa űereď sudomy ě. Ju. Žukovskaho.* U: Отечественныя записки, Nr. 10, oktober 1877. 112

- Mignet, F[rançois-] A[uguste], *Histoire de la revolution française, depuis 1789 jusqu'en 1814*. T. 1 - 2. Bruxelles 1828. 392
- Mommsen, Th[eodor], *Römische Forschungen*. 2. Aufl. Bd. 1. Berlin 1864. 203
- Money, J. W. B., *Java; or, how to manage a colony*. Vol. 1 u. 2. London 1861. 56 80 102 177
- Morgan, Lewis H[enry], *Ancient society, or Researches in the lines of human progress from savagery, through barbarism to civilization*. London 1877. 102 115 120 123 130
- Morris, William, *The story of Sigurd the Volsung and the fall of the Nibelungs*. 1877. 220
- Most, Joh[ann], *Kapital und Arbeit. Ein populärer Auszug aus »Das Kapital« von Karl Marx*. Chemnitz [1873]. 10
- *Kapital und Arbeit. Ein populärer Auszug aus »Das Kapital« von Karl Marx*. 2. verb. Aufl. Chemnitz [1876]. 10
- Mozin-Peschier, *Dictionnaire complet des langues française et allemande. Vollständiges Wörterbuch der deutschen und französischen Sprache*. Bd. 1 - 4. 4. Aufl. Stuttgart 1863. 84 373 380
- Müller, Philipp, [Erklärung.] U: Der Sozialdemokrat, od 14. novembra 1884. Sozialpolitische Rundschau. 221 228
- Nibelungenlied*. 489
- Nieuwenhuis, Ferdinand Domela, *Hoe ons land geregeerd wordt of papier en in de werkelijkheid*. Gravenhage 1885. 391
- *Karl Marx*, U: Recht voor Allen, od 24. marta 1883. 6
- Novikova, Olga, *The Russification of England*. U: The Pall Mall Gazette, od 15. januara 1885. 251
- Oberwinder, Heinrich, *Sozialismus und Sozialpolitik. Ein Beitrag zur Geschichte der sozialpolitischen Kämpfe unserer Zeit*. Berlin 1887. 654
- Paquet, Just, *Des Institutions provinciales et communales et des corporations des pays de l'ancienne France a l'avènement de Louis XI*. Paris 1860. 222
- [Platter, Julius], *Die Kathederweisheit der »christlich-ethischen« Nationalökonomie*. U: Deutsche Worte. 6. Jg. 1886. 449
- [Plechanow] Плехановъ, Г[еоргій Валентиновичъ], *Наши разноіасія*. Женева 1884 (vidi i par. 385). 260 274
- *Соціалізмъ и йолитическая борьба*. Женева 1883. 66
- Protokoll über den Kongreß der deutschen Sozialdemokratie in Kopenhagen. Abgehalten vom 29. März bis 2. April 1883*. Hottingen-Zürich 1883. 7 23 33
- [Quarck, Max], *Kommerzienrath Adolf Fleischmann als Nationalökonom und die Thüringer Hausindustrie. Soziale Studie in kritischen Anmerkungen*. Leipzig 1883. 63

- Rae, John, *The Scotch village community*. U: *The Fortnightly Review*, od 1. novembra 1885. 391
- Redgrave, Alexander, *The Factory and workshop act, 1878, with introduction, copious notes, and an elaborate index*. Second edition. London 1879. 336
- Rodbertus-Jagetzow, [Johann Karl]. [*Brief an Rudolph Meyer vom 20. September 1871.*] U: *Briefe und Socialpolitische Aufsätze*. Hrsg. von Dr. Rudolph Meyer. Bd. 1, Berlin [1882]. 72
- [*Brief an Rudolph Meyer, vom 29. November 1871.*] U: *Briefe und Socialpolitische Aufsätze*. Hrsg. von Dr. Rudolph Meyer. Bd. 1, Berlin [1882] 184
- [*Brief an J. Zeller, vom 14. März 1875.*] U: *Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft*. 35. Jg., 2. H. Tübingen 1879. 162 184
- *Briefe und Socialpolitische Aufsätze von Dr. Rodbertus-Jagetzow*. Hrsg. von Dr. Rudolph Meyer. Bd. I. Berlin [1882] 186
- *Zur Erkenntniß unsrer staatswirthschaftlichen Zustände*. Neubrandenburg und Friedland 1842. 159 162 173 202
- *Zur Erkenntniß unsrer staatswirthschaftlichen Zustände*. 2. erhebl. erweit. Aufl. Hrsg. von J. Zeller. Berlin 1885. 192
- *Zur Erklärung und Abhülfe der heutigen Creditnoth des Grundbesitzes*. Jena 1869. 200
- *Das Kapital. Vierter socialer Brief an von Kirchmann*. Hrsg. u. eingel. von Theophil Kozak. U: Aus dem literarischen Nachlass von Dr. Carl Rodbertus-Jagetzow. II. Berlin 1884. 136
- *Der Normal-Arbeitstag*. (Separat iz lista »Berliner Revue«.) Berlin 1871. 138 162
- *Offener Brief an das Comité des Deutschen Arbeitervereins zu Leipzig*. Leipzig 1863. 101 124 136 186
- *Sociale Briefe an von Kirchmann*. Briefe 1 - 3. Berlin 1850 - 1851. 111
- Rosenberg, W[ilhelm] L[udwig], *Letter from America - The great strike*. U: *Justice*, od 5. marta 1887. 557
- Rouget de l'Isle, Claude-Joseph, *Chant du guerre pour l'armée du Rhin* [Marseillaise]. 285
- Салтыков-Щедрин, М[ихаил] Е[вграфович], *Сказки*. 551
- Sax, Emanuel, *Hausindustrie in Thüringen. Wirtschaftsgeschichtliche Studien*. I. Theil. Jena 1882. 78
- Сборникъ статистическихъ свѣдѣній по Московской губернии*. Тома 1 - 10. Москва 1877 - 1885. 339
- [Schäffle, Albert], *Die Quintessenz des Socialismus. Von einem Volkswirth. Separat-abdruck aus den »Deutschen Blättern«*. Gotha 1875. 262
- Schiller, Friedrich, *Kabale und Liebe*. 356
- Schippel, Max, [*Recenzija knjige H. M. Hyndmana*] *The historical basis of Socialism in England*. London 1883. U: *Die Neue Zeit*. 2. Jg. 1884. H. 7. 159
- [Schlüter, Hermann], *Die Chartistenbewegung in England*. Hottingen-Zürich 1887. 413 443 457 464 516 521
- Schmidt, Conrad, *Die Durchschnittsprofitrate auf Grundlage des Marx'schen Werthgesetzes*. Stuttgart 1889. 642/643

- Schoenlank, Bruno, *Die Fürther Quecksilber-Spiegelbelegen und ihre Arbeiter. Wirthschaftsgeschichtliche Untersuchungen.* U: Die Neue Zeit. 5. Jg. 1887. H. 4 - 6. 622
- *Die Fürther Quecksilber-Spiegelbelegen und ihre Arbeiter. Wirthschaftsgeschichtliche Untersuchungen.* Stuttgart 1888. 622
- S[chr]amm], C[arl] A[ugust], *K. Kautsky und Rodbertus.* U: Die Neue Zeit. 2. Jg. 1884. H. 11. 190 200
- *Rodbertus, Marx, Lassalle. Sozialwissenschaftliche Studie.* München [1885]. 382 405
- Schtschedrin - vidi Saltykow-Schtschedrin
- Скребицкий, Александръ, *Крестыанское дѣло въ царствованіи императора Александра II. Матеріалы для исторіи освобожденія крестыанъ.* Тома 1 - 4. Бонн на Рейнь 1862. 339
- Smith, Adam, *Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations. Traduction nouvelle, avec des notes et observations, par Germain Garnier.* Т. 1 - 5. Paris 1802. 94
- Smith, A[dolphe], *France and the International Congress. To the Editor of «Justice».* U: Justice, od 27. decembra 1884. 242
- Socialism made plain, being the Social and Political Manifesto of the Democratic Federation.* [London] jun 1883. 63
- Stiebeling, Geo[rg] C., *Reform oder Revolution.* U: Der Sozialist, od 14. februara 1885. 293
- Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich nebst dem Einführungs-Gesetze vom 31. Mai 1870 und dem Gesetze vom 15. Mai 1871.* Berlin 1871. 578
- Thierry Augustin, *Essai sur l'histoire de la formation et des progrès du tiers état.* 2de éd. Paris 1853. 222
- Thiers, A[dolphe], *De la propriété.* Paris 1848. 116
- Thiers, A[dolphe], et Félix Bodin, *Histoire de la révolution française, accompagnée d'une histoire de la révolution de 1355, ou des États généraux sous le roi Jean.* Т. 1 - 10. Paris 1823 bis 1827. 392
- Труды экспедиции, снаряженной императорским вольным экономическим и Русским географическим обществами, для изслѣдованія хлѣбной торговли и производительности въ Россія.* Том II. С.-Петербургъ 1870. 100
- Varenholz, C[arl], [Brief.] U: Der Sozialdemokrat, od 26. februara 1885. Korrespondenzen. London, 2. februara (vidi i nap. 387) 261
- Vergil: *Aeneis.* 403
- Aus den Verhandlungen über die Verlängerung des Socialistengesetzes.* Nürnberg 1884 (vidi i nap. 356). 227
- Vico [Giovanni Battista], *La science nouvelle.* Paris 1844. 271
- Военно-статистическій сборникъ.* Выпускъ IV. Россія. С.-Петербургъ 1871. 339
- Watts, J[ohn] Hunter, *The Socialists and the general election.* U: The Pall Mall Gazette, od 4. decembra 1885. 366

- Weerth, Georg, *Handwerksburschenlied*. U: Der Sozialdemokrat, od 7. juna 1883. 34
- W[eerth], G[eorg], *Joseph Rayner Stephens, Prediger zu Staleybridge, und die Bewegung der englischen Arbeiter im Jahre 1839*. U: Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform. Bd. 2. Belle-Vue 1846. 413 464
- *Die rheinischen Weinbauern*. U: Der Sozialdemokrat, od 12. jula 1883. 34
- Wermuth/Stieber, *Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts' Im aml. Auftr. zur Benutzung der Polizei-Behörden der sämtl. deutschen Bundesstaaten . . . dargest.* Th. 1 - 2. Berlin 1853 - 1854. 301 328 343 346
- Wicksteed, Philip H[enry], *Das Kapital. A Criticism*. U: To-Day, br. 10, oktobar 1884. 189 191
- Williams, John Edward, *The Socialist candidates*. U: The Echo, od 5. decembra 1885. 366 367
- Wills, William Gorman, *Olivia*. 344
- Wolff, Wilhelm, *Die schlesische Milliarde*. Hottingen-Zürich 1886. 305 326 364
- Zwei politische Prozesse. Verhandelt vor den Februar-Assisen in Köln. I. Der erste Preßprozeß der Neuen Rheinischen Zeitung. II. Prozeß des Kreis-Ausschusses der rheinischen Demokraten*. Köln 1849 (vidi i nap. 444). 301

II. Periodika

- The Athenaeum. Journal of Literature, Science, and the Fine Arts*, od 5. marta 1887. Capital: a Critical Analysis of Capitalist Production. By Karl Marx. Translated from the Third German Edition by S. Moore and E. Aveling, and edited by Frederick Engels. 2 vols. (Sonnenschein & Co.) 556 558
- Bürger-Zeitung*, od 11. marta 1886. 418
- The Commonweal*. Br. 10. Novembar 1885. Free speech and the police. (vidi i nap. 534.) 388
- od 4. juna 1887. The Socialist League. 388 595 597
- od 3. decembra 1887. The Condition of the Working Classes. 648
- Le Cri du Peuple*, od 18. oktobra 1884. Exécution d'un agent provocateur. 203
- od 12. februara 1886. 402
- od 23. februara 1886. 405
- od 4. aprila 1886. 425
- The Daily News*, od 22. septembra 1885. The Socialists and the Free Speech Question. Leitartikel. 324
- od 21. maja 1886. Last night in parliament. 437¹
- od 21. marta 1887. The Nihilist Conspiracy. 566
- The Daily Telegraph*, od 12. aprila 1887. Irish crimes bill. Great demonstration on Hyde Park, processions and speeches. 572
- The Echo*, od 5. decembra 1885. 365 367
- od 7. decembra 1885 (vidi i nap. 528) 365
- The Edinburgh Review, or Critical Journal*, od jula 1885. The Parting of the Waters. Parliamentary Debates, 1884 - 85. 311
- Freiheit*, od 4. januara 1879. 10

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Neue Folge. Bd. 14. Jena 1887. [Anzeige über das Erscheinen des »Kapitale« im New-Yorker Verlag Scribner & Welford.] 510

Justice, od 8. marta 1884. To-Day. 118

— od 29. marta 1884. Peasant proprietary in France. 122

— od 27. decembra 1884. France and the International Congress. 242

— od 6. juna 1885. 307

— od 3. oktobra 1885. 368 388

— od 17. oktobra 1885. 368 388

— od 12. decembra 1885. Tory gold! (Vidi i nap. 540.) 374

— od 30. aprila 1887. A Costly Apostle. 580 582

— od 14. maja 1887. Dr. Aveling and the socialist Labour Party in America. 589

— od 21. maja 1887. 589

— od 28. maja 1887. [Beleška o pojavi knjige »Položaj radničke klase u Engleskoj« u SAD] 592

Kölnische Zeitung, od 20. jula 1883. Zweites Blatt. Kölner Local-Nachrichten. Köln, 20. juli. 51

— od 30. avgusta 1884. Professor Schweinfurth über den Congo. 189

— od 4. novembra 1884. Die Stichwahlen. 209 227

— od 6. novembra 1884. Die Reichstags-Stichwahl in Köln. 209 227

— od 8. novembra 1884. Noch einmal die Kölner Stichwahl. 227

— od 5 - 8. oktobra 1885. 328

Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen, od 24. maja 1883. Zur Beurtheilung von Karl Marx. 33

Londoner Zeitung. Hermann, od 22. marta 1884. Die Märzfeier in London. 118

Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie, od 14. februara 1849. Preßprozeß der Neuen Rheinischen Zeitung. 301

— od 19, 25, 27. i 28. februara 1849. Assisenverhandlung wegen Aufreizung zur Rebellion. 301

— od 19. maja 1849. 51

Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue. Sv. 1 - 6, London, Hamburg i New York. 247

Die Neue Zeit. 3. Jg. 1885. Sv. 1. 246

New Yorker Volkszeitung, od 15. marta 1883. 11 90

— od 17. marta 1883. 11

— od 20. marta 1883. Zuschriften und Depeschen. 14

— od 21. avgusta 1886. Ein Bedürfniß und ein Schmach. 471

— od 12. januara 1887. Aveling und die Sozialisten. 544 547

— od 2. marta 1887. Affaire Aveling noch einmal. 561 568

The Pall Mall Gazette, od 15. januara 1885. 251

Pionier, Illustrierter Volks-Kalender für 1886. Aus dem Leben eines alten Sozialdemokraten. 429

The Republican, br. 8. November 1882. Dr. Karl Marx [Biografija] 7

Le Socialiste, od 5. decembra 1885. En Angleterre. 367

Le Soir, od 29. avgusta 1883. 52

Der Sozialdemokrat, od 24. januara 1884. 84 85

— od 20. marta 1884. Zur Naturgeschichte der Volkspartei. 119

— od 6. novembra 1884. Ihre Bilanz. 213

— od 21. novembra 1884. Sozialpolitische Rundschau. 221

- od 21. novembra 1884. Sozialpolitische Rundschau. Die Sozialisten des Auslandes über die deutschen Wahlsiege. 228
- od 2. aprila 1885. Erklärung (vidi i nap. 395) 265 270 282
- od 23. aprila 1885. [Erklärung] (vidi i nap. 395) 282
- od 10. decembra 1885. Zur Aufklärung. 382
- od 15. januara 1886. In memoriam! 375 377
- od 15. aprila 1886. Ein Musterbourgeois. 428
- od 21. oktobra 1886. Erklärung. 499
- od 27. maja 1887. The Condition of the Working Class in England in 1844 by Frederick Engels. New York, John W. Lovell. 592
- Der Sozialist*, od 13. februara 1886. National-Executiv-Komitee.
- od 27. avgusta 1887. Erklärung. 627 629
- The Standard* (London), od 11. januara 1884. The assassination by nihilists. (From our correspondent.) St. Petersburg. Jan. 5. 4 78 87
- od 12. aprila 1886. 424 425
- od 30. jula 1886. Russia and Bulgaria. 457
- The Standard* (New York), od 9. aprila 1887. 574
- To-Day*, Tom 8, br. 45. Avgust 1887. Editorial Notes. 616
- La Voie du Peuple*, od 24. februara 1887. La Révolution en Allemagne – Prise de Berlin. 551
- Weekly Dispatch*, od 20. marta 1887. Topics of the day. 565
- Wochenblatt der N. Y. Volkszeitung*, od 23. januara 1886. 396

C. Spisak pomenutih časopisa i listova

- Academy. A Monthly Record of Literature, Learning, Science and Art* [Akademija. Mesečne beleške za literaturu, obrazovanje, nauku i umetnost] – mesečni časopis: izlazio pod ovim imenom od 1869. do 1902. u Londonu 648
- L'Action politique et sociale* [Politička i socijalna akcija] – Francuski socijalistički dnevni list; izlazio od 1886. do 1892. u Parizu. 617
- The Athenaeum. Journal of Literature, Science and the Fine Arts* [Ateneum. List za literaturu, nauku i umetnost] – literarni nedeljni list: izlazio od 1828. do 1921. u Londonu. 556 558 648
- La Bataille* [Borba] – francuski levo-radikalni dnevni list; izlazio sa prekidima od 1882. do 1906. u Parizu; osnovao ga P. Lissagaray. 286
- Berliner Volksblatt* [Berlinski narodni list] – socijaldemokratski dnevni list osnovan 1884; izlazio od 1891. kao glavni organ socijaldemokratske partije Nemačke pod nazivom »Vorwärts. Berliner Volksblatt« [»Napred. Berlinski narodni list«], koji je vodio Wilhelm Liebknecht. 123
- Bullionist. A Weekly Financial and Commercial Journal for Bankers, Merchants and Investors* [Bulionist. Nedeljni finansijski i trgovački list za bankare, trgovce i investitore] – nedeljni list; izlazio pod ovim imenom 1866. do 1899. u Londonu, a 1899. pod nazivom »Daily Bullionist« i od 1900. pod nazivom »Financier and Bullionist« 360 364
- Bürger Zeitung* [Građanski list] – socijaldemokratski dnevni list; izlazio od 1881. do 1887. u Hamburgu pod uredništvom Johannes-a Wedde-a. 418 587 614

- Le citoyen* [Gradanin] – francuski socijalistički dnevni list; izlazio pod različitim nazivima od 1881. do 1884. u Parizu. U redakciji su bili Paul Lafargue, Benoit Malon, E. Massard i dr. 95 539
- Common Sense* [Zdrav razum] – mesečni časopis socijalističkog pravca; izlazio od maja 1887. do marta 1888. u Londonu. 633
- The Commonwealth* [Zajednica] – nedeljni časopis; izlazio od 1885. do 1891. i od 1893. do 1894. u Londonu; organ socijalističke lige; Engels je od 1885. do 1886. objavio nekoliko članaka u ovom časopisu. 233 292 344 399 408 429 432 435 451 482 494 529 554 580 598 603 634 648
- Le Cri du peuple* [Poklič naroda] – socijalistički dnevni list; izlazio od februara do kraja 1871. i od oktobra 1883. do početka 1889. u Parizu. U redakciji su bili, pored ostalih: Jules Guesde, Gabriell Deville i Albert Duc-Querey 261 402 405 424 427 434 439 497 502 539 540 549 565 568
- The Daily News* [Dnevne novosti] – liberalni dnevni list; izlazio pod ovim nazivom od 1846. do 1930. u Londonu; organ industrijske buržoazije. 56 63 222 324 408 457 463 537 582 649
- The Daily Telegraph* [Dnevni telegraf] – dnevni list; izlazio od 1855. do 1937. u Londonu; najpre liberalno orijentisan, a od osamdesetih godina konzervativno; od 1937. posle spajanja sa «*The Morning Post*» nosi naziv «*Daily Telegraph and Morning Post*». 572
- La Défense des travailleurs* [Odbrana radnika] – socijalistički nedeljni časopis; izlazio od 2. decembra 1883. do 1885. u Remu. 114
- La Démocratie pacifique* [Miroљubiva demokratija] – dnevni list pristalica Furijea; izlazio od 1843. do 1851. u Parizu, a vodio ga je Victor Considérant. 139
- Demokratische Blätter* [Demokratske novine] – nedeljni časopis, organ napredne partije; izlazio od 1884. do 1886. u Berlinu. 250
- Deutsche Brüsseler-Zeitung* [Nemačko-briselski list] – list, koji su osnovali nemački politički emigranti u Briselu; izlazio od 3. januara do februara 1848. dvaput nedeljno; od septembra 1847. bili su stalni saradnici Marx i Engels. Pod njihovim uticajem list je postao organ revolucionarne partije proletarijata, koja se obrazovala – Saveza komunista 47
- Deutsches Tageblatt* [Nemački dnevni list] – konzervativni list, izlazio od 1881. do 1891. u Berlinu. 118
- Deutsche Worte* [Nemačka reč] – austrijski društveno-politički časopis; izlazio od 1881. do 1904. u Beču; od 1881. do jula 1883. jednom nedeljno, a zatim mesečno. 449
- Le XIXe [dix-neuvième] Siècle* [Devetnaesti vek] – francuski dnevni list republikanskog pravca; izlazio od 1871. u Parizu. 639
- The Echo* [Eho] – građansko-liberalni list; izlazio od 1868. do 1907. u Londonu. 365
- The Economist. Weekly Commercial Times, Banker's Gazette and Railway Monitor: a political, literary and general newspaper* [Economist. Nedeljni trgovački list, bankarski službeni glasnik i željeznički informator: političke, literarne i opšte novine] – nedeljni list, osnovan 1843. u Londonu; organ industrijske krupne buržoazije za privredna pitanja i politiku. 360 364
- The Edinburgh Review, or Critical Journal* [Edinburški pregled ili časopis za kri-

- tiku) – liberalni literarno-politički časopis; izlazio od 1802. do 1929. u Edinburgu i Londonu. 311
- L'Égalité* [Jednakost] – socijalistički list, izlazio u Parizu; osnovao ga 1877. Jules Guesde; 1880. do 1883. organ francuske radničke partije; izlazio je u šest serija – 1, 2. i 3. serija jednom nedeljno – pojavio se samo jedan broj u aprilu 1886; u ovom listu saradivali su Marx i Engels početkom osamdesetih godina. 222
- L'Explosion* [Eksplozija] – anarhistički list; izlazio u aprilu 1884. u Karuzu (kod Ženeve). 151
- Feuille Villageoise, adressée chaque semaine à tous les villages de la France, pour le instruire des lois, des événements, des découvertes qui intéressent tout Citoyen* [List za selo, koji se svake nedelje šalje u sva francuska sela radi upućivanja u zakone, događaje i otkrića koja interesuju svakog građanina] – francuski nedeljni list, izlazio od 1790. do 1795. u Parizu. 121
- The Fortnightly Review* [Dvonedeljni pregled] – časopis za pitanja istorije, filozofije i literature; izlazio je u Londonu polumesečno, a kasnije jednom mesečno – državajući ovaj naziv od maja 1865. do juna 1934; od 1934. do 1954. kao *«Fortnightly»*; osnovala ga jedna grupa građanskih radikala. 391
- Frankfurter Zeitung und Handelsblatt* [Frankfurtske novine i trgovački list]; izlazio od 1856 (od 1866. pod ovim imenom) do 1943. u Frankfurtu na M. 204 298 570
- Freiheit* [Sloboda] – nemački nedeljni list, koji je u Londonu osnovao Johann Most početkom 1879; organ anarhističke grupe oko Mosta i Wilhelma Hasselmanna; izlazio 1879. do 1882. u Londonu, 1882. u Švajcarskoj, a 1882. do 1908. u Njujorku. Marx i Engels su kritikovali ovaj list u više navrata. 10
- Gesellschaftsspiegel* [Ogledalo društva] – organ za zastupanje narodnih klasa bez poseda i za osvetljavanje savremenih društvenih prilika – mesečni časopis *«pravih socialistista»*; izlazio pod uredništvom Mosesa Hessa 1845/46. u Elberfeldu; izdato je ukupno 12 svezaka. 156
- Gleichheit. Politische Zeitschrift für Jedermann* [Jednakost. Politički časopis za svakoga] – austrijski socijalistički list; izlazio od 1870. do 1877. u Bečkom Novom mestu najpre dvaput nedeljno, docnije jedanput; od 1874. zvanični organ austrijskih socijaldemokrata. 654
- Gleichheit. Sozial-demokratisches Wochenblatt* [Jednakost. Socijalno-demokratski nedeljni list] – austrijski list, osnovao ga Victor Adler; izlazio od decembra 1886. do jula 1889. u Beču, a od 1889. kao *«Arbeiter Zeitung»*. 554 580 597
- Hartungsche Zeitung* vidi *Königl. Preuß. Staats-Kriegs-und Friedens-Zeitung*
- L'Intransigeant* [Nepomirljivi] – izlazio od 1880. do 1948. u Parizu; osnivač i glavni redaktor bio je Henri Rochefort (1880 - 1910); osamdesetih godina zastupao je jedan radikalno-republikanski pravac. 425 427
- Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* [Godišnjaci za nacionalnu ekonomiju i statistiku] – časopis, izlazio od 1863. do 1897. dvaput nedeljno u Jeni. 510 607
- Journal de Roubaix* [Dnevni list iz Rubea] – dnevni list, zastupao republikanski pravac; izlazio od 1856. u Rubeu kao zastupnik interesa fabrikana tesktila. 129

- Journal des Débats politiques et littéraires* [Dnevni list za političke i literarne rasprave] – građanski dnevni list osnovan u Parizu 1789; sedamdesetih i osamdesetih godina zastupao konzervativni pravac. 537
- Journal des Économistes* [Dnevni list za ekonomiste] – Revue de la science économique et de la statistique [Časopis za ekonomiju i statistiku] – liberalni mesečni časopis, izlazio od 1841. do 1943. u Parizu. 166 172 421/422
- The Judge* [Sudija] – američki humoristički nedeljni časopis; izlazio od 1881. do septembra 1938. i od decembra 1938. do januara 1939. u Njujorku. 655
- Justice* [Pravda] – nedeljni list, organ socijaldemokratske federacije, izlazio od 1884. do 1925. u Londonu. 83 84 104 105 113 122 140 161 201 232 233 240 242 317 374 439 460 557 582 648
- La Justice* [Pravda] – dnevni list, izlazio od 1880. do 1930. u Parizu; 1880. do 1897, kad je list vodio njegov osnivač Georges Clemenceau, bio je organ tzv. krajnje leve partije radikala; posle amnestije od 11. jula 1880. stupio je u redakciju Charles Longuet. 242 434 538 565 616 617
- Kölnische Zeitung* [Kelnске novine] – dnevni list, izlazio od 1802. do 1945; organ rajnske krpe buržoazije i nacional-liberalne partije; sedamdesetih godina glaso govornik Bizmarka. 209 250 328 385 642
- Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats-und gelehrten Sachen* [Kraljevsko-privilegovane berlinske novine za pitanja politike i nauke] – dnevni list, izlazio od 1785. u Berlinu; poznat i pod nazivom »Vossische Zeitung«, prema imenu svog vlasnika. 33
- Königl. Preuß. Staats-Kriegs- und Friedens-Zeitung* [Kraljevske pruske novine za pitanja rata i mira] – izlazole pod tim imenom od 1752. do 1850. u Kenigsbergu, od 1850. kao »Königsberger Hartungsche Zeitung«; četrdesetih godina bile su napredan građanski list. 642
- The Labour Standard* [Zastava rada] – nedeljni list, organ tredjuniona; izlazio od 1881. do 1885 u Londonu u redakciji George Shiptona; od 7. maja do 6. avgusta 1881. saradivao je Engels u listu. 72
- Missouri Republican* [Republikanac iz Misurija] – dnevni list demokratske partije USA; izlazio pod ovim nazivom od 1822. do 1888. u St. Louisu, zatim od 1919. pod nazivom »St. Louis Republic«. 432 452
- The Money Market Review. A weekly commercial and financial journal* [Pregled monetarnog tržišta. Nedeljni trgovački i finansijski časopis] – nedeljni časopis za trgovinska i finansijska pitanja; izlazio od 1860. do 1921. u Londonu. 360
- La National* [Nacionalni list] – dnevni list, izlazio od 1830. do 1851. u Parizu; četrdesetih godina organ umerenih građanskih republikanaca. 229
- Nature. A Weekly illustrated Journal of science* [Priroda. Nedeljni ilustrovani časopis za nauku] – nedeljni časopis za prirodne nauke; izlazi od 1869. u Londonu. 444
- Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie* [Nove rajnske novine. Organ demokratije] – dnevni list koji je vodio Karl Marx i izlazio od 1. juna 1848. do 19. maja 1849. u Kelnu. Kao organ borbe proleterskog krila demokratije bio je učitelj narodnih masa u borbi protiv kontrarevolucije. 26 51 91 285 301 302 352 650

- Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue* [Nove rajnske novine. Političko-ekonomska revija] – časopis koji su osnovali Marx i Engels u decembru 1849. i koji je izlazio do novembra 1850. Teorijski i politički organ Saveza komunista. Nastavak kelnskih «Novih rajnskih novina» koje su izdavali Marx i Engels 1848/49. 92 247 257 650
- Die Neue Welt. Illustriertes Unterhaltungsblatt für das Volk* [Novi svet. Ilustrovani zabavni list za narod] – socijalistički časopis; izlazio 1876. do 1883. u Lajpcigu, zatim do 1919. u Štutgartu i Hamburgu; najpre ga je vodio Wilhelm Liebknecht, a posle Bruno Geiser. 7 157 162 170 171 362 489 492
- Neues Wiener Tagblatt. Demokratisches Organ* [Novi bečki dnevni list. Demokratski organ] – austrijski demokratsko-liberalni dnevni list; izlazio od 1867. do 1945. u Beču. 654
- Die Neue Zeit* [Novo vreme] – teorijski časopis nemačke socijaldemokratije; izlazio u Štutgartu od 1883. do oktobra 1890. jednom mesečno, a onda do jeseni 1923. jednom nedeljno; redaktor časopisa bio je Karl Kautsky od 1883. do oktobra 1917; od 1885. do 1894. saradivao je Engels, a posle njegove smrti časopis više nije bio na visini svojih zadatka; pre i za vreme prvog svetskog rata zauzeo je centrističku poziciju i time podupirao socijalšoviniste. 26 28 56 102 120 130 134 136 143 150 159 161 187 200 209 246 303 380 436 449 499 550
- New Yorker Volkszeitung* [Njujorške narodne novine] – američki socijalistički dnevni list; izlazio od 1878. do 1932. na nemačkom jeziku u Njujorku. 11 14 90 141 241 388 429 430 432 449 452
- The New York Herald* [Njujorški glasnik] – dnevni list, izlazio od 1835. do 1924. u Njujorku; organ republikanske partije. 529 544 547 562
- The Nineteenth Century* [Devetnaesto stoleće] – liberalni mesečni časopisa, izlazio pod ovim imenom od 1877. do 1900. u Londonu; posle 1900. nosio je naziv «*The Nineteenth Century and Afters*», a od 1951. «*The Twentieth Century*». 8
- The North American Review* [Severoamerički pregled] – mesečni časopis, izlazio od 1815. do 1940. u Bostonu. 556
- The Northern Star* [Severna zvezda] – nedeljni list, glavni organ čartista; izlazio od 1837. do 1852. najpre u Leeds-u, a od novembra 1844. u Londonu; osnivač i redaktor bio je Feargues Edward O'Connor; četrdesetih godina bio je redaktor George Julian Harney; od 1843. do 1850. bio je Engels saradnik ovog lista. 337 413
- La nouvelle Revue* [Nova revija] – građansko-republikanski časopis; osnovala ga Juliette Adam; izlazio od 1879. u Parizu. 421
- Oesterreichischer Arbeiter-Kalender* [Austrijski radnički almanah] – socijalistički godišnjak, izlazio od 1874. do 1930. u Bečkom novom mestu, Beču i Brinu. 615 634
- Отечественныя Записки* [Otađbinski zapisi] – literarno-politički časopis; izlazio od 1820. do 1884. u Petrogradu; carska vlada ga je zabranila; u redakciji je bio, pored ostalih, V. R. Bjelinski (do 1846); saradnik časopisa bio je A. J. Hercen; 1868. preuzeli su vođenje lista N. A. Njekrasov i M. J. Saltikov-Ščedrin, te se uz njega prikupila revolucionarno-demokratska inteligencija; po smrti Njekrasova (1877) postao je časopis glasilo narodnjaka. 112
- The Pall Mall Gazette* [Novine Pel-Mela] – dnevni list, izlazio od 1865. do 1920. u Londonu, pretežno konzervativnog pravca; Marx i Engels su održavali vezu s njim od jula 1870. do juna 1871. 638 648 653

- Pionier. Illustrierter Volks-Kalender* [Pionir. Ilustrovani narodni almanah] – godišnjak, izdavala ga Socijalistička radnička partija Severne Amerike na nemačkom jeziku od 1883. do 1904. u Njujorku. 429
- Progress* [Progres] – engleski mesečni časopis za pitanja nauke, politike i literature; izlazio od 1883. do 1887. u Londonu. Jedno vreme je bio blizak socijalističkim krugovima. U njegove saradnike ubrajali su se Eleanor Marx-Aveling i Edward Aveling. 7 74
- Puck* [Obesjenjak] – američki humoristički nedeljni časopis, izlazio od 1877. do 1918. u Njujorku. 655
- Le Radical* [Radikal] – građansko-radikalne dnevne novine; izlazile su od 1881. do 1928. u Parizu. 565
- Recht voor Allen* [Pravda za sve] – holandski socijalistički list koji je osnovao 1879. Ferdinand Domela Nieuwenhuis. 6
- The Republican* [Republikanac] – građansko-radikalni mesečni časopis; izlazio pod tim nazivom od 1880. do 1886. u Londonu. 7
- La République Française* [Francuska republika] – građansko-radikalni dnevni list koji je osnovao Léon Gambetta; izlazio od 1871. do 1924. u Parizu. 392
- Revista Sociala* [Socijalistički pregled] – rumunski časopis; izlazio od 1884. do 1887. u redakciji socijaliste Nedejde u Jašiu. 550
- Révolutions de Paris* [Revolucije u Parizu] – nedeljni časopis, izlazio od jula 1789. do februara 1794. u Parizu; do septembra 1790. redaktor je bio revolucionarni publicista i demokrata Élisée Loustallot. 94 121
- Revue philosophique de la France et de l'étranger* [Revija za filozofiju u Francusko- i inostranstvu] – mesečni časopis, izlazio od 1876. u Parizu. 422
- Reynolds's Newspaper* [Reynoldsove novine] – radnički nedeljni list, izlazi od avgusta 1850. u Londonu; kao «Reynolds's Weekly Newspapers»; osnovao ga je malo-građanski demokrata G. W. Macarthur Reynolds, koji je bio blizak čartistima. 648
- Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform* [Rajnski godišnjaci za društvenu reformu] – izdavani od radikalnog publiciste Hermanna Püttmanna; izašle su samo dve sveske, prva u avgustu 1845. u Darmštatu, a druga krajem 1846. u Belviu kod Konstance. Godišnjak je objavio dva Engelsova članka. Ipak su dali svojim učešćem predstavnici opštu orijentaciju «pravog» socijalizma. 464
- Северный вестник* [Severni glasnik] – mesečni časopis za literaturu i politiku; izlazio od 1885. do 1898. u Petrogradu; do sredine 1891. liberalno-narodnjačkog pravca. 319 348
- Слово* [Slovo] – mesečni časopis za literaturu i popularnu nauku liberalnog pravca; izlazio od 1878. do aprila 1881. u Petrogradu. 112
- Der Social-Demokrat* [Socijaldemokrat] – izlazio triput nedeljno od 15. decembra 1864. do 1871. u Berlinu kao organ Opštenemačkog saveza radnika, a glavni redaktor je bio Johann Baptist von Schweitzer und Hofstetten. List je objavio neke članke Marxa i Engelsa. 90 101 103 111 138 203 284
- El Socialista* [Socijalist] – dnevni list, kasnije nedeljni; centralni organ Socijalističke partije radnika Španije; osnovao ga je Pablo Iglesias, a izlazio je od 1885. u Madridu. 453 577
- Le Socialiste* [Socijalist] – nedeljni list, koji je 1885. osnovao u Parizu Jules Guesde;.

- u redakciji su bili, između ostalih: Paul Lafargue u Gabriel Deville; do 1902. organ Francuske partije radnika, od 1902. do 1905. organ Francuske socijalističke partije; osamdesetih i devedesetih godina Engels je saradivao u ovom listu. 416 427 453 482 539/540 547 568 577 602 608 632 639 655
- Le Soir* [Veče] – francuski građanski dnevni list republikanskog smera; izlazio od 1867. u Parizu. 52
- Der Sozialdemokrat* [Socijaldemokrat] – centralni organ nemačke socijaldemokratije; izlazio za vreme važenja zakona o socijalistima od septembra 1879. do septembra 1888. u Cirihi u od oktobra 1888. do 27. septembra 1890. u Londonu, a u Nemačkoj je ilegalno rasturan; zahvaljujući mnogostrukoj pomoći Marxa i Engelsa, list je uspeo da prevaziđe teoretske nedostatke koji su najpre postojali i da postane kolektivni agitator, propagator i organizator Partije u borbi protiv zakona o socijalistima; od 1881. datira stalna saradnja Marxa i Engelsa, koja se preko publikacija njihovih članaka prostirala na sve oblasti rukovođenja jednim revolucionarnim listom. «*Sozialdemokrat*» je postao «Zastava nemačke partije» (Engels). 3 7 13 14 19 26 36 47 48 50 55 73 76 77 79 84 85 91 95 102 143 144 163 174 191 205 206 222 236 263 265 283 287 303 328 375 382 437 444 453 466 499 541 555 569 625
- Der Socialist* [Socijalist] – nedeljni list, organ Socijalističke partije radnika Severne Amerike; izlazio od 1885. do 1892. u Njujorku. 292 293 299 406 429 432 452 453 481 520 561 627
- Süddeutsche Post. Unabhängiges demokratisches Organ für jedermann aus dem Volk* [Južnonemačka pošta. Nezavisni demokratski organ za svakoga iz naroda] – demokratski list, izlazio od 1869. do 1884. u Minhenu. 136
- The Standard* [Steg] – dnevni list konzervativnog pravca osnovan 1827. u Londonu. 63 78 87 133 424 474 580
- The Standard* [Steg] – nedeljni časopis koji je izdavao Henri George u Njujorku.
- The Statist* [Statističar] – konzervativni nedeljni list za probleme ekonomije i politike; izlazio 1878. u Londonu. 360
- Time* [Vreme] – mesečni časopis socijalističkog pravca; izlazio od 1879. do 1891. u Londonu. 572 607 615
- The Times* [Vremena] – dnevni list osnovan 1. januara 1785. u Londonu pod imenom «Daily Universal Register», a posle 1. januara 1788. izlazi pod nazivom «The Times»; najveći engleski list konzervativnog pravca. 63
- To-Day* [Danas] – mesečni časopis socijalističke orijentacije; izlazio od aprila 1883. do juna 1889. u Londonu; od jula 1884. do 1886. glavni redaktor je bio Henry Mayers Hyndmann. 74 77 83 84 91 105 113 118 151 161/162 169 174 189 191 201 203 232 233 240 242 292 317 387 388 396 415 429 451 482 529 554 597 616 647
- Le Travailleur* [Radnik] – socijalistički nedeljni list; izlazio 1884. u St. Pierre les Calais uz sudelovanje Julesa Guesdea, Paula Lafarguea i Gabriela Devillea. 90 94 114
- Voice of the People* [Glas naroda] – nedeljni list Socijalističke partije radnika Severne Amerike; izlazio početkom 1883. u Njujorku. 10
- La Voie du Peuple* [Glas naroda] – socijalistički dnevni list; izlazio od 2. do 8. februara 1887. i od 18. februara do 17. marta 1887. u Parizu; u redakciji su između ostalih bili i Gabriel Deville, Jules Guesde, Albert Duc-Quercy. 539 549 552 553 565

- Volksfreund* [Priatelj naroda] – austrijski socijalistički list, osnovan 1881. u Brinu. 453
- Volks-Kalender* [Narodni kalendar] – socijaldemokratski godišnjak; izlazio od 1874. do 1878. u Braunšvajgu; izdavač i glavni urednik bio je Wilhelm Bracke. 371 372 484
- Der Volksstaat* [Narodna država] – organ Socijaldemokratske partije (Eisenacher); izlazio od 2. oktobra 1869. do 29. septembra 1876. u Lajpcigu (najpre dvaput, a od jula 1873. triput nedeljno); odražavao je revolucionarna shvatanja u nemačkom radničkom pokretu; stalno je bio izložen progonima policije i vlasti; često se menjao sastav redakcije zbog hapšenja urednika, ali je ipak opšte rukovodenje bilo u rukama Wilhelma Liebknechta; veliki uticaj na karakter lista imao je August Bebel, rukovodilac izdavačke kuće «Volksstaate». Marx i Engels bili su saradnici lista 249
- Volkswille* [Volja naroda] – austrijski radnički list, izlazio od januara 1870. do juna 1874. u Beču. 654
- Volkszeitung* [Narodne novine] – građanski dnevni list, organ opozicijski nastrojene liberalne buržoazije; izlazio od 1853. do 1889. u Berlinu. 312 321
- Vorwärts!* [Napred!] – izlazio od januara do decembra 1844. dvaput nedeljno u Parizu; pod uticajem Marxa, koji je od leta 1844. sudelovao u redakciji lista, počeo je ovaj da prihvata komunistički stav; list ima priloge Marxa i Engelsa; na zahtev pruske vlade Guizot-ovo ministarstvo naredilo je sredinom januara 1845. proterivanje Marxa i ostalih saradnika «Vorwärts»-a iz Francuske. 47
- Vorwärts* [Napred] – centralni organ Socijalističke partije radnika Nemačke; izlazio od 1. oktobra 1876. triput nedeljno u Lajpcigu; Marx i Engels pružili su redakciji svestranu pomoć; na osnovu Zakona o socijalistima morao je «Vorwärts» krajem oktobra 1878. da prekine sa izlaženjem.
- Vossische Zeitung* vidi *Königlich privilegierte Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen* 249
- Weekly Dispatch* [Nedeljni izveštaj] – nedeljni list, izlazio od 1801. do 1928. u Londonu; osamdesetih godina zastupao je radikalno gledište. 582 648
- Wochenblatt der N. Y. Volkszeitung* [Nedeljni list njujorških narodnih novina] – prilog lista «New Yorker Volkszeitung». 114 241

Registar imena

- Abdul Hamid II* (1842 - 1918) – turski sultan (1876 - 1909). 504
- Adam, Jean-Victor-Vincent* (Žan-Viktor-Vensan Adam; 1801 - 1867) – francuski slikar i litograf. 77
- Adam, Juliette* (rod. Lamber) (Žilijet Adam-Lamber; 1836 - 1936) – francuska književnica i publicistkinja; osnovala je i rukovodila časopisom »La Nouvelle Revue« (1879 - 1886). 422
- Adler, Georg* (Georg Adler; 1863-1908) – buržoaski ekonomist i publicist, katedarski socijalist, autor mnogih radova o društvenopolitičkim pitanjima. 187 343 346 361
- Adler, Victor* (Viktor Adler; 1852 - 1918) – jedan od osnivača i vodeći član austrijske Socijaldemokratske partije; od 1889. do 1895. dopisivao se s Engelsom, delegat na Međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1889; urednik listova »Gleichheit« i »Arbeiter-Zeitung« u Beču; kasnije predstavnik oportunističkog krila austrijske Socijaldemokratske partije i Druge internacionale. 56
- Ahn, Johann Franz* (Johan Franc An; 1796 - 1865) – pedagog, pisac udžbenika na raznim evropskim jezicima (Anova metoda) koji su u 19. veku bili u širokoj upotrebi. 48
- Aleksandar II* (1818 - 1881) – ruski car (1855 - 1881). 339 505 570
- Aleksandar III* (1845 - 1894) – ruski car (1881 - 1894). 34 41 53 74 112 252 277 457 474 479 483 494 499 502 504 505 537 566 569 639
- Aleksejev, Nikolaj Aleksandrovič* (1852 - 1893) – gradonačelnik Moskve (1886 - 1893). 504
- Alexander Karl, Herzog von Anhalt-Bernburg* (Aleksander Karl vojvoda od Anhalt-Bernburga; 1805 - 1863) – duševno oboleo, vladao je od 1834. do 1863. 195
- Allen, Sarah* (Sera Alin) – kućevlasnica u Londonu. 158
- Althorp, John Charles Spencer, Earl i Viscount* (erl Džon Čarls Spenser Oltrep, vikont; 1782 - 1845) – britanski državnik, vigovac, član parlamenta, rizničar (1830 - 1834). 437
- Anderfuhren* (Anderfuren) – osamdesetih godina 19. veka student prava u Bernu. 201
- Ariosto, Lodovico* (Lodoviko Ariosto; 1474 - 1533) – pesnik italijanske renesanse, glavno delo mu je »L'Orlando furioso«. 48
- Aristofan* (oko 446. do oko 385. pre n. e.) – znameniti grčki dramatičar, pisac političkih komedija. 356
- Arnim, Ludwig Achim von* (Ludwig Ahim fon Arnim; 1781 - 1831) – pesnik, pored Clemensa Brentana predstavnik mlade (tzv. hajdelberške) romantike. 284
- Auer, Ignaz* (Ignac Auer; 1846 - 1907) – sarač, publicist; od 1869. član Socijaldemokratske radničke partije, 1874. sekretar Glavnog odbora Partije, 1875 - 1877. jedan od dvojice sekretara Socijalističke radničke partije Nemačke, urednik lista »Berli-

- ner *Freie Presse* (1877), član *Rajhstaga* (1877/1878, 1880. i 1881, 1884 - 1887. i 1890 - 1907); u unutarpartijskim stvarima je do 1893. pretežno podržavao *Bebela*, ali je narednih godina sve više prihvatao oportunističko stanovište. 159 163 431
- August* - vidi *Bebel August*.
- Aveling, Edward* (Edvard Eveling; 1851-1898) - engleski socijalist, lekar, pisac, publicist; sa Samuelom Moore-om preveo je na engleski prvi tom «Kapitala»; od 1884. član Socijaldemokratske federacije, jedan od osnivača Socijalističke lige (1884), iz koje se povukao 1889. zbog sve većeg uticaja anarhista; krajem osamdesetih godina do početka devedesetih pripadao je organizatorima masovnog pokreta nekalifikovanih radnika i nezaposlenih, delegat na Međunarodnom socijalističkom kongresu radnika, 1889; od 1884. suprug *Marxove* kćeri *Eleanor*. 7 74 77 94 114 118 122 127 128 141 151 158 161 165 166 169 172 174 188 198/199 203 211 220 233 240 242 257 261 270 293 299 316 320 324 344 357 365 368 374 376 381 385 388 392 395 398 399 406 415 426 427 432 435 437 439 449 452 460 468 476 478 482 487 490 494 512 515 523 526 529 530 531 535 538 542 - 548 549 553 554 556 561 562 566 567 568 570 572 574 577 578 580 582 583 589 590 596 - 600 602 606 609 612 615 616 621 626 637 638 640 644 645
- Aveling, Eleanor* - vidi *Marx-Aveling, Eleanor*.
- Aveling, Thomas William Baxter* (Thomas Viljem Bakster Eveling; umro 1884) - engleski sveštenik, otac *Edwarda Avelinga*. 596
- Avenel, Georges* (Žorž Avenel; 1828 - 1876) - francuski istoričar i publicist, demokrat, pisac mnogih radova iz istorije francuske revolucije. 392 581
- Babeuf, François-Noël (Gracchus)* (Fransoa-Noel Babef; 1760 - 1797) - francuski revolucionar, komunist-
- utopist, zajedno s *Buonarrotijem* i *Dartheom* rukovodio je *Zaverom* jednakih (1797), pogubljen 1797. 581
- Bachofen, Johann Jakob* (Johan Jakob Bahofen; 1815 - 1887) - švajcarski istoričar prava i kulture, osnivač uporednog prava, glavno delo mu je «*Das Mutterrecht*». 187 202 204
- Baernreither, Joseph Maria* (Jozef Maria Bernrajter; 1845 - 1925) - austrijski političar, pravnik i publicist; 1878. poslanik u češkom landtagu, od 1885. u austrijskom parlamentu. 614 626 628
- Bahr, Hermann* (Herman Bar; 1863 - 1934) - austrijski kritičar umetnosti i književnosti; pisac i dramaturg. 188
- Bakunjin, Mihail Aleksandrovič* (1814 - 1876) - publicist, ruski revolucionar, kasnije jedan od glavnih predstavnika anarhizma; 1848/49. učesnik revolucije u Nemačkoj; vršio je ideološki uticaj na narodnjački pokret u Rusiji; član Prve internacionale u kojoj je istupao kao vrlo oštar protivnik marksizma, isključen iz Internacionale na Haškom kongresu 1872. zbog svoje frakcionaške delatnosti. 9 108 285 421
- Balzac, Honoré de* (Onore de Balzak; 1799 - 1855) - čuveni francuski pisac kritičkog realizma. 70 316
- Bamberger, Ludwig* (Ludvig Bamberger; 1823-1899) - političar, ekonomist i publicist, demokrat; učesnik badensko-šalačkog ustanka 1849, potom emigrant u Švajcarskoj, Engleskoj i Holandiji, od 1853. u Francuskoj; u Nemačku se vratio 1866, do 1880. vodeći član nacionalnih liberala, od 1884. član Nemačke slobodoumne partije; član *Rajhstaga* (1871 - 1893). 418
- Baring, Edward Charles* (Edvard Čarls Bering; 1828 - 1897) - engleski banakar. 537
- Barker, Henry Ambrose* (Henri Embrouz Baker) - engleski socijalist, do 1888. sekretar Socijalističke lige. 648
- Baron* - vidi *Kautsky, Karl*.

Basly, Émile-Joseph (Emil-Žozef Basli; 1854 - 1928) – francuski rudar, socijalist i sindikalist; organizovao je štrajkove rudara 1880. i 1884; 1885. izabran kao poslanik republikanske liste i 1891. kao socijalistički poslanik; u štrajku u Dekazvilu 1886. zaštitnik interesa rudara, predsednik sindikata rudarskih radnika. 402 405 408 416 420 421 431 577

Bastiat, Claude-Frédéric (Klod-Fredrik Bastia; 1801 - 1850) – francuski ekonomist, propovedao je harmoniju klasnih interesa u kapitalističkom društvu; »najpovršniji i otuda najuspeliji predstavnik vulgarno-ekonomске apologetike» (Marx). 181

Battenberg, Alexander (Aleksander Battenberg; 1857 - 1893) – sin princa od Hesena, pod imenom Aleksandar I knez Bugarske (1879 - 1886), vodio je austrofilsku politiku. 328 502 503 505 566 581

Bax, Ernest Belfort (Ernest Belfort Baks; 1854 - 1926) – engleski istoričar, filozof i žurnalist, socijalist; jedan od prvih propagandista marksizma u Engleskoj; aktivni član levog krila Socijaldemokratske federacije, jedan od osnivača Socijalističke lige (1884), od 1883. održavao je prijateljske odnose s Engelsom; jedan od osnivača (1911) i jedan od lidera Britanske socijalističke partije sa kojom je raskinuo 1916. zbog svojih socijalšovinstičkih shvatanja. 74 104 113 122 127 128 151 162 169 174 203 232 233 240 242 270 399 422 427 432 435 460 479 494 538 595 602 613 617 633

Bebel, August (August Bebel; 1840 - 1913) – tokar, jedan od najznačajnijih vođa nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta, prijatelj i učenik Marxa i Engelsa; 1863. jedan od osnivača Saveza nemačkih udruženja i jedan od njegovih vođa, od 1867. predsednik Saveza, član Prve internacionale od 1866, jedan od osnivača Socijaldemokratske radničke partije 1869; član severnemačkog (1867 - 1870) i nemačkog Rajhstaga (1871 - 1881. i 1883 - 1913); za vreme francusko-pruskog rata aktivno se borio protiv pruskih anek-

sionih planova i za odbranu Pariske komune; kao najodlučniji protivnik pruskog militarizma zalagao se za ujedinjenje Nemačke revolucionarnim putem; bio je »najsposobniji parlamentarac Evrope, najtalentovaniji organizator i taktičar, najuticajniji vođa međunarodne socijaldemokratije koji se odlučno suprotstavljao reformizmu i oportunističkom» (Lenjin). 14 19 20 23 - 25 33 47 52 - 54 55 66 76 79 - 81 82 98 114 144 145 - 147 150 159 161 163 185 191 194 - 196 198 200 202 207 208 209 217 - 219 221 227 - 230 236 - 238 241 249 250 263 265 - 266 283 303 - 304 312 - 313 328 340 - 343 353 - 354 360 379 382 - 385 388 400 - 402 416 418 - 420 424 - 425 426 427 431 434 458 - 460 474 - 477 489 - 490 492 494 499 - 501 553 555 559 - 560 600 619 - 620 623 628 629 633 634 644

Bebel, Frieda (Frida Bebel; 1869 - 1948) – kći Augusta Bebela. 620 623

Bebel, Julie (Juli Bebel; 1843 - 1910) – od 1866. supruga i saborac Augusta Bebela; aktivno je učestvovala u borbi protiv zakona o socijalistima. 559 620 623

Becker, Bernhard (Bernhard Beker; 1826 - 1882) – pisac i redaktor; učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj, delegat na osnivačkom kongresu Opšteg nemačkog radničkog saveza, predsednik Saveza (1864/1865), 1870. pristupio Socijaldemokratskoj partiji; delegat na Haškom kongresu Prve internacionale 1872; posle 1874. odvojio se od radničkog pokreta, objavio je jedan podruglivi spis o Pariskoj komunici. 118

Becker, Elisabeth (Elizabet Beker; umrla 1884) – supruga Johanna Philippa Beckera. 98

Becker, Johann Philipp (Johan Filip Beker; 1809 - 1886) – četkar iz Falačke, žurnalist, od buržoaskog demokrate razvio se u proleterskog socijalistu; govornik na hambaškoj svečanosti 1832; vrhovni komandant badenske narodne straže 1849; »jedinini nemački general revolucije» (Engels); od 1860. prijatelj i saborac

- Marxa i Engelsa, 1864. jedan od osnivača ženevske sekcije Prve internacionale, 1865. predsjednik nemačkog Centralnog komiteta Internacionale za Švajcarsku, od 1866. predsjednik grupe sekcija nemačkog govornog područja u Prvoj internacionali; 1866 - 1871. izdavač i urednik mesečnog časopisa »Der Vorbote«; delegat svih konferencija i kongresa Internacionale; do kraja života neumorno je radio u švajcarskom i međunarodnom radničkom pokretu. 26 27 49 68 98 99 148 149 198 199 263 264 296 297 362 363 377 447 448 467 468 481 485 489 490 491 492 494 516
- Beckmann, Johann** (Johan Bekman; 1739 - 1811) - osnivač tehnoloških nauka; napisao je mnoge radove o poljoprivredi, ekonomiji, tehnologiji i drugim oblastima nauke. 599
- Behrens** (Berens) - inženjer, Bismarckov suvlasnik u fabrici papira u Varcinu. 195 198
- Berger, Louis Konstanz** (Luis Konstanc Berger; 1829 - 1891) - industrijalac i političar; od 1865. član pruske skupštine a od 1873 - 1881. Rajhstaga, član Naprednjačke partije, od 1874. bio je na čelu jedne parlamentarne grupe koja se nalazila na pozicijama između Naprednjačke i Nacional liberalne partije. 500
- Bernstein, Caroline** (udata: *Bamberger*) (Karoline Bernštajn-Bamberger; 1855 - 1884) - sestra Eduarda Bernsteina. 232
- Bernstein, Eduard** (Eduard Bernštajn; 1850 - 1932) - urednik i publicist, od 1872. član Socijaldemokratske radničke partije; kao književni sekretar Karla Höchberga 1878. prešao u Cirihi, decembra 1880. upoznao se s Marxom i Engelsom od kada se neprekidno sa njima dopisivao, naročito s Engelsom, pod njihovim uticajem razvio se u pristalicu marksizma; urednik lista »Sozialdemokrat« (1881 - 1890); od 1896. otvoreno je istupao kao revizionist marksizma, postao je teorijski osnivač revizionizma; bio je lider oportunističkog krila nemačke socijaldemo-
- kratije i Druge internacionale. 7 13 16 21 24 26 33 - 36 38 49 - 51 63 65 66 67 72 73 74 76 84 85 90 91 101 103 106 109 111 118 119 122 123 124 125 126 133 134 135 137 138 - 140 143 144 150 151 156 157 159 161 163 164 170 - 171 173 174 175 185 186 187 188 - 189 191 192 197 200 - 202 204 205 211 213 - 214 221 222 232 - 234 244 247 248 259 263 266 281 282 - 283 298 302 303 314 320 328 - 330 331 346 365 366 381 382 385 398 405 443 455 457 460 463 465 489 490 491 - 493 494 - 495 517 581 - 582 593 633 634
- Bernstein, Jakob** (Jakob Bernštajn; umro 1884) - otac Eduarda Bernsteina, limar, mašinovoda. 232
- Besant, Annie** (Eni Bezent; 1847 - 1933) - engleska političarka, izvesno vreme je pripadala socijalističkom pokretu; osamdesetih godina član Fabijevskog društva i Socijaldemokratske federacije, od 1874 - 1888. podržavala je Charlesa Bradlaugh-a, učestvovala je u formiranju tređjuniona za nekvalifikovane radnike, zatim je delovala u Indiji u hindu-pokretu, 1907 - 1933. predsednica teozofskog društva. 94 599 600 633
- Beust, Friedrich von** (Fridrih fon Bojst; 1817 - 1899) - pruski oficir, 1848. zbog svojih političkih ubeđenja isključen iz armije; 1848. član Komiteta Kelnskog radničkog udruženja, saizdavač i urednik lista »Neue Kölnische Zeitung«, jedan od vojnih rukovodilaca badensko-falačkog ustanka 1849, emigrant u Švajcarskoj, u Cirihi je bio reformator škole u Pestalozzijevom i Fröbelovom duhu; član ciriške nemačke sekcije Prve internacionale, posle 1869. povukao se iz radničkog pokreta. 609 613 617 633
- Binning, Thomas** (Tomas Bining) - engleski slovoslagatelj, vodeći predstavnik i propagandist tređjuniona, vodeći član Socijalističke lige, jedan od organizatora Severnoengleske socijalističke federacije (1887). 595
- Bismarck, Otto, Fürst von** (Oto knez fon Bizmark; 1815 - 1898) - državnik i diplomat, predstavnik interesa

- pruskog junckerstva; pruski pred-
sednik vlade (1862 - 1872. i 1873 -
1890) i državni kancelar (1871 -
1890); izvršio je ujedinjenje Ne-
mačke antidemokratskim putem uz
pomoć dinastičkih ratova; unutar-
političkim merama osigurao je savez
junckerstva s krupnom buržoazijom
i podstakao jačanje prusko-nemač-
kog militarizma; kao neprijatelj
radničkog pokreta zaveo je 1878.
zakon o socijalistima, koji je radni-
ka klasa borbom oborila 1890; to je
istovremeno bio i glavni uzrok
njegovog pada. 24 34 35 52 68 81
91 109 112 123 129 130 136 137
139 145 147 187 189 195 198 206
207 210 213 221 230 232 277 328
332 338 342 348 359 360 364 370
376 408 419 425 426 430 452 457
458 474 476 479 483 499 500 502 504
505 506 507 514 520 537 538 546
549 550 552 554 575 578 582 592
616 629 632 639 654
- Blanc, Jean-Joseph-Louis** (Žan-Žozef-
Luj Blan; 1811 - 1882) - francuski
žurnalista i istoričar, sitnoburžoaski
socijalista; 1848. član privremene
vlade i predsednik Luksemburške
komisije; zastupao je stanovište o
izmirenju klasa i paktiranju s bur-
žoazijom, avgusta 1848. emigrirao
u Englesku i tamo bio jedan od
voda sitnoburžoaske emigracije,
1870. vratio se u Francusku; član
Nacionalne skupštine, istupao je
protiv Pariske komunike. 70 341 354
403 420 459 494
- Bland, Hubert** (Hjubert Blend; 1856 -
1914) - engleski žurnalista, član
Socijaldemokratske federacije, jedan
od osnivača Fabijevskog društva, do
1911. njegov sekretar i član Izvršnog
komiteta. 365 368 388
- Blanchröder, Gerson von** (Gerson fon
Blajhröder; 1822 - 1893) - šef jedne
banke u Berlinu, privatni bankar
Bismarckov, kome je bio nezvanični
savetnik u finansijskim pitanjima i
posrednik u raznim špekulativnim
mahinacijama. 109 112 375
- Blenker, Ludwig (Louis)** (Ludvig Blen-
ker; 1812 - 1863) - bivši oficir, bur-
žoaski demokrat, 1849. učesnik u
badensko-falačkom ustanku, potom
je emigrirao u SAD, gde se borio u
građanskom ratu (1861 - 1865) na
strani Severnih država. 284
- Blind, Karl** (Karl Blind; 1826 - 1907) -
publicista, učesnik badensko-falačkog
ustanka 1848/49, pedesetih godina
jedan od voda nemačke sitnobur-
žoaske emigracije u Londonu, od
1866. nacionalni liberal. 367
- Blok, Maurice** (Moris Blok; 1816 -
1901) - francuski ekonomista i stati-
stičar, član Académie des sciences
morales et politiques. 220
- Blos, Wilhelm** (Vilhelm Blos; 1849 -
1927) - žurnalista i istoričar; od
1872. član Socijaldemokratske rad-
ničke partije, jedan od urednika
lista «Volksstaat» (1872 - 1874); 1874.
upoznao se s Marxom, saradnik
časopisa «Die Neue Zeit», «Die Neue
Welt»; član Rajhstaga (1877 - 1878,
1881 - 1887, 1890 - 1906 i 1912 - 1918);
pripadao je vodećim predstavnicima
desnog krila socijaldemokratske fra-
kcije Rajhstaga, za vreme prvog svet-
skog rata socijalšovinista; posle no-
vembarske revolucije 1918. pred-
sednik privremene vlade a 1919/20.
predsednik države Virtemberg. 23
24 34 147 170 293 461
- Blowitz, Henri-Georges-Stephan-Adol-
phe-Opper de** (Anri-Žorž-Stefan-
-Adolf Oper de Blovic; 1825 - 1903)
- žurnalista, poreklom Čeh, 1870.
stekao francusko državljanstvo; od
1871. pariski dopisnik lista «Times»;
on je prvi publikovao intervjuje s
poznatim političarima. 422
- Blum, Robert** (Robert Blum; 1807 -
1848) - žurnalista, revolucionarni
sitnoburžoaski demokrat; 1848. vo-
da leveice u frankfurtskoj Nacional-
noj skupštini, oktobra 1848. učestvo-
vao je u bečkom ustanku, posle po-
bede kontrarevolucije pogubljen je
po odluci prekog suda. 284
- Bödiker, Tonio (Anton) Wilhelm Lau-
renz Karl Maria** (Tonio Vilhelm
Lorenc Karl Marija Bediker; 1843 -
1907) - vladin činovnik, od 1881.
savetnik-izvestilac u službi Mini-
starstva unutrašnjih poslova, bavio
se zakonodavstvom u industriji i
obezbeđenju; kao predstavnik vlade

- u Rajhstagu govorio o ovim pitanjima; 1884 - 1897. predsjednik Državne službe obezbeđenja. 34
- Boelling, Hedwig** (rod. Engels) (Hedvig Belling-Engels; 1830 - 1904) - sestra Friedricha Engelsa. 216
- Boisguilbert, Pierre Le Pesant, sieur de** (Pjer Le Pezan plemić od Boagilbera; 1646 - 1714) - francuski ekonomist feudalnog apsolutizma, razvio je elemente klasične buržoaske političke ekonomije u okvirima jedne opšte feudalne koncepcije, zalagao se za otklanjanje bede masa. 622
- Bonaparte** - vidi *Napoléon III.*
- Borde, Frédéric** (Frederik Bord) - žurnalist, sitnoburžoaski socijalist. 36
- Bordollo, Julius** (Džulius Bordolo) - američki izdavač i knjižar, član Socijalističke radničke partije Severne Amerike. 556
- Borkheim, Sigismund Ludwig** (Sigismund Ludvig Borkhajm; 1825 - 1885) - trgovac, bavio se književnim radom, revolucionarni demokrat; učesnik revolucije 1848/49 (učestvovao je u jurišu na arsenal u Berlinu i u badensko-falačkom ustanku), emigrirao u Švajcarsku, pa u Francusku, a od 1851. živeo je u Londonu; od 1860. održavao je prijateljske odnose s Marxom i Engelsom; prevodio je spise ruskih revolucionara. 148 199 264 375 377 379 461 464
- Born, Stephan** (pravo ime: *Simon Buttermilch*) (Stefan Born; Simon Buttermilch; 1824 - 1898) - slovoslagatelj, urednik, član Saveza komunista, učesnik revolucije 1848/49, organizator i jedan od vođa radničkog pobratimstva, za vreme revolucije sledio je izvesnu ekonomističko-oportunističku liniju, 1850. isključen iz Saveza komunista, kada se i povukao iz radničkog pokreta. 346
- Bougeart, Alfred** (Alfred Bužar; 1815 - 1882) - francuski publicist levičarske orijentacije, pisao je radove iz istorije francuske revolucije. 392
- Boulanger, Georges-Ernest-Jean-Marie** (Zorž-Ernest-Zan-Mari Bulañže; 1837 - 1891) - francuski general, borio se protiv Pariske komune, uz pomoć Clemencau-a stupio kao ministar vojni u Freycinet-ovu vladu (1886/87); pokušao je da uz pomoć antinemačke propagande i političke demagogije zavede svoju vojnu diktaturu u Francuskoj. 507 582 609 617
- Boyer, Antoine (Antide)** (Antoan (Antid) Boaje; 1850 - 1918) - francuski radnik, socijalist, učesnik komune u Marselju, kandidovao se 1885. na republikanskoj listi i nekoliko puta bio član Poslaničkog doma, inicijator socijalističkog pokreta u Le Buš-di-Ronu, 402 405 408
- Bracke, Wilhelm** (Vilhelm Brake; 1842 - 1880) - trgovac, izdavač, knjižar, jedan od osnivača Socijaldemokratske radničke partije (1869) i jedan od njenih vodećih marksističkih predstavnika; 1865. osnivač braunšvajske opštine Opšteg nemačkog radničkog saveza, od 1867. glavni blagajnik Saveza zajedno s Bebel-Liebknichtovom strujom; na ajenzaškom kongresu (1869) izabran u Glavni odbor Partije, optuženi u braunšvajskom procesu za veleizdaju 1871, član Rajhstaga (1877 - 1879); svojim spisima je znatno doprineo prevladavanju lasalovstva i sprovođenju marksizma u Nemačkoj; jedan od najbližih poverenika Marxa i Engelsa. 23 372
- Bradlaugh, Charles** (Čarls Bredlo; 1833-1891) - engleski žurnalist, buržoasko-radikalni socijalreformist, protivnik socijalizma, urednik nedeljnog lista «The National Reformer» (1860), član parlamenta za Northampton. 94 114 399 596 602 638
- Brauer** (Brojer) - krojač, lasalovac; opunomoćenik Opšteg nemačkog radničkog saveza za Hamburg, sredinom sedamdesetih godina isključen iz Saveza, posle toga je stao na čelo jedne struje koja je istupala protiv ujedinjenja sa ajenahovcima. 654

- Bray, John Francis* (Džon Frensis Brej; 1809 - 1897) - engleski ekonomist, utopijski socijalist, Owenov pristalica; razvio je teoriju o »radnom novcu«. 153
- Brenin, Claude* (Klod Brenen; rođ. oko 1851) - francuski rudar, provokator, po nalogu policije organizovao je 1884. eksploziju u rudniku Monso-le-Min. 261
- Brentano, Clemens* (Klemens Brentano; 1778 - 1842) - pesnik, pored Ludwiga Achima von Arnima glavni predstavnik mlade (tzv. hajdelberške) romantike. 284
- Brentano, Lujo* (*Ludwig Joseph*) (Lujó (Ludvig Jozef) Brentano; 1844 - 1931) - ekonomist mlade istorijske škole u Nemačkoj, vodeći katedarski socijalist, buržoaski reformist, jedan od osnivača udruženja za socijalnu politiku (1872). 413 643
- Bright, John* (Džon Brajt; 1811 - 1889) - engleski fabrikant, istaknuti vođa radikalne buržoazije; pristalica slobodne trgovine, jedan od osnivača Lige protiv zakona o žitu, od početka šezdesetih godina lider Liberalne partije (levo krilo), više puta ministar u vladama liberala. 384
- Broadhouse, John* - vidi *Hyndmann, Henry Mayers*
- Broadhurst, Henry* (Henri Brodherst; 1840 - 1911) - engleski građevinski radnik i političar; vođa liberalne frakcije koja je zavladała u starim tredjunionima, sekretar parlamentarnog komiteta Kongresa tredjuniona (1875 - 1890), član parlamenta (Liberalna partija), 1886. državni podsekretar u Gladstone-ovoj vladi. 56 628
- Brocher, Gustave* (Gistav Broše; 1850. do oko 1924) - učitelj; poreklom Francuz, učestvovao je u međunarodnom revolucionarnom pokretu, ateist; od kraja šezdesetih do početka sedamdesetih godina živeo je u Rusiji (pristalica narodnjačkog pokreta), od 1874 - 1893. živeo je u Londonu gde se upoznao s Marxom i Engelsom; privremeno se pridružio anarhistima; od 1893. živeo u Švajcarskoj; simpatizer velike oktobarske revolucije. 14
- Brooks, J. G.* (Dž. Dž. Bruks) - američki sveštenik, simpatizer socijalističkog pokreta. 482
- Brousse, Paul-Louis-Marie* (Pol-Luj-Mari Brus; 1844 - 1912) francuski lekar i političar, sitoburžoaski socijalist; učesnik Pariske komune, posle poraza Komune emigrirao u Španiju, zatim u Švajcarsku, gde se priključio anarhistima; jedan od osnivača francuske Radničke partije; na kongresu u Sent-Etjenu isprovocirao je rascep Partije, posle čega je bio vođa i ideolog posibilista. 66 95 106 122 221 286 416 539 540 589
- Bucher, Lothar* (Lotar Buher; 1817 - 1892) - sudski činovnik i publicist; 1848. poslanik pruske Nacionalne skupštine (levi centar), posle poraza revolucije 1848/49. emigrant u Londonu, dopisnik berlinskog lista »National-Zeitung«; od 1864. Bismarckov saradnik u spoljnopoličkoj službi. 372
- Büchler, Johann* (*Schinderhannes*) (Johan Bikler; Sinderhans; oko 1780 - 1803). 194
- Bunge, Nikolaj Kristijanovič* (1823 - 1895) - ruski pravnik, ekonomist i državnik, ministar finansija (1881 - 1886). 359
- Buonarroti, Filippo Michele* (Filipo Mikele Buonaroti; 1761 - 1837) - italijanski revolucionar, učesnik revolucionarnog pokreta u Francuskoj krajem 18. i početkom 19. veka, komunist-utopist, Babeufov saborac; Buonarrotijeva knjiga »Conspiration pour l'égalité dite de Babeuf« (1828) ponovo je probudila Babeufove tradicije u revolucionarnom radničkom pokretu. 222
- Burdett-Coutts, Angele Georgina, Baroness* (Anđžila Džordžina baronesa Berdet-Kuts; 1814 - 1906) - engleska aristokratkinja, filantrop. 393
- Burns, John* (Džon Berns; 1858 - 1943) - predstavnik engleskog radničkog pokreta, osamdesetih godina vođa novih tredjuniona za nekvalifikova-

- ne radnike, jedan od organizatora štrajka londonskih lučkih radnika (1889); tokom devedesetih godina prišao je liberalnom tredjunionizmu i istupao protiv socijalističkog pokreta; od 1892. član parlamenta, u vladama liberala ministar za komunalnu samoupravu (1905 - 1914) i trgovinu (1914), posle izbijanja rata povukao se s ministarskog položaja. 365 367 590
- Burns, Lydia*. (*Lizzy, Lizzie*) (Lidia (Lizi) Berns; 1827 - 1878) - irska radnica, učestvovala je u irskom nacionalnooslobodilačkom pokretu; druga žena Friedricha Engelsa, sestra njegove prve žene Mary Burns. 618
- Burrows, Herbert* (Hebert Barouz; 1845 - 1922) - engleski činovnik, buržoaski radikal, priključio se socijalističkom pokretu; jedan od osnivača Socijaldemokratske federacije, učestvovala je u formiranju novih tredjuniona za nekvalifikovane radnike, voda socijalističkog krila u sifražetskom pokretu, 1914. stupio na stranu šovinista. 191 233 240 368
- Burt, Thomas* (Tomas Bert; 1837 - 1922) - engleski rudar, tredjunionist, sekretar rudarskog saveza Nortamberlenda, član parlamenta (1874 - 1918), vodio je politiku Liberalne partije. 606
- Buttermilch* - vidi *Born, Stephan*
- Cabet, Étienne* (Etjen Kabe; 1788 - 1856) - francuski pravnik i publicist, komunist utopist; prešao je 1834. u egzil u Englesku gde su na njega uticale Owenove ideje, urednik lista »Le Populaire« (1841 - 1849); pokušao je da svoju teoriju razvijenu u romanu »Voyage en Icarie« ostvari 1848 - 1856. u SAD, osnivanjem komunističkih kolonija. 116 341
- Caffarel, Louis-Charles* (Luj-Šarl Kafarel; 1829 - 1907) - francuski general, šef generalštaba u ministarstvu vojnom (1887), otpušten zbog prevara. 632
- Calderón de la Barca, Pedro* (Pedro Kalderon de la Barka; 1600 - 1681) - čuveni španski dramatičar. 48
- Camélinat, Zéphirin* (Zefiren Kamelina; 1840 - 1932) - francuski radnik, aktivni učesnik socijalističkog i radničkog pokreta; jedan od vođa pariskih sekcija Prve internacionale, učesnik Pariske komune, posle poraza Komune emigrirao u Englesku, u Francusku se vratio posle amnestije, 1885. kao kandidat republikanske liste izabran u skupštinu, gde je istupao za radnike u štrajku iz Dekazvila (1886). 402 405 408 416 419 420 421 431
- Campbell, Sir George* (ser Džordž Kembl; 1824 - 1892) - britanski kolonijalni činovnik u Indiji, liberal, pisac mnogih radova o Indiji, član parlamenta. 177
- Capefigue, Jean-Baptiste-Honoré-Raymond* (Žan-Batist-Onore-Rejmon, Kapectig; 1802 - 1872) - francuski pisac i istoričar, monarhist. 70
- Carnot, Marie-François-Sadi* (Mari-Fransoa-Sadi Karno; 1837 - 1894) - francuski državnik, umereni buržoaski republikanac, više puta na ministarskim položajima, posle povlačenja Jules-a Grévyja predsednik Republike (1887 - 1894). 649
- Carpenter, Edward* (Edvard Kapinter; 1844 - 1929) - engleski publicist, osamdesetih godina priključio se socijalističkom pokretu. 232 233
- Cassagnac, Paul Granier de* (Pol Granije de Kasanjak; 1843 - 1904) - francuski žurnalista i političar, čuven po svojim duelima i oštrim polemikama. 617
- Cave, Sir Lewis William* (ser Luis Viljem Kejvi; 1832 - 1897) - engleski pravnik, od 1881. član Vrhovnog suda. 424
- Cerioli (Keriol)* - italijanski socijalist. 201
- Cervantes Saavedra, Miguel de* (Miguel de Servantes Savedra; 1547 - 1616) - najznačajniji španski pisac. 48 356
- Chamberlain, Joseph* (Džozef Čember-

- len; 1836 - 1914) – britanski državnik i političar; jedan od lidera radikalnog krila Liberalne partije; gradonačelnik Birmingema (1873 - 1875), više puta ministar, ideolog britanskog imperijalizma. 263 360 365 368 400
- Champion, Henry Hyde* (Henri Hajd Čempjen; 1857 - 1928) – engleski izdavač i publicist, do 1887. član Socijaldemokratske federacije, posle toga je ušao u rukovodstvo Labour Electoral Association tređjuniona u Londonu; urednik i izdavač lista «Labour Elector», povremeno je održavao tajne veze s konzervativcima, devedesetih godina emigrirao u Australiju. 174 232 233 240 365 368 397 538 590 633
- Charles X* (Šarl X; 1757 - 1836) – francuski kralj (1824 - 1830).
- Chemnitz, Matthäus Friedrich* (Mat-hojs Fridrih Hemnic: 1815 - 1870) – pravnik, napisao je pesmu «Schleswig-Holstein meerumschlungen». 284
- Chèvremont, François* (Fransoa Ševrmon) – pisac jednog rada o Jean-Paul Marat-u. 392
- Churchill, George Charles Spencer duke of Marlborough* (Džordž Čarls Spenser Čerčil vojvoda od Molberca; 1844 - 1892) – engleski aristokrata, brat Randolph Henry Spencer Churchilla. 437
- Churchill, Randolph Henry Spencer, Lord, duke of Marlborough* (lord-Randolf Henri Spenser Čerčil vojvoda od Molberca; 1849 - 1895) – engleski državnik, jedan od voda konzervativaca, državni sekretar za Indiju (1885/86), rizičar (1886), zagovornik kolonijalne ekspanzije, protivnik nezavisnosti Irske, izjašnjavao se za državno-socijalističke ideje. 233 437
- Cion, Ilja Fadejevič* (1842 - 1912) – ruski fiziolog, reakcionarni publicist, profesor na Petrogradskom univerzitetu i Medicinsko-hirurškoj akademiji; morao se 1875. odreći profesure pod pritiskom javnog mnjenja, prešao je u Pariz (1875 - 1891) kao predstavnik ruskog ministarstva finansija. 512 537
- Clarus* (Klarus) – francuski umetnik koji je saradivao u listu «Le Socialiste». 352
- Clemenceau, Georges-Benjamin* (Žorž-Benžamen Klemanso; 1841 - 1929) – francuski publicist i političar; 1871. član Nacionalne skupštine, od 1876. pripadao je radikalnoj parlamentarnoj grupi, čiji je vođa kasnije postao; osnivač i šef redakcije lista «La Justice», predsednik vlade (1906 - 1909. i 1917 - 1920), vodio je imperijalističku politiku. 97 146 222 263 265 296 311 313 316 329 332 402 403 409 420 431 434 476 520 589 635 649
- Cloots, Jean-Baptiste du Val-de-Grâce, baron de* (nazivao se *Anaharzis C.*) (Žan-Batist di Val-de-Gras baron de Klot; 1755 - 1794) – francuski pisac i političar, poreklom Nemač, od početka francuske revolucije pripadao je Jakobinskom klubu, član Konventa. 392
- Cohn, Gustav* (Gustav Kon; 1840 - 1919) – ekonomist, od 1875. profesor u Cirihi, kasnije u Getingenu. 449
- Crawford, Emily* (Emili Krofed; 1831 - 1915) – engleska pravica, dopisnik iz Pariza mnogih engleskih listova. 408 582
- Cremer, William Randall* (Viljem Randl Krimer; 1838 - 1908) – tesar, jedan od voda engleskih tređjuniona i pristalica pacifističkog pokreta, jedan od osnivača Združenog saveza tesara i stolara, član londonskog Trades Councila, Britanske nacionalne lige za nezavisnost Poljske i Lige zemlje i rada; jedan od organizatora osnivačke skupštine Prve internacionale od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu, član Centralnog veća Internacionale i njegov generalni sekretar (1864 - 1866), delegat na Londonskoj konferenciji 1865. i Ženevskom kongresu 1866, član Izvršnog komiteta Lige za reformu; za vreme borbe za reformu izbora vodio je kompromisnu politiku, kasnije član Libe-

- ralne partije; član parlamenta (1885-1896. i 1900-1908). 317 589 606
- *Creuzer, Georg Friedrich* (Georg Friedrich Krojcer; 1771 - 1858) - istraživač starog veka; pisao je o mitologiji, umetnosti i književnosti starog veka. 553
- *Cumberland, Ernst August, Herzog von* (Ernst August vojvoda od Kumberlanda; 1845 - 1923) - sin Georga V, kralja Hanovera, pretendent na hanoverski presto (od 1878) i braunšvajski presto (od 1884). 218
- *Cuno, Theodor Friedrich* (Teodor Fridrih Kuno; 1847 - 1934) - mašinski inženjer i žurnalist, predstavnik nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta; 1870. član bečkog udruženja za obrazovanje radnika, 1871. osnivač milanske sekcije Prve internacionale, delegat na Haškom kongresu 1872, na kome je aktivno zastupao politiku Generalnog veća u borbi protiv bakunjinista; od 1872. radio za Internacionalu u SAD, jedan od vođa američke radničke organizacije The Knights of Labor, saradnik lista »New Yorker Volkszeitung«. 14 500
- *Černiševski, Nikolaj Gavrilovič* (1828 - 1889) - čuveni ruski filozof materijalist, naučnik, pisac i književni kritičar; jedan od prvih marksista u Rusiji. 154
- *Daniels, Roland* (Roland Daniels; 1819 - 1855) - lekar, od 1844. Marxov prijatelj i saborac; osnivač kelnske opštine Saveza komunista, od 1850. član kelnske Centralne uprave Saveza komunista; bio je jedan od prvih koji je pokušao da dijalektički materijalizam primeni na prirodne nauke; kao jedan od optuženih u kelnskom procesu komunistima 1852. oslobođen optužbe, umro je od posledica mučenja u istražnom zatvoru. 351
- *Danielson, Nikolaj Francevič* (pseudonim: Nikolaj-on) (1844 - 1918) - ruski pisac i ekonomist; jedan od ideologa narodnjačkog pokreta između osamdesetih i devedesetih godina; dugo godina se dopisivao s Marxom i Engelsom; preveo je na ruski sva tri toma »Kapitala« (prvi zajedno s G. A. Lopatinom). 87 95 100 128 256 261 272 273 287 291 315 319 348 - 350 394 395 510 551 576
- Dante, Alighieri* (Dante Aligijeri; 1265-1321) - najznačajniji italijanski pesnik. 48 356
- Darbyshire, John* (Džon Darbišajer) - član mančesterske sekcije Prve internacionale. 105
- Darwin, Charles Robert* (Čarls Robert Darwin; 1809 - 1882) - čuveni engleski prirodnjak, osnivač učenja o nastanku i razvitku biljnih i životinjskih vrsta. 102 222
- Davitt, Michael* (Majkl Devit; 1846 - 1906) - irski radnik, revolucionarni demokrat, jedan od vođa nacionalnooslobodilačkog pokreta u Irskoj, jedan od organizatora (1879) i vođa Irish Land League, pristalica irske samouprave (Homerule), član parlamenta (1895 - 1899), bio je blizak Socijaldemokratskoj federaciji. 122 367 572
- Davout, Louis-Nicolas, duc d'Auerstaedt, prince d'Eckmühl* (Luj Nikola Davu, vojvoda od Aueršteta, princ od Ekmila; 1770 - 1823) - maršal Francuske, jedan od najbližih Napoleonovih saboraca, učestvovao je u ratovima napoleonovske Francuske. 331
- Defoe, Daniel* (Daniel Defo; oko 1660-1731) - engleski pisac i publicist, bavio se ekonomijom, politikom, istorijom i religijom, pisac romana »Robinzon Kruso«. 191
- Demosten* (384 - 322. pre n.e.) - čuveni atinski govornik i državnik. 198
- Demuth, Helene (Lenchen, Nim)* (Helene (Lenhen, Nim) Demut; 1823 - 1890) - kućna pomoćnica i verna prijateljica porodice Marx, posle Marxove smrti živela je u Engelsovoj kući. 29 30 31 41 45 46 57 58 60 62 75 77 78 94 103 106 107 114 117 119 121 122 126 129 133 142 165 166 172 176 220 243 261

268 271 286 289 290 300 311 318
 325 344 351 357 374 376 392 415
 427 428 449 450 453 462 466 - 468
 478 487 498 515 523 524 538 540
 558 565 578 590 591 599 600 608
 609 618 633 637 644 645 653 655

Denhardt, Fritz - vidi *Sax, Emanuel Hans*

De Paepe, César (Sezar De Pap; 1842-1890) - slovoslagač, kasnije lekar, predstavnik belgijskog radničkog pokreta; član opšteg federativnog Saveza Belgijanaca, jedan od osnivača belgijske sekcije Prve internacionale, član belgijskog Federalnog veća, delegat na londonskim konferencijama 1865. i 1871, kongresima u Lozani 1867, u Briselu 1868. i u Bazelu 1869; na Haškom kongresu 1872. izvesno vreme je podržavao bakunjiniste; 1885. jedan od osnivača belgijske Radničke partije. 580

Deure, Simon (Simon Derer; 1838-1900) - obučar, predstavnik francuskog i međunarodnog radničkog pokreta, blankist; član pariske sekcije Prve internacionale, član redakcije lista «La Marseillaise», član Pariske komune, posle poraza Komune emigrirao u Švajcarsku, kasnije u SAD; 1869. delegat na Bazelskom i 1872. na Haškom kongresu Prve internacionale, član Generalnog veća izabranog na Haškom kongresu 1872; posle amnestije vratio se u Francusku, od 1882. član francuske Radničke partije. 139 140

Deville, Gabriel (Gabriel Devil; 1854-1940) - francuski publicist, socijalist; član francuske Radničke partije; autor jednog popularnog ekspozea prvog toma «Kapitala» i raznih filozofskih, ekonomskih i istorijskih radova; delegat na Međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1889; početkom 20. veka povukao se iz radničkog pokreta. 44 45 49 58 60 61 62 75 - 77 89 92 95/96 101 111 113 133 142 180 306 308 316 380 381 398 408 431 455 498 565 602 632

Dietz, Johann Heinrich Wilhelm (Johan Hajnrih Vilhelm Dic; 1843-1922) -

slovoslagač i izdavač, socijaldemokrat; osnivač izdavačke kuće J. H. W. Dietz, koja je kasnije postala izdavačko preduzeće Socijaldemokratske partije, član Rajhstaga (1881-1918), poslednjih godina života držao se dosta kolebljivo prema oportunističkomu i revizionizmu. 20 22 28 35 56 76 101 102 159 161 197 200 202 203 205 206 209 226 244 247 346 413 452 453 461 464 472

Dietzen, Joseph (Jozef Dicgen; 1828-1888) - štilavilac, filozof-radnik, istaknuti propagator marksizma; učesnik revolucije 1848/49; 1852. član Saveza komunista; samostalno je došao do principa dijalektičkog materijalizma, od sredine šezdesetih godina dopisivao se s Marxom; osnivač zigburške sekcije Prve internacionale, član Socijaldemokratske radničke partije; delegat na Haškom kongresu Prve internacionale 1872; preselio se u SAD, urednik njujorškog lista «Sozialist» i čikaškog lista «Arbeiter-Zeitung». 294 388 430 481 567

Dilke, Sir Charles Wentworth (ser Čarls Ventvert Dilk; 1843-1911) - britanski političar i pisac, jedan od vođa radikalnog krila Liberalne partije, zamenik ministra spoljnih poslova (1880-1882), predsednik službe za lokalnu upravu (1882-1885). 263

Disraeli (D'Israeli), Benjamin (od 1876) *Earl of Beaconsfield* (Bendžamin Dizraeli erl od Bekenzfilda; 1804-1881) - britanski državnik i pisac, jedan od lidera torijevaca, zatim Konzervativne partije, rizničar (1852, 1858/1859. i 1866-1868), premijer (1868. i 1874-1880). 502 643 645

Dobroljubov, Nikolaj Aleksandrovič (1836-1861) - poznati ruski revolucionarni demokrat, književni kritičar i filozof materijalist; jedan od najznačajnijih preteča ruske socijaldemokratije. 154

Dolgorukovaja, Jekaterina Mihailovna (knjeginja Jurjeuskaja) (1846-1922) - od 1880. supruga cara Aleksandra II. 570

- Donald, Alexander Karley* (Aligrander Karli Donald; umro oko 1915) – funkcioner u engleskom radničkom pokretu, član Socijalističke lige, sredinom devedesetih godina povukao se iz radničkog pokreta. 595
- Donkin* (Donkin) – engleski lekar, lečio je Marxa i njegovu porodicu od 1881. do 1883. 270
- Dormoy, Jean* (Žan Dormoa; 1851 - 1898) – francuski metalski radnik, aktivni član francuske Radničke partije; 1883. zajedno sa Paul Lafargue-om i Jules Guesde-om uhapšen; 1883. opštinski većnik, 1889. većnik departmana, gradonačelnik Monlisona, delegat na skoro svim kongresima francuske Radničke partije i kongresima Druge internacionale. 114
- Douai, Karl Daniel Adolph* (Karl Daniel Adolf Due; 1819 - 1888) – učitelj i žurnalist, sitnoburžoaski demokrat, kasnije socijalist, poreklom Francuz; učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj, 1852. preselio se u SAD, osnivač školskih zavoda u Nemačkoj i SAD, urednik lista »New-Yorker Volkszeitung« (1878 - 1888), saradnik berlinskog lista »Vorwärts«. 14 293 429 547
- Drumont, Édouard-Adolphe* (Eduard-Adolf Drimon; 1844 - 1917) – francuski reakcionarni publicist, autor antisemitskih knjiga i članaka. 507
- Drysdale, Charles Robert* (Čarls Robert Drajzdejl) – engleski lekar, neomal-tusovac. 191
- Duc-Quercy, Albert* (Alber Dik-Kersi, rod. oko 1856) – francuski žurnalist, socijalist; saosnivač francuske Radničke partije (1879), kao urednik lista »L'Intransigeant« potpomogao je štrajkove u Anzenu i Dekazvilu, urednik lista »Cri du Peuple«, do 1914. sekretar redakcije lista »Humanité«, za vreme prvog svetskog rata prešao je na pozicije socijal-šovinizma. 431
- Dühring, Eugen* (Eugen Diring; 1833 - 1921) – vulgarni materijalist, ideolog reakcionarnog sitnoburžoaskog socijalizma; od 1863. privatni docent na Berlinskom univerzitetu, 1877. zbog svog opozicionog stava prema vladi suspendovan; tokom sedamdesetih godina izvršio je jak uticaj na deo nemačke socijaldemokratije; njegova filozofska i ekonomska shvatanja Engels je podvrgao oštroj kritici u delu »Anti-Dühring«. 247 286 516
- Dupont, Anthime-Eugène* (Antim-Ežen Dipon; oko 1831 - 1881) – izradivač instrumenata; učesnik pariskog junskog ustanka 1848, posle emigrirao u London, član Generalnog veća Prve internacionale (1864 - 1872), sekretar-korespondent za Francusku (1865 - 1871), delegat na londonskim konferencijama 1865. i 1871. i kongresima u Ženevi 1866, u Lozani 1867, u Briselu 1868, i u Hagu 1872, borio se za sprovođenje Marxove i Engelsove politike; 1870. prešao u Mančester i tamo osnovao jednu sekciju Prve internacionale, član britanskog Federalnog veća (1872/1873), 1874. preselio se u SAD. 306
- Eatón* (Itn) – američki socijalist, 1886 - 1887. član Izvršnog komiteta Socijalističke radničke partije Severne Amerike. 542
- Eccarius, Johann Georg* (Johan Georg Ekarius; 1818 - 1889) – krojač, Marxov i Engelsov saborac, propagator naučnog komunizma; član Saveza pravednih, od 1847. Saveza komunista i Centralne uprave Saveza, jedan od voda komunističkog Udruženja za obrazovanje radnika u Londonu, govorio je na osnivačkom zboru Prve internacionale 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Generalnog veća Internacionale (1864 - 1872), njegov generalni sekretar (1867 - 1871), sekretar-korespondent za Ameriku (1870 - 1872), delegat Generalnog veća na svim kongresima i konferencijama Prve internacionale do 1872, do 1872. zastupao je Marxovu liniju, ali se kasnije priključio liberalnom rukovodstvu engleskih tredjuniona. 369 458 540

Ede – vidi *Bernstein, Eduard*

- Edward (Edouard)* – vidi *Aveling, Edward*
- Eisengarten, Oskar* (Oskar Eijzengarten) – slovoslagač, socijaldemokrat, emigrant u Londonu, sekretar Friedricha Engelsa (1884/1885). 150 157 167 174 188 274
- Elisabeth I* (Elizabet I; 1533 - 1603) – engleska kraljica (1558 - 1603). 147
- Ely, Richard Theodore* (Ričard Tiodor Ili; 1854 - 1943) – američki ekonomist. 292
- Engels, Charlotte* (rod. *Bredt*) (Šarlote Engels-Bredt; 1833 - 1912) – supruga Emila Engelsa, brata Friedricha Engelsa. 224 225 525
- Engels, Elisabeth Franziska Mauritia* (Elizabet Franciska Mauricija Engels; 1797 - 1873) – majka Friedricha Engelsa. 224
- Engels, Emil* (Emil Engels; 1828 - 1884) – brat Friedricha Engelsa, suvlasnik firme Ermen & Engels u Engelskirhenu. 215 216 224 225
- Engels, Emil* (Emil Engels; 1858 - 1907) – nećak Friedricha Engelsa, sin Emila Engelsa, suvlasnik firme Ermen & Engels u Engelskirhenu. 525
- Engels, Emil* (Emil Engels; rod. 1885) – sin Emila Engelsa, nećak Friedricha Engelsa. 525
- Engels, Emma* (rod. *Croon*) (Ema Engels-Kron; rod. 1834) – supruga Hermanna Engelsa. 216
- Engels, Friedrich* (senior) (Fridrih Engels; 1796 - 1860) – otac Friedricha Engelsa, osnovao je 1837. zajedno sa Ermenom predionicu pamuka Ermen & Engels u Manchesteru a 1841. filijalu firme u Engelskirhenu; pijetist. 215 224
- Engels, Hermann* (Herman Engels; 1822 - 1905) – brat Friedricha Engelsa, fabrikant u Barmenu, suvlasnik firme Ermen & Engels u Engelskirhenu. 215 216 224
- Engels, Hermann Friedrich Theodor* (Herman Fridrih Teodor Engels; 1858. do oko 1910) – nećak Friedricha Engelsa, sin Hermanna Engelsa, fabrikant, suvlasnik firme
- Ermen & Engels u Engelskirhenu. 215 216 525
- Engels, Johanna Klara* (rod. *Röhring*) (Johana Klara Engels - Rering; rod. 1862) – supruga Emila Engelsa, nećaka Friedricha Engelsa. 525
- Engels, Rudolf* (Rudolf Engels; 1831 - 1903) – brat Friedricha Engelsa, fabrikant u Barmenu, suvlasnik firme Ermen & Engels u Engelskirhenu. 215
- Engels, Rudolf Moritz* (Rudolf Moric Engels; 1858 - 1893) – nećak Friedricha Engelsa, sin Rudolfa Engelsa, fabrikant, suvlasnik firme Ermen & Engels u Engelskirhenu. 525
- Eshil* (525 - 456. pre n. e.) – čuveni grčki dramatičar, pisac klasičnih tragedija. 356
- Fabian, Heinrich Wilhelm* (Hajnrh Wilhelm Fabian) – socijaldemokrat, emigrirao u SAD. 123 188 292
- Faerber, Salo* (Zalo Ferber) – trgovac iz Breslave, socijaldemokrat. 338 339 408
- Faraday, Michael* (Majkl Faradej; 1791 - 1867) – jedan od najpoznatijih engleskih prirodnjaka, samouk; otkrio je 1831. elektromagnetsku indukciju; prvi put je pokazao da elektricitet nije fluid, nego oblik kretanja, „sila“ (Engels). 393
- Ferry, Jules-François-Camille* (Žil-Fransoa-Kamij Feri; 1832 - 1893) – francuski advokat i političar, jedan od vođa umerenih buržoaskih republikanaca; član vlade Nacionalne odbrane i gradonačelnik Pariza (1870/71), borio se protiv revolucionarnog pokreta, predsednik vlade (1880/81. i 1883 - 1885); vodio je politiku kolonijalnih osvajanja. 109 263 265 332 617 632 635 638 649
- Fielding, John* (Džon Filding) – član Socijaldemokratske federacije. 365 367
- Fitzgerald, Charles L.* (Čarls L. Fildžerald) – engleski žurnalist, osamdesetih godina se priključio socija-

- lističkom pokretu; zamenik sekretara Socijaldemokratske federacije (1884/1885), jedan od urednika lista »Justice«. 83 232 233 240
- Fleischmann, Adolf* (Adolf Flajšman) – veletrgovac, komercijalni savetnik. 63
- Flügel, Johann Gottfried* (Johan Gotfrid Flügel; 1788 - 1855) – leksikograf. 373
- Fock* (Fok) 192
- Forster, Henry* (Henri Foster) – engleski oficir. 449
- Fortin, Édouard* (Eduar Forten) – francuski publicist, član francuske Radničke partije, preveo je na francuski mnoge Marxove spise, između ostalih, »Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte«. 61 306 334 344 358 540 550 565
- Foster, Rachel* (Račel Foster). 389 406 430 455 579
- Fourier, François-Marie-Charles* (Fransoa-Mari-Šarl Furije; 1772 - 1837) – poznati francuski socijalist-uto-pist. 130 139 181
- Frankel, Leo* (Leo Frankel; 1844 - 1896) – juvelir, poznati predstavnik mađarskog i međunarodnog radničkog pokreta, Marxov i Engelsov saborac; član Pariske komune, član Generalnog veća Prve internacionale i sekretar-korespondent za Austro-Ugarsku, delegat na Londonskoj konferenciji, a 1872. na Haškom kongresu; jedan od osnivača Mađarske opšte radničke partije 1880, učesnik na nekim međunarodnim socijalističkim kongresima radnika. 75 246 613
- Freiligrath, Ferdinand* (Ferdinand Frajligrat; 1810 - 1876) – najpoznatiji buržoasko-demokratski pesnik revolucije 1848/49; dugogodišnji Marxov prijatelj; 1848/49. jedan od urednika lista »Neue Rheinische Zeitung«, član Saveza komunista; 1851 - 1868. emigrant u Londonu, tokom ovih godina povukao se iz revolucionarnog pokreta. 34 51
- Freiwald, Thüringer* – vidi *Quarck, Max*.
- Freycinet, Charles-Louis de Saulces de* (Šarl-Luj de Solse de Freisinc; 1828 - 1923) – francuski državnik i diplomat, umereni buržoaski republikanac; više puta na ministarskim položajima, predsednik vlade (1879. i 1880, 1882, 1886. i 1890 - 1892); morao se 1892. zbog panamske afere povući i privremeno isključiti iz političkog života. 417 649
- Freytag, Otto* (Oto Frajtag) – lajpciški pravobranilac, socijaldemokrat; branio je Bebelu, Liebknechta i druge socijaldemokrate u raznim procesima od 1872, poslanik socijaldemokrata u saksonskom landtagu (1877 - 1879). 102 123 244 247 249 499
- Friedrich Karl Nikolaus* (Fridrih Karl Nikolaus; 1828 - 1885) – pruski princ, general, od 1870. general-feldmaršal. 296 298 300
- Friedrich Wilhelm* (Fridrih Vilhelm; 1831 - 1888) – pruski prestolonaslednik (1861 - 1888), kao Friedrich III nemački car i kralj Pruske (1888). 34 145 263 425 636 639
- Friedrich Wilhelm III* (Fridrih Vilhelm III; 1770 - 1840) – pruski kralj (1797 - 1840). 145
- Friedrich Wilhelm IV* (Fridrih Vilhelm IV; 1795 - 1861) – pruski kralj (1840 - 1861), od 1857. duševno oboleo. 34
- Fritzsche, Friedrich Wilhelm* (Fridrih Vilhelm Frič; 1825 - 1905) – duvanski radnik; učesnik revolucije 1848/49, jedan od osnivača Opšteg nemačkog radničkog saveza 1863. i Opšteg nemačkog udruženja duvanskih radnika 1865, predsednik sindikata duvanskih radnika do 1878, delegat na Ajzenaškom kongresu 1869. i kongresu ujedinjenja u Goti 1875, član severnonemačkog (1868 - 1871) i nemačkog Rajhstaga (1877 - 1881); 1881. prešao u SAD, posle čega se povukao iz radničkog pokreta. 24 79
- Frohme, Karl Franz Egon* (Karl Franc Egon Frome; 1850 - 1933) – inženjer, urednik i publicist, tokom sedamdesetih godina lasalovac; sa-

- radnik raznih socijaldemokratskih listova, član Rajhstaga (1881 - 1918), pripadao je desnom krilu socijaldemokratske frakcije Rajhstaga, delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889, posle 1896. pomogao je Bernsteinu u popularizaciji revizionističkih shvatanja. 118 125 293 303 312 418 554
- Galezowski, Xavier* (Ksavier Galezowski; rod. 1883) – poljski očni lekar; živeo je u Parizu i 1870. uzeo francusko državljanstvo. 617
- Gambetta, Léon* (Leon Gambeta; 1838 - 1882) – francuski advokat i državnik, umereni buržoaski republikanac; član vlade Nacionalne odbrane (1870 - 71); u provincijama je organizovao oružane ustanke protiv nemačkih trupa; predsednik vlade i ministar spoljnih poslova (1881/1882). 403
- Gaulier, Alfred Nicolas* (Alfred Nikola Goliije; rod. 1829) – francuski političar i publicist, radikal, 1886. poslanik skupštine. 427 434
- Geiser, Bruno* (Bruno Gajzer; 1846 - 1898) – žurnalista, od 1869. član Socijaldemokratske radničke partije, agitator u Šleziji, 1872. član Prve internacionale, 1875. urednik lista «Volksstaat», 1877 - 1886. urednik časopisa «Die Neue Welt», član Rajhstaga (1881 - 1887), vodeći predstavnik desnog krila socijaldemokratske frakcije Rajhstaga; odlukom sent-galenskog Kongresa 1887. razrešen svih poverljivih položaja u Partiji. 23 34 55 79 123 139 147 162 170 185 188 200 213 214 227 293 303 431 476 554 633
- George, Henry* (Henri Džordž; 1839 - 1897) – američki publicist, buržoaski ekonomist, propagirao je ideje o nacionalizaciji zemlje od strane buržoaske države kao sredstvo za rešavanje svih socijalnih protivrečnosti u kapitalističkom društvu; pokušao je da stane na čelo američkog radničkog pokreta i da ga na taj način skrene na put buržoaskog reformizma. 15 42 74 80 113 232 513 519 526 - 528 574 603 608 616 626 - 628
- Gerville-Réache, Gaston-Marie-Sidoine-Théonile* (Gaston-Mari-Sidoan-Teonil Gervil-Reaš; rod. 1854) – francuski pravobranilac i političar; poslanik za Gvadelupu (ostrvo iz grupe Malih Antila). 177
- Girs, Nikolaj Karlovič* (1820 - 1895) – ruski diplomat, izaslanik u Teheranu (od 1863), Bernu (od 1869), Štokholmu (od 1872), saradnik ministra spoljnih poslova (1875 - 1882), ministar spoljnih poslova (1882 - 1895). 359 452 457 479 504 505
- Giffen, Sir Robert* (ser Robert Gifin; 1837 - 1910) – engleski ekonomist i statističar, šef Statističkog odeljenja u Ministarstvu za trgovinu i saobraćaj (1876 - 1897). 4
- Girardin, Émile de* (Emil de Žirarden; 1806 - 1881) – francuski publicist i političar, od tridesetih do šezdesetih godina s prekidima urednik lista «La Presse», kasnije lista «Liberté»; u politici se odlikovao krajnjom besprincipijelnošću; pre 1848. bio je u opoziciji prema vladi Guizot-a, za vreme revolucije buržoaski republikanac, poslanik Zakonodavne nacionalne skupštine (1850/1851), kasnije bonapartist. 632 636
- Gladstone, William Ewart* (Viljem Juet Gledston; 1809 - 1898) – britanski državnik, torijevac, kasnije pilovac, u drugoj polovini 19. veka lider Liberalne partije; rizničar (1852 - 1855. i 1859 - 1866) i premijer (1868 - 1874), 1880 - 1885, 1886. i 1892 - 1894). 109 222 263 277 300 360 437 488 494 503 633 638
- Goethe, Johann Wolfgang von* (Johan Wolfgang fon Gete; 1749 - 1832) – najveći nemački pesnik. 48 91
- Goullé, Albert* (Alber Guje) – francuski žurnalista, socijalista, saradnik listova «Cri du Peuple» i «Voie du Peuple». 565
- Gray, John* (Džon Grej; 1798 - 1850) – engleski ekonomist i socijalist-utopista, učenik Roberta Owena, teoretičar «radnog novca». 205

- Grevy, François-Paul-Jules* (Fransoa-Pol-Žil Grevi; 1807 - 1891) – francuski državnik, umereni buržoaski republikanac; predsednik Republike od 1879, morao se povući 1887. zbog mahinacija svog zeta Daniela Wilsona. 41 300 632 636 638
- Grillenberger, Karl* (Karl Grilenberger; 1848 - 1897) – urednik i izdavač; od 1869. član Socijaldemokratske radničke partije, izdavač i urednik raznih socijaldemokratskih lokalnih listova i saorganizator ilegalnog rasturiranja lista »Sozialdemokrat« u južnoj Nemačkoj, član Rajhstaga (1881 - 1897), jedan od vođa desnog krila socijaldemokratske frakcije Rajhstaga. 227
- Grimaux, Louis-Édouard* (Luj-Eduar Grimo; 1835 - 1900) – francuski hemičar. 286
- Gronlund, Laurence* (Lorens Gronland; 1846 - 1899) – američki publicist, socijalist, reformist, poreklom Danac; od 1888. član Izvršnog komiteta Socijalističke radničke partije Severne Amerike. 189 292
- Gros, Gustav* (Gustav Gros; 1856 - 1935) – buržoaski političar, ekonomist i publicist, privatni docent za nacionalnu ekonomiju na Univerzitetu u Beču. 246 257 510
- Grunzig, Julius* (Julius Gruncih; rod. 1855) – student u Berlinu, socijaldemokrat; za vreme zakona o socijalistima prognan iz Berlina, emigrirao u SAD, saradnik lista »New Yorker Volkszeitung«. 615
- Guebhard* (Gebar) – francuski hemičar, izdavač lista »Cri du Peuple«, oženjen s Caroline-Rémy Séverine. 539
- Guesde, Jules* (*Mathieu-Basile*) (Žil (Matje-Bazil) Ged; 1845 - 1922) – predstavnik francuskog i međunarodnog radničkog pokreta; najpre buržoaski republikanac, u prvoj polovini sedamdesetih godina priključio se anarhistima, zajedno s Paul Lafargue-om osnivač francuske Radničke partije, propagator ideja marksizma u Francuskoj; više godina vođa revolucionarnog krila francuskog socijalističkog pokreta; borio se protiv oportunitizma; za vreme prvog svetskog rata prešao na pozicije socijalšovinizma. 29 31 41 63 74 94 114 139 221 402 405 431 498 539 617
- Guillaume-Schack, Gertrud* (rod. *grafica Schack*) (Gertrud Gijom-Sak; 1845 - 1905) – tokom osamdesetih godina je iz buržoaskog pokreta za emancipaciju žena prešla u proleterški ženski pokret u kome je izvesno vreme radila u Berlinu; 1886. prešla je u Englesku, kratko vreme je saobraćala s Engelsom, zatim je prišla anarhistima. 307 445 446 463 467 468 582 595 598 600 601 602 607 644
- Guizot, François-Pierre-Guillaume* (Fransoa-Pjer-Gijom Gizo; 1787 - 1874) – francuski istoričar i državnik, orleanist; od 1840. do 1848. vodio je spoljnu i unutrašnju politiku Francuske, zastupao je interese krupne finansijske buržoazije. 94 636
- Gumbel, Abraham* (Abraham Gumbel) – socijaldemokrat, početkom osamdesetih godina 19. veka emigrirao u Francusku, 1883. bankarski činovnik u Parizu. 188
- Gumpert, Eduard* (Eduard Gumpert; umro 1893) – nemački lekar u Mančesteru, Marxov i Engelsonov prijatelj. 61 653
- Haeckel, Ernst* (Ernst Hekel; 1834 - 1919) – prirodnjak i filozof, poznati pobornik i propagator Darwinovog učenja. Postavio je teoriju gastreje i formulisao biogenetski zakon, zacrtao prve genealogije životinja i postavio teoriju o nastanku života iz nežive materije. Svojim delom »Die Welträtsel« (1899) doprineo je popularizaciji materijalističkih shvaćanja. 286
- Hamel, Ernest* (Ernest Amel; 1826 - 1898) – francuski istoričar i publicist, demokrat, napisao je dosta radova iz istorije francuske revolucije. 392
- Hänel, Albert* (Albert Henel; 1833 - 1918) – pravnik i političar, jedan od lidera Naprednjačke stranke, kasnije

- Nemačke slobodoumne partije, član pruske skupštine i nemačkog Rajhstaga. 425
- Harney, George Julian* (Džordž Džuljen Harni; 1817 - 1897) – uticajni engleski radnički lider levog krila čarista; revolucionarni publicist, urednik listova »Northern Stars«, »Democratic Review«, »Red Republican«, član komunističkog Dopisnog komiteta u Briselu, jedan od osnivača društva »Fraternal Democrats«; radio je i u Savezu komunista, član Prve internacionale; do početka pedesetih godina održavao je bliske odnose sa Marxom i Engelsom; privremeno je podlegao sitnoburžoaskom uticaju; od 1863. do 1888. živeo je u SAD. 269 286 289 290 337 398 413 457 464 470 524
- Hartman, Lev Nikolajevič* (1850 - 1908) – ruski revolucionar, narodnjak; 1879. učestvovao je u atentatu društva Narodnaia Volja na Aleksandra II, posle toga je emigrirao u Francusku, kasnije u Englesku i SAD. 14 251
- Hasenclever, Wilhelm* (Vilhelm Hazenklever; 1837 - 1889) – štavilac, žurnalista, lasalovac; od 1864. član, 1866. sekretar, 1870. blagajnik i 1871. predsednik Opšteg nemačkog radničkog saveza, jedan od urednika lista »Social-Demokrat« od 1870; delegat na Gotskom kongresu za ujedinjenje (1875), jedan od dvojice predsednika Socijalističke radničke partije Nemačke (1875/1876), zajedno sa Liebknechtom rukovodio je partijskim organom, listom »Vorwärts« (1876 - 1878), član severnonemačkog (1869 - 1871) i nemačkog Rajhstaga (1874 - 1878. i 1879 - 1888), pripadao je nemarksističkom krilu socijaldemokratske frakcije Rajhstaga. 23
- Hasselmann, Wilhelm* (Vilhelm Haselman; rod. 1844) – redaktor, jedan od vođa Opšteg nemačkog radničkog saveza; urednik lista »Neuer Social-Demokrat« (1871 - 1875), od 1875. član Socijalističke radničke partije Nemačke, član Rajhstaga (1874 - 1876. i 1878 - 1880), 1880. kao anarhist isključen iz Partije; preselio se u SAD. 23
- Hatzfeldt, Sophie, Gräfin von* (Sofija grofica fon Hacfeld; 1805 - 1881) – prijateljica i pristica Ferdinanda Lassalle-a, osnovala je 1867. lasalovsku frakciju, lasalovski opštene-mački radnički savez. 642
- Haug* – socijaldemokrat. 206
- Haupt, Christian* (Kristijan Haupt) – livac, od 1880. pruski policijski doušnik u Ženevi, 1887. raskrinkan. 655
- Haxthausen, August, Freiherr von* (August baron fon Haksthausen; 1792 - 1866) – činovnik i pisac; pisao je o agrarnim odnosima u Pruskoj i Rusiji, pristalica kmetstva. 177
- Hecker, Friedrich Karl Franz* (Fridrih Karl Franc Heker; 1811 - 1881) – pravobranilac u Manhajmu, sitnoburžoaski demokrat, radikalni republikanac; jedan od vodećih ljudi badenskog ustanka u aprilu 1848, posle poraza ustanka emigrirao u Švajcarsku, zatim u SAD, kao pukovnik na strani Severnih država učestvovao je u američkom građanskom ratu (1861 - 1865). 284
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich* (Georg Vilhelm Fridrih Hegel; 1770 - 1831) – najznačajniji predstavnik nemačke klasične filozofije. 35 125 184 187 277 348 356 407 427
- Heine, Heinrich* (Hajnrh Hajne; 1797 - 1856) – veliki pisac i vatreni rodoljub, neprijatelj apsolutizma i feudalno-klerikalne reakcije; preteča nemačke demokratske književnosti; intimni prijatelj porodice Marx. 32 34 47 77 165 642 655
- Heinzel, Stefan* (Stefan Hajncl; 1841 - 1899) – krojač, socijaldemokrat, zbog učešća na kongresu u Kopenhagenu (1883) u frajburškom procesu osuđen na kaznu zatvorom (1886), do kraja života aktivni socijaldemokrat. 452
- Heinzen, Karl* (Karl Hajncen; 1809 - 1880) – radikalni publicist, pučist, od 1847. nastupao je kao ogorčeni

- Marxov i Engelsov neprijatelj; 1849. kratko vreme učestvovao u badensko-falačkom ustanku, posle toga emigrirao u Švajcarsku, kasnije u Englesku a u jesen 1850. preselio se u SAD. 47 113/114 194
- Hepner, Adolf* (Adolf Hepner; 1846 - 1923) - redaktor, jedan od osnivača Socijaldemokratske radničke partije (1869), jedan od urednika lista »Volksstaat« (1869 - 1873), optuženi u lajpciškom procesu za veleizdaju 1872, delegat na Haškom kongresu Prve internacionale 1872; 1882. preselio se u SAD, 1908. vratio se u Nemačku, od prvog svetskog rata bio je na pozicijama desničarskog rukovodstva Socijalističke partije Nemačke. 14 43 567
- Herkner, Heinrich* (Hajnrh Herkner; 1863 - 1932) - ekonomist, katedarski socijalist. 643
- Hermann* (Erman) - francuski socijalist. 416
- Heß, Moses* (Mozes Hes; 1812 - 1875) - publicist i filozof, jedan od osnivača i saradnik lista »Rheinische Zeitung«, jedan od osnivača »istinskog« socijalizma, član Saveza pravednih, zatim Saveza komunista, od 1846. otvoreno se protivstavljao Marxu i Engelsu; prilikom rascjepa Saveza komunista 1850. priključio se frakciji Willich-Schapper; član Opšteg nemačkog radničkog saveza (1863 - 1866); učesnik kongresa Prve internacionale 1868. u Briselu i 1869. u Bazelu. 156 361 464
- Heß, Sybille* (rođ. Pesch) (Sibile Hes-Peš; 1820 - 1903) - supruga Mosesa Heßa. 222
- Hildebrand, Bruno* (Bruno Hildebrand; 1812 - 1878) - ekonomist i statističar, jedan od glavnih predstavnika starije istorijske škole u političkoj ekonomiji, katedarski socijalist. 510
- Hirsch, Carl* (Karl Hirš; 1841 - 1900) - žurnalist, član Opšteg nemačkog radničkog saveza, od njega se odvojio 1868. i postao jedan od osnivača Demokratskog radničkog udruženja u Berlinu; jedan od osnivača Socijaldemokratske radničke partije (1869), radio je i za Prvu internacionalu, urednik lista »Crimmitschauer Bürgerund Bauernfreunde« (1870 - 1871), od decembra 1870. do marta 1871. rukovodio je listom »Volksstaat«, posle 1879. dopisnik iz Pariza nemačke socijaldemokratske štampe, izdavač lista »Laterne« u Briselu (1878/1879); od 1879. živeo je u Londonu, posećivao je Marxa; zatim se ponovo vratio u Francusku a 1896. u Nemačku, posle toga se povukao iz aktivnog političkog života. 204 249
- Hohenzollern* (Hoencolerni) - dinastija brandenburških izbornih kneževa (1415 - 1701), pruskih kraljeva (1701 - 1918) i nemačkih careva (1871 - 1918). 66 380
- Howell, George* (Džordž Huel; 1833 - 1910) - zidar, jedan od lidera engleskih tredjuniona, bivši čarist, bio je vođa liberalne struje u britanskom radničkom pokretu; sekretar londonskog Trades Councila (1861/1862), učesnik na osnivačkom mitingu Prve internacionale 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu, član Generalnog veća Prve internacionale (1864 - 1869), delegat na Londonskoj konferenciji 1865, sekretar Lige za reformu i Parlamentarnog komiteta Kongresa britanskih tredjuniona (1871 - 1875), falsifikovao je istoriju Prve internacionale. 8 589 606
- Hugo, Victor-Marie* (Viktor-Mari Igo; 1802 - 1885) - istaknuti francuski pisac i vođa demokratskog krila romantike u borbi protiv reakcionarnog klasicizma (1827 - 1843), član Académie française (1841), posle februarske revolucije 1848. poslanik demokratske levice u Zakonodavnoj i Ustavotvornoj nacionalnoj skupštini; kao neprijatelj Napoleona III posle državnog udara od 2. decembra 1851. prognan iz Francuske; dvadeset godina je živeo u egzilu u Briselu i na ostrvima Džersi i Gernzi. 290 293
- Hugues, Clovis* (Klovis Ige; 1851 - 1907) - francuski publicist i političar, radikal; učesnik komune u Marselju, posle njenog poraza pro-

- veo u zatvoru do 1875, od 1881. skupštinski poslanik. 402 405 408
- Hutten, Ulrich von* (Ulrich fon Hutten; 1488 - 1523) – publicist i pesnik, nemački vitez, jedan od najznačajnijih predstavnika humanizma, borio se protiv reakcionarnog rimokatoličkog klera, njegovi spisi su imali veliki uticaj na razvitak nacionalne svesti Nemaca; 1521. povezuje se s Franzom von Sickingenom radi dizanja plemićkog ustanka. 170
- Hyndman, Henry Meyers* (Henri Meijers Hajndman; 1842 - 1921) – osamdesetih godina je istupao pod pseudonimom *John Broadhouse*; engleski socijalist, reformist; osnivač (1881) i vođa Demokratske federacije, koja se 1883. pretvorila u Socijaldemokratsku federaciju; u radničkom pokretu je sledio izvesnu oportunističku i sektašku liniju, kasnije je pripadao rukovodstvu Britanske socijalističke partije, sa kojom je raskinuo 1916. zbog svojih socijalšovinističkih shvatanja. 53 74 84 104 113 118 122 127 128 151 162 174 189 203 232 233 240 - 242 260 261 308 317 341 344 365 - 368 374 379 387 388 397 400 401 415 416 418 419 422 424 429 432 435 479 509 514 517 521 538 540 574 580 582 589 590 607 633 649
- Ihring, Ferdinand* (Ferdinand Iring) – saradnik političke policije; krajem 1885. pod imenom Mahlow stupio je u rejonsko udruženje radnika za istočni Berlin da bi tu organizovane radnike navratio na individualni teror; u februaru 1886. raskrinkan kao policijski agent. 418
- Irving, Sir Henry* (*John Henry Brodribb*) (ser Henri Erving; Džon Henri Brodribb; 1838 - 1905) – engleski glumac i režiser, poznati interpretator Shakespeare-a. 344
- Išleib* (Islajb) – kći Ferdinanda Išleiba, poslovnog partnera Augusta Bebela. 79
- Jagemann, Christian Joseph* (Kristijan Jozef Jageman; 1735 - 1804) – fi-
- lolog, pisao je o italijanskoj književnosti i kulturnoj istoriji. 84
- Jakins* (Džekins) 558
- Jankowska-Mendelsonowa, Maria* (pseudonim; *Stefan Leonowicz, Maria Schopar, Sophia Schopar*) (Marija Jankovska-Mendelsonova; 1850 - 1909) – poljska publicistkinja, socijalistkinja; član Prve internacionale, osamdesetih i devedesetih godina živela je u emigraciji, delegat na međunarodnim socijalističkim kongresima radnika 1889, 1891. i 1893; učestvovala je na osnivačkom kongresu Poljske socijalističke partije u Parizu (1892); od 1889. udata za poljskog socijalistu Stanislaw Mendelsona. 183
- Janson, Juli Eduardovič* (1835 - 1893) – progresivni ruski statističar i ekonomist, profesor na Petrogradskom univerzitetu, od 1881. šef statističkog ureda petrogradske uprave; pisao je radove iz teorije i istorije statistike. 339
- Joffrin, Jules-François-Alexandre* (Žil-Fransoa-Aleksandr Zofren; 1846 - 1890) – mehaničar, socijalist; jedan od osnivača sindikata mehaničara u Parizu, učesnik Pariske komune, posle poraza Komune emigrirao u Englesku (1871 - 1881), posle povratka u Francusku član francuske Radničke partije, jedan od vođa oportunističkog (posibilističkog) krila. 133 140
- Johnny* – vidi *Longuet, Jean-Laurent-Frederick*
- Jollymeier* – vidi *Schorlemmer, Carl*
- Jonas, Alexander* (Aligzander Džounes; umro 1912) – knjižar i žurnalist, američki socijalist, poreklom Nemač, od 1878. urednik lista «New Yorker Volkszeitung». 561 562 569 574 585 593
- Jones, Ernest Charles* (Ernest Čarls Džons; 1819 - 1869) – engleski proleterski pesnik i publicist, pravnik, do pedesetih godina održavao je bliske odnose s Marxom i Engelsom; vođa levog krila čarlista; jedan od urednika lista «Northern Star», izdavač čarlističkih listova «Notes

- to the People» i «The People's Paper», 1858, činio je političke i ideološke ustupke radikalnoj buržoaziji, što je dovelo do privremenog raskida s Marxom i Engelsom. 398
- Jordanes (Jornandes)* (Jordanes; rođ. oko 500) – gotski historiograf, pisac dela «De origine actibusque Getarum», koje predstavlja izvode iz Kasiodorove istorije Gota. 293
- Joynes, James Leigh* (Džems Li Džonis; 1853 - 1893) – nastavnik na višoj školi, žurnalist i pisac socijalističkih borbениh pesama; jedan od lidera Socijaldemokratske federacije, jedan od osnivača i urednik lista «To-Day», saradnik listova «Justice» i «Commonweal», preveo je na engleski Marxov spis «Najamni rad i kapital». 74 104 127 128 169 203 232
- Jurjevski, Georgij Aleksandrovič, knez* (rođ. 1872) – najstariji sin cara Aleksandra II i kćerkinje Jekaterine Mihailovne Dolgorukove. 570
- Juta, Johan Carel* (Johan Karel Juta; 1824 - 1886) – holandski trgovac, knjizar i izdavač u Kapstatu; oženjen Marxovom sestrom Louisom. 70
- Juta, Louise* (Lujze Juta; 1821. do oko 1893) – sestra Karla Marxa, supruga Johana Carela Jute. 70
- Kaler-Reinthal, Emil* (Emil Rajntal-Kaler; 1850 - 1897) – austrijski socijaldemokrat; krajem osamdesetih godina povukao se iz radničkog pokreta i aktivno istupao protiv socijaldemokratije. 49
- Kalle, Fritz* (Fric Kale; rođ. 1837) – preduzetnik, nacionalni liberal, član Rajhstaga (1884 - 1890). 428
- Kalmoky, Gustav* (Gustav Kalnoki; 1832 - 1898) – austrougarski državnik, ambasador u Petrogradu (1880/1881), predsednik Carskog ministarskog saveta i ministar spoljnih poslova (1881 - 1895). 505
- Kant, Immanuel* (Immanuel Kant; 1724 - 1804) – osnivač klasične nemačke filozofije. 113 122 123
- Kasiodor, Flavije Magnus Aurelije* (oko 490. do oko 580) – državnik poznog Rima i pisac; napisao je jednu istoriju Gota. 293
- Katkov, Mihail Nikiforovič* (1818 - 1887) – ruski reakcionarni publicist, urednik lista «Moskovskije Vedomosti» (1850 - 1855, 1863 - 1887). 616 617
- Kaulbars, Nikolaj Vasiljevič, baron* (1842 - 1905) – ruski general, 1886. vojni komesar carske vlade u Bugarskoj. 494 505
- Kautsky, Karl* (Karl Kaucki; 1854 - 1938) – pisac, redaktor, krajem sedamdesetih godina razvio se od vulgarnog socijaliste u marksistu; 1883 - 1917. urednik teorijskog organa Partije, časopisa «Die Neue Zeite»; devedesetih godina se razvio u teoretičara Socijaldemokratske partije Nemačke i Druge internacionale, u početku je mnogo doprineo širenju marksizma, kasnije, naročito od 1910, lider centrizma, za vreme prvog svetskog rata izneverio je marksizam a posle 1917. postao je ogorčeni neprijatelj sovjetske države i revolucionarnog radničkog pokreta. 19 28 55 - 57 63 67 69 72 73 75 76 77 79 84 85 89 96 101 102 109 120 130 131 134 135 136 137 143 144 150 151 152 153 157 159 160 161 162 164 171 173 175 184 185 187 189 190 191 197 200 201 202 203 204 206 208 209 - 211 214 226 232 246 258 261 266 268 270 282 283 298 299 303 312 316 318 320 321 323 328 336 343 346 357 360 361 365 376 380 - 382 392 397 401 408 413 416 418 436 444 445 446 449 450 452 453 461 462 463 466 467 469 470 472 478 494 509 514 518 524 545 548 549 550 561 567 581 591 592 593 599 600 601 607 611 613 614 615 619 620 621 622 624 626 629 645 647 652 654
- Kautsky, Louise* (rođ. Strasser) (Lujze Kaucki-Štraser; 1860 - 1950) – austrijska socijalistkinja, prva žena Karla Kautskog; od 1890. Engelseva sekretarica. 258 261 268 316 318 320 321 323 357 381 392 445 449 450 452 453 462 466 467 470 518 524 600 602 607 644 645

- Kautsky, Minna* (Mina Kaucki; 1837 - 1912) - književnica-romantičarka, majka Karla Kautskog, poznavala se s Engelsom. 316 318 355 - 357
- Kayser, Max* (Maks Kajzer; 1853 - 1888) - žurnalist, socijaldemokrat; od 1878. član Rajhstaga, pripadao je desnom krilu socijaldemokratske frakcije Rajhstaga. 23
- Kelley-Wischnewetzky, Florence* (Florans Keli-Višnevecki; 1859 - 1932) - američka socijalistkinja, kasnije buržoaska reformistkinja; prevela je na engleski Engelsov rad »Položaj radničke klase u Engleskoj«, supruga Lazara Wischnewetzky. 244 253 255 372 378 387 389 390 398 406 407 410 411 430 441 442 443 454 - 456 535 536 542 - 546 547 549 556 562 569 574 579 580 583 584 585 592 594 596 597 607 610 615 626 627 647 648
- Kjellberg, Julia* (Julija Kjelberg) - kći jednog švedskog krupnog industrijalca. 181
- Klopfer, Ludwig* (Ludvig Klopfer) - socijaldemokrat, emigrant u Švajcarskoj. 26 28
- Knowles, James* (Džems Noulz; 1831 - 1908) - engleski arhitekt i izdavač, osnivač i od 1877. urednik časopisa »Nineteenth Century«. 8 12
- Koch, Hugo* (Hugo Koh) - socijaldemokrat, emigrant u Londonu, sekretar redakcije lista »Londoner Arbeiter-Zeitung«. 630
- Kock, Paul de* (Pol de Kok; 1794 - 1871) - francuski pisac. 163
- Kol, H. H. van* (pseudonim *Rienze*) (H. H. van Kol; Rinze; 1852 - 1925) - predstavnik holandskog radničkog pokreta; jedan od osnivača i vođa Socijaldemokratskog saveza a kasnije Socijaldemokratske radničke partije Holandije; od kraja devedesetih godina reformist; na međunarodnim socijalističkim kongresima radnika branio je kolonijalnu politiku imperijalizma, bio je neprijateljski raspoložen prema socijalističkoj oktobarskoj revoluciji. 468 489 491
- Kolb, Georg Friedrich* (Georg Fridrih Kolb; 1808 - 1884) - političar, publicist i statističar, buržoaski demokrat. 359
- Kranz* - vidi *Lavrov, Pjotr Lavrovič*
- Kravčinski, Sergej Mihailovič* (književni pseudonim; *Stepnjak*) (1851 - 1895) - ruski pisac i publicist, revolucionarni narodnjak; 1878. izvršio je atentat u Petrogradu na šefa žandarmerije, posle toga je emigrirao i od 1884. živio u Londonu. 251 432
- Kropotkin, Pjotr Aleksejevič, knez* (1842 - 1921) - ruski revolucionar, geograf i svetski putnik, vodeći ideolog anarhizma, protivnik marksizma; od 1876. do 1917. živio u emigraciji. 422 572 617
- Krüger, Adolf Hermann* (Adolf Herman Kriger; rod. oko 1836) - policijski činovnik (1866 - 1890), osamdesetih godina jedan od šefova političke policije. 655
- Krzywicki, Ludwik Joachim Franciszek* (pseudonimi; *Żywički, Wolski, K. R.*) (Ludvik Joakim Francišek Krzivički; *Živicki, Volski, K. R.*; 1859 - 1941) - poljski sociolog, ekonomist i publicist, puno je doprineo širenju marksizma u Poljskoj, osamdesetih godina učestvovao je u socijalističkom pokretu, jedan od prevodilaca prvog toma »Kapitala« u poljski. 86 88
- Kugelman, Ludwig* (Ludvig Kugelman; 1828 - 1902) - lekar, demokrat, blizak prijatelj Marxov i Engelson; učesnik revolucije 1848/49, od 1862. do 1874. stalno se dopisivao s Marxom, aktivni član Prve internacionale u Hanoveru, 1867. delegat na Lozanskom kongresu i 1872. na Haškom, znatno je doprineo popularizaciji »Kapitala« u Nemačkoj. 132
- Kuropatkin, Aleksej Nikolajevič* (1848 - 1925) - ruski general, učesnik u rusko-turskom ratu (1877/1878), ministar vojni (1898 - 1904), vrhovni komandant u rusko-japanskom ratu (1904/1905). 339
- Labouchère, Henry* (Henri Labuđer; 1831 - 1912) - engleski političar,

- diplomata i žurnalist, liberal; član parlamenta, od kraja šezdesetih godina jedan od vlasnika lista «Daily News». 638
- Labruyère, Georges de* (Žorž de Labruier) – francuski žurnalist, jedan od osnivača lista «Cri du Peuple», krajem osamdesetih godina bulanžist, osnivač lista «La Cocarde» (1888). 374 539 565
- Labusquière, Jean* (Žan Labuskier; rod. 1852) – francuski žurnalist, socijalist, član Prve internacionale, pripadao je brusističkoj struji u redakciji lista «La Bataille», kasnije nezavisni socijalist. 539
- Lafargue* (Lafarg; rod. 1803) – majka Paul Lafargue-a. 4
- Lafargue, Laura* (Laura Lafarg; 1845 - 1911) – druga kći Karla i Jenny Marx, predstavnica francuskog radničkog pokreta, od 1868. supruga Paul Lafargue-a. 4 5 6 29 30 31 32 38 39 - 41 45 46 49 58 59 60 61 62 68 70 71 77 78 94 - 96 98 103 104 106 107 111 117 121 122 127 128 133 141 142 165 166 167 172 176 180 188 198 199 203 207 220 - 222 233 242 243 246 260 261 269 - 271 287 289 290 297 299 300 306 308 - 311 316 317 324 325 334 335 341 344 345 352 368 373 374 380 381 397 - 399 415 - 417 425 426 - 428 439 440 447 467 468 478 - 480 481 485 487 488 496 - 498 509 512 513 - 515 523 524 525 529 530 531 538 539 - 541 549 550 552 553 558 565 566 573 577 578 589 590 598 599 600 609 617 618 632 633 636 637 640 653 654 655
- Lafargue, Paul* (Pol Lafarg; 1842 - 1911) – lekar, francuski socijalist, propagator marksizma i Marxov i Engelsov saborac; član Generalnog veća Prve internacionale, sekretar-korespondent za Španiju (1866 - 1869), jedan od osnivača sekcija Internacionale u Francuskoj (1869/1870), Španiji i Portugalu (1871/1872), delegat na Haškom kongresu 1872; zajedno sa Jules Guesde-om osnivač francuske Radničke partije; delegat na skoro svim kongresima Partije; od 1868. oženjen s Marxovom kćerkom Laurom. 4 5 22 29 31 32 39 41 46 47 59 62 63 66 70 - 72 77 78 85 94 95 103 104 106 107 114 116 117 121 122 128 129 133 138 141 165 - 167 172 176 177 - 180 188 220 - 222 231 243 251 252 261 270 271 286 287 289 290 293 297 299 300 306 308 311 316 329 332 334 344 345 351 352 367 368 373 374 398 399 402 403 404 416 417 421 422 428 431 433 434 439 447 455 467 478 481 485 487 497 498 502 - 508 515 524 525 529 530 531 533 537 538 539 - 541 457 549 550 553 565 571 - 573 577 578 589 599 602 608 609 617 618 629 632 635 636 638 639 640 641 649 653 654 655
- Lamanski, Vladimir Ivanovič* (1833 - 1914) – ruski general, slavist; profesor na Petrogradskom univerzitetu, bio je na pozicijama panslavizma. 639
- Lamartine, Alphonse-Marie-Louis de* (Alfons-Mari-Luj de Lamartin; 1790 - 1869) – francuski pesnik; istoričar i političar, četrdesetih godina umereni republikanac; 1848. ministar spoljnih poslova i šef privremene vlade. 17
- Lasker, Eduard* (Eduard Lasker; 1829 - 1884) – pravnik i političar; član severnonemačkog i nemačkog Rajhstaga, do 1866. član Naprednjačke partije, zatim jedan od osnivača i vođa Nacionaloliberalne partije koja je podržavala Bismarckovu reakcionarnu politiku; odbio je Bismarckovu politiku zaštitnih carina i zbog toga se odvojio od Nacionaloliberalne partije. 430
- Lassalle, Ferdinand* (Ferdinand Lasal; 1825 - 1864) – pisac, sitnoburžoaski radnički agitator; učesnik revolucije 1848/49, kada se i upoznao sa Marxom i Engelsom (prepiska do 1862). Njegova istorijska zasluga se sastojala u tome što je osnivanjem Opšteg nemačkog radničkog saveza u maju 1863. odgovorio na težnje naprednih radnika ka organizacionom odvajanju od liberalne buržoazije. Međutim, on radničkoj klasi nije pružao revolucionarne perspektive nego je stvarao iluziju da se mirnim putem, uz pomoć junkerske-pruske države, može stići u socija-

- lizam. Ideologija »kraljevsko-prusko vladinog socijalizma« dovela je Lassalle-a do pakiranja s Bismarckom i junkersko-krupnoburžoaskim militarizmom, a tim i do zalaganja za ujedinjenje Nemačke »odozgo«, pod hegemonijom pruske države. 35 172 186 189 221 237 301 341 366 368 383 513 613 642 654
- Laur, Francis* (Fransis Lor; rod. 1844) – francuski političar, umereni republikanac, kasnije balanzist, od 1885. poslanik u skupštini. 617
- Lavigne, Paul* (Pol Lavinj) – francuski socijalist. 344 358 550
- Lavrov, Pjotr Lavrovič* (1823 - 1900) – ruski sociolog i publicist, jedan od ideologa narodnjaštva, Marxov i Engelsov prijatelj; član Prve internacionale, od 1870. živeo je u emigraciji, učesnik Pariske komunene, urednik časopisa »Vperjod!« (1873 - 1876) i istoimenog lista (1875/1876); jedan od potpredsednika Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889. 3 67 78 87 88 92 93 95 100 106 110 257 260 269 299 337 393 394 513 514 517 549 625
- Lecière, Henri-Alfred-Albert (Adhémar)* (Anri-Alfred-Alber (Ademar) Lekler; 1853 - 1917) – francuski slovoslagač, orijentalist, sedamdesetih i osamdesetih godina angažovan u socijalističkom pokretu, posiblist; saradnik mnogih socijalističkih i radikalnih listova; od 1886. činovnik u kolonijalnoj upravi Kambodže. 95 142
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, Freiherr von* (Gotfrid Vilhelm baron fon Lajbnić; 1646 - 1716) – filozof, matematičar, fizičar, diplomat; pionir u skoro svim oblastima nauke; osnivač Berlinske akademije nauka i njen prvi predsednik. 132
- Lenchen* – vidi *Demuth, Helene*
- Leo XIII (Gioacchino Pecci)* (1810 - 1903) – papa (1878 - 1903). 554
- Leonowicz, Stefan* – vidi *Jankowska-Mendelsonowa, Maria*
- Leopold II* (Leopold II; 1835 - 1909) – kralj Belgije (1865 - 1909); čuven po svojoj surovoj kolonijalnoj politici. 189
- Leopold Karl Friedrich* (Leopold Karl Fridrih; 1790 - 1852) – veliki vojvoda Badena (1830 - 1852). 351
- Leroux, Pierre* (Pjer Leru; 1797- 1871) – francuski publicist, socijalist-utopist i pristalica hrišćanskog socijalizma; 1851/1852. emigrant u Engleskoj. 341 536
- Leroy-Beaulieu, Pierre-Paul* (Pjer-Pol Leroa-Bolie; 1843 - 1916) – francuski ekonomist, član redakcije lista »Journal des Débats«; protivnik marksizma. 172 176 177 178 179 180 221
- Lessing, Gotthold Ephraim* (Gothold Efraim Lesing; 1729 - 1781) – pesnik, kritičar književnosti i umetnosti; glavni predstavnik nemačkog prosvetiteljstva, osnivač realističke estetike i klasične nemačke nacionalne književnosti, neprijatelj apsolutizma. 430
- Leßner, Friedrich* (Fridrih Lesner; 1825 - 1910) – krojač, Marxov i Engelsov prijatelj i saborac; član Saveza pravednih i Saveza komunista, učesnik revolucije 1848/49, u u kelnskom procesu komunista 1852. osuđen na tri godine tamnice; od 1856. emigrant u Londonu, član Komunističkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu, član Generalnog veća Prve internacionale (1864 - 1872), delegat na konferencijama u Londonu 1865. i 1871, kao i na svim kongresima Internacionale od 1867. do 1872; aktivno se borio za sprovođenje Marxove i Engelsove politike, jedan od osnivača Nezavisne radničke partije (1893). 138 369 413 451 581 600
- Lexis, Wilhelm* (Vilhelm Leksis; 1837 - 1914) – ekonomist i statističar, univerzitetski profesor. 413 464 510
- Library* – vidi *Liebkecht, Wilhelm*
- Liebig, Justus, Freiherr von* (Justus baron fon Libig; 1803 - 1873) – hemičar, osnivač mnogih oblasti hemije, posebno organske hemije;

jedan od osnivača agrikulture he-
mije. 106

Liebknecht, Gertrud (Gertrud Libk-
neht) – kći Wilhelma Liebknechta.
561

Liebknecht, Natalie (Natali Libkneht;
1835 - 1909) – od 1868. druga žena
Wilhelma Liebknechta, majka Karla
Liebknechta. 476 478 486 518 519
522 524 601 644 645

Liebknecht, Wilhelm (Vilhelm Libk-
neht; 1826 - 1900) – publicist, je-
dan od najznačajnijih vođa nemač-
kog i međunarodnog radničkog pok-
reta, Marxov i Engelsov prijatelj
i saborac; učesnik revolucije 1848/49,
emigrant u Švajcarskoj, zatim Eng-
leskoj, gde je postao član Saveza
komunista; 1862. vratio se u Ne-
mačku, 1863. do početka 1865. kao
Marxov i Engelsov poverenik član
Opšteg nemačkog radničkog sa-
veza; član Prve internacionale i
agitator naučnog komunizma, 1866.
osnivač i vođa Saksoske narodne
partije, 1869. jedan od osnivača
Socijaldemokratske radničke par-
tije, odgovorni urednik lista »Demo-
kratische Blatt«, »Volksstaat« i »Vor-
wärts«; kao odlučni neprijatelj prus-
kog militarizma zalagao se za uje-
dinjenje Nemačke revolucionarno-
demokratskim putem; član sever-
nonemačkog (1867 - 1870) i nemač-
kog Rajhstaga (1874 - 1900); za
vreme francusko-pruskog rata is-
tupao je protiv pruskih aneksionih
planova i za odbranu Pariske ko-
mune; delegat na međunarodnim
socijalističkim kongresima radnika
1889, 1891. i 1893. 4 14 16 20 21
22 23 24 26 28 33 35 36 38 47 53
56 79 82 98 101 114 122 123 142 144
163 209 235 236 - 238 241 249 254
270 282 287 299 303 308 312 339
340 353 359 360 361 364 375 376
377 379 380 382 385 388 408 409
418 424 427 431 434 435 452 458
459 466 - 471 476 478 479 482 486
489 490 491 498 499 500 501 522
523 543 553 555 559 561 567 579
585 589 600 601 602 607 619 644
645

Lili (Lily) – vidi *Rosher, Lilian*

Limouzin, Adelaide Elise (rod. *Schar-*

net) (Adelaide Elize Limuzen-Sar-
net; rod. 1846) – metresa generala
Jean Thibaudin-a i posrednica u
njegovim mahinacijama. 636

Lippert, Julius (Julius Lipert; 1839 -
1909) – austrijski istoričar kul-
ture. 204

Lissagaray, Prosper-Oliver (Prosper-
-Oliver Lisagarej; 1838 - 1901) –
francuski žurnalista i istoričar; učes-
nik Pariske komune, priključio se
buržoasko-demokratskoj grupi neo-
jakobinaca, posle poraza Komune
emigrirao u Englesku, pisac dela
»Histoire de la Commune 1871«
(1876); u Francusku se vratio 1880.
posle amnestije, osnivač (1882) i
urednik lista »La Bataille«, istupao
je protiv marksističkog rukovodstva
francuske Radničke partije. 286 374
539

Lockroy, Édouard-Étienne-Antoine Si-
mon (Eduar-Etjen-Antoan Simon
Lokroa; 1840 - 1913) – francuski
žurnalista i političar, radikal, osam-
desetih i devedesetih godina mini-
star u mnogim kabinetima. 552

Longuet, Charles (Šarl Longe; 1839 -
1903) – francuski žurnalista, pruo-
donista; član Generalnog veća Prve
internacionale (1866/1867. i 1871/
1872), sekretar-korespondent za Bel-
giju (1866), delegat na kongresima
u Lozani 1867, u Briselu 1868, i
Londonskoj konferenciji 1871.
Haškom kongresu 1872; član Pa-
riske komune, posle poraza Ko-
mune emigrirao u Englesku, kasnije
se priključio posibilistima, osamde-
setih i devedesetih godina član pa-
riskog opštinskog veća; od 1872.
oženjen Marxovom kćerkom Jenny.
4 106 127 402 403 408 416 434
538 565

Longuet, Edgar (Edgar Longe; 1879 -
1950) – sin Jenny i Charles Lon-
guet-a, lekar, predstavnik francus-
kog radničkog pokreta, član Socija-
lističke partije, od 1938. član Komu-
nističke partije Francuske, učesnik
antifašističkog pokreta otpora. 60
94 104 106 127 640

Longuet, Henri (Harry) (Anri (Hari)

- Longe; 1878 - 1883) – sin Jenny i Charles Longuet-a. 19
- Longuet, Jean-Laurent-Frederick (Johnny)* (Zan-Loran-Frederik (Džoni) Longe; 1876 - 1938) – sin Jenny i Charles Longuet-a; jedan od vođa Socijalističke partije Francuske. 4 60 94 104 106 127 334 374 381 640
- Longuet, Jenny* (Dženi Longe; 1844 - 1883) – najstarija kći Karla i Jenny Marx, žurnalistkinja, predstavница međunarodnog radničkog pokreta; svojim publicističkim radom potpomagala je borbu irskog naroda za nezavisnost; od 1872. supruga Charles Longuet-a. 6 47 127 221
- Longuet, Jenny* (Dženi Longe; 1882 - 1952) – kći Jenny i Charles Longuet-a. 60 94 104 106 127 640
- Longuet, Marcel* (Marsel Longe; 1881 - 1949) – sin Jenny i Charles Longuet-a. 60 94 104 106 127 640
- Lopatin, German Aleksandrovič* (1845 - 1918) – ruski revolucionar, narodnjak, Marxov i Engelsonov prijatelj sa kojima se i dopisivao; član Generalnog veća Prve internacionalne (1870), preveo je na ruski veći deo prvog toma »Kapitala«. 3 59 64 92 100 128 256 315 349 395 513 514 625
- Loria, Achille* (Akile Loria; oko 1857. do oko 1943) – italijanski sociolog i ekonomist, falsifikovao je marksizam. 17 18 221
- Louis Bonaparte* – vidi *Napoleon III*
- Louis-Napoleon* – vidi *Napoleon III*
- Louis-Philippe-Albert, duc d'Orléans, comte de Paris* (Luj-Filip-Alber, vojvoda od Orleana, grof od Pariza; 1838 - 1894) – unuk Louis-Philippe-a, orleanistički pretendent na presto. 506
- Louis-Philippe, duc d'Orléans* (Luj-Filip, vojvoda od Orleana; 1773 - 1850) – kralj Francuske (1830 - 1848). 332 636
- Loustallot, Élisée* (Elize Lustalo; 1762 - 1790) – francuski advokat i publicist, revolucionarni demokrat, izdavač časopisa »Les Révolutions de Paris«. 94 121
- Lovell, John W.* (Džon V. Lavel) – američki izdavač, izdao je 1887. knjigu Friedricha Engelsa »Položaj radničke klase u Engleskoj«. 592 626 647
- Lowrey* (Laurej) – suvlasnik firme William Swan Sonnenschein & Co. 471 572
- Lubbock, Sir John* (od 1899. lord Avebury) (ser Džon Labek, lord Ejvberi; 1834 - 1913) – biolog, Darwinov pristalica, etnolog i arheolog, stručnjak za finansijska pitanja i političar, liberal; pisao je radove iz istorije prvobitnog društva. 102
- Lüderitz, Franz Adolf Eduard* (Franc Adolf Eduard Lideric; 1834 - 1886) – bremenski veletrgovac, jedan od inicijatora kolonijalne ekspanzije Nemačke u Africi. 195
- Luther, Martin* (Martin Luter; 1483 - 1546) – osnivač protestantizma u Nemačkoj; njegovo celokupno literarno delo, naročito prevod »Biblije«, imalo je znatan uticaj na razvoj jedinstvenog nemačkog književnog jezika. U seljačkom ratu 1524/1525. Luther se odlučno okrenuo protiv revolucionarnog pokreta seljaka i »prišao građanskoj, plemićkoj i kneževskoj strani« (Engels). 130
- Mably, Gabriel-Bonnot de* (Gabrijel-Bono de Mabli; 1709 - 1785) – francuski sociolog, poznati predstavnik utopijskog komunizma nedakosti. 94
- Macdonald, Alexander* (Aligzander Mekdoneld; 1821 - 1881) – jedan od reformističkih vođa engleskih tredjuniona, sekretar Nacionalnog saveza rudara; od 1874. član parlamenta, vodio je politiku u duhu Liberalne partije. 606
- Mac-Mahon, Marie-Edme-Patrice-Maurice, comte de, duc de Magenta* (Mari-Edm-Patris-Moris grof de Mak-Maon, vojvoda od Madente; 1808 - 1893) – reakcionarni vojsko-

- vođa i političar, od 1859. maršal Francuske, bonapartist; učesnik krimskog rata i italijanskog rata od 1859; vrhovni komandant Versajske armije, dželat Pariske komune, predsednik Treće republike (1873 - 1879). 421
- Mahon, John Lincoln* (Džon Linkoln Man; 1865 - 1933) - mehaničar, vodeći predstavnik britanskog radničkog pokreta; član Izvršnog komiteta Socijaldemokratske federacije (1884), od decembra 1884. član Socijalističke lige a 1885. njen sekretar; jedan od organizatora Severno-engleske socijalističke federacije (1887), autor spisa «A Labour Programm» (1888), Engelsov poznanik. 223 595 605 606 612
- Maine, Sir Henry James Sumner* (ser Henri Džejms Samner Mejn; 1822 - 1888) - engleski pravnik, istoričar prava, član Indijskog veća pri Ministarstvu za indijske poslove (1871 - 1888). 177
- Malon, Benoît* (Benoa Malon; 1841 - 1893) - francuski radnik, sitno-buržoaski socijalist; član Prve internacionale, delegat Ženevskog kongresa (1866), član Centralnog komiteta Nacionalne garde i Pariske komune, posle poraza Komune emigrirao u Italiju a zatim u Švajcarsku; priključio se anarhistima, kasnije jedan od vođa i ideologa posibilista. 63 74 95 108 367 421
- Malthus, Thomas Robert* (Tomas Robert Maltus; 1766 - 1834) - engleski sveštenik, ideolog poburžoazene zemljišne aristokratije, apologet kapitalizma, zasnovao je reakcionarnu teoriju o prenaseljenosti koja je trebalo da opravda bedu radnika u kapitalizmu. 56 94
- Mandl, Heinrich* (Hajnrlih Mandl) - austrijski trgovac i publicist, socijaldemokrat; saradnik časopisa «Die Neue Zeit». 613
- Manz, Karl* (Karl Manc; 1856 - 1917) - knjigovezac, socijaldemokrat, posle donošenja zakona o socijalistima emigrirao u Beč, kasnije u Cirihi. 164 200
- Marat, Jean-Paul* (Žan-Pol Mara; 1743 - 1793) - lekar, fizičar, publicist, istaknuti francuski revolucionar i narodni vod, po rođenju Švajcarac; u francuskoj revoluciji jedan od najdoslednijih vođa Jakobinskog kluba i partije montanjara, zalagao se za dosledno nastavljanje revolucije putem jakobinske diktature, ubila ga je žirondistička kontrarevolucionarka Charlotte Corday. 392
- Mark von der* - vidi *Rosenberg, Wilhelm Ludwig*.
- Marlborough* - vidi *Churchill, George Charles Spencer duke of Marlborough*
- Marouck, Victor* (Viktor Maruk) - francuski advokat i žurnalist, socijalist; početkom osamdesetih godina priključio se posibilistima. 539
- Martignetti, Pasquale* (Paskale Martinjeti; 1844 - 1920) - italijanski činovnik, socijalist; prevodio je na italijanski radove Marxa i Engelsa, do kraja života veran revolucionarnom socijalizmu. 37 48 212 239 267 288 290 295 371 372 412 484 532 533 534 538 587 589 604
- Marx-Aveling, Eleanor (Tussy)* (Elinor (Tusi) Marks-Eveling; 1855 - 1898) - najmlada kći Karla i Jenny Marx, predstavnica engleskog i međunarodnog radničkog pokreta, publicistkinja, bavila se i spisateljskim radom; član Socijaldemokratske federacije (1884) jedna od osnivača Socijalističke lige (1884), 1889. jedna od organizatora masovnog pokreta nekvalifikovanih radnika i sindikata plinskih i lučkih radnika Londona, pisala je za razne međunarodne listove; od 1884. supruga Edwarda Avelinga. 3 4 6 14 15 31 32 39 40 52 57 59 60 61 68 69 70 74 75 - 77 82 84 87 91 94 111 114 119 123 128 165 172 174 191 199 211 220 233 240 242 246 257 261 270 293 297 299 316 320 324 357 367 373 374 376 379 381 385 388 415 425 426 432 449 452 459 468 476 478 485 488 498 513 515 523 526 529 - 531 535 538 540 542 - 544 546 - 548 549 550 558 561 566 568 569 570 572 574 577 579 582 590 598 600 602 606 - 609 615 616 621 637 638 640 643 - 645

- Marx, Heinrich* (Hajnrh Marks; 1777 - 1838) - otac Karla Marxa, advokat, kasnije pravni savetnik u Trijeru. 30
- Marx, Jenny* (rod. von Westphalen) (Dženi Marks-fon Vestfalen; 1814 - 1881) - od 1843. supruga i saborac Karla Marxa. 19 39 47 149
- Matthews, Henry* (Henri Metjuz; 1826 - 1913) - engleski pravnik i političar, konzervativac; 1886 - 1892. ministar unutrašnjih poslova. 637 638
- Maupassant, Henri-René-Albert-Guy de* (Anri-Rene-Alber Gi de Mopasan; 1850 - 1893) - čuveni francuski novelist i romanopisac. 539
- Maurer, Georg Ludwig, Ritter von* (Georg Ludvig Maurer, vitez; 1790 - 1872) - istoričar prava, ispitivao je pravne odnose u Nemačkoj u starom i srednjem veku; u znatnoj meri je doprineo istraživanju istorije opštinske marke. 177 391
- May, Élie* (Eli Mej) - francuski posibilibist, kasnije bulanzist. 367
- Mayall* (Mejlo) - fotograf u Londonu. 16 21
- McEnnis, J. T.* (Dž. T. Mekenis) - dopisnik lista «The Missouri Republican» iz Sent Luisa. 432 451 481
- Mc-Glynn, Edward* (Edvard Mek-Glin; 1837 - 1900) - američki katolički sveštenik; 1886/1887. pristalica Henry George-a i jedan od vođa Ujedinjene radničke partije (Henry George Party), 1887. ekskomuniciran; kasnije raskinuo s George-om i sam stao na čelo Partije 1888/89. 608 616
- Mead, Edward P.* (Edvard P. Mid) - engleski radnički pesnik, njegove pesme su izlazile u čartističkom listu «The Northern Star». 91
- Mehring, Franz* (Franc Mering; 1846 - 1919) - istoričar i publicist; od buržoasko-demokratskog radikala razvio se u istaknutog predstavnika nemačkog radničkog pokreta; osamdesetih godina priključio se marksističkom pokretu; napisao je mnoga istorijska dela o Nemačkoj i nemačkoj socijaldemokratiji; napisao je jednu Marxovu biografiju; saradnik časopisa «Die Neue Zeits»; spadao je među vode i teoretičare levice u nemačkoj socijaldemokratiji; zastupao je revolucionarnu klasnu politiku i propagirao borbu protiv militarizma i imperijalističkog rata. 249 250 312/313
- Meißner, Otto Karl* (Oto Karl Majsner; 1822 - 1910) - hamburški izdavač, izdao je «Kapital» i druge Marxove i Engelsove spise. 20 22 26 40 60 75 76 77 89 91 96 101 120 121 188 305 316 326 380 394 408 485 487 650
- Mendelssohn* (Mendelson) - šef jedne banke u Berlinu. 338 359
- Menger, Anton* (Anton Menger; 1841 - 1906) - austrijski pravnik, profesor na Bečkom univerzitetu. 509 514 550
- Mesa y Leopart, José* (Hoze Mesa i Leopart; 1840 - 1904) - slovoslagač, španski socijalist; jedan od prvih propagatora marksizma u Španiji; jedan od osnivača sekcija Prve internacionale u Španiji, član španskog Federalnog veća (1871/72), član redakcije lista «La Emancipacion» (1871 - 1873) i član Nove madridske federacije (1872/73); aktivno se borio protiv anarhizma; 1878. preselio se u Pariz; 1879. jedan od osnivača Socijalističke radničke partije Španije; preveo je na španski mnoga Marxova i Engelsova dela. 577 655
- Meyendorf, Baronin von* (baronica fon Mejendorf) - četrdesetih godina 19. veka upletena u brakorazvodnu parnicu Hatzfeldta, prijateljica grofa Edmunda fon Hatzfeldta. 642
- Meyer, Mathilde* (Matilde Mejer) - supruga Rudolpha Hermanna Meyera. 497
- Meyer, Rudolph Hermann* (Rudolf Herman Mejer; 1839 - 1899) - ekonomist i publicist, Rodbertusov biograf. 53 78 101 137 246 373 478 497
- Michel, Louise* (Lujz Mišel; 1830 - 1905) - francuska učiteljica i pesnikinja, poznata revolucionarka, bo-

- rac na barikadama za vreme Pariske komune, posle poraza Komune prognana u Novu Kaledoniju, 1880. pomilovana, posle toga u zatvoru (1883 - 1886) zbog svoje revolucionarne delatnosti, održavala je veze s anarhističkim krugovima; 1890. emigrirala u Englesku. 41 398
- Mignet, François-Auguste-Marie** (François-Auguste-Marie Minje; 1796 - 1884) - francuski liberalni istoričar u periodu restauracije. 392
- Mihailovski, Nikolaj Konstantinovič** (1842 - 1904) - ruski sociolog, publicist i književni kritičar, čuveni ideolog liberalnih narodnjaka, protivnik marksizma, pobornik izvesne anti-naučne subjektivne metode u sociologiji; urednik časopisa »Otečestvenie Zapiski« i »Ruskoje Bogatstvo«. 112
- Mink, Paulle (Mekarska, Pauline Adèle)** (Pol Mink; Polin Adel Mekarska; 1840 - 1901) - francuska žurnalistkinja, kći jednog poljskog emigranta, učesnica Pariske komune, posle čijeg poraza je emigrirala u Švajcarsku; bila je pod uticajem bakunjinističkih ideja; 1880. pomilovana, kada se i vratila u Francusku; priključila se socijalističkom pokretu, učesnica na raznim kongresima francuske Radničke partije, preduzimala je propagandna putovanja kroz Francusku. 95
- Mirbach, Otto von** (Oto fon Mirbah) - bivši pruski artiljerijski oficir, sitnoburžoaski demokrat; učesnik revolucije 1848/49, za vreme majskog ustanka 1849. komandant Elberfelda, posle toga je emigrirao. 351 352
- Molincri, Gustave de** (Gistav de Molinari; 1819 - 1912) - belgijski ekonomist, glavni urednik lista »Journal des Économistes«. 221
- Moltke, Helmuth Karl Bernhard, Graf von** (Helmut Karl Bernhard grof von Moltke; 1800 - 1891) - pruski oficir, kasnije general-feldmaršal, pisac vojnih dela, jedan od ideologa pruskog militarizma i šovinizma; od 1835. do 1839. služio je u turskoj vojsci, šef pruskog (1857 - 1871) i carskog generalštaba (1871 - 1888). 207
- Mommsen, Theodor** (Teodor Momzen; 1817 - 1903) - poznati istoričar starog veka i pravnik, 1848/49. učesnik demokratskog pokreta u Lajpcigu, kao nacionalni liberal član pruskog poslaničkog doma (1873 - 1879), član nemačkog Rajhstaga (1881 - 1884); napisao je »Istoriju Rima«, koja važi kao uzor liberalnog shvatanja istorije. 203
- Money, J. W. B.** (Dž. V. B. Mani) 102 177
- Moore, Samuel** (Semjuel Muer; oko 1830 - 1911) - engleski pravnik, Marxov i Engelsov prijatelj, član Prve internacionale; preveo je na engleski »Manifest Komunističke partije« a zajedno sa Edwardom Avelingom prvi tom »Kapitala«. 8 17 29 32 33 39 45 58 78 95 122 123 127 128 141 240 242 257 286 289 395 415 426 445 496 515 556 599 621 640
- Morgan, Lewis Henry** (Luis Henri Morgan; 1818 - 1881) - američki etnolog, arheolog i istoričar prvobitnog društva, predstavnik spontanog materijalizma. 102 115 120 123 130 204
- Morley, John, Viscount** (Džon Morli, vikont; 1838 - 1923) - engleski publicist, istoričar i državnik, liberal. glavni urednik časopisa »Fortnightly Review« (1867 - 1882), državni sekretar za Irsku (1886. i 1982 - 1895). 437
- Morris, William** (Viljem Moris; 1834. 1896) - engleski pesnik, pisac i umetnik, socijalist; član Socijal-demokratske federacije, od 1884. vodeći predstavnik Socijalističke lige, zbog sve većeg anarhističkog delovanja povukao se iz Lige 1889. i ponovo se priključio Socijaldemokratskoj federaciji, delegat na Medunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1889. 104 120 151 162 211 220 232 233 240 242 374 419 422 427 432 435 460 479 575 578 590 595 598 648
- Most, Johann Joseph** (Johan Jozef Most; 1846 - 1906) - knjigovezac,

- od 1871. član Socijaldemokratske radničke partije; član nemačkog Rajhstaga (1874 - 1878), 1876 - 1878. urednik lista »Berliner Frie Presse»; 1878. proteran iz Berlina, emigrant u Londonu; 1879. urednik i izdavač lista »Freiheit», 1880. kao anarhist isključen iz Socijalističke radničke partije Nemačke; 1882. preselio se u SAD, gde je nastavio s anarhističkom propagandom. 9 10 14 16 43 90 113 194
- Motteler, Julius* (Julius Moteler; 1838 - 1907) - sukunar i knjigovoda; od 1863. član Saveza nemačkih radničkih udruženja, jedan od osnivača saksanske Narodne partije. (1866), član Prve internacionale, jedan od osnivača Socijaldemokratske radničke partije (1869), član Rajhstaga (1874 - 1878. i od 1903); za vreme zakona o socijalistima iz Ciriha je rukovodio ilegalnim rasturanjem lista »Sozialdemokrat» i druge socijalističke literature, dobio je nadimak »Crveni šef vojne pošte», 1888. proteran iz Švajcarske, do 1901. živio je u Londonu, zatim u Lajpcigu; u sukobu s revizionizmom čvrsto je stajao uz Bebelu. 76 489
- Mozin* (Mozen; 1769 - 1840) - francuski opat; posle francuske revolucije emigrirao u Nemačku, gde je davao časove iz francuskog; izdao je veći broj nemačko-francuskih rečnika i udžbenika francuskog jezika. 84 373
- Müller, K. H.* (K. H. Miler) - socijaldemokrat, emigrant u SAD, saradnik čikaškog lista »Arbeiter Zeitungs». 562
- Müller, Philipp Heinrich* (Filip Hajnrh Miler) - socijaldemokrat, zbog učešća na ilegalnom kongresu Socijaldemokratske partije u Kopenhagenu (1883) osuđen u frajburškom procesu. 221 452
- Napoleon* - vidi *Napoleon III*
- Napoleon I Bonaparte* (Napoleon I Bonaparta; 1769 - 1821) - car Francuske (1804 - 1814. i 1815). 439 487
- Napoleon III Louis Bonaparte* (Na-
- leon III Luj Bonaparta; 1808 - 1873) - nećak Napoleona I, predsednik Druge Republike (1848 - 1851), car Francuske (1852 - 1870). 50 229 329 503 506
- Nelson, Horatio, Viscount* (Horejšo Nelzon, vikont; 1758 - 1805) - engleski admiral. 401
- Nieuwenhuis, Ferdinand Domela* (Ferdinand Domela Nivenhojs; 1846 - 1919) - predstavnik holandskog radničkog pokreta; jedan od osnivača i vođa Socijaldemokratskog saveza a kasnije Socijaldemokratske radničke partije Holandije; od 1888. član parlamenta, učesnik međunarodnih socijalističkih radničkih kongresa (1889, 1891. i 1893); od devedesetih godina anarhist. 6 370 391 392 530 531
- Nikitina, Varvara Nikolajevna* (rod. *Genre*) (1842 - 1884) - ruska publicistkinja, od kraja šezdesetih godina živela je u Italiji, kasnije u Francuskoj, saradnica nekih francuskih časopisa. 4
- Nim* - vidi *Demuth, Helene*
- Nonne, Heinrich* (Hajnrh None) - pruski policijski agent u Parizu, 1884. raskrinkan. 95 97 108 203 655
- Norgate* (Norgejt) - knjižar u Londonu. 373 410
- Novikova, Olga Aleksejevna* (1840 - 1925) - ruska publicistkinja, dugo je živela u Engleskoj, sedamdesetih godina je kod Gladstone-a igrala ulogu diplomatskog agenta ruske vlade. 251
- Oberwinder, Heinrich* (Hajnrh Oberwinder; 1846 - 1914) - austrijski žurnalist, u početku lasalovac, kasnije se pridružio ajenahovcima; delegat Ajzenaškog i Bazelskog kongresa 1869, urednik bečkih radničkih listova »Volksstimme» i »Volkswille»; sedamdesetih godina igrao je sumnjivu ulogu u radničkom pokretu, krajem osamdesetih godina raskrinkan kao agent pruske policije. 654

- O'Connell, Daniel* (Danjel O'Konel; 1775 - 1847) – irski advokat i buržoaski političar, lider desnog liberalnog krila irskog oslobodilačkog pokreta (Repeal-Association) 413
- Oriol, Henri* (Anri Oriol) – pariski izdavač, zet Maurice Lechâtre-a; od početka osamdesetih godina vlasnik izdavačke kuće Lechâtre, u kojoj je izlazila socijalistička literatura. 103 316
- Owen, Robert* (Robert Oven; 1771 - 1858) – najveći engleski socijalist-utopist. 181 413 460
- Palmerston, Henry John Temple, Viscount* (Henri Džon Tempel Palmerston, vikont; 1784 - 1865) – britanski državnik, najpre torijevac, od 1830. jedan od desničarskih vođa vigovaca; ministar spoljnih poslova (1830 - 1834, 1835 - 1841. i 1846 - 1851), ministar unutrašnjih poslova (1852 - 1855), premijer (1855 - 1858. i 1859 - 1865). 372
- Papric, Evgenija Eduardovna* (1854 - 1919) – ruska pevačica; skupljala je, širila i istraživala narodne pesme, pripadala je ilegalnom moskovskom »Društvu prevodilaca i izdavača« (1882 - 1884), prevela je neka Marksova i Engelsova dela, od 1884. do 1896. živela je u emigraciji; supruga ruskog revolucionarnog narodnjaka A. L. Linjova. 154 155
- Paquet, Just* (Žist Pake) – autor radova o provincijskim i komunalnim institucijama i korporacijama u Francuskoj početkom vladavine Louis-a XI. 222
- Parker, Sarah* (Sera Parker) – kućna pomoćnica Friedricha Engelsa. 450
- Parnell, Charles Stewart* (Čarls Stjuart Parnel; 1846 - 1891) – irski političar i državnik, buržoaski nacionalist; od 1875. član parlamenta, od 1877. lider stranke pristalica irske samouprave (Homerule), jedan od osnivača (1879) i vođa irske Land League (1880/1881). 360 365 368
- Paul* – vidi *Lafargue, Paul*
- Paul, Johannes* (Johanes Paul) – trgovac pamukom u Hamburgu. 587 588 604
- Paul, Kegan* (Kigen Pol; 1828 - 1902) – engleski izdavač. 32 33 40 128 141 308 398 415 426 439
- Peabody, George* (Džordž Pibodi; 1795 - 1869) – američki filantrop od 1837. vodio je jedan veliki bankarski posao u Londonu. 393
- Pease, Edward R.* (Edvard R. Piz; 1857 - 1955) – engleski socijalist, jedan od osnivača i sekretar fabijevskog društva (1884 - 1912), saosnivač Laburističke partije. 386
- Peel, Sir Robert* (ser Robert Pil; 1788 - 1850) – britanski državnik i ekonomist, lider umerenih torijevaca, koji su po njemu dobili ime pilovci; ministar unutrašnjih poslova (1822 - 1827. i 1828 - 1830), premijer (1834/1835. i 1841 - 1846), uz pomoć liberala ukinuo je 1846. zakone o žitu. 372 437
- Pelletan, Charles-Camille* (Šarl-Kamij Pajetan; 1846 - 1915) – francuski žurnalist i političar, radikal; od 1880. glavni urednik lista »La Justice«, ministar mornarice (1902 - 1905). 640
- Percy* – vidi *Rosher, Percy*
- Peschier, Adolphe* (*Charles Jacques*) (Adolf (Šarl Žak) Pešije; 1805 - 1878) – romanist, profesor na Tibingenskom univerzitetu, poreklom Švajcarac. 84 373
- Petrarca, Francesco* (Frančesko Petrarca; 1304 - 1374) – čuveni italijanski pesnik, preteča evropskog humanizma. 48
- Petty, Sir William* (ser Viljem Peti; 1623 - 1687) – engleski ekonomist i statističar, »osnivač moderne političke ekonomije, jedan od najgenijalnijih i najoriginalnijih ekonomskih istraživača« (Marx); zastupao je klasičnu buržoasku radnu teoriju vrednosti. 622
- Pfänder* (Pfinder) – supruga Carla Pfändera. 435
- Pfänder, Carl* (Karl Pfinder; 1818 - 1876) – slikar minijatura, od 1845. emigrant u Londonu, prijatelj i sa-

- borac Marxov i Engelsov; član Saveza pravednih i Komunističkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu, član Centralne uprave Saveza komunista, blagajnik Socijal-demokratskog komiteta za pomoć nemačkim izbeglicama, član Generalnog veća Prve internacionale (1864 - 1867. i 1870 - 1872). 458
- Planteau, François-Édouard* (Fransoa-Eduar Planto; rođ. 1838) - francuski političar, radikal; od 1885. poslanik skupštine; 1887. priključio se socijalistima, 1889. balanzist. 402 405
- Platter, Julius* (Julius Plater; 1844 - 1923) - švajcarski ekonomist, publicist. 449
- Plehanov, Georgij Valentinovič* (1856 - 1918) - istaknuti predstavnik ruskog i međunarodnog radničkog pokreta, filozof i propagator marksizma u Rusiji; 1880. emigrirao u Švajcarsku, osnovao je prvu marksističku organizaciju, grupu »Oslobodjenje rada«; delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889. i drugih kongresa Druge internacionale; osamdesetih i devedesetih godina borio se protiv narodnjačkog pokreta i istupao protiv oportunitizma i revizionizma u međunarodnom radničkom pokretu; kasnije se priključio manjševicima; za vreme prvog svetskog rata socijalšovinist. 66 260 274 277
- Popov* - bugarski major, 1887. šef garnizona u Sofiji. 581
- Portalis, Albert-Édouard* (Alber Eduar Portalis; 1841 - 1918) - francuski publicist, od 1886. vlasnik lista »XIXe Siècle«; od 1886. do 1888. potpomagao je generala Boulanger-a. 636
- Potter, George* (Džordž Poter; 1832 - 1893) - tesar, jedan od vođa engleskih tredjuniona; član londonskog Trades Councila, jedan od vođa ujedinjenog sindikata građevinskih radnika; osnivač i izdavač lista »Bee-Hive«, vodio je politiku kompromisa s liberalnom buržoazijom. 317
- Powderly, Terence Vincent* (Terens Vinsent Pauderli; 1849 - 1924) - mehaničar, jedan od vođa američkog radničkog pokreta od sedamdesetih do devedesetih godina, vođa udruženja »Knights of Labor«, kasnije se priključio republikancima. 519 527 580 616 627
- Price* (Prajs) - saradnik Williama Swana Sonnenscheina. 572
- Proudhon, Pierre-Joseph* (Pjer-Žozef Prudon; 1809 - 1865) - francuski pisac, socijalist, jedan od osnivača teorija anarhizma, odbacivao je revolucionarnu klasnu borbu i težio društvu sitnih robnih proizvođača, stvorenom putem reformi; Marx i Engels su oštro kritikovali njegova sitnoburžoaska shvatanja. 90 101 103 111 116 117 153 205 213 341 354 403 420 459 627
- Pumps* - vidi *Rosher, Mary Ellen*
- Puškin, Aleksandar Sergejevič* (1799 - 1837) - veliki ruski pesnik. 48
- Putnam, George Haven* (Džordž Hejvn Patnem; 1844 - 1930) - američki izdavač. 255
- Puttkamer, Robert Victor von* (Robert Viktor fon Putkamer; 1828 - 1900) - pruski reakcionarni državnik i političar; ministar unutrašnjih poslova (1881 - 1888); ozloglašen zbog svojih surovih postupaka prema radničkom pokretu. 136 461 643
- Pyat, Félix* (Felix Pija; 1810 - 1889) - francuski žurnalist i političar; učesnik revolucije 1848, 1849. emigrirao, protivnik samostalnog radničkog pokreta, dugo godina vodio je klevetničku kampanju protiv Marxa i Prve internacionale, koristeći u tom cilju francusku sekciju u Londonu; član Nacionalne skupštine (1871), član Pariske komune, posle čijeg poraza je emigrirao u London, u Francusku se vratio 1880. posle amnestije. 539
- Quarck, Max* (pseudonim; *Freiwald Thüringer*) (Maks Kvark; Frajvald Tiringer; 1860 - 1930) - pravobranilac i političar, desni socijaldemokrat, za vreme prvog svetskog rata

- socijalšovinist. 63 65 66 137 161
254 380 398 408
- Quelch, Harry* (Hari Kvelč; 1858 - 1913) - istaknuti predstavnik engleskog radničkog pokreta, jedan od lidera novih tredjuniona i levog krila socijalista, izdavač listova »Justice« i »Twentieth Century Press«; borio se protiv oportunitizma i liberalne politike u engleskom radničkom pokretu, potpomogao je levičarske struje u partijama Druge internacionale; delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1891. i 1893. 122
- Rackow, Heinrich* (Hajnrih Rakov; umro 1916) - knjižar, član Opšteg nemačkog radničkog saveza; prodavao je list »Neuer Social-Demokrat«, 1878. proteran iz Berlina, emigrant u Londonu, član Komunističkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu. 118
- Radford, Ernest* (Ernest Radford) - engleski pravnik, prijatelj Eleanor Marx-Aveling. 40
- Ranc, Arthur* (Artir Rank; 1831 - 1908) - francuski publicist i političar, umereni buržoaski republikanac, kratko vreme član Pariske komune; osamdesetih godina saradnik raznih buržoasko-republikanskih listova, poslanik skupštine (1881 - 1885) i Senata (1891 - 1900). 403
- Réache* - vidi *Gerville-Réache, Gaston-Marie-Sidoine-Théonile*
- Redgrave, Alexander* (Aligzander Redgrejv) - engleski fabrički inspektor. 336
- Reeves, William Dobson* (Viljem Dobsn Rivz; oko 1827 - 1907) - engleski izdavač i knjižar. 40 306 316 344 647 648
- Reties, Alexander* (Aleksandr Retje) - francuski radnik. posibilist. 140
- Reuchlin, Johann* (Johan Rojhlín; 1455 - 1522) - naučnik humanist, osnivač klasične filologije u Nemačkoj. 170
- Révillon, Antoine* (nazvan Tony) (An-
- toan Revijon; Toni; 1832 - 1898) - francuski žurnalist i političar, radikal; od 1881. poslanik skupštine. 289
- Ribot, Alexandre-Félix-Joseph* (Aleksandr-Feliks-Zozef Ribo; 1842 - 1923) - francuski advokat i političar; od 1878. poslanik skupštine (levi centar), protivnik bulanžizma, ministar spoljnih poslova (1890 - 1893), predsednik vlade (1893 - 1895). 329
- Ricardo, David* (Dejvid Rikardo; 1772 - 1823) - engleski ekonomist; njegovo delo predstavlja vrhunac klasične buržoaske političke ekonomije. 80 125 159 162 178 181 191 206 221
- Richter, Eugen* (Eugen Rihter; 1838 - 1906) - levoliberalni političar, član severnonemačkog (1867) i nemačkog Rajhstaga (1871 - 1906), vođa Naprednjačke partije, jedan od osnivača (1884), vođa Nemačke slobodoumne partije; Bismarckov protivnik, zastupao je politiku slobodne trgovine, protivnik socijaldemokratije. 136 263 418
- Rittinghausen, Moritz* (Moric Ritinghauzen; 1814 - 1890) - publicist, učesnik revolucije 1848/49, saradnik lista »Neue Rheinisch Zeitung« (1848/49); član Prve internacionale; od 1869. član Socijaldemokratske radničke partije, delegat Ajzenaškog kongresa 1869, član Rajhstaga (1877/1878. i 1881 - 1884), prikriveni desni oportunist, 1884. isključen iz Partije. 23 206
- Robelet, Gustave* (Gistav Robele) - francuski socijalist, činovnik, kandidat francuske Radničke partije na opštinskim izborima u julu 1887. 95
- Roche, Ernest* (Ernest Roš; rod. 1850) - francuski drvoseča, kasnije žurnalist; kao urednik lista »L'Intrigueant« potpomogao je štrajkove u Anzinu i Dekazvilu, od 1889. poslanik skupštine, krajem osamdesetih godina Boulanger-ov pristalica. 427 431 459
- Rochefort, Victor-Henri, marquis de Rochefort-Luçay* (Viktor-Anri Rošfor, markiz Rošfor-Lise; 1830 -

- 1913) – francuski publicist, pisac i političar, levi republikanac; izdavač časopisa «Laterne» (1868/69) i lista «La Marseillaise» (1869 - 70); član vlade Nacionalne odbrane (septembar-novembar 1870), posle poraza Komune prognan u Novu Kaledoniju; pobegao je u Englesku, a u Francusku se vratio 1880. posle amnestije; izdavač lista «L'Intransigeant»; krajem osamdesetih godina monarhist. 425 617
- Rodbertus (-Jagetow), Johan Karl** (Johan-Karl Rodbertus-Jagecov; 1805 - 1875) – pruski veleposednik, ekonomist, ideolog poburžaoženog plemstva; 1848/49. voda levog centra u pruskoj Nacionalnoj skupštini; teoretičar prusko-junkerskog «državnog socijalizma». 72 101 111 124 125 136 - 138 150 152 153 159 162 173 184 186 190 191 192 200 205 206 208 217 246 257 293 298 315 380 509
- Rodrigo (Roderich) (Rodrigo; Roderih)** – polulegendarni kralj zapadnih Gota u Španiji (8. vek). 286
- Röhrig, Friedrich Wilhelm** (Fridrih Vilhelm Rerih; rod. 1826) – vlasnik jedne fabrike u Barmenu. 525
- Rosenberg, Wilhelm Ludwig** (pseudonim; *von der Mark*) (Vilhelm Ludwig Rozenberg; rod. oko 1850) – američki žurnalista, socijalista, poreklom Nemač; osamdesetih godina sekretar Izvršnog komiteta Socijalističke radničke partije Severne Amerike, voda lasalovske frakcije u Partiji; 1889. isključen iz Partije. 72 84 90 123 542 544 545 557
- Rosher, Charlcy** (Čarli Rošer) 271 618
- Rosher, Emily** (Emili Rošer) – rodaka Engelsove supruge. 45 462 540
- Rosher, Lilian (Lili, Lily)** (Lilijen (Lili) Rošer; rod. 1882) – kći Mary Ellen i Percy Roshera. 45 46 57 172 211 242 261 300 318 427 461/462 540 618 637 655
- Rosher, Mary Ellen (Pumps)** (rod. Burns) (Meri Elen Rošer-Berns (Pamps); rod. oko 1860) – nećaka Engelsove supruge; od 1881. udata za Percy Roshera. 5 32 45 57 58 71 94 134 135 141 166 167 172 176 211 242 261 271 289 300 311 318 344 357 374 376 381 415 427 445 453 461 467 468 538 540 549 566 578 599 600 617 618 637 645 655
- Rosher, Percy** (Persi Rošer) – engleski trgovac; od 1881. oženjen s Mary Ellen Burns. 45 58 71 77 141 167 172 176 261 269 271 299 300 311 357 376 381 415 445 453 461 467 468 524 600 617 618 637 644 645
- Rouvier, Pierre-Maurice** (Pjer-Moris Ruvije; 1842 - 1911) – francuski državnik i političar; umereni buržoaski republikanac; više puta je zauzimao ministarske položaje a 1887. položaj predsednika vlade; udaljio je Boulanger-a iz vlade. 632
- Russell, Lord John** (lord Džon Rasel; 1792 - 1878) – britanski državnik, lider vigovaca; premijer (1846 - 1852. i 1865/1866), ministar spoljnih poslova (1852/1853. i 1859 - 1865). 213
- Sabor, Adolf** (Adolf Zabor; 1841 - 1907) – učitelj, socijaldemokrat; član nemačkog Rajhstaga (1884 - 1890). 221
- Saint-Simon, Claude-Henri de Rouvroy, comte de** (Klod-Anri de Ruvroa grof de Sen-Simon; 1760 - 1825) – čuveni francuski socijalista utopista. 181
- Salisbury, Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil, Marquis of** (Robert Artur Tolbet Geskoin-Sisl markiz od Solzberija; 1830 - 1903) – britanski državnik, lider konzervativaca; ministar za Indiju (1866/1867. i 1874 - 1878), ministar spoljnih poslova (1878 - 1880), premijer (1885/1886, 1866 - 1892. i 1895 - 1902). 633
- Saltikov-Ščedrin, Mihail Jevgrofovič** (1826 - 1889) – najpoznatiji satiričar ruskog kritičkog realizma, revolucionarni demokrat. 551
- Sam** – vidi Moore, Samuel
- Saussier, Félix-Gustave** (Feliks-Gistav Sosije; 1828 - 1905) – francuski ge-

- neral, reakcionarni političar, učesnik u nekim kolonijalnim ekspedicijama u Afriku, guverner Pariza (1884 - 1888). 649
- Sax, Emanuel Hans** (pseudonim; **Fritz Denhardt**) (Emanuel Hans Zaks; Fric Denhart; 1857 - 1896) - austrijski ekonomist i pesnik, saradnik časopisa »Die Neue Zeit»; profesor na Visokoj školi za poljoprivredu u Beču. 56 78
- Schabelitz, Jakob** (Jakob Šabelic; 1827 - 1899) - švajcarski izdavač i knjižar, buržoaski radikal; krajem četrdesetih i početkom pedesetih godina održavao je veze s Marxom i Engelsom. 161 248 259 346
- Schack** - vidi *Guillaume-Schack, Gertrud*
- Schäffle, Albert Eberhard Friedrich** (Albert Eberhard Fridrih Šefle; 1831 - 1903) - ekonomist i sociolog, katedarski socijalist, u svojim spisima je propovedao odricanje od klasne borbe. 177 262
- Scharnet** - vidi *Limouzin, Adelaide Elise*
- Schattner, Regina (Gina)** (Regina-Gine Šatner) - od 1886. supruga Eduarda Bernsteina. 491
- Scheu, Andreas** (Andreas Šoj; 1844 - 1927) - predstavnik austrijskog i engleskog socijalističkog pokreta; urednik bečkog lista »Gleichheit» (1870 - 1874), član Prve internacionale, 1874. emigrirao u Englesku; jedan od osnivača Socijaldemokratske federacije. 232 524 538 600 654
- Schiller, Friedrich von** (Fridrih fon Šiler; 1759 - 1805) - veliki nemački pesnik. 356
- Schippel, Max** (Maks Šipel; 1859 - 1928) - ekonomist i publicist, najpre Rodbertusov pristalica; od 1886. socijaldemokrat, jedan od vođa levo-oportunističke grupe »Mladih», kasnije revizionist; za vreme prvog svetskog rata socijalšovinist. 159 161
- Schlüter, Hermann** (Herman Šliter; umro 1919) - predstavnik nemačkog i američkog socijalističkog pokreta; osamdesetih godina šef socijaldemo-
- kratske štamparije u Cirihi, prvi organizator arhiva nemačke socijaldemokratije, 1888. progan iz Švajcarske, 1889. emigrirao u SAD, učesnik socijalističkog pokreta u SAD; autor radova iz istorije engleskog i američkog radničkog pokreta, dopisivo se s Engelsom. 156 168 192 193 244 245 247 248 259 284 285 301 302 305 320 322 326 327 328 311 346 347 369 372 410 413 414 438 442 443 457 461 464 465 516 517 522 564 650 651
- Schmidt, Conrad** (Konrad Šmit; 1863 - 1932) - ekonomist i filozof, socijaldemokrat; vodio je prepisku s Engelsom, urednik lista »Vorwärts», pripadao je levičarskooportunističkoj grupi »Mladih», 1890. je uredio list »Die Berliner Volkstribüne»; kasnije se priključio revizionistima, urednik časopisa »Sozialistischen Monatshefte». 609 642 643
- Schnaebelé, Guillaume** (Gijom Šnabele; 1831 - 1900) - francuski komesar pogranične policije, u aprilu 1887. uhapšen je od nemačkih vlasti na francusko-nemačkoj granici pod izgovorom špijunaže, ali je morao biti oslobođen. 578
- Schneeberger, Franz Julius** (Franc Julius Šneberger; 1827 - 1892) - austrijski pisac i dramaturg, izdavač i urednik lista »Deutsch-Italienische Korrespondenz». 491
- Schoenlank, Bruno** (Bruno Šenlank; 1859 - 1901) - žurnalist, socijaldemokrat; urednik raznih socijaldemokratskih listova za vreme zakona o socijalistima, urednik lista »Vorwärts» (1891 - 1893), glavni urednik lista »Leipziger Volkszeitung» (1894 - 1901), član Rajhstaga (1893 - 1901); pretežno je zastupao marksističke pozicije, prilikom obračuna s Bernsteinovim revizionizmom stao je na stranu marksističkih snaga. 622
- Schorlemmer, Carl** (Karl Šorlemer; 1834 - 1892) - istaknuti nemački hemičar, profesor u Mančesteru, dijalektički materijalist; od početka šezdesetih godina 19. veka intiman prijatelj i saborac Marxa i Engelsa; član Prve internacionale; aktivno je

- učestvovao u revolucionarnom radu a svoja putovanja na kongrese prirodnjaka u Nemačkoj koristio je da u teškim uslovima zakona o socijalistima prenosi informacije nemačkim radnicima; pratio je Engelsa na putu u SAD (1888) i Norvešku (1890); od 1874. profesor prve katedre za organsku hemiju u Engleskoj (Manchester), član naučnih društava u Engleskoj, SAD i Nemačkoj. 5 31 33 45 47 53 60 61 71 74 - 76 78 91 123 128 130 156 164 - 167 206 225 240 242 286 311 314 316 324 373 374 376 379 427 428 445 446 449 467 468 478 481 485 496 572 573 599 600 609 613 617 653 655
- Schorlemmer, Ludwig* (Ludvig Šorlemer) – brat Carla Schorlemmera. 156 206
- Schramm, Carl August* (Karl August Šram) – socijaldemokrat, reformist, jedan od urednika časopisa »Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik«; osamdesetih godina je istupio iz Partije. 190 191 200 208 382 385 405 593
- Schuberth, Julius* (Julius Šubert) – izdavač u Hamburgu, 1850. je izdavao list »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«. 257
- Schulze-Delitzsch, Franz Hermann* (Franc Herman Šulce-Delić; 1808 - 1883) – sitnoburžoaski ekonomist i političar; 1848. poslanik pruske Nacionalne skupštine (levi centar), osnivač nemačkog zadrugarstva, pokušao je da putem osnivanja zadruga radnike odvrati od revolucionarne borbe; jedan od vođa Naprednjačke partije, od 1861. član pruskog poslaničkog doma a od 1867. severnonemačkog i nemačkog Rajhstaga. 383
- Schumacher, Georg* (Georg Šumaher; rod. 1844) – štavilac, kasnije preduzetnik; socijaldemokrat, član Rajhstaga (1884 - 1898); delegat Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889; za vreme izbora za Rajhstag 1898. odvojio se od socijaldemokratije i prišao liberalima. 206 353 418
- Schweichel, Robert* (pseudonim; Rosus) (Robert Švajhel; Rozus; 1821 - 1907) – žurnalista i pisac, demokrat, kasnije socijaldemokrat, Liebknechtov, Bebelov i Mehringov prijatelj; učesnik revolucije 1848/49. u Kenigsbergu, od 1850. do 1862. živeo je kao emigrant u Švajcarskoj, urednik raznih nemačkih listova, od 1868. jedan od urednika lista »Demokratische Wochenblatt«; pisao je istorijske romane i seoske priče u kojima se obračunavao s klasnim društvom. 161
- Schweitzer, Johann Baptist von* (Johan Baptist fon Švajcer; 1834 - 1875) – pravobranilac, kasnije žurnalista i pisac; suvlasnik i urednik lista »Social-Demokrat« (1864 - 1867), od 1868. jedini vlasnik lista; od 1863. član, a 1867 - 1871. predsednik Opšteg nemačkog radničkog saveza; potpomogao je Bismarckovu politiku ujedinjenja Nemačke pod hegemonijom Pruske, ometao je priključenje nemačkih radnika Prvoj internacionali i uspostavljanje jedinstva nemačkog radničkog pokreta na principima naučnog komunizma, 1872. isključen iz Saveza. 464
- Scribner* (Skriberner) – američki izdavač. 607
- Séverine, Caroline-Rémy* (udata; Guehard) (Karolin-Remi Severin-Gebar; 1855 - 1929) – francuska žurnalistkinja, tokom osamdesetih godina se priključila socijalističkom pokretu; glavna urednica lista »Cri du Peuple« (1886 - 1888), krajem osamdesetih godina balanzistkinja; od 1918. član Socijalističke a od 1920. Komunističke partije Francuske, saradnica lista »Humanité«. 374 539 540
- Shakespeare, William* (Viljem Šekspir; 1564 - 1616) – veliki dramski pisac. 615 621
- Shaw, George Bernard* (Džordž Bernard Šo; 1856 - 1950) – istaknuti engleski pisac i dramatičar, poreklom Irac, od 1884. vodeći član fabijevskog društva. 203 233
- Shipton, George* (Džordž Šipten; 1839 - 1911) – sekretar tredjuniona molera; urednik lista »Labour Standard«

- (1881 - 1885); 1871 - 1896. sekretar londonskog Trades Councila; reformist. 72
- Simrock, Karl Joseph* (Karl Jozef Simrok; 1802 - 1876) - pesnik i germanist; prevodio je staro- i srednjogornjonemačke pesme na novogornjonemački jezik. 222
- Singer, Paul* (Paul Zinger; 1844 - 1911) - vodeći predstavnik nemačke socijaldemokratije; tokom sedamdesetih godina finansijski je potpomagao Socijaldemokratsku partiju, u koju je stupio kada je donet zakon o socijalistima, 1886. proteran iz Berlina, od 1887. član Glavnog odbora, a od 1890. zajedno s Augustom Bebelom predsednik Socijaldemokratske partije; član Rajhstaga (1884 - 1911), borio se protiv oportunitizma i revizionizma. 138 214 227 236 238 282 418 424 522 552 553 556 559 593 597 600 633
- Sketchley, John* (Džon Sketčli; rod. 1822) - publicist, značajna ličnost čartističkog i engleskog radničkog pokreta; član Prve internacionale, Socijaldemokratske federacije i Socijalističke lige. 233
- Skrebichi, Aleksandar Iljič* (1827 - 1915) - ruski liberalni istoričar. 339
- Smith, Adam* (Adam Smit; 1723 - 1790) - čuveni engleski ekonomist pre Ricarda, uopštio je iskustva kapitalističkog manufakturnog perioda i početaka fabričkog sistema i dao razvijen vid klasičnoj buržoaskoj političkoj ekonomiji. 94 162 181 622
- Smith, Adolphe* (*Smith Headingley*) (Adolf Smit; Smit Hedingli) - engleski žurnalist, osamdesetih godina član Socijaldemokratske federacije; blizak francuskim posibilistima, objavljivao je članke protiv Marxa i njegovih pristalica. 242
- Sonnenschein, William Swan* (Viljem Svon Zonensajin; 1855. do posle 1917) - engleski izdavač, izdao je 1887. prvo englesko izdanje prvog toma »Kapitala«. 437 439 451 462 471 480 485 509 512 515 538 547 551 556 572 607 633 640
- Sorge, Adolph* (Adolf Zorge) - sin Friedrich Adolpha Sorgea. 43 115 241 294 387 388 396 482
- Sorge, Friedrich Adolph* (Fridrih Adolf Zorge; 1828 - 1906) - vodeći predstavnik međunarodnog radničkog pokreta, intiman prijatelj i saborac Marxa i Engelsa; učesnik badensko-falačkog ustanka 1849, 1852. emigrirao u SAD; jedan od osnivača njujorškog Komunističkog kluba (1857), sekcije Prve internacionale (1867), Socijalističke partije Njujorka i okoline (1868), Opšteg nemačkog radničkog saveza u Njujorku (1869) i severnoameričkog Centralnog komiteta Prve internacionale (1870), delegat Haškog kongresa 1872, generalni sekretar Generalnog veća posle njegovog preselejenja u Njujork (1872 - 1874); do kraja života radio je za stvar radničke klase. 10 11 14 15 16 21 42 43 90 113 - 115 189 240 241 292 - 294 387 388 396 429 - 432 451 471 481 - 483 519 - 521 529 542 547 548 554 555 556 557 561 562 567 568 569 570 574 575 579 580 583 585 586 595 - 597 602 603 607 608 615 616 628 629 634 646
- Sorge, Katharina* (Katarina Zorge) - supruga Friedricha Adolpha Sorgea. 113 451
- Sosnowski, Kasimir* (Kazimir Sosnovski; 1857 - 1930) - poljski elektroinženjer, socijalist; krajem sedamdesetih godina jedan od organizatora socijalističkih kružoka u Varšavi; 1881. emigrirao u Ženevu, zatim u Pariz; jedan od prevodilaca prvog toma »Kapitala« na poljski; kasnije se povukao iz političkog života. 88
- Stanley, Sir Henry Morton* (pravo ime; *John Rowlands*) (ser Henri Morton Stenli; Džon Roulend; 1841 - 1904) - žurnalist, afrikanist; organizator belgijske kolonizacije Konga (1879 - 1884), voda engleske kolonijalne ekspedicije u ekvatorijalnoj Africi (1887 - 1889); ozloglašen zbog svojih surovih metoda kolonizacije. 189
- Stanton, Theodore* (Tiedor Stanten; 1851 - 1925) - američki žurnalist i publicist; od 1880. berlinski dopisnik lista »New York Tribune«,

- 1886/1887. izdavao je u Parizu bilten «European Correspondent». 577
- Stead, William Thomas* (Viljem Tomas Stead; 1849 - 1912) – engleski žurnalista i publicista, buržoaski liberal, urednik lista «Pall Mall Gazette» (1883 - 1889). 653 655
- Stegemann, Richard* (Rihard Štegman) – ekonomist. 262 279 280
- Stephan, Heinrich von* (Hajnrh fon Stefan; 1831 - 1897) – generalni direktor pošta Nemačkog Rajha, od 1880. državni sekretar poštanske službe Rajha. 338
- Stephens, Joseph Rayner* (Džozef Rejner Stivns; 1805 - 1879) – engleski sveštenik, priključio se čarističkom pokretu, u svojim propovedima pozivao je na ogorčeni otpor protiv vlade; 1839. optužen i osuđen, posle presude istupio iz pokreta. 413
- Stepnjak* – vidi *Kravčinski, Sergej Mihailovič*
- Stiebeling, George* (Džordž Štibeling) – američki statističar i sitnoburžoaski publicista, poreklom Nemač; član Centralnog komiteta sekcija Prve internacionale u SAD, kasnije isključen zbog frakcionaške delatnosti; član Socijalističke radničke partije Severne Amerike; pisao je članke o ekonomskim i privrednim pitanjima. 113 293
- Stieber, Wilhelm* (Vilhelm Štiber; 1818 - 1882) – policijski savetnik (od 1851), šef pruske političke policije (1852 - 1860); organizovao je falsifikovanja koja su služila kao dokazni materijal optužbe u kelnskom procesu komunistima 1852. i glavni svedok na njemu; šef vojne policije u prusko-austrijskom ratu 1866. i 1870/71. u francusko-pruskom ratu, takođe šef špijunaže i kontrašpijunaže u Francuskoj (1870/71). 301 328 343 346
- Stoecker, Adolf* (Adolf Šteker; 1835 - 1909) – sveštenik i reakcionarni političar; osnivač (1878) i vođa antisemitske Socijal-hrišćanske partije, bliske krajnjem desnom krilu Konzervativne partije; neprijatelj socijalističkog radničkog pokreta, od 1881. član Rajhstaga. 365
- Struve, Gustav* (Gustav Štruve; 1805 - 1870) – pravobranilac i publicista, učesnik badensko-falačkog ustanka 1848/49, posle poraza revolucije jedan od vođa sitnoburžoaske emigracije u Engleskoj; u američkom građanskom ratu (1861 - 1865) borio se na strani severnih država. 284 379
- Sudajkin, Georgij Porfirjevič* (umro 1883) – ruski žandarmerijski oficir, inspektor petrogradske tajne policije, provokator. 74
- Szepeš, Moriz* (Moric Sceps; 1834 - 1902) – austrijski žurnalista, buržoaski liberal, glavni urednik bečkog lista «Morgenpost» (1858 - 1867), od 1867. izdavač i urednik lista «Neue Wiener Tagblatt». 654
- Ševič, Sergej* – američki socijalista, poreklom Rus; sedamdesetih i osamdesetih godina urednik lista «New Yorker Volkszeitung». 14 43 90 548 562
- Terry, Ellen Alicia* (Elin Elisia Teri; 1848 - 1928) – engleska glumica, čuvena interpretatorka Shakespeara-a. 344
- Terzaghi, Carlo* (Karlo Tercagi; rođ. oko 1845) – italijanski advokat, sekretar torinske radničke federacije; 1872. postao policijski agent. 151
- Teste, Jean-Baptiste* (Žan-Batist Test; 1780 - 1852) – francuski advokat i političar, orleanista; za vreme Julske monarhije ministar za trgovinu, pravosuđe i javne radove, zbog korupcije i zloupotrebe službenog položaja izveden pred sud. 636
- Thévenin* (Tevnen; umro 1885) – francuski policijski inspektor, organizator provokativnih eksplozija u Monso-le-Minu. 261
- Thibaudin, Jean* (Žan Tiboden; 1822 - 1905) – francuski general, ministar vojni (1883), komandant Pariza (1886/1887), razrešen dužnosti zbog prevara. 637

- Thierry, Jacques-Nicolas-Augustin* (Zak-Nikola-Ogasten Tjeri; 1795 - 1856) - francuski liberalni istoričar perioda restauracije. 222
- Thiers, Louis-Adolphe* (Luj-Adolf Tjer; 1797 - 1877) - francuski državnik i političar, orleanist; predsednik vlade (1836. i 1840), 1848. poslanik Ustavotvorne a 1848 - 1851. Zakonodavne nacionalne skupštine; prvi predsednik Treće republike (1871 - 1873), dželat Pariske komune. 116 392 421
- Tihomirov, Lav Aleksandrovič* (1852 - 1923) - ruski publicist, uticajni član partije Narodna ja volja, krajem osamdesetih godina je izdao revolucionarni pokret i postao monarhist. 260
- Tkačov, Pjotr Nikolajevič* (1844 - 1885) - ruski publicist i revolucionar, jedan od ideologa narodnjaštva. 517 650
- Trübner* (Tribner) - američki izdavač. 626
- Tscheck, Heinrich Ludwig* (Hajnril Ludwig Čeh; 1789 - 1844) - pruski činovnik, gradonačelnik Storkova (1837 - 1841), demokrat; pogubljen zbog atentata na kralja Friedricha Wilhelma IV. 424
- Tucker* (Taker) - londonski izdavač. 372
- Tucker, Benjamin R.* (Bendžamin R. Taker; 1854 - 1939) - američki žurnalst, anarhist, izdavač i urednik anarhističkog časopisa «Liberty» u Bostonu. 627
- Tussy* - vidi *Marx-Aveling, Eleanor*
- Tylor, Sir Edward Burnett* (ser Edvard Benit Tajlor; 1832 - 1917) - poznati engleski etnolog, osnivač evolucionističkog učenja u antropologiji i etnologiji. 102
- Vaillant, Marie-Anne-Cécile-Ambrosine* (rod. *Lachouille*) (Mari-An-Sesil-Ambroazin Vejan-Lašuij) - majka Marie-Édouard Vaillant-a. 316
- Vaillant, Marie-Édouard* (Mari-Eduar Vejan; 1840 - 1915) - francuski lekar, socijalist, blankist; član Prve internacionale, delegat na Lozanskom kongresu 1867, Londonskoj konferenciji 1871. i Haškom kongresu 1872, član Pariske komune, emigrant u Engleskoj, saradivao je s Marxom i Engelsom; 1871/72. član Generalnog veća Internacionale; u Francusku se vratio 1880. posle amnestije i osnovao Centralni revolucionarni komitet, od 1884. član pariskog opštinskog veća, potpredsednik Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889; u borbi protiv mileranizma približio se gedistima i postao jedan od osnivača Socijalističke partije Francuske (1902), kasnije je bio pod uticajem Jeana Jaurèsa, ali je 1914. prešao na pozicije socijalšovinizma. 133 140 341 476
- Van Patten, Philipp* (Filip Van Paten) - američki buržuj koji se priključio socijalističkom pokretu; od 1876. sekretar Radničke partije Amerike a od 1879. Socijalističke radničke partije Severne Amerike; 1883. povukao se sa svojih položaja i postao državni činovnik. 9 10 14
- Varenholz, Karl* (Karl Vařenholc; 1858 - 1930) - član Socijaldemokratske federacije (1884/1885), poreklom Namac. 260
- Varnhagen von Ense, Rahel* (Rahel Varnhagen fon Ense; 1771 - 1833) - supruga književnika Karla Augusta Varnhagena von Enseja; poznata po svojem književnom salonu, središtu berlinske romantike. 355
- Vauban, Sébastien le Prêtre (Prestre), marquis de* (Sebastjen le Pretr markiz de Voban; 1633 - 1707) - maršal Francuske, čuveni vojni inženjer, autor niza radova o gradnji utvrđenja i o opsadivanju. 622
- Vaulabelle, Ashille Tenaille de* (Ašil Tenej de Volabel; 1799 - 1879) - francuski istoričar i političar, umereni buržoaski republikanac; 1848/1849. član ustavotvorne Nacionalne skupštine i ministar prosvete u Cavaignacovoj vladi. 70
- Vico, Giovanni Battista* (Đovani Ba-

- tista Viko; 1668 - 1744) – italijanski filozof i istoriograf; pokušao je da odredi objektivnu zakonitost društvenog razvitka. 271
- Victoria Adelaide Mary Louisa* (Viktorija Adelaide Meri Lujza; 1840 - 1901) – najstarija kći engleske kraljice Victorie, supruga pruskog prestolonaslednika Friedricha Wilhelma. 264
- Viereck, Louis* (Luj Firek; 1851 - 1921) – referent, izdavač i urednik, socijaldemokrat; član Rajhstaga (1884 - 1887), vodeći predstavnik desnog krila socijaldemokratske frakcije Rajhstaga; odlukom Sengalenskog kongresa 1887. razrešen svih odgovornih partijskih dužnosti; posle toga se odvojio od socijaldemokratije i 1890. preselio u SAD. 24 79 185 214 246 254 321 327 431 437 477 554 618 633
- Vogt, Karl* (Karl Fogt; 1817 - 1895) – prirodnjak, vulgarni materijalist, sitnoburžoaski demokrat; 1848/49. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); juna 1849. jedan od pet namesnika; emigrirao 1849. u Švajcarsku; pedesetih i šezdesetih godina plaćeni agent Napoleona III; jedan od najaktivnijih učesnika u hajci protiv proleterskih revolucionara; Marx ga je raskrinkao u svom pamfletu »Gospodin Vogt«. 279 514 650
- Vollmar, Georg Heinrich von* (Georg Hajnrh fon Folmar; 1850 - 1922) – bivši bavarski oficir, socijaldemokrat; urednik lista »Dresdner Volksboten« (1877) i lista »Sozialdemokrat« (1879/1880), član Rajhstaga (1881 - 1887. i 1890 - 1918) i bavarskog landtaga (1893 - 1918); od devedesetih godina jedan od najuticajnijih zagovornika oportunitizma u nemačkoj socijaldemokratiji, za vreme prvog svetskog rata socijalšovinit. 181 182 424
- Wagner, Adolph* (Adolf Vagner; 1835 - 1917) – ekonomist, predstavnik takozvane socijalno-pravne škole u političkoj ekonomiji, vodeći katedarski socijalist. 137
- Wagner, Richard* (Rihard Vagner; 1813 - 1883) – čuveni kompozitor i muzički dramatičar. 123 170 282
- Walther* (Valter) – lekar, poznanik porodice Bebel. 313
- Walther, Hermann* (Herman Valter) – socijaldemokrat, od početka osamdesetih godina emigrant u SAD, član Izvršnog komiteta Socijalističke radničke partije Severne Amerike. 544 545
- Watrin* (Vatren; umro 1886) – francuski inženjer, direktor rudnika u Dekazvilu, ozloglašen zbog svojih surovih metoda izrabljivanja, ubijen prilikom štrajka u Dekazvilu. 402
- Watts, John Hunter* (Džon Hanter Vots; umro 1924) – engleski socijalist, jedan od vođa Socijaldemokratske federacije, kasnije član Britanske socijalističke partije. 366
- Wedde, Friedrich Christoph Johannes* (Fridrih Kristof Johanes Vede; 1843 - 1890) – žurnalista i pisac, socijaldemokrat; jedan od osnivača i izdavač socijaldemokratskog lista »Bürger-Zeitung« (1881 - 1887), 1887. proteran iz Hamburga. 587 604 623
- Weerth, Georg* (Georg Vert; 1822 - 1856) – »prvi i najpoznatiji pesnik nemačkog proletarijata« (Engels), trgovac; 1843. preselio se u Englesku; oko 1843. do 1845. upoznao se s Marxom i Engelsom i od tada je pripadao njihovom najužem krugu prijatelja, i rečju i delom je istupao za ideje socijalizma; član Saveza komunista; 1848/49. urednik feljtona u listu »Neue Rheinische Zeitung«, 1849. prešao je u Pariz, od 1850. preduzimao je niz poslovnih putovanja, umro je u Havani. 34 156 413 464
- Wegmann* (Vegman) 290
- Wehner, J. G.* (J. G. Vener) – emigrant u Mančesteru, šezdesetih godina blagajnik Schillerovog instituta, Engelson poznanik. 200
- Weiler, G. Adam* (G. Adam Vajler) – stolar, emigrant u Londonu, član britanskog Federalnog veća Prve internacionale (1872/73), pomagač

- je Marxu i Engelsu u borbi protiv engleskih reformista, kasnije član Socijaldemokratske federacije. 56
- Weiß, Johannes* (Johanes Vajs) – student medicine, prijatelj Conrada Schmidta, preselio se u Južnu Ameriku. 631 643
- Werder, Bernhard Franz Wilhelm von* (Bernhard Franc Vilhelm fon Verder; 1823 - 1907) – pruski general i diplomat, vojni opunomoćenik pri carskom dvoru u Petrogradu (1869 - 1886), guverner Berlina (1886 - 1888), ambasador u Petrogradu (1892 - 1895). 457
- Wermuth* (Vermut) – šef policije u Hanoveru, svedok optužbe u kelnskom procesu komunistima 1852, zajedno sa W. Stieberom napisao je »Komunističke zavere devetnaestog veka«. 301
- Westphalen, Ludwig von* (Ludvig fon Vestfalen; 1770 - 1842) – tajni savetnik u Trieru, otac Jenny Marx. 331
- Weydemeyer, Otto* (Oto Vejdemejer) – sin Josepha Weydemeyera; učestvovao je u američkom radničkom pokretu. 15
- Wheatley* (Vitli) 647
- Wicksteed, Philipp Henry* (Filip Henri Vikstid; rod. 1844) – engleski pastor i ekonomist, priključio se »Radničkoj crkvi«, jednoj hrišćansko-socijalističkoj organizaciji u Engleskoj. 189 191
- Wigand* (Vigand) – izdavač u Lajpcigu, izdavač dela naprednih pisaca. 22 101 102 123 244 247 249 259
- Wilhelm, der alte* – vidi *Wilhelm I*
- Wilhelm, Prinz von Preußen* (Vilhelm, princ od Pruske; 1859 - 1941) – kao Wilhelm II nemački car i kralj Pruske (1888 - 1918). 636
- Wilhelm I* (Vilhelm I; 1797 - 1888) – pruski princ, prestolonaslednik (1858 - 1861), kralj Pruske (1861 - 1888), nemački car (1871 - 1888). 34 80 123 129 139 145 263/264 296 300 313 314 328 379 457 458 461 474 479 494 499 507 550 565 629 636
- Williams, John Edward (Jack)* (Džon Edvard (Džek) Viljems; 1854 - 1917) – engleski radnik, socijalist, istaknuti propagator radničkog pokreta, jedan od osnivača i vođa Socijaldemokratske federacije. 365 - 367 373 410
- Willich, August* (August Vilih; 1810 - 1878) – pruski poručnik, zbog svojih političkih ubeđenja je napustio vojnu službu, posle toga tesar; član Saveza komunista, 1849. vođa jednog dobrovoljačkog korpusa u badensko-falačkom ustanku, 1850. pri rascepu Saveza komunista zajedno sa Karlom Schapperom vođa sitnoburžoaske frakcije koja se borila protiv Marxa, 1853. otišao u SAD, urednik lista »Concinnati-Republikaner« (1858 - 1861), u američkom građanskom ratu (1861 - 1865), brigadni general Severnih država. 352
- Willis, Edwin* (Edvin Vilis). 121
- Wilson, Daniel* (Danijel Vilson; 1840 - 1919) – francuski političar, umereni buržoaski republikanac; zet predsednika republike Jules Grévyja, upleten u mnoge finansijske afere. 332 632 636 638
- Wischnewetzky* – vidi *Kelley-Wischnewetzky, Florence*
- Wischnewetzky, Lazar* (Lazar Višnevecki) – poljski lekar; 1886. emigrirao u SAD, član Socijalističke radničke partije Severne Amerike, oženjen s Florence Kelley Wischnewetzky. 468 535 536 562 569 607
- Woermann, Adolf* (Adolf Verman; 1847 - 1911) – hamburški veletrgovac, jedan od inicijatora kolonijalne ekspanzije Nemačke u Africi; kao nacionalni liberal član Rajhstaga (1884 - 1890). 195
- Wolff, Wilhelm (Lupus)* (Vilhelm Volf; 1809 - 1864) – proleterski revolucionar, učitelj i publicist, sin jednog siromašnog šleskog seljaka; od 1831. politički je delovao kao član radikalnog studentskog pokreta, zbog čega je od 1834. do 1838. proveo u pruskim tamnicama; od proleća 1846. živeo je u Briselu i tu postao jedan od prvih Marxovih i Engelsonovih saboraca i njihov najintimniji

- prijatelj; 1846. aktivno radio u Brielskom komunističkom dopisnom komitetu; član Saveza pravednih, jedan od osnivača Saveza komunista i od marta 1848. član Centralne uprave Saveza, 1848/49. jedan od urednika lista »Neue Rheinische Zeitung«, član frankfurtske Nacionalne skupštine (krajnja levica); jula 1849. emigrirao u Švajcarsku a sredinom 1851. u Englesku; do kraja života je ostao u najtešjem kontaktu sa Marxom i Engelsom i bio njihov najodaniji istomišljenik. 305 326
- Wright* (Rajt) – engleska socijalistkinja, član Socijaldemokratske federacije. 220
- Zankof*, *Dragan* (1828 - 1911) – bugarski političar i državnik, jedan od osnivača liberalne partije; predsjednik vlade (1880. i 1883/1884), vođa po njemu nazvane partije zankovista, koja je vodila rusofilsku politiku. 494
- Zasulič*, *Vera Ivanovna* (1851 - 1919) – aktivna učesnica narodnjačkog pokreta, kasnije socijaldemokratskog pokreta u Rusiji; jedna od osnivača marksističke grupe Oslobođenje rada, kasnije se priključila manjševicima. 64 66 92 111 112 201 260 274 - 278 394 423
- Zetkin*, *Ossip* (Osip Cetkin; 1852 - 1889) – žurnalist, ruski revolucionar, 1874. prognan iz Rusije zbog revolucionarne delatnosti; posle toga je učestvovao u nemačkom i francuskom radničkom pokretu; oženjen s Clarom Zetkin. 550
- Zitz*, *Franz Heinrich* (Franc Hajnrh Cic; 1803 - 1877) – pravobranilac, sitnoburžoaski demokrat; 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); 1849. učesnik u badensko-falačkom ustanku, posle poraza revolucije emigrirao u SAD. 284
- Zola*, *Emile* (Emil Zola; 1840 - 1902) – čuveni francuski pisac, tvorac francuskog naturalističkog romana. 609
- Žukovski*, *Juli Galaktionovič* (1822 - 1907) – ruski vulgarni ekonomist i publicist; direktor Državne banke; s puno mržnje napao je Marxa u svom članku »Karl Marx i njegova knjiga o kapitalu«. 112

Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih lica i lica iz književnih dela

- Ahriman* – staropersijsko božanstvo, otelovljenje zla – nasuprot *Ormuzdu*, oličanju dobra i plemenitosti. 13
- Arnold* – junak romana Minne Kautsky »Die Alten und die Neue«. 356
- Brunhild* (Brunhild) 220
- Droste-Vischering* (Droste-Fišering) – ličnost iz jedne satirične nemačke narodne pesme. 424
- Elsa* (Elza) – junakinja romana Minne Kautsky »Die Alten und die Neuen«. 356
- Frig* – u nordijsko mitologiji Odinova supruga. 170
- Hamlet* 581
- John Bull* (Džon Bul) 151 162 252 300 570
- Marija* 35
- Meleager* – u grčkoj mitologiji sin Eneja, kralja Kalidona i Alteja; ubio je brata svoje majke. 187
- Mihail*, arhandel. 296 300
- Odin* 170
- Ormuzd* – staropersijsko božanstvo, otelovljenje dobra i plemenitosti. 13
- Petko* – ličnost iz romana »Robinson Kruso«. 191
- Prokrust* – čudovište u grčkoj mitologiji. 200

- Rinaldo Rinaldini* 194
- Robinson* 191
- Saucissard* (Sosisar) – ličnost iz romana Paul de Kocka »L'Amant de la Lune«. 163
- Sigurd* (*Siegfrid*) 220
- Volker* (Folker) – svirač Nibelunga, 489
- Waschlapski* (Vašlapski) – ličnost iz pesme Heinricha Heinea »Zwei Ritter«. 569
- Ziu* (*Zio*) (Cio) – jedan od germanskih bogova. 170

Sadržaj

	Strana
Predgovor	IX

Pisma Friedricha Engelsa

april 1883 – decembar 1887.

1883.

1 · Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu · 2. april	3
2 · Engels Lauri Lafargue · 11. april	4
3 · Engels Ferdinandu Domela Nieuwenhuis · 11. april	6
4 · Engels Eduardu Bernsteinu · 14. april	7
5 · Engels Jamesu Knowlesu · 17. april	8
6 · Engels Philipu Van Pattenu · 18. april	9
7 · Engels redakciji lista »New Yorker Volkszeitung« · 18. april	11
8 · Engels Jamesu Knowlesu · 20. april	12
9 · Engels Eduardu Bernsteinu · 23. april	13
10 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 24. april	14
11 · Engels Eduardu Bernsteinu · 28. april	15
12 · Engels Achille-u Loriju · kraj aprila	17
13 · Engels Augustu Bebelu · 30. april	19
14 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 1. maj	21
15 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 10. maj	22
16 · Engels Augustu Bebelu · 10. maj	23
17 · Engels Jahnnu Philippu Beckeru · 22. maj	26
18 · Engels Ludwigu Klopferu · 22. maj	28
19 · Engels Lauri Lafargue · 22. maj	29
20 · Engels Lauri Lafargue · 2. juni	31
21 · Engels Eduardu Bernsteinu · 12. juni	33
22 · Engels Pasqualeu Martignettiju · 19. juni	37
23 · Engels Eduardu Bernsteinu · 22. juni	38
24 · Engels Lauri Lafargue · 24. juni	39

	Strana
25 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 29. juni	42
26 · Engels Gabrielu Deville-u · 12. avgust	44
27 · Engels Lauri Lafargue · 19. avgust	45
28 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 21. avgust	47
29 · Engels Pasqualeu Martignettiju · 22. avgust	48
30 · Engels Eduardu Bernsteinu · 27. avgust	49
31 · Engels Augustu Bebelu · 30. avgust	52
32 · Engels Karlu Kautskom · 18. septembar	55
33 · Engels Lauri Lafargue · 19. septembar	58
34 · Engels Lauri Lafargue · 3. oktobar	60
35 · Engels Lauri Lafargue · 15. oktobar	61
36 · Engels Eduardu Bernsteinu · 8. novembar	63
37 · Engels Veri Ivanovnoj Zasulić · 13. novembar	64
38 · Engels Maxu Quarcku · 13. novembar	65
39 · Engels Eduardu Bernsteinu · 13. novembar	66
40 · Engels Johannu Philippu Beckeru · 30. novembar	68
41 · Engels Karlu Kautskom · 1. decembar	69
42 · Engels Lauri Lafargue · 13. decembar	70
43 · Engels Eduardu Bernsteinu · 22. decembar	72

1884.

44 · Engels Eduardu Bernsteinu · 1. januar	73
45 · Engels Karlu Kautskom · 9. januar	75
46 · Engels Lauri Lafargue · 14. januar	77
47 · Engels Augustu Bebelu · 18. januar	79
48 · Engels Augustu Bebelu · 23. januar	82
49 · Engels Charlesu Fitzgeraldu · između 26. i 28. januara	83
50 · Engels Eduardu Bernsteinu · 28. januar	84
51 · Engels Ludwiku Krzywickom · 28. januar	86
52 · Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu · 28. januar	87
53 · Engels Karlu Kautskom · 4. februar	89
54 · Engels Eduardu Bernsteinu · 5. februar	90
55 · Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu · 5. februar	92
56 · Engels Lauri Lafargue · 5. februar	94
57 · Engels Heinrichu Nonneu · između 9. i 21. februara	97
58 · Engels Johannu Philippu Beckeru · 14. februar	98
59 · Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu · 14. februar	100
60 · Engels Karlu Kautskom · 16. februar	101
61 · Engels Lauri Lafargue · 16. februar	103
62 · Engels Johnu Darbyshire-u · 17. februar	105
62 · Engels Lauri Lafargue · 21. februar	106
64 · Engels Heinrichu Nonneu · 26. februar	108
65 · Engels Karlu Kautskom · 3. mart	109

66	Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu · 3. mart	110
67	Engels Veri Ivanovnoj Zasulič · 6. mart	111
68	Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 7. mart	113
69	Engels Paulu Lafargue-u · 11. mart	116
70	Engels Eduardu Bernsteinu · 24. mart	118
71	Engels Karlu Kautskom · 24. mart	120
72	Engels Lauri Lafargue · 31. mart	121
73	Engels Karlu Kautskom · 11. april	123
74	Engels Eduardu Bernsteinu · 11. april	125
75	Engels Lauri Lafargue · 18. april	127
76	Engels Paulu Lafargue-u · 18. april	129
77	Engels Karlu Kautskom · 26. april	130
78	Engels Ludwigu Kugelmannu · 4. maj	132
79	Engels Paulu Lafargue-u · 10. maj	133
80	Engels Eduardu Bernsteinu · 17. maj	134
81	Engels Eduardu Bernsteinu i Karlu Kautskom · 22. maj	135
82	Engels Karlu Kautskom · 23. maj	136
83	Engels Eduardu Bernsteinu · 23. maj	138
84	Engels Lauri Lafargue · 26. maj	141
85	Engels Eduardu Bernsteinu · 5. jun	143
86	Engels Augustu Bebelu · 6. jun	145
87	Engels Johannu Philippu Beckeru · 20. jun	148
88	Engels Karlu Kautskom · 21/22. jun	150
89	Engels Karlu Kautskom · 26. jun	152
90	Engels Jevgeniji Eduardovnoj Papric · 26. jun	154
91	Engels Eduardu Bernsteinu · 29. jun	156
92	Engels Sarah Allen · posle 6. jula	158
93	Engels Karlu Kautskom · 11. jul	159
94	Engels Karlu Kautskom · 19. jul	161
95	Engels Eduardu Bernsteinu · posle 21. jula	163
96	Engels Lauri Lafargue · 22. jul	165
97	Engels Lauri Lafargue · 26. jul	167
98	Engels Hermannu Schlüteru · 28. jul	168
99	Engels Jamesu Leigh-u Joynesu · 30. jul	169
100	Engels Eduardu Bernsteinu · juli	170
101	Engels Lauri Lafargue · 1. avgust	172
102	Engels Karlu Kautskom · 1. avgust	173
103	Engels Eduardu Bernsteinu · 6. avgust	174
104	Engels Lauri Lafargue · 6. avgust	176
105	Engels Paulu Lafargue-u · 11. avgust	177
106	Engels Georgu Heinrichu von Vollmaru · 13. avgust	181
107	Engels Mariji Jankowskoj-Mendelsonowoj · sredinom avgusta	183
108	Engels Karlu Kautskom · 22. avgust	184
109	Engels Eduardu Bernsteinu · 22. avgust	186

	Strana
110 · Engels Karlu Kautskom · 30. avgust	187
111 · Engels Eduardu Bernsteinu · 13–15. septembar	188
112 · Engels Karlu Kautskom · 20. septembar	190
113 · Engels Hermannu Schlüteru · 1. oktobar	192
114 · Engels Hermannu Schlüteru · 3. oktobar	193
115 · Engels Augustu Bebelu · 11. oktobar	194
116 · Engels Karlu Kautskom · 13–15. oktobar	197
117 · Engels Johannu Philippu Beckeru · 15. oktobar	198
118 · Engels Karlu Kautskom · 15. oktobar	200
119 · Engels Karlu Kautskom · 17. oktobar	202
120 · Engels Karlu Kautskom · 20. oktobar	203
121 · Engels Eduardu Bernsteinu · 22. oktobar	205
122 · Engels Eduardu Bernsteinu · 23. oktobar	206
123 · Engels Augustu Bebelu · 29. oktobar	207
124 · Engels Karlu Kautskom · 8. novembar	209
125 · Engels Pasqualeu Martignettiju · 8. novembar	212
126 · Engels Eduardu Bernsteinu · 11. novembar	213
127 · Engels Hermannu Engelsu · 11. novembar	215
128 · Engels Augustu Bebelu · 18. novembar	217
129 · Engels Lauri Lafargue · 23. novembar	220
130 · Engels Johnu Lincolnu Mahonu · 28. novembar	223
131 · Engels Charlotti Engels · 1. decembar	224
132 · Engels Karlu Kautskom · 9. decembar	226
133 · Engels Augustu Bebelu · 11/12. decembar	227
134 · Engels Paulu Lafargue-u · sredina decembra	231
135 · Engels Eduardu Bernsteinu · 29. decembar	232
136 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 29. decembar	235
137 · Engels Augustu Bebelu · 30. decembar	236
138 · Engels Pasqualeu Martignettiju · 30. decembar	239
139 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 31. decembar	240

1885.

140 · Engels Lauri Lafargue · 1. januar	242
141 · Engels Hermannu Schlüteru · 1. januar	244
142 · Engels Karlu Kautskom · 13. januar	246
143 · Engels Hermannu Schlüteru · 13. januar	247
144 · Engels Hermannu Schlüteru · 17. januar	248
145 · Engels Augustu Bebelu · 19. januar	249
146 · Engels Paulu Lafargue-u · oko 25. januara	251
147 · Engels Florence Kelley Wischnewetskoj · 4. februar	253
148 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 4. februar	254
149 · Engels Florence Kelley Wischnewetskoj · 10. februar	255
150 · Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu · 11. februar	256

	Strana
151 · Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu · 12. februar	257
152 · Engels Karlu Kautskom · 14. februar	258
153 · Engels Hermannu Schlüтеру · 22. februar	259
154 · Engels Lauri Lafargue · 8. mart	260
155 · Engels Richardu Stegemannu · 26. mart	262
156 · Engels Johannu Philippu Beckeru · 2. april	263
157 · Engels Augustu Bebelu · 4. april	265
158 · Engels Pasqualeu Martignettiju · 11. april	267
159 · Engels Karlu Kautskom · 16. april	268
160 · Engels Lauri Lafargue · 16/17. april	269
161 · Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu · 23. april	272
162 · Engels Veri Ivanovnoj Zasulić · 23. april	274
163 · Engels Richardu Stegemannu · 5. maj	279
164 · Engels Eduardu Bernsteinu · 15. maj	281
165 · Engels Eduardu Bernsteinu · 15. maj	282
166 · Engels Hermannu Schlüтеру · 15. maj	284
167 · Engels Paulu Lafargue-u · 19. maj	286
168 · Engels Paulu Lafargue-u · 19. maj	286
169 · Engels Pasqualeu Martignettiju · 19. maj	288
169 · Engels Lauri Lafargue · 29. maj	289
170 · Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu · 3. jun	291
171 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 3. jun	292
172 · Engels Pasqualeu Martignettiju · 13. jun	295
173 · Engels Johannu Philippu Beckeru · 15. jun	296
174 · Engels Eduardu Bernsteinu · 16. jun	298
175 · Engels Lauri Lafargue · 16. jun	299
176 · Engels Hermannu Schlüтеру · 16. jun	301
177 · Engels Augustu Bebelu · 22–24. jun	303
178 · Engels Hermannu Schlüтеру · 1. jul	305
179 · Engels Lauri Lafargue · 4. jul	306
180 · Engels Gertrudi Guillaume-Schack · oko 5. jula	307
181 · Engels Lauri Lafargue · 23. jul	308
182 · Engels Augustu Bebelu · 24. jul	312
183 · Engels Eduardu Bernsteinu · 24. jul	314
184 · Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu · 8. avgust	315
185 · Engels Lauri Lafargue · 8. avgust	316
186 · Engels Karlu Kautskom · 16. avgust	318
187 · Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu · 25. avgusta	319
188 · Engels Hermannu Schlüтеру · 26. avgust	320
189 · Engels Karlu Kautskom · 6. septembar	321
190 · Engels Hermannu Schlüтеру · 9. septembar	322
191 · Engels Karlu Kautskom · 10. septembar	323
192 · Engels Lauri Lafargue · 22. septembar	324
193 · Engels Hermannu Schlüтеру · 23. septembar	326
194 · Engels Eduardu Bernsteinu · 8. oktobar	328

	Strana
195 · Engels Hermannu Schlüteru · 9. oktobar	331
196 · Engels Paulu Lafargue-u · 12. oktobar	332
197 · Engels Lauri Lafargue · 13. oktobar	334
198 · Engels Karlu Kautskom · 14. oktobar	336
199 · Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu · 20. oktobar	337
200 · Engels Salo Faerberu · 22. oktobar	338
201 · Engels Augustu Bebelu · 28. oktobar	340
202 · Engels Lauri Lafargue · 7. novembar	344
203 · Engels Hermannu Schlüteru · 11. novembar	346
204 · Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu · 13. novembar	348
205 · Engels Paulu Lafargue-u · 14. novembar	351
206 · Engels Augustu Bebelu · 17. novembar	353
207 · Engels Minni Kautsky · 26. novembar	355
208 · Engels Paulu Lavigne-u · 1. decembar	358
209 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 1. decembar	359
210 · Engels Karlu Kautskom · 2. decembar	361
211 · Engels Johannu Philippu Beckeru · 5. decembar	362
212 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 5. decembar	364
213 · Engels Eduardu Bernsteinu · 7. decembar	365
214 · Engels Paulu Lafargue-u · 7. decembar	367
215 · Engels Hermannu Schlüteru · 7. decembar	369
216 · Engels Ferdinandu Domelu Nieuvenhuisu · 19. decembar	370
217 · Engels Pasqualeu Martignettiju · 21. decembar	371
218 · Engels Hermannu Schlüteru · 21. decembar	372
219 · Engels Lauri Lafargue · 22. decembar	373
220 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 28. decembar	375
221 · Engels Johannu Philippu Beckeru · 28. decembar	377

1886.

222 · Engels Florenci Kelley Wischnewetzkoj · 7. januar	378
223 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 7. januar	379
224 · Engels Lauri Lafargue · 17. januar	380
225 · Engels Augustu Bebelu · 20–23. januar	382
226 · Engels Edwardu R. Pease-u · 27. januar	386
227 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 29. januar	387
228 · Engels Florence Kelley Wischnewetzkoj · 3. februar	389
229 · Engels Ferdinandu Domela Nieuwenhuisu · 4. februar	391
230 · Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu · 7. februar	393
231 · Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu · 8. februar	394
232 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 9. februar	396
233 · Engels Lauri Lafargue · 9. februar	397
234 · Engels Augustu Bebelu · 15. februar	400
235 · Engels Paulu Lafargue-u · 16. februar	403

	Strana
236 · Engels Eduardu Bernsteinu · 24. februar	405
237 · Engels Florance Kelley-Wischnewetzkoj · 25. februar	406
238 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 25. februar	408
239 · Engels Hermannu Schlüтеру · 3. mart	410
240 · Engels Florence Kelley Wischnewetzkoj · 12. mart	411
241 · Engels Pasqualeu Martignettiju · 12. mart	412
242 · Engels Hermannu Schlüтеру · 12. mart	413
243 · Engels Lauri Lafargue · 15/16. mart	415
244 · Engels Augustu Bebelu · 18. mart	418
245 · Engels Paulu Lafargue-u · 20. mart	421
246 · Engels Veri Ivanovnoj Zasulić · 31. mart	423
247 · Engels Augustu Bebelu · 12. april	424
248 · Engels Lauri Lafargue · 28. april	426
249 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 29. april	429
250 · Engels Paulu Lafargue-u · 7. maj	433
251 · Engels Wilhelmu Liebknechtu · 12. maj	434
252 · Engels Izdavačkom preduzeću F.H. Nestler-Melle · 13. maj	436
253 · Engels Eduardu Bernsteinu · 22. maj	437
254 · Engels Lauri Lafargue · 23. maj	439
255 · Engels Florence Kelley-Wischnewetzkoj · 3. jun	441
256 · Engels Hermannu Schlüтеру · 3. jun	443
257 · Engels Karlu Kautskom · 2. jul	444
258 · Engels Karlu Kautskom · 4. jul	445
259 · Engels Karlu Kautskom · 8. jul	446
260 · Engels Johannu Philippu Beckeru · 9. jul	447
261 · Engels Karlu Kautskom · 26. jul	449
262 · Engels Karlu Kautskom · 31. jul	450
263 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 3. avgust	451
264 · Engels Karlu Kautskom · 6. avgust	452
265 · Engels Karlu Kautskom · 11. avgust	453
266 · Engels Florence Kelley-Wischnewetzkoj · 13/14. avgust	454
267 · Engels Eduardu Bernsteinu · 14. avgust	457
268 · Engels Augustu Bebelu · 18. avgust	458
269 · Engels Karlu Kautskom · 20. avgust	461
270 · Engels Eduardu Bernsteinu · 20. avgust	463
271 · Engels Hermannu Schlüтеру · 20. avgust	464
272 · Engels Karlu Kautskom · 23. avgust	466
273 · Engels Karlu Kautskom · 24. avgust	467
274 · Engels Lauri Lafargue · 24. avgust	468
275 · Engels Karlu Kautskom · 25. avgust	469
276 · Engels Karlu Kautskom · 26. avgust	470
277 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 6. septembar	471
278 · Engels Izdavačkom preduzeću F.H. Nestler-Melle · 11. septembar	472
279 · Engels Augustu Bebelu · 13/14. septembar	474

	Strana
280 · Engels Lauri Lafargue · 13. septembar	478
281 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 16/17. septembar	481
282 · Engels Pasqualeu Martignettiju · 17. septembar	484
283 · Engels Lauri Lafargue · 24. septembar	485
284 · Engels Nataliji Liebknecht · 25. septembar	486
285 · Engels Lauri Lafargue · 2. oktobar	487
286 · Engels Augustu Bebelu · 8. oktobar	489
287 · Engels Eduardu Bernsteinu · 9. oktobar	491
288 · Engels Eduardu Bernsteinu · 22. oktobar	494
289 · Engels Lauri Lafargue · 23. oktobar	496
290 · Engels Augustu Bebelu · 23–25. oktobar	499
291 · Engels Paulu Lafargue-u · 25/26. oktobar	502
292 · Engels Lauri Lafargue · 2. novembar	509
293 · Engels Nikolaju Franceviću Danijelsonu · 9. novembar	510
294 · Engels E.T. · pre 13. novembra	511
295 · Engels Lauri Lafargue · 23. novembar	512
296 · Engels Lauri Lafargue · 24. novembar	513
297 · Engels Hermannu Schlüteru · 26. novembar	516
298 · Engels Karlu Kautskom · 29. novembar	518
299 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 29. novembar	519
300 · Engels Hermannu Schlüteru · 7. decembar	522
301 · Engels Lauri Lafargue · 13. decembar	523
302 · Engels Emilu Engelsu jun. · 22. decembar	525
303 · Engels Florence Kelley-Wischnewetzkoj · 28. decembar	526

1887.

304 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 11. januar	529
305 · Engels Ferdinandu Domela Nicuwenhuisu · 11. januar	530
306 · Engels Pasqualeu Martignettiju · 18. januar	532
307 · Engels Pasqualeu Martignettiju · 26. januar	533
308 · Engels Florence Kelley-Wischnewetzkoj · 27. januar	535
309 · Engels Paulu Lafargue-u · 28. januar	537
310 · Engels Lauri Lafargue · 2. februar	539
311 · Engels Florence Kelley-Wischnewetzkoj · 9. februar	542
312 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 12. februar	547
313 · Engels Paulu Lafargue-u · 16. februar	549
314 · Engels Nikolaju Franceviću Danijelsonu · 19. februar	551
315 · Engels Lauri Lafargue · 24. februar	552
316 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 3. mart	554
317 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 10. mart	556
318 · Engels Lauri Lafargue · 10. mart	558
319 · Engels Juiiji Bebel · 12. mart	559
320 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 16. mart	561

321 · Engels	Federation socialiste revolutionnaire · 18. mart . . .	563
322 · Engels	Hermannu Schlüteru · 19. mart	564
323 · Engels	Lauri Lafargue · 21. mart	565
324 · Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 6. april	567
325 · Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 9. april	569
326 · Engels	Paulu Lafargue-u · 11. april	571
327 · Engels	Paulu Lafargue-u · 13. april	572
328 · Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 23. april	574
329 · Engels	Nikolaju Franceviču Danijelsonu · 24. april	576
330 · Engels	Lauri Lafargue · 26. april	577
331 · Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 4. maj	579
332 · Engels	Eduardu Bernsteinu · 5. maj	581
333 · Engels	Florence Kelley-Wischnewetzkoj · 7. maj	583
334 · Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 7. maj	585
335 · Engels	Pasqualeu Martignettiju · 21. maj	587
336 · Engels	Lauri Lafargue · 21. maj	589
337 · Engels	Karlu Kautskom · 27. maj	591
338 · Engels	Florence Kelley-Wischnewetzkoj · 28. maj	592
339 · Engels	Eduardu Bernsteinu · 28. maj	593
340 · Engels	Florence Kelley-Wischnewetzkoj · 31. maj	494
341 · Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 4. jun	595
342 · Engels	Lauri Lafargue · 7. jun	598
343 · Engels	Lauri Lafargue · 11. jun	600
344 · Engels	Karlu Kautskom · 15. jun	601
345 · Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 18. jun	602
346 · Engels	Pasqualeu Martignettiju · 20. jun	604
347 · Engels	Johnu Lincolnu Mahonu · 22. jun	605
348 · Engels	Johnu Lincolnu Mahonu · 23. jun	606
349 · Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 30. jun	607
350 · Engels	Lauri Lafargue · 15. jul	609
351 · Engels	Florence Kelley-Wischnewetzkoj · 20. jul	610
352 · Engels	Karlu Kautskom · 22. jul	611
353 · Engels	Johnu Lincolnu Mahonu · 26. jul	612
354 · Engels	Karlu Kautskom · 1. avgust	613
355 · Engels	Karlu Kautskom · 5. avgust	614
356 · Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 8. avgust	615
357 · Engels	Lauri Lafargue · 9. avgust	617
358 · Engels	Augustu Bebelu · 13. avgust	619
359 · Engels	Karlu Kautskom · 17. avgust	621
360 · Engels	Brunu Schoenlanku · 29. avgust	622
361 · Engels	Augustu Bebelu · 30. avgust	623
362 · Engels	Karlu Kautskom · 3. septembar	624
363 · Engels	Pjotru Lavroviču Lavrovu · 3. septembar	625
364 · Engels	Florence Kelley-Wischnewetzkoj · 15. septembar	626
365 · Engels	Friedrichu Adolphu Sorgeu · 16. septembar	628

	Strana
366 · Engels Hugo Kochu · 22. septembar	630
367 · Engels Johannu Weißu · 10. oktobar	631
368 · Engels Lauri Lafargue · 11. oktobar	632
369 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · 29. oktobar	634
370 · Engels Paulu Lafargue-u · kraj oktobra	635
371 · Engels Lauri Lafargue · 12. novembar	636
372 · Engels Paulu Lafargue-u · 16. novembar	638
373 · Engels Paulu Lafargue-u · 23. novembar	640
374 · Engels Conradu Schmidtu · 26. novembar	642
375 · Engels Nataliji Liebknecht · 29. novembar	644
376 · Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu · novembar	646
377 · Engels Florence Kelley-Wischnewetzkoj · 3. decembar	647
378 · Engels Paulu Lafargue-u · 5. decembar	649
379 · Engels Hermannu Schlüteru · 7. decembar	650
380 · Engels Karlu Kautskom · 20. decembar	652
381 · Engels Lauri Lafargue · 24. decembar	653
382 · Engels Paulu Lafargue-u · 29. decembar	654

NAPOMENE I REGISTRI

Napomene	655
Literatura	755
A. Spisak citiranih i pomenutih dela i članaka Marxa i Engelsa	755
B. Spisak citiranih i pomenutih radova drugih autora	766
I Dela i spisi	768
II Periodika	776
C. Spisak pomenutih časopisa i listova	776
Registar imena	785
Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih lica i lica iz književnih dela	829

ILUSTRACIJE

Prva stranica Engelsovog pisma V. I. Zasulič od 23. aprila 1885.	275
Naslovna strana prvog izdanja drugog toma <i>Kapitala</i> sa Engelsovom po- svetom P. Lavrovu	309

Preodioci

Ljubica Bauer-Protić je prevela pisma na str.: 551, 583 - 584, 592, 605 - 606, 610, 612, 626, 647 - 648

Marija Đorđević: 6 - 7, 11, 13 - 16, 21, 26 - 28, 33 - 36, 42 - 43, 49 - 51, 63, 65 - 69, 72 - 74, 84 - 86, 90 - 91, 97 - 99, 108, 113 - 115, 118 - 119, 125 - 126, 130 - 132, 134, 138 - 140, 148 - 149, 156 - 157, 163 - 164, 168, 170 - 171, 174 - 175, 181 - 182, 186, 188 - 189, 192 - 193, 198 - 201, 205 - 206, 213 - 216, 224 - 225, 232 - 235, 240 - 241, 244 - 245, 247 - 250, 258 - 259, 262 - 264, 279 - 285, 292 - 294, 296 - 298, 301 - 302, 305, 307, 314, 320, 322, 326 - 331, 336 - 339, 346 - 347, 362 - 363, 365 - 366, 369 - 370, 372, 377, 387 - 388, 391 - 392, 396, 405, 410, 413 - 414, 429 - 432, 436 - 438, 443, 447 - 448, 451, 457, 463 - 465, 471 - 473, 481 - 484, 491 - 495, 511, 516 - 522, 525, 529 - 532, 547 - 548, 554 - 557, 559 - 562, 564, 567 - 570, 574 - 576, 579 - 582, 585 - 588, 591 - 593, 595 - 597, 601 - 604, 607 - 608, 611, 613 - 615, 619 - 624, 628 - 631, 634, 643 - 646, 650 - 652.

Vera Hajm: 3, 44, 64, 87 - 88, 92 - 93, 100, 110 - 112, 154 - 155, 231, 257, 274 - 278, 286 - 287, 351 - 352, 358, 367 - 368, 393, 423, 549 - 550, 563, 652, 638 - 641.

Mile Joka: 4 - 5, 29 - 32, 45 - 46, 52 - 54, 58 - 62, 70 - 71, 77 - 78, 94 - 96, 103 - 104, 106 - 107, 116 - 117, 121 - 122, 127 - 129, 133, 141 - 142, 165 - 167, 172, 176 - 180, 220 - 222, 251 - 252, 260 - 261, 332 - 333, 380 - 381, 397 - 399, 403 - 404, 415 - 417, 421 - 422, 433, 439 - 440, 468, 478 - 480, 485, 487 - 488, 502 - 509, 513 - 515, 523 - 524, 537 - 538, 552 - 553, 558, 565 - 566, 571 - 573, 577 - 578, 589 - 590, 598 - 600, 609, 617 - 618, 632 - 633, 635 - 637, 649, 653 - 654.

Olga Kostrešević: 38, 105, 183, 412, 542, 594.

Jagoda Macura: 17 - 18, 37, 48, 212, 239, 267, 288, 295, 533.

Kosara Pavlović: 8, 12, 83, 158, 169, 223, 242, 253, 255 - 256, 269 - 273, 289 - 291, 299 - 300, 306, 308 - 311, 315 - 317, 319, 324, 334 - 335, 344 - 345, 348 - 350, 373 - 374, 378, 386, 389 - 390, 394 - 395, 406, 407, 411, 426 - 428, 441 - 442, 454 - 456, 496 - 498, 510, 512, 526 - 528, 535 - 536, 539 - 541.

Irvoje Šarinić: 9 - 10, 19 - 20, 22 - 25, 47, 52 - 57, 75 - 76, 79 - 82, 89, 101 - 102, 109, 120, 123 - 124, 135 - 137, 145 - 147, 150 - 153, 159 - 162, 173, 184 - 185, 187, 190 - 191, 194 - 197, 202 - 204, 207 - 211, 217 - 219, 226 - 230, 236 - 238, 246, 254, 265 - 266, 268, 303 - 304, 312 - 313, 318, 321, 323, 340, 353 - 357, 359 - 361, 364, 375 - 376, 379, 382 - 385, 400 - 402, 408 - 409, 418 - 420, 424 - 425, 434 - 435, 444 - 446, 449 - 450, 452 - 453, 458 - 462, 466 - 467, 469 - 470, 474 - 477, 486, 489 - 490, 499 - 501.

K. MARX – F. ENGELS

DELA ● tom 43

APRIL 1883 – DECEMBAR 1887

Pripremili za štampu saradnici Instituta
za međunarodni radnički pokret

Olga Kostrešević, Slobodanka Kovačević i Stanha Dević-Ubavić

Nacrt za korice *Eduard Stepančić*

Tehnički urednik *Borivoje Miladinović*

Korektori *Milica Sekići, Ljubica Kovačević i Divna Klantnik*

Izdaje

Izdavačka radna organizacija *Prosveta*

OOUR 'Izdavačka delatnost'

Beograd, Dobračina 30

Institut za međunarodni radnički pokret

Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

Štampa

'Srbija' štamparsko-izdavačka radna organizacija

Beograd, Mije Kovačević 5

Tiraž: 5 000 primeraka

